110. ÉVFOLYAM 1997 MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Zachar József
Magyarok a Habsburg-haderőben, 1683-1792

Tátrai Szilárd
A Vitézi Rend első évtizedének története

Krámli Mihály
Az IMPLACABILE.
Kísérlet az önálló magyar haditengerészet felállítására 1848-ban

Hermann Róbert
Görgey Artúr szolnoki iratai,
1848. aug. 27 - szept. 25. (okt. 4.)

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

LECTORI SALUTEM!

A Hadtörténelmi Közlemények 1997-es, 110. évfolyama nagy változás jegyében indul: örömmel jelenthetem, hogy jelentős beruházások eredményeként a szerkesztőség áttérhetett a számítógépes szövegszerkesztésre és nyomdai előkészítésre. Ez együtt jár azzal, hogy – szükségszerűen – megváltoztak a közzétételre benyújtandó kéziratokkal kapcsolatos kívánalmak is. Tisztelettel felhívom tehát régi és leendő szerzőink figyelmét, hogy dolgozataikat – a minél zökkenőmentesebb szövegfeldolgozás érdekében – a továbbiakban lemezen kérem. A kéziratokra vonatkozó régi és új tudnivalók a hátsó borítón olvashatók.

Feltétlenül hangsúlyoznom kell, hogy ez az első szám nem születhetett volna meg hadtörténész kollégáim és barátaim, *dr. Domokos György* és *dr. Pollmann Ferenc* urak segítsége nélkül: az ő mindenre kiterjedő figyelmük és hozzáértésük szerencsésen ellensúlyozta az én tájékozatlanságomat. E folyóiratszám erényei – a szerzők érdemein túl – egyedül őket dicsérik; a hibák az enyéim. Ezért különösen illendőnek vélem, hogy egy idézettel fejezzem be köszöntésemet és köszönetmondásomat. Mándi Márton István, a pápai református kollégium professzora zárta 1796-ban megjelent erkölcstudományi munkájának hibaigazítóját ezzel a gondolattal: „A' több hibákat, mellyeket ... megigazítani nem lehetett, az Érdemes Olvasók jobbítsák meg, ... 's gondolják helyökbe mindenütt ezen Szókat: Jó indúlat."

Csákváry Ferenc

felelős szerkesztő

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

110. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1997. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balló István alezredes, a hadtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Bezzeg Mária*, a Hadtörténeti Múzeum tudományos titkára (Budapest); *dr. Domokos György*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Heckenast Gusztáv*, a történelemtudomány doktora, MTA Történettudományi Intézet (Budapest); *dr. Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Krámli Mihály* tudományos ösztöndíjas, JPTE Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *dr. Markó György* ezredes, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója (Budapest); *dr. Nagy Domokos Imre* ny. középiskolai tanár (Budapest); *Parádi József* alezredes, a hadtudomány kandidátusa, Rendőrtiszti Főiskola (Budapest); *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum ny. főigazgatója (Budapest); *Tátrai Szilárd* (Szeged); *Veszprémy László*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* ezredes, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2 – 4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 156–9522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Kiadó főigazgatója

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22., 1440. Telefon: 133–1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 680,–Ft, negyedévre 170,–Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219–98636 / 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H – 1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF

MAGYAROK A HABSBURG-HADERŐBEN 1683–1792

A magyar történettudományt és különösen a magyar hadtörténet-tudományt régóta foglalkoztató kérdés, hogy milyen részt vállalt a magyarság az oszmán uralom alóli felszabadító háborúkban, amelyeket az osztrák Habsburgok birodalma saját erőinek mozgósításán túl német-római birodalmi és európai összefogással vívott, továbbá, hogy milyen arányban kellett a magyarságnak véráldozatot hoznia ezt követően, idegen érdekekért, az állandó hadseregek korának dinasztikus háborúiban. A meglehetősen nagy történelmi távlat ellenére sem sikerült még e kérdést megnyugtatóan megválaszolni. Ennek oka egyrészt az, hogy a tárgyalt korszakban teljesített katonai szolgálat többrétegűségéből forrásfeltárási nehézségek származnak. Viszonylag egyszerűen feltárható ugyan az Udvari Haditanács joghatósága alatt állt állandó hadsereg létszámának alakulása, azonban még ez sem történt meg, különösen nem magyar szempontból. Ennél nehezebb, de ismét viszonylag, tehát nagyságrendileg meghatározható a katonai határőrvidékekről kiállítottak száma, bár ez esetben már jelentős gonddal járna az egészében hungarusnak tekintett lakosságon belül a magyarok és más etnikumúak arányának felállítása. Hasonlóképpen végül is legalább nagyságrendileg kimutatható a részleges, vagy általános, szűkebb értelemben vett magyarországi, erdélyi és horvát-szlavónországi felkelés létszámalakulása. Viszont, csak esetleges adatok birtokában, erősen feltételezésekre utalt a kutató a különböző nemzeti milíciák, szabadcsapatok létszámviszonyaival kapcsolatosan. Az objektív kép megrajzolását más tekintetben mindeddig erőteljesen nehezítette az az elfogult szemlélet is, amely ellenkező előjellel ugyan, de mind a függetlenségi párti, mind a habsburgiánus történetírást jellemezte. Mindkettő ugyanis, sajátosan, csak a „megfelelő" gondolkodású elődök „megfelelő" forrásait hasznosította.

Miután a szerző korábbi dolgozataiban tisztázta a korszak magyar hadügyének jogi kereteit (*Hadtörténelmi Közlemények,* 1995/2 sz. 3 – 23. o.) és anyagi-pénzügyi körülményeit (*Századok,* 1995/4. sz. 57-72. o.), valamint a császári(-királyi) haderő szervezési fejlődéstörténetét (*Ungarn-Jahrbuch,* 22.k., München, 1996., 35 – 68. o.), ezúttal arra vállalkozott, hogy a bécsi egykori központi hatóságok irategyütteseiben mindeddig elfekvő, feltáratlan forrásegyüttesek alapján a haderő létszámviszonyainak alakulását vizsgálja. A korszak kereteit ismét Bécs oszmán ostrom alóli felmentése, mint kezdőpont és a forradalmi Franciaország elleni első koalíciós háború kezdete, mint zárópont jelenti. Ebben a hadtörténelmileg egységes korszakban, az ország oszmán uralom alóli teljes és végleges felszabadulásának, valamint az osztrák Habsburgok birodalmába való – sajátos különállósága fenntartása melletti – betagolódásának korszakában érvényesült az állandó hadsereg kiépítésének a folyamata a magyarság mind jelentősebb lakossághányadának bevonásával, míg ugyanakkor, ezzel szervesen egybefonódva, tovább éltek a hadállítás

középkori, sajátos magyar formái is. Erre tekintettel az eredeti iratokban szereplő adatok sorjáztatása azzal az objektív kísérlettel párosítva következik, hogy a Habsburg-birodalom egésze által kiállított teljes haderőből való magyar részesedés, a magyar katonák létszámának és arányának állandó növekedése egyértelműen kitűnjék.

Ezt megelőzően azonban röviden felvetésre érdemes az az állandóan visszatérő vád, hogy aránytalanul nagy számú német katonaságot állomásoztatott volna a Habsburg-hadvezetés magyar területeken. Egy viszonylag korai, még 1661-es nyilvántartás szerint a négy magyarországi főkapitányságban előírásosan összesen 12 552 katonát tartottak nyilván, köztük „németek" megjelöléssel 2755, tüzérként megnevezve 228, pontosan meg nem határozott minőségben további 135 főt. Ha őket is az idegenek közé számíthatónak véli az elemző, mert további kategóriaként már csak az szerepel, hogy 4086 huszár és 5348 hajdú, akkor is csupán a teljes létszám 24,84 %-át lehet idegennek minősíteni, vagyis alig minden negyedik katonát. Ténylegesen viszont csak 11 037 végvári volt jelen, hiányzott 586 német, továbbá 929 huszár és hajdú, vagyis az előbbiek közül 8,09, míg az utóbbiak közül 9,02 %. Ez a megközelítően azonos hiány mégis azt eredményezte, hogy gyakorlatilag csak minden ötödik harcos volt ténylegesen idegen.[1] Rájuk feltétlenül szükség volt a hathatós védelem érdekében, viszont helyettük nehéz is lett volna magyarokat találni. Ugyanis, amikor 1675-ben a későbbi nagyhatalmú Kollonits Lipót gróf megkísérelte elérni, hogy a németeket magyarokkal váltsák fel, alig 330 főt sikerült felfogadnia.[2] A korszakhatárt jelentő 1683-as esztendőben viszont a magyarországi német várőrségek létszáma 4360 főre nőtt,[3] ugyanakkor 5980 huszár és 5736 hajdú állomásozott a négy főkapitányságban,[4] vagyis az idegen katonaság aránya 37,21 %-ra emelkedett, azaz másként kifejezve, immár szinte minden harmadik katona volt külföldi. A magyar katonák abszolút száma ugyanis csak 551 fővel mutatkozott nagyobbnak, míg a németeké az Udvari Haditanács jóvoltából 1426 fővel. Talán nem tévedés feltételezni,

[1] KA AFA Türkenkrieg, 1661-XIII-13, az eredeti részletezés szerint az előírt létszámok a következők voltak:

határvidék	*német*	*huszár*	*hajdú*	*tüzér*	*egyéb*	*összesen*
kanizsai	70	1284	1836	19	12	3221
győr-balatoni	1135	290	575	31	17	2048
bányavárosi	900	1675	1862	110	86	4633
felső-magyarországi	650	837	1075	68	20	2650
összesen	2755	4086	5348	228	135	12552

[2] *Marer* 136. o. Akkor 3981 német lovas és gyalog, valamint 12 400 magyar és horvát huszár és hajdú volt a négy főkapitányság 49, továbbá a katonai határőrvidék 36 végházában összesen előírva. A tüzér- és egyéb személyek száma a korábbiak szerint, vagyis, akkor még nem változott az idegenek és magyarok aránya lényegesen, talán 25 %-ra ment csak fel. Tegyük hozzá: Wesselényi Ferenc nádor 25 744 fő állandó végvári harcost tartott volna szükségesnek, a magyarok és horvátok pedig ennek csak a felét kitevően szolgáltak. L. bővebben: *Acsády Ignác:* Magyarország Budavár visszafoglalása korában, Budapest, 1880, 116. skk. o.

[3] KA AFA Türkenkrieg, 1683-XIII-1.

[4] Uo. 1683-VI-1.

hogy a bő két évtizedben e két érték között mozoghatott a magyarországi idegen katonaság aránya.

Háború esetén ennél lényegesen nagyobb erőket is képes volt kiállítani a Királyi Magyarország, ahogyan korábban nem egy esetben a királyi mezei hadak harcba küldése tanúsította. 1683-ban, az oszmán támadás megindulásakor, de még az általános felkelés meghirdetését megelőzően, ám már bizonyára arra készülve, a magyarországi rendek királyi hadakként 28 huszár- és 20 hajdúszázadot, egyes arisztokraták saját kezdeményezésből további 50 huszár- és 20 hajdúszázadot, ugyanakkor a horvátországi rendek 30 huszár- és 50 hajdúszázadot állítottak hadrendbe, ez a korabeli számvetés szerint mintegy 24–27 000 főt jelentett, ugyanakkor azonnal lépéseket tettek a rendek annak érdekében, hogy a mintegy 6000 katonai határőrvidékbeli fegyveresből 2500-at ugyancsak elvonhassanak a háborúra, míg a fegyvertelen végvári lakosságból további 1800 főt felfegyverezhessenek. E hadipotenciálra tekintettel ajánlhatta meg galántai Eszterházy Pál gróf, az ország nádora 5000 magyar harcos „gratis" átadását a bécsi hadvezetés számára, további 5000-ét pedig adóelengedés fejében.[5]

Ugyanabban az időben az állandó hadseregből magyar területeken vonult fel 6 gyalogezred, 15 dragonyos svadron és 3 horvát lovasezred,[6] azaz előírt létszám szerint 15 840 fő. Közismert módon ezt az erőt, mint a kor katonai felfogásának megfelelően erre egyedül alkalmasat, a nyílt összecsapásra készülve, hamarosan Bécs alá vonták vissza, míg a magyar és horvát irreguláris erőket Kanizsa és Győr térségében, valamint a Vág mentén kisegítő csapásmérőkként hagyták vissza. Így Bécs oszmán ostrom alól való felmentésében a magyar irreguláris erők nem vehettek részt, viszont egyes állandó hadseregbeli magyar egységek szerephez jutottak. Így a Bécset védő alakulatok közt volt kisserényi Serényi János Károly gróf generális-főstrázsamester német-római birodalombeliekből álló gyalogezrede, a Bécs felmentésére vezényelt hadak közt pedig erdődi Pálffy Károly János gróf generális-főstrázsamester német vértesezrede és ipolykéri Kéry Ferenc gróf ezredes horvát lovasezrede. A források mindhárom magyar hadvezér derekas helytállását kiemelik, különösen Serényiét, akinek eddig hazai feldolgozások a nevét sem említették.[7] Bécs felmentését követően ezek és más állandó hadseregbeli egységek az ellenség üldözése során magyar területre léptek, közülük 12 gyalog-, 5 vértes-, 3 dragonyos- és 3 horvát lovasezred, összesen előírásszerűen mintegy 35 380 fő, téli szállásra is Magyarországon vonult.[8] Ez a hadjárat megkezdését megelőzően 76 568 fősnek megadott állandó hadseregbeli létszámnak mintegy a fele volt – beleszámítva a veszteségek miatti szükségszerű csökkenést is.[9]

Az 1784-es hadrakelést megelőzően a Magyarországon bevetendő állandó hadseregbeli erőket a 24 gyalog-, 16 vértes-, 8 dragonyos- és 3 horvát lovasezredbe szervezett, az előző évi létszámot megközelítő, összesen 75 360 fősnek előírt haderőből kikülönített 41 750 főben határozta meg a hadvezetés, míg további 20 550 irreguláris magyar és hor-

[5] 1683, 18. skk. o.

[6] KA AFA Türkenkrieg, 1683-XIII-2.

[7] 1683, 143., ill. 232. o.

[8] KA AFA Türkenkrieg, 1683-XIII-4.

[9] 1683, 188. o.

vát bevetésével számolt, ezúttal számba sem véve a várőrségbelieket.[10] Az állandó hadsereg a következő évben 23 gyalog-, 18 vértes-, 9 dragonyos- és 3 horvát lovasezredben előírás szerint 76 320 főt tett volna ki, ténylegesen azonban csak kereken 68 000 fő állt rendelkezésre. Közülük 52 750 magyarországi bevetését rendelte el az Udvari Haditanács, ugyanakkor, a horvátországi és végvári erőkkel nem számolva, 19 000 magyar és horvát irregulárist kívánt harcba küldeni.[11] A sorsdöntő 1686-os esztendőben a teljes Habsburg-haderőt sikerült 105 050 főre növelni, így a magyarországi hadszíntéren bevetettek száma is minden korábbit felülmúlt, viszont emellett a hadvezetés egyaránt 12 000 magyar és 12 000 horvát irreguláris hadba küldésének lehetőségével számolt.[12] Buda felszabadításának jól ismert eseménytörténete tanúsítja, nem hiábavalóan.

Az 1689-es hadjárati év kezdetén az előző évről számítva a teljes állandó hadsereget 21 gyalog-, 11 vértes-, 8 dragonyos-, továbbá 1 hajdú-, 2 huszár- és 3 horvát lovasezred alkotta, valamint szervezés alatt volt még 3 huszárezred. Ez összesen 71 280 fős előírt létszámot jelentett, közte már 9440 magyar- és horvátországit, ugyanakkor a hadvezetés mintegy 25 960 fős magyar és horvát hadba szálló nemzeti milíciával számolt, továbbá nyilvántartott magyarországi erődökben, várakban 95 német szabad században még 8 500 katonát és meghatározatlan számban, de nagy valószínűséggel legalább 6500 végvári magyart és ugyancsak adat nélkül katonai határőrvidékbelieket, becslés szerint legalább 3500 harcost.[13] Az állandó hadseregbeliek közül az oszmánellenes harcban bevetettek száma 1689-ben mintegy 50 000 lehetett,[14] mivel a téli szálláson 46 320 fő előírt létszámot hagyott hátra a hadvezetés.[15] Akkor már folyt nyugaton a pfalzi „örökösödési" háború a franciákkal, így figyelemre méltó, hogy tartósan ilyen létszámban sikerült állandó hadseregbelieket biztosítani az oszmánellenes magyarországi felszabadító háborúban.

Az 1691-es hadjáratban 65 952 fővel számolt a bécsi hadvezetés a magyarországi hadszíntéren, közte mintegy 3000 Pálffy- és 1200 Molnár-gyalogezredbelivel, 800–800 Gombos- és Csáky-huszárezredbelivel, továbbá mintegy 19 000 magyar és horvát irreguláris gyalog és lovas mezei harcossal.[16] 1692-ben a kétfrontos háború körülményei között a magyar hadszíntéren a szövetséges birodalmi hadakkal, amelyekről eddig nem esett szó, több császári állandó hadseregbelit váltottak ki, hogy a franciaellenes háborúban vethessék be őket, így az oszmánellenes küzdelemben 42 600 fő maradt közülük, köztük mintegy 2400 magyar gyalogos és 1600 magyar huszár, míg a magyar és horvát irregulárisok száma nagyjából változatlanul került beszámításra.[17] Ez az arány stabilizálódott, így az 1695-ös adatok szinte teljesen megegyeznek a fentiekkel.[18]

[10] KA AFA 1684-VI-16.

[11] 1685, 257. o.

[12] 1686, 26. o.

[13] KA AFA, 1689-iV-5, 1689-X-2, 1689-XI-14, -15.

[14] Uo. 1690-II-1.

[15] Uo. 1690-I-1.

[16] Uo. 1690-XI-7a, 1691-XIII-1, KA HKR, ASch, Nr. 11 1/2.

[17] 1692, 284. skk. o.

[18] KA AFA Türkenkrieg, 1695-XIII-1, -3, -4.

1696-ban azután újra változott a két front egymáshoz való viszonya, a magyar területeken bevetett állandó hadseregbeliek száma 64 785 főre nőtt, köztük volt 2584 magyar gyalogos és 1100 magyar huszár is, míg a többiek a franciák ellen nyugaton voltak bevetésen.[19] 1697-ben, szinte ezzel azonosan, 63 584 állandó hadseregbelivel, köztük a korábbi számú magyarral számolt a hadvezetés, ugyanígy változatlanul végig mintegy 20 000 magyar és horvát mezei irregulárissal, továbbá 6500–7500 katonai határőrvidékbelivel.[20] A nyugati háború befejeztével, az oszmánokkal kötött fegyverszünet megkötése ellenére, 1698-ban is 61 625 állandó hadseregbeli, közte 2852 magyar állomásozott magyar területeken, míg az irregulárisokat már számba sem vették.[21]

1699-ben a békekötést követően csupán az került megszabásra, hogy 11 magyar várban továbbra is 22 szabad századnyi katonaságot, összesen 4606 főt állomásoztattak Magyarországon.[22] A többi várban addig ugyancsak az Udvari Haditanács költségén állomásoztatott magyar és horvát szabad századok létszámát már nem szabták meg, mert fizetésüket átadták a magyar hatóságoknak. Ugyanakkor felmerült az a terv is, hogy a határok erőteljes eltávolodása következtében szükségtelenné váló magyar végvári erők helyén állandó hadseregbeli német kötelékeket állomásoztassanak.[23] Az 1699-ben állandó hadseregbeli, irreguláris és külföldi segélycsapatok összlétszámát az előírásszerű 95 770 fő helyett még 86 386 főben adta meg a hadvezetés.[24] A külföldieket hazaküldve, az irregulárisok zömének hazatérését engedélyezve, végül is döntően állandó hadseregbeliekből 55 120 főt tartottak továbbra is magyar területeken.[25]

Pénzügyi okokból bekövetkezett újabb csökkentést követően azután a megkötött béke ellenére 1700-ban a tovább fennálló súlyos veszélyre való hivatkozással, de nyilvánvalóan az olcsóbb eltartási lehetőségekre tekintettel, az Udvari Haditanács az akkori 29 gyalogezredből 16-ot, a 19 vértesezredből 9-et, a 9 dragonyosezredből 4-et állomásoztatott Magyarországon és Erdélyben, vagyis összesen 34 437 főt, míg további 47 200 harcos állomásozott Itáliában, a Rajna mentén, valamint az örökös és cseh tartományokban.[26]

1701 már a spanyol „örökösödési" háború kirobbantásának éve volt. Abban az esztendőben az Udvari Haditanács 30 gyalog-, 19 vértes-, 10 dragonyos- és 3 huszárezredben összesen 121 806 főt, köztük 4500 magyar hajdút és 2400 magyar huszárt írt elő az állandó hadseregben, de csak a meglevő 104 600 fővel, valamint 18 azon kívüli német szabad században magyarországi várőrségekben szolgáló további 6256 katonával számolt. Az állandó hadseregbeliek magyar területeken való elszállásolási létszámára a töredékes adatokból csak következtetni lehet. Ugyanis 11 192 gyalogost tüntet fel a forrás a 73 200-ból Magyarországon és Erdélyben, míg az eziránytú lovassági adatok már nin-

[19] FZ, I. k. 26. skk. o.

[20] Uo. I. k. 67. skk. o., KA AFA Türkenkrieg, 1697-VI-26e, 1697-XIII-1.

[21] KA HKR ASch, Nr. 12.

[22] KA AFA Türkenkrieg, 1699-XIII-150.

[23] KA AFA Ungarn, 1699-XIII-1, 1700-VII-121.

[24] FZ, II. k. 326. o.

[25] KA AFA Ungarn, 1699-XIII-3.

[26] FZ, III. k. 39. o.

csenek meg, csak a hadszíntérre küldötteké. Ezek szerint 8000 lovast hagytak volna visszsza a hátországot jelentő területeken, bizonyára ezúttal is döntő részben Magyarországon és Erdélyben. Mindenesetre az állandó hadsereg magyar egységeiből csak egy gyalogos ezredet tüntettek fel Erdélyben.[27] A valós létszámadatokra csak egy magyar vonatkozású tény utal: az előírt 1000 fő helyett a Kollonits-huszárezred az augusztus 1-i összeíráson csak 612 főt tudott felmutatni.[28]

1702-ben kísérlet történt a haderő erőteljes fejlesztésére, de a pénzhiány ezt erősen akadályozta. Így például a magyarországi kiállítású állandó hadseregbeli huszárezredek létszámának növelését is az akadályozta, hogy „nincs pénz rá".[29] Végül is külföldi kölcsönfelvételekkel sikerült a haderőfejlesztés, 1702-ben 3 új magyar gyalog- és 5 új magyar huszárezred felállítására is sor került. Ugyancsak 1702-es uralkodói intézkedés értelmében, természetbeni ellátás fejében, a katonai határőrvidékbelieket a határokon túl is igénybe lehetett venni.[30] Ez az évszázad egészére meghatározó jelentőségű döntés volt. Már 1702-ben – az állandó hadseregheZ csatlakozottan, de még külön igazgatás alatt – 8474 gyalogos és 4920 lovas igénybevételére kerülhetett sor.[31] Feltétlenül megjegyzendő, hogy akkortájt már mintegy 30 000 katonai határőrvidékbeli állandó fegyverben tartásával számolt a hadvezetés az Adriai-tenger partjától a Tisza torkolatáig terjedő területen.[32] Számolt továbbá a magyarországi kiállítású állandó hadseregbeli egységek veszteségeinek folyamatos pótlásával is. Ez szükséges volt, és az évben még megvalósulhatónak tűnt. Így Itáliában 1702. április 20-án 727 Ebergényi- és 331 Deák-huszár állomásozott, bár ezek közt is 95, illetve 40 gyalog szolgált.[33] Ez a létszám augusztusra mintegy a felére csökkent.[34] A hadszíntérre küldött jelentős újonckontingens, 800 fő és ló, ellenére az év végére megint csak 596 Ebergényi- és 216 Deák-huszár maradt, akik közül, ló hiányában, 325 fő gyalogszolgálatra kényszerült.[35] A lóhiány az újonnan felállított huszárezredekben is nagy volt, bár ezekben a létszámot jobban sikerült biztosítani. Így az év végén 965 Csonkabég-huszárt 725 lóval, 902 Gombos-huszárt 327 lóval, 888 Loósy-huszárt 611 lóval, 878 Eszterházy-huszárt 705 lóval, 777 Forgách-huszárt 563 lóval és 509 Kollonits-huszárt 435 lóval írtak össze.[36]

Az 1703-as hadjárattal kapcsolatban elsődlegesen az érdemel említést, hogy I. Lipót már az előző év október 7-én azzal a kívánsággal fordult a magyar rendekhez, hogy „állítsanak ki 15 000 katonát a spanyol örökségért vívott háborúhoz nyújtandó segítség-

[27] KA HKR Prot. Reg. 1701-I-1., V. ö.: FZ, VI. k. 83. o.

[28] FZ, III. k. 456. o.

[29] KA AFA Italien, 1702-VIII-15b.

[30] HHStA, Illyrien-Serbien, Fasc. I. Conv. 3. fol. 136.

[31] KA HKR Prot. Exp. 1703-VIII-547.

[32] KA AFA Ungarn, 1699-XI-2, 1699-XIII-21.

[33] KA HKR Prot. Reg. 1702-VI-36.

[34] KA AFA Italien, 1702-VIII-15b.

[35] Uo. 1702-XII-1, KA HKR Prot. Reg. 1703-X-254.

[36] KA HKR Prot. Reg. 1703-V-141.

ként".[37] A szűkebb értelemben vett Magyarországon azonban, a Rákóczi-szabadságharc kirobbanása következtében is, alig 2000 fő kiállítására került sor,[38] (egyedül Pozsony vármegyéből viszont 1021 gyalogos és 439 lovas,[39]) így az uralkodó 1703. december 17-i leiratával a nádor vezényletével – a fennhatósága alatti területeken – általános felkelés meghirdetését indítványozta.[40] Eszterházy Pál herceg, a nádor, aznapi válasza a felkelés lehetetlenségére utalt, és a kiállított 2000 magyar átengedésének a tényével elhárított minden további katonaállítást.[41] A magyar rendek álláspontján az sem változtatott, hogy az uralkodó hajlandó volt elengedni az az évi hadiadót,[42] Savoyai Jenő herceg, a hadak legfőbb vezénylője pedig azt kívánta, hogy a 2000 főből reguláris huszárezredeket szervezzenek, további 4000 főt pedig reguláris gyalogezredekben állítsanak ki.[43] Ezzel a követeléssel, vagyis 2 új huszár- és 2 új gyalogezreddel, valamint a meglevőkhöz további 1000 fő határőr toborzásával immár az uralkodó is megelégedett volna az általános felkelés helyett.[44] Az erdélyi rendek másképpen tették lehetetlenné az uralkodói elképzelést. Hajlandóak voltak ugyan 8000 fős felkelés kiállítására, de figyelmeztettek arra, hogy a felkelők csak az ország határain belül alkalmazhatóak, vagyis a spanyol háborúban nem vehetők figyelembe.[45] Mindenesetre ajánlatuk azt jelentette, hogy átvették volna az általuk lakott terület őrzését az ott állomásoztatott császári állandó hadseregbeli egységektől, hogy az uralkodó azokat vethesse be nyugaton.

A Habsburg-birodalom katonai helyzetének súlyosságát a maga valóságában egyedül az a tény is jelzi, hogy az állandó hadsereg 35 gyalog-, 20 vértes-, 10 dragonyos- és 8 huszárezredében összesen előírt 125 770 fő helyett alig 76 000 állt fegyverben[46], közülük 22 016 gyalogos és 11 300 lovas (de ezek közül is ló hiányában 6288 gyalogszolgálatra kényszerült)[47] az itáliai hadszíntéren, továbbá mintegy 14 000 gyalogos és 14 370 lovas a német-római határterületeken állt hadban,[48] így a Rákóczi-szabadságharc kuruc haderejével kezdetben csak legfeljebb 14 314 császári katona vehette volna fel a harcot. Ténylegesen a szűkebb értelemben vett Magyarországon 4000 gyalogost és 1200 lovast, míg Erdélyben 5446 gyalogost és 2984 lovast mutattak ki,[49] vagyis összesen 13 630 főt, azaz ezer főnyi pontossággal az elméleti számítással megközelítettet, és semmiképpen sem az

[37] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1702-X-5.

[38] FZ, V. k. 116. o.

[39] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1703-X-3.

[40] Uo. 1703-XII-4b.

[41] Uo. 1703-XII-16.

[42] Uo. 1703-XII-ad 22.

[43] Uo. 1703-XII-28.

[44] Uo. 1703-XII-43.

[45] FZ, V. k. 116. o.

[46] Uo. V. k. 64. o.

[47] KA AFA Italien, 1703-V-12.

[48] KA HKR Prot. Reg. 1703-III-263.

[49] FZ, V. k. 110. o.

előírt, 18 320 fő körüli létszámot.[50] Ez a különbség viszont adódhat abból, hogy a magyarországi 19 várban elhelyezett szabad századok közül 37 német volt, összesen 2980 fővel.[51] Egyébként további szabad századokban 4826 magyar is szolgált a 19 várőrségben.[52] A nagy hadszíntéri katonahiány azzal járt, hogy ezekből is kerültek bevetésre a spanyol háborúban, így például 300 győri magyar huszár a Rajna mentén.[53] A Rákóczi-szabadságharc hatására viszont az ugyancsak bevetett állandó hadseregbeli magyar ezredek az előírt létszám elérése nélkül indultak a hadszíntérre, így az Andrássy-gyalogezred 1536, a Batthyány-gyalogezred 1380 fővel az előírt 2012–2012 fő helyett, a Deák-huszárezred pedig 836 fővel az előírt 1000 fő helyett Itáliába.[54]

A magyar egységek veszteségeit jól jelzi, hogy 1704 elején a hivatalosan bizonyára felfelé kerekített adatok szerint is messze az előírt létszám alatt, átlagban még az ötven százalékot sem elérve, várták kiegészítésüket:[55]

egység	*előírt létszám*	*tényleges létszám*
Andrássy-gyalogezred	2012 fő	1033 fő
Batthyány-gyalogezred	2012 fő	627 fő
Bagossy-gyalogezred	2012 fő	500 fő
Molnár-gyalogezred	2012 fő	200 fő
Mallenich-zászlóalj	1200 fő	564 fő
Kollonits-huszárezred	1000 fő és ló	400 fő, 350 ló
Ebergényi-huszárezred	1000 fő és ló	500 fő, 300 ló
Deák-huszárezred	1000 fő és ló	400 fő, 300 ló
Lehoczky-huszárezred	1000 fő és ló	400 fő, 300 ló
Eszterházy-huszárezred	1000 fő és ló	800 fő, 600 ló
Gombos-huszárezred	1000 fő és ló	800 fő, 600 ló
Csáky-huszárezred	1000 fő és ló	800 fő, 600 ló
Csonkabég-huszárezred	1000 fő és ló	579 fő, 441 ló

Az év további súlyos veszteségeire utal, hogy 1704 júliusára, annak ellenére, hogy a Molnár-gyalogezred már feloszlatásra került, csak 896 Andrássy-, 560 Batthyány- és 101

[50] Uo. V. k. 88. o.

[51] Uo. V. k. 110. o.

[52] KA HKR ASch, Nr. 17.

[53] FZ, V. k. 381. o.

[54] KA AFA Italien, 1703-V-12.

[55] FZ, VI. k. 84. o. N.B. hozzá kell tenni, hogy a létszámok egyúttal az állandó utánpótlást is jelzik. Ugyanis fél évvel korábban a 2979 itt feltüntetett huszárral szemben az utolsó négy huszárezredben csak 1142 főt tudtak összeírni. V. ö.: KA AFA Röm. Reich, 1703-V-ln.

Bagossy-hajdút tudott összeírni a hadvezetés.[56] Közülük is hadrafogható csupán 333, 201, illetve 49 fő volt, mert még öltözékük és lábbelijük sem volt a többieknek, nem hogy fegyverük.[57] Hasonlóképpen a hajdúkkal együtt bevetett huszárok közül az Ebergényi-ezredben maradt 160 fő és 104 ló, a Deák-ezredben 76 fő és 33 ló, de harcképes közülük is csupán 134, illetve 65 fő volt.[58] Ugyanígy az Elő-Ausztriában állomásozó Eszterházy-huszárezredben is mindössze 241 főt és 139 lovat írtak össze, a harcképesekről ezúttal nem szóltak.[59]

A hiány nemcsak a magyar kiállítású egységeknél volt ilyen mértékű. Az összesen előírt 87 500 gyalogos helyett csak 45 935 fő volt fegyverben, a 30 000 előírt lovasból 22 478 állt hadrendben, de közülük 11 868-nak nem volt lova és gyalog szolgált. Bizonyára hasonló volt a helyzet az állandó hadseregen kívül hadba küldött 44 szabad századnál is.[60] Hiába igyekezett a hadvezetés a katonák számát növelni, például a magyar egységek esetében a vármegyékhez intézett kiegészítési utasítással.[61] Legfeljebb egy-egy arisztokrata ajánlkozása segített valamit, ahogyan egy jelentés megőrizte: „Niczky ezredes 1000 katonát akar Őfelsége szolgálatára kiállítani."[62] Mindenesetre ilyen példák hatására rendelte el az Udvari Haditanács elnöke, hogy a magyar területeken bevetett egységek, 6677 gyalogos és 3442 lovas, összesen 10 119 fő[63] előírt kiegészítésére magyar területeken rendeljenek el toborzást, és a lovas kötelékeket növeljék 5000, míg a gyalogos erőket 10 000 főre.[64]

Ennek ellenére az 1704-es hadjárat kezdetén a kurucok ellenében csak 4981 lovas (de 861 ló nélkül) és 5773 gyalogos császári katona kerülhetett bevetésre.[65] A Bécsbe küldött jelentés ezt követően is csupán arról számolhatott be, hogy a magyarországi létszámot 4999 lovasra (958 továbbra is ló nélkül, gyalogszolgálatban) és 6517 gyalogosra sikerült növelni. Vagyis a magyarok közti toborzás szinte teljes csőddel járt, még a téli szálláson voltak létszámát sem sikerült biztosítani. Így végül is máshonnan elvont 1777 lovassal (közte 569 gyalog szolgálóval) és 3698 gyalogossal lehetett elérni a hadvezetés által szükségesnek tartott létszámot és ezzel biztosítani az erőegyensúly megteremtését.[66] Egyfajta fordulatot csak az 1705. június 15-i összesítő jelentés közölhetett az Udvari Haditanáccsal, e szerint „a magyarországi mezei és helyőrségbeli császári csapatok 10 384 gyalogos és 9240 lovas, 5419 lóval."[67] Bár ezúttal a létszámnövelés sikeresnek bizo-

[56] FZ, VI. k. 292. o.

[57] KA AFA Italien, 1704-VII-6c.

[58] Uo. 1704-VII-7.

[59] KA AFA Röm. Reich, 1704-XIII-19.

[60] FZ, VI. k. 84. o.

[61] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1704-I-216.

[62] Uo. 1704-IV-2, Heister tábornagy Savoyai Jenő tábornagynak, 1704. ápr. 5.

[63] KA HKR Prot. Reg. 1704-III-518.

[64] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1704-VI-3.

[65] FZ, VI. k. 133. o.

[66] Uo. VI. k. 195. o.

[67] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1705-VI-8,-9.

nyult, figyelemre méltó a nagyarányú lóhiány, amelynek következtében a lovasok tekintélyes része csak gyalogos harcbavetésre volt alkalmas.

Arról is szólni kell, hogy az állandó hadsereg magyar ezredeinek a hadszíntéren való kiegészítése 1705-ben már lehetetlenné vált, ugyanakkor a veszteségek következtében a létszámok egyre kisebbedtek.[68] Ezért indítványozta Savoyai Jenő herceg, az Udvari Haditanács elnöke az uralkodónak, hogy egyes alakulatok feloszlatásával egészítsék ki a megmaradókat.[69] Erre valóban megszületett az uralkodói döntés. E kérdéskörben az is figyelemre méltó, hogy a tervezett hadilétszámból összesen 30 253 fő hiányzott, azonban az örökös és cseh tartományokból is csupán 15 891 újoncot sikerült biztosítani, így továbbra is jelentős hiányok mutatkoztak a 39 gyalog-, 22 vértes-, 12 dragonyos- és 8 huszárezredben.[70] Ilyen körülmények között a hadvezetés újra a katonai határőrvidékbeliek felé fordult. A Belső-Ausztriai Haditanács utasítást adott, hogy a varasdi kapitányság 1000 lovast és 1000 gyalogost, a károlyvárosi kapitányság pedig 700 lovast és 500 gyalogost állítson ki és indítson útba.[71] Ugyanakkor a szlavóniai kapitány jelentette, hogy 1500 gyalogost és 600 lovast a hadakhoz irányított.[72] Hamarosan 10 500 főre nőtt a katonai határőrvidékről a harcoló magyarországi császári erőkhöz küldött kontingens.[73] További segítséget jelentett a Rákóczi-szabadságharc elleni küzdelemben, hogy a német-római birodalmi fejedelmek által biztosított úgynevezett Birodalmi Hadseregből is 3201 főt erre a hadszíntérre vezényelt a hadvezetés.[74] Végül az idegen birodalmaktól segítségül bérelt egységek közül 1706-ban ugyancsak a magyarországi hadszíntéren került bevetésre 4 dán gyalogezred és ugyancsak 4 dán vértesezred.[75] Mindennek a következményeképpen viszont a magyarországi szabadcsapatokat, összesen mintegy 6000 főt, sikerült a harcoló csapatokhoz beosztani, mivel azokat feloszlatták.[76] Bár egyébként szabad toborzást is elrendeltek, és az örökös és cseh tartományokat az újonckontingens kiállítására kötelezték, még mindig 31 476 fő hiányzott az egyébként is 120 000 főre csökkentettnek előírt haderőből.[77] A hiány valamennyi egységet erősen érintette, így a 37 gyalog-, 20 vértes-, 11 dragonyos- és 8 huszárezredből a Magyar Királyság területein bevetett 12 gyalog-, 8 vértes- és 4 dragonyosezredet is.[78] 1707-ben, az európai erőviszonyok alakulá-

[68] Az Itáliában bevetett magyar egységek adatai szerint 550 Andrássy, 425 Batthyány-, 80 /!/ Bagossy-gyalogos volt már csak az előírt összesen 6036 helyett, 221 Mallenich- horvát gyalogos az előírt 1000 helyett, 544 Ebergényi- és 430 Deák-huszár az előírt 2000 helyett, V. ö.: KA AFA Italien, 1705-I-35. Hasonlóképpen német-római területen 1000 Eszterházy-huszár és ló helyett 259 főt és 295 lovat írtak össze. V. ö.: FZ, VII. k. 415. o.

[69] KA AFA Italien, 1705-X-1.

[70] FZ, VII. k. 60. o.

[71] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1706-V-23.

[72] Uo. 1706-VII-13.

[73] Uo. 1706-VIII-3, 1706-IX-1.

[74] KA AFA Röm. Reich, 1706-VI-17. N.B..: Egyébként a Birodalmi Hadsereg teljes létszáma ekkor 16 736 gyalogos és 9746 lovas volt.

[75] FZ, VIII. k. 64. o.

[76] Uo. VIII. k. 61. o.

[77] KA AFA Italien, 1706-XIII-17, -18.

[78] KA HKR Asch Nr. 13. KA AFA Italien, 1706-VIII-17, -18, -24.

sának következtében még sikerült is növelni az állandó hadseregből a kurucok ellen bevetett egységek számát, 14 gyalog-, 9 vértes- és 4 dragonyosezredre.[79] Ezekből egy tekintélyes hányad Erdélyben állomásozott, a hadszíntéren csak 7426 gyalogos és 6497 lovas szolgált.[80] A továbbra is bevetett bérelt, német-római birodalmi, katonai határőrvidékbeli és császárhű horvát és magyar irreguláris erők összesen szintén ilyen nagyságrendben lehettek jelen.[81]

1708-ban, ahogyan erről már ugyancsak szó esett, az állandó hadseregben két újabb magyar huszárezred megszervezésére kerülhetett sor két magyar arisztokrata (Eszterházy József gróf és Nádasdy Ferenc gróf) ajánlkozása következtében, éppen a Rákóczi-szabadságharc ellenében. Ezeken túl 15 gyalogos-, 11 vértes- és 6 dragonyosezred került bevetésre Magyarországon.[82] A tervezett 117 690 fős teljes haderőnek előírt létszám igen tekintélyes részét akarta a bécsi hadvezetés a magyar függetlenségi háború ellen bevetni, immár 49 755 főt.[83] A korábbi jelentős létszámhiányokat azonban abban az évben sem sikerült kiküszöbölni. Így mintegy egyharmadot le kell vonni ebből az elméleti létszámból, a maradványból pedig jelentős erők továbbra is megszálló funkciót láttak el Erdélyben. Viszont nagyjából a megszállókkal azonos létszámban sikerült biztosítani a császári erőkkel való együttműködést a katonai határőrvidékbeliekkel, továbbá a császárhű horvát és magyar rendek által biztosított kötelékekkel.[84] Annak szemléltetésére, mennyire nem szabad az előírt létszámmal megbecsülni az erőviszonyokat, álljon itt példaként, hogy az 1708-ban alapított Eszterházy József-huszárezred létszáma a teljes 600 főről 1709 elejére már 186 főre csökkent, és bár generálisi kinevezés reményében az ezredtulajdonos egységét dragonyosezred-létszámra, azaz 1060 főre szerette volna növelni, ahogyan kérvényezte, mégsem tudta abban az évben 410 főnél többre növelni a létszámot.[85] Ugyanakkor más magyar egységek hasonlóképpen és továbbra is rendkívüli létszámhiányokkal küszködtek, így a három Itáliában bevetett huszárezrednél például 1140 fő és 1528 ló pótlásáról kellett volna gondoskodni. Hasonló volt a helyzet a többinél is, ezért az Udvari Haditanács kénytelen volt elrendelni az előírt létszámok 5–800 főre való csökkentését.[86]

Valójában a Habsburg-hadak tényleges létszámnövelését újabb idegen birodalombeli egységek bérbe vételével sikerült csak elérni. 1709-ben már 4 dán gyalog-, 1-1 dán vértes- és dragonyosezred, 2 lengyel lovas-, 2 svájci gyalog- és 2 német-római dragonyosezred került császári hadvezetés alatt bevetésre, döntő hányadában a magyar

[79] FZ, IX. k. 287. o.

[80] KA HKR Prot. Reg. 1707-VI-343, 1707-VIII-415.

[81] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1706-XI-ad 7, 1706-XII-13, Deutschland, 1707-IV-1, Provence, 1707-IV-4.

[82] FZ, X. k. 70. o.

[83] Uo. X. k. 60., ill. 65. o.

[84] Uo. X. k. 517. skk. o.

[85] KA AFA Niederlande, 1709-IV-48, 1709-IV-55, 1709-V-7, 1709-XIII-16, 1709-VIII-13, 1709-VIII-50, 1709-IX-44, 1709-X-66, Rebellen in Ungarn, 1709-III-3, 1709-VIII-13.

[86] KA AFA Italien, 1708-X-35, Röm. Reich, 1708-II-1c, 1708-IV-2, 1708-V-4, Niederlande, 1708-VI-3, 1708-VI-16, 1708-VI-77, 1708-VI-99, 1708-VI-101, 1708-VII-93, 1708-VIII-18, 1708-XI-40, 1708-XIII-3d.

szabadságküzdelem ellen.[87] Ezzel egyidőben a császári állandó hadsereg magyarjai zömükben más hadszíntereken kerültek alkalmazásra és ugyancsak a korábbiakhoz hasonló létszámhiányokkal küzdöttek. Ennek bemutatása ezúttal is csak jelzésszerű lehet. 1709 májusában a Rajna mentén a Lehoczky-huszárezredben 812 fő és 745 ló, míg az Eszterházy József Simon-huszárezredben 674 fő és 558 ló került bevetésre.[88] Itáliában az Ebergényi-huszárezredben 415 fő és 342 ló, míg a Gyulai-hajdúezredben 694 fő harcolt.[89] A reguláris egységek hiányát némileg ellensúlyozta, hogy irreguláris, főleg horvát és más délszláv formációk is hadba küldhetőek voltak.[90] Ilyen körülmények között sikerült stabilizálni az erdélyi Habsburg-csoportosítás létszámát, amely az év végén 5056 gyalogos és 4618 lovas volt.[91] Ez a létszám 1710-ben már 6540 gyalogosra és 5600 lovasra nőtt, ugyanakkor előírásszerűen Magyarországon 21 120 gyalogos és 15 200 lovas alkotta a Habsburg-haderőt. Míg magyar területeken immár összesen így 48 460 fővel rendelkezhetett a bécsi udvar, a többi hadszíntéren 73 010 fő bevetésével számolt.[92]

Az arány 1711 tavaszára sem változott, a magyar hadszíntéren tartott 51 366 fővel szemben összesen még 88 932 fő állt fegyverben.[93] Természetesen azt sem szabad elhallgatni, hogy az irreguláris kötelékek hadba küldésén túlmenően a császári állandó hadsereg magyar egységeinek kiegészítésére akkortájt már egyre gyakrabban tudtak alkalmazni átállt kurucokat, egyes személyeket és kisebb kötelékeket egyaránt.[94] Ugyanakkor a német egységek magyar területekre is az örökös és a cseh tartományokból kapták a kiegészítést, 1711-ben például összesen 6066 főt[95] az akkor magyar területeken állomásoztatott 15 német ezredbe.[96] Az állandó kiegészítés ellenére mégis újra és újra csökkent a létszám. Megint csak magyar példával szemléltetve, a Rajna mentén tartott Lehoczky-huszárezred 1711 júliusában 826 főből és 680 lóból, az Eszterházy József Simon-huszárezred 757 főből és 628 lóból állt,[97] míg az Itáliában bevetett Ebergényi-huszárezred 1711 decemberében 506 főből és 505 lóból állt,[98] holott a korábban 1000 fős létszámot az évben 611 főre és lóra csökkentették, abban a reményben, hogy azt legalább biztosítani lehet.[99] 1711 decemberében a szintén Itáliában bevetett Gyulai-gyalogezred létszáma alig 790 fő volt, messze az előírt 2012 fő alatt maradt.[100]

[87] FZ, XI. k. 37. o.

[88] KA AFA Röm. Reich, 1709-V-26, KA HKR Prot. Reg. 1709-V-263.

[89] KA AFA Italien, 1709-IX-7a, KA HKR Prot. Reg. 1709--VII-72.

[90] KA AFA Niederlande, 1709-II-35, 1710-XIII-14.

[91] KA HKR Prot. Reg. 1709-XII-270.

[92] FZ, XII. k. 93. skk. o.

[93] Uo.

[94] Uo. XIII. k. 103. skk. o.

[95] Uo. XIII. k. 102. o., KA AFA Rebellen in Ungarn, 1711-III-6 1/2.

[96] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1711-XI-15b.

[97] KA AFA Röm. Reich. 1711-VII-5h.

[98] KA AFA Italien, 1711-XII-46a.

[99] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1711-IV-7.

[100] KA AFA Italien. 1711-XII-46a.

1712-ben sem sikerült az előírt létszám biztosítása, holott a Rákóczi-szabadságharc véget ért és lehetővé vált a korábbinál sikeresebb magyarországi kiegészítés. A veszteség ugyanis megint nagyobb volt a kiegészítésnél. Két előző egységnél maradva, az Ebergényi-huszárezred szeptemberben 568, októberben 571 főből, ugyanakkor a Gyulai-hajdúezred 1124, illetve 1171 főből állt.[101] Ilyen körülmények között az irregulárisnak tekintett magyar királyi katonaságot az Udvari Haditanács még a szatmári béke megkötését követő időkben is csak Győrben, Komáromban, Esztergomban, Budán, Szigetvárott, Szegeden, Szebenben és Nagyváradon állomásoztatta, egy-egy szabad századnyi erővel.[102] Ezzel egyidőben átmenetileg a magyar nemzeti milíciának nevezett erő összlétszámát mindössze 600 huszárban és 400 hajdúban határozta meg.[103] Bár már 1712 elején kísérlet történt e rendkívül alacsony létszám növelésére,[104] az bizonyára kudarccal járt, mert hamarosan tervezetet kellett készíteni „a Magyarországon állomásozó császári milíciáról".[105]

1712-ben egyébként, a még folyó spanyol háborúra tekintettel, a bécsi hadvezetés 103 200 fő 43 gyalogezredben és 42 000 fő 20 vértes-, 12 dragonyos- és 7 huszárezredben való kiállítását tervezte,[106] de valójában csak 87 520 gyalogost és 38 100 lovast sikerült hadrendbe állítania. Közülük 18 400 gyalogos és 11 000 lovas magyarországi, 6500 gyalogos és 3000 lovas erdélyi állomásoztatását írta elő.[107] A nagyarányú létszámhiánynak ugyan csak töredékét okozta a magyarországi kiállítású egységeknél lehetetlen hadilétszámokra való feltöltés, mégis ezeknél – a bekövetkezett magyarországi békére is tekintettel – új létszámokat írt elő az Udvari Haditanács: A Gyulai-gyalogezrednek 2000, a Babócsay- és Eszterházy József Simon-huszárezrednek 800-800, a Kollonits-, Ebergényi- és Splényi-huszárezrednek 600-600, míg a Nádasdy- és Eszterházy József-huszárezrednek 500-500 főt szabott meg.[108] Bár ezt sem sikerült egészen elérni, az adott létszámokat mégis sikerült stabilizálni. Ezt tanúsítja, hogy a Kollonits-huszárezredben 559 fő és 431 ló, a Splényi-huszárezredben pedig 586 fő és 462 ló volt 1712 novemberében, míg az Eszterházy József Simon-huszárezred az év júliusában 773 fővel és 697 lóval, augusztusában 771 fővel és 697 lóval, novemberében 767 fővel és 702 lóval, ugyanebben a három hónapban a Babócsay-huszárezred 804 fővel és 770 lóval, 802 fővel és 758 lóval, illetve 816 fővel és 758 lóval rendelkezett.[109]

Egyébként az állandó hadseregbeli magyar egységekkel a további hadműveletekben még számolt a hadvezetés, így 1713 elején a Kollonits- és a Splényi-huszárezredet Németalföldön, a Babócsay- és az Eszterházy József Simon-huszárezredet Elő-Ausztriában,

[101] KA HKR Prot. Reg. 1712-IX-305, 1712-XII-1.

[102] KA AFA Rebellen in Ungarn, 1711-XI-1a.

[103] Uo. 1711-XI-7.

[104] Uo. 1712-I-1, 1712-II-2, -3, -ad 3.

[105] Uo. 1712-XIII-2.

[106] KA HKR ASch, Nr. 10a.

[107] KA HKR Prot. Reg. 1712-I-268.

[108] KA AFA Niederlande, 1712-XIII-12.

[109] KA HKR Prot. Reg. Reg. 1712-VII-239, 1712-VIII-55, 1712-XI-143.

az Ebergényi-huszárezredet és a Gyulai-gyalogezredet Itáliában állomásoztatta, és továbbra is csak a Nádasdy- és az Eszterházy József-huszárezred maradt magyar területen.[110] A továbbra is idegenben tartott öt magyar huszárezredben egyébként sikerült még az előírtnál is nagyobb létszámot biztosítani, 3933 főt.[111] Valószínűleg még inkább így volt ez a magyar területeken állomásoztatott két huszárezrednél és az Itáliában hagyott egy hajdúezrednél is – tekintettel az átállt, volt kurucokra. Különben a teljes állandó hadsereg 127 gyalogzászlóaljából 33, 236 lovas svadronjából 82 továbbra is – a még mindig folyó nyugati háború ellenére – a magyarlakta területek helyőrségeként került elhelyezésre.[112] Mivel az előírt létszámot az állandó hadseregnél minden erőfeszítés ellenére a továbbiakban sem sikerült elérni, az örökös és cseh tartományok pedig adó fejében sem tudtak elegendő újoncot állítani, engedélyezett maradt a szabad toborzás, ez pedig azzal járt együtt, hogy a magyar helyőrségbeli egységek megkíséreltek minél több környékbeli magyart felfogadni, elsődlegesen költségkímélés miatt.[113]

A magyar lakosságra háruló tehertétel az 1715-ös esztendővel még nagyobbá vált. Az újabb törökellenes háború előkészületeinek a jegyében a 137 600 fősnek előírt állandó hadseregből 51 000 fő magyarországi és 9899 fő erdélyi állomásoztatásával számolt az Udvari Haditanács, míg Itáliában 34 000, Németalföldön 13 500, Elő-Ausztriában 10 600, az örökös és cseh tartományokban 18 200 főt írtak elő. Ugyanabban az évben a katonai határőrvidék hadipotenciálját 22 400 fővel tartották nyilván.[114] Az is figyelemreméltó, hogy a magyarországi erőket tekintve 28 768 gyalogossal, 15 876 vértessel, 3306 dragonyossal és 3050 huszárral, az erdélyieknél pedig 6561 gyalogossal, 1134 vértessel és 2204 dragonyossal számoltak, vagyis a teljes haderő 42 lovasezredéből 25-öt, 53 gyalogezredéből pedig 19-et tartottak e térségben,[115] minden bizonnyal a nagyfokú mozgékonyság biztosítására, vagyis nemcsak oszmán támadás, hanem újabb magyar megmozdulás lehetőségét is szem előtt tartva. Ugyanakkor a hadi előkészületek jegyében az állandó hadseregbeli hiány pótlására az Udvari Haditanács 10 617 gyalogos, köztük 427 hajdú, továbbá 18 710 vértes és dragonyos és 5595 ló toborzását rendelte el, emellett intézkedett további hat új gyalogezred felállítására vonatkozóan is.[116]

VI. Károly császár (és III. Károlyként magyar király) 1716-ban megkezdett első török háborújában jelentősen épített az addig is magyar területeken állomásoztatott egységekre. Mindenesetre a gyalogkötelékek közül hátrahagyatott a kulcsszerepet játszó magyarországi helyőrségekben 4328 főt, a lengyel határvonalra helyeztetett 3055 főt, a török határvonal belső biztosítására egyes várakba telepíttetett 5217 főt, a többi 16 168 katonát

[110] FZ, XV. k. 503. skk. o.

[111] KA AFA Röm. Reich, 1713-XIII-4.

[112] FZ, XV. k. 50. o. N.B.: A szűkebb értelemben vett Magyarországon 24 zászlóalj és 64 svadron, Erdélyben 9 zászlóalj és 18 svadron, ugyanebben az időben az örökös és cseh tartományokban összesen csupán 5 zászlóalj és 5 svadron volt.

[113] KA HKR Prot. Exp. 1713-XII-815, -889, Prot. Reg. 1714-II-89, -101. N.B.: 1714-ben összesen 8203 fő szabad toborzása folyt.

[114] FZ, XV. k. 44. skk. o.

[115] KA HKR ASch, Nr. 16 1/2.

[116] FZ, XVI. k. 342. o.

beosztatta a hadra kelő hadseregbe és ehhez a kontingenshez átvezényeltetett még további 37 212 gyalogost. Ugyancsak beosztatta a hadra kelő hadseregbe a teljes magyarországi, 22 232 főnyi lovasságot és újonnan előrevont további 10 712 vértest és dragonyost. Az erdélyi állandó hadseregbeliek közül belső biztosító erőként visszahagyatott 5836 főt, a többi 4063-ból és az odavezényeltetett további 7173 harcosból pedig önálló támogató hadtestet hozatott létre. Az akkor számba vett mintegy 31 000 katonai határőrvidékbelinek mintegy a felét ugyancsak a hadra kelő hadsereghez sorolta a hadvezetés és ugyanúgy beosztott az akkor már egyértelműen szabad századoknak nevezett kötelékekből is mintegy 2700 főt. Így e háborúban az uralkodó és a hadvezetés egy 115 260 fős háborúba induló haderővel és összesen még további 18 436 főnyi biztosító erővel számolt a magyar területeken.[117] Valamennyi állandó hadseregbeli magyar egység is ezek közt volt.

A következő hadjárati évben a bécsi udvar a határőrvidékbeliek és más irregulárisok nélkül 100 774 fős hadra kelő hadsereggel kalkulált.[118] Ez teljesen egyezik az előző számvetéssel, viszont a veszteségre utal, hogy ennél a hadilétszámnál 20 550 fős hiányt pótlandó újoncozást rendelt el.[119] A magyarországi és erdélyi biztosító erőket ugyanakkor az előző évinél magasabb létszámon, összesen 24 182 főben határozták meg.[120] A hadra kelő erőkhöz az évben csatlakozó határőrvidékiek és nemzeti milíciához tartozók számát végül a hadvezetés 18 200 főben szabta meg.[121] 1718-ban a hadilétszám nem érte el az előző évit, nagyobb volt ugyanis a veszteség, mint korábban. A császári állandó hadseregből 74 180 fő állt háborúban, 26 400 fő újoncozása mellett így ezekhez 11 094 főnyi bajor és szász segélyhad csatlakozott, míg a határőrvidékbeliek közül és a nemzeti milíciakötelékekből 14 500 főre tartott igényt a hadvezetés. A belső biztosító erők létszámán ezúttal nem módosított.[122]

Az újra beköszöntött béke egyrészt ugyan a mindaddig oszmán uralom alatt állt utolsó magyar terület, a Temes-vidék felszabadulását eredményezte, másrészt azonban továbbra is jelentős állandó hadseregbeli császári erők magyar területeken való állomásoztatásával járt együtt. Ugyanis a 49 gyalogezredből a szűkebb értelemben vett Magyarországon 10, Erdélyben és a Temes-vidéken 3-3, a 20 vértesezredből 11, illetve 1-1, a 13 dragonyosezredből 7, illetve 2 és 1, végül az 5 huszárezredből 2 Magyarországon állomásozott. Ez előírásszerűen összesen 60 000 főt jelentett.[123] A négyesszövetség rövid spanyol háborújára tekintettel rövidesen csapatelvonás történt, bár ez érdemi változást nem hozott. Az újabb, ezúttal részletesebb nyilvántartás szerint 8 gyalog-, 10 vértes-, 6 dragonyos- és 2 huszárezred maradt a szűkebb értelemben vett Magyarországon, összesen 34 282 fő, míg Erdélyben 3 gyalog-, 1 vértes- és 2 dragonyosezred, azaz 8871 fő, a

[117] KA HKR Prot. Reg. 1716-II-248, 1716-III-79, 1716-IV-74, -82, -85, -93, -94, -95, -127, -129, -130, -211, KA AFA Türkenkrieg, 1716-VII-2, -6, -9, -18, -81, -85, -90, -233.

[118] FZ, XVII. k. 41. o. V. ö.: KA AFA Türkenkrieg, 1717-VI-58, -67, -75, -85, -97, -141.

[119] KA HKR Prot. Exp. 1716-IX-133.

[120] FZ, XVII. k. 42. o.

[121] KA HKR ASch, Nr. 16 1/4.

[122] KA AFA Türkenkrieg, 1718-IX-5, -7, 1718-XIII-9 1/2, -17 1/2, KA HKR ASch, Nr. 16 1/3.

[123] KA HKR ASch, Nr. 11a, 17.

Temes-vidéken pedig ugyancsak 3 gyalog- és 11 vértesezred, vagyis 6957 fő, mindösszesen 50 110 állandó hadseregbeli. További 5200 fő állomásozott az oszmán fennhatóság alól ugyancsak elhódított volt középkori magyar bánságok területén, míg az összesen 137 822 fős állandó hadsereg többi egysége – összesen 82 512 fő – Itáliában, a Németalföldön, német-római birodalmi területeken, Elő-Ausztriában, az örökös és cseh tartományokban került elhelyezésre.[124] Köztük volt három magyar huszár- és egy magyar gyalogezred is, melyeket ugyancsak távol vittek a szülőföldtől. Az állandó hadseregbeli magyar egységek közül a legmesszebbre a 2300 fős kiegészítésre utasított Gyulai-gyalogezred[125] és az Ebergényi-huszárezred került, ezeket a hadvezetés a rövid spanyol háborúban az itáliai hadszíntéren vetette be,[126] majd felhasználta a szicíliai pacifikálásban is.[127] Ezzel szemben a katonai határőrvidékbeliek és a nemzeti milícia tagjai a béke bekövetkeztével hazatérhettek.[128]

A nyugati háborús veszély elmúltával azután újólag szaporították a magyar korona területein elhelyezett állandó hadseregbeli egységek számát. Már 1721-ben 18 gyalog-, 13 vértes-, 9 dragonyos- és 4 huszárezred, vagyis 59 454 fő volt az előírt kontingens,[129] a teljes Habsburg-hadsereg közel fele. Ez a helyzet a következő években sem változott.[130] 1725-től azután megint valamivel kevesebb idegen katonaság maradt magyar területeken, összesen 15 gyalog-, 13 vértes- és 6 dragonyosezred, valamint 2 magyar huszárezred, mindösszesen 49 631 fő az összes 126 424 állandó hadseregbeliből.[131] Természetesen továbbra is fennálltak a katonai határőrvidékbeli kötelékek és az akkortájt egyes erősségekben állomásoztatott nemzeti milícia, vagyis 26 szabad század, békelétszámon összesen alig ezer fő.[132] 1727-től újólag megnőtt a magyar királyságbeli területeken állomásoztatott állandó haderő, az akkori fegyverben tartott 101 124 főből egyenesen 58 548 fő, vagyis több, mint a fele.[133]

Az ország tehertételének súlyosságát jelezte, hogy Pálffy Miklós gróf tábornagy, az ország nádora 1728. január 22-én átirattal fordult Savoyai Jenő herceg tábornagyhoz, az Udvari Haditanács elnökéhez, amelyben részletesen ábrázolta a lakosság nyomorúságát, és a jelentős létszámú idegen katonaság jelenlétére tekintettel a szokásos hadiadó csökkentése érdekében való közbenjárását kérte.[134] A hadiadó ügyében az országgyűlésen folytatódott az alkudozás, ami viszont a diszlokációt illette, abban nem történt változás.[135] Ugyanakkor ebben az időben döntés született az Udvari Haditanácsnál, miszerint a

[124] Uo. Nr. 23 1/2, KA AFA Türkenkrieg, 1718-IX-5, -7, 1718-XIII-9 1/2, -17 1/3.

[125] KA AFA Neapel und Sizilien, 1717-X-32.

[126] Uo. 1718-IX-7.

[127] Uo. 1720-I-100 1/2, 1720-VI-64.

[128] KA AFA Berichte, Mil. Gr., Ungarn, 1720-XI-1, -2, -3.

[129] Uo. 1721-XI-5.

[130] KA HKR ASch, Nr. 14, 15.

[131] Uo. Nr. 18, 26 1/2, 27.

[132] KA AFA Berichte, Mil. Gr., Ungarn, 1720-XI-1.

[133] KA AFA Berichte, Ausrüstungen in Ungarn, 1727-II-1.

[134] Uo. 1728-I-3.

[135] KA HKR ASch, Nr. 28 1/2.

békelétszám a gyalogezredeknél 2100, a vértes- és dragonyosezredeknél 996, a huszárezredeknél 800 fő, míg a hadilétszám háborús helyzet kialakulásakor minden külön intézkedés nélkül 3000, 1413 és 1500 fő. Ez azt jelentette volna, hogy a magyar területeken állomásoztatott egységeknek az 53 928 fős békelétszámot hadihelyzetben 77 934 főre kellett emelniük. Bár erről azokban az években természetesen nem volt szó, számos feldolgozás sajnálatos módon ezzel az irreálisan magas létszámmal jellemzi az adott időszakot. Ennek abszurditása akkor válik igazán világossá, ha a teljes császári állandó hadsereg hadilétszáma párosul mellé: 183 800 fő.[136] A Habsburg-birodalom anyagi-pénzügyi helyzetében elképzelhetetlen, irreális célkitűzés volt ez, hiszen még a békelétszámon tartás is állandó gondokkal járt.

Valójában a 47 gyalog-, 21 vértes-, 12 dragonyos- és 3 huszárezredből álló állandó hadseregből a következő években is 10–15 gyalog-, 12–13 vértes-, 2–6 dragonyos- és 0–2 huszárezredet állomásoztattak magyar területeken, vagyis a források tükrében 36 348 és 53 683 fő közti létszámot.[137] Különösen tanulságos az 1732-es adatok felidézése. A Szicíliában, Nápolyban, Toscanában, Lombardiában, a Rajna mentén, Osztrák-Németalföldön, Elő-Ausztriában, az örökös és cseh tartományokban, valamint „Magyarországon és tartományaiban" összesen előírt állandó hadseregbeli 137 475 helyett ténylegesen fegyverben állt 126 363 fő, közülük a magyar területeken 46 198 fő. Talán az sem érdektelen, hogy amiképpen összesen 7050 lovas kényszerült ló hiányában gyalogszolgálatra, a magyar területeken elhelyezett 13 398 lovas közt is 3528 gyalogszolgáló volt.[138]

Bizonyára nagy nehézségeket láthatott az Udvari Haditanács az állandó hadseregbeli egységek feltöltését illetően, még akár a békelétszámot is tekintetbe véve, ugyanis a lengyel „örökösödési" háború kirobbantásakor egyrészt sietett egyezséget kötni egyes arisztokratákkal új egységek felállítására, – így például 6 új magyar huszár- és 2 új magyar gyalogezredre vonatkozóan –, másrészt azonnal elrendelte a nemzeti milícia megerősítését, hogy a hadszíntértől távoli magyar területekről az addig ott állomásoztatott egységek elvonhatóak legyenek.[139] Ezzel egyidőben intézkedés történt határőrvidékbeliek mozgósítására is, első lépésként 12 000 fővel számolva.[140] 1734-re valóban csak 20 600 gyalogos és 7658 lovas állandó hadseregbeli katona maradt a magyar korona területein mint idegen, miközben a teljes haderőt 171 423 fősnek írták elő.[141] A szokásos módon ezúttal sem sikerülhetett a remélt létszám kiállítása, sőt a hadszíntérre kiérkezettekkel kapcsolatosan sem volt ritka az ilyen ténymegállapítás: „Excellenciád előtt bizonyára nem ismeretlen, hogy a Pestvármegyey-huszárezred néhány nappal ezelőtt Mainzba érkezett hat százada lőfegyver nélkül van itt."[142] Ilyen körülmények között nem meglepő,

[136] Uo. Nr. 23 1/3.

[137] Uo. Nr. 29, 29a.

[138] Uo. Nr. 11, KA HKR Prot. Exp. 1731-XI-119, KA AFA Corsica, 1731-VIII-9a, -9b. N.B.: Tegyük hozzá, a három huszárezredből összesen alig 454 fő és 549 ló hiányzott. V. ö.: FZ, XIX. k. 103. o.

[139] KA AFA Krieg mit den Rebellen in Ungarn, 1733-X-2, 1733-XII-11.

[140] Uo. 1733-XII-44, *Nouzille*, 143. o.

[141] KA HKR ASch, Nr. 30a, 30 1/2.

[142] KA AFA Röm. Reich, 1735-VIII-169, Savoyai Jenő herceg tábornagy Nesselrode gróf főhadikomisszáriusnak, Heidelberg, 1735. aug. 31.

hogy az újonnan alapított állandó hadseregbeli ezredek közül néhányat még a háború során, tehát rendkívül rövid időn belül feloszlattak.[143]

1737 már VI. Károly császár (és III. Károlyként magyar király) második török háborújának nyitó éve volt. A haderő meghatározó többsége ennek következtében újra magyar területre települt, így az állandó hadsereg 54 gyalogezredéből 30, 18 vértesezredéből 15, 14 dragonyosezredéből 9, 9 huszárezredéből 4 tartozott a főseregbe és a három kikülönített hadtestbe tagolt hadra kelő hadseregbe, amely előírásszerűen 98 456 főből állt. Ezzel egyidőben megint intézkedés történt a katonai határőrvidékbeliek és a nemzeti milíciakötelékek mozgósítására, bár utóbbiakat egyelőre teljes egészében, előbbieket részben még visszahagyták, kezdetben ugyanis csak 21 300 határőrvidékbeli hadba vetésével számoltak.[144] Rajtuk kívül még a fentebb már beszámított 3-3 magyar ezredbeli 6900 gyalogos és 2400 huszár volt a birodalom keleti feléből kiállított erő.[145] Mindenesetre a nemzeti milícia erőteljes mozgósítására került sor, 21 magyarországi, 7 erdélyi, 18 horvátországi, 4 dalmáciai, 5 szlavóniai, 3 temesi bánsági helységben összesen mintegy 4350 főt gyülekeztettek.[146] Hadba szólításukra a következő hadjárati évben sem került sor, akkor 1 gyalog-, 2 vértes-, 3 dragonyos- és 2 huszárezreddel erősítették meg a hadra kelt erőket, összesen 6585 fővel, továbbá 31 100-ra növelték a katonai határőrvidékről hadba vetettek számát.[147] 1739-ben további 3 gyalogezreddel erősítették meg a hadra kelő hadsereget, viszont elvontak 2 vértes- és 1 dragonyosezredet, amelyek helyett 1 további huszárezredet küldtek vissza Magyarországra.[148] Így végül is megint sikerült biztosítani a tervezett hadilétszámot, 97 200 állandó hadseregbelit és az újra csak mintegy 30 000 irregulárist. Ők, miként a regulárisok közül kereken 17 300 fő, a magyar korona területeiről kiállítottak voltak.[149] Az e háborúban elszenvedett veszteségeket a szükséges feltöltéseken túl legalábbis nagyságrendileg még egy adat jelzi: az utolsó háborús évben bevetett 57 400 gyalogosból a fegyverszünetre 38 892 fő maradt a harcoló kötelékeknél,[150] vagyis a veszteség 32,24 %-os volt.

A jelentős veszteségekre és az ingatagnak tűnő békére is tekintettel 1739/40 telén a teljes hadra kelt haderő maradványa a magyar területeken tért szállásra.[151] Amikor 1740 elején sor került volna a békelétszámra való csökkentésre, erre valójában nem is volt szükség, mivel a császári állandó hadsereg előírt 159 662 főnyi teljes létszámából csak 110 521 szolgált, 49 141, azaz 30,78 % hiányzott.[152] Az új békediszlokáció értelmében e hiányos állandó hadseregből a magyar korona területein 16 gyalog-, 16 vértes-, 9 drago-

[143] KA HKR ASch, Nr. 11b.

[144] Uo. Nr. 31 1/2, KA AFA Türkenkrieg, 1737-VIII-5.

[145] KA HKR ASch, Nr. 32.

[146] Uo. Nr. 31 1/2.

[147] *Angeli*, 418. skk. o.

[148] KA HKR ASch, Nr. 33.

[149] Uo. Nr. 15, 186.

[150] KA AFA Türkenkrieg, 1739-X-25.

[151] KA HKR Prot. Reg. 1739, fol. 1872, 1992.

nyos- és 6 huszárezred maradt, e nagyszámú lovas egység egyértelműen nem csak a mozgékony határbiztosítás miatt, hanem az olcsóbb takarmányozás okán is.[153]

További áthelyezéseket, átszervezéseket követően 1740 őszén kialakultak azok a haderőbeli erőviszonyok, amelyeket VI. (III.) Károly halálakor Mária Terézia örökölt. Az 52 gyalogezredből 44 német és 3 magyar feltöltésű volt, előírásszerűen egységesen 2309 fővel, továbbá 3 németalföldi egyenként 2100 fővel és 2 itáliai 2000 fős ezredlétszámmal. A 18 vértes- és 14 dragonyosezred egyaránt a nyugati területeken került kiállításra, egységesen ezredenként 1009 fővel, végül a 8 huszárezred mind magyarországi toborzású volt, egységesen 809 fős előírt létszámmal. Ezek szerint az állandó hadsereg egységei összesen 157 583 főből álltak, tüzérséggel és más kiegészítő erőkkel pedig ez a létszám előírásszerűen 159 200 főre nőtt. A fentebb már jelzett erős létszámhiányok következtében azonban ténylegesen csak 107 933 fő volt fegyverben, mégpedig Németalföldön 12 327 fő, Itáliában 26 492 fő, az örökös és cseh tartományokban 9638 fő, a magyar korona területein 59 476 fő. Másként megközelítve, az 52 gyalogezredből 25, a 14 dragonyosezredből 13, a 18 vértesezredből 16, a 8 huszárezredből 6 állomásozott a magyar királyságbeli területeken. Az állandó hadsereg magyar egységei közül a 3 gyalogezred és 2 huszárezred Itáliában, a többi 6 huszárezred magyar és horvát területeken állomásozott. Érdemes ezeknek az egységeknek a létszámviszonyaira is fényt vetni. Az egységesen 2309 fősnek előírt gyalogezredek közül az őszi mustrakor a Gyulai- 1197, a Pálffy- 1202, a Kökényesdy- 1535 fővel rendelkezett. Az ugyancsak egységesen 809 fősnek előírt huszárezredek közül a Csáky- 764 fővel és 758 lóval, a Baranyay- 731 fővel és 697 lóval, a Dessőffy- 702 fővel és 682 lóval, a Hávor- 746 fővel és 759 lóval, a Splényi- 669 fővel és 545 lóval, a Károlyi- 776 fővel és 685 lóval, a Ghillányi- 699 fővel és 642 lóval, a Pestvármegyey- 740 fővel és 686 lóval került összeírásra.[154] A számos adat közül egyrészt az érdemel kiemelést, hogy az állandó hadsereg közel fele magyar területeken állomásozott, így a politikai erőviszonyok következtében ezekre Mária Terézia a trónutódlását megkérdőjelező és ellene támadó német-római fejedelmekkel szemben bizton számíthatott, ugyanakkor a lojális magyar rendek tulajdonában állt egységek fele idegenben rekedt. Az is figyelmet érdemel, hogy míg általánosságban a gyalogság létszámhiánya az előírthoz képest 36,33 % volt, ez a 3 magyar egységnél egyenesen 57,01 %-ot tett ki, ellenben míg a lovasságnál összességében is csupán 16,83 % létszám hiányzott, a 8 magyar huszárezrednél ez a hiány mindössze 9,97 % volt, és az általános nagy lóhiány mellett is megvolt az előírt lovak 84,27 %-a.

Bizonyára elsődlegesen a politikai viszonyok következtében fordulhatott a magyar trón örököseként Mária Terézia a magyar rendekhez, hogy segítsenek korábban európai szerződések sorozatában is elismert öröksége birtokba vételében. Ehhez azonban alapot nyújtott a fentebb vázolt békediszlokáció nyújtotta lehetőség is. Sőt még egy rendkívül fontos, mindeddig kellően figyelembe nem vett momentum is szerepet játszott a magyar rendekhez fordulásban. A katonai határőrvidék kiépítése addigra jelentősen előrehaladt. Leginkább az 1743-ig, feloszlatásáig még a Belső-Ausztriai Haditanács közvetlen alá-

[153] KA AFA Schlesien, 1740-XI-1.

[154] KA HKR ASch, Nr. 15 1/2, 7, 8, KA AFA Öst. Successions-Krieg, 1740-I-1. N.B.: A későbbiekben is ebben a nagyságrendben mozogtak az ezredlétszámok, pl. 1741 októberében a Pestvármegyey-huszárezredben 736 fő és 690 ló, a Csáky-huszárezredben 710 fő és 686 ló volt. V. ö.: KA AFA Schlesien, 1741-X-7.

rendeltségében állt varasdi és károlyvárosi kapitányságban (előbbiben már ezredszervezésben, utóbbiban zászlóalj- és svadronszervezésben) álltak hadba vetésre készen az erre kijelölt erők.1740 őszére már 65 615 határőrrel számolhatott a bécsi udvar és az érvényes előírások szerint ezek túlnyomó része a határokon túl is bevethető volt. Az elvezényelhetőség mértéke még különbözőképpen volt szabályozva, így a hadvezetés a varasdi kapitányságból 8534, a károlyvárosiból 18 080, a horvát bániból 2336, a Száva mentiből 10 704, a Duna mentiből 1733, a szerémségiből 990, a Tisza mentiből 1916, végül a Maros mentiből 1982, azaz összesen 45 585 harcossal, mégpedig 39 085 gyalogossal és 6500 lovassal számolhatott.[155] A teljesség kedvéért említést érdemel, hogy az Udvari Haditanács költségén még 1740-ben is 10 német szabad század állomásozott Győrben, Komáromban, Esztergomban és Szigetvárott , összesen mintegy 1700 fővel, mellettük pedig nemzeti milíciaként a fenti erősségekben, továbbá Szolnokon és Nagyváradon a magyar adókból fegyverben tartottak további 1050 magyart is. Ugyanígy létezett Erdélyben is nemzeti milícia, hasonlóan szerény, 630 fős létszámmal.[156] Mindenesetre szükség esetén ezek is elvezényelhetőek és bevethetőek voltak. És Mária Terézia szükséghelyzetben volt.

E szükséghelyzetben az első lépés, ahogyan erről már említés történt, az volt, hogy az idős, aulikus és tehetségét, hűségét már sokszorosan bizonyított Pálffy János gróf tábornagyot és országbírót Mária Terézia kinevezte magyarországi főhadparancsnoknak, egyúttal kéréssel fordult hozzá a magyarországi szabad toborzás érdekében. Vagyis a bécsi udvarban tisztában voltak azzal, hogy jelentős állandó hadseregbeli erő állomásozott magyar területeken, azonban erős létszámhiánnyal.[157] Logikus lépésnek tűnt tehát, hogy ezeket az egységeket az állomáshelyük körzetében végrehajtott toborzással töltsék fel, ha lehetséges, az előírt létszámra. Pálffy azonban átlátta annak a veszélyét, hogy precedens történhet arra, ami mindeddig törvényesen még nem fordult elő, hogy az állandó hadsereg nem magyar alakulataiba magyarok kerüljenek szabad toborzással. Ezért következett be, hogy Pálffy inkább 14 vármegyéhez, továbbá a jász és a kun kerülethez fordult, hogy részleges felkelés jelleggel, a szokásos módon, önkénteseket ajánljanak. Talán érdemes ezúttal a főhadparancsnoki, de talán inkább országbírói felhívást érdemi részében idézni: „A haza és a köznyugalom fenntartása kényszerítenek arra, Uraim, hogy kérjem, időveszteség nélkül tudassák velem, hány lovas és felfegyverzett vitéz legényt tudnak kiállítani, hogy ügyes tisztek parancsnoksága alá beosztassanak és alkalmaztassanak azzal a céllal, hogy az ellenséget visszaűzzék, és a drága hazát minden erőszaktételtől megóvják. Minden zsákmányt szabadon megtarthatnak, és emellett kenyérrel és zabbal elláttatnak." Bizonyára azért fordult Pálffy csupán 14 vármegyéhez és két nádori kerülethez, mert úgy vélte, ezeken minden nehézség nélkül biztosítható az a 8000 fős hadsereg, amellyel számolt.[158]

Az első önkéntes kontingensek küldésére azonnal sor került. A felhívást követően napokon belül Pálffy rendelkezésére állt a nyitrai püspök 50 és Eszterházy herceg 100 hu-

[155] *Vanicek*, I. k. 478. o., Öst. Erbf. Kr. I. k. 492. skk. o., *Nouzille*, 233. o.

[156] Öst. Erbf. Kr. I. k. 393., ill. 411. o.

[157] KA AFA Schlesien, 1741-I-ad 14.

[158] Uo. 1741-II-24.

szára,[159] akiket az Udvari Haditanács haladéktalanul beosztott a Dessőffy- és a Ghillányi-huszárezredbe a hiányok pótlására.[160] Miközben a hadvezetés és maga Pálffy is további arisztokraták gesztusát várta, az egyes felszólított vármegyék önkéntesei, a győri és komáromi nemzeti milícia egy része, sőt a Temesi bánságban elhelyezett szabad huszárok egy része érkezett be előbb, majd két egyházfő és három arisztokrata költségén kiállított kisebb kötelékek. Ezeket mind meglevő egységek feltöltésére használták fel. Összesen 371 főről volt szó.[161] Az önkéntesállítás végül is mind Pálffynak, mind Mária Teréziának bizonyára nagy csalódást okozott. A fenti néhány jelentéktelen köteléken kívül ugyanis mindössze a jász és a kun kerület állított ki már 1741 márciusában 400 főt, és 461 lovat, majd áprilisban Pest-Pilis-Solt ideiglenesen egyesült vármegye 800 főt és 916 lovat, Pozsony, Győr és Komárom vármegye együttesen 500 főt és lovat, viszont ezzel egyidőben Eszterházy herceg egymaga további 400 főt és lovat. Ezekből a különálló és Podratzky alezredes vezényletére adott jász-kun huszárköteléket, valamint az ezredessé kinevezett Beleznay János, Halász Péter és Eszterházy István gróf vezényletére adott három irreguláris huszárezredet szervezte meg a hadvezetés.[162] Ezeket az egységeket az 1741-es hadjáratot követően azután ki is vonta az arcvonalból.[163]

Ezekkel együtt bevetésre, majd visszavonásra került még egy egység. Trenck Ferenc báró ajánlkozott, hogy Szlavóniából toborzandó 1000 fős önálló gyalogoskötelék élén vonul hadba. A csupán főstrázsamesteri (őrnagyi) kinevezést kapott Trencknek végül is 890 önkéntest sikerült felfogadnia, ezért további szerémségbeli önkénteseket küldött vezénylete alá a hadvezetés. A hamarosan 1020 fős szlavóniai-szerémségi irreguláris (vagy ahogyan akkor nevezték: szabad) gyalogezred azután még a harccselekmények során a szászországi Menzel alezredes vezénylete alá került.[164] Velük együtt vetették be kezdettől a horvátországi rendek által határőrvidékbeliekből sürgősen a sziléziai hadszíntérre irányított 3000 irreguláris gyalogost is, akiket a jelentések egyszerűen csak horvátoknak neveznek.[165] További lovas határőrök is érkeztek más területekről, akikből ideiglenesen ugyancsak egy négy svadronra tagolt, 1100 fős irreguláris ezredet szerveztek Csapó ezredes vezényletével .[166]

A Sziléziára tört porosz hadak ellen indították természetesen az addig Magyarországon állomásozott állandó hadseregbeli egységeket is. Mivel azonban az örökös és cseh tartományok szinte védtelenek voltak, csak egy részüket irányították Sziléziába, más kötelékekkel a cseh és örökös tartományokat erősítették meg. Így fordulhatott elő, hogy az első jelentős összecsapás, a mollwitzi csata idején még csak mindössze 15 788 császári-királyi (nagyobbrészt egyértelműen inkább királyi, mint császári) katona vette fel a har-

[159] Uo. 1741-II-39.

[160] KA AFA Ung. Generalat, 1741-I-4.

[161] Uo. 1741-I-5/2, -5/10, -24, Schlesien, 1741-VI-46.

[162] KA AFA Ung. Generalat, 1741-I-5/7, Schlesien, 1741-V-91, 1741-VI-19, -46.

[163] KA AFA Schlesien, 1741-IX-41.

[164] KA AFA Ung. Generalat, 1741-I-10, Schlesien, 1741-II-40 1/2, 1741-VI-14, -ad 17a, b, 1741-VII-15, -35, -38.

[165] KA AFA Schleisen, 1741-VI-46.

[166] Uo. 1741-X-2.

cot a poroszokkal,[167] és további határőrkötelékek is csak a veszteségek pótlását tették lehetővé. Egyelőre jelentős létszámnövelés szóba sem jöhetett, hiszen például a 6 huszárezred létszáma az előírt összesen 4863 helyett mindössze 2825 főt tett ki.[168]

Ilyen körülmények között nem volt kétséges, ami be is következett, hogy a magyar korona területén szükségessé vált az általános (perszonális, banderiális és portális) felkelés meghirdetése. Más oldalról éppen a fent részletezett erőviszonyok tükrében válik igazán világossá, milyen nagy jelentőségű volt a magyar és horvát rendek felsorakozása Mária Terézia mögé. E felsorakozás mértékét illetően máig szélsőségesen eltérő nézetek élnek a vonatkozó, rendkívül gazdag szakirodalomban. Az ezekkel való vitába szállás helyett azonban következzen néhány bevezető gondolat és – ami ennél is fontosabb – adatközlés. Általánosan elfogadott nézet szerint a szűkebb értelemben vett Magyarország a XVIII. században általános felkelés esetén mintegy 30 000 főt tudott felvonultatni.[169] Ehhez hozzá kell még számolni Erdély 6000 fős és Horvát-Szlavónország 14 000 fős általános felkelését.[170] Ez egymagában is rendkívüli tekintélyt parancsoló, félszázezres katonatömeget jelentett. Számos félreértés forrása, hogy az országgyűlési határozatban ezúttal nagyon határozottan kiemelésre került a számba vett 5405 és fél porta alapján kiállítandó portánkénti 4 gyalog, azaz összesen 21 622 fő mint első számú kontingens, amelyből ráadásul 6 új gyalogezredet kellett formálni, amelyeket az állandó hadseregbe szántak.[171] E létszámot azonban a karok és rendek nem az általános felkelésen felül, hanem azon belüli első kontingensként ajánlották meg. Vagyis ezt követően már csak a személyes és banderiális, valamint portális lovas felkelés maradt vissza. E tekintetben a szűkebb értelemben vett magyar országgyűlés még mintegy 15 000 fő hadba küldésével számolt.[172]

E két kontingenssel kapcsolatosan a korábbi kutatók sem vitatták, hogy az egyenként 3000 fősnek előírt 6 új gyalogezred felállítása rendben megtörtént, mert már 1741 végére 17 932 portális katona jelentkezett a kijelölt gyülekezési helyeken.[173] Sőt hamarosan feleslegnek is kellett mutatkoznia, ahogyan ez tervezett volt, mert az Udvari Haditanács utasítást adott a korábbról fennállt 3 magyar gyalogezred magyarországi utánpótlással történő, ugyancsak 3000 főre való kiegészítésére.[174] Ahogyan fentebb már bemutatásra került, ezeknél olyan létszámhiány volt, hogy bizonyára mind a 3690 még kiállítandó portális katonára szükség lehetett. Ugyanis nem kétséges, hogy ezen a portális katonaságon kívül a szűkebb értelemben vett magyarországi rendek hadba küldtek még személyesen 1543 nemest, továbbá 4722 helyetteskent állított, illetve bandériumbeli és portális lovast, valamint 7434 gyalogost, összesen 13 699 főt,[175] vagyis az alkotmányos előírások

[167] Uo. 1741-III-1, -79, 1741-IV-ad 32, 1741-XIII-2, Böhmen, 1741-XIII-1k.

[168] KA AFA Schlesien, 1741-V-ad 101a, b.

[169] *Szabó*, 551. o.

[170] Öst. Erbf. Kr. I. k. 138. o.

[171] KA AFA Schleisen, 1741-XI-13, -ad 13, -ad 13a-d.

[172] *Alexich*, 115. o.

[173] Öst. Erbf. Kr. I. k. 55. skk. o.

[174] KA HKR Prot. Reg. 1742, fol. 2454, 1743, fol. 10, *Duncker*, 292. o.

[175] *Alexich*, 157., ill. 205. o.

szerint reálisan hadba küldhetőket, hiszen az országgyűlés által adott első mennyiségi meghatározások, még a porták számának pontos ismerete nélkül születtek a személyes felkelőkkel és banderiálisokkal kapcsolatosan 15 000, míg a portálisok vonatkozásában 30 000 ezer főben. Ahogyan a portális gyalogosokkal foglalkozva korábban kiderült, mindkettő kerekített előzetes becslés lehetett csupán, és ennek utólagos történetírói számonkérése irreális.

Az viszont tény, hogy az általános felkelés csupán egy hadjárati esztendőre szólt, és a legtöbb táborba szállt ennek lejártával valóban haza is tért.[176] Az sem kétséges, hogy a portális katonák közt nagy volt a dezertálás aránya,[177] 1742 májusára csupán a 6 új gyalogezrednél összesen már 3356 fő hiányzott. Ezek pótlására 2840 újoncot kaptak, október végén mégis megint összesen 3055 fő hiányt tüntettek fel.[178] Nem sajátos magyar jelenségről volt szó, általában is nehéz volt az előírt létszám biztosítása.

Ezzel szemben inkább az emelendő ki, hogy az állandó hadsereg 57 gyalogezrede közül 9 és 43 lovasezrede közül immár 11 volt magyar területekről kiállított,[179] vagyis a két alapvető fegyvernemet illetően 15,79 %-ban, illetve 25,58 %-ban adta a létszámot, hiszen a hiány egyaránt érintett minden egységet. Egyébként ezzel egyidőben még 2 vértes- és 2 dragonyosezred is magyar tulajdonban állt, bár idegen összetételű volt. A továbbiakban az 1743-as hadjáratot megelőzően sikeres toborzás folyt a magyarországi kiállítású gyalog- és huszárezredek kiegészítésére az általános felkelésből hazatérők közt. Jól jelezte ezt, hogy az Udvari Haditanács mind a 11 huszárezrednél elrendelhette az egységenkénti 800 fős létszám 1000 főre emelését.[180] Ez az állandó hadseregben már mintegy 38 000 magyarországi kiállítású katonát valószínűsít.[181] E létszám valóságos meglétének tényét erősíti az a körülmény is, hogy az egyes vármegyék között felosztották, melyikből felszerelt felkelők melyik állandó hadseregbeli egységbe léphetnek be.[182] Ez a kiegészítés olyan sikeres volt, hogy az állandó hadseregbeli magyar egységeknél 1743 májusára csupán 2495 fő hiányzott, és ezek pótlására az Udvari Haditanács magyarországi főhadparancsnokként Pálffy János gróf tábornagyot a magyar vármegyékhez utasította.[183] A várható hadműveletek szempontjából természetesen nem lehetett elégséges ez a nagyszámú reguláris magyar sem, ezért a magyar nemzeti milíciát egészében a hadszíntérre rendelte az Udvari Haditanács.[184]

Feltétlenül említést érdemel, hogy ettől kezdődően az állandó hadseregbeli egységek egyre jelentősebb kiegészítési formája lett, hogy egyes arisztokraták saját költségükön, anyagi lehetőségeik függvényében, különböző számú teljes századokat állítottak ki, sze-

[176] KA AFA Ung. Generalat, 1742-II-11.

[177] Uo. 1742-I-1/44.

[178] *Alexich*, 199. skk. o.

[179] KA HKR, ASch, Nr. 35, 36.

[180] KA HKR, Prot. Reg. 1742, fol. 2364, 2365, KA AFA Bayern, 1742-XI-ad 2c, 1742-XII-15.

[181] HHStA, Archiv Csáky, Fasc. 143. No. 38. fol. 433. skk.

[182] KA AFA Ung. Generalat, 1743-I-1, -2/3, -5, -8.

[183] Uo. 1743-I-2/9.

[184] Uo. 1743-I-9.

reltek fel és küldtek egyes egységekhez. Ezek létszámfelettinek minősültek és az illető arisztokrata a kiállítás függvényében valamilyen törzstiszti rendfokozatot kapott, amelylyel jelentős előnyhöz jutva indulhatott meg a katonai pályán.[185]

Egyúttal az állandó hadsereg mellett a hadvezetés kényszerűen továbbra is számolt a mind ütőképesebb erőt jelentő katonai határőrvidékbeliekkel is, ez időben 10 631 gyalogossal és 804 lovassal, majd hamarosan már 18 000 fővel, akiket, az állandó hadsereghez hasonlóan, most már ugyancsak ezredekbe szervezetten vetettek hadba.[186]

Erre az időre kiformálódott az is, hogy az erdélyi országgyűlés által megajánlott általános felkelésbeli portális katonaságból a szűkebb értelemben vett magyarországi példa nyomán ugyancsak állandó hadseregbeli egységek (egy-egy gyalog- és huszárezred) fenntartását, kiegészítését vállalták. Ellenben a horvát-szlavón általános felkelés továbbra is fennállt, és e háborúban – kezdetben, 1742-ben, mintegy 3000 fő – bevetésre is került.[187] Az udvar számára is kényelmesebb megoldásnak tűnt a magyar rendekkel való megállapodás, mert azok, a horvát rendektől eltérően, korábban erős vitában voltak a magyar határon kívüli alkalmazás lehetőségeiről és az idegen generálisok vezénylete alá helyezésről.[188]

Ennek ellenére a második sziléziai háború kirobbantásakor Mária Terézia újólag rákényszerült arra, hogy megkísérelje igénybe venni az általános felkelést.[189] Ez azonban az udvar minden várakozása ellenére az 1742-es alatt maradt. 1745 elején kezdetben csupán 9182 főt sikerült inszurrekciós erőként a poroszok ellen küldeni, végül 9436 főre növelték e létszámot,[190] de azok is rendkívül gyenge harcértékűnek bizonyultak, később kiegészítést alig kaptak, és végül is a hadjárat vége felé egyszerűen hazaküldte őket a hadvezetés.[191] Viszont szívesen fogadott és megtartott más irreguláris magyar erőket, amelyek önként jelentkeztek a harcra, és beváltak. Köztük voltak a jász és kun kerületek, továbbá a hajdúvárosok huszárai, akiket az irreguláris Haller-ezredben fogtak össze.[192] Erdélyben hasonló volt a helyzet, az általános felkelés alig 581 huszárt tudott felmutatni, viszont sikerült az irreguláris Szentkereszty-huszárezredet megszervezni az önként jelentkezettekből.[193] Ugyanabban az időben, főleg délvidékbeliekből, horvát-szlavónországbeliekből további önkéntes irreguláris, vagy ahogyan nevezték: szabadcsapatokat lehetett felállíta-

[185] Uo. 1743-I-16, 1743-II-26, 1744-I-27/2,3, KA HKR Prot. Reg. 1743, fol. 709, 844 stb.

[186] Öst. Erbf. Kr. III. k. 332. o., VI. k. I. sz. mell., *Nouzille,* 241. o.

[187] KA AFA Ung, Generalat, 1744-I-39/2, 3, 9, Bayern, 1742-V-12, KA HKR Prot. Reg. 1742, fol. 875, Öst. Erbf. Kr. I. k. 514. skk. o., *Alexich,* 115. o.

[188] KA AFA Ung. Generalat, 1744-I-68/8, 1744-II-4e, *Alexich,* 162. o.

[189] KA AFA Ung. Generalat, 1744-II-25/7d.

[190] KA AFA Böhmen und Schlesien, 1745-II-12, Öst. Erbf. Kr. III. k. 823. o.

[191] KA AFA Böhmen und Schlesien, 1745-X-34.

[192] KA AFA Ung. Generalat, 1745-I-37/6i.

[193] Uo. 1745-I-25, Öst. Erbf. Kr. VII. k. 865. o.

ni.[194] Ezek létszáma elérhette akár a 10 000 fő is, mindenesetre bizonyítottan is legalább 8543 fő állt hadban.[195]

Ez különösen azért meglepő, mert a háborús veszteségek jelentős kiegészítést igényeltek az állandó hadseregbeli magyaroknál. Így például hat együttesen bevetett magyar huszárezred az 1744. augusztusi 6601 főről már október végére 2687 főre apadt le.[196] Azonban nem csak ezt a jelentős hiányt sikerült pótolni, hanem e reguláris huszárezredek egységlétszámát 1300-ra lehetett növelni, sőt még mintegy 3000 irreguláris huszárral is számolhatott a hadvezetés.[197] Ilyen körülmények közt az osztrák „örökösödési" háborúban a franciák ellen Itáliában bevetett állandó hadseregbeli magyar egységeknél ugyancsak folyamatosan sikerült biztosítani a veszteségek pótlását.[198] Vagyis újólag nem a magyar katonai helytállás hiányáról volt szó, hanem arról a változásról, hogy a hagyományos felkelő csapatok helyett egyre inkább a modernebb formációkban találták meg a helyüket a katonáskodó magyarok is. Az állandó létszámhiány keletkezését okozó dezertálás normális jelenség volt abban a korban, attól a császári-királyi sem tudott mentesülni. 1744-ben megint egészében 24 082 gyalogos és 2647 lovas hiányzott.[199] A bécsi udvar ezt 1745-ben újólag pótolni tudta, és abban az esztendőben 181 266 főt tartott Európa-szerte fegyverben.[200] 1746-ra már 219 208 főre növelte Mária Terézia a hadserege létszámát,[201] és ebben már 62 300 fő magyar királyságbeli kiállítású katonával számolt.[202] Ennek mintegy fele állandó hadseregbeli, másik fele irreguláris erő volt, ugyanakkor a katonai határőrvidéken és egyes erődítményekben visszahagyott kontingenseket nem számolták hozzá a hadba vethetőkhöz.

Feltétlenül jelezni kell, hogy ezekben az években a tavaszi hadjárat-kezdetekor 1300 - 1400 fős huszárezredek fluktuációja minden korábbinál nagyobb volt. Ezt példázza a poroszok ellen a második szilézíai háborúban bevetett egységek következő adatsora az egyes hadjárati évek végén megtartott szemlék alapján.

egység	*1744*	*1745*
Eszterházy-huszárezred	274	605
Ghillányi-huszárezred	340	495
Splényi-huszárezred	109	129 [203]

[194] Öst. Erbf. Kr. I. k. 413. skk. o.

[195] *Alexich*, 151. o., Öst. Erbf. Kr. I. k. 413. o., III. k. 865. o., KA AFA Ung. Generalat, 1744-I-39/2, 3, 9.

[196] Zw. Schl. Kr. I. k. 26. sz. mell. N.B.: A Baranyay-, Eszterházy-, Festetics-, Ghillányi-, Kálnoky- és Nádasdy-huszárezredről volt szó.

[197] KA HKR Prot. Reg. 1745, fol. 587, 595, KA AFA Ung. Generalat, 1744-II-19, KA HKR ASch, Nr. 38.

[198] KA AFA Ung. Generalat, 1745-I-ad 1.

[199] Zw. Schl. Kr. I. k. 54. o.

[200] KA HKR ASch, Nr. 37 1/2.

[201] Uo. Nr. 38.

[202] Uo. Nr. 141.

[203] KA PA ML, V. ö.: Öst. Erbf. Kr. VII. k. 581., 584., 764. o. és XVIII. sz. mell.

Nemcsak e három egységnél, hanem a többinél is jelentős veszteségeket regisztráltak az összeírások. Így 1744 végére a következő tényleges erővel rendelkeztek további magyar ezredek:

Kökényesdy-gyalogezred	1326 fő	Baranyay-huszárezred	617 fő
Gyulai-gyalogezred	1495 fő	Festetics-huszárezred	546 fő
Újváry-gyalogezred	652 fő	Nádasdy-huszárezred	535 fő
Haller-gyalogezred	915 fő	Kálnoky-huszárezred	375 fő
Bethlen-gyalogezred	1068 fő	Károlyi-huszárezred	107 fő
Eszterházy-gyalogezred	1788 fő.[204]		

A hiányok pótlása olyannyira sikeres volt ebben az időben, hogy 1745 elején nem csak a magyar ezredekben összesen hiányzó 7167 harcos pótlása sikerült, hanem további 1391 magyar újoncot egyenesen német egységek hiányainak pótlására alkalmazott a hadvezetés.[205]

1746-ban már a valódi osztrák „örökösödési", vagyis nagy európai koalíciós háború folyt, elsődlegesen Itáliában és Németalföldön a francia haderő ellen. Az állandó hadseregbeli magyar egységek ütőképességének nyilvánvaló jeleként az előbbi hadszíntéren 6 magyar gyalogezred és 5 magyar huszárezred is bevetésre került további 20 gyalog-, 5 vértes- és 6 dragonyosezreddel együtt, de utóbbiak közül is egynek-egynek a tulajdonosa magyar volt, míg a másik hadszíntéren 3 magyar gyalogezred és 6 magyar huszárezred állt hadban további 10 gyalog-, 4 vértes- és 4 dragonyosezreddel együtt, és az utóbbiak közül is egynek magyar volt a tulajdonosa. Egyébként további 10 gyalog- és 2 dragonyosezred éppen úton volt erősítésként Németalföldre, köztük a határőrvidékbeliekből akkor formált 4 nagy létszámú gyalogezred is, és a keleti veszély ellen a magyar korona területein csupán 3 gyalog-, 7 vértes- és 2 dragonyosezredet hagyott hátra a hadvezetés, köztük 1 vértesezred magyar tulajdonosé volt. Végül még biztosító erőként Elő-Ausztriában és Csehországban 1-1 vértesezred állomásozott.[206] A háborús diszlokációval kapcsolatban meg kell említeni, hogy a németalföldi hadszíntér vezénylete szinte egészében magyar hadvezérek kezébe került, akik a legtermészetesebb módon érintkeztek egymás közt szolgálatilag is magyar nyelven. Az erőteljes hadviselés jelentős emberveszteséggel járt a Habsburg-haderő számára, így rendkívül sok magyar is áldozatul esett. Ennek egyik nyilvánvaló jeleként az 1747-es hadjáratot megelőzően az Udvari Haditanácsnak rendelkezést kellett hoznia, miszerint az előírt hadilétszámokat ugyan minden csapatnembeli egységnél biztosítani kell, de a magyar huszárezredeknél immár nem engedélyezett a létszámfölötti századok alkalmazása, ezek felhasználásával valamennyit

[204] Zw. Schl. Kr. I. k. Anhang, 125. o., Öst. Erbf. Kr. VII. k. XVIII. sz. mell.

[205] Öst. Erbf. Kr. I. k. 468. o.

[206] KA HKR ASch, Nr. 36a, 38b.

egységesen tíz feltöltött századból álló, 1100 fős egységgé kell formálni, vagyis nem engedélyezi az addigi 1300-1400 fős hadilétszámokat.[207]

A valós helyzetet a németalföldi Habsburg-csoportosítás 1748-as rövid elemzése mutatja a legjobban. A hadműveletek újrakezdése előtt, a Mária Terézia rendelkezésére álló teljes haderőt tekintve, előírásszerűen 67 gyalog- és 43 lovasezredben összesen 219 000 fővel, közte 9 magyar, 1 szlavón és 6 horvát gyalogezredben, továbbá 10 magyar és 1 horvát huszárezredben összesen 50 240 hadbaszálló magyarral számolt a bécsi hadvezetés,[208] ezzel egyidőben elrendelte a leggyengébbnek minősített, a német Trips generális tulajdonában állt (Pestvármegyey alapította) huszárezred feloszlatását és állományának a többibe való betagolását.[209] Az előírt létszámokkal szemben azonban sokkal kevesebb harcos állt rendelkezésre. Így Németalföldön csupán a 3 magyar és 1 szlavón gyalogezredben összesen 12 000 katonának kellett volna lennie, ezzel szemben ezekben és további 12 német gyalogezredben összesen tudtak számba venni 18 156 főt, de ezek közül is csupán 13 714 harcképest. A magyarországi egységeket illetően a Haller-gyalogezredben 1219 fő és közte 718 harcképes volt, ugyanígy a Bethlen-gyalogezredben 1110, illetve 873, az Újváry-gyalogezredben ugyancsak 1110, illetve 810, végül a Trenck-gyalogezredben 1066, illetve 767. Hasonlóképpen a németalföldi teleltetésű lovasság 6 magyar huszárezredében 6600 főnek kellett volna lennie, de további 4 német lovasezreddel együtt is csak 9193 fő, közte 7129 harcképes volt. Itt a részletes adatok hiányoznak még.[210] Mindenesetre annak ellenére, hogy az Udvari Haditanács, illetve utasítására Pálffy János gróf tábornagy, magyarországi főhadparancsnok gondoskodott arról, hogy a huszároknál hiányzó 800 harcos a szükséges lóval és felszereléssel megérkezzen Magyarországról a hadszíntérre,[211] 1748 júniusában is csak a következő létszámokat tudta rögzíteni a hadvezetés:

Károlyi-huszárezred	998 fő, 836 ló	Kálnoky-huszárezred	1027 fő, 917 ló
Eszterházy-huszárezred	1027 fő, 896 ló	Ghillányi-huszárezred	973 fő, 837 ló
Beleznay-huszárezred	971 fő, 739 ló	Nádasdy-huszárezred	917 fő, 764 ló[212]

Ugyan még mindig, pontosabban már megint hiányzott a további veszteségek miatt 687 fő és 1611 ló. Utóbbi adat azt is jelenti, ennyi huszár csupán gyalogszolgálatra volt alkalmas. Hasonló helyzet volt egyébként a gyalogezredeknél is:

Haller-gyalogezred	1628 fő	Trenck-gyalogezred	1014 fő
Bethlen-gyalogezred	1643 fő	horvát báni határőr	
Újváry-gyalogezred	1173 fő	gyalogezred	2808 fő

[207] KA HKR Prot. Reg, 1747, fol. 201, 202, 204, 380, KA AFA Niederlande, 1747-I-12.

[208] KA HKR ASch, Nr. 39.

[209] KA AFA Niederlande, 1748-I-4.

[210] Uo. 1748-V-1.

[211] Uo. 1748-I-11, -11 1/2, 1748-II-21.

[212] Uo. 1748-XIII-1.

Tehát még az újonnan a hadszíntérre küldött horvát báni gyalogezrednél is 182 fő hiánya mutatkozott a beérkezéskor, a négy korábbról ott állomásozó és folyamatosan újra és újra hadba vetett gyalogezrednél pedig még az előírt létszám felét sem jelentette az összesen 5458 katona. A jelentős hiány a hadszíntéren általános volt. Az 1748 júniusi számbavételkor a hadvezetés a 13 gyalog- és 7 lovasezredben összesen előírt 38 604 fő és 10 301 ló helyett mindössze 30 011 főt és 9030 lovat talált az első vonalban és az előírt 20 500 fő és 6 000 ló helyett a második vonalat alkotó 10 gyalog- és 6 lovasezredben 14 396 főt és 5194 lovat.[213]

Ilyen körülmények között egyes alakulatokat egyenesen fel kellett oszlatni, így irreguláris magyar királyságbelieket is,[214] másoknál pedig továbbra sem lehetett biztosítani az előírt létszámot. Ennek következtében, a békekötésre készülődve, a Habsburg-hadvezetés már csak 178 782 főt kívánt fegyverben tartani az állandó hadseregben. Ténylegesen azonban az 1748 októberi általános számbavételnél csupán 127 190 fegyveres volt. Ezúttal a magyar egységek tényleges létszámviszonyai a következő képet mutatták:

Kökényesdy-gye.	1670 fő	Károlyi-he.	960 fő, 807 ló
Gyulai-gye.	1478 fő	Nádasdy-he.	911 fő, 749 ló
Pálffy-gye.	1483 fő	Splényi-he.	892 fő, 907 ló
Forgách-gye.	1519 fő	Ghillányi-he.	959 fő, 806 ló
Andrássy-gye.	1187 fő	Festetics-he.	985 fő, 939 ló
Eszterházy-gye.	1508 fő	Eszterházy-he.	991 fő, 961 ló
Haller-gye.	2081 fő	Beleznay-he.	952 fő, 701 ló
Újváry-gye.	2206 fő	Dessőffy-he.	835 fő, 797 ló
Bethlen-gye.	2020 fő	Kálnoky-he.	984 fő, 896 ló
Trenck-gye.	937 fő	Baranyay-he.	872 fő, 920 ló.[215]

A háború elmúltával jelentős átcsoportosításokat hajtott végre a hadvezetés. Az állandó hadseregbeli magyar huszárezredeket első lépésként a Németalföldről Elő-Ausztriába és Csehországba vonták vissza, majd valamennyit a magyar királyságbeli területekre indították útba,[216] bizonyára elsődlegesen eltartási okokból. Végül is a 10 tovább élő egységből 8 Magyarországon, 1 Erdélyben, 1 Szlavóniában vonult helyőrségbe.[217] A magyar gyalogezredek közül 3 továbbra is Itáliában maradt, 1 a tengermellékre került, 1 állomáshelyét Alsó-Ausztriában jelölték ki, 3 Csehországban, 1 Morvaországban állomásozott ezt követően, vagyis közülük egy sem tért haza, viszont visszavonták Szlavóniába az onnan kiállított Trenck-gyalogezredet, amelyet hamarosan zászlóaljnyi erőre csökkentettek.[218] Ugyanakkor a nem magyar gyalogegységek közül 4 Magyarországon, 3 Erdélyben, 1 Szlavóniában, 1 pedig a Temesi bánságban került elhelyezésre, ugyanígy az idegen lo-

[213] Uo. 1748-XIII-1.

[214] Uo. 1748-II-33 1/2, 1748-III-41, -49, 1748-VI-86.

[215] KA HKR ASch, Nr. 40, 41.

[216] KA AFA Niederlande, 1748-V-78, 1748-VII-6.

[217] KA HKR ASch, Nr. 41.

[218] Uo. Nr. 40.

vas egységek közül 12 vértesezred Magyarországon és 2 Erdélyben, 8 dragonyosezred Magyarországon és 1 Erdélyben.[219] A békeidőben is ezredszervezésben meghagyott katonai határőrvidékbeli egységek természetszerűleg visszatértek kiállítási területükre.[220] E 6 gyalog- és 1 huszárezredbeli, állandó készenlétben álló határőr, összesen 23 872 fő, a teljes akkori határőr-állomány felét jelentette[221] annak ellenére, hogy felszámolásra került a Tisza-marosi határőrvidék.[222] Az állandó hadseregben elrendelt békelétszámra való csökkentés értelmében egyébként az 56 gyalogezredben, így a 9 magyarban is, egységesen 2408 főt, a 18 vértesezredben 818 főt és lovat, a 13 dragonyosezredben 817 főt és 505 lovat, végül a 10 magyar huszárezredben 615 főt és 366 lovat írt elő a hadvezetés.[223] Ezek szerint a katonai határőrvidékbeliek és a szolgálatból elbocsátott, de visszafogadható irregulárisok nélkül a Habsburg-birodalom állandó hadseregként előírásszerűen 166 293 főnyi haderőt kívánt fegyverben tartani, közte 24 949 lovast. Az ezzel egyidőben megszabott hadilétszám szerint minden gyalogezredet 2600 főre és minden lovasezredet egységesen 1000 főre kellett volna kiegészíteni,[224] vagyis háború esetén a bécsi udvar 186 600 fős állandó hadsereggel számolt. A békeelhelyezést az Udvari Haditanács részletesen meghatározta, így a magyar területek vonatkozásában nem csak vármegyénkénti kijelöléssel, hanem századonkénti bontásban, konkrét településkijelöléssel.[225]

Az elkövetkező néhány békeévben az állandó hadseregbeli egységeket nem sok változás érte. Mindössze 1752-ben oszlattak fel egy gyalogezredet,[226] illetve még 1751-ben egy dragonyosezredet,[227] ez azonban nem érintette a magyar korona területeiről kiállítottakat. Ezzel szemben mind határozottabb intézkedések történtek a jól bevált és egyre nagyobb létszámú határőrvidékbelieknek az állandó hadseregbeli egységekéhez hasonló szervezésére, hiszen úgyis közvetlenül az Udvari Haditanács igazgatása alatt álltak. Kezdetben bizonytalan volt, hogy mely területek figyelembe vételével hány ezredet formáljanak. 1750-ben a varasdi kapitányságban a szentgyörgyi és a kőrösi, a károlyvárosiban a likai, az ottocsáni, az ogulini, a szlavóniaiban a pétervárади, a bródi és a gradiskai gyalogezreddel és e három kapitányságban egy-egy huszárezreddel számoltak. Az akkor már fennállt két horvát báni gyalog- és egy huszárezredet akkor még nem tekintették az állandó hadsereghez tartozónak.[228] 1752-ben átmenetileg 2–2 gyalogezredben egyesítették a

[219] KA AFA Niederlande, 1748-IX-38, -66, KA HKR ASch, Nr. 40, 41.

[220] Öst. Erbf. Kr. I. k. XI. sz. mell.

[221] KA HKR ASch, Nr. 44/1.

[222] KA AFA Niederlande, 1748-XI-38.

[223] KA HKR ASch, Nr. 44/1. N.B.: A csökkentés elrendelése elvi fontosságú volt, hiszen számos egységben még a békelétszámnak megfelelő állomány sem volt jelen. Például az Andrássy-gyalogezred Németalföldről 1381 fővel tért vissza, így messze volt a 2408 fős békelétszámtól is. V. ö.: KA AFA Niederlande, 1744-I-4.

[224] KA HKR ASch, Nr. 43.

[225] Uo. Nr. 41d.

[226] Uo. Nr. 44.

[227] Uo. Nr. 44.

[228] Uo. Nr. 44/2.

károlyvárosi és szlavóniai határőröket,[229] de már egy év múlva visszatértek a korábban jól bevált területi beosztáshoz,[230] végül 1755-től az állandó hadseregbeliekhez sorolták a horvát báni ezredeket is.[231] A bizonytalanság oka a szervezés terén abból fakadt, hogy az eltérő lakosságsűrűség miatt sehogyan sem sikerült azonos létszámra hozni ezeket az egységeket. Végül is a teljes lakosság számának ismeretében az Udvari Haditanács a 11 gyalogezredben összesen 47 124, a 4 huszárezredben 3372 főt írt elő háború esetén mozgósíthatónak.[232]

Míg ennek biztosítása adott volt, a nem határőrvidékbeli magyar egységeknél továbbra is hiányok mutatkoztak az előírt létszámhoz képest. 1751-ben például a következő létszámmal írták össze a gyalogezredeket:

Kökényesdi-gyalogezred	965 fő	Gyulai-gyalogezred	2293 fő
Bethlen-gyalogezred	2029 fő	Haller-gyalogezred	1958 fő
Andrássy-gyalogezred	2023 fő	Pálffy-gyalogezred	1954 fő
Eszterházy-gyalogezred	1783 fő	Újváry-gyalogezred	1001 fő
Forgách-gyalogezred	1683 fő	Buday- (szlavón) gyzlj.	1504 fő[233]

A gyalogezredek, különösen a továbbra is Itáliában tartottak, erőteljesen elmaradtak az előírt létszámtól, végül is a kívánatos 24 080 helyett összesen 17 193 magyarországi, erdélyi és szlavóniai volt ezekben. Tegyük hozzá, hogy csupán egyetlen hónap alatt, 1751 áprilisában ezen egységekben meghalt 82 katona, viszont ugyanebben a rövid időben és békekörülmények között dezertált 139 fő. Nem így a huszárezredeknél. Ezek létszáma ugyancsak 1751-ben a következő volt:

Károlyi-huszárezred	643 fő, 373 ló	Nádasdy-huszárezred	657 fő, 394 ló
Splényi-huszárezred	605 fő, 396 ló	Ghillányi-huszárezred	626 fő, 366 ló
Festetics-huszárezred	638 fő, 382 ló	Eszterházy-huszárezred	590 fő, 381 ló
Beleznay-huszárezred	669 fő, 365 ló	Dessőffy-huszárezred	608 fő, 381 ló
Kálnoky-huszárezred	713 fő, 374 ló	Baranyay-huszárezred	595 fő, 347 ló.[234]

Ez esetben a 6150 előírt huszárnál még több is volt, 6344 fő, a 3660 előírt lóval szemben pedig 3759. Ennek oka elsődlegesen a bajtársiasság volt. A legtöbb katona életre szóló mesterségnek tekintette beállását, házasodási engedélyt nem kapott, otthona az

[229] Uo. Nr. 44/4.

[230] Uo. Nr. 44/5.

[231] Uo. Nr. 59.

[232] Uo. Nr. 59.

[233] Uo. Nr. 50.

[234] Uo. Nr. 51.

ezred lett. Az ezred pedig nemcsak házasságon kívül született fiaik ezredfiként való felneveléséről gondoskodott a jelen lehető, engedélyezett számú katonafeleség segítségével, hanem a megöregedett katonákat is, akiknek nem volt hová menniük, halálukig eltartotta.[235] Egyébként 1751-ben a 10 huszárezred összeírt állományából csupán 729 fő volt nős, az összesen ugyancsak 10 magyarországi gyalogezredbeli között pedig 2187 fő. A huszáregységekben egyetlen hónapban, hasonlóan a gyalogezredbeliekről fentebb közöltekhez, 1751 áprilisában 13 haláleset fordult elő, az egy hónap alatti dezertáltak száma pedig 14 volt.[236]

Az 1751-es magyar vonatkozású adatokat érdemes egybevetni a császári-királyi állandó hadsereg egészére vonatkozó hasonló adatokkal. Így abban az évben a gyalogság összlétszámát 133 098 főnek írták elő, jelen volt azonban csupán 106 101 fő. Ugyanakkor a 30 475 főnek előírt lovasságból összeírtak 29 358 jelen voltat, ezzel egyidőben az előírt 26 078 ló helyett 24 169-cel rendelkezett a lovasság. A gyalogos katonák közül összesen 11 242 volt nős, míg a lovasok közül 2703 fő. 1751 április hónap során a gyalogság egészéből meghalt 413 fő, míg a lovasság egészéből 77. Ugyanebben a szűk időszakban dezertált összesen 713 gyalogos és 63 lovas.[237] Az egyes adatok összehasonlításával ezek szerint a magyar gyalogezredek feltöltöttsége 71,40 %-os volt, míg a teljes császári-királyi gyalogságé 79,72 %-os, ezzel szemben a magyar huszárezredek feltöltöttsége 103,15 %-os volt, viszont a teljes császári-királyi lovasságé 96,33 %-os. A magyar gyalog katonák közül nős volt 12,72 %, míg hadseregszinten 10,60 %, a magyar huszárok közül ugyanakkor 11,49 % házast írtak össze, míg az egész lovasságnál 9,21 %-ot. A magyar huszárok lóellátottsága 102,70 % volt, míg az egész császári-királyi lovasságé 92,68 %. Az egy hónap alatt meghalt magyar gyalogosok aránya 0,48 %-ot tett ki, míg a teljes gyalogságé 0,26 %-ot, a magyar meghalt huszárok aránya ugyanebben a hónapban 0,20 % volt, a teljes lovasságé ugyanakkor 0,26 %. Végül a magyar gyalogosok közül dezertált egy hónap alatt 0,81 %, míg a teljes gyalogságból 0,67 %, a magyar huszárok közül 0,22 %, a teljes lovasságból pedig ezzel szinte azonosan 0,21 %.

A további békeévekben megnőtt a 95 egységből álló állandó hadsereg magyar területeken állomásoztatott részének aránya. Míg 1752-ben csak 29 ezred,[238] 1753-ban már 36,[239] 1754-ben is 37,[240] 1755-ben pedig egyenesen 47 ezred állomásozott a birodalom keleti felében, mégpedig Magyarországon 4 magyar és 5 német gyalogezred, 6 magyar huszár-, 13 német vértes- és 6 német dragonyosezred, Erdélyben 3 német gyalog-, 1 német vértes-, 1 német dragonyosezred és 2 magyar huszárezred, Szlavóniában 2 német gyalog- és 1 német dragonyosezred, végül a Temesi bánságban 2 német gyalog- és 1 német vértesezred,[241] és akkor még ott volt a katonai határőrvidéken az önellátóként kezelt, de már az állandó hadsereg részének tekintett további 15 ezred. A további központi szer-

[235] V. ö.: *Safáry–Zachar.*

[236] KA HKR ASch, Nr. 51.

[237] Uo. Nr. 50, 51.

[238] Uo. Nr. 52.

[239] Uo. Nr. 52 1/2.

[240] Uo. Nr. 56.

[241] Uo. Nr. 58.

vező munka eredményeként ugyancsak 1755-ben az Udvari Haditanács kijelölte a lovas egységek állandó toborzási kerületeit. Ennek értelmében a területbeosztás a következő lett:

Nádasdy-huszárezred: Bihar vármegye, Debrecen, hajdúvárosok, tiszántúli Jászkunság,

Baranyay-huszárezred: Somogy vármegye, Veszprém vármegye, Győr vármegye, Komárom vármegye, Esztergom vármegye,

Festetics-huszárezred: Zólyom vármegye, Árva vármegye, Liptó vármegye,

Dessőffy-huszárezred: Fejér vármegye, Tolna vármegye, Baranya vármegye,

Splényi-huszárezred: Sáros vármegye, Abaúj vármegye, Szepes vármegye, Ugocsa vármegye, Bereg vármegye, Ung vármegye,

Károlyi-huszárezred: Szabolcs vármegye, Szatmár vármegye, Máramaros vármegye,

Hadik-huszárezred: Csongrád vármegye, Arad vármegye, Békés vármegye, Szörény vármegye,

Mórocz-huszárezred: Pozsony vármegye, Nyitra vármegye, Trencsén vármegye, Bars vármegye,

Eszterházy-huszárezred: Sopron vármegye, Vas vármegye, Veszprém vármegye,

Kálnoky-huszárezred: Zemplén vármegye, Borsod vármegye, Nógrád vármegye, Hont vármegye.[242]

Természetszerűleg az egyes egységeket nem saját toborzókörzeteikben helyezték el, hanem más katonai megfontolások alapján jelölték ki az állomáshelyeket. Ilyen szempontból tanulságos lehet felidézni, hogy az újabb, 1756-os hadrakelést megelőzően a szűkebb értelemben vett Magyarországon állomásoztatott 26 lovasezredet mely részeken helyezték el:

Albert herceg-vértesezred: Szabolcs vármegye, Szatmár vármegye, Ugocsa vármegye, hajdúkerület,

Anspach-vértesezred: Sopron vármegye,

Ayassana-vértesezred: Hont vármegye, Nógrád vármegye,

Bretlach-vértesezred: Bars vármegye, Nyitra vármegye, Zólyom vármegye,

Daun-vértesezred: Nyitra vármegye,

Kleinholz-vértesezred: Gömör vármegye, Zemplén vármegye, Abaúj vármegye, Torna vármegye,

O'Donell-vértesezred: Heves vármegye, Nógrád vármegye, Borsod vármegye,

Pálffy-vértesezred: Zala vármegye, Vas vármegye,

Serballoni-vértesezred: Trencsén vármegye, Túróc vármegye,

Stampach-vértesezred: Moson vármegye, Győr vármegye, Komárom vármegye,

Stampa-vértesezred: Bihar vármegye,

Trautmannsdorf-vértesezred: Fejér vármegye, Pest vármegye, Esztergom vármegye,

[242] Uo. Nr. 57a.

de Ville-vértesezred: Arad vármegye, Csongrád vármegye, Békés vármegye, jász kerület,

Portugall-vértesezred: Csanád vármegye, Temesi bánság,

Althann-dragonyosezred: Pozsega vármegye, Verőce vármegye, Szerémség,

Darmstadt-dragonyosezred: Veszprém vármegye, Somogy vármegye,

Kollowrath-dragonyosezred: Pozsony vármegye,

Liechtenstein-dragonyosezred: Pozsony vármegye,

Savoya-dragonyosezred: Pozsony vármegye, Nyitra vármegye,

Saxen–Gotha-dragonyosezred: Pest vármegye, Bács vármegye,

Zweybrücken-dragonyosezred: Baranya vármegye, Tolna vármegye,

Splényi-huszárezred: Sáros vármegye, Zemplén vármegye,

Hadik-huszárezred: Szepes vármegye, Sáros vármegye,

Kálnoky-huszárezred: Zemplén vármegye, Ung vármegye,

Nádasdy-huszárezred: Bereg vármegye, Máramaros vármegye,

Festetics-huszárezred: Liptó vármegye, Árva vármegye.[243]

Áttérve a hétéves, vagy harmadik szileziai háború időszakára, elsőként arra kell visszautalni, hogy 1756-ban az állandó hadsereg fejlesztéseként 2 új magyar huszár- és 2 új magyar gyalogezreddel növekedett a császári-királyi állandó hadsereg. A hadba szállást megelőzően nem rendelt el a hadvezetés hadilétszámra való emelést a gyalogságnál, bizonyára a fentebb jelzett jelentős létszámhiányra való tekintettel, hanem megelégedett a békelétszámra való maradéktalan feltöltés elrendelésével. Ezzel szemben a lovasság mindhárom csapatneménél a hadilétszámra való feltöltést rendelte el. Ennek értelmében a Habsburg-birodalom 179 474 gyalogosból és 47 000 lovasból álló, a tábori tüzéreket, szakcsapatokat is beleszámítva összesen 232 075 főnyi haderővel és esetleg hasznosítható 15 000 nyilvántartott invalidussal számolt. E roppant haderőben a magyar korona területeiről 88 114 főt kívánt kiállítani a hadvezetés, mégpedig 11 gyalogezredben 24 680, 11 huszárezredben 12 000, 11 határőr-gyalogezredben 46 434 és 4 határőr-huszárezredben 5000 harcost.[244]

Bár még 1758-ban is ugyanilyen számszerű várakozást fogalmazott meg a császári-királyi hadvezetés,[245] hamarosan világossá kellett válnia, hogy a minden korábbinál nagyobb háborús veszteségek pótlására a magyar és horvát rendek nem hajlandóak. A két korábbi szileziai háború példájának hatására hajlottak ugyan bizonyos számú kontingens megajánlására a portális katonaságból a hadiadó terhére, de ezzel egyidőben leállították a vármegyékben a hadkiegészítési körzetbeli toborzást ugyanúgy, mint a szabad katonafogadást. Miután a rendek által megajánlott kontingens nem fedezte a veszteségeket, már 1758. január 3-án kénytelenek voltak hozzájárulni, hogy az Udvari Haditanács rendelkezése értelmében az előírt és szükséges létszám biztosítása érdekében „minden nemzetisé-

[243] Uo. Nr. 59d.

[244] Uo. Nr. 62.

[245] Uo. Nr. 66.

gű külföldi és dezertőr között" is toborozhassanak, őket szabadon felfogadhassa a hadvezetés a magyar hadakba is.[246] Megfogyatkoztak a határőrök sorai is. 1759-ben, a hadjáratot megelőzően, alig 27 300 gyalogos és 3794 lovas volt közülük hadrendben.[247] Természetesen nem felejthető, hogy a német-római birodalombeli fejedelmek is megint kötelesek voltak a császár hívó szavára hadba küldeni a Birodalmi Hadsereget. Ennek létszáma a korábbról előírt maradt, így 1759-ben 24 ezredben 21 634 fő, köztük 5510 lovas volt az eredetileg mintegy 30 000 fősnek kiállított hadtestben.[248]

A császári-királyi állandó hadsereg létszámviszonyairól e háborúra vonatkozóan még kevés adat áll rendelkezésre. Az azonban már ezekből is egyértelmű, hogy ténylegesen milyen jelentős létszámhiány volt, és mennyire nem szabad az előírt létszámokból kiindulni. A birodalom magyarországi területeiről kiállított gyalogosok száma 20 637, a huszároké 7 590, a határőr-gyalogosoké 16 933, a határőr-huszároké 3000 volt, összesen 48 160 fő,[249] vagyis alig több, mint a tervezett hadbaszálló létszám fele. A feltétlenül szükséges toborzás elősegítésére, annak fontosságát előnyben részesítve, a magyar gyalogezredek egy-egy zászlóalj (előírásszerűen 430 fő) hátrahagyásával, indultak a hadszíntérre, azaz egységenként 1463-1840 fő közti létszámmal. A magyar huszárezredek hasonlóképpen messze elmaradtak az előírt létszámtól, az ténylegesen 530-605 között mozgott, míg a lovak száma 255-567 között volt. Csak a határőr gyalog- és huszárerők létszámának azonnali biztosítása nem okozott gondot. Itt előírás akadályozta meg, hogy több harcost küldjenek a hadszíntérre, ugyanis először csak a teljes létszám egyharmadát lehetett mozgósítani.[250] A későbbiekben a háború folyamán mégis egyre több és egyszerre egyre nagyobb létszámban fegyveres szolgálatot vállalni kényszerült magyar került a hadszíntérre, ahogyan azt, többször tömegessé váló elszökésüket követően, az ellenséges oldalon való megjelenésük is tanúsította.[251]

Az e vonatkozású hivatalos jelentések töredékesek és bizonyára erősen szépítők. Mégis képet nyerhet a kutató a veszteségek arányairól a következő összeállításból, amely azt mutatja, mennyi volt az összes veszteség a hétéves háborúban egy-egy egységnél:

egység	*elesett*	*fogságba esett*	*eltűnt*
Eszterházy Miklós-gye.	997	1705	1679
Batthyány-gyalogezred	1340	400	1089
Pálffy/Preysach-gye.	1102	590	892
Festetics/Széchényi-he.	379	884	168
Dessőffy-huszárezred	364	715	847
Baranyay-huszárezred	216	780	63

[246] 3. he. tört. 99. o.

[247] Geschichte, 228. o.

[248] KA HKR ASch, Nr. 184.

[249] Sj. Kr. I. k. 133. o.

[250] Uo. I. k. 4. sz. mell.

[251] *Zachar* 1984, 63. skk. o.

egység	*elesett*	*fogságba esett*	*eltűnt*
Nádasdy-huszárezred	610	1079	234
Mórocz/Bethlen-he.	266	1058	387[252]

Fontos annak a körülménynek a kiemelése is, hogy sok magyar katonát nem magyar egységben kell keresni. Így a hétéves háború idején a felvettek összesített adatai két német gyalogezrednél ezt a képet mutatják:

ezred	*felvett tiszt*	*felvett legénység*	*ebből magyar*
a későbbi 20. gye.	93	2073	6+17
a későbbi 22. gye.	75	2008	11[253]

Hasonlóképpen a későbbi 28. német gyalogezrednél a teljes időszakban összesen szolgált 1041 tiszt között 81 fő volt magyar.[254]

Az egyre inkább nemcsak zászlóalj- és divízió-, hanem század- és svadronkötelékben bevetett egységeknek az 1763-as békekötést követő hazatelepítését is ezekben a harcászati alapegységekben adta meg a hadvezetés. Ezek szerint a határőrökön kívül, akik visszatértek gazdálkodási ezredkerületeikbe, 1034 gyalogszázadból 180 a Németalföldön, 154 Itáliában, 376 a cseh és 192 az örökös tartományokban, míg 132 a magyar korona területein került elhelyezésre, ezzel szemben a 288 lovassvadronból 14 a Németalföldön, 13 Itáliában, 45 a cseh és 14 az örökös tartományokban, míg 202 a magyar korona területein került elhelyezésre.[255] A nagyszámú lovaskatona magyar területeken való állomásoztatására az 1764-es magyar országgyűlés mutatott rá: „Magyarországon fele áron tartják el az ausztriai katonaságot."[256] Éppen a minél kisebb kincstári kiadás melletti katonatartás indokolta a határőrök számának további növelését is.

Annak jelzésére, hogy nemcsak Horvát-Szlavónország ügye volt a katonai határőrvidék, ismét csak az 1764-es országgyűlés egy mondata idézendő: „Hetvenezer határőr él a magyar korona területén."[257] Egyébként éppen ezekben az években fejeződött be a katonai határőrvidék kiépítése az erdélyi új egységek területének megszervezésével. Az Udvari Haditanács a békelétszámot a 2 székely és 2 oláh gyalogezrednél 3032, míg a hadilétszámot a korábbi hadba szállások tapasztalatai alapján 4117 főben határozta meg, ugyanakkor az 1 székely huszár- és az 1 oláh dragonyosezred béke- és hadilétszámát egyaránt 1440 főben rögzítette.[258] Az előírt létszám biztosítása az első években egyálta-

[252] 33. gye. tört. 131. o., 34. gye. tört. 149. o., 39. gye. tört. 87. o., 3. he. tört. 121. o., 4. he. tört. 141. o., 8. he. tört. 246. o., 9. he. tört. 111. o., 10. he. tört. 69. o.

[253] 20. gye. tört. 199. o., 22. gye. tört. 101. o.

[254] 28. gye. tört. 334. o.

[255] KA HKR ASch, Nr. 77.

[256] Idézi: *Marczali*, 292. o.

[257] L. uo.

[258] 46. gye. tört. 2. o., 63. gye. tört. 9. o., *Vanicek*, II. k. 110. o.

lán nem valósult meg. Ennek bizonyára az volt az oka, hogy nem volt még elég letelepített határőr Erdélyben. Ugyanis a károlyvárosi példából világos, hogy 7057 letelepített határőrből állítottak ki 813 határőr-huszárt, ugyanakkor a négy ottani, akkor már egyenként 6044 fősnek előírt gyalogezred körzetében 10 516, 10 636, 12 125, sőt 18 386 letelepített határőr élt.[259] Ez az adat egyébként azt is jelenti, hogy csupán ebben az egyetlen károlyvárosi határkerületben már 58 720 határőr volt letelepítve. A temesi bánsági két, ugyancsak késve felállított határőr-gyalogezreddel együtt végül a 18 gyalog-, 5 huszár- és 1 dragonyosezred azonnal bevethető összlétszáma 61 800 főt tett ki.[260] Ebben hiány nem lehetett.

Viszont továbbra is volt létszámhiány a császári-királyi állandó hadsereg egyéb ezredeiben, fegyver- és csapatnemtől függetlenül, bár messze nem a korábbi mértékben. Az 1766-ban előírt 120 120 gyalogos helyett így július 31-i határidővel 114 362 főt írtak össze, a szlavóniai nélkül számított 10 ezredben az előírt 20 800 helyett 19 730 magyarországit:

ezred	*létszám*	*ezred*	*létszám*
Ferdinánd fhg.	1958	Pálffy Lipót	2121
Forgách	1876	Eszterházy	1874
Preysach	1904	Batthyány	1856
Siskovics	2145	Gyulai	2016
Károlyi	1980	Haller	1990[261]

1766 közepén a lovasságnál előírásszerűen 34 090 főnek és lónak kellett volna lennie, ezzel szemben jelen volt egészében 33 488 fő és 30 669 ló, közte a 12 magyar huszárezredben 8529 fő és 8045 ló az előírt 8676 fő és ló helyett:

ezred	*létszám*	*ezred*	*létszám*
császár	719 fő, 691 ló	Nádasdy	709 fő, 620 ló
Hadik	684 fő, 695 ló	Pálffy	680 fő, 637 ló
Török	736 fő, 643 ló	Kálnoky	716 fő, 703 ló
Bethlen	739 fő, 680 ló	Nauendorf	704 fő, 720 ló
Eszterházy	727 fő, 681 ló	Széchényi	691 fő, 650 ló
Luzsénszky	727 fő, 713 ló	Dessőffy	697 fő, 608 ló[262]

Egyébként ugyanennek az összeírásnak a tanúsága szerint a ténylegesen fegyverben álló 147 850 állandó hadseregbeli közül a magyar korona területén állomásozott erő

[259] KA HKR ASch, Nr. 58a.

[260] *Nouzille*, 250. o.

[261] KA HKR ASch, Nr. 85 1/2.

[262] Uo. Nr. 85 1/2.

nagysága 39 785 volt, köztük 28 226 idegen. Ezzel szemben viszont idegen területeken kellett állomásoznia az éppen ténylegesen fegyverben levők közül 16 700 magyar katonának.[263]

Annak jelzésére, mennyire a császári-királyi állandó hadsereg részeként kezelték valamennyi, a magyar korona területeiről kiállított egységet, akár határőrvidékbeli volt, akár nem, érdemes idézni, milyen hadrendi számokkal voltak ezek betagolva 1768-ban, amikor csapatnemenként az ezredtulajdonos rangidőssége szabta meg azt. A 75 gyalog-, 15 vértes-, 13 dragonyos- és 15 huszárezred (kettőt ugyanis éppen feloszlattak: a Splényi alapította Eszterházyt és a Ghillányi alapította Hadikot) felsorolásában így szerepelnek: 2. Ferdinánd főherceg-gyalogezred, 32. Gyulai-gyalogezred, 45. Batthyány-gyalogezred, 46. Pálffy Lipót-gyalogezred, 47. Eszterházy Miklós-gyalogezred, 48. Haller-gyalogezred, 49. Károlyi-gyalogezred, 50. Forgách-gyalogezred, 51. Siskovics-gyalogezred, 55. Pálffy János-gyalogezred, 56. likai határőr-gyalogezred, 57. ottocsáni határőr-gyalogezred, 58. ogulini határőr-gyalogezred, 59. szluini határőr-gyalogezred, 60. kőrösi határőr-gyalogezred, 61. szentgyörgyi határőr-gyalogezred, 62. bródi határőr-gyalogezred, 63. gradiskai határőr-gyalogezred, 64. pétervárad határőr-gyalogezred, 65. (1.) horvát báni határőr-gyalogezred, 66. (2.) horvát báni határőr-gyalogezred, 67. Preysach-gyalogezred, 69. sajkások, 70. temesi bánsági német határőr-gyalogezred, 71. temesi bánsági illír határőr-gyalogezred, 72. (1.) székely határőr-gyalogezred, 73. (2.) székely határőr-gyalogezred, 74. (1.) oláh határőr-gyalogezred, 75. (2.) oláh határőr-gyalogezred, 13. oláh dragonyosezred, 1. császár-huszárezred, 2. Nádasdy-huszárezred, 3. Nauendorf-huszárezred, 4. Eszterházy-huszárezred, 5. Ujházy-huszárezred, 6. Hadik-huszárezred, 7. Bethlen-huszárezred, 8. Luzsénszky-huszárezred, 9. károlyvárosi határőr-huszárezred, 10. Kálnoky-huszárezred, 11. varasdi határőr-huszárezred, 12. horvát báni határőr-huszárezred, 13. szlavón határőr-huszárezred, 14. Török-huszárezred, 15. székely határőr-huszárezred[264]

Annak bemutatására pedig, mennyire nem szabad a hadrendi számokat használni, hanem milyen fontos az egységeket tulajdonosuk nevével megnevezni, esetleg a korábbi, vagy későbbi nevesebb tulajdonosra utalni, álljon itt, hogy az 1768-ban még a 46. hadrendi számot viselő Pálffy Lipót-gyalogezred a következő összeíráskor már a 17. hadrendi számot viselte, viszont a Pálffy János-gyalogezred az 55. hadrendi számról az 51. hadrendi számra rukkolt előre, ugyanakkor mindkét alkalommal 15. hadrendi számú volt a Pálffy Károly-vértesezred.[265]

1769-ben a korábbi, valóban alacsony meghatározást felülbírálva, új ezredlétszámokat írt elő a hadvezetés, azt követően egy gyalogezred 2300, egy vértes- és dragonyosezred 812, míg egy huszárezred 1060 főből kellett, hogy álljon, kivéve természetesen a határőr gyalog- és huszárezredeket, viszont ettől az időponttól kezdve a határőr-gyalogezredeknek csak egyharmadát számították hozzá az állandó hadsereg békelétszámához. Ennek értelmében a császári-királyi állandó hadsereg összetételeként, a magasabb hadilétszámot megadva, a következőt írta elő az Udvari Haditanács:

[263] Uo. Nr. 85 1/2.

[264] Uo. Nr. 86

[265] Uo. Nr. 87.

58 gyalogezred (á 2720 fő)	157 760 fő
18 vértesezred (á 1010 fő)	18 180 fő
13 dragonyosezred (á 856 fő)	11 128 fő
12 huszárezred (á 1600 fő)	19 200 fő
16 határőr-gyalogezred (á 2094 fő)	33 504 fő
5 határőr-huszárezred (á 1039 fő)	5 195 fő
1 határőr-dragonyosezred	1 200 fő
tüzérek, műszakiak, stb.	2 719 fő
összesen	248 886 fő

a békelétszámbeli 213 910 fővel szemben.[266]

A következő évben, amikor már megkezdődött a könnyűlovasságot átszervező kísérletsorozat, ez, a diszlokáció sajátossága miatt, nagyrészt magyar felségterületeken zajlott le. Míg ugyanis a 38 német gyalogezred közül csak 2 állomásozott Magyarországon és 2 Erdélyben, továbbá a 11 magyar gyalogezred közül is csak 1 volt Magyarországon, a 15 vértesezredből 10 Magyarországon, 2 Erdélyben, 1 Szlavóniában, 1 a Temesi bánságban, a 10 dragonyosezredből 5 Magyarországon, a 10 magyar huszárezredből 4 Magyarországon, 2 Erdélyben és mind a 2 új chevaux-legers-ezred Magyarország területén nyert elhelyezést. A 17 határőr-gyalogezred, az 5 határőr-huszárezred és az 1 határőr-dragonyosezred természetesen saját kiegészítési területén volt. Ezekhez akkor már csatlakozott a temesvári, félinvalidusokból felállított, 2 új helyőrségi ezred is.[267] Itt érdemel az is említést, hogy ugyancsak abban az időben folyt a tüzérség harmadik fegyvernemmé való kiépítése. Tábori ágyúkat, majd ezredlövegeket ugyanis már régebben rendszeresítettek a hadrakelő hadseregek támogatására, de azok kiszolgálására korábban lövegenként mindig hat-hat gyalogos katonát osztottak be. A kevés számú löveg mellett, hiszen 1745-ben még csak 94 volt, ez még nem okozott gondot. A hétéves háború folyamán azonban már közel 500-ra nőtt a számuk, s felmerült az igény az önálló tüzérség megszervezésére. Miután pedig 1778-ban 648 mozgó löveget rendszeresítettek a császári-királyi állandó hadseregben, tíz év múlva pedig ez a szám elérte a 1016-öt, önálló fegyvernemmé formálás következett. A 3 tüzérezredben békelétszámként összesen 3567 katona szolgált, ezek azonban nem a magyar korona területeiről, hanem hagyományosan főleg a cseh tartományokból kerültek beosztásukba. A magyarok csekély befolyását jelzi e fegyvernemnél, hogy az 1774-es szemle során a három ezred teljes tisztikarában összesen csak 4 magyar tüzértisztet írtak össze.[268]

1772-ből az Udvari Haditanácsnak az az intézkedése érdemel figyelmet, amely – miként ez a lovas fegyvernemhez tartozó magyar huszárezredek esetében már 1755-ben, ahogyan szó volt róla, megtörtént – ,ezúttal immár a magyar gyalogezredek számára is

[266] Uo. Nr. 88b.

[267] Uo. Nr. 88 1/4.

[268] Uo. Nr. 92e.

állandónak írta elő – a legtöbbnél alapítása óta újra és újra megszabott – pontos toborzási kerületet.[269] Abban az esztendőben egyébként meglepő módon valamennyi magyar gyalogegység hazai földön állomásozott, ugyanígy a huszárezredek zöme is, csupán 2 volt továbbra is Csehországban, 1-1 pedig Morvaországban, illetve Itáliában. Ugyanakkor az idegen egységek közül csupán 6 német gyalogezredet, viszont még mindig 25 német lovasezredet állomásoztatott a hadvezetés a magyar korona területein.[270] Abban az esztendőben aztán még jelentékenyen megváltozott a helyzet. A Lengyelországtól elszakított területek birtokba vételére létrehozott csoportosításba 4 magyar gyalogezredet és 6 magyar huszárezredet osztott be az Udvari Haditanács a szomszédos Magyarországról, ezek helyébe pedig egyrészt hazahozatta magyar területekre az addig a cseh tartományokban tartott magyar huszárezredet, valamint áthelyezett a magyar korona területeire addig nyugatabbra tartott egységeket az ugyancsak Lengyelországba vezényelt német egységek helyére. Viszont az addigi összesen 31 idegen ezred helyett csak 24 állomásozott azt követően a birodalom magyar felében.[271] Ez maradt a helyzet a következő általános rendezésig.[272]

A következő, az egész császári-királyi állandó hadsereget érintő intézkedést 1775-ben bocsátotta ki az Udvari Haditanács. Ebben megszabta, hogy az a jövőben a kiállítási helyek szerint 43 német, 5 németalföldi, 11 magyar és 18 határőr-gyalogezredből, 15 vértes-, 10 dragonyos-, 2 lovas karabélyos-, 2 chevaux-legers-, 10 magyar, 5 határőr-huszárezredből, 3 tüzérezredből és szakcsapatokból fog állni. Azt is megszabták, hogy a magyar és német gyalogezredek békelétszáma 2071, a németalföldieké 1975, a határőröké 2280 fő legyen, a vértes-, dragonyos-, lovas karabélyos- és chevaux-legers-ezredek békelétszáma 1296, a magyar huszároké 833, a határőr-huszároké 998 főből álljon. A teljes haderő ezek szerint 162 749 gyalogosból, 50 904 lovasból, továbbá 6447 tüzérből, műszakiból és egyéb szabadcsapatbeliből állt volna, vagyis tervezett összlétszáma békében 220 110 főnek volt előírva. Ebből a magyar korona területeiről kiállítandók számát 77 141 főben határozták meg. Azonnal hozzáteendő, ezek nagyobb fele, azaz 46 030 fő katonai határőrvidékbeli volt, akiket akkor már teljes mértékben az állandó hadsereg részének tekintettek. Ezzel egyidőben szabályozták a békebeli diszlokációt is, ennek megfelelően az összesen 124 ezred nagyobbik felének, 74 egységnek a magyar korona területein kellett állomásoznia, ezek közt volt viszont eleve 23 katonai határőrvidékbeli a kiállítási körzetében.[273] Ezzel kapcsolatosan meg kell említeni, hogy az összes határőr száma a fentieknél lényegében nagyobb volt, ugyanis a gyalogosoknak csupán kétharmadát számolták az állandó hadseregbeliek közé, egyharmadát biztonsági védőerőként hátrahagyandónak minősítettek, így összesen az adott évben 61 500 határőrrel számolt a hadvezetés.[274]

[269] 34. gye. tört. 166. o. N.B.: ez több vármegyényi terület volt, például a 34. gyalogezred esetében: Komárom, Győr, Moson, Sopron, Vas és Zala.

[270] KA HKR ASch, Nr. 89a, 89b.

[271] Uo. Nr. 91.

[272] Uo. Nr. 91a.

[273] Uo. Nr. 94.

[274] *Nouzille*, 150. o.

Alig három év múlva a kiútkeresés során új létszámokat állapított meg az Udvari Haditanács, még összetettebbé téve a császári-királyi állandó hadsereget. Az akkori 39 német, 5 németalföldi, 2 olasz és 11 magyar gyalogezredben békében 2215, háborúban 2707 főt szabtak meg. A két temesi bánsági félinvalidus helyőrségi gyalogezred létszáma mindkét esetben 3609 fő volt, míg az 1 németalföldi hasonló gyalogzászlóaljé 806 fő. A 17 határőr-gyalogezred békelétszáma 3560, hadilétszáma 4185 fő lett. A sajkás zászlóalj mind békében, mind háborúban 1108 főt tett ki. A tiroli mesterlövész-kötelék 1800 főből állt. A 10 vértes-, 6 dragonyos- és 6 chevaux-legers-ezredet 1026 fősnek, a 2 lovas karabélyos-ezredet 1354 fősnek, a 8 magyar huszárezredet (kettőt ugyanis 1775-ben feloszlattak) 1360 fősnek, míg a határőr-huszárezredek közül hármat 504, egyet 1022, egyet (a székelyt) pedig 1064 fősnek írták elő, a 3 tüzérezred egységesen 2243 fős lett békében és 6789 fős háborúban, az erődítménytüzérség létszáma 1039 fő volt, a szekerészeké békében 939, háborúban 5584 fő, az árkászoké és aknászoké 992, a hidászoké 474, a műszakiaké 1002, a tüzérségi ellátóké 6542, az élelmezési ellátóké 1297, az egészségügyieké békében 1000, háborúban 3000 fő, végül a törzs-gyalogezredé 4207, a törzs-dragonyosezredé 1027 fő. Mindezek alapján a békelétszám összesen 197 707 gyalogost és 39 758 lovast, továbbá 25 243 fő tüzért és szakcsapatbelit tett volna ki, vagyis mindösszesen 262 708 főnek kellett volna előírásszerűen fegyverben állnia béke idején is, köztük 93 211 gyalogossal és 14 478 lovassal, azaz 107 689 fővel a magyar korona területeiről, annak is nagyobbik fele, 65 226 fő az állandóan hadra kész határőrök közül. Háború esetén pedig egyenesen 236 376 gyalogossal és 39 758 lovassal, továbbá 42 646 tüzérrel és szakcsapatbelivel, azaz mindösszesen 319 180 fővel számolt, köztük a magyar királyságbeli területekről összesen 123 716 hadba szállóval, ezek közt is 75 851 határőrvidékbelivel. Háború esetére még tekintetbe vette a bécsi udvar a mintegy 27 000 főnyi tiroli felkelést és a közel 30 000 fős magyar koronabeli nemesi és banderiális felkelést is.[275]

E hatalmas létszámot nem sikerült biztosítania a hadvezetésnek. Az 1778-ban kirobbantott bajor „örökösödési" háború kezdetén alig 138 454 fő állt fegyverben. Bár 261 665 fős hadrakelő haderővel számolt a bécsi udvar, és ez még meg sem haladta a békelétszámot, alig 10 423 újoncot sikerült biztosítani. A helyzet súlyosságán csak az enyhített, hogy sikerült 12 075 főnyi gyalogos és 1955 főnyi lovas szabadcsapatot is hadba vetni.[276] A végül is szinte eseménytelen háborút követően helyreállt békediszlokáció szerint az 57 gyalogezredből 43-at, a 35 lovasezredből 23-at állomásoztatott a hadvezetés a birodalom magyar felében, és immár egy tüzérezred felét is.[277] 1782-től megint módosult a magyar területek igénybevétele. Miközben természetszerűleg a határőr egységek a szokásos módon mind a saját ezredkörzetükben, otthon voltak, csak 10 magyar gyalogegység állomásozott még e fegyvernemből e térségben, továbbá a magyar huszárezredek közül 2, ellenben még további 8 vértes-, 4 dragonyos- és 2 chevaux-legers-ezred is.[278] Ez

[275] KA HKR ASch, Nr. 97 1/2, *Nosinich*, 374. skk. o.

[276] KA HKR ASch, Nr. 97 1/2, *Nosinich*, 376. o.

[277] KA HKR ASch, Nr. 97c.

[278] Uo. Nr. 98.

a terület-megosztási arány az állandó hadsereggel kapcsolatosan az utolsó török háború kirobbantásáig nem változott.[279]

Az utolsó török háborúval kapcsolatosan egyébként elsődlegesen az érdemel kiemelést, hogy ezúttal sem került sor az országgyűlés összehívására, viszont az 1741 óta követett módon, a portális katonaság terhére, a hadiadó elengedése fejében, „Őfelsége a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária útján elrendelte 14 378 újonc állítását".[280] Végül is Magyarországról 9661, Erdélyből 3397 főt állítottak ki a rendek az évben,[281] az elhúzódó háború további két évében pedig, a megismételt uralkodói szándéknyilvánítás ellenére, még ennyit sem. A háborúba vonuló 245 000 fős császári-királyi haderőben a 64 118 határőrön kívül így végül is kezdetben csupán 51 347 magyarországi került újra szembe az oszmán hadakkal.[282] Hamarosan változott azután a helyzet, a magyarság tehertétele jelentősen megnövekedett. Ugyanis erőteljes toborzással, egyes magyar és horvát arisztokraták meggyőzéséből fakadó önkéntes kötelességvállalásokkal, sikerült biztosítani a lényegesen magasabb, újonnan előírt hadilétszámokat. Ezúttal már egyenesen 4576 fős gyalog-, 2248 fős huszárezredekkel, továbbá ezzel szemben csupán 1144 fős vértes-, 1409 fős dragonyos-, 1825 fős chevaux-legers- és 1816 fős lovas karabélyos-ezredekkel számolt a hadvezetés. Ez azt jelentette, a katonai határőrvidékbeli 83 069 fős hadilétszám mellett a többi állandó hadseregbeli magyar egységekben 50 336 gyalog és 18 984 huszár, azaz összesen 68 320 fő szolgált előírásszerűen a Habsburg-birodalom többi 211 302 gyalogosa, 34 951 lovasa és 44 446 tüzére és különböző szakcsapatbelije mellett. Végül is tehát az akkor már 442 088 fősnek tervezett hadilétszámú haderőből, csupán az állandó hadsereget tekintetbe véve, 151 389 fővel kellett részesednie a magyar korona területeinek.[283]

Az újra bekövetkező rövid békeidőszakban az addig erősen igénybevett, élelmiszerben és takarmányban erősen megfogyatkozott magyar területeken a bécsi hadvezetés döntése értelmében egyetlen idegen gyalogezredet sem hagytak hátra, viszont mind a 11 magyar gyalogezredet otthon állomásoztatták. A korábbiakhoz képest abban nem sok változott, hogy csak 3 magyar huszárezred maradhatott otthon, ezzel szemben továbbra is magyar földön tartottak el 9 vértes- és 3 dragonyosezredet. Az akkor már külön szervezett, a gyalogezredekről végleg leválasztott 20 gránátos zászlóaljból 4-et helyeztek el magyar királyságbeli területeken.[284] Természetesen a legjelentősebb az addigi magyar-horvát-szlavón határvidék állandóan harcra kész parasztkatonasága volt. Jól jelzi ezt az a tény, hogy a korszak végén már az itt tárgyalásra nem kerülő, a francia forradalom elleni készülődés jegyében a császári-királyi állandó hadsereg magyar gyalog- és huszárezredeiben szolgáló harcosok létszámát ugyan a korábbi 68 320 főben határozta meg a hadvezetés, ugyanakkor viszont 101 692 határőr hadba szállásával számolt,[285] vagyis másfél évti-

[279] Uo. Nr. 92, 101.

[280] 37. gye. tört. 265. o.

[281] *Teleki*, 110. o.

[282] KA AFA Türkenkrieg, 1788-XIII-52.

[283] KA HKR ASch, Nr. 92.

[284] Uo. Nr. 101b.

[285] *Hietzinger*, II. k. 330. o., *Demian*, I. k. 306. o.

zed alatt a klasszikus regulárisoknál és a később az állandó haderőbe betagoltaknál egyaránt egyharmad körüli létszámemelést tudott elérni. E 170 112 főnyi katonatömeg a magyar királyságbeli területekről, amelyhez kivételesen még inszurrekciót is hadba tudott szólítani a bécsi udvar, már a Habsburg-birodalom teljes mozgósítható hadipotenciáljának megközelítően a felét adta.

RÖVIDÍTÉSEK

HHStA =	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
KA =	Österreichisches Kriegsarchiv, Wien
AFA =	Alte Feldakten
HKR =	Hofkriegsrat
ASch =	Armeeschemata
PA =	Personalakten
ML =	Musterlisten
FZ =	Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegsarchives. Wien, 1876 skk. é.
1683 =	Das Kriegsjahr 1683 nach Acten und anderen authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegsarchivs. Wien, 1893.
1685 =	*Angeli (Moriz Edler von)*: Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1685. Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs. Wien, 1885.
1686 =	*Angeli (Moriz Edler von)*: Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1686. Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs. Wien, 1886.
1692 =	*Angeli, Moriz Edler von*: Die kaiserliche Armee unter dem Oberkommando des Markgrafen Ludwig von Baden in den Feldzügen 1689-1992 gegen die Türken. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1877.
Alexich =	*Alexich*: Die freiwilligen Aufgebote aus den Ländern der ungarischen Krone im Ersten Schlesischen Kriege. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1889.
Angeli =	*Angeli (Moriz Edler von)*: Der Krieg mit der Pforte 1736-1739. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1881.
Demian =	*Demian, Johann*: Statistische Beschreibung der Militärgrenze. Wien, 1806.
Duncker =	*Duncker*: Die Invasion Schlesiens durch die königlich preussischen Truppen im Monat Dezember 1740. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1886.
Geschichte =	Geschichte der kays. königl. Regimenter. Wien, 1764.

Hietzinger = *Hietzinger, Carl Bernhard von*: Statistik der Militärgrenze des Österreichischen Kaisertums. Wien, 1823.

Marczali = *Marczali Henrik*: Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Kongresszusig, 1711-1815. Budapest, 1898.

Marer = *Marer, Joseph*: Cardinal Leopold Graf Kollonits, Primas von Ungarn. Innsbruck, 1887.

Nosinich = *Nosinich, J.:* Kaiser Josef II. als Staatsmann und Feldherr. Österreichs Politik im Kriege in den Jahren 1763 bis 1790. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1882.

Nouzille = *Nouzille, Jean*: Histoire de Frontieres. L'Autriche et l'Empire ottoman. Paris, 1991.

Öst. Erbf. Kr. = Österreichisches Erbfolge-Krieg 1740-1748. Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abteilung des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1896 skk. é.

Saláry–Zachar = *Saláry Endre – Zachar József*: Nyolcvan nyár nyeregben. Skultéty László huszár-zászlótartó élete. Budapest, 1992.

Sj. Kr. = Der Siebenjährige Krieg 1756-1763. Herausgegeben vom Grossen Generalstabe, kriegsgeschichtliche Abteilung II. Berlin, 1901 skk. é.

Szabó = *Szabó Dezső*: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában, *Hadtörténelmi Közlemények,* Budapest, 1910.

Teleki = *Teleki Domokos*: A székely határőrség története. (Kiad.: Szabó Károly) Budapest, 1877.

Vanicek = *Vanicek, Fr.:* Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen geschöpft. Wien, 1875.

Zachar = *Zachar József*: Idegen hadakban. Budapest, 1984.

Zw. Schl. Kr. = Der zweite schlesische Krieg, 1744-1745. Herausgegeben vom Grossen Generalstab, Kriegsgeschichtliche Abteilung II. Berlin, 1901 skk. é.

20. gye. tört. = *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des k. k. Infanterieregiments Nr. 20. Wien, 1878.

22. gye. tört. = *Czernczitz, Gustav Ritter Hurka von*: Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 22. Zara, 1902.

28. gye. tört. = *Schmeder, Emil:* Geschichte des k. k. 28. Infanterieregiments. Wien, 1878.

33. gye. tört. = *Ebhardt, Ferdinand*: Geschichte des k. k. 33. Infanterieregiments. Ungarisch-Weissenkirchen, 1889.

34. gye. tört. = *Kreipner, Julius*: Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 34. Kaschau, 1900.

37. gye. tört. = *Finke, Edmund:* Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 37. Wien, 1896.

39. gye. tört. = *Mayer, Ferdinand*: Geschichte des k. k. Infanterieregiments Nr. 39. Wien, 1875.

46. gye. tört. = *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 46. Wien, 1890.

53. gye. tört. = *Ludwig, Leopold*: Geschichte des k. k. 53. Infanterieregiments. Tulln, 1881.

3. he. tört. = *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des k. u. k. Husarenregiments Nr. 3. Wien, 1893.

4. he. tört. = *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des k. u. k. Husarenregiments Nr. 4. Wien, 1903.

8. he. tört. = *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des k. k. Husarenregiments Nr. 8. Wien, 1880.

9. he. tört. = Geschichte des k. k. Husarenregiments Nr. 9. Sopron, 1900.

10. he. tört. = *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des kayserl. u. königl. Husarenregiments Nr. 10. Wien, 1892.

József Zachar

HUNGARIANS IN THE HAPSBURG ARMED FORCES, 1683-1792

Summary

The role Hungary had played in the wars of liberation in order to break free from under the Turkish Rule, furthermore the blood-sacrifice she had had to make in the dynastic wars of the time of standing armies have been since long intriguing questions for the Hungarian military historiography. No satisfactory answers have been given hitherto to these questions: the multiplex character of military service in the focused era resulted in considerable difficulties in identifying the sources during the researches.That was the motive why the author undertook to study the development in the proportions of the effectives of the armed forces on the basis of hitherto unsifted collections of the Vienna central authorities with respect to the period from the release of Vienna from under the Ottoman siege until the first coalition war against a revolutionary France.While processing the data, the study attempts to reveal and demonstrate the steady growth in the number of Hungarian soldiers within the military forces mounted by the whole of the Hapsburg Empire.

József Zachar

DES HONGROIS DANS LA FORCE ARMÉE DES HABSBOURG, 1683-1792

Résumé

Quel était le rôle des Hongrois dans les guerres de libération menées contre l'Empire Ottoman? Quels sacrifices de sang les Hongrois devaient-ils aire dans les guerres dynastiques de l'époque des armées permanentes? La science d'histoire militaire hongroise s'intéresse depuis longtemps à ces questions, et, jusqu' à maintenant, on n'a pas réussi à trouver les réponses définitives. C'est pour cela que l'auteur examine les changement des effectifs de la force armée dans la période entre la libération de Vienne du siège ottoman et la premičre guerre menée en coalition contre la France révolutionnaire. Au cours de ses recherches, l'uteur utilise les documents des autorités centrales de l'époque, de Vienne. Ces documents n'étaient pas examinés jusqu' à maintenant. A la base des données de la documentation, l'auteur essaie de démontrer l'augmentation permanente du nombre des soldats hongrois dans la force armée de l'Empire Habsbourg entier.

József Zachar

DIE UNGARN IN DER HABSBURGER-ARMEE (1683-1792)

Resümee

Die ungarische Militärhistoriographie wird seit langem von der Frage beschäftigt, welche Rolle Ungarn in den Befreiungskriegen gegen die Osmanenherrschaft gespielt hat, ferner welches Blutopfer seine ständige Armee in den dynastischen Kriegen seiner Zeit bringen mußte. Bis jetzt konnten all diese Fragen nicht befiedigend geklärt werden. Der komplexe Charakter des Militärdienstes in der behandelten Epoche ergibt zahlreiche Schwierigkeiten der Quellenforschung. Deshalb unternahm der Autor den Versuch, die Gestaltung der Standesverhältnisse in der Epoche zwischen der Befreiung von Wien und des ersten Koalitionskrieges gegen das revolutionäre Frankreich aufgrund der bisher unerschlossenen Archivbestände der einstigen Wiener Zentralbehörden zu untersuchen. Ferner versucht er auch für die ständige Zunahme der Zahl der von Ungarn aufgestellten Soldaten innerhalb der Streitkräfte des gesamten Habsburgerreichs Beweise zu liefern.

Йожеф Захар

ВЕНГРЫ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ ГАБСБУРГОВ, 1683-1792

Резюме

Венгерскую военную историографию уже давно интересует вопрос, какую долю брали на себя венгры в освободительных войнах, которые велись против османской империи за освобождение от турецкого ига, какие кровавые жертвы должны были принести венгры в династических войнах эпохи регулярных армий? На этот вопрос до сего времени не удалось дать исчерпывающего ответа, ибо трудности, препятствующие разработке источников, кроются в многослойности источников, свидетельствующих о воинской службе венгров в рассматриваемый период. Именно поэтому автор статьи ставит перед собой задачу на основании не вскрытых до сего времени материалов архивов бывших венских центральных администативных ведомств исследовать формирование соотношения численности военнослужащих по их этнической принадлежности в эпоху, начиная с освобождения Вены от блокады османской армии вплоть до первой коалиционной войны против революционной Франции. Анализируя имеющиеся данные, исследователь делает попытку выявить постоянный рост числа венгерских военнослужащих в вооруженных силах, рекрутированных во всей империи Габсбургов.

TÁTRAI SZILÁRD

A VITÉZI REND ELSŐ ÉVTIZEDÉNEK TÖRTÉNETE

A vitézi intézmény létrehozásának célja

A Vitézi Rend gondolatának megszületését a rend hivatalos kiadványai[1] 1919 nyarára, Szegedre teszik, ahol Horthy Miklós altengernagy, még mint az ellenforradalmi kormány hadügyminisztere, a Nemzeti Hadsereg létrehozója vette tervbe egy olyan félkatonai szervezet felállítását, amely a világháborúban részt vett, főleg földműves származású, katonaviselt egyéneket tömörítené. A szervezet tagjainak lojalitását birtokadományozással kívánta biztosítani, amelynek természetszerűleg szociális vonzatai is voltak.

A világháborúban harcolt paraszti származású katonák földhöz juttatásának problémája már 1916-ban felmerült. Prohászka Ottokár a Magyar Gazdaszövetség 1916 tavaszi közgyűlésén egy olyan örökbérleti rendszert vázolt fel, amely 15-től 35 kh-ig terjedő, az elsőszülöttség szerint öröklődő kisbirtokokból állt volna: „amiről itt szó van, az egy szent, elementáris szükségesség. A mi hőseink, akik Limanovánál és Doberdónál harcoltak, nem mehetnek szét verklivel az országban, falábon, mint Solferino után mentek katonáink. Ezek az emberek nem középkori értelemben harcolnak a királyért, de harcolnak önmagukért, harcolnak azért, ami az övék, és ha kiderül, hogy nem volt miért harcolniok, ez végzetes következményekkel járna rájuk nézve."[2]

A háború elhúzódásával növekvő problémát próbálta enyhíteni a haditelekről szóló 1820/1917.M.E. számú rendelet, de megoldást nem hozott. Mivel a forradalmak egészen más jellegű földbirtok-politikai koncepciókat fogalmaztak meg, a paraszti származású katonák földhöz juttatása csak az ellenforradalom hatalomra jutása után került napirendre, mint külön probléma.

A Vitézi Rend létrehozása Horthy számára a kormányzóválasztás után vált aktuálissá. Már mint kormányzónak az volt a célja, hogy a hozzá hű ellenforradalmi erőket a társadalomba beépítve megszilárdítsa és kiszélesítse társadalmi bázisát. Horthy a Vitézi Rend létrehozásának gondolatát az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának szolgálatába állította. Egy olyan kvázi-nemességet kívánt felállítani, amely ellensúlyozza az 1920. I. tc. 13. §-ának azon kitételét, miszerint a kormányzó felségjogokat nem gyakorolhat.[3]

[1] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931.; A Vitézi Rend története. Budapest, 1941.; Vitézek Albuma. Budapest, 1939.

[2] Idézi: A Tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931, 58-59. o.

[3] Magyar Törvénytár, 1920. évi törvénycikkek. Budapest, 1921.

„A Vitézi Rend célja

1.) jutalmazni, lekötni és az ország iránti hűségben megtartani mindazokat, akik az elmúlt világháborúban és a lezajlott forradalmak alatt egyéni vitézségükkel és nemzeti érzésükkel kitűntek,

2.) az így szerzett igaz érdemek teljes méltánylásával ápolni a harci erényeket és egyúttal állandó értékű nemzetvédelmi szervezetet teremteni,

3.) megbízható alakulatot állítani az állam rendelkezésére, úgy a kívülről jövő, mint a belső destruktív erők újbóli forradalmi kísérletével szemben,

4.) a vitézi intézmény tagjai, különleges állásuk és tekintélyüknél fogva nevelőleg, példájuk által serkentőleg álljanak a nép előtt, annak természetes vezetői gyanánt."

(Vitézi Rend Szervezeti Szabályzat).[4]

A Vitézi Rend alapjainak lerakása

1920 tavaszán már folytak a tárgyalások báró Pap Géza, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója és Horthy Jenő nemzetgyűlési képviselő között, amelynek eredménye egy 1920. április 23-án kelt tervezet lett, amit Pap Géza 28-án felterjesztett a kormányzó elé.[5] A tervezet híven tükrözte Horthyék eredeti koncepcióját, miszerint a felállítandó intézmény az arany, vagy nagyezüst vitézségi érem birtoklása jogán kapott földbirtokra épült volna. A tervezet szerint az adományozott birtokok ingyenes, hitbizományi vagyonok lennének, és osztatlanul szállnának az elsőszülöttség jogán az örökösre, elnevezésük pedig hitbizományi haditelek lenne. A tervezet szükségesnek tartja továbbá a haditelekre való jogosultság megállapításánál a katonai, illetve a polgári hatóságok tevékeny részvételét. A telek birtoklása kötöttségekkel járna, azaz évente négy heti tényleges szolgálat teljesítését és háború esetén hatvan éves korig sorszolgálatot javasol. Hangsúly esik a telektulajdonosok közéleti szereplésére is: támogatniuk kellene a közbiztonsági szerveket és látogatniuk a hazafias eseményeket, stb. A szervezetre vonatkozólag a vármegyei, azon belül a körzetenkénti beosztást javasolja. Végül a tervezet szükségesnek tartja, hogy az államfő által aláírt, kellő formában kiállított okmány tanúskodjék a vitéz jogosultságáról.

A tervezet irányelvei alapján az előkészületek tovább folytatódtak. Magasházy László százados, a kormányzó szárnysegédje 1920. június 24-re a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének székházában tartandó megbeszélésre hívta Bartha Richárd kabinetfőnököt, Richárd-Rostoczil Artúr táborszernagyot, Szomjas Lajos földművelésügyi államtitkárt, Mattyasovszky Miklós földművelésügyi tanácsost, Horthy Jenő nemzetgyűlési képviselőt és Börcsök Andor igazságügyi osztálytanácsost.[6] A megbeszélés célja a vitézi jogon juttatható, elidegeníthetetlen földbirtokkal kapcsolatos jogi szempontok és rendelkezések megállapítása volt. A részletek tisztázása után, már a kormányzó elnökle-

[4] Idézi: A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 99-100.o.

[5] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 61-63. o.

[6] Uo. 63-64. o.; A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 9. o.

tével ismét összeültek és Börcsök Andort bízták meg a vitézi telekről szóló miniszterelnöki rendelet megszövegezésével.

A vitézi telekről szóló alaprendelet 6650/1920.M.E. szám alatt, 1920. augusztus 10-i keltezéssel a Budapesti Közlöny augusztus 29-i számában jelent meg, s a Vitézi Rend törvényes alapjának lerakását jelentette. A rendeletet a kivételes intézkedésekről alkotott 1920. VI. tc. alapján adták ki, amely kimondta:

„Tekintettel a háború és a forradalom következtében előállott rendkívüli viszonyokra, a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről törvényekben foglalt felhatalmazásokon alapuló kivételes hatalom időtartama a békeszerződés megerősítésétől számított egy évre meghosszabbíttatik."[7]

A vitézi telekről szóló rendelet egy olyan intézmény megalapozását tekintette feladatának, mely a katonai teljesítménnyel egybekötött földbirtok gondolatára épül:

„A magyar állam védelmében kitűnt feddhetetlen honfiak részére a haza el nem múló hálája jeléül ingatlanok adományozhatók akképpen, hogy az adományozott ingatlanhoz meghatározott közszolgálatok teljesítésének kötelezettsége fűződik és az ingatlan a jelen rendeletben meghatározott különleges jogi minőséget nyer. - Az ilyen ingatlan neve: vitézi telek." (1. §)

Vitézi telek létesítését a rendelet 1. §-a szabályozta. Eszerint vitézi telket az államfő adományozhatott azokból az ingatlanokból, melyeket magánszemélyek, köz-, vagy magántestületek e célból felajánlottak, vagy amelyek erre a célra más forrásból rendelkezésre álltak. Az államfő megerősítésével egyébként más is adományozhatott telket, de az adományozás érvényességéhez az államfői megerősítés elengedhetetlen volt.

Vitézi telket a vitézi cím birtokosa saját, kizárólagos tulajdonában lévő ingatlanból is alapíthatott a maga, vagy leszármazottai javára, természetesen mások jogainak (közszerzemény, köteles rész) sérelme nélkül. Az államfő megerősítése ez esetben is szükséges volt. Ilyenkor az adománylevelet alapítólevél pótolta.

A vitézi telek különleges jogi minőségét, mely kötött voltáról tanúskodott, a telekkönyvbe is be kellett jegyezni. A kötött birtok jelleget mutatja, hogy elvileg sem részben, sem egészben elidegeníteni, megterhelni, bérbe, vagy haszonbérbe adni nem lehetett, csak különleges esetekben – mint például szükséges, vagy hasznos beruházások céljából – ,a Vitézi Szék engedélyével lehetett megterhelni, de a végrehajtás elkerülése végett a Vitézi Széknek jogában állt a vitézi telket zár alá venni. Kivételes esetekben a Vitézi Szék a bérbe, illetve haszonbérbe adáshoz is hozzájárulhatott. (3.§)

A vitézi telek nemzedékeken át való fennmaradását kívánta biztosítani még az a rendelkezés is, miszerint a birtok csakis oszthatatlan egészben szállt át arra az utódra, aki alkalmas volt a vitézi telekkel járó kötöttségek teljesítésére. A vitézi telek átvételére alkalmas utód a vitézi várományos volt, akit a megfelelő életkor betöltése után a vitézi cím is megilletett. Az öröklés általában az elsőszülöttség szerint történt. Ha ez nem állt fenn, azt az adomány- illetve alapítólevél szabályozhatta. Így például az örökhagyó a modernizált fiúsítás (praefectio) alapján nőleszármazója férjére is hagyhatta a vitézi birtokot, aki viszont köteles volt feleségének családnevét is használni. Ehhez az aktushoz az államfő

[7] Magyar Törvénytár, 1920. évi törvénycikkek. Budapest, 1921. 26-27. o.

megerősítésére szintén szükség volt. (4. §) Az örökhagyó tartozásai a vitézi telket nem terhelték. Arról pedig, hogy a vitézi telek jövedelméből mennyiben és milyen mértékben járt eltartás az özvegynek és az eltartásra jogosultaknak, a körülmények figyelembe vételével a Vitézi Szék határozott. (5 §)

A rendelet szabályozta a vitézi birtoknak az államra, illetve a várományosra való átszállását is. A vitézi telek és a vele járó felszerelés akkor szállt az államra, ha a tulajdonos hazaárulást követett el, vagy ha a vitézi telek átvételekor tett esküjét megszegte, továbbá abban az esetben, ha átvételre alkalmas várományos nem volt. Ez utóbbi esetén, ha alapított telekről volt szó, az alapítólevél másként is rendelkezhetett. (5. §) A várományosra a vitézi telek a tulajdonos életében akkor szállt át, ha a tulajdonos a vitézi telekkel vállalt közszolgálatoknak nem tett eleget, ha erkölcsi szempontból méltatlanná vált a tulajdonlásra, ha a telek művelését elhanyagolta és ha megfelelő időben nem alapított családot. (6. §) A rendelet természetszerűleg megadta a tulajdonosnak a vitézi telekről való lemondás jogát is, ez esetben az öröklésre vonatkozó szabályok léptek életbe. (9. §)

A vitézi telek jogintézménye tehát „a régi magyar adománybirtok, továbbá a hűbér és hitbizomány, valamint a fiúsítás jellemző sajátságait modernizált alakban egyesíti, kapcsolatban a végrehajtásmentes családi otthon (homestead) jellegével"[8], azaz a kötött birtok formájában életképessé tenni kívánt kisbirtok különleges jogi státuszánál fogva ellentmondott a földbirtoklás szabad, polgári kívánalmainak, hiszen az elidegenítés és a megterhelhetőség tilalmának kimondásával akadályozta a szabad tőkeáramlást. Így alapjában véve feudális eredetű földbirtoklási formát elevenített fel.

A vitézi intézmény létrehozásának azonban nem gazdasági okai és céljai voltak. A feudális hagyományokra épülő birtokforma felújításának – tagadhatatlan szociális vonatkozásain túl – politikai indítékai voltak. Eme állítást erősítette meg Horthy, mikor 1920. aug. 20-án felhívást intézett a magyar földbirtokosokhoz.[9]

„Azokból a földekből, amelyeket magánosok, vagy köztestületek felajánlanak, kis birtokokat (vitézi telkeket) fogok majorátusként adományozni a haza védelmében kitűnt oly honfiaknak, akik vitézi és erkölcsi tekintetben, szóval jellemileg mindenképpen megbízhatók és az utóbbi forradalmak alatt hazafias magatartásukban egy pillanatra sem tántorodtak meg.

A vitézi telekkel a megadományozottra nézve megfelelő kötelezettségek (közszolgálatok) lesznek egybekapcsolva, amelyek a birtokkal együtt apáról-fiúra szállanak át és kihatásukban a vitézi telkek birtokosait a belső rend és nyugalom és egyúttal az ország védelmének megbízható támaszaivá fogják tenni."

Horthy a „fennálló társadalmi rendnek intézményes védelmét" szolgáló, az egész ország területére kiterjedő, főleg a vidéki, földműves lakosságra épülő szervezet kiépítését tűzte ki célul:

„...kívánatos lenne, ha minden községben legalább két-három telket ajánlanának fel földbirtokosaink erre a célra (egy-egy telek 15-20 kat. hold. lehetne), járásonkint pedig még legalább egy 100-150 és megyénként legalább egy 250 kat. holdasat vitézi és haza-

[8] *Fehérváry Jenő:* A magyar magánjog kistükre.Budapest, é. n. 253. o.

[9] Idézi: A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 69-70. o.

fias propaganda irányítására hivatott vitézi elöljárók részére, akiket a hadviselt tisztekből válogatnánk ki."

A vitézi telekkel megadományozott hadviselt személyeket a 6650/1920.M.E. számú rendelet hierarchikusan felépített szervezetbe tömörítette. A rendelet 10. §-a elrendelte a vitézi telkek és azok tulajdonosai felett felügyeletet gyakorló elöljáró szervek felállítását. A szervezet élére a Vitézi Széket tette, amelynek a vitézi telekre épülő intézmény irányítása lett a feladata. A Vitézi Szék élén az elnök állt, azaz későbbiekben a Vitézek Főkapitánya, akit a Vitézi Szék tagjai választanak, és az államfő nevez ki, amennyiben nem az a Vitézek Főkapitánya. Mivel azonban mindkét tisztséget Horthy töltötte be, e kitételnek csak elméleti jelentősége volt. Az a tény, hogy a korszakban a vitézek főkapitányi tisztségét mindvégig Horthy töltötte be, egyértelművé teszi, hogy a vitézi intézmény létrehozása és működése mennyire a kormányzói politika céljainak a függvényében értelmezhető.

A rendelet szólt a Vitézi Szék tagjairól is. A tagok egy részét a vitézi intézménnyel szoros kapcsolatban lévő minisztériumok hivatalból kirendelt képviselői tették ki, vagyis a miniszterelnök, a honvédelmi miniszter, a belügyminiszter, a földművelésügyi miniszter és az igazságügyminiszter egy-egy képviselője. A tagok között helyet kapott a vitézi telek intézményének létrehozásában kiemelt szerepet kapott Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója is. A Vitézi Széket az államfő által kinevezett nyolc olyan tag tette teljessé, akiket – ellentétben a minisztériumi képviselőkkel – a vitézi telekkel járó jogok is megillettek. Ha a nyolc kinevezett tag valamelyike elhalálozás, vagy más ok folytán tisztét nem tudta betölteni, a középbirtok nagyságát elérő vitézi telkek tulajdonosainak sorából a Vitézi Szék által ajánlott három személy közül a Vitézi Szék elnöke nevezett ki új tagot.

A rendelet alapján így megkezdődhetett a Vitézi Rend szervezetének kiépítése. 1920. szeptember 25-én írta alá a kormányzó gróf Teleki Pál miniszterelnök ellenjegyzésével a Vitézi Szék tagjainak kinevezését.[10]

„A magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére szandai Sréter István tábornokot, magyar királyi honvédelmi minisztert, báró Nagy Pál altábornagyot, semjénfalvi Siménfalvy Tihamér nyugalmazott vezérkari testületbeli ezredest, tapolylucskai és kükemezei Bánó Kálmán alezredest, bilkei Lipcsey Márton őrnagyot, sepsibaczoni Toókos Gyula szolgálatonkívüli viszonybeli vezérkari testületbeli őrnagyot, Igmándy-Hegyessy Géza testőrőrnagyot és Magasházy László századost, első szárnysegédet, a Budapesten székelő »Vitézi Szék« tagjaivá kinevezem."

Az államfő által kinevezett nyolc tagon kívül, akik a későbbiekben a területi tagozódású nyolc törzsszék élén a törzskapitányi tisztséget viselték, a fent említett minisztériumok képviselőit, valamint a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége ügyvezető igazgatóját az okirat megerősítette tagságában. Még ugyanezen a napon a Vitézi Szék Horthy Miklósnak, a vitézek főkapitányának az elnöklete alatt megtartotta alakuló ülését a királyi palotában,[11] így a rend országos szerve megkezdhette működését.

[10] Idézi: A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 70-72. o.

[11] Uo. 71-72. o.;A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 10. o.

A Vitézi Rend szervezetének kiépítése tovább folytatódott. A Vitézi Szék 1920. október 7-én hozott határozata alapján felállították a Vitézi Szék irodaszervezetét, a Főszéktartóságot.[12] A Főszéktartóság feladata az adminisztratív teendők ellátása, valamint a kormányzati intézkedések segédlete lett. Az iroda vezetője a főszéktartó volt, akit a Vitézi Szék hármas jelölése alapján a vitézek főkapitánya nevezett ki. A főszéktartó magánfelekkel, jogi személyekkel, erkölcsi testületekkel szemben csak esetenkénti felhatalmazás alapján járhatott el a Vitézi Szék nevében.

A következő lépés a Vitézi Rend Szervezeti Szabályzatának megalkotása, illetve annak a kormányzó általi ünnepélyes kiadása volt, mely 1920. november 25-én történt meg.[13] Maga a Szervezeti Szabályzat négy fejezetre oszlott. Az első fejezet a Vitézi Rend nevét, felépítését, az Országos Vitézi Szék, a nyolc törzsszék és a vármegyei vitézi székek összetételét tárgyalja. A második fejezet a Vitézi Rendbe való felvétel feltételeit sorolja fel. A harmadik fejezet a vitézek jogait és kötelességeit részletezi, e fejezet tartalmazza a vitézi eskü szövegét is. A negyedik fejezet a vitézi székek feladatait tartalmazza, továbbá szól a Vitézi Rend további kiépítéséről, a felvételi kérelmek elbírálásáról, a telekkel való ellátás kérdéséről és a vitézi élet megszervezéséről.

Ekkor nevezték ki Bánó Kálmánt, a Vitézi Szék kinevezett tagját ügyvezető törzskapitánnyá.[14] Az ügyvezető törzskapitánynak kiemelt fontosságú szerep jutott a Vitézi Rend szervezetén belül, ugyanis az Országos Vitézi Szék, valamint a törzskapitányi értekezletek által ráruházott jogkörben intézkedhetett. Így a döntéshozatalban, a határozatok végrehajtásában és a vitézi szervek működésének ellenőrzésében kapott kiemelt feladatot. Az ügyvezető képviselte a Vitézi Rendet, valamint az Országos Vitézi Széket vagyonjogi ügyekben a hatóságokkal és magánszemélyekkel szemben, továbbá őt illette meg a törvényes képviselő jogállása is a Vitézi Rend vagyonjogi ügyeiben.[15] A Vitézek Főkapitánya ideiglenes, vagy tartós akadályoztatása esetére pedig állandó helyettest neveztek ki Nagy Pál személyében.[16]

A Szervezeti Szabályzat tehát olyan keretet nyújtott, amely alapján megkezdődhetett a Vitézi Rend szervezeti kiépítése, s amely kisebb-nagyobb változtatásokkal a Vitézi Rend szervezetének alapjául szolgált a rend történetének közel 25 éves időszakában.

Az akkor hatályos jogszabályok szerint a Vitézi Rend törvényesítéséhez nem volt szükség külön törvényre, mivel „ha egy, – bár ideiglenes – törvényhozási meghatalmazás alapján (1920. VI. tc. – T.SZ.) kibocsátott rendeletet a törvényhozás utólag jóváhagy és ezzel véglegesít, ez a rendelet ezzel a törvénnyel teljesen egyenlő erejűvé válik, olyan erejű és hatályú, mint maga a törvény, azt többé csak törvény változtathatja meg."[17] A

[12] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 72-73. o.; A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 11. o.

[13] Ismerteti: A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 83-85.o.

[14] Uo. 84-85. o.

[15] A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 17-18. o.

[16] Uo. 13-16. o.

[17] Vitézi Rend kis kátéja. Budapest, 1940. 10. o.

Vitézi Rend törvényes alapjául szolgáló 6650/1920.M.E. sz. rendeletet a földbirtokok helyesebb megoszlásáról szóló 1920. XXXVI. tc. 77. §-a[18] tartotta hatályban:

„A haditelekre és a haszonbérletre vonatkozó rendelkezések (1820/1917.M.E. sz. r.), úgyszintén az ingatlanokra vonatkozó magánjogi szabályok kiegészítéséről szóló rendelkezések (4420/1918.M.E. sz. r.) s végül a vitézi telekről szóló rendelkezések (6650/19120.M.E. sz. r.) hatályban maradnak."

Mindezek ellenére nem kerülhető meg a kérdés: vajon Horthy miért nem tartotta fontosnak a vitézi intézmény nemzetgyűlés általi magasabb fokú legitimálását? Vélhetőleg tarthatott a hatalmára féltékeny, főleg legitimista nagybirtokosok ellenérzésétől, akik – nem alaptalanul – a Vitézi Rendben Horthy magánhadseregének továbbélését láthatták, másrészt az idő sürgetésének engedve a politikai erőviszonyokat úgy ítélhette meg, hogy felesleges a külön törvényi szabályozás.

A jelentkezéstől az első vitézavatásig

A Vitézi Rend kiépítésének következő lépéseként a Főszéktartóság a Budapesti Közlöny 1920. évi december 18-i 288. számában december 15-i keltezésű hirdetményt tett közzé „Jelentkezés a vitézi telekre" címmel, amelyben részletesen közölte azokat a feltételeket, amelyek alapján vitézi telek elnyeréséért folyamodni lehetett.

A hirdetmény kimondja, hogy „a megadományozásra legérdemesebb honfiakat a jelentkezők közül a Vitézi Szék, mint a megadományozott vitézek felett a felügyelet gyakorlására, a köteles közszolgálat irányítására és számonkérésére, a fegyelem, a hazafias érzés, s együvé tartozás ápolására legfőbb fokon hivatott szervezet fogja legnagyobb körültekintéssel kiválogatni", méghozzá azok közül a személyek közül, akik az alább felsorolt katonai kitüntetésekben részesültek. Így legénységi állományúaknál az arany, vagy első osztályú (nagy) ezüst vitézségi érem kétszeres birtoklása; főtiszteknél legalább a legénységi, vagy tiszti arany vitézségi érem, avagy a harmadosztályú Vaskorona Rend; törzstiszteknél és tábornokoknál pedig legalább a Lipót Rend lovagkeresztjének birtoklása a követelmény, feltéve, hogy e kitüntetéseket személyes vitézségükkel mint főtisztek, törzstisztek, vagy tábornokok érdemelték ki. A hirdetmény szerint a kiválasztásnál továbbá figyelembe kellett venni a forradalmak alatti magatartást, valamint azt, hogy a jelentkező egészségileg és erkölcsileg alkalmas-e a vitézi telek megművelésére.

A vitézi telek adományozását kérő folyamodványokban különböző okmányokkal bizonyítani kellett a feltételeknek való megfelelést is, így:

1. a magyar állampolgárságot;

2. a feddhetetlen és büntetlen előéletet;

3. a családi és személyi állapotra vonatkozó adatokat (vallás, születési és lakhely, tartózkodási hely, nős-e vagy nőtlen, gyermekek száma, neme és kora) ;

4. a népköztársaság, s a tanácskormány alatti magatartást, az arra vonatkozó igazolással;

[18] Magyar Törvénytár, 1920. évi törvénycikkek. Budapest, 1921. 264. o.

5. a nyelvismeretet, elméleti képzettséget (iskolák) ;

6. a pályázó feleségének feddhetetlen és büntetlen előéletét;

7. részletes vagyoni állapotát; állását, illetve foglalkozását; van-e háza, házhelye, vagy egyéb ingatlana, haszonbérlete, s mekkora az; hozzátartozójától fog-e örökölni ilyet, s milyen nagyságban;

8. katonai okmányainak hiteles másolatát annak megjelölésével, hogy a világháborúban mely csapattestnél, mily alkalmazásban, mennyi időt töltött el arcvonalbeli szolgálatban, vagy egyéb alkalmazásban, továbbá, hogy a Nemzeti Hadseregben teljesített-e tényleges szolgálatot, mely csapatnál, hol és mikor, a Nemzeti Hadseregbe behívó parancsnak azonnal eleget tett-e, ha nem szolgált a Nemzeti Hadseregben, miért nem;

9. a kitüntetéseire vonatkozó igazolványok birtoklását, azok másolatával;

10. hőstettének rövid vázolását, volt közvetlen elöljáróinak s egyéb bajtársi tanúknak a megnevezésével;

11. a jelentkező testi és szellemi alkalmasságát, ha hadirokkant, rokkantságának mibenlétét és fokát;

12. a jelentkező feleségének testi és szellemi épségét; mind a jelentkező, mind felesége szüleinek korát, egészségi állapotát, elhalálozásuk esetén pedig annak megjelölését, hogy milyen korban és milyen betegségben hunytak el.

A hirdetmény a felsorolt körülmények igazolásába bevonta a községi elöljáróságokat, a járási főszolgabírókat (1-7. pont), valamint az illetékes lelkészi hivatalokat, illetőleg egyházközségi elöljáróságokat is. Az egészségügyi alkalmasságot tanúsító bizonylatokat lehetőleg katonai orvossal kellett elkészíttetni. A hirdetmény ezen felül rendelkezett a folyamodványok beadásának módjáról is, vagyis a kérelmet a tartózkodási hely szerint illetékes elöljárósághoz kellett eljuttatni, aki azt, véleményezéssel együtt, a járási főszolgabíróhoz küldte, ahonnét „a körülmények lelkiismeretes megvizsgálása után" a törvényhatóság első tisztviselőjéhez került, aki „véleményes jelentésével soron kívül a Vitézi Székhez terjeszti fel".

Mint látható, a vitézek kérvényeinek továbbításában, véleményezésében a közigazgatási szervek hathatósan közreműködtek, amit a törvényhatóságok első tisztviselőinek szóló, a Belügyi Közlöny január 9-i, 2. számában megjelent 9200/1920.B.M. számú rendelet szabályozott a vitézi telekre való jelentkezésről szóló hirdetmény értelmében. A rendelet utasítja az alispánokat illetve polgármestereket a hirdetmény közhírré tételéről. A sorokból kitűnik, hogy a belügyi kormányzat milyen nagy figyelmet szentelt, milyen rendkívüli fontosságot tulajdonított a vitézi intézmény mielőbbi kiépítésének:

„A nemes és hazafias cél érdekében utasítom alispán/polgármester urat, kövessen el minden lehetőt avégből, hogy a vitézi telek elnyerésére irányuló folyamodványok mindenkoron soronkívül intéztessenek el és a legrövidebb idő alatt terjesztessenek fel.

Már most kijelentem, hogy az esetleges tapasztalható mulasztásokkal vagy visszaélésekkel szemben rendelkezésemre álló legszigorúbb megtorló eszközöket fogom igénybe venni."

A vitézi mérték megütéséhez szükséges egyes feltételek igazolásához (különösen a 8-9. pont), nem volt elegendő a polgári közigazgatás. Ezért a 9200/1920.B.M. számú ren-

delet[19] úgy utasította a járási főszolgabírákat, illetve a polgármestereket, hogy mielőtt a folyamodványokat elküldenék az alispánnak, kérjék ki a helyileg illetékes nyilvántartó tisztek írásos véleményét, s azt is mellékeljék; az alispánnak illetve a budapesti polgármesternek szintén kötelességévé tették, hogy az illetékes vármegye, illetve a budapesti parancsnokság írásbeli véleményét az iratokhoz ugyancsak csatolja.

Mivel azonban a potenciális jelentkezők között nagy számban voltak találhatók tényleges katonai szolgálatot folytatók is, a honvédelmi miniszter 1921. január 29-én 5699/10-1921. szám alatt rendeletet bocsátott ki a hivatásos katonai egyének kérvényének véleményezése és felterjesztése tárgyában.[20] A rendelet értelmében a hivatásos katonáknak az 1-6., illetve 8. és 9. pontokban felsorolt körülményeket közvetlen elöljáró parancsnokságuk útján kellett igazolniuk, a folyamodványukat pedig szolgálati úton kellett felterjeszteniük a Honvédelmi Minisztériumhoz, mely képviselője útján azokat a Vitézi Székhez juttatta. E rendeletet egyébként 1921 augusztusában, vagyis a vitézi szervezet vármegyei kiépülése után akképpen módosította a honvédelmi miniszter 121 069/10-1921. számú körrendelete,[21] hogy a hivatásosok kérvényei „a véleményezésre hivatott legmagasabb parancsnokságoktól a tartózkodási hely szerint illetékes vármegyei székkapitányokhoz továbbítandók, kik betekintés és törzskönyvezés után oda vissza származtatják, ahonnan azután a Honvédelmi Minisztériumhoz terjesztendők elő".

Miután az 1920. december 15-i hirdetmény azt is kimondta, hogy „hősi halált halt atyának árvái szerzett jogon szintén folyamodhatnak vitézi telek elnyeréséért, ha atyjuk a vitézi mértéket ... elérte", a belügyminiszter 1921. január 9-én valamennyi árvaszék részére kibocsátotta 85 898/1920.B.M. számú rendeletét,[22] amelyben utasította az árvaszékeket, hogy a területükön élő igényjogosultak számát mérjék fel, s azok törvényes képviselőjét mihamarabb értesítsék.

A kérvények benyújtásának időszaka után következett a kérvények elbírálásának időszaka. 1921. február 8-án az Országos Vitézi Szék elfogadta Nagy Pálnak, a vitézek főkapitánya helyettesének indítványát, amely lefektette az elbírálás alapelveit, valamint a beérkezett folyamodványok kezelésének módját, hangsúlyozva az alaposságot és az egyenlő, elfogulatlan elbírálást. Március 18-án pedig elfogadták, ugyancsak Nagy Pál javaslatára, a kérvények elbírálásánál követendő eljárás szabályozását. A kérvényeket Vitézi Szék teljes ülésén, miután a törzskapitányi értekezlet álláspontját ismertették, a Vitézi Szék képviseleti tagjai is véleményezték. Ezek után újabb törzskapitányi értekezlet következett, ahol az adományozás sorrendjét és az adományozandó telek nagyságát foglalták javaslatba. Legénységi állományú vitézeknek kb. 15 kh, tiszti állományú vitézeknek pedig kb. 50 kh nagyságú földet kívántak juttatni. Elvileg a legénységi és a tiszti telkek arányát is megállapították 25:1 arányban. A kérvények ügyeit áprilistól kezdődően a Főszéktartóság kérvényosztálya intézte. A Főszéktartóság által elkészített sorolási jegy-

[19] *Belügyi Közlöny*, 1921. január 9. 66-67. o.

[20] *Rendeleti Közlöny*, 1921. január 29. 33-34. o.

[21] Uo, 1921. augusztus 13. 224. o.

[22] *Belügyi Közlöny*, 1921. január 9. 72. o.

zék alapján a sorrendről a Vitézi Szék összülése határozott, amit végül a kormányzó hagyott jóvá. Ekkor minden akadály elhárult az adományozás elől.[23]

A tanácskozások eredményeként 1921. augusztus 21-én megtarthatták az első ünnepélyes vitézavatást. Az augusztusi ünnepélyes avatást azonban megelőzte a vitézek legfőbb elöljáróinak, vagyis a törzskapitányoknak az eskütétele,[24] amely május 22-én, zárt ünnepség keretében történt meg a királyi palota Szent Jobbról elnevezett kápolnájában. Az ünnepélyes külsőségek között letett eskü után a kormányzó vitézzé is ütötte a törzskapitányokat. Még ugyanezen a napon egy főpróbának tekinthető avatás keretében a már felavatott törzskapitányok előtt letették esküjüket az elsőként besorolt és telekkel megadományozott vitézek. Az ország különböző részéről összesen 24 legénységi vitéz tett esküt, akik átlagban 14 kh (összesen 338 kh) földet kaptak.

A Vitézi Rend 1921. augusztus 21-én, az első ünnepélyes és nyilvános vitézavatás[25] alkalmával lépett a nyilvánosság elé. A királyi várkertben megtartott, rendkívül nagyszabású, neobarokk jellegzetességeket felvonultató eseményen jelen voltak a kor politikai és közéletének jelentős személyiségei, így Bethlen István miniszterelnök, Csernoch János bíboros hercegprímás, esztergomi érsek, a nemzetgyűlés, a törvényhatóságok, az egyházak képviselői. E napon 143 legénységi és 61 tiszti vitéz tette le esküjét és nyert felavatást, köztük József főherceg.

A Vitézi Rend szervezeti kiépítése

A Vitézi Rend országos hatáskörű szerveinek, az Országos Vitézi Széknek és a Főszéktartóságnak a létrehozása után megkezdődhetett a szervezetnek az egész ország területére kiterjedő kiépítése.

Az Országos Vitézi Szék 1921. június 25-i teljes ülésén,[26] melyet még az ünnepélyes vitézavatás előtt tartottak, fontos határozatok születtek a szervezet kiépítése érdekében. Az ország akkori területén nyolc vitézi törzsszéket alakítottak ki, a május 22-én felavatott törzskapitányok vezetése alatt. Egy-egy törzsszék több vármegyei vitézi széket átfogó területi szervként működött, az 1921. június 25-i ülés határozata alapján a következő beosztás szerint:[27]

1. számú törzsszék: Moson, Sopron, Vas és Győr vármegye

2. számú törzsszék: Komárom, Esztergom, Fejér és Veszprém vármegye

3. számú törzsszék: Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Hont és Nógrád vármegye, Budapest

4. számú törzsszék: Gömör, Borsod, Abaúj-Torna és Zemplén vármegye

5. számú törzsszék: Heves, Hajdú és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye

6.számú törzsszék: Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung és Bihar vármegye

[23] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 79. o.

[24] Uo. 80-84. o.

[25] Uo. 86-90. o.

[26] Uo. 84-85. o.

[27] A Vitézi Rend kis kátéja. Budapest, 1922. 8. o.

7. számú törzsszék: Arad, Békés, Torontál, Csongrád, Csanád és Bács-Bodrog vármegye

8. számú törzsszék: Tolna, Somogy, Baranya és Zala vármegye.

A vitézi törzskapitány a ráruházott hatáskör keretén belül a törzsszék egységes irányítását, felügyeletét látta el. A törzsszékek ügyvitelének megkönnyítésére pedig a törzskapitányok mellé egy-egy segédtisztet rendeltek ki, akit a törzsszéktartói feladatok ellátásával bíztak meg.[28]

Az ülés következő feladata a vármegyei vitézi székek megszervezése volt. A székkapitányi tisztségek betöltéséről szóló törzskapitányi javaslatot a Vitézi Szék megtárgyalta, majd elfogadta a székkapitányok feladatait szabályozó részletes utasítást.[29]

A vármegyei vitézi székek többsége viszonylag gyorsan, már az augusztus 12-i ülésre megalakult, amit hathatósan segített, hogy a Honvédelmi Minisztérium 35 tisztet bocsátott a Vitézi Szék rendelkezésére.[30] Ez jól illeszkedett a kormányzat azon elképzelésébe, amely szerint – a békeszerződés megkötéseit kijátszandó – új alapokra helyezi a honvédelmet. A Vitézi Rend ugyanis, mely eredetileg is egy félkatonai, megbízható hadviseltekből álló, könnyen mozgósítható szervezetnek indult, jól felhasználhatónak tűnt a rejtett fegyverkezés koncepciójának megvalósításához.[31]

Miután az 1922. január 8-i országos vármegyei székkapitányi értekezleten[32] megvitatták a vitézi székek közéleti, gazdasági és erkölcsi tevékenységét meghatározó alapelveket, az 1922. augusztus 14-i értekezleten[33] az ügyvezető törzskapitány, amely tisztséget ekkor már, 1921 októberétől Igmándy-Hegyessy Géza törzskapitány töltött be, felvázolta a rend továbbfejlesztésének lehetőségeit. A vármegyei vitézi székekkel, mint a Vitézi Rend végrehajtó szerveivel szemben támasztott követelményekről szólva egy erősen centralizált és hierarchizált szervezeti modell kialakítását tűzte ki célul. A katonai szervezési tapasztalatokat felhasználva olyan, könnyen irányítható és gyorsan mozgósítható szervezetet kívánt megvalósítani, amelyben a központi vezetés akarata egyértelműen érvényesülhet:

„Döntő tényező a helyes és egységes vezetés és irányítás, mely azonban csak akkor célravezető, ha a végrehajtó szervek az irányításhoz alkalmazkodnak, a számukra kijelölt hatáskörön belül csak olyan irányú törekvéseket táplálnak és tevékenységet fejtenek ki, melyek az egységes vezetés céljaival összhangba hozhatók. A Vitézi Rend központi vezetőségének ez ma egyik legfontosabb törekvése."

A vármegyei vitézi szék élén álló székkapitány, akinek hatásköre az adott megyére és a megye területén található törvényhatósági joggal felruházott város(ok)ra terjedt ki, az e területen állományba vett, illetve az e területen élő, de más állományba tartozó vitézek feletti felügyeletet gyakorolta. A székkapitány mellé mintegy tanácsadó szervként állítot-

[28] Uo.

[29] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 84-85. o.

[30] Uo.

[31] Uo. 96. o.

[32] Uo. 92-93. o.

[33] Uo. 96. o.

ták fel a vármegyei vitézi széket, amelyet az adott vármegye közigazgatási és gazdasági – tehát nem feltétlenül vitéz – vezetői, így a főispán, az alispán, esetlegesen a polgármester, a vármegyei gazdasági egyesület elnöke, a magyar királyi gazdasági felügyelő, a helyszínen székelő mezőgazdasági kamara egy küldöttje, a vármegyei csendőrparancsnok, valamint a vármegye területén élő tiszti telkes vitézek alkottak.[34] A közigazgatási szervek és a Vitézi Rend szoros együttműködése, a vitézeknek a kormányzat általi támogatottsága és egyben ellenőrzése vármegyei szinten is jól megfigyelhető.

A vármegyei vitézi székek felállítása után következett a járási (Budapesten körzeti) hadnagyok kinevezése. A vármegyei székkapitányok 1921. november 1-ig tették meg javaslataikat, s az Országos Vitézi Szék – alapos válogatás után – 1922. február 22-én bízta meg a járási hadnagyokat teendőik ellátásával. A járások élén álló vitézi hadnagyok a vármegyei vitézi szék végrehajtó közegei voltak, és járásuk vitézeinek ügyeit intézték. Hasonlóan a felsőbb szervekhez, a járási vitézi hadnagyok is igénybe vehették a közigazgatási szervek, jelen esetben a járási főszolgabíró, de esetenként más szakközegek közreműködését is.[35] A hierarchia legalján a vitézi őrmester állt, akit a vármegyei székkapitány nevezett ki, s akit egy kisebb körzetben, esetleg körjegyzőség területén élő vitézi családok összefogásával bízott meg.[36] A Vitézi Rend szervezetének területi tagozódása tehát – a felső vezetés elképzeléseinek megfelelően – egy erősen hierarchizált és centralizált, a hatóságokkal szoros kapcsolatot tartó intézmény képét mutatta.

A Vitézi Rend területi szerveinek létrehozásával párhuzamosan folyt a központi adminisztráció kiépítése. Mivel az évenkénti vitézavatásoknak köszönhetően jelentősen megnőtt a vitézek száma, valamint, ha nem is a kívánt mértékben, de gyarapodott a vitézi telkek száma is, a Vitézi Rend Főszéktartósága, amely az Országos Vitézi Szék határozatainak végrehajtására volt hivatott, már csak úgy tudta megoldani feladatát, hogy az ügyköröknek megfelelő ügyosztályokra oszlott.[37]

A Főszéktartóság felállításától kezdve egyetlen osztály intézte a Vitézi Rend szerveinek összes adminisztratív ügyeit, egészen 1921 áprilisáig, amikor is megalakították a beérkezett kérvények feldolgozására a tiszti, illetve legénységi kérvényosztályt. Ezen osztályok intézték később a tiszti (III. oszt.) és a legénységi (IV. oszt.) vitézek személyi ügyeit. Mikor nyilvánvalóvá vált, hogy felajánlásokkal egyedül nem lehet megoldani a vitézek telekkel való ellátását, s a Vitézi Rendnek be kell kapcsolódnia a földreformba, alakították meg 1921 őszén a telekosztályt (II. oszt.). A problémáról egyébként később majd bővebben esik szó.

Ezidőtájt, az Országos Vitézi Szék 1921. szeptember 29-i ülésén v. Siménfalvy Tivadar törzskapitány tervezetet nyújtott be, melyben a Főszéktartóság kiegészítését és egy ügyrendi szabályzat megalkotását javasolta. Ennek nyomán az Országos Vitézi Szék az átszervezéssel 1921 októberében Igmándy-Hegyessy Géza törzskapitányt bízta meg, aki – mint már említettük – az ügyvezető törzskapitányi tisztséget is átvette, amelyet 1944

[34] A Vitézi Rend kis kátéja. Budapest, 1925. 19. o.

[35] Uo. 18. o.

[36] Uo.

[37] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 121-134. o.

nyaráig töltött be. A Vitézi Rend Főszéktartósága Ügyviteli Szabályzatát és a Rendeletek Tárát 1923-ban tették közzé.

1924-ben szükségessé vált a vitézi törzsszékek és a vármegyei vitézi székek átszervezése, ugyanis a közszolgálatban álló tisztviselők létszámcsökkenéséről szóló 1923. XXXV. tc. 11. §-a[38]– reagálva a trianoni határok meghúzásával kialakult helyzetre – kimondta, hogy „egyes vármegyék közigazgatása – a törvényhatóságok általános rendezéséig – ideiglenesen egyesíttetik." Mivel a törvény 12. §-ának[39] első bekezdése értelmében „a közigazgatásilag egyesített vármegyéket közigazgatási szerveik szempontjából úgy kell tekinteni, mintha az egyesített vármegyék együtt alkotnának egy-egy vármegyét", az Országos Vitézi Széknek alkalmazkodnia kellett a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyékkel 27 közigazgatási egységet magában foglaló új vármegyei rendszerhez:[40]

„1. számú vitézi törzsszék: Vas, Sopron és Zala vármegyék

2. Fejér, Veszprém, Győr-Moson és Pozsony

3. Északi Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok és Hont-Nógrád k.e.e. vármegyék

4. Borsod-Gömör k.e.e., Abaúj-Torna, Zemplén és Heves vármegyék

5. Budapest székesfőváros

6. Szabolcs, Bihar, Hajdú és Szatmár-Bereg k.e.e. vármegyék

7 .Csongrád, Csanád-Torontál k.e.e., Déli Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog és Békés-Arad k.e.e. vármegyék

8. Somogy, Baranya és Tolna vármegyék."

Az 1923-as ügyviteli szabályzat nyomán a hivatal több ügyosztállyal gyarapodott az 1924. évben.[41] Az I. osztály függetlenedett a főszéktartó személyétől, ügykörévé a Vitézi Rend szerveinek közigazgatási és általános elvi és szervezeti ügyei váltak. Ekkor alakult meg a gazdasági ügyeket intéző, „a Vitézi Rend vagyonát képező anyagok kezelésére és nyilvántartására" hivatott VI. osztály is. 1924 őszén kezdte meg működését a főszéktartóság nemzetvédelmi osztálya (V. oszt.), melynek feladata „nemzetvédelem és a propagandába vágó tevékenység, sajtóügyek (így a Vitézek és Gazdák Lapja irányítása, valamint a Vitézi Közlöny szerkesztése – T.Sz.), a kulturális és hazafias egyesületekkel való együttműködés, a honvédelmi szellem ápolása és egyáltalában az intézmény keretén belül a nemzetvédelem és a nemzetnevelés irányítása, figyelemmel kísérése és nyilvántartása." A Vitézi Rend ugyanis ebben az évben kapcsolódott be a leventeoktatásba, s nemzetvédelmi feladatként több száz vitéz végezte el a leventeoktató tanfolyamot, majd vett részt a leventék kiképzésében, amely tevékenység jól illett a rejtett honvédelem programjába. Ugyancsak a nemzetvédelmi osztály keretében működött 1930-tól kezdve a Háborús Emlékérem-iroda. Az 1929-ben alapított Háborús Emlékérem kiadásával Hor-

[38] Magyar Törvénytár, 1923. évi törvénycikkek. 225. o.

[39] Uo.

[40] A Vitézi Rend kis kátéja. Budapest, 1925. 19-20. o.

[41] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 121-134. o.

thy a Vitézi Rend rendelkezésére álló, telekvásárlásra fordítható pénzforrást kívánt teremteni.

1925-ben alakult meg a pénzügyi osztály (VIII.), melynek ügyköre a Vitézi Rend összes vagyonának pénzügyi kezelése és nyilvántartása volt. A Földművelésügyi Minisztériummal való összeköttetés fenntartása céljából, valamint a telkes vitézek gazdálkodásának támogatására 1923-ban állították fel a mezőgazdasági (IX.) osztályt. Ezen osztály hatáskörébe tartozott egyébként az 1926-ban indított Örkényi Gazdaképző Iskola is. A Vitézi Rend tagjainak létszáma 1928-ra elérte a 10 000-et, ezért szükségessé vált egy új (VII.) osztály létrehozása, mely a személyi és telekügyeket tartotta nyilván. A Főszéktartóság így 9 ügyosztályt foglalt magában, amely egy, a jogi ügyek intézésével megbízott külön ügyosztály felállításával 10-ra növekedett. (A különböző ügyosztályok számozása az 1933-as állapotot tükrözi.)

A Vitézi Rend szervezete természetesen nem működhetett költségvetés nélkül. Megalakulásakor a Vitézi Rend vagyonának alapját csak néhány alapítvány és pénzadomány képezte.[42] Az állami költségvetés azonban a honvédelmi tárca keretében 1921-től kezdődően évi 70 000 pengőt biztosított adminisztrációs célokra a Vitézi Rend részére. Ez az összeg egyébként 1937 és 1939 között 400 000 pengőre, 1939 és 1942 között pedig 500 000 pengőre és ugyanannyi póthitelre emelkedett.[43] Ezen kívül a telekadományozások megindulása után tudott a Vitézi Rend különböző jövedelemforrásokra és vagyonra szert tenni. A vagyonváltság-földek után fennmaradó járadékok összegei, az átmenetileg nem adományozott vitézi telkek tartozékai és bérjövedelmei, a háborús emlékéremből befolyó és abból vásárolt földek, házak jövedelmei, az Örkényi Gazdaképző Iskola és a hozzá tartozó ingatlanok, valamint a rendházak jövedelmei jelentették a rend vagyonát.[44]

A Vitézi Rend területi és adminisztrációs kiépülése a 20-as évek végére lehetővé tette a szervezet országos hatáskörű működését.

*

A Vitézi Rend szervezeti kiépülése mellett az évente megtartott vitézavatások eredményeként a jogszerző vitézek nagyobb részének a Vitézi Rendbe való felvétele a 20-as évek végére megtörtént. A húszas évek ünnepélyes avatásai után az 1930-ban megtartott szűk körű pótavatást követően zárult le a Vitézi Rend történetének első szakasza. 1930-ig összesen 11 320 (2954 tiszti és 8366 legénységi) folyamodót, 1090 (232 tiszti és 858 legénységi) váromány ost, valamint 388 (156 tiszti és 232 legénységi) hősi halottat avattak, illetve nyilvánítottak vitézzé. Mindent összevetve ez 12.798 vitéz felavatását jelenti. Leszámítva az elhaltakat és a törölteket 1930-ban 10 972 (2897 tiszti és 8075 legénységi) jogszerző és 1090 (232 tiszti és 858 legénységi) váromány os, azaz összesen 12 062 vitéz volt található a Vitézi Rend soraiban.[45]

[42] Vitézek Albuma. Budapest, 1939. 26. o.

[43] Törzskapitányi beszámoló. In.: *Vitézek Lapja,* 1943. febr. 27.

[44] Vitézek Albuma. Budapest, 1939. 26. o.

[45] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 128-129. o.

A húszas évek végére a vitézeknek csak mintegy harminc százaléka kapott telket, s így nyilvánvalóvá vált, hogy nem megvalósítható az eredeti koncepció, miszerint a vitézi cím automatikusan vitézi telekkel történő ellátást von maga után. Horthynak az 1929-es vitézavatáson mondott beszédéből[46] is kitűnik, hogy a Vitézi Rend történetének első szakaszában nem tudott megfelelni még alapvető céljainak sem:

„A Vitézi Rend most lezárja a vitézek avatását, mert a szűkre szabott keretek között előbb arra kell gondolnunk, hogy az eddig felavatott vitézek földhöz jussanak és hogy azok számára, akik földjüket már megkapták, meg lehessen teremteni a mai nehéz helyzetben a gazdasági megerősödés feltételeit."

A vitézi telkek helyzete a húszas években

Mint arról már szó esett, Horthy és az Országos Vitézi Szék eredetileg felajánlásokból származó ingyenes vitézi telkek kialakításával kívánta megoldani a vitézek földdel való ellátásának problémáját.

A Vitézi Rend megalapítására serkentőleg hatott a román megszállás alól felszabadult Karcag városának 1920. április 13-án kelt díszokirata, melyben hálája jeléül „Főméltóságú nagybányai Horthy Miklós kormányzó úrnak a magyar nemzet régi óhajának teljesítése – a Magyar Nemzeti Hadsereg megteremtése, Magyarországnak bölcs és igazságos kormányzásával szerzett, soha el nem hervadó érdemeinek megörökítésével – másrészről pedig a nemzeti eszme és hősi vitézség kiváló képviselőjének mindenkori megjutalmazására Nagy-Kun-Karcag város határában felajánlott és Őfőméltósága által kedvesen fogadott egyszáz kat. hold földterületet...", azaz a Vitézi Rend tényleges megalakulása előtt Horthy már rendelkezett bizonyos ingatlannal, melyet később felhasználhatott vitézi telek adományozásának céljára.[47]

A felajánlási akció kezdetben gyors sikereket hozott. A kormányzó 1920. augusztus 20-i – már említett – felhívására mintegy százharminc nagybirtokos tett felajánlásokat, [48] így 1921. június 25-én, vagyis még az első ünnepélyes vitézavatás előtt már 6520 kh-nyi, felajánlásokból származó földterület állt a Vitézi Rend rendelkezésére.[49] A felajánlásokat motiválta, hogy a pénzügyminisztérium beszámította a felajánlásokat a vagyonváltság, azaz a földterületben lerótt adóhátralék összegébe, ám ez a kedvezmény csak a földreformtörvényt tartalmazó 1920. XXXVI. tc. hatálybalépéséig, azaz 1920. szeptember 7-ig felajánlott ingatlanokra vonatkozott.[50] A törvény életbelépése után megcsappant a felajánlási kedv, ugyanis a földbirtokosok a vagyonváltságként kirótt földek mellett csak kis számban voltak hajlandók területet felajánlani vitézi telek alapítása céljából. A statisztikai évkönyvek adatai[51] jól szemléltetik a felajánlásokra alapozott koncepció kudarcát:

[46] Vitézi Rend története . Budapest, 1941. 112. o.

[47] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 60-61. o.

[48] Uo. 71. o.

[49] Uo. 84. o.

[50] Uo. 71. o.

[51] A M. Kir. Kormány ... évi működéséről szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1925-1931.

1920 és 1922 között 211 felajánló 8948 kh-at ajánlott fel, 1923 és 1925 között 83 felajánló 2005 kh-at juttatott a Vitézi Rend rendelkezésére, 1926 és 1928 között pedig mindössze 31 felajánló 843 kh 331 négyszögölnyi felajánlott területével lehetett számolni. A felajánlásokból 1930-ra 774 vitézi telket hoztak létre, melyek 12 433 kh 13 négyszögöl területet tettek ki. A felajánlások mennyisége a későbbiekben is csökkenő tendenciát mutatott, ugyanis 1936-ban[52] a felajánlásokból származó 1045 vitézi telek összterülete alig haladta meg az 1921-es terület (6520 kh) kétszeresét (13 551 kh), s az 1943-beli[53] 15 581 kh (976 vitézi telek) sem mutatott e tekintetben lényeges változást, sőt a telkek számának alakulása csökkenő tendenciára utal.

A földbirtok-felajánlások megritkulása után, 1928-ban a Vitézi Rend tevékenységét pártoló egyes törvényhatóságok, összesen 5 megye, vitézi telkek vásárlására különböző összegeket ajánlottak fel:

1. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közönsége 1927-től kezdve 8 éven át 6000 pengőt,

2. Zemplén vármegye közönsége 5 éven át 2-2, összesen 10 vitézi telekre évi 8000 pengőt,

3. Borsod-Gömör-Kishont k.e.e. vármegye közönsége 20 éven át összesen 2 tiszti- és 30 legénységi vitézi telek céljaira évi 12 000 pengőt,

4. Komárom- Esztergom k.e.e. vármegye közönsége további rendelkezésig 500 pengőt és

5. Abaúj-Torna k.e.e. vármegye közönsége a vármegye területén már felajánlott 5 darab, 5 kh-t meg nem haladó vitézi teleknek 10-15 kh-ra való kiegészítésére, valamint további 15 darab, 10-15 kh-as vitézi telek vásárlására évi 6000 pengőt szavazott meg – a megvalósításig.[54]

E felajánlások sorába vonható a már 1929-ben felvetett,[55] de csak 1934-ben realizálódott budapesti Vitézi Kertváros ügye. 1934 februárjában ugyanis Sipőcz Jenő, Budapest polgármestere a főváros törvényhatóságának döntése értelmében száz telket ajánlott fel a budapesti vitézek részére.[56]

A vitézi telkek kialakításának másik, ugyancsak a 6650/1920. M.E. számú és az ennek értelmében kiadott 46 000/1920. I.M. számú rendelet[57] által engedélyezett és javasolt módja – a saját birtok vitézi telekké való alakítása – már jellegénél fogva sem volt alkalmas a vitézek telekkel való ellátásának megoldására, hiszen a vitézek túlnyomó részének erre nem volt lehetősége. A saját alapítású vitézi telek ugyanis, bár élvezte a kötött birtokforma különleges jogi minőségéből adódó előnyöket és az Országos Vitézi Szék támogatását, nélkülözte a földdel való jutalmazás alapvető motiváló erejét. Az alapítások

[52] Országgyűlési Napló, 1935/VI.k., 416-419. o.

[53] *Vitézek Lapja*, 1943. febr. 27.

[54] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban:OL) P-1709. Országos Vitézi Szék (a továbbiakban: OVSZ) 1020. sz/II-1928.

[55] Uo.

[56] Uo.

[57] Uo.

számának alakulása[58] a felajánlásokéhoz hasonló tendenciát mutat. 1920 és 1922 között 31 vitéz alapított összesen 9341 kh nagyságú területen vitézi telket, 1923 és 1925 között 35 vitéz már csak 3516 kh összterületű földet használt föl vitézi telek alapítására, 1926 és 1928 között pedig mindössze 696 kh 1037 négyszögöl jutott 16 alapítóra. 1930-ban 74 vitéz alapított saját birtokából vitézi telket 7000 kh 477 négyszögöl földterületen Mivel a rendeleti szabályozás enyhébb feltételeket szabott saját alapítás esetére, amely az öröklés és az átszállás tekintetében enged meg az adományozott birtokra vonatkozó kötöttségektől eltérő szabályozást,[59] a saját alapítású vitézi telkek számának és területi nagyságának ingadozását vonta maga után. Így történhetett meg az, hogy 1936-ra a saját alapítású vitézi telkek területe csak 7909 kh-at tett ki, amely 87 vitézi telket foglalt magában.[60] A saját alapítású telkek problémája így csak perifériális fontosságú tényezőként jelentkezhetett.

Horthy tehát eredetileg a felajánlások és a saját alakítások segítségével kívánta megoldani a vitézi telkek kérdését, de már 1921 márciusában szükségessé vált, hogy a vitézi telkek adományozását szorosabb összhangba hozzák a földreformtörvénnyel. Miután kiderült, hogy a pénzügyi kormányzat támogatása híján az önkéntes és ingyenes felajánlásokra nem lehet a vitézek telekkel való ellátását alapozni, az Országos Vitézi Szék 1921 márciusától tárgyalásokat kezdeményezett,[61] hogy a földbirtokrendezésbe bekapcsolódva oldják meg a vitézi telek problémáját. Nehézséget jelentett azonban, hogy az 1920. XXXVI. tc. ugyan hatályában fenntartotta a vitézi telekről szóló 6650/1920. M.E. sz. rendeletet, de a Vitézi Rend földdel való ellátásáról nem intézkedett. Ilyen módon a Vitézi Rendnek csak olyan földeket juttattak, melyekre más már nem tartott igényt.[62] Az Országos Vitézi Széknek végül a törvény 84. §-a[63] adta meg a lehetőséget, hogy ténylegesen bekapcsolódjon a földreformba, s hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság által jobb minőségű földekhez jusson:

„...Az állam részére megszerzett ingatlanok az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak teljes ülésében hozott határozata alapján kivételes esetekben közérdekű gazdasági, közegészségügyi és közoktatási intézmények létesítésére fordíthatók...".

Az OFB által a Vitézi Rend rendelkezésére bocsátott ingatlanokból azonban már nem ingyenes, hanem ún. járadék vitézi telkeket alakítottak ki és adományoztak. A vitézi telkek így jellegüknél és származásuknál fogva több csoportba oszthatók,[64] a már tárgyalt felajánlásból származó és ingyenesen adományozott, valamint a saját alapítású vitézi telek mellett megjelentek a földreformeljárásból származó vitézi telkek is, amelyek további csoportokba voltak sorolhatók.

[58] A M. Kir. Kormány ... évi működéséről szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1925-1931.

[59] 6650/1920. M.E. sz. r. 5. § és 46 000/1920. I.M. sz. r. 10. §.

[60] Országgyűlési Napló, 1935/VI. k., 416-419. o.

[61] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 74. o.

[62] *Vitézek Lapja,* 1943. febr. 27.

[63] Magyar Törvénytár, 1920. évi törvénycikkek, 267-268. o.

[64] A Vitézi Rend kis kátéja Budapest, 1925. 31. o.

A járadék vitézi telek egyik típusa a vagyonváltságos földekből származó vitézi telek volt. Az ilyenfajta telekért az adományozottnak a kataszteri tiszta jövedelem szerint megállapított járadékot, valamint a járadék harmincszoros összegének megfelelő vételár törlesztő részletét kellett évente fizetnie. A vagyonváltságos vitézi telek járadékait 1925 júliusától az Országos Vitézi Szék kezdte szedni, hogy megszüntesse a megváltási eljárás elhúzódása miatt keletkezett bizonytalanságot. A földbirtokpolitikai eljárás során juttatott földek vételárának törlesztését az 1928. XLI tv.[65] szabályozta, oly módon, hogy a kataszteri tiszta jövedelem alapján megállapított vételár 1929. január 1-től számított 52 éven át évi 5,4 %-os annuitással való törlesztését írta elő.

A járadék vitézi telek másik típusát a megváltásos földekből juttatott vitézi telkek jelentették. A megváltásos földek magánszemélyek tulajdonából kerültek a Vitézi Rend kezébe, amelyeket a földreformtörvény értelmében az OFB a nagyobb helybeli földszükséglet kielégítése céljából a vagyonváltságos földeken felül váltott meg. Az ingatlan megváltási ára ez esetben a volt tulajdonost illette meg, a járadék összegéről pedig vagy a volt és az új tulajdonos egyezsége határozott, vagy az OFB állapította meg azt. Ezt az összeget, a vagyonváltságos földekhez hasonlóan, évente kellett fizetni. A megváltásos földek súlyosabb terheket róttak az új tulajdonosra, mint a vagyonváltságos földek, ugyanis a vételárat a kataszteri tiszta jövedelem hatvanszorosában állapították meg. E terheket csak az 1937. március 21-én kiadott 2000/1937. M.E. sz. rendelet[66] enyhítette a vételár egyharmaddal való csökkentésével. A vitézek további 25 %-os engedményt kaptak, sőt akinek összes ingatlana nem haladta meg a 15 kh-at, annak számára a vételárat a kataszteri tiszta jövedelem harmincszorosára módosították. 1938-tól kezdődően a megváltásos vitézi telkek ügyeit is az Országos Vitézi Szék intézte.[67]

A földreform eljárásból származó vitézi telkek harmadik fajtáját a hosszú lejáratú bérföldből kialakított vitézi telkek jelentették, amelyeket hosszú lejárattal és kedvező feltételekkel bocsátottak a Vitézi Rend rendelkezésére. A bérföldekből kialakított vitézi telkek nem adománybirtokok voltak, a vitézek csak használatra kapták őket.

Az OFB által juttatott vagyonváltságos illetve megváltásos földek 1930-ban 35 218 kh. 1055 négyszögöl földterületet tettek ki, melyen 2064 vitézi telket hoztak létre. Ehhez jött még az 1930-as adatok szerint 1672 kh bérföld, mely 87 vitézi telket jelentett.

A földbirtokok helyesebb megoszlásról szóló 1920. XXXVI. tc. útján – 1943-as adatok szerint – a Vitézi Rend összesen 49 307 kh földet kapott, amely a következőképpen oszlott meg:[68]

Vagyonváltságos föld 31 165 kh, amelyből 175 tiszti és 2115 legénységi vitézi telket alakítottak ki.

Megváltásos föld 16 220 kh, amelyből 80 tiszti és 664 legénységi vitéz kapott vitézi telket.

Bérföld 1922 kh, amelyet 14 tiszti és 95 legénységi vitéz között osztottak szét.

[65] Magyar Törvénytár, 1920. évi törvénycikkek, 267-268. o.

[66] OVSZ 3.170/VIII-1937. In.: *Vitézek Lapja*, 1937. ápr. 21.

[67] OVSZ 9.127/VII-1938. In.: *Vitézek Lapja*, 1938. okt. 11.

[68] *Vitézek Lapja*, 1943. febr. 27.

E földbirtokrendezés tehát összesen 3143 (269 tiszti és 2874 legénységi) vitézi telek létrehozását tette lehetővé, s így az ingyenes vitézi telkekkel együtt is csak a vitézek mintegy 30 %-át sikerült telekkel ellátni, ami csak részleges megoldást jelentett.

A Vitézi Rend a húszas évek folyamán nem jutott annyi földhöz, hogy a vitézek földigényét ki tudta volna elégíteni. A felajánlások és a Nagyatádi-féle földreform útján a Vitézi Rend rendelkezésére bocsátott földekből a Vitézi Rend tagjainak csak töredéke jutott vitézi telekhez.

A Vitézi Rendnek 1930-ban[69] 63 682 kh föld állt a rendelkezésére, amely egyrészt a felajánlás és alapítás, másrészt a földbirtokrendezés során jutott a rend kezére, s amelyből 55 958 kh 1545 négyszögöl területet összesen 3539 vitézi telek formájában ki is osztott. A tiszti birtokok száma csak 360 volt. A tiszti vitézi telkek 20 892 kh 1039 négyszögöl földön oszlottak meg, amelyből 6766 kh saját alapításként lett vitézi birtok. A tiszti vitézi telkek nagysága átlagosan 58 kh-at tett ki. 1930-ben 3179 legénységi vitézi telket tartottak számon, amelyeket 35 431 kh 174 négyszögöl földterületből alakítottak ki. E legénységi telkek átlagos nagysága 11,1 kh volt.

A szerzett jogon felavatott, tehát vitézi telek adományozására jogosult 11 320 vitéznek csak 31 %-a, azaz 3539 vitéz rendelkezett vitézi telekkel. Tiszti vitézeknél ez csak 12 % (2954-ből 360 telkes tiszti vitéz). A telkes tiszti vitézek alacsony számára magyarázatként szolgál, hogy a tiszti vitézek 51,45 %-a tisztviselő, 35,96 %-a pedig hivatásos katona volt, s közülük nem mindenki kívánt gazdálkodni, a ténylegesen gazdálkodó tiszti vitézek csak 6,16 %-ot tettek ki. A 8366 legénységi vitéz közül 3179 kapott vitézi telket, amely 38 %-ot jelentett. A tiszti telkekhez képest relatív magas százalékarány azonban félrevezető, hiszen a legénységi vitézek 52,47 %-a földműves foglalkozású volt.

*

A vitézi telkeken beinduló gazdálkodás normalizálódását néhány körülmény nagymértékben hátráltatta. A vitézek ugyanis a részükre juttatott telkeket általában gazdasági épületek és felszerelések nélkül kapták meg, s ráadásul nem is a legjobb minőségű földeken kellett megkezdeniük a gazdálkodást. Az ügyvezető törzskapitány 1926. november 18-án tartott beszámolójában,[70] melyet 400 vitézi telek megtekintése után tartott, mutatott rá a vitézi telekhez kapcsolódó problémákra. Az ingyenes telekhez jutottak helyzetét még kedvezőnek ítélte, mivel a telekkönyvi tulajdonjog rendezése után azok tulajdonosai a telek rentábilissá tételére fordítható hosszú lejáratú kölcsönökhöz juthattak. A földreform során juttatott vitézi telkek állapota már kedvezőtlenebb képet mutatott. E jórészt gyenge minőségű földek ugyanis kizsarolt állapotban kerültek átadásra, a járadék megállapításánál figyelembe vett kataszteri tiszta jövedelmet viszont még a jobb termőképesség alapján számították ki. A járadéktelkes vitézek gondjain is hosszú lejáratú és kedvező kölcsönök biztosításával segíthettek volna, a tulajdonjog rendezetlensége miatt azonban ilyen kölcsönökhöz a vitézek csak nehezen juthattak, ugyanis csak a megállapított meg-

[69] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 127-129. o.

[70] Uo. 98-99. o.

váltási ár kifizetése után jutott a birtok telekkönyvileg a vitéz tulajdonába.[71] Az Országos Vitézi Szék így csak azoknak javasolta az OFB-földekből kialakított vitézi telkek elfogadását, akik már rendelkeztek saját földdel, vagy megfelelő tőkével.[72]

A vitézek hitellel való ellátása érdekében alakult meg 1923-ban a Vitézek Mezőgazdasági Szövetkezete, amely áruhitellel látta el a telkes vitézeket. Ily módon 176 vitéz összesen 2 163 415 000 korona értékű áruhitelt kapott.[73] A gazdasági körülmények megváltozása, a valuta stabilizációja és az áruforgalom megindulása következményeként azonban a vitézeknek inkább készpénzhitelre lett volna szükségük,[74] amit a szövetkezet alapszabályainál fogva nem tudott biztosítani. Így hiába tették kötelezővé a telkes vitézeknek a szövetkezetbe való belépést,[75] s hiába jegyzett üzletrészt maga a kormányzó is,[76] a Vitézek Mezőgazdasági Szövetkezete képtelen volt biztosítani a vitézek hitelellátását, ami lassú elhalásához vezetett.[77] A hitelkérdés és a vitézek pénzügyeinek kezelésére 1925-ben felállították a Vitézi Rend Főszéktartósága keretein belül működő pénzügyi osztályt.[78]

A telkes vitézek hitelellátását nehezítette a 6650/1920. M.E. sz. rendelet 3. §-ának azon kitétele, amely tiltotta a vitézi telek megterhelését, s ez alól csak kivételes esetekben – szükséges és hasznos beruházások céljaira – adott felmentést. Annak megakadályozására, hogy a vitézi telkek eladósodjanak és tönkremenjenek, az Országos Vitézi Szék – felügyeleti és ellenőrzési jogánál fogva – számos intézkedést foganatosított. Erre példa a vitézi telkeken történő építkezések előzetes engedélyhez kötését, folyamatos ellenőrzését, s szükség esetén zár alá vételét előíró OVSz rendelet.[79] S bár esetenként az Országos Vitézi Szék a terhelési tilalomra hivatkozva nem engedélyezett hitelfelvételt,[80] a vitézi telkek kedvezőtlen gazdasági viszonyaiból kifolyólag, kölcsönök felvételének engedélyezése nélkül, még nehezebben lett volna megoldható a vitézi telkek gazdaságossá tétele. A különböző hitelintézetek útján történő hitelfelvétel arányairól v. Csicsery-Rónay István 1936-os adatai[81] számolnak be:

„...A vitézi telkek 4%-át terhelték meg hosszúlejáratú, 20 %-át pedig rövidlejáratú kölcsönnel. A vagyonváltság földekből eredő telkes vitézek közül nincs hátraléka 53 %-nak, kevés, de legfeljebb egy évi hátraléka van 25 %-nak, nagyobb hátraléka van 22 %-nak, akiket az Országos Vitézi Szék zár alá helyezett. A megváltásos földekkel rendelke-

[71] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1930. máj. 24.

[72] Uo.

[73] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 132. o.

[74] Uo.

[75] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1924. júl. 6.

[76] Uo. 1924. márc. 2.

[77] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 132. o.

[78] Uo.

[79] OVSZ 2.227/II-1926. In.: *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1926. márc. 21.

[80] OVSZ 3.300/VIII-1929. In.: *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1929. márc. 13.

[81] Országgyűlési Napló, 1935/VI. k., 418. o.

zők közül hátraléka nincs 12 %-nak, csekélyebb, vagy legfeljebb egyévi hátraléka van 40 %-nak, nagyobb hátraléka van 48 %-nak."

A gazdálkodás megindításához szükséges kezdőtőke előteremtésének egyik másik módja a vitézi telek bizonyos időre történő bérbeadása volt, amit a 6650/1920. M.E. sz. rendelet. 3. §-a elvileg ugyancsak tiltott, de „különös méltánylást érdemlő esetekben a vitézi telek a Vitézi Szék hozzájárulásával bérbe vagy haszonbérbe is adható, azonban csak olyan egyén részére, ki a jelen rendelet értelmében annak átvételére is alkalmas volna".[82]

Az Országos Vitézi Szék a vitézi telkek bérbeadását átfogóan először 1927-ben, az 1250/II-1927. számú rendeletével szabályozta.[83] A súlyos anyagi helyzetben lévő vitézek számára, kedvezőbb gazdasági feltételek megteremtése érdekében, engedélyezte a vitézi telek hosszabb időre, öt-hat évre való bérbe adását, ugyanakkor kikötötte, hogy a teljes bérösszeget hasznos beruházásokra kell fordítani, hogy a gazdálkodást mielőbb megkezdhessék. A bérösszegnek legalább a járadékot és az adókat fedeznie kellett.

Mivel a rákövetkező években a vitézek mind nagyobb számban és időre vették igénybe a bérbe adás lehetőségét, a kérdés új szabályozást igényelt. Az Országos Vitézi Szék 1200/II.-1932. szám alatt kiadott rendeletével[84] kívánt érvényt szerezni a 6650/1920. M.E. sz. alaprendelet 8. §-ában található azon vitézi kötelességnek, mely előírja „a szükséges vagy hasznos beruházások kellő időben" történő teljesítését.

Az 1932-es OVSZ rendelet a vitézi telek bérbe adásával kapcsolatban három esetet különböztetett meg. Első esetben a vitéz a már jegyzőkönyvileg birtokában lévő telket adta bérbe, természetesen azután, hogy az Országos Vitézi Szék azt engedélyezte. Ilyenkor a bérhozadékot is ő kapta meg, s az 1250/II.-1927. sz. rendelettől eltérően a járadék és az adó kifizetése után maradt összegnek csak harminc százalékát kellett az Országos Vitézi Szék kasszájába befizetnie, mindaddig, amíg a telek alkalmassá nem vált az önálló gazdálkodás megkezdésére. Második esetben a birtokba még nem adott vitézi telket a vármegyei Vitézi Szék adta bérbe, s az adó és más közterhek után maradó bérösszeget az Országos Vitézi Széknek fizette be, melyet a vitézi telek gazdaságossá tételére fordítottak. A harmadik eset a zár alá vett vitézi telkekre vonatkozott. Ilyenkor a járadék és az adó törlesztése után maradó teljes bérösszeget a tartozás törlesztésére kellett fordítani. A továbbiakban a bérbeadással kapcsolatban e rendelet alapján kellett eljárni.

A 20-as évekre, ha nem is minden nehézség nélkül, de jelen volt a korszak földbirtokrendszerében a vitézi telek intézménye, mint a hitbizományi jellegű birtokok sajátos, huszadik századi reinkarnációja, amelynek olyan sok nehézséggel kellett megküzdeni, hogy gazdaságilag nem volt képes igazán hatékony működésre.

„Dehát nem is lehet józanul arra számítani, hogy a vitézi telkek hatást gyakoroljanak gazdálkodásunk mintájára. Csak abból a szempontból lehetett a vitézi telek osztásnak jelentékeny hatására számítani, hogy el lévén szórva az egész ország területén, minden vidéken meglesz a példaadó, ösztönző, gyakorlati ismereteket terjesztő hatásuk". –

[82] 6650/1920. M.E. sz. r. 3. §.

[83] OVSZ 1.250/II-1927. In.: *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1927. márc. 27.

[84] Uo. 1932. márc. 13.

mondta Mayer János földügyi miniszter a Vitézi Rend tízéves évfordulójára kiadott könyv emléksoraiban.[85]

A vitézek gazdasági képzése. Az Örkényi Gazdaképző Iskola

A Vitézi Rend létrehozásának nem titkolt céljai között szerepelt egy politikailag és gazdaságilag megbízható elitréteg kiépítése a birtokos parasztságon belül. Ennek megvalósításához a telekadományozás mellett elengedhetetlenül szükség volt a vitézek gazdasági képzésére. A Vitézek és Gazdák Lapjának gazdálkodási tanácsai mellett az ország különböző pontjain fekvő földműves iskolákban, a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával, négyhetes gazdasági tanfolyamokat tartottak telkes vitézek részére, amelyeken közel 1000 földműves vitéz vett részt.[86]

A földbirtokfelajánlások folytán a Vitézi Rendnek módja nyílott intézményesíteni a gazdaképzést. Pálóczi Horváth István örkényi földbirtokos 4kh 225 négyszögöl belső területből és 15 kh szántóföldből álló, épületekkel ellátott földterületet adományozott a Vitézi Rend részére, földműves iskola létesítésére.[87] Ehhez jött még 200 kh-nyi földterület, amit Fülöp Józsiás szász-koburg-gothai királyi herceg adományozott, valamint az az Örkény község által felajánlott 1kh, melyet a belső telekhez csatoltak.[88] Így összesen 220 kh 225 négyszögöl földterület és a rajta lévő épületek álltak rendelkezésre az örkényi gazdaiskola felállításához.

A Pálóczi-féle felajánlás tulajdonképpen már 1922-ben megtörtént,[89] de a birtokon fekvő épületek használhatóvá tétele pénzt és időt igényelt. Végül a Vitézek Mezőgazdasági Szövetkezete által elkezdett,[90] és a földművelésügyi kormányzat által anyagilag is támogatott munkálatok 1926-ra fejeződtek be.

Bár az oktatás már 1926 novemberében megindult,[91] az ünnepélyes felavatásra csak 1927. június 12-én került sor.[92] Horthy az avatóbeszédben[93] a gazdaiskola segítségével megvalósítandó célokról beszélt:

„Midőn a Vitézi Rendet életre hívtam, az volt a célom, hogy a vitézeket ne csak nemzetvédelmi vonzásban, hanem gazdasági téren is példaképpen állítsam a nép elé, mint annak természetes vezetőit. Mihelyt a kezdet nehézségeit sikerül leküzdeni, a vitézi telkeket mintagazdaságokká kell alakítani. Ha a földmívesnép ezen kis mintagazdaságok

[85] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 10. o.

[86] Uo. 99. o.

[87] A Vitézi Rend Örkényi Gazdaképző Iskolájának ismertetése. Budapest, 1926. 4. o.

[88] Uo.

[89] OL P-1709. 2207/M.E.I. 1928.

[90] OL P-1709. OVSZ 5.449/II-1923.

[91] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1928. jan. 2.

[92] Uo. 1927. jún. 19.

[93] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 106. o.

kapcsán a többtermelés gyakorlati hasznát látja, meg fog győződni annak mulhatatlan szükségességéről. ...

...Képzett gazdákká kell tehát nevelnünk a vitézeket és azok váromanyosait, meg kell adni a lehetőségét annak, hogy a vitézi telkek mintagazdaságokká alakulhassanak át. És nagy hivatásuknak megfelelhessenek.

Azért állítom a Vitézi Rendet a tanítás szolgálatába, mert nagy erkölcsi tekintélye és tagjainak hazaszerető áldozatkészsége alkalmas eszközök arra, hogy a vezető köröket a gyakorlati többtermelés megvalósításában hathatósan támogassák."

Ellentétben a négyhetes gazdasági tanfolyamokkal, amelyeken javakorabeli vitézek vettek részt, a Vitézi Rend Örkényi Gazdaképző Iskolájában a fiatal vitézeket és váromanyosokat kívánták gazdákká képezni. Az iskola által biztosított, eredetileg 50 bentlakásos helyre pályázat útján lehetett jelentkezni. A pályázati hirdetményt minden év júniusában a Vitézek és Gazdák Lapjában, majd a Vitézek Lapjában tették közzé. A felvételt életkori, egészségügyi és műveltségi feltételekhez kötötték, vagyis minden 17. életévét betöltött, egészséges, írni-olvasni és a négy alapművelettel számolni tudó vitéz és váromanyos jelentkezhetett. A pályázatokat a vármegyei székkapitányoknak kellett benyújtani, akik azokat véleményezéssel együtt az Országos Vitézi Szék elé terjesztették. A felvételről az Országos Vitézi Szék döntött.[94]

A tanfolyam időtartama egy év volt. A tanév október 1-jén kezdődött és a következő év szeptemberében végződött. A tanfolyam nem volt ingyenes, a tandíj összege egy évre 550 pengőt tett ki. Az Országos Vitézi Szék felhívására azonban több város, vármegye, vitézi szék és más szervezet biztosított alapítványi helyeket az arra érdemesnek ítélt, szegényebb sorsú vitézi ifjak számára. E helyek száma már 1926-ban 20 felett volt,[95] s a negyvenes években számuk mintegy harmincra tehető.[96] Az intézményben az 1926/27-es tanévben 26, a későbbiekben átlagosan 40 tanuló végzett.[97]

Az iskolában elméleti és gyakorlati oktatás egyaránt folyt. Az elméleti oktatás keretében a szakmai tárgyak (állattenyésztés, növénytermesztés, üzemtan, szőlő- és kertgazdálkodás) mellett hangsúlyozott szerepet kaptak a hazafias nevelést előmozdító közismereti tárgyak (pl. népies irodalom, történelem és alkotmánytan). A gyakorlati ismereteket a tanulók az iskolához tartozó több mint 220 kh-at kitevő mintagazdaság területén és annak gazdasági épületeiben sajátították el. A képzés kiegészítő részeként gazdakör, dalkör, s az Országos Testnevelési Tanács tanterve alapján leventekör is működött.[98] A tanévet vizsga zárta le. Az eredményes vizsga után kapott bizonyítvány feljogosította a végzett növendékeket arra, hogy tanulmányaikat a mezőgazdasági szakiskolák második évfolyamán folytathassák. Azonfelül a gazdaiskolát végzettek a telekjuttatásnál előnyben részesültek.[99]

[94] A Vitézi Rend Örkényi Gazdaképző Iskolájának ismertetése. Budapest, 1926. 6-7. o.

[95] Uo. 8. o.

[96] Pályázati felhívás. In.: *Vitézek Lapja,* 1941. júl. 5.

[97] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 136. o.

[98] A Vitézi Rend Örkényi Gazdaképző Iskolájának ismertetése. Budapest, 1926. 6-18. o.

[99] OVSZ. 6.838/ILJ-1941. In.: *Vitézek Lapja,* 1941. júl. 5.

Az iskola az Országos Vitézi Szék fennhatósága és a Földművelésügyi Minisztérium tanügyi és gazdasági felügyelete alatt állt. Az iskola tanügyi, gazdasági és üzemi működésének közvetlen ellenőrzését 5 tagból álló bizottság intézte. Az ellenőrző bizottságba 2-2 tagot az Országos Vitézi Szék, illetve a Földművelésügyi Minisztérium küldött, a fennmaradó egy helyet pedig az alapítónak (vagy jogutódjának) a képviselője töltötte be. A tananyagot az Országos Vitézi Szék által kiadott, s a Földművelésügyi Minisztérium által jóváhagyott szervezeti szabályzat írta elő.[100]

A harmincas években indult meg a gazdaiskola keretén belül a Vitézi Rend Örkényi Fonó-Szövő Tanüzeme,[101] amelynek az volt a célja: „két tanév alatt gyakorlati és elméleti oktatással a gyapjúfonó textiliparra előképezni főleg nem gazdálkodó vitézi családból származó, 15. életévüket betöltött vitézi ifjakat, akik a textiliparra hivatást éreznek és ebben szakképesítést akarnak szerezni". A tanüzembe, a gazdaiskolához hasonlóan, pályázati úton kellett jelentkezni. A felvételnél előnyben részesítették a többgyermekes, teljesen vagyontalan vitézek gyermekeit. Az átlagban 10 férőhelyet betöltő tanulók ellátása ugyanis ingyenes volt.[102] A két tanévet lezáró sikeres vizsga lehetővé tette a végzetteknek, hogy tanulmányikat – felvételi elsőbbség birtokában – állami textilipari iskolában folytassák, valamint, hogy az iparban szakmunkásként könnyebben el tudjanak helyezkedni.[103]

A Vitézi Rend helye a neobarokk társadalomban

A két világháború közötti magyar társadalom Szekfü Gyula által neobarokknak[104] nevezett jellegzetességei jól nyomon követhetők a Vitézi Rendnek, mint a hatalmi elit bizonyos céljait megvalósítani kívánó szervezetnek az ideológiájában.

A katonai teljesítménnyel egybekötött földbirtok intézményének a feleleventése már eleve a feudális, rendi hagyományokhoz kötődött. A Rend hivatalos kiadványai az előzményeket egészen Szent István adománybirtok-rendszeréig vezetik vissza, s előzményként jelölik meg a II. Endre korabeli szervienseket ugyanúgy, mint a telekkatonaságot, a hajdúkat és a székelységet. A feudális értékrendhez való vonzódást mutatja az 1326-ban, Magyarországon alapított Szent-György Lovagrendnek, mint nagy elődnek az említése.[105] A Vitézi Rend ideológiájának, történeti jogosultságának megteremtése szorosan összefüggött az ellenforradalmi politikai rendszer identitáskeresésével.

A rendi hagyományokhoz való visszatérés maga után vonta a 48-as demokratikus tradíció háttérbe szorulását. Annak ellenére, hogy a 10-100 kh-at kitevő életképes kisbirtokok megteremtése egy gazdaságilag erős paraszti elitréteg kialakulásának lehetőségét hordozta magában, a vitézi telek intézménye nem segítette elő a magyar társadalom egyik

[100] A Vitézi Rend Örkényi Gazdaképző iskolájának ismertetése. Budapest, 1926. 10-11.o.

[101] Pályázati felhívás. In.: *Vitézek Lapja,* 1941. júl. 12.

[102] Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 95-101. o.

[103] Pályázati felhívás. In.: *Vitézek Lapja,* 1941. júl. 12.

[104] *Szekfü Gyula:* Három nemzedék és ami utána következik. Budapest,. 1989. 387-416. o.

[105] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 40-55. o.

legégetőbb problémájának, a polgárosult parasztság megteremtésének megoldását, mivel a vitézi telek intézményéhez nem polgári, hanem feudális eredeztetésű éthosz kapcsolódott. A Vitézi Rend nem tudott létrehozni olyan paraszti elitet, amely követhető gazdasági példát nyújtott volna a felemelkedni kívánó földműves rétegek számára.

A neobarokk gondolkodásmód megnyilvánulása volt az a tekintélytisztelet, amely, bár magán viselte a késődualista politikai retorika jegyeit is, az üres liberális szólamokat felváltó erőteljes antiliberális hangütés következménye volt.[106] Horthy az 1923-as vitézavatáson a következőket mondja:

„...Erős céltudatos vezetés alatt megbonthatatlan egységbe tömörített benneteket a Vitézi Rend, hogy minél eredményesebben vehessen részt az építő munkában és hogy megmutassa, miként kell egy eszmevilágban egyesülve küzdeni olyan célok megvalósításáért, amelyek minden magyar javát szolgálják.

Ez szerintem a nemes értelemben vett demokratikus eszme, amely a Vitézi Rend intézményében példaadó módon valósul meg. Aki az egyenlőség hangoztatásával a tekintély elvét megtagadja, az összeomlás felé sodorja az országot. Vezetés nélkül semmi sem haladhat előre és kivált válságos percekben kell, hogy egy akarat vezessen és irányítson csapatokat és nemzeteket egyaránt, mert a fegyelem hiánya anarchiára és végeredményben megsemmisülésre vezet."[107]

A tekintélytiszteletre alapozott társadalmi berendezkedés hirdetésével összefüggésben jelentkeztek olyan kollektivista eszmék, amelyek a Vitézi Rend esetében hangsúlyozottan érvényesültek, annak ellenére, hogy az eredetileg individuális értékre, a hősiességre épült. A különleges politikai feladatokkal megbízott szervezetben ugyanis, az eredményesség érdekében, kiemelt szerepet kapott a „kötelesség kultusza", amint a Vitézi lélek című kiadványban is olvasható:

„Önfegyelem, – egységes hazafias közszellem, becsületes és önzetlen munkára való készség, összetartás, izzó haza- és fajszeretet, továbbá tekintély- és törvénytisztelet, mely erények valamennyijét a mély keresztény vallásos érzés és szellem hatja át: azok a lelki pillérek, melyeken a jövő Nagy-Magyarországának fölépülnie kell!"[108]

A Vitézi Rend feladatait, jellegét összefoglaló kard és eke jelszó, a jogszerzés módjával egyetemben, az intézmény félkatonai jellegére utal. A militarista szemlélet erősítését és a forradalmak egyértelmű elutasítását szolgálta a Dolchstoss-elmélet gyakori említése.

„Küzdelmünkben elbuktunk, mert mialatt katonáink mint félistenek harcoltak a frontokon, idehaza munkához látott a sátán és megrontotta, elcsüggesztette a nemzeti ellenállás szellemét ... Halálra fáradt hősöknek kezéből akkor hullott ki a fegyver, mikor diadalmunktól csak óráknak kitartása választott el benneteket." – írja a vitézi intézmény kis kátéja.[109]

A Horthy-korszakban a mobil társadalom eszményével szemben a hivatásrendi intézményekre épülő állameszmény kerekedett felül. Ennek okait éppúgy kereshetjük a dua-

[106] *Szekfű*: i.m. 402-416.

[107] Vitézi Rend története . Budapest, 1941. 107-108. o.

[108] *Raics Károly:* A Vitézi Lélek. Budapest, 1926. 12. o.

[109] A vitézi intézmény Kis Kátéja. Budapest, 1921. 4.

lizmuskori magyar fejlődés örökségében, mint a Trianon után kényszerpályára került, liberális alternatíváját vesztett politikai szituációban.

A Vitézi Rend feudális, rendi hagyományokból építkező ideológiájához szervesen kapcsolódik a Rend külsőségekre sokat adó nyilvános szereplésének pompája:

„A Vitézi Rend kerete, a vitézi cím, az avatás és a vitézi telekadományozás, valamint a várományozási jog a régi lovagrendek hű másaként azok hagyományait is feleleventette."[110]

A Vitézi Rend leglátványosabb, szinte már a millenniumi ünnepségeket idéző megjelenési alkalma volt az eleinte évenként megtartott vitézavatás. Az első avatás 1921. augusztus 21-én a Várkertben zajlott le, azonban 1922 és 1929 között az avatásoknak a margitszigeti MAC pálya adott otthont, „tekintettel a több ezer főnyi díszes közönségre, a felavatandók nagy számára és az ünnepélyek lélekemelő, gyönyörű magyar szertartásának erkölcsi hatására".[111] Az 1930-as szűk körű avatás ismét a Várkertben folyt le. A harmincas években már csak három alkalommal került sor ünnepélyes vitézavatásra, amelyeknek 1934-ben és 1936-ban a Margitsziget, 1938-ban pedig a székesfehérvári Romkert adott otthont.[112]

A vitézavatás szertartása külsőségeiben mutatja meg a feudális értékrend jelenlétét a két világháború közti társadalomban. A szertartás kötött rendje,[113] melyet 1920 decemberében Toókos Gyula törzskapitány dolgozott ki, a margitszigeti avatások során nyerte el igazi formáját. Az ünnepély kezdetét a kormányzó megérkezése jelentette. Horthy a díszpáholyban foglalt helyet, a magyar közélet kiválóságai, a királyi hercegek, a kormány tagjai mellett. Itt kaptak még helyet az Országos Vitézi Szék funkcionáriusai és az országgyűlés két házának elnökei. A díszemelvénnyel szemben helyezték el az avatási asztalt, rajta az avatási karddal, a vitézi pajzzsal és az eskükönyvvel. Az avatási asztal mellé szószéket állítottak fel. A kormányzó érkezését a Himnusz hangjai kísérték, az ünnepség kezdetét pedig harsonaszó jelezte. Ezután következtek a bevett vallások, így a római és görög katolikusok, az evangélikusok, a reformátusok és az unitáriusok főpapjainak áldó imái. Újabb harsonaszó után Horthy mondta el beszédét, majd az ügyvezető törzskapitány felolvasta az avatandók statisztikáját. Azután a főszéktartó háromszor megkongatta a díszpajzsot, s a következő szavakat mondta:

„Tisztelet adassék az igaz Istennek, kit a mi őseink Hadúrnak neveztek!"

A vitézzé ütést megelőzte az eskü[114] elmondása, melyet a felavatandó vitézek fedetlen fővel, kesztyű nélküli jobbjukat felemelve mondtak el az azt felolvasó törzskapitány után:

„Én ..... ünnepélyesen esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, egy igaz Isten és mindenre, ami előttem szent, hogy az ezeréves Magyarországhoz és annak Alkotmányához, a magyar nemzeti eszméhez, a magyar törvényekhez

[110] A Vitézi Rend rendi Kódexe. München. 1985. 9-10. o.

[111] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 137. o.

[112] Vitézi Rend története. Budapest,l 1941.

[113] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 77-96. o.

[114] A Vitézi Rend kis kátéja. Budapest, 1940. 3. o.

és jószokásokhoz, vitéz nagybányai Horthy Miklós Úrhoz, Magyarország főméltóságú kormányzójához, a vitézek főkapitányához, mindhalálig hű leszek. Esküszöm, hogy a vitézi szervezet törvényeit megtartom, elöljáróim parancsainak feltétlenül engedelmeskedem, magyar hazámért, nemzetemért, elöljáróimért, derék honfitársaimért, úgy külső, mint belső ellenséggel szembeszállok, érettük, ha kell, életemet is feláldozom. Esküszöm, hogy bajtársaimnak mindenben jó példát mutatok, őket a hazafiság és az erények útján vezetni szent kötelességemnek tartom. Isten engem úgy segéljen!

Halljad esküszómat Hadak-Ura Isten!

Boldog én úgy legyek, mint igazán eskem,

Úgy áldjál, vagy verjél éltemben, holtomban,

Segítsél, vagy átkozz, minden utódomban

Hogy e szent eskütől soha el nem állok,

Becsülettel élek és vitézül halok.

Ámen.

Érdekes momentuma a ceremóniának az az anakronizmus, ami a keresztény hagyomány és a turáni miszticizmus keveredéséből előállott és amit az áldó imák és a Szentháromságra tett eskü mellett az ősmagyar főistenség, a Hadúr többszöri említése mutat.

Az esküt követte a vitézzé ütés, mely a lovaggá ütés szabályai szerint folyt le, vagyis a kormányzó a tízes sorokban eléje vonuló vitézek jobb vállát megérintette a díszkarddal. A vitézzé ütésre 1926-tól II. Rákóczi Ferenc XIV. Lajostól kapott díszkardját használták[115] Az aktust a következő szavak kísérték, mialatt a Hiszekegy szólt:

„A Hadúr nevében vitézzé ütlek."

Legvégül már csak az elvonulás következett. A ceremónia látványos külsőségei is felerősítették a kormányzó azon törekvését, hogy a vitézi avatás során, kvázi-felségjogokat gyakorolva, kvázi-nemességet kívánt adományozni.

A vitézavatás mellett az ugyancsak évente megtartott vitézi bálon[116] lépett országos szinten a Vitézi Rend a nyilvánosság elé. A farsangi szezon legnagyobb, a Vigadó összes termében megrendezett bálján, ugyanúgy mint az avatásokon, megjelentek az ország politikai és társadalmi elitjének prominens személyiségei. A bálelnök, aki rendszerint magas rangú tábornok volt, adott jelt a megnyitó pároknak, hogy eltáncolják a vitézi csárdást.[117] A vitézi csárdás népies műdal volt, melyet először 1924. február 9-én adott elő a turáni regőscsoport[118] és Radics Béla cigányzenekara:

„Vitézek! Legények!
De gyönyörű ez az élet tinéktek!
Vitézek! Legények!
Hajladozik minden rózsa felétek!
Mert ahol a trombita szól csatára,
ott terem a hírnevetek virága.
Vitézek! Legények!
Beszegődöm én magam is közétek!"

[115] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1926. jún. 20.

[116] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 145-146. o.

[117] Uo. 144. o.

[118] Uo. 146. o.

A Vitézi Rend ünnepélyes eseményein kívül a vitézi öntudatot, jelleget erősítették azok a külsődleges jegyek, melyek szintén nem nélkülöztek egyfajta neobarokkos színezetet. A vitézek társadalmi pozícióját és összetartását volt hivatott jelölni többek között a vitézi jelvény, a vitézi zászló és a vitézi formaruha. A vitézi jelvény megtervezésére az Országos Vitézi Szék már 1920 decemberében pályázatot írt ki: „Érdembeli elbírálásra csak az a pályamunka tarthat igényt, mely a vitézség motívumának kifejezése mellett bizonyos magyar egységességgel látja el a jelvényt."[119] A jelvényt végül Szilasi József iparművész terve alapján készítették el. A vitézi zászlók[120] rendszeresítését az Országos Vitézi Szék 1928-ban engedélyezte a vármegyei vitézi székek számára, bár az első zászlót, melyet v. Krasznahorkay János vitéz hadnagy tervezett Budapest X. kerülete vitézi székének, már 1927. november 17-én engedélyezte a kormányzó. Az első ünnepélyes zászlószentelés 1929. június 9-én Kőbányán történt. Az első időkben a vitézek vármegyénként különböző formaruhát viseltek, de 1934-ben az Országos Vitézi Szék egységesen az ún. Kazinczy-ruhát vezette be,[121] hogy a vitézek, kik egy országos szervezet tagjai, az ünnepélyes alkalmakkor egységes öltözékben képviseljék rendjüket.

Regionális szinten az évenként megtartott vitézi összejövetelek jelentették a legnagyobb eseményt. A gyűlésen, melyen a törzskapitány is megjelent, az adott vármegyei vitézi szék állományába tartozó összes vitéz részt vett. Az összejöveteleket általában a megyeszékhelyeken tartották, a vármegyeház dísztermében. A nyilvános ülés után a belső vitézi ügyeket tárgyalták meg, ahol a funkcionáriusok tartottak beszámolót, felvázolva a vitézekre váró feladatokat és meghallgatva a problémákat.[122] A vitézi járások évente többször is tartottak értekezleteket, melyeken általában a vármegyei székkapitány is részt vett. Ezen kívül az egy helyen lakó vitézeknek kötelező volt részt venni a nemzeti ünnepeken és más hazafias eseményeken. Az országos méretű ünnepségeken pedig küldöttségekkel képviseltették a vitézeket.[123] Jellemző volt a korra a kormányzó névnapjának megünneplése, mely azonban nem a személyi kultusz, inkább a patriarchális tekintélytisztelet jegyében zajlott.[124]

Ugyancsak a nyilvánosság előtti szereplésre adtak alkalmat az ünnepélyes birtokbahelyezések,[125] melyek a falu népe előtt közvetlenül érzékeltették a vitézek társadalmi, hatalmi elismertségének magas fokát, hiszen a törzskapitány mellett ilyen alkalmakkor jelen voltak a polgári hatóságok tisztviselői is. Az adott helységben megtartott díszközgyűlés után egy rög átadásával történt meg a telek birtokbaadása, amit a telek és a vitéz családjának megáldása követett. Az adományozást díszes okirat is bizonyította.

A vitézi élet hatékonyságát segítették elő a harmincas évek során felállított vitézi rendházak. A budapesti vitézi rendházat 1934. február 3-án adta át Horthy a rendelteté-

[119] Uo. 76-78. o.

[120] Uo. 147. o.

[121] OVSZ TB/34/I-1934. In.: *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1934. ápr. 20.

[122] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 142. o.

[123] Uo. 142-143. o.

[124] V. ö.: a *Vitézek és Gazdák Lapja* és a *Vitézek Lapja* közvetlenül dec. 6. után megjelent számaival.

[125] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 85-86. o.

sének.[126] E rendház keretében működött a vitézek közti együttműködés fejlesztését elősegíteni kívánó Vitézi Kaszinó is.[127] Az ország legnagyobb városaiban, így Nagykanizsán, Kaposváron, Pécsett, Szekszárdon, Székesfehérváron, Kecskeméten, Baján, Balassagyarmaton, Szolnokon, Debrecenben, Szegeden, Makón és Egerben szintén voltak vitézi rendházak.[128]

A vitézek összetartását, egységes tájékoztatását szolgálta az 1923. június 17-én beindított hetilap, a Vitézek és Gazdák Lapja,[129] melyre, mint a Vitézi Rend hivatalos lapjára, 1925-től minden vitéznek kötelező volt előfizetnie.[130] A lap eleinte a Vitézek Mezőgazdasági Szövetkezete hatáskörébe tartozott, így sok gazdasági jellegű információt közölt. A szövetkezet visszafejlesztése után a lap főleg a vitézi élet ügyeire koncentrált, így 1935-től kezdve Vitézek Lapja néven működött. Az Országos Vitézi Szék rendeleteit, s más hivatalos közleményeket a lap mellékleteként megjelenő Vitézi Közlöny közölte. A Vitézek Lapjának utolsó száma 1944. október 13-án jelent meg.

A feudális hagyományok továbbéléseként értelmezhető, hogy a Horthy-korszak társadalmi gondolkodásmódjában felértékelődött a rangok és címerek presztizse. A vitézeket is megillette, hogy nevük előtt használhassák a *„vitéz"* jelzőt,[131] sőt az 55 300. 1930/V.B.M. sz. rendelet[132] értelmében annak anyakönyvbe való bevezetését is kérhették. A vitézi cím használatának módját és a nemesi előnevekhez, címekhez való viszonyát többször szabályozták, ami jól mutatja a hagyományos nemesi és az újonnan teremtett kvázi-nemesi értékrend közötti feszültséget. Az első időkben a vitézi jelző közvetlenül a családi név előtt állt (nemes vitéz Schultz Ágoston),[133] később azonban, arra hivatkozva, hogy a „vitéz" jelző nem a családnév tartozéka, hanem csupán egyéni jelző, ha ilyen volt, a nemesi előnév vagy rangfokozat elé kellett írni (ifj. dr. vitéz báró nagybátonyi Szenes György).[134] 1941-ben pedig az Országis Vitézi Szék módosította a vitézi jelző viselését, azaz megengedte, hogy *„v."* alakban rövidítve is lehessen használni.[135]

A vitézeket egységesen, társadalmi rangjuktól függetlenül megillette a *„nemzetes úr"* megszólítás, feleségeik megszólítása pedig *„nemzetes asszony"* volt.[136] E rendelkezés a vitézek társadalmi rangjának emelését, a nemességhez való hasonlatosságukat, s egyben a rend demokratikus jellegét kívánta szemléltetni.

[126] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1934. febr. 10.

[127] Uo. 1934. jan. 10.

[128] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban HM) 704048/V R gond. 1948.

[129] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 146-147. o.

[130] OVSZ 1534.- Ft. 1925. In.: *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1925. nov. 10.; A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 11. o.

[131] A Vitézi Rend kis kátéja. Budapest,. 1925. 25. o.

[132] 55300-1930/V.B.M. szl. r. In.: *Vitézi Közlöny,* 1930. okt. 12.

[133] *Vitézi Közlöny,* 1926. márc. 7.

[134] 11083/HM.Eln. 8. 1929. sz. körrendelet. In.: *Vitézi Közlöny,* 1930. márc. 2.

[135] OVSZ 3146/V.Biz.-1941. In.: *Vitézek Lapja,* 1941. nov. 22.

[136] A Vitézi Rend kis kátéja. Budapest, 1925. 25. o.

Szekfü Gyula az egész társadalomra jellemző un. „kismagyar" szemlélet terjedéseként értékelte a húszas évek végére felerősödő névmagyarosító akciót,[137] amely szerinte azzal, hogy csak „külsőleges asszimilációt" és a faji nézetek felerősödését idézte elő, elhibázott nemzetiségi politika alapjait rakta le.[138] A neobarokk jegyeket nagy számban viselő Vitézi Rend felvételi követelményei között is szerepelt, hogy „idegen nevű folyamodók kötelesek nevüket magyar hangzású névvel felcserélni."[139] Ennek következtében 1926-ig 433 tiszti és 1400 legénységi vitézi család magyarosíttatta a nevét, s a névmagyarosítások számának évenkénti alakulása a továbbiakban is növekvő tendenciát mutatott.

A vitézi cím viseléséhez hasonlóan a névmagyarosítások során is rendezni kellett a tradicionális nemesi nevek és a friss alapítású Vitézi Rend által a tagok számára megkövetelt magyarosított nevek viszonyát. Mivel a felségjogok részlegesen szüneteltek, nem nyílt mód arra, hogy a nemesi neveket megváltoztassák, ezért az idegen hangzású nevet viselő, nemesi származású vitézeknek kötelezővé tették a nemesi előnév, illetve a nemes jelző használatát.[140] A tradicionális, magyar hangzású nemesi családnevek védelmében pedig az Országos Vitézi Szék 1930-ban megtiltotta, hogy legénységi vitézek történelmi vonatkozású, valamint helységnévből képzett neveket vegyenek fel. Ekkor szakítottak azzal a korábbi gyakorlattal is, mely szerint tiszti vitézek y-ra, legénységi vitézek pedig i-re végződő családi neveket vehettek fel. A továbbiakban a legénységi vitézek számára az y-ra és az i-re végződő nevek felvételét is megtiltották.[141] A névmagyarosítási kötelezettség azonban így is számos, a katonai elithez tartozó, nemesi származású, vagy idegen hangzású nevet viselő tisztet tartott vissza attól, hogy a Vitézi Rendbe jelentkezzen, holott a vitézi címre jogosító kitüntetéssel rendelkezett.[142]

A Vitézi Rendhez kapcsolódó más külsődleges jegyekkel egyetemben a névmagyarosítási akció a két világháború közti politikai hatalomnak a történeti hagyomány részleges átértelmezésére irányuló törekvését mutatja, amely a rendszer hatalmi legitimációjának a szolgálatában állt.

A Vitézi Rend politikai szereplése a húszas években

A Vitézi Rendet, mint az állam különleges célú hatósági szervét,[143] különböző politikai feladatok megoldására hozták létre. A kard és az eke jelszava értelmében egyrészt nemzetvédelmi funkciót töltött be, másrészt a főleg földműves vitézeken keresztül a falvakban szántak vezető szerepet a rendnek. Így nem csoda, hogy a kormányzat és Horthy politikáját követő intézmény nem tűnt rokonszenvesnek a baloldali ellenzéki képviselők

[137] *Szekfü:* i.m. 393-395. o.

[138] A Vitézi Rend kis kátéja. Budapest, 1940. 36. o.

[139] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1926. jún. 20.

[140] OVSZ 239 Ft. 1926. In.: *Vitézi Közlöny,* 1926. márc. 7.

[141] OVSZ 53/Biz. 1930. In.: *Vitézi Közlöny,* 1930. ápr. 20.

[142] *Szakály Sándor:* Az ellenforradalmi Magyarország (1919-44) hadseregének felső vezetése. In.: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1984. 1. sz., 34-69. o.; 1984. 2. sz., Adattár, 1. rész, 354-392. o.

[143] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1929. ápr. 14.

számára. Többen megkérdőjelezték a vitézségre alapított szervezet szükségességét.[144] A Vitézi Rendnek a társadalomban elfoglalt megkülönböztetett, kiemelt helyzete, a vitézeket megillető előnyök és kedvezmények a társadalmi életben sem arattak osztatlan elismerést.[145] Még a Vitézi Rend kiadványai is elismerték, hogy a vitézi intézményt korántsem fogadta egyhangú lelkesedés. A Vitézi Lélek szerzője a következőket írja:

„Jól tudom, hogy nálunk minden, a közéletben szereplő egyénnek – különösen eleinte, amíg ti. nem ismerik – igen sok irigységen alapuló előítélettel kell megküzdenie. Ebben a helyzetben vannak talán kivétel nélkül mindenütt a vitézek is. Azt szeretik a vitézre fogni, hogy a harctereken bár megtette a kötelességét, azonban a békekötelességek teljesítése terén vezető szerepet – egyelőre legalább – nem mindegyik játszhatik,."[146]

A döntéshozó és hatalmat gyakorló politikai erők azonban a Vitézi Rend számára biztos politikai hátteret kívántak biztosítani. Ezt bizonyítja, hogy „a hivatásrendi intézményeket akceptáló törvényhozás a Vitézi Rend közjogi honorálásáról sem feledkezett meg".[147] Az országgyűlés felsőházát visszaállító 1926. XXIII. tc. 19-20. §-a[148] rendelkezett a Vitézi Rendről. A Vitézi Rend ugyanis azon szervezetek és intézmények között, szerepelt, melyek a felsőházba tagot választhattak. A vitézi intézmény képviselete a felsőházban beillett abba a folyamatba, mely szerint „a törvényhozás konzervativizmusának folyamatosságát és állandóságát"[149] biztosító felsőházban az arisztokrácia visszavonulásával a középrétegek politikai súlya nőtt meg. A Vitézi Rend esetében a felsőházba küldendő tagot az Országos Vitézi Szék választotta saját tagjai közül. A választás az Országos Vitézi Szék 1927. január 5-én tartotta meg, s egyhangúlag Nagy Pál ny. gyalogsági tábornokot, a vitézek főkapitányának helyettesét választotta meg. Póttaggá Hellebronth Antal ny. tüzérségi tábornokot választották, aki Nagy Pál 1927-ben bekövetkezett halála után képviselte a Vitézi Rendet a törvényhozás felsőházában.[150]

Az Országos Vitézi Szék már 1922-ben indítványozta,[151] hogy a közigazgatás majdani átszervezésével a törvényhatóságokban a Vitézi Rendet ne csupán választás útján, hanem hivatalból képviseljék. Ennek a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. XXX. tc. 4. §-a[152] tett eleget:

„A Vitézi Rend egy vagy több képviselőjét mind a vármegye, mind a törvényhatósági jogú város törvényhatósági bizottságába a vitézi megyei szék kapitánya küldi ki a Vitézi Rend tagjai közül...".

A törvény 9. §-a pedig úgy segítette elő a Vitézi Rend törvényhatósági képviseletét, hogy a legtöbb adót fizetők névjegyzékének összeállításakor a Vitézi Rend tagjainak

[144] Országgyűlési Napló, 1927/XI. k., 25. o.

[145] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 112. o.

[146] *Raics:* i.m. 36. o.

[147] *Vargyai Gyula:* Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör (1919-1921). Budapest, 1971. 358. o.

[148] Magyar Törvénytár, 1926. évi törvénycikkek, 150-251. o.

[149] *Romsics Ignác:* Ellenforradalom és konszolidáció. Budapest, 1930. 200. o.

[150] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1927. jan. 16.

[151] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 94. o.

[152] Magyar Törvénytár, 1926. évi törvénycikkek, 150-151. o.

adóját kétszeresen számították. A törvény alapján így az ország vármegyei törvényhatóságaiban 39, a törvényhatósági jogú városokban 10, Budapesten pedig egy, azaz összesen 50 kiküldött tagja volt a Vitézi Rendnek. Ehhez jöttek még az esetlegesen megválasztott vitézi tagok.[153]

Bár a 20-as években ezrével avatták fel a vitézeket, az évtized végére mégis úgy tűnt, a Vitézi Rend nem tudja megvalósítani azokat a nagyszabású terveket, melyeket az alapításkor megcéloztak, ugyanis a telekkérdés megoldatlansága és a Vitézi Rend felemás társadalmi fogadtatása csökkentette működésének hatékonyságát.

Az ellenforradalom hatalomra jutásakor fontos szerepet játszó, s a 20-as években is nagy politikai ambícióval rendelkező Gömbös Gyula azonban a húszas évek végén is látott fantáziát a Vitézi Rendben. 1928. április 17-én, az 1928/29. évi költségvetés vitáján[154] elmondott felszólalásában külön szót emelt a Vitézi Rend érdekében.

„...Állandó ostromnak van ez a rend kitéve, pedig én azt tartom, hogy a modern államban a centrifugális és centripetális erők nagy küzdelmében szükséges, hogy necsak az államhatalom legyen megszervezve, jól megalapozva, hanem a társadalom is...".

Beszédében továbbá rámutatott a Vitézi Rend körül kialakult megoldatlan problémákra, de a kormányzó ellen irányuló burkolt kritika mellett a Vitézi Rend ügyének felkarolása Gömbös részéről a kormány és Horthy által folytatott politika felé való taktikai közeledést jelentett, hiszen a Vitézi Rendnek a kormányzathoz való szoros kapcsolata számára is nyilvánvaló volt:

„Röviden arra akarok rámutatni, hogyha egy rendet úgy alakítottam, hogy az földdel jár, viszont ezt nem tudom kielégíteni, akkor az elégedetlenség csíráját hintem el. ...

Felkérem a Miniszterelnök Urat, foglalkozzon azokkal a függő kérdésekkel, amelyek elintézetlen volta a Vitézi Rend prosperitását és fejlődését hátráltatja. Sőt magam részéről szükségesnek tartanám, hogy a Vitézi Rend mint intézmény törvénybe iktattassék. Vannak ugyan erre vonatkozó rendeletek – sőt az 1920. XXXVI. tc. 77. §-a értelmében a Vitézi Rend intézménye bizonyos fokig kodifikálva van–, mégis azt kívánom: tessék a magyar vitézséget kifejezetten kodifikálni és törvénybe iktatni...".

Ugyancsak Gömbös politikájának váltása figyelhető meg abban a mozzanatban, hogy 1928-ban belépett a Vitézi Rendbe. Ezen aktus nyilvánvaló előzménye volt annak, hogy 1928. szeptember 9-én feloszlatta a Fajvédő Pártot, s csatlakozott az Egységes Párthoz. A váltás megnyitotta Gömbös előtt az utat a politikai érvényesülés felé: 1928. szeptember 5-től mint honvédelmi államtitkár vett részt a kormány munkájában, 1929. október 10-től pedig vitéz jákfai Gömbös Gyula honvédelmi miniszterként működhetett. A Vitézi Rend politikai támogatásáról továbbra sem feledkezett meg, hiszen 1930 májusában a honvédelmi tárca költségvetési vitájában[155] a következőket mondta:

„... Aki a hadseregben szolgált, aki a Vitézi Rend tagja, vagy frontharcos, speciális privilégiumban részesüljön, mert egy nemzet, amely piedesztálra emeli a dicsőséget és a hősiességet, önmagát emeli piedesztálra...".

[153] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 118. o.

[154] Országgyűlési Napló, 1927/XI. k, 25. o.

[155] Országgyűlési Napló, 1930.

Nem véletlen, hogy a beszédet közlő Vitézek és Gazdák Lapja Mussolini példáját emlegeti,[156] hiszen Gömbös a Vitézi Rend támogatásában politikai bázisának kiszélesedését látta.

Összességében elmondható, hogy Vitézi Rend a húszas évek végére csak részlegesen tudta végrehajtani az évtized elején felvázolt célokat, hiszen a szervezet országos körű kiépülése ellenére sem politikailag, sem gazdaságilag nem tudta megvalósítani az eredeti kormányzói koncepciót. A kormányzó azonban, akárcsak Gömbös Gyula honvédelmi miniszter, nem mondott le arról, hogy a Vitézi Rend előbb-utóbb megfelelhet a vele szemben támasztott politikai, gazdasági és társadalmi elvárásoknak.

„Egy azonban bizonyos, a rend feladatának csak akkor tud eleget tenni, ha a kiépítésében és szervezetében teljes. Feladatunk tehát: a megkezdett szervezetet minden vonatkozásában kiépíteni, befejezni. Ez legyen a második tíz év programja."– olvashatók Gömbös sorai a Vitézi Rend fennállásának tízéves jubileumára megjelent kiadványban.[157]

[156] *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1930. máj. 18.

[157] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 11. o.

Szilárd Tátrai

THE HISTORY OF THE FIRST DECADE OF THE "KNIGHTLY ORDER OF VITÉZ"

Summary

The idea to create the Knightly Order of Vitéz was born in Summer 1919: Vice-Admiral Miklós Horthy, minister of defence of the counter-revolutionary government and founder of the National Army envisaged the creation of a paramilitary organisation which would concentrate the veterans of peasant origin who served in the Great War. He wished to secure the loyalty of the organization's members by donating landed property to them. After the National Seat of Vitéz and the organisation of the national staff had been set up the nationwide organizational work could be started. Until the end of the 1920 the Knightly Order of Vitéz had to face numerous difficulties: the granting of landed property to the rightful applicants faltered and the organization was not unambiguously welcomed by the whole of the society. To sum up, it could be stated that during the first ten years of its existence the Knightly Order of Vitéz could only partially fulfill the tasks outlined at the beginning of the decade; in spite of its nationwide establishment the organization could fulfill the original concept of the Regent neither politically nor economically

Szilárd Tátrai

L'HISTOIRE DES PREMIER DIX ANS DE L'ORDRE DES GUERRIERS

Résumé

L'idée de la formation de l'Ordre des Guerriers date de l'été de 1919: le vice-amiral Miklós Horthy, ministre de la guerre du gouvernement contre-révolutionnaire, formateur de l'Armée Nationale, a envisagé la formation d'une organisation semi-militaire qui devrait concentrer les personnes ayant participé à la guerre mondiale, anciens combattants, surtout d'origine agriculteur. Jusqu' à la fin des années 1920, l'Ordre devait affronter un grand nombre de difficultés: des problémes se présentaient dans le domaine de la donation des lots de terrain, et l'accueil social de l'organisation n'était pas nettment favorable. En résumé, on peut dire que l'Ordre des Guerriers, pendant les premiers dix ans de son existance, n'a pu réaliser que partiellement les buts originaux. Malgré l'extension de l'organisation dans le pays entier, elle ne pouvait réaliser la conception originale du gouverneur, ni politiquement, ni dans le domaine économique.

Szilárd Tátrai

DIE GESCHICHTE DES ERSTEN JAHRZEHNTES DES VITÉZI REND (HELDENORDEN)

Resümee

Die Idee der Gründung des Heldenordens tauchte erstmals im Sommer 1919 auf: Vizeadmiral Miklós Horthy, Kriegsminister der Konterrevolutionären Regierung und Gründer der Nationalarmee beabsichtigte die Gründung einer halbmilitärischen Organisation, die hauptsächlich aus ausgedienten Soldaten bäuerlicher Abstammung bestehen sollte, die an den Kämpfen des Ersten Weltkrieges teilgenommen hatten. Die Loyalität der Mitglieder dieser Organisation sollte durch Besitzverleih gesichert werden. Nach Herausbildung der Zentralorganisation des "Országos Vitézi Szék" wurde mit der landesweiten Organisationsarbeit begonnen. Bis zum Ende der zwanziger Jahre hatte der "Vitézi Rend" zahlreiche Schwierigkeiten zu bewältigen: das Verleihen der Vitéz-Erbhöfe an die Berechtigten ging bei weitem nicht befriedigend voran und auch die gesellschaftliche Aufnahme des Ordens war nicht eindeutig positiv. Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß die Zielsetzungen des "Vitézi Rend" im ersten Jahrzehnt des Bestehens des Ordens nur teilweise verwirklichen konnten. Trotz der landesweiten Verbreitung der Organisation konnte die ursprüngliche Konzeption des Reichsverwesers weder in wirtschaflicher noch in politischer Hinsicht realisiert werden.

Силард Татраи

ИСТОРИЯ ПЕРВОГО ДЕСЯТИЛЕТИЯ ОРДЕНА „ВИТЯЗЕЙ"

Резюме

Мысль об учреждении Ордена „Витязей" родилась летом 1919 года. Вице-адмирал Миклош Хорти, министр военных дел контрреволюционного правительства, создатель Национальной Армии задумал учредить такую полувоенную организацию, которая объединяла бы в себе бывших военнослужащих, по происхождению главным образом земледельцев. Лояльность членов этой организации он намеревался обеспечить за счет дарования им земельных угодий. После создания Всевенгерского Стола Витязей и организации штабних столов можно было приступить к организационной работе, распространявшейся на территорию всей страны. До конца 1920 годов Ордену пришлось столкнуться с множеством трудностей: с большими препятствиями и далеко не удовлетворительно проходило снабжение земельными наделами правомочных „витязей", да и сама организация ордена была принята обществом отнюдь не единозначно. В совокупности можно сказать, что существование Ордена „Витязей" в первые десять лет позволило ему осуществить намеченные цели только отчасти: всегосударственное сроительство Ордена „Витязей" несмотря на приложенные усилия не смогло осуществить ни в политическом, ни в экономическом отношении первоначально задуманной концепции регента

KÖZLEMÉNYEK

KRÁMLI MIHÁLY

AZ „IMPLACABILE" KÍSÉRLET AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR HADITENGERÉSZET FELÁLLÍTÁSÁRA 1848-BAN

Történelme során Magyarország neve – szárazföldi ország lévén – nem fonódott össze a tengerhajózással, s a magyart sem a világ tengerésznemzetei közt szokták emlegetni. Ez nem jelenti azt azonban, hogy az országnak semmiféle kapcsolata sem lett volna a tengerrel. A magyar uralkodók igen hamar, már a XI. század második felében felismerték a tenger jelentőségét, melyet jól példáznak László és Kálmán horvátországi és dalmáciai hódításai. Magyarország és a tenger között a kapcsot, ezeknek a hódításoknak az eredményeként, évszázadokon át Horvátország és Dalmácia jelentette. A két terület közül gazdag kereskedővárosainak köszönhetően Dalmáciának volt nagyobb súlya és jelentősége a tengeri kereskedelemben. A Velencével rivalizáló dalmát városok hajózásának védelmében – amikor a városok éppen magyar, és nem velencei kézen voltak – szükség volt tengeri hajóhadra. Tengeri flottával Magyarország az 1358-as zárai béke óta rendelkezett, miután a béke következményeként a magyar király elnyerte a fennhatóságot Dalmácia felett, egészen Raguzáig. Ez a flotta részt vett a genovaiakkal szövetségben a velenceiek ellen 1379-ben vívott győztes csatában. A hajóhad élén királyi tengernagy állt és valószínűleg néhány hajót már ágyúkkal is felszereltek. A magyar hajóhad több mint fél évszázadig úszott az Adrián, míg Zsigmond király 1414-ben, majd 1420-ban véglegesen el nem vesztette Dalmáciát. Ezt a flottát azonban – bár eddig magyar tengeri haderőről beszéltünk – szerencsésebb a magyar király fennhatósága alatt álló hajóhadnak nevezni, ugyanis a hajókat a dalmát városok szerelték fel, valamint ők adták a parancsnokokat és a legénységet is.

Négyszáz esztendőnél is több telt el az első magyar flotta elvesztése óta, mikor 1848-ban sor került az önálló magyar haditengerészet felállítására tett egyetlen újkori kísérletre. 1848-49 volt az a röpke történelmi pillanat, amikor Magyarországnak úgy volt esélye az önállóságra, hogy rendelkezett egy tengeri kikötővel, Fiuméval, és reménykedett Dalmácia feletti régi fennhatóságának visszanyerésében. Az osztrák flotta szétesése védetlenül hagyta az Adriát, így a már létező magyar kereskedelmi tengerészet oltalmazására és a fiumei kikötőszolgálat ellátására az önálló hadügyben gondolkodó magyar kormányzat haditengerészet szervezésére kényszerült. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a magyar politikai vezetés, köztük Kossuth, mindvégig Dalmácia csatlakozásában reménykedett, és a Fiumében felszerelendő hajókat egy majdani, jóval nagyobb, dalmáciai flotta magjának tekintette. A magyar tengerpart 1848 augusztusi elvesztése gyakorlatilag véget vetett az első felelős minisztérium által szervezett haditengerészet ügyének, de egészen

1849 nyaráig történtek különböző kísérletek magyar hadihajók felszerelésére,[1] köztük a legsikeresebb a kormány egykori dalmáciai ügynöke, Ivan Bratić volt, neki sikerült egyedül egy hajót, a ZRÍNYI-t, ténylegesen felszerelnie 1849 tavaszán.

Dolgozatomban a felelős minisztérium által felállítani kívánt haditengerészet szervezésének történetét kísérlem meg bemutatni. Jelen írás keretein belül két okból nem tárgyalom a későbbi próbálkozásokat: véleményem szerint ezek nem kapcsolódnak szervesen a kormány által szervezett haditengerészethez, továbbá elemzésük önálló tanulmányt megérdemelne. Az 1848-as haditengerészet története a magyar történelem kicsiny, ám mindmáig feldolgozatlan szelete, létezése azonban bekerült a köztudatba.[2] Talán éppen ezért sem árt ennek a témának a feldolgozása, a valós tények bemutatása, mert a köztudatban ezzel kapcsolatban élő kép teljesen hamis. A történeti irodalomban több szerző is foglalkozott a haditengerészet kérdésével, közülük a legfontosabb Horváth Jenő, aki a témára vonatkozó dokumentumok egy részét az 1920-as években[3] kiadta. Két oldalnál nagyobb terjedelmű összefoglalás a témáról nem jelent meg, a későbbi szerzők,[4] Dezsényi Miklós és a diplomáciatörténeti szempontból vizsgálódó Waldapfel Eszter nem végeztek önálló kutatásokat, ismereteiket Horváth Jenő műveiből merítették.

A magyar haditengerészet szervezésének tárgyalása előtt szükségesnek tartom felvázolni az események történeti hátterét, ezért röviden szólni kívánok Fiuméról és Dalmáciáról, valamint a császári-királyi haditengerészetről.

Fiume és Dalmácia

Mária Terézia 1779. április 23-án Fiume vámmentes, szabad kikötőt és kerületét, mint „közvetlen testet", a város jogait és belső közigazgatási rendszerét megtartva, Magyarországhoz csatolta. II. József 1786-ban a buccari, hreljini és vinodoli kerületeket „Littorale Hungaricum" (magyar tengerpart) néven a fiumei kormányzóságba olvasztotta. Fiumét azonban de facto csak egy 1822-es királyi leirat csatolta Magyarországhoz és 1823-ban került a terület élére magyar kormányzó.

Fiume kereskedelme Magyarországhoz tartozásának első időszakában, 1822-től 1848-ig igen csekély volt a birodalom fő kikötőjéhez, Trieszthez képest, ugyanis annak keres-

[1] Bratić mellett még 1849 kora nyarán történt egy kísérlet magyar hajók felszerelésére: Telekiék két francia hajót akartak megvenni, egy Braniczky nevű gazdag lengyel nemes pénzéből. Braniczky azért támogatta a hajóvásárlást, mert abban reménykedett, hogy Fiumén keresztül sikerül majd fegyverszállítmányokkal ellátni egy reménybeli lengyel szabadságharcot. *Waldapfel Eszter*: A független magyar külpolitika 1848-1849. Budapest, 1962. (a továbbiakban: *Waldapfel* i. m.) 239-241. o., valamint *Horváth Jenő*: A magyar kormány Adria-politikája. Magyar Adria Egyesület 1927. (a továbbiakban: *Horváth* 1927. i. m.) 22-23. o., 137-145. o.

[2] *Dékány András*: Kossuth Lajos tengerésze. Budapest, 1957. Dékány könyvében mindössze két dolog igaz: a megvásárolt hajót valóban IMPLACABILÉ-nek és az eladó kereskedőt Spiridion Gopčevićnek hívták, a szimpatikus Monostory főhadnagy és romantikus kalandjai már csak az írói fantázia szüleményei.

[3] *Horváth Jenő*: A magyar kormány adriai tervei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1925.; *Horváth* 1927. i. m.

[4] *Dezsényi Miklós*: 1848-49-es forradalom folyami és tengeri hadihajói. *Katonai Szemle*, 1957/8., *Dezsényi Miklós*: A magyar tengerészet és a dunai hajózás (*Hanke, Helmut*: Az óceánok meghódítása. Budapest, 1965. függeléke, továbbá *Dezsényi Miklós–Hernády Ferenc*: A magyar hajózás története. Budapest, 1965.

kedelmi forgalma ötvenszer múlta felül Fiuméét,[5] annak ellenére, hogy a város 1776-ban megkapta ugyanazokat a jogokat, melyek Triesztet illették. A forradalmat közvetlenül megelőző esztendőben Fiume forgalma 5320 érkező, 5369 induló hajó volt (zömében part mentén hajózó bárkák), összesen 120 862 tonna áruval, 5 125 544 forint értékben.[6] A kikötő csekély kereskedelmi forgalmát az alacsony magyar kivitel és a szinte nullával egyenlő behozatal okozta. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy Magyarországnak ugyan volt tengeri kikötője, de a tengeri úton jövő áruk Trieszten keresztül érkeztek az országba. Ebben az időben Fiume tulajdonképpen nem is volt igazi kereskedőváros, jövedelmeinek fő forrását az akkoriban nagy számú hajóépítő telep és a szabad hajózás, más áruinak a fuvarozása képezte, ezenkívül volt kötél-, szesz- és cukorgyára.[7] Fiume alacsony forgalmát az osztrákok által támogatott Trieszt erős versenye mellett legfőképpen a szárazföldi közlekedési nehézségek okozták. Nem véletlen, hogy már az 1832–36-os országgyűlésen felmerült a fiumei vasút gondolata, sőt, egyes képviselők[8] megépítését létkérdésnek tartották. A Széchenyi által tervezett Buda–Fiume vonalat 1848-ban sürgősséggel akarták elkezdeni, de végleg csak 1873-ban lett kész.

Mindezek ellenére Magyarország számára Fiume, mint egyetlen tengeri kikötő, nagy jelentőséggel bírt és a városnak is előnyös volt, hogy Magyarországhoz tartozott. A jó kapcsolatokat elősegítette az is, hogy a tulajdonképpeni Fiume (Sušak nélkül) lakosságának több mint 80%-a olasz nemzetiségű[9] volt, akik féltek a horvát nacionalizmus beolvasztó törekvéseitől, míg Magyarország tiszteletben tartotta a város régi kiváltságait, ugyanakkor lehetőségük nyílt – a szintén olaszok lakta – Trieszt bénító hegemóniája alóli kitörésre. Mivel Itália és az olasz nacionalizmus ekkoriban nem tudott reális alternatívát nyújtani, az Adria keleti partjának olasz lakói arra fordultak, ahonnan nagyobb előnyöket reméltek.

Velence több évszázados uralom után 1797-ben elvesztette Dalmáciát, mely Ausztriához került. Magyarország történelmi jogon igényt tartott Dalmáciára és 1825 óta minden magyar országgyűlés kérte e területnek az országhoz csatolását, ám ez nem történt meg. Dalmácia birtoklásával a magyar tengerpart területe 21-ről 12 000 négyzetkilométerre növekedett volna, olyan jelentős városokkal, mint Zára, Spalato, Sebenico, vagy Raguza. A magyarok dalmáciai törekvéseikben a városokban koncentrálódó 6%-nyi olaszra támaszkodhattak,[10] akiknek gazdasági súlya jóval meghaladta számarányukat, valamint a hagyományosan jó történelmi kapcsolatokra.

A márciusi forradalommal új szakasz kezdődött Fiume történetében is. A fiumeiek üdvözölték az alkotmányos átalakulást és néhányan március 22-én külön feliratban köszöntötték Kossuth Lajost,[11] akiben a tengeri kereskedelem pártfogóját látták. A későbbi

[5] *Dezsényi* 1965 i. m. 326. o.

[6] Uo.

[7] Fiume és a magyar–horvát tengerpart. Magyarország vármegyéi és városai. (Szerk.: *Borovszky Samu*) Budapest, é. n. (a továbbiakban: Fiume i. m.) 192-193. o.

[8] *Gergely András*: A fiumei vasút vitája az utolsó rendi országgyűlésen. *Századok*, 1979/4. 610. o.

[9] Fiume i. m. 147. o.

[10] Az osztrák tengermellék és Dalmácia. Budapest, 1892. 497. o.

[11] Matković és társai üdvözlő levele Kossuthnak 1848. március 22-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 34-35. o.

eseményekben igen fontos szerepet játszó kereskedő, Gaspar Matković külön levélben üdvözölte Kossuthot.[12] A fiumei helyzet azonban nem volt olyan idilli, mint ahogyan ezekből a levelekből gondolnánk, heteken belül kiéleződtek az olasz–horvát és a magyar–horvát ellentétek. Az első nemzetiségi zavarok hatására Kiss Pál kormányzó lemondott, helyét április végén gróf Erdődy János varasdi örökös főispán foglalta el.

1848 tavaszán-nyarán a magyar tengerpart Magyarország és a megerősödő horvát nacionalista mozgalom törekvéseinek egyik fő ütköző területévé vált. Magyar részről közben újra igényt támasztottak Dalmáciára, ám azt a horvátok is magukénak szerették volna tudni egy Ausztriához tartozó Horvát-Szlavón-Dalmát királyság keretében, melynek a magyar tengerpart is természetes részét képezi. A magyar kormány júniusban propagandát kezdett Dalmáciában,[13] főként Raguzában, a Magyarországhoz csatlakozás mellett. Magyarországon sokan Dalmácia birtoklásában látták a tengeri kereskedelem kifejlesztésének és az azt megvédeni képes haditengerészet létrehozásának a lehetőségét.[14] Az osztrák császári kormány névleg elismerte Dalmácia Magyarországhoz tartozását, de ennek megvalósulását különböző technikai nehézségekre való hivatkozásokkal igyekeztek elodázni. Dalmácia birtoklására az adott körülmények között nem sok esélye volt Magyarországnak, mivel a szerény propagandán kívül nem álltak rendelkezésére más eszközök és az országot elszigetelte az ellenséges hangulatú Horvátország és a Határőrvidék. Magyar politikusok, köztük Kossuth, mindezek ellenére reménykedtek Dalmácia megszerzésében.[15]

A magyar tengerpart és Dalmácia birtoklásáért kibontakozott kettős küzdelem az osztrákok által titokban pénzzel és fegyverrel támogatott Horvátországgal meghaladta a fiatal magyar kormány erejét, melyet más, fontosabb feladatok kötöttek le. Hamarosan nem csak Dalmácia birtoklása, de a magyar tengerpart és Fiume megtartása is kérdésessé vált. A tengerparti területek elvesztése felé ható okok egyik legfontosabbika maga a földrajzi helyzet volt, mert az ellenséges Horvátországon keresztül szinte lehetetlen volt minden közlekedés. Paolini fiumei polgár Giuseppe Susaninak, a város országgyűlési képviselőjének írt levelében valóságos „istencsapásának" nevezi[16] a Magyarország és Fiume közé „beékelődő" Horvátországot. A magyar kormány augusztus végén oda jutott, hogy Horvátországgal a puszta szövetségesi viszonyra is hajlandó lett volna, a tengerpart és az oda vezető út biztosítása fejében,[17] de a horvátok már nem voltak hajlandók tárgyalni.

[12] Matković levele Kossuthoz 1848. március 22-én. In: *Horváth* i. m. 35. o.

[13] A magyar kormány 1848 júniusában dalmáciai propagandaútra küldte Anton Grubišić pap-tanítót, majd Nagy Sándort, Nagy Pétert és Ivan Bratićot, hogy a közvéleményt megnyerjék a Magyarországhoz való visszacsatolás ügyének. *Horváth* 1927. i. m. 49-59. o., 67-69. o.

[14] Várady József tanácsos levele Szemere Bertalanhoz 1848. május 22-én, melyben Dalmácia birtoklásában látja a magyar tengerészet fellendülésének lehetőségét: "Dalmáthon birtoka nélkül tengeri haderővel sem bírhatunk, tengeri kereskedelmünket tehát idegen tengeri hatalom védelme alá rendelnünk kellene, mi hazánk főérdekeit, tengeri kereskedésünket, anyagi jólétünk szabad és kedvező kifejlését idegen hatalom kegyeitől függővé teendné, önállásunkat veszedelmeztetné." In: *Horváth* 1927. i. m. 63. o.

[15] *Waldapfel* i. m. 239. o.

[16] Paolini levele Susaninak 1848. július 30-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 74. o.

[17] Az 1848. augusztus 27-i minisztertanács határozata. In: Kossuth Lajos Összes Művei XII. k. (S. a. r. *Sinkovics István*) Budapest, 1957. (a továbbiakban: KLÖM XII. i. m.) 805. o.

A horvát nacionalista mozgalmak eltérő intenzitással jelentkeztek a magyar tengerpart különböző részein. Fiume mindvégig magyarhű maradt.[18] Nem így alakult Buccariban a helyzet. Június végén a városi tanács Jellačić mellé állt, és Zágrábból horvát határőröket kapott erősítésül. Mivel Fiume helyőrsége horvát katonákból állt, a kormányzó nem tudta a magyar hatóságokat megvédeni, mert ezt a fiumei katonai parancsnok megtagadta.[19] Ezek után a buccari és vinodoli kerülettel minden kapcsolat megszakadt, ott már a bán rendelkezett. A buccari események után a magyar kormány sürgős lépéseket tett, hogy a fiumei horvát csapatokat magyarokkal váltsák fel, július 7-től október 3-ig több mint negyven irat keletkezett e tárgyban.[20] Hiába történtek azonban erőfeszítések, nem érkezett egyetlen magyar csapat sem Fiuméba, ugyanis vagy el sem tudtak indulni, vagy az osztrákok időközben Itáliába vezényelték őket.

Július óta Fiume megtartása is egyre kérdésesebbé vált, hiába szervezték meg itt is a nemzetőrséget, fegyverek hiányában[21] ez nem sokat ért a városi és a közelgő báni katonasággal szemben. Augusztus során mind a fiumeiek, mind Susani képviselő kétségbeesett levelekkel kérték a kormánytól és a nádortól a város megvédését, a kincstár biztonságba helyezését.[22] Augusztus 28-án Josip Bunjevać zágrábi alispán ultimátumot intézett Erdődy kormányzóhoz, melyben a hatalom átadását követelte. A nemleges válasz után Bunjevać csapatai augusztus 31-én egyetlen puskalövés nélkül elfoglalták a várost, a kormányzónak és a magyaroknak pedig távozniuk kellett. Hiába menesztett Fiume városa küldöttséget Bécsbe, hiába tiltakozott a magyar kormány,[23] a történteken ez már nem változtatott, Fiume csak az 1867-es kiegyezéssel került vissza Magyarországhoz.

Bár a tengerpart elveszett, a magyar politikai vezetés nem mondott le róla, visszaszerzésére tervek készültek 1848 novemberében, illetve 1849 tavaszán.[24] A Fiume felé vezető út megnyitása és a kikötő elfoglalása óriási stratégiai jelentőséggel bírt, mert így az ország a tenger felé kitörhetett volna az elszigeteltségből, és jelentős fegyverszállítmányokhoz juthatott volna hozzá.

Bár a magyar tengerészet kifejlesztését Dalmáciától várták, Fiume kereskedelmi flottája sem volt elhanyagolható, ugyanis 72 nagy, tengerjáró hajóból, és több száz kisebb járműből[25] állt. A fiumei hajósok az itáliai háborús helyzet miatt nem mertek osztrák zászló alatt kifutni, mert az Adrián a szárd-nápolyi flotta egységei cirkáltak, ezért kérték a minisztériumot, hogy magyar zászló alatt hajózhassanak. Az április 12-i miniszterta-

[18] Erdődy jelentése Szemerének 1848. augusztus 20.: *Jakab Elek*: A magyar Fiume. Budapest, 1881. 25. o.

[19] Erdődy Kossuthnak 1848. július 4-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 63. o.

[20] *Horváth* 1927. i. m. 18. o.

[21] Paolini levele Susanihoz 1848. július 30-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 74. o.

[22] Susani Kossuthoz 1848. augusztus 11-én. Tosoni levele István nádorhoz 1848. augusztus 27-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 87-88. o., 97-98. o.

[23] Külügyminisztériumi elnöki határozat 1848. szeptember 3. Fiume város küldötteinek felségfelterjesztése, 1848. szeptember 4. In: *Horváth* 1927. i. m. 109-110. o., 112-114. o.

[24] *Waldapfel* i. m. 239. o.

[25] *Dezsényi* 1965. i. m. 326. o.

nács után a kormány határozatban szólította fel az osztrák kormányt[26] a magyar lobogó megvédésére és a külfölddel való megismertetésére. Ezzel a lépéssel megszületett a magyar kereskedelmi tengerészet.

A kereskedelem fellendítése érdekében István nádor május 5-én levelet írt Spiridion Gopčevićnek,[27] a leggazdagabb trieszti kereskedőnek, melyben tanácsokat kért. Gopčević, aki később kulcsszerepet játszott a magyar haditengerészet felállításának kísérletében – és annak elbukásában – ‚az angol alkotmányos intézmények behozatalát, flotta építését, állambank alapítását, a vasúthálózat fejlesztését javasolta.[28] Ezek nagyon általános javaslatok voltak, megvalósításukhoz békés, nyugodt időkre lett volna szükség. Ekkoriban azonban éppen békés, nyugodt időkben volt a legnagyobb hiány.

A cs. kir. haditengerészet 1814-1849-ben

A hagyományosan szárazföldi orientációjú Habsburg monarchia haderejének a flotta mindig a legelhanyagoltabb része volt, ebben az időszakban pedig – Metternichnek köszönhetően – valóságos mostohagyermeke. Az osztrák felső vezetés feleslegesnek tartotta a haditengerészetet, nem értette meg annak szükségszerű voltát, s úgy vélte, elég a birodalom tengeri kereskedelmének védelmét rábízni Nagy-Britanniára, így a saját hajóhad költségeit meg lehet spórolni. Ennek az elgondolásnak a hibái hamarosan kiütköztek és hosszú évtizedekig tartó küzdelem bontakozott ki a haditengerészetet igénylők és az azt ellenzők között. A birodalom tengeri kereskedelme az 1820-as években jelentősen fellendült, ez, valamint a görög szabadságharc alatt elharapódzó kalózkodás egyértelművé tette, hogy szükség van saját flottára. A felső vezetés azonban továbbra sem törődött a haditengerészettel, így annak presztizse alacsony maradt, az osztrák tiszteket nem vonzotta a tengeri szolgálat. Emiatt a flotta megtartotta zárt, velencei jellegét, a tisztikar és a legénység olaszokból állt, olasz volt a vezényleti nyelv, még a régi, velencei szabályzatokat is megtartották, csak a lobogó volt osztrák. Olybá tűnt, mintha Ausztria mindenestül kibérelte volna ellensége, Velence hajóhadát. Ezért a nemtörődömségért azonban 1848-ban súlyos árat fizetett.

1815-ben a bécsi kongresszus Ausztria birtokába juttatta Velencét, szentesítve a város 1814-es elfoglalását. Velencével együtt osztrák kézre került a franciák által modernizált velencei flotta. Metternich elvei alapján még abban az évben leszerelték a hajók nagy részét, két 74 ágyús sorhajó pedig leégett,[29] így a flotta mindössze[30] 2 fregattot,[31]

[26] Minisztertanácsi határozat a magyar lobogó használatáról 1848. április 12. In: *Horváth* 1927. i. m. 37. o.

[27] István nádor Gopčevićhez 1848. május 5-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 43. o.

[28] Gopčević István nádorhoz 1848. július 5-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 64. o.

[29] *Gogg, Karl*: Österreichs Kriegsmarine 1440–1848. 1972. (a továbbiakban: *Gogg* i. m.) 8. o.

[30] *Csonkaréti Károly*: Előszó. In: *Greguss György*: Utazás Keleten 1881. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Csonkaréti* 1988. i. m.) 3. o.

[31] Fregatt: háromárbocos, teljes vitorlázatú hadihajó, 1300–2000 tonnás. Rendelkezett zárt ütegsorral, fegyverzete 40–56 lövegből, személyzete 300–500 főből állt.

1 brigget[32] és néhány tucat kisebb egységet számlált. A lassú fejlesztés az 1820-as évek elején kezdődött. Létrehozták a „Levante–flottilát" mely 1825-ben a „Levante–hajóraj" nevet vette fel, s feladata a kalózok elleni harc volt. A lassan gyarapodó flotta egységei 1840-ben először vettek részt nemzetközi flottatüntetésen (Beirut blokádja), ami az osztrák hajóhad nagy tengeri hatalmak általi elismerését jelentette.

A Habsburg birodalom tengerpartját három kerületre osztották: az első körzet központja, egyben a flotta főparancsnokságának székhelye Velence volt, a másodiké Trieszt, alá tartozott Isztria és Fiume, a harmadik körzetet Dalmácia alkotta, Zára központtal. Természetesen a kikötőkben, így Fiumében is, a pénzügyőri és kikötő-rendészeti feladatokat a cs. kir. flotta kisebb egységei látták el. Fiume környékén az egyik legfontosabb feladat a szicíliai és szardíniai só becsempészésének meggátolása volt. Kossuth – helytálló – adatai[33] szerint a Quarnerón, Pola és Lussinpiccolo között egy goelette[34] és egy peniche[35] cirkált, főként a sócsempészek elfogása céljából, Fiumében egy peniche horgonyzott, míg a martinschizzai veszteglő intézetnek, egészségügyi szolgálatra, szintén egy peniche állott rendelkezésére.

1848 elején az osztrák hajóhad a laguna–flottával együtt 157,[36] más források szerint 162[37] egységet számlált. Ekkor már két felfegyverzett gőzhajó is szolgált a haditengerészetben.[38] A tisztikarban volt néhány magyar tiszt, de arányuk csak 3%-ot ért el.[39]

1848. március 17-én Velencében kitört a forradalom. Március 22-én az Arzenál munkásai és tengerészei elfoglalták az Arzenált, parancsnokát megölték, von Martini altengernagyot, a flotta főparancsnokát egész törzsével együtt letartóztatták. Az olasz tisztek és legénység zöme a forradalmárokkal tartott és 113 hajó került a velenceiek kezére,[40] a legnagyobb harcértékű egységek azonban osztrák kézen maradtak.[41] A megmaradt hajókat Triesztben és Polában vonták össze, a flotta Gyulai Ferenc altábornagy parancsnoksága alá került. A még megmaradt olasz tiszteket és matrózokat, mint megbízhatatlano-

[32] Brigg: kétárbocos, keresztvitorlázatú, 300-500 tonnás hajó. Nyílt tengeri szolgálatra alkalmas, fegyverzete 12-18 db, 12-24 fontos lövegből, általában karronádokból állt, legénysége 80-130 fő volt.

[33] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 666. o. A hajók a következők voltak: a SFINGE goelette, a LAIBACH, az IRIDE és a MODESTA penichék. *Khuepach, Artur von - Bayer, Heinrich von*: Geschichte der k. k. Kriegsmarine während der Jahre 1814-1847. Graz, 1966. (a továbbiakban: *Khuepach-Bayer* i. m.) 107. o.

[34] Goelette: Földközi-tengerre jellemző hajótípus, két árboca erősen hátrafele döntött, vitorlázata lehet kereszt- vagy hosszvitorlázat. Gyors, 150–250 tonnás hajó, nyílt tengeri szolgálatra még éppen alkalmas, hadihajóként 8–12 db 6–12 fontos löveget hordozott, személyzete 60–80 főből állt.

[35] Peniche: Földközi-tengeri hajótípus, 60–80 tonnás, kétárbocos. Vitorlázata hosszvitorlázat, de mindkét árbocán visel két–két keresztrudat (ún. topsegel–sóner vitorlázat). Nyílt tengeri szolgálatra nem alkalmas, fegyverzete 1–2 forgatható, 18–32 fontos ágyú, és 2–4 db 3–6 fontos löveg. Személyzete 30–40 fő.

[36] *Benko, Jerolim Freiherr von*: Geschichte des K. K. Kriegsmarine während der Jahre 1848-1849. Wien, 1889. (a továbbiakban: *Benko* i. m.) 33-34. o.

[37] *Gogg* i.m. 48. o.

[38] *Benko* i. m. 33. o.

[39] *Benko* i. m. 12-23. o.

[40] *Gogg* i. m. 42.

[41] *Benko* i. m. 334. o. Az osztrákoknál maradt mind a három fregatt, két korvett és négy brigg.

kat, eltávolították, a legénységet a titeli sajkások két századával pótolták.[42] Von Kudriaffsky fregattkapitány parancsnoksága alatt egy hajóraj áprilisban körülzárta Velencét, de az egyesült szárd–nápolyi hajóhad a város segítségére sietett. Az osztrák egységek május végén Triesztbe vonultak vissza, az olaszok pedig június 6-án blokád alá vették a kikötőt. Radetzky custozzai győzelmét követően, augusztus 12-én megszűnt Trieszt blokádja. Az osztrák flotta szeptemberben újra körülzárta Velencét, a város második blokádja 1849. augusztus 28-ig tartott.

1848 tavaszán–nyarán több terv is születetett arra, hogy hogyan lehetne az igencsak összezsugorodott méretű flottát rövid időn belül új egységekkel ellátni. Ezen tervezetek közül számunkra a Gopčević-féle a legfontosabb. Spiridion Gopčević, a leggazdagabb trieszti kereskedő és hajótulajdonos április 12-én felajánlotta 17, 300-700 tonnás kereskedelmi hajóját[43] a flotta létszámának növelésére, tonnánként havi 5-6 forintos bérleti díjért. A tervezetet áttanulmányozták, végül az osztrák kormány a szorult anyagi helyzetre és a közeli fegyverszünet reményére hivatkozva júniusban elutasította azt. Még szó sem volt a terv elutasításáról, mikor Gopčević megbízottja, Gaspar Matković május 12-én a 17 hajóból nyolcat felajánlott megvételre a magyar kormánynak.[44]

Miután a cs. kir. flotta nagy része velencei kézre került és a megmaradt hajókat blokádszolgálatra vonták össze, Fiumében az osztrák tengerészet nem tudta többé ellátni a pénzügyőri és az egészségügyi szolgálatot. 1848 április végéig még a kikötőben horgonyzott a SFINGE nevű goelette,[45] májustól azonban már egyetlen hadihajó sem állomásozott Fiumében.

A magyar haditengerészet szervezése

Az 1848. április 12-i minisztertanács határozata után új lobogó jelent meg a tengereken, és, ha csak rövid időre is, megszületett az önálló magyar kereskedelmi tengerészet. Tudomásunk van róla,hogy 1848 nyarán néhányan valóban magyar zászló alatt hajóztak.[46] Az osztrák kormány a határozat egyik pontját, a magyar zászló külföldi megismertetését a külképviseletek útján, teljesítette,[47] a másikat, a lobogó védelmét a tengereken, még ha akarta volna, sem tudta teljesíteni. A cs. kir. haditengerészet története megmutatta, hogy a kereskedelmi hajózás védelmét nem lehet idegen ország flottájára bízni, erre csakis megfelelő méretű és ütőképes *saját* hajóhad alkalmas, mert különben az ország kiszolgáltatott egy másik hatalomnak.

[42] *Csonkaréti* 1988. i. m. 5. o.

[43] *Benko* i. m. 335. o.

[44] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Közlekedési és Közmunkaügyi Minisztérium iratai 1848., elnöki iratok. H 31 2. d., iktatószám nélkül.

[45] *Benko* i. m. 141. o.

[46] Paolini levele Susanihoz 1848. július 30-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 74. o.

[47] Az osztrák külügyminiszter Esterházyhoz 1848. július 31. In: *Horváth* 1927 i. m. 75. o.

1848 tavaszától a felelős pozícióban lévő személyek (Kossuth, Szemere, Mészáros, Várady) közül sokan felismerték, Magyarországnak szüksége van tengeri hajóhadra.[48] A haditengerészet felállításának fő okát mindannyian Dalmácia csatlakozásának reményében látták. Az immár önállósult, magyar lobogó alatt futó és az új kikötők csatlakozásával megnövekvő kereskedelmi flotta, valamint az új tengerparti területek védelme megkövetelte volna egy önálló magyar haditengerészet létrehozását. Az első időkben, mikor még reálisnak tűnhetett Dalmácia gyors csatlakozása, talán számítottak arra, legalábbis Szemere szavaiból erre lehet következtetni,[49] hogy az akkori gyakorlat szerint a magyarországi főhadparancsnokságok mintájára a magyar kormány rendelkezése alá kerül a zárai főhadparancsnokság, és vele együtt a cs. kir. haditengerészet dalmáciai területi parancsnoksága is, hajóival együtt. Ekkor a dalmát flotta már csak néhány kisebb, nyílt tengeri szolgálatra nem alkalmas egységből állt.[50] Hamarosan nyilvánvalóvá vált, Dalmácia Magyarországhoz csatolása még várat magára, de a kialakult helyzetben a korábbi kikötői szolgálatok ellátására Fiuménak szüksége van hadihajókra. Hosszabb távon pedig fokozott szükség van a haditengerészetre, a tengeri kereskedelem védelmezésére, mert az osztrák flotta maradványai védetlenül hagyták az Adriát, és a Habsburg birodalmon belüli teljes önrendelkezére, tiszta perszonálunióra törekvő ország érdekei is ezt kívánták meg. Ezek az okok Magyarországot Fiume bázisú, önálló haditengerészet felállítására kényszerítették, melynek felszereléséről a magyar kormánynak kellett gondoskodnia.

Az első felelős magyar minisztériumnak a legnagyobb és legnehezebb feladata az önálló magyar hadügy és hadsereg megteremtése volt. Engedelmességre kellett szorítania a magyarországi főhadparancsnokokat, és meg kellett kísérelnie a magyar újoncozású erők visszavonását az ország területére. Meg kellett küzdenie Béccsel, mert az osztrák kormány számára nem volt magától értetődő az önálló magyar hadügy. A legnagyobb lépés a nemzetőrség és a Batthyány által kezdeményezett honvédség megszervezése volt. Mivel Magyarország nem tengeri ország, a legfontosabb feladatot a szárazföldi hadsereg felállítása jelentette, ez lekötötte a minisztérium erejének nagy részét, valamint a haditengerészethez értő megfelelő szakembereik sem voltak, ezért a tengeri haderő szervezése háttérbe szorult.

Nem véletlen, hogy a haditengerészet felállítására tett első kezdeményezés az ügyben leginkább érintett tengerpart felől indult ki. Gaspar Matković, fiumei hajóvállalkozó, Kossuth lelkes híve, mint említettük, 1848. május 12-én, Budán írott levelében[51] Spiridion Gopčević trieszti kereskedő megbízásából felajánlotta annak 8 hajóját a magyar kormánynak, haditengerészet létrehozásának céljára. Egyedül csak ebben a levélben, fordul elő a Magyar Királyi Haditengerészet[52] kifejezés, az összes későbbi dokumentumban sehol. Az ajánlat érdekessége az, hogy ugyanez a 8 hajó ebben az időben az

[48] Várady Szemeréhez 1848. május 22-én. Szemere Esterházyhoz 1848. június 5-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 47-49. o., 58. o.

[49] Szemere Esterházyhoz 1848. június 5-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 58. o.

[50] *Benko* i. m. 140. o.

[51] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. OL H 31 2. d., i. sz. n.

[52] Uo. Regia Marina Ungarica

osztrák flotta felé is ajánlat tárgyát képezte,[53] amiről Matković feltehetően nem tudott. A magyar haditengerészet felállítására tett kezdeményezésnek, amennyire megállapítható, Gopčević részéről főként üzleti okai voltak, így akart megszabadulni eladhatatlannak bizonyult hajóitól,[54] míg Matkovićot a magyar ügy iránti őszinte lelkesedés hatotta át.[55]

Levele elején Matković kifejti, miért van szüksége Magyarországnak a forradalom után önálló haditengerészetre,[56] jelesül, hogy meg tudja védeni kikötőit, kereskedelmi hajóit és lobogóját a tengeren. Hitet tesz amellett, mennyire nélkülözhetetlen az ország számára a flotta, mennyire megemeli a nemzet tekintélyét, és milyen kitűnő eszköz a fiatalok nevelésére. A tulajdonos, Gopčević, aki meleg érzelmekkel viseltetik a magyar ügy iránt – a levél szerint – jutányos áron felajánlja 8 hajóját, vagy közülük egyet, illetve többet, a magyar kormánynak megvételre. Matković azt is hozzáteszi, hogy ennyi hajót ilyen rövid idő alatt sehol máshol nem lehetne beszerezni. Minden hajó árát külön-külön szerződésben állapítanák meg, melyet csak átadásuk után kellene kifizetni. Gopčević a hajókat a tüzérség kivételével minden szükséges felszereléssel adja át, sőt azt is vállalja, hogy Angliában felszereli azokat ágyúkkal.[57]

A hajók a levél szerint eredetileg is hadihajóknak épültek Fiumében, azzal a szándékkal, hogy Amerika meg nem nevezett országainak adják el őket,[58] de az üzlet valamilyen okból nem jött létre. A 8 hajó közül 3 korvett[59] volt, a GLORIA, a HERCEG (minden bizonnyal azonos az ISTVÁN FŐ HERCZEG-gel[60]) és a még befejezetlen POLA, 4 egyforma brigg, az IMPLACABILE, az INFATICABILE, az INSUPERABILE, és az INVINCIBILE, és egy bark,[61] a SIR ROBERT PEEL. A hajókról csak korukat tudjuk meg, a legidősebb, az IMPLACABILE, két éves, a legfiatalabb, a POLA, még el sem készült teljesen, valamint azt, hogy hány ágyúval szerelhetők fel: a korvetteket 22, illetve 24, a briggeket és a barkot 18 „nagy kaliberű ágyúval,"[62] összesen 158 darabbal. Az ágyúkra vonatkozó adatok túlzásnak minősíthetők, ugyanis tudjuk, hogy az IMPLACABILE (=Kérlelhetetlen) brigg, melyet a kormány később megvásárolt, csak

[53] *Benko* i. m. 335. o.

[54] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. OL H 31 2. d., i. sz. n.

[55] Kayser Albert Telekihez 1849. február 15-én. In: *Horváth* 1927 i. m. 129. o.

[56] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. OL H 31 2. d., i. sz. n.

[57] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. OL H 31 2. d., i. sz. n., valamint Gopčević kötelezvénye 1848. augusztus 17-én. OL Pénzügyminisztérium iratai 1848., elnöki iratok. H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[58] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. OL H 31 2. d., i. sz. n.

[59] Korvett: háromárbocos, teljes vitorlázatú, 700–1100 tonnás hadihajó. Nincs zárt ütegfedélzete, fegyverzete 20–30 db 24–32 fontos ágyú, személyzete 160–270 fő.

[60] 1846-ban, mikor István főherceg Fiumébe látogatott, bocsátották vízre azt a háromárbocost, melyet tiszteletére ISTVÁN FŐ HERCZEG névre kereszteltek. Mivel ennek az egy hajónak volt magyar neve, és kora is megegyezett az ajánlatban szereplő HERCEG-évl, bizonyosak lehetünk, hogy a két név ugyanazt a hajót jelöli. *Dezsényi* 1965. i. m. 327. o.

[61] Bark: A múlt század közepén még csak háromárbocos, 800–1200 tonnás kereskedelmi hajótípus. Elő és főárbocán keresztvitorlázatot, tatárbocán hosszvitorlázatot hordoz.

[62] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. OL H 31 2. d., i. sz. n.

14, maximum 16 löveggel volt felszerelhető, és a POLA nevű korvett pedig, melynek megvételét szintén tervezték, 24 helyett csak 20 ágyút bírt volna el.[63]

Az eredetileg a miniszterelnöknek címzett ajánlat sorsát nyomon tudjuk követni. A levél május 20-án a hadügyminisztériumba érkezett.[64] Mészáros Lázár, aki négy nap múlva kezdte meg miniszteri működését, rögtön foglalkozott a kérdéssel. Mészáros jó ötletnek tartotta (bár az olasz nyelvű levelet nem túl figyelmesen olvashatták el, mert Gopčević helyett megbízottját, Matkovićot vélték a tulajdonosnak[65]), de nem tudta, van-e pénze e célra a minisztériumnak, ezért május 30-án áttette az iratot Kossuth pénzügyminiszterhez.[66] A levél fogadtatásából kitűnik, a kormánynak nem volt saját elképzelése a haditengerészetről, Gopčević ajánlatának nem volt látható alternatívája, mert az ötleten kapvakaptak. Nem is lehetett ekkor, 1848 tavaszának bonyolult viszonyai között, mikor a hadügyminiszter még külföldön tartózkodott, az alig egy hónapos minisztériumnak kialakult koncepciója egy olyan, perifériálisnak számító kérdésről, mint a haditengerészet. Kossuth is továbbadta az ajánlatot, június 17-én azzal a kéréssel tette át az ügyet Széchenyi István közlekedési és közmunkaügyi miniszternek, hogy minden előzetes kötelezettség nélkül kezdjen tárgyalásokat az ajánlattevővel, és eredmény esetén a dolgok financiális részéről őt értesítse.[67] Mind a 8 hajó megvétele és felszerelése az IMPLACABILE 65 000 Ft-os ára[68] és a korabeli hajóárak ismeretében, óvatos becslések szerint is, legalább 800 000 Ft-ba került volna, évi fenntartásuk is közel ennyibe.[69] Ez igen jelentős összeg, ugyanis a magyar kormány angliai fegyvervásárlásokra összesen 500 000 Ft-ot költött,[70] annál is inkább, mert ezeket a kifizetéseket aranyban vagy ezüstben kellett eszközölni, amiben pedig az országban nagy hiány mutatkozott.

A Közlekedési és Közmunkaügyi Minisztérium részéről nem találtam annak nyomát, hogy megkezdték volna az ügyben a tárgyalásokat, amit megerősít a hajóvételi bizottság augusztusi jegyzőkönyve[71] is, mely szerint Gopčevićhez nem érkezett megkeresés a magyar kormánytól és az ár körüli konkrét tárgyalásokat csak akkor kezdték meg.

A haditengerészet ügye ekkor másfél hónapra elakadt, végül Kossuth pénzügyminiszter, aki már egyszer foglalkozott vele, vette a kezébe, és 1848. augusztus 3-án utasította gróf Erdődy János fiumei kormányzót egy, vagy két hajó vásárlására és felfegyverzésé-

[63] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 89-91. o.

[64] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. OL H 31 2. d., i. sz. n.

[65] Kossuth Széchenyinek 1848. június 17-én. In: KLÖM XII. i. m. 272. o.

[66] Uo.

[67] Uo.

[68] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 89-91. o. Az IMPLACABILE vételszerződése 1848. október 15-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 120. o.

[69] A korabeli hajók árát úgy fejezték ki, hogy egy tonnája mennyibe került. Minél kisebb volt egy hajó, a tonnánkénti ára is általában alacsonyabb volt, ezért egy, az IMPLACABILÉ-nél kétszer nagyobb korvett ára nem kétszerese, hanem két és félszerese az IMPLACABILÉ-ének, kb. 180 000 Ft. Egy szolgálatban tartott hadihajó éves fenntartási költsége megközelítette a hajó árát; a nagyszámú legénység zsoldja és élelmezése, a futó- és állókötélzet cseréje, a szükséges javítások és festés elvégzése jelentős összegeket emésztett fel.

[70] *Horváth Jenő*: A magyar kormány angliai fegyvervásárlása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1936. 106. o.

[71] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 89. o.

re.[72] A döntés hátteréről sajnos nem maradt írásos dokumentum, így nem tudjuk, hogy azt pontosan mi motiválta, és miért pont ekkor történt. Giuseppe Susani egyik leveléből,[73] aki Fiume országgyűlési képviselőjeként érintve volt a kérdésben, következtetni lehet, hogy augusztus 2-án volt egy szóbeli megbeszélés a fiumei hadihajókról, de azt nem tudjuk meg, kik vettek részt rajta Kossuthon kívül. Susani a haditengerészet egyik fő szorgalmazója lehetett, mert leveleiben[74] többször rákérdez a hajók felszerelésére, és mint fiumei képviselőnek, neki fűződött hozzá a legtöbb érdeke. Kossuth utasításából[75] és Susani feltételezett szerepéből következtetni lehet a létrehívás okaira: június-július során kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek Fiume környékén, egyre növekedett a város báni katonaság általi fenyegetettsége, ezért nagyobb súllyal eshetett a latba a Kossuth által említett okok[76] között a város megrohanása esetén annak védelme és a kincstár elmenekítése, mint a cs. kir. haditengerészet megszűnt szolgálatainak ellátása. A háttérben meghúzódhatott az is, hogy ekkoriban magyar propaganda folyt Dalmáciában, és szerették volna, ha van a térségben egy-két magyar hadihajó. Az utasítás tartalmaz egy egymondatos utalást a haditengerészet távlati, bővebb kifejlesztésére; Kossuth későbbi gondolatainak ismeretében[77] ez összekapcsolódhat Dalmácia birtoklásának reményével.

Kossuth a haditengerészet szervezését ideiglenesen a maga rendelkezése alá kívánta vonni,[78] feltehetően Mészáros tudtával, annak távolléte miatt, mindenesetre legkésőbb augusztus 25-én beszámolt az ügyről a hadügyminiszternek.[79] Kossuthnak, mint pénzügyminiszternek, fontos szerepe volt a honvédség szervezésében, mert ennek pénzügyi fedezetét az ő feladata volt biztosítani, a haditengerészet ügyében is a financiális dolgokról rendelkezett. Később a haditengerészet kettős rendelkezés alá került, pénzügyeiben továbbra is Kossuth döntött, de a tiszteket már Mészáros nevezte ki, és ő adta nekik a parancsokat. A fennmaradt minisztertanácsi jegyzőkönyvek egyikében sincs határozat a haditengerészet létrehozásáról, míg a dunai gőzhajók hadi célra megvételéről igen.[80]

Meg kell vizsgálni azt is, hogy augusztusra kialakult-e a magyar kormány részéről valamilyen haditengerészeti koncepció. A szűken rendelkezésre álló források szerint bi-

[72] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 666-669. o.

[73] Susani Kossuthoz 1848. augusztus 11-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 88. o.

[74] Uo.

[75] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 666. o. "E szolgálat megszűnt, s Magyarország politicai átalakulása után nem is fog többé felelevenedni, azonban a Ministeriumnak kötelessége a kincstári javadalmakat megótalmazni, a tengeri egészségügyi szolgálatot fenntartani, s magát a tengeri kereskedést gondjai alá venni, továbbá Horvátországnak jelen ellenséges állásában egy a fiumei kincstár pénzekről mint az ott létező Magyar tiszteknek - megrohanás esetébeni - védelméről gondoskodni, de különben is erősen el vagyok határozva, minden tőlem telhetőt elkövetni, hogy a hű s nemes érzelmű Fiume jövendője biztosítassék s kereskedés felvirágoztassék,..."

[76] Uo.

[77] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 668 o., valamint Kossuth Gopčevićnek 1848. augusztus 29-én. In: KLÖM XII. i. m. 830. o.

[78] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 667. o.

[79] *Széchenyi István*: Napló. Budapest, 1978. 1315. o.

[80] *Urbán Aladár*: A MÉSZÁROS HADIGŐZÖS 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1987./4. (a továbbiakban: *Urbán* i. m.) 668-669. o.

zonyos kérdésekben igen, bizonyos kérdésekben nem. Kossuth augusztus 3-i utasításából egyetlen szilárd alapelv tűnik ki, mégpedig a tisztek és a legénység nemzetiségének kapcsán, ugyanis jelentős számú magyarral akarta feltölteni mind a tiszti, mind a legénységi állományt, hogy elkerüljék a cs. kir. haditengerészet sorsát. Az utasítás nagy része tulajdonképpen e téma körül forog.[81] Ezen a jelentős kérdésen túl viszont semmiféle önálló és kiforrott elképzeléssel nem rendelkeztek, bár ez nem csoda, hiszen nem álltak a magyar kormány rendelkezésére sem megfelelő tapasztalatok, sem szakértők, ezért rövid idő alatt nem is tudott a haditengerészet ügyében megfelelő irányelveket és konkrét elképzeléseket kidolgozni. Kossuth utasításának a hajókra vonatkozó fő forrása minden bizonnyal Matković májusi levele volt, ugyanis kimondja, hogy brigget, vagy korvettet kell venni,[82] azt a két típust, melyet eladásra felkínáltak, noha léteztek más hajótípusok (goelette, peniche) is, melyek létezéséről Kossuth tudott, s melyek olcsóbbak és alkalmasabbak lettek volna a kitűzött rendészeti feladatok ellátására.[83] Az utasítás még arra is tesz egy célzást, hogy Gopčevićnek van a legtöbb alkalmas hajója.[84]

1848 történetét vizsgálva, egyedülálló lehetőség mutatkozik két vízi haderő, a folyami és a tengeri szervezésének összehasonlítására, ezért egy kis kitérőt teszünk a folyami hadihajók felé. Mind a tengeri, mind a folyami haderőnek megvoltak a maga elődei, a tengeri szolgálatot a cs. kir flotta egységei látták el, a folyamit pedig a titeli sajkások. 1848 tavaszán mindkettő szolgálatai megszűntek, és Magyarországnak meg kellett szerveznie saját folyami és tengeri hajóhadát.

1848 tavaszán a Titellel szemközt elsáncolt szerb felkelőkhöz csatlakoztak a szintén szerb nemzetiségű sajkások és hajóikkal az egyik legfontosabb szállítási útvonalat veszélyeztették. A minisztérium számára nyilvánvalóvá vált a dunai hadihajók sürgős felszerelésének elkerülhetetlen szükségessége. Ezzel együtt járt egy szemléletváltás is, ugyanis a kormány az addigi evezős sajkák helyett – melyek jócskán elavultak már – gőzhajók felfegyverzését tervezte.

A folyami hadigőzösökkel kapcsolatos irodalom nem egységes abban a kérdésben, hogy a gőzhajók alkalmazásában kié az úttörő szerep. Dezsényi Miklós, és az ő nyomán Csonkaréti Károly szerint Kossuth ötlete volt,[85] míg Urbán Aladár szerint Széchenyié.[86] A Közlekedési és Közmunkaügyi Minisztérium iratai[87] alapján én Urbán Aladárnak adok igazat, annál is inkább, mert Dezsényi nem bizonyítja állítását, Csonkaréti pedig az ő álláspontját vette át.

[81] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 667-668. o.

[82] Uo. "A felfegyverzendő hajónak vagy egy nagyobb fajtájú Bricknek vagy Corvettenek és a tengeri hajókhoz megkivántató elkészítés, és hozzátartozókon felül még ujnak vagy legalább uj alkatúnak kell lennie."

[83] Uo. Éppen Kossuth sorolja fel utasításában a Fiumében szolgálatot teljesítő goeletteket és penicheket, tehát tudnia kellett ezeknek a típusoknak a létezéséről. Az IMPLACABILE árából két-három ilyen egységet is fel lehetett volna szerelni, melyek a Kossuth által kitűzött rendészeti célokra sokkal alkalmasabbak lettek volna.

[84] Uo. "Tudomás szerint legtöbb ily hajója van a hajó révben Gopchevichnak"

[85] *Dezsényi Miklós–Hernády Ferenc*: A magyar hajózás története. Budapest, 1965. 53. o. *Csonkaréti Károly*: Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980. (a továbbiakban: *Csonkaréti* 1980. i. m.) 127. o.

[86] *Urbán* i. m. 668-669. o.

[87] A DDSG Széchenyinek 1848. május 22-én. OL H 31 2. d. 122E sz.

Széchenyi május 30-án ismertette javaslatát a minisztertanácson, ahol Kossuth biztosította a pénzügyi fedezetről,[88] majd a június 2-i minisztertanács határozatot hozott 4 hajó megvételére, lebonyolításával Széchenyit és Mészárost bízva meg. A tárgyalások gyorsaságát mutatja, hogy már június 7-én készen volt a vételi szerződés, a magyar kormány megvásárolta a DGT-től (Duna Gőzhajózási Társaság) a FRANZ I nevű, már nem túl korszerű gőzhajót, így viszont csak 60 000 Ft-ot kellett érte fizetni, míg az eredeti ára 118 854 Ft[89] volt. A gőzös átalakítását napokon belül elkezdték és augusztus 19-én már át is esett a tűzkeresztségen. Ezen a hajón kívül a szabadságharc folyamán a Dunán több mint tíz, a Tiszán öt gőzhajót mozgósítottak.[90]

A MÉSZÁROS HADIGŐZÖS névre keresztelt hajóval ha a világon nem is, de Európában valószínűleg először állítottak szolgálatba gőzüzemű folyami hadihajót.[91] A felszerelendő gőzösök mellett egy, a DGT-vel kötött szerződés értelmében, a DGT óbudai hajógyárában a magyar kormány részére – a világon először – két, kifejezetten hadicélokra tervezett, gőzüzemű, vaspáncéllal borított hajó építésébe kezdtek. Az egyik hajó gépének árát, 5120 font sterlinget, teljesen kifizették a gyártó cégnek, de az a háború miatt soha nem érkezett meg Magyarországra.[92]

Bátran kijelenthetjük, hogy Magyarország a korabeli Európa legfejlettebb folyami hajóhadának kiépítésébe kezdett, sőt a gőzüzemű páncélos hadihajó – egyébként már létező – gondolatának megvalósításával világelsőséget vívott ki. A folyami flottakoncepció helyességét igazolta az is, hogy Ausztria, amelynek addig nem voltak gőzös hadihajói a Dunán, a szabadságharc leverése után zsákmányolt magyar és újonnan épült hajókkal felállította dunai flottilláját.

Korántsem ez volt a helyzet a tengeren. Ennek több oka van, elsősorban az, hogy a Dunán fennálló veszély miatt, mely közvetlenül az ország területét fenyegette,[93] jóval nagyobb figyelmet szenteltek a folyami hadihajók felszerelésének. Lényeges körülmény az is, hogy az ország belsejében rendelkezésre álltak maguk a gőzhajók, a fegyverek és az üzem, a DGT óbudai hajógyára, ahol a felszerelést és az építést a kormány felügyelete mellett lehetett végezni. Fiumében mindezek a feltételek nem voltak meg, Magyarország és a város között a közlekedést gyakorlatilag elvágta Horvátország, és az idő is szűkre volt szabva, hiszen augusztus 3-a után alig egy hónappal az egész Tengermellék horvát kézre került.

Kossuth augusztus 3-án kifejezetten vitorlás[94] hajók, brigg, vagy korvett megvételére utasította Erdődyt. Mint már ez kiderült, a minisztériumnak a haditengerészet technikai kérdéseiről a fentebbi, vitorlásokra vonatkozó utasításon kívül nem volt elképzelése,

[88] *Széchenyi István*: Napló. Budapest, 1978. 1226. o.

[89] A DDSG Széchenyinek 1848. június 15-én. OL H 31 2. d. 207E sz.

[90] *Csonkaréti* 1980. i. m. 132-133. o.

[91] *Urbán* i. m. 672. o.

[92] *Csonkaréti* 1980. i. m. 131. o.

[93] 1848 nyarán a fővárosban sokan féltek attól, hogy a szerb sajkások felhajóznak a Dunán és elfoglalják Budapestet.

[94] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 667. o.

ezért Kossuth egy szakértőkből álló, hajóvételi bizottság felállítását rendelte el,[95] melynek feladatai közé tartozott a flotta további fejlesztésére javaslatokat tenni. Természetesen Magyarország anyagi lehetőségei nem engedték meg nagy méretű haditengerészet kifejlesztését, de éppen a szűk erőforrások miatt fokozott jelentőséggel merült fel annak a kérdése, hogy a beszerezhető néhány hajó mennyire korszerű és mennyire alkalmas feladatainak ellátására. A flotta költséges dolog, egy hajó évi fenntartása közel annyiba kerül, mint az ára, ezért kérdéses, hogy érdemes-e komoly pénzeket áldozni egy gyakorlatilag elavult hajóhadra, amely csak drága játékszernek tekinthető.

1848 szerencsétlen időpont egy szűk lehetőségekkel bíró ország számára, mely haditengerészetet akar létrehozni, ugyanis a flották történetében ez az időszak átmeneti kor, 1848 a vitorlás és a gőzös korszak határmezsgyéjén áll. Szimbolikus dátum, hogy az utolsó vitorlás sorhajó,[96] a francia VALMY, 1847-ben épült. A kereskedelmi hajózásban hamarabb tért hódított a gőzhajó, de a konzervatív admiralitások elzárkóztak[97] előle. Az utolsó akadályt, a sérülékeny lapátkereket a hajócsavar feltalálása hárította el, az első csavargőzös hadihajó, az amerikai PRINCETON 1844-ben épült, de áttörés csak az 1850-es évek elején történt, ekkor kezdték meg az újonnan épültek mellett a régi vitorlások ellátását gőzgépekkel. A vitorlás hadihajók az 1850-es évek közepére–végére teljesen elavultak.[98]

A hajóvételi bizottság már Kossuth utasításának megérkezte napján, augusztus 13-án[99] összeült, tagjai a kormányzó, Privitzer alkormányzó, Horhy városi tanácsnok, a révkapitány, egy kereskedelmi kapitány, két hajóács és Vincenzo Domini, nyugalmazott cs. kir. sorhajózászlós, a tengerészeti iskola tanára voltak.[100] A bizottság Kossuth utasítását úgy értelmezte, hogy két hajót, egy brigget és egy korvettet kell vásárolni.[101] Augusztus 17-én aláírt jegyzőkönyvében, a flotta további fejlesztésére vonatkozó javaslatában a bizottság bírálat alá vette ezt az elképzelést.[102] A brigg megvételét a sürgősségre való tekintettel (és csak szükségmegoldásként) támogatta, de második hajónak, a korvett helyett, egy 60 lóerő (44 KW) teljesítményű, Angliából készen hozatott gőzhajót javasolt és az erős fegyverzetű (20 db 32 fontos ágyú[103]) korvett megvételét csak akkor ajánlotta, ha van a kormánynak pénze egy harmadik hajóra is. A gőzhajók kérdésének a flotta további

[95] Uo.

[96] Sorhajó: a legnagyobb, háromárbocos, teljes vitorlázatú vitorlás hadihajó. A XIX. században mérete 2000–5000 tonna volt, 74–120 ágyúval. Két, illetve három fedett ütegsorral rendelkezett, legénysége 600–1100 fő volt. Nevét arról kapta, hogy ütközetkor nyomdokvonalban, két párhuzamos sorban vonultak fel az ellenséges flották hajói egymás mellett, és az így vívott ágyúpárbaj döntötte el a csatát.

[97] Az évtizedek óta közlekedő gőzhajókat a konzervatív admiralitások a XIX. század közepéig bizalmatlan szemmel nézték, legfeljebb kedvezőtlen szél esetén, a vitorlás hadihajók vontatására alkalmazták.

[98] Az 1850-es és 60-as évek fordulóján forradalmi átalakulások mentek végbe a haditengerészeti technikában: először tömegesen elterjedtek a csavarhajtású gőzhajók, majd 1859után megjelentek a páncélozott hadihajók. E változások következtében a vitorlás hadihajóknak már nem lett semmiféle harcértéke.

[99] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 91. o.

[100] Uo.93. o.

[101] Uo.

[102] Uo.

[103] 1 angol font=0,454 kg

fejlesztésére tett javaslatban megfigyelhető kiemelt szerepére rávilágít, hogy Erdődy Kossuthnak tett jelentésében, mely a bizottság jegyzőkönyvével együtt augusztus 24-e körül[104] érkezett a fővárosba, csak egy ponton fűz kiegészítést a jegyzőkönyvben foglaltakhoz, ugyanis kiemeli a gőzhajó szükségességét és a vitorlások megvásárlását kényszermegoldásnak tartja.[105] Bár a haditengerészet szervezése felgyorsult, és Kossuth elrendelte 28-án az IMPLACABILE brigg megvételét,[106] a bizottság javaslataira nem reagált, s miután a magyar tengerpart elveszett, a haditengerészet további fejlesztése lekerült a napirendről.

Mi lehetett az oka, hogy amíg Magyarország a Dunán korszerű hajóhad kiépítésébe kezdett, addig a haditengerészetét elavult vitorlásokkal akarta felszerelni? Kossuth ismerte, sőt támogatta a felfegyverzett folyami gőzhajók tervét, emellett a technikai haladás ellenségének sem nevezhető, mégis vitorlás hajók megvételét tervezte. Ráadásul ezek a vitorlások nem is igen alkalmasak az utasításban említett szolgálatokra, kikötő-rendészeti feladatokra túl nagyok és drágák, a zegzugos, sok szigettel és szirttel tarkított vizeken pedig, keresztvitorlázatuk miatt, nem képesek a csempészek eredményes üldözésére,[107] inkább konvojkíséretre, a kalózok elriasztására használhatók, mellettük a városnak szüksége lett volna még két-három felfegyverzett penichére és goelette-re. A vitorlások alacsonyabb ára érvként nem jöhet számításba, igaz, az IMPLACABILE brigg ára felfegyverzetten volt 65 000 Ft,[108] ami fele a hasonló méretű FRANZ I eredeti árának, de például Ausztria 1849-ben mindössze 3600 fontért (kb. 40 000 Ft) vette meg Angliában WATERLILY nevű, 287 tonnás, 50 lóerős (37 KW) csavargőzöst.[109] Egy drágább gőzös ára egy olyan korvett 180 000 Ft-os árával mérhető össze,[110] mint a POLA. A cs. kir. haditengerészet számára egyébként 1844-ben Frigyes főherceg, a flotta főparancsnoka, 60 lóerős gőzös ágyúnaszádokat tervezett Angliából beszerezni, melyeknek ára hajónként 86 000 Ft lett volna,[111] valószínűleg ennek az ismerete inspirálta hajóvételi bizottság javaslatát hasonló hajó beszerzésére. A gőzhajó ellen legfeljebb nehezebb hozzáférhetősége szólhat, ugyanis 1848-ban Fiuménak nem voltak még gőzhajói,[112] csak Triesztnek, de onnan nem lehetett beszerezni, mert az osztrák kormány még saját haditengerészete számára is megtiltotta az Osztrák Lloyd állományának igénybevételét.[113]

[104] A jegyzőkönyv ugyan hivatalosan augusztus 27-én érkezett meg, de mivel Kossuth már 24-én reagált rá, ezért 24-e lehetett a legkésőbbi dátum. Kossuth Domininak 1848. augusztus 24-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 94. o.

[105] Erdődy Kossuthnak 1848. augusztus 18-án. In: KLÖM XII. i. m. 810. o.

[106] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 28-án. In: KLÖM XII. i. m. 810-811. o.

[107] A viszonylag széles és keresztvitorlázattal rendelkező brigg jóval lassabb és nehézkesebb, mint az üldözendő csempészek könnyű, hosszvitorlázatú hajói, ami a zátonyos vizeken halmozott hátrányt jelent.

[108] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 91. o.

[109] *Benko* i. m. 635. o.

[110] A korabeli árak ismeretében és a POLA következtetett méretei alapján, a korvett teljesen felszerelve kb. 160 000-180 000 Ft-ba került volna. V. ö. 68. sz. jegyzettel.

[111] *Khuepach-Bayer* i. m. 106. o.

[112] Fiume i. m. 193-194. o.

[113] *Benko* i. m. 337. o.

Véleményem szerint Kossuth utasítása tulajdonképpen válasz Matković május 12-i levelére. Május–júniusban a kormány már gyakorlatilag elfogadta Gopčević ajánlatát, csak a Közlekedési és Közmunkaügyi Minisztérium nem kezdte meg a tárgyalásokat. Bár az augusztus 3-i levélben Kossuth nem Gopčevićhez, illetve Matkovićhoz fordult, hanem Erdődyt és a felállítandó bizottságot bízta meg az alkalmas hajó kiválasztásával, burkolt módon mégis az ajánlat elfogadása van benne, mert kiköti, hogy a hajók típusa brigg, vagy korvett legyen, és Gopčevićre, mint potenciális eladóra utal.[114] Nem ismerjük pontosan az utasítás keletkezéseinek körülményeit, ezért pontos válaszokat sem kaphatunk. Valószínűleg Kossuth azért fordult Erdődyhez és Fiuméhoz, mert nem akarta magát, mint hozzá nem értőt, teljesen Gopčevićre bízni, a bizottság feladata volt megállapítani, tényleg olyan előnyös-e az ajánlat; ha jobbat találnak, nem köti őket semmilyen ígéret Gopčevićhez és így a haditengerészet szervezése jobban magyar kézben marad. A brigg és a korvett kikötése a májusi ajánlat melletti elkötelezettség szándékát mutatja, a további fejlesztéseket az utasítás a távoli, ködös jövőbe utalja. Úgy vélem, a magyar haditengerészet szervezése a május 12-i ajánlat ismeretén és elfogadásán alapult.

A hajóvételi bizottság 1848. augusztus 13-17-e között ülésezett Fiumében és megállapította, hogy a kikötőben lévő legalkalmasabb hajó Gopčević IMPLACABILE nevű briggje,[115] és tárgyalásokat kezdtek a szintén Gopčević tulajdonában álló POLA korvett megvételéről. Mindkét hajó szerepelt Matković májusi ajánlatában. Kossuth augusztus 28-án elfogadta a bizottság javaslatát és az IMPLACABILE brigg megvétele mellett döntött.[116] 1848. augusztus 31-e után gyökeres fordulat állt be a magyar haditengerészet ügyében. Magyarország, miután a horvát csapatok megszállták Fiumét, elvesztette teljes tengerpartját. A flotta további fejlesztése lekerült a napirendről, de az IMPLACABILE megvételéről tovább folytak a tárgyalások. Ezt az tette lehetővé, hogy a szervezés az ellenséges környezet miatt a lehető legnagyobb titokban folyt,[117] a brigg pedig időközben, feltehetőleg, Triesztbe vitorlázott.

Arra nincs konkrét forrásunk, hogy a hajót milyen célból akarták semleges kikötőben felfegyverezni. Minden bizonnyal a később tervezett, Fiume visszafoglalását[118] célzó hadműveletek támogatására akarták használni, esetleg felkelés szítására a magyarokhoz húzó Fiumében. 1849 tavaszán például Ivan Bratić, a magyar kormány ügynöke, hajójával, a ZRÍNYI goelette-tel, sikeresen terjesztett magyar propagandát a dalmát városokban.[119] Az IMPLACABILE működése, el nem ismert kormány hadihajójaként, minden bizonnyal nemzetközi jogi bonyodalmakhoz vezetett volna, esetleg közönséges kalózhajónak minősítették volna.[120] Biztosat azonban nem tudunk, mert az IMPLACABILE fel-

[114] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 668. o.

[115] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 89. o.

[116] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 28-án. In: KLÖM XII. i. m. 811. o.

[117] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 667. o.

[118] Waldapfel i. m. 239. o.

[119] *Horváth* 1927. i. m. 22-23. o.

[120] A korabeli nemzetközi jog szerint legénységével szemben nem mint hadifogollyal, hanem mint köztörvényes bűnözővel kell eljárni.

szerelése sosem jutott el addig a stádiumig, hogy működésére vonatkozó parancsot adhassanak ki.

A tisztikar és a legénység

Magyarország helyzete – akárcsak Ausztriáé – sajátos a tengerészettel, így a haditengerészettel kapcsolatban: bár létezett magyar tengerpart, soha nem volt magyar nemzetiségű tengerparti lakosság, és nem alakultak ki magyar tengerhajózási hagyományok. Ilyen körülmények között, az akkori feszült, nemzetiségi konfliktusokkal terhes légkörben, fokozott hangsúllyal merült fel a parancsnokok, a tisztikar és a legénység nemzetiségének a kérdése. Legfőbb támpontunkul Kossuthnak Erdődyhez küldött augusztus 3-i leirata szolgál (melynek közel fele a flotta személyi állományáról, illetve annak nemzetiségéről rendelkezik), valamint ennek Kossuth által javított fogalmazványa.[121] A fogalmazvány eredetileg egy bekezdéssel[122] hosszabb volt, melyet Kossuth végül kihúzott: „Az első és második pontra.[123] A tengerésztisztek kinevezésében semmi nehézség sem leend. A kapitánynak és parancsnoknak katonáknak és magyaroknak kell lenniök. Az ausztriai tengerészeknél vannak elég magyarok, kik jó feltételek alatt elfogadják a szolgálatot. Az író ismeri Gyujtó, Simonyi, Blatthy és Breischach és több tiszteket, kik magyarok. A tengerésztisztek (helyét) lehetne derék magyar és tengervidéki kapitányokkal betölteni. Egyéb iránt ha a parancsnokok a gyalogság és a tüzérség magyarok, és a matrózoknak nincs fegyverök, nincsen mitől tartani"

Intő példaként lebegett mindenki szeme előtt a cs. kir. haditengerészet sorsa: nem ügyeltek kellően arra, hogy a személyzet legalább egy része ne olasz legyen, így amikor Ausztria konfliktusba került Velencével, a flotta zöme a velenceiek oldalára állt. Ezt elkerülendő foglalkozik annyit Kossuth a személyi állomány nemzetiségének kérdésével. A magyar haditengerészet felszerelése elképzelhetetlen volt magyar tengerészekkel, a matrózállományt csakis a tengerparti délszláv és olasz népességből lehetett volna toborozni. Ez Kossuth számára is világos volt, mindkét változat nem magyar legénységgel számolt, akiket viszont angol rendszer szerint nem láttak volna el fegyverekkel. Nincs különbség a tengerészgyalogság és a tüzérség tekintetében sem:[124] „Előlegesen megjegyeztetik, hogy miután a tengerészgyalogság és a tüzérség olly tisztekből és közvitézekből álland, kik a tengeren még nem szolgáltak, ezektől a valódi tengerész szolgálatot várni sem lehet. E körülményre különös tekintet legyen a kérdések megoldásánál." A lényeges különbség a parancsnokok és a tengerésztiszti kar nemzetiségéről való rendelkezések között van. Az elküldött tisztázatban erre a kérdésre már nincs utasítás, csak az orvos és a számvevőtiszt személyéről, nekik gyakorlattal rendelkezőnek kell lenniük,[125] vagyis nem magyaroknak.

[121] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. Eredeti fogalmazvány. OL H 20 4. d. 1435. sz.

[122] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. Eredeti fogalmazvány. OL H 20 4. d. 1435. sz.

[123] Első pont: a kapitány rangjának és illetményének meghatározása. Második pont: a tisztek és kadétok számának és illetményének meghatározása. Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 667. o.

[124] Uo.

[125] Uo.

Matković májusi levelében tengermelléki kapitányokat ajánlott a parancsnoki posztokra,[126] végül az ő elképzelése valósult meg Vincenzo Domini kinevezésével.[127]

A cs. kir. haditengerészetben 1848-ban talán féltucatnyi magyar tiszt[128] szolgált, közülük a legismertebb, egyben az egyetlen hajóparancsnok, Gyújtó Károly sorhajóhadnagy volt, aki akkor Konstantinápolyban állomásozott hajójával.[129] Ő és tiszttársai mindvégig kitartottak az osztrák haditengerészetben.[130] Nem tudjuk, miért nem számolt velük Kossuth utasításának végleges változatában, mindenesetre annak nincs nyoma, hogy a minisztérium bármiféle kapcsolatot is próbált volna felvenni a magyar tengerésztisztekkel.

A bekezdés kihúzásának legfőbb okát abban látom, hogy Kossuth kész volt különböző politikai gesztusokat tenni a tengerpart irányában. Ezt támasztja alá Gopčevićnek írott augusztus 29-i levele[131] is, melyben nyelvi és egyéb kérdésekben engedményeket ígért a tengerpart és a dalmátok számára. Egyébként a két változat a lényeges ponton, a tüzérség és a tengerészkatonaság kérdésében megegyezik. Kossuth, valószínűleg a tengerpart iránti politikai megfontolásból, nem akarta erőltetni, hogy a hajóparancsnokok mindenképpen magyarok legyenek a felállítandó haditengerészetben.

A vezényleti nyelv az olasz[132] lett volna. Ennek több oka is lehetett: egyrészt Fiume olasz nyelvhasználatának tiszteletben tartása, másrészt az, hogy ha a tüzérek és a tengerészkatonák magyarok lettek volna, létszámuk – legalábbis az IMPLACABILE tervezett személyzeti listája szerint[133] – csak a teljes személyzet egyharmadát tette volna ki, végül, a magyar nyelvben nem voltak meg a szükséges vezényszavak. Arról nem szólnak a források, hogy hogyan képzelték a magyar katonák Fiumébe juttatását, mindenesetre 1848 augusztusában semmilyen magyar csapatot sem sikerült a városba vezényelni.

Az utasítás meghatározta a viszonyt az osztrák tengerészettel is: a magyar tengerészet saját lobogóval rendelkezik, de nem szakad el teljesen az osztráktól. Ezt biztosítja a minisztériumnak az a szándéka, hogy fenntartja a reciprocitás elvét a zászlók között, vagyis a magyar tengerészetből lehet az osztrákba toborozni, és fordítva.[134]

A forradalmi magyar hadsereg jobban fizette tisztjeit, mint a császári sereg.[135] Ez a magyar haditengerészet esetében is így lett volna, legalábbis a Gopčević által összeállított fizetési tervezet[136] szerint mind a tisztek, mind a legénység illetménye meghaladta volna az osztrák flottában szolgáló társaikét. Egy sorhajóhadnagy rangú hajóparancsnok

[126] Matković levele a minisztériumhoz 1848. május 12-én. OL H 31 2. d. i. sz. n.

[127] Domini kinevezése 1848. augusztus 26-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 97. o.

[128] *Benko* i. m. függelék 12-46. o.

[129] Uo.27. o.

[130] Uo. 12–46. o.

[131] Kossuth Gopčevićnek 1848. augusztus 29-én. In: KLÖM XII. i. m. 830. o.

[132] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 666. o.

[133] Az IMPLACABILE személyzeti listája. In: *Horváth* 1927. i. m. 158. o.

[134] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 668. o.

[135] *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. Budapest, 1993. 148. o.

[136] Az IMPLACABILE személyzeti listája. In: *Horváth* 1927. i. m. 158. o.

mindennel együtt 92 Ft-ot keresett,[137] míg magyar kollégája 220 Ft-ot, egy matróz pedig 20, illetve 16 Ft 30 kr-t. Érdekes módon az osztrák flottában az élelmezési díj (panatica) egységesen 8 Ft 30 kr volt, addig a magyarban (bár Kossuth az osztrák rendszer átvételét tervezte eredetileg[138]) a legénységi 10 Ft, a tiszti 30 Ft és a parancsnoki 120 Ft lett volna.[139]

Kossuth szándéka szerint a magyar haditengerészetben erősebb lett volna a nemzeti elem, mint a cs. kir. flottában volt. Az utasítás értelmében a felállítandó magyar haditengerészet hajóin az olasz vezényleti nyelv mellett a személyzet harmada magyar lett volna, mégpedig az a harmada, amelynek a kezében a fegyverek vannak, így biztosították volna a magyar érdekek mindenkori szem előtt tartását.

Az IMPLACABILE

A már Kossuth utasításának megérkezte napján, augusztus 13-án, összeülő hajóvásárlási bizottság másnap, 14-én, megszemlélte a kikötőben álló hajókat. Nem kellett sokat keresgélniük, hamarosan megtalálták azt a hajót, mely a bizottság véleménye szerint[140] messze kitűnt alkalmasságával a többi közül: a Spiridion Gopčević tulajdonát képező IMPLACABILE brigget. A jegyzőkönyvből úgy tűnik, a bizottság nem tudott a kereskedő májusi ajánlatáról.[141]

A vételi szándék hírére augusztus 16-án Gopčević Fiuméba érkezett, hogy személyesen tárgyaljon a hajó eladásáról.[142] Ekkor készített egy három részből álló listát, mely tartalmazza az IMPLACABILE meglévő felszerelését, a szükséges átalakításokat, a beszerzendő fegyverzetet és muníciót, a szükséges legénység felsorolását, valamint azokat az eszközöket, melyek beszerzésére kötelezte magát.[143] Gopčević vállalta, hogy elvégzi a hajó átalakítását, Angliából beszerzi az ágyúkat és a kézifegyvereket, és a végleges fegyverzet megérkeztéig a hajó 10–12 db 9 fontos ágyúval is ellátta volna.[144] A teljesen felszerelt briggért összesen 70 000 Ft-ot kért, de a bizottság ezt az összeget soknak találta, ezért némi alkudozás után végül 65 000 Ft-ban[145] állapodtak meg.

Az egymásnak ellentmondó adatokból nehéz kihámozni, hogy a fenti összegből mennyit tett ki a hajó ára, és mennyit a szükséges munkálatoké, illetve a fegyverzeté. A kifizetés két részletben, 40 000 és 25 000 Ft-ban történt meghatározásából[146] a 40 000

[137] *Lechnert, Josef von*: Geschichte der österreichisch-venetianischen Kriegsmarine während der Jahre 1797 bis 1802. Wien, 1891. függelék, 34. o.

[138] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 667. o.

[139] Az IMPLACABILE személyzeti listája. In: *Horváth* 1927. i. m. 158. o.

[140] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 91. o.

[141] Uo.

[142] Uo.

[143] Gopčević listája, A, B, C. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[144] Uo. B, C. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[145] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 91. o.

[146] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 28-án. In: KLÖM XII. i. m. 810-811 o.

forintos ár tűnne kézenfekvőnek, de ezt csak egy forrás erősíti meg,[147] az is csak közvetve, míg a későbbi londoni események alapján[148] a maximum 56 000 Ft-os ár tűnik elfogadhatónak. Erdődy Kossuthnak írott jelentésében jutányosnak nevezi a hajó árát[149] és ez így igaz, mert akkoriban Angliában egy hasonló hajó ára újonnan tonnánként 15 font sterling felett volt,[150] míg a két éves (ami hajónál szinte újnak számít, mert egy jól karbantartott fahajó hosszú évtizedekig használható) IMPLACABILE tonnánként átszámítva kevesebb, mint 13 fontba került (egy angol font ekkor kb. 12 forintot ért).[151]

A kétárbocos IMPLACABILE a régi angol tonnázási módszer[152] szerint 360 tonnás volt, így közepes méretű briggnek számított. Míg a hajóköbözésnél az angol mértékeket használták, méreteit francia lábban (1 francia láb = 32.5 cm) adták meg: hossza 91 láb (29,6 m), szélessége 27 láb (8,8 m), a merülése pedig 12 láb (3,9 m) volt. A jegyzőkönyv szerint építésénél nem sajnálták az anyagot és minimális változtatásokkal lehetett olyan hadibriggé alakítani, mely jobb, mint a cs. kir. haditengerészet hasonló hajói.[153] A Gopčević által először ajánlott fegyverzet[154] 12 db 12 angol font kaliberű karronád[155] és 2 30 fontos ágyú volt, ez azonban némileg módosult, valószínűleg a bizottság javaslatára, ugyanis a karronádok mellett 2 db Paixhans–ágyú[156] beszerzésére kötelezte magát[157] és már ez a fegyverzet került be a hajóvételi bizottság jegyzőkönyvébe.[158] Ez a fegyverzet valamivel gyöngébb, mint egy osztrák briggé, azok ugyanis hasonló számú 18–24 fontos karronádot, esetleg ágyút hordtak a fedélzetükön.[159] A lövegek pontos elhelyezésének a terve nem maradt fenn, de annak ismeretében, hogy a hajónak 8 – 8 ágyúnyílása volt,[160]

[147] Az osztrák katonai vizsgálóbizottság jelentése 1849. március 27-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 140. o.

[148] Domini Djurkovichoz 1849. február 1-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 125. o.

[149] Erdődy Kossuthnak 1848. augusztus 18-án. In: KLÖM XII. i. m. 810. o.

[150] *McGregor, David*: Fast Sailing Ships. London, 1988. 274–277. o.

[151] *Horváth Jenő*: A magyar kormány angliai fegyvervásárlása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1936. 106. o.

[152] A hajó szabálytalan, minden irányban görbülő alakjával igen komplikált test, éppen ezért a hajóköbözésre csak empirikus úton kialakult közelítő módszerek voltak lehetségesek. Egészen az 1836-os módosításig az ún. builder's old measurement (bom) volt használatban, de a hajók árát, melyet az egy tonnára eső költségként határoztak meg, továbbra is a bom szerint számolták. 1 bom tonna=94 angol köbláb. A bom a hajóköbözésre a következő formulát adta meg: (hossz – 3/5 szélesség) X szélesség X 1/2 szélesség és az egész osztva 94-gyel. Az IMPLACABILE esetében: h = 91 francia láb (= 97 angol láb), sz = 27 francia láb (= 29 angol láb), tehát: (97 – 17,4) X29 X 14,5 : 94 = 358 bom tonna.

[153] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 90. o.

[154] Gopčević listája, B. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[155] Karronád: rövid, 6–8 kaliberhosszúságú, alsó szögcsoportban tüzelő, sima csövű löveg. Nevét arról a skót városról, Carrone-ról kapta, ahol először készítették 1774-ben. A haditengerészetekben az 1810-es években vált általánossá, a 18 fontosnál kisebb ágyúkat karronádokra cserélték le. Előnye a kis, 3–4 fős kezelőszemélyzet és a nagy, percenként 3 lövést elérő tűzgyorsaság, hátránya a viszonylag kis átütőerő és lőtávolság.

[156] Paixhans-ágyú: 20-25 kaliberhosszúságú, sima csövű, robbanógolyót tüzelő löveg. 1824-ben találta fel névadója, Paixhans francia tüzértiszt, később tábornok.

[157] Gopčević listája, C. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[158] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 90. o.

[159] *Gogg* i. m. 51-119. o.

[160] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 90. o.

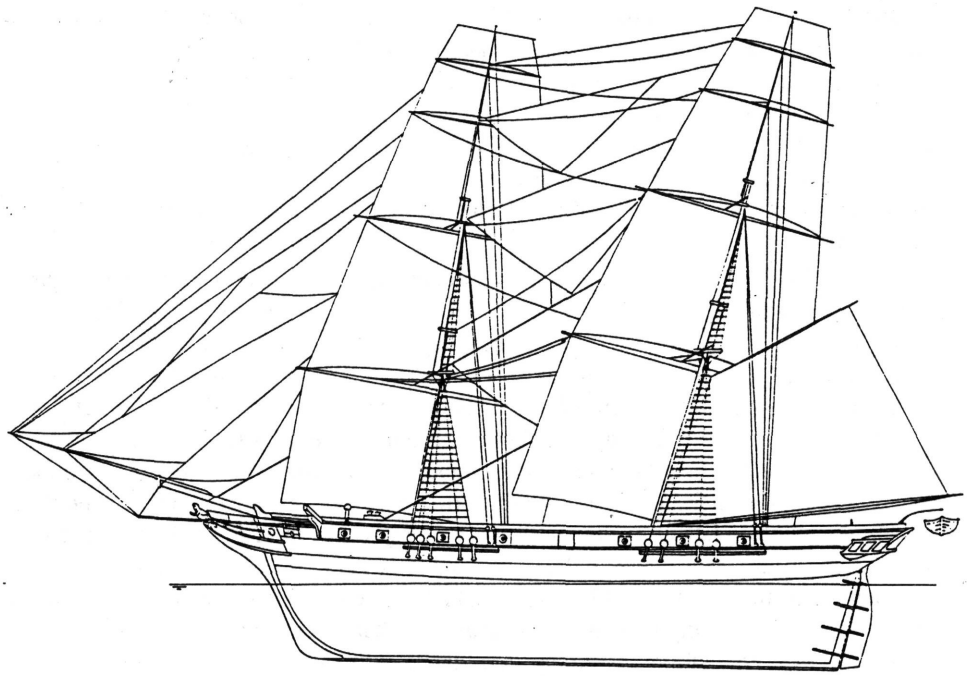

Az IMPLACABILE brigg jellegrajza

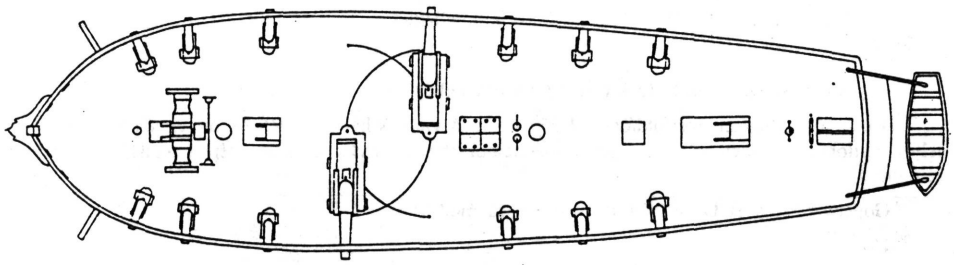

Fedélzeti vázlat a tüzérség valószínű elrendezésével

szerintem a fegyverzet legvalószínűbb elhelyezése a következő lett volna: az első és a hátsó 3-3 nyílás mögé állították volna fel a karronádokat, a 2-2 középső mögé pedig a két Paixhans-ágyút oly módon, hogy egy-egy körsínen átfordulva mindkét oldalra tudjanak tüzelni. A legénység számára a következő kézifegyvereket tervezték beszerezni: 12 db nehéz sáncpuskát, 40 db gyutacsos puskát, 30 db gyutacsos pisztolyt és 30 db kardot.[161] Ismerjük a tervezett lőszerjavadalmazást is: az ágyúkhoz csövenként 60 db robbanógránátot és 60 db golyót, a karronádokhoz csövenként 60 db golyót és 60 db kartácstöltést készleteztek volna.[162] A hajó mindkét árbocán 5-5 keresztrudat, főárbocán egy csonkarudat is hordott,[163] méreteiből és vitorlázatából következtetve maximális sebessége 13–14 csomó[164] lehetett.

Miután az IMPLACABILE átalakítása végül nem történt meg, csak Gopčević augusztus 16–ai javaslatai[165] alapján következtethetünk arra, hogyan nézett volna ki hadihajóként. Egyes részmegoldásoknál (például a személyzet holmijának és függőágyainak elhelyezése[166]) nyitott kérdés maradt, hogy az angol vagy a francia rendszert veszik-e át. A hajóvásárlási bizottság jegyzőkönyvének megállapítása szerint az IMPLACABILE minden tekintetben hasonló lenne egy francia hadibrigghez,[167] ezért valószínűleg az átalakítás során a francia mintákat követték volna. Egyébként az IMPLACABILE esetében keverednek az angol és a francia elvek. Az átalakítás során az egyik legfontosabb feladat a fedélzet megerősítése lett volna, hogy elbírja a lövegek súlyát. A főfedélzet alatti fedélközt, a korridort úgy kellett volna alakítani, hogy alkalmas legyen a sokszorosára növekedett legénység befogadására (12 helyett 95 fő[168]), és éjszakára legalább 70 fő számára nyújtson hálóhelyet, kampókra akasztott függőágyakban. Gopčević tervei szerint[169] a korridor elejére két elkülönített élelmiszerraktár került volna, a köztük lévő térséget szánták a betegek és a sebesültek elhelyezésére. A korridor hátsó részén lett volna a kapitány elkülönített kabinja, a tisztek és a kadétok lakrésze (carré) és a hajóorvos kamrája. A lőszerraktárt a hajó előrészébe, a korridor alá tervezték.

Az átalakítás legköltségesebb, ámde kérdéses része, a hajófenék fúrókagylók elleni, rézzel való bevonása. A rézborítás esetében a különböző források ellentmondanak egymásnak, a későbbi osztrák vizsgálóbizottsági jelentés szerint[170] ezt a munkát Londonban

[161] Gopčević listája, B. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[162] Uo.

[163] Gopčević listája, A. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[164] 1 csomó = 1 tengeri mérföld/óra = 1,853 km/h. A vitorlás hajóknak létezik ún. elméleti sebessége is, melyet a vitorlázat felületéből és a hajótest méreteiből egy viszonylag egyszerű képlet segítségével ki lehet számolni.

[165] Gopčević listája B. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[166] Uo.

[167] A hajóvételi bizottság jegyzőkönyve 1848. augusztus 17-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 90. o.

[168] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 28-án. In: KLÖM XII. i. m. 810. o. Az IMPLACABILE személyzeti listája. In: *Horváth* 1927. i. m. 158. o.

[169] Gopčević listája, B. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[170] Az osztrák katonai vizsgálóbizottság jelentése 1849. március 27-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 140. o.

elkezdték, teljes költsége 1569 font lett volna. Gopčević kötelezvényében[171] és a hajóvásárlási bizottság jegyzőkönyvében nincs szó erről a munkáról, Gopčević fiának 1886-os közlése[172] szerint pedig a cs. kir. haditengerészetnek 1848-ban felajánlott hajók, így az IMPLACABILE is, el voltak látva vízvonal alatti rézborítással. Kayser Albert, aki pedig ott volt Londonban, levelében[173] nem említi ezt, és azt állítja, hogy semmilyen átalakítási munka sem kezdődött el. Az osztrákok Vincenzo Domini vallomásain[174] keresztül értesültek a magyar haditengerészet ügyéről, ezért lehetséges, hogy téves információként került az osztrák jelentésbe a rézborítási munka megemlítése, mert a többi forrás ellentmond ennek.

A hajó legénysége a felszerelésig – Kossuth rendelkezéseinek szellemében – a régi, kereskedelmi kapitány parancsnoksága alatt 12 matrózból állt, akiknek fizetését fele részben Gopčević, fele részben a magyar kincstár állta.[175] Az IMPLACABILE, mint hadihajó legénységéről keveset tudunk, mert csak a parancsnok kinevezése, és mellé két hajóírnok beosztása[176] történt meg, de a brigg soha nem került a kinevezett parancsnok fennhatósága alá, mindvégig Gopčević kapitányának, Petar Djurkovićnak a parancsnoksága alatt maradt. Az IMPLACABILÉ-n szükséges legénységről Gopčević készített egy listát,[177] mely szerint a hajón szolgált volna 1 parancsnok sorhajóhadnagyi rangban, 1 első tiszt fregatthadnagyi rangban, 2 tiszt sorhajózászlósi rangban, 1 orvos, 1 számvevőtiszt, 4 kadét, 1 hajómester, 1 csónakmester, 2 vitorlamester, 12 első osztályú matróz, 32 másodosztályú matróz, 1 tüzér őrmester, 2 tüzér tizedes, 1 gyalogos tizedes, 15 tüzér, 12 katona, 6 hajóinas, összesen 95 ember. Havi fizetésük 1215, havi élelmezésük 1180 Ft-ot tett volna ki, összesen évi 28 740 forintot.

Érdekes módon a források szerint nem tervezték a hajó nevének megváltoztatását, noha a Dunán a német nevű gőzhajókat magyar nevűre keresztelték át. Magyar személyekről való elnevezésre Fiumében is megvolt az igény, Matković még márciusban kérte Kossuthot,[178] hogy róla hajót nevezhessenek el. Lehetséges, úgy gondolták, a hajó nevét ráérnek majd a felszerelés megtörténte után megváltoztatni.

Nem ismerjük pontosan Vincenzo Domini gróf parancsnoki kinevezésének körülményeit. Mint ismeretes, Kossuth feladta annak a gondolatát, hogy a hajóparancsnokok csak magyarok lehetnek. Kossuth Dominit ismerte, sőt ő maga javasolta a hajóvételi bizottság tagjának.[179] Domini katonatiszti családból származott, apja cs. kir. századosként sokáig

[171] Gopčević listája, C. OL H 20 4. d. 1463. sz. irat melléklete.

[172] *Benko* i. m. 339.

[173] Kayser Albert Telekihez 1849. február 15-én. In: *Horváth* i. m. 127-129. o.

[174] Domini feljelentése 1849. február 12-én. 126-127. o.

[175] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 28-án. In: KLÖM XII. i. m. 810. o.

[176] Kossuth Domininak 1848. augusztus 29-én. In: KLÖM XII. i. m. 829. o.

[177] Az IMPLACABILE személyzeti listája. In: *Horváth* 1927. i. m. 158. o.

[178] Horváth Jenő rosszul olvasta Matković levelét, mert abban nem hajóvételi ajánlatot tett, hanem arról kérdezte Kossuthot, hozzájárul-e ahhoz, hogy hajót nevezzenek el róla. Matković levele Kossuthoz 1848. március 22-én. In: *Horváth* i. m. 35. o.

[179] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 3-án. In: KLÖM XII. i. m. 667. o.

Belluzzo térparancsnoka volt,[180] ő pedig a haditengerészetben szolgált, sorhajózászlósi (tengerész hadnagyi, vagyis hadnagyi) rangban. 1848–ban, már nyugalmazott tisztként, hajózástant és matematikát tanított a fiumei tengerészeti iskolában, de nem lehetett idős ember, mert az 1870–es években még aktív iskolaigazgató volt.[181] Erdődy augusztus 18–án írott jelentésében méltatja Dominit, aki szerinte szimpatizál a magyar üggyel, és igen alkalmasnak látszik az első magyar hadihajó parancsnoki posztjára.[182] Ez az első említése Domininak, mint lehetséges parancsnoknak, aki ekkor éppen útban volt Pest felé Matković-tyal, kezében Erdődy levelével és a hajóvásárlási bizottság jegyzőkönyvével. Még ennek a jelentésnek az iktatás szerinti megérkezése, augusztus 27-e előtt, augusztus 24-én Kossuth felkérte Dominit az IMPLACABILE parancsnokának,[183] tehát Dominiék minden bizonnyal legkésőbb 24-én megérkeztek a fővárosba. Az ajánlatot Domini gyorsan elfogadta, mert Mészáros hadügyminiszter augusztus 26-án kinevezte a magyar hadsereg kapitányává (sorhajóhadnaggyá), és utasította egy hadibrigg felszerelésére.[184]

Ettől a ponttól jelentkezik az a kettősség a hajó ügyében, hogy bizonyos utasításokat Kossuth, másokat meg Mészáros ad. A hajó felszerelésének mikéntjéről és a financiális kérdésekről továbbra is Kossuth rendelkezett, Domini pedig kinevezése után Mészárostól kapta a parancsokat.

Domini és Matković útját Gopčević fedezte, szerette volna elérni, hogy vegyék rá Kossuthot a brigg minél hamarabbi megvásárlására, mert nem akarta hajóját sokáig nyereség nélkül vesztegeltetni.[185] Kossuth az IMPLACABILE megvétele mellett döntött. Erdődynek írott, augusztus 28-i utasításában a felszerelés részleteiről és a fizetés módjáról rendelkezett:[186] a Gopčević által kért ár első részlete, 40 000 Ft, akkor kerül kifizetésre, ha elfogadja a magyar kormány feltételeit, a második, 25 000 Ft, akkor, ha minden szükséges munkát elvégeztek, ezen kívül kötelezte az eladót, hogy a kialkudott összeg terhére lövegenként és fajtánként 60-60 lövedéket is szerezzen be.

1848. augusztus 27-én az Alföldi Hírlapban rövid tudósítás jelent meg az IMPLACABILÉ-ról. A cikkíró fő forrása Kossuth fent említett utasítása lehetett, amely hiába visel 28-i dátumot, már 26-án megíródhatott, mert az abban előforduló tévedéseket rendre átveszi (például 12 láb hosszú hajóról ír).[187] Az újság szerint a brigg már szolgálatba is állt Fiumében.

Domini, hogy a hajó felszerelésére jobban tudjon felügyelni, Kossuthtól segédeket kért maga mellé. Augusztus 29-én beosztották mellé Kayser Albert és Mayerfi Lajos vizsgázott hajóírnokokat.[188] Ugyanezen a napon közölte Kossuth Erdődyvel Domini, va-

[180] Az osztrák hadügyminisztérium Gyulainak és Windischgraetznek 1849. március 2-án. 1262 M. K. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 48-49-es iratok, 66. csomó, 15/476 (másolat).

[181] Fiume i. m. 128. o.

[182] Erdődy Kossuthnak 1848. augusztus 18-án. In: KLÖM XII. 809-810. o.

[183] Kossuth Dominihoz 1848. augusztus 24-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 94. o.

[184] Domini kinevezése 1848. augusztus 26-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 97. o.

[185] Erdődy Kossuthnak 1848. augusztus 18-án. In: KLÖM XII. 809-810. o.

[186] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 28-án. In: KLÖM XII. i. m. 810. o.

[187] Uo. A cikk Kossuth tévedéseit rendre átveszi.

[188] Kossuth Dominihoz 1848. augusztus 29-én. In: KLÖM XII. i. m. 829. o.

lamint Kayser és Mayerfy kinevezését.[189] Szintén ezen a napon levelet írt Gopčevićnek, melyben a dalmaták iránti nagyrabecsüléséről biztosította kereskedőt, és megköszönte hasznos szolgálatait.[190]

A magyar haditengerészet ügyében, mint említettük, jelentős változást hozott Fiume horvát megszállása, a magyar tengerpart teljes elvesztése. A haditengerészet további fejlesztéséről lemondtak, de az IMPLACABILE megvásárlásáról és felfegyvezéséről nem, minden bizonnyal Fiume gyors visszafoglalásában reménykedve. A megváltozott helyzet új, konkrét kérdéseket vetett fel a hajó felszerelésével kapcsolatban: többé azt nem lehetett Fiumében elvégezni. A város elfoglalásának hírére azonnal megszületett a döntés, a hajót Angliában kell felszerelni,[191] ugyanis Kossuth szeptember 8-a előtt Matkovićot Angliába küldte és 1000 Ft-ot utaltatott ki neki a hajó első részletének terhére, az ár további kifizetését pedig ideiglenesen felfüggesztette.[192] Kossuth nem tudott az angol kormány külföldi hajók felfegyverzését tiltó rendelkezésről, ugyanis létezett egy törvény, mely tiltotta minden olyan hajónak a felfegyverzését, melyet egy Angliával békés viszonyban álló ország ellenségei birtokolnak, valamint bármely külföldi hajó felfegyverzését az angol kormány írásbeli engedélyéhez kötötte. Úgy vélem, Pulszky későbbi vádjaival ellentétben[193] (Matković kifejezetten a tiltó rendelkezés tudatában ajánlotta volna az angliai felszerelést, hogy megkaparinthassák a hajót, ennek azonban ellentmondanak a források) Matković nem tudott erről, az már azonban kérdéses, hogy Gopčević sem tudott volna róla.

Sajnos nem ismerjük Gopčević és Matković levelezését, de valószínűleg azért késett a vételszerződés aláírása, mert Matkovićnak meg kellett vitatnia Gopčević-tyel az eladás és a felszerelés új feltételeit. Az IMPLACABILE vételszerződését végül október 15-én kötötték meg Budapesten, aláírói Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkár és Gaspar Matković, Gopčević megbízottja voltak.[194] A szerződés Gopčevićnak már az angliai felszerelést írta elő, a hajó változatlan, 65 000 Ft-os ára mellett. Az első, 40 000 Ft-os tételbe beleszámolták a Matkovićnak kiutalt 1000 Ft-ot, a második részletet pedig a felszerelt hajó átadása után kellett fizetni, emellett, tekintettel az angliai útra, a kormányzat további 3000 Ft-ot fizetett volna.

Domini még szeptemberben visszaindult Fiumébe, ahová 25-én érkezett meg, feltehetőleg egyedül.[195] November 1-ig semmilyen hírhez nem jutott Magyarországról, akkor kapta kézhez Gopčević levelét, hogy sürgősen utazzon Triesztbe, a hajó ügyében. Ekkor érkezett meg Matković és Kayser is Budapestről, magukkal hozva a vételár első részletét aranyban,[196] továbbá Mészáros két október 21-i parancsát Domininak, hogy szerelje fel a

[189] Kossuth Erdődynek 1848. augusztus 29-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 103. o.

[190] Kossuth Gopčevićnek 1848. augusztus 29-én. In: KLÖM XII. i. m. 829. o.

[191] Domini feljelentése 1849. február 12-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 126. o.

[192] Kossuth Duscheknak 1848. szeptember 8-án. In: KLÖM XII. i. m. 898. o.

[193] *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. I-IV .k. Budapest, 1880. (a továbbiakban: *Pulszky* i. m.) II. k. 273-274. o.

[194] Az IMPLACABILE vételszerződése 1848. október 15. In: *Horváth* 1927. i. m. 120. o.

[195] Az osztrák katonai vizsgálóbizottság jelentése 1849. március 27-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 138. o.

[196] Uo., valamint Kayser Albert Telekihez 1849. február 15. In: *Horváth* 1927. i. m. 128. o.

hajót és helyezze saját parancsnoksága, illetve magyar lobogó alá,[197] valamint a Sieveking and Son bankháznak 2000 fontról szóló hitellevelet,[198] mely a hajó felszerelését volt hivatott fedezni. Az IMPLACABILE, mely időközben Fiuméból Triesztbe vitorlázott, már november 1-e előtt elindult London felé, ezért Dominiék nem a fedélzetén jutottak az angol fővárosba. Domini a feleségét Udinéban helyezte el és november 6-án, zsebében a trieszti rendőrség útlevelével, Matković és Kayser társaságában nekivágott a londoni útnak,[199] abban a reményben, hogy ott megtörténik a hajó szerződés szerinti felfegyverzése.

Dominiék Marseille-en keresztül december 11-én érkeztek Londonba, az IMPLACABILE ekkor már ott volt, a Draper kereskedőház dokkjában.[200] Az angol fővárosban több kellemetlen meglepetés[201] érte őket, a munkálatokra és a felfegyverzésre Gopčević semmiféle rendelkezést nem tett, sőt, pénzbeli követeléseket indított azokért az állítólagos károkért, melyek a hajót londoni útja során érték. Ezek után derült ki, hogy létezik az a bizonyos, a külföldi hajók felszerelését tiltó, illetve engedélyhez kötő törvény. Mivel az angolok csak az osztrák kormányt ismerték el törvényesnek, a hajó felfegyverzése meghiúsulni látszott. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy Londonba csak a hivatalos osztrák hadijelentések jutottak el, melyek szerint küszöbön állt a magyarok kapitulációja. Gopčević eljárását mindennek lehetett ezután nevezni, csak tisztességesnek nem, ugyanis újabb összegeket követelt, és hajóját is meg akarta tartani, oly módon, hogy az érte kapott pénzt ne fizesse vissza. Ebben a törekvésében kitűnő partnerének bizonyult alkalmazottja, Djurković, az IMPLACABILE mindvégig tényleges parancsnoka.

Koller osztrák ügyvivő január 6-i jelentéséből kiderül, hogy ekkorra a londoni osztrák követség már tudomást szerzett az ügyről.[202] Információik szerint a magyar kormánynak két ügynöke érkezett Londonba, hogy megvásárolják Gopčević két hajóját, az IMPLA CABILE brigget, és a GLORIA háromárbocost (valójában a POLÁ-t akarták annak idején), és a hajókat Livornóba vigyék felfegyverezni.

Miután a felfegyverzés lehetetlenné vált, Matković azt a javaslatot tette, hogy a hátramaradt 25 000 forintos részletből vonják le a fegyverek árát és a fennmaradó részt, 1569 font sterlinget fizessék ki Gopčevićnek, valamint készítsenek új szerződést, így a hajó menjen át Domini és az ő tulajdonába.[203] Az 1569 fontot Djurković kapitánynak december 20-án ki is fizették, azzal a feltétellel, ha Gopčević nem fogadná el az új ajánlatot, akkor köteles a pénzt visszafizetni. Mint várható volt, Gopčević nem is fogadta el, de a pénzt meg akarta tartani. Ezt azonban nem tudta megtenni, mert az egy angol bankháznál volt letétbe elhelyezve azzal a feltétellel, hogy ha Gopčević nem tartja be a szerző-

[197] Mészáros két parancsának kivonatos tartalmát is csak az osztrák vizsgálóbizottság jelentéséből ismerjük, mivel azok eredeti fogalmazványa elveszett a Hadügyminisztérium 1848-as elnöki iratai közül. Az osztrák katonai vizsgálóbizottság jelentése 1849. március 27-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 138. o.

[198] Matković elismervénye 1848. október 21. In: *Horváth* 1927. i. m. 121. o.

[199] Az osztrák katonai vizsgálóbizottság jelentése 1849. március 27-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 138. o.

[200] Uo.

[201] Kayser Albert Telekihez 1849. február 15. In: *Horváth* 1927. i. m. 128. o.

[202] Koller jelentése 1849. január 6-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 122. o.

[203] Kayser Albert Telekihez 1849. február 15. In: *Horváth* 1927. i. m. 128. o.

dést, akkor a pénz visszakerül Dominihoz és Matkovićhoz.[204] Kayser Albert jelentéséből kiderül, Matković mindvégig a magyar kormányzat érdekeit tartotta szem előtt, és Gopčević-tyel való levelezésében annak minden követelését és csábítását visszautasította.[205]

Mindezek után Gopčević újabb pénzbeli követelésekkel állott elő. A fizetségként kapott aranyak értékét 4 Ft 30 kr-nak számolta, míg Matković 5 Ft 5 kr értékben vette fel azokat, és az így keletkezett különbséget meg akarta fizettetni, ráadásul a hajót még ennek teljesítése után sem lett volna hajlandó átadni.[206] Végül Djurković kapitány egy angol ügyvéd útján felszólította Dominit, hogy fizessék ki Gopčevićnak a vételár második részletét, neki pedig ezen felül, minden indoklás nélkül, adjanak 11 000 Ft-ot, valamint szerezzék meg a felfegyverzési engedélyt, mert ha nem, akkor egy héten belül visszaviszi a hajót Triesztbe.[207] A kapitány január 29-én megismételte követeléseit.[208] Domini február elsején szintén ügyvéd útján válaszolt.[209] Figyelmeztette Djurkovićot, hogy az engedélyt az eladónak kell megszereznie, a második részlet pedig csak a szerződés teljesítése után fizethető ki, ha pedig a hajót akarják visszakapni, a megfelelő költségek után fizessenek vissza 35 000 Ft-ot. Domini azzal fenyegette Djurkovićot, ha egy héten belül nem teljesíti a szerződést, akkor ünnepélyesen ellentmond és őt teszi felelőssé az okozott időveszteségért. Djurković erre nem válaszolt semmit, és megkezdte az előkészületeket a hazaútra.

Miközben a hajó ügye egyre veszendőbbnek látszott, Magyarország felől riasztó hírek érkeztek. Az osztrák hadijelentések szerint küszöbön állt a magyarok kapitulációja. Ebben a helyzetben Domini úgy döntött, hogy feltárja az ügyet az osztrák nagykövetség előtt, ebben sem Matković, sem Kayser nem tudta megakadályozni. 1849. február 12-én levélben jelentette[210] a hajóvásárlást a londoni osztrák nagykövetségnek, másnap pedig személyesen is megjelent ott és átadta a birtokában lévő iratokat báró Koller ügyvivőnek. Vallomásában azt állította, hogy mindvégig hű maradt Ausztriához és minden erejével biztosítani akarta a hajót, de az iratok átadása előtt formális garanciákat kért személyes biztonságának szavatolására.

Domini lépését Kayser Albert február 15-én jelentette Teleki Lászlónak Párizsba, Matković pedig haza készült a családjához.[211] Pulszky Ferenc, aki Párizsból Londonba utazott, február 26-án jelentette Kossuthnak, hogy az IMPLACABILE elveszett, mert az angolok csak az osztrák kormányt ismerik el törvényesnek, ezért perre vinni az ügyet Angliában teljesen reménytelen.[212] Matković, mielőtt hazaindult, ígéretet tett, hogy az

[204] Uo.

[205] Uo.

[206] Uo.

[207] Djurković Dominihoz 1849. január 26-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 123. o.

[208] Domini Djurkovićhoz 1849. január 29-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 125. o.

[209] Kayser Albert Telekihez 1849. február 1. In: *Horváth* 1927. i. m. 128. o.

[210] Domini feljelentése 1849. február 12-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 126. o.

[211] Kayser Albert Telekihez 1849. február 15. In: *Horváth* 1927. i. m. 128. o.

[212] Pulszky Kossuthnak 1849. február 26-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 132. o.

általa felvett 10 000 Ft-ot saját nyugtatványa ellenében visszaszolgáltatja. Domini ezt természetesen nem tette meg.

Az IMPLACABILE ügye ezek után osztrák üggyé vált, megindultak a vizsgálatok és a hajó lefoglalását célzó eljárás. A brigg elveszett Magyarország számára, és ezzel lezárult az önálló magyar haditengerészet felállítására tett kísérlet.

Miután Domini megjelent a londoni osztrák nagykövetségen, Koller báró ügyvivő és Colloredo gróf nagykövet élénk levelezésbe kezdett Schwarzenberg herceg miniszterelnökkel. Eközben az IMPLACABILE Londonból visszaindult Triesztbe.[213] Domini ártatlannak vallotta magát és személyes biztonságának szavatolását kérte. Schwarzenberg Colloredónak írt március 1-jei levelében ezt a kérést nem tartotta teljesíthetőnek, de nem kívánta megakadályozni Domini hazatérését.[214] Ugyanezen a napon utasította a hadügyminisztériumot az ügyben a szokásos vizsgálat lefolytatására.[215] Másnap, március 2-án a hadügyminisztérium értesítette az IMPLACABILE ügyéről gróf Gyulai Ferencet, a tengerpart katonai kormányzóját és Windischgraetzet,[216] március 6-án pedig Welden altábornagyot, hogy tartsa szemmel a Bécsbe érkező, „politikailag gyanús" Dominit.[217] Eközben Domini a londoni követség útlevelével Bécsbe utazott, ahol március 9-én letartóztatták.[218]

Dominit kortársai közül mind Kayser, mind Pulszky „áruló gazembernek" nevezte[219] és ezt tette az 1950-es és 1960-as években Dezsényi Miklós is.[220] Kayser szerint feljelentésének fő oka az volt, hogy állását és rangját megtarthassa.[221] Azt azonban nem lehet elvitatni – mint Dezsényi megpróbálta[222] –,hogy minden tőle telhetőt megtett a hajó felszerelésének érdekében. Dominiról és Matkovićról Pulszky[223] későbbi könyvében igen sötét képet fest, úgy állítja be őket, mint akik Londonban, a hajóval mit sem törődve, a magyar kormány pénzéből nagyvilági életet éltek, erre azonban a források rendre rácáfolnak. Domini jó tanár és szervező volt, de semmiképp sem hősi alkat; az ügyből kifolyólag, volt cs. kir. tisztként, neki lehetett a legtöbb vesztenivalója. Koller jelentéseiből kiderül, feljelentésével a súlyosabb büntetést akarta elkerülni.[224]

[213] Koller Schwarzenbergnek 1849. február 16-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 130-131. o.

[214] Schwarzenberg Colloredónak 1849. március 1-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 132. o.

[215] Schwarzenberg a Hadügyminisztériumnak 1849. március 1-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 133-134. o.

[216] Az osztrák hadügyminisztérium Gyulainak és Windischgraetznek 1849. március 2-án. 1262 M. K. HL 48-49-es iratok, 66. csomó, 15/476 (másolat).

[217] A Hadügyminisztérium Weldennek 1849. március 6-án. 1335 M. K. HL 48-49-es iratok, 66. csomó, 16/166 (másolat).

[218] Az osztrák katonai vizsgálóbizottság jelentése 1849. március 27-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 141. o.

[219] Pulszky Kossuthnak 1849. február 26-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 132. o.

[220] *Dezsényi Miklós-Hernády Ferenc*: A magyar hajózás története. Budapest, 1965. 53. o.

[221] Kayser Albert Telekihez 1849. február 15. In: *Horváth* 1927. i. m. 128. o.

[222] *Dezsényi Miklós-Hernády Ferenc*: A magyar hajózás története. Budapest, 1965. 53. o.

[223] *Pulszky* II. i. m. 273-274 o.

[224] Koller Schwarzenbergnek 1849. február 16-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 130-131. o.

A március második felében összeült katonai vizsgálóbizottság előtt Domininak sikerült tisztára mosnia magát.[225] Azt állította, hogy a felszerelt hajót, a szerződés realizálása után, át akarta adni az osztrákoknak, de addig fedeznie kellett magát, nehogy a magyar kormány a Wodianer bankházon keresztül letiltsa a hitellevél felhasználását. Ez az érvelés kicsit sántított, mert a pénzt már decemberben felvették, Domini kínjában találhatta ki, de elhitték neki, mert a bizottság szabadlábra helyezését javasolta, és Matkovićot, meg Gopčevićot tették meg fő felelősöknek. Gopčevićtól a hajó, Matkovićtól pedig az általa felvett 10 000Ft elkobzását javasolták, ez összecsengett gróf Almásynak, a magyar kamara ideiglenes vezetőjének követelésével.[226]

Az osztrák kormány számára az IMPLACABILE ügye az államkincstár veszteségeként jelentkezett, ugyanis a hajóra kifizetett összegeket osztrák pénznek ítélték. Krauss pénzügyminiszter szerint Ausztriát a „botrányos" október 15-i vételszerződés következtében 66 302 Ft 30 kr kár érte.[227] Krauss április 4-én kérte Schwarzenbergtől az IMPLACABILE vételszerződését, hogy le tudja foglalni a hajót,[228] de a miniszterelnök értesítette, a szerződés nincs meg, ezért a hajó nem lefoglalható.[229] Az IMPLACABILE további sorsáról jelenleg nincsenek megbízható információink, Horváth Jenő szerint vagy angol gyapjúszállító hajó lett belőle, vagy pedig Fiume város tulajdonába került.[230]

Az önálló magyar haditengerészet felállítására tett egyetlen újkori kísérletet a történelmi körülmények kudarcra ítélték. A tengerparttal 1848 nyara óta nem rendelkező ország ki volt szolgáltatva az eladó kereskedő és a felszerelő ország jóindulatának. Véleményem szerint, Dezsényivel ellentétben, a meghiúsulás fő okozója nem Domini volt, hanem Gopčević, akit csak az anyagi haszon reménye vezérelt. Valószínűleg nem a „rebellis" magyarokkal való üzletelés következményeitől való félelem vette rá, hogy ne tartsa be a szerződést, ahhoz ugyanis túl gazdag és befolyásos volt, hogy egy ilyen ügy miatt megégesse magát,[231] inkább a szorult helyzetet akarta anyagilag kihasználni. Az már sajnos inkább a véletlenen múlt, hogy egy kapzsi, és csakis a saját érdekeivel törődő kereskedővel kötött üzletet a magyar kormány.

[225] Az osztrák katonai vizsgálóbizottság jelentése 1849. március 27-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 141. o. Domini 1852-től tengerészeti magániskolát tartott fenn Fiuméban. 1871-től a fiumei M. Kir. Tengerészeti Akadémia igazgatója, nevéhez fűződik az intézmény nagy jelentőségű reformja.

[226] Uo.

[227] Krauss Schwarzenbergnek 1849. március 19-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 134-135. o.

[228] Krauss Schwarzenbergnek 1849. április 4-én. In: *Horváth* 1927. i. m. 144. o.

[229] Schwarzenberg Kraussnak 1849. április 8-án. In: *Horváth* 1927. i. m. 144-145. o.

[230] *Horváth* 1927. i. m. 27. o.

[231] *Benko* i. m. 334-336. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

GÖRGEI ARTÚR SZOLNOKI IRATAI 1848. AUGUSZTUS 27 – SZEPTEMBER 25. (OKTÓBER 4.)[1]

Görgei Artúr iratainak eddigi kiadásai nagyobbrészt négy kutató nevéhez köthetők. Görgey István, a hadvezér öccse, maga is 1848-49-es honvédtiszt az 1850-es évektől kezdve szorgalmasan gyűjtögette a szabadságharcra vonatkozó iratokat, s az 1880-as években három kötetben több százat tett közzé, köztük bátyjának kb. száz levelét, jelentését és hivatalos iratát, nagyobbrészt szemelvényes közlésben és gyakran kevéssé szabatos magyar fordításban.[2]

A Monarchia összeomlását követően, a bécsi levéltárak megnyílása után Steier Lajos autodidakta történész végzett komoly feltáró munkát a Haus-, Hof- und Staatsarchivban és a Kriegsarchivban őrzött, a harmincas években nagyobbrészt hazakerült 1848-49-es magyar iratanyagban. Steier "A szabadságharc revideált története" című négykötetes munkájában 27 Görgei-levelet és jelentést publikált, ezek egy része azonban korábban már ismert iratok újrakiadása volt. Maguk a közlések sem megbízhatóbbak Görgey Istvánéinál: sok bennük a félreolvasás és a kihagyás.[3]

Sokkal inkább megfelel a tudományos követelményeknek Barta István munkája. Barta a "Kossuth Lajos összes munkái" című forráskiadvány 1848-49-es köteteiben kb. 10, Kossuth Lajoshoz és az OHB-hoz írott Görgei-jelentést tett közzé, nagyobbrészt az 1848 november-decemberi időszakból.[4]

Mind mennyiségét, mind a közlések minőségét tekintve kiemelkedő Katona Tamás munkája, aki forráskiadványaiban kb. 60 Görgei-levelet, -jelentést és -utasítást publikált. Ő adta ki Görgei 1848. szeptember 24 - október 11. közötti iratanyagának jelentős részét s a Buda ostroma alatt Kossuth Lajoshoz intézett jelentések legfontosabbjait.[5]

[1] A forrásközlemény az OTKA F 013416. kódszámú, Görgei Artúr 1848-49-es iratainak összegyűjtését célzó pályázatának támogatásával készült.

[2] *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I-III. k. Budapest, 1885-1888.; *uő.*: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916.

[3] *Steier* I.; *uő.*: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Budapest, é. n. *uő.*: Haynau és Paskievics I-II. k. Budapest, é. n.

[4] *Barta István* szerk.: Kossuth Lajos összes munkái XIII-XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I-II. Budapest, 1952-53., Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Budapest, 1955.

[5] *Görgey - Katona*; *Katona Tamás* (szerk.): Budavár bevételének emlékezete 1849. S. a. r. *Hermann Róbert, Pelyach István* és *Tirts Tamás*. Budapest, 1989.

Végül jelen sorok írója a *Századok* 1994-es Kossuth-emlékszámában tette közzé eredetiben, vagy magyar fordításban Görgei és Kossuth, illetve az OHB levelezésének kiadatlan darabjait.[6]

E kiadványokon kívül mennyiségét tekintve kb. ugyanennyi Görgei-irat jelent meg különböző emlékiratokban, forráskiadványokban, helytörténeti munkákban. E közlések között azonban – akárcsak a fentieknél – sok az átfedés, s a szövegközlések pontossága is sok kívánnivalót hagy maga után. Emellett időben is meglehetősen nagy szórás mutatkozik. Míg például az 1848 szeptember végi - október eleji iratanyag kiadása csaknem teljesnek mondható, addig a szeptember elejéről, az október második feléből, vagy a téli hadjárat időszakából származó iratok jelentős része mindmáig hozzáférhetetlen.

E forrásközlemény Görgei 1848-49-es tényked̈ése egy mind térben, mind időben, mind az iratanyag jellegét tekintve jól körülhatárolható időszakának dokumentációját tartalmazza. A Batthyány-kormány 1848 augusztus közepén határozta el a nemzetőri intézmény részleges átszervezését. Ennek értelmében az egyes törvényhatóságoknak önkéntes nemzetőrökből álló alakulatokat kellett szervezniük. Ezek az alakulatok az első tervek szerint a háború végéig vállaltak volna szolgálatot. A megyék és városok azonban változó időre állították ki alakulataikat. Az önkéntes mozgó nemzetőröket először a délvidéki táborba, illetve a drávai védővonalra akarták indítani. Augusztus 27-én azonban Batthyány Lajos miniszterelnök elrendelte, hogy négy kerületi táborban vonják össze őket. A táborokat az ország igazságszolgáltatási kerületi beosztása szerint szervezték meg. A tiszáninneni, szolnoki székhelyű tábor parancsnokává Görgei Artúr őrnagyot nevezték ki. Görgei kb. három hetet töltött Szolnokon, s serege alig 1000 főt számlált, amikor Batthyány Lajos miniszterelnök a horvát csapatok dunántúli előnyomulása miatt a fővárosba, majd onnan a Csepel-sziget védelmére rendelte. Bár a tiszáninneni kerület összesített szervezési eredményei semmivel sem maradtak el más kerületekéi mögött, Görgei mégis kudarcnak érezte tényked̈ését. Ennek az volt az oka, hogy a parancsnoksága alá rendelt csapatok jelentős részét a hadihelyzet alakulása miatt még megérkezésük előtt máshová rendelték, illetve az alakulatok egy része csak az ő Szolnokról történő távozása után érkezett meg a kijelölt gyülekezési helyre. E kudarcérzet miatt mind ő, mind öccse viszonylag röviden foglalkoztak emlékirataikban a szolnoki tábor szervezéstörténetével.[7]

E rövidséget a fennmaradt iratanyag mennyisége egyáltalán nem indokolta. Görgey Istvánnak köszönhetően ez a dokumentáció szinte hiánytalanul került be a Görgey-család levéltárába. A tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség fennmaradt iktatókönyvéből megállapítható, hogy az iratanyag kb. 80 százaléka fennmaradt. E közlemény tehát ennek a három hétnek az iratanyagát tartalmazza. Fő forrását a Görgey-család levéltára alkotja,

[6] *Hermann*, 1994.

[7] Az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezésére l. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 174-187. o., *uő.*: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. Századok, 1982/6. 1241-1242. o., *uő.*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. 571-574. o. A szolnoki táborra l. *Urbán*, 1993. 42-48. o. A két Görgei véleményét l. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1988. I. k. 140-141. o.; *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Budapest, 1885. 14. o., *Görgey - Katona* 38-44. o.

de kiegészítettük azt néhány, az Országos Nemzetőrségi Haditanács és a hadügyminisztérium iratanyagában fennmaradt dokumentummal is. A teljesség kedvéért a szolnoki iratanyag egészének közlése mellett döntöttünk. Az eddigi forráskiadványokban összesen kilenc dokumentum jelent meg az itt közölt hatvanötből. E közlések közül azonban kettő erősen[8], kettő enyhén pontatlan[9]; egy esetében a fogalmazványnál megfigyelhető, hogyan igazította át Görgei Artúr szövegét a tisztázatban Görgey István.[10] Egy, Batthyányhoz intézett, eddig csak fogalmazványból ismert jelentés eredeti tisztázatára Urbán Aladár tanulmánya hívta fel a figyelmet.[11] A megmaradt három okmány viszont olyan rövid, hogy felvételük nem növelte jelentősen e közlemény terjedelmét.[12]

A kiadott források közé felvettük azokat a a hadügyminisztériumi és haditanácsi iratokat is, amelyek Görgei sajátkezű fogalmazványai, s a szolnoki tábor ellátására vonatkoznak. Ezekre szintén Urbán Aladár tanulmánya utal.[13] Szintén közöljük a szolnoki tábor naplóját és a Görgei által szeptember 25-én a tábor parancsnokává kinevezett Timon Zsigmond százados Görgeihez intézett négy, összefoglaló jelentését is. Szintén felvettük Görgei azon ceruzával vagy tollal írt feljegyzéseit, amelyek a tábor felszerelésével, ellátásával kapcsolatos intézkedéseire utalnak. Közleményünk ilyen módon a Katona Tamás forráskiadványában közölt iratanyag előzményét, s bizonyos tekintetben kiegészítését képezi.[14]

RÖVIDÍTÉSEK

Bona, 1987.	*Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. 2. kiadás. Budapest, 1987.
Bona, 1988.	*Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
Görgey - Katona	*Görgey István*: 1848 júniusától novemberéig. Okmánytár. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1980.
Habermann	*Habermann Gusztáv*: Személyi adattár a szegedi polgárcsaládok történetéhez. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. Szeged, 1992.
Hermann, 1993.	*Hermann Róbert*: A Hatvani-szabadcsapat névsora. HK, 1993/4.
Hermann, 1994.	*Hermann Róbert*: Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai. *Századok*, 1994/5.
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Steier I.	*Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Budapest, é. n.
Urbán, 1993.	*Urbán Aladár*: Kossuth és Görgey 1848 őszén. *Századok*, 1993.

[8] Herendi József közlései. L. az 1. és 33. dokumentumokat

[9] Steier Lajos közlései. L. a 23. és 45. dokumentumokat

[10] Lehoczky Tivadar közlése. L. a 16. dokumentumot.

[11] *Urbán*, 1993. 65. o. 13. jz. L. az 53. dokumentumot. A fogalmazvány alapján közli *Görgey - Katona* 145. o.

[12] L. a 8., 12. és 54. okmányokat.

[13] Urbán, 1993. 64. o. 13. jz. és 65. o. 18. jz. L. a 9. és 39. dokumentumokat.

[14] *Görgey - Katona*

Görgey-lt.	MOL P 295. A Görgey-család levéltára
HM Ált. ir.	MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok.
MOL	Magyar Országos Levéltár (Budapest)
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség iratai 1848-1849.
ONőHt	MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Általános iratok.

1.

Pest, 1848. augusztus 29.
Görgei Artúr őrnagy körlevele a tiszáninneni kerület megyéihez, kerületeihez és városaihoz[15]

A tiszáninneni önkénytesen alakuló mozgó nemzetőrsereg vezérévé kineveztetvén, feladatom azon, az illető hatóságokban máris felállított vagy legalább felállítófélben levő különböző seregosztályokat, méltányolva, amennyire lehetséges, a hatóságok által történt beosztást, – zászlóaljakba s azokat nagyobb hadtestekbe alakítani, egy a sereghez tartozó tüzér- és utász- vagy hidászkart (Pionier-Abteilung) teremteni, s az egészet úgy összehangolni, hogy az folyó évi szeptember végéig harciassá, ti. az ellenség előtt sikeresen használhatóvá váljék.

E nagyszerű cél elérésében, csekély tehetségemnél fogva – leginkább az illető hatóságok szíves közremunkálására szorulok.

Felkérem tehát Eperjes város közönségét, nyújtana nekem segédkezet e nemzeti ügy legerélyesebb előmozdítására.

Ellenségünk legnagyobb előnye, hogy sok ágyúval van ellátva. Ágyúk ellen pedig sikeresen megint csak ágyúkkal lehet működni. Fő törekvésünk tehát oda legyen irányozva, hogy minél erősebb tüzérkarral (Artillerie) szállhassunk síkra.

Seregünk annyi ágyút kap, mennyire az azokhoz megkívántató fogatokat az országos pénztár terhelése nélkül ki tudjuk állítani.

Bátorkodom tehát általánosan elismert hazafiúságánál fogva a haza nevében fölhívni a tisztelt közönséget, szíveskedjék önkénytes mozgó nemzetőrségi vitéz seregünknek

[15] A szolnoki tábor iktatókönyvében (MOL Görgey-lt. b/34. fasc. "Görgei Artúr honvéd őrnagy, a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrsereg főparancsnokának levelező iktatókönyve, 1848. szept. 28. - okt. 13. No. 1-141.") nincs nyoma annak, hogy mely törvényhatóságoknak küldte meg Görgei a körlevelet. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a kerületben található megyéknek (Abaújvár, Bereg, Borsod, Gömör, Heves és Külső-Szolnok, Sáros, Szepes, Torna, Ung, Zemplén), a szepesi XVI városnak, a Jászkun-kerületnek és a tiszáninneni kerületben található szabad királyi városoknak (Bártfa, Eperjes, Kassa, Késmárk, Lőcse, Szeben). Ez összesen 18 törvényhatóság. Erre mutat a fogalmazványon található feljegyzés is. A tiszáninneni kerületre l. *Fényes Elek*: Magyarország leirása. Pest, 1847. II. k. 233-325. o.

egészséges, erős, a húzáshoz már szokott lovakat is ajánlani, az ágyú és mozgó híd (Notbrücke) fogatokhoz, melyek számát a tisztelt közönség buzdító felhívására egyes lelkes honfiak adakozásai is tetemesen gyarapíthatnak[!].[16]

A felajánlott lovak biztos felelős kísérettel s átadási jegyzék mellett azonnal Szolnokra volnának szállítandók, és nekem személyesen átadandók.

Minden ló átvételekor országos bélyeggel fog elláttatni, és azáltal az ország elidegeníthetlen sajátjává lesz.

A tüzér- s utász-hidászkarok tettlegi előteremtésére szükségelt gyakorlatokat haladéktalanul meg akarván kezdeni, kérem tovább [!] a tisztelt közönséget, szíveskedjék a már ajánlkozott önkénytesek közől [!] a tüzérkarhoz vagy 10-15, némi műveltséggel bíró ügyes egyént, az utász-hidászkarhoz pedig szinte 10-15 egyént, kik vagy kovács, lakatos, asztalos, bognár, kádár, molnár, ács, kőmíves, halász, kötélverő s több efféle mesteremberek, vagy ügyes földmunkások, mint kertészek, téglavetők, kút- és árokások vagy bányászok, kiválasztani, és azonnal Szolnokra küldeni, úgy, hogy szeptember 4-én már ott lehessenek, a gyakorlatokat azonnal elkezdendők.

A mérnökséghez értő egyének ezen utász-hidászkarnál főleg, mégpedig kitüntetésre és előmozdításra való kilátással alkalmazhatók.

Felszólítom elvégre a tisztelt közönséget az iránt is, kegyeskednék meghagyni minden csapat parancsnokának, hogy velem azon önkénytesek neveit, kik bármely fent nem érintett mesterségben jártasok, egy egyszerű jegyzékben közölje.

Ezen egyedül hazánk érdekében tett kérésem teljesültét bizalommal elvárván, maradok illő tisztelettel

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 1. "18 darab. - Elk. 31/8." i-s szignóval. Rontott, aláíratlan tisztázata uo. b/4. fasc. Kivonatosan közli Herendi József: *A Jászkun-kerületek a szabadságharcz alatt 1848- és 1849-ben. Cegléd, 1901. 51. o.*

A törvényhatóságok válaszai közül a következőket ismerjük:

Igló, szept. 4. Montskó István, a szepesi tartományi gróf, Halla Károly t. aljegyző. Szepes kerületi igazgató bizottmány. A Szepesség mind a négy törvényhatósága egy teljhatalmú központi bizottmányt alakított az "önkénytes csapatok ügyében", ezért nem különváltan fogják értesíteni az önkéntes csapatok kiindításáról, hanem együtt igyekeznek oda hatni, "hogy a kimozdítással szeptember végén túl el ne késsünk". A hidász, utász és "tüzerész" osztályokhoz küldendő önkéntesekkel kapcsolatban felhívták a hatóságokat, hogy a helyi nemzetőr parancsnokságokkal együtt buzdítsák az ifjúságot "a hadviselés ez ágának követésére is serkentve". Amint jelentkező lesz, ezeket küldik. Eddig 42 olyan önkéntes jelentkezett, "ki szülőföldjét bármely pontján is akarja védelmezni, tehát a tisztelt minisztérium föltétlen rendelkezései alá helyezi magát, a veszélyeztetett haza megmentésére bármikor s bárhova sietendő". A csak az északi határok védelmére ajánlkozók százon fölül vannak. A kerület egy ágyúfogathoz való hat lovat szerez meg, amit a szept. 20-ra hirdetendő csődület után Szolnokra megküld. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 42. "érkez. szept. 15. 1848. Görgei István hadnagy, segédtiszt. tudomásul".

Kassa, szept. 5. Abaúj vármegye. No. 446. Felhívták a megyei polgárokat a lovak felajánlására, illetve az örnagyokat, hogy az ajánlkozó tüzér, hidász, utász önkénteseket szállítsák Szolnokra.

[16] Idáig terjed a Herendi által közölt szöveg.

MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 55. "érkez. 17/9. 848. Görgei István hadnagy. segédtiszt. tudomásul"

Eger, szept. 9. Berecz Ferenc Heves megyei helyettes alispán. Heves megye 600 egyént fog állítani; e szám a községekre kivettetett; a tisztviselőség oda utasíttatott, miszerint e községenkint kiállítandókat részletesen és minél elébb szállíttassa Szolnokra. Ezek, amennyire lehet, föl lesznek fegyverezve, "azonban hogy egészen fel lehessen fegyverezni, biztosan nem várom". Kéri Görgeit, hogy a rájuk kivetett önkénteseket a mellékelt lista szerint[17] kiszolgáltatandó községeknek adjon elismervényt. Mellékeli a szept. 2-i bizottmányi jegyzőkönyv 2139. pontját. Eszerint a fő- és alszolgabírák buzdítsák a népet lovak felajánlására. A tüzér-, hidász-, utász- stb. szolgálatra alkalmasak nevét nem lehet összeállítani, mert még nem tudni, kik fognak beállni az önkéntesek közé. A névsor összeállítása legcélszerűbben Szolnokon történhetik. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 34. "érkez. szept. 14. 848. Görgei hadnagy".

Kassa, szept. 14. Kassa város. (Rimanóczy Ferenc főbíró, Horváth jegyző). Küldenek 18 önkéntes nemzetőrt, tüzérnek, hidásznak, utásznak stb. Gleviczky Albert őrmester vezetésével, felszerelve és -ruházva. Ezek 19-ére Szolnokon lehetnek. Kordon Ernő 34. gyalogezredi százados. kíséretében Pestre küldtek 6 ágyúslovat. Kérdezik, hova küldjék az önkéntesek 24 krajcár napidíját? Mellette a 18 önkéntes névjegyzéke. No. 45. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint.

2.

Pest, 1848. augusztus 31.

Görgei Artúr őrnagy jelentései Baldacci Manó ezredesnek, az ONőHt elnökének[18]

a.)

Folyó hó 27-én kelt 3058/n.ő. szám alatti miniszterelnöki rendelet[19] folytán őrnaggyá s a tiszáninneni mozgó önkéntes nemzetőrsereg vezérévé neveztetvén ki, vagyontalan létemre a szükséges lovak s azokra való szerszámok, úgy mint egyéb drágább egyenruhaneműek azonnali megszerzése által tetemes, nyomasztó adósságokba kerülni kénteleníttetném, ha azon kérésem méltányos pártfogás nélkül maradna, miszerint Ezredes Úr számomra egy hétszáz forintnyi előlegezést havi díjamból ötven pengőforintnyi összegekben történendő havonkénti levonás mellett kieszközleni méltóztatnék.

Mely alázatos kérésemre annál is inkább felbátorítva érzem magamat, minthogy az első általános előlegezésben, mely a honvédtisztek nagyobb részének kegyesen utalványoztatott, nem részesültem.

Fogalmazvány. No. 2. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. y-os szignóval.

[17] A Görgey-család levéltárában nem található.

[18] Baldacci Manó, báró (1807-1852), cs. kir. ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke, 1848 szept. végétől Erdélyben szolgál, okt. 27-től honvéd vezérőrnagy, a felső-erdélyi csapatok parancsnoka, nov. 30-án felmentik. 1849. jan. 5-én a cs. kir. csapatok fogságába esik, várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 353. o.

[19] Közli *Urbán Aladár*: Pákozd, 1848. Budapest, 1984. 88. o.

b.)

Folyó hó 27-én kelt 3058/n.ő. szám alatti miniszterelnöki rendelet folytán őrnaggyá s a tiszáninneni mozgó önkénytes nemzetőrsereg vezérévé neveztetvén ki, oda is utasíttattam egyúttal, hogy többi közt egy segéd- és egy élelmezési tisztet is válasszak magam mellé.

Ennél fogva tehát Görgei Istvánt[20] (jelenleg önkénytes nemzetőr az óbecsei táborban, Földváry őrnagy[21] zászlóaljában[22]) választottam segédtisztemül, minthogy alkalmam volt úgy tehetségei, mint hazánk java iránti buzgalmáról tökélletesen meggyőződni.

Élelmezési tisztnek pedig választottam Zlotzky József, vólt Nádori huszár számadó őrmestert[23], (jelenleg írnok a magyar középponti vasútnál), kit, minthogy ugyanazon ezredben is már alattam szolgált vala, mint ezen hivatalnak megfelelni képesnek ösmerek. [!]

E választásaimat ezennel hivatalosan bejelentvén, kérem, méltóztatnék Ezredes úr azokat kegyesen helybenhagyni és további megerősítésüket is kieszközölni.

Pest, aug. 31-én 1848.

Görgei Artúr őrnagy

helyes Szemere Bertalan[24]

Eredeti tisztázat, Szemere sk. megerősítésével. MOL ONőHt 3469. Fogalmazványa Görgei sk. javításaival: MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 3.

[20] Görgey (1848-49-ben Görgei) István (1825-1912), Görgei Artúr öccse, ügyvéd, honvédszázados, 1849. jún. végétől az 51. honvédzászlóalj parancsnoka. Besorozzák. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 236. o.

[21] Földváry Lajos (1811-1881), honvéd őrnagy, 1848 júliusában egy önkéntes zászlóalj parancsnoka, okt. 30-tól alezredesként a kassai, nov. 10-től a debreceni hadmegye parancsnoka, 1849. jan. 1-től ezredes, az eszéki várőrség csapatparancsnoka. Februárban a várőrséggel együtt kapitulál, a magyar kormány hadbíróság elé állítja. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 150.

[22] Az 1848. júl. 13 - aug. 1. között szervezett önkéntes csapatra l. *Urbán Aladár*: Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. Tanulmányok Budapest múltjából. XV. k. Budapest, 1963. 427-428. o. – Görgey István szolgálatára l. saját beszámolóját, *Görgey - Katona* 35-39. o.

[23] Zlotzky József (1807-?), kiszolgált huszár, a Magyar Középponti Vasúttársaság írnoka, nemzetőr hadnagy, dec. 28-tól honvéd főhadnagy, 1849. márc. 6-tól százados. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 673-674. o. – Zlotzky 1827-1845 között Görgei volt ezredében, a 12. huszárezredben szolgált, amelynek ezredtulajdonosa a mindenkori nádor volt.

[24] Szemere Bertalan (1812-1869), a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja, a Batthyány-kormány belügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, felső-magyarországi teljhatalmú országos biztos, 1849. máj. 2-től miniszterelnök és belügyminiszter. Emigrál, 1867.után hazatér.

3.

Pest, 1848. augusztus 31.
Görgei Artúr őrnagy levele Heves megye közönségének és Szolnok város tanácsának

Folyó hó 27-én kelt 3058/n.ő. szám alatti miniszterelnöki rendelet értelmében jövő hó, azaz szeptember 3-án rendeltetésem helyén, ti. Szolnokon kell lennem, új fontos hivatásomnak megfelelendő.

Ennél fogva kérem Heves megye tisztelt közönségét, szíveskedjék úgy intézkedni, hogy járandó lakásom 4 lovas istállóval együtt az illető helységben és napon számomra kész legyen.

Tudva nem lévén előttem, mily szokások vétettek be Szolnokon ilyetén ideiglenes katonai elszállásolásoknál: ti. bútorozva szolgáltatnak-e az illető szállások vagy bútor nélkül: bátorkodom továbbá azt is méltánylásába ajánlani a tisztelt közönségnek, miszerint a legszükségesebb bútorokat, főleg amennyire azok az iroda felszerelésére kívántatnak, nélkülözni nem lehet, minthogy azon esetben, ha a minden irodában okvetlenül szükségelt nagyobb asztalok és székek vagy legalább padok hiánya miatt a szolgálati irományok rendes vitele akadályoztatnék, főleg csak hazánk érdeke károsulna.

Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 4.

4.

Pest, 1848. szeptember 1.
Görgei Artúr őrnagy levele Baldacci Manó ezredesnek az ONőHt elnökének

Tegnapi napon kelt, segéd- és élelmezési tisztjeim iránt tett jelentésem kiegészítőleg, kérem Ezredes urat, méltóztatnék számvevőnek mellém Malinóczky Mihály nádori huszár porkolábot, Nádor őfenségének benyújtott folyamodását kegyes figyelmébe vévén, nemzetőrseregi hadnagyi ranggal azon méltányos biztosítékkal ajánlani, hogy ő a mozgó önkénytes nemzetőrsereg feloszlatása alkalmával tisztében az állandó hadseregbe besoroztatnék.

Eredeti tisztázat. MOL ONőHt 1848:3246. Részben sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 5. "NB. ez visszavétetett, s helyette a 6. számú fogalmazat áll: Timon Zsiga volt nádorhuszár őrmester, jelenleg állomási felügyelő a köz[épponti] vasútnál Palotán". i-s szignóval.

5. ábra

5.

Pest, 1848. szeptember 2.
Görgei Artúr őrnagy levele Baldacci Manó ezredesnek az ONőHt elnökének

F. évi aug. 31-én segéd és élelmező tisztjeim választása iránt tett hivatalos jelentésemet kiegészítőleg ezennel jelentem, hogy számvevőnek mellém Timon Zsigmond volt Nádor-huszár őrmestert[25] (jelenleg a magyar középponti vasútnál Palotán állomási felügyelőt választottam), kérvén Ezredes urat, méltóztassék ezen választásomat is helybenhagyni, és annak további megerősítését kieszközleni.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 6.

6.

Hely és dátum nélkül
Görgei vegyes feljegyzései

Állványkimutatás
zászlóalj
század
megmaradt állvány – 2
azóta nevekedett – 2
- / / - fogyatkozott – 2
marad a valódi állvány – 2
Azok között vannak
vezényelve – 2
távoli – 2
szabadsággal – 2
összesen – 2
marad a helybeli állvány – 2
Azok közt vannak
vezényelve helybe állandóan --2
napi szolgálatban helybe
betegek
gyengélkedők
rabok

[25] Timon Zsigmond (1817-1876), kiszolgált huszár őrmester, vasúti hivatalnok, 1848. szept.-től a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőri tábor főszámvevője, majd nemzetőr századosi rangban parancsnoka. Dec. 28-tól honvéd százados, 1849. jún. 21-től honvéd őrnagy. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 319. és 413. o.

egyébként
hiányzók
összesen
marad a kikelő állvány
tagot
képez
embert
Ezek közt vannak
törzs- és főtisztek
altisztek
őrvitézek
dobos
ács

Dunai 30 kr. vesztett
Kondász 4 kr. vesztett
Kász 30 kr. vesztett
1 f. 4.
nyert 1 f. 11 kr.
Kondász 12 f. p. 28 k.
Kász
1 tűzmester
8 tizedes
20 főágyús
16 al - // -
16 lovaságyús
12 szekerész
73

Az "ács"-ig Görgei Artúr, onnan Görgey István sk. írása. MOL Görgey-lt. b/46. fasc. A kurzivált részek kihúzva.

7.

Szolnok, 1848. szeptember 3 - október 17.
A tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrsereg "Napi események"ről szóló jegyzőkönyve

Szeptember 1848.

3. Görgei őrnagy s vezér és Zlotzky hadnagy és élelmezési tiszt bekeltek Szolnokra.

Görgei őrnagy aznap elutazott Pestre.

4.

5.

6. Timon számvevősegéd és hadnagy bekelt Szolnokra.

7. Görgei őrnagy bekelt Szolnokra.

8. Átvétetett a vasúttól 5 mázsa lőpor, 5000 éles töltés, 1000 d[ara]b katonai üng, 1000 d[ara]b kat[onai] gatya, 998 kasza és 500 kovás puska.

Görgei István hadnagy és segédtiszt bekelt Szolnokra, a föntebbieket hozván.

9. Görgei őrnagy hivatalosan utazott Pestre Timon Zs[igmond] hadnagy kíséretében

10. Görgei őrnagy visszatért Pestrül, Timon hadnaggyal együtt.

11. Zlotzky és Görgei hadnagyok bementek Pestre 4 tüzérért.

12. [] hadnagy és szállásozó tiszt bekelt Szolnokra, másnapra jelentvén a hozzánk érkező szegedi 1 század önkintes n[emzet]őr jöttét.

Zlotzky és Görgei hadnagyok az esti vonaton visszajöttek Pestrül a 4 tüzérrel.

13. Reggel Görgei őrnagy elutazott Pestre.

A szegedi 1 század beérkezett.

Mück Lajos építész[26] n[emzet]ő[r] hadnaggyá és a törzshöz hidásztisztté kinev[eztetett].

14.

15. Beérkezett négy ágyú, 4 üres társzekér.

Görgei őrnagy bekelt Szolnokra Pestről Mück hadnaggyal együtt, és először személyesen nézte meg a szeg[e]di századot.

Turcsányi hadnagy[27] tüzértiszt két honvédtüzérrel beérkezett Pestről az ágyútöltényeket hozván.

[26] Mück (Muck, Mick), Ludwig (1812-1849), 1848. szept.-ben nemzetőr hadnagy, 13-tól hidásztiszt a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrségnél, nov. 22-től honvéd hadnagy, dec. 3-tól főhadnagy az 1., majd százados a 2., később a 4. utászzászlóaljban. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 424.

[27] Ez Turcsányi János (1817-1899) honvéd hadnagy lehetett, okt. 6-tól főhadnagy és ütegparancsnok, nov. 25-től százados a muramenti, később a II. hadtest állományában, 1849. aug. 20-tól honvéd őrnagy. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 324. o.

16. Pataky százados[28] Müller hadnaggyal[29] és Mück hadnaggyal, azonkívül egy őrmester- és két őrvitézzel elment Pestre.

Kis József altiszt 4 őrvitézzel, a Mitterdorfer pesti kereskedő által Szegedre szállított ágyúlőszerek mellé őrkíséretül rendelve elment Szegedre.

Kökényessi őrnagy[30] [195] kiskun[31] önkéntessel bekelt Szolnokra.

17. Gleviczky Béla őrmester[32] 17 kassai önkéntes tüzérrel, felszerelten, bekelt Szolnokra. – Kotsó Ján[os] őrvitéz a szeg[edi] száz[adtól] tolvajság miatt befogatott.

Pataky százados, Müller hadnagy, egy őrmester és két őrvitézzel Pestrül vissza[jött].

18. Görgei őrnagy és vezér Pestre indult.

Jász önkintes[33] bekelt Hidassy Elek ideiglenes tiszt[34] vezérlete al[att].

Draposy Imre[35] zászlós- és porkolábnak neveztetett.

Kassa város által egy ágyúhoz ajándékozott 6 ló Budáról beérkezett Szolnokra. – Kotsó János tolvajsággal vádolt iránt katona[i] vizsgálószék.

19.

20. Görgei őrnagy beérkezett Pestrül Szolnokra.

[...] lovat vásárlott a 1/2 ágyúüteghöz [] p[engő]f[orin]ton.

Átvett Görgei őrnagy 42 szolnoki önkéntest; 2 vécsit, 2 felsőnánait. Ezekből 42-őt Pataky századosnak, a szegedi századba való besorzás végett, négyet pedig Turcsányi hadnagynak adott át, kiknek hárma lovász, egyike hidász lesz.

21. 33 ló vásároltatott az ágyúüteghöz.

[28] Pataky János (1820-1917), elemi iskolai tanító, a szegedi önkéntes mozgó nemzetőrség 1. századának parancsnoka, 1849. májusától honvéd százados a 104. zászlóaljban. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 458. és *Habermann* 215-216. o.

[29] Müller Imre (1818 v. 1819-1895), nemzetőr hadnagy, majd főhadnagy a szegedi önkéntes mozgó nemzetőr csapatnál, 1849. máj. 13-tól a 104. honvédzászlóalj főhadnagya, majd századosa. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 426. és *Habermann* 196. o.

[30] Kökényessi (Gaertner) Szaniszló (1817-1889), cs. kir. főhadnagy, nemzetőr-, majd honvéd őrnagy, a tiszáninneni 1. önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, majd a 65. honvédzászlóalj parancsnoka, 1849. ápr. 16-tól honvéd alezredes és dandár-, júl. 20-tól ezredes és hadosztályparancsnok. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 211. o.

[31] Valójában ezek a jász önkéntesek voltak, és 17-én érkeztek Szolnokra. A számot Kökényessi jelentéséből tudjuk. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 57.

[32] Glevitzky Béla (Albert) (1825-?) ügyvéd, nemzetőri tüzér őrmester

[33] Ezek a nagykun önkéntesek voltak.

[34] Hidassy Elek (1826-?) 12. huszárezredi hadfi, jászberényi nemzetőr főhadnagy, 1848 nyarán a Délvidéken harcol, szept.-től egy jászkun önkéntes nemzetőr. század parancsnoka Görgei alatt. 1849. jan. a 65. honvédzászlóalj főhadnagya, végül a Rákóczi-, majd az ebből kiváló Hatvani-szabadcsapat toborzótisztje, itt a 4. század parancsnoka, majd osztálypárancsnok. 1849. jún. 14-től al-, júl. 10-től főszázados a 18. (Attila) huszárezredben. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 262. o. és *Hermann*, 1993. 150. o.

[35] Draposy Imre (1813-1894) volt huszártizedes, 1848. szept.-től a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség porkolábja, nov. 17-től a 14. (Lehel) huszárezred hadnagya, 1849. ápr. 18-tól főhadnagy, jún. 22-től al-, később főszázados a 18. (Attila) huszárezredben. Fogságba esik az aug. 9-i temesvári csatában. Besorozzák, 1857-ben szerelik le. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 182. o.

1 ló ajándékul érkezett be Fehér Lajos Heves m[egyei] mátrai követtől.[36]

Kováts Károly tűzmester[37] és Draposy porkoláb megérkeztek Pestrül, hozván 3 d[ara]b hordóban 15.000 d[ara]b lőkupakhoz való éles sorgyalogsági töltést és számos vételeket.

Lengyel főhadnagy Pestre vasúton.

22. Görgei István hadnagy segédtiszt és Pataky János százados Pestre hivatalosan utazván ingyen, s onnan vissza.

Eperjesről beérkezett 71 önkéntes. Az pénz- és kenyérrel 22. szept[ember] 1848. ellátva.

Hevesi [...] ember vétetett át és esküdött föl.

7 ló vétetett meg. Egy ajándék ló Fehér Lajostól.

23. Pataky százados, Lengyel főhad[na]gy, Béró[38] és Görgei hadnagyok, Ferenczi őrmesterrel Pestrül visszaérkeztek Szolnokba, és Draposy.

Az I. "Szegedi-Jászkun" zászlóalj megalakult. – 13 kassai tüzér engedelemmel Pestre ment.

24. Reggel 4 órakor futár érkezett a miniszterelnöktől, azonnali indulást parancsoló.

Megérkezett egy láda belga fegyverhöz való lőkupak Dorozsmáról, Balajthy Vendel kiskun kapitántul.[39]

Mück hidásztiszt bekelt Pestrül.

25. Reggel Tiszanána helységétől 6 önkéntes n[emzet]őr beérkezett, név szerint Nagy Miklós, Somodi Béniamin, Madarász Albert, Pataki Gusztáv, Katona János, Vanka Péter.

Szinte ma délelőtt Szabolcs megyeiek átkeltek, szám szerint 800-an Pestre.[40]

Hasonlóképp ma délután Nagyrévről érkezett 5, név szerint: Valki János, Lehoczki József, Pászrai Lukács, Tompa Mihál, Benkő János, – továbbá Tiszavezsenyről 8, név szerint Varga István, Jónás Sándor, Rétei Sándor, Nánási Mihály, Nagy Bálint, Szilaj Sándor, Bús Mihály, Fekete János. – Tiszaszőllősről Németh Ferenc, Kálmán Ambrus, Sárközi György. – Kisköréről Bagi András, Borbélyi János. Nyugtatvány mellett általvétettek.

[36] helyesen: Fejér Lajos (? - 1873), Heves vármegye követe, majd a pétervásári kerület képviselője az 1848-49-es országgyűlésen.

[37] Kováts Károly joggyakornok, 1848. jún. 3 - szept. 12. honvéd tüzér, al-, majd főágyús.

[38] Béró Ferdinánd. (1815-?) 1832-38. között hadfi a 37., majd a 40. gyalogezredben, 1848. szept. hadnagy a szegedi önkéntes mozgó nemzetőrszázadban, szept. 25-től főhadnagy, okt. 7. századparancsnok. 1849. jan. - márc. századparancsnok a Hatvani-szabadcsapatban, 1849. júl. 21-től hadnagy a 132. honvédzászlóaljnál. *Bona* Gábor szíves közlései és *Hermann*, 1993. 150. o.

[39] Balajthy Vendel, kiskunsági kerületi kapitány és kormánybiztos, 1848 nyarán századparancsnok a mozgósított jászkun nemzetőrség 2. zászlóaljában, 1865-től a jászkun kerület főkapitánya.

[40] A Szabolcs megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, a későbbi 48. honvédzászlóalj. Történetére l. *Kedves Gyula*: A 48. honvédzászlóalj története az 1848-49-es szabadságharcban, alakításától Budavár bevételéig. HK 1990/2. és *uő.*: A 48. honvédzászlóalj története az 1848-49-es szabadságharcban, Budavár visszavételétől a feloszlatásáig HK 1993/4.

Görgei István [sic!] segéd megérkezett Pestről délbe, és délután 3 órakor a szabolcsiakkal külön vonattal Pestre ment, magával vitte a társzekeret és a ládákba és hordókba itt levő éles töltéseket.

Az idevaló vasút szállító hivatalától általvetettek az ottan heverő bitang 55 ócska egycsövű vadászpuskák, 183 új kék nadrág és 1000 pár új bakancs.

Zlotzky József élelmezési tiszt dolgai elintézése végett Pestre utazott.

26. Beloni hidász nyílt rendelet mellett Pesten át Csepele [!] szigetébe utazott és egy hivatalos levelet Görgei parancsnok őrnagy úrnak magával vitt.[41]

Tiszabő helységéből általvetetett 3 n[emzet]ő[r] felruházva.

Pélyből általvetetett 2 n[emzet] őr d[etto].

Örvényből d[etto] 1 d[etto] d[etto] Hermán Mihály

Poroszlóról d[etto] 4 d[etto] d[etto] Gőz István, Kováts János, Pongrátz Bálint, Molnár Gergely.

Törökszentmiklósról általvetetett 22 n[emzet]őr felruházva, név szerint 1. Gajdos János, 2. Juhász Mátyás, 3. Mészáros János, 4. Krajlik István, 5. Gávai Mihály, 6. Necsasz József, 7. Rácz János, 8. Pató János, 9. Nagy János, 10. Bakos Bernát, 11. Gál Antal, 12. Veres Pál, 13. Varnyú János, 14. Váró István, 15. Vígh Antal, 16. Szikszai János, 17. Kovács József, 18. Szilágyi József, 19. Csányi András, 20. Kiru Sándor, 21. Ladányi Péter, 22. Pozderka Ferenc.

Kiss József tizedes 4 nemzetőrrel Szegedről megérkezett.

Zlotzky József Pestről megérkezett.

Az általvett egyének mindjárt fel is eskettek.

Alatyánról B. Flödnigg Adolftól megvásárlott 11-dik számú NP bélyeges ló rossz erkölcse miatt általadatott Halasi Kázmér szolgabírónak[42] visszaadás végett.

27. Zlotzky hadnagy úr megy Pestre, magával visz kétszáz darab fegyvert és 1 láda gyutacskupakot, úgyszinte a Szegedről előjött Kiss káplárt 3 emberével.[43]

Stainer és Tacsocsik hadnagy urak szolgálati dolgok elintézése végett Pestre utaztak.[44]

Általvetettek újonc önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]őrök.

K. Tófalu: 2 egyén, Simoni István és Orbán József felruházva. Kompót[45] 4. Nagy József, Nagy István, Barna Mihály, Udvari Péter felruházva.

Gyöngyösről érkezett és általvétetett 56 felruházott és -fegyverzett nemzetőr.[46]

[41] Ez Timon szept. 26-án kelt jelentése volt. L. a 62. dokumentumot.

[42] Halasi Kázmér, Heves vármegyei szolgabíró, 1848. szept. 27-től szolnoki népfelkelési, dec. 4-től szállítási, 1849. jan. 2-tól élelmezési kormánybiztos.

[43] Timon Zsigmond szept. 27-én utasította Zlotzky József hadnagyot, hogy szállítson 200 fegyvert Pesten keresztül Csepel szigetére. No. 106. MOL Görgey-lt. b/9. fasc.

[44] L. erre Timon Zsigmond szept. 27-i nyílt rendeletét Stainer Károly hadnagynak, aki szolgálati ügyben Pestre és onnan vissza utazik. No. 109. MOL Görgey-lt. b/9. fasc.

[45] Kompolt

[46] L. erre Jakab Mihály gyöngyösi polgármester. szept. 24-én kelt jelentését. MOL Görgey-lt. b/9. fasc. No. 112. "megérk. Szolnok, 27/9. 848."

Tiszapüspökiről érkezett s átvétetett egy felruházott nemzetőr.

Sarud helységtől általvétetett egy felruházott nemzetőr.

Aldebrő 5 önkéntes nemzetőröket általadott felruházva.

Tiszavárkony 1 önkéntes nemzetőrt általadott, neve: Kuklics József.

28. Szolnok városa egy önkéntes nemzetőrt ruházatlanul adott, név szerint: Bogdanovics Ignác.

Tiszainoka helysége 4 önkéntes nemzetőrt felruházva általadott, név szerint Tóth László, Kis Mihály, Szabó Sándor, Beke Mihály.

T[isza]ug helység 2 önkéntes nemzetőrt felruházva általadott, név szerint Cziriák Sándor, Sütő Béni.

T[isza]sas helység 5 önkéntes nemzetőrt felruházva általadott: Varga Sándor, Papp Lajos, Csató Sámuel, Benke Sándor, Bak Mihály.

T[isza]kürt helysége 7 önkéntes nemzetőrt felruházva általadott. Név szerint: Tóth Mihály, Berecz Mihál, Tatár Mihály, Bogaras Mihály, Fekete Sándor, Varga Ferenc, Kovács József.

Délelőtt Zlotzky hadnagy úr megérkezik Pestről.

T[isza]szalók helysége 4 önkéntes nemzetőrt felruházva általadott, név szerint: Orosz István, Csontos András, Zsolyom Mihál, Dudás András.

29. Kassárul [sic!][47]

Besenyő helységéből érkezett 6 felruházott nemzetőr. Hunyadi János, Ipacs Márton, Borsós Albert, Debreczenyi József, Czikora Pál, Tura József, fegyver nélkül.

Hasonlóképp ma d[él]után Pestre indult 2 század.[48]

Szurdokpüspöki 21 önkéntes nemzetőrt átadott felruházva, név szerint: Udvari Mihály, Bajnos Márton.

Szinte Szentjakabról érkezett 1 felruházott önkéntes, neve: Szappan István.

Fancsalról érkezett 3 felruházott, neve: Kórós Pál, Boros Antal, Galicz József.

Kápolnáról érkezett 2 önként[es] nemzetőr: Kis István, Zelény András.

Deméndről 1 önk[éntes] n[emzet]őr nevei Krecsmár György.

Tarnasz[en]tmiklósról érkezett 2 önk[éntes] n[emzet]őr – Kökény József, Kis József.

2 ló ajándékoztatott az ágyútelephez: Orczy Antal úrtól.[49]

[47] Ajer Mihály százados, a hevesi önkéntes zászlóalj 3. századának parancsnoka szept. 29-én jelentette Timonnak, hogy átvette a szept. 28-án Kassáról érkezett Blaskovics János, Meskó Sándor őrmestert, Badolai József, Földváry Antal, Kovács Károly, Wolf József tizedeseket, s kérte, hogy Timon okt. 1-től rangjukban erősítse meg őket. sz. n. MOL Görgey-lt. b/9. fasc.

[48] Timon szept. 29-én tudatta Duschek Ferdinánd főhadnaggyal, hogy Kossuth Lajos országos biztos szept. 28-án Budapestről írott meghagyásánál fogva a Szolnokon megalakult két századot Pestre kell indítani. Ezért kinevezte Duscheket e csapat vezérévé, a sárosi és kassai önkéntes mozgó nemzetőrök századosává, Görgei utólagos jóváhagyása reményében. MOL Görgey-lt. b/9. fasc. No. 115. Szintén e napon további tiszti kinevezéseket eszközölt, s felszólította a Magyar Középponti Vasúttársaság szolnoki hivatalát, intézkedjék a 450 főnyi csapat és a 14 ágyús ló Pestre szállításáról úgy, hogy azokat a délutáni személyvonat Pestre szállíthassa. MOL Görgey-lt. b/9. fasc. No. 117.

[49] Orczy Antal (1814-1889), fegyverneki birtokos.

30. 1 ajándék ló Heves vármegyétől.

Heves megye több helységeiből érkeztek újonc nemzetőrök és feleskettek.

októb[er] 1. 200 főre menő század – Pestre indult.[50]

Ungból gr[óf] Buttler Sándor[51] vezérlete alatt megérkezett 200 főből álló csapat.

Hevesből érkeztek újoncok.

2. Bárczay kapitány[52] vezérlete alatt érkeztek Abaújból 86 nem[zet]őr[ök].

Ludasrul 1 ö[nkéntes] n[emzet]őr, Szabó Andr[ás]. Detkről 1, Tóth István.

3. A szepesi 16 város részéről ajándékul küldött 6 ágyús ló átvétetett.[53]

Balla helységéből Berta Györgynek adott 1 ujjas és 1 nadrág, mivel néki ilyes nem volt.

Mikófalváról beérkezett 5 önkéntes nemzetőr.

Sárospatakról Kandó Tamás alhadnagy[54] és 41 hidászathoz tartozó mesteremberek eljöttek.

4. Timon százados Pestre ment, ágyús lószerszámok, dob s egyéb szükségletek beválásárlására. – Ungból gr[óf] Buttler őrnagy vezérlete alatt 200 főnyi csapat Pestre ment. – szinte Abaújból 86 ember Bárczay kapitány vezérlete alatt. – A Sárospatakról érkezett tüzér- s hidászok Kandó Tamás vezérlete alatt.[55]

Bodó Istvány t[isza]abádi meghalt, s délután eltemettetett.

5.

6. Timon százados Pestről megjött,

A szállászcsinálók, a zempléni önk[éntes] m[ozgó] nemzetőrsereg számára megérkeztek.

7. Bellosicz őrnagy úr[56] vezérlete alatt 614 önk[éntes] m[ozgó] nemzetőr megérkezett

[50] Timon okt. 1-én utasította a Magyar Középponti Vasúttársaság szolnoki igazgatóságát, hogy miután a 400 [!] főnyi önkéntes csapatot "legfelsőbb parancs következtében" Pestre kell szállítani. az igazgatóság úgy intézkedjék, hogy azokat a délutáni személyvonat Pestre szállíthassa. MOL Görgey-lt. b/9. fasc. No. 117.

[51] Buttler, Alexander (1818-1890), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. szept.-ben az Ung vármegyei önkéntes mozgó nemzetőrök őrnagya, nov. 26-tól a részben ezekből alakult 54. honvédzászlóalj őrnagya, 1849. jan.-tól dandár-, jún. 20-tól hadosztályparancsnok. A szabadságharc leverése után Bajorországba száműzik. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 119. és 410. o.

[52] Bárczay Mihály (1805-1865), az Abaúj vármegyei önkéntes mozgó nemzetőr század parancsnoka.

[53] Montskó István, a szepesi XVI város grófja és Halla Károly jegyző szept. 28-án Iglón írott levelükben értesítették Görgeit, hogy Czvikker János által küldenek hat lovat. "127. oktob. 3-dik Szolnok". MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint.

[54] Kandó Tamás (1818-1898), Kandó Kálmán testvéröccse, 1848. szept. hadnagy, okt. elejétől főhadnagy és századparancsnok a zempléni önkéntes mozgó nemzetőr zászlóaljban; 1849. máj. főhadnagy a 16. honvédzászlóaljban.

[55] L. erre Timon Zsigmond okt. 4-én Kandó Tamás hadnagy számára kiállított nyílt rendeletét, amely szerint Kandó 44 tüzérrel és hidásszal Pestre utazik. A középponti vasút haladéktalanul szállítsa Pestre. MOL Görgey-lt. b/9. fasc. No. 131.

[56] Bellosicz (Békeházy) Ignác (1799-?), nyugalmazott cs. kir. százados, 1848-ban a Zemplén vármegyei nemzetőrség őrnagya, szept. közepétől okt. elejéig a megye önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljának parancsnoka, 1848. decemberében a cs. kir. csapatok tartóztatják le, 1849 jan. végén Szemere Bertalan felső-

Zemplénből.[57]

Szuhából 1 önk[éntes] n[emzet]őr érkezett.

8. Bellosicz őrnagy úr seregével a vasúton Pestre szállíttatott.

M[agyar?]mindszentről 1 n[emzet]őr, Bakos János érkezett.

F[első]szentimréről 6 nemzetőr érkezett, 4-nek közülök szűr, mind a hatnak pedig csizma adatott a sereg ruharaktárából, mert készpénzért sehol sem kaphattak elöljáróik.

Horváth István zászlós négy lovász nemzetőrrel a 9 ajándék ágyús lovakat Görgei őrnagy úr táborába elvitte.[58]

9. Dorogháza helységéből 1 nemzetőr érkezett.

10. Timon százados, Debreczenyi hadnagy Pestre mentek, a honvéd tüzérparancsnokságnak a Heves megyétől kapott kardokat általadták.

Nagykunságból az ugyanonnan kiállított önk[éntes] mozgó nemzetőrök számára 139 dolmány, 140 mellény, 138 nadrág és 93 töltéstáska, ugyanannyi nadrágszíj küldetett és általvetetett.

11. Timon százados és Debreczenyi hadnagy Pestről megérkezett.

Csuka[59] György főhadnagy úr vezérlete alatt megérkezett 150 önk[éntes] nemzetőr Abaúj megyéből.

Matkovics őrnagy úr[60] vezérlete alatt megérkezett 800 önk[éntes] nemzetőr a Hajdúkerületből.

12. A tegnap megérkezettek ma vasút által Pestre szállíttattak.

[Korbéli János pesti (józsefvárosi) születés felvétetett a hevesi zászlóaljnak 4-ik századjához dobosnak, és a sereg raktárából fel is ruháztatott egy szűrrel, egy ujjassal, egy nadrággal és egy pár csizmával.][a]

Zlotzky élelmezési tiszt úr Pestre utazott.

13.

14. Mező Mihály, Mező Ferenc, Szele Mátyás, Kertész Benedek, Mata Mátyás baktaiak ujjast kaptak a ruhatárból.

---

magyarországi teljhatalmú országos biztos fogatja el. A magyar hadügyminisztérium igazságügyi osztálya felmenti, 1849. májusában nyugalmazzák. A szabadságharc leverése után a cs. kir. hadbíróság felmenti. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 354. o.

[57] Timon még okt. 1-én utasította a zempléni zászlóalj parancsnokságát, hogy "a tegnapi napon érkezett legfensőbb parancs következtében" legszorosabb kötelességének tartsa Szolnokon mielőbb megjelenni, "hogy rendeltetése helyére azonnal a vasútvonalon tovább indíttathassék". MOL Görgey-lt. b/9. fasc. No. 121. Bellosicz őrnagy szept. 20-án jelentette Görgeinek, hogy a zászlóalj 550 főt számlál, s amint megindul, ezt közli Görgeivel. MOL Görgey-lt. b/46. fasc. Okt. 2-án közölte, hogy a 611 főnyi zászlóalj 4-én indul Sárospatakról és 7-én érkezik Szolnokra. uo. b/6. fasc. Név szerint. A zászlóalj történetére l. *Hermann Róbert*: "A szép akasztott". Andrássy Gyula 1848-1849-es szerepéről. HK 1990/4.

[58] L. erre Timon. hadútlevelét Horváth István zászlósnak. No. 134. MOL Görgey-lt. b/9. fasc.

[59] A szolnoki tábor iktatókönyvében Csuha szerepel. MOL Görgey-lt. b/34. fasc. No. 138.

[60] Matkovics Bertalan (1809-?) volt nemesi testőr, kilépett cs. kir. alszázados, 1848. jún. 19-től a Hajdúkerület gyalogos nemzetőrség őrnagya, 1848. okt. - 1849. jan. között a kerület önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljának parancsnoka, 1849. ápr. 3-tól nemzetőr alezredes. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 230. o.

[a] kihúzva

A hevesi zászlóalj 4-ik századja – mintegy 185 fő – Blaskovics János vezérlete alatt Pestre és onnan a táborba küldetett.

15. Timon százados Nádosy ezredes úr[61] parancsára Pestre ment.[62]

Kis hadnagy 24 kun önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]őrrel Becskerekbe táborba szállandó, megérkezett.

16. Timon százados Remellay hadügyésszel[63] Pestről megérkezett. Lampli József tizedes a kunok ruházatjáért Pestre küldetett.

17. Lampli tizedes a ruházattal Pestről megjött.

Timon százados a még véle Szolnokba levő egyénekkel, 3 tiszt, 21 őrvitéz és az egész raktárával Pestre és onnan a Görgei ezredes úr táborába indult.

Eredeti tisztázat. MOL H 147. Vegyes iratok. 10. doboz. A tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség iratai. No. 3.

8.

Pest, 1848. szeptember 4.

Görgei Artúr őrnagy levele Kossuth Lajos pénzügyminiszternek

Én folyó évi aug. 27-én a nádor k[irályi] h[e]lyt[ar]tó úr őfönsége által a miniszterelnök ellenjegyzése mellett honvéd őrnaggyá és a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrsereg vezérévé neveztettem ki. Bármennyire fényes legyen is állásom, vagyontalanságom mellett reám nézve azon bajjal jár, miszerint fölszerelésem födözésére kénytelen leszek ez időben roppant áldozatokkal járó adósságokba verni magamat, hahogy az álladalomtól előlegezést nem nyerek. Én tehát tisztelettel kérem a miniszter urat, hogy nekem saját fölszerelésemre 700 p[engő]f[orin]tot, havi fizetésemből 60 p[engő]f[orin]tjával havonkint történendő levonással kiegyenlítendőt, előlegezni [*és a szolnoki kir. sóhivatalnál utalványozni*] méltóztassék.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 12. [Az eredeti tisztázat száma valószínűleg 8.] A kurzivált, []-ban lévő rész kihúzva. Közli Hermann, *1994. 931-932. o.*

[61] Nádosy Sándor (1811-1882), cs. kir. huszárszázados a 12. (Nádor) huszárezredben, 1848. szept. 16-tól honvéd alezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács lovassági osztályának vezetője, majd a Haditanács elnöke, okt. 10-től honvéd ezredes, dec. 4-től a hadügyminisztérium katonai osztályának főnöke. 1849. januárjában átáll a cs. kir. csapatokhoz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 366. o.

[62] Az okt. 13-án kelt sk. rendelet így szólt: "Parancsai alatt lévő csapattal Ön *mentül elébb* ide Pestre gőzkocsin siessen bejönnni és magát nálam jelenteni". Görgey-lt. b/10/e/5. fasc. 141/848.

[63] Remellay Gusztáv (1819-1866), Újvidék főjegyzője, 1848. szept. 20-tól a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség hadbírója, okt. 9-től főhadnagy, hadbíró e nemzetőrség 1. zászlóaljánál, 1849. jan. 17-től a 65. honvédzászlóaljnál, századosi rangban. Márciustól a feldunai hadsereg főhadbírája, ?-től őrnagyi rangban. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 281-282. o. és *Tardy Lajos*: A Remellay-rejtély. In: Históriai ínyencfalatok. Budapest, 1989.

9.

Pest, 1848. szeptember 5.
Szemere Bertalan helyettes hadügyminiszter utasítása a magyar középponti vasút igazgatóságának

F[olyó] e[sztendő] aug[usztus] 27-én kelt miniszterelnöki rendelet folytán az önkéntesen alakuló mozgó nemzetőrhad tiszáninneni kerületbeli serege Szolnokon fog szervezetni.

Evégre a középp[onti] vasút igazgatósága ezennel hivatalosan fölszólíttatik, hogy ily cím alatt:

"a tiszáninneni mozgó nemzetőrsereg szervezésére"

bejelentett vagy bejelentendő személy- vagy teherszállításokat az ugyan e sereg szervezése- és vezérségével megbízott Görgei Artúr őrnagy által aláírt bizonyítmány mellett – bármikor Pestről Szolnokra, vagy Szolnokrúl Pestre fizetés nélkül elfogadja, és haladéktalanul szállítsa.

Görgei Artúr őrnagy vagy hiteles megbízottja a pontos szállításokról szóló nyugtatványai alapul szolgálandnak az álladalom által történendő utólagos kielégítésnek.

Görgei sk. fogalmazványa, Szemere sk. szignójával. A tisztázatot Vándory Gusztáv készítette. MOL HM Ált. ir. 1848:6003.

10.

Pest, 1848. szeptember 6.
Görgei Artúr őrnagy bizonyítványa a magyar középponti vasútigazgatóság számára

Bizonyítvány

A tiszáninneni önkintes mozgó nemzetőrsereg fölszerelésére.

Átadatik ezennel Pestrül Szolnokra való szállítás végett:

1000, azaz ezer darab hadi kasza nyelestül.

2, azaz két ló, és melléje egy ember.

1 pénzes láda két lakatra, üres

1 csomó lószerszám

Ezen terhek haladéktalan elszállítandók, és Szolnokon alulírt nyugtatványára kiadandók, mely nyugtató 6003/1063. E. szám alatt, szept[ember] 5. 1848. kelt hadügyminiszteri rendelet értelmében állodalmi utólagos kielégítésnek alapul szolgáland.

Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 9.

11.

Pest, 1848. szeptember 7.
Görgei Artúr őrnagy felhatalmazása
Görgei István nemzetőr hadnagy és segédtiszt részére

Felhatalmazás

Görgei István n[emzet]ő[r] hadnagy és segédtiszt számára, melynél fogva ő felhatalmaztatik minden, "a tiszáninneni mozgó önk[éntes] n[emzet]ő[r] sereg felszerelésére !" történendő, a középponti vasúton, Szolnoknak szállításra való átadásoknál szükségelt hiteles aláiratokat ezen minta szerént:

"Görgei Artúr őrnagy meghagyásából"

Görgei István segédtiszt. -"

kiszolgáltatni.

Megkéretik egyúttal ezennel a középponti vasút igazgatóság, szíveskedjék úgy minden, a nevezett hadnagy úr által átadandó terhek tüsténti szállítását elfogadni, mint az ő aláírásával ellátott okiratokat érvényeseknek tekinteni.

Eredeti sk. tisztázat. MOL Görgey-lt. b/1. fasc. "A Tiszáninneni Mozgó Önk. N. Ő. Sereg Pecsétje", koronás kiscímerrel.

12.

Szolnok - Pest, 1848. szeptember 9.
Görgei Artúr őrnagy levele Kossuth Lajos pénzügyminiszternek
és Kossuth intézkedése

Az általam szervezendő tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrsereg tisztei közt találkozván és még ezentúl számosabban találkozhatván olyanok, kik vagyontalan létükre az első fölszerelkezésre szükséges költséget előleg födözni nem tudják:

Bátor vagyok Miniszter úrtól oly általános utalványozást, illetőleg felhatalmazást kikérni; miszerint úgy törzsömhöz tartozó, mint egyéb tiszteim közül azoknak, kik előlegezést kérnek, a kezemre bízott állodalmi pénzekből negyven ezüst forintot, tiszti fizetésükből havi tíz pengő forint levonással kiegyenlítendőket - szabadjon előlegeznem.

Görgei Artúr őrnagy

Megengedtetik, s eszerint számadásba teendő. Pest, szeptemb. 9-kén 1848.

Kossuth Lajos
pénzügyminiszter[64]

Eredeti tisztázat, Kossuth sk. utóiratával. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 12. Pénzügyminisztériumi iktatószáma: 2066./PM elnöki. "22./848. érkezett szept. 10. 1848. Görgei hadnagy". Görgey István fogalmazványa uo. Közli Hermann, *1994. 932. o.*

13.

Szolnok, 1848. szeptember 9.
Görgei nyílt rendelete Timon Zsigmond számvevő hadnagynak

Nyílt rendelet

A tiszáninneni m[ozgó] ö[nkéntes] n[emzet]ő[rség] felszerelése érdekében meghagyatik önnek, hogy Pestre menjen, ott egy ágyútelepet átveendő, melyet azonnal a k[özép]p[onti] vasúti szállítdába átadand. Ön, mint hivatalos kiküldött ingyen fog szállíttatni a vasúton úgy innen Pestre, mint onnan ide vissza; minthogy az ilyféle szállítási költségek a h[ad]ü[gy]minisztérium által utólag födözendők.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 13.

14.

Szolnok, 1848. szeptember 9.
Görgei rendelete a szolnoki királyi sóhivatalhoz

Duschek Ferenc álladalmi titkár úr[65] szóbeli utasítása következtében kérem a tisztelt hivatalt, szíveskedjék aziránt intézkedni, hogy jövő hétfőn, szept[ember] 11[-én] délelőtt egyezerre menő cs. k. bankjegyekből álló összeg a tiszáninneni mozgó önkénytes n[emzet]ő[r]sereg számára vagy magyar bankjegyekre, vagy pengő pénzre okvetlen felváltassék.

[64] A tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőri tábor iktatókönyve (MOL Görgey-lt. b/34. fasc.) szerint "az őrnagy személyesen kézbesíté"

[65] Duschek Ferenc (1797-1873), 1848 előtt a magyar kamara alelnöke, 1848-ban a pénzügyminisztérium államtitkára, szept. közepétől e rangban a minisztérium vezetője, 1849. máj.-tól a Szemere-kormány pénzügyminisztere. Várfogságot szenved.

Egyúttal arra is kérem a tisztelt hivatalt, hogy az 5000 p[engő]f[orin]tról szóló, ide mellékelt ellennyugtát hitelesen aláírni s nekem visszaszolgáltatni szíveskedjék, – minthogy ezen ellennyugtára hivatalos számadásomnál szükségem lesz.

Görgei sk. fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 14.

15.

Szolnok, 1848. szeptember 9.

Görgei körlevele a tiszáninneni kerület minden törvényhatóságaihoz

A folyó évi. aug. 27-én 3058/n.ő. szám alatt kelt miniszterelnöki rendelet a tiszáninneni kerület minden törvényhatóságait, ezek közt tisztelt Bereg megye közönségét is határozottan oda utasítja, hogy azon önkénytes nemzetőrségi csapatokat, kik a háború bevégeztéig ajánlották fel a hazának szolgálatukat, minden haladék nélkül Szolnokra szállítsa, és az érkezendő csapatok számát, fegyverkezetét és megérkezése idejét nekem előre is ide Szolnokra hivatalosan bejelentse. Nekem pedig ugyanezen fönnemlített m[iniszter]e[lnök]i rendelet meghagyja, hogy folyó hó 3-án állomásomat[66] Szolnokon már elfoglaljam, a már indulófélben lenni vélt csapatokat vagy legalább az illető törvényhatóságok eziránti tudósításait elfogadandó.

Én ehhez képest f. hó 3-án helyben megjelentem, s azóta folyvást várok embert vagy tudósítást: fájdalom, maig, szept. 9. mindkettőt hijjába [!].

a.)

Minthogy a t[isztelt] közönség ismeretes hazafiúi buzgóságánál fogva soha, de soha fel nem tehetném, hogy szeretett hazánk oly igen drága perceit amúgy hanyagságból elvesztegetni képes lehetne, bátorkodtam a t[isztelt] k[özönség] tudtára azon fönnemlített m[iniszter]e[lnöki] rendeletet idézni, feltévén azt, hogy talán azon rendeletet meg se kapta a t[isztelt] k[özönség].

b.)

Ily körülmények közt most, midőn kevés órák haladéka határozhat Magyarország, a mi szeretett hazánk sorsa felett, midőn Vácon több napok óta már ezerekre megy a dunáninneni kerületből a haza védelmére sietö önkintes testvéreink tábora: sietek a tiszáninneni kerületnek elösmert hazafi jó hírneve és becsülete érdekében is a tisztelt megye (város, kerület) közönségét újra és sürgetőleg arra fölszólítani: hogy a már kész önkintes csapatokat lehető legrövidebb idő alatt juttassa ide, hová a haza és a nemzet sértett becsületének védelme érdekében haladéktalanul megjelenni hivatvák.

Görgei Artúr és István közös fogalmazványa. Az a.) Görgei eredeti szövege, a b.) a tisztázatban szereplő végleges változat. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 15. A Bereg megye közönségének

[66] Lehoczky közlésében: állásomat

küldött tisztázat alapján közli Lehoczky Tivadar: *Beregmegye és a munkácsi vár 1848-49-ben. Munkács, 1899. 37-38. o.*

A törvényhatóságok közül a következők válaszait ismerjük:

Raszlavica, szept. 15. Hedry Erneszt, Sáros vármegye első alispánja. No. 500. Eddig 50 fölött van azok száma, akik "minden megkívántató ruházattal elláttatnak" a megye költségén, majd a mellékelt útirend szerint szept. 17-én az Eperjes városi 20 önkéntessel együtt Eperjesről elindulnak, s 22-én Szolnokra érkeznek. Az indítandó önkéntesek számát pontosan jelenteni fogja. Az önkénteseket 22-ig ellátják napidíjjal, "a további gondoskodást megyém e részben ki nem terjesztvén, mert bizonyosan hiszi, hogy a további ellátás a minisztérium által elrendeltetik". Szuronyos fegyvert nem sikerült szerezni, ezért kéri, hogy Görgei szerezzen a csapat számára 75 szuronyos fegyvert. Az útirend a következő: szept. 17. Eperjes - Lemesán - Kassa, 18. Hidasnémeti - Forró, 19. Szikszó - Miskolc, 20. Harsány - Kövesd, 21. Heves - Jászapáti, 22. Tápiógyörgy - Szolnok. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 56. "érkez. 17/9. 848. Görgei Istvány hadnagy. segédtiszt. tudomásul". Az útirendet ld. még. MOL ONőHt 4208.

Finke, szept. 15. id. Miklós Ferenc, Borsod megyei első alispán. No. 1093. Az aug. elején kelt miniszteri rendelet értelmében a megyei nemzetőrségből kiállítottak 1200 főt, azt vadász- és katonai lőfegyverekkel felszerelték, és szept. 11-én Vácon át Bajára indították. A csapat 10 hétre alakult, s nem gondolták, hogy az Görgei parancsnoksága alá tartozik. A háború végéig ajánlkozó önkénteseket nem sikerült kiállítani, "mert azon lelkes nemzeti őrök, kikre e tekintetből számítani lehetne, a már kiállított 1200 főből álló nemzeti őrseregnek kiegészítő részét teszik". Szept. 1-én megjött Szemere rendelete a 19-22 éves korosztály újoncösszeírásáról, s azóta ezzel foglalkoznak. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 62. "érkez. szept. 19. 848. Görgei István".

Késmárk, szept. 15. Engelmayer Antal helyettes polgármester, Schwanz Károly főjegyző. No. 1331. A tizenkét, három évre ajánlkozó önkéntest Roxer Károly alkáplár vezetésével, a Szepes megyei nemzetőrökkel együtt Szolnokra indulnak. Mellékeli a névsort. Mindnek van köpenye, atillája, nadrágja, vászon felsőöltönye, mellénye, sapkája, 2-2 inge és gatyája, csizmája, tölténytartója, puskája, csákója, tarisznyája, lőkupaktartója, nyakkendője, szept. 17-i el vannak látva pénzzel és kenyérrel. Szuronytartója 5 főnek van. Két főt a helybeli asszonyegylet ruházott és fegyverzett föl. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint.

Kassa, szept. 16. Abaúj vármegye. Az aug. 27-i 3058/nő. rendeletet szept. 2-án kapta az alispán, 5-én tárgyalta a bizottmány. Elhatározták 600 önkéntes kiállítását, felfegyverzését és - ruházását. Eddig 160 önkéntes gyűlt össze, ezeket ruházzák. Fegyvert nem kaptak. A szept. 14-i, 9460. ME. rendelet értelmében megkezdték a honvédtoborzást, s ennek sikere érdekében berekesztették az önkéntesek toborzását, s csak az eddig ajánlkozókat küldik el. Kérdik, hogy az állam – akár kölcsönképpen – nem fegyverezné-e fel az önkénteseket? Ha igen, a felruházottakat "remélhetőleg" egy héten belül küldik; máskülönben felfegyverzésükig otthon tartják. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 65. "érkez. szept. 19. 848. Görgei István hadnagy, segédtiszt. – irattárba."

Bártfa, szept. 18. Semsey Károly helyettes polgármester és Kéler Ferdinánd aljegyző. No. 2451. Egy választmányt küldtek ki, "hogy a kebelbelieket mozgó őrseregbe való belépésre felszólítsa, ez azon jelentést tevé, hogy ebbeli felszólításai siker nélkül maradtak". "104. Szolnok, 26/9. 848." MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint.

Beregszász, szept. 20. Eötvös Tamás, Bereg vármegyei nemzetőr őrnagy. No. 26. sk. A megye elhatározta 222 önkéntes kiállítását és felfegyverzését. 14-én megkezdték a toborzást, 19-én betelt a létszám. A felruházásra vállalkozók három hetet kértek, a fegyvereket Pesten rendelték meg. Tehát három hét múlva, megfelelően begyakorolva indulhatnak Szolnokra. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint.

Ungvár. szept. 22. Csonka András, Ung vármegyei másodalispán. No. 6. A megye által kiállított, 150 főnyi század szept. 26-án indul Szolnokra. Fele részük 10 hétre, a többi a táborozás idejére vállalt szolgálatot. A kiindulás azért késett, mert megkérdezték a minisztériumot, elfogadja-e a

10 hetes önkénteseket, s a válasz csak 18-án jött meg. Jelenleg ruházzák őket, fegyverzetről azonban gondoskodjon Görgei. A századot Buttler Sándor százados. vezeti, s 6-8 nap alatt lesznek Szolnokon. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint.

16.

Szolnok, 1848. szeptember 10.
Görgei rendeletei Timon Zsigmond, Zlotzky József és Görgey István hadnagyokhoz

A f. é. szept. 6-án 3411/n.ő. szám alatt kelt miniszterelnöki rendelet alapján Önt ezennel (Timon Zsigmondot) nemzetőri hadnaggyá és mellém számvevő tisztté -; (Zlotzky Józsefet) nemzetőri hadnaggyá és mellém élelmezési tisztté; – (Görgei Istvánt) nemzetőri hadnaggyá és mellém segédtisztté, a hadjárás idejére, miniszterelnöki utólagos jóváhagyás reményében helyettesítem. Tiszti illetménye Önnek f. é. szept. 1-ső napjától fogva járand, azonban csak később fog meghatároztatni.

Görgey István sk. fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 21. A Görgei Istvánnak szóló eredeti tisztázat uo.

17.

Szolnok, 1848. szeptember 10-11.
Görgei nyílt rendelete Görgey István hadnagy számára

Nyílt rendelet

A tiszáninneni önkintes mozgó nemzetőrsereg érdekében Görgei István n[emzet]ő[r] hadnagy és segédtiszt úr hivatalosan kiküldetik.

Ezen tiszt úr ingyen fog utazni a vasúton innen Pestre és onnan vissza.

Szállítása költségei az országos pénztárhoz utalványoztatnak. Mi végett is köteles fönn nevezett tiszt úr ezen nyílt rendeletet a pesti vasút hivatalnál általadni.

Részben sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 23.

18.

Szolnok, 1848. szeptember 11.
a.) Görgei átirata Psotta Mór honvéd tüzér századoshoz[67]
b.) rendelete Zlotzky József hadnagyhoz

a.)

Tudtomra esvén, hogy a négy, magam mellé szükséges honvédtüzér már ki van jelölve, kérem Önt, szíveskedjék azokat Zlotzky József hadnagy és élelmezési tiszt úrnak, ki ezen sorok átadója, az előlírt élelmezési kimutatással együtt hivatalosan általadni, hogy mihamarább ide bekeljenek.

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 24.

b.)

A t[iszán]i[nneni] m[ozgó] n[emzet]ő[r]s[ereg] felszerelése érdekében Ön Pestre hivatalosan kiküldetik, ott négy honvédtüzért Psotta honvédtüzér századostól rendesen átveendő, és azokat haladéktalanul ide szállítandó.

Ön a k[özép]p[onti] vasúton utazand innen Pestre s onnan a négy honvédtüzérrel együtt vissza.

Ezen katonai hivatalos szállítások költségének fedezése az országos pénztárhoz utalványoztatik.

Mivégre is köteles Ön ezen nyílt rendeletet bizonyítványként a pesti vasút igazgatóságnál általadni.

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 25.

19.

Szolnok, 1848. szeptember 12.
Görgei jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz

F[olyó] h[ó] 3-án költ haditanácsi rendelet mellékletéül átküldettek nekem az ide zárt 3165/n.ő. és 3266/n.ő. szám alatti irományok, mint körömhöz tartozók.[68]

De minthogy a 3165/n.ő. sz[ám] alatti iromány Szegeden költ, mely város nem tartozik a tiszáninneni kerülethöz; a 3266/n.ő. szám alattiban pedig arról van szó, hogy báró

[67] Psotta Móric (1807-1863), cs. kir. tüzérfőhadnagy, 1848. júl. 6-tól honvéd százados, okt. 19-től őrnagy, a feldunai hadtest tüzérparancsnoka, 1849. jan. 28-tól alezredes, március végétől, a fősereg tüzérparancsnoka, máj. 27-től ezredes. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 273. o. és *Csikány Tamás*: Psotta Móric honvéd ezredes. Budapest, 1993.

[68] Baldacci Manó említett kísérőiratát l. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 26.

Vay Lajos, Borsod megye főispánja[69] egy 1200 főből álló seregnek főnökévé neveztessék ki, mely főnöki hivatal mindenesetre magasabb lenne egy századosénál, betöltése tehát hatáskörömöt, miszerint legfölebb századossá nevezhetek ki valakit, túlhaladja.

Bátorkodom ezen két irományt az Országos N[emzet]ő[rségi] Haditanácsnak további bölcs rendelkezésére, illő tisztelettel visszaküldeni.

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 27.

20.

Szolnok, 1848. szeptember 12.
Görgei levele Kisújszállás város közönségéhez

Kisújszállás város főbírája és tanácsa szept. 11-én jelentette, hogy a rég kiállított és felruházott nagykunsági önkéntesek "fegyverekkel minden percbe elláthatólag" régen várnak a Szolnokba indításra. Kérik Görgei utasítását, mikor küldjék az önkénteseket?

Folyó hó 11-kéről költ tisztelt jelentéséből sajnosan veszem ki, hogy a készen lévő 140 egyén már egynehány nap olta várja a Szolnokba indító parancsolatomat. Nem tudom, kapott-é a tisztelt tanács ez iránt intézkedő felsőbb rendeletet vagy nem? ha megkapta, akkor nem én vagyok az oka, hogy az önkéntes legénység a sok drága üdőt elhanyagolta várakozásával, mert az e dologban költ miniszterelnöki rendelet tisztán kimondja, hogy én folyó hó 3-tól fogva itt Szolnokon várandom bé az illető törvényhatóságoknak a kiállított önkéntesek felőli jelentéseiket, vagy a csapatokat magokat: ha pedig a tisztelt tanács semmi ilyféle rendeletet nem kapott, akkor se tehetek róla, hogy a tisztelt tanácsnak ma hozzám ért értesítése mindjárt akkor nem érkezett meg, mikor a 140 egyén kiállítása befejezetett.

Úgy, mint most, hét vagy nyolc nap előtt is megkértem volna a tisztelt tanácsot, szíveskedjék a 140 önkéntes egyént mihamarébb ide útnak indítani; ha tudniillik a tisztelt tanácsnak értesítése hét vagy nyolc nappal előbb kezemhez kerül.

A szükséges ruházaton s fegyverzeten kívül még főzőkatlanokra is lész szükség, szíveskedjék tehát a tisztelt tanács a 140 főből álló legénységet ilyen katlanokkal aránylagos számban ellátni.

Számba véve, hogy Kisújszállás városa csak két állomásra van Szolnokhoz, holnapután, azaz folyó hó 14-dikén itt lehetnek a kvártélycsinálók, és 15-kén az egész csapat ide beköltekezhetik.

140 egyén csaknem egy századot képez, melynek kormányzására 1 kapitány, - 1 főhadnagy, két alhadnagy, két őrmester, 12 tizedes és 12 őrvezető szükségeltetik, ha ezen hivatalok még betöltve nem volnának, szíveskedjék a tisztelt tanács legalább a 4 főtiszti hivatalra alkalmatos egyéneket nékem kijelölni, vagy pedig nyíltan kimondani, hogy

[69] Vay Lajos, báró (1803-1888), Borsod vármegye főispánja, 1848. szept. 11-től címzetes nemzetőr őrnagy, a borsodi önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj parancsnoka. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 351. o.

minden tiszti hivatalok bétöltését énreám akarja bízni, minthogy miniszterelnökileg felhatalmaztattam minden, századostól lefelé üresen levő tiszti hivatalok bétöltésére.

Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 28. Mellette Kisújszállás városa főbírájának és tanácsának jelentése. "Érkez. szept. 12-én 1848. - G. A."

Kisújszállás város szept. 15-én úgy határozott, hogy főtisztnek ajánlja Pásztohai Benjámint, aki iskolát végzett, s a katonaságnál altiszt volt; és Illésy Sándort, aki részt vett a verbászi táborozásban és Szenttamás ostromában. A többi posztra ajánlata nincs. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint. Jegyzőkönyvi kivonat, No. 669.

21.

Szolnok, 1848. szeptember 13.
Görgei rendelete Mück Lajos építészhez

A f[olyó] é[v] szept. 6-án 3411/n.ő. sz[ám] al[att] kelt miniszterelnöki rendelet[70] alapján Önt ezennel n[emzet]ő[r] hadnaggyá és mellém hidásztisztté a tiszáninneni önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]ő[r] sereghöz a hadjárás idejére, miniszterelnöki utólagos jóváhagyás reményében helyettesítem. Tiszti illetménye Önnek f[olyó] é[v] szept. 1-sejétől fogva járand, és a szept. 7. 3465/n.ő. sz[ám] a[latt] kelt miniszterelnöki rendeletben[71] havi 60 ezüst f[orin]t és egy lóadag van határozva.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 30.

[70] A Szemere által "a miniszterelnök helyett" aláírt rendelet felhatalmazza Görgeit haditörvényszék tartására, "mindazonáltal a netalán hozandó haditörvényszéki ítéletek végrehajtások előtt hadügyminiszter úrnak további rendelkezés végett feljelentendők lesznek". Felhatalmazza századosig a hadjárat idejére, a hatóságok ajánlásait figyelembe véve, "utólagos jóváhagyásomig" tiszteket helyettesíteni. "Ezen hatalommal azért ruházza fel Önt a kormány, hogy rendeltetésének, a haza és nemzet szabadsága és függetlensége megóvására és a szent korona jogainak fenntartására hathatós eszközt teremtvén, minden lelki és testi ereje megfeszítésével annak eleget tehessen". MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 20. "érkez. szept. 8-án 1848. - Görgei őrnagy. – Veleje a sereggel közöltetendő". Fogalmazványa: MOL ONőHt 3411. – E jogot az önkéntes mozgó nemzetőrség másik három őrnagya is megkapta.

[71] A miniszterelnök távollétében Szemere által aláírt "Utasítás a négy őrnagynak" című okmányról van szó. "érkez. szept. 12. Görgei István hadn[agy]" MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 29. Közli *Urbán Aladár*: Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. HK 1956/3-4. 350-352. o. Fogalmazványa: MOL ONőHt 3465. Másolata, Batthyány aláírásával: MOL HM Ált. 1848:6001. Ez utóbbi arra mutat, hogy az okmány már augusztus 27-én készen volt.

22.

Szolnok, 1848. szeptember 13.
Görgei levele Blaskovics Gyulához,
Heves és Külső-Szolnok vármegye alispánjához[72]

A f[olyó] évi aug. 27-én 3058/n.ő. sz[ám] alatt költ miniszterelnöki rendelet meghagyja Heves megyének, hogy a netalán már kiállított önkéntes nemzetőröket vagy azoknak helyetteseit haladéktalanul Szolnokra küldje, vagy legalább engem hivatalosan értesítsen arról, ami e dologban már történt vagy még történendik.

Ugyanazon rendelet engemet ide utasított f. h. 3-kára a megérkezendő csapatokat vagy az illető törvényhatóságok jelentéseit bevárni.

Én f[olyó] h[ó] 3-ától itt várok: – ma van 13-a, és Heves megye ezen, a hazának jövőjét tán eldöntő tárgybani hivatalos eljárását még egy betűvel sem árulta el: – se az önkénytesek kiállításában, se a már ide, Szolnokra gyűlőfélben levő nagyobb sereg ellátására tudtomra semmit, de semmit sem tett. Mindez elegendő ok arra, miszerint Kegyedet komolyan fölszólítsam hogy a már kész csapatokat azonnal ide indíttassa, és Heves megye közszájon forgó jó szelleménél fogva még minél többeket állíttasson ki, mindenek előtt pedig engem azonnal minden, e dologban már történtekről értesítsen: különben a felelősség terhe egyedül csak kegyedet, mint Heves megye első tisztviselőjét fogja nyomni: és én tisztemnek fogom tartani Királyunk nevében s hazánk érdekében mindent elkövetni, hogy ezen felelősség terhe puszta erő ne maradjon.

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 31.

Blaskovics szept. 16-án Egerben kelt, 731. számú levelében közölte, hogy Görgei aggodalma és kívánsága Berecz Ferenc szept. 9-én kelt és 11-én postázott, 178. számú levele által eloszlattatott, illetve teljesíttetett. A megye által kiállítandó 600 önkéntest legkésőbb okt. 1-ig Szolnokba szállítják. A tábor ellátásáról a megye már szept. 1-én intézkedett, de a nagyobb pontosság kedvéért szept. 16-án Elek Mihály megyei számvevő elnökségével kineveztek egy ellátási állandó bizottmányt. A bizottmány állandóan Szolnokon fog tartózkodni, Görgei tehát Eleket keresse meg. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 66. "érkez. szept. 20. 848. G. I. hadnagy. - tudomásul".

23.

Pest, 1848. szeptember 13.
Görgei Artúr őrnagy levele Kossuth Lajoshoz[73]

Méltóságodnak most alkalmatlankodni nem akarván, mai működésem eredményét nehány sorral ide jegyzem.

[72] Blaskovics Gyula (? - 1850), Heves vármegye alispánja, 1849. májusától főispánja.

[73] A dátum nélküli levél dátumát és címzettjét, s a levél jelentőségét tisztázta *Urbán*, 1993. 46. o.

Batthyánynál voltam, ágyúmhoz való töltéseket megkaptam, és megjelentvén neki azt, hogy embereim még nincsenek, valamint Szeged városa nyilatkozatárul is tudósítván őtet, azon ígéretét nyertem, hogy ő hivatalosan nem fogja soha ellenzeni, ha Méltóságod befolyását Szeged városára minél hathatóbban magányúton fölhasználja.

Méltóságod helybenhagyása reményében magam is bátor leszek állásomnál fogva Szeged városa és Csongrád megye jóakaratjára minél erélyesebben hatni. Ha pedig méltóságod jobb belátása szerint, ártalmasnak tartaná ebbeni befolyásomat, elég lesz, néhány szóval engemet oda utasítani, ahová méltóságod azt hazánk érdekében jónak fogja találni.

Ma ment ki Szolnokra egy rendelet, mely engemet harmadnapra ide rendelt.[74] – Én nem jövök, hanem Szolnokon maradok, hogy félbe ne szakadjon az, amihöz fogtam. Csak akkor jönnék el onnan – de akkor haladéktalanul – ha Méltóságod ide vagy akárhová rendel, --

életre-halálra kész embere

Görgei őrnagy

Holnap reggel kimegyek, feleségem lakása itt Pesten, Bálvány utca, Kendelény-ház (138.) 2-ik emelet balra.

Ceruzával írott eredeti sk. tisztázat és másolat. Hadtörténelmi Levéltár Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 50/154. Német nyelvű fordítása: MOL H 147. Vegyes iratok. 9. doboz. Közli Steier I. *26. o.*

24.

Szolnok, 1848. szeptember 14.
Görgei István levele Halasi Kázmérhoz, Szolnok megye szolgabírójához

A tiszánin[neni] önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]ő[rség] f[ő]vezérségehöz ma a hadügyminiszternek oly nádori parancsot foglaló sürgönye érkezett, miszerint annak vétele után a tiszáninn[eni] vezér egész seregével azonnal a drávai táborba induljon.[75]

Egy időben e sürgönnyel jött Berecz Fer[enc] Heves m[egyei] hely[ettes] alispánnak f[olyó] hó 9-kei hiv[atalos] levele[76], melyben jelenti, hogy H[eves] m[egye] 600 egyént fog állítani; h[ogy] e szám a községekre kivettetett; h[ogy] a tisztviselőség oda utasíttatott, misz[erin]t e községenkint kiállítandókat részletesen és minél elébb szállíttassa Szolnokra; és h[ogy] mennyire lehet, föl lesznek fegyverezve.[77]

[74] Batthyány és István nádor rendeletének ismertetését l. a 28. okmánynál.

[75] Batthyány és István nádor rendeletének ismertetését l. a 28. okmánynál.

[76] Ismertetését l. a 1. okmánynál.

[77] L. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 34.

Ez utóbbiból kitetszik a tisz[áninneni] önkéntesállítás roppant fontosságú ügyének Heves m[egye] részéről e pillanatban is oly kényelemmel vitt kezelése, minő rosszakarat híján csak a haza veszélyének jámbor öntudatlanságából magyarázható.

A min[iszteri] sürgöny kimutatja e kényelemszerű rendszabályoknak a körülmények által nem tűrt elégtelenségét.

A tisz[áninneni] vezér hiv[atalos] távollétében és meghagyásából ez említett két oklevél tartalmát sürgetőleg avégett van szerencsém Önnel közleni, hogy belőlök új ösztönt nyerjen a megye mulasztásait lehetőleg helyrehozandó, az alispáni levélben érintett utasítás szerint is a járásbeli helységek önkintes újoncrészleteit azonnal lehetőleg fölruházva és fölfegyverezve ide, Szolnokra a vezérség keze alá beszállíttatni; kivált a ruházatra nézve szem előtt tartván: hogy most nem az egyenruházás ideje járja, hanem hogy a szept[ember] 7-ei miniszterelnöki rendelet egyik pontja így szól: "A ruházat, csak olyan legyen, amint azt a tájék földnépe viseli, de minden ember el legyen látva egy föveggel, fehérruhával, nyakravalóval, dolmán, átilla, újjas mellény vagy más derék ruhával, egy posztónadrággal, 1 pár csizmával, és 1 rövid, a mozgásban, járásban nem gátló szűrrel sat." – és hogy ehhöz képest legcélszerűbb lesz a helységben nehány óra alatt a házrul házra felszólítandó lakosoktul ingyen vagy csekély kárpótlásért kész, bár viseltebb, de nem rongyos posztóruhát kieszközleni.

A miniszterelnöki említ[ett] rendelet egy másik pontja így szól: "A poggyász [vitelére egy vászonzsák, a töltények eltételére egy közönséges, minden cifraság nélküli kis bőr tarisznya alkalmazandó] sat."[78]

Az ágyúk elébe kellő lovak dolgában: ha egyes jobb hazafiak ilyeket ajándékozni elhatározvák: szinte rögtöni cselekvésre kéretnek. Bis dat qui cito dat, nil dat qui munera tardat.[79]

Görgei István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 38.

25.

Szolnok, 1848. szeptember 14.
Görgei István hadnagy levele
Szentkirályi Móric jászkun főkapitánynak[80]

Szentkirályi Móric jászkun főkapitány szept. 13-án Jászberényben kelt levelében közölte Görgeivel, hogy a 782. számú miniszterelnöki rendelet értelmében alakított 500 főnyi önkéntes zászlóalj Jászberényben (Jászság), Kisújszálláson (Nagykunság), Dorozsmán (Kiskunság) összevonatott, "vászon- és posztóruhákkal, úgy bográcsés sátorszerekkel, valamint fegyverekkel ellátván" 17-én indul Szolnokra.

[78] A már hivatkozott, szept. 7-én kiadott "Utasítás a négy őrnagynak" című okmányból.

[79] Kétszer ád, ki gyorsan ád, semmit sem ád, ki az ajándékkal késik.

[80] Szentkirályi Móric (1807-1882), liberális politikus, az 1843-44 és az 1847-48. évi országgyűlésen az ellenzék egyik vezetője, 1848-ban a Jászkun kerület főkapitánya és képviselője, 1848 nyarán a délvidék királyi biztosa. 1848 végén visszavonul. 1865-től ismét képviselő, 1867-68-ban Pest város főpolgármestere.

Folyó hó 13-án kelt jelentésebül ezen vezérség arrul értesül, hogy 500 főnyi jászkun csapat f[olyó] hó 17-én fog Szolnokra elindíttatni.

Miután éppen most jutott a vezérséghöz oly nádori parancsot foglaló hadü[gy]miniszteri sürgöny, miszerint az annak vétele után azonnal egész seregével Pestnek, Érd - Martonvásár - Velence - Sz[ékes]fehérvár - Palota és Veszprémnek a drávai táborba induljon, és jelesül f[olyó] hó 17-én már Budán tól, Érden szállásoljon, főkapitány úrnak a sereget f[olyó] hó 17-én csak Jászberényből, Kisújszállásrúl és Dorozsmárul Szolnokra elindítani akaró rendelkezése a körülmények rohamában egyátaljan lehetetlenné vált; és múlhatlanul szükséges Önt arra fölkérni, miszerint úgy a jászberényi és kisújszállási, mint szinte a dorozsmai részleteknek Szolnokra rögtön elindulását és éjjeli szekerezéssel is lehető leggyorsabb beérkezését a szükséghöz mért eréllyel elrendelni, és a csapatoknak ide mely időben bizton várható megérkezését ezen vezérségnek alkalmazkodás végett sürgönyileg bejelenteni mélt[óztassék].

A kiszabott útrendet ezen vezérség szoros felelőssége alatt betartani köteleztetvén, ennek követésében legfölebb egy nappal (későbbi, kettőzött marsokkal pótlandóval) engedheti késleltetni; a jászkun csapatok elkésése esetére mind Szolnokon a vasúton, mind tovább is oly rendelkezéseket teendvén, miszerint az elkésettek serege után menve, azt jó hamar utolérjék.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 39. Mellette Szentkirályi említett jelentése. "érkez. szept. 14. 1848. Görgei hadn. -- Zlotzkyhoz".

26.

Szolnok, 1848. szeptember 14.
Görgey István hadnagy levele
Huszka János szentesi katonai biztosnak

Huszka János szentesi katonai biztos szeptember 13-án jelentette, hogy a szeptember 8-án Szentesen át Kunszentmártonba utazott hevesi nemzetőr zászlóalj számára 300 kocsit szolgáltattak ki. Lenkey őrnagy megígérte nyugtatványozásukat, de nem tette meg. Lenkey még tovább is akarta magát szállíttatni. Ezért kéri Görgeit a hiányzó nyugtatvány pótlására.

Miután a táborbul nehány hétre kiszabott szolgálat elteltével a [tá]borbúl [sic!] hazament hevesi állandó n[emzet]ő[r]sereg a most újonnan toborzott, a háború befejezéséig táborba indulandó tiszánin[neni] önkintes mozgó nemzetőrsereggel semmi összefüggés

ben vagy gazdászati összeköttetésben nem áll: Önt pótlandó nyugtatványa ügyében csak Lenkey őrnagyhoz[81] utasíthatni.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 40. Mellette Huszka jelentése.

27.

Szolnok, 1848. szeptember 14.
Görgei értesítése Zlotzky József,
Timon Zsigmond és Görgei István, hadnagyoknak

A f[olyó] é[v] 21. sz[ám] a[latt] kelt kineveztetése folytában ezennel tudtul adatik Önnek, hogy a f[olyó] é[v] szept[ember] 7-é 3465/n.ő. szám al[att] kelt miniszterelnöki rendeletben Önnek fizetése havi hatvan pengő forintra és egy lóadagra van határozva.

Görgey István fogalmazványa, illetve a neki szóló eredeti tisztázat. No. 41. MOL Görgey-lt. b/7. Fasc

28.

Szolnok, 1848. szeptember 15.
Görgei jelentései Batthyány Lajos miniszterelnökhöz

Batthyány Lajos miniszterelnök és István nádor szept. 13-án a következő utasítást küldték Görgeinek: "Ezennel meghagyom Önnek, saját felelőssége terhe mellett, miszerint rendeletem vettével haladéktalanul összes seregével Veszprémbe elinduljon, s magát mihelyt az abbeli rendeleteket veendi, gróf Teleki hadvezér rendeletihez alkalmazza". MOL Görgey-lt. b/11/a/2. "Reservát" A rendelet mellett Görgei 4806. szám alatt Batthyánytól egy útirendet is kapott, arról, hogy mikor, hova kell érkeznie. Az "átkelés, élelmezés és alkalmazás, úgy a tovaszállítás tekintetében is a szükségeseket maga helyein megtettem". A Melczer Andor által aláírt útirend szerint az állomások a következők: Pestről érkezik: 17. Érdre, 18. Martonvásárra, 19. Velencére, 20. Székesfehérvárra, 21. Palotára, 22. Veszprém vidékére. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 33. "érkez. szept. 14. 848. – Görgei hadnagy".

a.)

F. hó 13-án 4806. szám alatt kelt rendeletére szomorú kötelességem szóval tett jelentésemet írva ismételni, miszerint e pillanatban képtelen vagyok ellenség elébe indulni, azon egyszerű oknál fogva, mivel seregem még nincs; – a harmadnap bekelt 242 főnyi szegedi első század önkintes eddig első és egyetlen a gyűlhelyen, – Szeged városa által

[81] Lenkey Károly (1803-1874), nyugalmazott cs. kir. főszázados, 1848. jún. 19-től Heves megye egyik nemzetőr őrnagya, dec. 23-tól alezredes, 1849. ápr. 2-től ezredes, a 10. (Vilmos), máj. 2-tól a 13. (Hunyadi) huszárezred parancsnoka, jún. végétől a X. hadtest hadosztályparancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 221. o. – Az általa vezetett zászlóalj tényekedésére l. *Hajagos József*: Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban. In: *Horváth László* (szerk.): Mátrai tanulmányok. Gyöngyös, 1995.

egyenruházva, fegyverezve és már minden reményen fölül jól begyakorolva is, annyira, hogy az ezután beérkezendő csapatok tanításánál oktatókul fogom használni; – mely körülményt Szeged város derék szellemének méltánylatául közhírré kérem tétetni, buzdításul más, kevésbé lelkes törvényhatóságoknak, kivált Heves megyének.

No de Heves megyével is már annyira vagyok, hogy a legújabban kivetett 600-nyi önkéntes szeptember végéig valószínűleg már kezem alá kerül.

A jászkun önkéntesek – a főkapitány jelentése szerint 500-an f. hó 23-n fognak ide Szolnokra teljesen fölszerelve. sőt, táborszerrel is ellátva, bekelni.

A szinte már úton levő zempléni önkintes csapat iránt bátorkodom szóval tett kérésemet ismételni, miszerint ha azok Pestre beérkeznének, méltóztassék őket hozzám Szolnokra utasítani; mert ha leendő seregem részletei már mielőtt kezem alá kerültek volna, elszétdaraboltatnak, sem azoknak használhatóságárul nem vállalhatok felelősséget, sem egyáltalján rendeltetésemnek nem tudok megfelelni.

A többi törvényhatóságoktól még több csapat nincsen hozzám hivatalosan bejelentve:

minélfogva csak szeptember végére remélhetem seregemet összeszervezhetni, kérvén emiatt Miniszterelnök urat, a haza ügye és a seregemtül követelt siker érdekében, ne méltóztassék engem innen, szervezési állomásomrul elébb indítani útnak, mint seregemmel ellenség elébe becsülettel kiállani képes és késznek nyilatkozhatom, különben a siker felelősségem körén túl esik.

Eredeti sk. tisztázat. MOL ONőHt 4319. Görgey István fogalmazványa MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 45.

Batthyány. szept 16-án 3751/nő. szám alatt e jelentésre válaszul közölte, hogy "mindaddig, még a vezérlete alá rendelt önkéntes honvéd nemzetőrök Szolnokra számosabban összegyűlni nem fognak, Ön Szolnokon maradjon". MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 58. "érkez. szept. 17. 848. Görgei István hadnagy. segédtiszt. - hozzátartásul".

b.)

A mai napon [45.] szám alatt költ jelentésemben érintett szegedi század gyutacsos lőfegyverekkel (Zündergewehre) van ellátva. E század állványa 242 ember. Azon kívül Szeged városa és vidéke még egy 800 főre menő önkénytes csapatot szándékozik a legközelebbi napokban ide indítani, mely csapat szinte gyutacsos lőfegyverrel van felszerelve. – Kérem tehát miniszterelnök urat, méltóztatnék ezen, számra mintegy 1000 gyutacsos lőfegyverekhez nekem a szükséges gyutacsos töltéseket a hadügyminisztérium által megkívántató mennyiségben utalványoztatni: annyival is inkább, mert nekem egyetlen egy gyutacsos töltésem sincsen.

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 46.

29.

Szolnok, 1848. szeptember 15. körül
Görgei őrnagy Batthyány Lajos miniszterelnök nevében.
A Szeged városához intézendő miniszterelnöki rendelet tervezete

Mindenek előtt köszönetet mondok Szeged városnak, hogy a tiszánin[neni] önk[éntes] mozgó n[emzet]ő[r]s[ereg] vezére, G[örgei] A[rtúr] őrnagy jelentése szerint első volt, mely valamennyi tiszánin[neni] t[ör]v[ény]hat[óságból] 242 fölruházott, fölszerelt és fegyverzett, és fegyverben már tetemes előhaladást tett önkintes századot állított be Szolnokra, a nevezett vezér parancsnoksága alá.

Midőn pedig más tiszáninneni t[örvé]nyhatóságok kötelességüket úgy, mint Szeged város, nem teljesítették, úgyhogy a szolnoki sereg nem megy azon számnak egy negyedrészére sem, melyre számítottam; miután másfelől Szeged városnak csak kedvére eshetik, hogy a haza védelmére kiállított fiai mind egy zászló és egy vezérlet alatt szálljanak síkra: ezennel rendelem, hogy a Szeged városra kivetett rendes honvéd szaporításához Szeged városra kivetett [sic!] újoncokat, kik akár toborzás, akár ezt pótló sorshúzás útján e rendeletem vételekor már ki vannak állítva, azonnal, polgári meglevő ruhában is, fegyverezve Szolnokra, G[örgei] A[rtúr] honvéd őrnagy és a tiszáninneni önk[éntes] mozgó n[emzet]ő[r]s[ereg] vezérének parancsnoksága alá elindítsa.

Görgey István fogalmazványa, piros ceruzával áthúzva. MOL Görgey-lt. b/9. fasc. Timon Zsigmond iratai. A 116. számú fogalmazvány hátlapján.

30.

Szolnok, 1848. szeptember 15.
Görgei jelentése a hadügyminisztériumhoz

István nádor s királyi helytartó őfenségének f[olyó] hó 13-án kelt és a hadügyi miniszter hivatalos pecsétje alatt hozzám érkezett rendelete saját felelősségem terhe alatt oda utasít, hogy haladéktalanul egész seregemmel Veszprémbe induljak.

Seregem osztályai azonban mindeddig még ide, Szolnokra sem érkeztek, és f[olyó] h[ó] vége előtt aligha is egyesülendenek; miről, minthogy ez legjobb akaratom mellett, a föntérintett rendelet életbe léptetését teljességgel lehetlenné teszi, a tisztelt hadügyminiszteri helyettes úrnak sietek jelentést tenni, azon hozzátétellel, hogy ezen, hatáskörömön kívül eső körülményt egyúttal a miniszterelnök úrnak is bejelentem.

Sk. fogalmazvány, Görgey István betoldásaival. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 47. "Elk. 16/9."

31.

Szolnok, 1848. szeptember 15.
Görgei levele Szeged város közönségéhez

Pataky százados úr szóbeli jelentéséből tudtomra esett, hogy tisztelt Szeged városa már annyiszor bebizonyított hazafiúságánál fogva az ide érkezett századnál sokkal nagyobb önkéntes csapatot is kiállítani hajlandó volt, és ezen hazafi szándékának kivitelében egyedül az által gátoltatott, miszerint a nagyobb mennyiségű egyenruházás költségei már többször igénybe vett erejét meghaladták. -- Továbbá azt is érintette Pataky százados úr, hogy fegyver Szegeden újabb önkéntes csapatok számára is készen létezik, valamint azt is, hogy Szeged városa még most is kész volna az új toborzást kezdetni és folytattatni, hahogy az egyenruházási költségtől megkíméltetnek [!].

Midőn egyfelől ezen akadályt a f[olyó] h[ó] 7-én kelt miniszterelnöki rendelet következő pontjában:

"A ruházat [, amennyire a törvényhatóságok nem készítettek volna külön ruhát, csak olyan legyen, amint azt a tájék földnépe viseli, de minden ember el legyen látva egy föveggel, melynek elejére nemzeti színű rózsa, és egy fehér toll legyen alkalmazva, – 2 pár fehérruhával, egy nyakravalóval, egy dolmán, átilla, újjas mellény (Spenzer) vagy másnemű felső ruhával, egy posztónadrággal, egy pár csizmával, és egy rövid, a mozgásban, járásban nem gátló szűrrel, köpennyel, kankóval, csuhával, vagy más, enemű ruhadarabbal.

A poggyász vitelére egy vászonzsák, a töltények eltételére egy közönséges, minden cifraság nélküli kis bőr tarisznya alkalmazandó.

Egyszóval, az álladalmi pénztár kímélete azt kívánja, hogy minden szükségtelen cifraság és egyenlőség utáni törekvés elkerültessen, de figyelmezzen Ön arra, hogy minden ember jól és célszerűen] legyen öltözve"[82]

elhárítva látom; másfelől a haza állapotja mentül számosabb önk[éntes] csapatoknak rögtöni kiállítását kívánja: kérem tisztelt Szeged városát, szíveskedjék a toborzást újra elkezdeni, és beállott önkényteseket felfegyverezve haladéktalanul ide, Szolnokra már itt levő bajtársaik után indítani.

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 32. A fogalmazványban nem szereplő részt a Görgeinek szóló, Szemere által aláírt utasítás eredeti tisztázatából pótoltuk. uo. No. 29. [3465/n.ő.]

[82] A már hivatkozott, szept. 7-én kiadott "Utasítás a négy őrnagynak" című okmányból.

32.

Szolnok, 1848. szeptember 17.

Görgei nyílt rendelete Kis József tizedes számára

Kis József tizedes altiszt 4 őrvitézzel a szegedi m[ozgó] ö[nkéntes] n[emzet]ő[ri] századbul ezennel kirendeltetik általam őrkíséretül a Mitterdorfer Ján[os] pesti keresk[edő] által f[olyó] é[v] júl[ius] 9. kelt hadügyminiszteri rendelet értelm[ében] Szegedre szállítandó lőszerek mellé, helybül Szegedig; ahol a lőszereknek a szállító M[itterdorfer] úrnak rendiben és intézkedése szerint történt átadása után azonnal vitézeivel ide visszatérend; a Szeged városi térparancsnokság, melynél nevezett altiszt magát jelenteni köteles, ezennel felszólíttatván hivatalosan, hogy ezen őrkíséretnek vontatókon haladéktalan ide visszaszállítását eszközölje; valamint szinte minden más ide útba eső hatóságok felszólíttatnak, miszerint nevezett őrkíséret számára a rekvirált vontatókat az altiszt nyugtatójára minden haladék nélkül kiszolgáltatni kötelességöknek ismerjék.

Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 48.

33.

Szolnok, 1848. szeptember 17.

Görgei levele a Jászkun-kerület közönségéhez

Midőn[a] köztudomásra a Jászkun-kerület Verbász alá lemozdítva volt, nemzetőrei 1000 d[ara]b fegyvert kaptak kezökbe, és hoztak fel az altáborból.

Miután a folyó évi augusztus 13-án és 27-én kelt miniszterelnöki fölhívásra a Jászkun kerület a kebeléből állítandó önkénytesek számát 500-ra határozta, melyeknek fölfegyverzése után még 500 fegyver heverőben marad a tisztelt kerület szertárában; mely 500 fegyvert a haza rohanva terjedő veszedelmében a magyar függetlenség és szabadság, a magyar igazság, a magyar nemzetélet szent csatáitól elvonni nem szabad, nem lehet:

Felszólítom a tisztelt Jászkun-kerületet, miszerint ezen 500 fegyvert haladéktalanul seregeim számára ide Szolnokra szállíttatni polgári kötelességének ismerje.

És ha igaz, mit beszélnek, ha a Jászkun-kerület szíve nagyobb, mint a latolgatott szoros kötelesség, ha szíve oly nagy, mint a haza veszedelme; ha oly nagy, mint a gondolat: azalatt, hogy mások kétségbe esnek, vagy kétségeskednek részünkről megmenteni a hazát mindenáron; akkor elvárom a Jászkun-kerülettől, hogy a másik 500 fegyver alá másik 500 bajnokot állítson, kik midőn a fegyvert megtartják, a Jászkun-kerület nevére, a jászkun fegyverrel megtartandják a hazát.

Akkor vezérségem alatt egy külön jászkun zászlóaljat fognék alakítani, mi az eddig fölajánlott 500-ból a miniszterelnöki rendelet szerint[b] ki nem telik.

[a] Herendi közlésében: miután

[b] Herendi közlésében: értelmében

Az új 500 emberre nem kell új egyenruha, nem kell új költségbe verés. Tartsa szem előtt a kerület a 4 vezérséghöz érkezett min[iszter]eln[öki] utasítást, melynél fogva a ruházat amennyiben a t[örvé]nyhatóságok - sat. – minden ember jól és célszerűen legyen öltözve.[c]

Tehát 500 fegyvert vagy 500 fegyverest!

Ha oly szerencsés volnék a tisztelt kerület hazafi erényében bizalmammal meg nem csalódni, mindenek felett erély- és sietségre kérem.

Minden nap új hírét hozza egy új árulásnak, elleneink egy új lépésének előre: tegyük mi is lépéseinket elhatározottan és gyorsan; csak így tudunk az ellenséggel mentül elébb szembe nézni, még mielőtt szentségtörő kezekkel a haza szíve felé nyúljon.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 50. Az eredeti tisztázat alapján közli Herendi József: A Jászkun-kerületek a szabadságharcz alatt 1848- és 1849-ben. Cegléd, 1901. 52. o.

A Jászkun-kerület központi bizottmánya Görgei szept. 18-án reggel fél háromkor érkezett levelére aznap Jászberényben írott válaszában a következőket tudatta: szept. 16-án kapták Batthyány rendeletét, hogy addig is, míg az újoncállítási törvény szentesíttetnék, a kerületre eső katonaságot toborzás útján állítsák ki. Még aznap intézkedtek ez ügyben. Ezért lehetetlen, hogy a Görgei által kért, a jászkun önkéntes csapat 1000 főre kiegészítéséhez szükséges önkénteseket kiállítsák. Írtak Batthyánynak, határozza meg a helyet és a biztost, ahová és akihez az újoncokat küldjék, "s így ha ön kieszközlené, hogy fogadandó újoncaink Szolnokba az Ön főparancsnoksága alá szállíttassanak: levelében közlött kívánsága önként teljesülne". Addig is elrendelték a verbászi fegyverek összeszedését, s rövidesen Szolnokra szállítják őket. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 61. "érkez. 18/9. 848. Görgei István h[adnagy], s[egéd]t[iszt]"

34.

Szolnok, 1848. szeptember 17.

Görgei rendelete Turcsányi Károly honvéd tűzmesterhez[83]

A f[olyó] é[v] szept[ember] 6-án 3411/n.ő. sz[ám] al[att] kelt miniszterelnöki rendelet alapján Önt ezennel n[emzet]ő[ri] hadnaggyá, a tiszáninneni önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]ő[r] sereghöz a hadjárás idejére miniszterelnöki utólagos jóváhagyás reményében helyettesítem. Tiszti illetménye Önnek folyó évi szeptemb[er] 16-tól fogva járand, és havi 30 ezüst forintokban van meghatározva.

Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 51.

[c] Ez a bekezdés nem szerepel a Herendi által közölt szövegben.

[83] Turcsányi Károly már az előző napon hadnagyként írta alá a 1/2 6 fontos üteg előléptetési jegyzékét. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 52. 1848 okt.-től ennek az ún. kassai félütegnek a parancsnoka, majd egy honvéd gyalogüteg parancsnoka volt, főhadnagyi rangban.

35.

Szolnok, 1848. szeptember 17.
Görgei levele Szolnok város főbírájához

Seregemben tegnap egy lopási eset adta magát elő, melyet törvényesen megvizsgáltatni, s a vizsgálat eredményéhez képest annak megfenyítésére katonai törvényszéket állítani akarok. Miután pedig törzsöm mellett még hadügyész nincsen: a törvényes formák megtartása végett kérem Önt, hogy a mondott bűneset haladéktalan megvizsgálására Szolnok város tiszti ügyészét hozzám azonnal kiküldeni szíveskedjék. A törvényszék seregemből fog alakíttatni.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 54.

36.

Hely és dátum nélkül [Szolnok, 1848. szeptember 17-18. körül]
Görgei feljegyzései

Megvásárlandó
100 darab posztó nadrág
100 - / / - ujjas derék ruha
100 - / / - felsőruha
100 - / / - csizma
100 - / / - vászonzsák podgyászra
100 - / / - töltés tarisznya, kis melléktarisznyával
háromszínű szalag
fehér tollakat
30 lószerszámok
12 nyereg
Bádog szerszámok
100 darab istráng
Mücktől szükségelt szerszámokat
37 lovat
1 bélyeget készíttetni a lovaknak
kerítő kötél
takarók más karikával
nagy fakalapács
100 darab kötél
500 srófoló

500 körömvas illesztése

rövid kardot a tüzérek számára

Kökényessi Szaniszló őrnagy, Sz[ent]tamás alatt jászkun vezérnek ajánlatára

Kapitány

Nagykun

Illésy Sándor[84]

Sz[ent]tamás alatt 19-én kitüntető viseletéről ismert egyén, kiben a közvitézség bizalma összpontosul

Jászság

Hidassy Elek. Sz[ent]tamás alatt 19-én az önkénytesek elszánt vezére

Kiskun

Főhadnagy

Nagykun – Ficzek[85]

Jász – Küri Lajos[86] –

Pesten megszerzendő

kupakos töltés 1000 darab fegyverre

gyutacsos

pénzt felszerelésre még 20.000

töltésládát szerezni

rövid kardot - // -

Kassa város által ide ajánlott és f. h. 9-én B. Kordon Ernő száz[ados] 34-ik sz. porosz herceg gyalog egyik zászlóalj vezére kísérletében [!]átvenni

bádog számok

Zemplénből jött-e jelentés?

12 példány utasítás

[itt egy sor olvashatatlan]

Jászkun

1000 tarisznyát

Draposy ruhája

teendő

[84] Illésy (1848-49-ben Illési) Sándor (1830-1866), jogász, 1848. szept.-től a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség jászkun zászlóaljának századosa, 1849. jan. 16-tól főhadnagy, márc.-tól százados a 19. (Schwarzenberg) gyalogezred 3. zászlóaljában, majd az ebből alakult 109. honvédzászlóaljban. Júl. 11-én a komáromi csatában fogságba esik. Besorozzák. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 278. o.

[85] Ficzek János, 1848. szept.-től hadnagy a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség jászkun zászlóaljában, 1849. jan. 17-től főhadnagy, később százados a 65. honvédzászlóaljban. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 209. o.

[86] Küry (1848-49-ben Küri) Lajos (1829-1907), 1848. szept.-től hadnagy a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség jászkun zászlóaljában, 1849. jan. 17-től főhadnagy, 25-től százados a 65. honvédzászlóaljban. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 357.

Írni Pestre

Pénzelőlegezésért

Jászkun kerületnek, hogy még 300 álljon ki, ha föl sincsenek rendesen szerelve, vagy küldje a fegyvereket azonnal ide.

Újépület Zahradnitzky[87]

Kovács, hogy szekeret fogadjon

12 zabláért

8 csatot

a tarisznyákat elhozni

bádog számakért [!] értekezni

Draposynak ruhát

4 kardot és egy rojtot

a készítendő 500 tarisznyákért értekezni

onnan hazulról elhozni az oda vitteket

országos bélyeg

A "bádog számok"-ig Görgei Artúr, a "Draposy ruhája"-ig Görgey István, onnan ismét Görgei Artúr sk. írása. MOL Görgey-lt. b/46. fasc. A kurzivált részek kihúzva.

37.

Szolnok, 1848. szeptember 18.

Görgei levele Vladár Ferenchez, a 12. (Nádor) huszárezred főhadnagyához és jászberényi toborzóparancsnokához[88]

Draposy Imre volt Nádor-huszár káplár s jelenleg 5 pengő krajcár napidíjas sérvitéz hozzám csatlakozott, magány inaskodó szolgálatba lépni akarván. Szíveskedjék tehát neki – hogy patental díját[89] el ne veszítse – a szükséges engedelmet kiköltözésre vagy maga megadni hivatalos írásban, vagy pedig, ha ezen tárgy főhadnagy úr hatása körén netalán túl esnék, az illető polgári törvényhatóságnál mihamarább kieszközölni.

Ezen megnyerendő kiköltözésrei engedelmet pontosabb kézbesítés kedvéért, jó volna jelen hivatalom címe alatt ide küldetni.

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 60.

[87] Zahradnitzky Ferenc (1803-1885), cs. kir. tüzér főhadnagy, 1848. okt. 15-től honvéd tüzér százados, de rövidesen leköszön. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 739. o.

[88] Vladár Ferenc (1808-1884), cs. kir. 1848. okt.-től honvéd huszár főhadnagy, nov. 25-től alszázados, dec. 16-tól főszázados a jászberényi főhadfogadónál. 1849. jan. 22-én átszökik a cs. kir. csapatokhoz. Nyugalmazott cs. kir. őrnagyként hal meg. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 737-738. o.

[89] nyugdíját

38.

Szolnok, 1848. szeptember 18.
Görgei előterjesztése Batthyány Lajos miniszterelnökhöz

Kökényessi Szaniszló Nádor-huszárezredi kapitány és a verbászi táborba, tehát ellenség előtt volt ideiglenes jászkun vezér őrnagyi ranggal, jelenleg az új nemzetőrségi önkéntesek kiállításánál, tiszta lelkes hazafi érzelmétől ösztönözve újra állott ki a jászkun önkéntesek vezéreül, legelső megjelenvén a szervezési helyen, Szolnokon.

Serege, tisztjei oly bizalommal viseltetnek iránta, hogy azok lelkesedésökre nézve nagyon ártalmas lenne, ha nevezett Kökényessi Szaniszló ideiglenes őrnagy úr hivatalában meg nem erősíttetnék:

Bátorkodom tehát hazánk megmentése érdekében kérni Miniszterelnök urat, méltóztatnék őtet valódi őrnagynak kinevezni, mégpedig azon biztosítékkal, hogy a háború bevégeztével az állandó őrsereghöz áttétetnék.

Eredeti sk. tisztázat. MOL ONőHt 3855. No. 40. "érk. szept. 18. – Kinevezendő". Sk. fogalmazványa: MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 79. A 40. szám a fogalmazványon áthúzva. A 40. iktatószám alatt egy szeptember 14-i irat fogalmazványa található. A 79. számú fogalmazvány dátuma szeptember 21.

39.

Pest, 1848. szeptember 18.
Batthyány Lajos miniszterelnök utasítása a hadügyminisztériumnak

A tiszáninneni mozgó önk[éntes] n[emzet]ő[r]sereg felszerelése érdekében Görgei Artúr őrnagy nyugtájára azonnal 15.000, azaz tizenötezer darab éles töltés kupakos belga fegyverekre (belgische Kapselgewehre) adassék ki, miszerint a hadügyminisztérium a kellő intézkedéseket tenni szíveskedjék.

Görgei sk. fogalmazványa. MOL ONőHt 3845.

40.

Szolnok, 1848. szeptember 19.
Görgei levele Abaúj megye közönségéhez

F[olyó] hó 16-áról kelt jelentése[90] folytán sietek a tisztelt megye közönségét arra szólítani föl, hogy a bejelentett 160 önkéntest a szó valódi értelmében haladéktalanul fölszerelni, és ide gyorsított [menetben] útnak indítani méltóztassék. A fegyvert illetőleg,

[90] L. a szept. 9-i körlevélnél, 15. dokumentum.

valószínű előttem, hogy Abaúj megyének csak lesz 160 kész lőfegyver rendelkezésire, – melyet hazánk jelen végveszélyzett állapotában nem lehet, nem szabad a honvédelemtül ott, ahol az rögtön szükséges, elvonni. Ha azonban ellenkezőleg volna: miután most mindenek előtt ember kell ide, az pedig haladék nélkül: méltóztassék az egyébkint fölszerelt 160 önkintest inkább ma fegyvertelenül elküldeni, mint holnap fegyveresen.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 65.

41.

Szolnok, 1848. szeptember 19.
Görgei István hadnagy, segédtiszt nyugtája

Tiszáninneni kerület mozgó nemzetőrök pénztári hivatala

848. szept. hó pénzbeli illetmény 18-tól 20-ig

Ellennyugtatvány

132 f[orin]t 24 kr[ajcár] azaz! százharminckét forint 24 kr[ajcár]rul

Mely öszveg a Tiszáninneni kerület mozgó nemzetőrség pénztárábul a jász s nagykun önkéntesek részére a fent kitett időre készpénzbe valósággal kiadatott. Szolnok, szeptember 19-én 848.

Görgei István hadnagy vezéri segédtiszt

Eredeti tisztázat. MOL H 83. Számadások. 6. doboz. 8. tétel. A tiszáninneni önkéntes nemzetőrség számadásai.

42.

Szolnok, 1848. szeptember 20.
Görgei levele Torna megye közönségéhez

A tisztelt megye bizottmányának f[olyó] e[sztendő] szept. 14-kérül kelt bizonyítványában nekem hivatal[osan] bemutatott tornai önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]ő[r] tüzér Mezei Adolftól értesültem, hogy a t[isztelt] Megye 400 önkintest állított, azoknak ruháztatásán éppen most munkálódik, és csak a fölfegyverzés haladéka által gátoltatik azoknak hamarabb ide szállításában.

Az értesülés nem hivatalos: de az időjárás nem olyan, hogy ezen fönnakadozni szabadjon.

Én sietek a t[isztelt] megyét ezen 400 önkintesnek mindenek felett gyors, és haladékot nem szenvedő ideszállítására felszólítani.

Ám küldjék fegyver nélkül, kinek kész fegyvert nem tudnak kezébe adni. Gondoskodni fogok a hiány pótlásáról.

De a többi fölszerelés alól ne húzza ki magát a tisztelt megye, mert azt is az állodalomnak nyakába keríteni most képtelenség. Legyenek őszre és télre számítva célszerűen öltözve, ha nem is egyenruhába; legyen mindeniknek egy bőr tokmánya (patrontas) [!] és a holmira való vászonzsák. – Vagy ha akár a ruha, akár a tokmány e fölszólításom vételénél még kész nem lenne: a haza veszedelmére kérem a t[isztelt] megyét: adja a még kiállítandó ruhák és tokmányok árát készpénzül a vezető tiszt kezébe, és küldje el a lelkes csapatot azonnal és gyorsított útnak [!] ide, nehogy elkésve, egész seregemet késleltesse a haza komoly szolgálatában. Én itt nem több költséggel fogom a hiányzó fölszerelést eszközölni, mint Önök ottan, – és a közbeni időnek gyakorlatra használásával.

Mutassa meg Torna m[egye], hogy erélyesebb más tiszai megyéknél, kiknek hanyagságát reakcionárius rokonszenvekbül magyarázni lehet, de menteni nem!

Útirendnek nem Pestet ajánlom, hanem Kövesdtül[91] egyenesen Szolnokba.

Amint a csapat ide megérkezik fölszerelve, vagy fölszerelésre való pénzzel ellátva: azonnal az állodalom díjazandja őket.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 70.

43.

Hely és dátum nélkül [Szolnok, 1848. szeptember 20. körül]
Görgei vegyes feljegyzései

1. Főtiszti rangjegyzék
2. Altiszti jegyzék, hivatal szerint, azaz az őrmestereket magán és az altiszteket magán
3. *Napi események könyve*
4. Vezénylő lajstrom (Kommandirliste) a főtisztekről külön, az altisztek- és őrvitézekről általánosan, ezek osztagonként [vetetnek föl] vezényeltetnek
5. Leltár (repertorium) az időnkénti beadványokról
6. Állványkimutatás (Standesausweis) osztagonként összesen
7. *Irattár*
8. *Parancskönyv*
9. Kinevezések jegyzéke következő rovatokkal

hivatal
neve a kinevezettnek
Mikor neveztetett ki
Ki által
Mikor erősíttetett meg
Változások

[91] Mezőkövesdtől

Turcsányi: a szegedi káplárok tüzér fizetése?

Kökényessi: a szolnokiakat átvenni és a szegediekbe sorozni

A szolnoki ügyésznek napidíj?

A szegedi tüzérek szept. 20-ig fizetvék

7680 vaktöltés

Itt maradunk-e? v[agy] sem? - kotlék[92], puskapor iránt elmenjen-e?

[Hevesi] Szolnokiak besorzásával (30 fegyver) két századot és P[ataky] J[ános] százados

A vonalig Görgei Artúr, onnan Görgey István sk. írása. MOL Görgey-lt. b/46. fasc. A kurzivált részek kihúzva

44.

Szolnok, 1848. szeptember 21.
Görgei levele a Jászkun-kerület közönségéhez

F[olyó] hó 18-káról kelt hivatalos levele tartalmához képest a verbászi maradék 500 fegyvernek ide küldetését percenkint várom.[93]

Azonban a fegyverhöz töltés is kell, és a töltéshöz kivált lőkupak (Kapsel).

Bementem tehát Pestre, hogy azt kiszerezzek. És kaptam is kupak alá való töltéseket; a kupakra azonban a' volt a válasz, hogy nincs már; hogy azonban van a Jászkun-kerületben, melynek nemzetőrei az altáborban mindenik puskához 300, és így 1000 fegyverhöz 300.000 d[ara]b lőkupakot szedtek.

Ezen tetemes mennyiségű lőkupak behajtására utasítva, melynek fogytig fölhasználása kevés hét alatt a legbűnösb lelkiismeretlenség mellett is képtelenség lenne; hivatalosan fölkérem a tiszt[elt] kerületet, hogy ama roppant mennyiségbül fönnmaradt lőkupakszámot nekem a fegyverekkel együtt kezemhöz szolgáltassa, a 300.000-ből hiányzó fogyatékot pontosan kimutatván.

A lőkupak körül a legnagyobb lelkiismeretesség szükséges; annak könnyelmű elvesztegetése valóságos bűn haza és király, a trón védelme és önvédelmünk ellen; mert új lőkupakot most külföldrül nem szállíthatni hazánkba, és lőkupak nélkül biztos lőfegyvereink kaszánál vagy dzsidánál alábbvalóvá törpülnek.

A kiskunokat gyors bekelésre kérem szólítani.

Balajthy Vendel kiskun ker[ületi] kapitányt pedig azon 300.000 lőkupak 3/4 részének tüsténti beküldésére, mely Hidassy százados szerint nála létezik.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 72. "sürgöny"

[92] három lábon álló bográcsa

[93] Ismertetését l. a 33. dokumentumnál.

A Jászkun-kerület központi bizottmánya szept. 22-én Jászberényben válaszolt Görgei éjjel vett sürgönyére: Nem tudják, hogy a jászkun nemzetőrség mennyi lőkupakot vett át és hova tette, csak azt, hogy a megmaradt 20.000 gyutacs Balajthy Vendel kiskun kapitánynál van. Utasították Balajthyt a 20.000 gyutacs Szolnokra küldésére. Az 500 puska beszedését és Szolnokra szállítását szintén meghagyták a kerületi kapitányoknak. Mellette a szept. 9-i kisgyűlési jegyzőkönyv kivonata No. 1575. Forster Ernő, a jászkun nemzetőrökkel a táborban volt őrnagy tudósítja a kerületet, hogy 1. Az 1000 puskát átvevők nevei a századosoknál vannak feljegyezve. 2. 20.000 gyutacsot átadott Balajthynak. A Pest vármegyétől átvett 20 font apró golyó és 4000 éles töltés elfogyott Szenttamásnál, a maradék Balajthynál van. A kerület utasítja a kapitányokat a puskák beszedésére, Balajthyt a lőszer Szolnokra szállítására. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 90. "érkezett szept. 23. 848. – Köves"

45.

Szolnok, 1848. szeptember 21.
Görgei Artúr őrnagy levele Heves megye közönségének

Seregem tüzér-, hidász- és utászkarának számára szükséges 250 rövid kard iránt a minisztériumhoz fordulván: h[ivata]l[o]san adatott tudtomra, hogy Pesten ily rövid kard nincs, Heves megyének azonban van. Én ezért a tisztelt megyét h[ivata]l[o]san kérem fel, hogy azon rövid kardokból, melyekkel a Heves megyei állandó nemzetőrsereg az altáborban volt fölszerelve, 250 darabot szíjastól együtt időhaladék nélkül kezemhez juttasson.

A tüzérnek, hidásznak és utásznak a rövid kard egyetlen fegyvere, a haza, a magyar korona jogai és nemzeti önállóságunk legterhesebb szolgálatában, ágyú körül, híd- és útkészítésnél.

A mi a 250 darabon fölül van a tisztelt megyének ily rövid kardból készlete, azt is kérem avégre nekem megküldetni, hogy az ily rövid kardokban nagy hiányt szenvedő rendes honvéd tüzérség fölszerelésére haladék nélkül a minisztérium kezéhöz juttassam.

Néhány helység a megye kebeléből a rá kivetett önkénteseket egy ingbe-gatyába küldte be hozzám, s midőn így pőrén, minden nélkül elfogadni nem akartam, azt mondták, hogy a ruháztatásra nem kaptak parancsot a megyétől.

Hivatkozom az e sereg alapját tevő rendeletekre, melyek a hatóságoknak ruházást és fegyverzést hagynak meg, és nem tudom menteni Heves megyének hanyagságát.

Ha a Heves megyei állandó nemzetőrség oly gyáva, a maga soraiból ki nem állíthatni a vész pillanatában a magyar haza, a magyar korona és önfönállásunk védelmére önkénteseket, és ha e gyávaságot nem meri bevallani, mondván szemébe az országnak, "mi nem állunk ki a háború végeig" – ha gyávaságát sorain kívül toborzott önkéntesekkel akarja takarni, kik az ő képét viseljék és az ő nevének szerezzenek meg nem érdemlett becsületet a csatatéren: legalább ruházza fel őket ezen Heves megyei állandó nemzetőrség. Ez a legkevesebb, mit kívánni lehet. A fegyverbeni hiányt, amennyiben a megye pótolni nem tudná, részben pótolni fogom én, de ha a ruházatról is álladalmi költségen én volnék fölhatalmazva, akkor nem szorulnék Heves megyének hévtelen segélyére, hanem toborzást nyitottam volna, amint Szolnokba érkezém, és szeptember 3-tól fogva fogadom

– egyes ember létemre is 3 annyit állítottam volna ki, mint amennyit Heves megye október 11-éig ígér netalán mégis kiállítani [megígért].

Én meleg, téli célszerű, bár nem új, bár nem egyforma – ruházat nélkül a helységek önkénteseit el nem fogadhatom.

És ez az, mit én Szolnok város bírájának mondtam, nem vettem át az önkénteseket, mert ruhátlanok voltak, és nem azért, mert nem nemzetőrök. Ez legyen mellesleg megjegyezve a megye első alispánjának 724. sz[ám] alatt f. hó 15-ről kelt felszólítására.[94]

Méltóztassék rögtön intézkedni, hogy az önkéntesek ruházva adassanak nekem által.

Fejtsen ki Heves megye e végső pillanatokban némi erélyt, ragadja meg az alkalmat a fönt igénylett 250 rövid kard és a ruházás körüli sürgönyös intézkedéssel, feledtetni, részben legalább, semmi körülménnyel nem menthető eddigi hanyagságát az önkéntes mozgó nemzetőrsereg fölszerelése körül, melyért a nemzet köszönetére sem a hivatalos orgánumok, sem a nyilván útján számot Heves megye nem tarthat.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. No. 73. Másolat az eredeti tisztázatról. MOL H 2. Kossuth Polizei Akten 119. Ennek alapján közli Steier I. *29-31. o. Heves megye felterjesztését l. a másolat mellett, közli* Steier *uo. 32. o.*

Görgei levelét a megye szeptember 27-i közgyűlése tárgyalta. Nyomban fel is írt Batthyány miniszterelnöknek, egyetlen bonyolult körmondatba foglalva az őrnagy "neveletlen durva kifejezésekkel teli" levele keltette felháborodását. A beadvány szerint Görgei megfeledkezett "egy megyei testület irányában tartozó tiszteletről", s azt olyan kifejezésekkel illette, "melyeket honvédi őrnagytól, de még egy régibb idomú fekete-sárga sinoros seregbeli tizedestől is várni alig lehete". Ezért a megye kérte Batthyányt, hogy önkénteseit "egy gyengédebb érzésű, s emberibb bánásmódú őrnagy parancsnoksága alá állítsa", s a neveletlen őrnagy elmozdítása által szolgáltasson elégtételt "a Megye megsértett testületének". A levelet okt. 2-án az OHB kapta meg, s ad acta tette.

46.

Szolnok, 1848. szeptember 21.
Görgei levele Balajthy Vendel kiskun kerületi kapitányhoz

A Jászkun-kerület által a tiszáninneni önk[éntes] mozgó n[emzet]ő[r] seregbe állított 500 ember közül eddig csak a nagykunok és jászok érkeztek meg, a kiskunokról mindeddig csak annyit tudok a jászkun kerületi főkapitány Sz[ent]királyi Móric hivat[alos] jelentéséből, hogy ők is f[olyó] hó 17-én voltak Dorozsmárul elindulandók.[95]

Ma van szept[ember] 21-ke délután, és a kiskunok még sincsenek itt.

[94] Blaskovics Gyula első alispán közölte Görgeivel: Szolnok város bírája szept. 11-én panaszt tett, hogy Görgei az aug. 13-i, 782/ME rendelet értelmében toborzás útján kiállított 40 önkéntest nem fogadta el, mivel azok nem nemzetőrök. Miután "a hon veszélyben s védőre mielőbb szüksége van", s a szept. 7-i, 6017. számú hadügyminiszteri rendelet értelmében az önkéntesek toborzás útján is kiállíthatók, kérte Görgeit az önkéntesek elfogadására és besorolására. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 71. [áthúzva: 66., 70.] "érkez. szept. 20. 848. Görgei István hadnagy. segéd – irattár"

[95] Ismertetését l. a 25. dokumentumnál.

Fölhívom kegyedet, hogyha még e levél vételekor is Dorozsmán vesztegelne a csapat, azokat azonnal kettőzött gyorsasággal ide útnak indítani lelkiismereti szoros kötelességének tartsa.

Hidassy jász századostól esett tudtomra, hogy a verbászi táborban a jászkun nemzetőrségnek 1000 d[a]r[a]b fegyverhöz kiosztott 300.000 lőkupak (Kapsel) mennyiségébül 3/4 rész tartalék Ön kezénél létezik letéve.

Midőn a lőkupak nélküli jászkun fegyverek számára tegnapelőtt Pesten a minisztériumnál kellő mennyiségű, és azon fegyverhöz illő lőkupakot szorgalmaznék, válaszul azt nyertem, hogy az enemű lőkupak tartalék Pesten végképp elfogyott; azonban a jászkun kerület nemzetőrségénél maradványos lőkupakmennyiségre utaltattam, ugyanarra, mely Ön kezénél létezik.

Kérem ezért akár az Ön kezénél, akár másutt a kiskun kerületben létező minden lőkupaktartaléknak haladéktalanul kezemhöz juttatására. – E fölszólításom pontos teljesítésére annyival biztosabban számolok, minthogy lőkupak nélkül mind a jász, mind a nagykun, mind a kiskun önkéntesek legjobb fegyverei is alábbvalóvá törpülnek a kaszánál.

Egyidőben a Jászkun-kerület középponti hatóságának is írtam a lőkupak-ügyben.

Görgey István fogalmazványa. No. 75. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. "sürgöny".

47.

Szolnok, 1848. szeptember 21.
Görgei jelentése Batthyány Lajos miniszterelnökhöz

Batthyány miniszterelnök szept. 19-én 1222/k.m. szám alatt közölte Görgeivel, hogy mind taktikai, mind élelmezési okokból fontos, hogy a hadügyminisztérium a sereg erejéről értesülve legyen; "mégis nem kis megütközéssel kell tapasztalnom, hogy ez ideig még ereje s elhelyezése kimutatása meg nem érkeztek". Ezért meghagyja, hogy az utasítás vétele után azonnal küldje be serege erejének kimutatását, s valahányszor serege gyarapszik vagy elszállítás által fogy, illetve ha valamely sereget útnak indítani szándékozik, küldjön róla tudósítást. Az azonnali intézkedést igénylő jelentéseket küldje meg a nádornak is, "ki a főparancsnokságot magára vállalta, s ki mellett Móga és Holtsche tábornagyok is működnek". MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 76. "érkezett Szolnokon szept. 21-én 1848. – Görgei őrnagy – Sürgős"

F[olyó] h[ó] [19-én kelt][a] 1222/k.m. számú hadügyminisztériumi fogalmazatú, de miniszterelnöki aláírással ellátott rendeletre válaszolólag ismétlem f[olyó] h[ó] 15-érül 45-dik szám alatt a miniszterelnök úrnak, 47. sz[ám] al[att] pedig a hadügyminisztériumnak tett jelentésemet[96], miszerint seregem ereje mindeddig csak egy 242 főnyi, itt helyben szállásoló szegedi századból áll [melyet honunk városai közt leglelkesültebbek egyike, ti. Szeged városa egészen felszerelve, fegyverezve s már nagyobbrészt be is tanítva ide el-

[a] A dátum kimaradt a szövegből

[96] L. a 30. számú dokumentumokat.

küldött]; ismétlem ezt ezennel azon hozzáadással, hogy seregem ereje új sereggeli szaporodását azonnal be fogom körülményesen jelenteni.

Ami pedig azt illeti, hogy a Jászkun-kerületbeliek alakulófélben vannak, a Heves megyebeliek még csak akarnak alakulni: ezek nem bevégzett tények; s hogy továbbá Kassa városa 6 lovat ajándékozott az ágyúfogatokhoz és 15 reményteljes fiatalembert küldött ide ágyúsoknak, 3 pedig az utász - hidászkarhoz; ezek mind oly csekély tárgyak, hogy azokról hivatalos jelentést tenni tisztelt Miniszterelnök úrnak igénytelen nézetem szerint sem feladatom, sem tisztelt Miniszterelnök úr rendeleteinek értelme nem lehet.

Sk. fogalmazvány, Görgey István betoldásaival. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 76.

48.

Szolnok, 1848. szeptember 21.
Görgei levele a Kossuth Hírlapja szerkesztőségének[97]

Kedves kötelességemnek ismerem tudatni a hazával, hogy Szeged város volt az, mely a rám ruházott tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrseregi vezérség alá első küldött 242 főnyi, egyenruházott, fölszerelt és -fegyverzett önkintes csapatot, első valamennyi tiszáninneni törvényhatóság közül, első a tetemes távolság dacára; és oly lelkes csapatot küldött, mely [egyfelől legnagyobbrészt ép, derék, erőteljes ifjakbul állván, másfelől] megérkeztekor a fegyverfogásban és mozdulatokban már váratlan készültséget hozott magával, mely Pataky századosnak és derék tiszttársainak becsületére válik.

Szeged után Kassa város tarthat legközelebb igényt a közméltánylathoz, 15 teljesen fölruházott és fölszerelt tüzért és 3 hidászt küldött; és egy ágyúhoz 6 lovat. A ló jó és erőteljes; a tüzérek pedig értelmes és lelkesült ifjak, kik f[olyó] hó 17-én este Szolnokra beérkezvén, négy honvédtüzér keze alatt rossz időjárás dacára is ma, szept[ember] 21-éig már annyira betanultak új foglalkozásokba, hogy ezentúl újabb újonctüzérek tanítására fognak használtatni. Hogy ily ügyes[a] embereket állított ki, ebben áll Kassa város érdeme[b] . – Szolgáljon e kevés szó méltánylatom kifejezéseül a nevezett két város iránt, szolgáljon egyúttal ösztönül a lelketlenebb hatóságoknak.

[Ezeknek nagy tetteirül ezúttal még hallgatok. Lesz a magyarnak tán ezentúl is még históriája; ehhöz majd irattárom is fog nehány *lelkesítő, de fájdalom! sok, igen sok leverő* adattal járulhatni. Most csak ennyit: Heves megye mai napig 46 önkintest állított ruházva, de fegyver nélkül kezem alá.]

Heves megyében az egy Fehér Lajos ajándékozott 1 lovat.

Halasi Kázmér szolnoki jár[ási] szolgabírónak el nem mulaszthatom erélyes segítségéért köszönetet mondani.

[97] A Kossuth Hírlapja helyett eredetileg a Közlöny szerepelt.

[a] A fogalmazványban: képes

[b] A fogalmazványban: szolgálatának nagysága

Kossuth Hirlapja, 1848. szeptember 26. 75. szám. 343. o. Az utolsó két bekezdés kivételével közli Reizner János: *A régi Szeged. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884. 267. o. Csak az első bekezdést közli* uő.: *Szeged története. II. k. Szeged, 1899. 103. o. Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 77. (Az utolsó két bekezdés kivételével.) A kihúzott részben kurzívval szedett szöveg Görgei sk. betoldása. "elk[üldetett] 22/9. 848." Oldalán ceruzával:*

Heves	66
Szeged	32
Kassa	53
Abaúj	65, 55
Sáros	64, 56
Borsod	62
Jászkun	57, 59
Szepes XVI	42

49.

Szolnok, 1848. szeptember 22.
Görgei levele Szolnok város főbírájának

Draposy Imre seregembeli porkoláb mellé közfogháznak egy két szobából álló lakás szükséges, mely szobák egyike egy nyoszolyával, melyben szalmazsák legyen, egy asztal- és egy paddal elláttassék, a másik szoba pedig csak egy közönséges deszkaheverővel (Pritschen). A fogház, közelség tekintetébül, a főpiac körül rendeltessék.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 81.

50.

Szolnok, 1848. szeptember 22.
Görgei jelentése Batthyány Lajos miniszterelnökhöz

Batthyány szept. 21-én 1240/kmo. számú rendeletében tudatta Görgeivel: a körülmények úgy kívánják, hogy seregével Pesten megjelenjen, s haladéktalanul Fehérvárra induljon. Ezért "seregét minél előbb összeszedve, ide iparkodjék, a Szolnokon [!] útban lévő sereget pedig utasítsa oda, hogy azok most már ne Szolnokon, hanem önnek utána Pestre vagy Fehérvárra siessenek". Pestre érkezése előtt küldjön tudósítást, mikor érkezik. Csak a legszükségesebbeket hozza, "nehogy a sok teher, málha s szekerek valóságos hadi akadályokká váljanak. Zabolcs [sic!] megye önkénteseit ide rendeltem Pestre, időnyerés tekintetéből". Pestig vasúton jöjjön. Batthyány aláírása után utóirat: "A gróf miniszterelnök azt kívánja, hogy a holnap reggel beérkező trainnel a felelet bejöjjön. – Szabó [Imre]" MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 84. "érk. Szolnok, szept. 22-én 848. Görgei Art. őrnagy".

F[olyó] h[ó] 21-én K.M./1240. sz[ám] alatt költ és sürgöny által ma reggel 9 órakor, tehát a reggeli vasútvonat indulta után vett miniszterelnöki rendeletre válaszolólag jelen-

tem, hogy seregem kiegészítő részei az illető hatóságok hivatalos jelentései szerint következők:

1. Abaúj	160
2. Sáros	75
3. Heves megye	600
4. Jászkun-kerület	550
5. Szeged város önkéntesei	242
6. összesen	1627
7. és egy fél ágyútelep.	

Ezek közül az 1-dik szám alatti még csak ajánlva van.

a 2-dik szám alatti úton ide

a 3-dik sz[ám] alatti október 1-éig alakuland –

a 4-dik sz[ám] alatti már most is alakul és 4-5 nap alatt lesz készen és csak

az 5. szám alatti van oly állapotban, hogy azonnal útnak indítható akármelyik ellenség elé, száma körülbelül 200-ra [rúg].

Méltóztassék abból kivenni Miniszterelnök úr, hogy teljességgel mód nincsen, miszerint én seregemet fentérintett rendelete értelmében azonnal összeszedjem, és a táborba szálljak: sőt, meggyőződésem az, hogy seregem szervezésének okvetlenül itt, Szolnokon kell bevégződnie következő okoknál fogva:

1. Mindazon költséges megrendelések, melyek egy sereg szervezésének csak lehetségét is föltételezik, itt rögtön félbeszakítandók lennének, csakhogy más helyen új idő- és költségvesztéssel folyamatba tétessenek.

2. Szolnok fekvésénél és vasútnál fogva a legkedvezőbb pont egy nyers sereg szervezésére.

3. Fél holnapi levelezés és sürgönyözés kellett arra, hogy csak a hevesi, sárosi és abaúji kontingens ide, Szolnokba elinduljon; ha most a nagy nehezen fölvett iránytól eltérés parancsoltatik, a minden fegyelem és életrevaló vezérlet nélkül érkező csapatok igen káros zavarba jönek; a törvényhatóságok pedig új ürügyöt nyernek, mellyel mulasztásaikat mentsék; amint eddig is untalan azzal mentekeztek, hogy az egymással ellenkező miniszteriális rendeletek okai minden késedelemnek.

Sk. fogalmazvány. Az utolsó harom bekezdés Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 84.

51.

Szolnok, 1848. szeptember 23.

Görgei rendelete

a.) Duschek Ferdinánd főhadnagyhoz[98]

b.) Staint Károly hadnagyhoz

c.) Kőszegi József alorvoshoz

a-b.)

A f[olyó] év szept[ember] 6-án 3411/n.ő. sz[ám] al[att] kelt miniszterelnöki rendelet alapján Önt ezennel nemzetőr főhadnaggyá, a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőr sereghez a hadjárás idejére miniszterelnöki utólagos jóváhagyás reményében helyettesítem. Tiszti illetménye Önnek folyó év szeptember hava 23-tól fogva járand, és havi

a.) 40

b.) 30

a-b.)

ezüst forintokban van meghatározva.

Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 86-87.

c.)

A folyó év szeptemb[er] 6-án 3411/n.ő. sz[ám] alatt kelt miniszterelnöki rendelet alapján Önt ezennel alorvossá a tiszáninneni önkéntes nemzetőrsereghez a hadjárás üdejére miniszterelnöki utólagos jóváhagyás reményében helyettesítem. Alorvosi illetménye Önnek folyó év szeptember hava [üres]-tól fogva járand, és havi 30 ezüst forintokban van meghatározva.

Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 88.

52.

Szolnok, 1848. szeptember 23.

Görgei jelentése Batthyány Lajos miniszterelnökhöz

A sereg felszerelésére utalványoztatott nékem 20.000 ezüst forint, amelyből én mindekkoráig az összegyülekezett sereget zsolddal is elláttam; most minekutána a sereg annyira szaporodott, hogy abból egy tökéletes zászlóalj alakíttathatik; bátorkodom úgy a szeptemberi, mint az októberi mindössze is 12.000-re rúgó pénzmennyiség utalványozását az ide melléklett pénzszükségletek szerént az említett holnapokra magamnak kikérni, hogy a sereget a megkívántató pénzmennyiséggel akadály nélkül elláthassam. Annyival is

[98] Duschek Ferdinánd (1816-?), kilépett cs. kir. hadapród, szept. 23-tól nemzetőr főhadnagy a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrségnél, okt. 1-től a 13. honvédzászlóalj századosa, 1849. jan. 30-tól a 18. honvédzászlóalj őrnagya. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 139. és 410. o.

inkább kérem azt, mivel a fenn nevezett sereg felszerelésére utalványozott 20.000 forint ugyanazon cél elérésére nehezen leszen elegendő.

3 717
7 659
11 376
12 000

Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 91. Ugyanezen a lapon a kihúzott, azonos tartalmú, 89. számú fogalmazvány.

53.

Szolnok, 1848. szeptember 24.
Görgei jelentése Batthyány Lajos miniszterelnökhöz

Batthyány szept. 23-án "a legkomolyabb felelősség terhe alatt" utasította Görgeit, hogy minden mozgósítható seregével, ágyúival és ágyúslovaival másnap Pesten át Soroksárra induljon, s megérkezése után jelentkezzen nála. Emellett hagyjon Szolnokon "egy értelmes tisztet", aki a beérkezendő csapatokat Görgei serege után küldi.[99]

F[olyó] hó 23-án 742/E. sz[ám] al[att] kelt miniszterelnöki rendeletre jelentem, hogy[a] egész diszponibilis seregemmel – **számra** mintegy ezeren – még ma leszek Pesten, és vagy a vasút udvarán várok további miniszterelnöki rendelést; vagy **pedig**, ha ilyet ott nem találnék, seregemet az Újépület **udvarába** viendem, magam pedig személyesen fogok megjelenni Miniszterelnök úrnál.

A fél ágyútelepet (4 ágyú, négy társzekér, **lóval és emberrel fölszerelve) szinte** magammal hozom.

A bekelés óráját előre azért nem tűzhetem ki, mert nem tudom, mikor fogom a nyakra-főre sietett fölszerelést befejezhetni.

Seregem poggyásza vitelére egy poggyász szekér szolgál; mihöz képest a vontatéki kellék 9 fogat.[100]

Értelmes tisztek nagy hiányában lévén, azokat pedig, kik vannak, itt, seregem hirtelen összeszedésére[b] szükségelvén: kérem Miniszterelnök urat, méltóztatnék rendelést tétetni, hogy utam folytatásában előfogatok[c] hiánya miatt meg ne akadályoztassam, minthogy az

[99] Közli *Görgey - Katona* 143. o.

[a] A fogalmazványban ezután: én ma

[100] A 4 löveg, a 4 lőszeresszekér és az 1 társzekér. (Katona Tamás jegyzete)

[b] A fogalmazványban: fölszerelésére

[c] A fogalmazványban: vontatók

ágyútelepemhöz bevásárolt lovak még azokba befogva nem voltak, s én eszerint bizonyosan nem is tudhatom, nem fog-e velök baj és fönnakadás lenni.[d]

Görgey István sk. tisztázata. MOL H 82. Hadügyminisztérium. Biztossági (polgári-gazdászati) osztály. 1848-51-353. Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 92. Ennek alapján közli Görgey - Katona *145. o. A kövérrel szedett részek eltérnek a fogalmazvány szövegétől.*

54.

Szolnok, 1848. szeptember 24., reggel fél 8.
Görgei rendelete a magyar középponti vasút szolnoki hivatalához

Nekem ma azonnal egész rendbeszedett seregemmel Pestre kellvén menni:

1-ször amennyiben a minisztérium még ilyen rendelést nem tett volna, én rendelem ezennel, hogy egy külön vonat – mely seregemet Pestre viend[i], azonnal most kezdessék fűttetni, és készen várjon.

2-szor lesz körülbelől 1000 ember 40 ló és 9 szekér szállítandó

Ezen hivatalos fölszólításom az állodalomnak teendő beszámítás alapjául szolgáland.

Görgey István fogalmazványa. No. 93. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. Közli Görgey-Katona *146. o.*

55.

Pest, 1848. szeptember 25.
Görgei rendelete a ceglédi önkéntes mozgó nemzetőrcsapat vezérletéhez

A f[olyó] e[sztendő] szept[ember] 24. 750/E sz[ám] alatt kelt min[iszter]elnöki rendeletben Csepel sziget hadi parancsnokává neveztetvén[101], egyúttal arra is fölhatalmaztattam, hogy a ceglédi önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]ő[r]csapatot is a nevezett sziget védseregébe sorozzam.

Mihöz képest a ceglédi önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]ő[r]csapat vezérletének ezennel meghagyom, hogy a legkomolyabb felelősség terhe alatt azonnal Pestrül gőzhajón vagy másként Ercsénybe[102] induljon, mihelyt Görgei István hadnagy és segédtisztem által reá felszólíttatni fog.

Görgey István fogalmazványa. No. 95. MOL Görgey-lt. b/7. fasc.

[d] A fogalmazványban a levél így ér véget: "hiányt ne szenvedjen. – A sereg poggyásza vitelére egy társzekér szolgál, mihez képest a vontatók 9 fogatot teendenek, miután az ágyúhoz vásárolt 40 ló még nem volt beléjök fogva, és így nem tudhatom, nem fognak-e az úton bajt és gátoltatást tenni".

[101] Közli *Görgey - Katona* 148. o. Az iratot Görgei sk. fogalmazta. MOL OHB 1848:750.

[102] Ercsibe

56.

Szolnok, [Pest] 1848. szeptember 25.
Görgei rendeletei Timon Zsigmond századosnak[103]

a.)

Timon Zsigmond százados és az éppen alakuló hevesi önkintes n[emzet]ő[r] zászlóalj ideigl[enes] parancsnokának

Szolnokon

Ön ezen parancsom vételével azonnal átveendi a nevezett parancsnokságot. a fő tárgyak, melyekre Ön ezen hivatalánál fogva vigyázand, következők:

1. Heves m[egye] helységeitül csak tökéletesen felruházott önkintes nemzetőröket veend át.

2. A még jelenleg ruhátlanok számára rendelt ruhadarabokat kedden, szept[ember] 26-án veendi át a szolnoki illető céhektől, mégpedig csizmákban, nadrágokban, ujjas derékruhákban, és szűrökben, mindenikből száz-száz darabot. Azoknak árát a pénztárba letett szerződés szerint előleges vizsgálat és nyugtatvány mellett az illetőknek úgy fizetendi ki, hogy a máris kiadott előlegezések számba vétessenek.

3. Ajer főkonduktor úrnak[104] az ide mellékelt kinevezést oly hozzátétellel átadandja, miszerint ő ezen hivatal elvállalásával abban azonnal kezdendő tettleges működésre lekötelezi magát.

4. A máris érintett hevesi önkintes zászlóalj szervezésében, nézetem szerint legcélszerűbben járand el, ha úgy a már meglevő, mint a már átveendő nemzetőröket három részre felosztja, s mindenik részt egy külön parancsnoknak átadandja. Ezen három parancsnok Béró százados, Ajer százados és Duschek Ferdin[ánd] főhad[na]gy urak.

5. A számadásokat addig is, míg valami ügyes egyénre akad, ki a számvevői hivatalra ajánlható volna, maga viendi: a szükséges pénzösszegeket pedig mindig csak két ellenőr jelenlétében szolgáltatandja ki.

6. Minden, a honvédi utasításokban meg nem állapított fizetésekrül szóló nyugtatványok érvényére szükséges, hogy azok Halasi Kázmér szolgabíró által – bár utólagosan is, ellenőrként aláírassanak.

7. A ruházati és fegyverzeti számadást a meglevő okiratok alapján összeállítandja. A tegnapi napon történt ruha- és fegyverkiosztásokat pedig, melyek nyugtázva nincsenek, legalább rendesen kimutatandja, minthogy a szükséges nyugták később is megszerezhetők.

[103] Az ezt követő szept. 25-i dokumentumok mindegyikén Szolnok szerepel a kelet helyeként. Nincs azonban arra utaló adat, hogy Görgei 25-én még visszatért volna Szolnokra. A tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség naplója is csak Görgey István visszatéréséről szól, s Duschek Ferdinánd főhadnagy Csomortányi Lajos részére kiállított nyílt rendelete is ellene szól ennek.

[104] Ajer (Ayer) Mihály (1817-?), kiszolgált tizedes, vasúti hivatalnok, 1848. szept. 25-től a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 2. hevesi zászlóaljának, majd az ebből is alakuló, Száz János őrnagy vezette zászlóaljnak századosa, 1849. jan. 30-tól az ebből is létrejövő 71. honvédzászlóaljnál. Júl. 21-től őrnagy, szept. 30-tól alezredes. Komáromban kapitulál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 88. o.

8. Az ide mellékelt 5000 p[engő]f[orin]tról szóló nyugta- s ellennyugtára a nevezett pénzösszeget, amikor csak lehetséges, a szolnoki sóhivatalnál fölveendi, és haladéktalanul a pénztárba le fogja tenni.

9. A 11. számú NP bélyeggel ellátott, kurtafarkú vasderes lovat Halasi Kázmér sz[olga]bíró úrnak azon kérelemmel adandja át, hogy az, ti. a ló, ifj. b. Flödnigg úrnak, mint elébbeni gazdájának, a megadott ár megtérítése mellett visszaadassék, rendkívüli rossz erkölcsű, s tehát ágyú mellé éppen nem használható lévén.

10. A többi, honmaradt ló számára szükséges vontató szerszámokat mihamarabb készíttetni kell. Mind [!] ily szerszámhoz egy-egy nyereg is megkívántatik minden hozzávalóval. A már eddig is készített, valamint még készítendő lószerszámok árát csak Halasi Kázmér előleges beleegyezésével fogja nyugta mellett kifizetni.

11. A szolnoki vasúthivatalnál egy rakás bitang katonai ruhanemű hever, azokat ide zárt átvevési bizonyítványom mellett azonnal lefoglalandja; és azok mennyiségének erejéig ruházatlan, számfeletti n[emzet]ő[r] újoncokat is befogadand.

12. Hívassa magához azonnal minden seregemhöz tartozó főtiszt urakat, közölje velök szilárd akaratomat, miszerint ők Önnek szintúgy mindenben engedelmeskedjenek, mint saját magamnak. Ön maga pedig soha arról meg ne feledkezzék, hogy szeretett hazánk jelen állapotában legnagyobb áldozatunk nem egyéb polg[ári] kötelességünk teljesítésénél.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 100.

b.)

A f[olyó] é[v] szept[ember] 6-án 3411/n.ő. szám alatt kelt min[iszter]elnöki rendelet alapján Önt ezennel századosnak, és az éppen alakulófélben levő hevesi önkintes n[emzet]ő[r] zászlóalj ideiglenes parancsnokának nevezem ki.

Rangját úgy illetményeit is f[olyó] hó mai napjától veendi.

Görgey István fogalmazványa. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 97.

57.

Szolnok, [Pest] 1848. szeptember 25.
Görgei rendelete Béró Ferdinánd hadnagyhoz

A folyó év szept[ember] 6-án 3411/n.ő. sz[ám] al[att] kelt miniszterelnöki rendelet alapján Önt ezennel nemzetőr főhadnaggyá, a hadjárás üdejére a tiszáninneni önk[éntes] n[emzet]őrsereghez miniszterelnöki utólagos jóváhagyás reményében helyettesítem. Tiszti illetménye Önnek folyó év szept[ember] 25-kétől járand, és havi 40 ezüst forintokban van meghatározva.

Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 98.

58.

Szolnok, [Pest,] 1848. szeptember 25.
Görgei rendelete Ajer Mihály vasúti konduktornak

A folyó év szeptem[ber] 6-án 3411/n.ő. sz[ám] alatt kelt miniszterelnöki rendelet alapján Önt ezennel a hadjárás üdejére nemzetőri századossá, a tiszáninneni önk[éntes] m[ozgó] n[emzet]ő[r]sereghez miniszterelnöki utólagos jóváhagyás reményében helyettesítem. Tiszti illetménye Önnek folyó év szeptember hava 25-kétől járand, és havi 80 ezüst forintokban van meghatározva.

Sk.fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 99.

59.

Szolnok, 1848. szeptember 25.
Duschek Ferdinánd főhadnagy nyílt rendelete
Csomortányi Lajos főhadnagy[105] *számára*

Tiszáninneni mozgó önkéntes nemzetőrsereg vezérétől

Nyílt rendelet

Szolnok, 25. szept[ember] 1848.

Csomortányi Lajos főhadnagy és segédtiszt a fent nevezett sereg első számú zászlóaljánál, szolgálati dolgok elintézése végett a folyó év szept[ember] 24-kén elköltözött zászlóaljtól hátramaradván, útját ma, azaz szeptember 25-kén folytatja a vasúton Pestre, hogy seregénél megjelenhessen.

Fent nevezett főhadnagy kíséretével és poggyászával az álladalom általi utólagos fizetés mellett a vasút által Pestre szállítandó.

Görgei Artúr őrnagy és sereg vezére jelen nem létébe

Fogalmazvány. No. 95. MOL Görgey-lt. b/7. fasc.

60.

Pest, 1848. szeptember 25.
Görgei Artúr őrnagy nyílt rendelete Görgey István hadnagy számára

Csepel sziget hadi parancsnokságától

[105] Csomortányi Lajos (1820-1867 előtt), cs. kir. könnyűlovas hadnagy, 1848. júl. 7-től nemzetőr főhadnagy, okt. 16-tól főszázados a 14. (Lehel) huszárezredben, 1849. szept. 6-tól őrnagy. Komáromban kapitulál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 126. o.

Nyílt rendelet

Görgei István hadnagy és segédtiszt úr kiküldetik innen Szolnokra, onnan ide s innen Ercsényre való katonai szállítások elrendezésére.

Felszólíttatnak tehát úgy a középponti vasút igazgatósága, mint az aldunai gőzhajó hivatal, szíveskedjenek ezen tiszt úrnak jelen kiküldetésébeni pontos eljárhatására minél hathatósban segédkezet nyújtani.

Minden, az ő fölhívására történt katonai szállítások költségei, akár személyekben, akár lovakban vagy egyeb [!] ingóságokban történtek volna azok, az álladalmi pénztár által födezendők.

Eredeti sk. tisztázat. MOL Görgey-lt. b/1. fasc. "A Tiszáninneni Mozgó Önk. N. Ő. Sereg Pecsétje", koronás kiscímerrel.

61.

Hely és dátum nélkül
[Pest, 1848. szeptember 25 – Szigetújfalu, 1848. szeptember 26.]
Görgei vegyes feljegyzései

2 lovam minden hozzávalóval
1 lovad
a Dienstreglement[106]
az Utasítások minden neme
a mappája Magyarországnak
két-két tarisznyát a magyar nyergekre és belé a legszükségesebb aprólékok
egy rajzoló
1 kinevezés a conduitom[m]al[107]
1 dto. Duscheknek dto. és főparancsnokává NB a pénzt iránt is [sic!]
1 nyugta és ellennyugta 5000 p[engő]ff[o]r[in]tról
a borsodiakat elhozni
Halasinak átadni a vasderest
minden éles töltést elhozni
az ötezer pengőről egy írást
Mück jöjjön el azonnal és vegyen itt ezer darab kapát és ásót
kovás fegyverekre való töltés kell
lóbélyeg
csutora

[106] szolgálati szabályzat

[107] viseleti jegyzék (Conduite-Liste)

kotlik
tüzéreket elhozni magával
nyergek magával vinni
pokrócok
nyergek Szolnokra
magyar mappát venni

Zlotzky ideiglenes nyugtatványában azon pénzmennyiség is van beszámítva, melyet én Erdős őrnagynak[108] könyvekért fizettem és a pénztárnak már egyszer beszámítottam volt. Az iránt tisztába kell jönni és öcsémnek a pénztár maradványt kiadni számomra.

Kovács tűzmestert elvinni magával

Az ostyákat elhozni

Minden szállítás Lóréra indítandó[109]

Kóborló gőzhajó, a felső Lóréig, az alsó Tökölig, mert ez a két legjobb kikötő

Egész sergem 4 század és 12 ágyú

2 sz[áza]d.	Újfalu
2 d[ett]o	Lórén
8 ágyú	Újfaluban
4 d[ett]o	Lórén
1/2 d[ett]o	d[ett]o [sic!]

Illésyt hívatni

Sk. MOL Görgey-lt. b/13/b. fasc. A kurzivált részek áthúzva.

62.

Szolnok, 1848. szeptember 26.

Timon Zsigmond százados, ideiglenes parancsnok jelentése Görgeihez

Tisztelt őrnagy úr!

A tegnapi parancs következtében az ide való parancsnokságot általvettem, s a teendőkhöz azonnal hozzáláttam.

A hátramaradt 14 lovak közül 6-ra, amelyek a lovásztizedes jelentése után paripáknak vannak kijelölve, nyergeket és könnyebb kantárokat, a többi 4 pár lovakhoz ugyanannyi pár húzószerszámot és minden párhoz egy nyerget Halasi szolgabíró közbenjöttével meg-

[108] Erdős Ferenc (1813-?), cs. kir százados, honvéd őrnagy, az Országos Nemzetőrségi Haditanács gazdászati osztályának főnöke, júl. 15-től a hadügyminisztérium élelmezési és számvevőségi osztályának főnöke. Fogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 143. o.

[109] Az ezt követő rész az utolsó bekezdés kivételével megtalálható Görgei szept. 26-án Szigetújfaluból Batthyányhoz írott jelentésében. Közli *Görgey - Katona* 165-166. o.

rendeltem, de mindezek csak péntekre, azaz 29-kére lehetnek készen, mivel a mesteremberek csak ma mentek Pestre bőrért, itten semmi módon sem kaphatván.

A megparancsolt [11-dik számú, MP bélyeggel ellátott] lovat Flödnig Adolf tulajdonosnak visszaadás végett Halasi szolgabírónak általadtam.

Ma érkezett az országos haditanácstól a Zemplén megye [sic!] őrsereg parancsnoknak, Bellosicz őrnagy úrnak jelentése, amelybe jelenti, hogy az 550 [!] főt tevő, de még minden nap növekedő önk[éntes] nemzetőrök ellátva szükséges ruházattal, kevés napok múlva rendeltetése helyére mehetend.[110]

Bártfa királyi város tanácsa tudatja, miszerént a kebeléből kiküldött választmány az önk[éntes] n[emzet]őrök felszólítására siker nélkül maradt, azon megjegyzéssel, hogy városokból 2-3 egyén már régebben Fehértemplom körül máris harcolt.[111]

Kiskunmajsa főbírájától ide érkezett kérést, úgyszinte Máriássy őrnagy úr[112] 9 f[orin]t[tal] terhelt levelét ide mellékelve küldöm.

Tegnap ólta csak 29 felruházott újonc érkezett.

Ezen jelentésemet Beloni hidász viszi magával.

Őrnagy úr további parancsát kérve maradtam.

Eredeti tisztázat és sk. fogalmazvány. No. 105. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint.

63.

Szolnok, 1848. szeptember 27.
Timon Zsigmond százados, a Heves megyei zászlóalj ideiglenes parancsnoka jelentése Görgeihez, Ercsibe

Zlotzky hadnagy úr a ma reggeli 1/2 7 órai vasútvonallal viszi magával a megrendelt 200 darab fegyvert és 1 láda gyutacs kupakot, – úgyszinte a szegedi útból visszatért tizedest, Kiss Józsefet, 3 emberével, a negyediket őrnagy úr utólagos jóváhagyása reményében magam mellett tartottam szolgálatomra.

A vasútnál talált bitang jószágokat általvettem számra: 55 egycsövű öreg vadászpuskát, 183 új kék gyalogság nadrágot [!], némelyeket fekete-sárga sinórral ellátva – és 1000 pár új bakancsot.

[110] Ez Bellosicz szept. 20-án kelt jelentése volt, amelynek így mind a Görgeihez, mind az ONőHt-hoz intézett példánya a MOL Görgey-lt.-ban található. b/46. fasc.

[111] Ismertetését l. a szept. 9-i körlevélnél, 15. dokumentum.

[112] Máriássy János (1822.1905), cs. kir. főhadnagy, 1848. jún. 19-től főhadnagy, júl. 1-től százados a 2. honvédzászlóaljban, aug. 27-től a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség őrnagya, nov. 6-tól alezredes, az aradi ostromsereg parancsnoka. Dec. végén felmentik beosztásából, 1849. jan.-tól dandár-, majd hadosztályparancsnok a felső-tiszai, a későbbi I. hadtestben. Ápr. 1-től ezredes. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 232. o. – Görgeihez írott, szept. 21-én kelt levelét l. MOL Görgey-lt. b/6. fasc., közli *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. Budapest, 1952. II. k. 85. o.

Ajer százados úr rangját elfogadván, már fel is szerelte magát, és nagy lelkesedéssel várja a működhetést.

Duschek főhadnagy úr a már 150 főre menő századját minden nap kétszer gyakorolja.

Béró főhadnagy úr a máris 110 főre menő csapatból alakítja századját, a melléje rendelt Tacsocsik hadnagy úrral.

Ma mindössze csak 32 önkéntes nemzetőr adatott által, Tiszabőről 3, Pélyból [sic!] 2, Örvényből 1, Poroszlóról 4 és Törökszentmiklósról 22, mindnyájan rendesen felruházva.

A kiosztott fehérruhákról kérem Őrnagy urat, tessék az illetőktől nyugtatványokat venni; mert másképp nem tudhatom, melyik század mennyit kapott; – hogy a számadásba beiktathassam.

Kérem továbbá Őrnagy urat, hogy a jelen alakuló századokba nevezhetek-e ki utólagos jóváhagyás reményében altiszteket?

A számvevői hivatalra testvéröcsémet bátorkodom ajánlani, aki noha katona nem volt, de a szilárd akaratja megvan, és mostan is már mindenben segítségemre van.

Ha valamely alakuló századnál dob hiányzanék – mint most is Béró főhadnagy úrénál – kérem az utasítást eránta.

Török Zsigmond őrmester, a Földváry őrnagy úr zászlóaljánál, résztvett a turiai[113] és perlaszi utóbbi ütközetnél[114], folyamodik tisztségért; derék és alkalmatos egyén. Én ezennel őtet, aki is ezen jelentésemet személyesen általadja, személyesen őrnagy úrhoz igazítom.

Timon Zsigmond
százados és ideigl[enes] parancsnok

Egyértelemben

Görgei István

Eredeti tisztázat és sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint. No. 107.

64.

Szolnok, 1848. szeptember 29.
Timon Zsigmond százados, ideiglenes parancsnok jelentése Görgeihez

Kossuth Lajos országos biztos úr Budapestről folyó év szeptember 28-án ide írt meghagyásából a már jelenleg itt megalakult két századot ezennel Pestre útnak indítom.[115]

[113] 1848. aug. 19-én, Szenttamás második sikertelen ostroma idején a magyar csapatok eredménytelenül ostromolták a szerbek turiai állásait is.

[114] Kiss Ernő ezredes csapatai 1848. szept. 2-án bevették a szerbek perlaszi táborát. Ez volt az első jelentős magyar siker a déli hadszíntéren.

[115] Kossuthnak ez az utasítása eredetiben nem ismert.

Hogy pedig a századoknál a szükséges rend fenntartathassék, a századokhoz úgy a tiszteket, mint az altiszteket – Őrnagy úr utólagos jóváhagyása reményében – helyettesítettem, figyelembe vévén helyettesítésemnél úgy a nemzetőrök kívánságát, mint a helyettesített egyének alkalmatos voltát.

27-én érkezett nemzetőrök: Tófalu 2, Kompolt 4, Gyöngyös 55, T[isza]püspökiről 1, Sarudról 1, Aldebrőről 5, Tiszavárkonyról 1, összesen 69 felruházott nemzetőr. A gyöngyösiek kovás fegyverrel vannak ellátva.

28-án érkeztek: Tiszainokáról 4, T[isza]ugról 2, T[isza]sasról 5, T[isza]kürtről 7, T[isza]szalókról 4, Kassáról 56, – összesen 78 egyén.

A szabó, úgy a csizmadia mesteremberek a munkát már elkészítve, általadták, a szűrszabó még csak 52 szűrt.

Azon újoncokat, kik ide ruházatlanul adattak által, tegnap felruháztam.

Az innen ma elindult századokat egyiket [!] Duschek, másikat Ajer százados urak vezetik.

A még hátramaradott 14 lovat a már megjelentett mód szerint felszerelve, szinte elküldöttem.

A százados urakat elláttam 10-ik októberig századjok zsoldjával – azon felül katlanok bevásárlására adtam mindenik százados úrnak 100 pengő forintot nyugtatvány mellett.

Eredeti tisztázat. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint. "okt. 2-án". Sk. fogalmazvány. uo. b/9. fasc. No. 116.

65.

Szolnok, 1848. október 4.

Timon Zsigmond százados, ideiglenes parancsnok jelentése Görgeihez

Fegyvernekről Orczy Antal úr ajándékozott október 1-én két, – és Heves vármegye egy ágyúba való lovat, – úgyszinte a szepesi 16 város 6 derék lovat. – Ugyan ezek felszereléséhez megkívántató szerszámok megvétele végett kénteleníttetem ma Pestre menni, mivel az átalános népfelkelés következtében nem maradván hon egy mesterember is, lehetetlen a szerszámokat itt megkészíttetnem. Legfelebb három nap múlva az említett 9 lovat felszerszámozva el fogom küldeni.

Ungból gr[óf] Buttler Sándor őrnagy úr vezérlete alatt megérkezett egy 200 főből álló jól felruházott, de fel nem fegyverzett század.

Én említett őrnagy urat Pestről 30-ik szeptemberben kapott honvédelmi bizottmányi parancs következtében, hogy minden, itt összevont seregeket tüstént Pestre küldjek[116] – tudósítottam, de ő Pestre utazott előbb fegyverek végett tudakozódni, – hogy kapnak-é ott vagy nem, – azon válasszal jött vissza, hogy Pesten csak egy zászlóaljra menő csapat-

[116] A Sembery Imre által aláírt, szept. 30-án kelt utasítást közli *Urbán Aladár*: Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok tükrében, 1848 szeptember 30 - október 7. HK 1994/4. 83. o.

nak adatik fegyver. Ennek következtében megnevezett őrnagy úr elhatározta, egy pár napot a zempléniekre várni, akik Bellosicz őrnagy úr tudósítása következtében folyó hó elején útnak indíttattak.[117]

Ugyancsak Zemplén megyéből megérkezett tegnap estve Kandó Tamás alhadnagy 40 hidászathoz tartozó mesteremberekkel. – Ezen egyéneket ezennel küldöm Őrnagy úr seregébe.

Kassa városa 11 darab biztosító levelet küld azon kéréssel, hogy azok az illető egyéneknek osztatnának ki; mivel ezen egyének már Őrnagy úr seregében vannak, tehát ide mellékelve küldöm ezen irományokat. ./.

Kérem Őrnagy urat, méltóztassék engemet tudósítani, hogy meddig maradjak itten, és mitévő legyek, ha itt már teendőm nem lészen, - hogy elvigyek-é? és hová – mindeneket magammal.

A pénztárban jelenleg még van 4090 forint 30 3/5 xr., ideiglenes nyugtában pedig 5069 fr. 24 xr. – Felesleg volt a pénztárban 20 fr. 6 xr. pengő, ami az Őrnagy úré, ezen pénz nálam vagyon, és alkalmatossággal általadom.

Zemplén megyéből érkezett 41 hidász egyén oly rossz lábbeliekkel volt ellátva, hogy azzal őket teljes lehetetlen volt útnak bocsájtanom, ennek következtében őket a vasútnál általvett bakancsokból láttam el.

Gyöngyös városa és Panker Gábor százados úr ajánlatát, – melynél fogva Hajde Jánost, ki személyesen itt nincs, hanem Gyöngyösön várja kineveztetését – nemzetőr tisztnek ajánlják, – ide mellékelve küldöm.[118] .///.

Éppen most érkezik Szemere Bertalan úr aláírásával egy rendelet, melynél fogva mind az Ungból, mind Abaújból ide érkezett csapat még ma Pestre induljon, – mely is ezennel útnak indíttatik.[119]

Eredeti tisztázat és sk. fogalmazvány. No. 130. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint. "érkez. októb[er] 8. 848. G[örgey] I[stván]".

[117] Bellosicz erről szóló, szept. 29-én kelt jelentését l. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. Név szerint.

[118] Gyöngyös város szept. 23-án, Panker Gábor, Heves megye 2. nemzetőr zászlóalja 1. századának százados szept. 25-én ajánlotta hadnagynak. Hajde Jánost, aki a verbászi táborban altiszt volt. Mindkettőt l. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint.

[119] Szemerének ez a rendelete nem ismeretes.

SZEMLE

BOZSÓKY PÁL GERŐ

KERESZTES HADJÁRATOK

(Agapé Kft., Szeged, 1995. 343 o.)

Furcsa fintora a magyar történelmi irodalomnak, hogy Borosy Andrásnak a *Hadtörténelmi Közlemények* 1996/1. és 2. számában közölt tanulmányával szinte egy időben látott napvilágot a hosszú ideje külföldön élő, ott nevet szerzett ferences történész könyve, az első teljességre törekvő magyar nyelvű monográfia erről a témáról.

Mindjárt az elején le kell szögezni, hogy a szerzőtől – anélkül, hogy érzelmi elkötelezettségét tagadná – távol áll események megszépítésének szándéka.

„Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy bár a pápa a kereszteseket Krisztus katonáinak nevezte, elsőrangú feladatnak a Szentsír védelmét és az üldözött keresztények megsegítését tűzte ki, a hevenyészett tábortüzek mellett a már 'világot látott' – más szóval kalandor – lovagok a sokak előtt eladdig ismeretlen kelet mesébe illő kincseiről kezdtek beszélni, ami a nagyszámú nincstelen képzeletében a nemes cél mellett komoly gyakorlati biztatásnak bizonyult.

Sokan voltak, akik a nagy jövő reményében eladták kicsi vagyonkájukat, de még többen olyanok, akik még a mindennapi kenyeret sem tudták biztosítani az útra, s így – mint látni fogjuk – akarva-akaratlan előbb kéregetni, aztán zsákmányolni, vagy fosztogatni voltak kénytelenek."

Az „igazi keresztes had" ismertetőjegyeit Bozsóky a következőkben határozza meg:

„–A pápa hirdeti meg, és a had kíséretéhez személyes követet nevez ki, aki a toborzás – prédikáció – munkáját is vezeti;

– miként a lelki vezetőt, a katonait is ő kéri – később szólítja –fel a hadba indulásra;

– ő határozza meg a hadjárat célját és az indulás dátumát;

– ez pedig történhet pápai szózat (szentbeszéd), vagy pápai bulla (levél) által, mivel a követi megbízatást már az első alkalommal bullával erősítette meg.

Ezeket a feltételeket még akkor is megtaláljuk, amikor később a királyok nagyobb befolyást kapnak."

– A könyv logikus felépítésű, áttekinthető, s a szorosan vett hadi eseményeken kívül kitér a szentföldi frank államocskák mindennapi életére is. A szerző hangsúlyozza a *frank* jelzőt, mondván, hogy az államok jellege főleg francia volt és a muzulmán ellenség is mindig „frankokról" beszélt és írt.

Az I. fejezet a helyszínnel és annak ókori történetével ismereti meg az olvasót, a II. a térség első évezredbeli történetét tekinti át, kiemelten foglalkozva a zarándoklatokkal, melyek egyre nehezebbé váltak.

A III. fejezet – mely terjedelmében a legnagyobb – szól szentföldi keresztes hadjáratokról az 1095-ös clermonti zsinattól Akkon 1291-es elestéig. Mivel a szerző nem hadtörténész, érthetően, nem foglalkozik az események katonai részleteivel, de nagyon világos áttekintést ad az eseményekről.

A IV. fejezetben külön foglalkozik II. Endre keresztes hadjáratával, melyet így értékel: „Vállalkozásának pozitív eredménye a tábor-hegyi erőd későbbi lebontása. Családi kapcsolatai tartósnak bizonyultak, bár nem minden terve valósult meg."

Az V. fejezet a „Nemzeti jellegű, vagy részleges keresztes hadjáratok" címet viseli. Itt tárgyalja a spanyol reconquistát, melyet a pápák olyan fontosnak tartottak, hogy az ibériai lovagoknak megtiltották a keresztes hadjáratokban való részvételt. Nekik otthon kellett hadakozniok. Egyébként a félsziget legna-

gyobb része éppen a keresztes hadjáratok idején szabadult fel a mór uralom alól. Ebben a fejezetben van szó az eretnekek elleni hadjáratokról, külön is részletesen a bogumilok és a velük rokon eszményeket hirdető albigensek/katharok elleni háborúkról. Ami a bogumilok tanait illeti, valójában új vallásról és nem „egyszerű" eretnekségről volt szó, mely szemben állt a kereszténység valamennyi ágának tanaival, és veszélyeztette az állam, mint intézmény létét. Így érthető, hogy a bizánci császártól a francia királyig mindenki tűzzel-vassal hadakozott ellenük. Nem tekinti viszont a szerző az eretnekmozgalmak közé tartozónak a huszitizmust, hanem a protestantizmus előfutárának, így a huszita háborúkat nem is tárgyalja.

Ugyanebben a fejezetben van szó az általa „elkésettnek" nevezett keresztes hadjáratokról: a görög szigetvilágban 1344-45 és 1363-67 között folytatott akciókról, I. Péter ciprusi király próbálkozásairól, a nikápolyi„ a várnai és a nándorfehérvári csatáról. Végül a II. Pius pápa által 1459-ben Mantovába, a török elleni közös fellépés ügyében összehívott kongresszusról ír, melyre azonban senki sem ment el...A későbbi törökellenes nemzetközi vállalkozások már nem tekinthetők keresztes hadjáratoknak, „csak – a pápák sürgetésére – a keresztény fejedelmek közt megkötött szövetségnek".

A VI. fejezetnek a „Kudarcban és tragédiában végződő részleges keresztes vállalkozások" a témája. Tisztázza – nem kis nehézségek árán – a „gyermekek keresztes hadjárata" problémakörét, mert a hallomás alapján dolgozó krónikások több eseményt kevertek össze, majd pedig az 1514. év eseményeiről ír.

A VII. fejezetben a lovagrendekkel foglalkozik. A templomosok elleni pert – noha leszögezi, hogy a rendet feloszlató zsinati határozatot soha, semmilyen formában nem vonták vissza – a francia udvar által kiagyalt koncepciós pernek tartja. Már csak azért is, mert a kortárs uralkodók maguk sem hitték el a vádakat, s nem üldözték a templomosokat.

A VIII. fejezet „Női arcképcsarnok a keresztes hadjáratok korából", királyi hercegnőktől a névtelenségben hagyott feleségekig. Tragikus és felemelő történetek: Aragóniai Elvira, aki kisgyermekével követi férjét a harctérre, első gyermekük ott hal meg, a második ott születik; Ida osztrák őrgrófnő egy muzulmán hárem „első úrnőjeként" élt egy ideig. A férje által kitagadott asszonyt, akit muzulmán portyázók raboltak el, s néhány év „háremélet" után tért szerencsével (?) vissza, férje a püspök felszólítása ellenére sem engedte be házába. De mivel az egyház nem volt hajlandó a házasságot érvényteleníteni, az „erkölcsös" férj sem nősülhetett újra. A végén Anna de Vaudemont-ról ír, aki rendületlenül várta vissza halottnak hitt férjét, mígnem az – és ez az élet írta fordulat – tizenkét év után mégis hazatért.

A IX. fejezet a zarándokjelvényekkel, ereklyékkel, emlékekkel foglalkozik, míg a X.-nek a keresztes hadjáratok során fellépő zsidóüldözések a témája.

A XI. fejezet címe „A keresztes hadjáratok szervezési problémái", ám itt foglalkozik a kis frank államok gazdasági ügyeivel és a görög és latin egyházi hierarchia – az ügyre nézve feltétlenül hátrányos, az egyszerű híveket pedig a másik ágazattól elidegenítő – állandó összeütközéseivel is.

A XII. fejezet a keresztesek egyházi, katonai és polgári építkezéseit dolgozza fel.

A könyvet fejezetenként részletes irodalomjegyzék, majd függelékként genealógiai táblák és két fontos egyházi építmény változásainak bemutatása zárja.

A keresztes hadjáratok summázatát a szerző így vonja le:

„Vannak, akik sommásan csak egy mérhetetlen nagy katonai és politikai kudarcot látnak benne, megfeledkezve arról, hogy a XI. század végéig az iszlám lépésről-lépésre haladt előre hódító útján, és csak a jeruzsálemi Latin Királyság XII. századi felállítása, majd megtartása érdekében folyó harcok állították le a XIV. századig." Hangsúlyozza a továbbiakban, hogy a kis keresztes államok jelentősen tehermentesítették Bizáncot, amely azonban ezt nem értette meg. Ám „a keresztes vállalkozások szellemi és kulturális jelentősége nagyobbnak és tartósabbnak bizonyult, mint katonai vagy politikai eredményei". Az európai ember ekkor szembesült először a vallási és kulturális pluralizmus létével. S tanulságként vonja végül le, hogy az egyházi hierarchiák hívek nélkül „csak üres keretek",

melyek „a hatalomra támaszkodva a hatalommal együtt buknak el".

Ám a könyvből leszűrhető még néhány kifejezetten hadtörténelmi tanulság is:

– a keresztes hadjáratok szinte mindig nélkülözték az egyetlen főparancsnokot, az egyes vezérek legtöbbször a saját fejük után mentek – a biztos kudarcba.

– Bizánc magatartása messze nem volt egyértelmű, ám a keresztesek sem Bizánccal kapcsolatban. Amikor a keresztes vezérek „bizánci árulásra" panaszkodtak, az nemegyszer megalapozottnak látszik, de ugyanúgy, mint amikor a bizánciak háborogtak a keresztesek „erőszakoskodása" miatt.

– A keresztes seregeket – főleg az első időkben – nagyszámú fegyvertelen zarándok kísérte. Ez igencsak megnehezítette az ellátást éppúgy, mint a harcok célszerű vezetését. Nemegyszer ez okozta csaták elvesztét.

Bozsóky Pál Gerő több évtizedes kutatómunkájának eredményét összegezte könyvében, melyből a hazai olvasó végre az eddigieknél jóval teljesebb, áttekinthetőbb és tárgyilagosabb képet kap a témáról. Ám a szerző pontosan tudja, hogy az anyaggyűjtést csak *abbahagyni* lehet, *befejezni* nem, így több helyütt megjegyzi, hogy további kutatások szükségesek.

Művét jó, olvasmányos magyarsággal írta meg. Csak érdekességként említem, hogy Walter Habenichts nála *Mijesincs* Walter, s az általában portyázásnak nevezett akciókat következetesen *razziáknak* nevezi, talán azért, mert azok elsődleges célja az emberek „begyűjtése", a fogolyejtés volt.

Csak ajánlani tudom a könyvet mindenkinek.

Nagy Domokos Imre

PÁLFFY GÉZA

KATONAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON A XVI-XVII. SZÁZADBAN

(Győr, 1995. 342 o.)

A könyv címlapján Ferdinand Hardegg grófˇ, győri várparancsnok halálos ítélettel végződő haditörvényszéki tárgyalását ábrázoló egykorú metszet részletét láthatjuk, a könyv hátlapjáról pedig megtudhatjuk, hogy Pálffy Géza 24 évesen publikálta ezt a monográfiát, Hardegg gróf nem sejthette, hogy életével kell fizetnie Győr feladásáért, hiszen hősiesen védte és csak akkor adta fel a rábízott várat, amikor a felmentő sereg kudarcot vallott s a korabeli hadviselés íratlan törvénye szerint ilyen helyzetben nem érte folt katonai becsületét. Mi, a könyv olvasói és használói tudatában kell, hogy legyünk: új szakasz kezdődött a magyar végvári rendszer történetének kutatásában.

Pálffy Géza könyve első tekintetre egy eddig alig kutatott téma kitűnő feldolgozása. A szerző életkora meghökkentő, ilyen munkát egy évtizeddel idősebb korban szokás letenni az asztalra, de a meghökkenés a szöveg olvasása közben örömre változik, mert amit kaptunk, a legmagasabb igényeket is kielégítő, mintaszerű monográfia. A historiográfia és a források ismertetése után európai távlatba helyezi a királyi Magyarország katonai igazságszolgáltatását, megállapítja, hogy a birodalmi csapatok hadi bíráskodása hatott leginkább a magyar végvárak „vitézlő törvényszékének" alakulására, s hogy ezt bizonyítsa, részletesen ismerteti a német katonai igazságszolgáltatás irodalmát, a hadiszabályzatok fejlődését a középkor óta, a német hadi bíráskodás szervezetének kialakulását és működését, végül a törökellenes magyar hadszíntéren szolgálatot teljesítő idegen katonaság hadi bíráskodását, ami azután mintává lett a magyar katonaság számára. A következő fejezet a magyar végvári katonaság önálló hadi bíráskodásának kialakulását ismerteti a Mohács előtti

kezdetektől a XVI. század végéig, kiemelve Schwendi Lázár felső-magyarországi főkapitány működésének ezen a területen is meghatározó jelentőségét. Külön fejezet tárgyalja a „vitézlő törvényszékek" működését és ítélkezési gyakorlatát a XVII. században, figyelemmel az egyes főkapitányságok között megmutatkozó különbségekre, végül a magyar „vitézlő nép" hadi bíráskodásának megszűnését a XVII. század végével, az állandó hadsereg kialakulásával.

De ez, amit itt leírtam, csak a monográfia „csontváza". Pálffy könyve pedig nem csontváz, hanem élő, állandóan változó szervezet, a további kutatás számára mellőzhetetlen számtalan kitérővel és utalással, terminológiai kérdések tisztázásával. Sikeresen helyezi el jogtörténeti témáját a társadalomtörténeti keretben, részletesen ír a katonai és a vármegyei igazságszolgáltatás konfliktusairól és szimbiózisáról, s nem kerüli el figyelmét egy végvári „jogtudó értelmiség" kialakulása a XVII. század folyamán. Teljesen meggyőző az a végső következtetése, hogy a királyi Magyarország katonai igazságszolgáltatása „egyedi, a helyi lehetőségekhez igazodó külön útja", változata volt a német birodalmi hadi bíráskodásnak. Másképp nem is lehetett, gondolja magában a szöveg végére érve az olvasó, s ha ezt gondolja, az a történész legnagyobb dicsérete.

Monográfiájához a szerző a levéltári forrás- és irodalomjegyzéken, hely- és névmutatón, német és angol nyelvű tartalmi összefoglaláson kívül még három függeléket csatolt; okmánytárat, archontológiát és az eddig előkerült különböző katonai bírósági ítéletek és jegyzőkönyvek jegyzékét. Ezek közül itt az archontológiáról kell szólni.

Az archontológiában megtalálható mindenki, közel 300 személy, akivel Pálffy kutatásai során találkozott, a hadbíráktól kezdve le a hadbírósági szolgákig, területi és helyi bontásban. Az archontológia alcíme: Fejezet egy leendő végvári archontológiai lexikonhoz. Könyve bevezetésében azt írta a szerző, hogy „a magyar végvárrendszer – véleményem szerint egy helyben toporgó – kutatása újra csak egy-egy szűkebb témakör teljességre törekvő, monografikus feldolgozásával lendíthető fel". Monográfiájával és annak archontológiai függelékével Pálffy Géza megkezdte a végvárrendszer kutatásának fellendítését. A nemzetközi távlat hasonló mélységű feltárása és a tematikus archontológia a jövőben minden végvártörténeti kutatás velejárója kell, hogy legyen. A fiatal szerző ezzel a monográfiával módszertani mintát alkotott. Nagyon remélem, hogy lesznek követői; tőle pedig – ez a siker átka – a végvári archontológiai lexikon további fejezeteit várom.

Heckenast Gusztáv

H. SZABÓ LAJOS

A SZABADSÁGHARC ÉS AZ EMIGRÁCIÓ PÉNZEI, KITÜNTETÉSEI 1848–1866

(Pápa, 1995. 98 o.)

Az ismert pápai helytörténész, H. Szabó Lajos immáron negyedik kötetét tarthatja kezében az olvasó. A Szerző a Jókai Mór Városi Könyvtár Füzetei sorozatában már közzétett két tanulmányt Kossuth Lajos pápai díszpolgárságáról, illetve a pápai és Pápa környéki 1848-49-es honvédsírokról és emlékművekről, majd egy vaskos monográfiát Pápa és környéke 1848-49-es történetéről. Jelen munkájában nem hely-, hanem köztörténeti jelentőségű téma, az 1848-49-es szabadságharc és emigráció pénz- és kitüntetés-történetének rövid összefoglalását vállalta magára.

A témát fontosnak és érdekesnek érzem, hiszen e két tárgyban ugyan rengeteg résztanulmány jelent meg, ám önálló kötetben még egyiket sem összegezte senki, leszámítva az önálló pénz- és kitüntetéstörténeti munkák vonatkozó fejezeteit. Különösen hálásak lehetnek a korszakkal foglalkozó szakemberek

és az érdeklődők a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Pápai Csoportjának, illetve a Jókai Mór Városi Könyvtárnak azért, hogy egy ilyen munka megjelentetését vállalták és támogatták. A kötet ajánlását Szilágyi Mihály, a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének főtitkára, előszavát Lóky György, az egyesület pápai csoportjának elnöke írta.

A kötet öt nagyobb részre tagolódik. Az I. rész a Kossuth-bankók megszületésének előzményeivel és kibocsátásuk körülményeivel foglalkozik. E rész alkotja a kötet egyharmadát. A papírpénzekről általában szóló fejezetet a Kossuth-bankók előzményeiről, azaz az önálló magyar pénzügy megteremtéséről szóló fejezet követi. Eztán magukról a Kossuth-bankókról olvashatunk, majd önálló fejezet tárgyalja a pénzjegynyomda felállítását és működését a szabadságharcban. Szintén önálló fejezet tárgyalja a komáromi bankógyártást (a magyar helyesírás szabályainak fittyet hányva, nagybetűvel). Szintén önálló fejezetben olvashatunk a Kossuth-bankók beszolgáltatásáról. Az I. részt két adattári fejezet zárja: egy a "Kossuth-bankók" aláíróiról, egy pedig a papírpénzek tartásának fokozatairól. Ez utóbbi nem csak a Kossuth-bankók gyűjtői számára teszi használhatóvá a kötetet.

A következő, II. rész a szabadságharc időszakának fémpénzverésével foglalkozik, s itt külön fejezetben olvashatunk a csavaros krajcárokról, más néven „spion-", vagy futárpénzekről, amelyek eredetéről és funkcióiról megoszlanak a vélemények. Jómagam csupán annyit kockáztatnék meg, hogy a csavaros krajcárok alapjául szolgáló pénzek ugyan 1848-49-es verésűek, de a bennük elrejtett képes ábrázolások alapján készítésüket nem 1848-49-re, inkább az elnyomatás időszakára datálnám, s a passzív ellenállás tárgyi emlékei közé sorolnám. Méreteik alapján ugyanis gyakorlatilag szinte semmire nem voltak alkalmasak, a Bem és Petőfi, illetve Kossuth, Petőfi és Batthyány arcképével díszített példányok pedig egyértelműen erre utalnak. Szintén e részben olvashatunk a szabadságharc időszakának fémpénzein található ellenjegyekről, azaz arról, hogy a magyar fémpénzeken a magyar címert osztrák kétfejű sasos ellenjeggyel ütötték át.

A III. rész az 1849-ben a cs. kir. hadsereg által kibocsátott kényszerjegyekről, az Almásy Móric kamarai elnök által aláírt Almásy-bankók kibocsátásáról és forgalomból való kivonásáról szól.

A IV. rész az „Adalékok az emigráció pénzeihez" címet viseli. Első fejezete az Amerikai Egyesült Államokban 1852-ben kibocsátott kölcsönjegyek, az úgynevezett Kossuth-dollárok, a második a Philadelphiában nyomott Kossuth-bankók, azaz a hazai küzdelem céljaira szánt pénzjegyek történetét tárgyalja. A harmadik fejezet az 1860-1861-ben Londonban gyártott, s az angol bíróság által megsemmisíttetni rendelt Kossuth-bankók előállításáról és Kossuth londoni bankjegypöréről szól. A negyedik fejezet az 1866-ban Torinóban tervezett kincstárjegyeket írja le.

Az V. rész tárgyalja a szabadságharc és az emigráció kitüntetéseit. Az első fejezet a Magyar Katonai Érdemrend létrejöttével foglalkozik. Külön fejezet tárgyalja a Szenttamás 1849. április 3-i bevétele emlékére vert érmek történetét. A harmadik fejezet az 1863. évi olaszországi honvéd emlékérem alapítását mutatja be, végül a negyedik a magyar katonai érdemrend emigrációs aranykeresztjének történetét foglalja össze Makai Ágnes kutatásai alapján. Ezt követően táblázatot találunk az 1848-49-es papír- és fémpénzek gyűjtői értékeiről, egy felsorolást a pénzkiadással és forgalmazással kapcsolatos, 1848-49. évi rendeletekről és törvényekről, végül három hivatalos irat következik 1848-ból. A munkát irodalom- és forrásjegyzék egészíti ki. Külön kiemelendő a műben tárgyalt pénz-, kincstár- és bankjegyek, illetve fémpénzek és kitüntetésének többségét bemutató reprodukciók, illetve rajzok nagy száma. Esztétikai szempontból csupán az 58. és 69. oldalak eshetnek némi kritika alá, ahol az oldal felső fele egyszerűen üres.

A kötettel kapcsolatos dicsérő megjegyzéseinket azonban legalább ennyi kritikai megjegyzéssel egészíthetjük ki. Az irodalom- és forrásjegyzékben hiába keresünk több modern munkát. Csak néhányat példaképpen:

F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987.

Fábiánné Kiss Erzsébet: A "Kossuth bankók" sorsa az osztrák uralom idején. *Századok,* 1984/2.

Kosáry Domokos: Kossuth pénzügyminisztériuma 1848-ban. (In:) A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról. Budapest, 1987.

Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban (S. a. r. *Sinkovics István*) Budapest, 1957.

Makai Ágnes: Az 1848-as szabadságharc Magyar Katonai Érdemrendjének létrejötte. *Folia Historica* 5. 1977.

Makai Ágnes: Az erdélyi hadsereg kitüntetésének terve 1849 áprilisában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1989/2.

Tóth Zoltán (szerk.) I.: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. I-II. k. Budapest, 1952. (Az I. kötetben *Sinkovics István:* Kossuth, az önálló pénzügyek megteremtője)

Tévedés ne essék, nem az eddigi szakirodalom egészének feldolgozását kérjük számon a Szerzőn; ám az itt felsoroltak mindegyike olyan munka, amelyek ismerete nélkül e témáról szólni nem lehet. Különösen a "Kossuth Lajos összes munkái" vonatkozó kötetének hiányát érezzük bántónak, annál is inkább, mert ebben és a sorozat többi kötetében található meg az 1848-as magyar pénzügyi igazgatás legtöbb fontos dokumentuma.

E munkák felhasználásának elmaradása magyaráz több, megalapozatlannak tűnő vagy vitatható állítást.

A 6. oldalon „sebtében hozott törvények"-ről ír a Szerző. A szakirodalom inkább a „kerettörvény" kifejezést használja, hiszen a törvények egységes rendszerré álltak össze, ám nem a végleges rendezés igényével készültek. Ugyanitt olvashatjuk, hogy Kossuth „a bécsi hatóságokkal kapcsolatban álló régi apparátussal és az osztrák kormány ellenállásával küzdött". Kosáry Domokos hivatkozott tanulmánya az apparátussal kapcsolatban az ellenkezőt bizonyítja.

7. o. Az áprilisi törvények nem „a pénzbeli fizetéseket" törölték el általában, hanem a jobbágyi pénzszolgáltatásokat

10. o. Előbb azt olvashatjuk, hogy „az új magyar pénz kibocsátása napjától (1848. aug. 14.) az udvari párt nyíltan fellépett Magyarország ellen", majd azt, hogy Kossuth emiatt kért az országgyűléstől 200 000 katonát és 42 millió forint hitelt. Csakhogy ez egy hónappal korábban, 1848. július 11-én történt.

18. o. „A kormány és az országgyűlés kényszerű székhelyváltoztatásával együtt nem volt szerencsés dolog a nyomdagépek állandó ide-oda utaztatása". Hát mi lett volna a szerencsés?

25. o. Itt ismét olvashatjuk azt, hogy 1848. augusztus 14-től „az udvari párt nyíltan fellépett az önálló és kezdeti lépéseket tevő független Magyarország ellen", fellázította a nemzetiségeket, „Jelasic [sic!] horvát bán csapatai betörtek hazánkba", „István főhercegtől megvonták a nádori méltóságot s a magyar törvények szentesítési jogát". A nemzetiségek (ekkor még csak a szerbek) fegyveres felkelése két hónappal korábban, június közepén kezdődött. Jellačić csapatai csak szeptember 11-én törtek be az országba. V. Ferdinánd augusztus 14-én nem a „nádori méltóságot", csupán a törvények szentesítésére is kiterjedő nádori teljhatalmat vonta meg István főhercegtől.

72. o. Mikor adományozta Görgeinek az országgyűlés a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályát? a Szerző szerint Buda bevétele, „más források szerint" a tápióbicskei győzelem után. A források tökéletesen egyértelműek: a parlament május 22-én, Szemere miniszterelnök javaslatára adományozta az érdemrendet, de Kossuth már 1849. április 27-én felajánlotta azt Görgeinek, s Görgei már május 1-én visszautasította azt.

79. o. A magyar hadsereg egyáltalán nem ostromolta kilenc hónapon át „Szenttamás már-már bevehetetlennek tűnő erődítményét, amelyet ötezer szerb granicsár (határőr) és az őket támogató fegyveres szerb lakosság védett". A július 14-i (és nem 7-i) ostrom idején összesen volt 5000 fő a védősereg; augusztus 19én 3530 fő, szeptember 21-én 5784 fő, az erődítmény bevételekor, 1849. április 3-án pedig osztrák adatok szerint kb. 2000, magyar adatok szerint 3000 fő volt a védősereg. Az ostrom azonban nem jelentett állandó ostromzárat, főleg nem 1849 decembere és áprilisa között, amikor a magyar csapatok Szeged környékén állomásoztak. A szenttamási emlékéremnél érdemes lett volna kiemelni, hogy alakja a szenttamási sáncok alaprajzát mintázta.

Bosszantóan sok a nyomdahiba. (4. o. Pápán helyett pápán, 20. o. Danielisz helyett Dánielisz, 21. o. Szerelmei helyett Szeremley, 34. o. Wiener helyett Weiner, 40. o. egyelőre helyett egyenlőre, 45. o. Almásy helyett Andrásy, 46. o. Krauss helyet Klauss, 47. o. Bruck helyett Brück, 62-63. o. kancellária helyett kencellária, 70-71. o. Mészáros helyett Mászáros, 71. o. tervének helyett tevének, 82. o. Ancona helyett Alcona). A szövegben több ponton hiányoznak a vesszők, következetlen a kis- és nagybetűk használata.

Az utóbbi évek tapasztalata alapján egyre inkább úgy tűnik, hogy a magyar tudományos könyvkiadás termésének egyre nagyobb hányada jelenik meg vidéken. Ez örvendetes, hiszen jelzi, hogy az ország kulturális élete végre kezd megszabadulni az egyoldalú Budapest-központúságtól, s hogy az 1867-1945 közötti regionális tudományosság bázisai újjáélednek. E tény azonban fokozott felelősséget ró szerzőkre és kiadókra egyaránt. Kritikai megjegyzéseinket ennek szellemében fogalmaztuk meg.

Hermann Róbert

SIPOS PÉTER - RAVASZ ISTVÁN (SZERK.)

MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN LEXIKON A-ZS

(Magyar Hadtudományi Társaság - Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1996. 580 o.).

A recenzens, tárgyilagosságra törekedvén, nem állíthatja ugyan, hogy e lexikont nem illetheti bírálat, csupán hódolat, elöljáróban mégis le kell szögeznie, hogy tisztelet és elismerés illeti meg a szerkesztőket és a népes, avatott tollú és lelkes szerzői gárdát, hogy évtizedek tudományos mulasztását pótlandó tartalmas, nívós és hasznos kézikönyvvel gazdagították a magyar hadtörténeti és történelmi irodalmat. A széles olvasóközönség és a kutatók régi óhaja valósult meg, amikor a társaság és a kiadó megjelentette Magyarország második világháborús történetének lexikonát. Korábban politikai és egyéb okokból, valamint a még nagyrészt feltáratlan források miatt, lehetetlen volt objektív, tudományos, helytálló adatokra épülő könyveket és tanulmányokat olvasni – és írni – hazánk történetének e tragikus időszakáról.

A művön érződik, hogy összeállítói számos, egymással olykor ütköző elvárásnak igyekeztek – többnyire sikeresen – eleget tenni: minél sűrítettebb formában minél több ismeretet terjeszteni, új adalékokkal gazdagítani hazánk története e korszakáról összeszedett, teljesnek korántsem mondható ismereteinket, a "sine ira et studio" nemes elvét mindvégig szem előtt tartva inkább csak a tényközlésre szorítkozni. S végezetül, de nem utolsó sorban: behelyezni hazánk hadi történetét nagy hazai és egyetemes történeti folyamatokba és összefüggésekbe. A munka kiemelkedő érdemei közé tartozik objektivitása, melyet eleddig sajnálatosan mind a marxista, mind az emigrációs irodalomból hiányoltunk. Mindezeknek a magas követelményeknek, hozzátéve a terjedelmi korlátok okozta nehézségeket, a lexikon szerzői gárdája, ha nem is tökéletesen, de kellő magas színvonalon eleget is tett. Ez nagy mértékben köszönhető a mindent végigszenvedő szerkesztőnek, Ravasz Istvánnak.

A mű egyik legnagyobb érdeme a haditechnikai részek színvonala és kidolgozottsága, mindezt a magyarok által használt, illetve ellenük alkalmazott fegyvertípusok műszaki adatokkal kiegészített táblázatai még használhatóbbá és színvonalasabbá teszik. Alszerénység volna elhallgatni, hogy e téren a leginkább Lugosi József és Bonhardt Attila munkáját illeti dicséret.

Az előszó szerzője szerint – aki a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, s e minőségében a lexikon egyik mentora –, s ez-

zel a kötet gondos áttanulmányozása után a recenzens is maximálisan egyetért, a közölt adatok mintegy 40 %-a új tudományos eredmény; ez alkalommal került az olvasóközönség és – szerzőjét leszámítva – a kutatók szeme elé. Igaz, ez némi aránytalanságot is eredményez, ha egybevetjük az egyes szócikkek terjedelmét.

Csupán példaként, avagy kedvcsinálóként sorolok fel néhányat: a magyarországi harcok kezdetének és befejeződésének pontosított kronológiája és topográfiája; a budapesti harcok német oldalon harcolt magyar alakulatai és harcaik eddig teljesen újszerű, megbízhatóan dokumentált felvázolása; a tordai és az aradi csata; vagy a Szent László hadosztály tevékenysége. Ide kívánkoznék a szerencsétlen sorsú magyar 2.hadsereg 1942-43-as harcainak sokoldalú és sok címszó alá sorolt leírása, bár e szócikkek szerzője, Szabó Péter, új kutatásainak nagy többségét más sikeres könyvében közzétette.

Ugyancsak a szerzők és a szerkesztők javára írandó, hogy nem elégedtek meg a hadtörténelmi és politikatörténeti események felsorolásával, hanem kitértek az ország mindennapi életének, a lakosság nehézségeinek és problémáinak leírására is. Itt említeném meg a jegyrendszert, amely szemléletesen érzékelteti mindezt, bár talán külön címszót érdemelt volna. Ide tartozik a kívánsághangverseny, a tábori színház, a kitelepítés, stb. Itt sorolandók a főbb magyarországi pártok, melyek ugyan elsődlegesen politikatörténeti szócikkek, ám szorosan hozzátartoznak az egyszerű emberek mindennapjait lényegesen befolyásoló belpolitikai viszonyok alakulásához, illetve alakításához.

Szintén hasznos, bár nem teljesen probléma- és hiánymentes a külországok, külföldi hadműveletek és fontosabb idegen személyiségek bemutatása.

Jó és helykímélő megoldásnak, hasznosnak, sőt nélkülözhetetlennek tartom a függelék: az igen részletes időrendi táblázat, az összehasonlító táblázatok, az ajánló bibliográfia és – a kissé szűkre szabott – tematikus mutató elkészítését is. Általuk szinte hiánytalan képet kap az olvasó Magyarország korabeli történetéről. A kép- és vázlatanyag ugyancsak kielégítő, bár ez utóbbiakhoz kapcsolódik a recenzens első bíráló megjegyzése, ami egyébiránt nem a szerzők munkáját érinti. A könyv ugyanis – anyagi megfontolások miatt – eléggé silány minőségű papírra nyomattatott, emiatt az ábrák kissé sápatagra sikeredtek, illetve a képek már most is kifogásolható minőségűek, s félő, hogy az évek múltán elhomályosodnak. Márpedig ez a munka hosszú évtizedeken át alapvető forrása maradhat hazánk története e tragikus szakaszának, akkor is, ha egyes részletkérdésekben – elsősorban a volt Szovjetunió levéltárainak majdani megnyitásával – pontosításra szorul.

Egy másik megjegyzésem arra az ellentmondásra utal, hogy a szerzők egyfelől mindent és lehetőleg a legsokoldalúbban, másfelől a legnagyobb anyag- és helytakarékossággal igyekeztek bemutatni. E kettő egyeztetése nem minden esetben járt sikerrel, a kötet használata a túl sok címszóra bontottság következtében – a sok és általában jó utalás ellenére – nehézkessé vált. Egyetlen példaként hadd utaljak a magyar 2.hadsereg 1942-43-as harcaira és katasztrófájára: ezt a résztvevő személyektől eltekintve is alig kilenc címszó alatt leli fel a nyájas olvasó. S egyikből sem derül ki például a hadtestparancsnokok neve.

Egyszerűbb és anyag- illetve helytakarékosabb lett volna egybe-, vagy legalábbis néhány címszó alá foglalni az egész témakört, s a mostani címszavakról utalót készíteni. Ugyanez vonatkozik az 1944–45-ös magyarországi harcokra is. Azt már csak a rosszindulat teszi velem, hogy megemlítsem: a szoros betűrend jóvoltából a magyarországi harcok előbb fejeződnek be, mintsem hogy megindultak volna.

S ha már itt tartunk, megfontolandónak tartom, hogy egy esetleges későbbi, új kiadás ne a klasszikus lexikon–formátumot kövesse, hanem „csússzon el" az enciklopédikus formátum felé, ad absurdum ne lexikonként, hanem enciklopédiaként lásson napvilágot.

Nem érzem teljesen sikerültnek az egyetemes történeti címszavak kiválogatását. Nem vélem magyar történelmi szempontból mindegyiket fontosnak, így például a nyugati és az olaszországi front eseményeinek leírását; elég lett volna, ha erre a kronológia, vagy egyes magyar történeti címszavak utalnak.

Ám ha már egyszer eme címszavak bekerültek, miért nem voltak következetesebbek a

Tisztelt Szerkesztők! Így a recenzens megítélése szerint hiányzik a csendes-óceáni hadszíntér, az atlanti és az angliai légicsata önálló címszava, továbbá oly jelentős személyiségek, mint Eisenhower, Montgomery, Bradley, Patton, Rundstedt, Rommel, Kesselring, McArthur, vagy Yamamoto. E hiányérzetemet nem pótolja Doolittle légitábornok nevének önálló címszó alá vétele, aki a fentebb soroltaknál kisebb jelentőségű személy volt, bár tokiói rajtaütését magam is nagyra értékelem.

A magyar csapatok harcaihoz többékevésbé kötődő Paulus, Messe, vagy Dumitrescu, horribile dictu a magyar seregtestek felett is parancsnokló Mannstein nevét az önálló címszavak között nyomatékosan hiányolom. Maradva a hiányjegyzéknél, azt méltányolom, hogy a magyar katonákkal szemben álló szovjet generálisok mellett bekerültek az ugyancsak magyar katonák ellen harcoló bolgár és délszláv tábornokok, valamint angolszász repülőtábornokok, de azt nem igazából értem, miért maradtak ki a magyar területen is hosszú hónapokat töltött román generálisok, például Avramescu, Macici, vagy a Budapestet is ostromló Sova?

Változatlanul az életrajzoknál maradva szabadjon egy újabb megjegyzést tennem. A lexikonban két, egymástól lényeges vonásokban eltérő életrajztípus jelentkezik. Az egyik sematizmusszerűen felsorolja pl. az adott tábornok karrierjét és utal háború utáni sorsára, a másik – röviden – arról is beszámol, hogy mely hadműveletekben vett részt (mintegy indokolván ezzel beválogatásának szempontjait), s ennek – terjedelemkímélő – ellensúlyozásaként nem említi meg néhány jelentéktelenebb beosztásukat. Az előbbi típus inkább a magyar, az utóbbi elsődlegesen a külhoni tábornokok életrajzára jellemző. A tökéletes(ebb) megoldás valószínűleg a kettő elegye lenne, ám mivel ezt a terjedelem nem igazából teszi lehetővé, a második típus életszerűbb és az Olvasó számára hasznosabb.

Mivel – mindkét típusnál – utalás történik az egyes személyek utóéletére, íme két kiegészítés a recenzenstől: Plijev tábornok 1962-ben a Kubában állomásozó szovjet erők parancsnoka volt, Gorskov tengernagyot pedig otthon és külföldön egyaránt a második világháború utáni egyik legkiválóbb szovjet teoretikusnak és szervezőnek ismerik el.

Mintaszerű életrajznak tartom ezzel szemben – már csak azért is, mert ez esetben a terjedelmi korlátok itt szerencsére nem érvényesültek – Horthy Miklós kormányzó életútját. Pontos, tárgyszerű, eléggé részletező és mentes minden bal-, vagy jobboldali „elhajlástól". Hasonlóképpen igen jól sikerült a három meghatározó vezér, Hitler, Mussolini és Sztálin életrajzi szócikke is. Igen nagy szükség van manapság – és persze minden időben – az ilyen személyiségek pozitivista szemléletű bemutatására, illetve életútjuk és tevékenységük felvázolására. Ez utóbbi, vagyis a tökéletes tárgyilagosság egyébiránt dicséretes módon a lexikon egészére jellemző.

Régi adósságot törleszt a munka az egykori magyar királyi Honvédség irányában, amikor fél évszázad után végre egyértelműen kimondja, „...a honvédek ... esküjük szellemében védték hazájukat egy idegen hatalom beözönlő hadseregével szemben..." az 1944-1945-ös magyarországi harcokban. Ám, s ez ismét a szerkesztők érdeme, itt sem „lendülnek át" inga módjára a másik oldalra, ha az egyik oldalnak a magyar történelem közelmúltban letűnt – a történetírásban sok értékes munkát is produkáló – szakaszát aposztrofáljuk. Hiszen értelmezik (maguk a szerkesztők) a felszabadulás fogalmát is, megkísérelve egy, igaz, igen hosszúra sikeredett szócikkben összefoglalni mindazt, amit erről a kategóriáról ma egyáltalán elmondani lehet. Itt is megkísérelnek, a tárgyilagosság követelményét alapvetően szem előtt tartva „középen maradni", s igen helyesen, nem „szájba rágni" valamiféle új megítélést, hanem mintegy az Olvasóra bízni a kategória elhelyezését a történelmi valóságban. Valahogy úgy, mint a múlt század második felére oly jellemző pozitivista történetírás jeles személyiségei.

A szerzők pontosságát és a szerkesztés körültekintő munkáját dicséri, hogy kevés a pontatlan adat, a „lapsus memoriae", illetve a géphiba. A világ szerencsésebbik felén nagyságrenddel több lexikon és enciklopédia láthat napvilágot, ám nem egy esetben a mennyiség ott a minőség rovására megy. Márpedig egy pontatlan lexikális adat a (tudományos) közéletből nehezen „gyomlálható ki".

Kevés tehát az ilyen jellegű hiba, de a jobbítás szándékával hadd említsek meg a kevésből néhányat. A magyar hadigazdaságot

érintő szócikkek nem minden esetben a legújabb kutatási eredményeket közlik. Mussolinit nem egy angol ügynök, hanem az Olasz Nemzeti Felszabadítási Bizottság utasítására egy Walter Audisio nevű kommunista partizántiszt végeztette ki. Az RSHA-t (Birodalmi Biztonsági Főhivatalt) nem Himmler, hanem Heydrich hozta létre (a dátum pontos). Almásy – és nem Almási – Lászlót nem 1942 végén hívták vissza, mivel – mint ezt a lexikonban is olvashatjuk – 1943 elején részt vett egy rajtaütésben Tunéziában; egyébiránt egyes források szerint kettős ügynök volt, amit nem biztos, hogy ki kellett hagyni a róla írt szócikkből.

A minap hallottam egy jó ismerősömtől, aki maga is hosszabb ideje foglalkozik a hadtörténelemmel, s aki maga is szerkesztett már lexikont, hogy a rövidítések nem minden esetben szabályosak, illetve mértékük kissé eltúlzott. Nos, ami első megjegyzését illeti, azt részben magam is osztom. Igaz, hogy a szerkesztők nem szabályzatot szerkesztettek, amikor be kell tartani minden létező törzsszolgálati rövidítési előírást, s így szabadsággal bírtak a rövidítések meghatározásánál, de azért egyes esetekben figyelembe vehették volna a másutt már elterjedt és majdnem általánosan alkalmazott rövidítéseket. Második aggályát is osztom, legalábbis részben. Vannak mondatok, elsősorban a technikai jellegű szócikkekben, vagy a hadrendek bemutatásánál, amelyekben annyi a rövidítés, hogy a mondat alig olvasható. Némileg menti persze a szerkesztőket, hogy a technikai előszóban ezt külön, az első pontban kiemelték, törekvésüket a rövidítések gyakori alkalmazására a terjedelmi korlátokkal igazolva. Ha a sok rövidítés bevezetése nyomán több adat kerülhetett be a kötetbe, akkor azt kell mondanom, igazuk volt, hiszen egy lexikon célja előbb az adatgazdagság, s azután az olvasmányosság.

S ha már a hozzám eljutott információknál tartok, nem állom meg, hogy ne szóljak a szerkesztők távolabbi terveiről. Azon tervekről, amelyek már túlmutatnak a jelen lexikon második kiadásának szándékán. Úgy tudom, még az idén megindulnak két újabb lexikon előkészítésének munkálatai. A Magyarország az első világháborúban és a Magyarország a második világháború végétől a Varsói Szerződés megszűnéséig munkacímeket viselő kötetek megjelentetését a szerkesztői gárda, azon elvből kiindulva, hogy „bejáratott csapaton ne változtass", még az évezred vége előtt tervezi. Ezek után pedig, a már ködösebb jövőben, korábbi korszakokkal foglalkozó szakemberek bevonásával, olyan sorozatot szeretnének kiadni, amely lexikon–formátumban dolgozná fel a magyar nemzet had- és politikatörténetét a honfoglalástól az 1914-ben tragikus hirtelenséggel elhunyt XIX. század végéig. Munkájukhoz csak sok sikert, de főleg kitartást kívánhatok, valamint azt, hogy a jelenleginél nagyobb segítséget kapjanak a „hivatalos" magyar történettudománytól, ha szabad egyáltalán a tudomány vonatkozásában a hivatalos jelzőt használni. S azt, hogy messzemenően használják fel az egyes kötetek munkálatai során szerzett és szerzendő tapasztalataikat. Ha ez a sorozat megvalósul, akkor a magyar történettudomány alapmunkák zászlóaljával gyarapodik. Hiszen ezek a munkák azok, amelyek igazán érték- és időtállóak, s amelyekre egyre nagyobb szükség van a könyvtárak szabadpolcain és a kutatók, tanáremberek könyvszekrényeiben.

Ezeket az apróbb megjegyzéseket nem csupán azért láttam jónak közzé tenni, mert egy recenzensnek ez alapvető kötelessége, de azért is, mert óhajtanám, sőt fölöttébb szükségesnek látnám egy újabb, némileg bővített kiadás megjelentetését. A lexikon, minden megjegyzés ellenében, jelen formájában is értékálló, a magyar, második világháborúval foglalkozó történetírás egyik kimagaslóan jelentős produktuma, amely mind a kutatók, mind az olvasóközönség széles rétegeinek érdeklődését messzemenően kielégíti. Éppen ezért lenne rendkívül fontos egy új, e kiadás tapasztalatait felhasználó, még több új adatot felsoroló, még gondosabban és egységesebben szerkesztett kiadás megjelentetése. S ezen óhajom, mely reményeim szerint találkozik a szakma jeles személyiségeinek véleményével és kívánságával is, bízom benne, nem csupán a történész kollégákhoz, de az újabb kiadás megjelentetéséhez esetleg anyagi segítséget is nyújtani tudó személyekhez is eljut.

Rázsó Gyula

SLAYTON D. LAURIE

THE PROPAGANDA WARRIORS

America's Crusade Againt Nazi Germany

Modern War Studies

(University Press of Kansas, Lawrence, 1996. 335 o.)

Az amerikai szárazföldi csapatok hadtörténeti kutatóközpontjának (Conventional War Studies Branch, Histories Division, U.S. Army Center of Military History) munkatársa monográfiája témájául a második világháború idejének amerikai propagandáját választotta. A nagy levéltári forrásanyagot és szakirodalmat felhasználó munka jól érzékelteti, hogy a náci propagandával szembeni amerikai válaszlépéseket az első években ugyanazon belpolitikai eredetű bizonytalankodások jellemezték, mind a nagypolitikát. De még a háborúba való belépést követően is az amerikai hadicélok differenciálatlansága, az ellenfél teljes legyőzésének célja, nem kis gondot okozott a propagandaformálók számára. A mai napig viták folynak arról, hogy mennyiben járult hozzá a győzelemhez a pszichológiai hadviselés. A Szerző eredményeinek tükrében, úgy látszik, nem elhanyagolható mértékben.

Az első fejezetekben rövid bevezetést olvashatunk a német propagandagépezet kiépítéséről, szervezetéről, működéséről. A németek az amerikai németek megnyerését is célul tűzték ki, ám ennek eredményeit még az amerikaiak is jócskán eltúlozták. A korabeli értékelésekben is meghatározó volt a háborús pártiak és az elszigetelődés híveinek szembenállása.

A könyv érdemi része a létrejött, s gyakran átszervezett polgári és katonai propagandaszervezetek történetével, azok vezető egyéniségeivel, a pszichológiai háború fontosságának elismeréséhez vezető folyamattal foglalkozik. Elsőként magán, társadalmi és akadémikus szerveződések (pl. Committee on National Morale) vették fel a harcot a náci ideológiával szemben, és igyekeztek a kormányra nyomást gyakorolni megfelelő hivatalok felállítására. A kezdeti bizonytalanságban az is szerepet játszott, hogy az első világháborúban megszervezett Információs Tanács (Committee on Public Information) hisztérikus és nacionalista felhangjaival némileg diszkreditálta a propagandatevékenységet. A kezdet az 1941-ben megszervezett állami Office of Civil Defense volt, amire főleg koordinációs feladatok vártak. A külföldi információs szolgálat, a Foreign Information Service (FIS) külön szervezetet kapott William J. Donovan vezetése alatt. Még 1941-ben szerveződött meg az Office of Facts and Figures, kormányzati információs hivatalként.

Az USA háborúba lépését megelőző hónapokban a kezdeti lépések felgyorsultak, s a hazai, amerikai közvélemény megdolgozása került az előtérbe. Donovannal az élen ekkor, 1941 júliusában szerveződik meg a COI (Office of the Coordinator of Information), feladatául kapva egyszerre a hírszerzést és propaganda-terjesztést. Az év végére kialakul a FIS végleges struktúrája, amelynek hangsúlyos része lett a 15 nyelven készülő rádióprogramok és a 18 nyelven nyomtatott propaganda anyagok sora. A COI és FIS 1942-től szervezetileg az OWI (Office of War Information)-ban és az OSS (Office of Strategic Services)-ben élt tovább, Elmer David és Robert Sherwood vezetésével. A hazai morál, a háborús célok és feladatok hazai népszerűsítése legalább annyira fontos szerepet kapott tevékenységében, mint a külföldre szóló, németellenes propaganda. A rádiós program gerincét a Voice of America adásai jelentették, csak ez a részleg 1942 szeptemberére háromezer főt foglalkoztatott, 22 nyelven sugárzott.

Donovannak a pszichológiai háborúra vonatkozó nézeteit az OSS-ben sikerült megva-

lósítania. Az OSS Morale Operations Branch, az egyesített vezérkar irányítása alatt titkos feladatokat ellátó, és felforgató propagandát terjesztő szervezetté nőtte ki magát, amely a hadműveletek során komoly feladatokat kapott. 1945-re Kairótól Nápolyon át Londonig mindenütt jelen voltak. E szervezetek tevékenységét mindvégig heves – részben hatásköri, részben tartalmi – viták övezték, s igen gyakran kerültek átszervezésre. Részben ennek eredménye is lett, hogy a Legfelső Szövetséges Parancsnokság alatt 1944 áprilisában felállították a Psychological Warfare Divisiont (PWD Supreme Headquartes Allied Expeditionary Forces), leginkább az OWI tapasztalatait hasznosítva tovább. Részletesen olvashatunk arról, hogy milyen konkrét katonai akciók elkészítésében vettek részt, milyen propaganda-politikát követtek Németországgal szemben, illetve magában Németországban. Az eredményeket mutatja, hogy 1944 júniusára a Wehrmacht parancsnoksága egy külön, az ellenséges propagandával szembeni osztályt állít fel.

A Szerző összefoglalásában világos okfejtéssel, jó stílusban különösen az OSS-MO eredményeit emeli ki, s munkájukat nagyon hatékonynak és sikeresnek értékeli. A COI és OWI polgári szervezetként az amerikai liberális ideológia, az amerikai értékek nevében vette fel a küzdelmet a náci ideológiával. Ez az üzenet azonban, kritikusai szerint, elvont és naiv volt a totalitárius rendszerekben élő tömegek számára. Igaz, a háború alatt az amerikai vezetés soha nem fogalmazta meg világosan propaganda-stratégiáját. 1943 után az amerikai hadsereg befolyása alá vonta a propaganda-szervezeteket, s minden ilyen irányú tevékenységet a katonai céloknak rendeltek alá. A pszichológiai hadviselés technikáját azonban sikerrel honosították meg, 1947-ben az OSS-ből lett a CIA, az OWI-ból a 40-es évek végére az Amerika Hangjával együtt az US Information Agency, miként az amerikai hadsereg gyakorlatában is tovább hasznosították a megtanultakat. A könyv tanulmányozása a hidegháború korszaka szempontjából sem haszontalan, sőt az akkori propagandaháború előzményei is a világháború korszakára vezethetők vissza.

Veszprémy László

RENDŐRSÉGI NAPI JELENTÉSEK 1956. OKTÓBER 23 – DECEMBER 12.

Első kötet. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Kajári Erzsébet

(Kiadja a Belügyminisztérium és az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézetének Közalapítványa, Budapest, 1996. 571 o.)

A kerek évfordulónak is köszönhetően örvendetes módon gyarapodott az 1956-os forradalom és szabadságharc szakirodalma. Közülük is kiemelkedik az a vaskos kötet, amely a „Belügyi iratok" forráskiadvány–sorozat első tagjának ígéri magát.

A rendőrségi napi jelentések közreadása rendkívül időszerű volt, hiszen – ahogyan azt a kötet előszavában Kuncze Gábor belügyminiszter is megjegyzi – „a hatalom látószögéből rögzített tények hiányoznak ugyanis leginkább '56 historikumából."

Kajári Erzsébetnek a kiadványt bevezető kitűnő tanulmányából megtudható, hogy az Országos Rendőrkapitányság Központi Ügyeletének 1953 nyarától kellett naponkénti esti jelentésben tájékoztatást adnia az elmúlt 24 órában történt és a társadalom, a közrend ellen irányuló bűncselekményekről, a közhangulatról, az időszakos mezőgazdasági munkák végzéséről, az ipari üzemek tevékenységéről, stb. A megyékből éjfélig beérkezett jelentéseket a Központi Ügyelet vezetője csoportosította, majd azok alapján másnap reggel írásos tájékoztatást adott feletteseinek. Katonailag megszervezett testülethez illően részletesen szabályozták, hogy a jelentésnek milyen formai követelményeknek és tartalmi

szempontoknak kell megfelelnie. A szigorú előírások miatt a jelentések meglepően objektívnak tűnnek, az ügyeleten egymást váltó rendőrtisztek sokszor szó szerint átvették a megyék anyagait, tekintet nélkül arra, hogy azokban esetleg a közhatalmat, vagy annak szereplőit negatívan érintő kifejezések is előfordultak.

A jelentésekben közölt tényeket ugyanakkor fokozott forráskritikával kell kezelni, megkülönböztetett tartalmi és formai elemzésnek kell alávetni. Az általában géptávírón, a rendkívüli időszakokban gyakran telefonon érkezett jelentések rengeteg elírást, félrehallást tartalmaznak – a szerkesztő lelkiismeretességét dicséri, hogy helyreigazítási törekvéseit többnyire siker koronázta. A szakirodalomban már korábban közöltek és az ezen kötetben megjelentek tartalmi egybevetését, igen részletes jegyzetekkel, szintén a BM Központi Irattárának kiváló levéltárosa és az elismert 1956-os szakértő, Szakolczai Attila végezte el.

Ugyanakkor a forrásközlemény alapvetően kedvező összképét lerontja a nyomdahibák elképesztően magas száma. A kiadás folyamatából, úgy tűnik, kimaradt a kiadói szerkesztő munkája, aki a számítógépes szövegfeldolgozók elütéseit kiigazíthatta volna. A szedők valószínűleg nem ismerték a hosszú ékezetes magánhangzókat, különösen az ő és í betűkkel álltak hadilábon. Nem jelentett volna különösebb erőfeszítést a helységnévmutató kiigazítása sem, elkerülendő Andornaktálya és Andornaktája egymás melletti szerepeltetését. XX. századi okmányok közlésénél különben sem indokolt ragaszkodni a betűhív közléshez, esetleg lábjegyzetben lehet jelezni az eredeti formát, de egy mutatót mindenképpen ellenőrizni kell!

A kiadvány közreadói – a BM Központi Irattár talán túlzottan is óvatos kutatási gyakorlatából adódóan – az eredeti dokumentumokban szereplő személyneveket csak közismert történelmi szereplők és hivatalos minőségben eljáró rendőrtisztek esetében közölték teljes névformában, a többi esetben csak a kezdőbetűket adták meg. Gyakorlatuk azonban nem következetes, hiszen pl. Bobek Károly neve mindkét formában előfordul.

A dokumentumkötet válogatás nélkül tartalmazza a megadott időszakból rendelkezésre álló megyei részjelentéseket és a központi összefoglalókat. Sajnálatos módon az október 24–25. és október 30 – november 5. közötti napok jelentései nem maradtak az utókorra. Ugyancsak hiányoznak a november 11 – december 12. közötti budapesti jelentések.

A forráskiadvány inkább csak árnyalja az 1956-os eseményekről alkotott képet. Kiderül többek között, hogy a köztudatban korábban kizárólag Budapest–centrikusnak vélt forradalom átfogta az egész országot. A dokumentumokból kiviláglik, hogy a rendőrség a közhatalom többi szereplőjéhez hasonlóan igyekezett semleges maradni és a mindenkori kormány utasításait végrehajtani. Különösen a helytörténészek fogják haszonnal forgatni a kötetet és ők fogják teljessé is tenni azt korábbi kutatásaikra építő kiegészítéseikkel.

Érdekes módon a dokumentumok meglehetősen szűkszavúan tudósítanak az első napok eseményeiről, ez valószínűleg visszavezethető a rendőri vezetés bizonytalanságára. Sajnálatos módon hiányoznak a 24-ei és 25-ei napokról tudósító jelentések. A későbbi napok beszámolói alapján azonban megfigyelhető, hogy október 28-ára országosan helyreállt a rend. Ennek a megállapításnak látszólag ellentmondanak az e napon Tiszakécskén történtek. A tragikus események azonban azt jelzik, hogy a 3. lövészhadtest parancsnoka, Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a helyi fegyveres erők felett rendelkező katonai diktátorként, az országostól gyökeresen eltérő módon tudta befolyásolni az események menetét.

A jelentések sorozata november 6-ával folytatódik. Szembetűnő, hogy azonnal megváltozik a hangnem: a korábbi felkelő csoportok hivatalos megnevezése fosztogató bandákra, ellenforradalmi erőkre módosul. Ezekben a napokban kezdődött meg a korábban szétzilálódott rendőrség újjászervezése. A kezdeti nehézségekre jellemző, hogy két olyan fontos megye, mint Borsod és Győr rendőrkapitányságaival csak november 14-én sikerült felvennie a közvetlen kapcsolatot a központnak. Az ország összes megyéjéből csak 17-én érkeztek be a várt adatok. A jelentések nyíltan beszámolnak a munkabeszüntetések országossá válásáról, a termelőszövetkezetek felbomlásáról, a „disszidálási" hullám megindulásáról, a közrend totális felbomlásáról. Országos tiltakozást, munkabeszüntetéseket és tüntetéseket váltott ki a szovjet hatóságoknak az a lépése, hogy magyarokat

hurcoltak ki a Szovjetunióba. A jelentések kendőzetlenül rögzítik: a Kádár-kormány egyöntetűnek mondható elutasítása mellett a közhangulatot ekkor a Nagy Imre melletti spontán kiállás jellemezte.

November végéig gyakran előforduló téma a felkelők utóvédharcainak leírása. Meghökkentően nagy számban jelentenek rendőrörsök elleni támadásokról; vasúti sínek felszedéséről, robbantásáról; híradó vonalak megrongálásáról. A dokumentumok jól jelzik, hogy december elejétől a Kádár–kormány és a Nagy–Budapesti Központi Munkástanács közötti politikai harc határozta meg az események további menetét. Jól érzékelhető, hogy a december 4-ei budapesti nőtüntetést hogyan követték hasonló akciók Veszprémben, Pécsett, Békés megyében, és ez a folyamat hogyan vezetett el a salgótarjáni, miskolci és egri tüntetések elleni brutális karhatalmi fellépésekig.

A rendőri állomány meglehetősen tudathasadásos állapotban élte meg ezt a helyzetet. November 17-e körül több megyében is tömegesen kérték leszerelésüket a rendőrök. November 15-én a Központi ügyelet is kénytelen volt bevallani, hogy a karhatalmi egységek kivételével a rendőrség zöme „... elég gyáván viselkedik." 26-án pedig arról írtak, hogy „olyan hangok is vannak, különösen az 1945-46-os rendőrök részéről, hogy a kritikus időkben mi kitartunk és kitesszük magunkat minden kellemetlenségnek, sőt az életünket is kockáztatjuk, s majd ha nyugalom és jó fizetés lesz, akkor jönnek a nagy szájúak és a jó káderek, s minket pedig elbocsátanak." A tömegnyomásnak engedve rendelet született ugyan a volt ÁVH-sok leszereléséről, de a rendőrök is keményen felléptek a korábban törvénytelenségeket elkövetett belügyeseket rendőregyenruhába öltöztető és így átmenteni igyekvő törekvésekkel szemben. Azonnal megkezdődött az események új kívánalmaknak megfelelő átértékelése is. November 8-án még azt jelentették, hogy Szombathelyen többen ellenálltak a szovjet csapatok bevonulásának és a harcokban nyolc polgárőr és három rendőr elesett. A 28-án kelt változat szerint már a kapitányság épületébe behatolt lövések ölték meg őket. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött hasonló katonai jelentések példáján vélelmezhető, hogy ezek az áldozatok a következő év tavaszára már „az ellenforradalmárok elleni harcban hősi halált halt" mártírokká változtak át.

A jelentések különben beszámolnak mai szemmel megmosolyogtató momentumokról is. A pénz elértéktelenedésétől tartva iszonyatos felvásárlási láz indult meg országszerte. Az „Állami áruház" című, jól ismert filmbe illő jelenetek játszódhattak le, amikor pl. Csongrád megye kereskedelmi vállalatai túladtak mindazon árucikkeiken, melyek évekig eladhatatlanok voltak. Hamarosan hiány lett zsírból, lisztből, különösen élesztőből. Elfogytak a ruházati és iparcikkek is. Nem csoda, hiszen a jelentésekből értesülhetünk földes padlójú házába három porszívót vásárló parasztról, vagy arról az esetről, amikor „... egy személy a tatai 1-es ruházati bolt pultjára letett 25 ezer forint készpénzt azzal, hogy adjanak érte, amit akarnak."

Ugyancsak külön tanulmányt érdemelnének a korabeli rémhírek. A Maléter Pállal kapcsolatos legendárium korábban is közismert volt: kiszabadult szovjet fogságából, a Bakonyban harcol 16 ezer fegyveres élén, stb. A rémhírek gyakori szereplője Jugoszlávia: szovjet katonák agyonlőtték a jugoszláv nagykövetet, jugoszláv harckocsik segítik a Mecsekben harcolókat. Egy példa a rémhír terjedésére és további torzulására: Somogyszil községben december 4-én azt híresztelték, hogy lelőtték a pécsi szovjet városparancsnokot. Az önmagában valós elemeket tartalmazó hír másnap felbukkant Szolnokon; Ózdon már úgy tudták, hogy a szovjet csapatok bosszúból szétlőtték az egész várost; Szombathelyen pedig a városparancsnokok száma szaporodott háromra. A gyöngyszem azonban az, amely szerint Malenkov lelőtte Hruscsovot, mert nem értettek egyet a magyar események megítélésében.

A dokumentumgyűjteményt közreadók ígérete szerint az első kötetet továbbiak fogják követni. Vállalkozásukat remélhetőleg siker koronázza, hiszen a felsorolt kifogások ellenére leszögezhető: rendkívül adatgazdag, döntő többségében először publikált dokumentumokat tartalmazó, igényes szerkesztői kiegészítésekkel ellátott kiadvánnyal lepte meg az olvasókat és nem utolsó sorban a történészi, levéltárosi szakmát a Belügyminisztérium Központi Irattárának közössége.

Markó György

PATAKY IVÁN

A VONAKODÓ SZÖVETSÉGES

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1996. 171 o.)

A Magyar Néphadsereg tevékenységét, az 1968-as csehszlovákiai eseményekben, a magyar (had)történetírás eddig még nem dolgozta fel. Ezen nem is lehet nagyon csodálkozni, hiszen az „akcióval" összefüggő valamennyi katonai iratanyagot sokáig a vezérkarnál tárolták. Az okmányokat „Különösen fontos, szigorúan titkos" jelzéssel látták el és a téma kutatását nem engedélyezték. Csak az utóbbi néhány évben nyílt lehetőség arra, hogy e gondosan tárolt és zárolt iratokat egy-két kutató mégis csak vizsgálat tárgyává tehette.

A magyar hadsereg alakulatainak 1968-as tevékenysége a tabu témák közé tartozott, a megtörténteket „bibliai homály" fedte. Ezeket az eseményeket a filmművészet is csak az elmúlt években választotta témaként. Gothár Péter: „Mohács" című játékfilmje 1990-ben, Tolmár Tamás: „Táncdalfesztivál után" című dokumentumfilmje pedig 1991-ben készült.

Mindenképpen csak üdvözölni lehet Pataky Ivánt, aki a Magyar Néphadsereg Csehszlovákia 1968-as megszállásában való közreműködését könyv alakban is összefoglalta és „A vonakodó szövetséges" címmel megjelentette. Úttörő munkát végzett, hiszen e téma tudományos feldolgozását és könyvként történő kiadatását elsőként végezte el.

A több évig tartó következetes kutatás részeredményeit az *Új Honvédségi Szemle* 1991/8-9. és a *Magyar Honvéd* 1991/33-37. számaiban is publikálta.

A szerző feldolgozta a Magyarországon fellelhető szinte összes levéltári és könyvészeti anyagot és a külföldi anyagokból felkutatható – elsősorban cseh – publikációk jelentős részét. A téma első összefoglalását még akkor is figyelemre méltó eredményként kell elkönyvelnünk, ha tudjuk, hogy oroszországi levéltári anyagok nem épülhettek be Pataky Iván könyvébe. Mivel ezek az okmányok még nem kutathatók, a későbbiek során a könyv egyes megállapításai minden bizonnyal módosulhatnak.

A 21 fejezetből álló, 332 jegyzettel ellátott munka szerkezetileg két részre bontható. Az első rész (1–6. fejezet) az előzményeket, a brezsnyevi vezetés próbálkozásait tartalmazza, amelyek az egyre inkább „ellenforradalmi irányba"eltérő csehszlovák politika – Moszkva által kívánatos mértékű – visszatérítésére irányultak, továbbá a Magyar Népköztársaság döntéseit meghatározó Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának kezdetben bizonytalankodó, vonakodó, de a megszállást végül is támogató és egyetértő ténykedéseit ismerteti. A második egység (7–21. fejezet) a Csehszlovákia megszállására kijelölt magyar erők felkészítését, a hadműveleti terveket, az alakulatok átcsoportosítását és hadműveleti területre történő irányítását, a feladatokat és a csapatok Magyarországra történő visszairányítását vázolja.

Csehszlovákiában 1968-ban, a meglévő szocialista rendszer demokratikusabbá tételét célul tűző mozgalom (a „prágai tavasz") körvonalai kezdtek kibontakozni. A reformerők – élükön többek között Alexander Dubcekkal és Oldrich Cernikkel – elképzeléseiket nem tudták valóra váltani, mert azokat megakadályozta az öt – magát szocialistának valló – ország (Bulgária, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió) együttes fellépése.

Csehszlovákia megszállásában a szövetséges (szocialista) országok mintegy 25 hadosztálya vett részt kb. 250 000 katonával.

A magyar csapatok 1968-as csehszlovákiai alkalmazásával összefüggő iratanyagok a „Zala gyakorlat" fedőnevet viselik.

Csehszlovákia megszállására magyar részről a 8. gépkocsizó lövészhadosztályt (Zalaegerszeg) jelölték ki. A magasabbegység parancsnoka Lakatos Béla vezérőrnagy. volt. A feladat végrehajtása érdekében bizonyos korrekciókat kellett a köteléknél végrehajtani. Így például a hadosztály szervezetszerű egységei közül a harcászati rakétaosztály, a harckocsi-

zó és a tüzérezred nem vett részt Csehszlovákia megszállásában.

A harckészültségi és a mozgósítási feladatok végrehajtása után a hadosztálynak 1968. július 28-án 20.00 óráig kellett elfoglalnia megindulási körzetét (Gödöllő, Aszód, Hatvan térségében.) Itt került a magasabbegység alárendeltségébe a 31. harckocsiezred (Rétság), a 22. tüzérezred (Cegléd), a 6. gépkocsizó lövészezred (Eger).

A „Zala gyakorlat" alakulatai kombinált csapatmozgással, (nem pedig kombinált menettel) érték el a kijelölt körlete, azaz a hadosztály légvédelmi tüzérezrede és a lövészezredek harckocsi-zászlóaljai vasúti szállítással, a többi alakulat és a hadosztály törzse pedig menettel.

Balló István

TIMOTHY M. LAUR — STEVEN L. LLANSO

ENCYCLOPEDIA OF MODERN U.S. MILITARY WEAPONS

(Edited by Walter J. Boyne. The Army Times Publishing Company, New York, 1995. 496 o.)

Ki ne emlékeznék a Öböl-háborúra? Tudjuk, hiszen a média belénk sulykolta, hogy ez volt az első „élőben közvetített", az első valóban „high-tech" háború, első a szövetségesek hihetetlenül alacsony veszteségeit tekintve. S ki tudja még, miben volt első?

A haditechnika rajongói a televízió jóvoltából szinte testközelből láthatták a valóban csúcstechnológiát képviselő fegyvereket, majd utóbb különféle sajtótermékekben és filmeken az általuk okozott pusztulást.

E kötet az Amerikai Egyesült Államok haderejének teljes arzenálját (a kézifegyvereket leszámítva), közöttük az Öböl-háború filmekről megismert fegyvereit mutatja be, szárazon, egyszerűen, és rendkívül adatgazdagon. Néhány régebbi típustól eltekintve valamennyi hadieszköz az első vonalat képviseli. A kötet logikus felépítésben, hét fejezetben tárgyalja ezeket: repülőgépek, tüzérség, harcjárművek, rakéták és bombák, vízi aknák és torpedók, az elektronikai hadviselés eszközei, hadihajók és tengeralattjárók. Az egyes fejezetek további alfejezetekre bomlanak, az adott hadieszköz altípusai, vagy eltérő feladatkörű változatai szerint (pl. a repülőgépeknél csapásmérő, bombázó és vadászgépek, stb.), ezután pedig a betűrend szerint kereshetők az egyes eszközök.

Az elmondott rendszeren belül az egyes típusok leírása is katonásan egységes. A rövid típus-meghatározás után hosszabb, általános leírás következik, amely a technikai, szerkezeti felépítést, a működést, a szolgálat körülményeit ismerteti, majd a fejlesztésről, az altípusokról, s ha vannak, akkor a típussal szerzett harci tapasztalatokról olvashatunk. Ez utóbbiak legnagyobb részét az Öböl-háború, kisebb részét a panamai beavatkozás és a vietnami háború eseményeiből vették. Végül a rendkívül részletes technikai jellemzők állnak

E sokrétű megközelítés révén viszonylag átfogó képet kaphatunk az egyes harci eszközökről. A nem angolszász olvasók kedvéért a mindenütt elsődlegesen szereplő angolszász mértékegységeket mindenütt megadják az SI rendszer szerint is. Az amerikai katonai szaknyelvben oly gyakori és előszeretettel használt betűszókat minden típusnál újból és újból feloldották, amivel szintén megkönnyítik az olvasó dolgát. Feltehetően emiatt, illetve e betűszavak nagy száma miatt viszont hiányzik a kötetből az összefoglaló rövidítésjegyzék.

Feltehetően a többinél is nagyobb érdeklődésre tarthat számot az elektronikai hadviselés eszközeit bemutató fejezet. Ezekről a világ általában jóval kevesebbet tud, mint más fegyverzetekről. Nyilvánvaló, hogy a közvélemény jól ismeri az F–15-ös, vagy az F–16-os harci gépeket, de radarjaik, felderítő, célkövető, vagy zavaró elektronikájuk paramétereiről jóformán senki nem tud. Emellett az

időben egymást követő típusokról olvasva nyomon követhetjük az elektronikai hadviselésben zajló hihetetlen iramú fejlődést.

A könyvnek, számos kétségtelen pozitívuma mellett, néhány gyengéjét véltem felfedezni. Ezek egyike a képek, illetve szerkezeti rajzok hiánya, amelyek nélkül, véleményem szerint, ez a témakör nem tárgyalható a teljesség igényével. A másik a már említett regiszterek, a rövidítésjegyzék, a tárgymutató, stb. hiánya. Mindössze a hadihajókról találunk egy listát, kevés adattal. Végül nem igazán érthető, miért hagyták ki a kézifegyvereket.

E hibák ellenére azt gondolom, hogy a haditechnika iránt érdeklődők haszonnal forgathatják a könyvet.

Domokos György

KRÓNIKA

BEZZEG MÁRIA

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM 1996. ÉVI TUDOMÁNYOS RENDEZVÉNYEIRŐL

A múzeumok sajátos tudományos rendezvényei a tudományos igényességgel készült kiállítások.

A millecentenáriumi évben a Hadtörténeti Múzeum kiemelt rendezvénye a *"HUSZÁROK - egy könnyűlovas csapatnem évszázadai"* című kiállítás volt. Az évekkel korábban megkezdett országos szintű gyűjtőmunka látványos és szép eredményt hozott. A sikerhez a múzeum saját anyagi lehetőségei nem voltak elégségesek, ám mind A honfoglalás 1100. évfordulója Emlékbizottság, mind a Honvédelmi Minisztérium pályázatán sikerült anyagi támogatást szereznünk. A kiállítás 1996. június 27-én nyílt meg. A kiállítás rendezője Dr. Ságvári György, a rendezésben közreműködtek Baczoni Tamás, Fejes Katalin és Cs. Kottra Györgyi. A Huszárok című kiállítás előtanulmánya Bécsben, a Collegium Hungaricumban mutatkozott be szép sikerrel 1996. márciusában.

Az 1996-os év nyitórendezvénye volt a *"Táncról-táncra, Bálok és táncvigalmak a kiegyezéstől a negyvenes évekig"* című kiállítás, amely szép példája volt az Országos Széchényi Könyvtár és Múzeumunk évek óta tartó szoros együttműködésének. E speciális életmód-kiállítás létrehozásához tucatnyi nagy közgyűjtemény, valamint magánszemélyek járultak hozzá. A kiállítás 1996. január 22 és május 21. között volt látogatható a nemzeti könyvtárban. A rendezők Dr. Makai Ágnes, Kreutzer Andrea és Szoleczky Emese voltak.

Kifejezetten a honfoglalás 1100. évfordulójához kapcsolódva vált látogathatóvá *"A katonai ellátás története a honfoglalástól napjainkig"* című kiállítás, amelyet a Magyar Honvédség Anyagi és Technikai Főcsoportfőnökséggel közösen rendeztünk. A kiállítás decembertől látogatható a Ruházati Ellátó Központban (Budapest, XI. ker. Daróci u. 5.)

Szintén speciális sokakat érintő és érdeklő témát dolgozott fel a *"Katonaiskolák az 1000 éves magyar oktatás történetében"* című tárlat, amelyet a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemmel közösen készítettünk. A kiállítás 1996. októberében nyílt meg, rendezte Dr. Bús János százados.

"A magyar harckocsizó fegyvernem 60 éve" című kiállítást közösen készítettük a Bolyai János Katonai Műszaki Főiskolával. A kiállítást Dr. Kovács Vilmos őrnagy rendezte. A tárlat a főiskolán volt látogatható októberben.

Buda 1686. évi felszabadításának évfordulójáról a *"Buda eliberata"* című kiállítással emlékeztünk meg, amelyet az Országos Széchényi Könyvtárral közösen és a Budai Polgári Casino anyagi támogatásával készítettünk. A tárlat 1996. szeptember 2-án nyílt meg, rendezők: Dr. Makai Ágnes, Cs. Kottra Györgyi és Szoleczky Emese.

Az 1848/49-es szabadságharc emigrációjáról állandó kiállítás készült a Vidini Kerületi Múzeum, a Szófiai Magyar Intézet és a Hadtörténeti Múzeum együttműködésében. A kiállítás 1996. szeptemberében nyílt meg, rendezte Dr. Kedves Gyula őrnagy.

A múzeum 1996-ban is folytatta azt a hagyományt, amely szerint rendszerese bemutatunk képzőművészeti kiállításokat is. Az ilyen jellegű kiállítások közül Szervátiusz Jenő életmű-kiállítása emelkedett ki.

PARÁDI JÓZSEF

„A NAPÓLEONI KÖZBIZTONSÁGI ŐRTESTÜLET ÚTJA PÁRIZSTÓL – ITÁLIÁN ÉS AUSZTRIÁN KERESZTÜL – BUDAPESTIG"

VIII. Rendvédelemtörténeti tudományos konferencia, Budapest, 1996. október 29 - november 1.

A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság, a Rendőrtiszti Főiskola, a Magyar Rendvédelemtörténeti Dokumentációs Központ és az Országos Rendőrfőkapitányság közös szervezésében került sor a XIX. és a XX. századot felölelő csendőrségtörténeti konferenciára.

Az immár csaknem évtizedes múltra visszatekintő konferenciasorozat hagyományainak megfelelően a rendezvényen a szakterület kutatói, a rokon szakterületek művelői, közgyűjtemények és felsőoktatási intézmények munkatársai és hallgatói, társadalmi szervezetek képviselői jelentek meg. A témakört aktívan művelők körén túlmenően – ugyancsak a rendezvény hagyományainak megfelelően – részt vettek még a szakterület iránt érdeklődők és a gyűjtők csoportjai is. Új jelenségként volt tapasztalható, hogy a szakterület veteránjai is szép számmal jelentek meg a rendezvényen.

A konferenciát a rendezők a Magyar Királyi Csendőrség megszervezője, Török Ferenc címzetes táborszernagy emlékének ajánlották. A konferenciasorozat tradícióinak megfelelően a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság ezúttal is a konferenciához kapcsolódóan tartotta meg éves közgyűlését.

A rendezvénysorozat konferenciáihoz minden évben, mint most is, kamarakiállítás kapcsolódott.

A VII. konferencia alkalmával a Bécs melletti Deutsch-Wagramban kerültek bemutatásra a magyar rendvédelmi ékítmények és kitüntetések. 1996-ban a konferencia helyszínén, Budapesten, a Rendőrtiszti Főiskolán megrendezett kamara-kiállítás mutatta be a volt Magyar Királyi Csendőrség egyen- ruházatát, ékítményeit, kitüntetéseit és rangrendszerét, valamint a személyi fegyverzet változásait. A magyar vonatkozású kiállítási anyagok mellett a közönség megismerkedhetett a francia és belga csendőrség öltözékeivel is.

A csaknem nyolcvan résztvevőt számláló konferenciát – a házigazda, *dr. Fazekas Attila* rendőr dandártábornok, főigazgató üdvözlő szavait követően – *dr. Keres László* rendőr ezredes az Országos Rendőrfőkapitányság közlekedésrendészeti főosztály-vezetője nyitotta meg.

A megnyitó keretében *vitéz Kis Gábor* úr, a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség vezetője, díszkardot adott át a Rendőrtiszti Főiskola főigazgatójának. A kard a XIX. század elejéről származó díszfegyver, melyet a francia csendőrségnél rendszeresítettek. Spanyol munka, első tulajdonosa egy, a francia-német határ közeléből származó német anyanyelvű parancsőrtiszt volt. A kard a későbbiek során is a Schéffer-család birtokában maradt ugyan, de annak a XVIII. században az Újvilágba vándorolt ágához került. A Schéfferek amerikai ágának leszármazottja a fegyvert a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösségnek adományozta azzal a szándékkal, hogy a Rendőrtiszti Főiskola számára ajánltassék fel. A Rendőrtiszti Főiskola pedig – az adomány elfogadása esetén – köteles azzal minden évben legkiválóbb hallgatóját megajándékozni.

Dr. Fazekas Attila válaszbeszédében hangsúlyozta, hogy a díszkard átvételével a tanintézet hagyományt kíván teremteni, mely által a tanulmányi eredmény nyilvános elismerése speciális – a fegyveres testületek sajátos jelképrendszerét tükröző – módon valósul meg.

A Magyar Köztársaság belügyminisztere védnökséget vállalt a díszkard-adományozás felett. Az adományozásra első ízben 1997 tavaszán fog sor kerülni a budai királyi vár Oroszlános udvarában, a rendvédelmi tisztavatás során.

A megnyitót követően 29-én délelőtt az elnöki tisztet *dr. Őry Károly,* a Rendőrtiszti Főiskola docense látta el.

Az első előadó, *Lugosi József* honvéd ezredes, a hadtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Múzeum igazgatója a Magyar Királyi Csendőrség által használt fegyvereket ismertette. A rendkívül látványos előadás élénk érdeklődést váltott ki a közönségből. Lugosi ezredes előadásai immár a konferenciasorozat elengedhetetlen részévé váltak, azokra a hallgatóság nagy várakozással tekint.

Dr. Őry Károly főiskolai docens a Maréchaussée-tól a Gendarmerie Nationale-ig címmel a francia csendőrség történelmi előzményeit tárta fel élvezetes előadói stílusban.

Jean Claude Marion tábornok, a francia csendőrség történeti szolgálatának vezetője a francia csendőrség modernizálásának aktuális kérdéseit mutatta be. Az alapos és tendenciákat feltáró, színvonalas szemléltetéssel gazdagított előadás nyomán a hallgatóság megismerkedhetett a francia csendőrség tradícióival és a testület jelenlegi helyzetével.

Búzás Pál, a Rendészeti Kutatóintézet munkatársa előadásában szintén a francia csendőrség modernizálásának aktuális kérdéseivel foglalkozott.

Zachar József honvéd ezredes, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese az osztrák csendőrség történetét mutatta be a kezdetektől 1918-ig, rámutatva az osztrák és a magyar csendőrség hasonlóságaira, közös gyökereire.

Ebéd után az elnöki teendőket *Keserű István* ny. határőr alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Rendőrtiszti Főiskola tanára látta el.

Parádi József, a történelemtudomány kandidátusa, rendőrtiszti főiskolai tanár, a Magyar Rendvédelemtörténeti Dokumentációs Központ vezetője, a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság elnöke a Magyar Királyi Csendőrség megalakulását és működését ismertette 1881-től 1918-ig. Az előadó a szervezet és feladatrendszer ismertetésén túl bemutatta a testület képzési rendszerét, humán viszonyait és a magyar rendvédelemben a vizsgált időszakban betöltött történelmi szerepét.

Dr. Ernyes Mihály rendőr dandártábornok, Baranya megye rendőrfőkapitánya „Pandúrság helyett csendőrség Baranyában, 1881-1884" című előadásában a Magyar Királyi Csendőrség e térségben történt kiépítésének nehézségeit és eredményeit vizsgálta. A rendkívül aprólékos és alapos adatbázist felsorakoztató előadó a csendőrség felállításának legfontosabb következményét abban jelölte meg, hogy a térségben helyreállt a rend, visszatért a közbátorság.

Csapó Csaba, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének tanársegéde a Magyar Királyi Csendőrség fegyverhasználati jogát ismertette. Az előadó arra a következtetésre jutott, hogy a testület fegyverhasználati joga alapvetően katonai volt, nem tartalmazott azonban különleges elemeket. A fegyverhasználati jog összhangban állt a törvényi környezettel, nem tette lehetővé, hogy a testület tagjai ezáltal különleges elbánásban részesüljenek.

Dr. Szabó Gyula rendőr alezredes „A csendőrség tagjainak oktatása és képzése a XIX. század végén és a XX. század elején" című előadásában a csendőrségi képzési rendszer kialakulását mutatta be, illetve annak kapcsolódását a honvédségi és a közigazgatási szakképzéshez. Az előadó gazdag témaanyaggal támasztotta alá mondandóját.

Az első nap előadásait hozzászólások és vita zárta.

A vita során elsőként *Zachar József* egészítette ki a csendőrség oktatásának témáját azzal, hogy a korabeli rendvédelmi testületek személyi állományával szemben követelmény volt annak a nyelvnek az ismerete, amelyet a lakosság a szolgálati helyen beszélt. Analóg példaként említette, hogy a véderő ezredeiben a tiszti karnak kötelező volt 3 éven belül elsajátítania azon nyelvet, amit a legénység 20%-a anyanyelvként használt. *Stájer József* a pandúrság témakörében egészítette ki értékes adatokkal az előadáson elhangzottakat. *Dr. Kiss István Géza* honvéd alezredes a Bűnügyi Múzeum helyzetéből kiindulva, történelmi példákra hivatkozva vázolta a rendvédelemtörténeti gyűjtemények lehetséges szerepét a képzésben. *Bajusz Zoltán* a csendőrség kiképzési irányelveinek bemutatá-

sával gazdagította a csendőrség képzéséről elhangzottakat.

A konferencia második napjának délelőttjén, október 30-án *Zachar József* honvéd ezredes, a történelemtudomány doktora látta el az elnöki teendőket.

Az előadások sorát *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, az Osztrák Hadilevéltár mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa nyitotta meg „A Magyar Királyi Csendőrség Története 1920-1945" című előadásával. Az előadó jól érzékeltette a magyarországi csendőrség történetében az adott időszakban meghatározó jelenségeket (a specializálódást, technikai fejlődést, illetve a testületnek politikai események játékszerévé válását a deportálásokat illetően).

Dr. Suba János százados, a Hadtörténelmi Térképtár munkatársa „A rendvédelmi testületek működési feltételeinek kialakulása az északi demarkációs vonalon, 1919-1922" címmel tartott előadásában a határkijelöléssel kapcsolatos rendkívül sokrétű rendvédelmi teendőket szedte csokorba és értékelte azok eredményeit.

Bacsa Gábor ny. határőr alezredes, kandidátus a csendőrségnek a Zala megyei határőrizetben történő részvételét vizsgálta. Az előadó úgy foglalt állást, hogy a véderő alakulatait leszámítva a csendőrség képezte a vizsgált időszak kezdetén a magyar határőrizet gerincét, majd a határőrizeti szervekhez (vámőrség, határőrség, határvadászok) került a primátus, azonban a csendőrség végig jelen volt a magyar határőrizetben.

Csóka Ferenc a csendőrségnek a hírszerzésben betöltött szerepét vizsgálta. Az előadó fél évszázadot fogott át, bemutatta az a csendőrség sajátos és fontos szerepét a magyar hírszerzésben, az Ewidenzbureautól a VKF-2-ig.

Hegedűs Róbert honvéd alezredes, kandidátus „A csendőrség szerepe a két világháború közötti Magyar Királyság biztonsági koncepciójában" című előadásával a témában ismert tényeket igyekezett összefoglalni.

Forró János rendőr alezredes, a Fejér megyei Rendőr-főkapitányság Személyi Osztályának vezetője a csendőrkerületek rendvédelmi tevékenységének értékelését végezte el előadásában. A gazdag adatbázisra épülő értékelés során az előadó szemléletesen érzékeltette a csendőrkerületek rendvédelmi feladatkörét és ered-ményeit.

Ebéd után az elnöki teendőket *Dombrády Lóránd*, a hadtudomány doktora látta el.

Lengyel László Török Ferenc címzetes táborszernagy pályafutását mutatta be, kiemelve az életút leglényegesebb részét képező időszakot, amely a Magyar Királyi Csendőrség megszervezését foglalta magába.

Ravasz István honvéd alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos főmunkatársa „Csendőrpuccs vagy zászlószentelés" című előadásában egy régóta nyitott kérdésre adott választ. Korábban megoszlottak a vélemények abban a kérdésben, hogy a Magyar Királyi Csendőrség, illetve annak egy része megkísérelt-e puccsot szervezni a kormányzó ellen. Az előadó minden kétséget kizáróan és egyértelműen bebizonyította, hogy csendőrpuccs nem volt.

Ságvári György, a hadtudomány kandidátusa, a Hadtör-téneti Múzeum főmúzeológusa a Magyar Királyi Csendőrség egyenruhájának fejlődését mutatta be a szervezet fennállásának időszakában a magyar és az európai egyenruha-változások tükrében. Az előadás új témák feltárásával, illetve a fejlődési tendenciák felvázolásával komplex ismeretet nyújtott a csendőrségi öltözékek alakulását illetően.

Zeidler Sándor a magyar csendőrség szimbólumrendszerének fejlődését ismertette a hazai társ rendvédelmi szervezetek és az európai csendőrségek szimbólumrendszereivel párhuzamosan.

A konferencia második napjának előadásait is vita zárta. A vita során a legtöbb hozzászólást *Ravasz István* előadása váltotta ki. A hozzászólók – a kérdéses időpontban a Magyar Királyi Csendőrség tisztjei (*v. Kiss Gábor, v. Domokos Sándor, v. Szelei József, v. Komporday Pál*) – az események résztvevőiként megerősítették az előadásban elhangzottakat. *Suba János* előadásához *v. Domokos Sándor* szólt hozzá, aki az 1939-es sátoraljaújhelyi határral kapcsolatban tett értékes észrevételeket. *Szakály Sándor* előadásához *v. Szelei József és Parádi József* szólt hozzá. *Vitéz Szelei József* a csendőrörsök által készített feljelentések témájában ismertette személyes emlékeit. *Parádi József* a csendőrképzés azon oldalát fejtette ki hozzászólásá-

ban, amely a Magyar Királyi Csendőrséget a társ rendvédelmi szervezetekkel kötötte össze. *Hegedűs Róbert* előadásához *Bajusz Zoltán és Komporday Pál* szólt hozzá. Az előadó által kifejtett verzióval szemben mindketten ellenvéleményüket fejtették ki a biztonsági koncepcióval kapcsolatban. A hozzászólók úgy értékelték, hogy az előadó túldimenzionálta a csendőrség szerepét a politikai bűnügyek felderítése tekintetében. Állításukat elsősorban a csendőrség e feladatra mobilizálható szűkös személyi és anyagi feltételrendszerével támasztották alá.

A konferencia harmadik napjának délelőttjén, október 31-én *Mezey Barna* egyetemi docens, a történelemtudomány kandi-dátusa, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudo-mányi Kara Magyar Jogtörténeti Tanszékének vezetője látta el az elnöki teendőket.

Az első előadó, *Kaiser Ferenc,* a csendőrörsök mindennapi életébe vezette be a hallgatóságot.

Dr. Fazekas Csaba, a Miskolci Egyetem tanársegéde a csendőrség és a kisegyházak kapcsolatával ismertette meg a hallgatóságot a korabeli szolgálati feladatok tükrében. A Magyar Királyi Csendőrség ezen tevékenysége kevésbé volt az érdeklődés középpontjában, mint a testület klasszikus rendvédelmi teendői. A hallgatóság élénk érdeklődését váltotta ki az ismeretlen téma és annak színvonalas feldolgozása.

K*eserű István* ny. határőr alezredes, kandidátus a Magyar Királyi Csendőrség egyes alakulatainak tevékenységét ismertette a második világháború magyarországi hadműveleteiben.

Dr. Kiss István Géza honvéd alezredes, a Hadtörténeti Múzeum főmúzeológusa „A Magyar Királyi Csendőrség hagyományai, múzeális emlékanyagainak őrzési helyei hazánkban és külföldön" című előadásában a több földrészen fellelhető emlékanyagok kiállítási helyét vette számba és a gyűjtemények tartalmát ismertette.

Szelei József „Katonából csendőr, csendőrből járőrvezető" című előadásában a csendőr karrierívet ismertette, amely az átláthatóság és kiszámíthatóság tekintetében példamutatónak tekinthető akár napjaink viszonyai között is.

Ebéd után az elnöki teendőket *Parádi József* kandidátus, főiskolai tanár, a Rendőrtiszti Főiskola Magyar Rendvédelem-történeti Dokumentációs Központjának vezetője vette át.

Dr. Kovács Jenő hadifogsága emlékeit igyekezett megosztani a jelenlévőkkel.

V. Domokos Sándor „A Kanadai Királyi Lovas Csendőrség" című előadásában gazdag ismeretanyag birtokában és lenyűgöző szemléletességgel mutatta be a kanadai csendőrség történetét, a testületnek a csendőrségre jellemző általános és kanadai sajátosságait.

Mezey Barna, az állam- és jogtudomány kandidátusa, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Jogtörténeti Tanszékének vezetője „A csendőrség európai mintái" címen tartotta meg előadását. Történeti áttekintést adott a városi és vidéki rendvédelem kialakulásáról, típusairól, valamint jellemző különbségeiről és sajátosságairól. Kiemelte a vidéki rendvédelem fejlődésének útját addig az időszakig, amikor állami feladat lett a rend fenntartása. Külön részben mutatta be a mintaátvételt, mint sajátos formát a magyar rendvédelem történetében. Összegezte a kiépített magyar közigazgatási szervezet átalakulásait (királyi és nemesi vármegye, a Habsburg-hatás, 1848/49-ben a mezőrendőrség, a nemzetőrség, stb.), mely az 1867-es kiegyezés után minden osztrák vonatkozást elvetett és a magyar közigazgatásnak legjobban megfelelő, a vidék közrendjét, biztonságát szavatoló legsikeresebb átvétel volt. Ez az út vezetett a m. kir. csendőrség 1881. évi megalakulásához.

V. Kiss Gábor zárta az előadásokat. A Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség nevében kitüntetést nyújtott át dr. Őry Károlynak a csendőrség története feltárásának terén kifejtett tevékenységéért.

A kitüntetést követően került sor a vitára. *V. Serényi István* a Magyar Királyi Csendőrség morális állapotát ismertette az 1940-es években. *Bajusz Zoltán Kaiser Ferenc* előadásához szólt hozzá. Követendő példaként jelölte meg a csendőrségi karrierívet. *Zeidler Sándor Domokos Sándor*hoz intézett kérdést a japán származású idegen állampolgárok kitelepítését illetően a második világháború során, melyet a kanadai csendőrség hajtott végre. Domokos Sándor válaszában úgy fogalmazott, hogy rendkívül sok hasonlatosság van a Magyar Királyi Csendőrség és a kanadai

csendőrség második világháború alatti deportálási tevékenysége között. Magyarországon azonban a harcokat követően kiépült új politikai rendszer – aktuálpolitikai megfontolásoktól vezérelve – merőben másképp ítélte meg a testület ezen tevékenységét, mint a kanadai. *Lám Béla* és *Fráter János* hozzászólásával megerősítette a *Ravasz István* előadásában elhangzottakat arra vonatkozóan, hogy csendőrpuccs nem volt. Mint az események résztvevői, mindketten tanúsították, hogy a Magyar Királyi Csendőrség nem kísérelt meg puccsot a kormányzó ellen.

Dr. Mokány József, a Szemere Bertalan Magyar Rendvéde-lemtörténeti Alapítvány elnöke az alapítvány munkájáról kívánt tájékoztatót adni, többek között arról, hogy az alapítvány milyen eszközökkel tudja segíteni a magyar rendvédelemtörténet művelését, a társaság kitűzött feladatait. Hozzászólását írásban nyújtotta be, mivel szakmai elfoglaltsága miatt távol maradt.

A konferenciát a soros elnök, *Parádi József* úgy foglalta össze, hogy az

– hozzájárult a volt Magyar Királyi Csendőrség objektívabb megítélésének elősegítéséhez;

– segítette a testülettel kapcsolatos tévhitek tisztázását;

– új tudományos eredménynek tekinthető a csendőrpuccs eddig vitatott kérdésének tisztázása.

Az elnök felhatalmazást kapott a konferenciától arra, hogy – a rendezvény hagyományainak megfelelően – juttassa el a belügyminiszterhez a tanácskozás során felmerült történelmi tapasztalatok mának szóló üzenetét.

A konferenciát *Körmendi Ferenc* zárta, aki a Magyar Királyi Csendőrség Bajtársi Közössége nevében köszönetet mondott a szervezőknek azért, hogy a magyar csendőrség történetével objektív megközelítésben, tudományos alapossággal foglalkoztak, hozzájárulva ezzel nemzeti történelmünk ezen részének alaposabb feltárásához.

A konferencia negyedik napján került sor a fakultációs programra, melyen elsősorban a külföldről érkezettek vettek részt. A három földrészről (Ausztrália, Amerika, Európa) és tíz országból érkezők többsége 40 fő körüli létszámmal vett részt a fakultációs programban, melynek keretében az érdeklődők megtekinthették a tarnamérai rendőrtörténeti gyűjteményt, valamint Eger fontosabb kultúrtörténeti nevezetességeit.

A VIII. Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia résztvevői az eredményes munka tudatában köszönhettek el egymástól. A rendezvény a résztvevők egyöntetű véleménye szerint hozzájárult ahhoz, hogy a témával foglalkozók jobban megismerhessék egymás munkásságát, és új eredményekkel gazdagította a Magyar Királyi Csendőrség történetét.

1997 őszén kerül sor a IX. Rendvédelemtörténeti Konferenciára, melynek témája a gazdasági rendvédelem lesz. A rendezvényre előadásokkal 1997 áprilisáig lehet jelentkezni. A részvételi szándékot 1997. május 31-ig kell bejelenteni a szervezőknél, akik bővebb felvilágosítással is szolgálnak: H-1121 Budapest, XII., Farkasvölgyi út 12, vagy H-1125 Budapest, Pf. 27. Telefon: +36 (1) 212-45-55/380

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF — Magyarok a Habsburg-haderőben, 1683-1792 ------ 3

TÁTRAI SZILÁRD — A Vitézi Rend első évtizedének története -------- 49

KÖZLEMÉNYEK

KRÁMLI MIHÁLY — Az IMPLACABILE. Kísérlet az önálló magyar haditengerészet felállítására 1848-ban ---------- 84

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT — Görgei Artúr szolnoki iratai 1848. augusztus 27 – szeptember 25. (október 4.) ---------- 114

SZEMLE

BOZSÓKY PÁL GERŐ — Keresztes hadjáratok *(Nagy Domokos Imre)* ------ 176

PÁLFFY GÉZA — Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században *(Heckenast Gusztáv)* – ------ 178

H. SZABÓ LAJOS — A szabadságharc és az emigráció pénzei, kitüntetései, 1848-1866 *(Hermann Róbert)* ---------- 179

SIPOS PÉTER – RAVASZ ISTVÁN (szerk.) — Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs *(Rázsó Gyula)* ---------- 182

SLAYTON D. LAURIE — The Propaganda Warriors *(Veszprémy László)* ------ 186

* * * — Rendőrségi napi jelentések, 1956. október 23 – december 12. *(Markó György)*---------- 187

PATAKY IVÁN — A vonakodó szövetséges *(Balló István)* ---------- 190

TIMOTHY M. LAUR – – STEVEN L. LLANSO — Encyclopedia of Modern U.S. Military Weapons. *(Domokos György)* ---------- 191

KRÓNIKA

BEZZEG MÁRIA — A Hadtörténeti Múzeum 1996. évi tudományos rendezvényeiről ---------- 193

PARÁDI JÓZSEF — "A napóleoni közbiztonsági őrtestület útja Párizstól – Itálián és Ausztrián keresztül – Budapestig". VIII. Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia. Budapest, 1996. október 29 – november 1. ------- 194

CONTENTS

STUDIES

JÓZSEF ZACHAR — Hungarians in the Hapsburg Armed Forces, 1683-1792 – 3

SZILÁRD TÁTRAI — The History of the First Decade of the Knightly Order of Vitéz 49

PUBLICATIONS

MIHÁLY KRÁMLI — The IMPLACABILE. An Attempt to Create an Independent Hungarian Navy in 1848 ---------- 84

HISTORICAL SOURCES

RÓBERT HERMANN — Documents of Artúr Görgei. Szolnok, 27 August – 25 September (4 October) 1848 ---------- 114

REVIEW

PÁL GERŐ BOZSÓKY — Crusades *(Imre Nagy Domokos)* ---------- 176

GÉZA PÁLFFY — Military Jurisdiction in Royal Hungary in the 16 – 17th Centuries *(Gusztáv Heckenast)* ---------- 178

LAJOS H. SZABÓ — The Coins and Decorations of the War of Independence and the Emigration, 1848-1866 *(Róbert Hermann)* --- 179

PÉTER SIPOS – – ISTVÁN RAVASZ (Ed.) — Hungary in World War II. Encyclopedia, A-Z *(Gyula Rázsó)* ---------- 182

SLAYTON D. LAURIE — The Propaganda Warriors *(László Veszprémy)*------ 186

* * * — Police Daily Reports from 23 October till 12 December 1956 *(György Markó)* ---------- 187

IVÁN PATAKY — The Hesitating Ally *(István Balló)* ---------- 190

TIMOTHY M LAUR – – STEVEN L. LLANSO — Encyclopedia of Modern U.S. Military Weapons *(György Domokos)* ---------- 191

CHRONICLE

MÁRIA BEZZEG — Scientific Events at the War History Museum, 1996 --- 193

JÓZSEF PARÁDI — „The Route of the Napoleonic Guard-Corps of Public Security from Paris – through Italy and Austria – to Budapest". 8th Scientific Conference on the History of the Defence of Country Order, Budapest, 29 October – 1 November 1996 ---------- 194

TABLE DES MATIERES

ETUDES

JÓZSEF ZACHAR — Des Hongrois dans la force armée des Habsbourg, 1683-1792 — 3

SZILÁRD TÁTRAI — L'histoire des premiers dix ans de l'Ordre des Guerriers — 49

COMMUNICATIONS

MIHÁLY KRÁMLI — L'IMPLACABILE. Tentative de créer la marine de guerre indépendante hongroise en 1848 ---------- 84

PUBLICATIONS DE SOURCE

RÓBERT HERMANN — Les documents de Szolnok d'Artúr Görgei. De 27 août aut 25 septembre 1848 (le 4 octobre) ---------- 114

REVUE

PÁL GERŐ BOZSÓKY — Croisades *(Imre Nagy Domokos)* ---------- 176

GÉZA PÁLFFY — La juridiction militaire dans la Hongrie Royale aux XVIe-XVIIe siècles *(Gusztáv Heckenast)* ---------- 178

LAJOS H. SZABÓ — L'argent et les décorations de la guerre d'indépendance et de l'émigration, 1848-1866 *(Róbert Hermann)* ---- 179

PÉTER SIPOS-
-ISTVÁN RAVASZ (réd.) — La Hongrie dans la 2ème guerre mondiale. Encyclopédie, A-Z *(Gyula Rázsó)* ---------- 182

SLAYTON D. LAURIE — The Propaganda Warriors *(László Veszprémy)* ------ 186

* * * — Rapports policiers quotidiens du 23 octobre au 12 décembre 1956 *(György Markó)* ---------- 187

IVÁN PATAKY — L'allié qui hésite *(István Balló)* ---------- 190

TIMOTHY M LAUR -
- STEVEN L. LLANSO — Encyclopedia of Modern U.S. Military Weapons. *(György Domokos)* ---------- 191

CHRONIQUE

MÁRIA BEZZEG — Événements scientifiques dans le Musée d'Histoire Militaire, 1996 ---------- 193

JÓZSEF PARÁDI — „Le trajet du corps de garde de la sécurité publique napoléonien de Paris à Buda pest, par l'Italie et l'Autriche." VIIIème Conférence Scientifique d'Histoire de Protection d'Ordre, Budapest, du 29 octobre au 1er novembre 1996 ---------- 194

INHALT

STUDIEN

JÓZSEF ZACHAR — Die Ungarn in der Habsburger Armee, 1683-1792 ---- 3

SZILÁRD TÁTRAI — Geschichte des ersten Jahzehntes des Vitézi Rend (Heldenorden)---------- 49

MITTEILUNGEN

MIHÁLY KRÁMLI — Die IMPLACABILE. Erster Versuch zur Gründung der unabhängigen ungarischen Kriegsmarine im Jahr 1848 – 84

QUELLENPUBLIKATIONEN

RÓBERT HERMANN — Die Szolnoker Schriften von Artúr Görgei, 27. August – – 25. September (4. Oktober) 1848 ---------- 114

RUNDSCHAU

PÁL GERŐ BOZSÓKY — Die Kreuzzüge *(Imre Nagy Domokos)*---------- 176

GÉZA PÁLFFY — Militärgerichtsbarkeit im Königlichen Ungarn im 16–17. Jahrhundert *(Gusztáv Heckenast)* ---------- 178

LAJOS H. SZABÓ — Die Münzen und Auszeichnungen des Freiheitskampfs und der Emigration, 1848–1866 *(Róbert Hermann)* --- 179

PÉTER SIPOS -- ISTVÁN RAVASZ (Ed.) — Ungarn im Zweiten Weltkrieg. Ein Lexikon von A bis Z *(Gyula Rázsó)* ---------- 182

SLAYTON D. LAURIE — The Propaganda Warriors *(László Veszprémy)* ----- 186

* * * — Die Tagesmeldungen der Polizei 23. Oktober – 12 Dezember 1956 *(György Markó)* ---------- 187

IVÁN PATAKY — Der zögernde Verbündete *(István Balló)* ---------- 190

TIMOTHY M LAUR - -STEVEN L. LLANSO — Encyclopedia of Modern U.S. Military Weapons *(György Domokos)* ---------- 191

CHRONIK

MÁRIA BEZZEG — Wissenchaftliche Tagungen im Heeresgeshichtlichen Museum zu Budapest im Jahr 1996 ---------- 193

JÓZSEF PARÁDI — Der Weg des öffentlichen Wachdienstes der Napoleonzeit (Paris-Italien-Österreich-Budapest). Die VIII. wissenschaftliche Konferenz für ungarische Polizeigeschichte. Budapest, 29. Oktober – 1. November 1996 -- 194

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Венгры в вооруженных силах Габсбургов, 1683-1792 — 3
СИЛАРД ТАТРАИ — История первого десятилетия Ордена „Витязей"– – — 49

ПУБЛИКАЦИИ

МИХАЙ КРАМЛИ — IMPLACABILE. Попытка сформировать самостоятельный венгерский военно-морской флот в 1848 году — 84

ИСТОЧНИКИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Сольнокские документы Артура Гергеи в 1848 году, 27 августа – 25 сентября (4 октября) – – – – – – – – — 114

ОБЗОР

ПАЛ ГЕРЁ БОЖОКИ — Крестовые походы *(Имре Надь Домокош)* – – – – – — 176
ГЕЗА ПАЛФФИ — Военное правосудие в королевской Венгрии в XVI–XVII веках *(Густав Хеккенаст)* – – – – – – – – – – — 178
ЛАЙОШ Х. САБО — Деньги и награды освободительной борьбы и эмиграции 1848–1866 гг. (*Роберт Херманн*) – – – – — 179
ПЕТЕР ШИПОШ – – ИШТВАН РАВАС (ред.) — Венгрия во второй мировой войне. Лексикон (А - Я) *(Дюла Ражо)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – — 182
СЛЭЙТОН Д. ЛОУРЬЕ — The Propaganda Warriors *(Ласло Веспреми)* – – – – — 186
* * * — Дневные рапорты полиции 23 октября – 12 декабря 1956 года. *(Дьёрдь Марко)* – – – – – – – – – – – — 187
ИВАН ПАТАКИ — Отвиливающий союзник *(Иштван Балло)* – – – – – — 190
ТИМОТИ М. ЛАУР – – СТИВЕН Л. ЛЛАНСО — Encyclopedia of Modern U.S. Military Weapons *(Дьёрдь Домокош)* – – – – – – – – – – – – – – – — 191

ХРОНИКА

МАРИЯ БЕЗЗЕГ — Научные мероприятия в Военно- Историческом Музее в 1996 году – – – – – – – – – – – – – – – – — 193
ЙОЖЕФ ПАРАДИ — „Путь наполеоновского корпуса охраны общественного порядка от Парижа - через Италию и Австрию - до Будапешта", VIII Научная Конференция по Истории Охраны Порядка, Будапешт, 29 октября – 1 ноября 1996 года– – – – – – – – – – – – – – – — 194

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Koszó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Perjés Gábor orvos, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004-20171993. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H-1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: +36 (1) 156-9522, 156-9970.

Ára: 170,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az "első közlés" kívánalmainak.
2. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.
3. A szerkesztőség optimálisnak az 1,5-2,5 ív (60-100.000 "n") terjedelmű kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni.
4. Folyóiratunk az évszázadokat - az idézetek, címek kivételével - római számmal jelöli.
5. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok is. A recenziók terjedelme az 5 kéziratoldalt (kb. 10.000 "n") lehetőleg ne haladja meg.

A számítógépes szövegfeldolgozás kívánalmai

1. Folyóiratunkat az ívből számítógépen állítjuk elő, ezért kérjük tisztelt szerzőinket, hogy írásaikat 3,5"-os kislemezen Word for Windows 6.0 (7.0) szövegszerkesztő programba írva juttassák el a szerkesztőségbe 1 kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében.
2. Az oldalszámokat az egyes lapoldalakon felülre kérjük.
3. A tabulátorral beállított bekezdés nem felel meg a kívánalmaknak; csak a bekezdés-formátumban beállított 0,45 cm-es bekezdést fogadjuk el.
4. Betűtípus: Times New Roman CE 10 (a betűtípus része a programnak).
5. A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük; a lábjegyzet-hivatkozás formátum Times New Roman CE 10 felső indexjel. A lábjegyzet szövege: Times New Roman CE 9.
6. A jegyzetapparátusban a hivatkozott művek szerzőjének neve kurziválandó; az oldalhivatkozás jele "o." és nem "p". A hivatkozások során a Hadtörténelmi Közleményekben a kiadót nem tüntetjük fel, csak a kiadás helyét és évét, a kiadás helyének rövidítetlen formájával: pl. "Budapest" és nem "Bp".
7. Táblázatok: nagy méretű táblázatok esetén (melyek meghaladják a szedéstükör szélességét [12,6 cm]) a táblázatokat kérjük a szöveg végére illeszteni, külön szakaszban.

110. ÉVFOLYAM 1997 JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Zakar Péter
A magyar hadsereg tábori lelkészeinek szolgálati viszonyai 1848-49-ben

Nyárády Gábor
Júdáspénzért a bajtársakat ...
Adatok az Almásy-Nedeczky-szervezkedés történetéhez, 1864

Rákóczy Rozália
Regulamentum militare, 1699

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Koszó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Perjés Gábor orvos, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004-20171993. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H-1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: +36 (1) 156-9522, 156-9970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

110. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1997. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ábrahám Barna egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *dr. Balla Tibor* százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Balló István* alezredes, a hadtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Domokos György,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Fallenbüchl Zoltán,* a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Hermann Róbert,* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Horváth András,* a Hadtörténelmi (Hadtudományi) Könyvtár munkatársa (Budapest); *dr. Makai Ágnes,* a Hadtörténeti Múzeum főigazgatójának helyettese (Budapest); *dr. Markó György* ezredes, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója (Budapest); *dr. Molnár András* főlevéltáros, Zala Megyei Levéltár (Zalaegerszeg); *Négyesi Lajos* százados, Kossuth Lajos Katonai Főiskola, Hadtörténeti Tanszék, (Esztergom); *dr. Nyárády Gábor* újságíró (Budapest); *Ölvedi Ignác* ny. ezredes, a hadtudomány doktora (Budapest); *Pataky Iván* ny. ezredes, a hadtudomány kandidátusa (Budapest); *dr. Rákóczy Rozália* a Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest); *Süttő Szilárd* (Budapest); *Veszprémy László* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi (Hadtudományi) Könyvtár igazgatója (Budapest); *dr. Zakar Péter* egyetemi tanársegéd, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Történelemtudományi Tanszék (Szeged).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2 – 4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 156–9522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Kiadó főigazgatója

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22., 1440. Telefon: 133–1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 680,–Ft, negyedévre 170,–Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219–98636 / 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H – 1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

ZAKAR PÉTER

A MAGYAR HADSEREG TÁBORI LELKÉSZEINEK SZOLGÁLATI VISZONYAI 1848–49-BEN

Az alábbiakban az 1848–49-es magyar hadsereg tábori lelkészi karának szolgálati viszonyaival szeretnénk megismertetni az olvasót. A nem harcoló testületek közül mindeddig talán a legkevésbé feldolgozott problémák egyike a hadlelkészek tevékenysége. Ezt a hiányt kíséreljük meg legalább részben pótolni, amikor a tábori lelkészek rangjáról, állomáshelyéről és fizetéséről írunk. Ezek pontos ismerete nélkülözhetetlen, ha a későbbiekben a tábori lelkészek szabadságharcban játszott szerepének komplex értékelésére szeretnénk vállalkozni. Ugyancsak vizsgálatunk tárgyát képezi a hadlelkészi kar felekezeti összetétele is. Kérdés, hogy a háborús viszonyok közepette sikerült-e, és ha igen, milyen mértékben sikerült a liberális egyházpolitikai elvek egy részét a hadsereg kötelékébe átültetni.

A tábori lelkészek rangja

Ma már kissé bizarrnak tűnhet a kérdésfelvetés, vajon volt-e a tábori lelkészeknek rangja? Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a cs. kir. hadseregben a tábori lelkészek számára 1855-ig semmilyen meghatározott rang nem volt megállapítva, akkor a kérdés jogosságához nem férhet kétség. Katonai ranggal ugyan nem rendelkeztek, de mégis az ezred tisztikarához számították őket. Amellett, hogy irányukban minden katonai egyénnek, különbség nélkül, illő tisztelettel kellett viselkednie, szemlék alkalmával és a havi kimutatásokban közvetlenül a törzstisztek után sorolták őket. Temetésükre nézve pedig a főhadnagyok számára előírt temetési rend volt az irányadó. Katonai rangjuk tehát nem volt, de mégis a tisztekkel egyenrangúaknak tartották őket. Alighanem ezt a helyzetet értette félre Harsányi Samu életrajzírója, amikor arról írt, hogy az Itáliában állomásozó két protestáns lelkész kapitányi rangban volt alkalmazva. E félreértés napjainkban ismét felbukkant a sajtóban.[1]

Változtatott-e ezen a sajátos helyzeten a szabadságharc hadvezetése? Megítélésünk szerint nem. A magyarországi, illetve az erdélyi tábori főpaptól távol álltak az ilyen jellegű újítások. Mészáros Lázár hadügyminiszter Markovich Antalt 1848. július 24-én tábori lelkésszé nevezte ki. A kinevezési okiratban nincs utalás katonai rangra. Ez nem csak ebben az egy esetben volt így. A tábori lelkészek többségét a hadügyminisztérium nevezte ki, illetve erősítette meg állásában, s ezen iratok egyikében sem olvashatunk a

[1] Az osztrák tábori lelkészek „rangjáról": *Bielik* 1901. 97. o. és 171–172. o. *Melichár* 1899. 40., 258. o.; *Borovi* 1992. 48. o. Harsányi Samu tiszti rangjáról tévesen: *Harsányi* 1926. 33. o. Átveszi ezt *Dezső* 1941. 52. o., illetve *Csohány* 1994. 5. o.

tábori lelkészek katonai rangjáról. Hasonló a helyzet az általuk beküldött jelentésekkel is. Ha tiszti rangjuk lett volna, azt kétségtelenül feltüntették volna aláírásuk mellett, ennek azonban nincs nyoma. Ugyanígy a hadügyminisztériumban készített kimutatásokban sincs a tábori lelkészek neve mellett katonai rang feltüntetve.[2]

Ebben a kérdésben különben maga Vidasics Ede, a hadügyminisztérium (HM) hadlelkészi osztályának főnöke sem volt pontosan tájékoztatva. Fazekas Rajmondnak, a karcagi kórház ideiglenes tábori lelkészének tiszti rangot firtató kérdésére ugyanis 1849. február 21-én a következőket válaszolta: „Mi végre a rangot illeti. A volt rendszer szerint a tábori lelkészek hallomás után szólva századosi ranggal bírtak; jelenleg azonban – mint hadügyminiszter úrtól hallottam »tiszti« ranggal bírnak."[3]

A tévedés egyáltalán nem meglepő, hiszen Vidasics, aki katonai szolgálatát megelőzően Nagyváradon tanított, aligha rendelkezett pontos információkkal a cs. kir. hadsereg rangviszonyairól. A lényegen ez sem változtat, hiszen Mészárosra hivatkozva ő is azt állítja, hogy a tábori lelkészeket a tisztek között tartják ugyan számon, de meghatározott katonai rangjuk nincs. Tábori lelkészeknek katonai rangfokozattal való ellátását Mednyánszky Cézár, Vidasics utóda is elutasította. Josef Kohlman ezredes Geiszler Jánost, a 14. (1. székely) határőr–gyalogezred lelkészét 1849. június 17-én kelt felterjesztésében „különösen azon érdeméért, mellyel a székelyek között a jó hangulatot fáradhatatlan buzgalmával helyreállította, századosi rangra előléptetni" ajánlotta. A hadügyminisztérium osztályfőnöke elutasította a kérelmet, mondván: „a tábori lelkészi hivatal a rangfokozat eszméjével ellenkezik", s ezért a nevezett tábori lelkészt nem lehet századosi rangra ajánlani, vagy felterjeszteni.[4]

Így megítélésünk szerint ebben a vonatkozásban a szabadságharc hadserege a korábbi gyakorlatot folytatta. Ennek ellenére röviden szeretnénk utalni azokra a forrásokra is, amelyekkel álláspontunk csak nehezen egyeztethető össze. Mindenekelőtt arra, hogy a tábori lelkészi állás és a rangfokozat együttes fennállásának összeegyeztethetetlensége nem zárja ki azt, hogy valaki először tábori lelkészi, majd tiszti (főtiszti) feladatkört lásson el. Bíró Sándor rétyi református lelkész már 1848 tavaszán a helyi nemzetőrség szervezője (nemzetőrségi százados) volt. 1849 telén tábori lelkésznek nevezték ki, néhány hónapos sikeres működés után lemondott állásáról, Csíkba utazott és a szabadságharc hátralévő időszakában, mint a 4. székely határvéd–zászlóalj századosa tevékenykedett. Ha az ilyen és ehhez hasonló eseteket leszámítjuk, még mindig marad néhány olyan tábori lelkész, akinek állítólag katonai rendfokozata *is* volt. Példaként említhetnénk Bardocz Jánost, Benkő Pált vagy Mely Károlyt. Az ő katonai rangjukról viszont olyan munkákban történik említés, amelyek pontosság tekintetében több kívánnivalót hagynak maguk után, s megállapításaik a modern szakirodalommal sem hozhatók minden esetben összhangba. További közös jellemzőjük, hogy tábori lelkészi működésüknek a korabeli iratanyagban még nem sikerült a nyomára bukkanunk. Nem tudjuk kizárni azt a lehetősé-

[2] A tábori lelkészek kinevezésével foglalkozó iratok többsége megjelent a *Közlöny*ben, az iratok fogalmazványai megtalálhatóak a MOL H 75 dobozaiban. Markovich kinevezése: MOL H 146 12.d. 4091.sz. (eredeti tisztázat), másolata HL VI. 34.6.d. 1848. július 24.

[3] Vidasics véleménye: MOL H 75 1849:3949.

[4] Kohlman és Mednyánszky levélváltása: MOL H 75 1849:22 383., 25 954.

get, hogy egyszerre voltak tábori lelkészek és főtisztek, ám ennek valószínűsége csekély. Az álláspontunkkal szemben felhozható legsúlyosabb érv Láposi Géza római katolikus lelkésznek, a 35. (Zrínyi) honvédzászlóalj tábori lelkészének a pályafutása. Ő ugyanis valóban egyszerre volt tábori lelkész és főtiszt (végül százados). Személye mégsem lehet perdöntő ebben a kérdésben. Kinevezésénél ugyanis bizonyíthatóan adminisztratív hiba történt, s noha ez a végeredményen nem sokat változtat, pályafutása a tábori lelkészek között egészen kivételes volt.[5]

A tábori lelkészek tiszti rangjának kérdésében véleményünket tehát az alábbiakban összegezhetjük. Az 1848-49-es magyar hadseregben – a cs. kir. hadsereghez hasonlóan – a tábori lelkészeknek nem volt tiszti rangfokozata. A cs. kir. hadseregtől átvett tábori lelkészeknek azért nem lehetett, mert ott azt csak 1855-től kezdve vezették be. A hadügyminisztérium által kinevezett, illetve megerősített hadlelkészek esetében pedig a kinevezési okmányok nem utalnak erre. Ezeket a tényeket egy-két kivételes esettől eltekintve a szabadságharc időszakának egészére érvényesnek tartjuk.

Szolgálati hely

A tábori lelkészek állomáshelyének kérdése kezdetben a rangviszonyokhoz hasonlóan alakult. A szerveződő magyar hadsereg átvette az osztrák mintákat. Eszerint minden ezred egy-egy plébániát alkotott és az ezredkáplán látta el a lelkészi teendőket. Ugyancsak az osztrák mintához hasonlóan működtek hadlelkészek a várakban, illetve helyőrségekben, valamint a katonai intézetek kötelékében. Érdekességként megemlíthetjük, hogy 1848-ban a MÉSZÁROS hadigőzösön is teljesített szolgálatot tábori lelkész. Ez az ezred–plébánia rendszer azonban nem illett tökéletesen a magyar viszonyokhoz. Voltak olyan sorezredek, amelyeknek csak egy zászlóalja állt a magyarok mellé, s a „plébánia" így kettészakadt. A honvédség lelki gondozása sem volt megoldott. A honvédséget eleve zászlóaljanként szervezték, s noha 1848 decemberében az OHB felvetette ezredekbe való összevonásukat, az végső soron nem történt meg.[6]

A HM tábori lelkészi osztályának vezetése viszont következetesen ellenállt az olyan törekvéseknek, hogy egyes önálló zászlóaljakhoz is kinevezzenek tábori lelkészeket. Ez nem jelenti azt, hogy ne lenne tudomásunk néhány kivételről, de a többség ezredeknél, magasabbegységeknél, vagy katonai intézeteknél szolgált. A hivatalos szándék tehát az volt, hogy megakadályozzák a tábori lelkészek számának mértéktelen növekedését. Czigler Ignác, a HM hadlelkészi osztályának első irányitója, 1848. december 28-án kelt felterjesztésében az állomáshelyekkel kapcsolatban a következőképpen foglalt állást:

[5] A tábori lelkészek létszámkimutatásai illetve rangjegyzéke: MOL H 75 1849:6205., illetve MOL H 86 1.d. Bíró Sándorról: *Bona* 1988. 121. o.; *Nagy S.* 1896. 50., 74., 148. o.; *Szinnyei* 1980-1981 I. k. 1089. o.; MOL H 2 (OHB) 1849:5929.; *Egyed* 1978. 9., 45., 68., 74., 92–94., 132., 147., 151., 172–173., 225. o. Bardocz János, Benkő Pál és Mely Károly tiszti rangjáról *Történelmi Lapok,* 1902 december, 70. o., 1903 január, 77. o., illetve *Mikár* 1869. 14., 36., 189. o.; *Mikár* 1891. 63. o. A teljesség kedvéért utalunk rá, hogy a közelmúltban megjelent két kiváló munkában is olvasható ilyen jellegű utalás Józef Niewiadomskival kapcsolatban, aki a lengyel lovasezredhez nyert tábori lelkészi kinevezést. L. *Kovács* 1989. 84., 278–279. o., illetve *Kovács – Wysocki* 111. és 155. o.

[6] Szolgálati hely a cs.kir. hadseregben: *Bielik* 1901. 138–139. o.; *Melichár* 1899. 40. o.; *Borovi* 1992. 53. o.

„Előlegesen pedig szükséges tudni, hogy minden zászlóaljhoz, vagy pedig csak ezredekhez kinevezendő légyen a tábori lelkész? Ha minden zászlóaljhoz kinevezendő lenne, az alázatos véleményem szerint az országnak nagy költséget okozna, annál is inkább, mivel a szükséghez képest nem csak katolikus, hanem helvét, görög és más vallású lelkészek is kívántatnak, és azokat a szükséghez képest alkalmaztatni kellene; azért tehát alázatos véleményem az volna, hogy minden rendes ezredhez egy katolikus lelkész alkalmaztassék, és amint a hívek vallásszáma megkívánja, minden egyes, vagy pedig egyesül két dandárparancsnoksághoz egy helvét, görög vagy szükség szerint más hitvallású lelkész alkalmaztassék tábori lelkész rang és illetménnyel."[7]

Hogy a Cziglert felváltó két osztályfőnök mennyire osztotta elődje véleményét, azt az alábbi néhány esettel szeretnénk illusztrálni. 1849. február 11-én a HM katonai osztálya érdeklődött a 35. honvéd zászlóalj parancsnokságától, hogy ki nevezte ki a zászlóaljhoz Láposi Gézát tábori lelkésszé, hány zászlóalj tartozik a hatáskörébe, mert egyes zászlóaljakhoz tábori lelkészeket nem neveznek ki. (Ez az egyetlen eset, amikor egy tábori lelkésszel kapcsolatos állomáshely kérdésében a HM katonai osztálya készítette el a felterjesztést.)[8] Egy nappal később a tábori lelkészi osztály a 28. honvéd zászlóalj parancsnokságát értesíti arról, hogy „...a zászlóaljak mindaddig, míg ezredekké át nem alakíttatnak, lelkészekkel el nem láttatnak..."[9]

Május 24-én az osztály arról értesíti az erdélyi főhadparancsnokságot, hogy tábori lelkészeket táborokba, hadtestekhez, teljes létszámú ezredekhez, várakhoz, illetve kórházakhoz neveznek ki. Ha minden zászlóaljhoz kineveznének egy tábori lelkészt, az az államot túlságosan megterhelné, ha pedig a zászlóaljakat ezredekké vonnák össze, a tábori lelkészek nagy része feleslegesség válna.[10]

Egy nappal később a minisztérium megtagadta a kinevezést Mihály Lőrinctől, mivel a 105. honvéd zászlóaljhoz akarták kinevezni. 1849 nyarán még egyszer felterjesztették a zászlóaljhoz való kinevezés végett, de akkor (1849. július 24-én) Mednyánszky Cézár utasította el a kérelmet. „Minthogy egyes zászlóaljakhoz tábori lelkészek ki nem neveztetnek, a kérelem mellőztetik" – jegyezte fel az osztályfőnök az iratra.[11]

A HM június 13-án a 6. hadmegye főparancsnokságával is tudatta, hogy a „magyar hadseregben alkalmazandó tábori lelkészekre nézve a hadügyminisztérium elejétől fogva azon irányelvet tűzte ki magának, hogy mindaddig, míg az egész hadsereg elrendezésének terve meg nem állapíttatik, és a zászlóaljak nagyobb hadtestekbe be nem olvasztatnak, addig tábori lelkész a zászlóaljakhoz adatni nem fog...". Ha pedig mégis történtek ilyen kinevezések, akkor az ilyen lelkészek „a Hadügyminisztérium által azon állomásban el nem ismertetnek, minthogy ezek tudtán kívül, és egyedül visszaélésből alkalmaztattak".[12]

[7] Czigler Ignác – HM Buda, 1848. december 25. Eredeti tisztázat. MOL H 82 21.kútfő 1848:11 090.

[8] MOL H 75 1849:2966.

[9] MOL H 75 1849:3164.

[10] MOL H 75 1849:16 401.

[11] MOL H 75 1849:16 506, 25 863.

[12] MOL H 75 1849:19 819. A kinevezések fogalmazványainak egy része ugyanebben az iratsorozatban található. Többségük megjelent a *Közlöny*ben.

A HM hadlelkészi osztályának szándéka tehát teljesen egyértelmű. E szándékának többé-kevésbé érvény is tudott szerezni, noha a tábori lelkészek pontos létszámviszonyaira a szabadságharc bukásáig sem sikerült fényt derítenie. Az osztály elképzelése az volt, hogy miután az egyes hadtestek beküldik a kötelékükben szolgáló tábori lelkészek jellemjegyzékét, illetve a legénység felekezeti megoszlását, a minisztérium a szükséges hiányokat könnyedén pótolhatja. Ezek a jelentések nem érkeztek be maradéktalanul, ami hátrányosan érintette a görög katolikus és az ortodox tábori lelkészek kinevezését is. Az állomáshelyek körüli bizonytalanságot tovább fokozta, hogy Görgei hadügyminiszteri reformjai során a sorezredeket önálló zászlóaljakká darabolta szét, valamint megszüntette a dandárkötelékeket. A sorezredeknél, illetve a dandároknál működő lelkészek új hatáskört kaptak. Mindezen események és az adminisztráció zökkenői oda vezettek, hogy 1849 július végén – a korábbi gyakorlattól eltérően – nem egy konkrét egységhez, hanem például „a szegedi táborba" neveztek ki tábori lelkészeket. Kivételek természetesen itt is adódtak. A külföldiekből álló alakulatok közül a bécsi, és a lengyel légió is rendelkezett tábori pappal. Az olasz légió is igényt tartott volna egy lelkészre. Pozsgai Alajos Komáromban Szinnyei József szerint a 127. zászlóaljnál szolgált. Fricskán Mihály ortodox tábori lelkész kezdetben a 9. honvéd zászlóaljnál tartózkodott. Onnan került a 28. honvéd zászlóaljhoz, annak létszámából azonban a HM utasítására törölték. Visszakerült a 9. zászlóaljhoz, s ott teljesített szolgálatot 1849 júliusában bekövetkezett áthelyezéséig. Akkor Vetter altábornagy táborába helyezték át. Schmidt János római katolikus tábori lelkész egyes források szerint a 95. zászlóalj katonája volt. Morár Miklós ortodox román lelkészt Vécsey tábornok egy ugyancsak románokból álló zászlóaljhoz nevezte ki 1849 júniusában, s a kinevezést a HM hadlelkészi osztálya tudomásul vette.[13] A további kivételek tételes felsorolása helyett egyetlen példán keresztül szeretnénk megvilágítani az állomáshelyek körüli zavarokat. Láposi Géza római katolikus szentberecki menekült káplán a 35. (Zrínyi) honvéd zászlóaljhoz való kinevezését kérte. A kérelmet Perczel Mór több, már folyó ügy mellett felterjesztette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak (OHB). Nyáry Pál az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak (ONHT) továbbította azt, ahol az ügy ad acta került, mivel – amint az illetékesek az iratra rávezették – „nincs állomány". A hadügyi kormányzat tehát a honvéd zászlóaljakhoz nem kívánt lelkészeket kinevezni, s az egész kérdés megoldását a zászlóaljak ezredekké való, tervezett összevonásában látták, amikor majd ezredenként lehet tábori lelkészeket kinevezni. Láposi pályafutásának az az érdekessége, hogy adminisztratív hiba következtében a minisztérium megerősítette a 35. zászlóaljhoz való kinevezését, illetve az, hogy a szabadságharc egész időszakában tisztként *és* tábori lelkészként működött. Egy személyben két, a korabeli hivatalos katonai és egyházi álláspont szerint összeegyeztethetetlen feladatkört látott el. Pályafutása tehát arra utal, hogy az állomáshelyek körüli problémák egyik forrása a soralakulatok és a honvédség eltérő struktúrájából adódott, legalábbis 1848 decemberéig, az egységes hadsereg kialakításáig. A honvéd zászlóaljak lelki gondozásának megoldására a Vallás- és Közoktatási Minisztérium szükség esetén tábori lelkészek kinevezését óhajtotta, az ONHT viszont még 1848 novemberének végén is elégségesnek tartotta a kisegítő lelki-

[13] Pozsgai állomáshelyéről: *Szinnyei* (Komárom) 1887. 283–284. o.; Fricskánéról: MOL H 75 1849:2995., 3164., 19 662., 25 425. (iktatókönyv); *Hoffmann* 1906. 26. o. Schmidtről *Hermann E.* 1932. 48–49. o. Morár Miklós kinevezéséről: MOL H 75 1849:21 449., 23 317., illetve MOL H 86 a HMk osztály előterjesztési ívének töredéke.

pásztorkodás szorgalmazását. A sorezredek és a honvéd zászlóaljak közötti különbségek megszűnésével, illetve a tábori lelkészek létszámának növelésével ez a kérdés is többékevésbé megoldódott.[14]

A tábori lelkészek állomáshelyével kapcsolatban tehát az a véleményünk, hogy a magyar hadsereg itt is átvette az osztrák mintákat. Ez azt jelenti, hogy fennmaradt az ezred–plébánia rendszer, mégpedig a huszárezredek esetében a szabadságharc végéig, a sorezredek esetében 1849 júniusáig. Ez a rendszer azonban 1849-ben bomlásnak indult, s egyre gyakrabban neveztek ki magasabbegységekhez tábori lelkészeket. Azon kivételes esetek száma, amikor egy hadlelkész zászlóalj kötelékben szolgált, viszonylag csekély. Az állomáshelyek kapcsán még egy dologra szeretnénk utalni. Kétségtelen, hogy a szolgálati hely meghatározása adminisztratív és gazdasági szempontból is lényeges volt. Nem érintette viszont a tábori lelkészek tevékenységének lényegét. A sebesültek vígasztalása, ápolása során például nyilván nem csak az adott katonai egység tagjai szorultak rá a lelkész szolgálataira. Az ezredek különböző alegységei gyakran földrajzilag is különböző pontokon tartózkodtak, nem is szólva arról, hogy gyakran egyes zászlóaljak a Habsburgok mellett, mások viszont ellenük harcoltak. A rendelkezésünkre álló források egyértelműen bizonyítják, hogy a szolgálati hely jelentett bizonyos kötöttségeket (például nem lehetett azt az elöljárók engedélye nélkül elhagyni), de nem jelölt ki merev határokat a tábori lelkészek tevékenysége számára.

Illetmények és kiegészítő jövedelmek

A hadlelkészek fizetésével kapcsolatban alighanem Mednyánszky Cézár foglalta összse legtalálóbban a helyzetet, mikor egyik előterjesztésében elismerte, hogy a „magyar hadseregben a tábori lelkészek fizetését illetőleg nagy rendetlenség uralkodik; mert midőn némelyek 100, mások 80 pfr. havi díjban részesülnek, vannak olyanok kiknek havonkint csak 50 pforint kiszolgáltatik (sic!). Ezen rendszer nem csak az álladalom károsításával jár, de másrészt azon lelkészek közt kik társaik díjainak felét húzzák, méltó elégületlenséget szülhet."[15]

E rendellenességek megszüntetését Czigler, Vidasics és Mednyánszky is sürgették – a legcsekélyebb eredmény nélkül A fizetések kérdésének tárgyalását is az előzmények ismertetésével kezdjük. A cs. kir. hadsereg tábori lelkészei a XIX. század első felében meglehetősen bonyolult rendszer alapján kapták illetéküket. A szabadságharcot megelőző időszakban a pótlékok fizetését ugyan részben már megszüntették, de a lelkészek fizetése az állomáshelytől, a békés vagy háborús állapottól és a szolgálati beosztástól függően változott. A haditengerészet káplánjai 40 forintot kaptak havonta, behajózás esetén pedig további 1 forint „Panatica" (kenyérpénz) járt nekik. A sorezredek és a tüzéralakulatok tábori káplánjai 34 frt 25 4/8 kr. fizetést kaptak, amihez hadiállapot esetén még 44 kr.

[14] Láposi Géza állomáshelyéről: MOL H 2 (OHB) 1848:1801., MOL H 92 1848:6494., MOL H 75 1849:2966., 3668., 21 995.; *Közlöny*, 1849. február 11. 89. o.; KLÖM XIII. k. 294. o.; *Novák* 1906. 391. o.; *Molnár* 1992. 408. o.

[15] A fizetésekről: Mednyánszky Cézár – HM. Szeged, 1849. július 19.; MOL H 86 1.d. (eredeti ikt. K 192) v. ö.: MOL H 75 1849:25 543.

hadi pótlék járult havonta, valamint naponta 2 kenyér- és 3 lótápadag. A lovasezredeknél szolgáló hadlelkészek havi 25 frt. 19 2/8 kr. Illetéket, plusz még naponta 2 kenyér- és 2 lótápadagot kaptak. Hadiállapot esetén az ő díjuk is emelkedett (34 frt. 19 2/8 kr., valamint 44 4/8 kr. pótdíj, illetve naponta 2 kenyér- és 3 lótápadag). A katonai intézeteknél (ménesintézetek, invalidusházak, kórházak stb.) szolgáló tábori lelkészek a szolgálati hely figyelembe vételével három fizetési kategóriába voltak osztva (50 pft, 45 pft, 33 pft/hó). A kórházi lelkészek például a középső kategóriába tartoztak, feltéve, hogy nem ideiglenes jelleggel foglalkoztatták őket; a bábolnai és a mezőhegyesi ménesintézet lelkészei az elsőbe, a gyulafehérvári garnizon, illetve a kiscelli invalidusház lelkészei pedig a harmadikba. A várlelkészek fizetése is a második, illetve a harmadik kategóriába tartozott. A magyar hadseregben szolgáló tábori lelkészek fizetése körül keletkező zavarok részben abból adódtak, hogy az osztrák hadseregben a tábori lelkészek eltérő díjazásban részesültek.[16]

Markovich Antal 1848. július 24-én kelt kinevezése 50 pft havi díjról intézkedett, ami a fentiek figyelembe vételével nem volt rossz fizetés. A hivatalos összeg a szabadságharc végéig ennyi maradt, amelyet még 8 pft 30 kr. szállásdíjjal toldottak meg. Ez azonban többnyire csak papíron volt így. Paulovics Ferenc, a kiscelli rokkantak házának tábori lelkésze továbbra is csak 33 frt havidíjat kapott. Komáromban 1848–49 fordulóján két tábori lelkész teljesített szolgálatot: Menyhárth Lajos és Hyross Bernát. Januárra mindketten 41 pft-ot kaptak. Február közepétől Menyhárth pótlékot is kapott, így márciusi fizetése összesen 72 pft volt, míg Hyrossé továbbra is csak 41 pft maradt. Áprilistól kezdve mindketten 71 pft havidíjat kaptak. Gonzeczky János Mezőhegyesen 53 frt 20 kr-t keresett, beleértve az iskolai oktatás fejében húzott 3 frt 20 kr. pótpénzt is. 1849 áprilisában azután 65 frt-ra emelték fel járandóságát, a hat téli hónapra(!) pedig bizonyos mennyiségű fa is járt neki. Ugyanakkor néhány hadilelkész a hivatalosan megállapított díjat kapta, így Hornyik István debreceni térlelkész és Kornis József, az aradi tábor papja. 1849 január elsejétől április végéig Christ Ferenc munkácsi várlelkész, valamint Gabriel Krantzl, a pétervárади helyőrség lelkésze 41 frt 41 kr-t, majd 58 frt-ot kapott (ami a szállásbér levonásával ugyancsak 50 frt.). Marán János, az egri katonai kórház ideiglenes lelkésze csak alig több, mint 16 frt-ot kapott havonta, s a hadügyminiszter csak 1849. július 23-án emelte fel fizetését 58 frt 20 kr-ra. Az aradi tábor lelkészeinek fizetését 1849 május–júniusban egységesen 88 frt 20 kr-ra emelték. A tábori lelkipásztorkodás irányítói – minisztériumi állásuknál fogva – lényegesen magasabb fizetést húztak. Vidasics Ede 205 frt-ot kapott havonta, Lukács Dániel körülbelül 66 frt-ot, Bucsánszki József viszont csak 50 frt-ot. Mednyánszky Cézár havi fizetése 250 frt volt, titkáráé (Chárusz László) 120 frt. Az osztály tanácsnokának, Munkácsi Józsefnek a fizetéséről egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak a források. Kinevezése 205 frt-os díjjal történt, s a pénzügyminiszter is ebben az értelemben utasította a főpénztári hivatalt. Ugyanakkor 1849 augusztus hóra csak 166 frt 40 kr-t vett fel.[17]

[16] A cs.kir. hadsereg fizetéséről: *Leonhard* 1842. 59–64. o. Ebből egy részt lefordított *Melichár* 1899. 264–265. o., ezt átvette *Borovi* 1992. 49–50. o.

[17] Markovich fizetéséről l. kinevezését: MOL H 146 12.d. 4091. Eredeti tisztázat. Másolata HL VI. 34 6 d. Paulovics Ferenc: MOL H 75 1849:23 846. Menyhárth és Hyross: *Szinnyei* 1887. (Komárom) 426., 428–429., 430., 432. o. Gonzeczky: MOL H 75 1849:784. Hornyik: MOL H 75 1849:1216.(v. ö.: *Közlöny,* 1849. január 25., 33. o.). Kornis: MOL H 75 1849:3753 (v. ö.: *Közlöny,* 1849. február 23., 125. és 126 o.). Christ: MOL H

Milyen következtetéseket lehet levonni ezekből az adatokból? A magyar kormány, illetve az OHB 50 pft-os fizetéssel alkalmazta a tábori lelkészeket, amit 1849 tavaszától kezdve még 8 frt 20 kr. szállásdíjjal egészítettek ki. A hadlelkészi fizetéseket nem emelték fel automatikusan erre a szintre, az alacsonyabb bért húzóknak kérelmezni kellett azt. Így a szabadságharc alatt ennek a csoportnak a fizetése mérsékelt ütemben ugyan, de emelkedett. Más kérdés, hogy ez az összeg mire volt elegendő az adott korban. A magyar hadsereg tábori lelkészei osztrák kollégáiknál magasabb havi díjat kaptak ugyan (hasonlóan a tisztekhez), a háborús viszonyok közötti drágaság következtében azonban annak vásárlóértéke, adataink szerint, éppen hogy fedezte a megélhetési költségeket. A tábori lelkészek fizetése kb. az alhadnagyokéval volt egyenlő szinten. Magától értetődik, hogy amennyiben valaki a tábori lelkészi „hierarchiában" előre lépett, akkor az többnyire fizetésének emelkedését is maga után vonta. Erdősi Imre piarista tanárt például Görgei tábornok 1849. január 16-án 60 pft havi illetménnyel nevezte ki Guyon hadosztályához tábori papnak. Amikor 1849. július 23-án a IV. magyar hadtest felügyelő lelkészévé nevezték ki, fizetését a duplájára emelték.[18]

A tábori lelkészek jövedelméhez a fentieken kívül még néhány kiegészítő tétel is járult, így a stólailleték, a díjköteles szolgáltatások és az egyéb pótlékok. A stólailleték olyan egyházi adó, amelyet a hívek az egyes egyházhivatali funkciók igénybe vétele után fizetnek az illetékes lelkipásztorok számára. 1848-ban stóladíjat kizárólag a tiszteknek kellett fizetni házassági hirdetés, esketés, illetve temetés esetén. Díjköteles szolgáltatás volt az anyakönyvi másolatok és a házassági elbocsátó levelek kiállítása, valamint szentmise mondatása. Adataink nem teszik lehetővé az ilyen módon befolyt összegek pontos meghatározását. Valószínű, hogy a háborús körülmények között ezek csak meglehetősen részlegesen folytak be. A törzstisztek tetszés szerinti stóladíjat fizettek. A főtiszteknek meghatározott összeget kellett fizetniük, temetésük esetén ezt az összeget a hagyaték nagysága és a temetés mikéntje is befolyásolta. Az altisztek és a közlegények mentesültek a stólailleték fizetése alól.[19]

Ennél jelentősebb összeghez juthattak a tábori lelkészek a minisztériumtól. Így jutott bizonyos pótpénzhez, illetve előleghez például Breinfolk Gusztáv, a szegedi tábori kórházak lelkésze, Michailovics Sándor szegedi térlelkész, Ecsedy János karcagi kórházi lelkész, Menyhárth Lajos komáromi lelkész és Gonzeczky János Mezőhegyesen. A tábori lelkészek gyakran kérték a minisztériumtól fizetésük megjavítását, s annak ellenére, hogy ezt a kérést az összes felelős tényező (Vidasics, Mészáros, Kossuth, Mednyánszky stb.) jogosnak ismerte el, országos szinten végül is nem került rá sor. Ebből a szempontból kivételes helyzetben voltak az V. hadtest tábori lelkészei, ahol a fizetésemelést végrehajtot-

---

75 1849:9853. Marán: MOL H 75 1849:8214., 25 317. (iktatókönyv), 25 547. Aradi lelkészek fizetései MOL H 75 1849:23 317. Vidasics: MOL H 75 1849:1073., 1430. A Vidasics-féle adminisztráció fizetése: MOL H 75 1849:1803. (v. ö.: *Közlöny,* 1849. február 17., 111. o. és 1849. március 23., 212. o.), MOL H 147 7.d. A Mednyánszky-féle adminisztráció fizetése: MOL H 75 1849:21 886., 21 546., 24 841., 26 213.; MOL H 77 1849:24 148.; MOL H 1477.d. A minisztériumi tisztviselők fizetését közli *F. Kiss Erzsébet* 1987. is.

[18] Az 50 pft díjról, valamint a 8 frt 20 kr-os szállásdíjról: MOL H 75 1849:14 971., 18 273., 20 096. A tisztek fizetéséről: *Gelich* II. 60–69. o. Erdősi Imre fizetéséről: *Alleker* 1894 16–17. o. és MOL H 75 1849:26 195. (v. ö.: *Közlöny,* 1849. július 27., 593. o.).

[19] A stólailletékről az eddigi hivatkozások mellett: *Leonhard* 1846. 265–267 o.; *Bielik* 1901. 73. o.; *Melichar* 1899. 273–274. o.

ták, így az ott szolgáló lelkészek 88 frt 20 kr-t kaptak kézhez. A fizetésemelés elmaradása az adminisztrációt nagyon megterhelte. Mind Vidasics, mind pedig Mednyánszky vonakodott attól, hogy a tábori lelkészek fizetését a *Közlöny*ben is közhírré tegye, hiszen azt hitték, küszöbön áll az emelés. Mivel ez késett, az érdekeltek (parancsnokok, kormánybiztosok, tábori lelkészek) a minisztériumhoz fordultak információért, tekintélyes mennyiségű iratanyagot hagyva ezzel az utókorra. A tábori lelkészi állások elfoglalása egyúttal az anyagi helyzet javulását is jelentette, különösen a menekültek számára, akik gyakran minden vagyonukat elvesztették. Ebbe a kategóriába tartozott többek között Michailovics Sándor bánlaki ortodox lelkész, Láposi Géza horvátországi római katolikus lelkész, Lutter Nándor budai szaktanár, Brassoványi József csanád megyei áldor, aki „állomásáról a dühöngő rácok által száműzetett" és rajtuk kívül a szabadságharc tábori lelkészeinek jelentős hányada is. A katolikus egyház segédlelkészeinek ellátása egyébként is teljesen elégtelen volt, egyes egyházmegyékben csak 40, sőt volt ahol csak 24 pft-ot kaptak évente, s ráadásul élelmezésükről is plébánosuk gondoskodott. A tábori lelkészi állásért folyamodókat tehát részben anyagi szempontok is motiválhatták, mikor benyújtották jelentkezésüket.[20]

Röviden szeretnénk utalni a nemzetőrség tábori lelkészeinek fizetésével kapcsolatos problémákra is. Korábban említettük, hogy mivel a nemzetőrök, századosig bezárólag, maguk választották tisztjeiket, gyakran tábori papot is választottak, akit tiszti rang nélkül ugyan, de a tisztek között tartottak nyilván. Fizetésükről viszont nem történt rendelkezés. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács szerint „a nemzetőrséggel táborba kiindult papi személyek akármi vallásfelekezettől is az álladalomtól fizetést nem húznak, nem húzhatnak". Batthyány 1848. szeptember 14-i rendelete fizetésükről nem tett említést. A Nemzetőrségi Haditanácsnak 1848 december elejéig nem volt arról tudomása, hogy lelkészek fizetést kívántak volna „mert a nemzetőrsereg tiszteinek létszámában lelkészek iktatva nincsenek". Az a tény, hogy csak december elején érdeklődtek először a tábori lelkészek fizetése iránt, még nem bizonyítja egyértelműen, hogy az érdekeltek nem kaptak tiszti fizetést. A Besze János nemzetőr őrnagy parancsnoksága alatt szolgáló esztergomi nemzetőr zászlóalj tábori lelkésze az 1848. szeptember 10. – október 10. közötti járandósági kimutatás szerint 35 pft havi díjat húzott, ami több volt az ugyanott szolgáló alhadnagy (30 pft) bérénél, de a főhadnagyét (40 pft) nem érte el. Adatok hiányában a nemzetőrségi lelkészek fizetéséről nem tudunk pontosabb képet adni.[21]

[20] Pótpénzek: MOL H 75 1849:2941., 4639., 16 140., 18 760. Fizetésük emelését sürgették: Hornyik István (MOL H 75 1849:4482., 14 48[illegible]), Christ Ferenc (MOL H 75 1849:9084., 9853.), Schwendtner Mihály (MOL H 75 1849:9216., 10 075.), Dr. Korének József (MOL H 75 1849:9485., 10 226., 15 921.), Magyari Alajos (MOL H 75 1849:10 382., 12 601., 14 704., 23 317., 25 213., 25 838.), Gabriel Krantzl (MOL H 75 1849:14 598.), Menyhárth Lajos (MOL H 75 1849:16 140.), Erdősi Imre (MOL H 75 1849:21 622., 21 630.), Paulovics Ferenc (MOL H 75 1849:23 846.) Marán János (MOL H 75 1849:25 317., 25 324., 25 547.), Nagy László (MOL H 75 1849:31 011.). A beadványok többnyire nem találhatóak meg az iratok között. Vidasics a fizetésemelésért: MOL H 75 1849:9131., 9900., 11 012., 13 794., 14 431., 16 795.; Mészáros felterjesztése ez ügyben: MOL H 2 (OHB) 1849:5589.; Mednyánszky ugyanezért: MOL H 75 1849:25 543., ill. H 86 1.d. 1849. július 19. Vidasics erőfeszítéseit a fizetésemelés érdekében feldolgozta: *Hermann E.* 1931. 18–19. o., ezt átvette *Borovi* 1992. 74. o. Szóba került még Bierbauer József és Fricskán Mihály fizetésének felemelése is.

[21] A nemzetőrségi papok fizetéséről MOL H 92 11.d. 3924. sz., ill. 22.d. 9452. sz.

Visszatérve a magyar hadsereg tábori lelkészeihez, ha szűkösen is, de meg tudtak élni illetményükből. A cs. kir. hadseregben minden tábori lelkész igényt tarthatott egy 2 szobás lakásra (konyhával és kamrával ellátva) és egy kápolnaszolgára is. A magyar hadsereg ezeket a szolgáltatásokat megvonta, így a tábori lelkészek többsége kisegítő személyzet nélkül maradt. Ebben a vonatkozásban is van azonban tudomásunk néhány kivételes személyről. Gasparich Kilit mellé a 47. honvéd zászlóalj 6. századából egy inast rendeltek, Mednyánszky Cézár mellett pedig 1849 május elejétől kezdve egy titoknok működött. Állítólag Buday Károlynak is volt egy inasa, aki 1849-ben Aradon megszökött a hadifogságból. A hadlelkészek fizetésemelés iránti gyakori kérelmét anyagi helyzetük mellett az is indokolta, hogy a tisztek között tartották őket számon (pl. seregszemlék, temetések stb. esetén), ennek ellenére fizetésük a tisztikar legrosszabbul fizetett rétegével volt egyező. A gyakran kért és folyósított pótpénzek és előlegek is arra utalnak, hogy ez a réteg ekkor is csak szerény életszínvonalat mondhatott magáénak. Gonzeczky János a drágaságra hivatkozva felmentést kért a böjti hústilalom alól. Kivégeztetésekor, 1849 októberében összes vagyona 151 frt 30 kr. volt. Összegezve a fizetéssel kapcsolatos mondanivalónkat, megállapíthatjuk, hogy a magyar hadsereg tábori lelkészeinek fizetése kb. az alhadnagyi fizetésekkel volt egy kategóriában, ugyanakkor a fizetések a szabadságharc alatt csak mérsékelten emelkedtek. Részben a cs. kir. hadsereg tovább élő hagyományai, részben adminisztrációs fogyatékosságok miatt a fizeteséket nem sikerült teljesen egységesíteni, ugyanakkor a hadlelkésznek állók többsége számára még ez a hivatalosan 58 pft 20 kr-os havi illetmény is egzisztenciális felemelkedést jelentett.[22]

Felekezetek

A XIX. század a nem katolikus felekezetek számára az emancipáció évszázada volt, Erdélyt leszámítva, ahol a négy bevett felekezet már ezt megelőzően is teljes jogi egyenlőséget élvezett. A laicizálódás és a vallási tolerancia terjedésének folyamata természetesen a cs. kir. hadseregen belül is éreztette hatását. A nyugati katolicizmus érde-

[22] Gonzeczky felmentést kér a böjti hústilalom alól: MOL H 75 1849:25 627. Vagyona kivégzésekor: *Kertész* 1941. 38. o. Gasparich inasáról: ZML Letétek. (Egyedi vegyes iratok gyűjteménye.) A sümegi Kisfaludy Emlékmúzeumtól átvett iratok, 27. sz. (Az irat másolatának elküldéséért *Molnár Andrásnak* ezúton is köszönetet mondunk.) Mednyánszky titoknoka Chárusz László volt. MOL H 147. 11.d. Mednyánszky – A magyar hadsereg főparancsnoksága. Buda alatt, 1849. május 8. Eredeti tisztázat Görgei hátiratával, illetve MOL H 75 1849:21 623., 22 738. Buday Károly adai római katolikus lelkész (kalocsai egyházmegye), nemzetőri százados, miután a szerbek elől Szegedre menekült, 1849. március 1-én tábori papságot, vagy tiszti állást kért a Nagyváradon alakulásban lévő vadászcsapatnál. Kérelmét Vukovics Sebő is támogatta. A hadügyminiszter végül is a nagykárolyi újonctelepre nevezte ki hadnagynak. Aradon esett fogságba, ahonnan a szükséges hadbírósági vizsgálat lefolytatása végett Budapestre szállították. A pesti hadbíróság előtt tett vallomásában elhallgatta hadnagyi kinevezését, viszont azt állította, hogy a 141. zászlóaljban, majd Görgei hadseregében tábori lelkészként szolgált. Mivel az osztrákok az ellene folytatott vizsgálat során mindvégig tábori lelkészként tartották számon, mi is besoroltuk a tábori lelkészek közé. Buday Károlyról: MOL H 56 10.d. 8.kútfő (1849.); MOL H 62 1849:579., 683.; MOL H 75 1849:5435.; *Hermann E.* 1932. 48–49. o. Hermann Egyed tévesen adta meg állomáshelyét (14. zászlóalj). Buday Károlyt már Aradon is a 141. zászlóalj lelkészének tartották:HL Abszolutizmus kori levéltár. Aradi Hadbíróság 113/1. cs. 383. fol. Pesten sem változott a helyzet: HL Abszolutizmus kori levéltár. Aradi Hadbíróság 113/4. cs. 256–263. fol., illetve Pesti Hadbíróság 1849-2/164 4. csomó. 679–680. fol. (itt említi inasát). További adatok Buday Károlyról: 1848-49. *Történelmi Lapok*, 1898. 133. o.; *Szilágyi* 1898. 427. o.

keit egykor oly határozottan védelmező hadseregben a szabadságharc előtt a görög szertartású római katolikus tábori papok mellett ortodox és protestáns lelkészek is teljesítettek szolgálatot. Ez utóbbiak létszáma nem volt túlságosan nagy, mindössze egy református és egy evangélikus hadlelkész alkalmazását engedélyezték a magyarországi rendek kérésére az Itáliában állomásozó magyar ezredek részére. Az ortodoxok jobb helyzetben voltak, mivel a túlnyomó részben e felekezethez tartozó legénységgel rendelkező ezredeknél a katolikus tábori lelkész mellett még egy ortodox káplánt is alkalmaztak. A zsidó felekezetű katonák számára akkor még nem szerveztek külön katonai lelkészetet. Ott, ahol volt zsinagóga, saját tiszteseik vezetésével vehettek részt istentiszteleten. Sajátos, átmeneti korszak volt ez tehát, amikor a tisztek viseleti jegyzéke még minden esetben tartalmazta a tisztek felekezeti hovatartozását, amikor az egyházi adót még mindenkinek meg kellett fizetnie, amikor a katolicizmus még erőteljesen jelen volt a hadsereg mindennapi életében, de már közel sem volt egyeduralkodó. Tábori lelkészei még minden ezredben jelen voltak, de a katonai hatóságok már a protestáns lelkészek kisegítő lelkészi szolgálatára is igényt tartottak. A magyarországi liberális nemesi politikusok már a reformkorban a protestáns felekezetek, sőt a zsidóság egyenjogúsítására törekedtek. A szekularizáció európai történetét döntően befolyásoló két momentum, az egyház magánegyesületként való meghatározása és az abszolút monarchiák egyházpolitikája (a Habsburg monarchiában a jozefinizmus), a külföldi és hazai hatásokon keresztül, a reformellenzék közös vallásfelfogásának kialakulásához vezetett. Ennek egyik lényeges jellemzője a tételes vallásoktól való eltávolodás, az „örök igazság"-nak, mint minden vallás alapjának a tisztelete. Ebből azután az igazság megismerésének sokfélesége, a felekezeti kiváltságok és kötöttségek felszámolása, az egyházi vagyon szekularizációja, végső soron pedig az állam és az egyház szétválasztása következett. Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Beöthy Ödön és a reformkori liberális ellenzék többi képviselője – felekezeti hovatartozástól függetlenül – síkra szállt a politikai szabadságjogok kiterjesztése mellett. Maga Kossuth a *Pesti Hírlap* hasábjain már 1841-ben azt fejtegette, hogy „állapot, születés, vallás és személyes viszonyok" a politikai jogok kiterjesztése során semmi különbséget sem tehetnek. Az „uralkodó vallás" szörnyű eszméjének elítéléséhez azután haláláig hű maradt. Az 1848:XX. tc.-et, amely többek között kimondja a törvényesen bevett vallásfelekezetek tökéletes egyenlőségét és viszonosságát, éppen Kossuth nyújtotta be. Ugyanezen törvénycikk 5. §-a szerint: „A minisztérium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábori lelkészekkel láttassanak el." Az alábbiakban arra keressük a választ, hogy a szabadságharc alatt mennyiben sikerült ennek a rendelkezésnek érvényt szerezni.[23]

Az unitáriusok egyházi főtanácsa 1848. július 23-án kelt felterjesztésében sürgette, hogy a székely és egyéb sorezredeknél vitézkedő hitsorsosaik számára az 1848:XX. tc. értelmében alkalmazzanak tábori lelkészeket. Hasonló tartalmú határozatot hozott a magyarországi református egyházkerületek képviselőinek 1848 szeptember elején ülésező értekezlete. Szükségesnek tartották – amint azt az ülés jegyzőkönyve rögzítette –, hogy

[23] A felekezeti viszonyokról: *Leonhard* 1842. 293–295. o.; *Melichár* 1899. 47–52. o.; *Bielik* 1901. 289–294. o.; *Borovi* 1992. 54–60 o.; *Deák* 1993. 213–215. o. A reformellenzék egyházi felfogásáról: *Csorba* 1979. Kossuth egyházpolitikai nézeteiről: *Szabad* 1977. 30., 67–68. o.; KLÖM VI. k. 421–423., 456–457. o. Az 1848:XX. tc. 5. §-a: Magyar Törvénytár 1836-1868. évi törvényczikkek Budapest, 1896. 243. o.

az 1848:XX. tc.5. §-a „teljesedésbe vételével egyházunkból is állíttassanak elő hadseregünkhöz tábori papok". Ennek ellenére 1848-ban egyetlen egy protestáns vagy ortodox lelkészt sem neveztek ki a magyar hadsereghez, így csupán katolikus lelkészek voltak szolgálatban. Ebben az időszakban tehát különösen fontos szerepet játszottak a nemzetőrség nem katolikus tábori lelkészei, illetve ezen felekezetek kisegítő lelkipásztorai. Miért maradtak el a kinevezések? Csak találgatni tudunk. Egyrészt 1848-ban a magyar hadsereghez alig egy-két tábori lelkészt neveztek ki. Czigler, aki kezdeményezhette volna a kinevezéseket, csak parancsra cselekedett. Parancs azonban nem érkezett. Ennél is érdekesebb, hogy maguk az érdekeltek is lemondtak az új állások létesítésének gondolatáról, ameddig az ország kedvezőbb helyzetbe nem kerül – legalábbis ezt lehet kihámozni Szoboszlai Pap István tiszántúli református szuperintendensnek egy 1848. december 6-án kelt leveléből. A hadihelyzet aligha indokolhatta a kinevezések elmaradását, hiszen 1849 január végén – február elején, amikor megkezdődtek a sorozatos kinevezések, a frontokon (Erdélyt kivéve) még nem következett be döntő változás. Ekkor történt meg az első református lelkész kinevezése. Heley János őrnagynak, a 17. (Bocskai) huszárezred parancsnokának a kérésére 1849. február 6-án nevezte ki Mészáros hadügyminiszter az ezredhez ideiglenesen tábori lelkészül Ecsedi Károly hajdúböszörményi református segédlelkészt. Négy nappal később (február 10-én) megtörtént az első ortodox tábori lelkész kinevezése is. A kinevezések elmaradásával kapcsolatban figyelembe kell vennünk azt is, hogy 1848-ban a hadsereg kiépítése és fejlesztése következtében óriási nyomás nehezedett a hadügyi adminisztrációra. Amikor pedig 1849-ben a hadsereg vezetői protestáns lelkészek kinevezését kérték, akkor e kinevezésekhez Mészáros ugyanazon feltételekkel járult hozzá, mint a katolikusok esetében. A HM hivatalos álláspontja, amely szerint a minisztérium a tábori lelkészek kinevezése során „mindenkor a vallási egyenlőség igazságos elvét követte", 1849-ben valóban helytállónak bizonyult. Ezen elv megvalósulását leginkább a tábori lelkészek felekezeti megoszlása bizonyítja, amelynek során természetesen – mint korrekciós tényezőt – a minisztérium terveit is figyelembe kell vennünk.[24]

Számításaink szerint 1849-ben a tábori lelkészi kar 72,7 %-a volt római katolikus, 16,1 %-a református, 1,5 %-a evangélikus, 4,5 %-a ortodox. Unitárius tábori lelkészt a magyar hadsereghez nem neveztek ki, az izraeliták részesedése 0,7 % volt. Noha viszonylag magas azoknak az aránya (4,5 %), akiknek felekezeti hovatartozását nem sikerült tisztáznunk, adataink így is lehetőséget nyújtanak néhány következtetés levonására.

[24] Protestáns kisegítő lelkészeket említ 1848 előtt: *Dezső* 1941. 53. o. A protestánsok tábori lelkészek kinevezését sürgetik: MOL H 54 4.d. 1848:552.; MOL H 54 5.d. Iktatatlan iratok 1848. szept. 1., v. ö.: MOL H 62 1849:1078. Szoboszlai Pap István honunk kedvezőbb helyzete esetén látott lehetőséget a református tábori papság rendszeresítésére: MOL H 82 21. kútfő 1848:10 600. Ugyanitt sürgette a kisegítő lelkipásztorok (ill. a nemzetőrség tábori lelkészeinek) díjazását. A magyar hadsereg tábori lelkészeinek felekezeti összetételével kapcsolatban számos téves megállapításra bukkantunk a rendelkezésünkre álló szakirodalomban. *Dezső* 1941. 54. o.-on azt állította, hogy az 1848:XX. tc.5.§-ának végrehajtására nem maradt idő, ami gyakorlatilag a magyar hadsereg protestáns lelkészei létének a tagadását jelenti. Ez annál meglepőbb, mert az 53. oldalon még arról olvashatunk, hogy Harsányi Sámuel 1848-ban a honvédségnél tábori lelkészként működött (ami újabb tévedés, hiszen Harsányit Mészáros csak 1849 áprilisában nevezte ki a 16. (Károlyi) huszárezredhez tábori lelkészül). A *Dezső* 1941. 54. oldalon található téves álláspontot szinte szó szerint átvette *Borovi* 1992. 81. o. (Ugyanő egyébként a magyar hadsereg ortodox tábori lelkészeit sem ismeri.) Ecsedi Károly kinevezéséről: MOL H 75 1849:2286. (iktatókönyv); 1849:2392.; *Közlöny*, 1849. február 7., 73. o. (téves dátummal, a helyes dátum a tábori lelkészekről a HM-ben készített kimutatásokban olvasható: MOL H 86 1.d.).

A legfontosabb következtetés, amit ezekből az adatokból levonhatunk az, hogy az ország lakosságának döntő többségét kitevő két legnagyobb felekezet – a katolikus, illetve a református – az országos arányoknak megfelelő képviselettel rendelkezett a tábori lelkészek között, hasonlóan a magyar hadsereg törzstiszti karához, illetve századosaihoz. Az evangélikusok esetében az arányszám mind az országos aránytól, mind pedig a törzstiszti, illetve századosok közötti részaránytól elmarad. Az ortodoxok esetében, akiknek jelentős része nem a magyar oldalon harcolt, az arány alacsonyabb, mint az országos arányuk, de magasabb, mint a törzstiszti és a századosi kar esetében. E felekezetnél a minisztérium illetékesei is további kinevezéseket tartottak szükségesnek, amelyeket csak a szabadságharc bukása akadályozott meg. Papp Jánosnak, a nagyváradi ortodox szentszék elnökének a megkeresésére Mednyánszky Cézár úgy nyilatkozott, hogy a jelenlegieken túlmenően kész további ortodox lelkészeket alkalmazni mind a kórházakban, mind a táboroknál. Hasonló korrekció szükségessége a katolikus egyházon belül a görög szertartású katolikus katonák vonatkozásában is felmerült. A szabadságharcot mindvégig rendkívül aktívan támogató Popovics Bazil munkácsi görögkatolikus püspök 1849 júliusában 3 orosz és 3 román ajkú tábori lelkészi állás létesítését kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon keresztül. A HM válaszából – amely Mednyánszky előterjesztésén alapult – pontos képet alkothatunk a minisztérium ezirányú elképzeléseiről. „Minél inkább szívén fekszik a hadügyminisztériumnak, hogy szabadságharcunkban résztvevő minden vallásfelekezetű honfiak lelki vigasztalásáról kitellhetőleg gondoskodva légyen, annál sürgősb teendői közé sorolta a hadtestek parancsnokait felhívni, miszerint a hadtestekben alkalmazott, – s figyelve a vallásfelekezetekre – még ezentúl kinevezendő tábori lelkészek számát haladék nélkül jelentsék fel. E jelentések maiglan teljes számmal bé nem folyván, most még nem lehet meghatározni: hány görögkatolikus tábori lelkészi állomás rendszeresítendő, és mivel nem tudatott, melyik zászlóaljaknál vannak számos görögkatolikus vallású honvédek, eddiglen egy ily vallású tábori lelkész sincs megállapítva; – amint azonban az érintett parancsnokok tudósításaikat beküldendik, a görögkatolikus tábori lelkészek kineveztetése, s illetőleg a lelkészi állomások megállapítása azonnal fog következni, valamint arról is intézkedés történni, hogy az illető görögkatolikus hadlelkészek állodalmi költségén beszerzendő kápolnai szerekkel ellátassanak. Hogy pedig a többször említett tudósítások megérkeztével a kinevezéseket haladék nélkül lehessen megtenni; munkácsi görögkatolikus püspök a tábori főlelkész által mai napon megkerestetett, hogy kiket papjai közül a tábori lelkészetre alkalmasaknak ismér, azok névjegyzékét néki hovahamarább küldje meg".[25]

Nyilvánvaló tehát, hogy további információk birtokában a HM a még meglevő aránytalanságokat is felszámolta volna. Mivel az egyes alakulatok pontos vallási összetételét csak kivételes esetekben ismerjük, arra a kérdésre sem tudunk választ adni, vajon az unitáriusok számára indokolt volt volna-e önálló tábori lelkészi állás létesítése. A meglévő hiányokat részben a nemzetőrség, részben a kisegítő lelkipásztorok pótolták. Mivel a nemzetőrség tábori lelkészeit többnyire maga választotta (a fő- és altisztekhez hasonló-

[25] A törzstiszti és a századosi kar vallási megoszlásáról: *Bona* 1988. 56–59. o. További ortodox, illetve görög szertartású római katolikus állások létesítéséről: MOL H 75 1849:23 917., 26 355., 26 325., 25 952. A HM idézett álláspontja a görögkatolikus hadlelkészek kinevezéséről: MOL H 63 1849:1361 (eredeti ikt.sz. 26 326.).

an), így itt a különböző felekezetek arányos képviselete eleve biztosítva volt. 1848-ban különösen sok evangélikus, református és katolikus lelkész teljesített szolgálatot a nemzetőrségben tábori lelkészként, s szolgálatuk azért volt nélkülözhetetlen, mert a magyar hadsereg tábori lelkészei mind létszámuknál, mind felekezeti homogenitásuknál fogva nagyon rá voltak utalva erre a támogatásra. Hely hiányában csak néhány közismert, rendkívüli egyéniségre szeretnénk utalni, így Rónay Jácint bencés tanárra, az MTA Filozófiai Osztályának tagjára, a győri nemzetőrök tábori lelkészére. Az evangélikusok között nem feledkezhetünk meg Jancsovics István szarvasi evangélikus lelkészről, aki az MTA felkérésére szlovák–magyar, illetve magyar–szlovák szótárt szerkesztett, s aki nem csak a nagybecskereki táborba kísérte el tábori lelkészként híveit, de kardot is kötött oldalára és nem riadt vissza a fegyvergyakorlatok vezetésétől sem. A református tábori lelkészek közül kiemelkedik Könyves Tóth Mihály debreceni prédikátor, akinek a neve az 1840-es évek második felében összeforrt a debreceni lelkipásztorok igehirdetésének demokratikus irányba fordulásával, s aki tábori lelkészként is főként szónoklataival vívta ki a katonák (és a liberális közvélemény) elismerését. Ami a szónoklatokat illeti, az izraeliták is rendelkeztek a nemzetőrségben kiváló képességű tábori rabbival, Löw Lipóttal, akinek Sellyén elmondott beszéde nyomtatásban is megjelent. A katonák lelki gondozásába a kisegítő lelkipásztorok is bekapcsolódtak. Az így leginkább megterhelt lelkészeket 1849-ben a minisztérium is támogatta. Így jutott kiegészítő jövedelemhez – többek között – Gojdics János és Sorbán Mihály váradolaszi, Sorbán Tamás nagykárolyi, és Hajdu Jerom munkácsi görögkatolikus lelkész. Figyelembe véve a katonai plébánosok tevékenységét is (határőrség), a magyar hadsereg lelki gondozására 1848–49-ben sikerült a szükséges erőket mozgósítani.[26]

Noha a szabadságharcban részt vett izraelita katonákról ma még nincs pontos számadatunk, a lelki gondozásukkal kapcsolatos problémákra szeretnénk részletesebben is kitérni. Az előzmények során figyelembe kell vennünk, hogy 1830-ra Magyarországon viszonylag jelentős felvilágosult zsidó réteg alakult ki, akik azonban külső segítség nélkül nem tudták megtörni az ortodoxok ellenállását. Ezt a külső segítséget a reformerek egyre inkább a magyar liberális ellenzékben látták, s nem is alaptalanul. 1840-ben az országgyűlés alsó táblája elfogadta a zsidók egyenjogúsítását. Annak ellenére, hogy a felső tábla és az udvar végül is megbuktatta a törvényjavaslatot, a reformkor utolsó éveire a hazai zsidóság az emancipáció küszöbére érkezett. A liberálisok ugyanakkor a zsidó vallás reformját és a zsidóság asszimilációját sürgették. A vallásreform hívei a szabadságharcot megelőzően már olyan jelentős erőt képviseltek, hogy 1847 augusztusában Nagyváradon megalakították az első reformtársulatot. 1848-ban Pesten és a vidéki városokban is hasonló társulatok váltak ki az anyaközségekből. Ezek a reformtársulatok lettek a magyar szabadságharc legjelentősebb támogatói a zsidóságon belül. Aligha véletlen, hogy a tábori lelkipásztorkodással kapcsolatban érintett rabbik többsége egy-egy

[26] Rónay Jácint életét legutóbb Csorba László foglalta össze, in: *Nagy Ferenc* 1992. 443–444. o. Az ott hivatkozott irodalom mellett Rónay 1848–1849-es tevékenységéről l. még: *Sörös* 1904. IX. k. 168–169., 211. o.; *Sörös* 1916. VI/A. k. 98., 445., 447., 448. o.; *Hermann E.* 1932. 8. o.; *Horváth Á.* 1915. 134. o.; *Károly–Nyirák* 1877. 282. o.; *Rózsa–Spira* 1973. 379. o.; *Közlöny,* 1849. június 21., 511. o. Janovics Istvánról: *Oláh* 1889. 410., 425–426. o., valamint *Nádor* 1962. 15., 36. o. Könyves Tóth Mihály életrajza: *Zoványi–Ladányi* 1977. 345. o. Demokratikus fordulat a debreceni lelkipásztorok igehirdetésében: *Varga Z.* 1936. 17. o. Görögkatolikus kisegítő lelkészek díjazásáról: MOL H 75 1849:19 658.; *Lehoczky* 1899. 149. o.

ilyen reformtársulat hitszónoka is volt egyúttal. A magyarosodás és a reform egyik legjelentősebb képviselője Löw Lipót pápai rabbi volt. Előző állomáshelyén, Nagykanizsán, Csány László és Zalabéri Horváth János is tisztelettel hallgatták magyar nyelven elmondott zsinagógai szónoklatát. 1848-ban a tanítását követő izraelita ifjak örömmel álltak az újoncok közé, ő maga pedig a pápai nemzetőröket kísérte el a táborba. Ellenséggel ugyan nem találkoztak, de Löw Lipót beszédét a nemzetőrök kívánságára nyomtatásban is megjelentették. Löw Lipót a nemzetőrségben vállalt szolgálatot. Tábori rabbik kinevezése a honvédségben is felvetődött.[27]

Rokonstein Lipót, a nagyváradi izraelita reformközség hitszónoka 1849. február 5-én kelt levelében kérte a hadügyminisztériumtól tábori lelkésszé való kinevezését. Vidasics Ede osztályfőnök négy nappal később elutasította a kérelmet: „Folyó év február 5-éről kelt s hozzám címzett becses soraira van szerencsém válaszolni: Miután tábori lelkészekül a hadügyminisztériumhoz izraelitákat – kinevezés végett – felterjesztési joggal felhatalmazva nem vagyok; önnek e részbeni kívánatát nem teljesíthetem".[28]

A szabadságharc alatt a zsidó vallású katonák lelki gondozása főként a kisegítő lelkipásztorokra hárult. Ilyen lehetett például Freunder Ábrahám, Csabrendek rabbija, aki 1849-ben több ütközetben is lelkesítette bajtársait. 1849 nyarán – Budapest kiürítését követően – Szegedre menekült a pesti izraelita reformtársulat lelkésze, Einhorn Ignác is. A pesti reformtársulat imaházában már 1848 október elejétől kezdve „minden isteni tisztelet alkalmával a nemzet megmentése s ellenei legyőzetéséért, a nemzeti kormány fennállása, üdve s boldogságáért s a zsarnokság s annak hatalma legyőzetése, letiprása és kiirtásáért tartatnak imádságok" – tudósította olvasóit a *Kossuth Hírlapja*. Még 1848-ban sor került a magyar nyelvű istentiszteletek bevezetésére is. Einhorn 1849-ben is rendkívül aktív volt, gyűjtést rendezett a budavári ostrom sebesültjeinek számára és az „átokterhelt királyi család", valamint Európa zsarnokainak haláláról prédikált. Ezek után fölöttébb indokoltan menekült Haynau csapatai elől Szegedre, ahol 1849. július 17-én tábori lelkészi alkalmazást kért Mednyánszky Cézártól. Kérelmének indoklásában megemlítette,

[27] Zsidó tábori lelkészekről, illetve az előzményekről: *Gonda* 1992. 73–93. o.; *McCagg* 1992. 99–105. o. Löw Lipót életéről: Magyar zsidó lexikon 543–544. o. A vonatkozó rész *Bernstein Béla* munkája. További adatok:: *Bernstein* 1898. 19., 110., 178. o.; *Bernstein* 1939. 18., 38–39., 57., 88. o. Löw Lipót csak a pontatlan idézetekben volt a magyar hadsereg tábori rabbija. A kiindulópont *Löw-Kulinyi* 1885. 196. o. volt, ahol Löw Lipót feleségének naplója alapján arról olvashatunk, hogy Löw Lipót 1849. május 31-én beszédet mondott Veszprémben a Függetlenségi Nyilatkozat megünneplése kapcsán. „A beszéd roppant hatást keltett s Vajda honvédkapitány június 6-án Pápára jött, hogy a kéziratot elkérje s Görgeinek küldje. Ez alkalommal elmondotta, hogy a hadsereghez zsidó káplánt szándékoznak kinevezni s erre alkalmas személy után tudakozódott." Erre hivatkozva Bernstein Béla:: „1849 júniusában Görgei elkéreti Vajda százados által Löw Lipóttól, a Veszprémben tartott beszédjének kéziratát, mert – úgymond – tábori lelkészt akar kinevezni." (*Bernstein* 1898. 211–212. o. és *Bernstein* 1939. 139. o.) Borovi József azután végképp átértelmezte a fent idézett passzust *Bernstein* 1939-re hivatkozva: „1849 júniusában egy Vajda nevű százados útján elkérette Görgei azt a beszédet, amelyet Löw Lipót pápai rabbi mondott a függetlenség ünnepén. Görgeinek az volt a célja – amit meg is tett –, hogy Löw Lipótot tábori rabbivá nevezi ki." (*Borovi* 1992. 81. o.) Ugyanitt tévesen állítja azt, hogy Löw Lipót és Einhorn Ignác (Horn Ede) még 1900-ban is tevékenykedtek. Mindketten 1875-ben hunytak el. Löw Lipót 1848–49-es tevékenységéről *Venetianer* 1986. 197. o.; *Waldapfel* 1950. 210. o.; KH 1848. júl. 30., 117. o., 1848. aug. 17., 185. o., 1848. nov. 15., 521. o., 1848. dec. 1., 577. o.; *Löw L.* 1870. 77–116. o.; *Löw–Kulinyi* 1885. 191. o.; *Molnár András:* Csány László a zalai reformellenzék élén. In: *Molnár* 1990. 50. o.; *Zsoldos* 1948. 72–73., 149–150., 226–227. o.

[28] Rokonstein Lipót: MOL H 75 1849:5823. (iktatókönyv), 1849:2680. (Vidasics válasza); *Hegyesi* 1885. 176. o.; *Bernstein* 1898. 248. o.

hogy eddig sem a harcmezőn, sem a hadlelkészi osztályban nem teljesített szolgálatot egyetlen egy izraelita lelkész sem. Bizonyítványait ugyan Budapesten hagyta, de mellékelte az utóbbi időben megjelent néhány iratát. Végezetül megemlítette, hogy amennyiben részletesebb ajánlat szükséges, akkor azt Horváth Mihály, Csengery Antal, Irányi Dániel és más tekintélyes képviselők is szívesen adandják. Az osztály határozata alapján a kérelem mellőztetett, így Einhorn Ignác Szegeden nem kapta meg az óhajtott kinevezést. Több szerencsével járt viszont Komáromban, ahová Szegedről menekült. Miután sikeresen átjutott a frontvonalakon és a megszállt területeken, 1849. szeptember 11-én nevezte ki Klapka tábornok tábori rabbivá. „Minthogy sorainkban az izraeliták is igen hasznosan harcolnak, méltányosnak tartá a főparancsnok az egész várőrség számára egy rendszeresített izraelita tábori lelkészt állítani, havonként 50 forintnyi illetménnyel és ezen állomásra Einhorn Ignác idemenekült budapesti lelkész alkalmaztatik" – olvasható a hadseregparancsban. Úgy tűnik, Einhorn Ignácnak igaza volt, amikor két évvel később azt írta: ő volt a magyar hadsereghez kinevezett egyetlen izraelita tábori lelkész.[29]

A felekezetek számba vétele kapcsán röviden szeretnénk utalni ezek egymás közötti viszonyára is. Ez 1848–49-ben, a népképviseleti választásokat megelőző néhány héttől eltekintve, békés és kiegyensúlyozott volt, súlyosabb incidensekről nincs tudomásunk. A magyar hadsereg tábori lelkészeinek többsége liberális, illetve radikális beállítottságú és nemzeti meggyőződésű volt. Ez eleve kizárta a felekezeti súrlódások lehetőségét a hadseregben. Szabó Richárd katolikus és Harsányi Sámuel református lelkész együtt szolgált a 16. (Károlyi) huszárezredben. Komáromban 1849 szeptemberétől a katolikus és protestáns lelkészek mellett tábori rabbi is teljesített szolgálatot. Egy 1849. szeptember 22-én kelt parancs szerint a vasárnapi istentiszteleteket a katolikus és protestáns hadlelkészeknek felváltva kellett volna tartaniuk. Az aradi ostromseregnél hosszabb-rövidebb ideig valamennyi bevett felekezetnek volt tábori lelkésze, felekezeti nézeteltérésekről azonban ott sincs tudomásunk. A karcagi katonai kórházban Fazekas Rajmond katolikus és Ecsedy János református tábori lelkészek megosztották a teendőket. Fazekas a katolikus és az izraelita, Ecsedy pedig a protestáns és a görögkeleti meghalt vitézek névsorát vezette.[30]

A magyar hadsereg tábori lelkészeinek felekezeti megoszlásával nem lehet alátámasztani azt az állítást, hogy a szabadságharcban bármelyik felekezet meghatározó szerepet játszott volna. 1848-ban csak katolikus lelkészek teljesítettek szolgálatot a hadseregnél, 1849-ben azután – viszonylag rövid idő alatt – az ország lakossága vallási összetételének körülbelül megfelelő megoszlás jött létre. A hadsereg vezetése a hadlelkészek alkalmazása során igyekezett ugyan a felekezeti viszonyokra is tekintettel lenni, e szándékot azonban nem sikerült maradéktalanul átültetni a gyakorlatba. A katonák lelki

[29] Freunder Ábrahám: *Bernstein* 1939. 138–139. o. A pesti reformközségről: KH 1848. dec. 7., 597. o. és 1848. dec. 13., 618. o. Gyűjtés a sebesülteknek: *Bernstein* 1939. 126. o. Einhorn kérelme: MOL H 75 1849:25 335., mellőztetése: MOL H 86 1.d., a hadlelkészi osztály előterjesztési íve 1849 július hóra. Kinevezése: *Szinnyei* 1887. (Komárom) 319. o. A magyar hadsereg izraelita tábori lelkészeinek létszámáról *Einhorn* 1851. 135. o.

[30] A komáromi misékről: *Szinnyei* 1887. (Komárom) 374. o. A karcagi kórház lelkészeiről: MOL H 75 1849:9367., 1849:12 602. (iktatókönyv).

gondozásában így a nemzetőrség lelkészei, a szerzetesrendek tagjai és az egyházmegyés papság is fontos szerepet játszottak.

RÖVIDÍTÉSEK

Alleker 1894.	*Alleker Lajos:* Erdősi Imre a branyiszkói hőspap emlékezete. Nyitra, 1894.
Bernstein 1898.	*Dr. Bernstein Béla:* Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898.
Bernstein 1939.	*Dr. Bernstein Béla:* A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Budapest, 1939.
Bielik 1901.	*Bielik, Emerich:* Geschichte der k.u.k. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates. Wien, 1901.
Bona 1988.	*Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
Borovi 1992.	*Borovi József:* A magyar tábori lelkészet története. (Budapest), 1992.
Csohány 1994.	*Dr. Csohány János:* A protestáns katonai lelkigondozás múltja. In: *Reformátusok Lapja,* 1994. április 10., 5. o.
Csorba 1979.	*Csorba László:* A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken. In.: *Világosság,* 1979. 603–610.o.
Deák 1993.	*Deák István:* Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. (Ford.: *Félix Pál*) Budapest, 1993.
Dezső 1941.	*Dr. Dezső László:* Bevezetés a katonai lelkigondozásba. I. k. Pápa, 1941.
Einhorn 1851.	*Einhorn, I.:* Die Revolution und die Juden in Ungarn. Leipzig, 1851.
F.Kiss Erzsébet 1987.	*F.Kiss Erzsébet:* Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987.
Gelich I, II, III.	*Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harca 1848–1849-ben. I-III.k. Budapest, 1882–1889.
Gonda 1992.	*Gonda László:* A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Budapest, 1992.
Harsányi 1926.	*Harsányi Gusztáv:* Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből. Debrecen, 1926.

Hegyesi 1885. — *Hegyesi Márton:* Biharvármegye 1848–49-ben. Beöthy Ödön arcképével és életrajzával. Nagyvárad, 1885.

Hermann E. 1932. — *Dr. Hermann Egyed:* A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932.

HL — Hadtörténelmi Levéltár

Hoffmann 1906. — *Hoffmann Arnold:* Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa, 1906.

Horváth Á. 1915. — *Dr. Horváth Ádám:* Szent Benedek élete és rendjének története Magyarországon. Pannonhalma, 1915.

Károly – Nyirák 1877. — *Károly János – Nyirák Sándor:* Emlékkönyv a Székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére, 1877. Székesfehérvár, 1877.

Kertész 1941. — *Kertész Pál:* Emlékezés Gonzeczky János szatmáregyházmegyei papról, 1848–49, szabadságharcunk vértanújáról. Budapest, 1941.

KH — *Kossuth Hirlapja*

KLÖM VI. k — *Kossuth Lajos* Összes Munkái. VI. k. Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. (S. a. r.: *Barta István)* Budapest, 1966.

KLÖM XIII. k. — *Kossuth Lajos* Összes Munkái. XIII. k. Kossuth Lajos 1848–49-ben. 3. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 1. rész. 1848 szeptember–december. (S. a. r.: *Barta István)* Budapest, 1952.

Kovács – Wysocki — Együtt a szabadságért, 1848–1849. *Wysocki* tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban. (S. a. r.: *Kovács István*) Budapest, é.n.

Kovács 1989. — *Kovács István:* A légió. A magyarországi lengyel légió története. Budapest, 1989.

Lehoczky 1899. — *Lehoczky Tivadar:* Bereg–megye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899.

Leonhard 1842. — *Leonhard, Joh. Michael:* Verfassung der Militär–Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil–Clerus in militär–geistlichen Angelegenheiten. Wien, 1842.

Löw L. 1870. — *Löw Lipót:* Zsinagógai beszédek. Szeged, 1870.

Löw – Kulinyi 1885. — *Löw Immánuel–Kulinyi Zsigmond:* A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig. Szeged, 1885.

Magyar zsidó lexikon. — Magyar zsidó lexikon. (Szerk.: *Újvári Péter*) Budapest, 1929.

McCagg 1992. — *McCagg, William O.:* Zsidóság a Habsburg Birodalomban, 1670–1918. (Ford.: *Boris János*, jegyz. ford.: *Gordos Judit*) Budapest, 1992.

Melichár 1899. — *Dr. Melichár Kálmán:* A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészetnél) és a Magyar Királyi Honvédségnél. Budapest, 1899.

Mikár 1869. — Honvéd Schematismus, vagyis: az 1849/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. (Összeállította: *Mikár Zsigmond* alszázados) Pest, 1869.

Mikár 1891. — Honvéd–Névkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. (Összeállította: *Mikár Zsigmond)* Budapest, 1891.

MOL — Magyar Országos Levéltár

Molnár 1990. — Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. (Szerk.: *Molnár András)* Zalaegerszeg. 1990.

Molnár 1992. — A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. (Szerk.: *Molnár András)* Zalaegerszeg, 1992.

Nádor 1962. — *Dr. Nádor Jenő:* Szarvas 1848-ban. Szarvas, 1962.

Nagy Ferenc 1992. — Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Z-ig. (Főszerk.: *Nagy Ferenc)* Budapest, 1992.

Nagy 1896. — *Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harcza 1848–49. Kolozsvár, 1896.

Novák 1906. — *Novák Mihály:* Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharczban. Bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906.

Oláh 1889. 1892. — *Oláh György:* Békésvármegye 1848–1849. I-II. k. Gyula, 1889., 1892.

Rózsa – Spira 1973. — *Rózsa György – Spira György:* Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok. Budapest, 1973.

Sörös 1916. VI/A. k., IX.k. — A pannonhalmi Szent–Benedek–rend története. (Szerk.: *Sörös Pongrác)* VI/A. k. Budapest, 1916., IX. k. Budapest, 1904.

Szabad 1977. — *Szabad György:* Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977.

Szilágyi 1898. — *Szilágyi Farkas:* Alsófehér vármegye 1848–49-ben. In: Alsófehér vármegye monográfiája III. k. Első rész. Nagy-Enyed, 1898.

Szinnyei 1887. (Komárom) — *Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben (naplójegyzetek). Budapest, 1887.

Szinnyei 1980-1981. — *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái I-XIV. k. Budapest, 1980–1981. (reprint.)

Varga Z. 1936. — *Dr. Varga Zoltán:* Debreceni lelkipásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői (1790–1848.). Debrecen, 1936.

Venetianer 1986. — *Venetianer Lajos:* A magyar zsidóság története különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században. Budapest, 1986.

Waldapfel 1950, 1952, 1955, 1965 — A forradalom és szabadságharc levelestára. (S. a. r. és bev.: *V. Waldapfel Eszter)* I-IV. k. Budapest, 1950–1965.

ZML — Zala Megyei Levéltár

Zoványi – Ladányi 1977. — *Zoványi Jenő:* Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. (Szerk.: *Dr. Ladányi Sándor)* Budapest, 1977.

Zsoldos 1948. — 1848–1849 a magyar zsidóság életében. (Szerk.: *Zsoldos Jenő)* Budapest, 1948.

Péter Zakar

THE RANK CONDITIONS OF THE FIELD CHAPLAINS OF THE HUNGARIAN HONVÉD ARMY IN 1848-1849

Summary

The activity of the field chaplains belongs to the less elaborated questions of the history of the non-combatant corporations. Examining the rank conditions, posts and the problems of salaries of the field chaplains of the Hungarian Honvéd Army of 1848-1849 the author is to fill up some of the gaps. The exact knowledge of the aforementioned is a sine qua non for a future complex scientific investigation of the role of the field chaplains of the war of liberation.

One of the topics having been investigated in this study is the denominational composition of the board of field chaplains, and the author also examines if it had been a success to put the ideas of liberal ecclesiastical policy into practice in the army. The study comes to the conclusion: on the basis of the denominational composition of the board of field chaplains not one of the denominations can be considered of definitive role during the 1848-1849 war of liberation. In 1848 there served only Roman Catholic priest in the Honvéd Army, however, the denominational composition of the board of field chaplains corresponded to that of the country in 1849.

Péter Zakar

LES CONDITIONS DE SERVICE DES AUMONIERS MILITAIRES DE L'ARMEE HONGROISE EN 1848-1849

Résumé

Parmi les corps non-combattants, l'activité des aumôniers militaires est jusqu'à présent l'un des problèmes le moins examinés. Cette étude essaie de remplir au moins en partie cette lacune. L'auteur examine les rangs, les lieux de stationnement et les questions au sujet des salaires et des indemnités des aumôniers militaires. Selon l'auteur, la connaissance exacte de ces derniers est indispensable, parce que plus tard il pense faire une analyse complexe du rôle des aumôniers militaires dans la guerre d'indépendance.

La composition confessionelle du corps des aumôniers militaires est également le sujet de cette étude. L'auteur examine également la question suivante: est-ce que la transmission d'une partie des principales libéraux de politique ecclésiastique dans l'armée a réussi en plein milieu de la guerre? Si oui, dans quelle mesure? La répartition confessionelle des aumôniers militaires dans l'armée hongroise ne prouve pas la thèse selon laquelle n'importe quelle confession aurait joué un rôle décisif dans la guerre d'indépendance. En 1848 il n'y avait que des aumôniers catholiques dans l'armée, mais en 1849 nous trouvons déjà une répartition confessionelle des aumôniers à peu près conforme à celle de la population du pays.

Péter Zakar

DIE DIENSTVERHÄLTNISSE DER FELDGEISTLICHEN DER UNGARISCHEN ARMEE IN DEN JAHREN 1848–1849

Resümee

Die Tätigkeit der Feldgeistlichen gehört zu den bis in unsere Tage am wenigsten erforschten Bereichen der nicht kampftätigen Körperschaften. Mit dem vorliegenden Aufsatz versucht der Autor, diese Lücke teilweise zu füllen. Er untersucht die Rangverhältnisse, die Garnisonen der Feldgeistlichen sowie die Fragen ihrer belohnung. Er hält die genaue Kenntnis dieser Angaben für unentbehrlich, denn im späteren möchte er eine komplexe Bewertung der Rolle der Feldgeistlichen im Freiheitskampf unternehmen.

Einen weiteren Gesichtspunkt der Untersuchung bildet die Zusammensetzung der Körperschaft der Feldgeistlichen nach Konfessionen, ferner die Frage, inwieweit es unter Kriegsverhältnissen gelungen ist, die Prinzipien liberalen Kirchenpolitik in der Armee zu verbreiten. Durch die konfessionelle Zusammensetzung der Feldgeistlichen läßt sich die Hypothese nicht untermauern, die eine oder andere Konfession habe im Freiheitskampf eine entscheidende Rolle gespielt. In 1848 dienten in der ungarischen Armee zwar ausschließlich katolische Feldgeistliche, doch bereits 1849 entsprach die Zusammensetzung ihrer Körperschaft in etwa der konfessionellen Struktur der Bevölkerung des Landes.

Петер Закар

УСЛОВИЯ СЛУЖБЫ ВОЕННЫХ СВЯЩЕННИКОВ В ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ В 1848-1849 ГГ.

Резюме

В вопросах прохождения службы в составе недействующих войск одной из менее всего разработанных проблем является деятельность армейских священников. Этот пробел автор пытается восполнить хотя бы отчасти настоящей статьей. Автор исследует иерархическую лестницу армейских священников, места прохождения ими службы, а также вопросы, связанные с их оплатой и денежным довольствием. Корректное знание этих вопросов он считает необходимым потому, что позднее автор намерен дать комплексную оценку той роли, которую сыграли военные священники в освободительной борьбе 1848-1849 гг.

Предметом настоящей статьи является также и конфессиональный состав корпуса военных священников, а также вопрос о том, удалось ли в условиях войны, – и если да, то в какой мере, – трансплантировать в армейские соединения хотя бы часть принципов либеральной клерикальной политики: разделением по вероисповеданиям полевых священников венгерской армии невозможно подтвердить утверждение о том, что священники какой-либо из конфессий играли решающую роль в освободительной борьбе 1848-1849 гг. И 1848 году в армии служили только католические священники, но к 1849 году произошло их распределение, соответствующее приблизительно в отношении их состава разделению по вероисповеданиям среди населения страны.

NYÁRÁDY GÁBOR

JÚDÁSPÉNZÉRT A BAJTÁRSAKAT...

Adatok az Almásy–Nedeczky-szervezkedés történetéhez (1864)

Vöröskői gróf Pálffy Móric helytartó – a szabadságharc idején Haynau szárnysegédje, később altábornagy, konzervatív, aulikus mágnás, a Schmerling–provizórium oszlopa – 1864. március 15-én Budán kelt harminc oldalas átiratában tájékoztatta gróf Johann Coronini-Cronberg táborszernagyot, Magyarország katonai parancsnokát (Ferenc József egykori nevelőjét) egy „kombinált ágensek" útján felderített „hazaárulási szervezkedés" addig megismert részleteiről és az általa folyamatba tett intézkedésekről.[1] Közölte, tudomására jutott, hogy a Somogyi–Jámbor összeesküvéstől[2] függetlenül bizonyos idő óta az országban forradalmi komité működik, amely 1863. november 24-i dátummal proklamációt adott ki. Hátterében az itáliai emigráció áll, s itthon egy kisebb csoport, amely kézben tartja a konspiráció hazai szálait. Egyikük, Almásy Pál nemrég levelet kapott Párizsból Klapka Györgytől, aki jelezte, hogy május végén vagy június elején bizonyosan megindul a háború Ausztria ellen; ezzel egyidejűleg gerillaakcióknak kellene kibontakozniuk az országban, összhangban a varsói forradalmi komité által előkészített galíciai felkeléssel. Ugyanakkor Kossuth vagy Klapka az itáliai magyar légióval betör magyar földre; még nyitott kérdés, hogy hol. Klapka pénzt és fegyverküldeményt ígért a vállalkozáshoz.

Az előkészületek mindenesetre már elkezdődtek – írja a helytartó. – Asbóth Lajos megbízást kapott a katonai műveletek megtervezésére, s a terv szerint a Mátrában, a Bakonyban, továbbá Gömör, Somogy, Szatmár, Zala és Máramaros vármegyében gyülekeznének a felfegyverzett szabadcsapatok. Vezetőiket már kiszemelték. Nyolcvanezer kézifegyverre számítanak, ezek egy részét Vácott rejtegetik. Asbóthot felhívták Pestre, ahol Almásy Pállal, Beniczky Lajossal, Gáspár Lajossal, Nedeczky Istvánnal találkozott; ők a mozgalom fejei. Feltételezhető volt, hogy Nedeczkytől származnak az ingadozóknak küldött fenyegető levelek – ilyet kapott például Almásy, a *Sürgöny* szerkesztősége stb. – tudniillik bizalmas körben úgy nyilatkozott, hogy kapcsolatban áll magyar regimentekkel és testvére Zalában már toborzott egy századot. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy a szóban forgó levelek szerzője Gáspár Lajos.

[1] Hadtörténelmi Levéltár (HL) K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pesth-Ofen 1863/64. IV/19., 120–121. csomó. E két csomó hozzávetőleges időrendben mintegy 650–700 iratot tartalmaz. A tartalomjegyzék szerinti rend felbomlott, fóliószámozás nincs, vagy hiányos. Az iratok, illetve az iktatás kelte alapján lehet tájékozódni az anyagban. Ezért itt és a továbbiakban csak a dátumra hivatkozunk. Pálffy átirata tehát: HL IV/19., 1864. március 15.

[2] Somogyi József volt honvéd százados és Jámbor András pesti szabómester 1863 tavaszán függetlenségi mozgalmat kezdeményezett és titkos szervezetet hozott létre a Turinban élő Crouy-Chanel Ágoston herceg trónigényének támogatására, s ennek érdekében röpiratokat terjesztettek; ez ügyben a haditörvényszék 1864. július 3-án 12 személyt ítélt el 20–5 évi várfogságra.

Az összegyűlt terhelő adatok – folytatja Pálffy – máris elegendő alapot szolgáltatnak a gyanúsítottak letartóztatására, házkutatások elrendelésére és a hadbírósági eljárás megindítására. Három kategóriába sorolva mellékeli az érintettek névsorát. Az elsőben a legtevékenyebb vezető személyek szerepelnek, akik ellen már megfelelő bizonyítékok szólnak (Nedeczky István, Beniczky Lajos, Szelestyey László, Clementis Gábor, Máriássy Albert, Almásy Pál, Gáspár Lajos, Lezsák Lajos, Horváth János, Nedeczky Jenő, Zambelly Lajos, Salamon Lajos, Sebes Emil, Nagy Jenő, Asbóth Lajos stb.); a második és a harmadik kategóriában pedig további húsz feltételezett bűntársat sorol fel (Podmaniczky Frigyes, Károlyi Sándor, Tisza Kálmán, Tisza Lajos, Máriássy János, Bónis Samu, Kendeffy Árpád, Vidats János stb.). Megbízta Worafka kormánytanácsost, Pest-Buda rendőrfőnökét, hogy folyó hó 16–17-én az összes első kategóriabeli gyanúsítottat tartóztassa le, adja át a pesti katonai kerületi bíróságnak s a házkutatást akkor is végeztesse el, ha az illető nincs otthon. Végül kéri, hogy a vizsgálat fejleményeiről folyamatosan értesítsék.

Nem jelzi ebben az átiratban, hogy kik voltak azok a „kombinált ágensek", akik a szervezkedés nyomára vezették. Évtizedekkel később Steier Lajos Beniczky 1848–49. évi jelentéseit és visszaemlékezéseit tartalmazó kötetének függelékében[3] rántotta le a leplet a nagy felzúdulást kiváltó per bizonyítékait szállító besúgókról, konfidensekről, elsősorban Asbóth Lajosról, aki hideg számítással, szívósan kialkudott júdáspénzért vállalt színleges közösséget egykori bajtársaival és árulta el őket minden lelkiismeretfurdalás nélkül; a bécsi udvari levéltárban az Informationsbureau osztályában elfekvő nyugták, szerződések, elszámolások beszédes bűnjelekként tanúskodnak erről.

Korábban sok megbízhatatlan mendemonda látott napvilágot az ügyről. Steier azonban eloszlatott minden homályt. Gondos feltáró munkájához hajszálnyi kétely sem férhet. Csupán egyetlen pontban szorul korrekcióra. Azt írja, hogy Pálffy 1865. július 10-én kérte a rendőrminisztert: „a küszöbön álló politikai változásra tekintettel az Asbóthra vonatkozó iratokat semmisítse meg, amit Pálffy a maga részéről a helytartósági irattárban, a Budán lévő irományokkal meg is tett".[4] Szerinte csak az említett bécsi forrás őrizte volna meg Asbóth árulásának írásos dokumentumait. Nem így van. A Hadtörténelmi Levéltárban, a Cs. Kir. Pest–Budai Katonai Kerületi Törvényszék anyagában két vaskos csomó[5] maradt fenn a kritikus „Hochverrats Untersuchung" mindeddig feldolgozatlan irataiból, a letartóztatásoktól az ítélethirdetésig, s e csomókban Asbóthtól számos levél, feljelentés, nyilatkozat – megannyi további corpus delicti – található, amelyeket a vizsgálat megindulása után Pálffy küldött el a hadbíróságnak fizetett ügynöke védelmében. Sötét és szomorú história, egész kötetet igényelne a szövevényes ügy minden ága-bogának feldolgozása. Mivel Steier Lajos említett művében a vizsgálatot és a tárgyalást ugyan nem, de a történet főbb mozzanatait már leírta, s kivált Beniczky szerepével bő terjedelemben foglalkozott, a továbbiakban csak az elsőrendű vádlott, Nedeczky István és az első számú áruló,

[3] *Steier Lajos:* Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról. Magyarország újabbkori történetének forrásai. (A továbbiakban: *Steier,)* Budapest, 1924.

[4] *Steier,* 725. o.

[5] HL IV/19. 120–121. cs.

Asbóth Lajos személyére korlátozzuk figyelmünket a hadírósági iratokból megismert újabb adatok és más, Steier által nem használt források alapján.

*

Akkoriban a közhangulat szüntelen fortyogásban volt, hol itt, hol ott csaptak fel az indulatok, alkalom sűrűn adódott. A *Sürgöny* 1864. március 15-i (keddi) számában jelentette, hogy vasárnap esete csoportosulás volt a Hatvani utcában a Zrínyi kávéház előtt, egy népszónok a bécsi forradalom évfordulójára emlékeztetett, Garibaldit és Kossuthot éltette, „ami a tömegből lármás ujjongások közt ismételtetett", majd a csoport folytonos „Éljen Kossuth!" kiáltásokkal vonult végig több utcán. Ilyen jelenetek játszódtak le a városban másnap és harmadnap, március 15-én is, sokfelé a Vidats–gépgyár munkásai tüntettek, este a budai Népszínházban ifjak követelték kórusban a Kossuth-indulót, 49-et éltetve zavarták meg az előadást. Senki sem gyanította még, hogy a hatalom órákon belül lecsap a felbujtókra.

A Katonai Kerületi Törvényszék protokolluma[6] szerint március 16-án hajnali öt órakor bizottság indult az Invalidusok házából (annak idején az épület nagyobb része Károly–laktanya néven kaszárnya volt, ma a Városháza) a városparancsnokság által elrendelt házkutatások és őrizetbe vételek végrehajtására. A Híd utca és a Dunasor (ma Deák Ferenc utca és Apáczai Csere János utca) sarkán álló Angol királynő Szállodába mentek, ahol – a portás felvilágosítása szerint – Almásy Pál a második emeleti 62. számú szobában, Nedeczky István pedig az első emeleti 27-es szobában lakott. Ellenállásba nem ütköztek, a szobák gondos átkutatásakor minden iratot, könyvet, számlát stb. kofferba pakoltak és azt lepecsételték. Nedeczkynél mindössze három levelet foglaltak le, egy 1864. március 7-én kelt levelet nagybátyjától, Deák Ferenctől, egy másikat 1863. január 16-i kelettel Botka Károlytól, húga férjének testvérétől és egy lepecsételt írást Kund Vince somogyfajszi birtokostól. Almásyt és Nedeczkyt ezután bekísérték a Károly–laktanyába.

Ott annak rendje-módja szerint mindjárt felvették személyi adataikat. A Nedeczkyről készült „Meldungból",[7] azaz jelentésből megtudhatjuk, hogy 32 éves, katolikus, magas, sovány férfi volt, haja fekete, szeme kék, körszakállt viselt, beszélt a magyaron kívül németül, kevéssé latinul és franciául, 330 forint és egy ezüst óra volt nála. Letartóztatásának indoka: hazaárulás. Még ugyanazon a napon megtörtént első kihallgatása is. Jegyzőkönyvbe[8] vett nyilatkozatának „ad generalia" szakaszaiból kikerekedik addigi életútja (néhány, más forrásokból származó pontosítást zárójelben közlünk).

1832-ben a Zala megyei Balatonedericsen született. (Apja Nedeczky Lajos, Deák Ferenc kedves, ifjúkori barátja, edericsi birtokos volt, megyei aljegyző, majd szolgabíró a szántói járásban, Deák unokahúgának, nemeskéri Kiss József és Deák Jozefa Emma leányának a férje, 1841-ben meghalt.[9]) Tanulmányait 1840-ben a pécsi (ciszterci) gimná-

[6] HL IV/19. 1864. március 16.

[7] Uo.

[8] Uo.

[9] *Molnár András:* Deák Ferenc levelei zalai barátaihoz. *Levéltári Közlemények,* 1994/2. sz., 45. o.

ziumban kezdte, majd Győrben, a bencéseknél folytatta 1848 júliusáig. Ezután a zalaegerszegi nemzetőrökkel a Drávánál szolgált (tizenhat és fél éves volt akkor!), onnan Pestre ment, s honvédnak jelentkezett. Előbb a 10. honvéd zászlóaljhoz osztották be, majd a 13. honvéd zászlóaljhoz helyezték át Ordódy Kálmán őrnagy parancsnoksága alá. (December 2-án 366 újoncot vett át Zalaegerszegen a 13. zászlóalj kiegészítésére és Sümeg – Devecser – Városlőd – Veszprém – Várpalota – Székesfehérvár – Velence – Martonvásár – Tétény útvonalon Pestre vezette őket, ahová december 22-én érkeztek meg.[10]) Mint hadnagy (1848. október 1.[11]) és főhadnagy (1849. február 1.) részt vett a téli hadjáratban (a 13. zászlóaljjal a branyiszkói áttörésben) a kápolnai csatáig (1849. február 26–27.). Ekkor a 7. huszárezredhez vezényelték, százados lett (május 1.) és végigharcolta a nyári hadjáratot a világosi fegyverletételig. Büntetésül Aradon, november elsejével, nyolc évi szolgálati kötelezettséggel, közlegényként besorozták a cs. kir. 1. huszárezredbe. 1851 augusztusában megváltotta magát, így egy évi és kilenc hónapi szolgálat után hazatérhetett Edericsbe (a „Grundbuch",[12] a szolgálati törzskönyv szerint 1852. május 31-én bocsátották el). Otthon özvegy édesanyjának segített a gazdaságban 1855-ig, amikor is feleségül vette Gaál Constanciát, gyulai Gaál János boronkai (Somogy megye) földbirtokos leányát. Miután anyja is elhunyt, s testvéreivel (öten voltak, két fiú, három leány) megosztoztak a szülői örökségen, feleségével a somogyi Kastélyosdombóra költözött (ahol mintegy 400 holdas birtok jutott a kezére[13]). Két lánya született (Emma és Franciska-Ferencke). Eladósodott, birtoka csődeljárás alatt áll. Válófélben van, felesége Keszthelyre költözött a gyerekekkel, ő maga Kaposváron él, télen Pesten. 1860-ban a kaposvári törvényszéktől „írásos parancsot" kapott, miszerint Kaposvárt nem volt szabad elhagynia. Úgy tudja, a megyefőnök azért rendelte el internálását, mert jelen volt Szigetváron a fiatalság által rendezett fáklyás felvonuláson, amit demonstrációnak minősítettek. Négy–hat hét múlva internálását megszüntették. Egyébként soha nem volt büntetve.

Eddig a jegyzőkönyvi vallomás személyes dolgairól. Sok mindent elhallgatott. Nem beszélt például arról, hogy az 1861. május 28-i kaposvári megyei bizottmányi ülésen, amelyet az alispán a törvénytelenül kivetett adó katonai erőszakkal való behajtása elleni állásfoglalás céljából hívott össze, ő adta meg az alaphangot. A *Sürgöny* tudósítása szerint a következőket mondotta:[14] „Megyei bizottmányunk január 20-i azon határozatán, melyben kimondatik, hogy semmi segédkezet nem fogunk nyújtani a törvénytelen adó behajtásához, semmit változtatnunk nem lehet. Ellent nem állhatunk, mert fegyverünk nincs. Irtó háborút indítottak ellenünk, de korántse gondoljuk, hogy azon rongyos 200 millió forint behajtása volna a cél; hanem hogy az erőszak által mesterséges úton ellenszegülést idézhessenek elő Magyarországban, hogy újra olyféle babérokat arathassanak, melyeket ezelőtt néhány évvel a magyar földön honfiak kiontott vérén arattak. Indítványozom, hogy a január 20-i határozatunkat újítsuk meg, s azt megyénk minden községé-

[10] *Hermann Róbert:* Az 56. honvédzászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei. Zalaegerszeg, 1992. 203. o.; OL H 75 Ált. iratok 1849/5312.

[11] *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 436. o.

[12] HL IV/19. 1864. augusztus 16-án kiállított másolat szolgálati idejéről a „Grundbuch" alapján.

[13] OL R 341 2/a cs. Nedeczky István

[14] *Sürgöny,* 1861. június 9.

ben hivatalosan köröztessük, hogy a szegény, zaklatott nép s a községbírák tudják magukat mihez tartani". Radikális hangú felszólalása teljes egyetértésre talált; de ezzel most nem lett volna okos kérkednie.

Hallgatott a pillanatnyi helyzetében legkényesebb ügyről is, arról, hogy – alighanem könnyelmű életmódjából következő anyagi összeomlása és ennek folytán házasságának megromlása miatt – 1863 nyarán elhatározta, elmenekül a hitelezők elől, kiutazik Párizsba nagybátyjához, nemeskéri Kiss Miklóshoz, aki – mint volt honvéd ezredes és a forradalmi kormány diplomatája – elsőrendű szerepet játszott az emigráció életében; francia neje révén élvezte III. Napóleon külügyminiszterének bizalmát és Kossuth Franciaországra épülő terveinek kulcsfigurája volt. Az ő segítségével Párizsban próbál egzisztenciát teremteni, vagy ha ez nem sikerül, tovább megy Itáliába, s beáll a magyar légióba. Bizonyára nem azzal a szándékkal indult útnak, hogy rövidesen hazatér.

Csak mellékalakja a történetnek a legifjabb testvér, Nedeczky Jenő; őt március 18-án tartóztatták le Edericsen[15]. Ott született 1840-ben. Középiskoláit Pécsett, Kőszegen és Győrött végezte, a fővárosban jogot hallgatott. Neki is volt már „priusza". Mint a Fillinger kávéházban tanyázó és lázongó egyetemi ifjúság egyik hangadója, 1860 elején egy álarcosbál alkalmával – Albrecht főherceg jelenlétében – a teremből kikergette a német zenekart, mert a Gotterhaltét kezdte játszani, ezután az egész báli közönség elénekelte a Himnuszt és „ráadásul Nedeczky egy hatalmas beszédet is tartott a zsarnokság ellen" – írja Ballagi Géza a *Protestáns Szemlében.*[16] (Nehezen fér össze ezzel az Országgyűlési Almanachban [17] közölt életrajz kitétele: „a hatvanas évek elején egyike volt azoknak, akik a forradalom kitörését megakadályozták". Talán az 1860. március 15-i megemlékezések lecsillapításáról van szó.)

Bertalan Lajos szántói főszolgabíró március 18-án jelentette a katonai törvényszéknek, hogy a helytartó sürgönyi parancsára „mai reggel 6-7 óra között edericsi birtokán elfogattam, térhelyiségei szoros kikutatása alkalmával forradalmi tárgyakat nála feltalálnom sikerült, ennélfogva... nevezett forradalmárt a tisztelt Ttes. cs. kir. katonai törvényszékhez ezennel által kísértetem". A lefoglalt „forradalmi" tárgyak: egy duplacsövű lőfegyver, egy egycsövű lőfegyver, egy ezüst markolatú Mária Terézia–kard díszes bőrhüvelyben, osztrák politikusok karikatúrái, egy-egy kép Kossuthról, NagySándor és Damjanich tábornokokról, Csány Lászlóról, Perényi Zsigmondról stb., összesen 15 darab, egy borítékban nemzetiszín szalagcsokrok, csillagok, Irányi Dániel röpirata 1862-ből Magyarország függetlensége címmel, 33 darabos vas betűkészlet a hozzá tartozó rézpréssel.

Később a főszolgabíró informálta a katonai törvényszéket Nedeczky levelezéséről, gyakori utazásairól is, ami már gyanússá vált előtte: „ebbeli észrevételemet nem is késtem ő Mltga Főispáni Helytartó Úrnak szóbelileg jelenteni". Három csomag érkezett postán Nedeczky címére, az egyik külföldről, Grazból, ami még inkább felkeltette gyanúját. További fegyvereket azonban nem fedezett fel. Nedeczky foglalkozik ugyan „holmi csinos kézzeli mesterséges faragásokkal", látott is kertjében egy asztalt, amelynek lapján

[15] HL IV/19. 1864. március 18.

[16] *Dr. Ballagi Géza:* A protestáns pátens és a sajtó. *Protestáns Szemle,* 1892. 14. o.

[17] *Sturm Albert:* Országgyűlési Almanach, 1892-1897. 282. o.

az Ida név olvasható (nagybátyjától „örökölte" a fúró-farigcsáló kedvet, tudniillik Deák szabad óráiban maga is rengeteg faragványt készített, Ida pedig nem más, mint Nedeczky nővére), ám e tárgyak ártalmatlanoknak látszanak.

Elég az hozzá, Nedeczkyt még aznap csendőrök kísérték Pestre, a Károly–laktanyába, s mint bátyjáról és a többi letartóztatottról, róla is rögtön elkészítették a „Meldungot"[18] és előzetes kihallgatásnak vetették alá.[19] Ezekből az iratokból – a fentieken túl – megtudhatjuk, hogy ugyancsak magas, sovány, körszakállas fiatalember volt, mint a bátyja, nőtlen, a magyaron kívül németül beszélt. Apja húsz, anyja hét évvel azelőtt halt meg, s haláluk után – még kiskorú lévén – báró Puteany szigligeti birtokos és Hertelendy lesencetomaji birtokos (nagynénjének a férje) volt a gyámja. De most már maga is önálló birtokos, vagyonát 40 ezer forintra becsüli.

Az elfogatások híre gyorsan elterjedt és országszerte megdöbbenést keltett. Steier szerint sokan – Eötvös, Jókai, Kemény Zsigmond – kételkedtek abban, hogy Almásy, Beniczky és a többiek bármiféle konspirációban részt vettek volna,[20] számos megnyilatkozásuk ellene mond ennek. Március 17-i számában a *Sürgöny* ugyancsak értetlenül kommentálta az eseményt, bár persze más nézőpontból. „...azt hittük, nem lehet művelt magyar ember, kit ha már a magyarnál közmondásként vérré vált hűség a trón és a haza iránt visszatartani nem képes a felség- és hazaárulási merényletektől, de legalább e bűnöktől vissza fogja riasztani ama megrendítő kilátás, hogy ily kísérleteknek vért kell árasztani most is súlyos ínség csapásában szenvedő szegény hazánkban, vért és nyomort egy oly cél miatt, mely annyira bűnös, mint elérhetetlen, s éppen oly hazafiatlan, mint erőtlen... Becsempészett fegyverek, proklamációk és a lojális és békés polgárok terrorizálására célzó fenyegető levelek lefoglalása minden kétséget eloszlattak, s ekkor tovább nem lehete halasztani azon rendszabályok foganatosítását, amelyeket a békés és rendszerető polgárok személy- és vagyonbiztonságuk védelmére a kormánytól jogosan követelnek".

*

Pár napon belül vagy két tucat közismert személy raboskodott a hadbíróság Károly–laktanyabeli zárkáiban. Asbóth Lajos is. Pálffy helytartó és tanácsadói március 4-i értekezletükön az ő elfogatását is elhatározták, nehogy valódi szerepe kitudódjék.[21] Régi fortély ez a kétkulacsos konfidensek bujtatására. Március 19-én hajnalban megjelent Asbóth lakásán a Lugoson állomásozó 6. dzsidás ezred két kapitánya, házkutatást tartottak és letartóztatták.[22] Iratai közül lefoglaltak néhány 1848–49-ből származó darabot. Egyet tábornoki kinevezéséről Görgei aláírásával (de a Kormányzó aláírása nélkül, tehát

[18] HL IV/19. 1864. március 18.

[19] Uo. 1864. március 19.

[20] *Steier*, 715–716. o.

[21] Uo. 714. o.

[22] HL IV/19. 1864. március 19. A mellékletek közül csak kettő található az iratok között, a Görgei aláírásával ellátott kinevezési javaslat nincs ott.

érvénytelen volt, rejtély, hogyan kerülhetett hozzá – az ügyre még visszatérünk), valamint több iratot, levelet a hadügyminisztériumtól. Egyéb gyanús írások nem kerültek elő.

Napokkal később Pesten vették észre, hogy egy elkobzott, jelentéktelennek látszó könyvben a krassói honvédegylet pecsétje és két levél rejtőzik. Az egyik dátum nélkül Gáspár Lajostól, a másik február 22-i kelettel a forradalmi bizottságtól.[23] Gáspár ügyvéd jelezte, hogy ötven forintot küld Asbóth könyvének bevételéből, s kérte, jöjjön fel Pestre és látogassa meg őt az Országút 45. szám alatti lakásán, „hogy általunk hőn kegyelt Kegyelmes Úr utasítását élő szóval közölhesse". Az Országos Függetlenségi Bizottmány pecsétjével ellátott, alá nem írt levél szerint pedig „az ország Kormányzója, Kossuth Lajos, Mednyánszky által, de azon úton is, melyen arczképét Önnek megküldötte, eleve figyelmeztette Önt arra, hogy megbízottjainak egyike, ki egyszersmind az Országos Függetlenségi Bizottmány igazgatótagja, szükség esetében érintkezésbe teendi magát Önnel. Ezen időpont bekövetkezett..." A Kormányzó egy általános terv bemutatását kéri, s választ a következő kérdésekre: „1.) hány és mely megyékben folytatható oly guerilla harcz, mely 4–5 hétig fenntarthatja magát?, 2.) hány egyént bír meg a guerilla harcz színhelyéül kiszemelendő földterület?, 3.) hány fegyver, ruha s többi fölszerelési készlet szükségeltetik e czélra?, 4.) a guerilla harczosok szükségleteinek fedezésére minő összeg igényeltetik?, 5.) mi módon eszközölhető s mennyi összegbe kerül néhány ezer száguldó lovas alakítása és fölszerelése?, utoljára 6.) ha mindezekhez a szükséges pénz és fegyver megvan, mennyi idő kívántatik a szervezéshez? ... Az alól írt Bizottmány utasítja, miként az országban tartózkodó katonai nevezetesebb tekintélyek közül mindazokat, kik az 1849-i lobogónak igaz hívei maradtak, jelen rendelet vételével, a kellő óvatosság szemmel tartása mellett a fennebbi kérdésekre adandó kimerítő vélemény adására külön-külön felszólítani s tőlük a választ a lehető legrövidebb határidő alatt bekívánni annál is inkább buzgólkodjék, mert a sebesen fejlődő külesemények a halogatást egyáltalján meg nem engedik. Ha a kívánt véleményes tervek beérkeznek, azoknak az illető megbízott kezére leendő juttatásáról eleve gondoskodand az Országos Függetlenségi Bizottmány. Budapesten, Február 22-én 1864". Nincs nyoma annak, hogy Asbóth maga hívta volna fel a figyelmet ezekre a „bűnjelekre"; mi oka lehetett engedni, hogy „leleplezzék?"

Március 21-én Nosek főhadnagy kíséretében érkezett Asbóth a fővárosba, s róla is nyomban elkészült az átvételi jelentés.[24] Eszerint letartóztatásának okát nem tudta megjelölni. Elmondta, hogy hatvan éves, evangélikus, nős, „privát" foglalkozású, magyarul, németül románul, franciául és angolul beszél. A szolgálatos írnok katonás tartásúnak, középmagas, ősz férfinak látta, a kor divatjának megfelelő körszakállal, barna arcbőrrel. Hatszázhúsz forint volt nála bankjegyekben és harmincöt szivar. Részletesebb képet kapunk róla az első kihallgatáskor előadott önéletrajzi adataiból.[25]

Keszthelyen született (1803. június 20-án). Apja, János, Bács megyei kamarai adminisztrátor volt Zomborban (korábban a keszthelyi Georgicon igazgatója), 1823-ban halt meg. Anyja, Tátrai Anna, 1842-ben hunyt el. 1844-ben megházasodott (apja testvérének, Asbóth Andrásnak, Metternich dél-magyarországi birtokai, később a mezőhegyesi

[23] HL IV/19. 1864. március 24.

[24] Uo. 1864. március 21.

[25] Uo. 1864. március 31.

kincstári uradalom jószágkormányzójának Flóra leányát, elsőfokú unokatestvérét vette nőül). János fia 19 éves, politechnikumot végez Budán, leányai, a 19 éves Ilona és a 12 éves Flóra vele élnek. (Kristóf fia 1861-ben, 13 éves korában meghalt.[26]) Ő maga Keszthelyen kezdte tanulmányait, majd 12 éves gyerekként a bécsi hadmérnöki akadémiára iratkozott be. 1820-ban kadétként a toszkánai dragonyosokhoz került, 1824-ben hadnagy lett a 3. vértes ezrednél, 1830-ban főhadnagy, 1837-ben II. osztályú százados, 1840-ben I. osztályú százados. 1843-ban szolgálatban szerzett „mellbaj" (lovas baleset?) miatt ideiglenesen nyugdíjazták, és a Lugoshoz közel fekvő Szatumikban telepedett le. 1848 júniusában István főherceg a Krassó megyei nemzetőrök parancsnokává nevezte ki őrnagyi rangban (a bánáti bányavárosok védelmére). 1849 januárjában alezredes és debreceni városparancsnok lett. Márciusban a 12. hadosztály élére állították, áprilisban pedig ezredessé léptették elő. Buda bevétele után a II. hadtest parancsnoka lett, június elsejével tábornokká nevezték ki. A világosi fegyverletétel után Aradon a hadbíróság 18 évi várfogságra ítélte (november 5-én vagyonelkobzásra és „durch Pulwer und Blei" halálra ítélte, november 10-én azonban Haynau enyhítette büntetését). 1856-ban kegyelmet kapott, ezután egy évig Lugoson élt a sógoránál, majd három éven át Resicán a francia vasúttársaságnál felügyelőként dolgozott. 1861. február 14-én elfogták és Josefstadtba internálták, május 16-án azonban szabadon engedték. Ekkor visszatért Lugosra. Tagja a Magyar Tudós Társaságnak, írói munkásságából él, írásaival mintegy ötezer forint jövedelemre tett szert.

Ne érjük be ennyivel, más forrásokból gazdagíthatjuk ezt a vázlatos önarcképet.

Kápolnai Pauer István – aki 15–16 éves ifjúként mint köztüzér vett részt a szabadságharcban, 1862-ban az itáliai magyar légió tagja lett, csak a kiegyezés után tért haza és 1881-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába választotta[27] – az Akadémia 1883. február 26-i „összes ülésén" emlékbeszédet tartott az egy évvel azelőtt elhunyt Asbóth Lajos levelező tag fölött. „Az 1848-ik év elején – mondta – a magyar nemzeti párt Asbóth Lajosba, Metternich herceg magyarországi uradalmi igazgatójának vejébe, ki egy negyed évszázadon át a cs. és kir. hadsereg körében élt, semmi reményt nem vetett, míg ellenben a magyarellenes katonai párt azt hitte, hogy Asbóth feltétlen híve lesz. Mindkét fél csalódott. Asbóth, aki a magyar minisztérium által csakis Krassó megye ismételt sürgetésére neveztetett ki nemzetőri őrnaggyá és...Oravica vidékének a szerbek betörései ellen való védelmével bíztatott meg, feladatának híven megfelelt."[28]

Nem valószínű, hogy kinevezése a Kápolnai Pauer által feltételezett aggályok miatt késett. Tény viszont, hogy egy nemzetőr zászlóalj parancsnokaként hónapokon át védelmezte a krassói bányavidéket. Amikor augusztusban mintegy négyszáz főnyi szerb határőrcsapat támadta meg Új-Moldavát, öt óráig állt helyt a túlerővel szemben.[29] Pár nappal később Rácz Sándor századossal együtt kiverte a szerbeket Ó-Moldavából, s jórészt a

[26] *Kempelen Béla:* Magyar nemes családok. Budapest, 1911. I. k., 165. o.

[27] *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1897. V. k., 966. o.

[28] *Kápolnai Pauer István:* Emlékbeszéd Asbóth Lajos levelező tag felett. Budapest, 1883. 4–5. o.

[29] *Kéry Gyula:* A magyar szabadságharc története napi krónikákban. Budapest, 1899. (a továbbiakban: *Kéry,)* 463. o.

Dunába szorította őket.[30] November elején 420 emberével és 4 ágyúval Bogsánban megszalasztotta a császári erőket és a román lázadókat.[31] Decemberben Resicát védte meg a román támadóktól.[32] E haditetteket elismerés fogadta a pesti sajtóban. Nem így a bánáti hadtestnél.

Vukovics Sebő – ez időben délvidéki kormánybiztos – Emlékirataiból tudjuk: Damjanich János ezredes, hadosztályparancsnok Asbóth hibás intézkedéseinek tulajdonította, hogy az ellenség ép bőrrel menekülhetett el Bogsánból; ebből támadt az első konfliktus közöttük. Nem sokkal ezután Asbóth Rózsa Sándor martalóc csapatát küldte ki Ezeres román falu megrendszabályozására; a börtönből amnesztiával éppen csak kiszabadult banda iszonyú dúlás–rablás közben 36 ártatlan embert kaszabolt le. Asbóthnak rendes, fegyelmezett egységet kellett volna Rózsa mellé adnia a feladat kíméletes elvégzésére. Decemberben Asbóth kitörései Bogsánból és Resicáról rendre kudarcba fulladtak, a császáriak rögtön visszafoglaltak minden helységet. Damjanich súlyos vádakkal illette az őrnagyot, s úgy találta, hiányoznak képességei az eredményes vezetéshez. Bár a tisztek Asbóth mellett nyilatkoztak, s ő a maga igazolására vizsgálatot kért, december 22-én leváltották a zászlóalj éléről, és Bobich János őrnagyot nevezték ki a helyére.

„Midőn a bánságból kijövénk – írja Vukovics Sebő –, [Asbóth] engem felette kért, hogy a honvéd sereghez áttételét eszközöljem, s ő untig ki lett volna igényeiben elégítve, ha honvéd őrnagynak nevezték volna ki. De Debrecenbe érkeztekor Kossuth kedvét annyira megnyerte, hogy őt a honvédsereghez nem viselt rangjában, hanem mint alezredest tétette át, s nemsokára ezredesnek neveztette ki. Szelíd, nyájas társalgása, s igen ajánló külseje által hamar nyeré meg előljáróinak kegyeit. Mint lovas kapitány lépvén ki az osztrák seregből, a katonai rendet ismerte, vezéri tapintata azonban kevés volt, s veszélyben hamar veszté el combinátióit. Így jellemezték azok, kik vele a bánságban szolgáltak."

Három hónappal később fordult elő honvéd-szolgálatában az első olyan eset, ami már nem parancsnoki képességeinek, hanem jellemének gyenge pontjára mutat.

Történt, hogy Mészáros hadügyminiszter Asbóthot Görgei hadtestébe, a komáromi parancsnoknak kiszemelt s tábornokká előléptetett Guyon helyett hadosztályparancsnoknak nevezte ki. Asbóth Tokajban jelentkezett Görgeinél, aki közölte vele, hogy a hadosztályt már odaadta Kmety Györgynek. Asbóth megsértődött, de azért ott maradt a tisztikar ebédjén.[33] Görgei épp akkor kapta Vetter fővezértől a rendeletet, hogy egyik hadosztályát azonnal indítsa Tiszafüredre, s felolvasta az ebédre összegyűlt tisztek előtt. „Midőn felolvasá – írja Asbóth Emlékirataiban[34] –, sajátságos és utánozhatatlan tekintetével végigfutott tisztjein, s a parancsot magától messze a földre dobva, e szavakban tört ki: «Látjátok, hogy meggyengítésünk végett el akarnak bennünket egymástól választani, el akarják tőlem a legvitézebbeket vonni. El akartok-e engemet hagyni?» És zajongva kiáltott fel az összegyűlt tisztikar: «Nem, nem, mi nem megyünk, mi maradunk,

[30] *Kéry,* 473. o.

[31] Uo. 629. o.

[32] Uo. 701. o.; *Vukovics Sebő* Emlékiratai. (S. a. r.: *Bessenyei Ferenc)* Budapest, 1894. 385–391., 451. o.

[33] *Kápolnai Pauer:* i. m. 12–13. o.

[34] *Asbóth Lajos:* Emlékiratai az 1848-ki és 1849-ki magyarországi hadjáratból. Pest, 1862. I. k., 17–18. o.

a hadosztály nem fog elmenni!» Ujjongva ölelkezének a bajtársak; a fővezér rendelete elleni katonai zendülést keresztülvitték. Tokaji aszút hozatván újra ittak, a kedélyek még inkább felhevültek, a kormány, a minisztérium és a fővezérség ellen különféle nyilatkozatok lőnek hallhatók, s végre Görgei tábornokot Tokaj utcáin zeneszó mellett ujjongva meghordozták. Én ily magaviselet, ily érzület felett komolyan gondolkozva visszavonultam, Boronkay Albert kormánybiztos... és én ez esetről jelentést tettünk a kormánynál, magam pedig személyesen Mészáros miniszternél Debrecenben, később Vetter fővezérnél Török–Szent-Miklóson". (Ugyanitt Vukovicsnak is elmesélte, hogy „Görgei Tokajban számos tisztekkel folytatott pezsgő borozás után magát a vállukon fel s alá hordatta, s fővezérnek kikiáltatta".)

Felidézve ezt az epizódot -- a nekrológban illendő tapintatot és elfogultságot mellőzve – Kápolnai Pauer emlékbeszédében megrója Asbóthot „lovagiatlan" magatartásáért. „Tagadhatatlan – állapítja meg –, hogy Asbóth hibát követett el, midőn a tokaji borok által felhevített tiszttársai meggondolatlan beszédeit vagy el nem hallgatta, vagy – ha ezt a haza iránti kötelességével ellenkezőnek vélte – a fegyelem ellen vétő beszédek kezdetekor azonnal nem tiltakozott, és nyíltan ki nem jelentette, miszerint ily beszédek folytatása esetén a hallottak följelentését kötelességének fogja tartani".

Feljelentette tehát Görgeit és tisztikarát. Itt az első jele az egyenes út eltévesztésének, a besúgásra való hajlamnak. Nagyon valószínű, hogy jelentése Görgei fülébe, sőt a kezébe jutott, amikor május végén átvette a hadügyminiszteri posztot és olvashatta a miniszternek címzett bizalmas iratokat.

Egy füllentésen is rajtakaphatjuk Asbóthot. Kihallgatásakor azt mondotta, hogy 1849. június elsejével tábornokká nevezték ki. Hihető lenne, hiszen a főváros irányában tüntető sereg balszárnyán, a Gyömrő–Üllő–Pestszentlőrinc körüli harcokban szerzett érdemeiért áprilisban III. osztályú, Budavár bevétele után, május 21-én II. osztályú érdemjellel tüntették ki. Csakhogy Emlékiratai második kötetéhez csatolt életrajzában ez áll: „Június 1-én tábornokká volt kijelölve, habár kineveztetését Görgei visszatartóztatta". Ezt erősíti meg a letartóztatásakor lefoglalt irat is (ez nincs a peranyagban), amelyről hiányzik Kossuth aláírása. Úgy látszik tehát, hogy Görgei meggondolta magát és Asbóth valójában soha nem kapta meg a tábornoki csillagot. A szabadságharc végéig minden hadrendben, személyi iratban ezredesként szerepel (csak a saját emlékezéseiben közölt június 7-i „harczrendben" léptette elő magát tábornokká). Kinevezésének elmaradása nem zavarta abban, hogy a későbbiekben tábornoknak szólíttassa magát. „Különösen a helybeli (pesti) honvédek udvarolnak neki és generálisnak címezik" – jelentette róla egy másik hétpróbás konfidens, Gelich Richárd 1864 elején,[35] nem tudván, hogy egy követ fújnak. (Megjegyzendő, Asbóth 1868 júliusában, amikor a Honvédelmi Minisztériumba való beosztását, illetve – ha az nem lehetséges – nyugdíjazását kérte, beadványában azt állította, hogy „a Kormányzó személyes kéziratával kísérve ezen rangot utólagosan alolírtnak kiadta" – ilyen iratnak azonban nincs nyoma.[36])

Három héttel elmaradt előléptetése után, éppen születésnapján, katonai pályafutása legmegalázóbb pillanatát kellett átélnie: június 20-án, a Vág menti harcok színterén, Pe-

[35] *Steier*, 712. o.

[36] HL Generalkommando zu Ofen. 2. Abt. 21–8 208.

rednél Görgei azonnali hatállyal leváltotta a II. hadtest éléről (ugyanakkor Knézićet, a III. hadtest parancsnokát is). A szabadságharc hadieseményeit tárgyaló valamennyi munka kimerítően foglalkozik a Vág–vonalon tervezett áttörési kísérlet részleteivel, ezért mellőzzük a hadművelet leírását. Elég annyi, hogy Asbóthnak személyes bátorságáról is tanúságot téve sikerült – a III. hadtest várt támogatása nélkül – a dandárnyi erővel védett Peredet elfoglalnia, bár nem kis veszteség árán. (Június 16-án ugyanitt visszavonulásra kényszerült és súlyos veszteséget szenvedett, négyszáz halott és sebesült maradt a csatatéren; június 16–20. között a hadtest 2222 főt veszített.) A hadtörténészek többsége elmarasztalja Görgeit a hadtestparancsnokok, főképp Asbóth leváltása miatt. Görgei maga akarta volna vezetni a harcot, de hét óra késedelemmel érkezett a helyszínre, utasításai félreérthetőek voltak, ezért nem indult Knézić idejében a II. hadtest megsegítésére. Horváth Mihály szerint „e hadtest osztályparancsnokai a vezérükön elkövetett méltatlanság miatt szintén beadták lemondásukat, úgy hogy 20-án este a hadtest minden fontosabb helyeit új, a legénység által még nem ismert egyének foglalták el".[37]

Görgei Mein Leben und Wirken című memoárjában azzal indokolja a két parancsnok felmentését, hogy önálló helyzetmegítélésre és intézkedésre alkalmatlannak bizonyultak, Asbóth a csapatoktól túlzott teljesítményt követelt, és nem tudta a fegyelmet fenntartani. Helyébe Kászonyi József ezredest, a III. hadtest élére pedig Leiningen-Westerburg Károly ezredest állította. Asbóthnak ideiglenesen egy gyaloghadosztályt kellett volna átvennie, minthogy annak parancsnoka éppen szabadságra ment.[38] Ő azonban Pestre sietett, s Kossuthnál bepanaszolta Görgeit, ravasz és veszedelmes embernek festette le és óvta tőle a Kormányzót.

Kápolnai Pauer a tokaji incidensben véli felfedezni Görgei intézkedésének valódi indokát, így ütött volna vissza a háta mögötti feljelentésért.[39] Asbóth pedig azzal vádolja parancsnokát, hogy hiúságból a maga érdemeként akarta volna feltüntetni a peredi átmeneti sikert. Nem vállalkozhatunk igazságtételre, lehet, hogy mindkét fél véleményében rejlik némi igazság. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy innen ered Asbóthnak írásain is átsütő, engesztelhetetlen gyűlölete Görgei iránt, valamint önértékelésének eltorzulása, ami a későbbiekben egyre nyilvánvalóbbá vált.[40]

Kemény megpróbáltatás lehetett Világos után a hét évi várfogság, ezt ne felejtsük. (Talány azonban, hogyan születhetett Flóra leánya 1852-ben?) Aligha volt kedve azután bármi nosztalgikus kalandba bocsátkozni a lappangó, ki-kitörő nemzeti ellenállás mozgalmaiban. S mégis, 1861 februárjában Lugoson letartóztatták és Josefstadtba internálták. Vajon miért? Magyarázatul szolgál az emigrációnak az az elég széles körben ismertté vált elképzelése, hogy a szerbeket és a románokat megnyeri a forradalom és az ország felszabadítása ügyének. Sokakat fogtak el ezért Dél-Magyarországon és Erdélyben, Temesvárt például Pesty Frigyest, a *Delejtű* szerkesztőjét, Murányi Ignác volt alispánt, egy-

[37] *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története 1848–1849. Budapest, Második kiadás. III. k., 169. o.

[38] *Pusztaszeri László:* Görgey Artur a szabadságharcban. Budapest, 1984. 461. o.

[39] *Kápolnai Pauer:* i. m. 12. o.

[40] Asbóth II. Életrajza *Gaál Miklós*tól.

kori honvédtiszteket, s valamennyiüket Josefstadtba internálták.[41] Asbóth sem úszta meg. Felfigyeltek rá, mivel sűrű levelezést folytatott az emigrációval, elsősorban öccsével, Asbóth Sándor volt honvéd alezredessel, aki 1849-ben a hadügyminisztérium táborkari osztályán, majd a kormányzói hivatal katonai osztályán szolgált, Törökországban Kossuth szárnysegédje volt, azután az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán tábornoki, altábornagyi rangban harcolt, később az Egyesült Államok argentínai és uruguayi követe lett és haláláig hű híve volt Kossuthnak.[42] Tőle kerülhettek Asbóth Lajos birtokába az Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez, az Asbóth család irataiból címmel névtelenül, feltehetőleg fia által két kiadásban is (1872, 1888) megjelentetett kötetben[43] közzétett iratok, amelyek az Éjszak–amerikai polgárháború története című munkájához is forrásul szolgáltak (1875).

Elgondolkoztató, hogy történetesen éppen ebben az időben lett Gelich Richárd Temesvárt a *Grenzbote* című új, szabadelvű német lap szerkesztője.[44] A Világos után in contumatiam halálra ítélt volt honvéd őrnagy már az ötvenes évek derekán jelentéseket küldött a bécsi titkosrendőrségnek a magyar emigrációról,[45] 1858-ban tért haza, s itthon folytatta konfidensi működését. Nem lehetetlen, hogy valami szerepe volt a temesi, krassói „tisztogatásban".

Az imént említett kötet közli Asbóth Lajos egy feljegyzésének töredékét elfogásának előzményeiről. Az ő verziója szerint 1861 február elején az újonnan kinevezett főispán székfoglalásakor az összesereglett honvédek élén „meleg szavakkal ecsetelte érdemeiket a haza iránt a múltban... a netalán újra szükséggé váló védelemben őket a szabadság őreinek állítá, s a főispán pártfogásába ajánlotta".[46] Emiatt jelentették volna fel, s megtoldották a vádat azzal, hogy már 1860-ban kormányellenes demonstrációkban vett részt, az emigrációval állandó összeköttetésben áll, honvédzászlóaljakat szervez az országban, sőt tiszti kinevezéseket is megenged magának. „Legfelsőbb helyen és különösen Albrecht és Rainer főhercegek, úgyszintén a hadügyér gróf Degenfeld ennek folytán azon hiedelemben voltak, hogy én egyike a legveszélyesebb egyéneknek vagyok az országban, és ezért szükséges lesz engem magyar földről eltávolítani". Azt állítja, hogy számos megyei és városi törvényhatóság tiltakozott elfogatása ellen, még a királyhoz is felírtak, s különösen Vay kancellárnak köszönhette, hogy három és fél hónap múltán szabadlábra helyezték. Végül hozzáteszi, a kancellár azt is elintézte, „hogy akkor Pozsonyban tanuló 15 éves fiam, Jani Őfelsége által elfogadtassék; e fogadtatás oly kedvező és kegyes volt, hogy ügyem már ezzel félig el volt döntve". A feljegyzés itt megszakad.

[41] *Beksics Gusztáv:* I. Ferencz József és kora. A modern Magyarország. A magyar nemzet története. Budapest, 1898. 607. o.

[42] *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. (A továbbiakban: *Bona,* Tábornokok...) Budapest, 1983. 94. o.

[43] Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. 1849-1866. Az Asbóth-család irataiból. (A továbbiakban: Adalékok...) Budapest, 1888.

[44] *Sürgöny,* 1861. június 29.

[45] *Bona,* Tábornokok... 158. o.

[46] Adalékok... 161. o.

Meghökkentő história. Aki ezt az írást közzétette, kérkedni akart, vagy inkább leplezni valamit, és nem sejtette, hogy gyanakvást ébreszt az olvasóban. Egy Josefstadtba internált honvédtiszt kamasz fia a császárnál! Milyen címen? S ugyan mit mondhatott Ferenc Józsefnek, és a császár őneki, ami az apában azt az érzést keltette, hogy sorsa szerencsés fordulatot vett? Nem tudunk ezekre a kérdésekre válaszolni. Annyit azonban feltételezhetünk, hogy Asbóth Lajosnak elege volt a meghurcoltatásokból, s alighanem ekkor fogant meg benne az elhatározás, hogy az uralkodó iránti hálából, a remélhető jutalom fejében, felajánlja bizalmas szolgálatait a nemzeti párt hívei után szaglászó policájnak.

Lehetséges, hogy kezdetben csak a helyi – krassói, temesi – honvéd körökben próbált a hatalom számára hasznos információkat gyűjteni. Erre nincs bizonyíték. Mivel nem akarta olcsón adni magát, magas rangú partnert kellett találnia, aki értékelni tudja majd érdemeit, s megfelelően díjazza is. Eleinte tán nem akadt eléggé súlyos jelentenivalója, és hallgatott. De amikor a föld alatti szervezkedés híre a fülébe jutott, nem habozott tovább, egyenesen gróf Pálffy Mór helytartóhoz fordult; gondolhatta, ütőkártya van a kezében.

Steier Lajos szerint 1862. szeptember 16-án kelt első levele Pálffyhoz.[47] Németül írta: „Excellenciás Uram! Excellenciád iránti tisztelettől és hazám iránti szent kötelességérzettől áthatva Excellenciád tudomására hozom azt a komoly és megbízható forrásból származó hírt, hogy az országban forradalom van kibontakozóban, az összeesküvés szálai szétágazóak, minden megyére kiterjednek". Állítólag harmincezer fegyveres van már készenlétben – írta –, ám ez a szám túlzásnak tűnik. Úgy tervezik, hogy a forradalmat a szerb-török háború kitöréséhez igazítják, s a mozgalom a Duna mentén törne észak felé, a Mátrából pedig a Tisza irányában. Az összeesküvők neki ajánlották fel a főparancsnoki tisztet, de természetesen elutasította, noha ezreket kínáltak fel. Végül kérte, hogy személye maradjon a legmélyebb titokban, különben az ügy s az ő élete egyaránt veszélybe kerülne. Szívesen keresné fel a helytartót személyesen is, de nem teheti, mert ezzel gyanút keltene magával szemben.

Ugyancsak Steiertől tudjuk, hogy másfél hónappal később, november 7-én Bécsben már megszületett a döntés: Asbóth szolgálatait elfogadják, s egyelőre havi 100 forint szubvenciót folyósítanak részére,[48] amiért újabb levélben hálálkodott Pálffynak.[49]

Az első siker folytatásra sarkallta. 1863 március elején a genfi és a londoni emigrációról szerzett hírekkel kereste meg a helytartót. Nem sokkal ezután pedig jelentette, hogy Turinból levelet kapott, s eszerint Klapka és Kossuth a lengyel forradalomra építik terveiket. Május elején Asbóth Kossuth két levelét küldte meg Pálffynak. Ajánlkozott, hogy kiutazik hozzá Turinba, elmegy Genfbe és Londonba is, és kifürkészi az emigráció titkos szándékait. Az ötletet elvetették Bécsben, mert feltehetőleg féltek, hogy Asbóth kicsúszik a hálóból, mielőtt kihasználták volna.[50]

[47] *Steier*, 727. o.

[48] Uo. 707. o.

[49] Uo. 708. o.

[50] *Steier*, 709. o.

Időközben olyan esemény történt életében, ami megint csak Pálffy közbenjárásának tulajdonítható. Asbóth a pénz mellett tudományos tekintélyt is akart magának szerezni, s hogy, hogy nem, a Magyar Tudományos Akadémia 1863. január 13-án levelező tagjai sorába választotta.[51] Olcsón jutott hozzá. Eddig az időpontig mindössze néhány cikke és Emlékiratai jelentek meg a szabadságharcról két szerény terjedelmű kötetben; rendszertelen, szubjektív írás, nem tekinthető tudományos műnek, jóllehet egy s más részlete hasznos adalék az események teljesebb megismeréséhez. Semmi kétség, Pálffy szólt érdekében elvbarátjának, az Akadémia akkori elnökének, Dessewffy Emil grófnak, aki mellesleg az ókonzervatív arisztokrácia egyik korifeusa, negyvennyolc eszméinek esküdt ellensége volt. Asbóthból tehát „tudóst" csináltak, mert ezzel is erősíthették hitelét volt bajtársai körében. Május 18-án A hadimesterség fejlődése az őskortól a jelen időkig címmel tartotta székfoglalóját az Akadémián.

A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött vizsgálati anyagban elfekvő legkorábbi levelében éppen erről számol be Pálffynak.[52] Ez az egyetlen magyar nyelven írt levele, a papiros bal felső sarkában dombornyomású koronás címerrel és ezzel a körirattal: „Hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar". (Gelich Richárd kémjelentéseit „Áldás hazánknak" feliratú embléma díszítette.) Blaszfémia. De lássuk az írást.

„Kegyelmes Uram, magas Pártfogóm!

Éppen az nap érkeztem Pestre, amikor Méltóságod elutazott, mi által személyes tiszteletemet nem tehetém, amit nagyon óhajtottam volna.

Az Akadémiai székfoglaló beszédemet, amint azt Kegyelmes Uram a hírlapokból olvasni fogja, 18-án tartottam, és a tagok, mind a szerény közönség által nagy éljenzéssel fogadtatott. Mondhatom, hogy hosszú évi búvárlásom és a tanulmányozásom szakomban hogy Akadémia taggá választás által elismertetett, megnyugtatásomra szolgál. Ebben is Kegyelmes Uram kegyét tapasztaltam, hogy megerősitteni méltóztatott. Most komolyabb ügyhöz megyek.

Itten tartózkodásom alatt értésére jöttem, hogy egy titkos forradalmi Comité alakult, amely nem csak a kormány felforgatását, de a legfelsőbb Urunk elleni veszélyes tervre céloz. Ezen Comité a külvidékre is szándékoz hatását kiterjeszteni és ott alválasztmányokat alakíttani. Jóllehet egyénei az alsóbb társasági rétegeiből állanak, mégis elég veszélyes, hogy a rendőrség forrását kipuhatolja, és annak előbb véget vessen, mielőtt veszélyesebb lenne és talán valami kísérletre vetemedne. Amint nékem mondották, egy bizonyos Somogyi volt honvéd őrnagy (százados) és Jámbor (szabómester) a vezetők. Többet nem tudhattam ki, tartottam attól, hogy ha mélyebb ereszkedem a kérdésekbe, gyanússá teszem magam.

Jó volna, ha állandó lakásomat Budára tehetném át, könnyebben jöhetnék a központi fővárosban ilyen mozgalmak nyomára. Igen! Azt is megtudtam, hogy Budán tartják éjjeli titkos üléseiket, és hogy két osztálya vagyon ezen társaságnak, a kevesebb és a mélyebb beavatottak osztálya – az egyének külön külön eskük által kötelezik le magukat a teendőkre.

[51] *Szinnyei:* i. m. I. k., 273. o.

[52] HL IV/19. 1864. április 3. (melléklet)

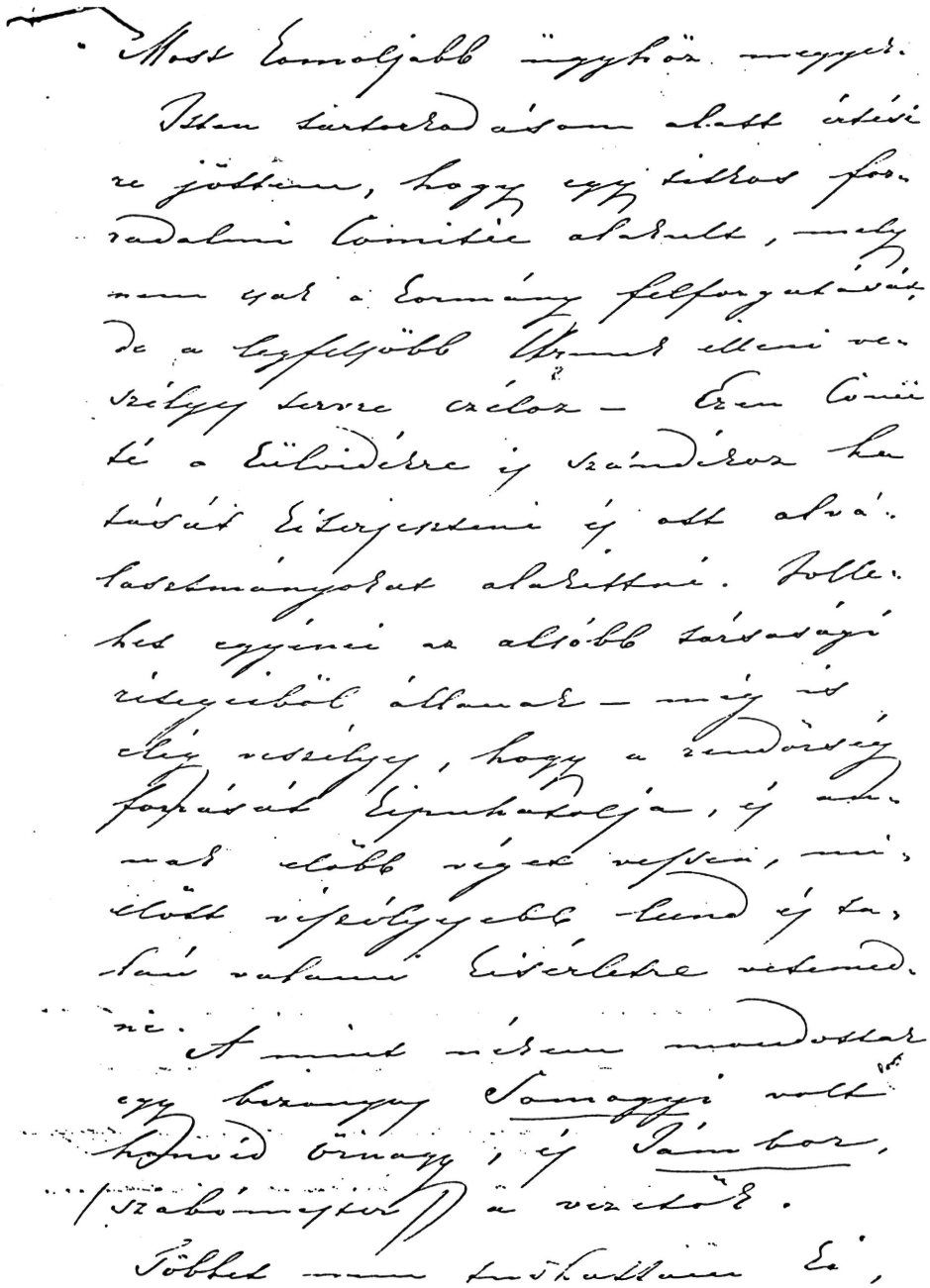

Asbóth jelentése Pálffy helytartónak a Somogyi–Jámbor-szervezkedésről (részlet)

Sajnálom, hogy Kegyelmes Uram nem tartja czélszerűnek külföldre utazásomat; én úgy véltem, hogy az által használhattam volna. Magamat mély és állandó kegyeibe ajánlva maradok mindig hódoló és hű szolgája. Pest Május 22. 863. AL"

Gyenge fogalmazás, de világos beszéd. Hasonlóképpen a következő, Lugosról június 3-án keltezett, német nyelven írott levél.[53] Ebben közli Pálffyval, hogy a legutóbbi információi autentikusak, akadémiai székfoglalóján ugyanis sok egykori honvéd bajtársa volt jelen, akik azután kisebb baráti vendégségbe invitálták, s ez alkalommal jutottak tudomására a jelzett tervek; Vidats János és Sebes Emil is beszélt róluk. Somogyi többeket felszólított, hogy lépjenek a soraikba, de az illetők halogatják a választ. Somogyi fenyegetésekkel akarja rábírni Vidatsot a mozgalomban való részvételre, aki azonban elutasítóan foglalt állást. „Nyomatékosan kérlek – írja Asbóth, meglepő módon, itt már bizalmas, tegező stílusban – ‚hogy nevemet senkinek se említsd, magam sem beszélek erről senkinek, csak veled maradok kapcsolatban, mert nyíltan szólva csakis a te szíves részvételed bírt rá a múlt évi és a mostani közlésekre" Utóiratként megjegyezte, feltűnt neki, hogy Pálffy levele nem szokásos pecsétjével volt lezárva, s csak június 8-án délután kapta meg.

Nem hisszük, hogy ezután négy–öt hónapig hallgatott volna. A vizsgálati anyagban azonban nincs dokumentum ebből az időből. A legközelebbi levél 1863. november 1-én kelt Lugoson, továbbra is tegező hangon, németül.[54] Jelzi, hogy gyászjelentést küldött sógora (Asbóth Mór Krassó megyei főszolgabíró?) elhunytáról, halála nagy veszteség családjának, minthogy János fiát sok mindenben támogatta. Kéri, hogy Pálffy továbbra is tartsa meg őt és övéit jóindulatában. Majd így folytatja: „Tudomásomra jutott, hogy az úgynevezett Gazdasszony Egyesület eredeti programjától eltérően titkos célt tűzött maga elé, s maholnap veszélyes lehet. Fehérneműt, ruhadarabokat, egyéb holmikat, élelmiszereket készít elő fegyveresek részére, egy jövőben lehetséges magyarországi felkelésre spekulálva, amelyet az egyesület vár és remél". Nem azért tudatja ezt, mert azonnali lépések lennének szükségesek, hanem csak azért, mert e kör szemmel tartását és figyelését fontosnak véli. Itáliából csak annyi hírt kapott, hogy az emigráció és a hazai mozgalom a magyarországi elégedetlenségre számít; ezért kívánatos lenne a pártok mielőbbi kiegyezése. Egyébként reméli, hogy rövidesen közelebbi adatok birtokába jut. Továbbra is titoktartást kér „Dein dankbarer Diener AL".

Időrendben a következő híradás egy 1863. december 16-án 1,30 órakor Lugoson feladott távirat.[55] Fordításban így szól: „Pálffy gróf helytartónak, Buda. December 17-18-án éjszaka forradalmi proklamációkat fognak kiragasztani az egész országban. Holnap közelebbit. A. – Pótlás. Aláírás hivatalban lepecsételve. A feladó a helytartó előtt ismert".

A szóban forgó proklamáció az Országos Függetlenségi Bizottmány megalakulását jelentette be Kossuth nevében. December 18-án Pest-Budán, Győrött, Kaposvárt, Veszprémben, Székesfehérvárt, Zalaegerszegen, Rimaszombaton stb. függesztették ki nem nagy számban. Asbóth is megkapta, s távirati ígérete szerint másnap részletesebben tá-

[53] HL IV/19. 1864. április 9. (melléklet)

[54] Uo.

[55] Uo.

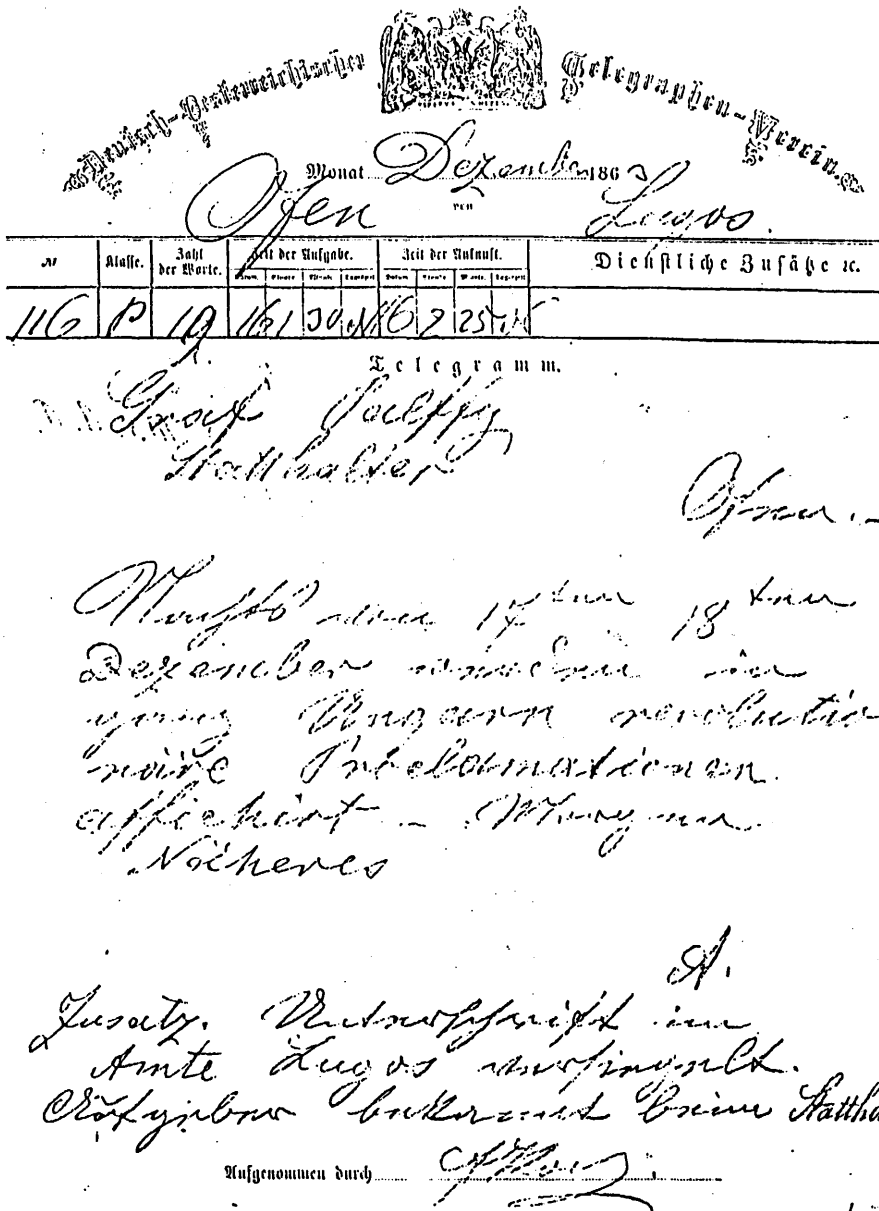

Deutsch-Oesterreichischer Telegraphen-Verein.

Monat Dezember 1863

von Ofen Lugos.

№	Klasse.	Zahl der Worte.	Zeit der Aufgabe. Datum	Stunde	Minute	Tagespeit	Zeit der Ankunft. Datum	Stunde	Minute	Tagespeit	Dienstliche Zusätze ꝛc.
116	P	19	16	1	30	N	16	2	25	N	

Telegramm.

Graf Pálffy
Statthalter

Ofen.

Nachts von 17ten 18ten
Dezember wurden in
ganz Ungarn revolutio-
näre Proclamationen
affichirt. Morgen
Näheres

A.

Zusatz. Unterschrift im
Amte Lugos versiegelt.
Aufgeber bekannt beim Statthalter.

Aufgenommen durch [illegible]

(Dieses Telegramm ist, wofern von dem Aufgeber desselben die Gebühr für eine Antwortdepesche bezahlt wurde, bei der Aufgabe der letzteren vorzuweisen.)

Asbóth Lajos távirata Lugosról Pálffy Móric helytartóhoz 1863. december 16-án

jékoztatta Pálffyt és felajánlotta, hogy leleplezi az akció szervezőit.[56] A levél kivonatos tartalma:

Genfből Klapka értesítette, hogy közel van az ország felszabadítása, Viktor Emánuel király a franciák támogatásával, a forradalmi elemekkel együtt megtámadja Ausztriát. Kossuth nagyon aktív, s hamarosan ő, Asbóth is üzenetet kap tőle teendőiről. Előző este hat órakor egy ismeretlen személy levelet adott át szakácsnőjének a konyhában azzal, hogy rögtön kézbesítse; három pecséttel volt lezárva. A proklamációt találta benne két példányban, az egyiket mellékeli. A másikat – a levélbeli fenyegetés ellenére – kötelességének tartotta lovag August Waldegg ezredesnek (a lugosi 6. dzsidás ezred parancsnokának) még az éjjel eljuttatni. Nem akarta postára adni, egy megbízható tisztet kért meg a továbbítására. A proklamációt valószínűleg az egész országban terjesztik, Erdélyben is és 17–18-án éjjel minden városban, piacon, talán még falvakban is kifüggesztik. Azért telegrafált, hogy gyorsan intézkedni lehessen, s legalább a fővárosban megakadályozhassák a kiáltvány terjesztését. A levélben felszólították, hogy február 1–5. között legyen Pesten és keresse fel a Nemzeti Kört. Úgy gondolja, a kormánynak nem lenne szabad beavatkoznia, míg ő nem találkozik meghívóival, csak azután kellene teljes szigorral fellépni. (Az említett meghívás nem azonos az Asbóth letartóztatásakor lefoglalt Gáspár–levéllel, abban ugyanis a fővárosi látogatás nincs dátumhoz kötve.)

Az írás itt nem szakad meg, folytatása azonban hiányzik a vizsgálati anyagból. Pálffy gróf nyilván Bécsbe küldte, mint ahogy az „üzletre", a fizetségre vonatkozó valamennyi irat oda került; nem is lett volna célszerű a hadbíróságot beavatni az anyagi háttérbe. Steier azonban megtalálta és közli is a folytatást.[57] S ebben kibújik Asbóthból a gátlástalan kufár. Lévén igazi nagy fogásra kilátás, nagy ellenértéket is kér. 1848-ban sok kárt szenvedett birtokán – írja –, később pedig elvették Kossuth-bankóit. Térítsék meg veszteségét húszezer forinttal, leányai kapjanak fejenként tízezer forintot, havi szubvencióját pedig emeljék a kétszeresére. Hivatkozik Károlyi és Esterházy példáira, akik az uralkodó hálájaként nagy uradalmakat kaptak. Ehhez és szolgálataihoz képest igénye szerény, hiszen őfelségének megmenti legszebb országát. Nem egyszerűen egy notórius feljelentgetőről van szó tehát; Asbóth nem várt arra, hogy valakinek eszébe jusson megjutalmazni őt, maga szabta meg a taksát a besúgásért. Tudatos számítással vállalta a denunciáns szerepét.

Mellesleg egy dátum nélküli, de nyilvánvalóan e napokban postázott újabb levelében[58] arról értesítette a helytartót, hogy Pulszky Ferenc a fia nevelőjének (Londonból) küldött üzenetében megparancsolja, december 16-án, 17-én és 18-án – vagyis a kiáltvány kifüggesztésének napjaiban – fia ne hagyja el a lakását. Vajon honnan tudott erről? Jelentéktelen dolog, de – gondolhatta – növelheti Pálffy bizalmát az ő tájékozottságában. Ez és az előzőekben idézett többi levél akkor került a hadbírósághoz, amikor Asbóth látszatmegóvó letartóztatása után Pálffy elérkezettnek látta az időt, hogy kiálljon védence mellett – erre még visszatérünk.

[56] HL IV/19. 1864. április 9. (melléklet)

[57] *Steier*, 711. o.

[58] HL IV/19. 1864. április 9. (melléklet)

A közölt dokumentumok mindenesetre arra vallanak, hogy Asbóth 1863 december végéig semmit sem tudott Nedeczky Istvánról, nem is hallott róla; Lugos messze volt Pesttől, s ekkor még Nedeczky is.

*

Nedeczkyt akkor hagytuk el, amikor elhatározta, hogy Párizsba utazik a nagybátyjához, onnan esetleg tovább Itáliába és beáll a magyar légióba. 1863 augusztusában indulhatott útnak a francia fővárosba. Ottani tartózkodásáról nincs közvetlen adatunk, de feltételezhetjük, hogy nemeskéri Kiss Miklós otthonában találkozott a franciaországi emigráció vezető személyeivel, Klapkával mindenesetre. Szeptemberben Turinból nagybátyjának írt leveleiből tudunk egyet s mást párizsi napjairól, az ott kapott ajánlólevelekről, első turini benyomásairól és látogatásairól Kossuthnál.

„Kedves bátyám![59]

Ajánlásod folytán a kormányzó elég szívesen fogadott és elég nyíltan is szóllott a hazai ügyekről, mely társalgásunkat ha leírni akarnám, ugyanazt kellene ide írnom hosszasan, mit magunk között Párisban beszélgettünk. Én ajánlottam, hogy megelégedetlenségi, sőt szakadási tüntetéseket innét is eszközölhetek, de a kormányzó úr mindenek előtt szükségesnek látta egy kiáltvány közrebocsátását odahaza, melyben tudtul adatik az országnak, miként egy új forradalmi comité alakíttatott, mi tulajdonkép csak ezután lenne alakítandó. Én írtam e végett haza, nem tudom, tudnak-e hozzá litográfiát szerezni. Kormányzó úr első propositiója körülbelül oda ment ki, szerezzek s nevezzek [meg] neki egy vagy három egyént, ki ezen tüntetések körüli teendőket, veletek direct összeköttetésbe állva vezetné. De én úgy vélekedem, hogy eféle comité magát fenn nem tarthatja, s utoljára is mintegy megszokva s megunva a kisebbszerű tüntetéseket, minden eredmény nélkül magába elporladnék. De ajánlatba hoztam egy oly comitét, minő működik Lengyelországban, mert noha a magyar nemzet természete egy kicsit idegen eféle titkos összeesküvésektől, mindazonáltal ha szilárd akaratunk van, az eszközölhető s előteremthető. Nagyon természetes, hogy ma senki se tudja meghatározni, mennyi időre terjed e comité létele s mikor következhetik be azon szerencsés, kedvező idő, midőn reá továbbra szükség nem leend. Ezen comiténak minden eshetőségre számítani és teendőit végezni kell, sőt szükség esetében guerilla harczot is megkezdeni, ha eljöttnek hiszitek az időt azt megkezdeni, s [ha] ez az ország jövőjének megalapításához szükséges, úgy félre téve szem elől mindent, kezdeni, nyerni lehetne. Minden dolog kezdeményezése a legnehezebb, s ezen comitéé szinte, mert kezdeményezéséhez pénz szükségeltetik, mert litográfia, egy pár helyiség, tán egy pár ember hallgatása pénz nélkül nem eszközölhető, s ez összeg nem oly nagy, hogy azt az elnyomott nemzet rovására kormányoktól kérni lehetne, s politicai szempontból kérni tanácsos nem volna. A további fenntartásáról nem aggódom, mert e comiténak kötelessége lenne a szükséges pénzről adó útján a vagyonos osztályra kivetve megszerezni s behajtani, mellynél az a bökkenő, hogy róla [el]számolni nyilvánosan sok ideig nem lehet. A másik nehézség a miként beszedésből áll. Mindenre tudok utat, csak erre nagyon nehéz, mert szem előtt kell tartani, hogy az aristocratia egy része látva nélkülözését, egy ily vállalatnál azt hiszem, hamar akadna közülök, ki a pénz-

[59] OL Klapka György iratai. R 295 9. d. 22. tétel

beszedőt elárulná. S vajon az elárult meg tudna-e halni szükségben, magába temetve a compromittált neveket? E behajtandó pénzből kellene visszapótolni a kezdeményezési összeget is. Természetes, hogy nem fizetés esetében vagy árulások előfordultával, sőt a legkisebb engedetlenség is szigorú büntetéseket vonna maga után. Nem azt akarom ezáltal mondani, hogy öljünk s mérgezzünk, mint valami orgyilkosok, de ha büntetések szükség idején nem alkalmaztatnak, halomba dől az egész építmény, s a legnyomorultabbul elesve lehet majd a comitéról mondani, partuirunt montes, nascitur ridiculus mus [vajúdnak a hegyek, s nevetséges egér születik]. Sőt örök időre e comité bukása elidegenítene mindenkit hazánktól, s mint valóban [el]nyomott, gyáva néptől undorral fordulna el a világ. Én azt hiszem, hol 16 millió ember boldogsága forog kérdésbe, egynéhány, a nemzet nevét bitorló gazember élete nem jöhet tekintetbe, különösen akkor, midőn a nép elaljasodása az osztrák kormány czélba vett lelketlensége által oly nagy mérvben előmozdíttatik. De ha ily áldozatok lelkiismeretes dolgok s nem megbocsáthatók, vajon megbocsátható-e azon 100 000-ek veszte és halála, kik szinte nem önkényt esküsznek a lobogók alá, mégpedig a szabadság lobogóit is ide értem. S a csata téreken sokszor nem egy nép boldogsága és szabadsága, de egyenesen személyes érdekekért esnek áldozatul. Ily comitét alkotni lehet, s ha kell, nyakamat én is oda viszem, mert soha se szoktam oly tervet ajánlani, miben részt venni nem mernék. A kormányzónak megmondottam, hogy neked ezt megírom, s válaszodat vele közlöm, magadtól függ azt meghatározni, mily mértékben. Reménylem, hogy a tábornok úrral [Klapkával] is közlended, kiről megmondottam a kormányzónak, hogy áll neve az országban. Különösen kiemeltem, hogy 48 és 49iki harczosok rajongással ragaszkodnak hozzá. Ő [Kossuth] is nyilatkoztatta nekem, hogy a tábornokra számíthat a haza. Sok aprólékos vonása ezen ügynek, úgy hiszem, később lenne tárgyalás alá veendő, most egyelőre csak a fő vonásokról értekezzetek, mert hisz talán mindezt feleslegesnek tartjátok, akkor hát várhatunk. De egyre figyelmeztetlek, hogy t.i. ha a 49-esek míg élnek, nem szabadul fel az ország, lehet, hogy az utókor felszabadítja magát, de nem hiszem, mert most is fülire fekszik egy pár kolompos szavára az egész ország, s várja, hogy ingyen, ajándékba meghozzák neki a szabadságot. Szent azon közmondás: «ki czélt akar, kell, hogy akarja az eszközöket» – de gondolom erről ennyi elég.

Kormányzó úr írt Földvárynak, megírván neki, hogy ő tartóztatott itt, s én is írván elküldém ajánlásaimat. Majd megírom, ha történik valami.

A légióról – gratulálok a magyar névnek. Sokat hallottam itt heverő s eltett tisztektől, Mogyoródyval is, ki szinte Cuneóba küldetett, s most itt van, megösmerkedtem. No, ezek szeretnének belőlem kiokosodni, s én végighallgatva mind őket, csodálom, hogy bírok gondolkozni. De mindegy ...Miután ajánlottam minden eshetőségre magam, oda megyek, majd meglátom, hogy békémet hagynak-e. De jaj annak, ki bánt... .

Mindenről körülményes levelet kérek s határozottat, nehogy félreértsük egymást. S most búcsúzom tőled, engedelmet kérve, hogy ily vágtatást írt levelet küldök, de minden nap egy kis lázam van, s fejem oly nehéz s e mindenfélétől zavart, hogy láthatod, miként nem vagyok képes egy becsületes levelet fogalmazni, pedig én copirozni nem szoktam, s nem is próbáltam. Tiszt. a tábornok úrnak, s kézcsókolásom nődnek, gyermekeidet veled együtt öleli igaz híved és öcséd István. Hotel de Londres. Ihász [Dániel] köszönt, s írj neki, kér".

A szervezkedés szinte teljes programja kirajzolódik ezekből a sorokból, Nedeczky éles vonásokkal vázolta fel a Kossuthtal egyetértésben szükségesnek tartott lépéseket a forradalmi mozgalom kibontakoztatására. Maga is hajlandó lett volna ebben részt vállalni, ám ekkor még a légióba való felvételét várta. Ez Földváry Károly volt honvéd ezredestől függött.

A szabadságharc többszörösen kitüntetett főtisztje, zászlóaljparancsnok, dandárnok, majd hadosztályparancsnok a III. hadtestben, kétszer is hosszú várfogságra szóló ítélet és amnesztia után emigrált, s ekkoriban az olaszországi magyar légió parancsnoka volt.[60] A légió Anconában és környékén állomásozott, szervezetileg felaprózódva, éppen belső válságokkal küzdött, sokan tervezték, hogy 1863. augusztus 18. után, amikor is szolgálati idejük lejár, otthagyják.[61] Szaporodtak a szökések, több tiszt lemondott; Földváry hajszát indított ellenük és vélt riválisai ellen. Féltékenysége és bizalmatlansága, kivált a népszerű Mogyoródy Adolf alezredessel szemben, egyre durvább formát öltött és odáig fajult, hogy többedmagával fogságra vetette.[62] Azután elintézte, hogy Mogyoródyt és társait elbocsássák a légióból.[63] Ez augusztus 23-án történt. Még Klapka is kísérletet tett, hogy a kizártakat visszasegítse, mindhiába, Földváry ellenállt és elutasított minden új jelentkezőt még a légiótól elszigetelődött cuneói tiszti századból is. Minderről Kossuth Mogyoródytól és másoktól tájékozva volt, ezért bizonyára különös nyomatékkal ajánlotta Földváry figyelmébe Nedeczky felvételi kérelmét. A válasz:[64]

„Ancona 1863ki September 29-kén

Mélyen tisztelt Kormányzó Úr!

Kormányzó úrnak folyó hó 27kéröli nagyra becsült levelére van szerencsém válaszolni, miszerint bár mennyire kívánatos is az, hogy Nedeczky István úr, ki családi összeköttetéseinél fogva jelentőséggel bír, e kis seregbe lépjen, e kis seregnek azonban benső, úgyszólván családi viszonyai parancsolólag tiltakoznak minden illy nemű felvétel ellen, s már azon szempontból is, mert azon tisztek és altisztek, kik a Légiónak legújabb criticus fázisában egész odaadással ragaszkodtak ügyünkhöz, háttérbe nem szoríttathatnak, pedig Nedeczky István úr belépése által egyszerre 3 előléptetés akasztódnék meg, s ennél Cuneo is érzékeny hátrányt szenvedne; volna a szó egy alhadnagyról s nem századosról, a dolog talán még keresztül vihető volna, de így legszentebb akaratom mellett s a Légiónak belső viszonyai zilálása nélkül nem tehetem. Fogadja mélyen tisztelt Kormányzó úr legőszintébb hazafiúi tiszteletünk nyilvánítását. FöldváryKároly"

[60] *Bona,* Tábornokok... 149. o.

[61] *Lukács Lajos:* Az olaszországi magyar légió története és anyakönyve, 1860–1867. Budapest, 1986. 150. o.

[62] Uo. 160–161. o.

[63]:Uo. 162. o.

[64] OL Kossuth-gyűjtemény. R 112. 3. cs. II. S. 2–576.

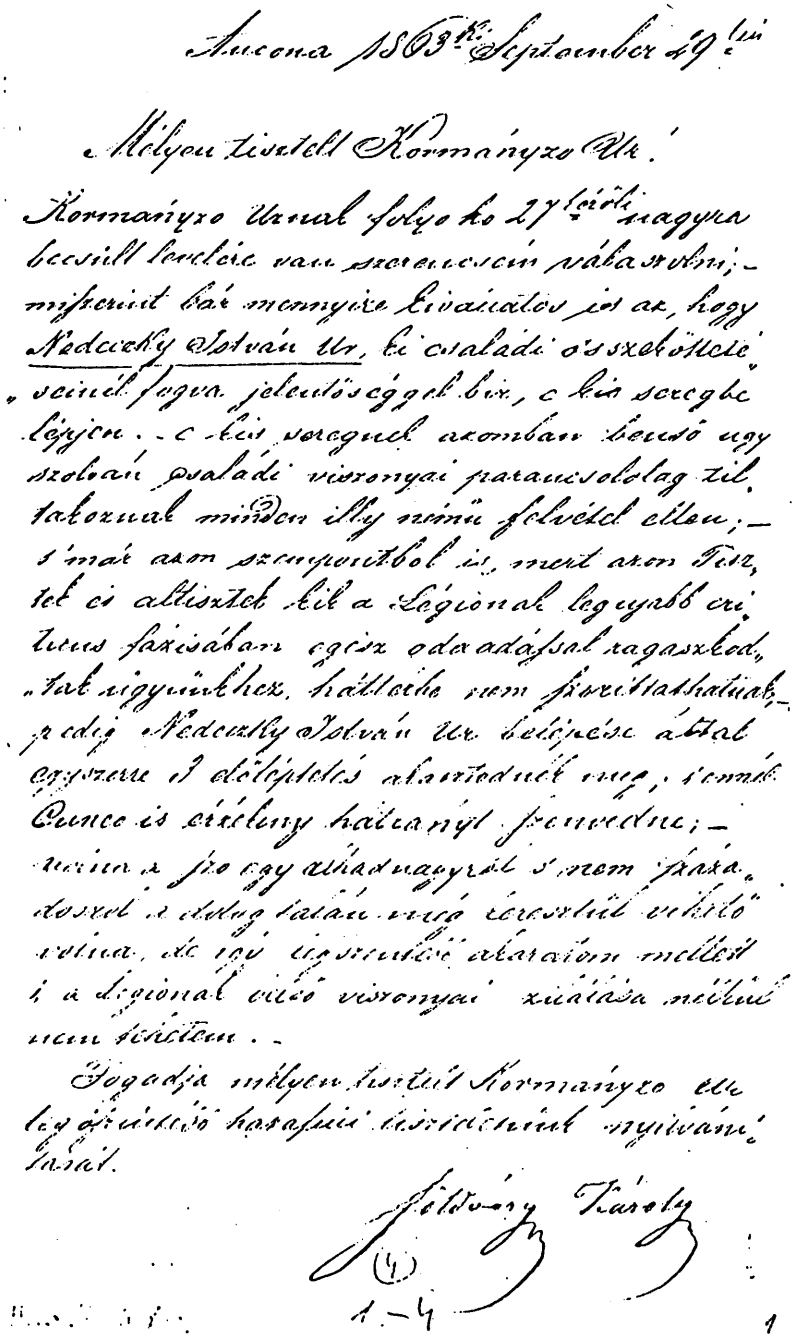

Ancona 1863ki September 29lén

Mélyen tisztelt Kormányzo Ur!

Kormányzo Uznak folyo ho 27téröli nagyra becsült levelére van szerencsém válaszolni; – mißerint bár mennyire kivánatos is az, hogy Nedeczky István Ur, ki családi összeköttetéseinél fogva jelentöséggel bir, e kis seregbe lépjen. – e kis seregnek azomban benső ugy szolván családi viszonyai parancsolólag tiltakoznak minden illy némü felvétel ellen; – s'már azon szempontból is, mert azon Tisztek és altisztek kik a Légionak legujabb criticus fázisában egész odaadáßal ragaszkodtak ügyünkhez, hátterbe nem szorittathatnak, – pedig Nedeczky István Ur belépése által egyszerre 3 előléptetés akarztodnék meg, s'ennél Cuneo is érzékeny hátrányt szenvedne; – volna a szo egy alhadnagyról s nem századoszol a dolog talán meg keresztül vihető volna, de igy legszentéb akaratom mellett i a Légionak belső viszonyai zilálása nélkül nem tehetem. –

Fogadja mélyen tisztelt Kormányzo Ur legőszintéső hazafiui tisztelettünk nyilvánitását.

Földváry Károly

(4)

1.–4

1

Földváry Károly Kossuthnak: elutasítja Nedeczky felvételét a légióba

Egyszóval, Földváry még Kossuthnak is nemet mondott. Nedeczky légiós ambíciója ezzel füstbe ment. Nemeskéri Kiss Miklóshoz intézett újabb leveléből[65] ismerjük meg elhatározását e fordulat után:

„Kedves bátyám!

Meg nem foghatom az okát, hogy levelemre nem felelsz annyi idő óta, annál inkább, miután az abban kifejtett nézetet s teendőt én fontosnak tartom. Már most nézetnél tovább vagyunk, miután Kossuthnak megígértem, hogy hazamegyek s megmozgatom azon elemet, mellyel ti tönkre teszitek Ausztriát. A kormányzó reméli, miként vagy itt vagy máshol a szükséges kezdeményező összeget felteremti, tehát csak az késtet, hogy vissza nem megyek. Én hiszem, miként ti meg lesztek elégedve azon eljárással, mit Kossuthnak körülményesebben elmondtam; ő úgy hiszi, hogy én felfogva eléggé teendőimet a magam eszétől, semmi informátióra se lesz szükségem, természetesen azon eshetőségek kivételével, melyeket oda bent s előre nem tudhatni. Lesz-e annyi ügyességem, mit egy ily eset megkíván, azt nem tudom, akarat nem fog hiányozni. De mind e körüli beszélgetésemet az öreggel majd szóval, mert azt leírni 100 árkus kellene. Szegényt hogy csalták s hogy lopták, egynémelyiket az irányadókból s az otthoni e féle comité vezéreiből megnevezett, kik ma készek eladni öt garasért s egy Ferenc József rendért a hazát, s azokat mint forradalmárokat, sőt kezdeményezőket jelenték neki. E gazembereket kell felakasztani egymás után, s mégse lesznek eléggé megbüntetve. De leveledet megvárom, mert két levelem közül mindegyiket magam adva postára, lehetetlen, hogy meg ne kaptad volna. Hiszem, hogy Klapka tábornok úrral is közlötted [a tervet], mert ti reménylem, meg fogtok egyezni. Én kijelentem, hogy mindenféle ember beleszólását el nem fogadom, de még azt se, hogy valakivel elfoglalandó állásom közöltessék. Elég ha ti tudjátok. Úgyis fejem az ügy megkezdésétől labdává változik, melyet ha jól nem őrzök, a német partul [?] fog. A légióhoz hogy nem mentem, ez egyik oka, a másik, mert némi nehézségeket csinált Földváry hogy rangomba bevegyenek most. Nődnek kezeit, téged gyermekeiddel csókol szeretve tisztelő öcséd István. Hotel Londres."

Ennyit tudunk tőle magától turini dolgairól. Ez azonban nem minden. Sok mást is elárulnak itteni tevékenységéről és megbízatásáról a kémjelentések, mert hiszen Kossuth és az emigráció vezető alakjai körül éppúgy nyüzsögtek a bécsi ágensek, mint Pest-Budán. Feltűnt nekik Nedeczky megjelenése Turinban, s figyelemmel kísérték minden lépését. Szeptembertől – amikor is az idézett leveleket írta – november 20-ig, távozása időpontjáig a nyomában voltak. Még azt is kiszimatolták, hogy felvételét kérte a helybéli Dante Alighieri szabadkőműves páholyba,[66] amelynek számos tagja volt az emigrációból. S annál könnyebben jutottak bizalmas információkhoz, mert Nedeczky – tapasztalatlan lévén a konspirációs szabályokban – elég ügyetlenül látott munkához. Például levelet írt haza Gáspár Lajos ügyvédnek, barátjának, jelezte, hogy forradalmi komité van alakulóban, az ő részvételére is számítanak, s proklamáció sokszorosításáról kellene gondoskodnia.[67] Nedeczky még a nevét is aláírta, igaz, csak a monogramját, és saját gyűrűjével pecsételte

[65] OL Klapka György iratai. R 295 9. d. 22. tétel

[66] *Steier*, 719. o.

[67] HL IV/19. 1864. május 20.

le a borítékot. Gáspár tisztában volt azzal, hogy „illetékesek" a levelet már felbontották, átadta tehát a rendőrségnek.

Ezek szerint szeptember végére eldőlt, hogy Nedeczky nem lesz légionista, hanem hazamegy Kossuth megbízásaival, mégis csak november 20-án indult útnak. Bizonyára arra várt, hogy a kormányzó előteremtse a kezdés anyagi fedezetét. Időközben Nedeczky többször is megfordult a Via Alberti 32–34-ben, Kossuth tájékoztatta az Ausztria elleni háborúhoz fűzött terveiről és reményeiről, instrukciókkal látta el a gerillacsapatok szervezésére. Célzott rá, hogy otthon kapcsolatot kellene keresnie Asbóth Lajossal, ő legyen a katonai előkészületek vezetője. Kossuth megbízható hívének tekintette Asbóthot, akinek öccse, Sándor – ez időben már amerikai ezredes – legközelebbi munkatársai közé tartozott a szabadságharcban és azután is; a legkisebb gyanú sem élt benne az Aradon elítélt s újabban is meghurcolt honvéd ezredes ellen. Fegyverszállítmányokat is kilátásba helyezett, s ígérte, hogy a raktárak helyét majd közölni fogja.

Ami a mozgalom polgári vonalát illeti, Kossuth utasította Nedeczkyt, hogy Pesten keresse meg Lángh Ignác ügyvédet, minden nem katonai jellegű ügyet vele beszéljen meg; havonta – minden hó elején – felváltva fognak rendelkezéseket kapni tőle. Megbeszélték a demonstrációk szervezésének módját és időpontjait. November 10-i látogatása alkalmával Nedeczky egy egész halom proklamációt látott a kormányzó íróasztalán, a sokszorosítványokat azonban más valaki vitte haza. De azt a pecsétnyomót – Országos Függetlenségi Bizottmány körirattal –, amelynek nyomata a proklamáció példányain is szerepelt, Kossuth Nedeczkyre bízta azzal, hogy adja át Lánghnak.[68]

Bár a remélt összeg még nem volt együtt, Kossuth nem akarta tovább késleltetni a szervezkedés megkezdését, s szorgalmazta, hogy Nedeczky most már mielőbb induljon útnak. Megjegyzendő, öt héttel később, valamikor az év végén egy bécsi ágens – a nevét nem tudjuk – állítólag magától Kossuthtól hallotta, s jelentette is főnökének, hogy Nedeczky Kossuth „plenipotentiáriusaként" ment haza, a kormányzó a Viktor Emánueltől kapott 80 ezer frankot, illetve ennek megfelelő osztrák bankjegyet küldött utána; egész Turint, Milánót, Nápolyt végig kellett kutatni, hogy ennyi osztrák bankót találjanak, s a konfidens éppen jelen volt, amikor Kossuth megtudta, hogy a pénzküldemény – „Gott sei Dank" – megérkezett rendeltetési helyére.[69] Az ügynök blöffölt. Tény azonban, hogy Kossuth búcsúzóul 2000 forint útiköltséggel és kezdőtőkével, valamint azzal a tanáccsal látta el Nedeczkyt, egyelőre ne menjen Pestre, nehogy a rendőrség figyelmét magára vonja.

Immár sietős lévén, Nedeczky lemondott arról, hogy párizsi kerülővel térjen haza, rövidebb utat választott. Salzburgból értesítette Lánghot jöveteléről, s javasolta, hogy Győrben találkozzanak. A határon fémpénzek közé rejtve csempészte át a Kossuthtól kapott pecsétnyomót. Azt Győrben átadta Lángh megbízottjának, majd Pápára ment rokonaihoz, onnan Balatonedericsre az öccséhez, az egykori szülői otthonba, s ott tartózkodott december folyamán. Szilveszter napján érkezett a fővárosba, az Angol királynő Szállóba.

[68] *Steier*, 734. o.

[69] HL IV/19. 1864. április 27.

Már másnap kereste Lángh ügyvédet. Megállapodtak az első teendőkben s abban, hogy ezentúl az utcán, átjáróházakban fognak „véletlenül" összefutni. Lángh – Kossuth kívánsága szerint – névtelen fenyegető levelek elküldését vállalta újságoknak és olyan személyeknek, akik hajlottak az osztrákokkal való kiegyezés gondolatára. Nedeczky kevéssel ezután Kaposvárra utazott Gáspár Lajoshoz (eredetileg kaposvári ügyvéd volt, a hetvenes évek végén a város országgyűlési képviselője, a *Balpárt* című rövid életű lap kiadója), s őt kérte meg, hívja fel Asbóthot Pestre. Ezt a meghívó levelet már idéztük az előzőekben; Nedeczky útiköltség címén 50 forintot tett a borítékba. Ezután visszatért Pestre. Leginkább az Úri utcai Nemzeti Körben jöhetett össze azokkal az emberekkel, akikre terveit építette, volt honvéd bajtársaival, a 49 emlékét ápoló elégedetlenekkel. Februárban Gáspár pesti lakásán létrejött találkozója Asbóthtal is, aki persze örömest eleget tett a meghívásnak, hiszen gyaníthatta, hogy végre megismeri az összeesküvés vezérkarát, vagyis páratlanul fontos leleplezésre nyílik alkalom.

*

Első érdemi megbeszélésüket fültanúként hallgatta végig Asbóth fia, János, aki akkor másodéves technikushallgató volt Budán, és később megírta emlékezését a névtelenül kiadott, már említett családi iratgyűjteményben.[70] Apja a Vadászkürtben szállt meg (a mai Türr István utcában volt), nála aludt, s még az ágyban hevert, amikor reggel betoppant apjának látogatója.

„Mindaddig ismeretlen volt előttem. Magas, izmos férfi, korának virágjában, erős szenvedélyek kinyomatával, kissé hanyag tartással, de biztos fellépéssel. Atyám jól ismerhette, bizalmasan fogtak kezet, és minden bevezetés nélkül jelenlétemet mentegette atyám, mondván, hogy előttem mindenről lehet beszélni... Az idegen Nedeczky István volt, és beszélt Kossuth megbízásából, és amiről beszéltek, az az ország dolga volt, a kényuralom megtörése, magyar zászló, magyar háború, háborúja a fegyvert fogó népnek, háború az ország szabadságáért. Nedeczky künn járt Kossuthnál, és az ő megbízottja az országban. Múlt év ősze óta készül titokban az ország háborúja egyenesen Kossuth vezetése alatt, aki Nedeczky által intézi a dolgokat... A hadüzenet lesz a jelszó a felkelésre, mely a felső megyékben és Dunántúl, a Kunságban és a Jászságban már annyira szervezett, hogy nem csak pénz és fegyver van, hanem össze vannak írva az emberek és alakulófélben vannak a keretek is. Atyám azért van Pesten, hogy a szervezőkkel érintkezve, a felkelés megindítására készítsen tervezetet, mely elébe lesz terjesztendő Kossuthnak, aki a felkelés katonai vezényletére őt szemelte ki. De van baj is. Az «aristocraták» semmit sem akarnak tudni Kossuthról. Külön működnek, szerveznek, és a kapcsolat nélküli külön két mozgalom veszélyezteti az ügyet, megzavarja a hazafiakat, akadályozza az erők összefogását, kifejtését. Egyesülni nem akarnak, mert nem akarják Kossuthot, pedig csak Kossuth lehet a zászló. Az aristocraták feje Almásy Pál. Ez annak, amit Nedeczky beszédéből megtudtam, tényleges része. Néhány nap múlva kimentem atyámmal Káposztás-Megyerre Beniczky Lajoshoz...".

A fiú – aki valószínűleg mit sem sejtett apja mocskos üzelmeiről – nem emlékezik meg arról, hogy Asbóth írásos megbízást kért Nedeczkytől – no igen, bizonyítéknak kel-

[70] Adalékok... 167. o.

lett. Megkapta. Ez az a február 22-én kelt és az Országos Függetlenségi Bizottmány pecsétjével hitelesített felhívás, amelyet a „tábornok" elfogásakor talált iratok között már idéztünk.

Tíznapos pesti időzése alatt Asbóth tehát találkozott Nedeczkyvel, Beniczkyvel, továbbá Gáspárral, Almásyval, a párhuzamos szervezkedés minden vezető személyével, akik három héttel később valamennyien a Károly–kaszárnya foglyai voltak. Elképzelhető, milyen diadalittasan jelentette skalpvadászatának eredményeit Pálffynak. Azon frissiben, február 28-án küldte el első beszámolóját;[71] nem lehetetlen, hogy személyesen kézbesítette a helytartónak. Ez az írás nincs a vizsgálati anyagban, de ott van eredetiben az a gerillacsapatok elhelyezkedésére és kiszemelt parancsnokaira vonatkozó feljegyzés,[72] amelynek másolatát Steier a bécsi levéltárban találta meg.[73] Eszerint Beniczky a felsőmagyarországi gerillacsapatokat szervezi; további főbb gócpontok a Dunántúl Somogy és Zala megye, a Kunságban és a Tiszántúl lovascsapatok alakulnak. Harmincezer fegyverre számítanak a Felvidéken, ötvenezerre a többi rejtett gyülekezési helyen. Asbóth mindent elárult, amit sikerült „kiszednie"' gyanútlan áldozataiból, Kossuth üzeneteit, a komité aktív tagjait („a legtevékenyebb Nedeczky István"[74]), a birtokukban lévő és bizonyítékként esetleg felhasználható „bűnjeleket". Közölte, hogy részben Bécsen, részben Belgrádon át 80 000 fegyver érkezett az országba, s további szállítmányok vannak úton. Régi bajtársai, új ismerősei kendőzés nélkül beszéltek előtte, nem feltételezték, hogy galád besúgóval van dolguk, ő meg – megjátszva az egyetértő „fegyverbarátot" – összegyűjtött minden apró információt, s rögtön tálalta is a leszámolásra készülő hatalom képviselőjének.

Már hazautaztában, Temesvárról március 2-án kelt levelében[75] közölte Pálffyval, hogy előző délután ismét járt Gáspárnál, de semmi újabbat nem tudott meg, csak annyit, hogy a komité immár „energikusan készül fellépni, miután a galíciai felkelés biztos". Egyébként a rendőrség már eleget tud ahhoz, hogy a megfelelő lépéseket megtegye. Ezúttal is felsorolta a leginkább veszélyes személyeket, akiket nem szabadna szem elől téveszteni – és benyújtotta a „számlát". „Úgy gondolom, közléseimmel sok magas főt megvédtem, egy nagyon vészes felkelés kitörését sikerült megelőznöm, Neked, a királynak és az egész államnak nagy szolgálatot tettem, és minden áldozatot meghoztam, ami elvárható és megkívánható volt. Remélem, a császár, az állam hálás lesz nekem, erre bizalommal számítok. Előzetesen 1000 forintot kérek, 500 forintot adósságaim kifizetésére, 500 forintot pedig a családomnak, hogy a megélhetésre valamit hagyhassak otthon, ha letartóztatásomra sor kerül. Pesti utam és ottani tartózkodásom több mint 200 forintba került, fiam után negyed évre 120 forint kosztpénzt kellett kifizetnem". Úgy távozott tehát a fővárosból, hogy tudta, a látszat kedvéért rövidesen ő is rács mögött találja magát.

[71] *Steier*, 712. o.

[72] HL IV/19. 1864. április 9.

[73] *Steier*, 729–731. o.

[74] Adalékok... 165. o.

[75] *Steier*, 728–729. o.

Minthogy Almásynak is csapdát akart állítani, közvetlenül elfogása előtt, március 15-én, fia által kézbesített levélben pénzt és információkat kért tőle is.[76] Ugyanakkor értesítette „legkegyelmesebb urát", Pálffyt[77] (a keltezetlen levelet március 22-én iktatták), hogy parancsára írt Kossuthnak, Klapkának, valamint Türrnek – nyilvánvalóan az iránta táplált bizalmat kihasználva további hírek szerzése céljából. Közölte azt is, megállapodott lovag Waldegg ezredessel, hogy lecsukása után minden postáját neki kézbesítsék, ő majd továbbítja Pálffynak. Örül, hogy „hazáját nagy szerencsétlenségtől menthette meg", „uralkodója országainak nyugalmát megőrizhette". Ismételten hangsúlyozza, tetteinek mozgatórugója a Pálffy iránt érzett tisztelet volt. Kéri, hogy elfogatásakor, betegségeire tekintettel, kíméletes bánásmódban legyen része. S ezek után a helytartóra bízza sorsát, akinél „biztosan a legjobb oltalomban lesz". Aláírás: „A te hűséges szolgád". Március 19-én hajnalban letartóztatták.

De nem egyedül Asbóth sürgölődött hamis szándékkal a szervezkedők körül, más volt honvédtisztek is beépültek soraikba, nyitva tartották a fülüket, és siettek beárulni őket megbízóiknak. Gelich Richárd volt őrnagy például – róla már esett szó. Az emigrációról Bécsbe küldött jelentéseivel érdemelte ki a jogot, hogy bántatlanul hazatérhessen.[78] Főképp a Somogyi–Jámbor összeesküvésről szállított híreket Worafka rendőrfőnöknek. Újabban a Vadászkürtben forgolódott volt bajtársai társaságában, s közvetlenül a rendőrminiszternek küldte jelentéseit.[79] (Oly jól leplezte sötét múltját, hogy a kiegyezés után osztálytanácsos lett a Honvédelmi Minisztériumban, ezredes, majd tábornok.)

A másik „kaméleon" Viola Károly őrnagy volt, ugyancsak Worafka hírszerzője. Steier a tények sorával bizonyítja áruló szerepét. De mutatkozzék be inkább önmaga. Klapkának 1864. február 12-én írt levelében[80] elmondja, hogy 1861. szeptember 25-én érkezett haza az emigrációból, október 2-án elfogták. Hosszas vizsgálat után kötél általi halálra ítélték, kegyelmet kapott, 13 hónapot ült vasban Olmützben, majd amnesztiával szabadult. Azóta is „ügyünkben működik". Kéri a tábornokot, hogy lássa el bölcs tanácsaival, „legbensőbb meggyőződésem, hogy hazánk szent ügyét jobb kezekbe adni nem lehet". Kéri továbbá véleményét a decemberi Kossuth–proklamációról, „pártoljuk-e vagy agitáljunk ellene?" Választ a következő címre vár: „Tassy Amália úrhölgynek, Váczi út 28/8 sz., belül az én nevemet; bátran írhat, mert a postán egy rokonom van, ki leveleimet felbontatlanul kezeimhez küldi". „Ha valaki beküldetnék, csak egyenesen hozzám szálljon, a fentebbi adresse szerint mindenkor található vagyok". Utóiratként: „Türr itt Önre rágalmazó híreket terjesztet, hogy osztrák pénzzel működik, Kossuth pedig hogy őrült; ha ágenseiket kitudná, igen hasznos lenne, mert képzelheti, mily harczba kerül e hírek megsemmisítése". Csupa együgyű fogás a címzett beugratására; Klapka személyét sértő provokációval remélte kiugratni a nyulat a bokorból.

[76] *Steier*, 719. o.

[77] HL IV/19. 1864. április 16.

[78] *Bona*, Tábornokok... 158. o.

[79] *Steier*, 717. o.

[80] OL Klapka György iratai. R 295 10. d. 22. tétel

Nos, ez a Viola Károly két héttel később, február 27-én megint tollat fogott,[81] s ezúttal már a tárgyunkhoz szorosan kapcsolódó kérdésre kért sürgős választ; úgy látszik, csak e napokban került először kapcsolatba Nedeczkyvel. „Egy ideje itt tartózkodik bizonyos Nedeczki István – írja németül –, és egy számunkra ellenséges irány mellett agitál, nevezetesen Gál tábornok és Ön ellen... Magatartásom az illetővel szemben jelenleg már csak azért is passzív, mert előadása szerint Turinban járt, a viszonyokat pontosan ismeri, ott átfogó instrukciókat és teljhatalmat kapott, azzal dicsekszik, hogy jelentős befolyása van az itáliai kormányra". Felvilágosítást kér róla miheztartás végett, támogassa-e, vagy próbáljon fellépni ellene? „Ezért különösen fontos lenne tudnom, hogy az illető egyáltalán volt-e Itáliában, mennyi ideig tartózkodott ott, valóban oly nagy befolyásnak örvend-e, milyen instrukciókat kapott, milyen eszközök állnak rendelkezésére". S végül ugyanaz a cím, mint az előző levélben: Tassy Amália.

Szemet szúró ravaszkodás bújik meg e sorokban, alighanem a címzett is észrevette. Nedeczky – idéztük – a legnagyobb tisztelettel írt nagybátyjának Klapka tábornokról, elképzelhetetlen, hogy „ellenségesen" foglalt volna állást vele szemben. Az viszont lehetséges, hogy Gál Sándor tábornoktól elhatárolta magát, Gál ugyanis – a szabadságharcban Székelyföld katonai parancsnoka – az itáliai emigrációban önálló szervezkedésbe kezdett és teljesen elszigetelődött[82] (elborult elmével halt meg 1866-ban). Nehéz lenne azonban felmenteni Nedeczkyt a könnyelmű fecsegés vádja alól, meggondolatlanul teregette ki lapjait Viola Károly előtt, bár igaz, egy Olmützöt megjárt honvéd őrnagy bizalmat kelthetett benne.

Közben Nedeczky és társai gyanútlanul szőtték titkos hálójukat, egyre több embert avattak be a konspirációba, következésképp egyre több besúgó settenkedett körülöttük; Worafka kopói minden lélegzetükről értesültek. Nedeczky a Vidats–féle Első Magyar Mezőgazdasági Gépgyár munkásait megnyerve megszervezte a bécsi forradalom évfordulóján, március 13-án és március 15-én a nagy visszhangot kiváltott belvárosi demonstrációkat és a budai Népszínház előadását is tüntetéssé akarta volna változtatni. Ez utóbbi akcióról az ifjú Asbóth János „koronatanúként" számol be emlékezéseiben.[83]

„Nedeczky – írja –, akinek ismeretségére büszke voltam, és akiért tűzbe–halálba menni kész lettem volna, annyira vonzott komoly, egyenes egyénisége, optimista természete és az összeesküvés-csinálásnak őt környező varázsa, reggel felvitt angolkirálynői szállására, átadott nekem néhány tizes bankót, aztán ellátott instrukciókkal... A pénzen jegyeket kellett vásárolni a budai Népszínház aznapi előadására, azokat ki kellett osztani minél több fiatal ember közt, beavatva ezek közül az elszántságukban és gondolkodásmódjukban megbízhatókat a tervezettekbe. Molnárnak [Molnár György színigazgatónak] meg volt hagyva aznapra egy hazafias darabot – ha jól emlékszem, Rákóczit [Szigligeti II. Rákóczi Ferenc fogsága című darabját] – adatni, és a színmű előadásra ki is volt tűzve. Alkalmas helyen nekünk közbe kellett kiáltani, és különösen követelni a Rákóczi-

[81] OL Klapka György iratai. R 295 3. d. 10. tétel. Lehet, hogy ez a második levél nem Klapkának, hanem a Klapkát vezérének tekintő turini Kossuth–ellenes párt, az „Olasz honbeli magyar egylet" választmányi titkárának, Schneider Antal törzsorvosnak szólt, tudniillik a levél másolata az egylet iratai között található, s a megszólítás: „Tisztelt Barátom", nem úgy, mint az előző levélen: „Tisztelt Tábornok!".

[82] *Lukács:* i. m. 74. o.

[83] Adalékok... 172–173. o.

induló mellett Kossuth indulóját, éltetni Kossuthot, negyvenkilencet, kiabálni, hogy ma van március 15-ke, és csinálni minél több zajt és hazafias rendetlenséget... Az első baljel az volt, hogy nem a kitűzött hazafias, hanem valami ártatlan cancanos darabot adtak. Molnár esküdözött, hogy a darabot adni akarta, de a policia betiltotta, s ezt parancsolta rá".

Erre a fiatalok közül többen eltűntek, s még többen, amikor egy szakasz katona felvonult a színház előtti téren. Csak mintegy húszan maradtak, akik elhatározták, hogy nem hagyják annyiban a dolgot, annál kevésbé, mert Nedeczky biztosította az ifjú Asbóthot, hogy a galérián ott lesz a Vidats–gyár egész kollektívája. Az első felvonásban hiába lesték az alkalmat a tüntetésre, a könnyed „cancanos" darab nem kínált apropót. Úgy döntöttek tehát, hogy a szünetben kezdenek kiáltozni. S rákezdték: „Ma március 15-e van", „Halljuk a Kossuth–indulót!", „Éljen negyvenkilenc!" A karzat néma maradt, a Vidats–gyáriak nem jöttek el. De a fiúk folytatták, nem törődve azzal, hogy a közönség csak bámul, a zenekar meg fortissimo játssza a kánkánt. Végül is csapatosan kivonultak a színházból.

„Még az éjjel siettem Nedeczkynek jelenteni. A Nemzeti Körben leltem a billiárd-preference mellett. Vidats gépgyárára nézve excusálta magát, a sikerrel meg volt elégedve, biztosított, hogy rögtön táviratoz Kossuthnak, és utasított, hogy másnap reggel menjek Gáspár tábornokhoz [ez tévedés, Gáspár Lajos ügyvédről lehetett szó], akitől majd új utasítást kapok. Másnap elmentem Gáspárhoz, akit addig nem láttam soha. Síró asszony jött elibém, mondva, hogy férjét éppen most elfogták. Rohantam Nedeczkyhez az Angol királynőbe. Nedeczky elfogva..."

Valóban, Nedeczkyt március 16-án hajnalban verték fel álmából és kísérték be a Károly–kaszárnyába.

*

Még aznap lezajlott első kihallgatása, miután felszólították a teljes igazság elmondására; a protokollum[84] bevezető, személyi adatokat tartalmazó részét már közöltük. „Ad specialia" cím alatt jegyzőkönyvezték a nekiszegezett vádakra vonatkozó vallomását.

Fogalma sincs – mondta –, miért fogták el Angol királynőbeli lakásában, nem talál magyarázatot rá. Magyarországi forradalmi komitéról vagy titkos kormányról semmit sem tud, ilyen szervnek nem tagja és nem is segítője. Soha írásos vagy szóbeli felhívást nem kapott a belépésre. Ha efféle szövetség egyáltalán léteznék, akkor kétség kívül Kossuth nevét használnák fel, márpedig azzal a párttal ő nem szimpatizál. Nyíltan bevallaná, mert ő olyan ember, aki meggyőződéséért akár fel is akasztatná magát. Azt hogy ő e párttal nem rokonszenvez, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1849-ben, a debreceni országgyűlés (trónfosztási) határozata után le akart mondani és elégedetlenségét fejezte ki. Továbbá: 1861-ben, Molnár Károly honvéd őrnagy temetése után (június 16-án öngyilkos lett) a *Magyar Sajtó*ban (a június 29-i számban Asbóth Edével, Asbóth Lajos unokaöccsével együtt) nyilvánosan tiltakozott a búcsúztatás kihívó módja ellen. Semmilyen kapcsolata nincs volt honvédekkel. Kérdezzék meg az Angol királynőben, hogy kik

[84] HL IV/19. 1864. március 16.

járnak hozzá. Rendszerint Thaisz Elekkel (1861-ben Pest polgári rendőrségének kapitánya), Szentkirályi Móriccal (Deák-párti politikus) étkezik, s az Úri utcai Nemzeti Körben szokott tartózkodni. Azért lakik Pesten, mert Kaposváron unatkozik. Senki sem látogatja, csak Zichy Antal (1861-ben a tabi járás országgyűlési képviselője, Deák-párti publicista, író) vagy esetleg aki vidékről jön. Deák Ferenc unokaöccse lévén, nála sok embert megismert. Bemutatták Almásy Pálnak is, de nem érintkezett vele.

A forradalmi párt nézeteit soha senki nem hozta tudomására, csak annyit hallott róluk, amennyit az egész világ, tudniillik hogy ez a párt forradalom kitörésében reménykedik. Mint Deák rokona, az ő pártjának híve, ez a párt pedig minden erőszakot ellenez. Tagja a Nemzeti Körnek, amelynek semmiféle politikai célja nincsen, csupán szórakozást nyújtó egyesület, éppúgy, mint a Nemzeti Casino a Hatvani utcában. A Körben újságot olvasni, étkezni, szórakozni lehet. Számos királyi hivatalnok is tagja. Tagja Gáspár Lajos ügyvéd is, aki somogyi, s akivel ott szokott találkozni. Ismeri Asbóth volt honvéd tábornokot, néhány hete Pesten járt, vele vagy Deáknál, vagy az utcán találkozott, s csak jelentéktelen dolgokról beszélgettek.

Valótlanság hogy ő gerillacsapatok szervezésével foglalkozott volna, akár egy párt, akár egy személy megbízásából. Rágalom. Egyébként sem oly esztelen, hogy ilyen értelmetlen ideát, vagy kapcsolatot vállaljon. A közelmúltban kiragasztott proklamációkról és az egyes személyeknek küldött fenyegető levelekről csak annyit tud, mint általában mindenki, s mint amennyit a német lapok megírtak. Hazugság, hogy neki a fenyegető leveleket ismernie kellett, vagy hogy kijelentette volna, a forradalmi komitének energikusan kell fellépnie, s ő maga halálos ítéleteket helyezett kilátásba, testvére pedig Zalában már egy századot szervezett. Állítsák szembe azzal az emberrel, aki azt meri állítani, hogy ilyet mondott volna. (Nincs nyoma annak, hogy ekkor vagy a későbbiekben szembesítésre került volna sor.) Arra, hogy volt honvédekkel semmilyen kapcsolata nincs, bizonyság lehet, hogy még Sebes Emil pesti könyvkereskedővel (honvéd őrnagy volt, 1849-ben az 1. utászzászlóalj parancsnoka[85]) sem érintkezik.

A további kérdésekre válaszolva Nedeczky elmondta, hogy birtoka jelenleg nem jövedelmez, minthogy csődeljárás alatt áll. Befektetett tőkéje nincs, a családjától kapja, amiből él. Nővére, Botka Imréné Kéttornyúlakon, Veszprém megyében, testvére, Jenő Balatonedericsen, egy nagynénje pedig Pesten, a Szervita tér 5. szám alatt lakik. Ezek a családtagjai küldik a pénzt, amely szükségleteit fedezi. Mellesleg Somssich Pál somogyi és Kund Vince ugyancsak somogyi (fajszi) birtokos megengedte, hogy a csődügy rendezéséig hitelt vegyen fel kezességük mellett. Erről a megállapodásról mindenki tud, s ha kell, igazolhatja, hogy a hitelt már igénybe is vette.

Első nekifutásra ennyit sikerült kivenni Nedeczky Istvánból, vagyis semmit. Teljes tagadás. Nem boldogultak Nedeczky Jenővel sem. Pestre szállítása napján, első kihallgatásakor tett nyilatkozata szerint felkelés előkészítéséről, proklamációról semmit sem hallott, politikai kapcsolatai nincsenek, külföldről nem kapott levelet. A nála talált betűkészlet nem nyomtatásra, hanem asztalosmunkáinak díszítésére szolgál. Almásy Pált nagybátyjánál, Deák Ferencnél ismerte meg. Dióhéjban ennyit mondott. A többi letartóz-

[85] *Bona*, Tábornokok... 291. o.

tatott első vallatása sem vezetett kézzelfogható eredményre a per megalapozásához. Az egész vád összeomlani látszott. De következett Asbóth Lajos.

*

A március 31-én felvett kihallgatási jegyzőkönyv[86] tanúsága szerint – a személyi adatait rögzítő bevezető részt már közöltük – csak úgy ömlött a szó belőle; negyvennégy oldalon feketít be mindenkit, akinek bizalmába férkőzött, aprólékos leírásokkal igyekszik hitelesíteni leleplezéseit és nem riad vissza képtelen hazugságoktól sem. Lássuk hát, de alaposabban csak a Nedeczkyre nézve terhelő kijelentéseit, a többit futtában.

Tisztában van azzal, hogy elfogatása az országban elterjedt mozgalommal függ össze. Hosszan elmeséli, hogyan kapta meg az előző év december közepén a Kossuth–párti proklamációkat; az egyiket a helytartónak küldte el, a másikat lovag Waldegg ezredesnek adta át. A hozzájuk csatolt levélben (összetéveszti a későbbi levéllel) február 1–5. közötti időpontra Pestre hívták, kérve, hogy keresse fel a Nemzeti Kört, útiköltséget postán fog kapni. Februárban ötven forint érkezett a címére Gáspár Lajostól, akit soha nem látott. Gáspár úgy tüntette fel, mintha az Emlékiratok című kötetének példányaiért küldené a pénzt, holott ő nem adott neki példányokat, csak Asbóth Móricnak, János fiának és lugosi ismerősöknek egyet-egyet, egyet meg a Akadémiának. Feltűnt neki, hogy Gáspár nem pesti, hanem velencei címre kért választ, úgy gondolta tehát, hogy velencei lakos. Ezért oda küldte ajánlott levelét, amelyben jelezte, hogy február 20-án 11 órakor meglátogatja pesti lakásán, ám ha Gáspár nem érkezne fel időben Velencéről, 11 és 2 óra között megtalálhatja őt a Vadászkürtben, ahol megszáll.

Február 20-án kereste Gáspárt a megadott pesti címen, s csak ekkor értette meg, hogy valójában ez az ő lakása. Az asszony fogadta, s mondta, hogy férje nincs otthon, de rövidesen megjön, várja meg dolgozószobájában. Kisvártatva megjelent egy fiatalember, Gáspár Lajos (negyven éves volt akkor!) bizonyos Nedeczky kíséretében, akit ő Deáknál egyszer-kétszer már látott. Nedeczky vitte a szót. Kérte, hasson oda, hogy a volt honvédek az ő (Nedeczky) parancsainak és utasításainak vessék alá magukat. Demonstrációkat terveznek, hogy a világ lássa, mennyi híve van Kossuthnak. Nedeczky felszólította, dolgozzon ki tervet gerillacsapatok szervezésére néhány kiváló honvédtiszt közreműködésével, a piemonti kormány gondoskodik majd az anyagi fedezetről. Megkérdezte, van-e felhatalmazása Kossuthtól, mire Nedeczky közölte, személyesen járt Kossuthnál Turinban, teljhatalmat kapott tőle írásban, az azonban Zalában, a testvérénél van elásva. Pillanatnyilag azzal legalizálhatja magát, hogy tudja, Kossuth a múlt ősszel elküldte neki a fényképét. Igaz, ez a fotográfia még mindig birtokában van. Asbóth szerint Nedeczky 500 frankot kapott Kossuthtól, a piemonti kormány pedig kétmillió frankkal fogja támogatni a gerillacsapatok megalakítását.

S itt jön a szavahihetőség bizonyítása. Gáspárnál az asszony és a szobalány is látta őt. A szoba, ahol tárgyaltak, a második emeleten van, négy ajtóval és két ablakkal az utcára. Az egyik ajtó mellett áll az ágy, a két ablak között írópult... és így tovább, lefestette az egész berendezést.

[86] HL IV/19. 1864. március 31.

A beszélgetés során Nedeczky megkérdezte, mikor találkozhatnának legközelebb. Mivel János fia másnap párbajban segédkezett, vele akart maradni, azt javasolta hogy harmadnap jöjjenek össze a Vadászkürtben. Nedeczky délelőtt 10 óra tájban érkezett a megbeszélésre. Újra felszólította, tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a honvédek neki engedelmeskedjenek. Almásy vissza akarja tartani őt a demonstrációktól és az erélyesebb fellépéstől, nem veszi tudomásul, hogy ő (Nedeczky) Kossuth igazi delegáltja, s a Kossuth által kitűzött feladatokat hajtja végre. A volt kormányzó ezekre a célokra 150 000 frankot küldött. Nedeczky Kossuth megbízásából Párizsban is járt, személyesen beszélt Napóleon császárral, aki ugyancsak hasznosnak találta a demonstrációkat. (Itt már a komikumig rugaszkodott el a fantáziája.)

Asbóth már a Gáspárnál folyt tanácskozáson jelezte, hogy ha a gerillaszervezkedés tervének elkészítésével kívánják megbízni, instrukciókat és írásos megbízást kér a Forradalmi Komitétól. Nedeczky elhozta a Vadászkürtbe a február 22-i dátummal és a Forradalmi Komité pecsétjével ellátott írást, amely nagy vonalakban felvázolta az elképzelést. Nem vállalta el rögtön a megbízást, némi gondolkodási időt kért.

Már másnap megjelent nála Lezsák Lajos (volt honvéd őrnagy), és Gáspár nevében érdeklődött, hogy elkészült-e a tervezet. A következő napon ismét Nedeczky kereste fel, átvette az iratot, de azt kívánta, hogy teljes névvel írja alá, mert ő csak „AL" szignót használt. Nedeczky végül megelégedett azzal is, és közölte, hogy a plánumot azonnal eljuttatja a kormányzónak. A Vadászkürt portása bizonyára emlékezik rá, hogy Lezsák meg Nedeczky meglátogatta, sőt a szobainasnak is látnia kellett őket. Azon a napon, amikor Lezsák jött hozzá, délután 4 óra tájban Gáspár is járt nála és siettette a munkával, mert nagyon sürgős, mondta. Megígérte, hogy másnapra megcsinálja. Gáspár panaszkodott, hogy a volt honvédek nem akarnak engedelmeskedni, és a demonstrációkban sem hajlandók részt venni.

Február 24-én délután benézett a Vadászkürt kávéházába, ahol az egykori honvédek szokásos összejövetelüket tartották. Ott több, általa addig nem ismert személlyel ismerkedett meg: Sebes Emillel (volt honvéd őrnagy), Clementis Gáborral (volt honvéd őrnagy), Nagy Jenővel (volt honvéd ezredes). Az asztalukhoz ült, s beszélgetés közben Sebes megjegyezte, tudja, miért tartózkodik ő Pesten, de nem ajánlja, hogy Nedeczky pártjához csatlakozzék; nekik is megvan a pártjuk. Erre Asbóth intette, nem helyes ilyen témát nyilvános helyen megbeszélni, okosabb lenne, ha az ő szobájában folytatnák. Sebes és Clementis ígérték, hogy 5 órakor bekopogtatnak hozzá, de nem jöttek. Másnap reggel Sebes elnézést kért az elmaradásért, aminek az volt az oka, hogy Clementisnek a fegyverek ügyében kellett intézkednie. Arra a kérdésre, hogy mi a gond a Nedeczky–féle párttal, Sebes úgy nyilatkozott, Nedeczky parancsnokolni akar a honvédek fölött és egyébként is mihaszna ember, akivel nincs mit kezdeni. Ők az Almásy–párthoz tartoznak, annak főképp mágnások a tagjai, akik Kossuthról hallani sem akarnak, csak a nevét használják fel a gerillacsapatok verbuválásánál. Szelestyey László például Kemenesalján, Vas megyében, Salamon Lajos Székesfehérváron. Sebes tájékoztatta őt a fegyverszállítmányokról, arról, hogy Beniczky Lajos március elején Felső-Magyarországra indul átvenni a vezetést. Felszólította Sebest, hogy hangosabban beszéljen, mert ő rosszul hall; a szomszéd szobában ugyanis lakott valaki, s szerette volna, hogy minden hang áthallatszszék.

Sebes beavatta őt az Almásy-féle szervezkedés programjába. Arra számítanak, hogy júniusban kitör a háború, Viktor Emánuel pénzzel fogja támogatni a magyarországi forradalmat. Előkészületek vannak folyamatban Oláhországban is, a magyar légiók Erdélyen át jönnének Magyarországra. Sebes szorgalmazta, hogy mielőbb keresse fel Beniczkyt Káposztásmegyeren, annál is inkább, mert remélték, hogy már januárban találkoznak, amikor az Akadémia ülést tartott. Tudniillik őt szemelték ki parancsnoknak. Ajánlkozott, hogy másnapra fiakert rendel neki Káposztásmegyerre, s reggel csakugyan megjelent a kocsival. Beniczkynél további beszervezett személyekről és a felvidéki gerillatámaszpontokról szerzett tudomást.

Február 28-án Almásy Pál inasa hozott urától meghívót az Angol királynőbe. Elment hozzá is. Ismerte már, de nem érintkeztek. Almásy említette, hogy imént távozott tőle Nedeczky, aki haszontalan ember és nem okos úton jár. Kossuthról szólva kijelentette, hogy nem az az ember, akire a mozgalmat építeni lehetne, de fel kell használni a nevét, mert anélkül a honvédek nem lennének hajlandók együttműködni. Búcsúzáskor Almásy azt mondta, küldött útján értesíti majd, amikor tevékenységét el kell kezdenie. Almásy egész viselkedése arisztokratikus volt, s ő voltaképp csak ekkor fogta fel, hogy két párt létezik, az egyik Almásy és Klapka vezetésével az arisztokráciára támaszkodik, a másik a tulajdonképpeni Kossuth–párt, s a kettő csak a látszat kedvéért fog kezet. Végső céljuk azonban közös: a dinasztia eltávolítása. Nedeczky még arról is beszélt, hogy Napóleont kellene a trónra ültetni.

A továbbiakban Asbóth zavarosan, ide-oda csapongva adta elő, amit még fontosnak tartott. Beniczky és Sebes elbeszéléséből arra következtet, hogy a gerillaharcot még csak előkészítik, várnak a piemonti támadásra. Bizonyos Kendeffyt neveztek meg, aki majd értesíti őt a kellő időben. Somogyban Kökényesy a megbízottjuk. Sebes szerint 80 ezer fegyver van úton Magyarországra. Az egyetértők sorában említette Podmaniczky Frigyes, Károlyi Sándor, Csáky Tivadar, Kállay Ödön, Bónis Sámuel és mások nevét. Amikor Beniczkynél járt, vele volt a fia is, de a tárgyalás idején a parkban tartózkodott. Egyébként az asszony is tanúsíthatja látogatását.

Nedeczky értésére adta, hogy kapcsolatban áll a belgrádi itáliai konzullal. Elmesélte, hogy Jókai Mór átadta Kossuth proklamációját a rendőrségnek; egyébként Jókai is kapott olyan fenyegető levelet, amilyent a *Sürgöny* szerkesztőségének küldtek. Lehet, hogy ezeket a leveleket nem maga Nedeczky fogalmazta, de tudnia kellett róluk, közreműködött elküldésükben. Győrben adták fel őket, összejátszva az ottani postahivatallal. Nedeczky a demonstrációkon résztvevőknek fejenként öt forintot fizetett, többre nem tellett neki; a mágnáspárttól nagy áldozatot vár majd a későbbiekben. Halálos ítéleteket helyezett kilátásba. Érintkezésben van a varsói titkos kormánnyal és bizonyosnak tartja, hogy rövidesen felkelés tör ki Galíciában. Testvére, Jenő, Zalában már felállított egy csapatot. Vidats János ajánlotta fel neki munkásait a demonstrációkhoz. Észrevette már, hogy a rendőrség figyeli, de ő elővigyázatos; ha elfognák, egy darabka papírt sem találnak nála. Az a megbízás, amelyet ő Nedeczkytől kapott, ugyanazzal a pecséttel volt lepecsételve, mint Gáspár hozzá intézett levele.

Asbóth vallomásában ezután bukkan fel másodszor Pálffy Mór neve. Elmondta, hogy a helytartó azt az óhaját fejezte ki, írjon Almásynak és tudakolja meg tőle, hogy milyen kapcsolatai vannak Dél-Magyarországon, honnan van pénzük stb. Rögtön írt is neki, mint

dezignált főparancsnok, s felvilágosítást kért arra hivatkozva, hogy Beniczkytől csupán a felső-magyarországi előkészületekről kapott információkat. Egyúttal pénzt is kért. A levelet nem adta postára, hanem fia, János vitte el személyesen március 15-én az Angol királynőbe. (A hadbíró megjegyzése a margón: „Asbóth tehát egyszersmind beugrató lenne?") Végül a foglyok előtt személyének titokban tartását kívánta, míg e tárgyban a helytartót meg nem kérdezik. Különben kész vallomására esküt tenni és azt bárkinek a szemébe mondani.

*

A hadbíróság természetesen ellenőrizni akarta, jogosan hivatkozik-e Asbóth a helytartóra, s ezért gróf Coronini táborszernagy útján kérdéssel fordult Pálffy Mórhoz. Az április 7-én kelt átiratra Pálffy április 9-én válaszolt.[87] Figyelemmel kísérte a vizsgálat minden mozzanatát, tudott tehát arról, hogy ágense teljes mértékben megfelelt elvárásainak. Elégedett lehetett, ámbár tisztában volt azzal, hogy Asbóth szóbeli előadásán kívül más bizonyítékok nincsenek, illetve vajmi keveset érnek. Meg kellett erősítenie Asbóth vádjainak hitelességét, másrészt immár idejét látta megvilágítani szerepét a hadbírák előtt, egyszóval védelmébe venni ügynökét.

Közölte Coroninival, hogy Asbóth már 1863 december második felétől értesítette őt a tudomására jutott tényekről és tervekről. Elküldte neki az úgynevezett Forradalmi Bizottság pecsétjével ellátott levelet egy vagy két proklamációval együtt, mégpedig korábban, mint ahogy azokat országszerte kifüggesztették volna, s táviratilag is megkereste őt. Mellékeli a szóban forgó dokumentumokat, kivéve a levél első oldalát, amelyet egy bizalmasának adott oda, hogy az összeesküvők között legitimálhassa magát (vajon ki lehetett az?). Továbbá: Asbóth korábban, 1863. május 23-án Pesten kelt levelében, amelyet Karlsbadba küldtek utána, feljelentést tett a Somogyi–Jámbor összeesküvés dolgában, amiről ő azonnal értesítette a rendőrminisztert, s Asbóth nem tehet arról, hogy a gyanúsítottak letartóztatására nem az ő jelentése nyomán került sor, ennek csakis (Pálffy) távolléte volt az oka. Számos egyéb levél és feljegyzés is birtokában van Asbóthtól, azokat ugyancsak elküldi, de visszavárólag, mert a rendőrminiszternek kívánja továbbítani. (A hadbíróságnál visszatartott leveleket az előzőekben már ismertettük.)

Mindebből látható – írja Pálffy –, hogy Asbóth nem csak a folyamatban lévő ügyben érdemel különös figyelmet. Nagy szolgálatokat tett az államnak és az uralkodónak. Lojális érzelmeire jellemző legutóbbi, március 22-i levele. Ezt az embert tehát egészen rendkívüli elbánásban indokolt részesíteni. Végül hangsúlyozza, a hadbíráknak a hivatalos eljárás során messzemenően kerülni kellene mindent, ami által Asbóth most vagy a jövőben kompromittálva lehetne, s ezért kéri, hogy közlését bizalmasan kezeljék. Pálffy aláírása után Coronini megjegyzése: „Szigorúan titkos".

A hadbíróság ezután más szemmel nézett Asbóthra, becsülete azonban aligha nőtt az auditorok előtt; az árulás még a haszonélvezőkben is ellenszenvet kelt. Talán ez vagy a gyanúsítottak tiltakozása egyes képtelen rágalmak ellen s Asbóth elmeállapotára tett célzásaik magyarázzák, hogy a hadbíróság meg akart győződni, épeszű tanú áll-e előtte. A

[87] HL IV/19. 1864. április 9.

városparancsnokság útján kérdést intézett a temesvári rendőrigazgatósághoz. Meglepő válasz érkezett.[88] A feltűnés nélkül folytatott nyomozás szerint a lugosi lakosság körében általános volt a vélemény, hogy Asbóth Lajos már hosszabb ideje elmebeteg. Sokan és sokszor látták, hogy a szabad mezőn, az egyik kezében kéziratot, a másikban botot vagy kardot tartva hangosan kiáltozik, vezényszavakat kiált magyar nyelven, mintha egy csapat vagy brigád élén állana, a bottal vagy a karddal hadonászik, és úgy tesz, mintha lovon ülne és körbe-körbe lovagolna. A hivatalos tudósítást a temesvári rendőrigazgató írta alá.

Bolond lett volna Asbóth? Hiányzott egy kereke? Annyi bizonyos, hogy a képzelt sereg kommandírozása, a gyalogos „lovaglás", az efféle jelenetek sorozata súlyos mentális defektusra vall. De megkérdőjelezi-e Asbóth szavahihetőségét a tárgyalt ügyben? A hadbíráknak mindenesetre világos képe lehetett már róla, ám a tét sokkal nagyobb volt annál, semhogy vallomását egyszerűen lesöpörhették volna az asztalról.

*

Minderről a letartóztatottak persze semmit sem tudtak. De Asbóth vallomása után a kihallgatásokon feltett kérdésekből megérthették, lehetetlen, hogy ne jöttek volna rá, ki „köpött", ki a személyüket érintő valós mozzanatok elárulója, jóllehet szembesítés nem történt. Gelich és Viola szerepe ugyan homályban maradt, annál kevésbé Asbóthé. Gondolhatták, a hadbírák már minden titkukat kiszedték belőle, elegendő bizonyíték lehet a kezükben, reménytelen a további tagadás. Változtattak tehát védekezési taktikájukon, s az őszinte beismerés szándékát mutatva igyekeztek egyes tényeket elhallgatni, vagy legalább számukra kedvezőbb formában beállítani. Így tett Nedeczky is, annál is inkább, mert tarthatott attól, hogy Asbóthon kívül a vele nem rokonszenvező Almásy–párti törzstisztek – akiknek derogált volna egy százados vezérlete alá helyezni magukat – akarva-akaratlan ugyancsak rávallhattak. Május 10-i és 18-án folytatott kihallgatását azzal kezdte, oly mély hatással volt rá a hadbíróság alapos tájékozottsága, hogy elhatározta, átfogó, feltáró vallomást tesz. Itt csak az ismertekhez képest új elemeket ragadjuk ki a terjedelmes protokollumból.[89]

Először is arról beszélt, hogy az 1861-es választási mozgalmak idején egyike volt a legmérsékeltebbeknek. A Kaposvárt ellene indított eljárás nem politikai okokból történt, hanem azért, mert gyűlölték őt a hivatalnokok, akiket nyíltan bírált. Nem jelöltette magát képviselőnek, ahhoz Somogyban nem lett volna elég híve, nem is ambicionálta a dolgot, mindazonáltal az országgyűlés tárgyalásait figyelemmel kísérte. Mint ahogy a somogyi honvédek demonstrációitól tartózkodott, nem vett részt a Molnár Károly temetésén rendezett tüntetésen sem, bár erre felszólították. Amikor Thaisz Elek városkapitány ellen beavatkozása miatt agitálni kezdtek és demonstrációt szerveztek, amit Neuwirth tábornok, a városparancsnok nem tűrt volna, ő (Nedeczky) bírta rá Thaiszt már elhatározott lemondásának visszavonására. Deák is úgy vélte, káros lenne Thaisz félreállása.

[88] HL IV/19. 1864. június 2.

[89] Uo. 1864. május 10–18.

Nr. 289
pr

Temesvár 1864. Junius 2.
k.k. Polizei Direction in Temeswar

An

Das löbliche k. k. Militärbezirks Stadt und Festungs Comando

in Pesth

Der geehrten Aufforderung vom 19. Mai d. J. Nr. 202/Res. entsprechend, habe ich bezüglich der, dem gegenwärtig in Pesth verhafteten Ludwig von Asboth beigelegten Geistesschwäche die unauffällige Nachforschung eingeleitet, und beehre mich Einem löblichen k.k. Militärbezirks Stadt und Festungs Comando hierüber Folgendes diensthöflichst mitzutheilen.

In Lugos herrscht unter der dortigen Bevölkerung allgemein die Meinung, daß Ludwig von Asboth schon seit längerer Zeit geisteskrank sei, auch wurde er von mehreren Leuten dortselbst gesehen, wie er auf freiem Felde in der einen Hand ein Manuscript; in der anderen einen Stock als Säbel haltend, gleichsam an der Spitze eines Armee-Corps oder einer Brigade stehend, laut und schreiend in der ungarischen Sprache comandirte, hiebei mit dem Stock herumfocht, und sich in der Art gebährdete, als ob er zu Pferde säße und herumritt.

Über den zweiten Umstand, daß Asboth in Temeswar oder Lugos eine ausgerückte k.k. Truppe gleichsam

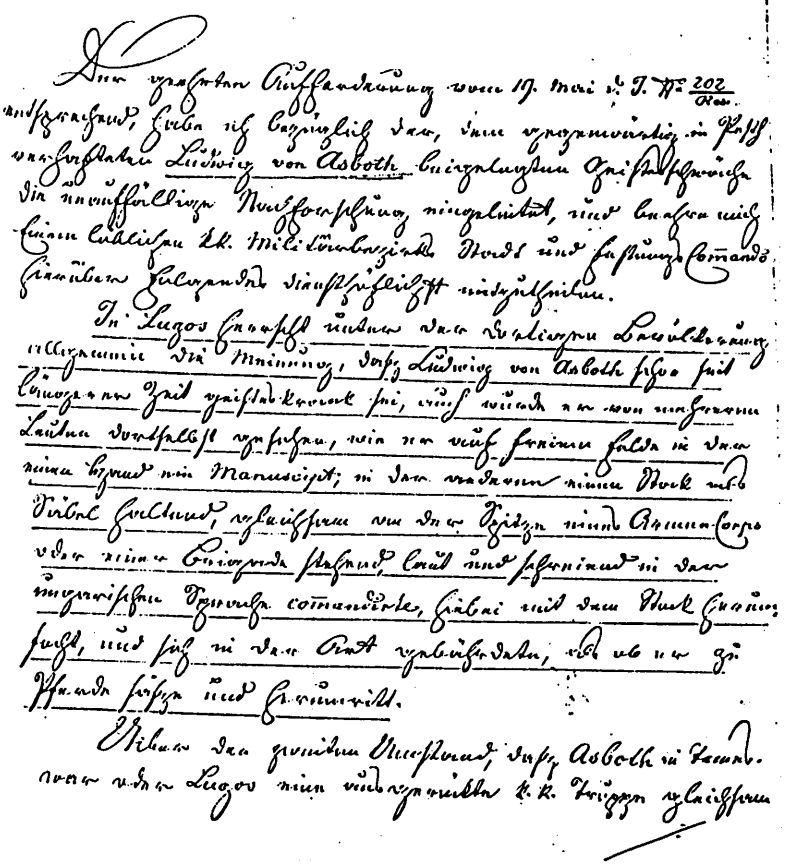

A temesvári rendőrfőnök jelentése Asbóth Lajos elmeállapotáról

Fontosnak tartotta itt megjegyezni, hogy nincs ember, akire úgy hallgatna, mint Deákra. Deák atyailag gondoskodott róla és családjáról, de ettől függetlenül is, politikai bölcsessége, ami rendkívüli tekintélyt szerzett neki, mélyen hatott gondolkodására. Deák az 1848-as nyugtalanságtól az olaszországi hadjáratig minden eseményt előre megjósolt. Az ő állásfoglalásai motiválták fellépését a sajtóban a Thaisz leváltását követelő mozgolódás ellen, noha ez a legkevésbé sem volt népszerű hang.

Az országgyűlés feloszlatása után teljesen visszavonultan élt. Vagyonát csődeljárás alá vonták, s bár voltak urak, akik a terheket átvállalták volna, a hitelezők megmakacsolták magukat, s olyan követeléseket támasztottak, amelyeket nem lehetett teljesíteni. Ekkor gondolt arra, hogy talán engedékenyebbek lesznek, ha ő egy időre külföldre távozik – közben megegyezhetnek egymással. Úgy képzelte, ha rendeződik az ügy, hazatér hozzátartozói körébe, s nem szakad el végleg a hazájától, hiszen mások is hazatértek már az itáliai magyar légióból. A Bécs – Salzburg – Drezda – Lipcse – Strasbourg útvonalon utazott Párizsba, ahová 1863 szeptember elején érkezett meg. Megkereste rokonát, nemeskéri Kiss Miklóst, aki le akarta beszélni a légióba való belépés tervéről, de ismételt kívánságára mégis ajánlólevelet szerzett számára az akkor éppen Párizsban tartózkodó Klapkától Földváryhoz, a magyar légió parancsnokához. Mellesleg Klapka – és Turinban más személyek is, akik jól ismerték a légió viszonyait – el akarták téríteni a szándékától.

Kossuth egyetértett ugyan felvételi kérelmével, de jelezte, hogy pillanatnyilag éppen zárlat van, várni kell a megfelelő időpontra. Mindketten elmondták véleményüket a magyarországi helyzetről és a várható jövőről. Időközben értesítést kapott hazulról, hogy felesége, akire a gyerekek nevelését morális okokból nem akarta rábízni, magához vette őket, ezért elhatározta, hogy feladja légiós tervét, és hazautazik. Csak az útiköltség összegyűjtéséig kellett várakoznia. Kossuthnál tett újabb látogatásakor – ez november 10. körül lehetett – közölte hazautazási szándékát. Közben vizitkártyát hoztak Kossuthnak, aki rögtön fogadta is az illető urat. Az íróasztalon egy csomag volt az ismert proklamációkból, s néhány példány szétszórtan. Franciául beszélgettek. Kossuth átadta a csomagot, majd százas bankókat és egy címet is átnyújtott látogatójának. Később (Nedeczky) újra találkozott Kossuthnál ezzel a férfival, aki jelentette, hogy a pénz is meg a proklamációk is rendesen megérkeztek Velencén (Venezián) át Pestre.

Más alkalommal Kossuth azt a véleményét fejtette ki előtte, hogy csak forradalommal lehet az országot megmenteni a teljes bekebelezéstől. Ő ellentmondott, szerinte nem lehet forradalom, míg Deák nem áll mellé, márpedig ő legfeljebb passzivitást tanácsol mindenkinek. Ha sikerülne is eltávolítani a Habsburg–dinasztiát, más dinasztia megválasztása lehetetlen. Kossuth megkérdezte, hajlandó volna-e a forradalomban közreműködni, ha az országgyűlést nem hívják össze, s ha a kiegyezés semmiképp nem jön létre; erre igennel válaszolt. Kossuth Lángh Ignác ügyvéd személyében jelölte meg teljhatalmú megbízottját Pesten, kivéve a katonai természetű ügyeket. Neki küldte a proklamációkat is, neki kell továbbá fenyegető leveleket küldeni különösen azoknak a szerkesztőségeknek, amelyek a kiegyezés mellett törnek lándzsát. Azt kívánta, hogy Lángh őrizze a Forradalmi Komité pecsétjét, amelyet neki (Nedeczkynek) kellett hazahoznia. Miután Kossuth már sürgette indulását, november 20-án útra is kelt.

Kossuth intette, ne utazzék egyenesen Pestre, mert a rendőrség bizonyosan figyelni fogja; tehát Salzburgból írt Lánghnak, hogy Győrben a Fehér Hajó Szállóban várja őt. Lángh nem személyesen érkezett, maga helyett meghatalmazottját küldte, akinek ő átadta a pecsétet és Kossuth instrukcióit a figyelmeztető levelek dolgában. Lángh megüzente, hogy csak minden második–harmadik napon fognak majd találkozni Pesten, a Warenhofban vagy a Károlyi–háznál, de úgy, mintha nem ismernék egymást. A közvetítő valamivel kisebb volt, mint ő, zsidó, barna hajjal és bajusszal, szemüveggel, körülbelül harminc éves lehetett, németül beszélt. (Nedeczky) Győrből Pápára ment, ott töltött néhány napot a nővérénél, majd Edericsre utazott a testvéréhez.

December végén a fővárosba jött, mert január elsején instrukciókat várt Kossuthtól. Egy számára ismeretlen úr kereste meg, magas férfi, olyan magas, mint ő, 35 év körüli, német ruhában. Kossuth meghatalmazottjaként mutatkozott be, idegen akcentussal beszélt németül. Javasolta, hogy az utcán beszélgessenek. Mintha látta volna fényképét Kossuthnál. Elmondta, hogy a kormányzó, mihelyt lehet, szeretné megkapni a gerillaszervezkedés költségtervezetét, mire ő megígérte, hogy beszél ez ügyben Asbóth tábornokkal és másokkal. Kossuth ugyanis a lelkére kötötte, hogy nyerje meg Asbóthot, akit ő csak fényképről ismert. Nem sokkal később Lánghgal is találkozott az utcán. Csak néhány szót váltottak, s megállapodtak, hogy ki-ki intézi a maga dolgát. Gáspár Lajos ügyvéddel – akit évek óta ismer, hiszen rábízta pénzügyeit – a Nemzeti Körben jött össze. Jó magyarnak tartotta. Forradalmi tevékenységre azonban nem vállalkozott, mert – mint mondta – felesége és gyermekei vannak. Gyakran meglátogatta őt (Gáspárt), s egy ilyen alkalommal kérte meg, hogy írjon Asbóthnak. Ő (Nedeczky) diktálta a meghívást. Útiköltségként ötven forintot is mellékelt hozzá. Azután Gáspár lakásában találkoztak először.

Asbóthnak valószínűleg fogalma sem volt arról, hogy miért hívták Pestre, s ő akkor nem is mondott neki semmi jelentőset, különben nem lett volna szükség újabb tárgyalásra a Vadászkürtben. Ott már hosszabban beszélgettek, s megkérte a tábornokot, készítsen tervezetet gerillacsapatok alakítására. Asbóth közelebbi útbaigazítást kért. (Nedeczkynek) Lánghhoz kellett fordulnia, akit a Warenhofban cigarettacsere közben informált, s miután megkapta a tájékoztatást, azonnal továbbította Asbóthnak, aki ígérte, hogy pár napon belül elkészül a munkával. Gáspárt kérte meg azután, hogy érdeklődjék Asbóthnál, kész-e a tervezet. Gáspár Lezsákot bízta meg az újabb érdeklődéssel. Végül is Asbóth megcsinálta a plánumot, nevének kezdőbetűivel írta alá, s közölte, hogy kétmillió frankra becsüli a szükséges fedezetet. (Nedeczky) március 1-én átadta az írást Kossuth egy küldöttének, aki azonban nem az általa már megismert személy volt, hanem egy magas, fekete hajú úr, vágott bajusszal; németül beszélt. Rácnak (szerbnek) nézte. Az Angol királynőben adta át neki az iratot, különösebb üzenet nélkül. Már megírta ugyanis Kossuthnak, hogy kétmillióra lenne szükség a terv végrehajtásához, s ha március 15-ig nem tudná előteremteni a pénzt, le kell tenni az egész akcióról, miként ezt személyesen is megmondta a kormányzónak.

Voltaképp Asbóthtól tudta meg, hogy egy másik párt is létezik, amely ugyancsak forradalmat akar kirobbantani, s Beniczky az egyik vezetője. Őt Deák köréből ismerte, s gondolta, nem elégszik meg Asbóth információjával, vele is érintkezésbe lép. Szerette

volna elérni, hogy Beniczky összefogja a két csoportot. Beniczky meg is ígérte, hogy beszél barátaival, de többé nem találkoztak.

Lánghot Kossuth informálta, hogy fegyvereket fog küldeni és raktárakról is gondoskodik. Ez döntő kérdés volt, hiszen ő (Nedeczky) nem akart volna hazárdjátékba belemenni, Kossuthnak is megmondta, hogy csak kellően előkészített mozgalomban vállal szerepet. Az országon kívül – Kossuth szerint – negyvenezer emigráns támogatja a felkelést; Kossuth mutatott neki egy díszes kiállítású kötetet, amely híveinek névsorát tartalmazza sifrírozott formában. Ami a gerillacsapatok szervezését illeti, ez még nem kezdődött el, de a forradalom kitöréséhez nincs is szükség gerillákra; ha vannak fegyverek, a honvédeknek csak annyit kell mondani: fel Ausztria ellen! Nem emlékszik pontosan, hogy a nagykanizsai fegyverraktárról Beniczkytől vagy Asbóthtól hallott-e.

Vidats Jánossal az utóbbi időben többször összejött. Ő a sok zaklatás miatt teljesen elfordult a politikától. Almásyval is találkozott néhányszor, többnyire nagybátyjánál, Deáknál, de közelebbi kapcsolat nem volt közöttük. Sebes Emillel sem érintkezett. Szelestyey László (író, költő, korábban a *Szépirodalmi Közlöny* szerkesztője, 1861-ben képviselő) a rokona, de őt sem tájékoztatta missziójáról. Testvérét, Nedeczky Jenőt illetően pedig hangsúlyozza, beteg ember, semmit sem tudhat küldetéséről, politikailag feltétlenül Deák odaadó híve.

A továbbiakban elmondta, Turinban megkérdezték, nem akarna-e belépni a szabadkőművesek közé, s miután Klapka véleményét is kikérte, igent mondott. Páholytag lett, esküt kellett tennie, hogy semmilyen politikai ügybe nem keveredik, s hatvan frank felvételi díjat fizetett. Néhány ismert személlyel találkozott a szabadkőművesek között.

A hazai szervezkedés során mindenkivel csak a legszűkebb feladatát ismertette, nehogy egy leleplezés révén felgöngyölíthessék az összes szálat. Így történt Asbóth esetében is. Turinban Kossuthtól 2000 frankot kapott az első kiadásokra, abból küldte Asbóthnak az útiköltséget. Lehetséges, mondott olyasmit neki, hogy Kossuthtól aláírt megbízólevele a testvérénél van elrejtve. Egyébként csak a legfontosabb dolgokról tájékoztatta, biztosan nem szólt a piemonti kormánytól remélt támogatásról. Nem informálta a demonstrációkról sem, csak általánosságban.

Az országban működő forradalmi bizottság küldhette szét a fenyegető leveleket és a november 24-i keltezésű proklamációkat is; a lefogások után a bizottság feltehetőleg felújította tevékenységét. A kaposvári kaszinóban hallott először a bizottságról, s tud arról, hogy Párizsban is létezik hasonló szerv. Kossuth, aki Turinban a Via Alberti 32–34-ben lakik, megígérte, hogy 80 000 frankot fog küldeni a mozgalom anyagi fedezetéül, pénz azonban még nem érkezett. A Beniczkyvel folytatott beszélgetésről legfeljebb még annyit mondhat, hogy a Kossuthtól várt összegből juttatni akart neki fegyverek beszerzésére. Miután az eddigiekben minden tettéről beszámolt, és semmit nem hallgatott el, az ellene esetleg elhangzott egyéb vádak mind hamisak vagy eltúlzottak. Eddig a május 10-i jegyzőkönyv.

Május 18-án délután 5 órakor ismét kihallgatói elé vezették, s kérdéseikre a következőket válaszolta. Valóban mondta Gáspárnak, olyasmit fog csinálni, amiből a világ megtudja, hogy az országban elégedetlenség uralkodik, nem emlékszik azonban arra, hogy a demonstrációkról is szót váltottak volna. Vidatsnak viszont említést tett róluk, de ő kereken megtagadta az együttműködést. Gáspárral mégis elküldött neki 200 forintot,

Vidats azonban nem fogadta el. Néhány nappal március 15. előtt beszélt az ifjú Asbóthtal, bíztatta, vegyen részt a tüntetések rendezésében, s erre a célra 50 forintot küldött neki Gáspár által, de arról nem tud, hogy a fiú kik között osztotta szét a pénzt, nevekre nem emlékezik. Itt zárul a protokollum.

*

Június 16-án még egy bekezdésnyi záradékot fűztek hozzá. Eszerint egy női kéztől származó levelet mutattak fel neki, mire ő kijelentette, fogalma sincs, ki írhatta a szerelmes sorokat, kit takarhat a C.G. monogram, a kézírást nem ismeri fel, a feladás helyén, Marcaliban már régóta nem járt, nem tudja, ki írhatott neki onnan. Ennyi a jegyzőkönyv toldaléka.

Különös közjátékról tanúskodik ez a rövid passzus. A vizsgálati anyagban elfekszik a kritikus, dátum nélküli, német nyelvű levél,[90] szerelmes ömlengés C.G. aláírással. Június 14-én adták postára Marcaliban. „Szeretett Istvánom! – így az ismeretlen. – Hetek óta az a gondolat foglalkoztat, hogy írok neked, legalább írjak, holott, szerelmem, látni szeretnélek, beszélni veled, megcsókolni. Ó, Istenem! Ha tudnád, hogy mennyit szenvedek! Bár csak melletted lehetnék... Eddig attól tartottam, hogy levelemet nem adják át neked, most azonban úgy érzem, megengedik, hogy írjak. De ha megengedik is, hogy tudnám szavakba önteni szívem érzelmeit. Hogy vagy, szívem szerelme, egészséges vagy? Borzasztó, hogy már három hónapja nem hallok rólad... Minden jót, drága szerelmem, bízom a Jóistenben, hogy meghallgatja imámat, és rövidesen magamhoz ölelhetlek. A téged örökké szerető C. G."

Átlátszó hamisítvány, bár írója körmönfont igyekezett lenni a hitelesség látszatának megóvása végett. A „C. G." ugyanis Constance Gaál, vagyis Nedeczkyné monogramja, Marcali pedig Boronkó szomszédságában fekszik, ahol az asszony apja volt a földesúr, s az utolsó posta Marcali. Nem lehetetlen, hogy Gaál Constance ez időben a szülői házban talált menedéket. Csakhogy a hamisító nem sejtette, a hadbíróság már tudja, hogy Nedeczkyék válófélben vannak, holmi szirupos szerelmi vallomás tehát nem származhat az asszonytól. Nagy naivitás volt teltételezni, hogy a levelet nem bontják fel, s ha felbontják, nem veszik észre, hogy a boríték belsejébe ragasztva egy cédulát rejtettek el. Azt nem mutatták meg Nedeczkynek, kihallgatói ekkor még csak a levélíró felől faggatták, remélve, hogy kerülő úton könnyebben lépre csalhatják.

Az ügyetlenül elrejtett, magyar nyelvű üzenet: „Uram! Lángh meghalt, de utódot hagyott magának, az elszakadt fonál összeköttetett ismét. Kormányzó úr elismerését nyilvánítja önök buzgalmáért, habár az ügyet ért csapás az önök erélytelen... [olvashatatlan szó] róható fel, de főleg a megátalkodott kibékülési... [olvashatatlan szó]. Hinni akarjuk, hogy ön kijózanodott már kibékülési ábrándjaiból, persze, elég későn. Bár láthatnók önt mielőbb köztünk, felhasználandó az ön tehetségeit, mikkel Somogyban 861-ben oly sokszor hiusítá meg törekvéseinket. Remélni akarjuk, hogy önt rövid idő alatt sorunkban a határozott cselekvés pártján találandjuk, s többé nem fog habozni honfiúi kötelességének teljesítésében. Az ég áldja meg önt, szabadítsa meg börtönéből, s hozza közénk". Alul az Országos Függetlenségi Bizottmány körpecsétje.

[90] HL IV/19. 1864. június 16.

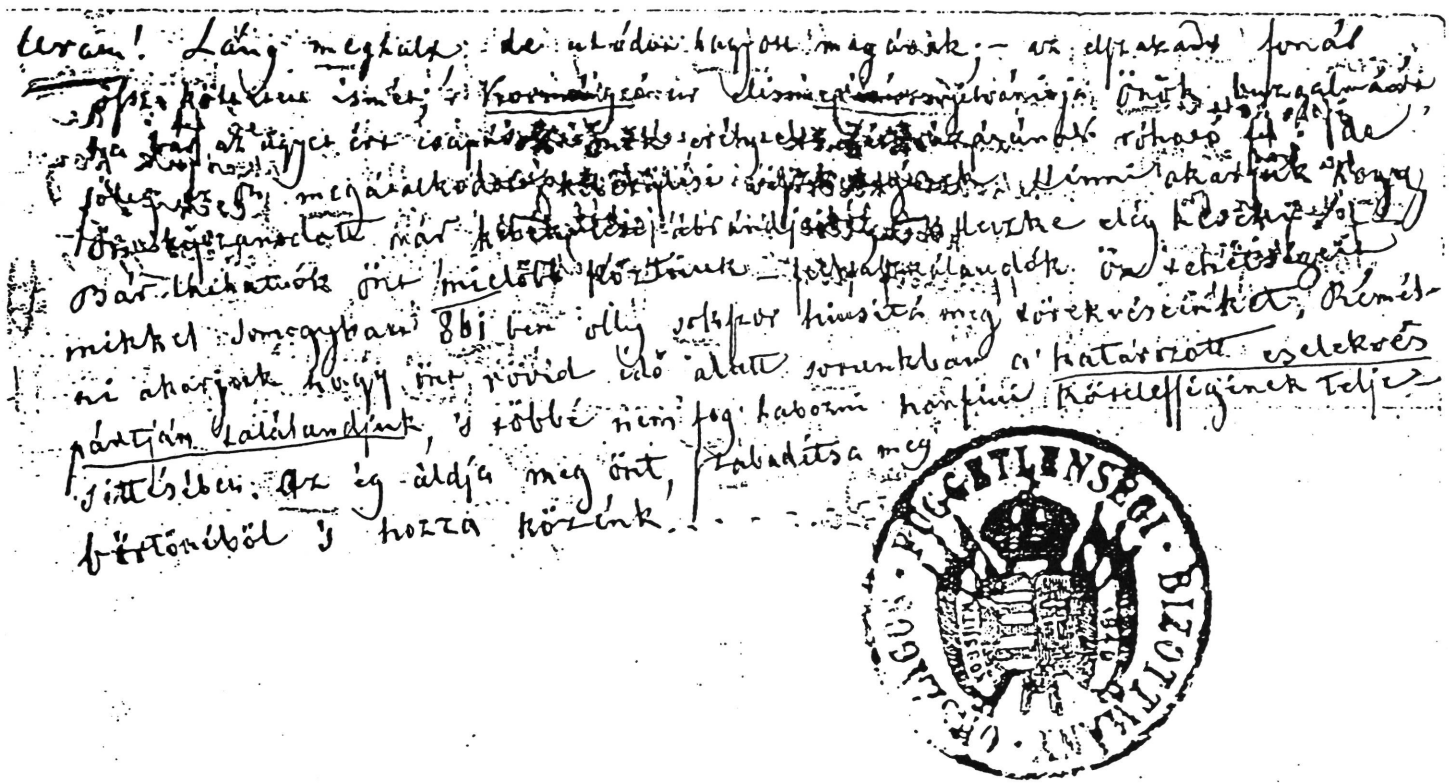

A Nedeczkynek a Károly–kaszárnyába becsempészni remélt üzenet

A meglehetősen primitív kézírású feladó aligha gondolta, hogy ezzel az üzenettel Nedeczky vallomását támasztja alá 1861. évi szerepléséről. A figyelmeztetés mindenesetre elkésett, ha Nedeczky egyáltalán megkapta volna; így csak a hadbírákat informálta arról, hogy Somogyban és talán másutt is még izzik a parázs: valaki használja a bizottmány pecsétjét, amelynek pedig Lánghnál kellett volna lennie. Nem volt nála, amikor öngyilkossága után átkutatták a lakását. A letartóztatásokról hallva ugyanis főbe lőtte magát, mert sejtette, hogy árulás történt, s kiderül, hogy tőle származnak az újságoknak és egyes személyeknek küldött fenyegető levelek.

*

Coronini táborszernagy június 26-án jelentést küldött az udvarnak, személy szerint gróf Franz Crenneville tábornoknak, a császár főhadsegédjének, valamint a hadügyminisztériumnak a vizsgálat eddigi eredményeiről.[91] Precíz összefoglaló a jegyzőkönyvekből. Főszereplője Nedeczky István. Leírja Nedeczky külföldi utazását, turini látogatásait Kossuthnál, megbizatását, hazaérkezését, találkozásait Lánghgal, Asbóthtal, Gáspárral, az Almásy–pártiakkal, beszámol az országba érkezett fegyverszállítmányokról, a demonstrációkról stb. Megállapítja végül, hogy 1849. április 14. szellemében, Kossuthtal az élen, fegyveres felkelés volt előkészületben, amely az osztrák császárság államszövetségéből való kiszakadást célozta, s ezzel kimerítette a katonai büntető törvénykönyv 339. paragrafusában meghatározott hazaárulás bűntettét. Coronini a vizsgálati iratok alapján elsőrendű vádlottként Nedeczkyt jelölte meg, társait pedig a következő sorrendben: Beniczky Lajos, Almásy Pál, Sebes Emil, Szelestyey László, Clementis Gábor, Gáspár Lajos és a többiek.

Érdekes, hogy ebben a terjedelmes felterjesztésben nem emlékezik meg arról, hogy június 7-én – három nappal korábbi hadbírói javaslatra – jogi bizonyítékok hiányában engedélyezte két gyanúsított elleni vizsgálat felfüggesztését és azonnali szabadlábra helyezésüket.[92] Hallgat Coronini arról is, hogy ez utóbbi átiratában figyelmeztette a hadbíróságot: a törvény teljes büntetlenséget biztosít Asbóth Lajosnak, elzárását meg lehetne szüntetni, mégis, a törvény által garantált titkosságra tekintettel, beleegyezése esetén, látszólagos fogságban tartandó. Mindez hiányzik az összefoglalóból. Viszont szó esik a végén négy személy – Horváth János, Salamon Lajos, Máriássy Albert és Nedeczky Jenő – szabadon bocsátásáról, miután a vizsgálat nem tudta bizonyítékokkal alátámasztani a hazaárulás gyanúját.

Nedeczky Jenő tehát június utolsó napjaiban kiszabadult a Károly–kaszárnya zárkájából, Bertalan Lajos szántói főbíró és Asbóth Lajos rágalmai nem igazolódtak, noha kiterjedt nyomozás folyt ellene Edericsen, Keszthelyen, Nagykanizsán. A Keszthelyen állomásozó 4. dzsidás ezred három tisztje például parancsot kapott, hogy ellenőrizze a postahivatalban a Nedeczky Jenő címére érkezett csomagokat. Jegyzőkönyvben[93] rögzítették, hogy az egyiknek 5, a másiknak 10, a harmadiknak 22 forint az értéke – nevetségessé vált a feltételezés, hogy fegyvert tartalmazhatnak. A nagykanizsai városparancs-

[91] *Steier*, 733–744. o.

[92] HL IV/19. 1864. június 7.

[93] Uo. 1864. április 20.

nokságon kihallgatták annak a kanizsai vendéglőnek a pincéreit, ahol Nedeczky gyakran megfordult.[94] Hiába, semmi árulkodó nyom; volt, aki összetévesztette a két testvért. Nedeczky Jenő tehát hazatérhetett otthonába, s a *Zala–Somogyi Közlöny* augusztus 10-i balatonfüredi tudósításában tüntetőleg kiemelte, hogy az Anna-bálon már ő is ott volt a táncosok között.

Steier szerint[95] a haditörvényszék július 12-én (nyugdíjazási iratai szerint július 20-án) bocsátotta el Asbóthot „önkéntes" fogságából, aki még aznap felvett a helytartóságon 300 forintot. Pálffyhoz intézett levelében pedig szubvenciójának felemelését kérte. Hazamehetett Lugosra jól megszolgált bérével, de tán mardosó lelkiismerettel, ha ugyan volt lelkiismerete, miközben elárult egykori bajtársai, áldozatai tovább sínylődtek a fogságban, a vádak terhe alatt sorsukon tépelődve.

*

E napokban a másik főbenjáró ügyben, a Somogyi–Jámbor perben megszületett a súlyos ítélet – 12 személyt 20–5 évi várfogságra ítéltek –, az Almásy–Nedeczky csoport elleni eljárás azonban még a félidőn sem jutott túl. Coronini gróf említett jelentését azzal zárta, hogy még körülbelül három hónapra van szükség a vizsgálat befejezéséhez (valójában jóval hosszabb ideig tartott). Folyt tehát a szétfutó szálak összecsomózása, a szabadlábon lévő „cinkosok" utáni hajtóvadászat, a letartóztatottak vallomásának ellenőrzése. Nedeczky Istvánnal sem végeztek még. Július 20-án beidézték tanúként Asbóth Lajos 19 éves fiát, Jánost – említettük, a budai Politechnikum hallgatója volt –, hogy tanúskodjék Nedeczky ellen; nem apja sötét mesterkedései felől faggatták.

A jegyzőkönyv szerint[96] Újév napján ismerte meg Nedeczkyt, amikor Deák Ferenchez ment jókívánságait kifejezni. Egyszer az utcán találkoztak, Nedeczkynek akkor semmilyen különös közlendője nem volt. Amikor apja Pesten járt, Nedeczky is felkereste, ő (János) azonban még aludt az érkezésekor, csak felébredve vette észre a jelenlétét. Így nem mindent hallott, amit Nedeczky az apjának mondott. Emlékszik, elmesélte, hogy nemrég külföldön járt, látta Napóleon császárt és Kossuthot. Egy héttel március 15. előtt felhívására meglátogatta őt az Angol királynőben. Nedeczky ekkor arról beszélt, hogy országszerte demonstrációk lesznek és kérdezte, részt venne-e azok szervezésében. A budai Népszínház előadását kellett „Éljen Kossuth!" felkiáltásokkal megzavarni, de kerülve bármiféle konfliktust. Minthogy ez Kossuth kívánsága volt, „akit én mindenek fölött becsülök, mert hazánkat megszabadította", vállalkozott a dologra, s 30–40 forintot kapott színházjegyek vásárlására barátainak, akiket azonban nem kíván megnevezni. Ő kezdte a kiáltozást, s a többiek csatlakoztak hozzá. Azután elment Nedeczkyhez jelenteni a történteket. Megkérdezték, milyen további tüntetések tervéről tud; erre csak annyit felelt, hogy Nedeczky jelezte, ha ismét szükség lesz őrá, majd értesíti. Nedeczky nem mindjárt adta oda neki a pénzt, ígérte, hogy elküldi, de miután az előadás napjáig nem

[94] HL IV/19. 1864. május 4.

[95] *Steier*, 723. o.

[96] HL IV/19. 1864. július 20.

kapta meg, délután maga ment el érte. Tagadta, hogy Gáspár Lajos útján is kapott volna pénzt, másvalakiről lehet szó.

Megjegyzendő, Asbóth János saját leírása[97] az esetről elég jól összevág a jegyzőkönyvvel. „Senki sem ment büszkébben törvényszék elé, mint én – írta. – El voltam határozva kereken nyilvánítani érzületemet, nem titkolni semmit, ami magamat illet, de megtagadni minden választ, ami másokra vonatkozik. Kérdezve, miért rendeztem a budai színházi demonstrációt, azt feleltem, hogy mivel tudtam, hogy Kossuth kívánja. – Hát ön mindent megtesz, amit Kossuth kíván? – Mindent... Következtek atyai tanácsok, fenyegetések, végül pedig a protocollum bezárása azzal, hogy itt fogok maradni a Károly kaszárnyában, míg meg nem tetszik mondanom a neveket" (a demonstrációban részt vett barátokét). Átkísérték az őrszobába, ott várakozott egy ideig, majd ismét az auditor elé vezették, aki újabb atyai tanácsok és fenyegetések után hazaküldte, mondván, legyen készen arra, hogy bármikor ismét idézést kaphat.

Ebből a vallomásból még nem következik, hogy a fiú semmit sem tudott apja viselt dolgairól. Feltűnő bátorságát lehet ifjonti hősködésnek is felfogni, de az is lehetséges, hogy önérzetes fellépése és ennek minden következmény nélküli tudomásul vétele kitervelt színjáték volt Asbóth Lajos szégyenletes „titkának" leplezésére – a fiú csak rajongjon Kossuthért! Bizonyíték híján nem kívánunk ebbe a lélektani rejtélybe belebonyolódni. A lényeg az, hogy Asbóth Jánost többé nem idézték be.

Nedeczky vizsgálóbírói azonban nem érték be ennyivel, jóllehet sorstársai és saját vallomásából már kikerekedett egész „bűnlajstroma". Kihallgatták az Angol királynő portásait, szobainasait és felszolgálóit is, a szállónak jelentenie kellett, hogy Nedeczky mikor szállt meg ott 1863 novembere és 1864. március 16. között. Kiderült, hogy neve egyetlen egyszer sem fordul elő a vendégkönyvben;[98] a magyarázkodás szerint a nappali portás, akinek a vendégkönyvet vezetnie kellett, nem ismerte közelebbről Nedeczkyt. De hogy többször ott lakott, ez bizonyos, az éjjeli portás igazolja. Egyébként 1863. december 5–7. között Nedeczky *János* székesfehérvári földbirtokos volt az inkriminált 27-es szoba vendége, december 15–17-én Nedeczky *Ferenc* székesfehérvári földbirtokos a 20-as szobában, 1864. január 1–28. között a 25-ös szobában lakott. Nedeczky *László* földbirtokos Somogyból, egy keresztnév nélkül bejegyzett Nedeczky ugyancsak Somogyból volt vendég a szóban forgó időben. Február 18–22-én egy Nedeczky *I.* (sic) nevű földbirtokos Székesfehérvárról a 77-es szobát lakta. A jelentés gyanítja, hogy a február 16–március 16. között bejegyzett Nedeczky *János* sümegi földbirtokos lehet azonos Nedeczky Istvánnal, minthogy abban a 27-es szobában lakott, ahol március 16-án hajnalban Nedeczky Istvánt letartóztatták. A portás hanyagsága meghiusította az időpontok felderítését, a vizsgálóbírák nem sokra mentek ezekkel az adatokkal.

Beszerezték Nedeczky katonai szolgálatának dokumentumait is, és írásbeli vallomástételre szólították fel Harczi Károly Győr megyei másodalispánt, akiről megtudták, hogy ismeri Nedeczkyt. Igen, megismerte,[99] amikor 1854–1856 között a pápai törvényszéken dolgozott, s Nedeczky gyakran fordult meg a városban bálokon és más efféle alkalmak-

[97] Adalékok... 175–178. o.

[98] HL IV/19. 1864. július 27.

[99] Uo. 1864. augusztus 23.

kor, tudniillik sógoránál, Botka Imrénél lakott Kéttornyúlakon, Pápától fél órányira. Úgy emlékezik, hogy ez év (1864) elején, tavasszal látta őt Győrben, de a hónapot, napot nem tudná megjelölni. Az Olvasóegyletben, azaz a Kaszinóban vette észre. Alig egy negyed órát tartózkodott ott, nem beszélgetett senkivel, csak Nedeczky Sándor rendkívül lojális érzelmű, nyugalmazott törvényszéki tanácsossal, unokafivérével, s kávéivás közben néhány szót váltottak. Ezután átment a szemközti Fehér bárány vendéglőbe. Nedeczky Sándornak elmondta, délelőtt érkezett s még aznap délután elutazik a sógorához, akinél gyermekei voltak elhelyezve. Ő nem beszélt Nedeczkyvel, nem tudja, miért érkezett Győrbe, s arról sem tud semmit, hogy miféle kapcsolatban állhatott a hadbíróság által jelzett felkelési tervvel – írta nyilatkozatában a Győr megyei másodalispán.

Ez a próbálkozás is vakvágánynak bizonyult. De hiszen elég bizonyíték és tanúvallomás volt már a hadbíróság birtokában ahhoz, hogy a „hazaárulás" vészjósló vádját megalapozza.

*

Szeptember 29-én kezdődött Nedeczky újabb, a kritikus részleteket firtató kihallgatása („Articuliertes Verhör"), folytatódott másnap és harmadnap, s még október 29-én is csatoltak kiegészítést a jegyzőkönyvhöz.[100] Két hadnagy, két főhadnagy, két százados előtt folyt a kihallgatás, Franz von Brzenina alezredes elnökletével, Freyberger hadbíró őrnagy, az egész vizsgálat irányítója jelenlétében. A negyven oldalra terjedő irat 72 kérdést és választ tartalmaz.

Nedeczky azzal kezdte, hogy hosszú idő telt el az előző vallomástétele óta, nem emlékezik pontosan minden apró mozzanatra, mindenesetre akkor a tiszta igazságot mondta, s ha netán csekély eltéréseket fedeznének fel korábbi előadásához képest, írják azokat emlékezetének rovására. Ezután Kossuth nézeteiről és instrukcióiról faggatták. Ekkor említette először, hogy Kossuth elképzelése szerint ez évi március elsejével kellett volna működésbe hozni a forradalom gépezetét, 1849. április 14. szellemében elindítani a felkelést az ország függetlenségének visszaszerzésére. Kapcsolatai és levelezése révén biztos volt abban, hogy a lakosság mellé áll. Jelezte, gondoskodott arról, hogy intő („fenyegető") levelek bírják jobb belátásra a kiegyezés mellett kardoskodó újságokat. Továbbá hogy megbízást adott demonstrációk szervezésére, de nem neki (Nedeczkynek), hanem a polgári vonalat kézben tartó Lángh Ignác ügyvédnek, aki azonban őrá hagyta ezt a munkát, mondván, nincs ideje és kedve hozzá. Lángh volt az, aki a Vidats–gyár munkásainak beszervezésére biztatta. Kossuth beszélt neki a lengyel forradalomról, a magyarországi és a velencei felkelés egyidejű kitöréséről, arról, hogy Angliából és Amerikából pénzt vár, pár millióra számít, s a francia és a piemonti kormányok anyagi támogatását is reméli; Garibaldi és Mazzini ugyancsak a pártján áll. Fegyvereket ígért a forradalomhoz.

Arra a kérdésre, hogy az elmondottak érdekében mit tett, Nedeczky előadta: miután elhatározta, hogy hazatér Turinból, Kossuth rábízta a Függetlenségi Bizottmány pecsétjét azzal, hogy adja át Lánghnak. Ő maga azt a feladatot kapta, hogy alakítson bizottságot, amely a fegyveres felkelés tervét kidolgozza, s tartson kapcsolatot Lánghgal, aki minden nem katonai jellegű előkészületért felelős. Kossuth megmutatta neki Asbóthnak egy leve-

[100] HL IV/19. 1864. szeptember 29.

lét, ezért jutott arra a gondolatra, hogy érintkezésbe lép vele; Gáspár ügyvéd volt a segítségére. Asbóth elkészítette a gerillacsapatok felállításának tervét, s ő azt azonnal elküldte Kossuthnak. Megkereste Beniczky Lajost is, akinek a szlovákok között nagy a befolyása, s Kossuthra hivatkozva közreműködését kérte. Beniczky saját barátaival akart beszélni, mielőtt véleményt nyilvánít.

A szeptember 30-i folytatólagos kihallgatáson Nedeczkynek a fejére olvasták, hogy az előző év szeptember végén levelet írt Turinból Gáspárnak, s abban proklamációk nyomtatására és tüntetések szervezésére szólította fel, tehát már korábban akcióba lépett Kossuth terveinek megvalósítására, mint állította. Nedeczky tagadta a szerzőséget. Lehetséges, hogy a nála megfordult légiós tisztek közül írta valaki a levelet, s használta fel az ő nevének kezdőbetűjét, meg a pecsétgyűrűjét. Semmi oka nem lett volna, hogy Gáspárnak szóló sorait ne írja alá teljes névvel. A kézírás hasonlóságához nem tud mit mondani. Megjegyezte azonban, hogy a proklamációk kétségen kívül külföldön készültek, semmi értelme nem lett volna evégett Gáspárhoz fordulni. Külföldön nem gond a nyomtatás, könnyebb a nyomtatványok hazaküldése is, mint itthon nyomdát találni és a titkot megőrizni. Mellesleg a levél kelte idején még egyáltalán nem ismerte Kossuth nézeteit, hiszen éppen csak jelentkezett nála.

A kihallgatók a továbbiakban Asbóthtal való kapcsolatát kezdték firtatni és meggyanúsították azzal, hogy ő írta volna neki múlt év decemberében a proklamációkhoz csatolt levelet, amely Pestre hívta a február 1–5. közötti időben. Nedeczky semmit sem tudott erről a meghívásról, bevallaná – mondta – ‚ha tőle származnék, hiszen bevallotta, hogy útiköltséget küldött Asbóthnak, s együttműködésre kérte fel. Tagadta azt is, hogy Asbóthon kívül más neves katonai személyekhez fordult volna.

15. kérdés: A jelentések szerint Kossuthnak két üteg is a rendelkezésére áll.

Válasz: Ez mese. Az itáliai magyar légiónak van ugyan két ütege, de azok, Garibaldi ajándékaként, magántulajdonban vannak.

16. kérdés: Kossuth állítólag 80 000 fegyver fölött diszponál, egy részüket Nagykanizsán, Vácott és úton Magyarország felé Tirolban lefoglalták. Hallott ön erről?

Válasz: Nem hiszem, hogy ezek a fegyverek Kossuthtól jönnének, nekem ugyanis azt mondta, ha fegyvereket küld, avizálni fogja, én azonban semmilyen értesítést nem kaptam. De különben is, a fegyverek beküldésére túl rövid lett volna az idő, mivel a szükségletet csak azután hozhattam Kossuth tudomására, hogy Asbóth összeállította tervezetét. Asbóth talán többet mondhat ezekről a fegyverekről, mert amikor beszélgettünk, említette, hogy az országban már vannak fegyverek, mire én megjegyeztem, nem valószínű, hogy a kitűzött célra akár csak egy pisztoly is lenne valahol.

18. kérdés: Asbóth azt állítja, felszólította őt, hasson oda, hogy a volt honvédek feltétlenül vessék alá magukat az ön parancsainak és rendelkezéseinek.

Válasz: Ilyen segítséget nem kértem tőle.

19. kérdés: Ön azt mondta neki, azért rendez demonstrációkat, hogy a világ lássa, Kossuthnak nagy tábora van az országban.

Válasz: Közismert, hogy Kossuthnak nagy a tábora. Nem volt szükség demonstrációkat rendezni, hogy a világ megtudja, amit amúgy is tudott. Ilyesmit nem mondtam Asbóthnak.

20. kérdés: Felkérte, készítsen tervezetet gerillák szervezésére, s ha a toborzásban a volt honvédekre támaszkodnak, a piemonti kormány pénzt fog küldeni.

Válasz: Valóban felkértem a tervezet elkészítésére, valamely külföldi kormány által nyújtandó pénzbeli támogatásról azonban semmit nem mondtam. Csak azt, amit ebben a vonatkozásban Kossuth közölt, nevezetesen, hogy lesz pénz.

21. kérdés: Tudtára adta, hogy ön teljhatalmú megbízást kapott Kossuthtól írásban, amelyet Zalában a testvérénél elásott, de majd meg fogja mutatni.

Válasz: Semmiféle írásos meghatalmazásról nem beszéltem, s ilyen nincs is a birtokomban. [Itt ellentmondott a második kihallgatásakor tett nyilatkozatának.]

22. kérdés: Említette Asbóthnak, ha a gerillákat megszervezik, a piemonti kormány kész kétmillió frankot küldeni?

Válasz: Ismétlem, nem beszéltem idegen kormányról.

26. kérdés: Asbóth szerint ön elmesélte neki, hogy Kossuth megbízásából Párizsban járt, s beszélt Napóleon herceggel. [Ezúttal már nem a császárra, hanem a császár unokaöccsére céloznak.]

Válasz: Ilyet én nem mondtam. Asbóth becsapta önöket, mert azt hitte talán, hogy így könnyebben védekezhet az őt terhelő vádak ellen.

27. kérdés: Elárulta neki, hogy Jenő testvére Zalában már szervezi a gerillákat.

Válasz: Asbóth szamár [sic!]. Huszonkétéves testvérem beteg ember. Egy olyan megyében, ahol épp elég volt honvédtiszt él, csak nem bízzák a szervezést egy tapasztalatlan fiatalemberre!

29. kérdés: Ön úgy nyilatkozott Asbóthnak, hogy egyeseket rövidesen el kell tenni a láb alól, mert túl lassan mennek a dolgok.

Válasz: Nem igaz. Én forradalmár vagyok, nem gyilkos.

30. kérdés: Közölte Asbóthtal, hogy a belgrádi olasz konzulnál nyomdájuk van?

Válasz: Nem tudok erről.

31. kérdés: Elmondta Asbóthnak, hogy Jókai Mór a Kossuth–féle proklamációt átadta a rendőrségnek, s ezért ön fenyegető levelet küldött neki?

Válasz: Valahol hallottam, hogy mint szerkesztő, Jókai is kapott volna proklamációt, s miután több barátjával megbeszélte, hogy mit tegyen, átadta azt a rendőrségnek, amelynek már épp elégszer foglya volt. Csak ezt és nem mást mondhattam Asbóthnak, a fenyegető levél históriáját ő költötte hozzá. Pesti tartózkodása alatt sok emberrel összejött, és öregkori emlékezetgyengülése folytán nekem tulajdonít olyasmit, amit másoktól hallott.

32. kérdés: Mondta neki, hogy Pálffy helytartónak és a Sürgöny szerkesztőségének is küldött fenyegető levelet?

Válasz: Nem beszélhettem a helytartónak szóló levélről. A Sürgönynek küldött levélről pedig csak hallottam.

34. kérdés: Kijelentette, hogy a gyorsabb haladás érdekében néhány halálos ítéletet kellene kimondani.

Válasz: Ez őrültség!

35. kérdés: Említette Asbóthnak, hogy kapcsolatban áll a varsói nemzeti kormánnyal?

Válasz: Csak annyit mondtam, hogy Kossuthnak van kapcsolata a lengyelekkel. Egyébként azután, hogy Asbóthtal a halálos ítéletekről állítólag beszéltem, letartóztatásunkig csaknem egy hónap telt el, s ez idő alatt valakinek meg kellett volna halnia, vagy halálos ítéletet kapnia, ha ilyesmire gondoltunk volna.

36. kérdés. Mindenesetre egyesek tartottak efféle támadástól, s ezt az ön számlájára írták.

Válasz: Semmit sem tudok erről.

37. kérdés: Március elején Káposztásmegyeren több fegyveres megtámadta Beniczky Lajost, s szerinte ez az incidens összefügg az önök között folyt tanácskozással.

Válasz: Ki tudja, igaz-e, amit Beniczky állít?

38. kérdés: Az eddigiekben Asbóth Lajos vallomását tártuk ön elé; mit tud az ő szavahihetősége ellen felhozni?

Válasz: Ha Asbóth vallomása nem egyezik az enyémmel, nyilatkozatát hazugságnak kell minősítenem. Lehet, hogy egyes dolgokban emlékezete megcsalja. Nincs okom bármit elhallgatni, hiszen további terhelő adatok már semmit sem nyomnának a latban.

Ezzel zárult a szeptember 30-i kihallgatás. Folytatása október 1-én következett. Megkérdezték Nedeczkyt, küldött-e valakit Asbóthhoz sürgetni a tervezetet. Igen, Gáspárt kérte meg erre, de nem emlékszik rá, hogy Gáspár hozott-e választ. Nem tudott arról, hogy az ügyben Lezsák is járt Asbóthnál. Gáspárt nem tájékoztatta mindenről, mert hazatérése utáni első találkozásuk alkalmával ő kitért az együttműködés elől, azt mondta, eladósodott, családja van, nem akar kockázatot vállalni. Sebes Lajost illetően hangsúlyozta, hogy 1861 óta nem volt vele jó viszonyban a Thaisz Elek elleni tüntetés miatt, csak egyszer találkoztak, Asbóth elutazása után, de egy szót sem váltottak a felkelésről. Nem hallott Beniczky állítólagos pártjáról, Almásy pártjáról is csak Asbóthtól értesült, ő mondta, jó lenne az erőket egy fő alatt egyesíteni. Ebben semmi szerepe nem lehetett volna Thaisz Eleknek, már csak azért sem, mert Thaisz személyes ellensége Kossuthnak. Ezek után Lángh Ignác tevékenysége került szőnyegre.

50. kérdés: A házkutatásnál semmilyen gyanús levelezést vagy egyéb dokumentumot nem találtak nála; öngyilkosságának nem csak politikai okai lehettek.

Válasz: Mielőtt agyonlőtte magát, bizonyára eltüntetett mindent, ami őt vagy másokat kompromittált volna.

51. kérdés: Mit gondoljunk arról a céduláról, amelyet a vizsgálat idején küldtek önnek, s amely Lángh halálát említi?

Válasz: Még mindig nem tudok erről felvilágosítást adni. Én nem voltam abban a helyzetben, hogy az üzenet elküldését valamiképp befolyásoljam, hiszen július 5-ig nem fogadhattam látogatót. A vizsgálóbíró átnézi és lepecsételi a börtönből kimenő leveleket. Különben is, ez a cédula semmit sem segít rajtam és a Lánghra vonatkozó vallomásomban semmi okom nem volt hazudni.

52. kérdés: Mióta külföldről hazatért, gyakran az egész éjszakát házon kívül töltötte.

Válasz: Tévedés. Csak nagy ritkán maradtam éjfélen túl a Nemzeti Körben.

54. kérdés: Mióta ismeri Asbóth Lajos fiát?

Válasz: Azóta, hogy apja utoljára itt járt.

55. kérdés: A fiú szerint január elsején találkoztak Deáknál.

Válasz: Ez nem igaz. Újév napján Deák senkit sem fogadott.

56. kérdés: Felszólítására a fiú meglátogatta önt a lakásán, s ekkor megbízta azzal, hogy a Nemzeti Színházban vagy a Népszínházban tüntetést rendezzen, éltessék Kossuthot, de lehetőleg kerüljék a konfliktust. Erre a célra 30 forintot adott neki.

Válasz: Ezek az adatok helyesek.

58. kérdés: Vidats azt állítja, hogy nem informálta őt a demonstrációkról.

Válasz: Csak általánosságban mondtam neki, hogy valamit tenni kellene. Rögtön kijelentette, hogy nem akar semmibe belekeveredni, még mindig vizsgálat folyik ellene, s nem lehet tőle rossz néven venni, ha visszahúzódik, miután már épp elégszer volt lefogva, s ha újra bezárják, a gyára tönkremegy.

60. kérdés: Beniczkynek megígérte, hogy megmutatja majd Kossuth írásos meghatalmazását.

Válasz: Ilyet nem mondtam. De miért is tagadnám, ha lenne írásos meghatalmazásom?

62. kérdés: Említette neki, hogy sem ő, sem pártja nem remélhet pénzt és fegyvereket, minderről ön gondoskodik majd, s ezért kéri, ne akadályozza törekvéseit.

Válasz: Valóban figyelmeztettem, hogy pártja nélkülem nem fog sem pénzhez, sem fegyverekhez jutni, de nem kértem, hogy ne akadályozza a dolgomat.

63. kérdés: Kijelentette, hogy két nyomda fölött rendelkezik?

Válasz: Semmi effélét nem mondtam.

64. kérdés: Kérte Beniczkyt, szorgalmazza, hogy Almásy egyesítse pártját az önével?

Válasz: Almásyról egy szót sem ejtettem, de javasoltam, tegye meg, amit tehet, hogy pártjuk egyesüljön velünk.

65. kérdés: Beniczky március 8-ig vagy 9-ig gondolkodási időt kért, s március 7-én este levelet kapott a Kaszinóban, amely figyelmeztette, tartsa meg ígéretét, különben...

Válasz: Semmit nem tudok erről.

66. kérdés: Március 8-án Káposztásmegyeren egy gyanús alak zaklatta Beniczkyt, március 11-én pedig három fegyveres támadta meg.

Válasz: Március 7-én Beniczky nem lehetett Pesten, ígérte ugyan, hogy ezen a napon jön el hozzám, de nem jött. Március 8-án az Adlerben, ahol meg szokott szállni, érdeklődtem felőle. Mondták, hogy nincs itt. Azt pedig egyáltalán nem hiszem, hogy megtámadták volna.

69. kérdés: Miután Kossuth megbízásából az Országos Függetlenségi Bizottmány pecsétjét hazahozta, érintkezésbe lépett Asbóthtal egy fegyveres felkelés kirobbantására abból a célból, hogy az országot elszakítsák Ausztriától, továbbá: miután ehhez Beniczkyt is meg akarta nyerni, s ügyük előmozdítására politikai demonstrációkat szervezett, nem kétséges, hogy beismerő vallomása kimeríti a hazaárulás bűnét.

Válasz: A cél valóban ez volt. Motivációként nem tudok másra hivatkozni, csak az elégedetlenségre. Törvényes úton is lehetett volna sérelmeinket orvosolni. Tizenöt évet vártunk erre, mennyit kellett volna még várnunk?

Négy héttel később Nedeczkyt ismét elővezették kihallgatásra, s közölték vele, hogy az írásszakértők szerint a *Sürgöny* szerkesztőségéhez érkezett fenyegetés, a Turinból Gáspárnak, valamint az Asbóthnak küldött levél, sőt a fogságába neki címzett üzenet is egy és ugyanazon kéztől származik, valamennyit ő írta tehát. Nedeczky tagadott. Semmi okát nem látja – mondta –, hogy ne ismerje el, ha ő írta volna a szóban forgó leveleket. Ezek nem enyhítik, nem is súlyosbítják a helyzetét. Az elismeréssel legfeljebb segíthetne más valakinek, hogy elterelődjék róla a gyanú. Ami pedig a kritikus üzenetet illeti, már csak azért is képtelenség feltételezni, hogy ő maga írta volna, mert hiszen pecsét is volt rajta, vagyis a pecsétnek nála kellene lennie, ezt pedig, ugye, senki sem gondolhatja komolyan. Ezzel zárul a jegyzőkönyv.

*

Időközben Asbóth Lajos Lugosról levelekkel ostromolta pártfogóját, Pálffy helytartót megígért jutalmának folyósításáért. Negyvenezer forintot remélt kapni, s havi 100 forintos „bérének" duplájára emelését szorgalmazta. A rendőrminiszter mértéktelennek találta igényét, ezért Pálffy rábeszélte Asbóthot, hogy érje be 20 000 forinttal.[101] Ám a rendőrminiszter ezt is sokallta. Mivel Asbóthnak sürgősen pénzre volt szüksége, fiát ugyanis a zürichi műegyetemre akarta küldeni, táviratilag előbb 1000, majd 500 forintot kért. Alább adta. Látván, hogy megpuhult, a rendőrminiszter, szerződéskötés céljából, elküldte hozzá Lugosra Friedrich Neťasek minisztériumi titkárt.

Az október 1-én kelt irat szerint Asbóth már csak 25 000 forintot szeretett volna kapni, hogy abból serdülő leányainak némi tőkét adhasson. Tudomásul veszi azonban, hogy erről nem lehet szó. A kormánynak nyújtott szolgálatai fejében, a helytartóval folytatott tárgyalásai teljes lezárásaként elfogadja, ha sürgősen 5000 forintot folyósítanak a számára, s abból 500 forintot azonnal, hogy fia svájci ellátásának költségét ki tudja fizetni, illetve ha addigi havi 100 forintos járandóságát a kétszeresére emelik s élethosszig rendszeresen kiutalják (1868-ban nyugdíjazási kérelmében azt állította, hogy „állami javadalmazásban nem részesül"). Különös kegynek tekintené, ha ezen felül fia külföldi tanulmányi ideje alatt, előreláthatólag 2–4 évig, további 600 forintot kapna. Egyetért azzal, hogy a jövőben közvetlenül a minisztériumtól utalják ki ezeket az összegeket. Ennek ellenében kötelezi magát, hogy továbbra is minden erejével a magas kormányt fogja szolgálni, s ha bármely gyanús ügyről tudomást szerezne, rögtön jelentést tesz. A megállapodás végén nyugtázta a kezébe adott 500 forint átvételét, s még egy kérést fűzött az előbbiekhez: fia akkor is élvezze az évi 600 forintos támogatást tanulmányai befejeztéig, ha ő korábban elhunyna.

(Nyilvánvaló, fiának hirtelen kiküldése a zürichi egyetemre egyike volt az árulás leplezését célzó manővereknek; ki kellett emelni őt a budai Politechnikum diákjai közül, akik előbb-utóbb megsejthettek valamit az apa bűneiből, hiszen a vizsgálat az egész közvéleményt élénken foglalkoztatta, s Asbóth Lajos szabadulása már nem csak a vádlottak körében kelthetett gyanút.)

Ugyanebben az időben Nedeczkyt a várható súlyos ítélet mellett gyermekeinek helyzete és másféle anyagi gondok aggasztották rabságában. Kitűnik ez öccsének dátum nél-

[101] *Steier*, 723–724., 731–732. o.

kül (valamikor október közepén) írt leveléből,[102] amelynek elküldését azonban Freyberger hadbíró őrnagy nem engedélyezte.

„Kedves öcsém! – írta. – Tegnap feleségem látogatott meg apjával, csupán azért, hogy barátságáról biztosítson. Előhozá, hogy csődügyemben a kaposvári hivatalnokok őhozzá fordultak volna egynémely adósságok beismerése végett, melyeket ő nem létezőknek állított. Mindezeket nem hiszem, mert az előbbi törvényszékek eljárásait, fellebbezett ítéleteit megmásítani nem lehetne törvényszerűen, de persze itt nincs törvény, hisz a szigeti [szigetvári] járásbíróság a corpus delictiket megette, s elégtételt nem kaptam. Igaz, hogy azok süldők voltak...Patkó [Patkó István, hírhedt haramia] némely rablásánál sokkal emberségesebben járt el. A volt kaposi törvényszék tagjai most ott hivatalban vannak, s engem senkise képvisel, képzelem, milyen szabadon gazdálkodnak személyem felett. Kérlek azért, írj Szalay Károlynak [kaposvári ügyvéd, Kisfaludy Atala írónő férje] vagy Herman Manónak [somogyi birtokos], s kérd meg őket, hogy írják meg ügyem mibenlétét, s ha szükséges, védelmezzenek. A káptalan–féle ősi adóssági egyezményeket a sógor elmenvén Edericsről lakni, neked által adja, mert azt is bolygatni fogja feleségem, miután ő körülményeinél fogva a mostani császári hivatalnokok körül befolyással bír. Igaz, hogy jogszerűség és igazság elébb sem volt, azt hiszem, most sincs sokkal több, hisz te magadon tapasztalhattad a tábla azon bölcs ítéletét, miszerint birtokod jövedelme az én adósságaim fizetésére tartóztatott le a procator nem tudom miféle írásbeli hibájáért. Intézkedj tehát mielőbb. Bartl [az Angol királynő bérlője] a vendéglőjét eladta. E hó végéig, kérlek, küldj 300 forintot nekem, s írj gyorsabban. A kaposvári portékáimmal mi történt? Ha elvitted, küldj két pipát. Három levelet írattam pipáimért, s nem kapom, intézkedj, nagyon kellenének. Isten veled, csókol benneteket bátyád, István".

A levél tehát nem jutott túl a hadbírósági cenzúrán, de elképzelhető, hogy a testvér mégis csak megkapta a benne foglalt üzenetet, mégpedig Nedeczkyné Gaál Constance által, akinek a Károly–kaszárnyában tett látogatásáról tőle magától is tudunk. 1864. október 15-én Keszthelyről írt Deáknak az elhagyott asszony keserű hangján.[103] „Különösen tisztelt Uram Bátyám! Kegyességéből nyert összeget tegnap Nedeczky Jenőtől megkaptam, kinek két nyugtát adtam, egyiket Vince bácsinak [Kund Vince] küldte el, a másikat magának tartotta meg, az egyikre rá van írva: másolat. Fogadja leghálásabb köszönetemet az előlegezett kamatért, igen jót tett velem Vince bácsi, sok kellemetlenségtől megmentett... Újonnan felkérem, hogy legyen szíves a gondnokságot elfogadni és gyermekeim pénzét magánál megtartani. Pistát meglátogattam, most is csak a régi, ily férj s atya csak teher egy családnak. Szegénynek megszabadulásához igen kevés reménye van. Ottlétemkor beteges volt, orvos járt hozzája... Magamat további kegyeibe ajánlva igaz tisztelő húga, Constance".

Ez az első dokumentum abban a gyűjteményben,[104] amelyben Deák gazdai pontossággal sorba–rendbe rakva megőrizte unokaöccse pénzügyeiről vezetett elszámolásait. Már István apjának, Nedeczky Lajosnak elhunytakor, 1841-ben ő vette kézbe özvegy unokahúga és öt árván maradt gyermeke anyagi helyzetének rendezését; „enyim a kötelesség

[102] HL IV/19. 1864. október

[103] OL R 22 2.cs.

[104] *Nyárády Gábor:* Deák. *Magyarország,* 1987/52., 22–23. o.

ezen árváknak az elvesztett atyát némileg pótolni" – írta Wesselényi Miklósnak. 1857-ben, az özvegy halála után megint csak patrónusként állt a gyermekek mellé. Minden válságos pillanatban védőszárnyai alá menekítette családtagjait, szeretetét két kézzel osztogató pater familias volt. Bizonyára aggodalommal figyelte István zilált magánügyeit és veszélyes politikai kalandjait is, s nem egyszer próbálta mérsékletre inteni őt. Ezernyi országos dolga mellett nyomon követte a hosszan elhúzódó hadbírósági vizsgálat kiszivárgó híreit, nyakába vette a rabságot szenvedő István kusza csődügyének intézését és a hat–hétéves leánykáiról, Franciskáról (Ferike, aki később Bölöny Józsefnek, a kolozsvári Nemzeti Színház intendánsának felesége lett) és Emmáról (aki nagybátyjához, Nedeczky Jenőhöz ment nőül) való gondoskodást.

Az említett gyűjteményben maradt fenn Nedeczky Jenő két rövid levele Deákhoz. Az egyik így szól: „Kedves Nagybátyám! Pista bátyámnak pesti korcsmai adóssága, melyet mint szorosan becsületbelit ki kellene fizeti, a következő: Bartal [helyesen Bartl János] volt vendéglősnél 304 ft, Steininger mostani vendéglősnél 267 ft, összesen 571 ft... Maradok kézcsókoló háládatos öccse: Jenő". A másik: „Azon négyszáz forinton felül, miket Nagybátyám Pista sürgető adósságainak letisztázására... október 25-én Kanizsán kezeimhez adott, a még hátra lévő 571 forint adósságnak kifizetésére a most küldött 571 forintot megkaptam, és így Pista adósságaira tisztelt Nagybátyámtól összesen már 971 forintot vettem által."

Minderről Nedeczky István aligha tudott szigorú fogságában; könnyített volna a lelkén, ha tudja, hogy nagybátyja vette kezébe nyomasztó tartozásainak és gyermekei sorsának intézését.

*

Már csak az epilógus van hátra: az ítélet. Amikor a vádlottak 1864. november 24-én az ítélethirdetésre felsorakoztak, valószínűleg már nem csodálkoztak azon, hogy Asbóth Lajos nincs közöttük. Bizonyítva láthatták, amit eddig is tudtak: ő volt a denunciáns. Kegyetlen verdikt várt rájuk: Nedeczky Istvánt és Beniczky Lajost nemességük elvesztése mellett kötél általi halálra ítélték, Plachy Lajos (volt honvéd százados, Beniczky segédtisztje), Sebes Emil, Clementis Gábor 16–16 évi, Gáspár Lajos 15 évi, Lezsák Lajos, Zambelly Lajos, Szelestyey László 10–10 évi, nehéz vasban eltöltendő börtönbüntetést kapott, Nagy Jenőt és Almásy Pált viszont felmentették.[105]

Nagy feltűnést keltett, hogy az ítélethirdetés után Deák meglátogatta a börtönben halálra ítélt unokaöccsét, hogy lelket öntsön belé; a közvélemény elismeréssel fogadta a kiegyezés művén munkálkodó államférfi e tüntető és emberi nagyságra valló lépését.[106] Bízvást feltételezhetjük, hogy a fellebbvitelhez fűzhető reményt igyekezett megerősíteni a legsúlyosabb büntetéssel sújtott hozzátartozójában. Ám másfél hónapi bizonytalanság után a remény szétfoszlott. A katonai fellebbviteli bíróság 1865. január 13-án csak Clementis büntetését enyhítette 10 évre, Szelestyeyt felmentette, az első fokon felmentett Almásyt viszont 16 évi várfogságra ítélte.

[105] *Steier*, 720. o.

[106] *Beksics*, i.m. 619. o.

Innen pár lépés volt a bitó, csak a deus ex machina segíthetett. És hogy, hogy nem, segített. Bécsben a legfelső katonai bíróság január 26-án Nedeczky és Beniczky halálos ítéletét 20 évi börtönbüntetésre változtatta, Gáspár és Plachy ítéletét 14 évre mérsékelte, Lezsákét, Clementisét és Zambellyét viszont 14 évre felemelte. Szelestyeyre 6 évet szabott ki, s Almásy – akit első fokon felmentettek – 20 évi börtönbüntetést kapott. Nedeczky és Beniczky több, mint két hónapig gyötrődött a halál árnyékában, mire az életet jelentő döntés megérkezett a Károly–kaszárnyába; bizonyíték híján sem kétséges, hogy Deák iránti gesztus nyilvánult meg a halálos ítéletek enyhítésében.

Coronini táborszernagy február 4-én adta ki rendelkezését az ítéletek végrehajtására. Február 6-án hirdették ki ezt a rabok előtt. Harmadnap a várbeli börtönbe kísérték, két héttel később pedig útnak indították őket – kit Olmützbe, kit Josefstadtba, kit Theresienstadtba.

Az Olmützfestung, azaz az olmützi várbörtön parancsnokának a hadügyminisztérium számára küldött jelentéseiből tudunk Nedeczky további sorsáról; a jelentéseket ugyan már kiselejtezték, a mutatókönyvek azonban tájékoztatnak tartalmukról. Március 29-én iktatták a március 17-i jelentést, amely szerint Nedeczky István már levelezni kezdett Deák Ferenccel.[107] A december 15-én kelt és december 19-én iktatott jelentés szerint Nedeczkyt a fogságból elbocsátották, s Olmütz városában internálták.[108] Alighanem már néhány nappal korábban kiszabadult a várból, december 11-én kelt ugyanis Deákhoz intézett levele, amelyet a nagybácsi elszámolásai között megőrzött.[109] „Kegyes levelével a pénzt megkaptam – írta – ‚alázatosan köszönöm. A beköszönő ünnepekre hosszú életet, megelégedést, szóval minden jót kíván szíve mélyéből, kezeit csókolva háladatos öccse". Nedeczky bő tizennégy hónapot töltött így félig-meddig szabadon, internáltként Olmützben. Voltak, akik engedélyt kaptak, hogy Gräfenbergben keressenek gyógyulást a fogságban szerzett betegségükből; Almásy, becsületszó ellenében, Karlsbadba mehetett. A várparancsnokság 1867. február 22-én jelentette a hadügyminisztériumnak: Nedeczky Istvánnal tudatták, hogy a legfelsőbb kegyelem internálását feloldotta.[110]

Nedeczky és társai sorsának kedvező fordulatai természetesen a már hosszabb ideje folyó kiegyezési tárgyalások sikert ígérő alakulásának következményei voltak; az uralkodó kegyelmi döntésével egyidejűleg nevezte ki Andrássy Gyula grófot miniszterelnökké és nevezte ki kormányának tagjait, három hónappal később pedig lezajlott a koronázás ünnepélyes aktusa. Deák nagy közjogi győzelme sugárzott ki tehát az elítéltekre, végső soron neki köszönhették szabadulásukat. Nedeczky ezen túl családi és anyagi dolgainak rendezéséért is köszönetet mondhatott nagybátyjának.

A már idézett Deák–féle elszámolások között található Kund Vince 1865. október 4-én Somogyfajszról keltezett levele Deákhoz.[111] „Kedves barátom! Küldöm, amit meggazdálkodtunk, részint kötelezvényben, részint készpénzben, tizenkétezer forintot. Használd a tőkét és a kamatot saját belátásod szerint Pista gyermekeinek javára. Ezen felül

[107] Kriegsarchiv Wien. Kriegsministerium. Mutatók (A továbbiakban: KA Km)16. Abt. 361., 20–1.

[108] KA Km 4. Abt. 2280., 33/42.

[109] OL R 22 2.cs.

[110] KA Km 4. Abt. 389., 33–5/6.

[111] OL R 22 2.cs.

küldök 600 forintot oly kéréssel, hogy mivel Pista Pesten tartózkodása és bebörtönzése alatt múlhatatlanul segélyezendő volt, ezt a segélyezést az említett 600 forintból fedezd. Pista nejének már küldtem 436 forint 38 fillért. Hű barátod..."

Fennmaradt ebben a gyűjteményben Deák feljegyzése a „Nedeczky István gyermekeit illető Kund Vince-féle pénzről". Idézzük: „Nedeczky István csőd alá kerülvén annak több rendbeli kötelezvényeit Kund Vince úr nyereséggel a maga részére beváltotta. A csődper lefolyván, a csőd alatti birtok árverés útján lett eladva. Kund Vince úr vette meg azt, mint legtöbbet ígérő. Azon kötelezvények után, melyeket a per alatt magához váltogatott, a teljes névszerinti érték lett neki bíróilag megítélve és kifizetve. De mivel a kötelezvények olcsóbban lettek beváltva, Kund Vince úrnak szép nyeresége maradt, mely őt teljes joggal illette. Ő azonban a nyereséget nem tartotta meg, hanem részint készpénzben, részint kötelezvényben az én kezemhez tette le oly megbízással, hogy azt Nedeczky István két leányának javára fordítsam... Kétezer forintot Kund Vince úr beleegyezésével Nedeczky István nejének fizettem le, ugyanis a csődhitelezők között Nedeczky Istvánné is fellépett tetemes hozományi követeléssel, mely azonban alap hiánya miatt a csődper végével ki nem elégíttethetett. Nedeczky István, hogy a csődpert meg lehessen szüntetni, feleségének kötelezvényt adott 2000 forintról arra az esetre, ha a csődper az összes hitelezők beleegyezése folytán megszüntettetik, s ő annak minden következményeitől felmentetik. Miután a csődper csakugyan teljesen meg lett szüntetve, én a Kund Vince által e végre letett 2000 forintot Nedeczky Istvánné asszonyságnak lefizettem, s férje kötelezvényét visszaváltottam..." Itt következik az elszámolás a Kundtól kapott 600 forint pluszról, a Nedeczky Jenő útján kifizetett becsületbeli adósságokról, majd a feljegyzés így zárul: „A fönt említett 10 000 forint tőkének kamatjait Nedeczky Istvánnénak kifizettem mindaddig, míg leányait ő maga tartotta és nevelte, amint az idezárt nyugták is mutatják. De miután a lányok 1867. évben nevelőintézetbe adattak, s az intézet költségeit édesatyjok fedezi, Kund Vince úr akarata szerint ez időtől fogva a kamatokat is ennek fizetem... Deák Ferenc".

A leglelkiismeretesebb könyvelő sem csinálhatta volna különben. „Tisztába tette" unokaöccse zűrös pénzügyeit, bár – úgy látszik – megnyugtatóbbnak tartotta, ha maga kezeli a gyermekek neveltetésére rendelt tőkét. Mindenesetre Nedeczky István, amikor 1867 február végén Olmützből szabad emberként, nyugodt lelkiismerettel hazaérkezett – hiszen a hadbíróság előtt senkinek sem ártott, inkább mentette, akit lehetett –, nem csak a büntetés súlyától megkönnyebbülten kezdhetett új élethez, hanem kilátástalan anyagi helyzetét is rendezve találta nagybátyja jóvoltából, s gyermekei miatt sem kellett többé aggódnia.

Saját pályája ugyancsak „egyenesbe" került. Két évvel később egy Temes megyei választókerületben országgyűlési képviselővé választották, bizonyára megint csak Deák pártfogásának köszönhetően. Ekkor fordult elő először, hogy Deák a nyarat nem otthonában, Pusztaszentlászlón, hanem az újdonsült képviselőnél töltötte a temesi Buziáson,[112] alig harminc kilométerre Lugostól, ahol Asbóth Lajos – mintha már az utókor ítélete érvényesült volna – közmegvetéstől sújtva múlatta hitvány életének alkonyát. (Ez idő tájt költözött Pestre, alighanem azért, mert már Lugoson is kitudódott múltja, s a nagyváros

[112] *Zala–Somogyi Közlöny,* 1869. július 24.

sűrűjében könnyebben maradhatott észrevétlen; a Donauzeile, azaz Dunasor 3-ba kérte a nyugdíját.[113])

Kápolnai Pauer István akadémiai emlékbeszédét a következőképpen zárta[114]: „A hatvanas években méltatlanul gyanúsított és meg nem érdemlett mellőzés által elkeserített szegény agg bajnok élete utolsó éveiben mindinkább visszavonult ama társadalomtól, mely senki által nem tagadható nagy érdemeit és nagy áldozatait eléggé meg nem róható háládatlansággal viszonozta. Csakis egy testület volt Magyarországon [tudniillik az Akadémia], mely a könnyelműség és rossz akarat költötte, később teljesen alaptalanoknak bizonyult, Asbóth politikai jellemét gyanúsító kósza híreket megvetette, és az elhunytnak tudományos érdemeit méltatva őt kitüntetéssel jutalmazta, és ezzel írt csepegtetett a kitűnő hazafin, a szorgalmas tudóson ejtett sajgó sebre".

Fonákjára fordítandók e sorok. Kápolnai Pauer nem tudhatta, amit mi már tudunk: Asbóth, kiközösítve a társadalomból, a közvéleménytől kiszabott száműzetését töltötte akkor, s tölti azóta is, az idők végezetéig.

*

A szerző ezúton mond köszönetet *Bona Gábornak* és *Hermann Róbertnek* (Hadtörténeti Intézet), valamint *Molnár Andrásnak* (Zala Megyei Levéltár) a munkájához nyújtott értékes adatokért.

[113] HL Generalkommando zu Ofen. 2. Abt. 21–8 208.

[114] *Kápolnai Pauer:* i. m. 17. o.

Gábor Nyárády

BLOOD MONEY FOR THE COMRADES...

Contributions to the History of the Almásy-Nedeczky-Combination (1864)

Summary

With focus on principal defendant István Nedeczky and the N° 1 traitor of the plot Lajos Asbóth, quondam colonel of the 1848-1849 Honvéd Army, the author heats the main momenta of the bipolar combination with the use of Court Martial papers shelved in the Budapest War History Archives. The hitherto unknown documents furnish new evidences against Asbóth as a denouncer, unmasked first by the help of Vienna archival sources by Lajos Steier. Nedeczky started his activity in Hungary by virtue of the commission of Kossuth, the Torino exile; he organised demonstrations. Asbóth worked his way into the circles of the combination and sent reports on all the measures to the representative of the governmental power Lieutenant-Governor Pálffy on regular payment and in the hope of a requital of higher figure. All these are clearly documented by a great number of letters and records among the papers of the investigation of the Court Martial. The sentences were severe: two of the accused were sentenced to death. They were reprieved only due to the advance of the negotiations of the reconciliation – and to a motion towards Ferenc Deák; they were retrived in Spring 1867.

Gábor Nyárády

ELEMENTS SUR L'HISTOIRE DE L'ORGANISATION D'ALMÁSY-NEDECZKY, 1864

Résumé

L'auteur examine les événements principaux des deux fils de cette organisation, à la base des documents du tribunal militaire qui se trouvent aux Archives d'Histoire Militaire, en concentrant son attention sur István Nedeczky, premier accusé, et sur Lajos Asbóth, ex-colonel honvéd, premier traître de la conspiration. Plusieurs nouveaux documents, jusq'á présent inconnus prouvent le rôle de confident d'Asbóth, qui avait déjà été révélé par Lajos Steier à la base des sources des archives de Vienne.

A la base de la commission, reçue de Kossuth à Turin, Nedeczky a commencé à travailler à la maison en organisant des démonstrations. Asbóth s'intègre dans l'organisation, et il fait un rapport sur toutes leurs actions pour représentant du pouvoir. le gouverneur du pays, en recevant un salaire régulier et en espérant une grande somme comme récompense – plusieurs lettres et notes, restées parmi les documents de l'examen du tribunal militaire en sont les témoins.

Le tribunal militaires a rapporté des jugements très sévères, deux personnes ont été condamnées à mort, et c'était seulement grâce à la progression des négociations sur le compromis et à un geste fait pour Ferenc Deák, que ces personnes ont été graciées et puis, au printemps de 1867 les condamnées ont regagné leur liberté.

Gábor Nyárády

JUDASLOHN FÜR KAMERADEN...

Angaben zur Geschichte der Untergrundorganisation von Almásy–Nedeczky, 1864

Resümee

Aufgrund der kriegsgeschichtlichen Dokumente im Kriegsarchiv zu Budapest behandelt der Autor die wichtigsten Momente der Organisation, wobei er seine Aufmerksamkeit dem Erstangeklagten, István Nedeczky, und dem ersten Verräter der Konspiration, Lajos Asbóth, ehemaligen Oberst der Honvédarmee, widmet. Die Konfidentenrolle von Asbóth, übrigens von Lajos Steier mit Hilfe von Wiener Archivquellen bereits früher bewiesen, wird mit weiteren, bis dahin unbekannten Dokumenten untermauert. Nedeczky erhielt seinen Auftrag in Turin, von Lajos Kossuth selbst, und ging dann zu Hause an die Arbeit; er organisierte Demonstrationen. Asbóth unterwanderte den Kreis der Konspiranten und erstattete über all ihre Vorhaben unverzüglich dem Vertreter der Macht, dem Statthalter des Landes Bericht. Er tat dies für eine regelmäßige Belohnung und in der Hoffnung auf eine größere Summe, wie zahlreiche erhalten gebliebene Dokumente der kriegsgerichtlichen Untersuchungen darüber Auskunft geben. Die verratenen Patrioten wurden vom Kriegsgericht zu einer schweren Stafe – zwei von ihnen zur Todesstrafe – verurteilt, und es war allein den den Ausgleich bezweckenden Verhandlungen sowie dem Einfluß von Ferenc Deák zu verdanken, daß sie begnadigt und im Frühjahr 1867 auf freien Fuß gesetzt wurden.

Габор Ньяради

ВОЗНАГРАЖДЕНИЕ ИУДЫ ЗА КАМРАДОВ...

Материалы по истории организации Алмаши-Недецки (1864 г.)

Резюме

На основании документов военного трибунала, залежавшихся в Военно-Историческом Архиве, исследователь рассмотривает основные этапы подпольного демократического движения, проходившего по двум нитям, обращая внимание на главного обвиняемого Иштвана Недецки и на первого предателя конспирации бывшего гонведского полковника Лайоша Ашбота. Приводя ряд новых, до сего времени неизвестных документов, автор подтверждает конфиденциальную роль Ашбота, который между прочим был разоблачен уже ранее Лайошем Штейером по источникам венских архивов. Недецки в Турине согласно поручению, полученному от Кошшута, на родине приступил к работе по организации демократического движения. Ашбот проник в кружок заговорщиков и о каждом их шаге бес промедления извещал представителей властей, венгерского штатгальтера, причем за систематическую плату и даже в надежде на более крупное вознаграждение. Об этом свидетельствуют многочисленные заметки трибунала и письма, найденные среди материалов архива. Военный трибунал вынес суровый приговор преданным патриотам, двое из них были приговорены к смерти, и только благодаря переговорам, связанным с заключенным компромиссом, и жесту, сделанному по отношению к Ференцу Деаку, осужденные на смерть были помилованы, а затем весной 1867 года освобождены.

KÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS

A „RETTENTHETETLEN" ZÁSZLÓTARTÓ

Püspöky Grácián, 1817-1861

Buda várának visszafoglalásakor, 1849. május 21-én különösen kitüntette magát a zömében zalai tisztekből és legénységből álló 47. honvédzászlóalj. Hősi helytállásukat így örökítette meg hadtestparancsnokuk, Nagysándor József honvéd tábornok hivatalos jelentése: „Amikor elérkezett az általános támadás órája, melyet e hónap 21-én hajnali 3 órakor az erődítmény körül felállított ágyúk lövései jeleztek, az ostromra elsőnek kijelölt 47. honvédzászlóalj kezdte meg [a támadást] az alulírt vezényletével, és Driquet őrnagy, valamint derék tisztjei vezetésével a legnagyobb csöndben, a 407. számú házon és annak kertjén keresztül felkapaszkodtak a még sötétben odatámasztott létrákon az előfalra, és többen megmászták gyorsan a rést, mialatt a rettenthetetlen zászlótartó is, Püspöki Pongrác, kibontotta zászlóját a bástyán, és lobogtatta, amit a csapatok viharos (már előre megbeszélt) »Éljen a magyar !« kiáltással üdvözöltek."[1]

A zászlótartót valójában Püspöky *Grácziánnak* hívták. Percek alatt hírnevet szerzett magának, különleges nevével azonban más alkalommal – sem Buda ostroma előtt, sem utána – nem találkozunk a 47. honvédzászlóalj történetére vonatkozó egykorú iratokban, vagy későbbi emlékezésekben.[2] Legendás, ám kevéssé ismert,[3] rejtélyesnek tűnő alakját, és a legújabb kutatások fényében igencsak hétköznapinak – sőt, bizonyos szempontból tipikusnak – bizonyuló életútját vázoljuk fel az alábbiakban.

A Püspöky–család zempléni eredetű. 1756. április 2-án kelt címeres nemesi levelüket Mária Teréziától nyerték. Püspöky Ferencet és testvérét, Albertet, valamint Ferenc két fiát, Ferencet és Istvánt 1756. december 22-én iktatta be Zemplén közgyűlése a megye kétségtelen nemeseinek sorába. Grácián nagyapja Püspöky István volt. Előbb Zemplénben viselte a megyei főügyészi, majd Torontálban az első alispáni hivatalt, végül egy kis zempléni faluban, Barancson telepedett le. Itt született fia, Grácián apja, Püspöky János, 1773. szeptember 24-én. Püspöky Jánosnak négy fiútestvére volt: Ferenc, a megye

[1] Hadtörténelmi Levéltár (HL). 1848/49-es gyűjtemény 3/310. Nagysándor József tábornok (az 1. hadtest parancsnoka) hivatalos jelentése. Buda, 1849. május 28. A német nyelvű jelentés másolatát, csakúgy, mint számos más dokumentumot, *Hermann Róbert* barátom bocsátotta rendelkezésemre. Szíves segítségét ezúton is köszönöm!

[2] *Hermann Róbert:* A 47. honvédzászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei, 1848-1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) Zalaegerszeg, 1992. 115–142. o.

[3] Püspöky Grácián eddigi, rövid életrajzai: *Novák Mihály:* Zala vármegye az 1848–49. évi szabadságharczban. (2., bőv. kiad.) Zalaegerszeg, 1906. 346. o.; *Bona Gábor:* Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei, i. m. 39. o.; Zalai életrajzi kislexikon. (Szerk.: *Gyimesi Endre*) Zalaegerszeg, 1994. 175. o.

főszolgabírája, József, zempléni táblabíró, István, aki átköltözött Abaúj vármegyébe, Nagyidára, végül Ignác, aki nőtlenül halt meg.[4] Miután a népes család birtokait jelentős adósság terhelte,[5] Püspöky János a biztosabb egzisztenciának látszó katonatiszti pályát választotta. 1792. augusztus 4-én kezdte meg szolgálatát az 1. (Császár) huszárezredben. 1793. június 10-én léptették elő alhadnaggyá, majd 1798. június 1-jén áthelyezték az 5. huszárezredhez, ahol 1799. június 11-én főhadnaggyá lépett elő. 1805. szeptember 1-től másodosztályú, 1809. július 1-től pedig első osztályú százados, végül 1813. december 16-tól őrnagy volt ugyanannál a huszárezrednél. Részt vett a napóleoni háborúkban és az azt követő itáliai hadjáratokban. Nekrológja szerint „egyike volt a legvitézebb hősöknek. Arcát, mellét 14 seb borítá, majdnem mindenik halálos."[6]

Ezrede, melynek tulajdonosa 1809-től Radetzky tábornok volt, azidőtől fogva a Nyugat-Dunántúlról nyerte kiegészítését. Az ezredtörzs 1811-ben Kanizsán állomásozott. Püspöky János ott ismerkedhetett meg leendő feleségével, Csány Zsuzsannával. A szabadságharc zalai történetének dualizmuskori monográfusa, Novák Mihály állami tanító szerint Püspöky és Csány Zsuzsanna szerelmi kapcsolatát „regényes elbeszélés" is megörökítette.[7] Tény, hogy a 40. életévében járó huszárőrnagy és az alig húsz esztendős Csány Zsuzsanna 1813. január 17-én kötöttek házasságot a zala megyei Csányban. Egyik tanújuk a feleség bátyja, Csány László volt, aki korábban a 9. huszárezrednél szolgált kadétként, ám 1813. augusztus 16-án alhadnagyi kinevezéssel ő is az 5. huszárezredhez került. Csány és Püspöky öt esztendeig voltak tiszttársak. Csány 1818. július 31-én lépett ki a katonai szolgálatból, Püspökyt pedig 1819. szeptember 30-án nyugalmazták.[8]

Miután Csány László kilépett a katonaságtól, családjának birtokait 1818 szeptemberében szétosztották a testvérek között. Csány Zsuzsannának és férjének a még életben lévő anya, Bessenyei Anna örökségéből a nemesapáti birtok jutott. Püspöky János és fele-

[4] A Püspöky–család múltjáról: Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai (kgy. ir.) 1843:487. (Zemplén megye közgyűlésének Sátoraljaújhelyen, 1842. május 14-én kelt igazolása a Püspöky–család nemességéről.) Nemességadományozásukat említi még: *Siebmacher:* Wappenbuch des Adels von Ungarn. Nürnberg, 1889–1890. 3. k. 523. o. (címerleírás), 378. tábla (címerkép); *Reiszig Ede:* Zemplén vármegye nemes családai. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Borovszky Samu*) Budapest, (1896.) 593. o.; *Kempelen Béla:* Magyar nemes családok. VIII. k. Budapest, 1914. 452. o.

[5] A család birtokviszonyairól és adósságairól részletes képet ad: Magyar Országos Levéltár (OL) H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz (Csány reformkori levelezése) Püspöky József levele Csányhoz, Barancs, 1842. febr. 9.

[6] Püspöky János katonai pályafutásának adatait a Kriegsarchiv iratai – és a Militär–Schematismusok – alapján *Hermann Róbert* bocsátotta rendelkezésemre. Püspöky szolgálati lapja: Kriegsarchiv Wien. Muster-Liste für den Stand des k. k. Prinz Regens von England Houszaren Regiments No. 5. pro Anno 1819. – Itt köszönöm meg *Szakály Sándornak* a bécsi iratmásolatok elkészítéséhez nyújtott segítségét is! Püspöky nekrológja: *Pesti Hírlap,* 1842. nov. 13. (195. sz.) 801. o., v. ö. *Novák Mihály:* i. m. 268. o.

[7] *Somogyi Győző:* Radetzky és a Radetzky-huszárok. In: *Életünk,* 1994/10–11. sz. 928–929. o.; *Novák Mihály:* i. m. 268. o.

[8] ZML Mikrofilmtára. A zalacsányi r. k. plébánia házassági anyakönyve; Kriegsarchiv Wien. Prinz Regent von England Houszaren Regiment No. 5. 1-te Majors, 2-te Escadron Muster Lista pro Anno 1817.; *Molnár András:* Csány László a zalai reformellenzék élén. In: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790-1849. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 6–7. o.

sége Felsőnemesapátiban telepedett le. E faluban született négy gyermekük: valamikor 1817 előtt György, 1817. december 20-án hősünk, Grácián, 1818 körül László, végül 1820. május 29-én Anna. A család közeli barátságban állhatott a kehidai Deákokkal, mert a gyerekek keresztszülei között találjuk Deák Ferenc bátyját, Antalt és nővérét, Klárát is.[9] 1820 nyarán a család Gelsére költözött át, miután a május 19-én kelt szerződés értelmében Püspökyék megvették a korábbi osztozáskor még Csány Lászlónak, és bátyjának, Istvánnak jutott gelsei és kilimáni birtokrészeket is. A 68 000 váltóforintnyi vételár fejében átvállalták a birtokokat terhelő – több generáción át felhalmozódott – tetemes adósságot is.[10]

Püspöky János korán elveszítette a feleségét. Csány Zsuzsannát életének 33. esztendejében, 1823. február 6-án temették el Gelsén. Püspöky egyedül, illetve sógorának, Csány Lászlónak segítségével próbálta árván maradt kisgyermekeit nevelni és gazdaságát rendbe tenni. Éves jövedelmét 1835-ben 1478 ezüstforintra becsülték, ám ebből 800 forint volt az őrnagyi nyugdíja. Mintegy 270 holdas gelsei és kilimáni birtoka kb. 558 forintot jövedelmezett, míg az úrbéri szolgáltatások 120 forintnyi jövedelmet jelentettek a számára.[11]

Püspöky személye köztiszteletben állott ugyan Zalában, de nem nevezték ki táblabíróvá, és sokáig még a család nemességét sem hirdették ki a megyében. Ott élt 1840 nyaráig, és elszórt utalásokból tudjuk, hogy a szabadelvű ellenzék helyi hangadóinak baráti köréhez tartozott. Sógora, Csány László oldalán részt vett például a követválasztási és tisztújítási pártküzdelmekben.[12] 1840 nyarán a testvéreivel való osztozkodás és a régi adósságok tisztázása miatt Zemplénbe utazott. Zalába soha többé nem tért vissza. Hosszú, súlyos betegeskedés után, 1842. október 25-én hunyt el szülőfalujában, a zempléni Barancson. József öccse temettette el, a közelben elszállásolt Ferdinánd huszárok katonai tiszteletadása mellett. Idézett nekrológját a Pesti Hírlap november 13-i száma közölte, feltehetően a szerkesztő – Kossuth – Csány Lászlóhoz fűződő barátsága révén.[13]

[9] ZML Csány Lászlóra vonatkozó iratok gyűjteménye. A Csány-testvérek osztálylevele. Nemesapáti, 1818. szeptember 27.; ZML Mikrofilmtár. A nemesapáti r. k. plébánia keresztelési anyakönyve. György neve csupán apja 1819-es szolgálati lapján szerepel (v. ö. a 6. jegyzettel), László is máshol születhetett, mert őt sem jegyezték be a fenti keresztelési anyakönyvbe. Születési évére a kanizsai gimnázium irataiból következtethetünk.

[10] ZML Zalavári káptalan hiteleshelyi levéltára (Zalavári h.h. lt.) Fasc. 154. No. 11.124. (A szerződés egyik eredeti példánya.)

[11] ZML Séllyey–család levéltára. Séllyey II. László iratai. Gyászjelentések. Püspöky János levele Séllyey Elekhez felesége haláláról. Gelse, 1823. febr. 5. Püspöky zalai birtokáról: ZML Zala vármegye nemességének 1835-ös vagyon- és jövedelembecslése. Kapornaki járás, Gelse és Kilimán.

[12] Zala vármegye nemeseinek 1829-es lajstroma (ZML 439. o.) még a kétséges nemesek között említi Püspökyt, az 1837-es és 1840-es szavazójogi összeírásban (ZML Nemesi összeírások. Szavazójogi összeírások tisztújítási célokra, Kapornaki járás) azonban teljes jogú nemesként szerepel. Zalai jelenlétének szórványadatai: ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve (kgy. jkv.) 1828:3311. (gelsei gazdálkodásáról); ZML kgy. ir. 1838:2755. (Deák Ferenc jelentése a pesti árvízkárosultak számára gyűjtött adakozásról: Püspöky 5 ft-ot adott.); Püspöky baráti köréről: ZML Séllyey–cs. lt., Séllyey Elek levelezése. Csány László levele Séllyeyhez, Gelse, 1834. márc. 3. és Hertelendy Károly levele Séllyeyhez, Lesencetomaj, 1840. máj. 29

[13] OL H 103. 19. doboz. Püspöky János levele Csány Lászlóhoz. Nagyida, 1841. ápr. 5., Püspöky haláláról: uo., Püspöky József levele Csányhoz, Barancs, 1842. okt. 28., v. ö. *Pesti Hírlap*, 1842. nov. 13. (195. sz.) 801. o.; *Novák Mihály:* i. m. 268. o.

„Szegény Püspökynek halálát a hírlapokban olvastam – írta Deák Ferenc egyik levelében –, jó barátunk volt, s bár élte utolsó éveiben sokat betegeskedett, s így a halál 70 éves korára tekintve egészen váratlan nem volt, a hír mégis fájdalmasan lepett meg. Sok ember részesült fényes tiszteltetésekben, s érdemeit ezer trombita harsogtatja, ki pedig sokkal, igen sokkal kevesebbet tett a hazáért, mint szegény Püspöky. Áldás hamvaira! Emlékezete mindig igen kedves marad előttünk, s jöhet idő, melyben oly emberekre, mint ő volt, ismét oly [igen] nagy, sőt talán még nagyobb szükség lesz, mint egykor volt."[14]

Ez az idő alig hat esztendő múlva eljött. A jó öreg Püspöky halála percében sem gondolta volna, hogy Gráciánt így fogják egyszer még Zalában emlegetni: „dicső apának dicső fia"![15]

A kis Grácián 12 évesen került a kanizsai piarista gimnáziumba. 1829-től négy éven át tanult ott, egy osztályban öccsével, Lászlóval. A négy grammatikai osztályt eminens eredménnyel végezte el.[16] 1834. február 13-án lépett be közlegényként apja egykori regimentjébe, az 5. huszárezredbe. A következő évben ugyanott hadapród lett. Tisztjelöltként hosszú évekig szolgált, ám dacára apja hírnevének, nem léptették elő tisztté.[17] Ennek oka egészen pontosan kiderül nagybátyja, Csány László reformkori levelezéséből.

Csúzy Pál, a zalai liberálisok fiatal vezéralakja – későbbi 1848-as honvédőrnagy – 1841 tavaszán meglátogatta a Nagyidán betegen fekvő Püspöky Jánost. Onnan írta Zalába Csánynak, hogy az öreg Püspöky „igen szomorú, Grácira nézve véleménye, hogy többet a katonákhoz vissza ne menjen, fél, hogy ismét betyár és verekedő lesz, és sok adósságot fog tenni". Grácián nyilván a vagyonosabb huszártisztek „tekintélyparancsoló" életmódját próbálta követni, ám a tiszt urak mulatozásait és kártyacsatáit nem az ő szűkös erszényéhez méretezték – így verhette magát adósságokba. Csúzy próbálta rávenni Püspökyt, hogy segítsen a fiának, adjon neki egy utolsó esélyt: „a legrosszabb emberbül legjobb válhatik, Gráci pedig nem rossz, csak könnyelmű."[18] A nagybeteg Püspöky „szilárdul maradt véleményinek", mint ahogy sógorához, Csányhoz azidőtájt – 1841. április 5-én – írott leveléből is kiderül: „Én ebben a szerencsétlen környülállásomban Grácin segíteni nem tudok, elég kutyaság az oberstertül, hogy erőlködik rajta. Az én időmben több esztendőkig voltak individuumok adósok, de időt a fizetésre több esztendőket is adtam." Püspöky a nyugdíjából küldött pénzt fia ezredéhez és kérte Csányt: mint

[14] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Levelestár. Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, Pest, 1842. nov. 16. Közölte: *Sándor Pál:* Deák Ferenc kiadatlan leveleiből. Budapest, 1992. 68. o.

[15] Dervarics András a zalai nemzetőrség felügyelő századosa jegyezte be e sorokat 1849. május 28-án naplójába: „Budát bevették honvédeink, elsők hágták a bástyákat Inkey Kázmér Zala megyei zászlóalja. Püspöky Grácián volt, ki első tűzte ki a magyar lobogót a bástyán (gelsei születésű) – dicső apának dicső fia !" (ZML Dervarics–család iratai. Dervarics András hivatali iratai. 1849-es naplótöredék.)

[16] ZML A kanizsai piarista gimnázium iratai. Tanulók anyakönyve 1830-1833., vegyes iratok 1831-1833 (félévenkénti kimutatások a tanulók előmeneteléről)

[17] Kriegsarchiv Wien. Grundbuch 5. Husz. Regiment 1841–1850. Abgangklasse Heft 4. Seite 195. V. ö. *Bona Gábor:* i. m. 39. o.

[18] OL H 103. 19. doboz. Csúzy Pál levele Csány Lászlóhoz. (Keltezés nélküli, de tartalmából következően 1841 májusa előtt írott levél.)

az ezred egykori tisztje, próbálja meg elérni, hogy Gráciánt „ne háborgassák" és rendezhesse adósságait.[19]

Püspöky János később mégis rászánta magát, hogy segítsen a fiának. 1841. szeptember 20-án írta Csánynak: „Gráci fiam katonaságban kíván megmaradni, Isten neki, teljen kedve. Én kívánságához képest, ha lejön, véle Bécsbe utazom, reménylem, hogy bizonyosan neki a tisztségét ki fogom eszközölni." Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert Gráciánt 1842. február 18-án elbocsátották az ezredtől.[20] 1842 tavaszán Püspöky mégis elutazott fiával Bécsbe. A Burgban felkereste befolyásos ismerősét, volt tiszttársát, Adolf von Prochaskát. Az 5. huszárezred egykori parancsnoka barátságosan fogadta. Grácián szerencsétlen esetén nagyon sajnálkozott, és megígérte, hogy azonnal ír a fiú ezredparancsnokának. Az öreg Püspöky bizakodva utazott vissza szülőfalujába, Barancsra. Onnan írta Csánynak 1842. június 3-án: „tudod, hogy van az katonaéletben, mert magad is próbáltad, Gráci fiam két ízben nálam létemkor egy szóval se hozta elő, hogy ő másképp nem szolgál, hacsak azonnal tisztté nem publikáltatik, csak akkor először hozta nékem elő, midőn Bécsben voltam. Mire resolválta [határozta el] magát, kérlek tudtomra adni! Én bizonyos vagyok benne, csak 3-4 hónapig viselje jól magát, a tisztség neki nem fog hibázni, de erre az embernek el kell magát határozni."[21] Grácián azonban többé nem tért vissza a cs. kir. hadsereg kötelékébe. Apja 1842. októberében bekövetkezett halála után végleg lemondott a katonáskodásról. Nem futott be valami nagy karriert; nyolc évnyi szolgálat után is csak kadétként bocsátották el.[22]

1841 tavaszát Püspöky Grácián már Zalában töltötte. Április 28-án a megyéhez folyamodott, hogy járjanak közben ezredénél szabadságának meghosszabbítása végett, mivel – mint írta – „még sem némi ősi adósságok felett, sem különösen osztályunk eránt érdeklő atyafiságunk közt a kellő intézkedés meg nem történhetett."[23] 1841 nyarán végbement a testvérek közötti osztozkodás, mert a megye augusztus 2-i közgyűlésétől már a nekik jutott gelsei és kilimáni birtokrészek eladásához, valamint a teljes nagykorúsításhoz kért engedélyt Grácián és öccse, László, akit időközben (még 1840 júliusában) a megye tiszteletbeli esküdtjévé neveztek ki.

A közgyűlés hozzájárulását adta a birtokok eladásához, miután – mint a jegyzőkönyvben írták – „a folyamodóknak néhai Csány Zsuzsanna édesanyjuk után maradott gelsei, kilimáni javaik mintegy 40 000 váltóforintokat tevő ősi adósságokkal annyira terhelve vagynak, hogy azok jövedelmébül a felhalmozott kamatokat, annyival kevesebbé pedig a tőkéket a legjobb gazdálkodás mellett is soha kielégíteni képesek nem lehetvén, eszerint a folyamodókat fenyegető bírói dúlások majd egész birtokjokat elfoglalnák". A birtokeladás elengedhetetlen jogi feltétele volt azonban a testvérek mielőbbi nagykorúsítása,

[19] OL H 103. 19. doboz. Püspöky János levele Csány Lászlóhoz, Nagyida, 1841. ápr. 5.

[20] OL H 103. 19. doboz. Püspöky János levele Csány Lászlóhoz, Barancs, 1841. szept. 20.

[21] OL H 103. 19. doboz. Püspöky János levele Csány Lászlóhoz, Barancs, 1842. jún. 3.; Prochaskáról: *Somogyi Győző:* i. m. 928. o.

[22] Kriegsarchiv, Wien. Grundbuch 5. Husz. Regiment 1841-1850. Abgangklasse Heft 4. Seite 195., v. ö. *Bona Gábor:* i. m. 39. o.

[23] ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1841:1575.

ezért a kérelmet azzal a megjegyzéssel terjesztették támogatólag az uralkodó elé, hogy „a folyamodók tökéletes korukat még el nem érték, minthogy azonban közülök egyik köztudomány szerint 23, a másik 22 éveket túlhaladtak, de különben is az első [Grácián] mint császári királyi kadét, a második pedig [László] ezen megye tisztes esküdtje lévén, már helyheztetésüknél fogva is gyámság alá nem tartoznának, de végre azért is, mivel javaikat azoknak édesatyjoktul való átvétele idejétül fogva hasznukra kezelték", kéri a megye a törvényes korhoz hiányzó néhány hónap elengedését.[24] A korengedmény jóváhagyását az uralkodó a helytartótanács által hozta a megye tudomására. A Püspöky-testvérek nagykorúsítását az 1841. november 8-i zalai közgyűlésen hirdették ki.[25] A birtokok eladását nem csupán a velük örökölt ősi, hanem a Püspöky János majd Grácián által katonáskodásuk idején szerzett újabb adósságok is siettették.[26]

Közben Grácián és öccse már az 1841. augusztus 2-i megyegyűlésen bejelentették, hogy birtokukat az egyik leggazdagabb zalai földesúrnak, Inkey János kamarásnak kívánják eladni. Miután családjukból és rokonságukból senki sem élt törvényes elővásárlási jogával, 1841. december 10-én Gelsén létrejött az adásvételi szerződés. Grácián akkor a maga részéről – a zalai adósságokon túl – azzal indokolta a birtokeladást, hogy további szerencséjét és előmenetelét a katonai pályán szándékozik keresni. A testvérek csaknem egész gelsei és kilimáni birtokukat eladták, csupán a gelsei belső telek maradt a tulajdonukban a rajta álló nemesi kúriával, a falu határában fekvő allodiális szőlők, valamint a szőlő melletti kisebb szántóföld. A vételár 30 500 ezüstforint, 50–50 kereszt búza és rozs, 50 mérő zab, nyolc szekér széna és egy – feltehetően Grácián számára „nélkülözhetetlen" – paripa volt. A vételár fejében a vevő visszavásárolta, és a Püspöky testvérek kezébe adta még a birtokukat korábban terhelő adósleveleket is.[27]

A végzetes eladósodást azonban ezzel sem sikerült megállítani. Miután Grácián maradék birtoka keveset jövedelmezett, hivatalt pedig – képzettség híján – nem vállalhatott, lassacskán a készpénzét is felélte és néhány esztendő alatt minden vagyonától „megszabadult". 1843. november 28-án szőlőjének zömét adta el (pincéivel együtt) három birtokszomszédjának részben adósság, részben pedig készpénz (3175 ezüstforint) fejében. Maradék (mintegy 16 és fél holdból álló) szőlőjétől 1845. március 12-én vált meg, 2000 ezüstforint ellenében. „A jobblétem előmozdítása tekintetéből választott városi életmóddal a tőlem távolabb eső ingatlan gazdálkodás jó sikerrel nem folytathatna [sic!]" – indokolta Grácián a Nagykanizsán kelt eladási szerződést. Gelsei nemesi

[24] ZML kgy. jkv. 1841:2127. Püspöky László esküdti kinevezése: ZML kgy. jkv. 1840:1652. (júl. 27 – aug. 10-i kgy.)

[25] ZML kgy. jkv. 1841:2991.

[26] Püspöky János és Grácián adóssági ügyeiről: ZML kgy. jkv. 1840:905., 1844:15., 1844:92., 1846:1078.; ZML Csillagh Lajos alispán hivatali iratai. Csány László levele Csillagh Lajoshoz. Csány, 1840. szept. 14.

[27] ZML kgy. jkv. 1841:2330.; ZML Zalavári h.h. lt. Fasc. 198. No. 15.545. (Az adásvételi szerződés másolata)

kúriáját, kertjét és maradék szántóföldjét 1847. július 17-én bocsátotta áruba; ezeket a gelsei közbirtokosság vette meg, 1600 ezüstforintért.[28]

A katonaságtól apja halála után megváló Grácián zalai pályafutását a megyében jelentős befolyással rendelkező nagybátyja, Csány László próbálta egyengetni. Csány állhatott – mint az Inkey–család barátja – az első adásvételi szerződés mögött. Ő tanácsolhatta Gráciánnak a Püspöky–család nemességének zalai kihirdetését, amelyre a megye 1843. február 13-i közgyűlésén került sor (ekkor iktatták be a családot a kétségtelen zalai nemesek sorába).[29] Csány „keze" lehetett abban is, hogy Gráciánt minden különösebb érdem – és jogi végzettség – nélkül is hajlandó volt (az 1843. augusztus 7-i közgyűlésen) kinevezni a megye táblabírájává gróf Batthyány Imre főispán.[30] Grácián azonban nemigen igyekezett meghálálni a megelőlegezett bizalmat és megtiszteltetést. A megye jegyzőkönyvei valamennyi közgyűlésen rögzítették a jelenlévő táblabírók névsorát, Grácián nevével azonban egyetlen alkalommal sem találkozunk. Mind a hivatalos jegyzőkönyvek, mind a zalai kortársak magánlevelezései, mind a sajtótudósítások, mind pedig a megye politikai mozgalmairól szóló jelentések és titkosrendőri információk arról tanúskodnak, hogy Grácián szinte semmilyen szerepet sem játszott Zala rendkívül élénk reformkori közéletében. 1843-ban, az országgyűlés idején szállást bérelt ugyan Pozsonyban, de csak annyit tudunk róla, hogy barátjával, Csillagh Lászlóval (a 47. honvédzászlóalj későbbi századosával) együtt időzött ott.[31]

Grácián ugyan a megyét uraló liberális ellenzék vezérkarának holdudvarához tartozott, ám politikai akcióikban csak nagy ritkán vett részt. Igaz, 1844 augusztusában őt is feljelentette az uralkodónál a zalai konzervatívok egyik hírhedt kortesvezére, Rumy Károly. Rumy magánlaksértéssel és verekedéssel, fegyveres támadással vádolta Püspökyt, valamint unokatestvérét, Csány Eleket. A királyi utasításra lefolytatott megyei vizsgálat persze – akármi történt is valójában – Püspökyék ártatlanságát állapította meg.[32] Grácián legszorosabban a zalai ellenzék fiatalabb korosztályának legmarkánsabb egyéniségéhez, Csúzy Pálhoz kötődött.[33] 1845. március 2-án ő is aláírta a közös adófizetést önként vállaló, több mint kétszáz zalai nemes nyilatkozatát,[34] 1845 őszén pedig tagja lett a zalai ellenzék radikális, az adminisztrátori rendszer megítélése kapcsán még Deák Fe-

[28] ZML Zalavári h.h. lt. Fasc. 204. No. 16.130-16.132. (az 1843. nov. 28-i szerződések), Fasc. 208. No. 16.518. (az 1845. márc. 12-i szerződés), Fasc. 218. No. 17.513. (az 1847. júl. 18-i szerződés)

[29] ZML kgy. jkv. 1843:260. (az igazolás megérkezése), 1843:487. (a nemesség kihirdetése). V. ö. ZML Zala vármegye nemeseinek lajstroma 1845. 281. o. (Gelse)

[30] ZML kgy. jkv. 1843:1781.

[31] ZML kgy. jkv. 1843-1848.; *Molnár András:* Zala megye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. Festetics Leó főispáni helyettes jelentései és emlékirata. In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 35.) Zalaegerszeg, 1994. 93–182. o.; Püspöky pozsonyi jelenlétéről: Pannonhalmi Főapátság Levéltára. Chernel–család levéltára. *Chernel Kálmán:* Életpályám története. (kézirat) 1. k. 34/2. o.

[32] ZML kgy. jkv. 1844:41., 1845:2064., 1845:4150., kgy. ir. 1845:2064. (Rumy feljelentő levelének másolata és a zalai vizsgálóbizottság jelentése)

[33] OL H 103. 19. doboz. Csúzy Pál levele Csány Lászlóhoz. 1845. márc. 26. (baráti társaságáról)

[34] ZML kgy. ir. 1845:530., v. ö. *Pesti Hírlap,* 1845. márc. 9. (437. sz.) 155. o. és *Molnár András:* „A zalai ágyúzás". Zala megye önkéntes adózói (1845-1848). In: *Századok,* 1996. 5. sz. 1224., 1235. o.

renccel is szembeforduló csoportjának, akik „legénység"-nek nevezték magukat. [35] Csúzy Pál és Püspöky „Gráci" baráti körében szerzett 1847-es élményeire nem csekély romantikával emlékezett később 1848 márciusának egyik pesti hőse, Degré Alajos. „Minő tűzrőlpattant fiatalság volt ez! – jellemezte a liberális zalai ifjúságot. – Annak idején mily kitűnő honvédek lettek". [36]

Ami a Degré által említett személyeket illeti, többségében valóban megállja helyét e minősítés. A társaságból legtöbben a zalai önkéntes nemzetőrzászlóaljból 1848 októberében megalakult 47. honvédzászlóalj soraiban küzdötték végig a szabadságharcot. Úgy tűnik, Grácián csak később csatlakozott hozzájuk. Valószínű, hogy 1848-ban nem tartózkodott Zalában. Mint katonaviselt ember, szerepet kellett volna játszania a nemzetőrség szervezésében; neve azonban a zalai nemzetőrségi összeírásokban és egyéb iratokban nem szerepel. Nem található Püspöky Grácián neve az 1848 májusában készült választói névjegyzékekben, egyik szóba jöhető zalai településen sem. [37] Elképzelhető, hogy ekkor már Pesten volt. Csány László (akkor közmunka- és közlekedésügyi miniszter) azt írta 1849. május 30-án Kossuthnak, hogy Grácián Buda bevételekor „mint mondják, háromnapos katona volt". Hajnik Pál rendőrfőnök május 23-i értesülései szerint Püspöky „talán csak 8 nappal ezelőtt soroztatta be magát a 47. zászlóaljhoz, s mindjárt zászlótartó lőn." Egy május 26-án, mindezektől függetlenül írott magánlevél is „3 napos közvitéz"-nek nevezte Püspökyt. [38] Ezek szerint tehát Püspöky csupán néhány nappal Buda visszafoglalása előtt csatlakozhatott a 47. honvédzászlóaljhoz.

Ami Buda bevételét illeti, Püspöky Grácián dicsősége tagadhatatlan. Antos János százados 1849. május 21-i jelentése szerint – a hadtestparancsnok későbbi, már idézett jelentésével egybehangzóan – a „47. zászlóalj zászlója lobogott legelső Buda várfalán; s ennek zászlósa, kinek atyja hős vitéz volt a frank háborúkban, szinte az ellenség között a pesti oldalra menve, s a pestieknek büszkén lobogtatva, visszatért megint a zászlóaljhoz." Hajnik Pál május 23-i jelentése szerint Püspöky az elsők között volt fenn a bástyán, „zászlója 4 lövést kapott, ő sértetlenül maradt, rendkívül bátor fiúnak mondják lenni." [39] Hegyesy Kálmán azt írta május 26-i levelében, hogy Püspöky „kezében nemzeti lobogót tartva, elsőnek volt a bástyákon, noha zászlója 30 lövést kapott, mégis ő futva sértetlenül a Fehérvári kaputul egész a Sándorházáig futván, ott azt kitűzte". Egressy Ákos, a 47.

[35] OL H 103. 19. doboz. Püspöky Grácián levele Csány Lászlóhoz. (Keltezetlen és egyébként eléggé semmitmondó levelét Püspöky 1845 őszén írhatta, mert megemlíti benne a „legénység"-et.); OL A 105. Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotocolle der Ungarisch–Siebenbürgischen Sektion. 1846. jan. 29. (3. ülés) 10. o. (68. sz.) (A legénység névsorában említi Püspöky Grácián huszárkadétot.)

[36] *Degré Alajos:* Visszaemlékezéseim. (Szerk.: *Ugrin Aranka)* Budapest, 1983. 155. o.

[37] ZML Katonaállítási iratok 1848. Nemzetőrök összeírásai; Katonaság fenntartására vonatkozó iratok. Nemzetőrségi alakulatok elszállásolási, fuvarozási és élelmezési jegyzékei; ZML Zala vármegye középponti bizottmányának iratai. Választási névjegyzékek (Nagykanizsa, Gelse, Nemesapáti, Zalaegerszeg).

[38] Budavár bevételének emlékezete 1849. (Szerk.: *Katona Tamás)* Budapest, 1989. 554. o.: (Csány László levele Kossuth Lajoshoz, Pest, 1849. máj. 30.), 531. o.: (Hajnik Pál jelentése Szemere Bertalanhoz, Pest, 1849. máj. 23.); *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. Budapest, 1955. 3. k., 397. o. (Hegyesy Kálmán levele Noszlopy Gáspárhoz, Damales, 1849. máj. 26.)

[39] Budavár bevételének emlékezete. I. m. 524–525. o. (Antos János jelentése Klapka Györgyhöz, Buda, 1849. máj. 21.), 532. o.: (Hajnik Pál idézett jelentése)

zászlóalj egyik hadnagya úgy emlékezett később erre jelenetre, hogy átverekedték magukat a vár pesti oldalára, és a Lánchíd fölötti bástyára Püspöky zászlótartó tűzte ki az első nemzeti lobogót.[40] Rónay János, a 28. honvédzászlóalj főhadnagya szerint az ostrom közben „ott lengett a Teleki-ház közelében a várfalon [a] Püspöky Grácián 47. zászlóaljbeli zászlótartó által már elébb, a felvonulás után feltűzött trikolór." A szemtanúk, így Éder József, a 47. zászlóalj hadnagya is, egyértelműen háromszínű lobogóról beszélnek.[41] A 47. honvédzászlóalj tehát nem a szabványos, piros és zöld lángnyelvekkel szegélyezett, koronás címerrel és a Madonna képével díszített fehér zászlót használta. Háromszínű zászlójuk talán még abban az időben készült, amikor önkéntes nemzetőrzászlóaljként kezdték pályafutásukat Perczel Mór drávai hadtestjében.[42]

A pesti polgárság állítólag – a Marczius Tizenötödike és Egressy szerint – 1000 forinttal jutalmazta meg hőstettéért Püspökyt.[43] Csány szerint érdemjelet is kapott, tiszti előléptetését, hadnagyi kinevezését pedig csaknem mindenki (így Hajnik, Csány, Egressy és Hegyesy) tudni véli.[44] Az „impozáns alakú", „tagbaszakadt, vállas ifjú" kinevezésének azonban rejtélyes módon sem a Közlönyben, sem a hivatalos iratokban nincs nyoma, mint ahogy azt sem lehet tudni, végigharcolta-e egyáltalán a szabadságharcot, úgy, ahogy a 47. zászlóalj többi katonája, egészen Világosig.[45]

Neve csupán a császáriak által halálra ítélt és kivégzett Csány László 1849. október 9-i búcsúlevelében bukkan fel ismét. Csány még említett, Kossuthhoz intézett levelében írta, hogy „ezt a fiat elveszettnek tartottam, most megbocsátom neki lelkemből". Megbocsátását jelzik búcsúlevelének alábbi sorai is: „Aminémű vagyonkám még volt, azt Gráci öcsémnek akartam hagyni, de ítélet szerint az elkoboztatik [...], azonban az ítélet változást csak kegyelem útján szenvedhetne, azt jó lenne Grácinak megkísérleni, tanácsolom is, hogy kísértse meg."[46]

[40] *V. Waldapfel Eszter:* i. m. 3. k. 397. o. (Hegyesy idézett levele); *Egressy Ákos:* Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharc idejéből. Budapest, 1893. 120. o.

[41] Budavár bevételének emlékezete. I. m. 152. o. (Rónay János emlékezése); *Éder József:* Budavár megvívása a fehérvári kapunál. In: 1848–49. Történelmi Lapok. 1893. jún. 1. 115. o.

[42] A 47. honvédzászlóalj zászlajáról a korábbi szakirodalom keveset tudott: *Kerekes Zoltán:* Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. II. rész. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1972. 2. sz. 314. o. *Hermann Róbert* közli a zászlóalj egyik tisztjének visszaemlékezését, amelyből arra lehet következtetni, hogy zászlójukat a fegyverletétel előtt levágták a rúdjáról, és (egészben, vagy darabokban) elrejtették, mert az oroszok kezére csak a zászló csonka rúdja került. (A 47. honvédzászlóalj története, 177. o.)

[43] *Egressy Ákos:* i. m. 120. o. A Marczius Tizenötödikére hivatkozik: *Kerekes Zoltán:* i. m. 314. o.

[44] Budavár bevételének emlékezete. I. m. 532. o. (Hajnik), 554. o. (Csány); *Egressy Ákos:* i. m. 120. o.; *V. Waldapfel Eszter:* i. m. 3. k. 397. o. (Hegyesy), v. ö. *Novák Mihály:* i. m. 243–244. o.

[45] Nem találta meg Püspöky hivatalos hadnagyi kinevezését Bona Gábor és Hermann Róbert sem, aki a zászlóalj története kapcsán végzett kutatásai során sem bukkant Püspökyről újabb adatokra.

[46] Budavár bevételének emlékezete. I. m. 554. o. (Csány levele Kossuthhoz) Csány búcsúlevelének legutóbbi kiadása: *Molnár András:* Csány utolsó levelei. In: *uő:* Kossuth kormánybiztosa, Csány László. I. m. 285. o.

Püspöky elkerülhette a szabadságharc utáni megtorlást, annak ellenére, hogy korábban a császári hadseregben szolgált. Neve nem szerepel a politikailag kompromittáltak nyilvántartásában, de a volt honvédek zalai összeírásában sem. Semmilyen „terhelő" adattal nem rendelkezik rá nézve a császári megyefőnökség irattára sem.[47] Sőt, 1850 novemberében már útlevelet kapott Bécsbe. Útlevelének tanúsága szerint 1851-ben bejárta a fél országot; Bécsen kívül megfordult Pesten, Győrben, Pozsonyban, Kőszegen és Sopronban is. 1851. október 6-án a pesti „Tigris" vendégfogadóból kérte útlevelének meghosszabbítását, illetve régi útlevelének újra cserélését, amit azután meg is kapott. [48]

Püspöky Grácián 1852-ben visszatért Zalába és megházasodott. Dőry Máriával (1826-1901) kötött házasságából két fia és három lánya született.[49] A Dőry család pusztamagyaródi birtokán, Válickapusztán telepedtek le, az eladósodás azonban Gráciánt ott is utolérte. Gazdasága talpon maradásához újabb hiteleket kellett felvennie.[50] 1861 kora tavaszán éppen egy 525 forintos adósságot próbáltak rajta behajtani, amikor március 6-án váratlanul meghalt. Három nappal később temették el Válickapusztán. A halála után készült hivatalos végrehajtási jelentés szerint semmi lefoglalható vagyona nem volt.[51] Gyermekei csupán Csány László említett hagyatékát örökölték tőle, de ahhoz a mintegy 10 200 forintnyi összeghez is csak a kiegyezést követő közkegyelem után, 1868-ban juthattak hozzá.[52]

[47] HL Abszolutizmuskori iratok. Nyilvántartás a rendőri megfigyelés és felügyelet alatt álló személyekről; ZML Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. Külön kezelt elnöki iratok, 1849/50. Honvédek összeírásai, megyefőnöki iratok betűrendes mutatói, 1850–1860.

[48] ZML Megyefőnöki ir. Útlevelek 5. doboz, 1851. (Püspöky lejárt útlevele) Püspöky kérelme: Megyefőnöki ir. 1851. VI. F. 5600. (mellette fogalmazvány az újabb útlevél kiadásáról) A megyefőnöki iratok között (egészen 1860-ig) csupán két adóssági ügye (1852. VIII. 178., 9923.) és egy elutasított fegyverengedélykérelme található (1853. VI. E. 10421.) A területileg illetékes zalaegerszegi cs. kir. szolgabíróság iratai között is csupán ezekről van szó (fegyverengedély-ügye: 1853:3155.)

[49] Házasságkötéséről és feleségéről: *Novák Mihály:* i. m. 346. o.; Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Második rész. Nemes családok. 1. k. Budapest, 1905. 196. o.; ZML Csány Lászlóra vonatkozó iratok gyűjteménye. A Csány–család genealógiája. Püspöky Grácián gyermekeit Gráciánnak, Lászlónak, Máriának, Teréziának és Karolinának hívták. A házasságkötés pontos dátumát sem a pusztamagyaródi, sem a bánokszentgyörgyi plébánia anyakönyvében (ZML Mikrofilmtára) nem sikerült megtalálni.

[50] A Dőry–család eladósodásáról *Molnár András:* Deák Ferenc levelei Dőry Franciskához 1856–1869. In: *Folia Historica.* A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve, XIX. k. 1994. (Szerk.: *Németh Gábor)* Budapest, 1997. (megjelenés előtt) Püspöky Grácián és felesége 1858-as adóslevelének másolata: ZML Csány Lászlóra vonatkozó iratok gyűjteménye.

[51] ZML Egyházi anyakönyvek másodpéldányai. A pusztamagyaródi r. k. plébánia halotti anyakönyve, 1861. Adóssági, ill. végrehajtási ügye: ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1861:1160. Halálozási időpontját a sírkövéről közli: *Bona Gábor:* i. m. 39. o.

[52] ZML Csány Lászlóra vonatkozó iratok gyűjteménye. Az igazságügyminisztérium 1868. március 26-i leiratának másolata, Püspöky Grácián özvegyének folyamodása Zala vármegye törvényszékéhez (dátum nélküli, 1868. máj. 14. előtt kelt), és a Királyi Ítélőtábla 1869. március 9-i leirata a megye törvényszékéhez. A hagyaték összegét meg kellett felezni Püspöky Grácián gyermekei és nagybátyja, Csány László testvére, Csány István leszármazottai között.

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS

A MUHI CSATA 1241. ÁPRILIS 11.

Az 1241. április 10-ről, 11-re virradó éjszaka sötét volt. A hold, mely csak keskeny sarló képét mutatta, már 10-én délután, 15 óra 56 perckor lenyugodott, jóval megelőzve a napnyugtát, aminek időpontja 18 óra 29 perc volt.

Ez a néhány adat, melyhez egy számítógépes csillagászati program[1] segítségével pillanatok alatt hozzájuthatunk, fontos új szempontot jelent a muhi csatával foglalkozó kutatás számára.

A csata egyik lényeges kérdése ugyanis, hogy milyen fényviszonyok uralkodtak a 11-ét megelőző éjszakán, mivel a harccselekmények már akkor megkezdődtek. Fontosságát jelzi, hogy Pauler Gyula szükségesnek tartotta megjegyezni: a csata idején „holdvilágos éj lehetett"[2]. Olchváry Ödön még ezen is túlmegy. Kategorikusan kijelenti, hogy:„az éj világos volt, mert sötétben harcolni lehetetlen s hozzá a csapatok még ismert terepen is könnyen eltévednek. Az éj világosságára szükség volt a hídverésnél, valamint a folyó átgázolásánál is"[3]. Ennek ellenére mégsem végezték el azokat a csillagászati számításokat, melyek eredményeként meghatározható lett volna a hold akkori állapota, pedig már a múlt század végén is rendelkezésre álltak az ehhez szükséges csillagászati évkönyvek. Mindenesetre a harcászat gyakorlatában való jártasságukat jelzi, hogy egyáltalán figyelembe vették ezt a körülményt, mivel a későbbiek során a csatával foglalkozó tanulmányok már magától értetődőnek veszik, hogy az első összecsapás a hídnál – és a tatár sereg átkelése a Sajón – éjszaka történt. Markó Árpád már odáig megy, hogy szerinte a magyarok vereségének közvetlen előidézője annak figyelmen kívül hagyása volt, hogy a könnyű lovasok, „különösen éjjel" máshol is (ti. nem csak a hídon) át tudnak kelni a folyón.[4] E szemlélet csúcspontját Ágoston István tanulmányában érhetjük tetten, ugyanis a szerző megállapítja, hogy: „számítások szerint újhold előtti időszak lehetett, amikor is teljesen sötétek az éjjelek"[5]. Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy a sötétség nagy mértékben elősegítette a tatárok rejtett fölfejlődését, mivel ilyenkor nehezen vehetők észre a hadmozdulatok. Fölöttébb meglepő ez a következtetés, mivel a kötet bibliográfiájában felsorolt források között ott szerepel Olchváry tanulmánya is, így felté-

[1] Astronomy Lab 1/1 asztrometriai software

[2] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története. Budapest, 1899. 161. o.

[3] *Olchváry Ödön:* A muhi csata. *Századok,* 1902. 518. o.

[4] *Markó Árpád:* Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. 30. o.

[5] *Ágoston István:* Muhi csata, 1241. Budapest, 1991. 42. o.

telezhető, hogy a szerző ismerte a már korábban idézett megjegyzést az éjszakára vonatkozóan.

A csatáról három, többé-kevésbé részletes leírás maradt ránk

Rogerius mester siralmas énekében arról ír, hogy a tatárokat üldözve Béla király serege a Sajóig jutott, melyen egy hídon átkelve tábort ütött. Őröket állíttatott a hídra, hogy éjszaka őrködjenek. A tatárok a hadseregtől nem messze gázlót találtak, egy éjszaka alatt mindnyájan átkeltek rajta és hajnalban, a király egész táborát körülvéve, jégesőként kezdték nyilaikat lőni a hadseregre. [6]

Spalatói Tamás sokkal részletesebben foglalkozik az éjszakával.[7] Először egy rutén szökevény érkezett a magyar táborba, aki figyelmeztette a királyt, hogy a tatárok támadása még az éjszaka folyamán várható. Kálmán herceg és Ugrin érsek fegyvereseit összegyűjtve a hídhoz vonult; éjfél körül érkeztek oda. Akkora tatárok egy csapata már átkelt, akiket haladéktalanul megtámadták. A gyors rohammal fényes sikert értek el, mivel az ellenség többségét megölték, vagy a hídhoz szorítva a folyóba fullasztották. A győzelem után a hídnál őrséget hagytak és visszatértek a táborba. A tatárok a hídfőre hét hadigépet állítottak, melyek hatalmas köveket dobáltak a hídőrségre, de az íjászok is folyamatosan zaklatták őket. Végül kénytelenek voltak elhagyni az őrhelyet és visszatérni a táborba. Ezután a tatárok egy része átkelt a hídon, mások a folyó gázlóin jutottak át, hajnalhasadtára a jobb parton voltak.[8]

Szübeetej életrajzírója szerint Szübeetej ötlete volt, hogy a magyar sereget a Sajóhoz csalják. A hercegek (Batu és Sejbán) a felső folyásnál, ahol a víz sekély, és középen, ahol híd állt, könnyen át tudtak kelni, míg Szübeetej a mélyebb, alsó folyásnál szándékozott hidat építeni, hogy titokban átkelve az ellenség hátába kerülhessen. Batu a hídnál harcolt, de seregét a magyarok visszaszorították. Vértesei közül harminc embert veszített, köztük egyik vezérét, Bakatut is. Szübeetej csak megkésve tudott a folyón átkelni, ezt Batu a későbbiekben egy gyűlésen a szemére is vetette. Szübeetej azzal védekezett: Batu csak arról tudott, hogy a felső folyásnál a víz sekély, s hogy híd is van. Átkelt tehát és harcba elegyedett, de nem tudta, hogy ő az alsó folyásnál még nem fejezte be a hídépítést.[9]

Az éjszaka eseményeinek rekonstruálásához célszerű részletesen elemezni a források állításait, azonban még mielőtt ezt ehhez hozzáfognánk, tisztázni kell egy kérdést:

[6] Rogerius mester siralmas éneke. A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981. (a továbbiakban: TE) 129–130. o.

[7] Munkámban elsősorban a Spalatói Tamás által közölt adatokat használom, mivel a leírás alaposabb vizsgálata alapján elfogadhatóbbnak tartom mint Rogeriusét. Így a források megítélésével kapcsolatban Veszprémy László véleményével értek egyet, mely szerint a csata rekonstruálásának szempontjából Spalatói Tamás leírása a legteljesebb forrás. (*Veszprémy László:* Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez. In. *Iskolakultúra,* 1994. 15–16. szám, 28. o.)

[8] *Spalatói Tamás:* A salonai és spalatói főpapok története. TE 175–176. o.

[9] A Jüan dinasztia története. 120. tekercs. (Részlet Szübeetej életrajzából) TE 83. o.

Általánosan elfogadott az a nézet, hogy a tatárok[10] szándékosan csalták a magyar sereget odáig, ahol a Szübeetej által kigondolt terv szerint győzelmet arattak. Így utólag, az események ismeretében valóban elfogadható ez a magyarázat, csakhogy a csata előtt mindez egyáltalán nem lehetett ennyire egyértelmű. Azt a feltételezést elfogadhatjuk, hogy Pestig csak a tatár sereg előörsei törtek előre. Ezt leginkább az események időrendje bizonyítja, mivel az orosz kapu március 12-i áttörése után már 15-én Pest alatt portyáztak, így Strakosch-Grassmann számításai szerint napi 73 kilométert kellett megtenniük.[11] Mivel a főerőkkel nagyszámú fogoly (hasar) és málhavonat mozgott erre a teljesítményre csak egy váltott lovakat használó, könnyű felszerelésű egység volt képes.

Az előörsök egészen a királyi sereg megindulásáig a környéken fosztogattak és felderítést végeztek, majd összegyülekeztek és a folyamatos harcérintkezést fenntartva kísérték az előre nyomuló magyarokat. Amikor a királyi sereg elindult, még úgy hírlett, hogy a tatárok serege csak fél napi járóföldre van Pesttől. Ennek ellenére legalább hét napot kellett menetelniük, míg a Sajóhoz értek, ahol a csatára sor került. [12]

Hét nap fáradságos, napi 20–25 kilométeres menetelés, állandó harckészültségben, mivel hol itt, hol ott tűntek fel kisebb tatár csapatok, így bármikor várható volt az ellenség támadása. Az éjszakákat hasonlóan éberen várakozva tölthették. Nem csoda, hogy hét nap után, melynek során mintegy 160 kilométert tettek meg, elfáradt a sereg és alkalmas helyen letáborozott. Másrészt az ellátás miatt is indokolt volt ez a megállás. Ismét hangsúlyoznom kell, a sereg abban a hitben indult el hogy egy félnapos menet után ütközetre kerül sor. Így a málha, legfőképp az élelem és takarmány mennyisége is, erre méretezett lehetett. Az üldözés tovább folytatása komoly döntés elé állíthatta Bélát, mivel utólagosan kellett megszervezni – hosszabb időre – a sereg ellátását. Ne feledjük, hogy a menetet április elején kellett végrehajtani, amikor még legeltetéssel nem biztosítható a takarmányozás, a sereg ellátása pedig a tatárok által kirabolt vidéken valószínűleg nem volt megoldható. Feltételezhető, hogy a Muhinál kialakított szekérvár ennek a pótlólagosan megszervezett utánpótlásnak is köszönhető, azaz a nagyszámú szekér meglétének, de az sem zárható ki, hogy a Sajónál való megállásban is szerepet játszott egy újabb, utánpótlást szállító szekérkaraván bevárásának szándéka. Persze a fáradtság és – az ellátási nehézségeken túl – a hely fekvése is indokolhatta a megállást, hiszen a Pestről jövő út itt ágazik el északnak és északkeletnek.

[10] Szándékosan használom a tatárok megnevezést a pontosabb mongolok helyett, mivel a források is ezt használják. Minthogy azokat idézem, nem tartanám szerencsésnek két különböző megnevezés alkalmazását.

[11] *Gustav Strakosch-Grassmann:* Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242. Innsbruck, 1893. 69. o.

[12] A csatával foglalkozó tanulmányok között, egyedül Veszprémy László írásában találkoztam menetszámvetéssel. Ő napi 12–17 kilométeres menetteljesítménnyel számol. Megítélésem szerint ennél magasabb értéket is számíthatunk, mivel a források is kiemelik, hogy a menet fárasztó volt. (*Veszprémy:* i. m. 32. o.)

A megerősített tábor elegendő biztonságot jelentett a váratlan támadás ellen, no meg éjszakánként ezer őrt is állítottak. Rogerius arról is ír, hogy a hídhoz is őrséget állítottak, ez azonban valószínűleg a táborhoz közelebb fekvő Hejő hídjára vonatkozhatott.

A táborverés volt az események fordulópontja. Egészen addig Batu kezében volt a kezdeményezés, hiszen a portyázók meghatározott irányba csalták a magyarokat. Elképzelhető, hogy a Sajó környékén, talán éppen átkelés közben – hasonlóan a Kalka–menti csatához, ahol Szübeetej volt a tatár sereg fővezére – támadtak volna. Azonban a táborverés ezt a tervet fölborította. Ugyan milyen csapda az, ahova besétál az ellenség, tábort üt, azt jól megerősíti, és ahhoz, hogy meg lehessen támadni, egy folyón kell átkelni, melynek leküzdése komoly gondot okozhat.? Ha valóban Muhinál akarta volna megállítani Béla seregét elég lett volna a hidat lerombolnia. Azzal hogy a magyarok letáboroztak, Batu kezéből kicsúszott a kezdeményezés, meg kellett változtatnia eredeti elgondolását.

A királyi seregben minderről semmit nem tudtak. Mivel nem szerveztek felderítést, nem is sejthették, hogy néhány kilométerre, a Sajó túlsó oldalán a tatár főerők táboroznak, amelyeket már több mint egy hete keresnek.

Időnként láttak feltűnni kisebb tatár csapatokat a Sajó túlsó partján, azonban ez a több napos üldözés után már nem jelentett újdonságot számukra, ezért nem is fordítottak gondot a Sajó hídjának őrzésére. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem voltak tisztában azzal: nagy létszámú tatár sereg tartózkodik az ország keleti területén, hanem sokkal inkább arra utal, a hosszú üldözés után egyre inkább kételkedtek abban, hogy sor kerül a csatára. Egyre többen hangoztatták azt a véleményt, hogy nem komoly tatár támadásról van szó, hanem csak egy kun rablócsapat betöréséről, ami gyakran előfordul az ország keleti vidékén. („hallomásból tudtak arról, hogy Magyarországon ilyesmi már akárhányszor megtörtént. Ugyanis a kunok hirtelen szoktak betörni, és az ország egy részét elpusztították, mielőtt a magyarok összegyülekeztek, aztán pedig sietve visszavonultak.")[13] Az, hogy a veszély nagyságát így lebecsülték, egy jól bevált könnyűlovas stratégia eredménye, tudniilik a menekülő, harcérintkezést kerülő ellenség az üldöző szemében egyre inkább veszít a félelmetességéből. Már a kalandozó magyarok is sikerrel alkalmazták ezt a fogást a brentai csata előtt, és a Kalka–menti csatát is a tatárok több napos visszavonulása előzte meg.

A szökött rutén fogoly figyelmeztetése

Spalatói Tamás szerint a tatár sereg előtt negyvenezer fejszés járt az előrevonás biztosítása céljából. („Volt pedig nekik negyvenezer fejszésük, akik a sereg előtt járva, erdőket irtottak, utakat egyengettek, és mindenféle akadályt elhárítottak").[14] A létszám valószínűleg erősen eltúlzott, de azt más források is megerősítik, hogy a meghódított területekről munkásokat hurcoltak magukkal.[15] Valószínűleg a rutén szökevény is ilyen

[13] *Rogerius:* i. m. TE 129. o.

[14] *Spalatói Tamás:* i. m. TE 174. o.

[15] Részletesen foglalkozik a kérdéssel Schutz Ödön aki a „hasar" nevet használja a fogoly munkásokra. *Schutz Ödön:* A mongol hódítás néhány problémájához. *Századok,* 1959. 220. o.

„munkaszolgálatos" lehetett.[16] Azt nem tudhatta, hogy Batu mikorra tervezi a támadást, de bizonyos jelekből következtethetett rá. A tatárok főerői valószínűleg a hídon akartak átkelni. Erre utal, hogy Batu herceg, a sereg fővezére ott harcolt. Az átkelés előkészítése során műszaki munkákat végeztethettek a foglyokkal, hogy az utat kijavítsák és a hidat megerősítsék. A hét hadigép sem véletlenül bukkant fel a későbbiek során a hídfőn, mivel ha a magyar tábor ellen kívánták őket alkalmazni, akkor csak a hídon keresztül lehetett a több mázsás monstrumokat átszállítani. Arra a gázló nem alkalmas.

A rutén fogoly mindezeket tapasztalva juthatott arra a következtetésre, hogy a támadás éjszaka kezdődik. A fogságból alkonyat után szökhetett meg, ugyanis az éjszaka következő fontos eseménye ezt valószínűsíti.

Kálmán herceg és Ugrin érsek győzelme a hídon átkelt tatárok fölött

A rutén szökevény figyelmeztetése csaknem hét napos sikertelen üldözés után végre konkrét adat volt a tatárok helyzetéről. Babenbergi Frigyes kalandja már a pesti táborban feltüzelte a sereg egy részének harci kedvét.[17] Ugrin érseket még a személyes bosszúvágy is sarkallta a szégyenletes vereség miatt, amit még Pest alatt szenvedett el, mikor a tatárok egy mocsárba csalták katonáival.

A híradás olyannyira megalapozottnak tűnt, hogy Kálmán és Ugrin haladéktalanul összegyűjtötték fegyvereseiket és útnak indultak a hídhoz. Tették mindezt éjszaka, mivel Spalatói Tamás szerint éjfélre értek oda. A nap, mint említettük, 18.29-kor nyugodott le és figyelembe véve a szürkületet, mely kb. 19.30-ig biztosított némi fényt, nem nehéz belátnunk, hogy csakis sötétben indulhattak el, hiszen a tábor nem lehetett annyira messze a hídtól, hogy világosban indulva csak éjfélre érjenek oda.

Itt rövid pár gondolat erejéig meg kell szakítanom az események elemzését, mivel a híd és a tábor helyének kérdése bővebb magyarázatot igényel. Spalatói Tamás azt írja, hogy a híd a magyarok táborától nem messze kötötte össze a folyó két partját. Ez jó támpont lenne, ha ismernénk a híd, vagy akár a tábor helyét.

E kérdés tisztázása érdekében a Magyar Történelmi Társulat Hadtörténelmi Bizottsága 1878 augusztusában terepbejáráson próbálta meghatározni a híd helyét. Kiindulási alapjuk Kápolnai István magyar királyi őrnagy elgondolása volt, aki a terepviszonyokat figyelembe véve Poga (a mai Muhi) és Köröm között feltételezte a híd helyét, mivel véleménye szerint ott volt a legkeskenyebb az ártér. A bizottság, a terepet értékelve, nem találta megalapozottnak Kápolnai feltételezését, mivel úgy tapasztalták, hogy az ártér éppen az említett helyen a legszélesebb. Sokkal meggyőzőbbnek tűnt, hogy a híd Ónod és

[16] A tatárok nem csak munkavégzésre hurcolták el a meghódított területek lakosságát, hanem a férfiakat besorozták a seregbe. Általában a tatár csapatok előtt harcoltak, mintegy martalékként. Az foglyokból szervezett tizedek élén tatárok álltak, hogy megakadályozzák az árulást. (Jelentés *Julianus* második útjáról. TE 105. o.) Egy ilyen alakulatból sokkal nehezebb lehetett megszökni, mint a munkások közül. Ezért valószínűbbnek tartom, hogy a rutén munkaszolgálatos volt.

[17] Babenbergi Frigyes a király hívására érkezett Pestre, de csak kis létszámú csapatot vitt magával. A király saját fegyvereseit nem engedte a tatárok ellen, Frigyes azonban kevés emberével üldözőbe vett egy tatár csapatot. Egy tatárt megölt, egyet pedig foglyul ejtett. „Ezért a magyarok, megragadva az alkalmat, egyhangúlag ócsárolni kezdték a királyt és magasztalni a herceget." *Rogerius:* i. m. TE 125. o.

Sajóhídvég között húzódott.[18] Ezt bizonyíthatja az ónodi vár helye és Sajó*hídvég* neve. Ennek ellenére mindkét elképzelés visszaköszön a csatával foglalkozó tanulmányokban, sőt Strakosch-Grassmann egy ettől eltérő variációt közöl. A hidat Sajópetrihez helyezi, minthogy megítélése szerint közel–távol az a legalkalmasabb hely.[19] A kérdést Ágoston István is megvizsgálta, véleménye szerint valamiféle egykori híd létét feltétlenül bizonyíthatják az ott lévő kavicsbánya medrében látható cölöpmaradványok.[20] A terepen végzett megfigyeléseim alapján egyet kell értenem ezzel az állásponttal. A cölöpnyomok jelentős méretű hídra utalnak. A két cölöpcsoport kb. 200 méterre áll egymástól. Valószínűleg nem a Sajó volt ilyen széles, sokkal inkább a mocsaras ártér miatt volt szükség a figyelemre méltó hosszúságra.

A maradványok elméletileg bizonyítani látszanak Kápolnai feltevését, azonban az ónodi vár pozíciója, Sajóhídvég neve, és az hogy a szántásban követhető postaút Muhi mezőváros maradványaitól Ónodra vezet,[21] mind-mind arra utal hogy Ónodnál *is* átkelőhely volt. Nem valószínű azonban, hogy az onnan 2,5 kilométerre fekvő Körömnél egyidejűleg egy másik híd is létezett volna.[22]

Az ellentmondás azonban csak látszólagos. A Muhi és Köröm közötti híd minden valószínűség szerint korábbi; az Ónod–Sajóhídvég közötti átkelőhely jelentősége a Czudar–család idején, a XIV. sz.-tól nőtt meg, a vár pedig csak a XV.sz elején készült el.[23] A körömi hídnyomok tehát minden bizonnyal az azt megelőző időből származnak. Muhi mezőváros,1995 áprilisában megkezdett feltárása kapcsán sor kerül majd a cölöpök dendrokronológiás vizsgálatára,[24] így hitelesen tisztázható a hídmaradvány kora. Ettől függetlenül, a fenti gondolatmenet alapján, mintegy kizárásos alapon, a Kápolnai-féle változatot tartom elfogadhatónak, tehát a csatában kulcsszerepet betöltő híd Poga (a mai Muhi) és Köröm között húzódhatott. Így nem okoz gondot a Sajó feltételezhetően többszöri mederváltozása sem, mivel a hídmaradványok helye azt az adott szakaszon egyértelműen behatárolja. Azt azonban ismételten is hangsúlyoznom kell, hogy a cölöpnyomok által feltételezhető hídszélesség jelentős nagyságú mocsaras árteret feltételez.

[18] *Thallóczy Lajos:* A Magyar Történelmi Társulat Hadtörténelmi Bizottságának jelentése. *Századok,* 1878. (12. mell.)

[19] *Gustav Strakosch-Grassmann:* i. m. 78. o.

[20] *Ágoston István:* i. m. 25. o.

[21] *Éri István – Bálint Alajos:* Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei. Budapest, 1959. 4. o.

[22] Bolla Ilona tanulmányában kiemeli, hogy a hidak létesítése és fenntartása rendszeresen jelentős költségeket igényelt amit az építtető a hídvámokból fedezett. A híd működtetése ezzel együtt jövedelmező pénzforrás is volt. Így adott területen csak az uralkodó által engedélyezett helyen működhetett rév, vagy hídátkelő. (*Bolla Ilona:* A középkori magyarországi hidak történetéhez. In. Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Budapest, 1980. 34. o.)A postaút ÉK-i irányba való megtörése az egy kori Muhi mezőváros területén arra utalhat hogy a korábban csaknem egyenesen a körömi hídátkelő felé vezető utat az újabb ónodi hídeltérítette.

[23] Borsod Vármegye. Vármegyei szociográfiák. Budapest, 1939. 108. o.

[24] A faanyag vizsgálata mindeddig (1997 nyara) nem történt meg, azonban a maradványokkal kapcsolatban több feltételezés látott napvilágot. Felmerült a híd népvándorlás-kori eredete is, ám a helyi lakosok állítják, hogy az ötvenes években a kavicsbányászat miatt a villanyoszlopokat cölöpözték körül, s ennek maradványai láthatók. *Grinaeus András* személyes közlése. A dendrokronológiás vizsgálat során a faanyag korának meghatározása céljából ismert korú minták évgyűrűszerkezetét hasonlítják a vizsgált anyagéhoz.

Kápolnai feltételezését a helyszínen folytatott megfigyeléseim is igazolni látszanak, mivel a hídmaradványok által kijelölt átkelési irányban Muhi és Köröm felől földnyelv nyúlik az egyébként valóban széles ártérbe.

A tábor helyéről azt írja Spalatói Tamás, hogy nem volt messze a hídtól, de arról is említést tesz, hogy Batu egy dombról megszemlélte a magyarok táborát.[25] Ez utóbbi állítás nem egyeztethető össze azzal az általánosan elfogadott feltételezéssel, hogy a magyar tábor az egykori Muhi körzetében terült el. A környéken ugyanis nincs olyan domb, ahonnan az említett területet be lehetne látni. Annak ellenére, hogy Ágoston István több kiemelkedést is felsorol,[26] helyszíni tapasztalataim alapján kijelenthetem, azok egyike sem alkalmas egy tábor szemrevételezésére. A halmok átlagosan csupán 3–4 méterrel magasabbak az átlagos talajszintnél. Ez jószerivel még arra sem elég, hogy az ártér fái fölött átlásson az ember, nem hogy egy legkevesebb másfél négyzetkilométeres tábort megfigyeljen.

Véleményem szerint, ha ilyesmire sor került akkor az a Nyékládházától nyugatra húzódó, észak-dél irányú dombsorról történt, a magyar tábor pedig a Hejő bal partján, Nyékládházától délre települt. A magaslattól való, 2–3 kilométeres távolság még lehetővé teszi a megfigyelést, azonban Breit József álláspontját, azaz hogy gyakorlott szem 5000, vagy 10 000 lépés távolságból is eleget láthatna,[27] nem tartom elfogadhatónak.

E rövid kitérő után térjünk vissza a muhi éjszakába! Kálmán herceg és Ugrin érsek csapatai a sötétség miatt csak lassan tudták megtenni a hídhoz vezető, mintegy hét kilométeres utat. Ha nem lett volna a jól kitaposott, széles út, nem valószínű, hogy vállalkoztak volna az éjszakai menetre. A hídhoz érve megpillantották a tatárokat. Ez sötétben nem lehetséges, csak ha a tatárok megvilágították magukat. Az átkelt elővédek a hídfőnél letáboroztak és valószínűleg tüzeket raktak: áprilisban gyakoriak az éjszakai fagyok, de egyébként is hidegek az éjszakák.

A sötétben az előőrs nem számított a magyarok támadására, de fontos azt is leszögezni, hogy a tatárok sem akartak éjszaka támadni. A sötétség ugyanis a legfontosabb fegyverük – az íj – használatától fosztotta volna meg őket. A könnyűlovas íjász harcmodor e gyenge pontját már Bölcs Leó is felismerte, ezért javasolta, hogy a türköket éjszaka kell meglepetésszerűen megtámadni és kézitusában legyőzni.[28] A taktika ezen tételét jele-

[25] Érdekes momentum, hogy a tábor dombról való megszemlélését egyaránt leírja Spalatói Tamás (i. m. TE 175. o.) és Alaaddín Atamalik Dzsuvajni is. (*Dzsuvajni:* A világhódító története. TE 63. o.) Valószínűleg Spalatói vette át Dzsuvajnitól az információt.

[26] *Ágoston István:* i. m. 23–24. o.

[27] *Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1930. 5.k. 69. o., 93. jegyzet

[28] „Hátrányos nekik (ti. a türköknek) a fegyveres kézitusa is és az éjjeli támadások, melyek biztos sikerűek abban az esetben, ha a támadók egyik része hadirendben áll, a másik része pedig rejtve marad." (*Bölcs Leó:* Taktika. In: *Moravcsik Gyula:* Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1988. 21. o.) Olchváry is kiemeli a meglepetésszerű támadás jelentőségét. Ezt írja: „Az éjjeli világosság csak kis távolságra enged látni, korlátozza az áttekintést, benne minden tárgy nagyobbnak látszik, minden zaj erősebben hallatszik. Azért is az éjjeli támadás még harckész csapatokat is meglep, tévútra vezet, s rendesen a merészebb fél marad a győztes". (*Olchváry Ödön:* i. m. 518. o.) Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy Bölcs Leó művében nem zárja ki az íjászok éjszakai alkalmazását, ti. a frankok ellen hatásosnak tartja, ha íjászok éjjel rajtuk ütnek, mivel a táborukban szétszéledve helyezkednek el. (Bölcs Leó hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli: *dr. Vári Rezső.* In. A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. 50. o.) Ez látszólag alátámasztaná azt a feltevést, hogy a tatárok éjszaka akarták megtámadni a magyar tábort, azonban a Leó által leírtak egy ritkásan tele-

sen bizonyítja Kálmán herceg sikere. Helytelen tehát az a feltételezés, hogy a tatárok éjszakai támadást indítottak volna a híd ellen és a magyar tábort is éjszaka akarták megtámadni. Sokkal valószínűbb, hogy az átkelést és az előrevonást akarták végrehajtani sötétben, hogy hajnalhasadtával már megkezdhessék a magyar tábor bekerítését. Ezt a feltételezést Bölcs Leó taktikája is alátámasztja: a türkök, „a csatarendbe álláshoz pedig éjnek idején kezdenek".[29]

A magyarok menetből indítottak támadást a gyanútlanul várakozó tatár elővéd ellen. A rövid összecsapás, melyben óriási előnyt jelentett a sötétség, fényes sikert hozott Kálmánnak. Az átkelt tatárokat megölték, vagy a folyóba szorították. A győzelem után a hídfőn őrséget hagytak, majd visszatértek a táborba és lepihentek A krónikás szerint, Kálmán és Ugrin az éjszaka további részét is teljes készültségben felfegyverkezve töltötték. *A magyar hadvezetés valószínűleg még akkor sem volt tudatában annak, hogy a hídnál a tatár főerők elővédjével csaptak össze.* Ellenkező esetben bizonyosan nem térnek vissza a táborba, de legalább rombolják a hidat. Az, hogy Kálmán és Ugrin ébren maradt, sokkal inkább az elért sikernek és a harci láznak volt köszönhető mint a tatár támadástól való félelemnek.

Figyelembe véve, hogy a hídhoz éjfél körül érkeztek meg, az összecsapás, az őrségállítás és az ismét csak sötétben megtett visszaút idejét is számolva talán hajnali háromra érhettek vissza a táborba. Napkeltéig még két óra volt hátra, de a tábor nagy része bizonyosan felébredt, amikor visszatértek és megünnepelték a győzelmet.[30] Ne feledjük, ez volt az első komoly siker a tatárok ellen, de a támadás szokatlan merészsége is megérdemelte a csodálatot.

Batunak ismét módosítania kellett elgondolását, mivel Kálmán és Ugrin támadása alapjaiban borította fel azt a tervét, hogy az egész sereg a hidat használja a Sajón való átkelésre. Ha az éjfélt vesszük az átkelés kezdetének, akkor hajnali háromra – az eredeti terv szerint – két tömény (20 000 fő) tudott volna átjutni. A Borosy András által becsült sereglétszámot elfogadva[31] ez megközelítőleg az egész tatár sereg. Az, hogy Batu mindvégig a hídnál maradt a főerőkkel, szintén ezt támasztja alá. A hídfő elvesztése után megszűnt az átkelés lehetősége. Egy hidat akár kis erők is képesek megvédeni az arcból tá-

---

pült hadon való rajtaütésre értendők, tehát a siker feltétele, hogy a támadó íjászok be tudjanak hatolni a táborba ahol a felriasztott ellenséget viszonylag közeli lövésekkel semmisítik meg. Ezek a feltételek a muhi csata esetében nem teljesülnek, ti. a magyar tábor zsúfolt és zárt volt, valamint a sötétség miatt az íjászok még kis távolságra sem tudtak volna célzott lövést leadni.

[29]Uo. 19. o.

[30]A magyar sereg a tatárokkal való megütközés kérdésében érezhetően két pártra oszlott. Sokan a tatárokat csak amolyan rabló kun csapat félének tartották, mely időnként be-betört az ország keleti területeire. Az ingadozók, akik – a tatárokról érkezett hírek alapján – felmérték a veszély nagyságát, a 160 kilométeres „üldözés" után egyre inkább az előbbiek nézetét osztották. Sajnos így együtt ők alkották a sereg többségét. Nem véletlenül történt ez így, az ellenség elbizonytalanítása a tatár lélektani hadviselés jól bevált fogása volt. A sereg másik része, akik Kálmán körül csoportosultak, köztük Ugrin érsek is, harcolni akartak. Őket tekinthetjük a magyar sereg „héjáinak". Nem véletlen, hogy éjszaka is hajlandók voltak elindulni a hídhoz. A sikerük sokakat föllelkesíthetett a táborban. Gondoljunk csak arra a hatalmas ovációra, mellyel a pesti nép Babenbergi Frigyest ünnepelte, amikor az leterített egy tatárt, egy másikat pedig foglyul ejtett! Ehhez képest Kálmán győzelme valóban hőstett volt. Az ünneplés során velük tarthattak a templomosok is, így a hajnali riadónál nem véletlen, hogy már első kivonulásakor is Kálmánnal tartanak.

[31] *Borosy András:* Történetírók a tatárjárásról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1991. 1.sz. 16. o.

madókkal szemben. *A sötétben még azt sem lehetett megállapítani, hogy milyen nagyságú magyar erők állnak a túlsó parton.* Batunak ezért kellett módosítania az eredeti elgondolását.

Átkelés a Sajón

A főerők átkelését továbbra is a hídon akarta végrehajtani, azonban a hídőrség elűzése érdekében Sejbánt egy megkerülő osztaggal az északra fekvő gázlókhoz küldte. Szübeetejnek ugyanakkor jelentős erőkkel a Sajó alsó folyásánál kellett átjutnia, hogy a magyar tábort és a sereget hátbatámadja. Erre azonban csak virradat után kerülhetett sor, mivel sötétben csak a hídon volt lehetséges az átkelés.

Egy folyó leküzdése még manapság sem könnyű feladat. Nem csak a jelentős mennyiségű harci technika átszállítása jelent gondot, hanem az a követelmény is, hogy az akadályt nagy létszámú köteléknek kell leküzdenie, fegyelmezetten, a harcképesség megtartásával. Batu az éjféli összecsapást követően újabb elhatározást kényszerült hozni. A parancsok kiadására így hajnali 01–02 óra körül került sor. Ekkor még mindig sötét volt, így a menetet mindkét megkerülő köteléknek sötétben kellett végrehajtania. Sejbán feltehetően ismerte a gázló helyét, azonban azt sötétben szinte lehetetlen megtalálni. Jó esetben hajnalig jutottak a gázló közelébe, négy óra körül pedig már elég fény volt a tájékozódáshoz. Így nem sokkal napkelte előtt kezdhették meg az átkelést.

Gázlón a lovasság 125 centiméteres vízmélységig haladhat át, az alakzat minden esetben egyes oszlop. A vízmélység függvényében az átkelés sebessége a lépéstől (100 méter percenként) a könnyű vágtáig (250 méter percenként) terjedhet. 10 lovasra 30 métert számítva 1000 fő elméletileg 15–30 perc alatt tud átkelni.[32] Megközelítőleg ennyi lehetett Sejbán csapatának létszáma.

Szübeetejnek nehezebb dolga volt. A Sajó alsó folyásánál az átkelésre kedvezőtlen terepviszonyok uralkodtak. Kérdés, hogy valójában miként küzdötték le a folyót? Egyes vélemények szerint hidat építettek, mások szerint tutajt. Részemről inkább a hídra szavaznék, csatlakozva Hansgerd Göckenjan véleményéhez.[33]. A félreértés forrása, hogy a kínai forrás mongol szót használ az eszközre (szal-huja) melynek jelentése: szálfákat összekötni.[34] Azt, hogy ez mire vonatkozik, csak a terepviszonyok ismeretében értelmezhetjük.

A tutaj használatához nyílt víztükör és jól megközelíthető partszakasz szükségeltetik. A Sajó alsó szakaszán azonban éppen ez hiányzik. A körömi komp alatt feltűnően kiszélesedik az ártér, így az egyébként nem széles folyómeder megközelítése a mocsaras talaj miatt nehéz lehetett.

A tatárjárás idején a híd ritkaságnak számított. Kisebb vizeken gázlón, a szélesebbeken csónakon jutottak át az emberek, írja Csorba Csaba.[35] Megítélésem szerint a híd léte

[32] A számvetésekhez a Katonai zseblexikon adatait használtam. *Zachár Sándor* vk. örgy: Katonai zseblexikon. Budapest, 1939. 117–118., 215., 224. o.

[33] *Hansgerd Göckenjan:* Der Westfeldzug aus mongolischer Sicht. In: Wahlstatt 1241. Würzburg, 1991. 52. o.

[34] A Jüan-dinasztia története. TE 84. o., 3.sz. jegyzet

[35] *Csorba Csaba:* A muhi csata. Miskolc, 1991. 5. o.

pontosan azt jelzi, hogy más módon nem lehetett átjutni a folyón, valószínűleg éppen a széles, mocsaras ártér miatt.[36] Ezt egyébként Rogerius is megerősíti („mivel a víz nagy volt és mocsaras, nem volt hihető, hogy a hídon kívül bárki is átkelhessen")[37]. Szübeetejnek így mindenképpen valamiféle szükséghidat kellett építtetnie, hogy átkelhessen. A híd két részből állhatott, egyrészt egy szükséghídból mellyel a folyó medrét hidalták át, másrészt a mocsaras ártéren átvezető töltésből, vagy dorongútból. Csak a híd hosszúsága 50–60 méter lehetett,[38] melyhez a faanyagot a helyszínen kellett kitermelni és előkészíteni. Egy utász szakasz nappal egy óra alatt, kb. 8–15 méter bürüt (könnyű szerkezetű hidat) képes építeni, ha az anyag előkészítve a helyszínen van. Éjszaka az idő kétszeresével kell számolni.[39]Több ember alkalmazása valószínűleg kis mértékben csökkenti az időt, de közvetlenül a híd építésén egyidőben csak 20–30-an dolgozhatnak. Az ártér leküzdése már a sötétben megkezdődhetett, a hídverés azonban már világosban történt. Az átkelést legfeljebb reggeli 9 óra körül kezdhették meg, azonban könnyű hídon a lovasság csak lóról szállva, kettesével kelhet át. Nem csoda, hogy Szübeetej késve érkezett a csatába!

Batu parancsára hajnalra a hídfőbe vontattak hét hadigépet,[40] melyek az akkor már látható magyar hídőrségre köveket dobáltak és az íjászok is folyamatosan lőtték őket. A csatával foglalkozó tanulmányok egy része az éjfél utáni órákra teszi ezt az eseményt,[41]

[36] A Sajó viszonylag nagy (6500 négyzetkilométer) vízgyűjtő területe miatt a folyó vízhozama széles határok között változik. Száraz időszakban 4 köbméter másodpercenként, míg áradáskor az 520 köbmétert is elérheti másodpercenként. 1940-ben a márciusi olvadás – az akkor már meglévő árvízvédelmi létesítmények ellenére – jelentős árvizet okozott. Az áradás jelentősebben a Sajó jobb parti területeit öntötte el, csaknem a Hejőig terjedően. (*Siklósi Szabolcs:* A Sajó, Zagyva és a Tarna 1940 évi árvizei. Budapest, 1943. 3., 6. o.) A csata idején valószínűleg már levonulhatott az árhullám, mivel a magyar sereg alkalmas helyet talált a táborozáshoz és a híd is használható volt. A problémát a visszamaradt pangó vizek és a felázott árterek jelenthették az átkelés szempontjából.

[37] *Rogerius:* i. m. TE 129. o.

[38] A Sajó Ónod felett 60–80 lépés, alatta 100–150 lépés széles. *Olchváry:* i. m. 506. o.

[39] *Schmoll Endre* ny. örgy.: Haditechnikai alapismeretek. Budapest, 1933. 3.k., 103. o.

[40] Zichy Ladomér kétségbe vonja, hogy a mozgékony tatár sereg hadigépeket szállított volna magával. (*Zichy Ladomér:* A tatárjárás Magyarországon. Budapest, 1934. 49. o.) Részben igaza van, mivel a harceszközöket többnyire a helyszínen készítették el. Esztergom ostromához harminc hadigépet készítettek a helyszínen.(*Rogerius:* i. m. TE 145. o.) Többnyire azonban magukkal szállították, mint Lori város elpusztításakor Csaghataj, aki mindenféle gépezettel indult el. (*Kirakosz Gandzakeci:* Az örmények története. TE 77. o.). A tatár sereghez tartozó kínai mérnökök és mesterek biztosították, hogy akár a helyszínen talált megfelelő minőségű anyagokból is képesek voltak elkészíteni a szükséges hadigépeket. A házak faszerkezete rendszerint jó minőségű faanyagot biztosított. Nem tudni, hogy milyen hadigépet használtak, ti. torziós katapultát, vagy ellensúlyos trebuchet-et. Figyelembe véve, hogy a hídfőnél kb. 200 métert kellett átlőni, – a Fegyvertípusok encilkopédiájában közölt adatok alapján – mindkét eszköz szóba jöhet. Azonban a trebuchet 274 méteres lőtávolsága 136 kg-os lövedékkel pusztán spekulatív érték.(Fegyvertípusok enciklopédiája. Budapest, 1995. 160. o.) Az Acta Archeologica rekonstrukciós kísérletek eredményét közli, mely szerint a legnagyobb lőtávolságot – 168 m – 2000 kg-os ellensúllyal és 15 kg-os lövedékkel érték el.(*Peter Vemming Hansen – Nykobing Falster:* Experimental Reconstruction of a Medieval Trébuchet. In. *Acta Archeologica,* 1993. 204. o.) A trebuchet inkább ostromgépnek alkalmas, a Sajó hídjánál feltehetően torziós katapultákat alkalmaztak. (Ezúton szeretném megköszönni lektoromnak, *Veszprémy Lászlónak*, hogy a hadigépekkel foglalkozó irodalomra felhívta a figyelmemet és azt rendelkezésemre bocsátotta.)

[41] *Breit:* i. m. 83–84. o. ; Magyarország hadtörténete. Budapest, 1984. 1.k., a csatával foglalkozó részt, *Borosy András* írta, 43. o. ; *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 123. o. ; *Zarnóczki Attila:* A muhi csata. *Venatus,* 1991. 2. szám, 14. o. ; *Ágoston:* i. m. 41. o. ; *Veszprémy:* i. m. 33. o.; *Geoffrey Regan:* Hadászati balfogások. Budapest, 1993. 40. o.

azaz a hadigépek és az íjászok a sötétben lőtték volna a túlsó parton álló hídőrséget. Ez tökéletesen értelmetlen lett volna, mivel sem a célt, sem a kilőtt lövedék becsapódását nem lehetett volna látni. Az, hogy csak ijesztgetésként lövöldözzék a hadigéphez használatos faragott kőgolyókat és a harci nyílvesszőket, meglehetősen drága vállalkozás lett volna, főleg hogy – kőbánya hiányában – távolról kellett oda szállítani a lövedékeket.[42]

A beérkező Sejbán csapatával hátba támadta a hídőrséget, akik őrhelyüket elhagyva a táborba menekültek. Ezzel 6 óra tájban szabaddá vált a híd a főerők előtt. (1.sz.ábra)

10 000 lovas átkelése, ha lépésben haladnak, ötös oszlopban, 30 méteren 50 lovassal számolva, elméletileg 60 percig tart. Mivel Batu a sereget megosztotta azzal, hogy Szübeetejt elküldte, a hídnál maradt 10-12 000 fő 8 órára befejezhette az átkelést.

Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a számításoknál a Borosy András által kalkulált 20-25 000 fős létszámot használom, mivel az ad elfogadható értéket.[43] Annál lényegesen nagyobb erő (60-100 000 fő) átkelése már olyan jelentős időt igényelt volna, ami megkérdőjelezné a csata napját, 11-ét.

Események a hídőrség elűzése után

A menekülő őrök a táborba érve lármát csaptak és sikerült felébreszteniük a gondtalanul alvókat, akik azonban, látva, hogy Ugrin és a templomosok magisztere Kálmán herceg vezetésével csapataikkal kivonulnak, nyugodtan folytatták tovább megszokott reggeli tevékenységüket. Nem vették komolyan a támadást, úgy gondolták, hogy az éjszakai összecsapáshoz hasonlóan Kálmán ismét szétveri a tatárokat. Sejbán csapata az őrség elűzése után, a főerők átkelésének biztosítása érdekében, tizedenként szétoszolva megközelítette a magyar tábort és felderítést végzett. (A tatárok, „sáskák módjára kis csapatokban pattantak fel a földről")[44] Kálmán herceg először csak a portyázó lovasokkal találkozott, azonban az idő előrehaladtával egyre nagyobb létszámú csapatokkal találta szembe magát, amelyek már nem menekültek hanem vállalták a harcot. A kialakuló összecsapásokban több katonája megsebesült, ezért visszatért a táborba. Már gyanította, hogy jelentős nagyságú erők támadása várható. Arra számított, hogy időközben a sereg fegyvert öltött, így késedelem nélkül felvehetik a harcot. Ezzel szemben fölháborító érdektelenséget tapasztalt, a király még parancsot sem adott fölkészülésre. Az emiatt kialakuló vita heves veszekedéssé fajult, melynek során Ugrin nyilvánosan szidalmazta a királyt is („fennhangon kezdte a királyt hanyagságáért korholni, majd Magyarország minden zászlósurát tunya gyávasággal vádolni, mert *ekkora veszedelembe kerülve* sem az életükkel nem törődnek, sem az *ország megmentésére nem készülődnek.*").[45] Végül az időközben fegyvert öltött csapatokkal megerősödve ismét kivonult a tatárok ellen.

[42] Alkalmas kőanyag hiányában esetenként – a súly növelése érdekében – vízbe áztatott fatuskókat is használtak lövedékként.. A lövedékek átkagosan, 50-75 kg súlyuak voltak. (*Kalervo Huuri:* Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen. Helsinki, 1941. 186. o.)

[43] *Borosy :* i. m. 16. o.

[44] *Spalatói:* i. m. TE 176. o.

[45] *Spalatói:* i. m. 176.o.

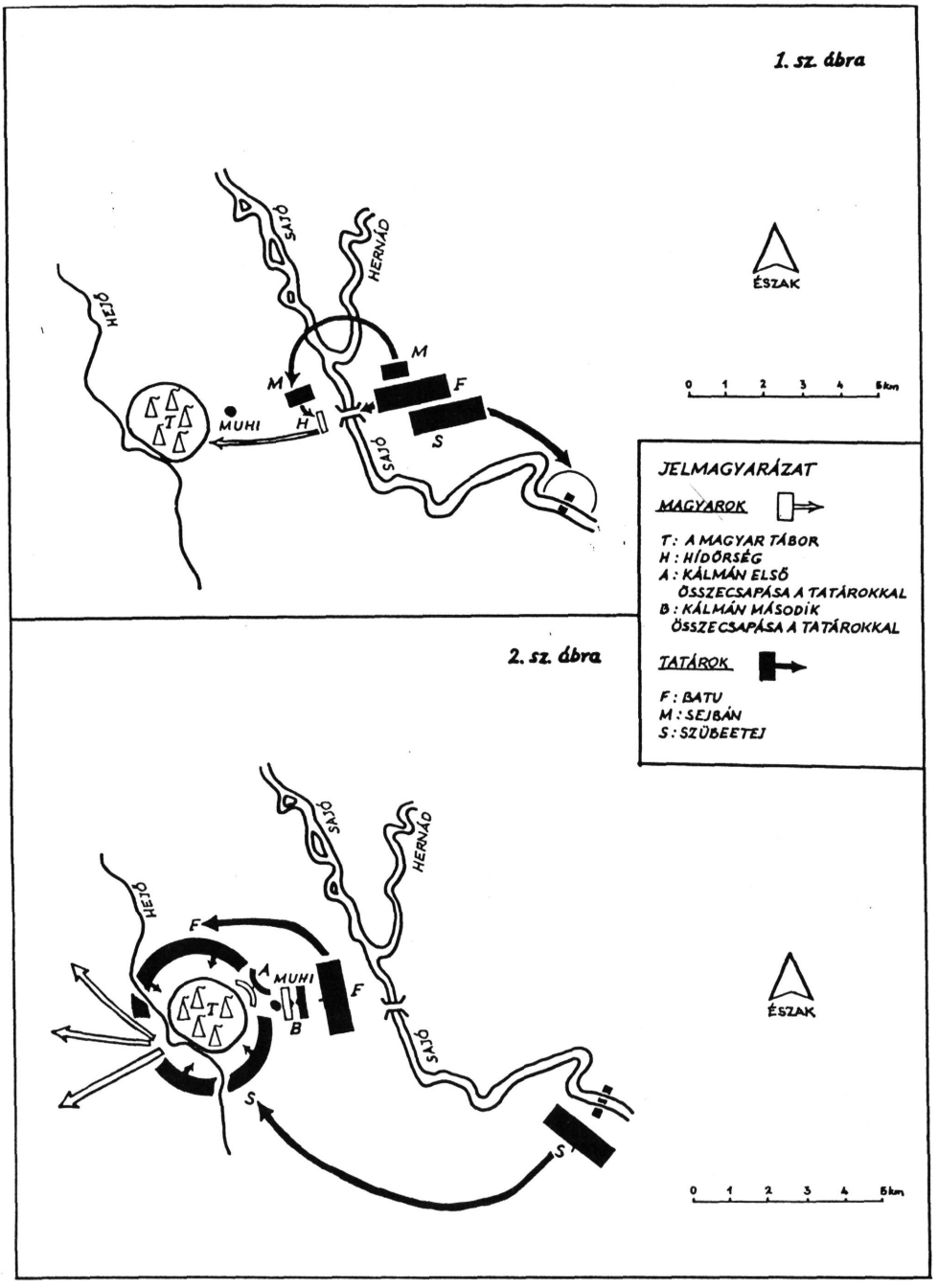
1. sz. ábra
SAJÓ
HERNÁD
HEJŐ
M
M
F
S
T
MUHI
H
SAJÓ
ÉSZAK
0 1 2 3 4 5km
JELMAGYARÁZAT
MAGYAROK
T: A MAGYAR TÁBOR
H: HÍDŐRSÉG
A: KÁLMÁN ELSŐ ÖSSZECSAPÁSA A TATÁROKKAL
B: KÁLMÁN MÁSODIK ÖSSZECSAPÁSA A TATÁROKKAL
TATÁROK
F: BATU
M: SEJBÁN
S: SZÜBEETEJ
2. sz. ábra
SAJÓ
HERNÁD
HEJŐ
F
A
MUHI
F
B
T
S
SAJÓ
S
ÉSZAK
0 1 2 3 4 5km

A második összecsapásra az egykori Muhi falunál került sor,[46] csakhogy akkor már az átkelt töménnyel kerültek szembe. Kemény küzdelem után végül meghátrálásra kényszerültek, mivel Szübeetej időközben befejezte az átkelést és a tábort támadta, de a harcolók hátát is fenyegette. (2.sz.ábra)

A táborban általános fejetlenség uralkodott. Sokan csak akkor döbbentek rá, hogy az egész tatár sereg támadása zúdult rájuk. Ha nem tör ki a pánik, hatékonyan védekezhettek volna, hiszen a tábort jól megerődítették. Amennyiben éjszakáig kitartanak, talán sikeresen kitörhettek volna. Ami következett, az már a tatárok által többször sikeresen alkalmazott lélektani harc volt.

A muhi csatával oly sokszor párhuzamba állított, Kalka–menti csatában hasonló történt. A tatárok a csata első fázisában csak a folyón átkelt erőket verték szét részenként. Msztiszlav kijevi fejedelem azonban nem kelt át, hanem elsáncolta magát a folyó partján, egy magaslaton. Három napig tartotta magát, akkor megtört és egyezségre lépett Szübeetejjel, aki váltságdíj ellenében szabad elvonulást ígért. A tábort feladó kijevieket aztán lemészárolták.[47] Az erősebb magyar sereg hasonlóképpen tarthatta volna magát, hiszen a tatárok a tábor nagy mérete miatt nem tudtak jelentékenyen ártani a bent levőknek. Zrínyi Miklós számításai szerint 142 lovas elhelyezése táborban, 17 550 négyzetmétert igényel (225 X 78 m).[48] 20 000 főre számítva, 2 560 000 négyzetmétert kapunk, ami 1600 X 1600 méteres tábornak felel meg. Ugyancsak Zrínyi írja, hogy 48 000 embernél több nem fér egy táborba. Érdemes ezt is figyelembe venni a sereglétszámok meghatározásánál főleg, hogy a Zrínyi által alapul vett seregben 30 000 gyalogos jut 18 000 lovasra.[49] Így a Muhinál táborozó lovas seregre lényegesen kisebb létszám vonatkozhat. Reálisan 20-25 000 fő lehetett együtt. Visszatérve a csatához, egy 1600 méter szeles tábornak[50] vajon mit árthattak a tatárok nyilai, melyeknek hatásos (nem célzott) lőtávolsága 3–400 méter volt? (Ebből még le kell vonni azt a távolságot, amennyire meg tudták közelíteni a tábort.) Sokkal többet ártott a kétségbeesés. A tábor körül száguldozó lovasok tömege, akik kedvük szerint lőttek mindenkire, aki a tábor szélén felbukkant, de a gyújtónyilak nyomán fellobbanó tüzek is, a kiszolgáltatottság érzését gerjesztették.

A jól bevált taktika ismét meghozta a sikert. A nyugati oldalon lazuló gyűrű[51] sokakat csábított menekülésre, akiket aztán az üldöző tatárok kíméletlenül legyilkoltak. Lett volna esély a túlélésre, ha maradnak, amiként életben maradtak azok, akik kivárták az éjszakát a táborban („amikor beesteledett, és a *tatárok is elpihentek,* akkor sem nyílott szabad

[46] Erre utalhatnak a feltárások során előkerült korabeli hadianyag- és felszerelésmaradványok. *Éri Bálint:* i. m.

[47] *Razin:* A hadművészet története. Budapest, 1961. 2.k., 206. o.; *Sir Charles Oman:* History of the Art of War in the Middle Ages. II. k. 326. o. A csata kérdésével foglalkozik még *Font Mária:* Oroszország, Ukrajna, Rusz. Pécs 1995. 116–117. o., azonban az összecsapás részleteire nem tér ki.

[48] *Zrínyi Miklós:* Tábori kis tracta. Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1957. 127. o.

[49] Uo. 122. o.

[50] Az általam közölt méretet a tábor minimumának lehet tekinteni. Id. Okváth Imre nem részletezett számítások alapján, 3 X 4 kilométeres értéket ad meg. (*Id. Okváth Imre* kéziratos dolgozata Muhiról. 162. o.)

[51] Göckenjan is kiemeli Carpinire hivatkozva, a tatár taktika eme tipikus eljárását. (*Göckenjan:* i. m. 70. o.)

út a futni szándékozóknak. Bármerre is igyekeztek az éjszaka sötétjében, mindenütt a még lélegző, vagy sebeikben nyöszörgő szerencsétlenek testébe botlottak.")[52]Ne feledjük, ez az éjszaka is holdatlan, sötét volt.

Befejezés

A muhi csatában a kor legjobb hadseregével került szembe a magyar haderő. Nem a magyar katonák vitézségével volt baj, hanem a sereg vezetésével. A csata reggeléig nem rendelkeztek pontos információkkal az ellenség főerőinek helyzetéről. A tatár portyázók ezzel szemben folyamatosan ellenőrizték a magyarok tevékenységét, sőt Batu személyesen is megfigyelte az elhelyezkedésüket. Jól látta, hogy a Pest alá küldött elővédek színlelt menekülése és az, hogy a megelőző napokban zavartalanul táborozhattak, a magyarokat gondatlanná tette. A megerősített tábor és a nehezen járható terep hamis biztonságba ringatta őket.

A magyarok váratlan megállása és táborverése azonban fölborította Batu terveit, ezért, látva, hogy a hídra nem fordítanak gondot és őrséget is csak a tábor körül állítanak, a támadás mellett döntött. Az egész seregnek a Sajó hídján kellett volna átkelnie, mivel az éjszaka sötétje miatt ez más módon nem volt lehetséges. A véletlenek azonban ismét a magyaroknak kedveztek. Az orosz fogoly figyelmeztette őket a támadásra, Kálmán időben oda érkezett, hogy megakadályozza az átkelést. Batunak ismét változtatnia kellett szándékain. Kálmán csapata azonban a vártnál hamarabb volt képes felvenni a harcot az előörsökkel és gyors helyzetfelismerése nyomán Batu töménye már jelentős erőkkel találta magát szemben. Az erőviszonyok kiegyenlítettek voltak, mivel Batu Szübeetejt a sereg felével az alsó folyáshoz küldte, azonban a magyar sereg sem teljes létszámban vonult ki a táborból, hanem megközelítőleg csak a sereg fele. A hasonló létszámviszonyok mellett a nehézlovasság erőfölénye érvényesült. Amennyiben a teljes magyar sereg kivonul, lett volna esély a tatár sereg részenkénti szétverésére.

A kemény küzdelemben Bakatu nevű vezérét és harminc vértesét veszítette el Batu.[53] Nem sikerült a magyarokat készületlenül meglepnie, Szübeetej késett és a sereg már-már visszafordult. Batunak személyesen kellett őket a harcba visszakergetni („olyan félelem fogta el őket, hogy mind megkísérelték a megfutamodást. Batu azonban kirántotta a kardját és rájuk szegezte, mondván: Ne fussatok!")[54] Időközben Szübeetej megérkezett és sikerült bekeríteni a magyar tábort, azonban oda már nem tudtak betörni. Valószínűleg

[52] *Spalatói:* i. m. TE 178. o.

[53] Az itt említett vértesek alatt valószínűleg a Dzsingisz kán által felállított nappali őrség harcosait kell érteni. A korábban nyolcvan fős csapatot később nyolcezerre töltötték fel, nyolc ezredbe szervezve, melyből négy volt testőrcsapat. Feladatuk volt, hogy: „béke idején nappali őrök legyenek, háborúban pedig álljanak elől, és legyenek vitéz bajnokok." Dzsingisz halála után Ögödej örökölte a csapatot.(*Ligeti Lajos:* A mongolok titkos története. Budapest, 1962. 103. o.) A hadjárat idejére Batu egy–két ezredet kaphatott testőrségnek, mely egyben a sereg legmagasabb harcértékű egységének számított. Mivel az első sorokban a meghódított területekről besorozottak harcoltak, nagyon kritikus helyzetnek kellett kialakulnia ahhoz, hogy a vérteseket is harcba vessék. Így a látszólag csekély, harminc fős veszteségük azt jelzi, hogy az elöl harcoló csapatok komoly vereséget szenvedtek. Ez mintegy megerősíteni látszik Carpini leírását, hogy Batunak karddal kellett visszakergetni a menekülőket a csatába.

[54] *Johannes de Plano Carpini:* Az általunk tatároknak nevezett mongolok históriája. TE 236. o.

Szübeetej volt, aki megszervezte a gyűrű színlelt megnyitását és az üldözést. („Később, amikor a Nagy Gyűlésben kancatejből való, meg szőlőből való bort ittak, Batu a Kerel elleni hadjárat idején történtekről beszélve így szólt: Amit akkor szereztünk, az mind Szübeetej érdeméből van!")[55] Batut az addigi kudarcok annyira lehangolták, hogy még a menekülőket sem akarta üldözni, egyedül Szübeetej határozottságának volt köszönhető a siker kifejlesztése. („Átkelvén a fejedelmek úgy vélték, hogy az ellenség nagy számú, és vissza akarták rendelni Szübeetejt. Szübeetej így szólt: Ha fejedelemségeitek vissza akarnak fordulni, hát forduljanak vissza! Én azonban vissza nem fordulok mígnem a Tuna [Duna] folyóig, Macsa [Pest] városáig nem érek.")[56]

*

Batu elszántsága, hogy a sikertelen átkelési kísérlet után mégis folytatta a támadást, Béla király kezébe adta a lehetőséget a győzelem kivívására. Ahhoz azonban időben fel kellett volna ismerni a kínálkozó alkalmat, a tatár sereg délelőtti megosztottságát, amihez pedig felderítési adatokra lett volna szükség. A sereg *jó vezetéssel* képes lett volna győzni, így azonban nem tudtak élni a lehetőséggel. A táborban kitört pánik csak betetőzte a vereséget.

[55] A Jüan-dinasztia története. TE 83. o.

[56] Uo.

SÜTTŐ SZILÁRD

CUDAR PÉTER ÁRULÁSA 1382

Janko z Czarnkowa (Jan Czarnkowski)[1] és Jan Długosz[2] lengyel krónikások elbeszélése szerint Nagy Lajos halála után a (vörös)oroszországi várak őrizetével megbízott magyar lovagok több várat áruló módon a litvánok kezére játszottak, mire aztán Lajos özvegye, Erzsébet királyné, őket részint fejvesztéssel, részint – legalábbis az oroszországi főembert, azaz kapitányt, másik nevén vajdát – börtönbe vetéssel büntette.[3] A vajda elmozdításának ideje közelebbről is ismert: Cudar Péter, aki Lajos király halálakor (1382. IX. 11.) már egy éve, legalábbis 1381. X. 26-tól töltötte be ezt a hivatalt, 1382. VIII. 11-én még *„regni Ruscie capitaneus"*-ként, 1382. X. 25-én már csak volt vajdaként fordul elő.[4]

A magyar történetírás kezdetben – Katona István[5] és Márki Sándor[6] személyében – egy az egyben átvette Długosz értesítését, majd Pór Antal már a "czudarság" elkövető-

[1] (1320 körül – 1387.) Nem túlságosan szimpatikus egyéniségről *Pór Antal:* A magyar Anjouk lengyel krónikása, Czarnkowi János. Kolozsvárt, 1904.

[2] (1415–1418. V. 19.) Fő művéről *Bottló Béla:* Dlugosz János Historia Polonicaja mint magyar történeti forrás 1385 – 1418. Budapest, 1932.

[3] Czarnkowski: *„Post mortem vero ejusdem [sc. »Lodvici« regis], Ungari castra fortissima in Russia per Kazimirum felicem olim regem Poloniae non sine magnis laboribus et expensis ac effusione sanguinis Polonorum aquisita et ditioni suae subjecta, proditionaliter perdiderunt, videlicet Crzemyencz, Oleszsco, Przemisl, Grodlo, Lopatin, Snatin et alia, pecuniis receptis Lubardo Litwano duci de Luczsko praesentabant; propter quod Elizabeth Ungariae regina quendam militem Ungarum, Capitaneum Russiae et multum carum viro suo praemortuo captivatum vinculavit."* (*Joannis de Czarnkow:* Chronikon Polonorum. In: Monumenta Poloniae Historica. [Edidit August Bielowski] Tomus II., Lwów, 1872. [reprint: Warszawa, 1961.] 722. o.) Długosz: *„Hungarorum enim milites, quibus Ludovicus Rex castra Russiae insigniora, a Kazimiro Poloniae Rege, Polonorum sanguine expugnata, quaesitaque, Polonis destitutis, Russiae terras a Poloniae Regno sequestraturus et Hungariae Regno adiecturus, tenenda commiserat, morte Ludovici Regis comperta, castra quae possidebant, videlicet Krzemyenyecz, Oleschko, Hrodlo, Lopatin, Snyatin, Duci Lubardo tunc castrum Luczsko obtinenti, produnt, magnaque auri et argenti quantitate ab eo corrupti, castra Regni Poloniae fidei eorum commissa, venundant, et castris praefatis excedentes, turpi lucro subsarcinati Hungariam repetunt. Non tulit autem Elisabeth Regina Ludovici relicta impune hanc eorum perfidiam, sed plerosque eorum aut in carceres coniecit, aut capite mulctavit, bonaque eorum, haereditates et quaslibet possessiones applicavit fisco regio, et tam ipsis, quam universae stirpi eorum, notam perpetuae infamiae inussit."* (Historiae Polonicae libri XII, liber decimus. In: Joannis Długossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII. Ad veterrimorum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibusque instruxit Ignatius Zegota Pauli, cura et impensis Alexandri Przezdziecki. Tomus III. Libri IX., X., Cracoviae, 1876. 415. o.)

[4] *Engel Pál* sajtó alatti archonotológiájából, az „Oroszországi vajda" c. fejezet. A Szerzőnek itt is szeretnék köszönetet mondani, nem csak archonotológiája, hanem hatalmas terjedelmű, egyelőre kéziratos genealógiai gyűjteménye – benne a Cudarok nemzedékrendje – rendelkezésemre bocsátásáért.

[5] *Stephanus Katona:* Historia critica regum Hungariae, tomulus XI. Budae, 1790. 19–20. o.

[6] *Márki Sándor:* Mária Magyarország királynéja 1370 – 1395. Budapest, 1885. (Magyar Történelmi Életrajzok) 39. o.

jét is azonosította Cudar Péterrel.[7] Wertner Mór a Cudarok genealógiáját összeállítva nem foglalkozott a kérdéssel.[8] Megítélésében a nagy változást Hóman Bálint munkája jelentette, aki – a lengyeleket ebben a vonatkozásban teljesen figyelmen kívül hagyva – Cudar elmozdítását annak állítólagos Zsigmond melletti fellépésével magyarázta.[9] Ennél is furcsább, hogy Cudar bebörtönzéséről sem akar tudni: elbocsátásával kapcsolatban csak „néhány kétes jogcímen birtokolt zemplénmegyei falvától" való megfosztását említi,[10] néhány oldallal alább pedig, anélkül, hogy a börtönt megemlítené, Cudart 1384-ben már, a Lackfiak, Szécsi Miklós és Zámbó Miklós társaként, politikai faktorként kezeli,[11] noha Cudar fogsága oklevelesen is igazolt.[12] Hóman véleményét átvette Bertényi Iván,[13] majd Mályusz Elemér is,[14] de Mályusz legalább megemlíti Cudar fogságba vetését és az ő véleményétől eltérő lengyel krónikás hagyományt is; ez utóbbit azzal véli cáfolhatni, hogy „Czudar több évtizedes múltja ellene mond az elbeszélésnek".[15] Cudar bukásával legrészletesebben Fügedi Erik foglalkozott.[16] Szerinte a „kereken száz évvel később élt" Długosz állítása nem megbízható; „a kor közlekedési viszonyai között a rendelkezésre álló idő túlságosan rövid" volt az árulás kivitelezésére; Cudar György pohárnokmesterségből való felmentése megrontotta a viszonyt Cudar Péter és a királyné között, valamint „a királyné balkezes lengyel politikájával Péter ellentétbe került, és Erzsébet úgy döntött példát statuál; megmutatja országnak–világnak, hogy most más szelek fújnak"; végezetül gyanús, hogy konkrét vádpontok említése nélkül Cudart csak nyilvánvalóan hűtlennek említik, de nem fejezték le. Az újabb vélemények ilyen egyöntetűsége után természetes, hogy a Korai magyar történeti lexikonban is a királynéval való szembenállás jelenik meg Cudar Péter lecsukatása okaként.[17]

A fenti véleményekkel szemben Cudar árulásáról egyértelmű okleveles bizonyíték még nem került elő – ilyet tulajdonképpen még elképzelni is nehéz. Több közvetett adat is arra utal azonban, hogy a lengyeleknek igazuk van.

[7] *Pór Antal:* Ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos király felesége. II. közlemény, *Századok,* 29. (1895.) 916–917. o. és *uő:* Az Anjouk kora. In: A magyar nemzet története. (Szerk.: *Szilágyi Sándor)* III. k. Az Anjou ház és örökösei (1301 – 1439) Budapest, 1895. 364. o.

[8] *Dr Wertner Mór:* Az ónodi (bölcsi, szamosszegi) Czudar-ok genealógiája. *Turul,* IX. (1891) 141–145. o.

[9] *Hóman Bálint – Szekfű Gyula:* Magyar történet. II. k. Budapest, 1936. 311. o.

[10] Uo.

[11] *Hóman:* i. m. 315. o.

[12] *Hajnik Imre:* A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. Budapest, 1879. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, 8. k.) 17. o. Az említett oklevél mai jelzete: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: OL DL) 52451. Regesztája: A nagykállói Kállay-család levéltára. (Szerk.: *Szentpétery Imre)* I–II. k. Budapest, 1943. nr. 1949. Cudar fogságának másik említése: *Dr. Mayer Béla:* Levéltártörténeti adatok. *Levéltári Közlemények,* II. (1924.) nr. 1., 142. o., az OL DL 7710. alapján.

[13] *Bertényi Iván:* Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest, 1976. 148. o.

[14] *Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon. [Budapest], 1984. 13. o.

[15] Uo. 276. o., 24. jegyzet

[16] *Fügedi Erik:* „Könyörülj, bánom, könyörülj...". [Budapest], 1986. 43–45. o.

[17] Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). (Főszerk.: *Kristó Gyula)* Budapest, 1994. „Cudar Péter" szócikk, 142. o., szerző *Csukovits Enikő.*

Először is a Cudar ártatlanságából kiinduló, s így a lengyel krónikás hagyományt hol kimondatlanul, hol kimondva kétségbe vonó felfogás eredményeképpen Halicsról Mária uralkodása alatt szó sem esik,[18] az az 1387-es lengyel foglalásig[19] quasi békében bírt magyar tartományként tűnik fel. Ezzel szemben, az I. számú függelékként közölt oklevél szerint, 1382 őszén[20] tényleg érte jelentősebb támadás az orosz vajdaságot a litvánok részéről, ami az anyaországból segédcsapatok küldését tette szükségessé. Biztosan erről az akcióról – az említett oklevélen kívül – csak egy, csupán kiadásból ismert,[21] eddig datálhatatlannak tartott[22] eseményre vonatkozó *privilegium* számol be. A két *narratio*-ból együtt is csak annyi derül ki, hogy Drág mester, testvéreivel együtt, megrohanta a vajdaságot pusztító litvánokat, a kézitusában (mivel nyíllövésekről nincs szó) Drág arcára maradandó sebeket kapott, de a litvánokat megverte, zsákmányukat, foglyaikat, zászlajukat elvette és többüket, köztük Prezkoya (?) nevű főemberüket (kapitányukat?) elfogva a zászlókkal együtt a királynők elé hurcolta. Az eset annyiban mindenképp súlyosabbnak tűnik a közönséges határvillongásoknál, hogy Drág és testvérei személyében, akik ugyan a hadjárat idején is a határos máramarosi (és szatmári) ispánságot töltötték be,[23] mégis, az illető területen semmi rendes joghatósággal nem bíró erőket kényszerült mozgósítani a kormányzat.[24] Valószínű azonban, hogy Ilsvai Leusták és Pásztói László udvari lovagok (*aule nostre milites* – írja Erzsébet királyné), akik *„ipsis in nostra expeditione pridem in regno Russie habita existentibus"* méltatlan károkat szenvedtek, és akiket Erzsébet ezektől a hátrányos következményektől 1384. IV. 28-

[18] Pl.: Magyarország történeti kronológiája. (Főszerk.: *Benda Kálmán*) 1. k. Budapest, 1981., 1382 – 1387. évek, 226–229. o., szerző *Körmendy Adrienne*.

[19] Erről irodalom: *Bottló:* i. m. 10. o. 33. jegyzet

[20] Az időpont a hadjárat idejének *„anno ... Marie regine ... coronationis primo"* jelöléséből adódik. Mária királynő uralkodási éveit a naptári évek szerint számította, tehát az első évre az 1382. IX. 17 – XII. 31-éig terjedő időszakot, a másodikra a teljes 1383. évet, a harmadikra 1384. évet számítva és így tovább. Például 1383. I. 28-a uralkodása 2. évére esik (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: OL DF) 286775/I. 219. o. és OL DL 6982.), 1384. III. 30-a pedig a 3.-ra (OL DF 207441. és OL DL 39241.), és ezt a gyakorlatot követi csaknem minden privilegiumában. Ettől – tudtommal – csak két oklevélben tér el, mindkettő 1386. III. 26-án kelt (OL DL 7175. és 7193.). Hogy miért, nem tudom, talán a Kis Károly legyilkoltatása utáni időkben új emberek kerültek a kancelláriára, akik nem voltak tisztában a kialakult szokásokkal. Mindenesetre hamar helyreállt az előző számítás: 1386. IV. 23. az 5. évre esik (OL DL 7204.), 1386. V. 5. (OL DL 7192.) és 1386. V. 10. (OL DL 7201.) szintén. Fogságából történt szabadulása után azonban, ahogy a regina királynőből királynévá vált, jelentősen változott a rendszer: oklevelezése jelentősen megcsappant, privilegium kiadására pedig nyilván csak az előző évek eseményeiből okult, óvatos és áldozatkész adományosok kérésére került sor. Ebben az esetben a ravasz kancellár, Kanizsai János, vagy elmulasztatta a Zsigmond kizárólagosságára nézve sérelmes uralkodói évek kitételét (1388. X. 219.: OL DL 65 807., 1388. X. 29.: OL DL 87 585., 1388. XI. 22.: OL DL 7357., 1388. XI. 22.: OL DL 7427., 1388. XI. 30.: OL DL 87 586.), vagy pedig Zsigmond éveihez igazodva számíttatta Máriáéit is: 1388. VI. 22. (OL DF 254 817.) és 1388. X. 29. (OL DL 24 692) a 2. évre esik.

[21] Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Egybegyűjté és jegyzetekkel kísérve kiadta *apsai Mihályi János,* Máramaros-Sziget, 1900. 50. nr., 83. o.

[22] Középkori históriák oklevelekben (1002-1410). (A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta *Kristó Gyula)* Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.), 322. o., 455. jegyzet

[23] *Engel:* i. m., megfelelő fejezetek.

[24] *„nos ipsos ... in regnum nostrum Ruscie ... Transmisissemus". Mihályi:* i. m. 83. o.

án Budán mentesít,[25] szintén ebben a hadjáratban vettek részt. Végezetül nincs kizárva, hogy Kaplai János és Dezső a Gömör megyei Simonyi és Détér birtokokat oroszországi szolgálataikkal nem 1377-ben,[26] hanem 1382-ben érdemelték ki,[27] annál is inkább, mivel a Cudar után következő vajda éppen Kaplai János volt.[28]

Vitathatatlan, hogy a kiépített végvári rendszerek sem nyújthattak biztos oltalmat a portyázások ellen, példa rá Várad kifosztása 1474-ben. Ha viszont az 1382-es litván betörés normális körülmények közt is elkerülhetetlen, közönséges prédaszerző vállalkozás lett volna csupán, annak lehetőség szerinti elhárítása, vagy legalábbis méltó megtorlása a helyi hatalom, azaz a vajda, helyettese és várakban elhelyezett familiárisai, hadinépe kötelessége lett volna; sem szükség, sem idő nem lett volna a Kárpátok innenső oldaláról, kiváltképp az udvarból, segítséget küldeni. Itt viszont úgy tűnik, Prezkoya (ha Mihályi jól olvasta, a XIV. századi magyar pedig jól értette a nevet) és társai vígan fosztogattak, míg Drág mester és testvérei, valószínűleg Ilsvai és Pásztói, esetleg a Kaplaiak és még sokan mások le nem csaptak rájuk. Ez arra utal, hogy Cudar – felmentéséről értesülve, vagy azt be sem várva – embereivel önkényesen kiüríttette „Oroszország" egy részét. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy ne lett volna – ha nem is szigorú szabályokhoz kötött, de legalább észszerű – átadási rendje a szolgálati birtoknak és váraknak, különösen egy ilyen eleve fenyegetett tartomány esetében. Ha pedig Erzsébet és Garai Miklós Cudart valóban ok nélkül, csak azért akarták volna lecsukni, hogy megmutassák „országnak–világnak, hogy most más szelek fújnak", nyilván nem mulasztották volna el, hogy egyidejűleg biztosítsák az orosz vajdaságot. A litvánok tehát valószínűleg vajda hiányában és a határvárak: Horodło (Lengyelország), Kremenyec, Oleszko, Lopatin és Sznyatin (Ukrajna) birtokában[29] nyugodtan működhettek a segéderők megérkezéséig.

[25] OL DL 90781. „Relatio domini palatini per magistrum Akus [?]." Az oklevélben Leusták már csongrádi ispán. A hadjárat alatt Vörös János és Vörös László fia: Demeter tudtuk nélkül elperelték tőlük Kutus nevű birtokukat, majd amikor tisztjeik az iktatásnak ellenálltak, az előbbiek hatalmaskodási pert indítottak ellenük. Erzsébet minden, az üggyel kapcsolatos bírságukat elengedi, a birtokper ítéletét pedig megsemmisítve a Vörösöket bizonyításra kötelezi.

[26] Így *Kristó:* i. m. 322.o., 453. jegyzet.

[27] Mária adománya 1384. V. 25-ről, OL DL 71 889. Kiadásai: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. (Szerkeszti *Nagy Gyula)* I. k. (1234–1396) Budapest, 1887. 466–468. o. és Hazai okmánytár, VII. k. (Kiadják *Ipolyi Arnold, Nagy Imre* és *Véghely Dezső)* Budapest, 1880. 417–419. o. Az oklevél szerint a Kaplaiak érdeme abban állt, *„ut status ipsius regni nostri Russcie, quod per quosdam nostros et regni nostri emulos tiranide turbabatur, per ipsorum fidelitatis strenuitatem et laborum eorumdem assiduitatem, iuxta nostre maiestatis votum, non sine sanguinum eorumdem et ad se pertinentium effusionibus extitit reformatus".*

[28] *Engel:* i. m., az „Oroszországi vajda"c. fejezet.

[29] Przemyśl (Lengyelország) várának litván kézre kerülése nem valószínű. Nem csak azért, mert Długosz nem tud róla, hanem mert Przemyśl kormányzati székhely volt (így pl. Mária királynő parancsát 1385. X. 6-án *„magnifico viro domino Emerico Bubek, capitaneo regni totius Russie, vel castellano cuidam* [sic!, nyilván másolási hiba] *Premisliensi"*, egy nappal később pedig *„magnifico viro domino Emerico Bubek, vajvode regni Russie, vel castellano eiusdem Premiszliensi"* intézi, OL DF 264 800. és OL DL 73 778.), így tehát Przemyśl elveszte valószínűleg az egész tartomány elvesztét is jelentette volna, ami föltehetően megjelent volna a krónikás hagyományban is. Ha azonban a litvánok rá is tették kezüket, csak rövid ideig birtokolhatták, mert Mária királynő 1386. X. 6-án már *„in districtu Premisliensi"* tesz új adományt a Palugyaiaknak, amely birtokokról egy nappal később az „ad prefatum castrum Premis vocatum spectantibus et servientibus" kitétel olvasható (l. az e jegyzetben idézett oklevelekben). Ez utóbbi változatot mindenesetre valószínűtlennek tünteti fel, hogy Kaplai János 1382. XI. 7-én már orosz vajda volt. (*Engel:* i.m., vonatkozó fejezet), de sem az ő, sem más, például Drág mester érdemei közt nem szerepel Przemyśl visszafoglalása.

Azt feltenni, hogy Cudar Pétert, aki egyébként kiváló katona volt, erővel verték volna ki a várakból, képtelenség. Még a középkori litván vitézség és hadviselési módszerek előtti köteles és tényleg indokolt tisztelet – amit azért színez a tény, hogy 1352-ben Lajos királyt Belz (Ukrajna) várának falairól az ősi műszerrel, egy fabunkóval verték le[30] – sem teszi elképzelhetővé, hogy öt olyan várat, amiket Czarnkowski a *„castra fortissima"*, Długosz a *„castra ... insigniora"* szavakkal jellemez, ezekben a puskapor nélküli időkben[31] négy–öt hét alatt bevettek volna. A várak közti távolság miatt ez még két, vagy három ostromsereg alkalmazásával sem lett volna lehetséges.

Ezen kívül Cudar bűnössége mellett szól még a lengyelek állítása ellen felhozott érvek gyengesége, vagy éppen hiánya. Hóman Bálint éppenséggel semmit sem említ a hipotézisével szemben álló két lengyel krónikával kapcsolatban. Mályusz Elemér hivatkozása Cudar több évtizedes múltjára nem meggyőző, hiszen az, hogy valaki évtizedeken át nem lázad fel, mikor arra semmi oka sincs, lehetősége pedig még annyi se: természetes dolog. Cudar Pétert és fivéreit Nagy Lajos rendkívüli kegyeivel halmozta el,[32] ez az állapot azonban 1381-re megszűnt. A királyt akkorra elhatalmasodó betegsége elfordította a világtól, ezzel szemben felesége, Erzsébet királyné – frusztrált, anyósától évtizedeken át elnyomott, negyvenes éveit taposó asszony – az idősebb Erzsébet királyné halálával (1380. XII. 29.) rászabadult az országra. Ő biztos nem szerette a Cudarokat, mert bár György pohárnokmesterség alóli felmentése már összefüggésben állhatott Péter árulásával, de az udvarmesteri és ajtónállómesteri tisztség összevonása, melynek során György, aki addig (legalábbis 1381. I. 25-ig) udvarmester is volt, egyik hivatalát elvesztette, még 1381-ben zajlott le.[33] Cudar Péter nyilván nehezen viselte a család háttérbe szorulását, joggal tarthatta magát az ország – legalábbis egyik – legjelesebb fiának; kevesebb joggal, de személyes sérelmét az ország sérelmének érezhette és ha – talán éppen Erzsébet miatt – huzamosabban tartózkodott a rábízott tartományban,[34] hű emberei elhitethették vele, hogy az elégedetlenség általános. Így tehát akár eleve arra készült, hogy a király halála után, az általa várt felfordulásban jelentős tényezőként jelenjen meg, akár saját leváltásának hírén felháborodva döntött úgy, hogy – mint Caesar a Rubicont – ő átlépi a Kárpátokat, egyik esetben sem hagyhatta embereit hátra, szétszórva „orosz" várakban. Az, hogy akart-e anyagi haszonra is szert tenni, vagy ez már csak a lengyelek – nagyon is érthető – spekulációja, nyitott kérdés marad, bár megválaszolása nem is túlságosan fontos. Annyi mindenesetre biztos, hogy Cudar korábbi pályája nem mutat fel olyan momentumokat, amelyek kizárnák a lengyelek igazát.

[30] *AlfonsHuber:* Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer. Wien, 1884. (Aus dem Archiv für österreichische Geschichte [66. Bd.] separat abgedruckt.) 14. o.

[31] Még svájci területen is, amely pedig a tüzérséget fél évszázada kifejlesztő Itáliához jóval közelebb esett, mint Galícia, első ízben 1383 tavaszán, Burgdorf 45 napos ostromakor használtak ágyúkat. Jellemző azonban a középkori várostromoknál a támadók csekély esélyeire, hogy ez az ostrom is, amelyben pedig Glarus kivételével az Eidgenossenschaft valamennyi tagja mellett savoyai segédcsapatok is részt vettek, és ahol az ágyúkkal együtt mindenféle hajítógépet és gyújtószerkezetet is bevetettek, eredménytelen maradt. *Walter Schauffelberger:* Kriegführung und Kiegertum zur Sempacher Zeit (1385 – 1389).Heft Nr. 4 der *Schriftenreihe der Gesellschaft für militärhistorische Studienreisen,* Zürich, 1986.. 15–17. o.

[32] Fügedi: i. m. 42–43. o., világi tisztségeik részletesen: *Engel:* i .m., megfelelő fejezetek.

[33] *Engel:* i. m., vonatkozó fejezetek.

[34] Długosz szerint 1382-ben onnan tért haza.

Fügedi Erik Długosz-sal szemben emelt kifogásaival kapcsolatban mindenekelőtt meg kell említeni, hogy (az egyébként nem is) „kereken száz évvel később élt lengyel történetíró" nem áll egyedül állításaival, a kortárs Czarnkowski lényegében ugyanígy számol be az eseményekről. Ami az árulásnak „a kor közlekedési viszonyai" miatti időbeli kivitelezhetetlenségét illeti, figyelembe kell venni, hogy Mária királyné váratlan, lovasbaleset okozta 1395. V. 17-i elhalálozásának híre nem egész öt nap alatt ért Ragusába.[35] Igaz, hogy májusban hosszabbak a napok, és a királyság legsűrűbben lakott, igen kultúrált délnyugati részén valószínűleg jóval gyorsabban lehetett közlekedni, mint a jórészt lakatlan Kárpátokban, mégis, a Nagyszombat–Przemyśl távolság jóval kisebb a Buda és Ragusa közöttinél, így a hírnek körülbelül ugyanannyi idő alatt kellett megérkeznie. Ha Cudar készült az árulásra, a kelleténél több ideje is lehetett a várak átadására, ha pedig az elmozdításáról esetleg csak néhány nappal később érkezett hír hatására cselekedett, még mindig bőven megtehette azt októberig.

Cudar Péter Zsigmond melletti, Erzsébet elleni fellépését Fügedi éppúgy nem bizonyítja, mint ahogy Hóman sem tette. Pedig valami nagyon határozott, felségsértést súroló esetnek kellett volna annak lennie, ha egyszer ilyen keményen büntették. Az ugyanis, hogy csak úgy, valamiféle terrorhangulat kialakítása érdekében sújtották ilyen megalázó büntetéssel az egyik legelismertebb, legérdemdúsabb országlakost, kizárt. Az uralkodónak senkitől kétségbe nem vont joga és korlátlan lehetősége volt arra, hogy a kormányzati tisztségeket arra ruházza, akire neki tetszik. Semmiféle ürügyet sem kellett volna keresnie Erzsébetnek, ha Cudart el akarja mozdítani „Oroszország" éléről, így is éppen eleget üthetett volna rajta, minden belpolitikai kockázat nélkül. Az viszont, hogy kellő ok nélkül, bilincsbe verve, tömlöcbe vessék és birtokait oklevelestül elkobozzák, Mária királynő kissé puccsszerű megkoronázása és az országban teljesen új, előzmények és támogatás nélküli nőuralom bevezetése után akkora baklövés lett volna, amit még Erzsébetről is alig, fő tanácsadójáról, Garai Miklós nádorról pedig semmiképpen sem lehet feltételezni.

Hogy Cudar Pétert miért nem fejeztették le,[36] nem tudom. Valószínű, hogy nem a justizmordtól féltek, talán inkább, a meglehetősen képlékeny politikai helyzetben, nem akartak irreverzibilis húzásokhoz folyamodni. Az viszont természetes, hogy miért nem fordul elő sehol Cudar hűtlenségének részletezése. Thuróczy nem foglalkozik az üggyel, valami Zách Felicián-féle ítéletlevél – tudtommal – nem maradt fenn, talán nem is keletkezett, így a részletesebb tudósítást a korból fennmaradt egyéb írásos anyagon kellene számon kérni. Mivel az okleveleket, mint ismert, nem az utókornak írták, hanem a mindennapi jogélet eszközei voltak, már az is éppen elég csodálatos és az utókor szempontjából rendkívül szerencsés, hogy – legalábbis Közép-Európában magyar sajátosságként – az adománylevelek *narratio*-iban, tulajdonképpen funkciótlan elemként, az adományos érdemei viszonylagos részletességgel megörökítést nyertek.[37] Mária uralkodása alatt

[35] 1395. V. 22-én a *consilium rogatorum* a temetéshez való hozzájárulásról tárgyalt, l.: Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította *Gelcich József,* bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Thallóczy Lajos.* Budapest, 1887. 713. o.

[36] Pedig rászolgált.

[37] *Mályusz Elemér:* Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon, Budapest, 1973. 9–21. o.

egyébként, csakúgy mint Zsigmond trónralépte után,[38] még az uralkodó kegyelmi ténykedéséről kiadott oklevelek is zömmel csak általánosságban említették az oklevélnyerők érdemeit, arra pedig, hogy valamely birtokügyben az egyik félnek milyen priusza volt, nem tértek ki. Így például 1384. X. 10-én Erzsébet királyné, valószínűleg Garai Miklós nádor és Alsáni Bálint pécsi püspök sugallatára,[39] a Cudar Péter és György által hajdan állítólag *„potentialiter et omni sine lege"* elfoglalt Sáros megyei Buják birtokot visszaadta Vitézi László fia Lőrinc feleségének, Bajori (néhai) Beke mester leányának, Erzsébetnek, kizárólag a panaszost hallgatva meg és csak az általa bemutatott oklevelek alapján. Elég csúnyán járt tehát el, de a Cudarokról egyetlen dehonesztáló kitételt sem tartalmaz az oklevél.[40] Érdekes, hogy az ítélet mellé másnap kiadott, a szepesi káptalannak címzett iktatóparancsban[41] sincs szó arról, hogy az iktatás során a Cudarok ellentmondását ne vegyék figyelembe; Péter más irányú elfoglaltsága köztudott lehetett, kérdés azonban, hogy György ellentmondásával miért nem számoltak.[42])

Végül pedig talán, bár messze nem perdöntően, Cudar ellen szól 1385. XI. 15-i kegyelemlevelének, valamint annak az 1386. V. 24-i oklevélnek a szövegezése, melyben a királynő megígéri, hogy megvédi mindazon birtokokban, melyekről oklevelei fogsága idején a tárnoki házban kallódtak el.[43] A kegyelemlevélen megnevezett három *relator* nem tartozott egy pártba: Bebek György királynéi tárnokmester folyamatos hivatalviselése alapján a királynők rendületlen hívének mondható,[44] a két másik azonban, Szécsi Miklós és Csáktornyai Lackfi István, nemcsak hogy részt vettek az előző évek mozgalmaiban,[45] de Erzsébet 1384. VIII. 14-i, Zágráb városához intézett parancsában, Horváti Pál zágrábi püspökkel együtt, egyenesen a lázadás vezéreiként tűnnek fel.[46] Ez utóbbiaknak Cudar érdekében tett közbenjárását persze nem lehet elvbarátsággal magyarázni, nekik ugyanis, függetlenül a Cudar Péterrel kapcsolatos véleményüktől, érdekük volt,

[38] *Mályusz:* i. m. 30. o.

[39] Relatio: *„Relatio domini Nicolai de Gara palatini episcopo facta."*

[40] OL DL 103 172.

[41] OL DL 103 173.

[42] Egyik testvérüket, Cudar („Baksa") Imre volt egri püspököt az udvar eltávolíttatta az országból. VI. Orbán pápa 1384. VIII. 27-i, Kanizsai Jánost egri püspökké kinevező bullájában említi, hogy Péter volt egri püspököt, *„licet absentem", „nuper"* az imolai püspöki székre helyezte át. (*Fügedi:* i. m.: 44. o., *Pray, Georgius:* Specimen hierarchiae Hungaricae... Pars I.: De archiepiscopatu Strigoniensi et eius suffraganeis. Posonii et Cassoviae, 1776. 209.o. és OL DL 798.) Gams (*P. Pius Bonifacius Gams:* Series episcoporum ecclesiae catholicae... I. Ratisbonae, 1873. 702. o.) és Eubel (*Eubel, Conradus:* Hierarchia catholica medii aevi ...,I. Monasterii, 1898. 295. o.) nem tudnak Cudar Imre imolai püspökségéről, de más imolai püspököt 1386. V. 28-ig, Cudar Imre erdélyi püspöki kinevezéséig (*Eubel:* i. m.:520. o.) ők sem ismernek. 1384. VII. 18-án már az egri püspökség javainak *tutor*ai említtetnek, OL DF 228 500.

[43] II. és III. függelék.

[44] *Engel* :i. m., megfelelő fejezet.

[45] Ezekről Erzsébet 1385. X. 12-én, Cillei Hermannak és Vilmosnak adott oklevelében: *„dum pridem inter nostros barones fervens seditio nostra regna turbabat".* (OL DF 288 302. és 287 073., a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött egyetlen példányról két külön jelzet alatt készített két külön felvétel: az előbbi a jobbik.)

[46] *„tamquam perversi dolositate rebelles"* lázítanak levelek és hírnökök útján, ezért a királyné megparancsolja személyük és javaik letartóztatását. (*Johannes Bapt.Tkalčić:* Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae... Vol. II. Zagrabiae, 1894. 304. o., és OL DF 230 639.)

hogy a pillanatnyilag sarokba szorított királynő aktív halálos ellenségeinek számát eggyel szaporítsák. Bebek György szerepe a *relatio*-nál alighanem a hitelesség garantálása lehetett. Ahhoz képest tehát, hogy a kegyelmet kijáró hű bárók közt legalább két hétpróbás lázadó is volt, ha Cudar bebörtönzése korábban valóban csak mondvacsinált okok alapján következett volna be, az ember elvárna, ha nem is bocsánatkérést, de legalább valami szép körülírást rossz tanácsokról, a szerencse forgandóságáról, vagy valami egyébről.[47] Ilyen azonban nincs: míg testvéreinek, akiket korábban szintén megfosztottak birtokjogaiktól,[48] érdemeit elismerik,[49] Cudar Péter esetében csak a királynők szívében lakozó könyörületességet említik a kegyelem kiváltó okaként.

I.

Nos, Elizabeth, Dei gratia regina Hungarie, Polonie, Dalmatie etc., memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod magistri Draag et Iohannes, filii quondam Zaz woywode, comites Zathmariensis et Maramorosiensis comitatuum in suis et Balk, fratris ipsorum uterini, similiter comitis dictorum comitatuum personis, ad nostre serenitatis venientes presentiam propositis eorum fidelitatibus et fidelium servitiorum laudedignis et preclaris meritis, quibus iidem primitus olim serenissimo principi, domino Lodovico regi Hungarie etc., consorti nostro carissimo felicis recordationis, et demum nobis in cunctis nostris et regni nostri negotiis, prosperis utputa et adversis, cum sumpme fidelitatis studio laudabiliter studuerunt conplacere, quasdam possessiones regales et nostras, videlicet Beltuk, Hyrip, Erdeud, Erdeudzada vocatas in dicto comitatu Zathmariensi habitas et existentes, a nobis ipsis dari et perpetuo conferri postularunt. Nos igitur consideratis premissis fidelitatibus et fidelium servitiorum preclaris meritis ipsorum Draag et Iohannis, necnon Balk woyvode, fratris ipsorum, quibus iidem, presertim dictus Draag preteritis suis fratribus, in tuitione et defensione regni nostri Russcye, quod per insultus Lithvanorum, fidei ortodoxe inimicorum et nostre maiestatis emulorum specialium, creberimos (sic!) *anno serenissime principis, domine Marie regine dictorum regnorum, nate nostre carissime, coronationis primo plerumque turbabatur, ubi idem Draag debitum sue fidelitatis ostendens regio sacro dyademati ac nobis tam laudabiliter tamque fideliter studuit conplacere, et habitis mutuis congressibus Deo sibi suffragante vexillum eorundem Lithvanorum cum quodam eorum capitaneo nostre specietenus apportare et presentare curavit maiestati, ubi idem Draag superatis ipsis Lithvanis in faciem eidusdem pro augmento honoris nostri gravia vulnera cunctis speciem eius intuetibus* (sic!) *nota a*

[47] Nagyon alkalmasan lehetett volna például az ördögre kenni az ügyet, úgy valahogy, mint ahogy a turini békében a velencei háborút: „*Verumtamen serpentis antiqui perfidia in humani generis iniquitates venena traffundens ipsius diris conatibus portu salutis perperam interdicto a semite tranquillitatis et fidei repellere nequam non desinit incessanter, non permittens illos quiescere, qui solent esse voluntatum unanimes solo momento firma stabilitate conformes.*" (*Wenzel Gusztáv:* A turini békekötés, 1381. In: Magyar Történelmi Tár, 11.k. Pesten, 1862. 9. o.)

[48] III. sz. függelék.

[49] II. sz. függelék.

dictis Lithvanis in se recipere minime formidavit, ratione quorum et aliorum suorum necnon eorundem fratrum suorum servitiorum, licet ipsi a nobis multo maiora antidotum premia mererentur, ut tam voto ipsorum aliquantisper in hac parte gratiose respondere videamur, prefatas villas seu possessiones regales Beltuk, Hiryp, Erdeud, Erdeudzada vocatas in dicto comitatu Maromorosiensi apud manus nostras habitas ab manibus nostris sequestratas nostreque collationi iuste et legitime spectantes eisdem magistris Draag, Iohanni et Balk woyvode, fratri ipsorum, et per eos heredibus eorum heredumque ipsorum successoribus et posteritatibus, simulcum tributis in ipsis villis Erdeud, Erdeudzada exigi consuetis, necnon silvis, terris cultis et incultis, partis, fenilibus, aquis, aquarum decursibus, et generaliter omnibus suis utilitatibus et pertinentiis universis quovis nomine vocitatis in superficiebus earundem existentibus, super ipsarum veris et antiquis metis seu limitibus, quibus hactenus per populos et hospites de dictis villis nomine nostre maiestatis possesse fuerunt et habite, n[ove] nostre donationis titulo, ex consensu et benivolentia (sic!) *eiusdem domine Marie regine prelatorumque et baronum nostrorum exinde prehabito consilio, dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendas, tenendas pariter et habendas, sine tamen preiudicio iuris alieni. Presentes etiam in formam regii vel nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis fuerint reportate. Datum Bude, tertio die festi beati Mychaelis archangeli, anno Domini Mo CCCmo octuagesimo quinto (1385. X. 1.).*

Szöveg alatt Erzsébet királyné keresztben szétkent, viaszba nyomott, szalaggal megerősített gyűrűspecsétje. Alatta relatios jegyzet: *„Relatio ...i ...alatini."* (Nyilván Szécsi Miklós.) OL DF 285 686. (Szt. Adalbert Társ. levéltára, Nagyszombat 152-153.). Ugyanezt az oklevelet kiadta Mária királynő is, nem átírásban, hanem az intitulatio és a megfelelő formulák értelem szerinti kicserélésével, eredetiben, Buda, 1386. II. 16. (f. VI. ante dom. Septuagesima) dátummal, OL DF 285 679. (Szt. Adalbert Társ. levéltára, Nagyszombat 151-156.). Ez utóbbi igen rossz állapotú, szakadt, foltos.

II.

Nos, Maria, Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., memorie commendamus per presentes, quod sicut nos hoc in acie nostre mentis revollventes (sic!) deliberato animo considerantes, ut mansuetudo, pietas, misericordia et benignitas regum et principum cordibus iugiter debent insidere, hinc, nonminus votiva unanimi et humilima (sic!) *supplicatione ac intercessibili petitione fidelium prelatorum, baronum et regni nostri procerum pro Petro Zudar, olym Sclavonie bano, erga nostram maiestatem interveniente, recensitis etiam fidelium obsequiorum meritis fratrum et consanguineorum eiusdem, quibus iidem nobis et sacre corone nostre regie ac toti regno nostro studuerunt conplacere, capiti et universis possessionibus ac possessionariis iuribus ipsius Petri Zudar condam bani inter ambitum regni nostri ubivis et in quibusvis comitatibus eiusdem regni nostri existentibus, in quarum ipse pacifico dominio prefuisset, de consensu et beneplacita voluntate serenissime principis domine Elizabeth,*

premissa Dei gratia regine Hungarie etc., genitricis nostre karissime (sic!), *predictorumque prelatorum, baronum et regni nostri procerum consilio prematuro super hiis factis omnibus, in quibus contra nos et honorem nostre celsitudinis aliquatenus excessisset, de nostre regie benignitatis clementia, que cunctis eam postulantibus esse solet benigna, ex certa nostre maiestatis scientia specialem gratiam et misericordiam duximus faciendam harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Bude, tertio die festi beati Brictii confessoris, anno Domini millesimo CCCmo LXXXmo quinto (1385. XI. 15.).*

Hártyán, hátán Mária királynő nem záró, teljesen lepergett viaszú nagypecsétje (kettőspecsétjének mellső lapja) és a hajdani pecsét – a megszokottól eltérő, a szöveget kívül hagyó összehajtásból származó – szépen kivehető, tükörképű lenyomata. Relatio az első oldalon, jobb felül: *„Relatio dominorum Nicolai de Zeech palatini, Stephani wayvode, Georgii Bubek."* Érdekes, hogy a hajdani pecsét helyén, természetesen egykorú írással, de rosszul a relatio: *„Relatio dominorum Nicolai de Cheech, Stephani et Georgii Bubek."* OL DL 7165 (NRA 1543-26.). Foltos, helyenként csak ibolyántúli fény mellett olvasható.

III.

Nos, Maria, Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod quamvis nos ac serenissima princeps, domina Elyzabeth, eadem Dei gratia regina Hungarie, genitrix nostra preamanda, pridem contra virum magnificum, dominum Petrum Zudar banum, animum habentes motivum eundem nostris vinculis mancipando nedum ipsum, verum etiam reverendum in Christo patrem, dominum Emericum episcopum, ac Iohannem prepositum Albensem necnon magistros Georgium et Stephanum, fratres ipsius uterinos, iuribus ipsorum possessionariis privari, universa etiam litteralia ipsorum instrumenta super eisdem iuribus possessionariis confecta regestratim ad domum nostram tavarnicalem reponi fecerimus; tandemque ex solita pietatis clementia, que cordibus reginalibus iugiter debet insedere, eundem dominum Petrum Zudar de huiusmodi liberantes captivitate, prout ipsum sic et dictos fratres suos, in sinum pristine nostre gratie et dilectionis ad instar aliorum fidelium nostrorum regnicolarum duxerimus aggregandos, adeo, quod etiam dicta iura eorum possessionaria in regnis nostris ubilibet habita simulcum litteralibus eorundem instumentis ipsis pristino modo reintegrarentur quo ad plenum. Tamen quia quedam ex iamdictis eorum litteralibus instrumentis in facto possessionum ipsorum Kuryma, alio nomine Dubynna, Raduma, Strachyna, Mokovicha et Palwagasa vocatarum et pertinentiarum earundem emanata ex serie ipsius regestri nostri in annotata domo nostra tavarnicali ex neggligenti conservatione deperdita et alienata fore verissimiliter agnovimus, ideo nos nolentes ex hoc ipsos dominum Petrum Zudar et fratres suos huiusmodi iuribus eorum legitimis destitui, unacum eadem serenissima principe, domina Elyzabeth, genitrice nostra karissima (sic!) *prelatisque et baronibus nostris salubriter deliberando eisdem domino Petro Zudar et fratribus suis ex certa nostre maiestatis scientia nostro et successorum*

nostrorum regum Hungarie nominibus promittimus et pullicemur (sic!), *quod a modo inantea ipsos eorundemque domini Petri Zudar ac magistrorum Georgii et Stephani heredes et successores universos ab omnibus ipsos ratione detentionis et conservationis dictarum possessionum Kurima, alionomine Dubynna, Radama, Strachyna, Makovicha et Palwagasa vocatarum et pertinentiarum earundem processu temporum in iudicio vel extra iudicium inpedire et dampnificare volentibus ubique expedire, imo ipsos in dominio ipsarum possessionum et pertinentiarum earundem perpetuis temporibus manutenere volumus et conservare harum nostrarum testimonio litterarum, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude, feria quinta proxima ante festum beati Urbani pape anno Domini millesimo CCCmo LXXXo sexto (1386. V. 24.).*

Átírva Ilsvai Lesták nádor és Fejér megyei ispán 1393. IV. 7-i oklevelében, OL DL 7208. (NRA 1543-32.). Cudar Péter okleveleinek fogsága alatti őrizetéhez v. ö.: *Hajnik:* i. m. az idézett helyeken és *Olexik Ferenc:* Középkori levéltártörténeti adatok. *Levéltári Közlemények,* XIII. (1935) nr. 3., 268. o., az OL DL 6713 alapján.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A CSÁSZÁRI SEREG ÖSSZETÉTELE MAGYARORSZÁGON 1663-BAN

A hadsereg személyi összetételének kérdése mind a katonaszociológia, mind a történeti statisztika szempontjából érdekes kérdés. De míg a közelebbi múltról e téren aránylag megfelelő és elégséges forrásanyag áll rendelkezésünkre, a régebbi időkre vonatkozólag nem ez a helyzet. A fő források: a tiszti nyilvántartások, az ezrednaplók és a zsoldjegyzékek közül az utóbbiakat a levéltárak csak viszonylag kései időpontban kezdték megőrizni, egyrészt, mivel nagyon gyorsan avultak, másrészt, mivel tárolásuk a szervezeti egységek -- az ezredek -- sűrű helyváltoztatása miatt nagy nehézségekbe ütközött. Sokáig nem is tulajdonítottak nagy fontosságot a legénységi állományúakra vonatkozó iratok megőrzésének, mert a közkatonák gyorsan változtak s ha szolgálatuk véget ért, saját kezükhöz kaptak katonáskodásukról szóló tanúsítványt, ami aztán, haláluk után, rendszerint elveszett. Csak a tisztekre, esetleg a tartósan szolgáló altisztekre vonatkozó jegyzékeket és iratokat őrizték meg az ezredek a XVII–XVIII. században, főleg az ezredtulajdonosok archívumaiban. Jellemző, hogy az Österreichisches Staatsarchivban, illetve a Kriegsarchivban sincsenek meg az 1700 előtti zsoldjegyzékek.[1]

Emiatt a XVII. század közepének és a későbbi, törökelleni felszabadító harcoknak seregeiről a korabeli – sokszor túlzó – narratív forrásokon kívül szórványadatokra vagyunk utalva. Ezek maguktól értetődően főleg magasabb állásúakra, tisztekre, előkelő önkéntesekre vonatkoznak, a harcok névtelenjeire, közkatonákra alig. Jellemző például, hogy a Budavár visszafoglalásában résztvevők névjegyzékében közkatona neve szinte egyáltalán nem található.[2]

Ezért nagy a jelentősége az olyan egykorú forrásoknak, mint amilyent például az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában találhatunk, s amely, tanúvallomási, kihallgatási jegyzőkönyv lévén, nagy alapossággal készült. 1 tiszt és 21 altiszt és közkatona személyi adatait tartalmazza, éspedig nemcsak a nevet, rangot, származáshelyet és az életkort, hanem a katonai szolgálatban eltöltött évek számát is. A kézirat címe: Continuirung de Militarischen Examinis wegen Über gab der Hungarischen Graniz Vöstung von Neuhausell ... 15 Octobris Anno 1663. A jegyzőkönyv lezárásának időpontja Komárom, 1663. október 27., aláírói : Louis de la Borde (rangmegjelölés nélkül, de első helyen, valószínűleg ezredes), Dundi (talán Dundee?) Johann Obrist Lieutenant (alezredes), Mathieu Dolre Obrist Lieutenant és Constantin Abstößer Regiments Schultheiß (az ezred hadbírája); valamennyien címerpecsétjükkel erősítik meg a jegyzőkönyvben foglaltakat.[3]

[1] Az intézmény igazgatója, *Dr. Otto Winter* szóbeli közlése e sorok írója számára Bécsben, 1982 decemberében.

[2] *Horváth Károly*: Kik vettek részt Buda visszafoglalásában 1686. szeptember 2-án? *Historia*, III. évf., 1930. június 4–6. szám, 9–11. o.

[3] Jelzete: OSZKK Fol. Germ. 328. (Címe szerint egy vizsgálati jegyzőkönyv folytatása, de az előzmény nincs meg a Kézirattárban.)

A német nyelvű jegyzőkönyv Érsekújvár töröknek való feladása után keletkezett; a vár feladásának okát kutató vizsgálathoz kapcsolódik.

Mint az közismert, az 1663 tavaszán indult török hadjáratot I. Lipót király sikertelenül igyekezett diplomáciai úton megelőzni. A török rendkívül nagy, mintegy 120 000 főnyi sereggel vonult fel. Köprülü Ahmed nagyvezér alatt. Augusztus 7-én az érsekújvári őrség Párkánynál megelőző támadást indított a török fősereg ellen, de súlyos vereséget szenvedett és kénytelen volt visszavonulni. Augusztus 16-án a gróf Forgách Ádám parancsnoksága alatt álló magyar várat, a Kisalföld és az Északnyugati Felvidék egyik kulcsát, a török roppant nagy erővel vette körül. Bár az őrség létszáma nem volt csekély – mintegy 3 500 fő – a túlerővel soká nem tudott szembeszállni, annál kevésbé, mert a Rainaldo Montecuccoli táborszernagy és Johann Sporck lovassági tábornok vezérlete alatt Pozsonynál álló, de kellően fel nem készült császári főerő – alig 15 000 ember – nem merte a vár felmentését megkísérelni. Ezért a lőporraktár felrobbanása után Forgách a várat, 39 napi ostrom után, szeptember 25-én szabad elvonulás feltételével feladta, és a megmaradt őrséggel – közte 500 sebesülttel – eltávozott.[4] Ezért vizsgálat indult ellene. Ennek során hallgatta ki az e célra összeült hadbíróság a katonákat.

Mellőzve ehelyütt a terjedelmes jegyzőkönyv eseménytörténeti vonatkozásait, figyelemreméltó a kihallgatott katonák személyi adatainak vizsgálata, akik valamennyien ugyanazon egységből, a Marchese Pio–ezredből valók voltak.[5]

Az Érsekújvár elestekor kihallgatott katonák jegyzéke:

Név	*Rang*	*Származási hely*	*Életkor*	*Szolgál*
Locatelli, Johann Baptist	zászlós	Görz, Friaul (Gorizia)	22 éves	25 éve
Geiger, Christoph	káplár	Villach, Karintia	56 éves	25 éve
Zettler, Andreas	káplár	Aspern, Austria	35 éves	17 éve
Davidt, Matthias	muskétás	Trebitsch, (Třebič) Morvaország	46 éves	18 éve
König, Matthias	őrmester	"aus Francken"(Frankföld)	38 éves	20 éve
König, Bartelme	muskétás	"St.Peltn" (Sankt-Pölten) Ausztria	46 éves	25 éve
Wippel, Stephan	muskétás	Sankt Pölten	21 éves	3 éve
Erthell, Bartelme	muskétás	"Grißlingeg aus Bayern" (Bajorország)	35 éves	9 éve
Marttino, Martin	muskétás	"Tarbes aus Kärnten" (Tarvis, Karintia)	36 éves	5 éve
Metzker, Heinrich	muskétás	"Bötsch" (Bitsch) Lotharingia	53 éves	29 éve
Newman, Georg	muskétás	"Görlitz aus Sachstätten" (Szilézia)	49 éves	30 éve
Biber, Michael	muskétás	"Mümelstatt aus Franckhen" (Münnerstadt)	25 éves	2 éve
Pogner, Christoph	muskétás	"Heißlingen aus Bayrn" (Bajorország)	33 éves	6 éve
Eyfeladt, Georg	muskétás	"Wendlingaus Schwabenlandt"	49 éves	8 éve

[4] *Nagy László:* A magyar végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978, 190-191.o., valamint Magyarország történeti kronológiája. II. k., 1526–1848, Budapest, 1982. 483–484. o.

[5] *Tésai Foglár Imre:* Magyar hősök emléke Bars vármegyében. Pesten, 1842. 36., 41., 78. és 80. o.

Név	*Rang*	*Származási hely*	*Életkor*	*Szolgál*
Rochberger, Wolf.	muskétás	Hadtenstein (Felső-Ausztria)	46 éves	20 éve
Leichmann, Lorenz	őrvezető	Nürnberg	34 éves	8 éve
Seidtel, Georg	muskétás	Püchelsdorf, Steyr (Stájerország)	40 éves	6 éve
Petter, Jacob	muskétás	Strodten, Steyer (Straden, Stájerország)	35 éves	7 éve
Vogel, Ferdinand	muskétás	Vidermansdorf (Ausztria)	28 éves	8 éve
Pecht, Matthias	muskétás	"Pozen aus Tyroll" (Bozen, Déltirol)	28 éves	8 éve
Zaillinger, Hans	muskétás	"Hallneu Kirchen ob der Enns" (Waldneukirchen bei Hall, Felső-Ausztria)	26 éves	2 éve
Schmelzer, Georg	muskétás	Fürstenfeldt, Steyer (Stájerország)	30 éves	éve

A jegyzőkönyv személyi adatai – bár mindössze egy ezred katonáira vonatkoznak – statisztikai elemzéssel alkalmasnak tűnnek bizonyos – óvatos – következtetések levonására. Elvben ugyan nem zárható ki, hogy szelektált, már régebben szolgáló társaik közt „tekintélyesebbnek" számító katonákról lenne szó, de az is figyelembe veendő, hogy vannak köztük egészen fiatalok is, és hogy ekkor toborzókerületek még nem voltak, s a zsoldos katonaság nem területi alapon, hanem „ad hoc" egészült ki, bár a felállítás és a kezdeti toborzás még földrajzilag adott ponton kezdődött el.[6]

Ám a Marchese Pio ezred ekkor már évek óta fennálló egység volt – már az 1650-es években szerepelt Magyarországon – , szervezője az a Marchese Pio de Savoya, ki 1652-ben nyitrai parancsnok volt, és aki a feladás előtti napon, 1663. szeptember 24-én Érsekújvárt maga is megsebesült. Valószínűtlen, hogy a tanúvallomások felvételénél akár területi, akár életkor szerinti válogatás érvényesült volna s úgy látszik, hogy az adatok – legalábbis erre az ezredre vonatkozóan – statisztikailag generalizálhatóak és belőlük az egész akkori seregre következtetések vonhatók le.

Ha a Marchese Pio-ezred katonáit az egész Magyarországon álló császári sereg tükrének tekintjük, akkor ez mindenekelőtt a haderő meglepően idős voltát mutatja. Az átlagos életkor ugyanis 37,3 esztendő. A mai szemlélet szerint ez katonának nagyon magas kor; akkoriban azonban, az állandó zsoldos hadseregre való átmenet időszakában, nem szokatlan. Az életkor mindenesetre azt sugallja, hogy e viszonylag idős katonák már inkább csak defenzív, semmint offenzív hadviselésre voltak alkalmasak, ami egyébként a császári hadvezetés magyarországi szándékait illetőleg megfelelő is, hiszen a cél ekkor, az 1660-as évek elején, nem a török kiűzése, hanem a megmaradt államterület biztosítása volt.

A katonák közül, akiknek nevét és életkorát ismerjük, csak 5 volt 20–29 éves, 9 a 30–39 éves, 6 a 40–49 éves, 2 pedig 50 éven felüli; az egyik 53, a másik – egy karintiai szü-

[6] Az ezredeknek különböző területekről való rekrutálódására ugyanebben az időben, egykorú mustrajegyzékek alapján mutat rá *Heinrich Kunnert* is: Die schwäbischen Kreiskontingente im Türkenkrieg 1664 (In: Beiträge zur Kenntnis der Donauschwaben. Gedenkschrift für Friedrich Metz. Stuttgart, 1972.) c. tanulmányában, 46. o. Szerinte az 1664-ben Magyarországon harcoló két sváb-kerületi ezredben ekkor svájciak, bajorok, brandenburgiak, koburgiak, hesseniek, németalföldiek és – ami különösen figyelemre méltó – osztrák örökös tartománybeliek voltak, a tulajdonképpeni svábok a legkevesebben.

letésű káplár – pedig éppen 56 esztendős. Az egyetlen tiszt köztük, a 22 éves Locatelli zászlós, görzi születésű. Nála fiatalabb csak egy van, egy 21 éves muskétás. A „tizenévesek" teljesen hiányoznak. E katonák közt világosan kirajzolódik két különböző korcsoport: az egyik, a 15 évnél hosszabb szolgálatra visszatekintőké – ezek még a harmincéves háború katonái – a másik pedig az újabb katonáké. Figyelemreméltó, hogy 9 és 17 év közti időre visszanyúló katonai szolgálata a vallomási jegyzőkönyv szerint egyetlen egynek sem volt. A felsoroltak – 22 katona és tiszt – közül egyetlen sem akadt, aki szolgálatát 1647 és 1655 közt kezdte volna. Úgy látszik, ebben az időszakban egyáltalán nem vettek fel új katonákat a császári seregbe, inkább a harmincéves háború végén elbocsátottak mindenkit, akit lehetett. Az 1650-es évek közepén kezdő új katonák jobbára fiatalok: egy idősebb, 41 éves kivételével 20–28 év közt vannak, a toborzás idején. Az 5 éven belül toborzott, tehát a legfiatalabb katonák – ezek 1663-ban öten vannak – hadiszolgálat kezdetén volt életkora átlagban 24,6 év, de a tanúvallomáskor sem idősebbek átlagban 27,6 évesnél. Az 5 közül 4 – tehát 80 % – a német-ausztriai örökös tartományokból való, Alsó– és Felső–Ausztriából, Karintiából, Stájerországból, csak 1 a távolabbi, aki Frankföldről került ide (valószínűleg Main–Frankenből). A zászlós is, akinek katonai szolgálati idejét nem ismerjük, de mint 22 esztendős, régi katona nem lehetett, szintén az ausztriai örökös tartományok egyikéből, Görz grófságból került ide, s olasz neve ellenére is osztráknak tekinthető. Így azután azt a feltevést kockáztathatjuk meg, hogy a harmincéves háború utáni császári sereg erősebben rekrutálódhatott az örökös tartományok német lakosságából, mint a korábbi. Egyébként a tanúvallomásban szereplő katonák nagy többsége – 22 közül 14 – a Habsburg örökös tartományokból való. Ha ez talán nem is minden ezredben volt így, de az ezredek többségében valószínűen hasonlóan. Tehát a császári seregben nagyrészt az osztrák–német tartományok fiai harcoltak, véreztek, hazánkban is és valószínűen más csatatereken is. Így válik érthetővé azután az is, hogy az osztrák–német tartományok lakosságszáma mért szaporodott olyan lassan a XVII–XIX. században, mint arra a népességkutatás már ismételten rámutatott. A Habsburg nagyhatalom elsősorban a saját német tartományaiból származó katonái vérével vívta ki politikai állását az akkori Európában – és hihetőleg később –, a visszafoglaló háború idején is, és ez bizonyára hozzájárult a „jus armorum" gondolatának alapvetéséhez is.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

RÁKÓCZY ROZÁLIA

REGULAMENTUM MILITARE, 1699

Székely János[1] írja saját munkáiból kiindulva, s végül általánosítva azt, ami a forráskutatásra és közlésre is alkalmazható: „Ahogy a költő elméjében megfogan egy mű ötlete, ahogyan képanyagot keres rá, ahogyan lejegyzi első vázlatát, s később újra meg újra átformálja, átdolgozza és újra gondolja, míg tökéletessé nem lesz, sőt azon is túl, míg agyonspekulálja és végleg elrontja: épp így alkot az emberiség elméje is... Olykor elvesznek, vagy feledésbe merülnek a kezdeti változatok, s csak hosszas forráskutatással hozhatók felszínre, de olykor örökbecsű művekként maradnak fenn."[2]

Mindez vonatkozik hosszan uralkodó I. Lipót királyunk hadi törvényei 1699-ben kiadott magyar nyelvű kiegészítésének ismertetésére is, amennyiben közel 10 esztendeje nézem, olvasom, forgatom a nyomtatott példányt és készülök közlésére. Az akadály szubjektív és objektív egyaránt. A később részletezésre kerülő és kezdetben rendkívüli módon visszatartó ok a származási hely, lelőhely kérdése volt.[3]

E szokatlan bevezető után, ugyancsak szokatlan módon, lábjegyzettel kezdem a forrásközlést. Zachar József tanulmánya a magyarországi hadügy jogi kereteiről a Hadtörténelmi Közleményekben jelent meg.[4] Munkájának első három oldalát szinte szó szerint kellene idéznem, továbbá véleményem szerint jelen forrásközlés a Zachar-dolgozatba bekezdésként lenne beilleszthető.

A vesztfáliai békekötést (1648) követően egyes európai hatalmak békeidőben is fegyverben tartottak bizonyos számú gyalog- és lovasezredet. A Habsburg–birodalomban ugyanígy rávitte a szükség és kényszer az uralkodót, hogy országai területén állandó(an) katonaságot állomásoztasson. Az örökös tartományok és csatolt országok Habsburg–igazgatási rendszere, amelynek keretén belül a haderőt legfelsőbb szinten igazgató Udvari Haditanács ténykedett – együtt az igazságszolgáltatási-irányítási feladatokat ellátó Udvari Tanáccsal, a hadiadó beszedésével és felhasználásával foglalkozó Udvari Kancelláriával és a birtokügyi kérdésekkel, a koronauradalmakkal foglalkozó Udvari Kamarával – nem teljesen felelt meg a Magyar Királyság jogrendjének. A Habsburg uralkodók a jogi eltérést nem vették komolyan, s magyarországi alattvalóik panaszát, amely az idegen

[1] Székely János (1901-1958) erdélyi író, újságíró.

[2] *Székely János:* Az emberiség emlékezete. Torda, 1927. Idézi: Erdélyi portrék. Erdélyi Lajos fotói. Budapest, 1991. Kiáll. kat. 39. o.

[3] Csak 1995-ben, a magyar Művelődésügyi Minisztérium és a román Ministeriul Ivanţamintului ösztöndíjának köszönhetően jutottam el Gyulafehérvárra, hogy a szakirodalom által leírt példányt a kezembe vegyem. Kutatásomat a Hadtörténeti Intézet és Múzeum is messzemenően támogatta, elismerve azt, hogy levelezés útján a kételyek nem oszlathatók el és a kérdés nem tisztázható.

[4] *Zachar József:* A magyarországi hadügy jogi keretei 1648-1848. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1995. 2. sz. 3–23. o. Bibliogr.: 21–22. o. (a továbbiakban: *Zachar*)

katonaság országon belüli állomásoztatására is vonatkozott, avval hárították el, hogy a katonaságot az ország védelmére hozták be.[5]

A Magyarországon vonuló–telelő–állomásozó hadak – végváriak, császáriak – ellátása a birodalmi ügyintézés része lett, bár nem szolgált közmegelégedéssel.[6] A rendek örökösen zúgolódtak, hogy az uralkodónak méltóztassék a katonaság biztosabb fizetéséről gondoskodni.

A Magyarországra került birodalmi katonaságot Európa minden részéből toborozták, a tisztek és közlegények egyaránt üzleti vállalkozásnak tekintették a háborút. A katona „kitette magát az ellenség golyójának, az idegen éghajlat veszélyeinek s a tábori élet ezer bajának. Viszont nem elégedett meg a zsolddal, melyet ígértek neki s legtöbbször még rendetlenül is fizettek. Ha az üzletben mindenét kockára tette, nyerni akart benne mindent... A háborút... nem csupán az ellenséges hadsereg, hanem ama lakosság ellen is viselték, melynek területét megszállották. A hadi jog megengedte, hogy a katona ellenséges földön elvegyen mindent... Ez volt a katonaság gyakorlata Európa-szerte s ezzel jött Magyarországba... ezzel a szenvedések új neme zúdult Magyarországra..."[7] A felső–magyarországi vármegyékből a beszállásolás hírére tömegestől futottak az emberek, ki merre látott. „Ha ő felsége ezt az armadát ott fogja teleltetni, esküvéssel mondották előttem szavahihető főemberek, Szepesvármegyéből is ment be Lengyelországba 600 embernél több; hátha ide terjed a németek kvártélyozása hatezer is fog menni; úgy a többi vármegyékből is proportionaliter." – írta Csáky István Szepesvárából a nádornak 1661-ben.[8]

A helyzet a vasvári béke (1664) után annyiban változott, hogy a Zrínyi–Frangepán összeesküvést[9] követően minden addiginál nagyobb létszámú katonaság állomásozott Magyarország töröktől mentes részén.

A rendek ismét és ismét követelték az uralkodótól a katonaság rendes és pontos fizetését[10], majd felajánlották beleegyezésüket ahhoz, amihez végső soron már nem is kellett, ugyanis befejezett tényként vehették tudomásul, hogy mindez megtörtént nélkülük is,

[5] *Zachar* 5.o. 18. sz. jegyzet.

[6] Uo. 19.sz. jegyzet.

[7] *Acsády Ignác:* Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Budapest, 1898. (A magyar nemzet története. 7. k., szerk.: *Szilágyi Sándor*) 142–153., 414., 458. o. Id. rész: 144–146. o. (a továbbiakban: *Acsády*).

[8] Idézi *Acsády* 146. o.

[9] Az összeesküvés és felségsértés elnevezéssel egyaránt illetett megmozdulás végkifejlete a magyar alkotmány lábbal tiprása volt. Igazolására már a kivégzést követően latinul és németül is megjelent a bőven illusztrált röpirat: Descriptio criminalium processum et supplici in Franc. de Nádasd, Petrum a Zrin et Franc. Frangepani. Vienna Austriae, 1671. és Aussfürliche und warhafftige Beschreibung wie es mit denen Criminal-Processen, und darauf erfolgten Executionen wieder die drey Graffen Frantzen Nadassdi, Peter von Zrin, Franc Christophen Frangepan eigentlich hergangen. – [Wien], 1671. Cosmerovius. Megjelent még Prágában, Linzben, Innsbruckban, ugyanezen évben.

Nem e forrásközlés feladata az utolsó 100 év történetírása során kialakult és egymásnak ellentmondó végkövetkeztetések kritikai vizsgálata, az ellentétek feloldása. A Habsburg-berendezkedésről a korábbiakkal vitatkozó álláspontot képvisel *Hiller István:* A Habsburg-uralom mérlege Magyarországon 1526–1686. Előadás, 1995. október 5., Collegium Hungaricum, Wien. Véleményem – annak ellenére, hogy felhasználtam Acsádyt – Hilleréhez áll közelebb.

[10] *Zachar* 5. o. 23., 24., 25. sz. jegyzet

tudniillik az ország területén állandósult az idegen hadak állomásoztatása. Minthogy a katonaság az országból ki nem vihető,[11] tűrni kell, de úgy, hogy az országlakók zaklatása nélkül, a saját pénzén és a maga részéről megszabott árak reájok erőltetése nélkül éljen.[12]

„...a magyar országgyűlés tudomásul vette, hogy a császár–király uralkodónak joga van az országgyűlés döntéseitől függetlenül létező haderő: az új, összbirodalmi keretben szervezett és igazgatott állandó császári hadsereg magyarországi állomásoztatására is."[13]

A regulamentum – regulamentumok – megjelenésének előzményéhez tartozik, hogy hosszan tartó folyamat után a XVII. század utolsó harmadában alakult ki az állandó Habsburg–haderő is, amelynek szervezése, léte, fenntartása a magyarok véleménye szerint az ország szuverenitását kérdőjelezte meg, míg a másik fél álláspontja alapján a királyság szuverenitása az uralkodó személyében volt biztosított. Mindenesetre, a német nyelvterület (had)történetírása soha sem fordított figyelmet egy „esetleges" magyar különállásra, a hadsereget, mint olyat, egységes egészként tárgyalta, amely két részre oszlott: deutsches Kriegsvolk és ausländisches Kriegsvolk. Az előbbibe tartoztak a Habsburg–alattvalók országra és tartományra való tekintet nélkül, a másikba az összes többi, aki zsoldért szolgálatot vállalt.

A magyar országgyűlés a „történelmi szükségszerűség" jegyében tűrte az idegenek jelenlétét, s nehezen bár, de tűrte azt is, hogy a fentiek értelmében nem rendelkezhetett felettük, még mindennapi életükbe sem szólhatott bele, joga kizárólag a velük való együttélésre terjedt ki.[14]

Ezt az együttélést szabályozta az uralkodó sorozatosan kibocsátott pátenseivel. Az együttélés legköznapibb formája a katonatartás volt, ami szó szerint veendő és vehető

[11] *Zachar* 26.sz. jegyz.

[12] Uo. 24. sz. jegyz.

[13] Uo. 6.o.

[14] A témával kapcsolatban *Heischmann, Eugen:* Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. (Deutsche Kultur–Historische Reiche III.) „...eine Unrtersuchung der Frage, wie weit in österreichischen Landen die Idee des stehenden Heeres schon von Ausbruch des Dreissigjährigen Krieges vorhanden gewesen war." Előszó, 5. o. A magyarokat a legtermészetesebb módon osztja a németek közé, tisztekkel, állomáshelyekkel együtt és fel sem merül benne a gondolat, hogy a földrajzi különbség távolság-, határ- és közjogi különbséget is jelölhet. V. ö. Anhang A és B 228–260. o. (A továbbiakban: *Heischmann*) Könyvtáros lévén, a történészek állásfoglalását akkor is tiszteletben kell tartanom, ha avval esetleg nem értek egyet. A viták résztvevője nem kívánok lenni. A történész munkáját nem alapozza/alapozhatja törvényekre mint a természettudós, nem igazíthatja katonai kutatásait, azok irányát előre meghatározott célhoz, írja a német katonai történeti kutatóintézet munkájáról Gerhard Papke: „Seine Ergebnisse sind oft in vielen Teilen unsicher."L. *Papke, Gerhard:* Die Aufgaben des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes. Probleme der militär- und kriegsgeschichtlichen Forschung.; Wehrkunde, utóbb Europäische Sicherheit. München, 1961/12. 642–645. o. Id. hely: 643. o.

Itt köszönöm meg *dr. Czigány István* szíves lektori véleményét, amellyel felhívta figyelmem a téma kényességére, valamint az ellátási, katonatartási problémákra, miszerint „ez a terület feldolgozatlansága miatt a történeti, hadtörténeti szakirodalomban avitt sztereotípiákkal terhelt."

A témával kapcsolatban l. még *Zachar* Bibliogr. 21-22. o. továbbá *Czigány István:* Regularitás vagy gerillaháború. Eger, 1991. Bibliogr. 33. o. és *uő:* Várrendszer, haditeher és hadigazdálkodás a XVII. században. Eger, 1995. Bibliogr. 66–67. o. Mindkettő klny., Studia Agriensia 11. és 15. k. (a továbbiakban: *Czigány,* St. A. 11., ill. 15.).

együtt élést jelentett. Az adózó eltartotta a hadfit, aki zsoldjából a megfelelő és meghatározott összeget kifizette a szegény contribuens népnek. Már amikor fizette.[15]

A katonaság eltartását mindenki úgy értelmezte, ahogy jónak találta. A népesség úgy, hogy nem ad, a katonaság úgy, hogy rabol. Éppen ezért lett szükség az állandóan megújított rendeletekre, azok végre nem hajtása miatt az utóbb kiadott magyarázatokra, újabb végrehajtási utasításokra. Szabályozni kellett, hogy a katona eltartására mit köteles az országlakó adni és mennyit köteles ezért a katona a zsoldjából fizetni, magáért, s ha van, lováért.[16]

A zsoldról, eltartásról, szállásról, a ki- és befizetések módjáról rendelkezett Lipót – korábbi pátenseit követően[17] – 1697-ben, ez változatlan formában újra megjelent 1698-ban, majd a magyar viszonyokra alkalmazott módosítás és magyarázat 1699-ben.[18]

A török alól felszabadított területeken – és 1685 után Erdélyben is – ott maradt a birodalmi haderő egy része, a velük kapcsolatos teendőkről, a pátensek mindkét oldali betartásáról az alkudozások német–osztrák „fegyveres fedezet" mellett folytak. Mivel a magyar országgyűlésnek erre többé módja nem volt, a maga területén mindenki úgy próbálta távol tartani a fegyvereseket, ahogy tudta. A hadak fel–alá hullámzásától mindaddig többnyire/valamennyire megkímélt terület, Erdély szenvedte meg leginkább az újabban rázúdult „védelmet". Apaffi erdélyi fejedelem hadi élelmet és 100 ezer tallér adót ajánlott fel, ezen felül 10 ezer köböl gabonát, s mindezt úgy, hogy öt hónap alatt kifizeti, leszállítja. Egyetlen feltétele volt, hogy katona Erdélybe nem megy be. Az ebesfalvi egyezmény (1685) végrehajtatlan papír maradt, Caraffa felvette a „járandóságot" és beküldte hadait enni és lakni.[19]

Ez az „ante turcarum invasionem" időszaka, amikor Veterani egyedül Máramarosban egy gyalog és négy lovas regimentet teleltet[20] „Nagy sokaság, írtóztató teher egy olyan sovány vármegyében", jajdultak fel a kortársak.[21] És a kitelelésen kívül elvittek „circiter

[15] contribuens = adózó. A „szegény contribuens nép" állandósult kifejezési forma, esetenként pejoratív jelentést is kaphatott. Itt nem ilyen értelemben használom.

[16] A később is élő rendszerről l. *Rákóczy Rozália:* Bihar vármegye katonatartási rendelete. HK 1992/2. 106–122.o.

[17] V.ö. *Rákóczy Rozália:* I. Lipót fejadórendelete. HK 1989/1. 78–93.o.

[18] A magyar nyelvű kiadás a címben szereplő Regulamentum militare, ez azonban önkényes címadás, bár nem a sajátom. A kiadvány címlap nélküli.

[19] *Szádedczky Béla:* Erdély visszacsatolásának története a bécsi hadjárattól a gubernium kezdetéig. Erdélyi Múzeum, XVIII. k. 1901–2–3. közl. Id.hely: 498. o. (a továbbiakban: *Szádeczky B.*)

[20] Regiment = ezred. Létszáma változó volt, 1500 és 2700 között mozgott. E szerint Máramarosban legkevesebb 7 és fél ezer ember élt a sovány vármegyén, valamint a különleges igényeket támasztó tisztikar. A segédcsapatokkal, a követő siserahaddal együtt alig becsülhető a létszám, s jóllehet a hadsereg „hivatalos" élelmezési fejadagjába nem számolták be a markotányosokat, mutatványosokat és más kísérőket, nagy valószínűséggel, az általános gyakorlatnak megfelelően, a legtöbb esetben ezek is fizetés nélkül állhattak odébb. Sőt, könnyebben is, mint a szervezett katonaság. V. ö. későbbi adatokkal is: Verneuertes kaiserlich-königliches Militar–Oeceonomie–Regulament. Wien, 1758.: 4–5. o. 1802 gyalogos + 40 törzstiszt + 240 tiszt és altiszt, valamint *Taubert Ernő:* A katonaság elszállásolása és ellátása Somogy-vármegyében a XVIII. század első felében. Pécs, 1928. (Specimina dissertationum. ... 4.) Létszámadatok: I. fejezet 11–32. o. és lábjegyzetei.

[21] *Szádeczky B.* 565. o.

66 ezer köböl búzát, 160 ezer köböl zabot, 200 ezer rh. forintnál többe. Egy szóval, millióhoz közelítő, és elmét, hitelt fölülhaladó teher volt ez".[22]

Annak pontos megállapítására, hogy a felszabadító háborúk időszakában évente hány magyarországi katona harcolt, csak kísérletek történtek eddig, átlagosan 15 000–250 000 közötti számra becsülik.[23] Egy 1697. május 3-án kelt kimutatás szerint Magyarországon összesen 112 kompánia, azaz 16 800 ember, a mindig külön számolt Erdélyben 6 600 gyalogos, 6 408 lovas és 6 000 dragonyos, összesen 19 000 (mindösszesen 35 800) katona állomásozott, a levél lapalji megjegyzése szerint „ihnen kein Stipendium zu hoffen".[24] (Ugyanebben az évben a szükségletek fedezésére szolgáló összeg, a „Summa ganzes Stipendium in Hungarn und Siebenbürgen 1 700 000 fl")[25]

Mindezek legközelebbi alapja a magyar országgyűlés által is szentesített törvény a nemzeti katonaság fizetéséről,[26] amely törvénycikk szerint ez nem csak az országnak e célra felajánlott jövedelmeiből, hanem a szomszédos örökös tartományok subsidiumaiból is történt.[27] A várkatonaság közös volt az örökös tartományokkal, a súrlódások itt voltak a legsúlyosabbak.[28]

A fenti törvénycikk ugyan életben hagyta a magyar alkotmányos formákat, amely szerint az uralkodó a királyi hadat és véghelyek katonaságának fenntartását vállalja, s meghirdetheti végső szükség esetén a részleges, vagy általános felkelést, de a törökellenes hadjáratok harci szüneteiben az ország területén állomásozó katonaság zömét a birodalmi és az örökös tartományokbéli, azaz „német" katonaság jelentette.[29] A kettősség folyamatosan fennállott, a hadak nem kis része volt magyar királyi. Ezért kényszerült Lipót arra, hogy 1697-ben kiadott nyílt és világos rendeletét a békességnek kedvéért még egy újabb pátenssel egészítse ki, amely, mivel magyar hadaira is vonatkozott, 1699-ben magyarra fordítva is megjelent.

[22] Uo. Köböl = változó értékű űrmérték. Erdélyben 90,5 liter, Pozsonyban 62,5 liter, Pesten 93,7 liter volt; rh forint = rénusi (rajnai) forint, 1559-től általános birodalmi érme = 60 krajcár (xr vagy x)

[23] A toleranciahatár nagy. „Bár forrásaink hézagosak, annyit mégis elmondhatunk, hogy a magyarországi katonaság létszáma 15-25 000 fő körül mozgott." *Czigány,* St. A. 11. 29. o. és „Megfelelő alapkutatások híján, csupán hézagos adatokra utalva szinte csak találgatni tudjuk az országra nehezedő terheket...".*Czigány,* St. A. 15. 63. o.

[24] Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten 1697. Karton 206. Türkenkrieg I-VII. Fol. 327-329. (a továbbiakban: KA AFA). Kompánia = század.

[25] Uo. fol. 073–076.

[26] Corpus juris hungarici (a továbbiakban: CJH) 1657–1740. évi kötet. Az 1681. évi törvény 5. és 9. cikkelye. 241.o.

[27] subsidium = segítség, segély, itt: rovásadó.

[28] *Zachar* 5. o. és uo. 23. sz. jegyz. valamint eltartottak: *Czigány,* St. A. 15. 61–62. o.

[29] A felállított – mozgó, mezei – hadak összetétele a következő volt: birodalmi segédcsapatok, örökös tartományok segítő csapatai, felkelő nemesi had, telekkatonaság, a személyes felkelés megváltása céljából a nemesek által fogadott katonaság, a zászlós urak és oligarchák bandériumai.

„Az el-múlt 1697. esztendőben Karátson havának harmadik napján költ kegyelmes regulamentumunkat publicáltatván,[30] akartuk annak állandó meg maradását, hogy annális jobban, az mü hadainkra valo gondviselésünk, és azoknak job modgyával valo fenyittékben tartása mehessen véghez, és annak felette (az melyis nékünk kegyelmes és álhatatos ügyekezetünk) az mü országainkat meg tarthassuk, tárházunk-is meg ne fogyatkozzék, vitézink-is jobban élhessenek, hanem edgyütt mind az kettő jól meg maradván, országaink-is felettébb és erejek felett ne terhelhessenek, és azzal az mi tárházunk ne károsodgyék, hadaink-is az mi szolgálatunkra alkalmatlanokká ne tétettessenek. Melyre nézve szükségesnek itéltük az mi fel tött célunknak elérésére, hogy azokat az mellyek azon regulamentumnak practicálásában és meg tartásában nehezeknek és hibásoknak találtattanak, és az mely punctumokban az mü kegyelmes ügyekezetünk szerént nem engedelmeskedtenek azoktól ujabban tanátskozván, ez ide alább meg irt punctumok szerént resolválván magunkat, kiparantsolnánk."[31] Ami egészen egyszerűen azt jelenti, hogy az 1697-es rendelkezés végrehajthatatlan volt és végrehajthatatlan maradt.

Ma már könyvészeti ritkaság a Lipót-féle rendelet nyomtatott változatának bármely kiadása. (Meg kell jegyeznem, nehéz a keresés és az azonosítás, tekintettel arra, hogy a Regulamentum militare címadás önkényes, de a szakirodalomba így vonult be.) Első kiadása Szabó szerint 1697-ben jelent meg Nagyszombatban. Kolofonja: Expressum, Tyrnaviae Typis Academicis, Anno 1697., latin nyelvű, a hivatkozott bibliográfia szerint az Egyetemi Könyvtárban található egyetlen példánya.[32]

Német nyelven, impresszum nélkül, feltételezhetően nem nagyszombati, hanem bécsi kiadásban egy példány a Hadtörténeti Intézet és Múzeum múzeumi könyvtári különgyűjteményében található, Szabó bibliográfiája nem ismeri.[33]

[30] A rendelet változatlan utánnyomása megjelent 1698-ban.

[31] A ma is használatos latin eredetű kifejezések magyarázatát – a nyilvánvaló eltérések kivételével – mellőzöm. Resolvál = itt: parancsol.

A szöveg átírásánál a főnevek esetében a mai helyesírást követtem, egyébként a hosszú s (ß) kivételével megtartottam a füzet írásmódját. Nyomdatechnikai okokból el kellett tekintenem még a felülhelyezett betűk alkalmazásától, mindenütt ö, ü betűkkel jelöltem az oe, ue stb. írásmódot. Az egybe- és különírásnál a füzet szövegét tartottam mérvadónak. V. ö. „az melyis", „tárházunk-is" „annális" stb.

[32] *Szabó Károly:* Régi magyar könyvtár II. k. Az 1473-től 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, Budapest, 1885. 1901. tétel, 517–518. Nem vettem kézbe. (A továbbiakban: RMK)

[33] A példány előzéklapja és hátsó lapja is hiányzik, későbbi márványozott papírborítója már leszakadt, a borítón azonban érintetlen a vignetta a maga fekete tintás feliratával: Regulamentum Militare Leopoldinum 1698. Ez annyiban nem tévedés, hogy a belső szennylapon, amely az összefűzés szerint kétségkívül eredeti, a Regulamentum anni 1698. felirat szerepel. Az ellentmondás mindössze az, hogy „Geben in Unserer Kayserlichen Rezidentz-Stadt Wienn den Dritten Monaths-Tag Decembris, im ein tausend Sechshundert Sieben und Neunzigisten" (1697!)

A példány eredeti fekete-sárga zsinórral összefűzött, hibátlan és tiszta uralkodói nagy szárazpecséttel hitelesített, Lipót saját kezű, aranytintás aláírásával, Stahrenberg és Wöber autográf ellenjegyzésével. (L. még a 198. jegyzetet is.) A leltári száma 1961-ből származik (1888) de a Könyvgyűjteményi naplóból indokolás és megjegyzés nélkül, piros, átlós vonallal kihúzták. Még egy possessori bélyegző van az első szennylap verzóján, szintén a M. kir. Hadtört Múzeum, 4450 lelt. sz. A régi napló szerint vétel volt 1922. IX. 6-án, ügyirata ma már nem lelhető fel. Ilyen formában ez a példány teljesen ismeretlennek minősül, most először kerül bemutatásra.

Változatlan utánnyomása ugyancsak Szabónál, kolofonjában a Repressum, Tyrnaviae Typis Academicis. Anno M.DC.XCVIII.[34] Lelőhelye a bibliográfia szerint a Nemzeti Múzeum, ez ma jelenthetné az Országos Széchényi Könyvtárat, de jelenthetné a Nemzeti Múzeum gyűjteményét is.[35] Ez utóbbi kiadásból egy példány a gyulafehérvári Batthyaneumban található, a szebeni jezsuita rendház gyűjteményében volt egykor, a bibliográfia nem említi.[36]

Az 1699-es magyar nyelvű kiegészítő rendelet vétel útján került a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe. Az eladóról egyszer már írtam néhány sort, miszerint „hivatásszerűen foglalkozott műtárgyak felhajtásával, közöttük könyvek és nyomtatványok adásvételével is".[37]

A 10 lapos kis füzetet 1986-ban restauráltattam, a vegyelemzés emberi és állati ürüléket, vért, sarat, port és egyéb piszkot, mechanikai szennyeződést mutatott ki. Erősen körülvágott és rojtos széle miatt további körülvágása elkerülhetetlennek látszott. Aránylag jó megtartásúak voltak a lapok, csak a C ívet kellett laminálással megerősíteni. Borítója akár eredeti – kiadói – is lehetett, erősen kifakult, de mintáját és színét megőrzött, elvékonyodott papír, szürke, kissé márványozott alapon szimmetrikus és ismétlődő arabeszk (szőnyeg) mintás.[38]

Vásárlásakor egyszerű törzslapot írt az akkori múzeológus,[39] könyvészeti adatokat vagy nem keresett, vagy nem írt le. A Hadtörténeti Múzeum Nyomtatványgyűjteményében dolgozó elődeim második/mellékgyűjteménynek kapták a kisnyomtatványt-plakátot, történészek, régészek voltak, akik kizárólag a történeti vonatkozásokat vették figyelembe. A múzeológusi, netán bibliográfusi megközelítés távol állt feldolgozási módszereiktől. (Mentségükre legyen mondva, még ma is vita dúl arról, adattár-e a kisnyomtatvány, vagy a könyvtár különgyűjteményi része, netán – a kéziratokal együtt – történeti dokumentáció; arról még ritkábban lehet csak hallani, hogy önálló gyűjteményként illesztik bele az „intézményi struktúrába". Jóllehet, kiállítások tervezésénél sokszor a legalapvetőbb tárgy a nyomtatvány [röplap, plakát], feldolgozása, gyűjteményi rangja mégis a periférián van.)

[34] RMK 1940. tétel, 529. o.

[35] 1995. október 18-án kaptam megkeresésemre választ az Országos Széchényi Könyvtárból, amely szerint az „1698. évi, ugyancsak nagyszombati kiadásból a mi gyűjteményünk is őriz két példányt. (RMK II. 1940/1-2.) Egyéb kiadásról nincs tudomásunk." A szíves választ ez úton is köszönöm *Wojtilláné dr. Salgó Ágnes* osztályvezetőnek, aki a Régi Nyomtatványok Tárában nézett utána az RMK-ba felvett kiadványnak, s válasza szerint még egy második darab is van a birtokukban a bibliográfiában jelzetten felül.

[36] Jelczte XIV-94. Első nyomtatott oldalán korábbi possessori bejegyzés: Inscript. Resid. S.J. Cibin, 1744.

[37] Írhattam volna azt is, közismert gyűjtő és nepper, aki azonban mindig csak kvalitásos tárgyakkal kereskedett. Lehet, nincs messze az az idő, amikor a személyiségi jogok sérelme nélkül leírható valamelyik szaklapban a jól ismert „műkereskedő" neve. L. még *Rákóczy Rozália:* I. Lipót feladórendelete, HK. 1989/1. 79. o.

[38] Restaurátora, mint eddig valamennyi kényes, nagy figyelmet igénylő nyomtatványé, *Juhászné Szabó Zsuzsanna* volt.

[39] A korábbi gyakorlatnak megfelelően nem leltárnaplózták a műtárgyakat, hanem a leltárral egyenértékű törzslapokat fektettek fel. A törzslap adatai: Hadtörténeti Múzeum 19.303. Leltári szám: 6533/Nyt. – Nyomtatvány. Leírása: Leopoldus: „Mi Leopold isten kegyelmességéből..." (Hadi szabályzat) Bécs, 1699. Ny.n. 14,5 x 19 cm. 10 lap + borító. Származása: ...ez a név nem írható le! Vételára 1.200. Ügyirat 281/1962. Megjegyzés, leírás, irodalmi hivatkozás nincs. A méret nyilvánvaló elírás, a füzet nem haránt alakú. Helyesen 19 x 14,5 cm.

Így történhetett meg, hogy megvásálásától restaurálásáig könyvészeti értékelése szóba sem került.

Mint forrás, kinyomtatása óta nem szerepelt a történeti szakirodalomban.

Számomra a visszatartó ok a könyvészeti szakirodalom volt, amely szerint az egyetlen példány a gyulafehérvári Batthyány–könyvtár gyűjteményében található.[40] Csakhogy nem található ott. A rendelkezésemre álló adatok szerint ezideig nem is tudtam kideríteni, mi volt az alapja annak, hogy mint a Batthyaneum tulajdonát írták le, de azt sem sikerült megtudnom, hogy a (helyette) beleltározott, 1698-as nagyszombati utánnyomást valóban helyette írták-e a naplóba?

A szakirodalomba 1882-ben az országos könyvkiállítás[41] alkalmával vonult be, annak azonban egyetlen katalógusában sem szerepel.[42] Mára az egyetlen tény az maradt, hogy a pillanatnyilag ismert példány a Hadtörténeti Intézet és Múzeum múzeumi kisnyomtatvány különgyűjteményében van.[43]

A példány impresszum nélküli, analógiák alapján azonban majdnem teljes bizonyossággal mondhatom, hogy nagyszombati kiadás. A korábban már említett latin nyelvű, amely Gyulafehérvárott található (talán e helyett?), Nagyszombatban jelent meg. Betűtí-

[40] *Sztripszky Hiador:* Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I-II. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711. Budapest, 1911. Kézirat. Reprint Budapest, 1967. (2163) 369. tétel [Önkényes címfelvétellel]. Regulamentum Militare. H. n. (Bécs) 1699. 4. r. A-C 2 = 2 1/2 ív = 10 sztlan. lev. Egészen magyar szöveggel. Külön címlapja nincs, nem volt. Egyetlen pld. Batthyaneum. Hivatkozás: *Magyar Könyvszemle*, 1882. 93. o.

[41] Az 1882. évi könyvkiállításon írta le Szabó Károly és közölte a Magyar Könyvszemlében. Ő még látta a példányt, Sztripszky nem. V. ö. 40. sz. jegyz. és *Szabó Károly:* Régi magyar könyvészeti adalékok. *Magyar Könyvszemle*, 1882. évi kötet, 93. o.Szabó a saját sorszámozásán kívül egy zárójeles számot is feltüntet, ez azonban nem azonos a később megjelent RMK számával, feltételezésem szerint a kiállítási katalógus sorszáma lehetett. Ezt látszik igazolni, hogy az ősnyomtatványok, ritkaságok esetében azonosítható a Könyvszemle és a kiállítási katalógus. Szabó az RMK munkálatai során többször készített részkiadványt a felvett művekről, néha adott lelőhelyet, néha nem. L. még *Szabó Károly:* Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke. Budapest, 1883. ennek 82. oldalán a Regulamentum militare Tyrnaviae 1697. és ua. Repressum Tyrnaviae 1698. szerepel, közelebbi információk nélkül. A kiadvány előszavában a könyvészeti kiállításra hivatkozik Szabó, tehát a füzet anyagát ott vette fel. Szándékomban áll a könyvészeti vonatkozásokról, a példányokról és lelőhelyekről bővebb tanulmányt közölni.

Itt a könyvészeti kiállítás kapcsán röviden még annyit a most részletesen ismertetett magyar nyelvű példányról, hogy abban a jegyzékben, amelyet Beke Antal kanonok, könyvtárőr 1881 decemberében írt, mint a Gyulafehérvárról Budapestre küldött könyvcsomag kísérőjét, szintén nem szerepel. Sajnos, itt azonban van egy záradék, miszerint ha valamit kifelejtett, utólag írják hozzá az Iparművészeti Múzeumban. Nem tették meg.Gyulafehérvár, Érseki (akkor Püskpöki) Levéltár, Protocollum exhibitorum et actorum off. diocesani Transilvaniensis 1881. Prot. 3447/15.Nov. 1881. Categoria 22. és uott. 3642/27. Dec. 1881. Categoria 4. Országos Iparművészeti Múzeum Adattár. Az 1881-1885. évi iktatókönyv. 1881. 18/12. kelt. beérk. 20/12. 297. sz. Az orsz. könyvészeti kiállításra átengedett munkák kettős jegyzéke. Beke Antal kanonok.

[42] *Ráth György* előszavával: Kalauz az országos könyvészeti kiállításhoz. Budapest, 1882., 2. átdolg. kiad.: Könyvkiállítási emlék. Budapest, 1882. Több nyomda és kiadó együttes műve.

[43] Törzslap száma: 6533/nyt. Leltárnapló (új) száma: 90.88. Újabb példány 1995 augusztus–októberi kutatásaim során nem került elő sem Magyarországon, sem Ausztriában, sem Romániában (Hadtudományi Könyvtár, Országos Széchenyi Könyvtár, Staatsarchiv = Kriegsarchiv, Wien; Heeresgeschichtliches Museum, Wien; Nationalbibliothek, Wien; Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy; Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda; Hargita megyei Levéltár, Csíkszereda; Arhivelul Statului Jud. Alba, Gyulafehérvár; Teleki Téka, Marosvásárhely).

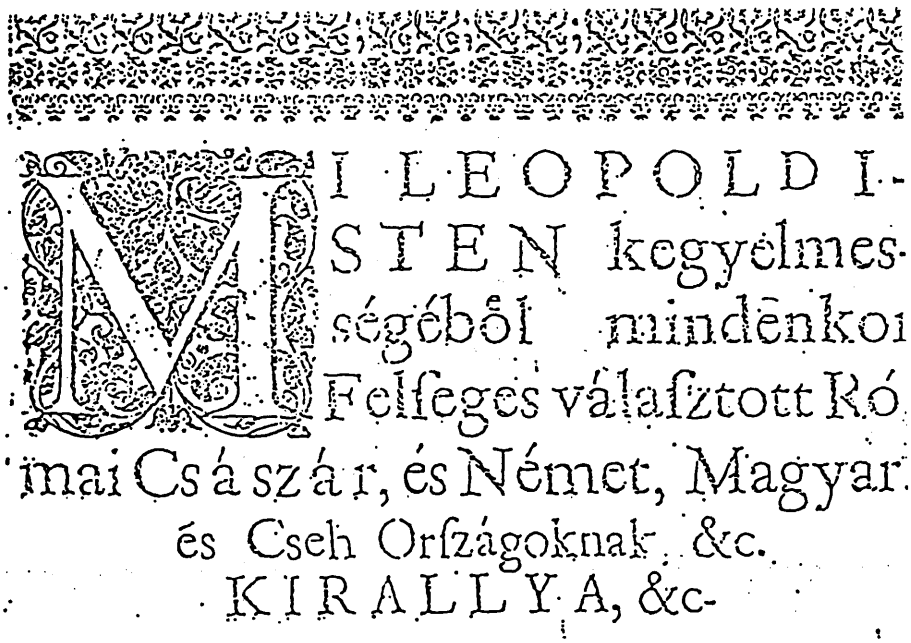

típusa, léniája, iniciáléja olyannyira hasonló, hogy jogosnak tartom feltételezésem az azonos nyomdáról.[44] *(334.,335.,336. o.)*

Íme, a kiadvány teljes terjedelmében:[45]

„MI LEOPOLD ISTEN kegyelmességéből mindenkor Felséges választott Római Császár, és Német, Magyar, és Cseh Országoknak stb. KIRÁLLYA, stb.

Közönsegesen mindeneknek, az mü generális locumténensünknek[46], campi-mareschallusinknak,[47] lövő szerszámink fő praefectusinknak,[48] lovagainknak generálissinak,[49] campi-mareschallusunk locumténensékncк,[50] generál strásamesterinknek,[51]

[44] Az 1561-ben alapított nagyszombati jezsuita kollégium számára 1577-ben vásárolta meg Telegdi Miklós győri segédpüspök a nem sokkal korábban feloszlott bécsi jezsuita nyomda készletét, egy összegben, mint „kelléket". V. ö. *Mayer, Anton:* Wiens Buchdrucker-geschichte, Bd. 2. 1682–1882. Wien, 1887. 34. o. és *Lorck, Carl:* Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst. T. 1. 1450–1750. Leipzig, 1882. 143. o. A nagyszombati jezsuita nyomdának a saját szükségletet kielégítő betüöntésre privilégiuma volt, valószínű helyben készítették az iniciálékat, léniákat, nyomdai cifrákat is.

[45] A szöveg átírásával kapcsolatos elveket l. a 31. jegyzetben foglaltak szerint. Az „ET" jelet értelemszerüen vagy nem írom ki, vagy „és" kötőszóval oldom fel, felsorolásnál a stb. rövidítést használom.

[46] generális locumtenens = (általános) helyettes (az uralkodó helyett hadbaszállt fővezér)

[47] campi-mareschallus = tábornagy

[48] lövő szerszámink fő praefectusi = fő szertármester, fegyvertárnagy

[49] lovagaink generálissi = lovassági tábornok, a lovasság tábornoka

[50] campi-mareschallusunk locumténense = altábornagy

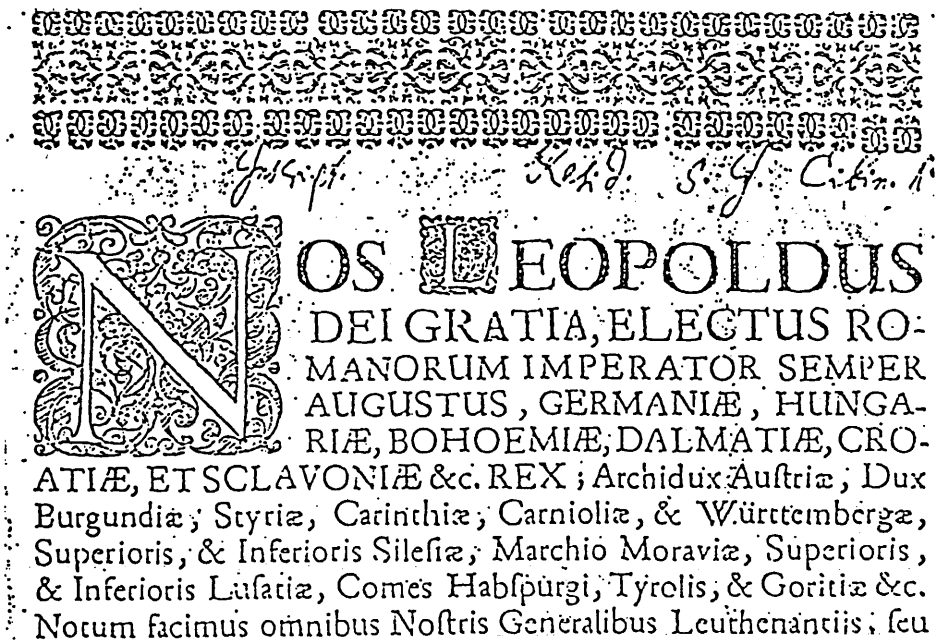

colonellusinknak,[52] fő strása-mesterinknek,[53] kapitányinknak,[54] azoknak lejtmánnyinak,[55] zászló-tartoinknak, vice strása-mestereinknek[56], furierinknek,[57] avagy táborhely jároinknak,[58] végezetre mindennemö lovas és gyalogságbol állo akármely nemzétből valo hadainknak, valakik az mi örökös országinkban és provinciáinkban az mü kegyelmes parancsolatunkbol akárminemü méltoságban és állapotban vagy most vannak, vagy ezután következnének, Császári és Királyi kegyelmességünket! és mind közönségesen s mind személy szerint akarjuk mindeneknek ez parantsolatunk-által tudtokra adni.

Az el-mult 1697. esztendőben Karátson havának[59] harmadik napján, költ kegyelmes regulamentumunkat publicaltatván, akartuk annak állandó meg maradását, hogy annális jobban, az mü hadainkra valo gondviselésünk, és azoknak job modgyával valo fenyittékben tartása mehessen véghez, és annak felette (az mely-is nekünk kegyelmes és

---

[51] generál strása-mester = főstrázsamester, generálőrnagy, vezérőrnagy

[52] colonellus = ezredes

[53] fő strása-mester = őrnagy

[54] kapitány = százados

[55] azoknak lejtmánnyi = hadnagyai

[56] vice strása-mester = nem rangfokozat, az őrnagy beosztás szerinti helyettese

[57] furier = élelmezési (al)tiszt

[58] táborhely járó = szállásmester

[59] karátson (karácsony) hava = december

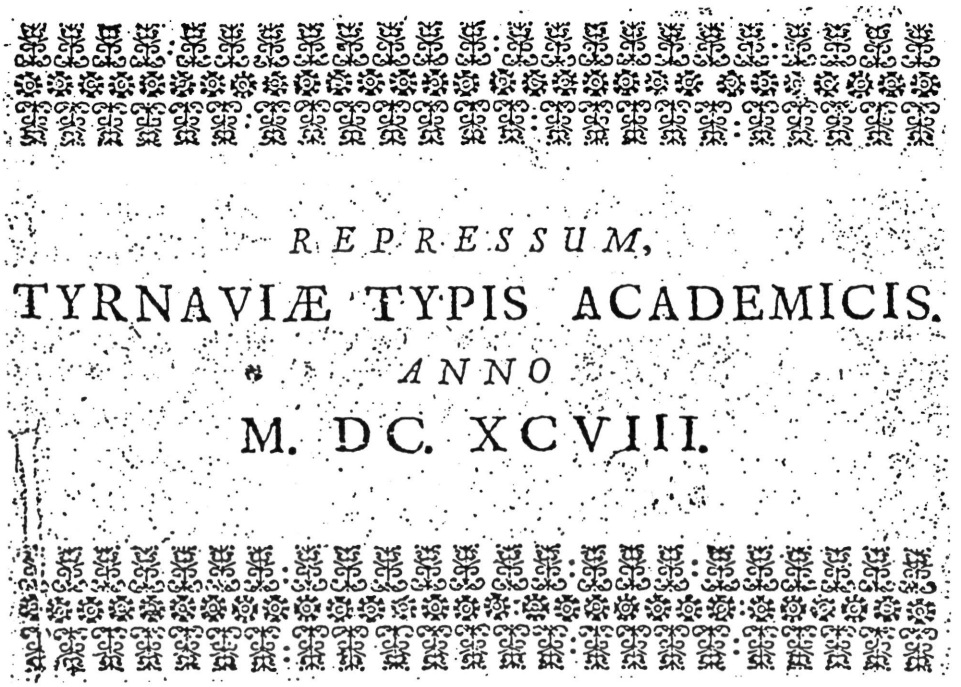

álhatatos ügyekezetünk) az mü országainkat meg tarthassuk, tárházunk-is meg nem fogyatkozzék, vitézink-is jobban élhessenek, hanem edgyüt mind az kettő jol meg maradván, országink-is feletteb és erejek felett ne terhelhessenek, és azzal az mi tárházunk ne károsodgyék, hadaink-is az mi szolgálatunkra alkalmatlanokká ne tétessenek. Melyre nézve szükségesnek itéltük az mi fel tött czélunknak elérésére, hogy azokat az mellyek azon regulamentumnak practicálásában és meg tartásában nehezeknek és hibásoknak találtattak, és az mely punctumokban az mü kegyelmes ügyekezetünk szerént nem engedelmeskedtenek azoktol ujabban tanátskozván, ez ide aláb meg irt punctumok szerént resolválván magunkat, kiparantsolánk.

Első: (Az gazdától járandó tartozásnak tollálása).[60] Megtapasztaltuk, hogy a mi fellyebb említett regulamentumunk szerént, az köz vitéznek gazdájától való tartása, melly, jóllehet ő magában, igaz értelem, és azzal való jó élés szerint, a gazdáknak szerzett vólna semmi felettébb való nehézséget, az vitéznek pedig, maga mindennapi tartására, nagy könnyebbség lött volna, teljességgel idegen értelemre vonatott; és sokak, az vitézek közzül gazdájoknak sok féle-keppen való terheltetésére, mint egy okot és alkalmatosságot vöttek belöle. Elannyira, hogy az mi kedves országink és provinciaink, az nehézségnek el-távoztatására azon vitéznek az gazdától való tartásának tollálása, (el-

[60] Minden pont mellett, mintegy fejezetcímként, lapszéli megjegyzés található. Nyomdatechnikai okok miatt azonban ezt e szövegközlésben nem lehetett megoldani, így folyamatosan (zárójelben) iktattam a szövegbe. Tollálás = eltörlés, felfüggesztés, itt: megszüntetés.

Második: (Mit kívánhat az militia quartéllyában gazdájától): Ennekutánna quártéllyába bészálván az vitéz és ott lévén, semmivel-is, akarminémmü mod és praetextus alatt,[61] nem tartozik az gazda, hanem tsak szállás adással, köz-névvel servicczel, az mint az első regulamentumban bizonyos, szorosson meg határozott formába le vagyon irva, és naponként egy portio kenyérrel, tsak azoknak azzalis, az kiket az meg-mondott regulamentum szerént az gazdáknak kell vala tartani. Az generál stábból[62] és regimentekből[63] valo több szemellyeknek pedig semmivel egyébbel nem tartozik, hanem házzal és lovok számára istálloval, hanem az cassából[64] járo magok pénzbeli fizetésekkel meg kell elégedniek.[65]

Harmadik: (Meg külömböztetések azoknak, a kiknek gazdájoktól jár kenyerek, azoktól a kiknek a cassából jár pénzbéli fizetések): Ezt pedig ezen pénz fizetés mellett az gyalogok közt alá az strása-mesterig kell érteni, ki rekeztetvén mind az által az strása-mester: az lovasok közt pedig az dobosig, kovácsig, nyergesig, tizedesig, és az köz lovas vitézig, mind az nyári mind pedig a téli holnapokra nézve, az első regulamentumban leirt mod szerént:[66]

[61] praetestus = szokás, ürügy; szövegbeli jelentése: semmilyen móddal és ürüggyel nem követelhet többet szállásadó gazdájától a katona, mint amennyi a rendeletben írva van.

[62] generál stáb = vezérkar, itt az ezred vezérkara is

[63] regiment = ezred

[64] cassa = itt az állami (pénzügyi) képviseletet ellátó ezredpénztár

[65] Az 1697-es rendelet felsorolja, hogy kik azok a tisztek, akik zsoldot kapnak, tehát a szállásadó gazdák részére, a szállás kivételével, fizetni tartoznak. A prima plana, azaz a szemlekönyv (mustrakönyv) első lapján szereplő ezredtörzsbeli tisztek és altisztek, a trombitásokkal bezárólag, havi illetményben részesültek, illetve meghatározott porció-járandóságuk volt. L. erről részletesebben: *Rákóczy:* Bihar vármegye. HK. 1992/2. 111–112. o.

[66] Az első regulamentumban leírt mód: 1697. december 3.

A gyalogságnál havi porció

az ezredes része	50,	lovának	12
alezredes	13,		8
őrnagy	5,		6
szállásmester	4,		3
stb. a zászlósig, kinek	4,		2
a lovasságnál az ezredes része	50,	lovának	17
alezredes	13,		10
őrnagy	5,		8
szállásmester	4,		4
stb. a trombitásig, kinek	2,		1 porció jár

Mindazok, akik pénzbeni járandóságot kapnak a kasszából, az alábbi illetményben részesülnek:

őrmester	7 forint 30 krajcár
élelmezésvezető, írnok, felcser stb.	5–5 forint.

A rendelet tartalmazza a porció pénzbeni megfelelését is, e kettőt azonban felcserélni nem lehetett. Regulamentum militare 1697. Bey der Infanterie. B ív recto–verso, Bey der Cavallerie: C ív verso.

Negyedik: (Mennyi pénzbeli fizetések jár azoknak, az kiknek az gazdák adnak kenyeret): Azok közül a kiknek kenyerek az gazdától, az gyalogoknak egy holnapi portiojokra, három, három forintyok, az lovasoknak pedig, az hat téli holnapok alatt, holnaponként flo. 4. x. 20.[67] az hat nyári holnapok alatt, holnaponként három forintyok kész pénzül, és következendőképpen az kenyerek mellett naponként, az ide alább specificált[68] fizetések, a cassából, vagy az cassa assignátioja[69] által ki jár.

Az gyalogság között	x.[70]	
egy strása-mesternek[71]	18.	Ezekből az kapitány
strása mester locumtenensének[72]	12.	magánál meg tart, és
furiernek[73]	12.	köntös tsináltatására colo-
iródeáknak	12.	nellus kezében ád.
mezei borbélynak	12.	x
káplárnak[74]	12.	4.
káplár helytartójának[75]	9.	3.
mindenik musikásnak	9.	3.
furierschicznek[76]	9.	3.
köz vitéznek	6 2/3	2 2/3

Ezt pedig az hat téli holnapokrol kell érteni.

Az hat nyári holnapokban pedigh:

	x.	Ezekből magánál meg-
egy strása mesternek	18.	tart az kapitány és kön-
strása mester locumténensének	12.	tös tsináltatásra az co-
furiernek	12.	lonellus kezébe assig-
iro deáknak	12.	nál.
mezei borbélynak	12.	x
káplárnak	12.	4.
káplár helytartojának	9.	3.
musikásnak	9.	3.

[67] flo. 4. X. 20. = 4 forint 20 krajcár. L. még a 22. sz. jegyzet második részét

[68] specificalt = itt: részletezett

[69] assignátio – itt: utalványozás

[70] az „x" a krajcár jelölése

[71] strása mester = őrmester

[72] strása mester locumtenense = nem rangfokozat, az őrmester beosztás szerinti helyettese

[73] furier = szállásmester

[74] káplár = tizedes

[75] káplár helytartója = szabados, vicetizedes

[76] furierschicz = számvevő altiszt

furierschicznek	9.	3.
közvitéznek	5 1/3	3 1/3

A lovasok közt: Ezekből az kapitány magánál tart és köntös tsináltatásra az colonellus kezébe ád.

	x.	x.
egy nyergesnek	9.	5.
kovátsnak	9.	5.
tizedesnek	18.	5.

Ezt pedig a téli holnapokról kell érteni.

Az nyári holnapokban pedig:

	x.	x.
egy nyergesnek	6. Ezekből pedig kön-	2.
kovátsnak	6. tösre marad.	2.
káplárnak	12.	2.
köz vitéznek	6.	2.

Az lovas drágonok közt[77]

	x.	x.
egy dobosnak	9. Ebből köntösre	5.
kovátsnak	9. marad.	5.
nyergesnek	9.	5.
káplárnak	18.	5.
köz vitéznek	9.	2.

Ezt pedig az téli holnapokról kell érteni.

Az nyári holnapokban pedig:

	x.	x.
egy dobosnak	6. Ebből marad kön-	2.
kovátsnak	6. tösre	2.
nyergesnek	6.	2.
káplárnak	12.	2.
köz vitéznek	6.	2.

Ezen pénzbéli fizetés pedig naponként egész esztendő által, mind nyárban mind télben, ezen prejectum[78] szerént kijár, az kenyerel edgyütt, melly az téli honapokban quartélyban az gazdától, az quártélyon küvül pedig, az magazinumokbol, vagy másképpen az vitéznek avagy az lakosnak pénzbéli fizetése és költsége nélkül adatik.

Ötödik: (Az gregáriusok[79] számára járó pénzbéli fizetéssel mint kellessenek az tisztviselőnek oeconomizálni:[80])

[77] lovas drágon = dragonyos

[78] prejectum = projektum = itt: javaslat, pontosabban előírás

[79] gregárius = közvitéz, közlegény, közember

Ezen pénz fizetéssel mind nyárban, mind pedig télben, az köz vitéz tartására való élést, az tisztviselő az elmúlt esztendőbeli regulamentumunkban, és ezen patensünkben tött ordinantiánknak[81] megbomlása, és az provincianak terheltetése nélkül megszerezze, és hadi szolgálathoz kévántató köntösről gondot viseljen; Úgy, hogy üdőről üdőre mikor kévántatik, az vitéznak kisebb köntöséről gondot visellyen; Az mi megmarad pedig benne, az cassában conservállya,[82] hogy minden két esztendőben az regiment nagyobb köntösre meg-készittethessék. Hogy pedig megtessék ezen pénz mitsodás kéméllés és gondviselés alatt vagyon; Az kapitány valamit el-tart az vitéz fizetésében, nem tsak az sereg vagy compania számtartó könyvében rend szerint tartozik azt fel-irni, hanem annakfelette az vitéznek-is czédulát adni rolla, mellyben nem tsak az légyen világosan megirva, mit tartott-meg magánál az vitéz fizetésiben, hanem az-is, mit fizetett-meg üdöről üdöre az vitéznek, mind kisebb, mind egész köntösében, az kapitány, és mind egyiket, mind másikat miben tudgya-fel a vitéznek.

Az illyen czédulák pedig az compánia számtartó könyvével együtt, nem tsak mustrák[83] alkalmatosságával hozattassanak elő, és az cassa is mutattassék-meg az commissariusnak,[84] hogy megtessék, mint viselt gondot, mind az kapitány az kisebb, mind az colonellus avagy commendans[85] az egész köntösről; hanem mint hogy az regimentekmellett lévő hadi commissariusinknak, azon kivül-is instructiojuk tartya, hogy az regimentekről rendes prothocolumot[86] tartsanak, ő nékik-is megkell parantsolni, és az regimenteknek-is rea kénszerittessenek, hogy ennekutánna az ollyan compániák könyvei, az magok commissariussitol-is, valamennyiszer lehet, avagy minden holnapokban, ha tsak egyszer-is meg láttassanak, és igy ők az ollyan könyvéket ezen mi kegyelmes parantsolatunkhoz kévántato formában találllyák, azoknak continentiáját[87] személyről, személyre, az regimentekről valo prothocolumjokban fel-irják, és azokat esztendo elmulvan, az utolso őszi mustra alkalmatosságával, az companiák könyveivel ujabban conferállyák,[88] és annakutánna azon protocolumokat az mi generális commissáriátusunkra[89] bé-adgyák; Hogy igy mindenkor jelen fundamentumos informátionk lehessen, és onnan meg tudhassuk, esztendőről, esztendőre mindenik regiment az maga oeconomiájában mennyire mehetett elő. Az mint hogy[90] az mi hadi commissáriusinktól celebrálando particuláris mustrái,[91] mind pedig tavaszszal és őszszel léendő két

---

[80] oeconomizálni = itt: gazdálkodni

[81] ordinantia = ordinatio, itt: rendelkezés

[82] conservállya = itt: megőrizze

[83] mustra = lustra, szemle

[84] commissarius = itt: hadbiztos

[85] colonellus avagy commendans = az ezredes, vagy parancsnok

[86] prothocollum, = itt: kimutatás

[87] continentiáját = tartalmát

[88] confrállyák = itt: vessék össze

[89] generális commissariátus = fő-hadbiztosság

[90] sajtóhiba a szövegben: kogy (sic!) A javított változatot adom.

[91] celebrálandó particuláris mustra = itt: a megtartásra kerülő részleges szemle

köszszenséges mustrák alkalmatosságával[92] meg kell vizsgálni, ha az a mit el-tartott az tiszt az köz vitéztől, az cassában vagyone? Mellyhez képest nagyobb securitásra[93] nézve, az mint eddig-is szokás volt, a cassához valo koltsra az kapitánnyal edgyütt az alsobb tiszt visellők és örögjéb köz vitézek közzül ketten ketten visellyenek gondot.

Az mi pedig az közönséges költségeket nézi, kegyelmesen tellyes bizodalommal vagyunk, az mi regimenteink colonellusihoz, és commendánsihoz, hogy az kezek alatt lévő seregekbéli vitézekkel olly atyaiképpen bánnak, és arra czéloznak, hogy minden haszontalan költéseket el-távoztassanak, és az regiment költségét kémélvén, az magok hasznokot nem keresik. Minek-okáért mi amaz rend szerént való és közönséges regiment szükségére computáltatni[94] szokott három garasoknak el-tartását, ezen parantsolatunk által tellyességgel tollálni akarjuk, és minden regimenteinek colonellusit és commendánsit tiltyuk, hogy illyen költségnek nevezeti alatt semit-is az szegény vitéz fizetéséből magonak ne vegyenek, hanem ha valami efféle el-kerülhetetlen költség kévántatnék, azt a regiment előtt, fundamentumos okokkal meg mutassák, és továbra többet el-ne tartsanak, hanem tsak annyit, az mennyit elő adtak, és declaráltak az regimentnek, mert ha az mi hadi commissáriusunk particuláris vagy generális mustrák alkalmatosságával, valamelly tiszt viselőt az illyen szin alatt valo hamis nyereségben, és kereskedésben eszekbe vennének, és rajta érnének, az illyen tiszt-viselő maga tisztiből mindgyárt kivettetvén, mások példájára kemény büntetéssel meg büntettetik. Az egész regimentet közönségesen illetvén pedig az fellyeb meg-irt mod szerént emergáló expensák,[95] azokban nem tsák az köz vitéznek, hanem az egész regimentben mindennek, az colonellustol fogva az utolsoig, az maga részsze szerént proportionaliter kell contribuálni.[96] Egyebek iránt a kik miatt lésznek avagy lenni kell az expensáknak, azoknak meg kell fizetni.

Hatodik: (Honnan és mi formában kell kijárni az militia fizetésének): A fizetésnek immediate,[97] avagy az mi generális hadi cassánkból kell lenni; avagy a mint az szükség és az környül áló dolgok fogják kévánni, az cassa dispositiojából[98] az quártélyok statussitol[99] ollyan modon kell lenni, hogy az regiment mellett lévő commisárius minden compániára holnaprol holnapra az compania kapitányának specificátiót[100] ád, az kapitány az specificatio szerént a maga quietánciájára[101] az quártélyok státussitol lévállya az pénzt,

[92] köszszenséges (közönséges) mustra = a rendszeres általános szemle

[93] securitás = biztonság

[94] computáltatni = kiszámolni, itt: „közcélra" visszatartani

[95] emergáló expensák = itt: kiadásként jelentkező növekvő költségek

[96] proportionaliter kell contribuálni = itt: részarányosan kell hozzájárulni, a költségeket viselni

[97] immediate = közvetlenül

[98] dispositio = rendelkezés

[99] (quartélyok) statussi = statusai = itt: (a szállás)adók

[100] specificatio = kimutatás

[101] quietántia = nyugta

és aszt ezen mi ordinantiánk szerént az több officiálisok[102] és gregáriusok között eloszsza, azt pedig az mi köntös tsináltatásra valo, magánál tartya és az colonellusnak assignállya.[103] Ellenben a quártélynak státussi az commissárius specificatioját az tiszt viselőnek quietantiájával edgyütt, azon provinciában levő generális avagy fiscális cassára[104] viszik, avagy küldik és annyiról, az mennyi az specificatioban és quietántiában lesz irva, az fizető mestertől quietántiát vesznek, és azon quietántiát annak az provinciabéli perceptornak,[105] a kinek kezében tartoznának az reájok esett contributiot bé szolgáltatni, bé adgyák kész pénz hellyén. Az perceptor-is hasonloképpen kész pénzben tudgya fel azon quietantiáját, és az egész portiobéli quantumnak defalcatiojára[106] be-adgya a cassának: És igy egy felől az militia-is minden haladék nélkül az magáét percipiállya,[107] másfelől pedig, az quártélyok státussi, és az generális cassa egymással jó idején számat vetvén meg edgyeznek. Mellyhez képest a regimentek mellett valo commisarius szorgalmatoson maga kötelessége szerént az militának valóságos mivolta és állapottya szerént formállya az ki adando specificatiot, úgy, hogy, ha egy, vagy töb vitéz halna meg azok közül, az kikről specificatiot adott ki, attól a naptól fogva, a mellyen meg holt, az holnapnak utolsó napjáig járo fizetését, az meg holt vitéznek reservállya,[108] és e végre az következendő holnapra való specificátioban, az illyen defectust notálván[109] arra az holnapra valo summából defalcállya,[110] hogy igy az illyen kéméllés az mi generális hadi cassánknak hasznára légyen. És igy az commisárius holnaponként az ki adott specificationak hiteles párját, adgya az regiment commendánsának, avagy colonellusának, (hogy abból bizonyoson végére mehessen az maga regimentye fizetésének) egy hasonlo párt adgyon az maga instántiájának,[111] tundiilik az mi generális fő commissariátusunknak (hogy onnan az mi Udvari Kamaránknak informatioja lehessen) magának-is pedig az specificátiot kezéhez vévő officiálistől subscribáltatott egy párt tartson meg.[112]

Hetedik: (Mészár-székről való gondviselésnek modgya, vagy az hellyen a vitéznek naponként ajándékon járandó két krajczárnak meg fizetése.): Hogy pedig az fellyebb meg irt pénzbéli fizetés mellett és az egész esztendő által, télben, az gazdától nyárban pedig, az mi magazinuminkból, vagy másunnan, nem az portiok szerint, hanem fő számra járandó[113] kenyére mellett subsistállyon[114] az vitéz, az kinek az fellyebb való esztendőben

[102] officiális = tiszt

[103] assignál = utalványoz

[104] generális, avagy fiscalis cassa = az adott közigazgatási terület központi állampénztára

[105] perceptor = adószedő, itt: pénztáros (pénztárnok)

[106] defalcatio = itt: kiegyenlítés

[107] percipiál = elfogad, elvesz, itt: beszed, betételez

[108] reservál = fenntart, (le)foglal, itt: visszatart

[109] defectust notálván = a hiányt feljegyzi, itt: fogyatékba veszi az elhunytat

[110] defalcállya = lerója, itt: leírja

[111] instántia = kérvény, folyamodvány, itt: előterjesztés, felterjesztés (a kimutatásokról)

[112] egy párt tartson meg = a pár itt példány értelemben áll

[113] fő számra = létszám szerint

az gazdától kellett tartásának kijárni, és magát el-tarthassa az mi guberniumink által ollyan rendeléseket tétetünk, és egész télen által minden földes ura, vagy felsőbb tiszt ollyan rendet tégyen,[115] hogy az quártélyban levő vitéz az maga quártéllyában minden nap, egy egy font hust vehessen: Avagy ha az jól véghez nem mehetne, és az ollyan dispositio nehéznek avagy lehetetlennek láczanék az quártély státussinak, ez alkalmatossággal subleváltatván[116] az quártély státussi az husadástol, tartoznak ellenben az vitéznek, a kinek napjában egy egy font husa jár, minden napra az egy egy font hus hellyén két két krajczárt adni ajándékon, mellyet meg adván az egy kenyéren küvül, mellyről gyakorta volt emlékezet, semmit-is nem tartoznak a gazdák adni, hanem az vitéz éllyen maga pénzén, és az quártély státussinak minden aggravatioja nélkül[117] tartozik az maga intentioját procurálni.[118] Ezt pedig úgy kell érteni, ha amikor quártélyban lesz a vitéz; táborban pedig és mezőben, reá kell vigyázni, és azon kell munkálkodni az mi generális-commendánsinknak, hogy elegendő találtassék olcso árron, az mi kévántatik, és az több jo dispositiok között az markotányok árainak-is illendő és igaz árrok szabattassék.

Nyolcadik: (Mi formában ismertetik meg, kiknek és hány vitézeknek kell husárol gondot viselni a quártélyban vagy az hellyén kiknek jár ki ajándékon napján két krajczárok): Hogy pedig az quártélyokban az hus vagy az hus hellyén adando két krajczár alkalmatosságával valami tsalárdság ne essék, és mások az vitéznek nevével ki ne fogják az hust, vagy az hus hellyén járo két krajczárt, avagy egy font husa járván napjában az vitéznek, hogy többet ne kérhessen és vehessen, az quártélyok státussi meg tudhattyák az holnapok szerént adando specificatiokbol, hány vitéz legyen ő nállok olyan, az kinek husa jár, vagy az hellyén valo két krajczár, és következendőképpen disponálhatni arrol-is, mennyi font hust, avagy mennyi két krajczárt kellessék administrálni. Hogy pedig mind ezek jó rendel és bizonyoson mehessenek véghez, az regiment mellett, vagy az quártélyban lévő commissarius minden holnapban hiteles extractust[119] adgyon, mellyben specificálva légyen, hány vitéznek kelletik naponként hust adni.

Kilencedik: (A quártélzok reparatioji[120] alkalmatosságával jelen lévő császár ő Felsége commissáriussinak hivatallyok:) Az mint az mult esztendőbéli ki adott regulamentumunkban rendeltük volt,[121] ugy mostis iterato[122] aszt kegyelmesen confirmállyuk és parancsollyuk, hogy mikor valamelly provinciabéli guberniumnak dispositiojára,

---

[114] subsistállyon = itt: éljen meg

[115] felsőbb tiszt = uradalmi tisztségviselő, jószágigazgató, intéző

[116] subleváltatván = felmentve(legyenek)

[117] aggravatio = elmarasztalás

[118] procurál = maga–magának gondját viseli

[119] extractus = kivonat

[120] reparatio = itt: megújítás

[121] A pátens következetesen az „el múlt esztendőbeli regulamentumról" szól. Kétféleképpen érthető: az eltelt időtől függetlenül *elmúlt* az előző egy, vagy két esztendő, vagy pedig úgy, hogy az alaprendelet decemberben jelent meg, ez pedig januárban; naptár szerint két év a különbség, az eltelt idő szerint alig egy. Bármelyik feltételezést fogadjuk is el, az bizonyos, hogy az utalás az 1697. évi rendelkezésre vonatkozik.

[122] iterato = ismételten.

valamelly provinciában, fejedelemség alatt, districtusban, vagy vármegyében, quártélyok repártitioja lészen, az mi hadi fő commissariátusunk, az alatta való fő vagy substituált[123] commissáriusok által jelen légyen. A pedig, a ki, a mi hadi fő commissáriátusunk nevével az quártélyok repártitioja alkalmatosságával jelen lészen, sine voto[124] assistállyon, és tsak arra vigyázzon, az mit néki speciális ordinantiáink által üdöröl üdöre fogunk parantsolni. Nevezetesen pedig az ollyan repartitioja alkalmatosságával való gyülésben, az fő avagy substitutus hadi commissiárius az quártéllyban szálló vitéznek számát, név szerint, listában, adgya ki az provinciának; ő pedig viszontag quártély czédulát veszen arrol, mellyik vitézt azok közül az kiket listában adott volt mitsoda quártélyban kellessek szállitni, melly quártély czédulákkal az el-múlt esztendőbéli regulamentumunkban irt 11. Paragraphusnak[125] continentiája szerint kell procedálni,[126] azonkivül, hogyha valamelly quártélyban lévő vitéz, avagy ló meg talál halni, az gazda az quártély czédulát nem az kapitánynak (commendans tisztnek) hanem az földes urának, avagy tisztinek, és az által az quártély specificatiojának holnaponként való elő adása, alkalmatosságával az hadi commissiáriusnak adgya, hogy igy az commissárius meg tudgya, az vitéznek vagy az lonak héjját; Az mint hogy ez mellett

Tizedik: (Az meg holt vitéznek, avagy lonak megjelentéséről való mod és meg határozott üdő): Mihelyt valamely vitéz, vagy ló, meg talál halni, az gazda tartozik 24. orák alatt az urának vagy tisztinek hirré adni, az ura, vagy tiszti pedig az hadi commissáriusnak adgya értésére: Hogy az bellicus commissárius,[127] mikor az regiment holnaponként való tabellát ád (melly-is hogy tsalhatatlanul meg légyen, még pedig az mi fő commissáriátusunktol adatott forma szerint itt-is kegyelmesen parantsollyuk iterato) abbol meg láthassa, ha az vitéznek, vagy lonak defectussa, fel vagyone irva, és arra a naprae az melylyen történt.[128]

Tizenegyedik: (Az quártélyban levő vitézek és lovak conscriptiojának modgya): Továbbra mivel az első regulamentumnak 13. Paragraphussa szerint[129] az quártély czedulák dolgában, kiváltképpen ollyan difficultás[130] lött, hogy többire[131] az gazdák irni nem tudván, az quártély czedulákra kévántato irások végben nem mehettek. Annak okáért ez hellyében kegyelmesen parantsollyuk, hogy minden holnapnak végen az egész falun, avagy egy igazgatás alatt lévő quártéllyok, az biró, vagy más az egész communitásból való irástudo, deputatus által meg visgáltassanak, és azokban az quártélyokban szálott vitézek és lovak, mind jelen találtatván, nevek, vezetek nevek, és tisztek szerint

[123] substituált = helyette kirendelt, helyettesítő

[124] sine voto = vélemény nélkül

[125] Az alaprendelet 11. Paragrafusa

[126] procedálni = eljárni

[127] bellicus commissarius = hadbiztos

[128] vagyone, naprae! Nem sajtóhiba, igy az eredetiben. Vagyon-e, stb.

[129] Az 1697-es rendelet 13. Paragrafusa

[130] difficultás = kifogás

[131] többire [sic!] = többnyire

Decimò. Pecuniaria ſolutio in Quarterijs ut bene impendatur, & nemo qui actu non vivit, nec in Noſtris eſt obſequijs ſolvatur, fiat modo ſequenti: Principio cujúſque menſis, exhibeant Quarteriorum ſtatus ſuo Magiſtratui vel Officialibus authenticam, ideſt à ſe ſubſcriptam liſtam, vel ſpecificationem, quales quiſque homines, & equos in Quarterijs habeat, cum diſtinctione, qui tantùm tecto, & loco, ac ſtabulatione, vel qui homines pro Victu, & qui equi pro pabulo aſſignati ſint; Colonellus ſive Commendans Regiminis levet etiam ijſdem temporibus ab omnibus ſuis Magiſtris Equitum, aut Capitaneis liſtas, quæ ab ijſdem Magiſtris Equitum, aut Capitaneis, Locumtenente, aut Signifero, uno Decurione, & duobus Gregarijs, ex qualibet Compagnia ſubſcribi, & cujuslibet Viri Nomen & Cognomen cum adjuncto (ſi eſt Compagnia Equeſtris) habeatne equum, an ſecus, ſpecificari debet: Hæc utráque liſta debet una ex parte reſpectivè per Capitaneú Circuli, loci Commiſſarium, Supremum vel Vice-Comitem, & ex altera parte per Colonellum aut Commendantem Regiminis, Reſidenti in eo Diſtrictu Belli Commiſſario conſignari, qui liſtas utriúſque conferat, &, ſi differentiam aliquam, aut difficultatem in ijſdem repererit, declarationem deſuper exigat, Compagniam etiam ipſam, circa quam difficultas eſt, revideat; Interim verò, ne ſolutio differatur, juxta acceptam à Regimine liſtam Extractum, qui, dum ſolutio præſtatur à Magiſtro Equitum, vel Capitaneo, ſimúlque à Belli Commiſſario ſubſcribendus eſt conficiat, juxta hunc pro tota Compagnia Solutionem aſſignet, & hanc per aliquem Officialem ex Generali Caſſa Bellica ad manus Commendantis protunc Officialis Compagniæ, receptâ ab eodem Quietantiâ tradi curet. Similiter, quod hìc de Compagnia unica memoratum eſt, fiet cum ſuperioris Ordinis Perſonis, vulgò Regiment-Staab, de quibus Colonellus liſtam tradat Commiſſario, hìc verò hanc cum præfata liſta de Quarterijs conferat, deſuper Extractum formet, & Solutionem ad manus erga Quietàntiam conſignet; Ubi advertendum, quòd in ſimilibus Extractibus, juxta quos aſſignatio fit, & Generalis Caſſa Bellica Solutionem præſtat, Summa characteribus exprimenda, & non ſolum numeris notanda eſt: Pariformiter, ut quiſque Colonellus nôſſe poſſit, quòd, & quâ ratione Regimen ſuum exolutum ſit, eidem de ſimilibus ſolutionibus præſtitis, ſummarius extractus, in quo omnes ſolutionum extractus ſubditarum ſibi Compagniarum continentur, à Belli Commiſſario ſub propria hujus ſignatura tradi debet.

irattassanak fel, és specificáltassanak,[132] és annakutánna, az illyen specificatio adassék az földes urnak avagy tisztnek, melly specificatioval ugy kell tselekedni azután az mint világosabban az elmult esztendőbéli regulamentumunknak 10. Paragraphusában[133] kegyelmesen rendeltük, melly paragraphust-is mi egészszen confirmálunk, azonkívül, az mellyek ott az gazdától való vitéz tartásárol irattak, mellyek ezen ordinántiánk által tolláltattak.

Tizenkettődik: (Az etappáknak[134] meg fizetése, vagy computussa[135]): Az etappák avagy márhusbéli[136] expensák[137] dolga ugy marad, az mint az első regulamentumban le vagyon irva, és semmiis abban meg nem változik, hanem minden portiora az etappákért napjában hat krajczár számláltatván, az mi generális hadi cassánk az equilis[138] portiokért egészszen fizessen meg. Az vitéznek pediglen uttyában és quártéllyán küvül napjában négy krájczára járván, az orális[139] portiora még két krajczárt tartozik adni; Eszt pedig tsak a köz vitézről, és azokról kell érteni, az kiknek mindennapi fizetésekből köntösök tsináltatására bizonyos defalcátio[140] lészen, és az kiknek lovok télben és nyárban, az mi költségünkön tartatik, mert mások az etappákot, avagy rájok való marshusbéli[141] költségeket, magok tartoznak meg fizetni, ugy hogy az ország, avagy provincia, edgy olyan etappán élődett portiora, az mi tárházunknak hat krajczárt tud fel, az mi tárházunk pediglen azon hat krajczárt az holnaponként lévő fizetésből ki tartya, az mint hogy az fellyebb meg-irt állapotban valoknak fizetésekből egy orális portiora valo etappáért, napjában négy krajczár el-tartatik. Hogy pedig az etappáknak illyen modon való meg fizetése jó rendel, és a provinciának az militiával való controversiája[142] nélkül mennyen véghez, és igy valamint arrol való nehéz és hosszu üdőre terjedő meg edgyezés ne következzék, a seregekkel vagy regimenttel utazó bellicus commissárius, és az provincia részszéről az etappáról disponálo provinciális commissarius között, az egész dolog illymodon tractáltassék,[143] és igazgattassék, hogy minden écczakai szállásrol ki menvén az seregek avagy az regiment, ezen két commissárius között az percipiált etappákról légyen computus, az, az, az[144] provinciális commissárius remonstrállya[145] hogy hány orális és hány equilis portiokot tartott abban az meg szállo helyben, és arrol egy bizonyos specificatiot irjon, melly-is hiteles subscriptio által, azoknak az seregeknek commendans

[132] specificáltassanak = jegyeztessenek fel, vegyék jegyzékbe őket

[133] Az 1697-es rendelet 10. Paragrafusa

[134] etappa = a katona élelme

[135] computus = visszatartás

[136] márhusbéli = marsban, azaz menetben lévő katonaság

[137] expensák = kiadások

[138] equilis = lovas, equilis porció = lóporció

[139] orális = itt: a személyre szóló élelem

[140] defalcátio = levonás

[141] marshusbéli = l. a 136. jegyzetet: márhus

[142] contorversia = perlekedés, viszály

[143] tractáltassék = itt: (ilyen módon) történjék a megegyezés

[144] Igy az eredetiben, nem sajtóhiba az ismétlés

[145] remonstrál = előterjeszt, itt: mutassa ki

officiálisától[146] meg erőssitessék, és az provinciális commissáriusnak azon officiálistol az specificatio igaz párban arrol való recognitioval együtt, hogy az specificatio szerint adattak az etappák, ki adassék; az mely etappák perceptiójára[147] az bellicus commisárius az pénzbéli fizetésről holnaponként adandó specificatio alkalmatosságával reá vigyázni, és a fizetésből anynyit, a mennyi etappákban percipiáltatott meg tartani tartozik; Az provinciális commissárius pediglen spetificátiot és recognitiot[148] vévén a bellicus commissáriustol tartozik kezekben adni azoknak, a kik etappákat subministráltak,[149] hogy azok az illyen dokumentumokat contributiojoknak defalcatiojára, kész pénz hellyén adhassák bé az provinciális perceptoroknak[150] melly documentumokot hasonloképpen az generális avagy filallis bellica cassa-is[151] kész pénzben tartozik bé venni az provinciális perceptortól.

Tizenharmadik: (Az excessusok[152] miatt esett károknak refusioja:[153]) Hogy pedig ezen mi ordinántiánkban job elő menetele lehessen és a provinciális perceptor és az mi generális vagy filiális bellica cassánk között keveseb hiba essék, ezen patensünk által kegyelmesen parantsollyuk és mindeneknek tudtára adgyuk, hogy ennek utánna az mi generális avagy filialis hadi cassánknak az excessusokért semmit-is imputáltatni[154] nem engedünk, hanem, ha mi excussusok lesznek, az mint gyakorlatossággal való ordinantiáink tartyák, az quártélyokban vagy marsusokban lévő első commendans officialis tartozik azokrol meg felelni, és avagy mindgyárt meg fizettesse az kárt az excedáloval,[155] avagy ha maga az officiális miatt mult, avagy haladott és az kárnak meg fizetése, maga fizesse meg a kárt. Ellenben pedig az vétkes példásképpen meg büntettetvén, nem tsak árestum alá vetessék, hanem az provinciának, mellyben az excessus lött, instánciájára,[156] és dispositiojára fizetése mind addig meg tartassék az hadicassában, mig a kár vallások meg fizetődnek. (Az excessusokrol való panasznak és processusnak[157] modgya):Annakokáért az mi provinciabéli guberniuminkat kegyelmesen intyük, és parantsollyuk, az mint hogy ő általok minden földes urak, és minden provinciabéliek intetve légyenek arrol, hogy ha a quártélyban valami excessus lészen, és az commendans officialis elégséges, igaz és az kárt fel érő fatisfactiot[158] nem tétet, vigyék az megbántodást abban az provinciában, vagy districtusban lévő commendánshoz, ki-is aszt az officiálist, a ki fatisfactiot nem tetetett,

[146] a sereg commendáns officiálisa = parancsnok

[147] perceptio = bevétel

[148] recognitio = elismervény

[149] subministráltak = szolgáltattak (ki)

[150] (provinciális) perceptor = (területi) adószedő

[151] filallis = filialis; generális, avagy filiális bellica cassa = a központi, avagy a kihelyezett hadpénztár

[152] excessus = kihágás, szabálytalanság

[153] refusio = megtérítés

[154] imputáltat = beszámíttat

[155] excedáló = károkozó

[156] instáncia = itt: első fokú bírósági ítélet

[157] processus = itt: eljárás

[158] fatisfactio = itt: bevallás

minden exceptio[159] nélkül arestáltassa, és hellyében substituáljon[160] más officiálist, és annak utánna az illyen casust minden documentumokkal és circumstantiákkal[161] az provincia az mi udvari cancellariánk által; az árestáltatotnak minden maga mentségéről való argumentumit pedig az meg mondott commendans az mi udvari hadi tanátsunk által, az mi regulamentumunknak meg tartására instituáltatott[162] udvari deputationkra[163] adgyák bé, melly udvari deputátionk meg értvén a casust, meg láttya kinek kellessék ezen dologrol itéletet tenni, hogy igy mind az actor[164] mind a reus[165] competens forumra relégáltassanak[166] és az tött informatiok és actiok[167] oda botsátassanak, abban az törvényben pedig a controversia summáson decidáltatik,[168] és annak utánna az az instantia, a ki törvényt teszen, az mi resolutionkra,[169] előnkbe hozza, mellyek hogy ezen mi kegyelmes parantsolatunk szerint mennyenek véghez, az fellyeb mondott udvari deputationknak kiváltképpen valo gondgya lészen reá. Ha pedig marshusban lenne az excessus, és annak rendszerint panasz tétetvén, az földes ur tartozik fel venni az dolgot, és az közelebb való felsőbb tiszthez vinni; az kinek directioja alatt az satisfactiot[170] nem tétető tiszt vagyon, az olyan commendans avagz felsőbb tiszt ezen mi közönséges decretumunknak erejével, köteles lészen az vádoltatott officialis ellen, arestumot determinálni, és az ő tisztiben mást állatni. Ha pedig nem volna közel ollyan commendans, az kinek directioja alatt volna az ollyan subordinatus[171] officialis, az casust mindgyárt adgya hirré az provinciabéli guberniumnak, és az guberniumtól az mi udvari cancellariánk által vitessék az deputatiora, ki-is az mi hadi tanátsunk által, az ollyan satisfctiot nem tétető officialist, minden késedelem nélkül arestum alá vettet, és arestum alat lévén az officiális, az dolog nem visgáltatik, és az igasság s jó rend szerint, meg itéltetik, eszt pedig ugy kell érteni, mikor ollyan emberek által lesznek az excessusok, a kik más officiálisnak directioja, vagy inspectioja[172] alatt vadnak, s igy az illyen casusokban hogy mindenkor az officiálisokra és nem az excedálókra mennyen az panasz, mi iterato és álhatatoson resolváltuk, és parantsoltuk. Ha pedig az militiához tartozok közül ollyanoktol lennének excessusok

[159] exceptio = kifogás

[160] substituál = itt: helyette(sítésére) rendeljen ki

[161] ciscumstancia = itt: a körülmények ismertetése

[162] instituáltatott = itt: kijelölt

[163] deputatio = itt: a közös ügyek intézésére kijelölt bizottság

[164] actor = panaszos fél (károsult, alperes)

[165] reus = bűnös

[166] competens forumra relégáltassanak = az illetékes helyre utasittassanak (a megfelelő fórumra továbbítsák az ügyet)

[167] actio = itt: kereset (perrendtartási értelemben)

[168] controvesia summáson decidáltatik = a perben teljes körű ítélet születik (hozatik)

[169] resolutio = itt: uralkodói parancs (akarat)

[170] satisfactio = elégtétel

[171] subordinatus = alárendelt

[172] inspectio = itt: felügyelet (alárendeltség)

akar quartélyokban, akar marshusban, a kik tsak magánoson, minden commendáns officiálisok nélkül volnának, az illyen excedáloknak arestáltatását ipsó factó[173] minden földes uraknak és vármegyéknek meg engedgyük hasonlo formában, az mint az elmúlt esztendőbéli regulamentumunk szerint azok ellen az kik preadálásokban találtatnak, procedálni[174] kegyelmesen parantsoltuk és rendeltük volt.

Tizennegyedik: (Az excessusokrol való panasztételnek terminussa): Az patrált excessust,[175] az commendáns officiálisnak mentől hamarébb lehet, minden késedelem nélkül, leg fellyebb, az excessustol fogva 14. nap alatt az preatensionak[176] el vesztése alatt, értésére kel adni, mivel ha tizennegyed napnál továb halad az excessusnak meg jelentetése, az officiális commendáns azután nem tartozik meg felelni az excessusrol.

Tizenötödik: (Az attestatioknak[177] annihiltatioja):[178] Kegyelmesen resolváltunk arról is, hogy a mint az provinciabéli státussok, vagy quártélyos hellyek, az köztök quártélyozó, avagy meg szállo miliziának áttestátiokat szoktak volt adni arrol, hogy a vitézek miatt nem lött semmi excessus, ennekutánna az olyan attestatioknak usussa[179] ezen pátensünk által tellyességgel meg tiltatván, és eltöröltetvén, a mint az militiának, ugy az provinciának is büntetés alatt keményen parancsolva légyen, hogy afféle attestatiokot se ne kérjenek, se ne adgyanak, sőt, ha szintén afféle attestatiok vétetnének avagy adatnának is, de nem csak az attestatiot adó, hanem az vévő is, az dolognak circumstanciája szerint meg büntettetvén, az attestatiok semmire kellők és erőtlenek lésznek.

Utalsó: (Az tavali regulamentumnak confirmatioja):[180]

Az mint hogy ezen pátensünk az mi gyakorta emlitett Regulamentumunknak tsak bővebb világositására, magyarázattyára és erősségére czéloz, ugy mi azon regulamentumot semmiképpen nem tollállyuk, hanem sőt inkább jóvá hadgyuk és confirmállyuk, azokon az punktumokon küvül, az mellyek azen patensünk által corrigáltattak, avagy másképpen igazitattak, és magyaráztattak; Egyéb minden azon regulamentumunkban való dolgok, minden punctumiban, clusuláiban[181] és cirkumstanciáiban, in suo vigore,[182] ugy, az mint vannak, változás nélkül meg maradnak, és az excedálokot,[183] s azon regulamentumunk ellen cselekedőket, az dolognak mivolta szerint, jovokban, betsületükben, testekben és

[173] ipso facto = késedelem nélkül (legott, azonnal)

[174] procedálni = eljárni (ítélethozatallal együtt)

[175] patrált excessust = az elkövetett kihágást

[176] praetensio = (jog)igény, követelés

[177] attestatio = bizonyítvány, tanúsítvány, bizonylat

[178] annihilatio = megsemmisítés (el nem fogadás értelemben)

[179] usus = szokás, itt: gyakorlat

[180] confirmatio = megerősítés

[181] clusula = clausula, záradék

[182] in suo vigore = saját erejénél fogva

[183] excedálokot = excedálókat, azokat, akik kihágást követnek el

életekben valo elkerülhetetlen büntetéssel prosequáltattyuk;[184] az excessusokot hoszszas processus nélkül rövideden meg itéltettyük, és sententia alá vettyük, mellyre, az mi regulamentumunk meg tartására rendelt udvari deputatioknak kiváltképpen valo gondgya légyen kegyelmessen és igen serio,[185] ez pátensünk által intyük. Főképen pedig igen meg kévántatik, hogy mind az provinciákban és districtusokban residélo[186] fő és subordinatus commissariusok, mind pedig az járó kelő, és meg szállo seregek, és regimentek mellett való commissáriusok, az ő hivatallyokban, igazán, hiven és szorgalmatosan el-járjanak mivel az mi militaris oeconomiánkról való dispositioinknak czélja, és modgya, kiváltképpen az ő tselekedeteikből lácczik meg. És az mint hogy, nem tsak az gyakran emlitett el mult esztendőbéli regulamentumunknak 35. Paragraphussában[187] kegyelmesen jelentettük volt meg, miben állyon az mi bellicus commissáriusink tisztinek és hivatallyának költsége,[188] és ha valami vétkes tselekedetekben tapasztaltatnának, melly keményen akaratunk ellenek procedáltatni, és őket meg büntetni; (Az bellicus commissariusoknak tisztek) hanem még ennek felette, az regimentek mellett való bellicus commissariusinkban adatott instructioban-is, fejek vesztése alatt elejekbe adtuk, hogy magok kötelességek mellől el-ne állanának, és az mi szolgálatunk, s-az magok hivatallya ellen, sem magok, valamit ne tselekednének, sem másoknak tselekedni meg ne engednének; ugy ellenben kegyelmesen akarjuk és parantsollyuk igen serio, hogy azon bellicus commissariusok tisztekben senkitől-is, akár ki légyen az sem direkté sem indirekté, ne impediáltassanak,[189] sem szóval, sem tselekedettel meg ne bántassanak, (Mi tsodás respectusban tartassanak az bellicus commissáriusok), hanem ő nékiek mindenek, ha mit az mi parantsolatunkbol tisztek szerint kell tselekedniek, avagy meg-jelenteniek, és aszt tselekszik vagy aszt jelentik meg, minden ellen mondásnélkül engedelmeskedgyenek, és mint ollyan tiszteink, az kiket kiváltképpen való gratiánkban tartunk, illendő betsületben és tiszteségben tartassanak, mivel ha akármely állapotbéliek, méltóságbéliek, avagy hivatalbéliek közül valaki, valakiknek az mi bellicus commissáriusink közül valami meg bánást szerezne, mellymiá[190] az magok tisztekben, vagy munkájokban meg tartoztatnának, vagy akadályoztatnának, avagy magok személlyekben bestelenül[191] tractáltatnának, vagy meg károsittatnának, mi az ollyanok ellen mások példájára kedvetlenségünkel-is keményen animadvertálunk,[192] és ehezképest, az mi fő vagy subordinatus bellicus commissariusinkat, kiváltképpenvaló protectionk alá akarjuk kegyelmesen venni. Melly parantsolatunkhoz, mindenek engedelmességgel magok alkalmaztatni, és ezen kegyelmes parantolatunknak, s valóságos akaratunknak hűségesen való véghezvitelével magukat

[184] prosequáltat = büntettet, elmarasztaltat

[185] serio = világosan

[186] residélo = resideáló, itt: működő

[187] Az 1697-es regulamentum 35. Paragrafusa

[188] költsége [sic!] = kötelessége

[189] impediáltassanak = akadályoztassanak

[190] mellymiá [sic!] = amely miatt

[191] bestelenül = itt: becstelen. A szó eredeti formája és jelentése: beste, bestelen, gonosz, bitang

[192] animadvertál = itt: fenyít, büntet; kedvetlenségünkel-is keményen animadvertálunk = kegyvesztéssel büntetjük

kártol óni[193] ügyekezzenek. Mi pediglen magunknak reservállyuk, ezen ordinantiánknak az dolgoknak exigentiájához[194] képest egészszen, avagy valami részszében való meg változtatását, és abban való vagy egy, vagy más punctumok tollalását, avagy szorossabban való kiadását, a mint tudniilik az dolgoknak progessusi,[195] praxissa, és circumstántiáji, üdőről üdőre fogják kévánni.

„Költ AUSTRIÁBAN az mi városunkban BÉTSBEN, januáriusnak huszonedgyedik napján, ezer hat száz kilenczven kilenczedik esztendőben, romai császárságunknak negyven edgyedik, magyar királyságunknak pedig negyven harmadik esztendejében. LEOPOLDUS. L. S.[196] ERNESTUS RUDIGERUS comes et dominus de Starenberg Mpria[197] Ad mandatum Sacrae Caesarae Majestatis proprium[198] JOHANNES ADAMUS a WÖBER. Mpri."

Mint már korábban kifejtettem – és nem lehet elégszer hangsúlyozni – a fentebb leírt és előbb ismertetett rendeletkiegészítés magyar nyelvű, Nagyszombatban megjelent változata az egyetlen ismert példány Magyarországon, Ausztriában és Romániában. Az alaprendelet a korábbi bibliográfiák szerint három példányban van meg latin nyelven Budapesten, egy példányra most bukkantam Gyulafehérvárott a Batthyány Könyvtárban,[199] német nyelvű első kiadására pedig a Hadtörténeti Múzeum feltáratlan könyvészeti anyagában.

Magyar nyelvű kiegészítésének eddig egyetlen német változata – helyesebben, ez az alap, minden bizonnyal németből fordították magyarra – az osztrák Kriegsarchiv tulajdona, impresszum nélküli, feltételezhető azonban, hogy valamelyik privilegizált udvari nyomdában jelent meg.[200] Ugyanúgy az 1697-es eredeti rendeletre hivatkozik, mint ma-

[193] óni [sic!] = óvni

[194] exigentia = elvárás, követelmény

[195] progessusi = progessusai, előmenetele

[196] L. S. = locus sigilli, a pecsét helye. Ez a példány pecsét nélküli.

[197] Mpria, Mpri = manu propria, saját kezűleg. A jelölést akkor alkalmazzák, ha egyébként hitelesített, de eredeti aláírás nélküli a példány. Ezek az un. használati példányok, mint ez is. Ernestus Rüdigerus comes et dominus Starenberg (1638–1701) a Regulamentum kiadásának idején az Udvari Haditanács elnöke. Nevét Stahremberg, Storchenberg változatban is írták a fentin kívül. Mai elfogadott változata a Starhenberg.

[198] Ad mandatum Sacrae Caesarea Majestatis proprium = A Szent Császári Felség nevében a kiadvány hiteles. Kötelező záradék.

[199] Biblioteca Naţionala (Bucureşti) Filiale Batthyaneum = Alba Iulia. L. még a 32–36. jegyzetet is.

[200] KA AFA Karton 210. Türkenkrieg 1698–1699. Fol. 179. Száraz pecséttel, eredeti uralkodói eláírással és ellenjegyzéssel.

Köszönettel tartozom *Czigány Istvánnak*, aki a saját kutatásai kapcsán átnézett kartonban kézbe vette a német nyelvű nyomtatott változatot és azonnal értesített. Ugyancsak ő hívta fel figyelmemet arra, hogy ugyanebben a törökkori állagban több adat található, amelyek részben tervezetek, részben piszkozatok, vagy már haditanácsi megállapodások a hadiadóra, porcióra, ellátmányra, létszámadatokra vonatkozóan. Ezek közül a KA AFA 210-es kartonból a címlap, előzéklap nélküli, fehér pergamenbe kötött, kötésén tintával írott – Commissariat Notaten Buch... vom 1674 – című iratot láttam, amely a 113. – a kézírás tanúsága szerint a keletkezés korában számozott – oldaltól tartalmazza a fenti adatokat a Generalia Instructionum kezdetű, évszám nélküli részben. Tekintettel arra, hogy magam nyomtatott források felkutatásával és közzétételével foglalkozom, örömmel látnám, ha a kézírásos levéltári anyag kutatóival hasonló módon tudnék együttműködni a továbbiakban. Remélem, saját munkámmal némi adalékot én is szolgáltattam.

gyar fordításra. Tizenöt, valamint még egy fejezetből áll, különbség annyi, hogy a magyar változat lapszéli összefoglalása –kvázi-címek/alcímek – hiányzik.

Teljes terjedelmű közzétételének sok értelme nem lenne, ezért kizárólag a rendfokozatok és beosztások felsorolásnál írom le minkét változatot, összevetés céljából.

A regulamentum negyedik pontjához tartozó felsorolásban előforduló elnevezések (az összegek mindkét kiadványban egyformák):

Bey der Infanterie	A gyalogság között	
Feldwebel (70)	strása mester	őrmester
Führer (72)	strása mester locum-	az őrmester helyettese
	-tenense	(később szakaszvezető)
Fourir (73)	furier	szállásmester
Musterschreiber	író deák	írnok
Feldscherer	mezei borbély	felcser
Corporal (74)	káplár	tizedes
Gefreyter (75)	káplár helytartója	szabados
Fourierschütz (76)	furierschicz	számvevő
Gemeiner	köz vitéz	katona

Bey den Curassire	A lovasok közt	
Sattler	nyerges	nyeregkészítő
Schmied kováts		kovács
Corporal	káplár	tizedes
Einspänniger[201]	köz vitéz	lovaskatona

Bey Den Dragonern	Az lovas drágonok közt	dragonyosok
Trommelschleger[202]	dobos	dobos
Schmid	kovács	kovács
Sattler	nyerges	nyerges
Corporal	káplár	tizedes
Gemeiner	közvitéz	lovas (dragonyos)

Lipót rendeletének 1699-es kiegészítése tovább élt és maradt használatban, mit maga az alaprendelet. Összevetve Mária Terézia 1748-as regulamentumával,[203] annak hivatkozásaival, kitűnik, hogy az uralkodó egyrészt apja 1737-es rendeletére utal minden meg-

[201] Einspänniger = eredeti jelentése: egyfogatú

[202] Trommelschläger = dobverő, dobos

[203] Címlap nélküli kiadvány, ceruzával ráírt önkényes címmel: [Militär-Quartierungs-Reglement, 13. July 748.] S. l. S. n. A 1 = F 3 ív (az ívszámozás 1–4., a negyedik nincs jelölve) 23 sztlan. lev. 33,5 x 20,3 cm. Österreichische Nationalbibliothek, Wien 67. 108-D.

jegyzés nélkül, másrészt Lipótot idézi igen nagy tisztelettel: Ist schon von Weyland[204] Unsers Hochgeehrtesten Herrn Groß-Vatters Kaysers Leopoldi Majestät und Liebden, in dem den 21 sten Januarii 1699. Ausgegangenen Militari-Reglement § pho 15 No statuiret, und in dem letztern, von Ano 1737 § pho 31 No wiederholet werden. – a rendelet megerősíti a károkozásokkal kapcsolatos tanúsítványok elfogadásának tilalmát mondván, ha nem okoz kárt a hadsereg, nincs mit bizonyítani.[205]

A beszállásolási, ellátási szabályzatok a hadsereg általános szabályzataival egyidőben keletkeztek, mint a szervezett és állandó haderő elengedhetetlen alaprendeletei. Az osztrák szakirodalom ezt Karl von Lichtenstein 1601 körül készült tervezetére vezeti visszsza.[206] Ha készült is általános összefoglalás, szabályzat, még lappang valahol. Használatban minden valószínűség szerint az évenként, vagy hadjáratonként kiadott pátensek voltak. Túlságosan sok ezekből sem maradt ránk, a legtöbb nem is biztos, hogy nyomtatásban megjelent,[207] amint az sem biztos, hogy az ónodi táborban 1707-ből keltezett Regulamentum Universale előzményeként számontartott Palocsay György–féle szabályzatot kiadták volna nyomtatásban.[208]

Szép munkának ígérkezne a nyomtatott szabályzatok összehasonlítása, akárcsak a szakirodalomban föllelhető közlések bibliográfiájának nyomán előkeríthető példányoké is, de erre egy kutatói pálya kevés.[209] Már korábbi munkáim során meg kellett állapíta-

[204] weyland = weiland, vormals, einstmals, hajdan, ezelőtt. V.ö. *Gerhard Wahrig:* Grosses deutsches Wörterbuch. Gütersloh–Berlin, etc. 1966. 3976. hasáb.

[205] Mária Terézia regulamentuma, 1748. 37. Paragrafus.

[206] *Heischmann:* i. m. Vorwort, 7. o.

[207] A legkorábbi nyomtatott pátenseket az Österreischisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv gyűjteményében *találtam,* a teljesség igénye nélkül hívom fel a figyelmet néhány XVII. századi darabra: KA. MI. Karton 1. No. 6. 1618. június 20. Wien: gyakorlótáborok kijelölése, szállás, ellátás; uo. No. 7. 1625. június 5. Wien és No. 8. 1625. július 25. Wien: ellátási utasítások; uo. No. 9. 1630. nov. 9. Regensburg: a császárság területén táborba szállt katonaság ellátása; uo. No. 13. 1634. jan. 26. Wien: a téli szálláson lévők javadalmazása; uo. No. 20. 1635. febr. 11. Sopron: szállás, ellátás. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum kisnyomtatvány különgyűjteményében a legkorábbi: 1642. április 9. Wien: a lovas és gyalogos tisztek, valamint a lovas és gyalogos századok havi ellátmánya személyükre és lovukra vonatkozóan. R. M. I. 1. 2. Törzslap: 3539. Lelt. sz. 96. 80.

[208] Regulamentum Universale, inclytorum confoederati Regni Hungariae statutum ac ordinum, tam militarium... Költ Onodnál lévő táborunkban, die 5. Julii. An. 1707. S. 1. S. n. (Feltehetően nagyszombati kiadás) Kéthasábos, párhuzamos latin–magyar szöveggel. Hadtörténeti Múzeum régi könyvtár 11.449 (könyvgyűjteményi leltár A 1715) RMK leírás I. k. 1733. tétel. Arra, hogy Palocsay (Palotsay) György báró, császári kapitány és költő, majd Rákóczi kuruc tábornoka állítólag (talán 1703-ban) lefordította az akkori, használatban lévő szabályzatot magyarra, *dr. Czigány István* hívta fel a figyelmemet. A legkönnyebben elérhető kuruckori szakirodalom a Thaly Kálmán nevével fémjelzett gyűjtemény, *Thaly* közlései a *Hadtörténelmi Közleményekben* (Katonadolgok a kurucvilágból, 1895. 289–292. o. a Palocsayra vonatkozó), de itt Thaly saját magára hivatkozik és azt is pontatlanul teszi (v.ö. a 292. oldal lábjegyzetét az irodalmi gyűjtemény két kötetének bibliográfiai adataival). Mivel Palocsay kuruccá válásának éve 1703, nem tudható egyelőre, hogy még császári, vagy már kuruc kapitányként fordított-e.

[209] A szakirodalomban közölt szabályzatok lelőhelye sok esetben pontatlan, a többszöri átrendezés – hogy az országhatárok változásáról ne is szóljunk – és a konkordancia hiánya lehetetlenné teszi, vagy megnehezíti a visszakeresést. Kivételnek számít ha megtalálható. V.ö. *Berkó István:* A Magyarországon elhelyezett csapatok ellátási szabályzata 1751-ben. *Magyar Katonai Szemle,* 1931/7. 193–202. o. A szabályzat jelzete: Hadilevéltár, Régi iratosztály 1752–3–66. Továbbá: a *Hadtörténelmi Közlemények* sorozata, a Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye (1881) 42–432. o.; (1889) 285–304. o.; (1890) 711–712. o. És így tovább, 1921-ig. A magyar katonai rendeletek összegyűjtését ezelőtt néhány évvel egyszer már elkezdtem, csak az anyagi feltételek hiányoznak a lelőhelyjegyzékes katalógus kiadásához. Ez azonban csak válogatás!

nom, hogy napjainkig XVII. századi regulamentumot egy esetben tettek közzé, az azonban csak XX. századi helyesírás szerinti közlés, a lelőhelyre vonatkozó egyetlen lapalji megjegyzéssel.[210]

Ez a – mi 1699-es regulamentumunkhoz hasonlóan – ritka példány Lipót 1682-ben kelt rendelete, amely az átvonuló katonaság élelmezésével foglalkozik. Több figyelemreméltó kitétele miatt hasznos lenne forráskritikai elemzése és a később kiadottakkal való összehasonlítása. Első olvasatban is kitűnik azonban, hogy míg 1682-ben Lipót még megemlíti a magyar országgyűlést, a későbbi rendeletekből ez már hiányzik.

„Évek óta fennállott az a régi szokás, hogy kellő fegyelem esetén (a mint az előző országgyűlések határozatai és rendeletei világosan kimondják) a katonaság meneteltetése, a szállások elfoglalása és egyéb átvonulás alkalmával a lakosság a rendes havi zsoldon és a szokásos szolgálmányokon felül mint fában, sóban, világításban, a katonaság külön megterhelése nélkül önként adta a természetben az ellátási járandóságot." Mivel azonban visszaélések voltak, mivel bajosan adta a lakosság önként és nehezen fogadta el a katona csak azt, amit így kapott, Lipót kiadta a szolgáltatások mikéntjére vonatkozóan eme körülíró rendeletét, hivatkozva „közismert és egyéb katonai" utasításaira. Ezek nyomtatott példányait kellene összegyűjtenünk.[211]

Végezetül és kiegészítésképpen, de nem jegyzetben, megadom azokat a segédleteket, amelyek a szómagyarázatban hasznomra voltak:

1. Syllabus latino-hungaricus. (Összeáll.: *Kovács Béla*) Eger, 1990. A Heves megyei Levéltár kiadása. 2. Hivatalos műszótár (Latin–magyar) Bécsben, 1845. A cs. k. Kincstár betűivel. 3. Hadi műszótár a m. kir. Honvédség számára. Német-magyar rész. Budapest, 1873. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. 4. Hadi műszótár magyar-németül és német-magyarul – Ungarisch-deutsches Militär-Kunstwörterbuch. Közrebocsátja *Kiss Károly*, kapitány, s Magyar Akadémiai rendes tag. Pesten, 1843. Kiadja Heckenast Gusztáv.

[210] *Kemény Lajos:* Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye. Kassa város edictuma 1644-ből. (Közreadja [lemásolta]: *Dr. Relkovič Néda) Hadtörténelmi Közlemények* XX-XXII. k. (1919–1921), 1921. 171–175.o. Az 1. Számú és egyetlen jegyzet: Nyomtatott oklevél Újbánya (Bars vm.) város levéltárában, az 1650–1699-ig terjedő fasciculusban.

[211] A Bars vármegyei Újbányára nem jutottam el, de több helyre már igen. Éppen ezért ismételten köszönet illeti munkahelyemet, a Hadtörténeti Intézet és Múzeumot, valamint a Magyar Ösztöndíj Bizottságot. Támogatásuk nélkül nem tudtam volna a három országot (Ausztria, Magyarország és Románia) három hónap alatt beutazni, s lehetetlen lett volna a dokumentumok helyszíni tanulmányozása (Wien): Nationalbibliothek, Kriegsarchiv; Budapest: Hadtörténeti Múzeum, Országos Levéltár, Iparművészeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia; Alba Iulia (Gyulafehérvár): Batthyaneum.)

PATAKY IVÁN

A MAGYAR NÉPHADSEREG KÖZREMŰKÖDÉSE CSEHSZLOVÁKIA 1968. ÉVI MEGSZÁLLÁSÁBAN

A Szovjetunió Kommunista Pártjának legfelső vezetése, élén Brezsnyevvel, alig több mint két hónappal Csehszlovákia Kommunista Pártjának 1968 januári plénuma, Alexander Dubček megválasztása után, már 1968. március 20-án utasította a szovjet hadsereg vezérkarát, hogy kezdje meg Csehszlovákia esetleges katonai megszállása hadműveleti terveinek kidolgozását.[1] A Magyarországon állomásozó Déli Hadseregcsoport akkori parancsnoka, K. I. Provalov vezérezredes április 8-án kapta meg Andrej Grecsko marsall, szovjet honvédelmi miniszter GOU/1/87 657. számú direktíváját a hadseregcsoport feladataira Csehszlovákia megszállásakor.[2] 1968. május 8-án, a szocialista országok kommunista pártjai vezetőinek moszkvai találkozóján vetette fel először Brezsnyev, hogy végszükség esetén katonai megoldás is lehetséges. Elutasító magatartásával Kádár János magára maradt a tanácskozás során. A magyar katonai felső vezetés a valóságos helyzettel az 1968. június 19-étől július elejéig tartott „Šumava" fedőnevű hadászati–hadműveleti parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat eseményei során szembesült. Czinege Lajos honvédelmi miniszter a gyakorlatról az MSZMP Politikai Bizottsága számára készített jelentésében így írt: „[...] a gyakorlat [...] a drezdai és a moszkvai értekezleten kialakított helyzetelemzés talaján, alapvetően politikai okokból és célokkal jött létre. A magasabb törzsek gyakoroltatása és kiképzése csak ennek függvénye volt, [...] a gyakorlat céljai az alábbiakban foglalhatók össze: [...] b.) Belpolitikai hatással lenni a csehszlovák eseményekre [...].[3]"

A magyar katonai felső vezetés tagjai, bár beszélgetéseik során latolgatták egy esetleges szovjet katonai beavatkozás esélyeit, nem tartották valószínűnek, hogy a Magyar Néphadsereget is bevonják a megszállásba.[4] Így meglehetősen meglepte őket a szovjet „kérés". Tutarinov vezérezredes, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokának magyarországi képviselője 1968. július 10-én 13 óra 10 perckor tájékoztatta Czinege Lajost Grecsko marsall telefonüzenetéről, amelyben a marsall azt kérte, hogy a Magyar Néphadsereg három hadosztállyal és egy hadsereg-, vagy hadtesttörzzsel vegyen részt a „gyakorlaton".[5] Kádár János 1968. július 23-án egyezett bele egy „csökkentett létszámú" hadosztály igénybevételébe.[6] A döntést követően július 25-én a

[1] *Rudolf Pikhoja* és *Vladimir Volkov* orosz professzorok 1994. április 18–20-án Prágában elhangzott előadásai alapján.

[2] A Magyar Honvédség Központi Irattára (a továbbiakban: MHKI) 5/12/16. sz. csomag. Magyar nyersfordítás.

[3] MHKI 5/12/11. sz. csomag, 1. sz. okmány.

[4] Csémi Károly ny. vezérezredes (1968-ban altábornagy és a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke) közlése.

[5] MHKI 5/12/11. sz. csomag, 3. sz. irat. Csehszlovákia megszállásáról az összes okmányban mindenütt mint „gyakorlatról" írnak. Szovjet fedőneve „Dunaj" (Duna) volt, a magyar erők igénybevételét a magyar okmányok „Zala" gyakorlatként tárgyalják.

[6] MHKI 5/12/11. sz. csomag, 12. sz. irat. *Dr Vida István* (MTA Történettudományi Intézet) kutatásai szerint másnap Brezsnyev telefonon köszönte meg Kádár Jánosnak e döntést. A telefonbeszélgetés tényét Nyers Rezső (1968-ban az MSZMP titkára) is megerősítette. 1968 július közepétől mintegy szeptember második fe-

tervező munkákba bekapcsolódott a magyar vezérkar hadműveleti csoportja is. A kijelölt zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészhadosztályt 1968. július 26-án 22.00-órakor helyezték fokozott harckészültségbe, majd öt óra múlva elrendelték mozgósítását és hadilétszámra való feltöltését is.

A feladatot jóval az előírt normaidőn belül, 27-én kora délutánra végrehajtották. Több mint háromezer tartalékos katona és tiszt, továbbá többszáz gépjármű és munkagép vonult be a hadosztályhoz. Felszerelés és rövid összekovácsolás után a hadosztály az esti órákban elfoglalta a helyőrségen kívüli gyülekezési körleteit. Ezt követően több mint 400 km-es menettel – és vasúti szállítással – a hadosztály átcsoportosításra került Pásztó–Aszód–Rétság–Nagyoroszi térségében kijelölt megindulási (összpontosítási) körletébe, ahol 28-án 23.00-tól Maruscsák altábornagy, a Déli Hadseregcsoport törzsfőnöke, a hadseregcsoport–parancsnok megbízása alapján átvette és ezzel szovjet irányítás alá került.

A Magyar Néphadsereg más alakulataitól, intézményeitől valamint a Belügyminisztériumtól kijelölt megerősítő (átalárendelt) ezredek, alegységek, szakemberek 29-én hajnalra mindenütt beérkeztek az összpontosítási körletbe. Ezzel a hadosztály összlétszáma 11 000 főre emelkedett és 29-én reggelre, a parancs értelmében, készen állt a feladat végrehajtására. Az esetleges harctevékenység légi biztosítási és támogatási feladatainak teljesítésére 29-én reggelre felkészült 4 MiG 15-ös és 5 MiG-21 F-13-as vadász és felderítő repülőszázad (44, illetve 55 géppel).

Az ismert politikai események – az 1968. július 29-i ágcsernyői és augusztus 2-i utolsó politikai rendezési kísérletek – következményeként a hadosztály három hét nem várt lélegzetvételnyi szünethez jutott. Ezt az időt nagyon kemény és céltudatos kiképzéssel a tartalékosok felkészítésére, lőgyakorlataira és a civil életből bevonultatott gépjárművek technikai állapotának rendbetételére használták fel. Így vált a hadosztály valóban összekovácsolt, ütőképes magasabbegységgé.

Kádár János 1968. augusztus 12–15. között tárgyalt a Krímben Brezsnyevvel, Koszigginnal és Podgornijjal a csehszlovák helyzetről. Kitartott korábbi álláspontja, a politikai rendezés szükségessége mellett, de hangsúlyozta: „Eddigi állásfoglalásaink, amelyekben a hangsúlyt arra helyeztük, hogy maximálisan törekedjünk politikai megoldások keresésére, mindannyiszor azt is tartalmazták: ne legyenek kételyek senkiben azt illetően, hogy szükség esetén élünk-e a katonai segítségnyújtás eszközével...".[7]

A végső döntésre 1968. augusztus 18-án került sor Moszkvában. Megállapodás született:

„a.) A katonai dolgokat, direkt beleszólás nélkül, a katonai vezetésre bízzuk,

b.) a segítségkérésre megindulnak a csapatok; az egyesített csapatok parancsnoksága felhívással fordul a Csehszlovák Néphadsereghez...".[8]

---

léig Brezsnyev általában minden második, harmadik napon fölhívta Kádár Jánost a felmerült kérdések megvitatása céljából. Szeptember végétől a hívások száma jelentősen csökkent.

[7] Politikatörténeti (volt Párttörténeti) Intézet Archívuma, 288 f. 4/94. (Az MSZMP KB és a Minisztertanács 1968. augusztus 23-i együttes zárt ülésének jegyzőkönyvéből). A krími tanácskozáson Kádár János egyedüli kísérője és tolmácsa Erdélyi Károly külügyminiszterhelyettes és külpolitikai tanácsadó volt.

[8] Politikatörténeti Intézet Archívuma, 288 f. 4/94. sz.

Sem a tárgyalásokon, sem a későbbiek során az okmányokban nem hivatkoztak a Varsói Szerződésre, mivel a szovjet vezetés Ceauşescut, illetve Romániát nem kérte fel a közreműködésre. Kádár János augusztus 20-án tájékoztatta a tárgyalásról az MSZMP Politikai Bizottságát. A PB jóváhagyta a moszkvai megegyezést és Czinege Lajos intézkedéseit.

A moszkvai értekezlettel párhuzamosan Grecsko marsall intézkedett mind az Északi, mind a Déli hadseregcsoport ismételt teljes harckészültségbe helyezésére. Augusztus 18-án délután Provalov vezérezredes tájékoztatta Czinege Lajos honvédelmi minisztert a kapott feladatoktól, amelyek értelmében a csapatoknak 19-én estig fel kell készülniük az akció azonnali végrehajtására.

A magyar honvédelmi miniszter elrendelte a légierők és a légvédelem kijelölt alakulatainak teljes készenlétbe helyezését. Augusztus 20-a a felkészülés, majd a besorolás feladataival telt el. Este az egységek a határtól való távolságuk függvényében kezdték meg a határra való felzárkózásukat. A hadosztály ezredei, a Határőrség közreműködésével, augusztus 21-én, közép-európai időszámítás szerint pontosan nulla órakor lépték át a csehszlovák határt. A Déli Hadseregcsoport harcálláspontját Pozsonyba helyezte át, ott dolgozott a magyar hadműveleti csoport is. A 8. gépkocsizó lövészhadosztály szervezetszerű ezredeiből a 8. harckocsiezred és a 20. tüzérezred békehelyőrségében maradt és a hadseregparancsnok parancsára a hadosztály átvette a 11. harckocsihadosztálytól a 31. harckocsiezredet és 22. tüzérezredet.

A hadosztály a csehszlovák határ átlépésekor Letkésnél, Ipolyságnál (Šahy) és Balassagyarmatnál átkelt az Ipolyon. Harcfeladatát 14 óráig végrehajtotta. Ellenállásba sehol sem ütközött. Birtokba vette a kijelölt városokat, községeket és a Déli Hadseregcsoport parancsnokának parancsa értelmében tíz helyőrséget hozott létre. A kisebb városokat, falvakat, termelőszövetkezeteket folyamatos járőrözéssel ellenőrizték.

A helyőrségek:

1.) Nyitra (Nitra): 33. gépkocsizó lövészezred;

2.) Nagytapolcsány (Tapol'cany) (1. sz. körzet.): 63. gépkocsizó lövészezred;

3.) Szered (Sered) (2. sz. körzet.): 33. gépkocsizó lövészezred;

4.) Érsekújvár (Nové Zámky) (4. sz. körzet.): 63. gépkocsizó lövészezred;

5.) Léva (Levice) (5. sz. körzet) 31. harckocsiezred;

6.) Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom): a 14. gépkocsizó lövészezred 1. gépkocsizó lövészzászlóalja;

7.) Pöstyén (Pieštany): a 14. gépkocsizó lövészezred 2. gépkocsizó lövészzászlóalja;

8.) Galbóc (Hlohovec): a 33. gépkocsizó lövészezred 3. gépkocsizó lövészzászlóalja;

9.) Nagykürtös (Vel'ky Krtiš): a 31. harckocsiezred 1. Harckocsizászlóalja;

10.) Verebély (Vráble) (3. sz. körzet): hadosztály-hadtáp.

Augusztus 25-én a Déli Hadseregcsoport parancsnoka módosította, megnövelte a hadosztály feladatát, megszállási körzetét nyugatra egészen a Kis–Kárpátok lábáig tolta előre. A körzet mintegy 1500 km^2-el lett nagyobb. Egy új helyőrséget is fel kellett állítani Nagyszombatban (Trnava). Ezzel egyidőben bevonták a nagykürtösi helyőrséget.

A kialakult helyzetről Brezsnyev 1968. augusztus 24–26-án tárgyalt a Moszkvába hurcolt csehszlovák vezetőkkel. A szovjet katonai vezetés komolyan tartott a csehszlovák fegyveres erők felkelésétől. Számításaik szerint ennek a Dubček vezette delegáció hazatérésekor kellett volna kirobbannia, ezért a megszálló erőket fölkészítették a csehszlovák katonai erők és a népi milicia lefegyverzésére. Az akció fedőneve „Rózsafa" volt. A csehszlovák passzív ellenállás azonban hatásosabbnak bizonyult, mint egy esetleges fegyveres felkelés.

A megnövekedett feladatok jelentősen meghaladták a hadosztály teljesítőképességét. Ezért a vezérkari főnök első ütemben egy karhatalmi zászlóaljjal, majd az egri 6. gépkocsizó lövészezreddel erősítette meg. Az egri ezred augusztus 25-én mozgósított, majd hosszú menet után érkezett be Érsekújvár térségébe; a várost és környékét 27-én vette át a 63. gépkocsizó lövészezredtől. A hadosztály belső átcsoportosítás után kialakult új helyzete a továbbiakban egészen október végéig, a magyar erők hazatéréséig nem változott (l. a 14. sz. okmányt).

A bemutatásra kerülő okmányokat a Honvédelmi Minisztérium Központi Irattárában elhelyezett és a „Zala" fedőnevű gyakorlatra vonatkozó, még nyilvánosságra nem hozott anyagokból válogattam. A „Zala" gyakorlat anyaga levéltárilag még rendezetlen; a Magyar Honvédség irattári előírásainak megfelelően tárolják. A kiválasztott okmányok két nagyobb témakört ölelnek fel. Az első csoportot a megszállás első hét napjának eseményeit tömören rögzítő vezérkari főnöki napi jelentések alkotják, valamint néhány, azokat kiegészítő politikai jelentés.

A második csoportba a Déli Hadseregcsoport, valamint a 8. gépkocsizó lövészhadosztály parancsnokainak a „Rózsafa" akcióra vonatkozó parancsait soroltam. A parancsokban meghatározott feladatok a gyakorlatban nem kerültek végrehajtásra (kivéve az átcsoportosítást), tartalmukkal mégis meggyőzően reprezentálják a szovjet katonai felső vezetés tájékozatlanságát a csehszlovákiai helyzetről, valamint tartását egy esetleges csehszlovák katonai felkeléstől. Meggyőződésem, nem túlzok, ha azt állítom, hogy véleményem szerint a magyarországi 1956-os tapasztalatok sablonjait akarták ráerőszakolni a valóságban teljesen eltérő csehszlovákiai helyzetre.

A vezérkari főnök a megszállás egész időtartama alatt napi összefoglaló jelentésekben tájékoztatta a honvédelmi minisztert – és rajta keresztül az MSZMP Politikai Bizottságát – a csehszlovákiai eseményekről, illetve a magyar haderő helyzetéről. A szovjet vezetéstől kapott, az általános politikai nyilatkozatokon alig túllépő, tájékoztatások ismeretében, véleményem szerint, e jelentések adtak valamelyes áttekintést a magyar vezetés számára a kialakult helyzet bonyolultságáról. Az első napokban napi két jelentés – egy az éjszakai és egy a nappali eseményeket feldolgozó – készült. A jelentéseket Czinege Lajos honvédelmi miniszter rendszeresen bemutatta Biszku Bélának, az MSZMP adminisztratív ügyekkel foglalkozó titkárának, a fontosabb ügyekről pedig tájékoztatta Kádár Jánost is.

Az okmányokban talált hibákat sehol sem javítottam, csak az esetleg félreérthető – illetve elírt – szavakat pontosítottam, magyaráztam a jegyzetekben. Vonatkozik ez elsősorban a cseh és szlovák nevekre, helységnevekre. A rövidítéseket, neveket első megjelenésükkor mutatom be.

A MAGYAR NÉPHADSEREG VEZÉRKARI FŐNÖKÉNEK
NAPI ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉSEI

1.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 3 lap
2. sz. pld.
Sfsz: GY/110

1. sz. pld. HM elvtársnak
2. sz. pld. Gyüjtő

NAPI ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS[9]

(„ZALA")

1968. augusztus 22. 09.00

1.) A NATO Főparancsnokság magasabb beosztásu tisztjeit 21-én a reggeli órákban berendelték szolgálati helyükre. 1968. 8. 21.19.00-ra ismételten összehivták a NATO állandó tanácsát. A NATO Főparancsnokság 21-én a reggeli órákban elrendelte a hiradó és felderitő szolgálat megerősitését azzal a feladattal, hogy folyamatosan kisérjék figyelemmel a csehszlovákiai eseményeket.

Washingtonból származó információink szerint az USA Nemzetbiztonsági Tanácsa nem hozott érdembeni döntést. A katonai beavatkozás gondolatát erkölcsi–politikai okok miatt elvetette. Ugyanakkor azonban saját fegyveres erői, illetve a NATO erők egyrészének magasabb harckészültségi fokba helyezését határozta el.

Legújabb adataink szerint az európai USA erők ismeretlen egységei „exersise harvest moon" fedőnévvel gyakorlat végrehajtását kezdték meg, a gyakorlat területe egyelőre ismeretlen.

Az osztrák haderőt 21-én 08.00-kor harckészültségbe helyezték. Az osztrák–csehszlovák határt lezárták és a határvédelmi erőket a hadsereg egységeivel erősitették meg. Az osztrák légierő 21-én intenziv légifelderitést folytatott a csehszlovák–osztrák határ mentén.

2.) A prágai szabad legális rádió 05.35-ös hirében felhivja a csehszlovák rádióamatőröket, hogy segitsenek felderiteni a szövetséges[10] megszálló csapatok rádióinak frekvenciáit és jelentsék azokat a Csehszlovák Néphadsereg egységeinek. Ez azért szükséges, mert ezek az adók „megtévesztő" adatokat közölnek a helyzetről, amelyek sértik a csehszlovák nép önérzetét. A kommentátor szerint, ezeknek a szövegeknek megszerkesztésében résztvesz Bilak, Barbinek, Jindra[11]. Ezek voltak azok a személyek, akik a szovjet tisztekkel tárgyaltak.

[9] MHKI 5/12/13. sz. csomag. Az összes további napi jelentés e csomagban található. A jelentés 1. lapjának bal felső sarkában kézírással a következő feljegyzés olvasható: „Az 1. sz. pld. 00395/HM. Titk. 1968. sz. alatt iktatva lett, azonban a jelentést a honvédelmi miniszter et. parancsára égetéssel a HM. Titk. Ügyv. szerve megsemmisitette. 1968. okt. 16. Juhász alez. MN. FŐÜTI. 1. hdm. h."

[10] Mivel nem a Varsói Szerződés nevében történt a megszállás, az okmányokban általában a „szövetséges" csapatok megnevezést használták.

[11] V. Bil'ak, F. Barbinek, A. Indra a Csehszlovák Kommunista Párt elnökségének Moszkva-barát tagjai voltak.

3.) A feladat végrehajtásában résztvevő személyi állomány politikai magatartása megfelelő. Negativ politikai megnyilvánulásról jelentés nem érkezett.

A csehszlovák helyi párt és állami vezetők magatartása továbbra is ellentmondásos. Egyfelől megértésüket és együttműködési szándékukat hangsúlyozzák, másfelől arra hivatkoznak, hogy a KB, a kormány és a Nemzeti Tanács tagjainak nyilatkozatát nem ismerik, felsőbb szerveiktől egyértelmü, világos utasitást nem kaptak. Ugyanakkor a nyitrai párt és állami vezetők igéretet tettek, hogy a rend helyreállitásában és fenntartásával kapcsolatosan minden lehetőt megtesznek.

4.) A 8. gl. ho.[12] csapatai a számukra kijelölt körzetekben folytatták a megszabott feladat végrehajtását, a területükön lévő objektumokban az éjszaka folyamán csend és nyugalom volt. A mai nap folyamán folytatták a helyzet további konszolidálására irányuló tevékenységeket. Várják a hadosztály megerősitésével, anyagi utánszállitásával kapcsolatos intézkedéseket. A hadosztály megindulási körletét felszámoltuk, a zárást megszüntettük, a visszahagyott anyagokat elszállitottuk[13].

Az OLP[14] kijelölt erői 8. 21-én a 8. gl. ho. parancsnok igényei szerint biztositották a hadosztály csapatainak tevékenységét, melynek során összesen 94 repülőgép bevetést hajtottak végre. A tevékenység folyamán fegyveres tevékenységre nem került sor.

A 48. gárda harckocsi hadosztály[15] 21-én délutáni órákban beérkezett az összpontositási körletébe.

A 8. gl. ho. anyagi utánpótlásának biztositása érdekében 60 db. különböző anyagokat szállitó gépkocsioszlop[16] Drégelypalánk körzetéből megfelelő fegyveres biztositás mellett útbaindult. A szállitó oszlop a határt 68. 8. 22-én 06.50-kor lépte át.

5.) 1968. 8. 21-én 18.20-kor elrendeltem a 6. sz. átrakó állomás mozgósitását, 68. 8. 21-én 23.00-kor a 6. gl. e. 2. gl. z. és a hk. z-a egy szd-ának tartalékos hadkötelesekkel történő feltöltését (a 2. gl. z-hoz 300 tartalékos karhatalmi került behivásra).[17]

Jelentősebb események:

A politikai munkások csoportja az éjszaka folyamán megérkezett rendeltetési helyére, eligazitásuk és körzetenkénti szétosztásuk megtörtént, feladataikat a kijelölt körletekben megkezdték[18]

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF.HM. I.H.[19]

[12] 8. gl. ho. = 8. gépkocsizó lövészhadosztály.

[13] A hadosztály a megindulási körletből az összes elhelyezési anyag és számos más nehezen szállitható anyag hátrahagyásával távozott. A megindulási körletet tilos volt elhagyni. A körletet kívülről a BM erői, belülről a hadosztály örsei zárták el a külvilágtól.

[14] OLP = Országos Légvédelmi Parancsnokság. Állományába tartoztak a támogatásra kijelölt repülőszázadok.

[15] Helyesen: 48. gépkocsizó lövészhadosztály. Szovjet, az Odesszai Katonai Körzet állományából adták át a Déli Hadseregcsoportnak. Részben vasúti szállitással, részben kereken érkezett be a Bakony térségében kijelölt összpontosítási körletébe. A Déli Hadseregcsoport második lépcsőjét alkotta.

[16] Helyesen: 60 gépkocsiból álló szállítóoszlop.

[17] gl. e. = gépkocsizó lövészezred; gl. z. = gépkocsizó lövészzászlóalj; szd. = század.

[18] Szlovák területen, a lakosság közötti politikai munkára létrehozott „operatív csoport" állományába 17 városi, járási pártmunkás és szakszervezeti funkcionárius, valamint két újságíró tartalékos tiszt vonult be. Feladatuk kudarcba fulladt. A szlovák párt és közigazgatási vezetők nem álltak velük szóba, csak a katonákkal, mondván: „csak az erőszak tényét vesszük tudomásul".

2.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 2 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/113

Czinege Lajos vezds. elvtársnak
honvédelmi miniszter

KIEGÉSZITŐ JELENTÉS[20]
(„ZALA")
1968. augusztus 22. 16.00

1.) A NATO helyzetében jelentős változások nem történtek.

Meg nem erősitett adatok szerint : a csehszlovák határral szemben lévő NATO légvédelmi erőknél készültséget rendeltek el; a határbiztositásban résztvevő USA és NSZK csapatok a határ közelében helyezkednek el; a csehszlovák határ mentén a NATO légifelderitő tevékenysége erősödött.

Az osztrák haderő csehszlovák határ mentén lévő csapatai továbbra is riadókészültségben vannak.

2.) A 8. gl. ho. körzetében lévő városokban a hangulat nyugodtabb volt az előző napinál, bár mindenütt voltak kisebb tüntető csoportok amelyeket feloszlattak. Az utcai rend kezd helyreállni, ehhez hozzájárultak a helyi vezetők erre vonatkozó felhivásai és utasitásai, a helyi vezetők gyakorlati tevékenysége még nem elég határozott. A csehszlovák alakulatok felé ellenállásra szóló felhivások hangzanak el, az utcákra jelszavakat festenek. A még működő rádióadók és különböző csoportok tevékenysége a további összeütközések veszélyét növelik és lassitják a politikai kibontakozást.

A csehszlovák alakulatok hangulata vegyes, velük az együttműködés legjobban Nové Zamskyban[21] alakult ki, ahol közösen folytattak járőrözést.

2.) A Magyar Néphadsereg személyi állományának hangulata kielégitő, nyugodt. A részletesebb tájékozódás lemérhető hatásaként a személyi állomány körében bizonyos fokú lelkesedés tapasztalható, ami a kapott feladatok lelkiismeretesebb végrehajtásában és a fegyelmi helyzet szilárdulásában jut kifejezésre. Ugyanakkor egészségesnek látszó türelmetlenség is tapasztalható a lassú politikai kibontakozás miatt. 1968. augusztus 22-én valamennyi helyőrségben tájékoztattuk az eltávozott hivatásos állomány hozzátartozóit.

A különleges feladattal megbizott politikai csoport 1968. aug. 22-én 12 fővel kiegészitve a terveknek megfelelően végzi munkáját. Területükön a politikai helyzet rendkivül bonyolult és nehéz. A vártnál lassabban és nehezebben választódik ki az a réteg (személyek) akiknek bevonásával a politikai kibontakozás végbe tud menni.

4.) A 8. gl. ho. csapatai a tervek szerinti helyőrségekben vannak. A postát mindenütt kézbevették, a távbeszélő hálózatot ellenőrzik. A 8. gl. ho. személyi állományának hangulata, politikai magatartása megfelelő, egyes fellépéseknél fékezni kell őket. A csehszlovákok részéről a

---

[19] MNVKF HM I. H. = A Magyar Néphadsereg Vezérkarának Főnöke, a Honvédelmi Miniszter Első Helyettese.

[20] MHKI 5/12/13. sz. csomag. A jelentés első lapján Czinege Lajos kézirásos feljegyzései : „1: 68. 8. 22. Czinege Lajos." A további, hat bekezdésben irt feljegyzését áthúzta, olvashatatlan.

[21] Helyesen: Nové Zámky (Érsekújvár).

személyi állomány felé politikai aktivizálódás kezdődött, igyekeznek befolyásolni, fellazitani az egységek erkölcsi-politikai szilárdságát.

5.) A Csehszlovák Néphadsereg Országos Légvédelmi Parancsnoksága és Központi Harcállás-pontja táviratilag értesitette a mi OLP-ságunkat, hogy megszakitja vele a kapcsolatot. Az összeköttetést 8. 22. 07.30-tól megszakitották, majd 14.55-től újból felvették.

6.) A ho. megerősitésére egy a feladatnak megfelelő szervezetű és összetételű lövész zászlóaljat 1968. 8. 23-án 05.00-kor útbainditok.[22]

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF. HM. I. H.

3.

[Politikai hangulatjelentés]

02551 sz. beérkező rejtjelzett távirat
MN.4891-től Vette: POL.FCSF.

Érkezett: MHHKIB

MNVK. POL.FCSF. ELVTÁRSNAK[23]

Budapest

Jelentem, hogy a Magyar Néphadsereg egységei a kitűzött katonai feladatokat végrehajtották. Erőszakos ellenállás nem volt. A kitűzött politikai konszolidációs feladatokat végrehajtani jelen helyzetben szinpatizánsok és jövetelünk célját elismerők hiánya miatt nem sikerült. Egy plattform van: „Hivás nélkül megszállták Csehszlovákiát". E plattform mögött az ellenforradalmárok aljas és intenziv munkája folyik, a nacionalizmus szitásával, régi szlovák és magyar ellentétek bolygatásával. A jelenlegi állapotban az értelemre való hatás, a rendbontók és zavarkeltők megfékezése ... [a feladat. – A kiegészités tőlem,. P. I.: a távirat itt hiányos.] Ez ugyanakkor sok nehézséggel, problémával jár. Sok a tüntetés és provokáció. Az általunk ... [emlegetett –A kiegészités tőlem, P. I.] cseh felhivásnak nevek hiányában nem hisznek. Négyszemközti beszélgetésekben fellelhetők itt–ott pozitiv elemek is. Ezek nyilvánosan nem mernek kiállni. A rend fenntartásában együttműködők között is sok a kétszinü elem. A ho. erkölcsi–politikai állapota jó. Eddig szilárdan helytálltak a bonyolult viszonyok között. A parancsnokok, pol. munkások ebben magabiztosan tevékenykednek. A ho. képes harcfeladat végrehajtására. Teljesitjük pártunk és kormányunk által kapott feladatot.

Kiss Lajos vőrgy.[24]
1968. aug.22.

[22] A karhatalmi feladatokra összeállított és ennek megfelelően (pl. vízágyúval, gumibottal stb.) felszerelt zászlóalj hadosztályparancsnoki tartalékként szerepelt. Helyőrsége Nyitra volt.

[23] MHKI 5/12/27. sz. csomag. Rejtjelzett táviratok lapjai. A jelentést (és a további napi politikai jelentéseket is) a 8. gl. hadosztály harcálláspontjáról – esetenként a Déli Hadseregcsoporttól továbbitották a Magyar Néphadsereg hírközpontjának, géptávírón. A kettős címzés jelzi, hogy mind a vezérkar, mind a politikai főcsoportfőnökség megkapta. A napi összefoglaló jelentéseket a vezérkar készitette. Ezeket kapta meg a miniszter. A vezérkar által készitett jelentések láthatóan a tárgyra koncentráltak és elhagytak minden politikai sallangot.

[24] Kiss Lajos vezérőrnagy, az 5. hadsereg politikai osztályvezetője, a Déli Hadseregcsoprthoz küldött magyar összekötő csoport parancsnokának (Szücs Ferenc vezérőrnagy MNVKF. Helyettes) politikai helyettese és egyben az „operatív csoport" parancsnoka volt.

4.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 5 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/114

Czinege Lajos vezds. elvtársnak
honvédelmi miniszter

NAPI ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS[25]
(„ZALA")
1968. augusztus 23. 08.00

1.) A NATO. helyzetében jelentős változások nem történtek. Az USA. hadászati csapásmérő erők, repülőgép fedélzeti vezetési pontok tevékenységében a szokásostól eltérő tevékenységet nem tapasztaltunk.

A NATO. fegyveres erők egyes részei továbbra is egyszerü harckészültségben vannak. A nyugat-német fegyveres erőknél – a határvédelem jelentett megerősítése mellett – 8. 21-én berendelték szabadságról a Déli Légierő Parancsnokság és a 12. Páncélos hadosztály beosztottjait.

Az osztrák fegyveres erők Dunától északra lévő részeit továbbra is harckészültségben tartják.

2.) Pavlovszkij hadseregtábornok elvtárs[26] 1968. 8. 22.-én 20,50-kor folytatott beszélgetésünk során tájékoztatott arról, hogy:

–reális remény van a politikai konszolidációt elősegitő szervezési feladat – kora reggeli órákig történő – eredményes befejezésére;

–a CSKP. kongresszusa zömében a jobboldal képviselőiből áll;

–a Dzur honvédelmi miniszter letartóztatásáról terjesztett hirek valótlanok.

Ezzel összhangban áll Lakatos Béla vörgy. azon jelentése – melyet Szücs Ferenc vörgy. is megerősitett – hogy a Csehszlovák Néphadsereg egységei Szvoboda–Dzur[27] aláirással parancsot kaptak, mely elrendelte a szövetséges csapatokkal való együttmüködést és megtiltott mindennemü ellenállást.

Beszélgetésünk során kértem, hogy Prágában a szovjet csapatok oldják megy a magyar és baráti követségek biztositását, amit Pavlovszkij elvtárs megigért.

A 8. gépkocsizó lövészhadosztály körzetében mindenütt felvették a kapcsolatot a helyi vezetőkkel, azonban rendkivül változó sikerrel és megbizhatósággal. Nagyon nehéz együttmüködésre birni őket. A hangulat általában ellenséges. A polgári lakosság sorban áll élelmiszerekért. Az emberek válságos hangulatban vannak, nem tudják, mit csináljanak. Az ellenséges elemek ténykednek és szervezkednek. A hadosztály helyőrségei közül Sturovóban[28] és Léván rend van. Novo-Mesztóban és Nove–Zamkiban[29] a milicia, Léván a járási pártbizottság és a rendőrség parancsnoka közremüködik a rend fenntartásában.

A Déli Hadseregcsoport hadmüveleti csoportfőnökének a tájékoztatása szerint 8. 22-én 11.00-kor Bratislavában főleg diákok tüntettek és lőttek a szovjet csapatokra, melynek következtében 8

[25] MHKI 5/12/13. sz. csomag. A jelentés első lapján Czinege Lajos kézírásos feljegyzései: „1: 68. 8. 22. Czinege Lajos." A további, hat bekezdésben irt feljegyzését áthúzta és olvashatatlan.

[26] Pavlovszkij hadseregtábornok

[27] Helyesen: Svoboda. Lakatos Béla vezérőrnagy a 8. gl. ho. parancsnoka.

[28] Sturovo = Párkány

[29] Helyesen: Nové Mesto nad Váhom, Nové Zámky

fő megsebesült és 2 fő életét vesztette. 18.00-kor a pozsonyi Központi Postán fegyvereket és lőszert találtak.

Brnoban két rádióállomás dolgozott estig, mely valószinü rádió–technikai csapatoké, Bratislavában is két adó müködik, melyek helye ismeretlen. Valószinüleg ezek is rádió–technikai csapatoké lehetnek.

A Déli Hadseregcsoport és a 8. gépkocsizó lövészhadosztály egybehangzó jelentése szerint 8.23.-án nyugtalan nap várható. Brnoban és Bratislaván 08.00-08.00 között tüntetésekre készülnek.

3.) A csehszlovákiai események, az MTI. Közleményei és a különböző tudósitások változatlanul az egész személyi állomány figyelmének középpontjában állnak.

Személyi állományunk egységesen helyesli az öt szocialista ország – köztük hazánk – katonai lépését, mely biztositja Csehszlovákia szocialista uton való továbbfejlődését. A megtett intézkedések igazságosságát, internacionalizmusát senki sem vitatja. A csehszlovák kormány és párt vezetői egy csoportjának közleményét megnyugvással fogadták. A hivatásos állomány egy részénél azonban egészséges türelmetlenség is tapasztalható, ami abban fejeződik ki, hogy mikor lesz már nevekkel fémjelzett vezetés.

A személyi állomány politikai hangulatára a szilárdság, az üggyel szembeni nagyfoku felelősségérzet és az őszinte segitőkészség a jellemző. Ez kifejeződik a feszes fegyelmi helyzetben, a végségek számának csökkenésében, a csehszlovák elvtársak megsegitésére irányuló önkéntes jelentkezések számának növekedésében, az eseményekkel összefüggő és a napi feladatok példás teljesitésében.

A Kossuth adó minden hirét meghallgatják, ugyanakkor jelzések érkeztek arról, hogy növekedett az osztrák, román, jugoszláv rádió és televizió adásainak hallgatása és figyelése. Megjegyzendő, hogy a személyi állomány nem ért egyet ezeknek az adásoknak a tartalmával, különösen a román adásokat itélték el keményen.

Egyes helyekről. főleg az északi községekben felvásárlási láz tapasztalható.

Az állomány körében végzendő politikai felvilágositó munka feszesen meg van szervezve és folyamatossága biztositott.

A feladat végrehajtásában résztvevő hivatásos állomány hozzátartozói körében megnyugvás tapasztalható. Most már tudják, hol vannak férjeik. Bizonyos foku féltés és aggodalom azonban most is tapasztalható. Problémát okoz helyenként, hogy a tartalékosok feleségei nem kapták meg a második fizetést. Ezzel kapcsolatosan a HM illetékes szervei a szükséges intézkedéseket megtették.

4.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály helyzetében változás nem történt.

A személyi állomány egészének hangulata nyugodt, nincs idegesség, ugyanakkor éberek és nagy felelősséggel dolgoznak.

1968. 8. 22-én éjjel – jelentésének meghallgatása után – utasitottam a hadosztályparancsnokot a körültekintő, de határozott fellépésre. A várható helyzetre való tekintettel felhivtam a figyelmét, hogy a csapatok – különösen városokban történő elhelyezésénél – őrizzék meg mozgási szabadságukat, ne adjanak lehetőséget a rajtaütésre.

5.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály megerősitésére rendelt 6/2 gl. zászlóalj 8. 23. 05.00-kor utbaindult. Előreláthatóan a délutáni órákban érkezik be NITRA körzetébe.

Ugyancsak 23-án 06.30-kor – a hadosztály élelem és anyagi készleteinek kiegészitésére – egy szállitmány útbaindult.

6.) A 48. szovjet hadosztály Hajmáskér körzetéből 8. 23-án 13.00-tól átcsoportositásra kerül Komárom Dél körzetében. Az előrevonás biztositására és a körlet zárására a szükséges intézkedéseket a BM. illetékes szervei felé megtettük.

7.) A Déli Hadseregcsoport törzse érdeklődött, hogy a Rajka és a Duna közötti csehszlovák-osztrák határszakaszon vannak-e magyar határőrök is, tájékoztattuk őket, hogy ezen a szakaszon nincsenek határőreink.

8.) Puja Frigyes elvtárs kérésére közreműködtem, hogy a szovjet katonai hatóságok segitsék elő a Bratislava körzetében rekedt magyar túristák hazatérését. Átszállitásukhoz 5 autóbuszt küldtünk át, melyek mozgását négy páncélgépkocsival biztositottuk. Eddig kellően nem tisztázott ok folytán azonban a jelzett 1500 fő helyett csak 15 fő (6 család) várt átszállitásra.

9.) Együttmüködésben a BM-mel és a KPM-el intézkedést tettünk az ország területén lévő lengyel és NDK., valamint szlovák turisták (bratislavaiak kivételével) kiszállitásának biztositására. Az ország területén lévő csehszlovák állampolgárok fokozatos kiléptetését tervezzük a keleti határrészen.

Ugyancsak felszabaditásra került a külföldi légiforgalom – a CsSzK. területének érintése nélkül, illetve repülőtereinek kivételével – nagy gondot forditva a katonai repülő tevékenységek elsőbbségének biztositására.

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF., HM. első helyettes

5.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 4 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/115

Czinege Lajos vezds. elvtársnak
honvédelmi miniszter

Helyben

KIEGÉSZITŐ JELENTÉS[30]
(„ZALA")
1968. augusztus 23. 16.00

1.) A NATO vezető hatalmi és katonai vezető szervei újabb lényeges politikai, vagy katonapolitikai intézkedést nem foganatositottak, fegyveres erőik helyzete a jelentés időszakában lényegesen nem változott.

A rádiófelderités adatai szerint a csehszlovák határ mentén szétbontakozott 2. USA páncélos felderitő ezred tartalék vezetési pontja is települt és felvette az összeköttetést a 7. USA hadtest légi támogatási központjával.

Az osztrák haderő Dunától Északra lévő erői továbbra is a védelmi riadó állapotában, együttartásban vannak, a megerősitett határvédelmet fenntartották. Az osztrák honi légvédelmi szolgálat fokozott készenléti állapotban van (pontos fokozata nem ismeretes).

2.) Svoboda köztársasági elnök a hajnali órákban folytatta csütörtökön megkezdett tanácskozásait. Prágai rádióhirek szerint továbbra is csak a Csernyik [sic! – P. I.] vezette kormányt ismeri el legálisnak. A prágai szovjet nagykövettel és a csapatok főparancsnokával történt beszélgetés után elhatározta, hogy kormányküldöttség élén Moszkvába utazik. Repülőtéri nyilatkozatában közölte, hogy a küldöttség tagjai Husak miniszterelnök helyettes, Dzur nemzetvédelmi miniszter, Vasil Bilak a Szlovák KP tőtitkára, Alois Indra a CSKP titkára, Jan Piller, a CSKP KB Elnökségének tagja és Kucsera igazságügyminiszter.[31] Kijelentette, hogy az utazásra saját kérése alapján került

[30] MHKI 5/12/13. sz. csomag. A jelentés jobb felső sarkán tintával irt feljegyzés: „L: Czinege Lajos, 68. 8. 23".

[31] A csehszlovák küldöttséget Moszkvába vitték, és nem a saját kérésükre mentek.

sor és még a mai nap folyamán vissza kíván térni Prágába. Svoboda elnök szovjet vadászgépek kíséretében 10,45-kor Prágából Pozsonyba érkezett. A küldöttség Prágából Pozsonyba érkezését Szücs vörgy. elvtárs megerősitette és egyben tájékoztatott, hogy Kolder elvtárssal a küldöttség kiegészült.

Hirügynökségi jelentések szerint:

–Svoboda vezette küldöttség megérkezett Moszkvába;

–az uj csehszlovák kormány elnöke Alois Indra lesz;

–a Plzen-i rádió hirei szerint a CSKP XIV. rendkivüli kongresszusa mintegy 1000 küldött részvételével Prágában ismeretlen helyen ülésezik. 150 – egyes hirek szerint 160 – tagu Központi Bizottságot választott. A KB. éjszakai órákban tartott első ülésén ismét Dubčeket választotta meg elsőtitkárának, akit Silhan mint a KB titkára helyettesit. Nyilatkozatban közölték, hogy nem választják ujjá azokat, akik „lejáratták magukat";

–az ENSZ Biztonsági Tanácsa csütörtöki ülését az eredetileg tervezett délutáni időpontról estére halasztotta. Az ülésen, amely magyar idő szerint hajnali 3 órakor kezdődött, a héthatalmi javaslat szerzői arra törekedtek, hogy minél előbb szavazásra kerüljön a Szovjetuniót és a többi négy országot elitélő javaslat.

3.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály körzetében helyi csehszlovák párt és állami vezetőkkel kapcsolat és együttmüködés kiépitése továbbra is nagy nehézségekbe ütközik. Érveinket nem fogadják el, a köztük lévő pozitiv elemek nem mernek megnyilatkozni.

A lakosság körében, de az állami és pártszervek vezető testületeiben is fokozódik a nacionalista hangulat. Nehezíti a polarizációt, hogy mindezideig nem került nyilvánosságra azoknak a csehszlovák párt és állami vezetőknek a neve, akik a felhivást kiadták. Mellettük állásfoglaló rádió és sajtó a hadosztály müködési területén nem dolgozik, ugyanakkor egyre nagyobb számban és intenzitással müködnek az ellenséges hangvételü rádióadók, –a mai naptól magyar nyelven is – tömegével jelennek meg ilyen jellegü sajtótermékek és röplapok.

4.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály személyi állományának politikai magatartása továbbra is kielégitő. Fokozódik azonban körükben a türelmetlenség és a határozottabb tenniakarás.

A csehszlovák csapatok a helyőrségekben tartózkodnak, fegyveres ellenállás nincsen. A 64. hk. e. (Levice) szorosan együttmüködik csapatainkkal. A Nyitrában lévő gjmü. techn. tiszti iskola 23-án 3 db „Smel" tipusu rakéta páncéltörőt kapott valahonnan. (Eddig ilyennel nem rendelkezett.)

A lakosság körében tovább terjed a magyar–ellenesség. Erre uszitó röpcédulák szórása és jelszavak festése intenzivebb lett. Levice helyőrségben egy, az uttestre történő festés megszüntetésére a helyi milicia és a magyar járőrök együttesen felléptek. Ennek során incidens keletkezett és fegyverhasználatra is sor került. Két csehszlovák állampolgár megsebesült. (Részletek tisztázás alatt.)

Az éjszaka folyamán egy illegális rádió-adó belépett a ho. rádió hálójába és nyilt magyar nyelven, a „vezető állomás" nevében az alábbi utasitást adta:

„ A magyar nemzet érdekében a Szovjetunió hadvezetősége a legmagasabb harckészültséget rendelte el és megparancsolta, hogy készüljenek fel Csehszlovákia elhagyására Salgótarján irányába."

5.) Az MN. személyi állomány érdeklődésének középpontjában a csehszlovákiai fejlemények és a szövetséges csapatok tevékenysége áll. Egyetértés kiséri az elhangzott és a megjelent tájékoztatókat, amelyek hozzájárultak a helyzet és az összefüggések megértéséhez. Ezzel kapcsolatosan igényli az állomány a magyar kormány és Központi Bizottság hivatalos állásfoglalását is.

A Csehszlovákiában lezajlott ujabb események ismeretében személyi állományunk még inkább helyesli a testvéri szocialista országok közösen tett katonai intézkedéseit. Ezeket időszerünek, jogosnak és indokoltnak tartja. Az ujabb ellenforradalmi cselekmények hallatán a türelmetlenség és

az aggodalom jelei észlelhetők.[32] Aggódás mutatkozik a csehszlovák kormány és Központi Bizottság megalakulásának elhúzódása, a szövetséges csapatok veszélyes helyzete, stb. miatt. Többen kérdezik, meddig nem használhatják még a mieink a fegyvereiket?

6.) Intézkedtem az utánszállitások fegyveres biztositását végrehajtó alegység Egerből Rétság helyőrségbe való átdiszlokálására, amelyet az esti órákban végrehajtanak.

A 48. szovjet ho. Hajmáskér körzetéből 15.00-kor megkezdte áttcsoportositását Komárom, Kisbér, Tata körzetébe. A forgalom szabályozását és az új körlet zárását a BM szervek utján biztositottuk

Magyarországon lévő csehszlovák turisták vasuton (Sturovóig) történő hazaszállitását Benkei elvtárs engedélye és a velünk történt egyeztetés alapján 15.00 órától a MÁV megkezdte.

Pozsonyban összegyült elég jelentős számu baráti országok turistáinak Pozsonyból Mosonmagyaróvárra történő kiüritését a Déli Hadseregcsoport kérésére a BM szervekkel együttesen biztositottuk.

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF., HM. I. H.

6.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 4 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/118

Czinege Lajos vezérezredes elvtárs
honvédelmi miniszter

Helyben

NAPI ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS[33]
(„ZALA")
1968. augusztus 24. 08.00

1.) A NATO erők csoportositásában, harckészültségi helyzetében lényeges változás nem történt. Az USA hadászati csapásmérő ereje, valamint az USA és NATO repülőgépfedélzeti vezetési pontok szokásos tevékenységüket folytatták.

Ráf jelentés szerint a Dél-Európa-i Szövetséges Fegyveres Erők Főparancsnokságának riasztó hirrendszerén elrendelték a „HZ-001" riasztó és értesitő hirrendszer aktivizálását. A hirrendszer vezető állomása 18,35-kor lépett müködésbe. Adataink szerint ez a hirrendszer harckészültséggel kapcsolatos ellenőrzéseket hajt végre.

Osztrák sajtóközlés szerint az 1. és 3. dandárcsoport öt dandárát 08. 21-re virradó éjjel riasztották. 21-én 16,15-re az 1. dandárcsoport 1. vadászdandárának részei Bécsből, a 3. páncélgránátos dandár részei Mautern-ből, a 3. dandárcsoport 4. páncélgránátos dandárának részei pedig Linz–Ebelberg és Ried körzetéből menetet hajtottak végre a csehszlovák határ irányába és elfoglalták

[32] Sem ebben, sem a további jelentésekben nincs szó a Csehszlovákia megszállásával szembeforduló magyar tisztekről és katonákról, pedig ügyeikkel Czinege Lajos honvédelmi miniszter is foglalkozott.

[33] MHKI 5/12/13. sz. csomag. A jelentés 1. lapja jobb felső sarkán tintával irt feljegyzés: *„Jelentve 68. 8. 24.* Czinege Lajos"

jelenlegi összpontosítási körleteiket. Az 1. dandárcsoport 98. páncélgránátos dandárának és a 3. dandárcsoport 6. vadászdandárának elmozgatására vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk.

A nyugatnémet kormány szóvivője szerint:

„A Csehszlovákiában történt katonai beavatkozás uj helyzetet teremtett a NATO számára, amely feltétlenül szükségessé teszi az előretolt védelem hadászati elveinek megváltoztatását. Ez a hadászati elgondolás arra alapul, hogy a szovjet csapatok jelenlétével csak az NDK területén számoltak és a háboru kezdeti időszakában csak ebből az irányból várták tevékenységük megindítását. Az a tény, hogy a szovjet csapatok más területen is közvetlen érintkezésbe kerültek a NATO fegyveres erőivel, szükségessé teszi, hogy időlegesen változtassanak az európai NATO haderő harckészültségi állapotán, még akkor is, ha a Varsói Szerződés csapatainak Csehszlovákiában történő állomásoztatása néhány napig, vagy néhány hétig tart. Az NSZK-nak sürgősen át kell értékelnie a be nem avatkozás politikáját, mert a Szovjetunió által végrehajtott intervenció nem biztos, hogy megáll Csehszlovákia határánál."

2.) A csehszlovák belpolitikai életet a várakozás jellemzi, amely elsősorban a legjelentősebb esemény, Svoboda elnök moszkvai tárgyalásával függ össze. Svoboda elnök a prágai illegális rádió jelentése szerint Moszkvából való visszatérése után nyilatkozatot fog tenni. A szövetséges csapatok főparancsnoksága hozzájárult, hogy a televiziót felhasználják Svoboda elnök üzenetének továbbítására.

Szücs Ferenc vörgy. elvtárs tájékoztatása alapján:(23-án 24.00) Pozsonyban Prováloy elvtársékkal a Szlovák KP 1968. augusztus 24.-én megtartandó rendkivüli kongresszusának érdekében tárgyaltak Hruskovics, Klokács, Janika, Perlinga, Zrak KB tagok. Prováloy elvtárs közölte velük, hogy a kongresszus megtartásának biztositására nincs mód.[34]

Kérésükre Prováloy elvtárs biztositotta Moszkvában tartózkodó csehszlovák küldöttséggel a telefon-kapcsolat felvételét. Moszkvából Hasák[35] elvtárs közölte velük, hogy nagyon megvannak elégedve a moszkvai tárgyalás eredményeivel. A kongresszus megtartását ők sem tartják szükségesnek.

3.) A hadosztály müködési körzetében a legutóbbi jelentés óta is tovább folytatódnak a részleges sztrájkok, tüntetések, uszitó röplapok terjesztése. (23-án 14.00–15.00 óra között valamennyi objektumban – városban, községben – sztrájk volt.) Az ellenséges megnyilvánulásokat egyre intenzivebben és hatékonyabban irányitják a különböző illegális rádiók. A nap folyamán csapataink több letartóztatást, tömegoszlatást, röplap elkobzást hajtottak végre. A hadosztály politikai vezetői folytatják a helyi állami és pártvezetőkkel a tanácskozásokat. Mindezideig csupán a rend fenntartásában, az összetüzések elkerülésében mutatnak hajlandóságot az együttmüködésre. Már hallatják hangjukat a kibontakozás hivei is. Ezek nagy része azonban „mindegy miként, csak rend legyen" alapon áll.[36]

A hadosztály személyi állományának hangulata, politikai állásfoglalása továbbra is kielégitő. A személyi állomány döntő többsége részese volt különböző kritikus helyzeteknek, bizonyos tapasztalatokra tett szert az ilyen helyzetekben való magatartást illetően. Ez egyfelől az állomány magabiztosságát, határozottságát növelte, másrészt fokozódik a türelmetlenség, a keményebb eszközök igénybevételének a követelése.

[34] A rendkívüli kongresszust megtartották.

[35] Helyesen: Husák.

[36] Összevetve a 8. gl. ho. részjelentéseivel ez a megállapítás lényegesen „finomított" a valóságos helyzeten, augusztus végéig a ho. helyőrségei, politikai csoportjai nem találkoztak a „kibontakozás híveivel". A várt polarizáció csak szeptember közepén kezdődött meg, akkor is nagyon lassan.

4.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály csapatai a nap folyamán tovább folytatták körletükben a rend helyreállitását, kisebb átcsoportositásokat hajtottak végre, melynek során a hadosztály hadtáp vezetési pontja uj helyre települt át.

Szigoritott rendszabályokat léptettek életbe a személyi állomány, valamint a fegyverzet és technikai eszközök őrzésével, védelmével kapcsolatosan.

A legutóbbi jelentés óta a hadosztály rádió és rádiórelé hiradásának egyre intenzivebb zavarása volt tapasztalható.

5.) Intézkedést adtam ki a 8. gépkocsizó lövészhadosztály rádió felderitő százada elvonulására a ho. müködési körzetébe.

A 8. gl. ho-t megerősitő 6/2 gl. z. 23-án 19.40-kor beérkezett rendeltetési helyére. Az utánszállitások fegyveres biztositását végrehajtó elegység átdiszlokálása – Egerből Rétság helyőrségbe – végrehajtásra került 23-án 19.00-kor.

A 48. szovjet ho. beérkezett uj összpontositási körletébe.

A Magyar Néphadsereg hadtápfőnöke kiegészitő intézkedést adott ki a 8. gl. ho hadtáp biztositásával kapcsolatos gyakorlati problémák megoldására...[37]

A honi légvédelmi csapatok csoportositásában és állományában változás nem történ. A honi légvédelmi csapatok az elrendeltek szerint, készek feladataik végrehajtására.

23-án 20.05-kor a 8. gépkocsizó lövészhadosztály megkapta a Déli Hadseregcsoport parancsnokának parancsát, amely a ho. további feladatának végrehajtására vonatkozó szigoritott rendszabályokat tartalmazza. (Parancs mellékelve.)[38]

6.) Csémi altbgy. elvtárs külön parancsára jelentem: 23-án 20.00-kor Csémi altbgy. elvtársnak Lakatos vörgy. elvtárs jelentette[39]

Az általa és Kucsera vörgy. elvtárs által 1968. augusztus 23-án jelzett „amerikai géppisztollyal ellátott csoport" ügyének kivizsgálása megtörtént.

Megállapitást nyert, hogy a jelentésben foglalt tények és azok értékelése elhamarkodott. A vizsgálat során kiderült, hogy az adóban elfogott személyek, az adó technikai berendezését őrző rendszeresitett személyzethez tartoznak, fegyverzetük – a csehszlovákok által – Kuba részére gyártott géppisztolyokból valók.

A személyek ellenséges magatartást – tevékenységet – nem tanusitottak, kihallgatásuk után őket hazaengedték.(Csémi altbgy. elvtárs megjegyzése: „a jelenlegi bonyolult viszonyok között, az ilyen és hasonló eseményeket igen nagy körültekintéssel kell intézni.")

Csémi altbgy. elvtárs 1968. 8. 24.én 06.00-kor megfelelő biztositással a 8. gl. ho-hoz utbaindult.

A távollévő MNVKF. helyett:
(Tóth Lajos vörgy.)
MNVKF. ált. h.

[37] A szövegen rövidítettem. Elhagytam a hadtápbiztositás részkérdéseit.

[38] A parancsot terjedelmes volta miatt elhagytam. Különböző helyzetekre (pl. fegyverhasználat) vonatkozó rendszabályokat, tartalmaz; alkalmazására nem került sor.

[39] 08. 23-án Nyitra térségében helikopterről bemértek egy csehszlovák rádióadót, majd a 33. gl. ezred felderítő alegysége megszállta az állomást. Az ott tartózkodókat letartóztatta és „amerikainak" minősített géppisztolyaikat elkobozta. Czinege Lajos miniszter az első jelentést megkapva intézkedett, hogy részletesen vizsgálják ki az ügyet. A 4. lap bal margójára tintával feljegyezve: „HM et utasitása: holnapi jelentésben pontosítani. Imre [Imre Gábor vörgy. VKHF.h.]"

7.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 2 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/119

Czinege Lajos vezds elvtársnak
honvédelmi miniszter

Helyben

KIEGÉSZITŐ JELENTÉS[40]
(„ZALA")
1968. augusztus 24. 16.00

1.) A NATO valamint az osztrák erők helyzetében jelentős változás nincs.

2.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály körzetében a csehszlovák lakosság, valamint a katonák viselkedésében változás nem tapasztalható. A helyi párt és állami vezető szervek magatartása továbbra is várakozó.

Minden helyörségben sikerült megoldani a közös járőrözést a csehszlovák néphadsereg katonáival és a miliciával. Ennek eredményeként csökkent a röpcédulázás és a jelszavak mázolása. Jelentősebb mértékü tiltakozó megmozdulásokra nem került sor.

3.) A hivatásos állomány és a párttagság nagy figyelemmel tanulmányozta a párt és kormány együttes üléséről kiadott közleményt, valamint az öt ország kormányainak felhivását a csehszlovák polgárokhoz.

Ma megtartották a MN-i kibővitett PB ülést és előkészitették a járási pártbizottsági, valamint az alapszervi taggyülések megtartását. Az eddigi tapasztalatok alapján a résztvevők egyetértéssel és helyesléssel fogadták a kapott tájékoztatást. A 3.Csf-ség PB ülésén egyes megyei kiegészitők (Győr-Sopron, Komárom) résztvevői elmondották, hogy többen volt szlovákiai partizánok, veteránok és kommunisták felajánlották közremüködésüket a csehszlovák helyzet politikai konszolidálásához.

Nagy érdeklődéssel várják a moszkvai találkozó kimenetelét. Sajnálattal vették tudomásul egyes kommunista pártok állásfoglalását és elitélik a román és jugoszláv vezetők nyilatkozatait.

4.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály helyzetében változás nincs.

Az MNVKF elvtárs 09.30-kor megérkezett a 8. gépkocsizó lövészhadosztály törzshöz, ahol a törzs, valamint a csapatok kommunistáinak képviselőit tájékoztatta a KB. üléséről.[41]

[40] MHKI 5/12/13. sz. csomag. Az 1. lap jobb felső részén tintával irt feljegyzés: „*L: 68. 8. 24.* Czinege Lajos"

[41] Az MSZMP KB és a minisztertanács 1968 augusztus 23.-án közös ülést tartott. Egyetlen napirendi pontja a csehszlovákiai helyzet, előadója Kádár János volt.

Beszámolójában megállapította, hogy a katonai akció a lehető legsikeresebben alakult. „Viszont sajnálatos módon a politikai terv végrehajtása komoly törést szenvedett már az elején".

A baloldal a katonai akció kezdetéig nem lépett fel, a többség a beavatkozás hírére Dubček mellé állt. „Még valamit meg kell emliteni. A mi megállapitásaink szerint Dubčekék, vagy valaki más, régen és hosszan készült hasonló helyzetre. Ennek bizonyitékai:

1.) A csehszlovák néphadseregben három hete parancs készült arra az esetre, ha szovjet, vagy más szövetséges csapatok megjelennek. Ennek tartalma: ne tanúsitsanak ellenállást.

2.) A jobboldali rádióadókat nem lehet elhallgattatni. Ez azt bizonyitja, hogy felkészültek rá és képesek voltak azonnal, a helyet váltogatva, több adót müködésben tartani. A jobboldal tehát – Dubček és Cernik is – régen készültek erre a helyzetre, és bár a jelek szerint vérontást nem akarnak kezdeni, de a politikai harcot folytatják."

A 33. gl. e. egy megerősitett százada egy szovjet alegységgel együttmüködésben Dubovány-D.[42] körzetében 24-én 13.00-kor birtokba vett egy illegális rádiadót.

5.) A 48. szovjet hadosztály 24-én 17.00-tól megkezdi átcsoportosítását Brno körzetébe. A ho. mozgásának biztosítására a szükséges intézkedéseket a BM és KPM illetékes szervei felé megtettem.

MNVKF. megbizásából:
(Szücs László vörgy.)
MNVK

8.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 6 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/121

Czinege Lajos vezérezredes elvtársnak
honvédelmi miniszter

Helyben

NAPI ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS[43]
(„ZALA")
1968. augusztus 25. 10.00

1.) A NATO. fegyveres erők és az osztrák haderő elrendelt készenléti fokát nem enyhitették.

A Nyugatnémet Déli Határvédelmi Parancsnokság aktiv felderitő tevékenységet folytat Csehszlovákia területén.

2.) A Déli Hadsereg Csoport körzetében 8. 24-én – az előző naphoz viszonyitva – csökkent a csehszlovák lakosság és a csehszlovák hadsereg, valamint a segitségükre érkezett csapatok közötti feszültség.

Jelentősebb tüntetésre és sztrájkra nem került sor, csupán Brno-ban – még továbbra is egyik legveszélyesebb gócban – volt éjszaka folyamán kisebb tüzharc ellenforradalmárok és szovjet járőrök között. Ugyancsak Brno területén – nem ellenőrzött adatok szerint – az éjszaka folyamán az ellenforradalmárok megkezdték a lőszer kiosztását a lakosság, főleg a fiatalok részére[44]

Nem csökkent jelentősen továbbra sem az illegális röplapok terjesztése, valamint a falragaszok és a provokativ jelszavak mázolásának mennyisége.

8. 24-én 19.00–20.00 között a szlovák párt vezetői ismételten kérték Provalov elvtársat, hogy tegye lehetővé kongresszusuk összehivását, amihez nem járult hozzá, de lehetővé tette számukra, hogy kapcsolatba lépjenek a moszkvai delegációjukkal. Beszéltek Bilak, Dubcsek és Husak elvtársakkal, akik megerősitették, hogy a kongresszust el kell halasztani, ami el is maradt.

Illegális adók több ízben adtak olyan közleményt, hogy a csehszlovák fegyveres erők „fevral és huran" jelszóra legyenek készenlétben. Szokolov hadseregtábornok (Moszkva) tájékoztatása sze-

[42] Dubovany = Alsódubovány

[43] MHKI 5/12/13. sz. csomag. A jelentés jobb felső sarkára tintával irt feljegyzés: *„Jelentve.* 68. 8. 25. Czinege Lajos"

[44] Rémhírnek bizonyult. Egyetlen csehszlovák forrás nem említi.

rint ez a fedőnév jel a fegyverek kiosztására és Dubcsek[45] hazatérésekor általános felkelés kirobbantására[46].

Megkérdeztem Provalov elvtársat, mi a biztositéka annak, hogy Magyarországon ezzel kapcsolatosan semmi intézkedés nem szükséges. Kérdésemre megnyugtatott, hogy a csehszlovákiai repülőterek megbizhatóan le vannak fogva.

Az Északi Hadseregcsoport csapatai több illegális lőszer és fegyverraktárt fedeztek fel. Grecsko marsall parancsot adott, hogy a fegyverraktárakat sürgősen fel kell kutatni, a nyilt ellenforradalmárokat le kell tartóztatni és Magyarországra kell szállitani.

Utasitottam Szücs vezérőrnagyot, hogy ismételten jelentse ezzel kapcsolatosan a magyar kormány álláspontját, amit Provalov elvtárs tudomásúl vett[47].

A 48. szovjet hadosztály 8. 25-én 03.00-kor befejezte átcsoportositását Csehszlovákia területére. A tervek szerint Brno körzetében fog nappalozni és 25-ről 26-ra virradóra elfoglalja Plsen körzetében kijelölt összpontositási körletét.

3.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály körzetében 8. 24-én délután óta katonai akció végrehajtására nem került sor.

8. 24-én a déli órákban (Duboványban)[48] elfoglalt rádióadó 100 kilówattos, állandó jellegü, önálló studióval rendelkező polgári adó, amely mint erősitő–továbbitó állomás a prágai és pozsonyi adást sugározta Szlovákia felé. A birtokbavétel után – minthogy az őrség nem tanusitott ellenállást – először közös szovjet-csehszlovák őrséget állitottak fel, de rövid időn belül a csehszlovákok az adót ismét bekapcsolták. Ezt követően a csehszlovák őrséget elküldték és a szovjetek vették át az őrzést.

A területi szervekkel 8. 24-én az alábbi tárgyalások kerültek lefolytatásra:

–Pöstyénben az állambiztonsági szervek vezetői – a megbeszélések során – az ideológiai ellenforradalom tényét elismerték. Vállalták, hogy az anyagokat számunkra előkészitik és kormányuk utasitására átadják. Elmondották, hogy a velünk együttmüködőket megbélyegzik és kollaboránsnak nevezik. Ha lesz kormány, velünk akcióba lépnek.

–Léván Urbán járási titkárral és Bencsik tanácselnökkel folyt beszélgetés. Nagyon ingadozók.

–Nyitrán Potoczki elvtárssal, a járási és városi titkárral beszéltünk. Benyomásunk szerint lehet rá számitani, ő is az új vezetés felhivását várja. Tárgyalás folyt Veszelivel, a járás másodtitkárával, az elnökség két tagjával és a pedagógiai főiskola dékánjával. Igen éles vita során már többen meginogtak, miután egymással is ellentétbe kerültek. Négyszemközt Pasztorek, a főiskola dékánja, a következőket mondotta: „A szovjeteknek ügyesebbek kellett volna csinálni, előbb kormányt alakitani, azután jönni."

Tapolcsányiban a tanácsi vezetőkkel és a csendőrséggel észrevehetően javul az együttmüködés.

Összegezve: A helyi vezetők és a lakosság felé folyó politikai, szervező munka a nagy erőfeszitések mellett is – különösen a forradalmi központ hiánya miatt – csak kezdeti, sok esetbe még bizonytalan eredményekkel jár. A polgári lakosság magatartására a moszkvai tárgyalásokkal összefüggésben a várakozás a jellemző, ami csökkentette aktivitásukat is.

A csehszlovák csapatokkal a kapcsolat megfelelő. Rosszabbodott a helyzet a Novo–Meszto-i helyőrségben, ahol felszólitották az ott lévő alegységeket a laktanya elhagyására (nem hagyták el). Novo–Meszto-ból a Hiradó tiszti iskola parancsnokát Trencsénbe rendelték a kerületparancsnokságra. A berendelés oka még nem ismeretes.

[45] A cseh és szlovák személy és helységneveket a jelentésekben rendszeresen tévesen irják.

[46] Ezt az előrejelzést sem támasztja alá egyetlen csehszlovák forrás illetve publikáció sem.

[47] A magyar kormány nem járult hozzá, hogy a szovjet katonai és KGB–szervek Magyarországra szállitsák a letartóztatottakat.

[48] Alsódubovány.

A nyitrai csehszlovák helyőrség parancsnok politikai helyettese tegnap levelet adott át a magyar helyőrségparancsnoknak, amelyben a gépkocsizó tiszti iskola személyi állománya nevében követelte, hogy hagyják el a laktanyát, ismerjék el a „törvényes kormányt", engedjék szabadon az internált vezetőket (Dubcsek, Szvoboda, Cernik, Smrkovski stb.). Hagyjuk el az országot és ne akadályozzuk a rádióadásokat. A levelet illetően a magyar helyőrségparancsnoknak nem voltak hajlandók további felvilágositást adni. Szücs vörgy. elvtárs javaslatot tett Provalov elvtársnak az iskola lefegyverzésére, aki azt elutasitotta, mert nem lőttek.

Lévában a 64. csehszlovák harckocsi ezred parancsnoka kérte, hogy ha provokáció, vagy bármi egyéb más történik, azonnal hivják fel őt, nehogy az ezredre foghassák azt.

Összegezve: A hadosztály körzetében minden helyőrségben közös járőrözés folyik (különböző formában és összetételben).

Az együttmüködés alapja azonban nem a közös politikai plattform, csupán az, hogy ők is érzik, biztositani kell a rendet. [...]

c.) Személyesen meghallgattam a 8. gépkocsizó lövészhadosztály törzsfőnökének jelentését. [...]

7.) A miniszter elvtárs döntésének megfelelően a 8. gépkocsizó lövészhadosztály hadtáp ellátásának zavartalan biztositása érdekében, ma 15.30-kor elrendeltem a:

–3. ö. gk. szállitó zászlóalj[49];

–101. forgalomszabályozó zászlóalj törzs és egy százada;

–93. ö. sebesültszállitó század és a 94. Fürdető–fertőtlenitő század egy-egy szakasza (összesen 470 fő és 235 gépjármü) behivását.

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF. HM. I. h.

9.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 4 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/124

CZINEGE LAJOS vezérezredes elvtársnak,
honvédelmi miniszter

KIEGÉSZITŐ JELENTÉS[50]
(„ZALA")
1968. augusztus 25-én 16.00

1.) A NATO. fegyveres erők helyzetében a legutóbbi jelentésünk óta lényeges változás nem történt. A korábban elrendelt korlátozások és készenléti intézkedések továbbra is érvényben vannak.

Az osztrák fegyveres erők részére elrendelt teljes riadókészültséget továbbra is fenntartják.

2.) A Csehszlovákiai általános helyzetről tájékoztatást nem kaptunk.

3.) A magyar övezet helyzete:

a.) Katonai akciók végrehajtására nem került sor.

[49] 3. önálló gépkocsizó szállító zászlóalj.

[50] MHKI 5/12/13. sz. csomag. Az 1. lap jobb felső részén tintával irt feljegyzés: *„Jelentve: 68. 8. 26.* Czinege Lajos"

b.) A 31. hk. e. kapcsolata romlott a körzetében elhelyezkedő csehszlovák katonai alakulatokkal. A 14. gl. e. kapcsolata jó, a 33. és 63. gl. e-ek kapcsolatában változás nem történt.[51]

c.) A helyőrségekben tovább folytak a különleges csoport tagjainak és a helyi vezetőknek megbeszélései, tárgyalásai. Nyitrán a járási első titkár (Králik elvtárs) találkozott 12.00-kor Oláh elvtárs vezette[52] csoporttal, a Pozsonyban kapott instrukciót akarják megbeszélni. A nyitrai járási pártbizottság szétküldött egy körlevelet, amit az állambiztonsági szervek útján elháritóink megszereztek. Ebben a következőket ismertették: A Moszkvában lévő Dubcek és a szlovák KB. tagjai beszélgetést folytattak. Dubcek kérte: a szlovák KP. rendkivüli ülését halasszák későbbre. Szószerinti indoklása a következő: „Egész személyemmel azon vagyok, hogy ezt tegyétek meg, mind a magam, mind Cernik, Husak, Smrkovsky, Svoboda nevében. Eddig mellettem voltatok, mutassátok meg, hogy továbbra is mellettem vagytok azzal, hogy segitetek". Hangsulyozta: nincs szó taktikáról, hanem a józan ész érvényesüléséről.

Közölték Svoboda üzenetét is, melyben Svoboda jelzi, hogy eredményeket értek el, nyugalmat kér, hogy ezzel is segitsék a delegáció felelősségteljes munkáját. A körlevelet augusztus 24-én 21.15-kor adták ki.

Novo–Mesto-n 17.00-kor akar a járási pártbizottság tárgyalni a helyőrségparancsnok politikai helyettesével.

Nyitrán a lakosság körében nagy keletje van a kikerült magyar újságoknak (Népszabadság, Népszava, Magyar Nemzet stb.). Valószinüleg azért, mert egyelőre itt találnak más értékelést, mint amit saját propaganda szerveik összpontositva adnak. Nyitrán a cseh katonák között a magyar ajkuak helyzete – saját elmondásuk alapján – mindinkább lehetetlenné válik. Főleg a tisztjeik vetik meg őket. Egyesek a menedékjog gondolatával foglalkoznak.

Ma beinditottunk egy saját rádió-adót „Szabad Kelet–Szlovákia" néven. Rövid felhivást adtunk ki a szlovák nemzeti felkelés 24. évfordulója alkalmából, melyben megfogalmaztuk a szovjet és csehszlovák örök barátság gondolatát és azt, hogy ne hagyják, hogy az ellenforradalmi csoportok az évfordulót aljas céljaikkal kihasználják.

d.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztálycsapatainak helyzetében és harcértékében változások nem történtek. Provalov vezds. elvtárs a 8. gl. HOPK. részére megszabta a hadosztály csapatainak új körletbe történő átcsoportositásával kapcsolatos feladatot...[53]

4.) Miniszter elvtárs utasitásainak megfelelően, 1968. 8. 25-én 12.10-kor elrendeltem a 6. gl. és 35. hk. e-ek[54] részére a „GYÉMÁNT" feladat végrehajtását, 1968. 8. 25-én 14.10-kor a 4. gépkocsizó lövészhadosztály mühely mozgósitását. A mozgositás készenlétének idejét mindhárom alakulatnál 1968. 8. 26. 08.00-ban határoztam meg.[55].

Utasitásomra a VK. 3. Csf-ség előkészíti a 4. gépkocsizó lövészhadosztály törzs és a ho. bir. z. mozgósitását 1968. 8. 26. 03.00-ás kezdettel.

5.) A Központi Bizottság augusztus 23-i üléséről szóló tájékoztató pártbizottsági ülések és az eddig megtartott taggyülések tapasztalatai kedvezőek. A résztvevők egyetértéssel és helyesléssel

[51] A 31. hk. e. körzete: Léva, Nagykürtös; a 14. gl. e. körzete: Nagytapolcsány, Vágujhely, Pöstyén; a 33. gl. e körzete: Nyitra, Galgóc, Szered; a 63. Gl .e. körzete: Érsekújvár, Párkány.

[52] A félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy nem Oláh István vezérőrnagyról, a későbbi honvédelmi miniszterről van szó, hanem Oláh György tartalékos alezredesről, aki a polgári életben akkor az MSZMP Heves megyei bizottságának első titkára volt.

[53] A hadosztály átcsoportosításával a bevezetőben foglalkoztam. A Déli Hadseregcsoport parancsnokának parancsát – pontosabban: a fordítását – ,amely e jelentés melléklete volt terjedelmi okokból kihagytam. A Déli Hadseregcsoport parancsnokának parancsait, intézkedéseit a hadosztály mindig orosz nyelven kapta meg. (L.: 14.sz. okmány.)

[54] „GYÉMÁNT" = jelszavas rejtett mozgósítás.

[55] A 6. gl. e. békehelyőrsége Eger, a 35. hk. e.-é Verpelét, a 4. gl. hadosztályé pedig Gyöngyös.

fogadták a Központi Bizottság és a kormány eddig tett intézkedéseit, azt támogatják. Örömmel vették a tájékoztatás gyorsaságát és konkrétságát.

Az elhangzott vélemények és kérdések alapján a párttagság egy része határozottabb fellépést igényel a Csehszlovákiában tevékenykedő ellenforradalmi erőkkel szemben. Több tájékoztatást várnak a Magyar Néphadsereg Csehszlovákiában tevékenykedő csapatainak helyzetéről.

Nagy érdeklődés kiséri a most folyó moszkvai tanácskozásokat, bizakodnak ennek eredményességében. Úgy vélik, hogy gyors és határozott intézkedésekre lenne szükség.

Általános a jugoszláv és különösen a román álláspont elítélése. Ez utóbbival kapcsolatosan egyre több nacionalista hang is tapasztalható.

A politikai szervek aktivitása és öntevékenysége fokozódik. A személyi állomány magatartása szilárd és fegyelmezettségről és felelősségérzetről tanuskodik.

6.) A 8. gl. HOPK. kérésére 8. 25. 15.00-tól megszerveztük a terület légifényképezését.

(Tóth Lajos vörgy.)
MNVKF. általános helyettese

10.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 4 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/131

Czinege Lajos vezds elvtársnak
honvédelmi miniszter

Helyben

NAPI ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS[56]
(„ZALA")
1968. augusztus 26. 08.00

1.) A NATO. fegyveres erők helyzetében a legutóbbi jelentés óta lényeges változás nem történt. A korábban elrendelt korlátozások és készenléti intézkedések továbbra is érvényben vannak. 1968. 8. 24-én befejeződött a „Deep Furrow 68" fedőnevü gyakorlat. Az USA szállító légierő repülőgépei megkezdték a személyi állomány és harci technika visszaszállitását Görögországból az NSZK-ba.

Az osztrák fegyveres erők részére elrendelt teljes riadókészültséget továbbra is fenntartják, 8. 25-én is dolgozott az osztrák légvédelmi figyelő és értesitő rádióforgalmi rendszer.

2.) A Déli Hadseregcsoport területén annak ellenére, hogy sem fegyveres összetüzés, sem sztrájk, illetve jelentősebb tüntetés nem volt, a politikai helyzet továbbra is igen bonyolult.

Tegnap (1968. 8. 25-én) befejeződött a Szlovák KP. plénuma. A felszólalók zöme elitélte a katonai akciónkat. Ezideig mén nem sikerült teljesen elnémitani a müködő „kalózrádió" állomásokat, amelyek továbbra is sztrájkra uszitnak, folytatják az események ideológiai elferditését és az ellenforradalmi propaganda terjesztését. Különös figyelmet forditanak a hadsereg személyi állománya körében végzendő aknamunka tovább folytatására. Továbbra sem csökkent jelentősen az illegális röplapok terjesztése, ugyanakkor fokozódott az ellenforradalmi jelszavak falakra, ablakokra és kirakatokra történő festése.

[56] MHKI 5/12/13. sz. csomag. Az 1. lap jobb felső részén tintával írt feljegyzés: „*Jelentve: 68. 8. 26.*Czinege Lajos"

3.) A magyar övezet helyzete:

a.) A 8. gl. ho csapatai 68. 8. 26-án 04.00-ig a terveknek megfelelően befejezték az átcsoportositást és a kijelölt helyőrségek átvételét, amelynek során katonai akció végrehajtására nem került sor.(Átcsoportositási terv mellékelve.)[57]

b.) Az uj helyőrségekben a helyi polgári és katonai szervekkel a kapcsolat felvétele megkezdődött. Novo Mestóban tárgyalás folyt a helyi tiszti iskola parancsnokával és politikai helyettesével. Tájékoztatásuk szerint a tiszti állománynál egység tapasztalható, hozzánk barátságosak és Svoboda elnök utasitásait várják. Az iskola parancsnoka jelentése szerint szeptember 1-én terv szerint növendékek vonulnak be az iskolába, amelyet ő nem tart célszerünek és a kerület parancsnokától kéri annak elhalasztását.

c.) A 8. gl. ho-nál folyó politikai munka alapját a KB anyagának továbbvitele és tudatositása képezte. A személyi állomány erkölcsi–politikai és fegyelmi helyzete megfelelő.

4.) 1968. 8. 25-én 16.20-kor intézkedtem Oszeczky ezds. és Lantódi vörgy.[58] felé a felderitésnek Jugoszlávia, valamint Románia határmenti kőrzeteibe történő bevezetésére, a megfelelő biztonsági rendszabályok fokozott figyelembevételével. A felderitési tervek jelentésének határideje 1968. 8. 26. 07.00[59]

A Belügyminisztériummal történt közös megállapodás alapján egy 96 főből álló határőr század 1968. 8. 25-én 17.15-kor vasuti szállitással utbaindult Sturovóba a helyőrség ideiglenes átvétele céljából. (A század az objektumot 18. 25-én 23.30-kor átvette.)

1968. 8. 25-én 16.25-kor a 25. hk. e.-nél és a 74. feld. z-nál elrendeltem a fokozott harckészültség részenkénti bevezetését, végrehajtották.

Utasitottam Kutika vőrgy-t, hogy a 31. hk. e. laktanyáját 1968. 8. 26.-án 08.00-ra készitesse elő a 35. hk. e. fogadására és biztositsa annak elhelyezését.

Elkészitettük a Csehszlovákiában jelenleg müködő rádió-(televizió-) forgalmi rendszerek összefoglaló értékelését.

1968. 8. 26-án 03.00-kor miniszter elvtárs utasitásának megfelelően elrendeltem a 4. gépkocsizó lövészhadosztálytörzs és a 20. hir. z. mozgósitását, valamint a 4. gépkocsizó lövészhadosztály egésze mozgósitásának előkészitését. A 68. 8. 25-én 12.10-kor, 25-én 14.10-kor, valamint 26-án 03.00-kor elrendelt mozgósitás helyzete 26-án 06.00-ig:

–6.gl.e-hez bevonult 1.400 fő (hadiállomány: 1.565)
153 db. gjmü. (hadiállomány: 234 db.)
–35. hk. e-hez bevonult 508 fő (hadiállomány: 849 fő)
84 db gjmü.(hadiállomány:158 db.)
–85. pc. és gjmü. jav. müh-hez bevonult 60 fő[60] (hadiállomány: 134 fő)
11 db. gjmü.(hadiállomány: 35 db.)

A M-t 08.00-ig befejezték.

A többi alakulatnál a mozgósitás folyamatban van.

A 6. gl. e. előrevonásával és átalárendelésével, valamint a 35. hk. e. átdiszlokálásával (Verpelétről Rétságra) kapcsolatos intézkedéseket – beleértve a mindenoldalu biztositást is – kiadtuk.

Elrendeltem, hogy a 8. gépkocsizó lövészhadosztály tapasztalatai alapján átfogó intézkedés kerüljön kidolgozásra a 4. g. ho. részére, ha a helyőrségek elhagyására sor kerül, a visszamaradó állomány foglalkoztatásával, a tábori posta szolgálattal, a helyőrségekben folytatandó felvilágositó és politikai munkával, valamint a hozzátartozókkal történő foglalkozással, stb. kapcsolatosan.

[57] Az átcsoportosítási tervet nagy terjedelme miatt elhagytam.

[58] Lantódi József vezérőrnagy OLP-parancsnokhelyettes, Oszetzky Tamás ezredes.

[59] A tervek elkészültek, a felderítésre nem került sor.

[60] 25. páncélos és gépjármű javító műhely.

5.) A Központi Bizottság augusztus 23-i ülését követő Néphadseregi és Járási jogu pártbizottsági ülések, valamint az ezeket követő taggyülések – melyeknek mintegy 40–80 %-a már lezajlott – tapasztalatai alapján megelégedés és helyeslés kiséri a kapott tájékoztatót. Az elhangzott vélemények eddigi menetének, az események hátterének és összefüggéseinek világosabb megértését. Tovább erősödött pártunk és kormányunk, valamint a többi szocialista ország közösen tett intézkedéseinek megértése, szükségességének és helyességének elismerése.

Az ellenforradalmi erők további aktivizálódásáról érkező hirek kapcsán egyre többen igénylik a velük szemben keményebb fellépést. A hivatásos állomány változatlanul nagy figyelemmel tanulmányozza a testvérpártok állásfoglalásait. Általános a jugoszláv, a román és a kinai álláspont elitélése. Többen kifejezésre juttatták, hogy a román magatartás egyenlő a szocialista országokkal való szakitással és a Varsói Szerződés megszegésével. A kubaiak állásfoglalását általában a vártnál pozitivabbnak tartják.

Az MN 6783 Lenti alakulat politikai apparátusa és KISZ szervezete felhivással fordult a Néphadsereg egész személyi állományához, melyben kérte a feladatok gondosabb és fegyelmezettebb végrehajtását. A személyi állomány felelősségérzettől áthatott tevékenysége a felhivás elfogadását igazolja.

Az MN 5313. Veszprém pártpolitikai apparátusa felajánlotta segitségét az itthon maradt szovjet családoknak. A sorállomány általános jellemzője a feladatok becsületes és felelősségteljes teljesitése. Többen kifejezésre juttatták, hogy vállalnák szükség esetén a csehszlovákiai feladatok teljesitését is.(OLP., Mü.vv. főnökség.) Öntudatos magatartásukat bizonyitja a fenyitések számának csökkenése, illetve a szolgálat példás ellátásáért adott dicséretek számának növekedése.

Politikai jellegü rendkivüli esemény nem történt.

6.) Egyéb.

A 6. gl. e. állományából a politikai helyzet tanulmányozása, a helyi tapasztalatok megismerése céljából 3 fő különleges feladattal megbizott politikai munkást és a törzs 3 tisztjét eligazitás után a ho.törzshöz utbainditottunk.

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF. HM. I. H.

11.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 3 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/133

Czinege Lajos vezds. elvtársnak
honvédelmi miniszter

Helyben

KIEGÉSZITŐ JELENTÉS[61]
(„ZALA")
1968. augusztus 26-án 16.00.

[61] MHKI 5/12/13. sz. csomag. Az 1. lap bal felső részén tintával irt feljegyzés: *„Jelentve: 68. 8. 26.* Czinege Lajos". Jobb felső részén Czinege Lajos kézirásával az alábbi tintával irt szöveg olvasható: *„A hk–* szerencsétlenség ti.-i halottját, illetve egy szds. szívtrombózis következtében meghalt. *Temetésük 68. 8. 27. 12.00 Zalaegerszeg".*

1968.augusztus 21-én a kora hajnali órákban a 33. gl. e. egy harckocsija a gátról az Ipoly folyóba esett Ipolyság közelében. A hk. parancsnok, tartalékos tiszt, a. toronyban állt és életét vesztette.

1.) A NATO. fegyveres erők helyzetében, készenléti fokában, a legutóbbi jelentésünk óta, lényeges változás nem történt. A szárazföldi és harcászati légierő csapatai korlátozott kiképző tevékenységet folytatnak.

Az osztrák erők helyzetében és harckészültségi fokában változás nem történt. A magyar-osztrák határkörzetben változás nem észlelhető. A határsáv közelében esetenként helikopterrel ellenőrzést hajtanak végre. A bécsi rendőrség 2/3 része állandó harckészültségben van, megbizható hirforrás szerint parancsot kaptak mindenféle rendzavarás szétverésére. A Csehszlovákiából jövő menekültek száma jelentéktelen, a rendőrség minden propaganda anyagot és fegyvert elkoboz tőlük.

2.) A Déli Hadseregcsoport körzetében fegyveres összeütközésre nem került sor. Bratislavában 8. 26-án 11.00–11.15-ig sztrájk volt, az üzemek és hivatalok beszüntették a munkát, a közlekedési eszközök megálltak, a szirénák bugtak.

3.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály körzetének helyzete:

a.) Katonai akciókra nem került sor.

b.) A csapatok átcsoportositását követően Trnavában[62] megkezdték a kapcsolat felvételét a helyi vezető szervekkel.

A 8. 25-i tárgyalások során:

–Velki Krist: [sic! – P. I.] a járási elnökség sértve érzi magát a magyar csapatok miatt. Palkó első titkár, akit egyébként támadnak, szintén hasonló módon nyilatkozott. A járási rendőrség (Banska Bistrica)[63] parancsnoka megtiltotta a közös járőrözést. A magyarajku lakosság differenciálódik, az idősebbek velünk szimpatizálnak.

–Tapolcsány: Csekeda járási első titkár Dubcek mellett áll ki. A csehszlovák katonai parancsnok követelte, hogy a magyarok hagyják el a laktanyát. (Kodaj tábornok parancsára hivatkozva.)

–Piestány: a helyi vezetők törvénytelennek tartják a magyar csapatok ottartózkodását (Kalicki alez., Jagorka, Kubó és Belán őrgy-ok.)

–Nyitra: a vasárnap déli megbeszélés eredménytelen. A városi vezetés kezd lojálisabb lenni. Ma 13.00 órakor ujabb tárgyalások lesznek.

–Levice: a helyi ifjusági vezetőkkel tárgyaltak a szélső jobboldaliak, de nem tudták őket maguk mellé állitani.

Összegezve: a helyi vezetőkkel folyó tárgyalások száma csökkent, körükben továbbra is nagy az ingadozás. A vezetőkkel szinte lehetetlen egyenként tárgyalni, nem hagyják egymást egyedül. Levicén 1968. augusztus 26-án 09–13.00-ig sztrájk és néma tüntetés volt. A csehszlovák lakosság hangulatára továbbra is a várakozás a jellemző. Gyorsan elterjedt körükben, hogy Dubcek is résztvesz a moszkvai tárgyalásokon. Az illegális pártkongresszus határozatát mindenütt, a hadseregben is ismerik.

c.) A ho. csapatainak helyzetében változás nem történt.

A ho. rádiófelderitő százada 1968. 8. 26-án beérkezett a ho. körzetébe.

A 8. gl. ho-nál tovább folyt az MSzMP KB üléséről szóló tájékoztató. A felmerült kérdések, mindenekelőtt a tisztek körében a feladat végrehajtásának gyakorlati mikéntjével kapcsolatosak.

d.) A területen végzendő propaganda munkával kapcsolatosan jelentem:

Az általunk készitett röplapokat a helyi vezetők kérik, hogy ne szórjuk, mert szerintük rossz hatást vált ki a lakosság és a katonák körében, idegesiti őket. Kiss vörgy. véleménye szerint azonban hasznosak ezek a röplapok.

A mai nap folyamán a szlovák lakosság részére három röplap készül, annak magyarázatára:

[62] Trnava = Nagyszombat.

[63] Banská Bystrica = Besztercebánya. Közép–Szlovákia kerület székhelye.

–kik mellett vagyunk;
–ki a csehszlovák nép igaz barátja:
–hogy ésszerü, megfontolt és nyugodt magatartás segit a helyzet rendezésében.
A csehszlovák katonáknak:
–felszólitás, hogy a szövetséges csapatokkal müködjenek együtt a főparancsnok utasitásának megfelelően.
1968. 8. 26-án megérkeztek a müködési területre kiküldött ujságirók első riportjai.[64]
4.) Utasitást adtam a „DELTA" feladat kidolgozásának megkezdésére.

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF. HM. I. H.

12.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 4 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/135

CZINEGE LAJOS vezérezredes elvtársnak,
honvédelmi miniszter

NAPI ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS[65]
(„ZALA")
1968. augusztus 27-én 09.00

1.) Jelentésünk időszakban a NATO. és az osztrák haderő harckészültségi állapotában nem következett be változás.
Jugoszláv hivatalos körök bejelentése szerint a mai napon a szokásostól eltérő csapatmozgásokat hajtottak végre a határok mentén. Hirügynökségi jelentés szerint Jugoszláviában behivták az 1937-38 és 39-es korosztályokat, továbbá Belgrádtól északkeletre néhány könnyü fegyverzetü egység mozgását észlelték. A határőrség – beutazó közlése szerint – jelentette, hogy az éjszaka Palics és Horgos között az országuton 40–50 db harckocsi tartózkodott.
Hirügynökségi jelentések Romániából is csapatmozgásokról számolnak be.

2.) A csehszlovák helyzettel kapcsolatosan a moszkvai katonai attachénk – a szovjet HM. külügyi osztályvezető közlésére hivatkozva – jelentette, hogy a kitüzött politikai cél elérése nem járt sikerrel. A segitséget kérő csoport nem lépett fel nyiltan, amikor a bevonulás megtörtént, igy belső támogatás nélkül maradtak a külső akciók. Ugy látszik, hogy a baloldal gyengébb, mint ahogyan értékeltük. A kialakult helyzetből a kiutat kölcsönös engedmény teszi lehetővé.

3.) A Déli Hadseregcsoport körzetében a helyzet továbbra is igen bonyolult. Fegyveres összeütközésekre, sztrájkokra és jelentősebb tüntetésekre nem került sor.
Az ellenforradalmi propaganda sem csökkent. Tovább folytatódott illegális röplapok terjesztése és jelszavak mázolása. A Szlovák KP.KB-a felhivta a lakosságot és a helyi szerveket, hogy semmilyen kapcsolatot ne tartsanak a „megszálló szervekkel". Annak ellenére, hogy Brno körzeté-

[64] Egy megjegyzés a riportokról: H.F. alezredes a Néphadsereg főszerkesztője jelentette Kovács Pál vezérőrnagy, politikai főcsoportfőnöknek: „A Nowo-Mestoban /sic/ elhelyezett nagykanizsai egységünk vezetői elmondották, hogy Szabó László, a »Népszabadság« munkatársa riportjaiban két alkalommal is valótlanságot irt, ami rontotta pártsajtónk hitelét."

[65] MHKI 5/12/13. sz. csomag. Az 1. lap jobb felső részén tintával irt feljegyzés: *„Láttam! Rendben 68. 8. 28.* Czinege Lajos"

ben ismét elnémitottak egy illegális rádióadót, számos kisteljesitményü adó sugároz fegyveres ellenállásra való felhivásokat.

Brnoban a főpostán és Bratislavában a „Pravda" szerkesztőségében illegális fegyver és lőszerraktárra bukkantak (ahol géppuskákat, géppisztolyokat és pisztolyokat, valamint több láda lőszert találtak).[66].

4.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály körzetének helyzete:

a.) Fegyveres összeütközésekre nem került sor.

A 14. gl. e. szovjet csapatokkal együttmüködve Novo-Mestoban ellenőrzés alá vett 3 db 1 kilowattos rádióadó készüléket.

b.) A lakosság magatartására a már jelentett sztrájkok és egyéb tiltakozó akcióik mellett, a várakozás jellemző. A megjelenő röplapok és felhivások a magyar csapatok elszigetelésére mozgósitanak, de vannak ellenállásra, tüntetésre felszólitó röplapok is. Az ellenforradalmi propaganda tovább folyik.

Ugyanakkor pl. vagonokra vörös csillagot festenek, valószinü annak kifejezésére, hogy ők egyedül is képesek megvédeni a szocializmust.

A pozsonyi rádió olyan hireket terjeszt, hogy a Magyar Néphadsereg erkölcsi–politikai állapota nem megfelelő, az alakulatok ellátása rossz. Panaszkodik, hogy a müködési területen megbomlik a magyar és szlovák nyelvü lakosság korábbi egysége.

Az átcsoportositásnak megfelelően pontositva lett a különleges csoportok feladata, a 6. gl. e. csoportjának meg lett tartva a tájékoztatás és feladataikat tisztáztuk.

[... – a 3. oldal hiányzik; valószínűleg a többi ezreddel foglalkozik. – P. I.]

4.) a.) A 35. hk. e. 8. 26.-án délután vasuti szállitással és talpon való menettel megkezdte átcsoportositását Verpelétről Rétság helyőrségbe. Az első szerelvények és az ezred törzs 28-án[67] a reggeli órákban beérkezett. Az átcsoportositást 8. 27-én 12.00-kor fejezik be.

b.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály anyagi utánpótlására 8. 27-én 03.00-kor utbaindult egy szállitmány.[68]

c.) A honi légvédelem rádiótechnikai felderitésének megerősitésére a 8. gl. ho-t támogató repülőerők irányitásának elősegitésére[69], a Déli Hadseregcsoport parancsnokságával egyetértésben a HDS. rt. zászlóalj 3. rádiótechnikai felderitő századát 8. 27-én 05.15-kor Székesfehérvárról útbainditottam Nyitrára, a 8. gépkocsizó lövészhadosztály harcálláspontjára. A század parancsnoka 09.45-kor érkezik Komáromba. Csak az itt kapott engedély alapján folytathatja felvonulását kijelölt körletébe.

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF. HM. első helyettes

[66] Az adatokat a Déli Hadseregcsoport közölte. A 8. gl. ho. megszállási területén sehol sem bukkantak ilyen „lelet"-re.

[67] Nyilvánvaló elírás, a helyes időpont: 27-én

[68] A 8. gl. ho. teljes utánpótlása Magyarországról történt. Naponta 40–80 gépkocsiból álló oszlop szállította az ellátást. Az oszlophoz Rétságon csatlakozott a fegyveres biztositást végző „Zúgómadár" fedőnevü különitmény.

[69] A 8. gl. ho. légi biztosítására, illetve támogatására 5 vadász repülő századot (MiG-21 F-13, és MiG-15 bisz gépekkel), valamint 2 felderítő repülőszázadot (Mig-15 gépekkel) vetettek be. A gépek zömmel csak 8. 21.-én repültek.

13.

SZIGORUAN TITKOS!

Készült: 2 pld-ban
1. pld: 5 lap
1. sz. pld.
Sfsz: GY/136

CZINEGE LAJOS vezérezredes elvtársnak,
honvédelmi miniszter

KIEGÉSZITŐ JELENTÉS[70]
(„ZALA")
1968. augusztus 27-én 16.00

1.) A NATO. fegyveres erők harckészültségi állapotában az elmult időszakban változás nem történt, a korábban elrendelt intézkedések továbbra is érvényben maradtak.

Ausztriában a korábban hozott katonai és rendőri intézkedések érvényben vannak. Az osztrák honi légvédelmi rendszer továbbra is szigoritott szolgálatot lát el.

A jugoszláv határőrizeti szervek a járőrszolgálatot általában megerősitették. Az országban nagyobb arányu behivások tapasztalhatók, amelyek elsősorban a kb. 30 éves tartalékosokat érintik. Jugoszláviában olyan hirek terjedtek el, miszerint a Varsói Szerződés tagállamainak hadseregei az ország megszállására készülnek és hogy Tító is felelős a Csehszlovákiában kialakult helyzetért. Meg nem erősitett hirek szerint a Baranya-i háromszögben három g. ho-t vontak össze és még további két ho. előrevonása várható.

Romániában Arad és Temesvár térségében felfegyverezték a népi miliciát. Herkulesfürdő és Macug térségében csapatösszevonásokat figyeltek meg. Augusztus 21. óta a román katonai légierő gépei állandó repüléseket hajtanak végre. A lakosság körében háborus a hangulat, katonai megszállástól tartanak.

2.) A Déli Hadseregcsoport csapatai által ellenőrzött körzetben az előző jelentés óta lényeges változások nem történtek.

Bratislavában és a nagyobb városokban 8.27-én 09.00–10.00 között szórványos sztrájkokra került sor. A lakosság várja Szvoboda elnök beszédét a moszkvai tárgyalások befejezésével és a csehszlovák küldöttség hazaérkezésével kapcsolatban.

3.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály körzetének helyzete:

a.) Katonai akció végrehajtására nem került sor.

b.) A helyőrségparancsnokok részéről – a politikai szerveket kivéve – nem folytak.[71]

c.) A feladat végrehajtásában résztvevő személyi állomány hangulata a parancsok végrehajtására irányuló tevékenysége és fegyelmi helyzete jó. Várják a moszkvai tárgyalások eredményét. Előzetes intézkedéseket mind a harckészültségre, mind a személyi állomány gyors tájékoztatására megtettük. Nagy megelégedéssel fogadják a hazai hireket, örülnek annak, hogy akciónkat dolgozó

[70] MHKI 5/12/13. sz. csomag. Az 1. lap jobb felső szélén tintával irt feljegyzés: „*L. 68. 8. 27.* Czinege Lajos"

[71] Nem folytak tárgyalások.

népünk támogatja. A sajtó eljuttatás meggyorsitására további szervezeti lépések történtek. Az átcsoportositást a hadosztály nyugodtan, rendben, szervezetten, időben hajtotta végre. Az érintett egységek személyi állománya ezzel kapcsolatban nem tett fel kérdéseket. Lelkesen dolgoztak.

A lakosság körében lassan csökkennek az ellenséges megnyilvánulások. Hétfőn minden helyőrségben szervezett munka folyt. Az utcai mázolásokat is csökkentették, járőreink elől a jelszavakat festők elszaladtak. Az utjelző táblákat továbbra is elforgatják, néha barátságos mosollyal rossz útra igazitják a kérdező katonákat. Ebből arra következtetünk, hogy végrehajtják az ellenséges uszitók utasitásait.

A helyi szervekkel a tárgyalások tovább folynak. Urbán a nyitrai járási nemzeti tanács elnöke felvetette, nem tartja szükségesnek az állandó kapcsolatot, ettől nem tudnak dolgozni. Trnavában – amely most került hatáskörünkbe – tegnap délután tárgyalások folytak a helyi vezetőkkel, akik vállalták, hogy a rend fenntartásában együttmüködnek. Továbbra is megszállóknak neveznek bennünket. Az EPK. meghivását, hogy jöjjenek el tárgyalni az alakulat körletébe, elutasitották. A csendőrparancsnok lojálisnak mutatkozott. Tekintettel arra, hogy nagy városról és új helyőrségről van szó, a különleges csoport vezetőjének már a nagy tapasztalatokkal rendelkező Géczi János alezredest jelölték ki, aki eddig Léván volt.

Tovább szaporodnak a pozitiv jelenségek is.

–Vojtek nevü nyitrai munkásőr parancsnok meglátogatta politikai szerveinket, ahol kijelentette, hogy szükségesnek tartja csapataink ott tartózkodását.

–A járási vezetők megigérték, hogy a helyi sajtóban nem engednek ellenünk uszitó cikkeket megjelenni.

–Tapasztalataink szerint rádióadásainkat a helyi lakosság meghallgatja, röplapjainkat elolvassák.

d.) A 63/l. gl. z. miután NOVÉ-ZÁMKY helyőrséget átadta, 27-én 14.00-kor csatlakozott az ezred főerőihez. Sturovóból a 6/2. gl z. által leváltott hőr. szd. visszaindult eredeti állomáshelyére.

A 6. gl. e. 27.-én 06.00-ra kijelölt müködési körletébe teljes állománnyal beérkezett. A berendezkedést 12.00-ra befejezte, feladat végrehajtásra felkészült.

4.) Utasitásomra Lakatos vörgy. a hadosztály parancsnoki állománynál tudatositotta, hogy a teljes éberségre és készenlétre vonatkozó korábbi parancs van érvényben.

Pászka ezds. kérésére engedélyeztem a 7. gépkocsizó lövészhadosztály RÁF.[72] századának igénybevételét, a korábban szabott felderitési feladatok végrehajtására.

5.) Az 5/3 RT. század[73] Komárom D. területén készen áll az államhatár átlépésére, menet végrehajtására és kijelölt müködési körletének elfoglalására.

6.) A Magyar Néphadsereg személyi állományának hangulatát a feszült várakozás jellemzi, a moszkvai tanácskozás eredményeit illetően. Várják a csehszlovák vezetők pozitiv megnyilatkozásait. Ilyennek itélik meg Szvoboda elnök utasitását Hajek külügyminiszter részére. Az ország délkeleti helyőrségeiben a román hirközlő eszközök hallgatásának hatása különöző hatást váltott ki. Az állomány kisebb részében kételyeket támasztott, más részénél a nacionalizmus fokozódása figyelhető meg. A Pol. Fcsf. intézkedést adott ki a külföldi rádió és TV adások hallgatását megtiltó rendelkezések betartásának fokozottabb ellenőrzésére.

A személyi állomány élénk figyelemmel kiséri a nyugatnémet „Fekete oroszlán" fedőnevü gyakorlat hireit.

[72] Rádiófelderítő.

[73] Rádiótechnikai század.

A személyi állomány erkölcsi–politikai állapotára továbbra is alapvetően a pozitiv vonások a meghatározók, elszórtan azonban tapasztalható türelmetlenség, a lassu kibontakozás miatt. Egy-két helyen negativ jelenségek is felszinre kerültek. Tóth Illés alez. (ZMKA) kétségbe vonta a szövetséges csapatok által tett intézkedések helyességét. Az MN. 4228. Hódmezővásárhely állományába tartozó Ceglédi honvéd eltávozásáról visszaérkezve, azt a hirt terjesztette, hogy Egerben 180 sebesültet és egy kilőtt magyar harckocsit látott. Illetékes parancsnokok a szükséges intézkedést megtették.

7.) A 35. hk. e. (Verpelét) 8. 27-én 11.30-ra Rétságra beérkezett, az átdiszlokálást befejezte. Probléma, kérelem nincs.

(Csémi Károly altbgy.)
MNVKF. HM. első helyettes

A Moszkvában tartózkodó – pontosabban szovjet felügyelettel odaszállított – csehszlovák vezetők, engedve a rájuk nehezedő hatalmas nyomásnak, aláírták az úgynevezett „Moszkvai Nyilatkozatot", amelyben beleegyeztek, hogy „ideiglenesen kisebb erők" állomásozzanak Csehszlovákia területén, és augusztus 27-én tértek vissza Prágába. Ezzel a megszállás első szakasza véget ért.

A közölt okmányokból világosan kiderül, hogy a szovjet katonai vezetés rendszeresen hivatkozik különböző csehszlovák fegyveres incidensekre, tervekre. Ugyanakkor a 8. gépkocsizó lövészhadosztály területén egyetlen ilyen esemény sem fordult elő. A csehszlovák, illetve a cseh és szlovák témával foglalkozó szakirodalom sem említ ilyen esetet, de a prágai levéltárakban sem bukkantunk ilyen okmányokra. Felmerül a gyanú, nem csak szovjet propagandáról van szó?

A magyar katonai felső vezetést komolyan aggasztották a román és jugoszláv katonai készülődésről szóló jelentések. Bár a felderítési adatok elemzéséből egyértelműen kitűnt, hogy mind a románok, mind a jugoszlávok egy esetleges szovjet katonai intervenció elleni védelemre készültek és eszük ágában sem volt támadni, a magyar vezérkar elkészítette a „DELTA" tervet, a Magyar Néphadsereg mozgósítási és védelmi elgondolását egy esetleges összehangolt román–jugoszláv támadás esetére. A kérdést végleg Czinege Lajos és Grecsko 1968. szeptember 6-i moszkvai tárgyalását követően vették le napirendről. A magyar honvédelmi miniszter aggályait a marsall a következő szavakkal oszlatta el: „amíg mi ott vagyunk, nem fog semmi történni".

14.

[A Déli Hadseregcsoport parancsnokának parancsa
a 8. gépkocsizó lövészhadosztály számára]

Dél Hadseregcsoport *SZIGORUAN TITKOS!* Készült: 1.pld-ban
8. gl ho. harcállláspont 1.pld 2 lap
Szám: 00567 Sfsz. 186.

A 8. gl. hadosztály parancsnokának[74]

A 8. gépkocsizó lövészhadosztály,(6., 14., 33., 63. gl. e., 31. hk. e., és 22. tüe.) legyen készen a Csehszlovák Néphadsereg lehetséges fellépésének elfojtására, illetve gyors hadmüvelet végrehajtására, azok szétzúzása céljából.

1.) E célból végre kell hajtani a ho. egységeinek átcsoportositását az alábbiak szerint:

–a 14. gl. e. NOVO MESTO körletébe;
–a 33. gl. e. (egy z. nélkül) TRNAVA;
–a 63. Gl .e. TAPOLCANY;
–a 6. gl. e. főerőivel NAGYOROSZI, egy gl. z. NOVÉ ZÁMKY[75];
–a 31. hk. e. főerőivel LEVICE, 1 hk. z. NITRA;
–a 22. tü. e. HLOHOVE;
–a 36. mü. z., a 33. gl. e. egy szd-ával SERED.

A ho. fennmaradt egységei és harcálláspontjai a jelenlegi körletbe.

Blokirozni kell az alábbi repülőtereket:

–TRNAVA;
–PIESTANY;
–TAPOLCANYI legalább 35–40 fővel.

2.) A Csehszlovák Néphadsereg egységeinek lefogását és lefegyverzését legyen kész végrehajtanI.

–A NOVO MESTO helyőrségben lévő hir. ti. iskolát a 14. gl. e. erőivel;
–a TOPOLCANY 22. pct. tü. e-t a 63. gl. e. erőivel;
–a 64. hk. e-t LÉVÁN a 31. hk. e-el egy z. nélkül;
–a 6. mü. e.-t és az épitő z.-at SERED helységében a 63. önálló rádiótechnikai z.-t TRNAVA-ban a 33. gl. e. erőivel:
–a gk. tehnikai tiszti iskolát és a Hadsereg raktárait NITRA-n a 31. hk. e. 1. z.-val, a 33. gl. e. egy z.-val, a 6/2. gl. z.-al és a 42. f. z. erőivel;
–a HLOHOVEC-ben lévő központi javitó mühelyt a 22. tü. e. erőivel;
–a NOVE ZÁMKE-ban lévő őralegységeket a 6. gl. e.erőivel.

3.) A Csehszlovák Néphadsereg egységeinek és tanintézeteinek lefogása és lefegyverzése során, abban a körletben, amelyben a ho. felelős, birtokba kell venni a vezetési pontokat és központokat, fegyverraktárakat, bázisokat, raktárakat.

4.) A ho. és e. parancsnokai szigoruan figyeljék a Csehszlovák Néphadsereg ho.-it, fegyverraktárait, raktárait, bázisait és más fontos objektumait.

[74] MHKI 5/12/53. csomag. Az orosz eredeti nyersfordítása. Ennek alapján készítette el a hadosztálytörzs az ezredek, önálló zászlóaljak átcsoportosítására vonatkozó intézkedéseit.

[75] A 6. gl. e.-nek nem maradt Nagyorosziben egyetlen alegysége sem. Az ezred Érsekújvárra és Párkányra települt át, és ott átvette a 63. gl. e. körleteit, feladatát.

Folytassa szünet nélküli rejtett felderitését ugy, hogy képes legyen megállapitani az egységek szétbontakozásának helyzetét és más intézkedéseket, rendszabályokat amelyek a helyőrségei elleni támadásra való felkészüléssel kapcsolatosak.

Idejében fedje fel az egységeknél a fegyverraktáraknál és a raktárakban az anyag és fegyver kiadását a lakosság és a csapatok részére abból a célból, hogy gyorsan megakadályozza ennek végrehajtását.

Tanulmányozza csapatok és aeg.-ek elhelyezését, a tüzfegyverek és harci technika elhelyezését amelyek elfoglalására készülnek. Tanulmányozza a heö.-ben és objektumokban lévő aeg.-ek személyi állomány(a) napirendjét, a kedvező megközelitési utakat, amelyek biztositják a saját egységeink és alegységeink rejtett előremozgását, tevékenységének váratlanságát.

Biztositson erő és eszközfölényt a Csehszlovák Néphadsereg erőinek lefegyverzésekor, gyors és bátor manőverekkel a fontosabb irányokba.

Szervezze meg egységek és alegységek együttmüködését, csapatok lefegyverzésének végrehajtása és objektumok elfoglalása során, abból a célból, hogy kizárja a saját egységek közötti véletlen összeütközés lehetőségét.

Tervezze meg szükség esetén a csapatok éjszakai tevékenységét is.

5.) A 8. gépkocsizó lövészhadosztály körlethatárai VELKI KRTIS, PRIEVICA[76], NOVO MESTO, PIESTANY, TRNAVA rep.tér, SERED, NOVE ZAMKY, STUROVO.

PRIEVICA[77] irányába a 63. gl. e-el szervezzen járőrözést.

6.) Északról a 38. Hadsereg 31. hk. ho-a hasonló feladatot old meg az alábbi körletekben: OLOMUC, MARTIN, ZSILINO, POLESO kiz., H. TRESBOVIT.[78]

Északkeletről a 38. HDS 30. gl. ho. az alábbi körletekben: LIPTOVSZKI MIKULÁS kiz., RUZSOMBEROK, BÁNSZKA BISZTRICA, ZVOLEN, PREZSNO.[79]

Tőlünk É-ra a 112. bolgár gl. e. BREZNOV, BÁNSZKA BISZTRICA, HOLEN[80] körletében.

Nyugatra a 254. szovjet gl. ho. a részére korábban meghatározott körletben tevékenykedik, lefogja és lefegyverzi a 3. gl. ho.főerőit és más egységeket és a Csehszlovák Néphadsereg más Tanintézeteit. A ho. H.-a Bratislava.

7.) A ho. az átcsoportositást, 1968. 08. 26.-án 03.00-ra fejezze be.

8.) A készenlétet jelentse: 1968. 08. 26.-án 05.00-ra.

Provalov vezds.
DHDSZCS parancsnok

Maruscsák altbgy.
DHDSCS TÖF.

L. Simon alez.
Az ezredek felé az intézkedést elkészitettem.

[76] Helyesen: Prievidza = Privigye.

[77] L. a 3. pontot.

[78] Olomuc = Olmücz, Martin = Túrócszentmárton, Žilina = Zsolna, kiz. = kizárva, Poleso: nem tudtam azonosítani, H.Tresbovit: nem tudtam azonosítani. Valószínűleg Morvaországban vannak? A nevek azonosításánál nehézséget okozott, hogy a fonetikus cirill betűs átírásban kell magyarra áttenni, így az eredeti cseh, vagy szlovák nevek egy részét nem tudtam felismerni.

[79] Liptovský Mikuláš = Liptószentmiklós, Ružomberok = Rózsahegy, Zvolen = Zólyom, Prezsno = Brezno = Breznóbánya.

[80] Holen: nem tudtam azonosítani.

15.

[A 8. gépkocsizó lövészhadosztály parancsnokának parancsa]

8. Gépkocsizó lövészhadosztály	Szigoruan	Készült: 10.pld-ban
Harcálláspont	Titkos !	1.pld 2 lap
00579		10 sz. pld.
		Sfsz. 195.

A 8. gl. ho. megparancsolja[81]

1.) A CSSZK Néphadsereg lefegyverzésének uj jelszava

GLOBUSZ – 414

2.) A vétel begyakorlására 30 percenként valamennyi harci rádió hálóban *„DELFIN – 21"* gyakorló jelzést kell továbbitani és nyugtázni az érkezés idejét.

3.) A CSSZK Néphadserege egységeinek és alegységeinek lefegyverzése után a laktanyában lévő valamennyi fegyvert és lőszert a helyőrség raktárakban, valamennyi fegyverzetet, harcitechnikát és gjmüvet pedig az egység, alegység telephelyeken összpontositsa. Ezt megelőzően a gjmüvekből ki kell szedni az akkumulátorokat, a fegyverzetet pedig – löveg-ékzárak és závárzatok kivételével – harcihasználhatatlanná kell tenni! (Tilos összetörni, vagy megrongálni.)

A törzsek, harcállláspontok és rádió-központok szem.áll.-át távolitsa el, a berendezést kapcsolja ki és szüntesse meg a helyőrségeken belüli és kivüli (előljáró és alárendeltek, ill. szomszédok közötti) összeköttetéseket! A birtokba vett fegyver és lőszerraktárakat, bázisokat és egyéb raktárakat, a helyőrségi fegyver és lőszerraktárakat, a telephelyeket a bennük lévő harcjárművekkel, harci technikával, valamint a harcállláspontokat és rádióközpontokat zárja le és vegye szigoru őrizet alá.

Az objektumok őrzésére jelöljön ki külön alegységeket és valamennyi őrzésre kijelölt alegységgel biztositson megbizható hiradást és összeköttetést.

4.) A lefegyverzett egységek, alegységek és intézetek szem. állományát tartsa bent a laktanyákban. Ne engedje ki a tiszteket sem, teljesen szigetelje el őket a katonáktól, állitsa át őket a laktanyai életre és helyezze el őket a laktanyán belül, a katonáktól teljesen elkülönitve. Tehát az elfoglalt laktanyákból senkit se engedjen ki.

Tiltsa be a gyülések, értekezletek és egyéb szervezett rendezvények megtartását, oszlassa fel [a laktanyában – javítás a szövegben, olvashatatlan aláirással. – P. I.] a pártbizottságokat és különös gondot forditson azok legszigorubb elszigetelésére.

Követelje meg az alakulatok és intézetek pk.-itól a szervezettséget, a rendet és a katonai fegyelmet!

Szervezze meg és biztositsa valamennyi lefegyverzett egység és intézet teljes szemáll.-nak ellátását és tartsa szigoru őrizet alatt a laktanyákat.

5.) Tervezze meg és legyen kész arra, hogy külön parancsra – a katonai alakulatokkal egyidőben – a népi milicia[82] osztagait is lefegyverezze! A katonai alakulatok lefegyverzése során tiltsa meg a népi milicia osztagainak és a polgári lakosságnak a laktanyák és egyéb katonai objektumok megközelitését és a katonai alakulatokkal az érintkezés felvételét! Az egységek és alegységek lefegyverzésének időszakára és a katonai objektumok birtokbavételének végrehajtására szabja meg az egyes alegységek konkrét feladatait – a lefegyverzésre és elfoglalásra kerülő laktanya, vagy objektum feltüntetésével.

[81] MHKI 5/12/53. sz. cs. 66.fsz.

[82] Népi milicia: csehszlovák munkásőrség.

6.) A rendelkezésre álló harci technikát és fegyvereket helyezze készenlétbe az esetleges ellenállás esetére és a váratlan feladatok megoldására rendelkezzen megfelelő, gyors és operatív, manőverező tartalékkal! Amennyiben a feladat végrehajtásához segitségre lenne szüksége – azt külön, személyesen tőlem kérje.

7.) Ismételten felhivom a figyelmét, hogy a rendelkezésre álló idő és az adatok pontositása függvényében biztositsa a lefegyverzésre való készenlét minél magasabbfoku elérését és a folyamatos, megbizható összeköttetés fenntartását.

8.) A parancs vételét nyugtázza!

Harcálláspont, 1968. 08. 26. 18.30.

LAKATOS BÉLA vörgy.sk.
8. gl. ho.PK

AZ EREDETIVEL EGYEZIK:
H. 1968. 08. 26. 18.30.
(NAMÉNYI PÁL alez.)
HOV[83]

Elosztó:
1.sz. pl. 14. gl. e.
2.sz. pl. 33. gl. e.
3.sz. pl. 63. gl. e.
4.sz. pl. 6. gl. e.
5.sz. pl. 31. hk. e.
6.sz. pl. 20. tü. e.
7.sz. pl. 36. mü. z.
8.sz. pl. HO. HVP.[84]
9.sz. pl. 93. pct. tü. o.,14. létü. o., 42. fz.[85]

Kézírással:
A 9.sz.pl.168.fsz. alatt
megsemmisítve.
Simon alez.

[83] Hadműveleti osztályvezető.

[84] Hadosztály hadtáp vezetési pont.

[85] 93. páncéltörő tüzérosztály, 14. légvédelmi tüzérosztály, 42. felderítő zászlóalj.

VITA

ÖLVEDI IGNÁC

A TÖRTÉNÉSZ BIZONYÍTSON ÉS NE POLITIZÁLJON!

Ungváry Krisztián „Sztálin és a háború" című írásához

A *Hadtörténelmi Közlemények* 1996/2. számában közölte Ungváry Krisztián „Sztálin és a háború" című cikkét, melyben kritikai megjegyzéseket fűz Borus Józsefnek a *História* 1992/2. számában megjelent, „Breszt-Litovszktól – Moszkváig" című írásához. Fiatal kollégánk munkája elárulja, olyan fába vágta fejszéjét, olyan területre tévedt, amely számára sok ismeretlent tartalmaz. A hadügy ingoványos és bozótos területén könnyen el lehet tévedni, ha nem ismerjük a hadviselés, a hadtudomány, a hadászat alapvető törvényszerűségeit. Így állhatott elő az, hogy Borus József kiválóan megírt, jól dokumentált és bizonyított megállapításaival szemben Ungváry Krisztián a történelmi valóságot megkerülve, a tárgyilagosságot sutba dobva, politikai köntösbe öltöztetett mondanivalóval magyarázza a német–szovjet háború kitörésének körülményeit. Bármennyire paradox: sztálinista módszerrel dolgozik. A maga koncepcióját akarja bizonyítás nélkül az olvasóra oktrojálni, és ehhez a történelemhamisítást hívja segítségül.

A rendszerváltozás után a történészek többsége elérkezettnek látta az időt arra, hogy a történelmet, különösen a hadtörténelmet megtisztítsa a sztálinizmus hordalékától, a dogmatizmus iszapjától, a tupírozott és kiszínezett, a pártot és a diktatúrát szolgáló hazugságoktól, amelyek megzavarják az események megítélését. Akadtak azonban olyanok is, akik nem ebben látták a történészek feladatát, hanem abban, hogy enyhítsék, árnyaltabbá tegyék a háború felelőseiről kialakult tömegvéleményt. Új történelemhamisítók születtek, akik a háború igazi okait megkerülve, elhallgatva, rózsaszínűre kezdték festeni a nácizmust és magát Hitlert is. Például Németország és a Szovjetunió között kitört háborúért, bizonyítékok nélkül, Sztálint tették és teszik felelőssé. Abból indultak ki, hogy Joszif Visszarionovics bűne Oroszország és Európa népeivel szemben oly nagy, hogy a háború kitöréséért is ráhárítható a felelősség. Egyről azonban megfeledkeztek az így gondolkozók, arról, hogy a hamisításokra épített hipotézis előbb-utóbb összeomlik. Emlékeztetőül felsorolok néhányat ezekből az új elméletekből, amelyekért cikkében Ungváry Krisztián is síkra szállt.

1. Sztálint nem békés, hanem területszerző, imperialista szándékok vezették a német–szovjet megnemtámadási szerződés megkötésénél – írja Ungváry.

2. A Wehrmacht megelőző támadást kényszerült végrehajtani az Európát fenyegető bolsevista hordák ellen. A „preventív háborút" Sztálin agresszív magatartása váltotta ki.

3. Még furcsább következtetést fogalmazott meg a folyóirat 131. oldalán: „A gépesített és páncélos alakulatokat közvetlenül a határhoz, annak legexponáltabb, kiugró szögleteibe csoportosították, ... és az első stratégiai lépcső hadosztályait közvetlenül a nyugati határra, a második lépcső alakulatait pedig a határ mögé telepítették, ... lázas ütemben új utakat, hidakat, laktanyákat építettek és mindezt akkor, amikor a németek felvonulása a határra még el sem kezdődött." Ezt követően olvashatjuk a szerző saját véleményét: „Mindebből egyértelmű, hogy a Szovjetuniónak (is) offenzív szándékai voltak. Ebből a felvonulásból csak azonnali támadás volt végrehajtható, védekezésre teljesen alkalmatlan volt.""A szerző jelzete szerint megállapításait Zsukov mar-

sall könyvének 272. oldaláról állította össze. Az érdekes, hogy a hivatkozott oldalon sem az orosz, sem a magyar nyelvű kiadványokban ilyen mondatokat nem találunk. Zsukov katona volt, méghozzá hadvezér; ilyen hadászatilag értelmetlen dolgokat soha nem mondott.

A szerző hozzánemértéséről tanúskodik az a mondata is, hogy „... az első stratégiai lépcső hadosztályait közvetlenül a nyugati határra csoportosították, a második lépcső alakulatait pedig a határ mögé telepítették". Kérem tisztelettel, ha egyszer az első lépcső felvonult a határra, ami értelemszerűen a határ mögötti területet jelenti, akkor a második lépcső csak az első mögé vonulhatott fel és nem a határ mögé. Kérem, vegye észre, egymásra rakja a hadászati lépcsőket, célszerű lett volna inkább bemutatni, milyen volt a szovjet erők csoportosítása.

A tényállás a fentiekkel szemben: 1941 júniusában a szovjet hadsereg csapatainak első hadászati lépcsője (az 56. hadosztály és két dandár) a határtól 50 km mélységben volt széttagolva. A második lépcső és tartalékok az első lépcső mögött 100–400 km mélységben csoportosultak.

Egy másik, szintén fejetetejére állított következtetése: lázas ütemben új utakat, hidakat, laktanyákat építettek és mindezt akkor, amikor a németek felvonulása a Szovjetunió határaira még el sem kezdődött. Akasztófát érdemelnek azok a katonai vezetők, akik akkor kezdik meg a veszélyeztetett katonai körzetek műszaki megerődítését, amikor az ellenség már megkezdte csapatainak hadászati felvonultatását.

4. Ungváry a hidak, utak, laktanyák építéséből, a csapatok hadászati szétbontakozásából azt a következtetést vonta le, hogy az „a Vörös Hadsereg offenzív szándékát bizonyítja." Mivel ha nem is pontosan, de többször hivatkozik Zsukovra, idézem, mit mond erről a marsall: „A kormány 1940-ben egy sor kiegészítő intézkedést tett az ország védelmének erősítése érdekében. A gazdasági lehetőségek azonban nem engedték meg, hogy a rendelkezésünkre álló rövid idő alatt maradéktalanul megvalósítsuk a fegyveres erőinkkel kapcsolatban tervezett szervezési és egyéb intézkedéseket. A háború az országot a fegyveres erők átszervezésének, újrafelfegyverzésének és átképzésének szakaszában, a szükséges mozgósítási készletek és állami tartalékok képzésének időszakában találta." (Zsukov: Emlékek, gondolatok. 1970. 181. o.) Nem azt írta, hogy felkészültek az offenzív feladatokra, hanem azt, hogy védekezésre sem volt elég idejük felkészülni. Ugyanezen az oldalon, egy másik mondatban arról ír, hogy ha a hadseregfejlesztésben 1939-ben megkezdett feladatokat végre tudták volna hajtani, két-három év múlva kiváló hadsereget adtak volna a szovjet népnek. Ez annak a beismerése, hogy 1941 júniusában a Vörös Hadsereg még a hadászati védelemre sem volt felkészülve. Ezt erősítik meg a Honvéd Vezérkar 1941 májusi és júniusi jelentései, melyekre még visszatérek.

Borus József tárgyilagosan megírt és dokumentált munkájában bizonyítja, hogy a történészek körében jelentősebb azok száma, akik a Szovjetunió elleni támadás okát a harmadik Birodalom katonapolitikájában látják. Bizonyítja, hogy a támadás nem csak a hadsereg csapatait, de a szovjet állam vezetését is meglepte. Írásában arra is rámutatott, hogy „olyan irat, parancs, amely közeli, vagy akár az 1941. év bármely szakaszában indítandó szovjet támadásra vonatkozott volna, nem került a németek kezébe, – egyszerűen azért, mert ilyen terv, vagy parancs nem létezett."

„A Szovjetunió elleni támadás előkészítésének során – írja Borus József – soha nem szerepelt esetleges szovjet támadás teltételezése. [...] A német vezetés semmiféle közelgő szovjet támadást nem feltételezett 1941. június 22-e előtt [...] Hitler legbizalmasabb környezete előtt sem tett soha említést szovjet támadás veszélyéről."

Borus tárgyilagos megállapításai ellen Ungváry nem tudott dokumentumokat felsorakoztatni. Mind Hitler, mind Sztálin tudta, hogy az összecsapás elkerülhetetlen. Ez nem bizonyítás. Azzal egyetértek, hogy Hitler tudta, Sztálin nem az összecsapásra készült, hanem egy olyan fegyveres erő megteremtésére, felfegyverzésére és kiképzésére, amelynek még Hitlert is gondolkozásra kellett késztetnie mielőtt megindítja hadait a Szovjetunió ellen.

Nem hibája, bűne Sztálinnak, hogy csak a második világháború kitörése után, az 1939. és az 1940. évi eseményekből értette

meg azt, amit Tuhacsevszkij és elvbarátai javasoltak a szovjet vezetésnek. A háború kitörése után engedélyezett zöld utat a fegyveres erő átszervezésének és a modern haditechnika gyártásának.

Ungváry Krisztián egy másik szintén minden tárgyilagosságot nélkülöző, feje tetejére állított hipotézise, hogy Szovjet–Oroszország a második világháború kitörésének előestéjén élen járt a fegyverkezésben és a hadseregfejlesztésben. Hadiipara – Ungváry szerint – minőségi és mennyiségi mutatók terén lekörözte Németországot. Állításának bizonyítását meg sem kísérelte, ez azonban nem is csoda, hiszen egész koncepciója a szovjet hadsereg történetének nemismeretén alapul.

A valóság: a Szovjetunió a polgárháború befejezése után azonnal megkezdte a leszerelést, a fegyveres erő átszervezését. A Vörös Hadsereg áttért a területi miliciarendszerre. Létszáma 1924 végére öt és félmillióról 562 000-re csökkent. Ezen a rendszeren csak a második világháború kitörése után változtattak, 1939 őszén vezették be az általános hadkötelezettséget. Igaz, viszont, hogy az átszervezéssel párhuzamosan megindult az aktív hadtudományi tevékenység. A Vörös Hadsereg hadtudósai, Tuhacsevszkij és társai, a harmincas évek közepére kimunkálták a mély hadászat, hadművelet és harc elméletét. Ezt még a vezető államok vezérkarai is figyelemmel tanulmányozták. Az elmélet a háború új anyagi–technikai bázisán keletkezett. Abból indult ki, hogy a jövő háborújában a döntő szerep a harckocsiké, a repülőgépeké, azaz a gépesített csapatoké. Az elmélet megalkotói valóban javasolták, sürgették a Vörös Hadsereg átszervezését, új fegyverzettel való ellátását, az új anyagi–technikai alap megteremtését.

A harmincas évek közepére azonban nem csak az új hadászati, hadműveleti elvek, nézetek születtek meg, hanem megszilárdult a demokráciát likvidáló sztálini önkény, a sztálini diktatúra is, amely a kommunista párt fetisizálását és a párt, illetve a társadalom életében az ellentmondást nem tűrő parancsuralmat valósította meg. A dogmatikus nézetek és a nemzetközi helyzet hibás értékelése nyomán a párt- és az államvezetés nemet mondott a hadtudósok javaslataira. Az új, korszerű harceszközök gyártása csak a második világháború kitörése után indult meg. Például a korszerű (KV nehéz és a T–34-es közepes) harckocsik jóformán csak 1941 nyarán, a német támadás megindulásával érkeztek a csapatokhoz. 1475 korszerű harckocsi volt a csapatoknál a német agresszió megindulásakor, de a kezelő személyzet még erre sem volt megfelelően kiképezve. Hasonló volt a helyzet a légierőnél is. Különösen gyenge és hiányos volt a csapatok légvédelme és páncélelhárítása, közel sem voltak olyan mozgékonyak, mint a német kötelékek, nem tudták elhárítani az ellenség páncélos erőinek kettészelő csapásait. A Szovjetunió nemhogy nem járt az élen a hadseregfejlesztésben, hanem a háború kitörésének előestéjén gyenge hadsereggel és elavult haditechnikával rendelkezett. A lemaradásból a harmincas évek végére valóban sok mindent be lehetett volna hozni, ha Sztálin megfogadja Tuhacsevszkij marsall és társainak javaslatát, tanácsait.

A pártot és Sztálint azonban nem a hadsereg fejlesztése, új fegyverzettel való ellátása foglalkoztatta, hanem a hadsereg lefejezése. Az adatok és a tények azt tanúsítják tisztelt Ungváry kolléga, hogy a Szovjetunió a fegyverkezésben és a hadseregszervezésben nem járt az élen ahogyan Ön írja, hanem a kor hadművészeti követelményeihez viszonyítva nagyon is le volt maradva. Úgy van, ahogy Zsukov írta: 2–3 évre lett volna szüksége ahhoz, hogy felzárkózhasson az európai nagyhatalmak színvonalára. A honvédelmi népbiztosi tisztséget 1934-től 1940-ig K. E. Vorosilov marsall töltötte be. Első helyettese és a Vörös Hadsereg kiképzési csoportfőnöke M. H. Tuhacsevszkij marsall volt. Tehetségét, tudását és jártasságát a hadidolgokban külföldön is elismerték. Ezért Sztálin és Vorosilov ellenségesen vélekedtek Tuhacsevszkij és csoportja tudományos munkásságáról. Elméletét, a hadsereg technikai ellátottságának fejlesztését azzal utasították el, hogy az burzsoá követelmény, amely a katonatömegek lebecsüléséből fakad. Újra életre kelt az az illúzió, hogy a kapitalista országok dolgozói nem fognak harcolni a munkások állama ellen, s ha Németország megtámadná a Szovjetuni-

ót, már a háború harmadik napján felkelés tör ki Hitler ellen.

A pártvezetés és a hadsereg korszerűsítését követelők között valóban voltak viták. Tuhacsevszkijék igyekeztek meggyőzni Sztálint és Vorosilovot, hogy a Szovjetunió léte, fennmaradása követeli a fegyveres erő modernizálását, a hadiipar fejlesztését, új, korszerű fegyverek gyártását. Sztálin a koncepciós perek megindításával válaszolt Tuhacsevszkij javaslataira. Az ehhez szükséges hamis okmányokat a NKVD (KGB) prezentálta a diktátornak. Ebben az akcióban a Gestapo is segédkezett. Tuhacsevszkijt kompromittáló írást hamisítottak, amit átjátszottak Benešhez, Csehszlovákia elnökéhez, ő meg eljuttatta azt Sztálinhoz. A KGB olyan okmányt is hamisított, hogy Tuhacsevszkij elvbarátai szövetkeztek volna Trockijjal Sztálin ellen. Szükségesnek érzem megjegyezni, hogy Trockij nem volt a szocializmus ellensége. Az októberi forradalomban, de különösen a polgárháborúban Lenin és Trockij vezetett, Joszif Viszarionovics csak a harmadik ember volt. Trockij szervezte meg a Vörös Hadsereget és vezette a polgárháború éveiben. A tömegek szemében Lenin után Trockij következett és nem Sztálin. A diktátor ezt nem tudta elviselni. Ezért Lenin halála után azonnal megindította ellene a támadást. 1936-ban Trockij neve elég volt ahhoz, hogy a diktátor a népszerű hadtudós, katonai vezető és az őt támogató tábornokok, tisztek ellen megindítsa a bolsevik inkvizíciót. Ennek a tragédiának története még nem nyert teljes feldolgozást. Még mindig csak egyes szörnyűségeit ismerjük, azt, hogy 1936-1938-ban koholt vádak alapján Sztálin több ezer tábornokot, tisztet, tiszthelyettest és polgári alkalmazottat végeztetett ki, vagy küldött koncentrációs táborokba. Nem pontos adatok szerint a hivatkozott években mintegy 40 000 személyt távolítottak el a hadseregből. Ezt mindennek lehet nevezni, de nem hadseregfejlesztésnek. A hadsereg tisztikarának lefejezésében járt az élen Sztálin és nem a fejlesztésében.

Sztálin tehát 1936–1938-ban a szó legigazibb értelmében lefejezte a Vörös Hadsereget. Öt marsall közül hármat, öt I. osztályú hadseregparancsnok közül hármat, további 10 II. osztályú hadseregparancsnokot és a 16 I. és II. osztályú hadseregkomisszárt kivégeztetett. Az 57 hadtestparancsnokból 50-en, a 186 hadosztályparancsnokból 154-en, a 28 hadtestkomisszárból 25-en, a 64 hadosztálykomisszárból 58-an lettek a sztálini represszió áldozatai. A 456 ezredparancsnokból kivégeztetett 401-et. Az is a sztálini irtás következménye, hogy 1941-ben 200 ezredparancsnok közül csak 17-nek volt hadiakadémiai végzettsége és gyakran alhadnagyok, hadnagyok vezettek ezredeket. A megrázó, hogy a sztálini szörnyűségek a háború alatt és után is folytatódtak. G. K. Zsukov marsall – a második világháború legeredményesebb hadvezére, a Szovjetunió többszörös hőse – ‚miután csaknem minden volt munkatársát letartóztatták 1947-ben, kis csomagját előre elkészítve, maga is minden nap várta, hogy sorra kerül.

Úgy vélem, ezek a számok elég meggyőzően bizonyítják, hogy a Szovjetunió nem a fegyverkezésben, nem a hadseregszervezésben járt az élen a 30-as évek végén, hanem a tisztikar kiirtásában. Ebből az is következik, hogy nem készült Németország megtámadására. Ellenkezőleg mindent elkövetett, hogy erre ne kerüljön sor. A harmincas évek végére már Sztálin is megértette, hogy a háború viseléséhez hadseregre van szükség.

Befejezésül Ungváry Krisztián szíves figyelmébe ajánlom a Honvéd Vezérkar 2. vkf. osztálya katonapolitikai helyzetértékelő csoportjának 1940 vége és 1941 júniusa között készült jelentéseit a Szovjetunióról és hadseregéről. Fel merem tenni, ha ismerte volna ezeket a jelentéseket, írásában nem csak a nácizmust mosdató politikai propagandára támaszkodik. Remélem egyetért velem abban, hogy a vezérkarnál szolgált tisztek nem álltak kommunista befolyás alatt és nem voltak bolsevista ügynökök. Jelentéseik tárgyilagosak, pontosak, következtetéseiket a történelem igazolta. Valamennyiből érződik a hozzáértés, a hazaszeretet. Úgy fogalmaztak, hogy az államvezetés használni tudja írásaikat. Nem rajtuk múlott, hogy a honvédség akkori vezetői nem szívlelték meg következtetéseiket. Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke a kormányzó és a kormány előtt eltitkolta, meghamisította vezérkari tisztjeinek megállapításait. A terjedelem a teljes jelentések közlését nem te-

szi lehetővé, ezért az egyes okmányokból csak a fő megállapításokat ismertetem.

A 2. vkf. 1940 márciusában helyzetképet ad a Vörös Hadseregről: „A szovjet kormány változatlanul kitart a semlegesség mellett és távol tartja magát mindenféle háborús bonyodalomtól. A külpolitikai irány alapját továbbra is a Németországgal való gazdasági és politikai együttműködés képezi, de a háromhatalmi egyezményhez nem csatlakozik [...] Magyarországgal korrekt szomszédi viszont tart fenn, elismerte területi követeléseit Romániával szemben."

Gazdasági helyzetére vonatkozóan ezt írják: „Közgazdaságilag egy hosszabb háborúra még felkészülve nincs, így Németországgal való békés együttműködésre van utalva."

Helyzetjelentés 1941. április 20-án: „Az orosz hadsereg jelenlegi állapotában egy nagyszabású háború viselésére nincsen felkészülve és ezért a szovjet kormány mindenképpen el akarja kerülni a Németországgal való összeütközést. Orosz támadó szándék tehát nem áll fenn [...] Az összes katonai intézkedéseket a nyugati határok mentén Németországgal, Magyarországgal és Romániával szemben is védőleges óvintézkedéseknek lehet tekinteni egy esetleges német támadás kivédésére."

Ungváry Úr, mi erről a véleménye? Miért hallgat írásában ezekről a jelentésekről? Lehetséges, hogy nem ismeri őket? Ott vannak a Hadtörténelmi és az Országos Levéltárban és várják a kutatókat.

Az 1941 április végén keltezett helyzetjelentésben ez olvasható. „Németország balkáni vállalkozása miatt az oroszok bizalmatlansága Németországgal szemben erősbödött és az orosz–német politikai viszonyban érezhető feszültség állott be. Angolok terjesztik, hogy Németország rövid időn belül, de legkésőbb a balkáni háború után meg fogja támadni a Szovjetuniót. Ebben a jelentésükben ismételten megerősítik, hogy az orosz hadsereg egy nagyszabású háború viselésére nincsen felkészülve, ezért a szovjet kormány el akarja kerülni a Németországgal valófegyveres konfliktust. Orosz támadó szándék tehát nem áll fenn [...] Közvetlen háborús veszély az orosz katonai intézkedésekkel kapcsolatban nem áll fenn [...] A határmenti katonai körletek megerősítése [...] tovább tart. Az itt elhelyezett seregtestek azonban továbbra is a mélységben vannak tagozva (kb. 400–500 km sávban) és a határra sehol sem zárkóztak fel." Ön pedig írásában azt sugallja, hogy a szovjet támadás bármikor megindulhat, a hadsereg arra fel van készülve. Utakat, hidakat és laktanyákat építenek, mindez Ön szerint bizonyítja az offenzív szándékot. Új elmélet, hogy utak hidak és laktanyák építése azonos az offenzív szándékkal.

Helyzetjelentés 1944 május végén: „Az orosz határmenti katonai előkészületekre való tekintettel a szovjet kormány fokozottabb mértékben ügyel arra, hogy Németországot ki ne hívja és vele a háborús konfliktust elkerülje [...] Orosz támadó szándék tehát nem áll fenn [...] Sztálin még áldozatok árán is el akarja kerülni a Németországgal való összeütközést és a békés megegyezés felé hajlik [...] A felvonult orosz hadsereg erőcsoportosításából általában nagyobb szabású orosz támadás megindítására következtetni nem lehet. A határ mentén húzódó megerődített területre támaszkodva szívós és merev védelem áll előtérben[...]" Ön, tisztelt kolléga, az orosz hadsereg felvonultatásáról ezt írja.: „Ebből a felvonulásból csak azonnali támadás volt végrehajtható, a védekezésre teljesen alkalmatlan volt." Jó lett volna, ha egy-két mondatban magyarázatot fűz új hadelméleti nézeteihez, hogy azok is megértsék, akik valamennyire jártasak a hadügyben. Még két mondatot idézek az 1941 május végi jelentésből. „A német–orosz háború kirobbanásának lehetősége fennáll [...] A Szovjetuniótól távol áll minden támadó szándék és Sztálin személyileg áldozatok árán is békés megegyezésre törekszik [...] Ha Németország elfogadható feltételeket szab, akkor a német–orosz háború elkerülhető." Ön viszont úgy fogalmazott, hogy Sztálin agresszív magatartása késztette Németországot preventív háborúra. Melyik az igaz: a hozzáértő vezérkari tisztek értékelése, vagy az Ön minden tárgyilagosságot nélkülöző véleménye? Remélem nem sértem meg, ha a vezérkari tiszteknek adok igazat.

Amint látja, a katonai dolgokhoz értő vezérkari tisztek nem úgy gondolkoztak mint Ön, de tárgyilagosan értékeltek, nem az ő hibájuk, hogy a vezérkar főnöke nem

fogadta el, nem szívlelte meg jelentésüket és helyzetértékelésüket. Werth Henrik gyalogsági tábornok az Ön módszerével dolgozott, mindent meghamisított, Önhöz hasonlóan szovjet támadó szándékot hirdetett. A Kassa elleni légitámadást szovjet akciónak minősíttetve, a kormányzót félrevezetve, hazánkat belesodortatta évezredes történelmünk legtragikusabb háborújába. Ennek érdekében semmitől nem riadt vissza, ha a helyzet úgy kívánta, hamisított és hazudott, mindent elkövetett annak érdekében, hogy Magyarországot beléptesse Hitler horogkeresztes háborújába.

Összefoglalva: a vitatott kérdésekkel kapcsolatban ránk maradt dokumentumok, különösen a Honvéd Vezérkar jelentései azt tanúsítják, hogy Borus József írásában tárgyilagosan, a történelmi valóságnak megfelelően értékelt.

A történelem és a történészek alapvető feladata a XX. század két kegyetlen diktátorának tárgyilagos bemutatása. Elvenni, vagy hozzátenni tevékenységükhöz nem szabad. Úgy kell bemutatni őket, ahogyan éltek és cselekedtek. Nagyon káros olyan történetek mesélése, amelyek nem felelnek meg a valóságnak. A történelem csak úgy jelent értéket a jövő századainak és évezredeinek, ha a valóságot örökíti meg.

1944. december 6-án Moszkvában a Magyar Fegyverszüneti Bizottság szállásán Miklós napi ünnepséget rendeztek. Résztvevői a Bizottság tagjai és a szovjet hadsereg oldalára átment tábornokok és vezérkari tisztek voltak: Miklós Béla és Vörös János vezérezredesek, Kéri Kálmán vk. ezredes, Simonfy Tóth Ernő vk. őrnagy és mások. A szovjet vezérkar képviseletében megjelent Kuznyecov vezérezredes, a felderítő csoportfőnök. A „vezérital" a vodka volt, legjobban Kuznyecov és Vörös János vezérezredes bírta. Amikor már bennük is megnőtt a nyomás és a szék nem volt elég biztonságos, harcálláspontjukat a padlóra helyezték át. A vodka nyomása alatt a diktátorokról vitatkoztak. A társalgás német nyelven folyt, amit mindketten igen jól beszéltek. Vörös János részéről elhangzott egy ilyen mondat: „Tudja mit nem értek én vezérezredes úr, hogy lényegében mi a különbség Hitler és Sztálin között?" Kuznyecov nem sietett a válasszal, pihent egy keveset, majd mutató ujját a szája elé téve így válaszolt: „Moszkvában hidegebb van."

SZEMLE

RICHARD W. KAEUPER–ELSPETH KENNEDY

THE BOOK OF CHIVALRY OF GEOFFROY DE CHARNY

Text, Context, and Translation

Middle Ages Series

(University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1996. 236 o.)

A kötetben *Elspeth Kennedy*, az Oxfordi Egyetem oktatója Geoffroy de Charny franciául megírt, a lovagsággal foglalkozó „Livre de chevalerie" című kézikönyvét adta ki eredeti nyelvén, jegyzetelt szövegkiadásként – alapul véve a brüsszeli Királyi Könyvtár XIV. század végi kéziratát (ms. 1124-1126), valamint annak angol fordítását, társszerzője, *Richard W. Kaeuper* rochesteri történészprofesszor pedig egy, a szerző személyéről és a lovagi irodalomról eligazító terjedelmes bevezetővel tette a kötetet még követhetőbbé.

A szerző neve talán csak hazánkban tűnik ismeretlennek, korabeli vitéz tettei révén Franciaországban, irodalmi működésének köszönhetően pedig a mai tudományosságban is közismertségnek örvend. Sőt, biztosan azok közé a történeti személyek közé tartozik, akiknek élete még műveiknél is érdekesebb. A páratlan vitézségű férfiú (Geoffrey le Baker: „miles plus quam aliquis Gallicus... in re militari exercitatus") alaposan kivette részét a Százéves háború küzdelmeiből. 1337-től szinte állandóan a csatamezőkön találjuk, akár vezérként, akár közvetítő diplomataként. 1342-ben már a támadó francia lovagok első sorát vezényli, igaz fogságba esik, nem is utoljára. 1345–46-ban szerény sikerű szentföldi expedícióban vesz részt; 1349 utolsó napján Calais-t kíséreli meg pénzen, csalárd módon visszaszerezni, de az angolok csapdát állítanak neki és ismét elfogják. Királya, II. János egyik legmegbízhatóbb támogatója, 1347-től a nemzeti hadizászló, az Oriflamme hordozója. A franciák számára végzetes 1356. évi poitiers-i ütközetben e zászlóval a kezében veszti életét, kivívva a jogot, hogy 1370-ben, királyi kegyként, Párizsban helyezzék végső nyugalomra.

Mind lovagi mind irodalmi működése szempontjából meghatározó a Csillagrend 1352. évi megalapítása. A francia király abban bízott, hogy a lovagrend áldásos működésének eredményeként még hatásosabban szállhat szembe az angolokkal. A rendben Charny nem csak szerepet kap, hanem valószínűleg mindhárom, a lovagsággal foglalkozó műve is éppen e renddel hozható kapcsolatba. Közülük a leghosszabb és legátfogóbb az az értekezés – 44 fejezetben –, amelyet jelen kötetben olvashatunk.

Maga a mű, amelyet a kiadók ugyan – joggal – a leggyakorlatiasabb lovagi kézikönyvnek neveznek, mégis inkább elméleti jellegű: mai szóhasználattal a katonapszichológia a meghatározó szerkesztési elve (a lovagi életvitel és harc motivációja, ideáljai, céljai, helye a társadalomban, viszonya a világi és egyházi szférához, a belső és külső élet kapcsolata stb.). A szerző kiindulópontja nem is volt elhibázott: az angol–francia küzdelmek alatt a francia nemesség királya iránti lojalitása, hűsége igencsak megingott, amit a kortársak joggal értelmezhettek morális válságként. Központi fogalma a bátorság, merész hevület, ami a többi lovagi erény elérésére is sarkalja a vitézt.

Művét a lovagok rétegén belül mindenki,

a legszegényebbek számára is hasznosnak és követendőnek tartja. Természetes, hogy a műben a vallásos jámborság, az egyházi ideálok tisztelete is meghatározó szerepet kap. Ezt csak alátámasztja, hogy Charny a turini lepelként ismert ereklye első bizonyítottan ismert birtokosa, aki azt valószínűleg a Szentföldről hozhatta magával. A mű vázolt szemlélete egyúttal a közel egykorú magyarországi első világi lovagrend, Károly Róbert Szent György Lovagrendje alapító okiratának meghatározó egyházi szemléletét is megmagyarázza; annak ha nem is forrásául, de hátteréül szolgálhat. A békében és háborúban a lovagok elé tűzött ideálok akkor még nem voltak idejét múltak, még ha a valóban pragmatikus harci kézikönyvek korától már nem is vagyunk messze. Maga Charny mindenesetre hű maradt a francia lovagi ideálhoz: a lovagrend tagjai nem menekülhetnek el a harcmezőről lovagi hírnevük sérelme nélkül.

Remélhető, hogy a mű angol fordítása révén még inkább helyet kap a lovagi kultúrát tárgyaló szakirodalomban, amit a kitűnő bevezető tanulmány és naprakész bibliográfia csak még kívánatosabbá tesz.

Veszprémy László

ROSS HASSIG

AZTEC WARFARE

Imperial Expansion and Political Control

The Civilization of the American Indian Series, 188.

(University of Oklahoma Press, Norman-London, 1995. 404 o.)

Az Oklahomai Egyetem antropológia professzorának jelen művével sikerült igazolnia, hogy az azték hadművészet és hadtörténelem ismerete nélkül a spanyol hódítók katonai sikereit sem érthetjük meg. E két eltérő kultúra, két eltérő katonai hagyomány találkozásának bemutatása hihetetlenül tanulságos, amint az korábbi műveiből is kiderült (Mexikó XVI. századi gazdaságtörténete. 1985., Háború és társadalom az „ősi" Közép–Amerikában. 1992., Mexikó és a spanyol hódítás. 1994.). A mű maradandó értékeit mutatja, hogy jelen kötet az 1988. évi kiadás puhafedelű újranyomása.

A könyv, címének megfelelően, az aztékokról, elsősorban hadviselésükről szól. Az elméleti fejezetekben megismerkedünk a háború helyével az azték társadalomban és az azték politikai rendszerben, a katonatársadalommal, annak tagolódásával, a hadüzenettel, a harci előkészületekkel, a mozgósítással, a támadó és védő fegyverzettel, harcmodorukkal, a győzelmek és vereségek következményeivel. Megtudjuk, hogy mi késztette az aztékokat állandó terjeszkedésre, mi volt sikereik titka, vallásuk mennyire ösztönözte őket a hódításokra.

A történeti fejezetekben, az 1370-es évektől kezdődően, az aztékok történetével, uralkodóik hadjárataival, a birodalom királyai közül pedig Itzcoatl-lal, Axayacatl-lal, Tizoc-kal, Ahuitzotl-lal, Montezumával, valamint a spanyol hódítással ismerkedhetünk meg.

A mai olvasó kétségkívül arra szeretne választ kapni, hogyan bukott el 1519 és 1521 között egy katonailag olyan jól szervezett birodalom a csekély számú spanyolokkal szemben? Az aztékok mozgósításáról például megtudjuk, hogy százezres seregeket tudtak kiállítani, s olykor, mint 1497-ben, meglepően rövid idő, néhány nap alatt mozgósítani.

Ugyanakkor tény, hogy a terepviszonyok, a kocsik és igavonó állatok hiánya vonulásukat lassította, s a birodalom hódításainak mindvégig leginkább logisztikai akadályai voltak. A Szerző véleménye szerint lényeges, hogy az aztékok először az általuk korábban leigázott tlaxcaltec néppel és hadsereggel kerültek szembe, akik – két vereségük után – politikai számításból is csatlakozhattak a legyőzőik ellen vonuló spanyolokhoz. Maga az időpont is kedvezőtlen volt az indiánok számára, akik éppen az őszi betakarításon dolgoztak, mely, szokásaik szerint, a hadviselés megkezdése előttre esett. Tény, hogy a spanyolok ágyúik, számszeríjaik, acélkardjaik, harci kutyáik és lovaik révén fölényben voltak, de az újításokra nyitott, pragmatikus azték vezetés, ha időt nyer, mindezt ellensúlyozni tudta volna. Nem kevésbé fontosak a pszichológiai okok: a spanyolokban egészen az utolsó pillanatig nem láttak, veszélyes ellenfelet. Fogalmaik szerint a spanyolok nem úgy viselkedtek, ahogyan az egy ellenféltől elvárható lett volna. Végül, de nem utolsó sorban, a spanyolok mesteren kihasználták az aztékok és az általuk meghódított népek közötti ellentéteket. A szigorú központosítás hiánya csökkentette az aztékok számára birodalmuk fenntartásának költségeit, ám válságos pillanatokban hiányzott a kohéziós erő.

A fennmaradt kéziratok illusztrációi és a hadjáratok térképvázlatai a szakemberek mellett az érdeklődő nagyközönség számára is jól érthetővé és követhetővé teszik a leírtakat.

Veszprémy László

ÖRMÉNYEK A SZABADSÁGHARCBAN

Bona Gábor

Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei

(Országos Örmény Önkormányzat, Budapest, 1995. 44 o.)

Kedves Gyula

Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábornoka

(Országos Örmény Önkormányzat, Budapest, 1996. 44 o.)

1848–49-ben a nagyobbrészt Erdélyben, illetve a Délvidéken élő örmény nemzetiség az összlakosság kb. egy ezrelékét alkotta. Mégis, ez a nemzetiség volt az, amely számarányát meghaladó mértékben vett részt a szabadságharcban. Elég ha arra utalunk, hogy ebből a népcsoportból került ki a szabadságharc hat altábornagyának egyike (Kiss Ernő), s 25 vezérőrnagyának egyike (Czetz János). Az aradi vértanúk között ketten, Kiss Ernő altábornagy és Lázár Vilmos ezredes származtak örmény eredetű családból, de örmény volt 1848–49 egyik első, kevéssé ismert vértanúja, Novák Tivadar nemzetőr főhadnagy is, akit 1849. január 14-én azért végeztek ki Pesten, mert állítólag átállásra csábított több cs. kir. katonát.

A hazai kisebbségek közül az örmények ápolják leginkább 1848–49 emlékét, ami tökéletesen érthető is. Az örménység 1848–49-re beilleszkedett a magyar társadalomba, s komoly szerepet játszott mind az észak–erdélyi és bánsági polgárosodásban, mind pedig – ebből következően – a liberális eszmék magyarországi terjedésében és képviseletében. Lukács Sándor ügyvéd volt a győri

liberálisok egyik vezetője. Karátsonyi László és Jakabffy Kristóf Torontál, illetve Krassó vármegyék szabadelvű mozgalmának vezetői közé tartoztak. Gorove István a Védegylet igazgatójaként, a Pesti Hirlap cikkírójaként Kossuth közeli munkatársai közé tartozott. De szólhatnánk a szamosújvári Korbuly Bogdánról, a Kossuth Hírlapjának levelezőjéről, vagy a magyar nemzeti opera megteremtésében kiemelkedő szerepet játszó Hollósy Kornéliáról, akit először neveztek „a nemzet csalogányának".

A magyarországi örmény önkormányzat 1995. október 6-án adta át először az örmény identitás ápolásában kiemelkedő szerepet játszó személyiségeknek a Lázár Vilmos és Kiss Ernő Emlékplaketteket. Erre az alkalomra jelent meg *Bona Gábor* kötete a szabadságharc örmény származású tisztjeiről. A szabadságharc kb. 11–12 000 tisztje közül 73 fő, tehát durván 6 ezrelék származott örmény családból. A kötet előbb röviden ismerteti az örménység magyarországi történetét, majd a hazai örménység múltját feldolgozó szakirodalom, a Szerző két korábbi kötete, illetve kéziratban lévő anyaggyűjtése alapján rangfokozat szerinti bontásban szól az egyes személyiségek életútjáról. Az első Kiss Ernő életrajza. A hadügyminiszter Mészáros Lázáron kívül Kiss volt az egyetlen olyan cs. kir. ezredes, aki mindvégig kitartott a forradalom és szabadságharc ügye mellett. A Szerző értékelése szerint „az ügyhöz való ragaszkodása és vitathatatlan személyes bátorsága (...) nem párosult hadvezéri képességekkel", s ezért nem tudott döntő vereséget mérni a bánsági szerb erőkre 1848 őszén és telén. Kiss Ernőé után Czetz János honvédtábornok rövid életrajzát olvashatjuk, majd két ezredes, az aradi vértanú Lázár Vilmos és a honvédsereg hadianyag-ellátásában páratlan érdemeket szerzett Lukács Dénes (az ezredessé előléptetett csekély számú tüzértisztek egyike) életpályáját ismerhetjük meg. Az alezredesek között szintén két örményt találunk, Benő Istvánt, a 134. honvédzászlóalj parancsnokát és Bogdanfy (Bogdánfi) Antalt.

Az örmény tisztek közül hatan érték el az őrnagyi rangot. Közülük négyen, Deák György, Gorove Antal, Kiss Antal (Kiss Ernő unokaöccse) és Tompos Gergely töltöttek be zászlóaljparancsnoki tisztséget, Bogdánovits Hubert Kiss Ernő segédtisztjeként szolgált, Hankovits György pedig előbb a feldunai hadseregnél működő vegyes törvényszék elnöke, majd a VII. hadtest hadbiztosa volt. Századosként tizenheten szolgáltak a honvédseregben. Közülük Szentpéteri Imre 1849. március 11-én Nagyszeben bevételénél halt hősi halált, Gyertyánffy Ferenc pedig, 22 évesen, július 5-én Sepsiszentgyörgynél. Szent-péteri Miklós szintén sebesülése következtében halt meg 1849. április 29-én. Külön fejezet foglalkozik Lukács Sándornak, a honvédsereg felszerelési kormánybiztosának életútjával is. A főhadnagyi és hadnagyi rangban szolgálók adatait (név, születés, rendfokozat, beosztás, halál) táblázatba foglalva találjuk. A kivégzett Novák Tivadaron kívül hárman áldozták életüket a magyar szabadság ügyéért: Lukács István tüzér főhadnagy Temesvárnál, Szarukán János, a Rákóczi–szabadcsapat főhadnagya Marisellnél, Szentpéteri Ferenc pedig a piski ütközetben esett el. Húsz személy halálozási adatai ismeretlenek.

1996. október 6-ára, az örmény önkormányzat újabb megemlékezésére jelent meg az előző kötetével megegyező terjedelemben *Kedves Gyulának*, a Hadtörténeti Múzeum munkatársának, a szabadságharc fiatal kutatójának életrajza Czetz Jánosról, a szabadságharc legfiatalabb tábornokáról. Czetznek volt már egy nem túl jól sikerült életrajza, amely Petri Edit tollából jelent meg a Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központjának életrajzi sorozatában. Ez azonban éppen Czetz 1848–49-es tevékenységéről szólt eléggé szűkszavúan.

Czetz egyike volt a szabadságharc leggyorsabb karriert befutó tisztjeinek: 1848 júliusában lett főhadnagy, s tíz hónap múlva már tábornok volt. Ilyen magasra futó pályát rajta kívül csak ketten, a szintén Erdélyben szolgált Gál Sándor (a szabadságharc utolsóként kinevezett tábornoka) és Józef Wysocki esetében figyelhetünk meg. Kedves Gyula nem törekedett az életpálya egészének áttekintésére, elsősorban Czetz 1848–49-es tevékenysége érdekelte. Ehhez a meglévő irodal-

mon kívül felhasználta Czetz kéziratos visszaemlékezését és több korabeli jelentését is.

A Szerző értékelése szerint Czetz jó áttekintőképességgel rendelkező katona volt, akinek tervei pontos helyzetértékelésről, s az adottságokkal számot vető merészségről tanúskodnak. Kiemeli érdemeit az erdélyi hadsereg 1848 november–decemberi újjászervezésében, s megállapítja, hogy Bem lényegében Czetz elképzelései alapján vívta meg észak–erdélyi hadjáratát. Megvédi Czetzet és elhárítja tőle Nagyenyed pusztulásának felelősségét mondván: Torda megszállása után nem aprózhatta el amúgy is csekély erőit. Szintén alaptalannak mondja a Czetz ellen az első nagyszebeni ütközetből történt elkésése miatt emelt vádakat, hiszen ellenséges területen előnyomulva – és Bem parancsát későn kapva – nem érhetett időben Nagyszeben alá. Kiemeli, hogy Czetz mind a február 4-i vízaknai, mind a március 2–3-i medgyesi ütközetnél óvatosságra intette Bemet, s a tábornok Czetz tanácsa ellenére kezdett a vereséghez vezető támadásba. Kiemeli szerepét a február 9-i piski győzelemben, illetve a Nagyszeben elleni újabb támadás sikerében.

Czetz tábornoki kinevezése egyike a legérdekesebbeknek. Április közepén Bem elhagyta Erdélyt, s a visszamaradt csapatok parancsnokává őt nevezte ki. Ám már egy hónappal korábban arra kérte Kossuthot, hogy nevezze ki tábornokká Czetzet. Kossuth azzal hárította el a kérést, hogy ebben az esetben 15 másik ezredest is tábornokká kellene kineveznie, hiszen annyi a hadosztályparancsnokként szolgálók száma. Március 28-án Bem ismét sürgette kineveztetését, majd április 3-án közölte, hogy Czetzet vezérőrnagygyá léptette elő, s kérte annak megerősítését. A lépés tökéletesen szabálytalan volt, hiszen Bem legfeljebb javaslatot tehetett volna az előléptetésre. Kossuth egy szóval sem reagált az önkényes lépésre, s április 20-án Csánynak meg is írta, „Czetznek tábornoksága iránt még egy kissé hallgatok". Április 25-én pedig saját karrierjére emlékeztette Bemet. Arra, hogy ő maga is csak több megnyert csata után érte el ezt a rangot, s ezt nem jövőbeli reményekkel, hanem megnyert csaták súlyával lehet kiérdemelni. Czetz viszont fél évvel korábban még csak százados volt, s önálló parancsnokként még egyetlen csatát sem vezetett és nyert. Hivatkozott Klapka, Damjanich, Aulich és Gáspár példájára, s arra, hogy legalább 12 olyan ezredest mutathatna, akik ötször annyi ideje szolgálnak, mint Czetz, 40 ütközetben és 8 csatában vettek részt, mégsem nevezheti ki őket tábornokká. Bem közben a hadügyminisztérium útján is megindította a kinevezési procedúrát, s Kossuth május 7-én alá is írta a kinevezést. Ebben némi szerepe lehetett a Bem és Vécsey közötti összeütközésnek, s annak, hogy a hadvezetés Bemet a főhadszíntéren akarta alkalmazni.

Czetz május 1-én a Vöröstoronyi–szorosban lovasbalesetet szenvedett, s még május végén sem volt szolgálatképes. Bem Erdélybe történt visszatérése után átadta a főparancsnoki tisztet az altábornagynak, ő maga pedig gyógykezeltette magát, többek között Kovásznán. A Szerző szerint Czetz életútjának ezt követő két hónapjáról csak emlékiratai adnak tájékoztatást: szemleúton volt a Székelyföldön, majd Kolozsvárt; augusztusban a székelyföldi és kolozsvári hadosztály roncsaival együtt maga is Zsibó felé tartott, majd a fegyverletétel után 1850 elejéig itthon bujdosott. Czetzről két hitelt érdemlő adatunk van ebből az időszakból, s ezek többékevésbé megerősítik az emlékiratában mondottakat. John Pagetnek e folyóirat 1928-as évfolyamában Horváth Jenő fordításában megjelent naplója szerint Czetz július 9-én tért vissza Szilágysomlyóról Kolozsvárra, s 10-én is elég beteges állapotban volt még, az orvosok állandóan fürdőkúrát rendeltek neki. Augusztus 17-én pedig Czetz szolgájának elbeszélése alapján arról ír, hogy Czetz és Simonyi Simon beadták lemondásukat, „letették egyenruhájokat és elmentek, hogy Nagybányán elrejtőzzenek".

A Szerző mindössze három oldalban foglalja össze Czetz emigrációs ténykedését, s érdekességként megjegyzi, hogy argentínai tartózkodása során nem használta tábornoki rangját.

A munka különös értékét az adja, hogy nem csupán életrajz, hanem egyben a magyarországi, majd erdélyi hadseregszervezés menetéről is olvashatunk benne. Néhány ap-

róbb tévedést azonban szóvá kell tennünk. Így Mészáros Lázár hazatéréséig nem Melczer Andor ezredes szervezte a hadügyminisztériumot, hanem maga Batthyány miniszterelnök, majd Ottinger Ferenc vezérőrnagy. (Melczer kinevezését csak június végén kezdeményezte a miniszterelnök). A 20. oldalon október 23. szerepel november 23. helyett. A 38. oldalon az áll, hogy Czetz tábornok május második felében utasítást adott a havasi hadjáratra, holott nyilvánvalóan Bemről van szó. Némileg félreérthető az is, hogy Czetz intézte Mészáros emlékiratainak kiadását (41. o.), hiszen a kiadás köztudottan Szokoly Viktor nevéhez fűződik.

Czetz irodalmi működéséről érdemes megjegyezni, hogy 1850-ben megjelent összefoglalója után részletesebben is megírta az erdélyi hadjárat 1849 április végéig terjedő történetét a Klapka György neve alatt megjelent "Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849" című munkában. Elkészült a folytatás is, amely azonban kéziratban maradt, akárcsak Czetz időskori visszaemlékezései. Jó lenne, ha a szabadságharc 150. évfordulójára akadna kiadó ezek megjelentetésére is.

Hermann Róbert

WILLIAM LAIRD KLEINE–AHLBRANDT

THE BURDEN OF VICTORY

France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919–1925

(University Press of America, Inc., Lanham-New York-London, 1995. 342 o.)

Az Egyesült Államokban élő, feltehetőleg német származású szerző neve alatt már több, századunk európai történetét feldolgozó mű látott napvilágot.

A kis könyv írója azt a célt tűzte maga elé, hogy bemutassa az 1919 és 1925 közötti német – és ezzel összefüggésben az európai – történelem eddig kevésbé ismert aspektusait.

A kötetet a korabeli angol, francia, német lapokból, könyvekből vett szemléletes rajzok, karikatúrák, térképek, alapos bibliográfia, név és tárgymutató egészíti ki. Feltétlenül említést érdemelnek a mellékletek, amelyekben a korszak fontosabb dokumentumai (pl. a locarnói egyezmény szövege, jegyzék az európai nagyhatalmak korabeli vezetőiről) szerepelnek. Ahlbrandt biztosan kezeli az angol, francia, német nyelvű forrásokat, a jegyzetek az egyes fejezetek végén találhatók.

Apró hibaként felróható a szerzőnek, hogy a tartalomjegyzékben szereplő címek néhányszor nem egyeznek a fejezetek tényleges címével, illetve az oldalszámok sem mindig pontosan szerepelnek.

Az előszó után a bevezetés („Egy szövetség keletkezése") nyomon követi az angol, a francia és a német külpolitika alakulását a XIX. század utolsó harmadában. Bemutatja a későbbi antant–szövetség formálódásának hátterét, majd annak erősödését 1918-ig, az első világháború végéig.

Az első fejezet („Szertartás Versaillesban") végigköveti az 1919. június 28-án Versailles-ban történteket, ismerteti a világháborúban vesztes Németország számára igen szigorú katonai, politikai, gazdasági megkötéseket tartalmazó békeszerződés fontosabb rendelkezéseit, majd kitér annak későbbi ratifikálására.

A második témaegységből („A biztonság minden") a béke francia fogadtatásáról, az annak rendelkezéseinél még többet akarók (Foch, Poincaré) és Clemenceau közötti nézetkülönbségekről, Franciaország kelet–euró-

pai biztonságpolitikájáról, a régió országaival kötött szerződéseiről tudhatunk meg többet.

A harmadik fejezet („Az elkeseredés okainak mérséklése") bemutatja a német Reichswehr 1920-as Ruhr-vidéki kommunistaellenes bevetését és az angolok –az első világháború előtti állapotokhoz hasonló – elfordulását az európai ügyektől.

A negyedik nagy témakör („A nagy terv") a Poincaré francia politikus nevével fémjelzett új politika térhódítását – nevezetesen, hogy Franciaországnak egyedül kell kikényszerítenie a versailles-i rendelkezéseket – mutatja be. Taglalja a német–szovjet közeledés okait, az 1922. április 10-én megnyílt genovai konferencia történéseit. Elemzi az április 16-án Rapallóban kötött szovjet–német megállapodást, mellyel Németország kilépett a gazdasági és politikai elszigeteltségből.

Az ötödik témaegység („Valakinek fizetnie kell") bemutatja a Németország fizetési, kártérítési kötelezettségeinek kikényszerítésére tett angol–francia fenyegetőzéseket, összehasonlítja a francia és a német gazdaság helyzetét, kidomborítva az utóbbi súlyos válságát.

A hatodik fejezet („Egy kevés szenet kapni") ismerteti a Ruhr–vidék francia megszállását 1923 januárjában, majd az annak következtében kibontakozó német passzív ellenállást. Bemutatja Anglia széntermelési problémáit, a két volt antant–állam között a megszállás ténye miatt kialakult politikai nézeteltéréseket.

A hetedik témakör („A passzív ellenállás vége") bemutatja a francia diplomácia csehszlovákiai, lengyelországi próbálkozásait, a Ruhr–vidéken kialakult „megszálló–megszállott" helyzetet, Franciaország rajnai szeparatista törekvéseket támogató magatartását, valamint az az ellen történt angol tiltakozásokat, az 1923-as német gazdasági krízist és a nyomában fellépő vágtató inflációt.

A nyolcadik fejezet („A franciák megnyerése a távozáshoz") a Németország pénzügyi és gazdasági megsegítését célzó Dawes-tervet tárgyalja (mely által a háborús jóvátétel fizetését kívánták biztosítani), továbbá az arról 1924 júliusában Londonban folytatott angol–francia tárgyalásokat, és az 1924-es angol–szovjet kereskedelmi egyezményt.

A kilencedik témaegység („A berlini kezdeményezés") az 1924–25 folyamán az idegen csapatok Németországból és a Rajnavidékről történő kivonásáról folytatott tárgyalásokat, illetve ezzel párhuzamosan a német belpolitikai helyzetet járja körül.

A tizedik fejezet („A mérséklő") az 1925 márciusában összeült genfi konferencián részt vevő Chamberlain angol külügyminiszter szerepét vizsgálja. Górcső alá veszi a német bel- és a Stresemann irányította külpolitikát, többek között a Csicserinnel való berlini találkozását 1925 szeptemberében, de kitér az azt befolyásolni akaró angol–francia próbálkozásokra is. Leírja a Ruhr–vidék 1925. július 15. és augusztus 15. között lezajlott kiürítését.

A tizenegyedik és a tizenkettedik nagy témakör („Találkozás a Lago Maggiore-nál", illetve „A kényelem házassága") taglalja az 1925 októberétől Locarnóban zajlott nemzetközi konferencia során folytatott tárgyalásokat, a Rajna–vidék demilitarizálását és a Németország belga és francia határainak garantálását kimondó locarnói szerződés október 16-i aláírását. Elemzi az ennek következtében Közép–Kelet-Európában előállt politikai helyzetet.

A tizenharmadik fejezetből („Locarno szelleme") Németország 1926. szeptember 10-én a Népszövetséghez történt csatlakozásáról, a szövetséges katonai erők 1926 végén német földről történt kivonásáról, az 1928. augusztus 27-én – a háborút, mint a nemzeti politika eszközét elítélő – Párizsban aláírt Briand-Kellog paktumról tudunk meg részleteket.

Az epilógusban („Teaidő") kitekintésként, Stresemann utolsó nagyobb fegyvertényéről, a szövetséges csapatoknak a Rajnavidékről való végleges kivonásáról (1930) kapunk képet.

A kötet mindenképpen hasznos útmutatóul szolgálhat a 1920-as évek történetét kutatók számára.

Balla Tibor

REICHSWEHR UND ROTE ARMEE

Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Russlands 1925–1931

Bearbeitet von Kai von Jena und Natalja E. Elisseeva

(Bundesarchiv, Koblenz, 1995. 127 o.)

Az olvasó igazi hadtörténelmi csemegével találkozik, amikor kezébe veszi ezt a hiánypótló művet. Első pillantásra szembeötlő, hogy német és orosz nyelven megjelent vékony dokumentumkötetről van szó, mely valószínűleg egy több hasonló kötetet magába foglaló, tervezett sorozat első példánya. A mű tulajdonképpen a német Szövetségi Levéltár és az Orosz Levéltári Szolgálat között 1992-ben Moszkvában aláírt megegyezés nyomán készülhetett el. A források kiadása egyben jól példázza az orosz és a német levéltárosok együttműködési készségét történelmük közös vonatkozásainak feltárására, széles olvasóközönséggel való megismertetésére.

A szerzők nem mindennapi, napjainkban egyre inkább az érdeklődés homlokterébe kerülő témát választottak. A német Reichswehr és a Vörös Hadsereg 1920-tól 1933-ig folytatott katonai együttműködése a két világháború közötti időszak legjobban őrzött államtitkai közé tartozott. A Szovjetunióban először az 1930-as évek végén végzett sztálini tisztogatásokkal összefüggésben derült fény a német haderőhöz fűződő kapcsolatokra. Mértékéről, céljairól a német és a nyugateurópai sajtóban is csak feltevések, féligazságok láttak napvilágot.

A kiadványban összesen előszót, öt német és öt orosz nyelven kinyomtatott dokumentumot találunk, amelyek mindegyike mellé rövid kivonatos ismertetéseket illetve mutatókat mellékeltek részben orosz, részben német nyelven. Az iratok csak a szükséges mértékben kommentáltak, a tárgyi összefüggéseket a köztük lévő kereszthivatkozások világítják meg. Az eredeti katonai rövidítéseket, stilisztikai különlegességeket a szerkesztők megtartották.

A német–orosz szerzőpáros a kétnyelvű előszóban a rapallói szerződés 1922-es megkötésétől 1933-ig, Hitler hatalomra jutásáig terjedő időszakban a kifejezetten jó szovjet – német katonai kapcsolatok alakulását elemzi, követi nyomon. Számtalan, eddig a szakemberek által sem ismert részletre hívják fel az olvasó figyelmét. Kiderül a leírtakból, hogy Németországban a versaillesi béke rendelkezéseit, mondhatni, kezdettől fogva nem tartották be, a titkos fegyverkezést, mint például a légierő fejlesztését, a megkötések ellenére is folytatták. A levéltári anyagokból kiviláglik, hogy a mindkét félnek rendkívül hasznos és tanulságos együttműködés a légierő, a páncélos fegyvernem, a vegyi fegyverek fejlesztése és kipróbálása, a katonai személyzet kiképzése és iskolázása terén valósult meg. A Szovjetunióban több helyen és alkalommal próbáltak ki közösen páncélosokat, repülőgépeket, vegyi fegyvereket, sőt a szovjetek egy német repülő alakulatot is kiképeztek. Ezzel párhuzamosan 1924–1932 között magas rangú szovjet tisztek 3–10 fős kis csoportja állandóan Németországban tartózkodott. A németek rendszeresen részt vettek a Vörös Hadsereg hadgyakorlatain. Hitler hatalomra kerülése után sem szakadtak meg teljesen a két fél közötti katonai kapcsolatok – például 1933 második felében egy kis csoport szovjet tiszt Stuttgartban tartózkodott kiképzésen –az együttműködés azonban korlátozottá vált.

A kötetben először nyilvánosságra hozott német, illetve szovjet dokumentumok a két fél között végbement katonai kooperáció körülményeinek részletes ismertetését adják, ennélfogva a Reichswehr és a Vörös Hadsereg katonapolitikai elgondolásaiba is betekintést nyerhetünk.

Az első dokumentum Kurt Student százados 1926 augusztusában a Szovjetunióban tett utazásáról szóló jelentése. A második irat Wilberg alezredes és Jeschonnek lovassági

százados jelentése a Csapatok Hivatalának 1926 szeptemberi, Moszkvában és Lipeckben tett utazásukról. A harmadik dokumentum az Amberg Reichswehr–kutatócsoport 1926-os zárójelentése vegyi harcanyagok beszerzéséről és kipróbálásáról. A negyedik Fiebig százados jelentése a Vörös Légiflottánál végzett katonai tanácsadói feladatairól, 1926 márciusából. Az ötödik Fiebig százados 1926 februári jelentése a Reichswehr parancsnoksága számára a Vörös Légiflotta parancsnoki karának terveiről a Szovjetunió Lengyelország és Románia ellen viselt háborúja esetén történő mozgósításra vonatkozóan.

A 6–10. számú dokumentumot orosz nyelven adták közre. A hatodik irat címe: „A Vörös Hadsereg törzse helyettes vezetőjének, M. N. Tuhacsevszkijnek a Szovjetunió Forradalmi Katonatanácsához intézett jelentéséből a Reichswehr 1925-ös őszi hadgyakorlatáról." A hetedik címe a következő: „K. E. Vorosilov hadbiztos 1927 decemberi levele I. P. Uborjevicshez, az Észak–Kaukázusi Katonai Körzet parancsnokához a Reichswehr tanulmányozására szóló megbízással." A nyolcadik az alábbi címet viseli: „A Vörös Hadsereg 5. lövészhadteste parancsnokának és politikai biztosának, A. I. Todorszkijnak jelentéséből, 1928. augusztus 11. és szeptember 30. között Németországban tett utazásukról." A kilencedik a következő címet kapta: „J. K. Berzin (a Vörös Hadsereg Vezérkara negyedik igazgatóságának vezetője) jelentése K. E. Vorosilov hadügyminiszterhez a Reichswehr és a Vörös Hadsereg közötti együttműködésről." Az utóbbi 1928 decemberéből származik. A tizedik dokumentum címe: „A Honvédelmi Népbiztosi Hivatalban folytatott megbeszélés jegyzőkönyve a Reichswehr vállalkozásairól a Szovjetunióban." Az irat 1931 márciusában keletkezett.

A kötetet egyaránt haszonnal forgathatják a történészek, valamint a korszak iránt behatóbban érdeklődők. Bizonyára nem lenne érdektelen, ha a német példát követve a két világháború közötti korszak magyar történelmére vonatkozó, az orosz levéltárak mélyén megbúvó, eddig ismeretlen dokumentumok hasonló közös kiadásban kerülnének megjelentetésre.

Balla Tibor

KIM SALOMON

REFUGEES IN THE COLD WAR

Toward a New International Refugee Regime in the Early Postwar Era

Lund Studies in International History

(Uppsala University Press, Uppsala, 1995. 247 o.)

Kim Salomon angol nyelven kiadott műve a hidegháború eddig méltatlanul mellőzött problémájával, a menekült-kérdéssel foglalkozik. Véleménye szerint a korszakot elemző történeti munkák elsősorban a biztonságpolitika kérdéseivel, valamint Kelet és Nyugat politikai–ideológiai szembenállásával ismertetik meg olvasóikat. Salomon könyvének viszont egyik fő célja az, hogy jelentőségének megfelelő részletességgel tárgyalja a menekültek ügyét és a hidegháború iránt érdeklődő szakmai közvélemény figyelmét e kérdésre irányítsa. A szerző be akarja bizonyítani, hogy ezt a témát maga az ENSZ Közgyűlés is kiemelkedő fontosságúnak tartotta, hiszen – a biztonságpolitikával foglalkozó ülések kivételével – a legtöbb időt a menekült-kérdés megoldásának szentelték.

Salomon, műve elején rövid történeti áttekintést ad, (Granada 1492-es visszafoglalá-

sától egészen az első világháborúig) és arra a következtetésre jut, hogy igazi nemzetközi menekült-politika a Népszövetség létrejöttéig nem létezett. Egyrészt a probléma a XX század elejéig általában egy-egy ország (maximum két-három szomszédos állam) megoldandó feladata volt, másrészt nem kényszerültek menekülésre közel azonos időben olyan hatalmas tömegek, mint „viharos" évszázadunkban. E tények önmagukban is magyarázzák a nemzetközi együttműködés korábbi hiányát: nem volt semmilyen kényszerítő erő, amely a nagyhatalmakat arra késztette volna, hogy közösen keressék a menekült-probléma megoldását.

A két világháború közötti időszakban a menekültek érdekében folyó munka nem kellően szervezett és ad hoc jellegű volt. A Népszövetség sokat tehetetlenkedett, mert a menekültek gyakran érkeztek fontos, nagy tekintélyű tagállamból, amellyel a szervezet nem szívesen került szembe a kedvükért. A húszas–harmincas évek így átmeneti állapotot jeleznek: már volt nemzetközi menekültügyi együttműködés, de még közel sem olyan letisztult formában, mint 1945 után. Az IGCR (Intergovernmental Committee on Refugees) 1938-as megalakulásával mintegy előhírnöke volt a 10 évvel későbbi – a menekültekkel foglalkozó – nemzetközi szervezeti szisztémának.

Salomon három lényeges szempont szerint vizsgálja a kérdésben meghatározó nagyhatalmak (és esetenként a menekülteket befogadni képes kisebb országok) álláspontjának változásait:

1.) Eligibility (alkalmasság)

2.) Repatriation (hazatelepülés)

3.) Resettlement (új hazában való letelepülés)

Ez a hármas tagolás egyben mintegy a mű eszmei „gerincét" is képezi, ezen pontok szerint csoportosítja mondanivalójának lényegét. A kronológiai tagolás a három fő fejezetben párhuzamosan fut, mindegyikben különkülön bemutatva az egymást követő nemzetközi menekültügyi szervezetek tevékenységét – persze mindig az adott téma szempontjából. Salomon különös hangsúlyt helyez arra, hogy egy-egy kérdésben az újonnan alakuló nemzetközi szervezet mennyiben munkálkodik másképp, mint elődje, milyen forrásokból finanszírozzák, milyen komolyabb viták előzik meg létrehozását. Természetesen a nagyhatalmak álláspontjának ismertetése mindig kiemelt helyet kap, – különösen az Egyesült Államoké, melyet a szerző „a korszak hegemónjának" nevez.

Tekintsük át most röviden mi is a három fő fejezetet. Ez annál is inkább fontos, mert enélkül nem követhető jól nyomon a mű gondolatmente.

1.) *Eligibility* A menekült státus megadását, vagy meg nem adását alapvetően a pillanatnyi nemzetközi helyzet, illetve az e helyzet által létrehívott menekültmentő szervezet jellege határozta meg. A már említett IGCR-t 1938-ban hozták létre. Célja az volt, hogy a nácizmus és sztálinizmus üldözöttein segítsen.

Az UNRRA-t (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) minőségileg megváltozott helyzetben, 1943-ban alakult meg. A világháború kitörése döntően megváltoztatta a körülményeket és az új szervezetnek természetesen alkalmazkodnia kellett ehhez. Maga az a tény, hogy az UNRRA a szövetséges hatalmak közös szervezete volt, a Szovjetuniónak igen jelentős befolyást biztosított, annak ellenére, hogy anyagi támogatásának terheit főleg az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Kanada viselték. Ez a szituáció eleve megnehezítette azok helyzetét, akik a Sztálin–féle politikai terror, illetve a Szovjetunió 1939–1940-es expanziója miatt kényszerültek lakóhelyük elhagyására.

A képlet annyiban is különbözött a korábbitól, hogy a háborús pusztítások és a gyorsan mozgó frontok miatt az addiginál lényegesen nagyobb tömegek váltak földönfutóvá, vagy egyik napról a másikra reménytelen, kilátástalan sorsú üldözötté.

Az IRO (International Refugee Organization) 1947-es megalapítása után ismét gyökeresen változtak a körülmények, pontosabban már maga az IRO alapokmánya híven tükrözi a korábbiaktól merőben eltérő állapotokat. A hidegháború légkörében megszűnt a vezető nagyhatalmak közötti korábbi egyetértés, ennek pedig egyenes következménye

volt, hogy a Szovjetunió véleményét a nyugatiak egyre kevésbé vették figyelembe. Ez a tény különösen azok számára volt kedvező, akik nem kívántak hazatelepülni (főként baltiak, ukránok, fehéroroszok) és az új helyzetnek köszönhetően el tudták kerülni az erőszakos repatriálást. Az UNRRA fennállása idején erre gyakorlatilag alig volt mód: Sztálin ugyanis ragaszkodott a szovjet állampolgárságú menekültek erőszakos hazatelepítéséhez és a nyugati hatalmak ennek a kérdésnek 1945 folyamán még eleget is tettek. (A baltiak és az ukránok helyzete a többiekénél kedvezőbb volt: az Egyesült Államok nem ismerte el a Baltikum 1940-es bekebelezését, a három balti köztársaság polgárait nem tekintették szovjet állampolgároknak, akiknek így volt esélyük a menekülttáborokban maradásra, az ukránok pedig – noha kezdetben nácinak és kollaboránsnak nevezték őket – harcos antikommunista múltjukra hivatkozva szimpátiát tudtak kelteni maguk iránt a repatriálást intéző tisztviselők körében, elkerülve így az oroszok és a fehéroroszok sorsát.)

Az IRO fennállása idején – főként 1948–49-ben, a térség „szovjetizálódása" folytán – újabb hatalmas kelet–közép-európai menekülthullám árasztotta el a Nyugat–Európában fekvő menekülttáborokat. A csehek és a magyarok voltak köztük a legtöbben. Mivel a nyugatiak erre nem voltak felkészülve és eredetileg pénzt sem sokat szántak az újonnan érkezettekre, az ő helyzetük a táborokban borzalmas volt. Hosszú időbe tellett, míg az IRO illetékesei észbe kaptak és az új menekülteket is a korábbiakhoz hasonló bánásmódban és ellátásban részesítették. A sok, paraszti munkával foglalkozó magyar, cseh, lengyel menekült érkezése – akiknek földjét kollektivizálták –arra is rádöbbentette a nagyhatalmakat és az IRO bürokratáit, hogy a politikai és gazdasági emigránsok között nem mindig lehet éles határvonalat húzni. Ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy változtattak az 1947-es korlátozásokon és alapvetően pozitívra fordult hozzáállásukkal immár segítségükre voltak a hazájukban nincstelenné vált embereknek is.

2.) *Repatriation* A repatriálás kérdésében folytatott angolszász politikát több szerző (Frederic Smith, Nicolas Bethell, Nicolai Tolstoy) is elítélte arra hivatkozva, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság kezdetben – szinte betű szerint betartva a jaltai egyezmény vonatkozó passzusait – ha kellett, erőszakkal is repatriálta a menekülttáborok lakóit, kiszolgáltatva őket a hazájukban (főként a Szovjetunióban) rájuk váró retorzióknak. A nyugati repatriálás (például több, mint 1,5 millió francia hazatelepülése) simán ment, probléma a keleti országokkal volt. Az erőszakos repatriálás különösen a szovjet állampolgárokat sújtotta: csupán a 3, nyugatiak által megszállt zónából több, mint 2 millió szovjet állampolgárt telepítettek haza erőszakkal, a szovjet zónából 3,2 milliót ! Döntő többségüknek esze ágában sem volt hazamenni, hiszen rettegtek a sztálini önkénytől, zömüket – már 1945 nyarán! – mégis hazaküldték. Szeptemberre csupán 62 ezer szovjet állampolgár maradt a nyugati zónákban.

Az Egyesült Államok viszonylag korán rádöbbent, mennyire tarthatatlan ez az állapot: Washington (mint ahogy arról már az előző fejezetben szó esett) azt már 1945 tavaszán eldöntötte, hogy a Szovjetunió által erőszakkal annektált területek polgárait nem kényszeríti a hazatérésre, ez azonban – mint láthattuk – nem segített azokon, akik már 1939 előtt is „szovjet-honosak" voltak, sorsuk 1945 nyarán az erőszakos hazatelepítés lett. Az Egyesült Államok csak 1945 végén vizsgálta felül alapvetően addigi repatriálási politikáját, akkor már a náci-kollaboránsok és a német egyenruhában elfogottak kivételével megtagadta a szovjet illetőségűek erőszakos hazaküldését. Az angolok ezt ugyan kezdetben nehezményezték, fél évvel később azonban már „behódoltak" az amerikai álláspontnak. A franciák végig kitartottak amellett, hogy mindenkit kiadnak, (a baltiakat és az ukránokat is) de ez viszonylag kevés embert érintett, mert a francia zónában csupán kétezer fő volt, akik a Szovjetunió 1939 előtt is birtokolt területeiről származtak és 7 200 volt az annektált Baltikumból érkezettek száma.

A lengyel kérdés jelentette (a baltiak és az ukránok mellett) a nyugati szövetségesek számára a legfontosabb megoldandó problémát. 1945 nyarán csak mintegy 75 ezer lengyel repatriált, 850 ezer még a nyugati zónákban maradt. Ebből a hatalmas létszámból év végére további 267 ezer fő tért csupán haza Lengyelországba. A Szovjetunió a Curzon-vonaltól keletre – tehát az általa annektált területekre – nem engedett haza lengyeleket, de azok sem kívánkoztak Sztálin uralma alá.

A Curzon-vonaltól nyugatra – tehát a megmaradt lengyel földre – is csak kevesen vágyódtak haza, mivel a szovjetbarát lublini kormánnyal nem szimpatizáltak. Az UNRRA németországi hazatelepítési akcióiért felelős Frederick Morgant keményen támadták a szervezet vezetői, azt állítván, hogy nem dolgozott ki semmilyen hatékony repatriálási programot. Morgan fő „bűne" persze valójában az volt, hogy jó kapcsolatot tartott fenn a londoni emigráns lengyel kormánnyal és a menekülttáborok területén nem akadályozta a Varsó- (illetve Lublin-) ellenes propagandát, ami sokakat visszatartott a hazatéréstől. Fiorello La Guardia, a szervezet egyik vezetője 1946 nyarán el is érte Morgan menesztését, arra hivatkozva, hogy illojálisan beszélt az UNRRA-ról. Állítólag azt mondta, hogy „az UNRRA nem más, mint védőernyő az orosz titkos ügynökök számára".

Morgan menesztése után La Guardiáék mindent megtettek, hogy a táborok lakóiban – főleg a lengyelekben – növeljék a repatriálási kedvet. Hatalmas költséggel, kemény propagandakampányba kezdtek, minden lehetséges „csábítási trükköt alkalmazva", hogy a hazatelepülni akarók számát növeljék. 1946 végén némi eredményt ugyan elkönyvelhettek, ez azonban Salomon szerint sokkal inkább a karácsony közeledtének, a család utáni vágynak és az állandó bizonytalanságérzetnek volt köszönhető, mintsem La Guardiáék 60 napi élelmet, ruhát és „fűt-fát" ígérő propagandájának. Az „Operation Carrot" csak csekély eredményt hozott: vajúdtak a hegyek és egeret szültek... Az UNRRA 1947-ben úgy adta át helyét az IRO-nak, hogy dacára annak a ténynek, miszerint a háború végétől 1947 nyaráig – minden érintett nemzetet beleértve – összesen 6 millió ember települt vissza eredeti hazájába, a repatriálás kérdése távolról sem volt megoldott, egyáltalán: a repatriálás erőltetése önmagában kevésnek bizonyult. Nyilvánvalóvá vált, hogy az IRO-nak az addigi módszerekhez való ragaszkodás helyett új megoldásokhoz kell folyamdonia...

3.) *Resettlement* Az új hazában való letelepülés – tömeges méretekben – csak 1947-től kezdődően (az IRO megalakulásával)vált reális lehetőséggé a menekültek számára. A Szovjetunió és szövetségesei kezdettől fogva ellenezték mind az IRO megalakítását, mind a resettlement engedélyezését. Csak a repatriálást voltak hajlandók támogatni. A szovjet diplomácia álláspontja az volt, hogy csak a náci, vagy fasiszta rezsimek elől menekülők érdemlik meg az IRO támogatását és a menekült státust (a spanyol baloldaliak például). Azokat, akik vonakodtak visszatérni eredeti hazájukba, ipso facto árulóknak, háborús bűnösöknek, vagy quislingeknek nyilvánították. Gromiko egyenesen azt állította, hogy: „Nem lehet valaki anélkül antikommunista, hogy ne lenne pro-fasiszta !" A nyugati hatalmak véleménye ezzel szemben az volt, hogy a szóban forgó személyek elsöprő többsége egyáltalán nem követett el semmiféle bűnt és így az ENSZ alapokmánya szerint megilleti őket a választás szabadsága és a menedékjog. Az Egyesült Államok delegátusa nyomatékosan hangsúlyozta, hogy országa mindig is hitt az asylum jogában és a választás teljes szabadságában. A nyugatiak által kinyilvánított magasztos elvek persze – főként kezdetben – némi önzéssel is párosultak: elsősorban a munkaerőigény volt az a tényező, amely Európa háborús károkat szenvedett országait és az amerikai kontinens bármely tömeget felszívni képes, mindig „munkaerőéhségben" szenvedő óriásait (Egyesült Államok, Kanada, Brazília, Argentína), valamint Ausztráliát, az „alig népesedett" ötödik kontinenst lelkes „resettlement-hívővé" tette.

Az európai országok közül Franciaország főleg lengyeleket kért, Belgium bányászokat, Anglia és Hollandia pedig mindenféle szakképzett munkaerőt, de csak egészséges, egyedülálló fiatalokat és középkorúakat.

Utóbbi két ország a menekült munkások kegyetlen agyonhajszolásában, kiszipolyozásában is élen járt. Norvégia volt az egyetlen üdítő kivétel, mert bevándorlási politikájában kezdettől fogva humánus szempontokat is figyelembe vett: nőket, gyermekeket, öregeket, vakokat, nyomorékokat is befogadott, sőt bizonyos előnyöket is biztosított számukra.

A tengerentúli országok sorából természetesen az Egyesült Államok volt képes a legtöbb menekült fogadására, egyébként a hivatalos megnyilvánulásokban és a propagandában azt is hangsúlyozta, hogy ez az attitűd régi hagyomány: Amerika mindig az üldözöttek önzetlen menedéke volt. A valós képhez azonban az is hozzátartozik, hogy az első világháború után olyan bevándorlási kvótát léptettek életbe, amely az úgynevezett „etnikai egyensúly" fenntartása érdekében nem nélkülözte a nemzeti és faji alapú szelektálás elemeit sem... Ez magyarán szólva azt jelenti, hogy igyekeztek konzerválni az angolszász túlsúlyt, úgy, hogy negatív diszkriminációt alkalmaztak a latin ajkúakkal és a színesbőrüekkel szemben.

Az első olyan tett, amely oldotta a kvóta merevségét Truman elnök nevéhez fűződik, aki – 1945 decemberében kibocsátott rendeletében – már előnyöket biztosított a menekülteknek, igaz, egyelőre csak a kvóta évi 40 ezer fős keretén belül. Ez a preferálás főként Közép– és Kelet–Európára vonatkozott, mely területek engedélyezett bevándorlási létszámának 90%-a a menekültek részére volt fenntartva. Mivel a 40 ezres keret szűknek bizonyult, az új törvényi szabályozás érdekében szükség volt a Kongresszus segítségére is. 1948 júliusában elfogadták a „DP Act"-et (Displaced Persons Act), amely évi 200 ezer ember részére engedélyezte a bevándorlást az Egyesült Államok területére, olyan arányban, hogy legalább 50%-uk balti, 30%-uk pedig farmer (paraszt), vagy mezőgazdasági munkás kellett, hogy legyen. A „válogatás" munkáját kizárólag amerikai személyzet végezhette. A DP Act elfogadását nagy vita előzte meg, ellenzői a szovjet kémek beszivárgásától féltek. A törvényben ugyan hangsúlyozták a humanitárius szempontok fontosságát, de végül is az egész kifejezetten politikai jelleget kapott, mivel a menekültek által bejelentett számtalan kivándorlási igény üzenet volt – *mégpedig világos üzenet* – mindenki számára a vasfüggönyön innen és túl, és mint ilyen, nem volt éppen utolsó ideológiai fegyver az amerikaiak kezében.

A latin–amerikai országok közül – magától értetődően – Brazília és Argentína járt az élen abban, hogy új otthont kínáljon a hazatérni nem merő táborlakóknak. A latin földrész évente kb. 100 ezer főt fogadott be, mely szám messze alatta maradt a várakozásnak és az ottani, hatalmas területű országok tényleges lehetőségeinek. A kudarc fő okai elsősorban abban rejlenek, hogy Latin–Amerika országai nem rendelkeztek a menekülttömegek szállításához szükséges utasszállító flottával, kevés pénzük volt a táborokban folytatandó propagandára és alig akadt olyan emberük, aki alkalmas lett volna arra, hogy országát mint kívánatos új hazát jelenítse meg.

Ausztrália kezdetben csupán Észak–Európából származókat kívánt befogadni, később azonban enyhítettek ezen a korlátozáson, viszont csak 45 év alatti férfiakat, 40 alatti nőket és 50 évesnél fiatalabb, gyermekes házaspárokat bocsátottak be.

Kanadában „rokoni alapon" választották ki a bevándorlókat, tehát elsősorban azokat fogadták, akiknek már volt hozzátartozója az országban, mert igazán csak azokban bíztak, akik „nem ütnek el az addigi karaktertől". „Országunknak jó polgárokra van szüksége" – mondotta a kanadai miniszterelnök. A „kívánatos elemek" közül is főként favágókat, farmereket és „ezermestereket" kerestek. Megjegyzendő, hogy a Kanadába jelentkezők nagy része azzal az – alig titkolt – hátsó szándékkal tette ezt, hogy idővel módja lesz áttelepülni az Egyesült Államokba. Mint a szerző megállapítja, ez döntő többségüknek nem sikerült.

A resettlement-tel foglalkozó fejezet összegzéséül Salomon azt hangsúlyozza, hogy bár az IRO-nak 4 év alatt több, mint 1 millió embert sikerült új hazához juttatnia, mégsem állíthatjuk, hogy a szervezetet és a működésére pénzt folyósító országokat csak humanitárius szempontok motiválták. A gazdasági

érdekek és a politikai–ideológiai célok voltak a döntőek, azzal a különbséggel, hogy míg az előbbi főleg kezdetben, viszonylag rövid ideig volt fontos, addig az utóbbi tartósan domináns szerepet játszott a nyugati hatalmak menekült–politikájának formálásában, olyannyira, hogy 1956–57-ben a több, mint 100 ezer magyar emigráns és 1978 után az 1 millió vietnami „csónakos menekült" ügyében is e kritérium alapján döntöttek.

A szerző – műve lezárásaként – az 1951 utáni új nemzetközi menekültügyi szisztémát és a ma is meghatározó jelentőségű Genfi Konvenció szerepét elemzi. Az egész 1951–1989 közötti időszakot szerinte a Kelet–Közép–Európából érkezett politikai mene-kültek preferálása jellemzi. A Truman–doktrina szellemében még azokat is politikai üldözötteknek tekintették az e területről érkezők közül, akik valójában gazdasági okokból, vagy egyszerűen kalandvágyból „disszidáltak". Ugyanakkor – főleg az európai nagyhatalmak – óvakodtak a „harmadik világ" menekültjeitől. Nem csupán országuk „etnikai egyensúlyát" félték, hanem attól is tartottak, hogy a szinte megszámlálhatatlan indiai és pakisztáni emigráns „lavinaként" zúdulna rájuk, beláthatatlan gazdasági nehézségeket és feszültségeket okozva. Ez a félelem a magyarázata annak, hogy a „harmadik világból" érkezőket csupán kivételes esetekben voltak hajlandók befogadni.

Kim Salomon könyve végén részletes jegyzetapparátus és bibliográfia (összesen több, mint 50 oldal terjedelemben !) áll a témában elmélyülni szándékozó kutatók rendelkezésére. Művét alapvető fontosságú munkának tartjuk és mint ilyet jó szívvel ajánlhatjuk minden – a korszak iránt érdeklődő, angolul is olvasó – történész figyelmébe

Horváth András

Á. VARGA LÁSZLÓ (SZERK.)

1956 NÓGRÁD MEGYEI KRONOLÓGIÁJA ÉS SZEMÉLYI ADATTÁRA

A forradalom eseményei és aktív szereplői a megyében

Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 19.

(Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1996. 309 o.)

Az 1996-os évfordulóra készülve a Nógrád Megyei Levéltár munkatársai dokumentumkötet kiadását vették tervbe. Á. Varga László, Dupák Gábor és Tyekvicska Árpád közel hat éven át tartó adatgyűjtésének eredménye remélhetőleg okmánypublikáció formájában is napvilágot lát majd. Az eredeti ötleteiről levéltárosi körökben közismert Á. Varga László azonban addig sem hagyta veszendőbe jutni kutató munkájuk „melléktermékeit", ezt példázza e rendhagyó műfajú kiadvány.

A megyei közigazgatási és pártiratok, a megyei bíróság és a járásbíróságok peres iratai, a Belügyminisztériumban őrzött dokumentumok mellett a szerzők felhasználták a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai bírósági iratanyagokat is. A dokumentumok feldolgozása során merült fel egy, az eseményeket időrendben feldolgozó kronológia és a szereplők azonosítását megkönnyítő személyi adattár összeállításának szükségessége – először belső használatra. A további feldolgozói munkát segítő adatokból végül önálló kiadvány állt össze.

A megyének 1956-ban 5 járásba szervezve 138 önálló települése volt. A kiadvány járásonként ABC–sorrendben, községenként időrendben tárgyalja az 1956 októberének eleje és 1957 januárja között történt esemé-

nyeket. A községi kronológiát az adott településen szerepet játszott személyek életrajza követi, szintén ABC–rendbe szedve. Érthető módon a járáson belül első helyen a járási székhely történései szerepelnek, hiszen a közigazgatási központban történtek hatással voltak a közvetlen környékre is. Ugyanebből a logikából következett, hogy a kiadvány a megyeszékhely, Salgótarján eseményeinek leírásával kezdődik.

A földrajzi elvek szigorú alkalmazása azonban időnként visszás helyzetet is eredményezett. Közismert, hogy a Salgótarjáni Acélárugyár nemzetőr parancsnokait, Hadady Rudolfot és Hargitai Lajost 1956. december 13-án hajnalban karhatalmisták bestiálisan meggyilkolták. A gyilkosság színhelye – tulajdonképpen véletlenszerűen – a nevezettek korábbi tevékenységi területéhez nem kötődő Hugyag község volt. A szerkesztői elveknek megfelelően a tragikus esemény említésére Salgótarjánnál nem is kerül sor! A figyelmes olvasó természetesen megtalálja az őt érdeklő adatokat az életrajzi résznél, egy ilyen horderejű eseményt azonban a városi kronológiánál is illett volna szerepeltetni.

Jól jelzi a személyes adatok védelméről vallott levéltárosi elképzelések eltérő voltát, hogy e kiadvány a teljes névforma közlésével igen nagy számban személyesíti meg az események szereplőit. Ráadásul a települések eseményeit követő személyi adattár rendkívül sokrétű adatokat tartalmaz az érintettek személyes azonosítóiról (születési idő, hely anyja neve), iskolai végzettségükről, foglalkozásukról, az eseményekben játszott szerepükről, a megtorlás során ellenük alkalmazott intézkedések részletes ismertetéséig. A peres iratokra és a Belügyminisztérium összeállításaira építve sok esetben még a ragadvány- és csúfneveket is feltüntették. A több helyszínen is szereplők csak annak a településnek az adattárában kaptak helyet, ahová tevékenységük leginkább kötődött. Szerencsére a kiadványt személynévmutató egészíti ki, amelyben a szerzők kiemelt szedéssel utaltak a részletes életrajzot közlő oldal(ak)ra.

Sajnálatos módon kimaradt az összeállításból a megyei munkástanács elnökhelyettese, Steigerwald Ottó életrajza. Ez annál érthetetlenebb, mert nevezett országos hírnévre tett szert, amikor a megyei küldöttség vezetőjeként a munkásküldöttek országos értekezletén megjelenteket a salgótarjáni véres eseményekről tájékoztatta. Hasonló hiányok minden bizonnyal előfordulnak még, ennyi adat mellett ez elkerülhetetlen volt. A kisebb–nagyobb elírások (pl. Koltai Vilmos honvéd ezredes összekeverése egy rendőrőrnaggyal) ellenére a kiadvány lenyűgöző adatgazdagságával kárpótolja a felhasználókat. A segédkönyvek műfajának megfelelően nélkülözi ugyan az adatok lelőhelyének megnevezését, a szerzők állítása szerint azonban a kéziratban a pontos jelzetek megtalálhatók és bárki által ellenőrizhetők.

A tervbe vett dokumentumkötet lábjegyzeteiből, segédapparátusából rendkívül jól használható kézikönyv állt össze, amely segíti a helytörténeti kutatást, ugyanakkor felhasználható az iskolai oktatás különböző fokozataiban is. De ha csak annyi haszna lesz, hogy a megye 1956-os története iránt érdeklődő olvasók ismereteit bővíti, felkeltve érdeklődésüket az eredeti dokumentumok iránt, már nem végeztek hiábavaló munkát a szerzők.

Markó György

Helyreigazítás

Az itt következő könyvismertetés, rejtélyes okokból, csonkán jelent meg folyóiratunk előző, 1997/1. számában. Elnézést kérünk Olvasóinktól és az érdemes Szerzőtől; az ismertetést ezúttal teljes terjedelmében közöljük.

A szerkesztőség

PATAKY IVÁN

A VONAKODÓ SZÖVETSÉGES

(Zrínyi Kiadó Budapest, 1996. 171 o.)

A Magyar Néphadsereg tevékenységét az 1968-as csehszlovákiai eseményekben a magyar (had)történetírás eddig még nem dolgozta fel. Ezen nem is lehet nagyon csodálkozni, hiszen az „akcióval" összefüggő valamennyi katonai iratanyagot sokáig a vezérkarnál tárolták. Az okmányokat „Különösen fontos, szigorúan titkos" jelzéssel látták el és a téma kutatását nem engedélyezték. Csak az utóbbi néhány évben nyílt lehetőség arra, hogy e gondosan tárolt és zárolt iratokat egy-két kutató mégis csak vizsgálat tárgyává tehette.

A magyar hadsereg alakulatainak 1968-as tevékenysége a tabutémák közé tartozott, a megtörténteket „bibliai homály" fedte. Ezeket az eseményeket a filmművészet is csak az elmúlt években választotta témaként. Gothár Péter: „Melodráma" című játékfilmje 1990-ben, Tolmár Tamás: „Táncdalfesztivál után" című dokumentumfilmje pedig 1991-ben készült el.

Mindenképpen csak üdvözölni lehet Pataky Iványt, aki a Magyar Néphadsereg Csehszlovákia 1968-as megszállásában való közreműködését könyv alakban is összefoglalta és „A vonakodó szövetséges" címmel megjelentette. Úttörő munkát végzett, hiszen e téma tudományos feldolgozását és könyvként történő kiadatását elsőként végezte el.

A több évig tartó következetes kutatás részeredményeit az *Új Honvédségi Szemle* 1991/8-10., 1992/3. és a *Magyar Honvéd* 1991/33-37. számaiban is publikálta.

A szerző feldolgozta a Magyarországon fellelhető szinte összes levéltári és könyvészeti anyagot és a külföldi anyagokból felkutatható – elsősorban cseh – publikációk jelentős részét. A téma első összefoglalását még akkor is figyelemre méltó eredményként kell elkönyvelnünk, ha tudjuk, hogy oroszországi levéltári anyagok nem épülhettek be Pataky Iván könyvébe. Mivel ezek az okmányok még nem kutathatók, a könyv egyes megállapításai a későbbiek során minden bizonnyal módosulhatnak.

A 21 fejezetből álló, bőséges – 332 jegyzettel ellátott – munka szerkezetileg két részre bontható. Az első rész (1–6. fejezet) az előzményeket, a brezsnyevi vezetés próbálkozásait tartalmazza, amelyek az egyre jobban „ellenforradalmi irányba" eltérő csehszlovák politika – Moszkva által kívánatos mértékű – visszatérítésére irányultak, valamint a Magyar Népköztársaság döntéseit meghatározó Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának kezdetben bizonytalankodó, vonakodó, de a megszállást végül is támogató ténykedéseit. A második egység (7–21. fejezet) a Csehszlovákia megszállására kijelölt magyar erők felkészítését, a hadműveleti terveket, az alakulatok átcsoportosítását, a hadműveleti területre történő irányítá-

sát, a feladatokat, végül a Magyarországra történő visszairányítását vázolja.

Csehszlovákiában 1968-ban a meglévő szocialista rendszer demokratikusabbá tételét célul tűző mozgalom („Prágai tavasz") körvonalai kezdtek kibontakozni. A reformerők – élükön többek között Alexander Dubčekkal és Oldrich Černikkel – elképzeléseiket nem tudták valóra váltani, mert azokat megakadályozta az öt – magát szocialistának valló – ország (Bulgária, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió) együttes fellépése.

Csehszlovákia megszállásában a szövetséges (szocialista) országok mintegy 25 hadosztálya vett részt kb. 250 000 katonával.

A magyar csapatok 1968-as csehszlovákiai akciójával összefüggő iratanyag a „Zala gyakorlat" fedőnevet viseli.

Csehszlovákia megszállására magyar részről a 8. gépkocsizó lövészhadosztályt (Zalaegerszeg) jelölték ki. A magasabbegység parancsnoka: Lakatos Béla vezérőrnagy volt. A feladat végrehajtása érdekében bizonyos korrekciókat kellett a köteléknél végrehajtani. Így például a hadosztály szervezetszerű egységei közül a harcászati rakétaosztály, a harckocsiezred és a tüzérezred nem vett részt a vállalkozásban.

A harckészültségi és a mozgósítási feladatok végrehajtása után a hadosztálynak 1968. július 28-án 20.00 óráig kellett elfoglalni a megindulás körletét. (Gödöllő, Aszód, Hatvan térségében.) Itt került a magasabbegység alárendeltségébe a 31. harckocsiezred (Rétság), a 22. tüzérezred (Cegléd) és a 6. gépkocsizó lövészezred (Eger).

A „Zala gyakorlat" alakulatai kombinált csapatmozgással, (nem pedig kombinált menettel, mint az az 57. oldalon olvasható) – azaz a hadosztály légvédelmi tüzérezrede és a lövészezredek harckocsi zászlóaljai vasúti szállítással, a többi alakulat és a hadosztály törzse menettel – érte el a kijelölt körletet.

Az 1968. augusztus 20-ai ünnepségek után az először augusztus 22-én megjelent legnagyobb példányszámú napilap, a Népszabadság második oldalán a Magyar Távirati Iroda alábbi szűk jelentését közölte: „A Magyar Néphadsereg egységei, amelyek a szövetséges csapatokkal együtt a Csehszlovákiában kialakult ellenforradalmi fordulat veszélyének elhárítása céljából testvéri segítséget nyújtva tartózkodnak csehszlovák területen, ellenállásba nem ütközve, személyi és anyagi veszteség nélkül hajtották végre kitűzött feladatukat". A közleményhez két megjegyzés kívánkozik: 1. nem alakult ki ellenforradalmi fordulat, 2. már a megszállás első napján, az államhatár átlépése után, az Ipoly–hídról lecsúszó harckocsi maga alá temette Bogáth József tartalékos alhadnagyot, aki olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy az életét vesztette.

Pataky Iván a tények szigorú követésével, kronologikus sorrendben taglalja az eseményeket. Az olvasó számára fontos információkat szolgáltatnak a táblázatokban összefoglalt adatok (A szovjet Déli Hadseregcsoport állománya, a 8. gépkocsizó lövészhadosztály szervezete, a 8. gépkocsizó lövészhadosztály harcértéke, anyagi készletei, kimutatás a hadosztályhoz vezényeltekről stb.) A vadászrepülő csapatok harcértékét tartalmazó táblázat ugyanakkor hibás, téves adatokat tartalmaz!

A megerősített hadosztály létszáma kb. 12 500 főt tett ki; 155 harckocsi, 200 különféle űrméretű tábori és légvédelmi löveg, valamint több mint 2000 különféle gép és harcjármű tartozott a kötelékhez.

A „Zala gyakorlat" állománya 1968. július 28-án 23.00 órától került a Déli Hadseregcsoport alárendeltségébe, amelynek parancsnoka Provalov vezérezredes volt. Attól kezdve a magyar katonai felső vezetés a hadosztállyal nem rendelkezhetett; parancsokat, utasításokat nem adhatott.

A hadosztály három menetvonalon került a körletből előrevonásra, az államhatárt 1968. augusztus 20-án 24.00 órakor lépte át. A magyar csapatoknak Szlovákiában több mint 10 000 km^2 területet kellett megszállniuk, ahol tíz helyőrséget alakítottak.

Pataky Iván könyvében dokumentumok felhasználásával hitelesen mutatja be a magyar csapatok szlovákiai tevékenységét.

A hadosztály meghatározott feladatainak végrehajtása során ellenállásba nem ütközött, szlovák területen való tartózkodása alatt

fegyverhasználatra nem került sor. Csehszlovákia legfelsőbb párt- és állami vezetőinek felhívása alapján – okulva ugyanis a 1956. évi magyar forradalom és szabadságharc eseményeiből – az ország lakói tartózkodtak a megszálló csapatok elleni fegyveres fellépéstől. Magyar és csehszlovák személyek között fegyveres összetűzés nem volt, így magyar fegyverektől senki sem vesztette életét.

Tény, hogy egy megközelítően háborús állományra feltöltött hadosztály honi területéről egy másik országba való átcsoportosítására a második világháború óta nem került sor. Egy ilyen jellegű feladat, amikor több mint 12 000 katonát, 2400 gép- és harcjárművet (lőszerrel, üzemanyaggal és egyéb anyagi készletekkel megrakodva) kell több száz kilométerre előrevonni, a béke időszakában, nyugodt körülmények között sem veszélytelen.

A magyar alakulatok katonai feladataikat eredményesen oldották meg. A szovjet Déli Hadseregcsoport vezetése is elismerően nyilatkozott a magyarokról. Sajnálatos azonban az, hogy a magyar katonákat helytelen politika szolgálatába állították. Az internacionalista segítségnyújtás valójában katonai megszállást jelentett, amely szöges ellentétben állt a nemzetközi joggal, annak megsértését jelentette. A szövetséges országok durván beavatkoztak Csehszlovákia belügyeibe, megakadályozták az ország demokratikus kibontakozását.

A „Zala gyakorlat" sokba került Magyarországnak. Nem csak azért, mert a szövetséges országokkal történő együttes megszállással a nemzetközi színtéren hazánk elismertsége, tekintélye csorbult, hanem azért is mert a „feladattal" összefüggésben négy magyar katona és két csehszlovák állampolgár életét vesztette.

A magyar megszállás költségkihatásai mind a mai napig ismeretlenek a közvélemény előtt.

A szerző a könyv végén jó szolgálatot tesz az olvasónak, azáltal, hogy a munkában leggyakrabban előforduló (leginkább katonai) rövidítéseket jegyzék formájában összefoglalja.

A könyv kiadását támogatta a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, valamint az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) Alapítvány. A munkát a Zrínyi Kiadó jelentette meg.

Pataky Iván könyve, habár sok adatot, tényt tartalmaz, mégis érdekes olvasmánynak ígérkezik mindazok számára, akik korunk történelme, hadtörténelme iránt érdeklődnek.

Balló István

VOJENSKÉ DEJINY SLOVENSKA I-III.

I. k.: Bohuš Klein – Alexander Ruttkay – Richard Marsina

II. k.: Vojtech Dangl – Vojtech Kopčan

III. k.: Vojtech Dangl – Vladimir Segeš

(Ministerstvo Obrany SR, Bratislava, 1994–1995–1996.)

Az egy évtizede megjelent Csehszlovákia hadtörténete (Prága, 1986) után immár megindult a közben önállóvá vált Szlovákia hadtörténeti szintézisének (Szlovákia hadtörténete) kiadása is. Ez idáig az első három kötetet vehettük kézbe, az első az őskőkortól 1526-ig terjed, a második az 1526 és 1711 közötti korszakot öleli fel. A harmadik az első világháború kezdetéig jutott el, ami az újkor felgyorsult haditechnikai fejlődését, valamint a kötetek karcsúságát tekintve merész vállalkozásnak tekinthető. A hatodik kötet a

tervek szerint 1993-mal fog zárulni.

A már létező kötetek tág, európai és magyarországi keretekben tárgyalják a Szlovákia területét érintő fejleményeket. Részletesen értekeznek az egyes korszakok haditechnikai újításairól, a kézi- és lőfegyverek, a tüzérség és az erődítési rendszerek fejlődéséről, a magasabbegységek diszlokációjáról; mindezt számtalan korabeli metszet, festmény, illetve magyarázó ábra és táblázat teszi szemléletessé viszonylag jó – a színes képek esetében kiváló – minőségben. Sajnálatosan szegényes viszont a térképanyag s mindössze néhány ütközet vázlatát közlik. Ennél is feltűnőbb – legalábbis az első két kötetben – az egész Magyarországot ábrázoló térképek szinte teljes hiánya, ami a szlovák olvasó számára nem segít abban, hogy mai hazáját történelmi összefüggéseiben láthassa, szembesüljön egykori közigazgatási, hadszervezeti beosztásával. Az újkori részben már találunk igényes, a Monarchia, illetve Magyarország katonai közigazgatását, hadkiegészítési beosztását felmutató térképet is. Általában azonban, kortól függetlenül, a mai Szlovákia, az annak határai közti terület jelenik meg, amivel a magyar olvasó aligha érthet egyet, még ha tudomásul is veszi a szlovákság igényét nemzeti államának múltbeli visszavetítésére. Hosszú és igényes fejezeteket alkotnak az adott korszakok hadseregszervezésének és katonai közigazgatásának kérdései is, majd ez után következnek a főbb hadjáratok, ütközetek sokszor részletekbe bocsátkozó, alapos összefoglalásai. Érdemben a szerzők Szlovákia területével foglalkoznak, csupán felvázolva az egész magyar állam (a török alatt a hódoltság és Erdély) történetének főbb problémáit.

A kötetek gazdag témaanyagot tartalmaznak, még az egyetemes fejlődésre nézve is (megtaláljuk pl. az oszmán hadsereg fizetési viszonyait is, fegyvernemekre lebontva), sajnálatos ugyanakkor, hogy mindezek mellett néhány alapvető tévedés is szerepel. Az egyik áttekintő térkép állítólag Magyarország szétagolódását ábrázolja 1538-as évszámmal, ám a feltüntetett állapot az 1660-as évek elejének felel meg, ha egyáltalán valaha is léteztek együttesen az ábrázolt hatalmi viszonyok (török hódoltság Pápától a Király-hágóig, az északkeleti vármegyék Kassával együtt, Erdély birtokai). I. Rudolf, aki a könyvben indokolatlanul II. Rudolfként szerepel, állítólag megtiltja az országgyűlésnek, hogy a továbbiakban vallási ügyeket tárgyaljon (valójában ennél taktikusabb volt, utólag „csatolt" oda egy artikulust, amely eljárásnak nem kis szerepe volt a Bocskai-felkelés kitörésében). Azt is megtudjuk, hogy Szlovákia területét két főkapitányságra osztották (évszám megjelölése nélkül), a felső-magyarországi központja Érsekújvár, majd Komárom lett volna, a Dunán-innenié pedig Kassa (éppen fordítva!). Tudományos igényű munkáról lévén szó, sajnáljuk a mutatók teljes hiányát, valamint hogy csupán vázlatos bibliográfiát tartalmaz (a magyar címek helyesírása általában jó!). A magyar szintézis (Magyarország hadtörténete I–II.) e szempontból (is) példaként szolgálhatott volna szerkesztési munkák során.

Igazából az általánosabb szemléleti problémák és az ezekből fakadó részletmegoldások, az anyag súlyozása késztetheti vitára a magyar olvasót. Óhatatlanul felmerül a kérdés: van-e hadtörténete Szlovákiának, egy olyan államnak, amely 1939-ig soha nem létezett, sőt teljes politikai mozgásszabadságot csupán napjainkban szerzett. Az első kötet bevezetője tételesen is kimondja az államiság hiányát a történelem során (az 1939–1945 közötti korszak kivételével), s hogy a szlovákok mindig az ő területüket magába foglaló nagyobb államalakulatok hadseregében szolgáltak. A szerzők Nagy–Moráviát nem tekintik tehát őszlovák államnak, bár az etnikai kontinuitást hangsúlyozzák. A szlovák hadtörténet problematikus voltát már az is jelzi, hogy a kötetek korszakhatárai – 1526, 1711 ill. 1914 – olyan események dátumai, amelyek a mai Szlovákia területével nincsenek összefüggésben. A harmadik kötet előrebocsátott korszakmegjelölésének viszont aligha van hadtörténeti értelmezhetősége: „A hadügy az újkori szlovák nemzet formálódásának időszakában". Ezért is kérdéses a mi számunkra Szlovákia (Slovenska) kizárólagos szerepeltetése, ami persze nem csak a szlovák hadtörténészekre, hanem általában az ottani történészekre, irodalomtörténészekre,

bibliográfusokra is vonatkozik. A könyv ilyen megállapításával: „aránylag gyenge magyarhoni hadsereg (*uhorské* vojsko), amelyben szlovákiai egységek is harcoltak"; „fegyvergyártás *Magyarhonban és Szlovákiában*" (zbrojná výroba *v Maďarsku a na Slovensku)* nem lehet mit kezdeni. A közös múltat nem lehet felosztani, mert az egykori Regnum Hungariae népeinek politikai, szellemi együttélése, kölcsönös meghatározottsága ezt eleve lehetetlenné teszi. Vajon „szlovák katonapolitikusként" jár el Paulus Rubigallus selmecbányai tisztviselő, amikor a németországi rendek támogatását kéri a török ellen, s művének címe is jelzi (Querela Pannoniae ad Germaniam, 1537), vagy az egész ország nevében nyilatkozik meg ? Szlovákia honvédő hagyományait jelentik-e a felföldi (szlovakizált) cseh nyelvű históriás énekek, amenynyiben Sihot (Szigetvár) vagy Jáger (Eger) ostromát éneklik meg, s ráadásul ez utóbbi ilyen könyörgést hallat: „Földünk nagy pusztulását a német és a török egyaránt okozza. Uram Isten, engedj szebb időket érnünk, Magyarhoni királyt Budán látnunk". A szerző számára láthatóan nem Pozsony az ország fővárosa (pedig ott ülésezik az országgyűlés), hanem *Budín*, azaz Buda. Krman Dániel evangélikus szuperintendens, kora legműveltebb és legöntudatosabb szlovák elméje 1707-ben, Zsolnán felszenteli a szepességi szász kuruc brigadéros, Czelder (Czeldor ?) Orbán zászlait, s az Úr áldását kéri, hogy Rákóczi a haza védelmezésében felülmúlhassa *Batori* (?), *Bethlen, Bocskay, Tökölí* (?) és ősei dicsőségét. A szónok tehát nem a szlovák történelemre tekint vissza. Ezek a problémák azonban a magyar történetírás nagy adósságára is felhívják a figyelmet: hazánkban a köztudatban a mai napig nem tudatosult az 1918 előtti állam soknemzetiségű, s (legalábbis a magyar nemzeti megújulásig) nemzetek feletti volta. A probléma terminológiai jellegű is. Míg a szlovák nyelvben 1918 előttre vonatkozólag csak az etnikailag semleges *Uhorsko* szerepelhet (ugyanígy a csehben, a horvátban és a szerbben is), addig mi az államalapítástól kezdve *Magyarországot* mondunk, sőt jóval korábbra is visszavetítjük (l. a tízkötetes Magyarország története 1. kötetét, ahol ilyen fejezetcímek olvashatók: „A régibb kőkor *Magyarországon*", „A nemzetségi és törzsi társadalom története *Magyarországon*" [a réz- és vaskorban!]). Egyes – filológus – körökben terjed a kétségkívül alkalmasabb *Magyarhon* kifejezés használata – a továbbiakban mi is ezt használjuk –, a végleges megoldás azonban az egész történész-szakma és a történelemoktatás feladata.

Vitára ad alkalmat a településnevek használata is. Ha Pozsonyról esik szó a régiségben, akkor a forrásokban csakis *Prešpurk / Prešporok* szerepel, elfogadhatatlan tehát a könyvben a mai, alig másfélszáz éves névalak használata (mint ahogy a török sem *Budapest* várát veszi be csellel). A szlovák történetírásban meglevő bizonytalanságot jelzi egyébként, hogy a szomszédos oldalon egyszer *Bratislavská*, másszor *Prešporská* stolica szerepel (Pozsony vármegye megnevezésére), aligha kell tehát hangsúlyozni, milyen fontos lenne a következetes (és hiteles) névhasználat a történetírásban. Az eddigiekhez hasonlóan elfogadhatatlan a *„Parkan (Štúrovo)"* azonosítás is, ez csak a következőképpen volna helyes: „a mai Štúrovo". A mű legelrettentőbb példája: 1705-ben L'Herbeville generális Rákóczit *„Zsibónál, Romániában"* veri meg *(pri Jibou v Rumunsku).*

Újabb keletű, de szintén égető probléma a szlovák–magyar együttműködés útjában a történelmi családnevek helyesírása. Az ottani érvényes szabályzat értelmében ezeket fonetikai alapon átírják, tehát a szintézisben is így szerepelnek: *Huňody, Dóža, Ňári, Betlen, Keméň, Forgáč, Ziči, Baťáni* stb. Ez, éppen a nevek tulajdonnév jellegéből fakadóan, hibás eljárás, indokolatlanságát akár szlovák példával is bizonyíthatjuk: Daniel Krman fent idézett, biblikus cseh nyelvű beszédében a kuruc főtiszt neve *Zelder*ként, illetve *Czelder*ként szerepel, a szintézis viszont ez sem tartja tiszteletben, s *Celder* alakban írja át. Itt is bizonytalanság uralkodik, hiszen a *Pethő* név viszont átírás nélkül szerepel, s van párhuzamosan *Pálfi* és *Pálfy* alak is. Más a helyzet azokkal a nevekkel, amelyeknek volt korabeli szlovák alakja: *Tököli, Rákoci, Berčéni* (a kuruc énekekben is így szerepel-

nek), használatuk jogosult, hiszen mi sem *Palphius*t (Pállffy), *Bochkay*t vagy *Bethlem*et mondunk.

A fenti terminológiai, helyesírási kérdések mögött ott húzódik a szlovák etnikum, a magyar és a szlovák (valamint a német) nép együttélésének története. A szlovák kutatók a területi elv alapján mindent szlovákként kezelnek, így a könyv is *szlovák rész*ről, *keletszlovák mágnás*ról s főként *szlovák városok*ról beszél. Egyik sem elfogadható, hiszen pl. az így megnevezett települések (főként a bányavárosok) két- vagy háromnyelvűek voltak, német vezetéssel. Ne felejtsük el viszont, hogy a magyar történeti munkákban – már csak a fenti nyelvi fogyatékosságból adódóan is – mindez *magyar*ként szerepelne.

Az első kötet bevezetőjében ígéretet kapunk, hogy a szerzők figyelmet szentelnek „a jelentősebb szlovák katonai személyiségek értékelésének". A későbbiek során az újkorig egyetlen ilyen értékeléssel sem találkozunk, meg kell elégednünk néhány, igen vitatható utalással, *„a keletszlovák nagyúr, Aba nembéli Amadé (východoslovenský veľmož Omodej z rodu Abovcov)", „a keletszlovák mágnás, Bubek (Bebek ?) György"*. Talán egyetlen értékelendő, bár a magyar köztudatban egyáltalán nem élő tény állja meg a helyét: *„Juraj Šucha, akit a magyarok Szondynak neveznek"*. Ennek a történelmi osztozkodásnak azonban vajmi kevés az értelme és hozadéka: a nemzeti újjászületések kora előtt az egyén nyelvi hovatartozása nincs hatással az illető pályafutására, politikai és egyéb választásaira, arról nem is beszélve, hogy éppen a felföldön a katonapolitikus réteg, a nemesség két-, sőt háromnyelvű volt, hivatali ügyekben a latint, esetleg a magyart, magánlevelezésében, vagy éppen verselgetésében emellett a szláv irodalmi nyelvet, a (szlovakizált) biblikus csehet egyaránt használta. A városok viszont ügyvitelükben a németet és ezt a szláv idiómát használták.

A szerzők Mátyás fekete seregének tárgyalásakor jelentős erőfeszítéseket tesznek, hogy kimutassák szlovák zsoldosok létét, bár elismerik, hogy „sajnos, a szlovákokról szinte sehol sem beszélnek" (a Magyarország hadtörténete sem tesz említést róluk). Nem kívánjuk itt vitatni a felhozott személynevek szlovák voltát (előkerül a Turóczynál előforduló *Zlavachko* név is, amelyet persze szintén átírnak [*Slovačko*], lévén hogy ez lenne a népnév első feljegyzése), ám úgy véljük, a szlovák nép akkor is magáénak érezheti a „bús hadat", ha ehhez nem talál precíz forrásokat (Andrej Sládkovič, a nemzeti megújulás legnagyobb költője természetes módon – bár szlovák vonásait megőrizve – lépteti be hősét a fekete seregbe). Mi is a legnagyobb magyar uralkodónak tartjuk Mátyást, bár román–délszláv származása közismert. Az újkori kötet már több magas rangú tisztről sejteti – egyébként különösebb kommentár nélkül – szlovák származását; csupán *Andrej Hadik* marsall és *Móric Beňovský* ezredes nevét említjük itt meg.

Ahol viszont ritka kivételként bőven volna tere a „hadtörténeti szlovakológiának," ott a szerzők nem mindig élnek e lehetőséggel. Nagyon élvezetes és szemléletes – nyelvtörténeti szempontból is – a Mária Terézia–kori katonai szabályzatból vett idézet: a katona rendszeresen mosakodjék, fésülködjék, ne igya le magát, az utcán ne káromkodjék, nehogy valami mundérba bújtatott parasztnak nézzék. De már a Rákóczi–szabadságharc szlovák (cseh) pátenseiről, hadiparancsairól nem esik szó, holott azok elemzését Csanda Sándor már régen, filológus aprólékossággal elvégezte (A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai. Budapest, 1961), úgy látszik, ottani visszhang nélkül. Ha a szerzők e helyt forrást idéznek, annál rosszabb, mert Ján Kollár múlt századi feljegyzéséből hoznak kurucellenes dalt „a szlovák népi költő kiábrándultságának kifejezésére" („Várjatok, kurucok, ha majd Turócban lesztek, Bizony elpáholnak a turóci béresek!"). Kollár magyarellenessége és Habsburg-szimpátiája közismert, Csanda is kimutatja, hogy az általa felvett „kuruc" dalok évtizedekkel az események után keletkeztek. Nem vitatjuk itt a kor népi költőinek kiábrándultságát, hiszen a szabadságharc hanyatló szakaszának magyar szegénylegényénekei ugyanerről tanúskodnak. Ám elfogadhatatlan a szlovák szintézis tétele, miszerint a harc folyamán a magyarhoni nemesség köré-

ben kialakult a magyarhoni rendi nacionalizmus, amely „a magyar nemzetiség magyarhoni hegemón helyzetéből" táplálkozott *(hegemónne postavenie maďarskej národnosti v Uhorsku)*. Valóban volt magyar nemzettudat, ám az a középkori natio Hungarica eszméjének felelt meg, a „magyar nemzetiség" kilenctized része tehát éppúgy ki volt belőle zárva. Hasonlóképpen nem lehet mit kezdeni olyan kijelentéssel, mely szerint „nem tagadhatók a Bocskai–felkelés bizonyos érdemei abban, hogy kedvezőbb feltételeket teremtett a szlovák feudális nemzetiség formálódása számára" *(pri formovaní slovenskej feudálnej národnosti)*. „Feudális nemzetiség" nem létezik, ez nem is nyelvi, hanem történeti kérdés. Igen zavaró az újkori részben a „Magyarhonban élő nemzetek és nemzetiségek" formula *(národy a národnosti žijúce v Uhorsku)*; a XVIII századba nézve aligha van értelme. A magyar történész persze előnyös helyzetben van a szomszéd országok kutatóival szemben, mivel nálunk a hatvanas években már nagyjából tisztázódott a feudalizmus-kori *haza, nemzet, honvédelem* fogalmának jelentésváltozása, értelmezhetősége – éppen a török- és Habsburg-ellenes küzdelmek forrásainak elemzése során.

Igen problematikus 1848–49 ábrázolása. A Štúr-féle Szlovák Nemzeti Tanács szervezte három katonai akció 19 oldalt tölt meg, a honvédsereg és a császári erők hadműveletei 4 oldalon foglaltatnak össze. A szabadságharc eseménymenetében marginális mjavai, szenicai összecsapás 4–5 oldalas taglalást kap, ezzel szemben Görgey felföldi hadjárata egy bekezdés erejéig jelenik meg, ahol is a branyiszkói áttörés egyetlen mondat. Magyarázattal maga a kötet előszava is szolgál: *a szlovák nemzeti mozgalom vezetői* nemzeti és szociális követeléseikkel kénytelenek voltak Bécshez fordulni, ez vezetett *a szlovák nép* fegyveres föllépéséhez. Úgymond, különösen a szeptemberi hadjárat volt nagy jelentőségű nemzeti szempontból, hiszen *a szlovák nemzet* első önálló fegyveres föllépése volt újkori történelme során. Megtudjuk, hogy néhány száz és hatezer fő között ingadozott az önkéntesek létszáma (Spira György max. 1700 főről tud). A szerzők nem hallgatják el, hogy ezek a katonák a felszerelés terén, harcászatilag, de gyakran erkölcsileg is kétes értékűek voltak, s objektívan kimutatják, hogyan szűkült le a Nemzeti Tanács mozgástere, rendelődött alá a császári hadvezetésnek, hajtott végre demoralizáló parancsokat (a grófjuk ellen lázadó parasztok ellen kellett vonulnia: eltiltották a széles körű agitációtól), hogy a végén már valamiféle pacifikáló zsandár-különítményként jelenjék meg számunkra. Az egész föllépés értékelése ismét megkísérli átfesteni a lehangolóra sikerült képet: igaz, hogy a gazdasági, politikai föltételek hiánya, a magyarosító nyomás, a széles néptömegek alacsony nemzeti öntudata miatt *a nemzeti agitációs munka* nem váltotta be Štúrék reményeit, a szlovák nép mégis első ízben gyülekezett saját vezetői köré, saját ideáljai, önállósága, a demokratikus változások elmélyítése érdekében. Arról viszont hallgat a könyv, hogy a fegyvert fogott szlovákok elsöprő tömege a honvédseregben harcolt: Beniczky Lajos bányavidéki önkéntesei pl. hősiesen kivették a részüket Eperjes fölszabadításából, s közülük sokan még Világos után egy hónappal sem tették le a fegyvert.

Mindezek mellett a kötetekben magyarellenes tételeket nem találunk, legfeljebb némi tartózkodás figyelhető meg. A betelepülő, kalandozó magyar harcost lehetett volna rajzzal, akár korabeli ábrázolással szemléltetni (hiánya azért furcsa, mert nyilazó avar lovas képe viszont megtalálható). Különösen bántó, hogy a színes képek között egyetlen negyvennyolcas honvédábrázolás, vagy csatajelenet sem kapott helyet, míg a kétes jelentőségű szlovák önkénteseket két illusztráción is megtekinthetjük. Viszont a szerzők Csák Mátét nem mint szlovák fejedelmet tárgyalják; nem *Szlovákia,* hanem *Magyarhon* a kereszténység védőbástyája, s az 1707-es ónodi országgyűlés turóci követeinek lemészárlását sem tekintik nemzeti kérdésnek (a romantikus szlovák nemzettudat fontos elemei voltak). Szakítanak a huszita jelenlét eleddig kötelező csehszlovák értelmezésével is: „Az összes szlovákiai huszita hadjárat zsákmányszerző jelleggel bírt, nagyon kevés közük volt a huszita mozgalom

által kitűzött eszmék terjesztéséhez." Figyelemre méltó, hogy a szlovákság jelképévé vált Jánošík csak a következő félmondatra méltó: „a legendás, egyébként egészen átlagos betyár".

A Szlovákia hadtörténete értékes, gazdag munka, mely közös megvitatást érdemelne, hiszen közös, sőt azonos múltunk tisztázása csak együttgondolkodás útján válik lehetővé.

Ábrahám Barna

FORT

The International Journal of Fortification and Military Architecture

Azt hiszem, meglehetősen ritka, hogy a Hadtörténelmi Közlemények „Szemle" rovatában folyóiratot ismertessenek. Hogy mégis erre vállalkozom, azt a kiadvány jelentősége és egyedisége indokolja.

A folyóirat Magyarországon minden bizonnyal csak a Hadtudományi Könyvtárban olvasható, ahová az első példány, az 1995-ben megjelent 23. szám, nemrég érkezett meg.

A folyóirat évente egyszer jelenik meg és a londoni székhelyű Fortress Study Group adja ki. A társaságot 1975-ben alapították, tagjai között olyan nagyhírű szakembereket találunk, mint Christopher Duffy, John Rigby Hale, Quentin Hughes és Simon Pepper. Megalakulásuk óta huszonnégy számot adtak ki. A folyóirat témakörét tekintve felöleli az erődépítészet és az erődítmények fegyverzetének valamennyi vonatkozását, különös tekintettel a tüzérség megjelenése utáni időszakra.

Néhány korábbi szám tartalomjegyzékét áttekintve azt láthatjuk, hogy a fő irányvonalon belül valóban széles teret biztosítanak a témaválasztásra: szerepel az olasz várépítészet éppúgy, mint a második világháború erődvonalai. A tág időhatárok mellett szélesek a földrajzi határok is: valamennyi földrész erődítményei megtalálhatók a tanulmányokban. Mindez lehetőséget nyújt a hazai kutatóknak, hogy nálunk teljesen ismeretlen területeken is tájékozódjanak e témakörben.

A már említett 23. szám is meglehetősen „egzotikus" tartalmú tanulmányokat közöl. Az első (*C. H. Bogart:* Fort Harrod, Kentucky. A Colonial Frontier Fort) az európai telepesek által a XVIII. században létesített, fából emelt blokkházakról és erődítményekről szól. Bemutatja a bevándorlás irányát, helyét, a építés módját, az ott zajló életet. Számos rajz és a rekonstruált épületek fényképei teszik az írást szemléletessé. A második tanulmány (*F. Garie:* Australian Colonial Forts.) az Ausztráliában a XIX. században az angolok által emelt partvédő erődöket mutatja be, szintén sok fényképpel illusztrálva. Megdöbbentő képeket és adatokat találunk itt eme kő-, beton- és vasmonstrumok méreteiről. A védműveket területenként, helyszínenként (városonként) veszi sorra, azokon belül pedig részletesen leírja az egyes ütegek célját, szerkezetét, fegyverzetét. A cikket adattár egészíti ki. Az ezt követő tanulmány (*T. C. McGovern:* Manila Bay. The American Harbour Defences) a Fülöp-szigeteken, a Manilai-öbölben és környékén az amerikai haditengerészet által létesített monumentális védműveket ismerteti. Leírja keletkezésük történetét (1885–1917), az 1942-es, japánok elleni védelem és az 1945-ös visszafoglalás eseményeit, ütegeik technikai paramétereit. Kettőt közülük külön is érdemes kiemelni: az egyik az öböl bejáratánál fekvő Corregidor sziklaerőd, amelyet a fanatikus japán védők az utolsó emberig védtek; a másik a „Concrete Battleship", azaz egy csatahajóra emléketető formájú betonbunker, amelyet szabályos iker lövegtornyokkal, és kazamatázott ágyúkkal szereltek fel. Európai témát taglal az utolsó két írás. Az egyik (*C. A. Clerici - E. Vajna de Pava:* Coastal

Defences of Genoa during the Second World War) a Genoa körül a németek és az olaszok által emelt erődrendszert mutatja be, a másik (*M. Locock:* A Second World War Anti Aircraft Battery near Newport, Gwent) egy régészeti feltárás miatt bontásra ítélt beton légvédelmi állást ír le.

A tanulmányok a mindenütt bőséges kép- és fotóanyagon kívül bibliográfiát és jegyzeteket is tartalmaznak, igaz, mérsékelt mennyiségben. Nem hiányzik természetesen a könyvismertetési rovat sem.

Mindenképpen említést érdemel a folyóirat külső megjelenése, amely a gondos tipográfiai és nyomdai munka eredményeképp rendkívül tetszetős.

A folyóirat lehetőséget nyújt olvasóinak a társasághoz való csatlakozásra, mivel mellékletében megtalálható belépési nyilatkozat (az éves tagdíj 20 font), továbbá lehetőség van a korábbi számok megrendelésére is (15 font/darab).

Domokos György

KRÓNIKA

DOMOKOS GYÖRGY

A CASTRUM BENE EGYESÜLET III. VÁNDORGYŰLÉSE

Sárospatak, 1997. május 23-25.

Ha egy sorozat jó, azt folytatni kell. Nem túl gyakori, hogy ezt valaki egy immár évről-évre megismétlődő tudományos konferenciával kapcsolatban jelentse ki. Márpedig e megállapítás tökéletesen igaz a Castrum Bene Egyesület III. vándorgyűlésére. A helyszín, a sárospataki vár Vörös–tornya igazodott a témához (vagy fordítva?), mivel a konferenciát „A torony a várépítészetben" címmel tartották. Már maga a téma különösen sok vitára ad okot, főként a torony kialakulását, fejlődését illetően. Hazai viszonylatban ehhez hozzájárul még az is, hogy többen problematikusnak találják a Gerő László által bevezetett és használt „öregtorony" kategóriát.

A vándorgyűlést és a hozzá kapcsolódó konferenciát május 23-án kora délután *Feld István* elnök nyitotta meg. Ezután *J. Dankó Katalin*, a rendezvény házigazdája üdvözölte a megjelenteket, majd ilyen minőségében röviden bemutatta a pataki vár(ak) történetét: a mai vártól 15 km-re északra állt árpádkori hegyi várét, a Mátyás király idején megerődített Pálóczy–udvarházét és az 1528 után épült mai várét. Tekintettel az előadások nagy számára és a viszonylag kevés időre, a munka rögtön kezdetét vette. Ahogy ez már szokás, az első napon a konferencia helyszínének közelében levő várakról szóltak az előadások.

Elsőként *Nováki Gyula* (Budapest) ismertette az időközben elhunyt Sándorffy György által kidolgozott és kettejük által alkalmazott, rendkívül egyszerű terepfelmérési módszert. Ennek segítségével számos, eddig fel nem tárt erődítmény sikerült gyorsan és pontosan lerajzolniuk. A gyakorlati eredményeket, vagyis a Zempléni–hegységben készített felméréseket a Sándorffy helyébe lépett *Sárközy Sebestyén* (Miskolc) ismertette. *Simonyi Erika* (Magyar Nemzeti Múzeum) a Felsőzsolca–Várdombon végzett feltárást mutatta be, amelynek során egy árpádkori kisvár, többszörös árokkal körülvett lakótorony került napvilágra. Ez utóbbi építésmódját is sikerült tisztázni: a kőből épült négy sarokpillér közé fából rakták a falat, amit azután betapasztottak. *Német Péter* (Nyíregyháza) Szabolcs–Szatmár–Bereg megye korai sáncvárainak bemutatásakor a régészeti munkával párhuzamosan folytatott okleveles kutatások fontosságát hangsúlyozta, melyek segítségével eddig nem ismert várakra sikerült rábukkannia. *Simon Zoltán* (ÁRMK, Budapest) szintén az említett megye várait vizsgálta. Ehhez a Dénes József által összegyűjtött adatokat vitte térképre. Beszámolt a füzéri várban általa végzett ásatások helyzetéről is.

Az előadások után a nagyszámú, közel száz főnyi résztvevő, két csoporban, Feld István és J. Dankó Katalin vezetésével bejárta a Vörös torony szintjeit. Tájékoztatást kaptunk a feltárási munkák eredményeiről, a restaurálási munkák problémáiról (szabad-e újjáépíteni az elpusztult részeket?), a torony egyes helységeinek (feltételezett) funkciójáról. Ekkor, és később az előadások során is többször kiemelték, hogy a Vörös torony teljesen egyedi, a katonai, valamint a reprezentatív és lakófunkciót sajátosan ötvöző építmény. Ezt követően részt vettünk a „Zemplén őskora" című kelet–szlovákiai vendégkiállítás megnyitóján. A nap hivatalos programját az Egyesület rendes tagjainak közgyűlése zárta, ahol meghallgattuk *Feld István* elnök beszá-

molóját az előző évi eseményekről, majd néhány anyagi és szervezeti kérdésben döntöttünk.

A nap fénypontját, legalábbis az eredményes szellemi munkához olyannyira nélkülözhetetlen megfelelő táplálkozás szempontjából, a vár újonnan helyreállított konyhájában elfogyasztott reneszánsz vacsora jelentette. Természetesen az ilyen események, mint mindig, most is jó alkalmat adtak a „gyümölcsöző két- és többoldalú szakmai kapcsolatok" kiépítésére.

A másnapi előadások sorozatát *Bozóki Lajos* (Országos Műemlékvédelmi Hivatal) nyitotta meg, aki a visegrádi Salamon–torony bemutatásán keresztül világította meg a lakótorony funkcióváltozásait. Kifejtette véleményét a Gerő–féle „öregtorony" fogalmával kapcsolatban, amelyet a maga részéről elfogadhatóbbnak ítélt „menedéktorony" névvel említett, s rámutatott a funkciós különbségekre. Ezt követően két külhoni szakértő emelkedett szólásra. *Tomás Durdik* (Prága) a csehországi, *Adrian Rusu* (Kolozsvár) az erdélyi várak tornyairól beszélt. *Vukov Konstantin* (Művelődési és Közoktatási Minisztérium) az esztergomi Fehér–toronyban és a hozzákapcsolódó ún. Szent István teremben végzett feltárási munkáit ismertette. Ennek során a közlekedési rendszer rekonstrukciójából igyekezett az egyes helyiségek funkcióira következtetni. Véleménye szerint a közlekedési rendszer zártsága arra utal, hogy az épületrész egykor feltehetően a királyi család magánlakosztálya volt. *Magyar Károly* (Budapesti Történeti Múzeum) a budavári István–torony keletkezési időpontjával kapcsolatos újabb kutatások eredményeiről szólt. Véleménye szerint lehetséges, hogy a torony nem Anjou István, hanem V. István személyéhez köthető, s ennélfogva építési ideje is korábbra, a XIII. század második felére datálható. *Horler Miklós* a simotornyai várban végzett korábbi feltárások eredményeit ismertette. Eszerint a XIII. századi „Simon tornya" a mai toronnyal átellenes oldalon állt, kiegészítve egy kőfallal körülvett udvarral. Kifejtette véleményét az „öregtorony–kérdéssel" kapcsolatban is, s szerinte a két típus Magyarországon nem különböztethető meg. *Feld István* (Miskolc–Sárospatak) a XIII. századi nemesi várak tornyait és azok funkcióváltásait vizsgálta. Megállapította, hogy a lakófunkciót a palota, a katonai feladatokat pedig a menedéktorony vette át. *Miklós Zsuzsa* (Magyar Tudományos Akadémia) a légifotózás segítségével újabban megtalált Tolna megyei toronyvárakról tartotta előadását. *Valter Ilona* (Országos Műemlékvédelmi Hivatal) a jáki földesúri központ feltárt toronyépületét, illetve a mai templom alatt megtalált, analógiák alapján XII. századira keltezett rotundát mutatta be. *Majher Tamás* (Szécsény) a gyarmati vár történetét és a városban végzett feltárások eredményeit ismertette. *Szekér György* (Országos Műemlékvédelmi Hivatal) a – mint említettem – teljesen egyedi szerkezetű sárospataki torony előképeit és analógiáit gyűjtötte össze: a szerednyei, a vöröstoronyi tornyokat, a szebeni városháza Altenberger–lakótornyát és a lengyelországi toronypalotákat mutatta be. A konferenciát az ifjabb nemzedék, az egyetemisták előadásai zárták le. *Terei György és Kulcsár Mihály* a Vasztélypuszta–Várdombon végzett ásatásokról, *Major Balázs* a szentföldi keresztes donjonokról szólt (mindhárman az ELTE hallgatói).

A második nap délutánján meglátogattuk a közeli Komlóska falu melletti hegy tetején állt egykori Solymos vár csekély maradványait. A sáros hegyoldal megmászásában megfáradt csapat végül a komlóskai polgármester által adott fogadáson – jelen esetben egy kiadós szalonnasütésen – nyerhette viszsza az elvesztett kalóriákat.

A konferencia utolsó napján a Zempléni hegység három szép várromját látogattuk meg. Imádságaink meghallgattatásra találtak, mert az előző két esős nap után végre ragyogó napsütésben tehettük meg az utat. Elsőként a füzéri várhoz másztunk fel, ahol a feltátást vezető régész, *Simon Zoltán* volt a vezetőnk. Regéc felé menet megálltunk a szépen felújított, de üresen álló gönci kastélynál. Nem kevésbé meredek úton jutottunk fel Regéc impozáns romjaihoz. Szomorúan állapítottuk meg, hogy ha nem történik intézkedés, e hatalmas rom néhány év múlva teljesen el fog tűnni. Ebből a szempontból sze-

rencsésebb helyzetben van Boldogkő vára, amely már átesett helyreállításon. A várban található kiállítás azonban mind szakmai, mind esztétikai szempontból meglehetősen kiábrándító élményt nyújtott. A kirándulás és a vándorgyűlés a szerencsi vár megtekintésével ért véget.

Befejezésképpen visszatérek a beszámolót indító gondolatomhoz: a konferencia jó volt. És manapság már ez sem csekélység.

MAKAI ÁGNES

„FORTITUDINI – A VITÉZSÉGNEK"

Emlékkiállítás a Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. évfordulójára

1997. június 18 – szeptember 21.

„Fortitudini – A vitézségnek" címmel nyílott kiállítás 1997. június 18-án a Hadtörténeti Múzeumban. A latin felirat a Habsburg–birodalom legelső, egyben Európa egyik legrégebbi és legrangosabb katonai érdemrendjének jelmondata. A júniusi dátum a hétéves háború 240 évvel ezelőtt, 1757-ben vívott ütközete, a III. Frigyes porosz seregén Kolin mellett aratott osztrák győzelem napja. E nagy jelentőségű katonai siker megörökítésére alapította Mária Terézia királynő „a hűség, vitézség és eszélyesség kitüntető jutalmazására" a birodalom, majd a Monarchia fennállása idején elérhető legmagasabb – s igen ritka, 1757–1931 között csupán mintegy 1240 esetben odaítélt – katonai érdemrendet. Ez a kitüntetés a hadsereg tisztjeinek álma volt, számos olyan hőstett végrehajtására sarkallta őket, amelyek – egy-egy sorsdöntő ütközeten fordítva – a történelem menetét is befolyásolták.

A Mária Terézia Rend a Monarchia felbomlásakor Ausztriában törvény szerint megszűnt. A rend káptalanja azonban még az időközben elhalálozott utolsó nagymester, I. (IV.) Károly császár és király rendelkezése értelmében, s az osztrák kormány hallgatólagos jóváhagyásával 1931-ig végezte az első világháborús kitüntetési kérelmek elbírálását.

A sajátos magyar közjogi értelmezésből adódó továbbélése folytán osztrák–magyar közös múltunk e patinás kitüntetése végül magyar rendként szűnt meg 1945-ben.

A kiállítás ötletét a rendalapítás jubileuma adta. Nem hallgatható el, hogy a Mária Terézia Rendnek ma Magyarországon rendkívül kevés emléke található. Ennek oka részben az, hogy a rend irattárát a bécsi Kriegsarchiv, az alapszabály értelmében a rendlovagok halála után a kancelláriának visszaszolgáltatandó rendjelvényeket pedig, 1886 óta, a Heeresgeschichtliches Museum őrzi. Igaz, az 1918-ban létrejött magyar Hadtörténeti Múzeum jogot formált a magyarországi rendlovagok hagyatékára, kezdeményezte is a Bécsben őrzött magyar vonatkozású rendjelek egy részének átadását és kiállításának 36. termében a rend nálunk összegyűjthető emlékeit példás kegyelettel be is mutatta, a kiállított anyag jó része azonban – a Hadimúzeum más gyűjteményeivel egyetemben – a második világháború idején a hadicselekmények áldozatává lett.

A jelenlegi kiállításon szereplő tárgyak és dokumentumok tehát – amelyek részint a múzeum megmaradt régi, illetve a háború utáni újabb gyűjtéséből, magángyűjteményekből és nem utolsó sorban a rendlovagok családi hagyatékából származnak – ‚tekintettel az ismertetett körülményekre, rendkívül ritka, és becses ereklyék.

Értelemszerű, hogy elsősorban magyar vonatkozású anyagunk van, igyekeztünk azonban a rend „nemzetek, országok fölötti"

jellegét érzékeltetni: a magyar lovagok emlékeinek bemutatása mellett az olykor ellenfeleink táborában jeleskedő kitüntetetteket is megidéztük.

A kiállítás a rend történetének időrendjét követi. Az alapítót, Mária Terézia magyar királynőt ábrázolja a Martin v. Meytens (1695–1770) bécsi udvari festő alkotta „hivatalos" arcképről készült, finom kidolgozású olajportré. A kolini csatát megjelenítő metszet, a rend első és későbbi, módosított alapszabályai, az alapítás emlékérmei eredetiben, míg a rendjel színes tervrajza, az első avatás – promóció – rendje, s más korai dokumentumok másolatban láthatók az első vitrinben. Gr. Nádasdy Ferenc lovassági tábornok, a kolini csata hőse az első avatáson harmadikként kapta meg a rend nagykeresztjét, ő volt a rend első magyar nagykeresztes vitéze. Ugyancsak 1757-ben, Berlin megsarcolásáért kapott nagykeresztet (altábornagyként) a legendás Hadik András gróf. Márkás porcelán lovasábrázolását, természetesen, a Mária Terézia Rend vállszalagja ékesíti. Nagy valószínűséggel br. Splényi Gábor altábornagy személyéhez kapcsolható a kiállított szép, korai típusú középkereszt, amelyet a lovagkereszttel egyazon évben, 1789-ben nyert el.

Kiemelkedően érdekes és sérülékeny volta miatt ritkaságnak tekinthető az – a barokk és rokokó portrékészítés kedvelt technikáját alkalmazó, gondosan kidolgozott – viaszszobor, amely br. Kray Pál táborszernagyot (1735–1804) ábrázolja. Kray 1789-ben lovagkeresztet, 1793-ban középkeresztet kapott.

Br. Alvinczy József tábornagy, akit több ábrázoláson is bemutatunk, 1779–1794 között a rend mindhárom fokozatát kiérdemelte. Hasonló megbecsülésben a rend fennállása során mindössze kilenc lovag részesült.

XIX. századi történelmünk számos olyan ismert katona-személyiségének – köztük Simonyi „óbester, a legvitézebb huszár", Radetzky tábornagy, Alfred Windischgrätz herceg, az 1849-ben Budavár osztrák parancsnokaként elesett Hentzi vezérőrnagy, vagy Haynau táborszernagy – portréját sorakoztatjuk föl, akikről kevesen tudják, hogy a legmagasabb katonai érdemrend birtokosai voltak.

A kitüntetésre érdemesített haditettek tényleírásai, amelyek vaskos kötetekben jelentek meg, értékes hadtörténelmi források. E könyvritkaságok most kiállításunkon láthatók.

Mivel a Mária Terézia Rendet harctéri érdemekért adományozták, előfordult, hogy – háborúmentes időszakokban – évtizedekig nem avattak új lovagot. Így történt ez a Monarchia fennállásának utolsó évtizedeiben, 1878-tól az első világháborúig. Az 1866-ban lovagkereszttel kitüntetett br. Fejérváry Géza táborszernagy, honvédelmi miniszter (1884–1903) és miniszterelnök (1905–1906), akinek szolgálati atilláját állítottuk ki, utolsó lovagként1914-ben halt meg.

A középső vitrinekben egyedi tárgyak sorakoznak: a rend nagykeresztje, vállszalagon, csillaggal, középkeresztje és lovagkeresztjei; díszes, „kutyabőrre" rajzolt adományozási okirat 1790-ből gr. Bolza Antal alezredes számára, amely nem csak a kitüntetés tényét, hanem a vitéz tett leírását is magába foglalja; a cs. kir. 12. (nádor) huszárezred osztályzászlója, amelyen az uralkodói címert többek között a Mária Terézia Rend jelvénye ékesíti; egy későbbi, már más típusú adományozási okirat 1866-ból, valamint számos uralkodónagymestert, rendi tisztségviselőt és rendlovagot ábrázoló emlékérem.

Az első világháború idején benyújtott kitüntetési kérelmek hosszú évekre munkát adtak a rendi káptalan döntnökeinek. A rend e korszakban kitüntetett tagjai közül Karlovszky Bertalan 1926-ban készült festménye a középkeresztes későbbi magyar rendkancellárt, Habsburg József főherceg tábornagyot, Udvardy Flóra 1923-ban készített portréja vitéz br. Szurmay Sándor lovagkeresztes tábornokot, magyar rendi tisztségviselőt, Hoffmann Géza 1929-ben alkotott festménye pedig Wulff Olaf ellentengernagy, lovagkeresztes vitézt ábrázolja. Művészi értéke miatt kiemelésre kívánkozik I. (IV.) Károlynak, a nagykereszt tulajdonosának, a rend utolsó nagymesterének Ligeti Miklós által, a háború idején, a főhadiszálláson mintázott bronz mellszobra.A „hagyományos" műalkotások sorát az első világhábo-

rútól bőséges fényképanyag egészíti ki.

Az első világháború korszakához kapcsolódó anyagban több, személyhez köthető tárgyat is láthat a látogató: József főherceg tábori és társasági sapkáját, vitéz br. Heim Géza lovagkeresztes vezérőrnagy „Waffenrockját", Boroević Szvetozár középkeresztes tábornagy kardját, Kratochwil Károly altábornagy, lovagkeresztes vitéz alumínium sisakját. Különösen értékesek ennek a generációnak az utóbbi években, évtizedben döntően családi tulajdonból nyilvánosság elé került rendjelei: Klempa Kálmán vezérőrnagy lovagkeresztje és a rend alapításának 170. évfordulója emlékére csináltatott Terézia gyűrűje, József főherceg középkeresztjének, Horthy Miklós kormányzó lovagkeresztjének viseleti példányai, Kratochwil Károlynak, múzeumunk volt igazgatójának lovagkeresztje, Heim Géza miniatűr rendjelvénye és Terézia gyűrűje.

Mivel a magyar rendlovagok arra irányuló kísérletei, hogy a rend székhelye és a rendi káptalan Ausztriából Magyarországra kerüljön, kudarcot vallottak, 1930 után megalakult a Mária Terézia Rend magyar rendirodája, 1938-ban pedig Horthy kormányzó elrendelte, hogy ameddig a királyi hatalomban foglalt jogokat Magyarországon kormányzó gyakorolja, a Mária Terézia Rend nagymesteri teendőit is a kormányzó látja el. Ezzel a lépéssel a rend a magyar törvények értelmében adományozhatóvá vált. A második világháború során számos folyamodvány ügyében döntött a két ízben összeült rendi káptalan, de új lovagot csak egyet avattak.

A kiállítás befejező részében a magyar rendiroda működésének dokumentumai, a folyamodók névsorai, a káptalan résztvevőinek bírálatai, s nem utolsó sorban az 1944. január 24-én lezajlott ünnepélyes avatás képei kerültek a vitrinekbe. Ezen a kiállításon látható először a második világháború egyetlen Mária Terézia Renddel kitüntetett lovagjának, Oszlányi Kornél vezérőrnagynak, a Donnál harcolt m. kir. 9. honvéd könnyűhadosztály parancsnokának lovagkeresztje.

A budai várban működött magyar rendiroda anyaga Budapest ostroma során megsemmisült, csupán azok a dokumentumok menekültek meg, amelyeket az utolsó rendi ügyvivő, Góthay Béla ny. vezérőrnagy a lakásán őrzött. Ezek az iratok – egy részük a kiállításon látható –,valamint a bélyegzők a rend megszűnésekor, 1945 nyarán a Hadtörténeti Levéltárba és Múzeumba kerültek.

A kiállítás az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány 3990/1945. M. E. számú, a katonai Mária Terézia Rendet feloszlató rendeletével zárul.

A Hadtörténeti Múzeum legtöbb kiállításán láthatók rendjelek, rendeztünk már több, reprezentatív kitüntetéskiállítást is, de ez a tárlat az első, amely egyetlen katonai rend emlékeire irányítja a figyelmet. Teljességre nem törekedhettünk, a hozzáférhető anyag szabta meg a terjedelmet. Köszönettel tartozunk a Nemzeti Múzeum Éremtárának, a magángyűjtőknek és a rendlovagok azon leszármazottainak, akik ereklyéik kölcsönzésével gazdagították kiállításunkat.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ZAKAR PÉTER — A magyar hadsereg tábori lelkészeinek szolgálati viszonyai 1848-49-ben. 207

NYÁRÁDY GÁBOR — Júdáspénzért a bajtársakat... Adatok az Almásy-Nedeczky – szervezkedés történetéhez, 1864..... 229

KÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS — A „rettenthetetlen" zászlótartó. Püspöky Grácián, 1817-1861..... 286

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS — A muhi csata, 1241. április 11. 296

SÜTTŐ SZILARD — Cudar Péter árulása, 1382..... 311

FALLENBÜCHL ZOLTÁN — A császári sereg összetételéhez Magyarországon 1663-ban..... 322

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

RÁKÓCZY ROZÁLIA — Regulamentum militare, 1699..... 326

PATAKY IVÁN — A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában..... 355

VITA

ÖLVEDI IGNÁC — A történész bizonyítson és ne politizáljon! *Ungváry Krisztián* „Sztálin és a háború" című írásához..... 388

SZEMLE

RICHARD W. KAEUPER - ELSPETH KENNEDY — The book of Chivalry de Geoffroy de Charny (*Veszprémy László*)..... 394

ROSS HASSIG — Aztec Warfare. (*Veszprémy László*)..... 395

* * * — Örmények a szabadságharcban *(Hermann Róbert)*.. 396

WILLIAM LAIRD KLEINE-AHLBRANDT — The Burden of Victory. France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919-1925 *(Balla Tibor)*..... 399

* * * — Reichswehr und Rote Armee. Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Russlands 1925-1931 *(Balla Tibor)*..... 401

KIM SALOMON — Refugees in the Cold War. *(Horváth András)* 402

A. VARGA LÁSZLÓ (SZERK.) — 1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára (*Markó György)*..... 407

PATAKY IVÁN
* * *
* * *

A vonakodó szövetséges (*Balló István*)..... 409
Vojenské dejiny Slovenska I-III. *(Ábrahám Barna)* 411
FORT. The International Journal of Fortification and Military Architecture (*Domokos György*)..... 416

KRÓNIKA

DOMOKOS GYÖRGY

A Castrum Bene Egyesület III. vándorgyűlése, Sárospatak, 1997. május 23–25. 418

MAKAI ÁGNES

„Fortitudini – A bátorságnak.".Emlékkiállítás a Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. Evfordulójára. 1997. június 21 – szeptember 21. ... 420

CONTENTS

STUDIES

PÉTER ZAKAR — The Rank Conditions of the Field Chaplains of the Hungarian Honvéd Army in 1848–1849 207

GÁBOR NYÁRÁDY — Blood Money for the Comrades... Contributions to the History of the Almásy-Nedeczky–Combination, 1864 229

PUBLICATIONS

ANDRÁS MOLNÁR — The „Intrepid" Standard-Bearer. Grácián Püspöki, 1817–1861 286

WORKSHOP

LAJOS NÉGYESI — The Battle at Muhi, 11 April 1241 296

SZILÁRD SÜTTŐ — The Betrayal of Péter Cudar, 1382 311

ZOLTÁN FALLENBÜCHL — Contributions to the Composition of the Imperial Army in Hungary in 1663 322

HISTORICAL SOURCES

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Regulamentum Militare, 1699 326

IVÁN PATAKY — The Contribution of the Hungarian People's Army to the Occupation of Czechoslovakia in 1968 355

DISPUTE

IGNÁC ÖLVEDI — A Historian Should Evidence and Not Talk Politics! Thoughts Concerning *Krisztián Ungváry*'s „Stalin and the War" 388

REVIEW

RICHARD W. KAEUPER – – ELSPETH KENNEDY ROSS HASSIG — The Book of Chivalry of Geoffroy de Charny *(László Veszprémy)* 394

Aztec Warfare *(László Veszprémy)* 395

* * *

Armenians in the War of Liberation.*(Róbert Hermann)* 396

WILLIAM LAIRD KLEINE–AHLBRANDT — The Burden of Victory. France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919–1925 *(Tibor Balla)* 399

* * *

Reichswehr und Rote Armee. Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Russlands 1925–1931 *(Tibor Balla)* 401

KIM SALOMON — Refugees in the Cold War *(András Horvát)* 402

LÁSZLÓ A.VARGA (ED.) — 1956 in Nógrád County. A Chronology and Collection of Personal Data *(György Markó)*..... 407

IVÁN PATAKY — The Reluctant Ally *(István Balló)*..... 409

* * * — Vojenské dejiny Slovenska I-III. *(Barna Ábrahám)* 411

* * * — FORT. The International Journal of Fortification and Military Architecture *(György Domokos)*..... 416

CHRONICLE

GYÖRGY DOMOKOS — 3rd Itinerary Congress of the „Castrum Bene" Association. 23-25 May 1997, Sárospatak..... 418

AGNES MAKAI — „Fortitudini". Exhibition commemorating the 240th anniversary of the foundation of the Military Maria Theresia Order. 21 June – 21 September, 1997..... 420

TABLE DES MATIERES

ETUDES

PÉTER ZAKAR — Les conditions de service des aumôniers militaires de l'armée hongroise en 1848-49 207

GABOR NYÁRÁDY — Eléments sur l'histoire de l'organisation d'Almásy–-Nedeczky, 1864 229

COMMUNICATIONS

ANDRÁS MOLNÁR — „L'intrépides" porte-drapeau. Grácián Püspöky, 1817-1861 286

ATELIER

LAJOS NÉGYESI — La bataille de Muhi, le 11 avril 1241 296

SZILÁRD SÜTTŐ — La trahison de Péter Cudar, 1382 311

ZOLTÁN FALLENBÜCHL — La composition de l'armée impériale en Hongrie en 1663 322

PUBLICATIONS DES SOURCES

ROZÁLIA RÁKOCZY — Regulamentum militare, 1699 326

IVÁN PATAKY — La participation de l'Armée Populaire Hongroise dans l'occupation de la Tchécoslovaquie en 1968 355

DISPUTE

IGNÁC ÖLVEDI — Que l'historien prouve, au lieu de parler politique! A propos de l'étude de *Krisztián Ungváry*, intitulée „Staline et la guerre" 388

REVUE

RICHARD W. KAEUPER - ELSPETH KENNEDY — The book of Chivalry de Geoffroy de Charny (*László Veszprémy*) 394

ROSS HASSIG — Aztec Warfare. (*László Veszprémy*) 395

* * * — Arméniens dans la guerre d'indépendance de 1848-49 *(Róbert Hermann)* 396

WILLIAM LAIRD KLEINE-AHLBRANDT — The Burden of Victory. France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919-1925 *(Tibor Balla)* 399

* * * — Reichswehr und Rote Armee. Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Russlands 1925-1931 *(Tibor Balla)* 401

KIM SALOMON — Refugees in the Cold War. *(András Horváth)* 402
LÁSZLÓ A. VARGA (RED.) — La chronologie et la documentation personnelle de 1956 au comitat Nógrád *György Markó)*..... 407
IVÁN PATAKY — L'allié récalcitrant *(István Balló)*..... 409
* * * — Vojenské dejiny Slovenska I-III. *(Barna Ábrahám)* 411
* * * — FORT. The International Journal of Fortification and Military Architecture *(György Domokos)*..... 416

CHRONIQUE

GYÖRGY DOMOKOS — Le IIIe congrès ambulant de l'association „Castrum Bene" à Sárospatak, du 23 au 25 mai 1997..... 418
AGNES MAKAI — „Fortitudini". Exposition pour le 240e anniversaire de la fondation de l'Ordre Militaire Marie-Thérèse du 21 juin au 21 septembre 1997..... 420

INHALT

STUDIEN

PÉTER ZAKAR — Die Dienstverhältnisse der Feldgeistlichen der Ungarischen Armee in den Jahren 1848–1849 207

GÁBOR NYÁRÁDY — Judaslohn für Kameraden ... Angaben zur Geschichte der Untergrundorganisation von Almásy–Nedeczky, 1864 229

MITTEILUNGEN

ANDRÁS MOLNÁR — Der „furchtloser" Fahnenträger. Grácián Püspöky, 1817–1861 286

WERKSTATT

LAJOS NÉGYESI — Die Schlacht bei Muhi von 1241 296

SZILÁRD SÜTTŐ — Der Verrat von Péter Cudar, 1382 311

ZOLTÁN FALLENBÜCHL — Zur Zusammensetzung der kaiserlichen Armee in Ungarn im Jahr 1663 322

QUELLENPUBLIKATIONEN

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Regulamentum militare, 1699 326

IVÁN PATAKY — Die Beteiligung der Ungarischen Volksarmee an der Besetzung der Tschechoslowakei im Jahr 1968 355

DISKUSSION

IGNÁC ÖLVEDI — Der Historiker muß beweisen und darf nicht politisieren! Zum Aufsatz „Stalin und der Krieg" von *Krisztián Ungváry* 388

RUNDSCHAU

RICHARD W. KAEUPER — ELSPETH KENNEDY — The Book of Chivalry of Geoffroy de Charny *(László Veszprémy)* 394

ROSS HASSIG — Aztec Warfare *(László Veszprémy)* 395

* * * — Die Armenier im ungarischen Freiheitskampfes *(Róbert Hermann)* 396

WILLIAM LAIRD KLEINE-AHLBRANDT — The Burden of Victory. France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919–1925 *(Tibor Balla)* 399

* * * — Reichswehr und Rote Armee. Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Russlands, 1925–1931 *(Balla Tibor)* 401

KIM SALOMON — Refugees in the Cold War *(András Horváth)* 402

LÁSZLÓ Á. VARGA — Die Chronologie und Prosopographie des Jahres 1956 im Komitat Nógrád *(György Markó)* 407

IVÁN PATAKY — Der zögernde Verbündete *(István Balló)* 409

* * * — Vojenské dejiny Slovenska I–III. *(Barna Ábrahám)* 411

* * * — FORT. The International Journal of Fortification and Military Architecture *(György Domokos)* 416

CHRONIK

GYÖRGY DOMOKOS — Die dritte Konferenz des Vereins „Castrum Bene", Sárospatak, 23–25. Mai 1997. 418

ÁGNES MAKAI — „Fortitudini". Ausstellung zum 240. Jahrestag der Errichtung des Militär-Maria Theresien-Orders, 21. Juni - 21. September, 1997. 420

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ПЕТЕР ЗАКАР — Условия службы военных священников в Венгерской армии в 1848-1949 гг. 207

ГАБОР НЬАРАДИ — Вознаграждение Иуды за камрадов... Материалы по истории организации Алмащи-Недецки, 1864 г. 229

ПУБЛИКАЦИИ

АНДРАШ МОЛЬНАР — „Неустрашимый"знаменосец. Грациан Пюшпёки, 1817-1861 гг. ... **286**

МАСТЕРСКАЯ

ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ — Битва в степи Мухи 11 апреля 1241 г. 296

СИЛАРД ШЮТТЁ — Предательство Петера Цудара, 1382 г. 311

ЗОЛТАН ФАЛЛЕНБЮХЛ — Материалы по составу императорской армии в Венгрии в 1663 году. 322

ИСТОЧНИКИ

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Regulamentum Militare (Военный регламент) 1699 г. 326

ИВАН ПАТАКИ — Сотрудничество Венгерской Народной армии в оккупации Чехословакии в 1968 г..... 355

ДИСКУССИЯ

ИГНАЦ ЭЛЬВЕДИ — Историк должен доказивать, а не заниматься политикой! По поводу статьи *Кристиана Унгвари* „Сталин и война". 388

ОБЗОР

РИХАРД В. КАЙПЕР – ЭЛСРЕТ КЕННЕДИ — The Book of Chivalry of Geoffroy de Charny *(Ласло Веспреми)*..... 394

РОСС ХАССИГ — Aztec Warfare *(Ласло Веспреми)*..... 395

* * * — Армяне в освободительной борьбе *(Родерт Херманн)*..... 396

ВИЛЬЯМ ЛЭРД КЛАЙНЕ-АЛЬБРАНДТ — The Burden of Victory. France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919–1925 *(Тибор Балла)*..... 399

* * * — Reichswehr und Rote Armee. Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Russlands 1925–1931 *(Тибор Балла)*..... 401

КИМ САЛОМОН — Refugees in the Cold War *(Андраш Хорват)*..... 402

ЛАСЛО ВАРГА (РЕД.) Хронология области Ноград и личный архив за 1956 год *(Дьёрдь Марко)* 407

ИВАН ПАТАКИ Отвиливающий союзник *(Иштван Балло)* 409

* * * Vojenské dejiny Slovenska I-III. *(Барна Абрахам)* 411

* * * FORT. The International Journal of Fortification and Military Architecture *(Дьёрдь Домокош)* 416

ХРОНИКА

ДЬЁРДЬ ДОМОКОШ III выездная сессия Общества „Castrum Bene" Шарошпатак, 23-25 мая 1997 г. 418

\АГНЕШ МАКАИ „Fortitudini". Мемориальная выставка по случаю 240 летней годовщине основания Военного Ордена Марии Терезии. 21 июня – 21 сентября 1997 г. 420

Ára: 170,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az "első közlés" kívánalmainak.
2. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.
3. A szerkesztőség optimálisnak az 1,5-2,5 ív (60-100.000 "n") terjedelmű kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni.
4. Folyóiratunk az évszázadokat - az idézetek, címek kivételével - római számmal jelöli.
5. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok is. A recenziók terjedelme az 5 kéziratoldalt (kb. 10.000 "n") lehetőleg ne haladja meg.

A számítógépes szövegfeldolgozás kívánalmai

1. Folyóiratunkat az ívből számítógépen állítjuk elő, ezért kérjük tisztelt szerzőinket, hogy írásaikat 3,5"-os kislemezen Word for Windows 6.0 (7.0) szövegszerkesztő programba írva juttassák el a szerkesztőségbe 1 kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében.
2. Az oldalszámokat az egyes lapoldalakon felülre kérjük.
3. A tabulátorral beállított bekezdés nem felel meg a kívánalmaknak; csak a bekezdés-formátumban beállított 0,45 cm-es bekezdést fogadjuk el.
4. Betűtípus: Times New Roman CE 10 (a betűtípus része a programnak).
5. A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük; a lábjegyzet-hivatkozás formátum Times New Roman CE 10 felső indexjel. A lábjegyzet szövege: Times New Roman CE 9.
6. A jegyzetapparátusban a hivatkozott művek szerzőjének neve kurziválandó; az oldalhivatkozás jele "o." és nem "p". A hivatkozások során a Hadtörténelmi Közleményekben a kiadót nem tüntetjük fel, csak a kiadás helyét és évét, a kiadás helyének rövidítetlen formájával: pl. "Budapest" és nem "Bp".
7. Táblázatok: nagy méretű táblázatok esetén (melyek meghaladják a szedéstükör szélességét [12,6 cm]) a táblázatokat kérjük a szöveg végére illeszteni, külön szakaszban.

110. ÉVFOLYAM 1997 SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Balla Tibor

Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai részvétele
a Scutari-válság rendezésében

Csetri Elek

„Katonának tött az átok."
Verbuválás és katonafogás Erdélyben
a francia és a napóleoni háborúk idején, 1792-1815

Perjés Géza

A brjanszki erdő aljában.
Harctéri élményeim
1942 augusztusától 1943 októberéig

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Koszó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Perjés Gábor orvos, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004-20171993. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H-1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: +36 (1) 156-9522, 156-9970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

110. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1997. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Csetri Elek*, a történelemtudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, ny. egyetemi tanár (Kolozsvár, Román Köztársaság); *dr. Domokos György*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Hermann Róbert* Ph. D., a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *Kovács Vilmos* őrnagy, a Hadtörténeti Múzeum főmúzeológus (Budapest); *Lenkefi Ferenc*, a történelemtudomány kandidátusa, főlevéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *Perjés Géza* (Budapest); *Ravasz István* őrnagy, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest); *Ungváry Krisztián* Ph. D. ösztöndíjas, ELTE BTK(Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2 – 4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 156–9522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Kiadó főigazgatója

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22., 1440. Telefon: 133–1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 680,–Ft, negyedévre 170,–Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219–98636 / 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H – 1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA KATONAI RÉSZVÉTELE A SCUTARI–VÁLSÁG RENDEZÉSÉBEN[1]

1913 tavaszán az éppen dúló első Balkán–háború közepette az európai nagyhatalmak diplomatáinak, katonai vezetőinek és közvéleményének figyelmét az ún. Scutari–válság kötötte le. A Balkán–félsziget délnyugati részén fekvő Scutari (Shkodra) jövőbeni hovatartozását illetően Montenegro és a vele szövetséges Szerbia, valamint a kontinens meghatározó hatalmai között nézeteltérés alakult ki, amely ráadásul magában hordozta az Ausztria–Magyarország és Montenegro közötti fegyveres konfliktus kitörésének lehetőségét is.

Az európai országok már 1912 őszén erőfeszítéseket tettek a balkáni válság kezelésére. Anglia november elején – Németország és Franciaország támogatásával – a konfliktus békés rendezése érdekében nagyhatalmi konferencia összehívását javasolta. A konferencia december 17-én ült össze Londonban, a St. James palotában az 1878-as berlini kongresszuson is jelen volt hat nagyhatalom küldöttei részvételével. Angliát külügyminisztere, Sir Edward Grey, Ausztria–Magyarországot, Franciaországot, Németországot, Olaszországot, Oroszországot londoni nagykövetük képviselte.[2] A zárt ajtók mögött folyó üléseken Grey elnökölt.

1913. december 16-tól szintén Londonban ülésezett a Balkán–szövetségbe tömörült államok (Bulgária, Görögország, Montenegro, Szerbia) és Törökország békekonferenciája. Az angol külügyminiszter tiszteletbeli elnökként az ítélőbíró szerepét töltötte be a balkáni kis államok egymással és a törökökkel folytatott területi vitáiban.[3]

A konferencia 1913. március 22-én döntést hozott arról, hogy Scutari városa a jövőben az önálló Albániához tartozzék, március 29-én pedig nemzetközi flottademonstrációról született döntés.[4]

[1] A tanulmány az 1995–96 folyamán a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként Bécsben végzett kutatásaim eredményeként született.

A korabeli földrajzi nevek írásmódja esetében a Hadtörténelmi Térképtár B III. a 34/4. jelzetű „A Balkán félsziget háború térképe. 1:1000.000. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet Részvény Társaság. Budapest 1914." térképén szereplőket vettem alapul, ezenkívül még a „Detailbeschreibung von Albanien. 1. Theil. Nord–Albanien mit den angrenzenden Theilen Dalmatiens und Montenegros. Wien. 1900." című kiadványt használtam.

[2] *Katrin Boeckh:* Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan. München, 1996. (a továbbiakban: *Boeckh*) 40–41. o.

A nagykövetek a felsorolás sorrendjében: Albert Mennsdorff-Poully gróf, Paul Cambon, Karl Max Lichnowsky herceg, Marquis Guglielmo Imperiali, Alexander Benckendorff gróf.

[3] *Boeckh:* i. m. 51–52. o.

[4] KAW MKSM 1913. 18-1/3-32.

Az antant–hatalmak felfogása szerint a flottatüntetés célja valójában nem Montenegro Scutariról való lemondásának a kikényszerítése, hanem a dunai birodalom önálló akciójának meggátolása volt.[5]

Az Osztrák–Magyar Monarchia önálló lépései

Ausztria–Magyarország Balkán-politikájában a századforduló idején az albán kérdés már kiemelt szerepet játszott. A félsziget keleti része Oroszország, nyugati fele viszont a Monarchia érdekszférájába tartozott, mely a török fennhatóság meggyöngülése után nem engedhette meg, hogy Albániát másik hatalom szállja meg. A dunai birodalom számára az albán területek stratégiai fontossággal bírtak: fennállott a veszélye annak, hogy az albán ügyekben szintén érdekelt Olaszország megveti a lábát az Adria szemben fekvő partján és lezárhatja a Földközi-tengerre vezető, a Monarchia számára létfontosságú szabad kijáratot. Az Osztrák–Magyar Monarchia érdekeinek természetesen az felelt volna meg a legjobban, ha a teljes albán etnikumot egy nemzetállamban sikerül egyesíteni. A nagyhatalmi érdekellentétek miatt azonban ezt nem tudta keresztülvinni. Mivel számára a tengerparti sáv lényegesen fontosabb volt, mint a belső területek, mindenképpen szerette volna elérni, hogy Scutari környéke az új albán államhoz tartozzon.

Az erőteljes orosz támogatást élvező Szerbia érdekei ütköztek ezzel a törekvéssel: a kis állam tengeri kijárathoz kívánt jutni és erre csak Észak-Albániában nyílt lehetősége. Mindezek magyarázzák, miért exponálta magát a dunai birodalom a válság során oly mértékben, hogy adott esetben háborúzni is hajlandó lett volna Scutari miatt. Mivel nem volt képes elfogadtatni a nagyhatalmakkal, hogy egyedül pacifikálja a területet, kénytelen volt részt venni a válság megoldását célzó nemzetközi akcióban.

A 30 000 fős, 2/3 részben mohamedánok, 1/3 részben keresztények lakta Scutarit a montenegrói és a szerb csapatok 1912 október végétől ostromolták. Montenegro elsődleges hadicélja a legnagyobb és legfejlettebb albán város és környéke megszerzése volt. A 26 000 török katona által védett és 1913 március végén már kb. 52 000 fő által körülzárt város ostroma a Szalonikiből (Thesszaloniki) görög hajókon Albániába szállított szerb csapaterősítések (mintegy 13 000 ember) beérkezte után március közepétől megújult hevességgel folyt. A Monarchia, hogy elérje az ostrom abbahagyását, blokád létrehozását helyezte kilátásba Montenegro partjai előtt, valamint ezzel összefüggésben a birodalom Montenegróval és a Szandzsákkal érintkező szárazföldi határainak egyidejű lezárását. Az intézkedések célja az lett volna, hogy megakadályozzák az élelembevitelt a kis királyság területére, illetve annak eljuttatását az ostromlókhoz. Március 18-án Berchtold külügyminiszter és Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök egy 3 hadihajóból, 1 nehéz-, és 1 könnyűcirkálóból, valamint egy torpedóflottillából álló flottaegység Cattaróba (Kotor) küldését kérte a Monarchia uralkodójától, aki beleegyezett a terv végrehajtásába.[6]

[5] *Hugo Hantsch:* Leopold Graf Berchtold. Graz–Wien–Köln, 1963. Bd. 1., 404. o.

[6] KAW KM 1913. Abt. 10. Nr. 652., 653., 654.; MKSM 1913. Nr. 780.

A hajóraj – amelybe a RADETZKY, a ZRÍNYI, az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND sorhajó, a SANKT GEORG és az ADMIRAL SPAUN cirkáló, valamint torpedórombolók tartoztak – március 19-én reggel futott ki Pola (Pula) kikötőjéből.[7]

A Monarchia tehát hozzálátott a flottatüntetés előkészítéséhez. A polai haditengerészeti parancsnokság március 20-án egyértelmű útmutatásokat kért a vezérkari főnöktől és a külügyminisztériumtól a várható akcióról.[8]

Conrad még március 19-én a következőket közölte a hadügyminisztérium tengerészeti szekciójával: a demonstráció egy diplomáciai akciót vezetne be, mely követelné, hogy Scutari ostromlói szüntessék be a semleges városrészek lövetését és engedjék el a város civil lakosságát. A haditengerészeti egységeknek a Bojana folyó torkolata előtt kellene nyomatékot adniuk a Monarchia követeléseinek, melyhez eszközül a szerb–montenegrói állások lövetése és az albán kikötőkbe irányuló további tengeri szállítások elfogása szolgálna.[9]

Conrad március 22-én a cattarói osztrák–magyar flottaegységnek kiadott parancsában hangsúlyozta: az akció célja Ausztria–Magyarország követeléseinek keresztülvitele a Scutarit ostromló két állam ellenében. A demonstrációban résztvevő hajók feladata a montenegrói és albán partvidék békeblokád alá vonása a dalmát határtól Cap Laghi-ig, Durazzótól (Durrësi) délre. A blokád – a szövetséges államok hajóit kivéve – bármilyen zászló alatt hajózó hadi- és kereskedelmi hajóra érvényes. Azokat a hajókat, amelyek felszólításra sem hagyják el a blokád területét, Polába kell kísérni. Később kiadandó rendeletre esetleg a hajók tüzérsége által a parton elérhető célokat is bombázni kell.[10]

A Monarchia Scutari polgári lakosságának élelmezése céljából segélyszállítmány küldéséről határozott, ezért 1913. március 24-én este a METKOVIC Lloyd-gőzöst – fedélzetén élelemmel, orvosokkal, ápolónőkkel, sátrakkal – Cattaróba küldték, ahová 26-án délelőtt meg is érkezett.[11] Az expedíció parancsnoka a 32. közös gyalogezredbe tartozó Elias Zsivkovics százados volt. E lépésről a szövetséges olasz kormányt diplomáciai úton értesítették, így március 30-án a PEUCETA szállítóhajó segélyszállítmányával a Cattarói-öbölben csatlakozhatott az osztrák–magyar hajóhoz. Április 24-én (a város 23-án került a montenegróiak birtokába) Montenegro uralkodója közölte, hogy királyságának viszonyai nem teszik lehetővé Scutari polgári lakosainak élelmezését, ezért az osztrák–magyar és olasz segélyexpedíciókat beengedik a városba; 27-én pedig már kifejezetten kérte is azok elindítását. Az osztrák–magyar vezetők és a többi nagyhatalom is attól tartott, hogy a segélyeket a katonaság élelmezésére fordítják majd, ezért a kis konvoj csak a montenegróiak kivonulása után, május 7-én ért a Bojana (Buna) torkolatához, Scutariba pedig 10-én délután.[12]

[7] KAW KM 1913. 10. Abt. Nr. 634., 652.

[8] KAW MKSM 1913. 66-5/11.

[9] Uo.

[10] KAW KM 1913. O.K./M.S. Nr. 1371.

[11] KAW MKSM 1913. 18-1/9-5.

[12] Diplomatische Aktenstücke betreffend die Ereignisse am Balkan. 13. August 1912. bis 6. November 1913. K. u. k Ministerium des Äussern. Wien. 1914. (a továbbiakban: Diplomatische Aktenstücke) 197., 241. o.; KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1965., 1853.; MKSM 1913. 18-1/3-85.

A flottademonstráció

Március 29-én tehát, mint említettük, Londonban döntés született egy nemzetközi flottademonstrációról Montenegro és Albánia partjai előtt. Oroszország egyetértett, de kinyilvánította, hogy nem vesz részt az akcióban. Franciaországot bízta meg képviseletével, mivel nehézségekbe ütközött volna orosz hadihajók küldése az Adriára: a Földközi-tengeren nem tartózkodott cári hajó.[13]

A londoni döntésnek eleget téve Ausztria–Magyarország április 1-én a cattaróiöbölben lévő meljinei bázisról az Oskar Hansa sorhajókapitány vezényelte ERZHERZOG FRANZ FERDINAND (fedélzetén Maximilian Njegovan ellentengernaggyal, az egész hajóraj parancsnokával), a báró Gottfried Mayern-Hohenberg sorhajókapitány parancsnokolta RADETZKY és a báró Alfred Koudelka sorhajókapitány által irányított ZRÍNYI sorhajót (más néven az első sorhajóosztályt); az ASPERN kiscirkálót (parancsnoka Paul Stupar fregattkapitány), valamint az ULAN (parancsnoka Anton Dolenc korvettkapitány), a SCHARFSCHÜTZE (parancsnoka Benno von Millenkovich korvettkapitány) és a DINARA (parancsnoka Wilhelm Buchmeyer korvettkapitány) torpedórombolót küldte az albán vizekre.[14] Njegovan admirális aznap azt a parancsot kapta, hogy Antivari (Bar) előtt várja be a többi nagyhatalom hajóit, majd azok parancsnokaival egyetértésben tegye meg a szükséges intézkedéseket.[15]

Április 2-án reggel a fenti hajók kifutottak támaszpontjukról és ugyanaznap délelőtt, Antivari előtt 8 tengeri mérföld távolságra lehorgonyoztak. Délután a GÄA is oda érkezett, fedélzetén szabadságról behívott osztrák–magyar legénységgel és egy tengerésztiszttel, akiket átadott a már ott lévő hajóknak. Április 3-án reggel az olasz FRAN-CESCO FERRUCCIO páncélos cirkáló (parancsnoka Giorgio de Pons sorhajókapitány), valamint az AMMIRAGLIO DI ST. BON (parancsnoka Goffredo Ginocchio sorhajókapitány) sorhajó érkezett be. Még aznap délután a német BRESLAU kiscirkáló (parancsnoka von Klitzing fregattkapitány) is befutott. Április 5-én reggel a KING EDWARD VII angol sorhajó (parancsnoka Edward Henry Fitzhardinge Heaton-Ellis sorhajókapitány, fedélzetén Cecil Burney altengernaggyal) és a francia EDGAR QUINET páncélos cirkáló (parancsnoka Albert Allaire sorhajókapitány), valamint az angol DARTMOUTH kiscirkáló (parancsnoka Henry Lancelot Mawbey sorhajókapitány) érkezett meg a találkahelyre. Délelőtt 9-re az öt európai nagyhatalom hajóiból álló nemzetközi flotta Antivari kikötője elé vonult.[16]

A flotta parancsnoka Cecil Burney rangidős angol altengernagy lett és őt választották meg a helyszínen létrehozott tengernagyok tanácsának elnökévé is.[17]

[13] KAW MKSM 1913. 18-1/3-32.; *Milan Nikola Vego:* The Anatomy of Austrian Sea Power 1904–1914. London – Ann Arbor, Michigan, 1982. (a továbbiakban: *Vego*) 310. o., HHSta PA. XII. Liasse XLV/11. 426. doboz. Április 5-én készült sz. n. angol nyelvű lista a résztvevő hajókról.

[14] *Hans Rohde*: Die Ereignisse zur See und das Zusammenwirken von Heer und Flotte im Balkankrieg 1912/13. Berlin, 1914. (a továbbiakban: *Rohde*)124–125. o.; *Vego:* i. m. 312. o.; *A Hadsereg*, X. évfolyam 11. szám, 1913. június 16. 166. o.

[15] Diplomatische Aktenstücke, i. m. 201. o.

[16] HHSta PA XII. Liasse XLV/11. 426. doboz, 1913. KM O.K./M.S. Nr. 1678., illetve április 5-i sz. n. lista a résztvevő hajókról.

[17] *Rohde:* i. m. 126. o.; *Vego:* i. m. 314. o.

Bécsből április 4-én a következő utasításokat küldték Njegovannak: az Antivari előtt horgonyzó flotta parancsnokaiból létrehozott tengernagyok tanácsa intézzen felhívást Montenegróhoz, melyben hangsúlyozzák: a nemzetközi hajóraj megjelenésének célja a londoni nagykövet konferencia március 22-i határozatának betartatása; ha azt nem teljesíti 24 órán belül, elrendelik a tengeri blokádot, egészen az északi szélesség 41° 15' magasságáig.[18]

Az április 5-én tartott első tengernagyi tanácskozáson lényegében elfogadták a Njegovan által előterjesztett követeléseket, hiszen Burney aznap táviratban jelezte a montenegrói kormánynak a flotta megjelenését és felszólította a nagyhatalmak követelésének (Scutari ostroma abbahagyásának) 24 órán belüli teljesítésére.[19]

A montenegrói kormány 6-án nemleges választ adott a követelésekre és közölte, hogy a nemzetközi flotta jelenlétével megsértette a semlegességi elvet. A még aznap tartott tanácskozáson Njegovan a blokád azonnali elrendelése mellett érvelt, azonban az angol és a francia parancsnokok kormányuk beleegyezése nélkül semmiféle konkrét intézkedés megtételére nem voltak hajlandók. Április 7-én Burney kormányától azt az utasítást kapta, hogy a már úton lévő, Albániába szerb csapatokat szállító görög hajókat a kikötés előtt figyelmeztesse. Az angol DARTMOUTH cirkálót Korfuig (Kérkira), az ASPERN cirkálót Durazzóig küldték el a szerb csapatszállítások és a parton uralkodó viszonyok felderítésére. A két hajó egy nap múltán visszatért Antivaribа.[20]

A DARTMOUTH Korfu szigetén egy görög hadihajót, egy torpedórombolót, és tizennyolc üres szállítógőzöst fedezett fel, csapatmozgást nem észlelt. Az ASPERN sem San Giovanni di Meduában (Shëngjini), sem Durazzóban nem látta nyomát csapatok kihajózásának, illetve partra szállásnak.[21]

Április 8-án az angol admirális és a francia parancsnok megkapta a békeblokád kinyilvánításához szükséges utasításokat kormányától.[22]

Április 9-én a bécsi hadügyminisztérium, tekintettel arra, hogy a nemzetközi demonstrációs flotta hadműveleti bázisának közelében a Cattarói-öböl volt az egyetlen biztos kikötőhely, engedélyezte az oda tartozó hajóknak, hogy befussanak Teodóba (Tivat) szénkiegészítés végett.[23]

Április 8-án az osztrák–magyar hajók a FOAM angol torpedórombolóval együtt befutottak Antivaribа. A BRESLAU és a FOAM 10-én szenet vételezett Teodóban és visszatért a flottához.[24]

Miután az egyes hajóegységek parancsnokai kormányaiktól megkapták a szükséges felhatalmazást, az egyesített flotta parancsnoka április 10-én reggel 8 órától deklarálta a

[18] Diplomatische Aktenstücke, i. m. 203. o.

[19] KAW MKSM 1913. 66-5/11-5.; KM P.K./M.S. Nr. 1500.

[20] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1524.

[21] HHSta PA XII. Liasse XLV/11. 426. doboz, sz. n. távirat április 7-én Polából Bécsbe.

[22] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1517.

[23] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM Präs. Nr. 5762.

[24] HHSta PA XII. Liasse XLV/11. 426. doboz, április 9-i és 10-i sz. n. haditengerészeti jelentések Polából, ill. Castelnuovóból Bécsbe.; KAW Generalstab 1913. 60-5/9.

tengeri blokádot a montenegrói és az albán partok előtt. Az angol és horvát nyelvű blokádnyilatkozatot megküldték Montenegrónak és az érintett országoknak.[25]

A korabeli katonai sajtóban megjelent cikk szerint a békeblokád olyan tengerjogi kényszerítő eszköz, melynek célja, hogy egy gyengébb országot a tengeri közlekedés elvágása által bizonyos tárgyalásokra, vagy engedményekre kényszerítsen. Egészen a flottademonstrációig fejlődhet.[26]

A blokád bejelentésének napján a szerb kormány parancsot adott Scutari előtt harcoló csapatainak az ellenségeskedések beszüntetésére. Ez részben a flottaegység jelenlétének, illetve a több fenyegető jegyzékben testet öltött nagyhatalmi nyomásnak engedve következett be. Az erősítésnek szánt utolsó szerb egységeket már április 8-án kihajózták Szalonikiben. A több, mint 15 000 szerb katona kivonása után – ami már április 12-én megindult – az ostromgyűrűben tátongó űrt a montenegróiak mindössze 5 000 emberrel töltötték be.[27]

A blokád területét három körzetre osztották.

„A" körzet (Antivari és a Menders-fok között): ERZHERZOG FRANZ FERDINAND, RADETZKY, ZRÍNYI osztrák-magyar sorhajók, SCHARFSCHÜTZE, ULAN osztrák–magyar torpedórombolók, DARTMOUTH brit kiscirkáló.

„B" körzet (a Menders-fok és a Bojana-torkolat között): AMMIRAGLIO DI ST. BON olasz sorhajó, BRESLAU német kiscirkáló, ASPERN osztrák–magyar kiscirkáló, SALAMANDER osztrák–magyar aknaszedő.

„C" körzet (a Bojana-torkolat és a Drin-(Drini-) torkolat déli vége között): KING EDWARD VII angol sorhajó, EDGAR QUINET francia páncélos cirkáló (április 21-től az ERNEST RENAN páncélos cirkáló váltotta fel), FRANCESCO FERRUCCIO olasz páncélos cirkáló, DINARA osztrák–magyar torpedóromboló.[28]

Április 10-én este a RUMIJA nevű montenegrói királyi jachtot, mely török foglyokkal a fedélzetén Antivariba akart befutni, az osztrák–magyar hajók feltartóztatták és Durazzo irányába való távozásra kényszerítették.[29]

Az ADELSBERG Lloyd-gőzöst 11-én távol tartották a blokád területétől, fedélzetén szerb tisztek utaztak a szerb hadikassza társaságában. A hajó kikötés nélkül Cattaróba ment tovább, ahol a szerbeket elfogták.[30]

[25] KAW Generalstab 1913. 60-5/8. A deklaráció szövege a következőképpen hangzott: „A nemzetközi flotta nevében, amely Európa nagyhatalmait képviseli. Kinyilvánítom a blokádot Antivari kikötője és a Drin folyó torkolata között. A blokád az északi szélesség 42° 6' és 41° 45' közötti területre terjed ki a tengerpart mentén és magába foglal minden kikötőt, öblöt, révet, folyótorkolatot ezen határon belül, továbbá a partvidék mentén fekvő szigeteket, minden nemzet minden hajóját. Minden hajónak, amely a blokád területén belül tartózkodik, a blokád területének elhagyására 48 órás haladék adatik, azaz 1913. április 12-én reggel 8 óráig. Saját kezűleg a HMS KING EDWARD VII fedélzetén, 1913. április 10-én. Cecil Burney altengernagy és a nemzetközi flotta parancsnoka." In: *Rohde:* i. m. 126. o.

[26] *Militärische Rundschau,* 2. Jahrgang, Nr. 27., 16. April 1913. 2. o.

[27] Diplomatische Aktenstücke, i. m. 216–217. o.; *Bodó János:* Montenegróiak a balkáni háborúban. Budapest, é. n. 33. o.

[28] *Friedrich Jorberg – Albert Röhr:* Der Einsatz der Kaiserlichen Marine während der beiden Balkankriege und die internationale Skutari-Unternehmung 1912–1914. In: *Marine Rundschau,* 1966/6. (a továbbiakban: *Jorberg–Röhr*) 340. o.

[29] KAW MKFF 203. doboz, Anton Haus tengernagy április 11-i sz. n. távirata a trónörököshöz.

Bécsben a hadügyminisztérium tengerészeti szekciójának vezetői már egy nappal a blokád létrejötte után kétségbe vonták annak eredményességét. Mértékadó vélemények szerint a blokád alá vont terület nem volt elegendő arra, hogy megfelelő nyomást gyakoroljanak Scutari ostromlóira, mivel a déli kikötőkön át áramló élelem- és hadianyagszállítást, valamint a csapatok utánpótlását csak nehezíteni tudták.[31]

Napról-napra világosabbá is vált, hogy a blokád valóban nem hozza meg a remélt és kívánt eredményt. Április 17-én Miklós montenegrói király a nagyhatalmak előző napi közös jegyzékére válaszolva értésre adta, hogy folytatja Scutari ostromát. A következő napon a szerb alakulatok elszállításához szükséges gőzhajókat átengedték a blokádon.[32]

A montenegróiakat a blokád ténye nem különösebben érintette, mivel a létrehozása előtti hetekben a szerb csapaterősítéseket és ostromlövegeket már partra tették. Oroszországból nagy mennyiségű búza érkezett és a Magyarországon vásárolt szalonna is kellő mennyiségben állt rendelkezésre, egyszóval a legszükségesebbekkel el voltak látva. A tengeri zárlat hatása csak Észak-Albánia és Montenegro élelemellátásának megnehezülésében mutatkozott meg. A kis királyság egyszerűen semmibe vette a londoni határozatokat, hiszen Cetinjében is tisztában voltak azzal, hogy az európai hatalmak között komoly érdekellentétek feszülnek, a kontinens a két nagy hatalmi tömb kialakulásával kétpólusúvá vált, így nem kell számítaniuk egységes, erélyes katonai fellépésre.

Tekintve, hogy a blokád alá vont partvonal adottságai szinte teljesen kizárták a partraszállás lehetőségét, a zárlatot csupán Antivari, Dulcigno (Ulcinj), San Giovanni di Medua, Alessio (Lezha) kikötőjére és környékükre lehetett korlátozni. Amint egy hajó feltűnt a láthatáron, egy torpedónaszád kifutott és figyelmeztette az érintett vízijármű kapitányát a blokád létezésére, valamint arra, hogy az áttörést hajója elkobzásával büntetik. Éjszakánként a partvonalat a hadihajókról fényszórókkal világították meg.[33]

A flottademonstráció ugyanakkor jó alkalmat nyújtott az új technikai eszközök felhasználására. A Monarchia például 1913 április végén vetett be először repülőgépeket katonai célokra. Három francia gyártmányú Donnet–Léveque tengeri repülőgépet helyeztek el a RADETZKY–osztály sorhajóinak fedélzetén. Ezek a repülők a partvidék vizuális megfigyelésében, a fényképes felderítésben és az értesülések továbbításában jutottak szerephez.[34]

Április 15. és 21. között mindegyik blokádban részt vevő hatalom hajóegységének parancsnoka felhatalmazást kapott kormányától a blokád kiterjesztésére.[35]

A Monarchia hadügyminisztériuma azt is megtiltotta, hogy a balkáni államok azon katonái, akiknek partraszállása a blokád területén lehetetlenné válik, a Cattarói-öbölbe utazzanak. Az utasítás szerint lehetőleg Fiumébe (Rijeka) vagy Triesztbe (Trieste) kellett menniük. Gravosában (Gruž) csak rövid ideig és különleges esetben tartózkodhattak.[36]

---

[30] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM Präs. Nr. 5869.

[31] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1554.

[32] KAW MKFF 203. doboz, Haus tengernagy április 12–18-i sz. n. táviratai a trónörököshöz.

[33] *Rohde:* i. m. 127–128. o.

[34] *Vego:* i. m. 314. o.

[35] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1637., 1737.

[36] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1638.

A szerb alakulatok elszállítására érkező hajókat – a tengernagyi tanács néhány nap előtti döntésének megfelelően – átengedték a blokádvonalon. Április 21-én a PINIOS ágyúnaszád kíséretében három görög gőzös érkezett San Giovanni di Medua kikötőjébe, továbbá az EDGAR QUINET felváltására rendelt ERNEST RENAN francia páncélos cirkáló.[37]

Április 22-én Bécsből tudatták Njegovannal, hogy aznap, vagy másnap egy Austro–Americana gőzös érkezik Messinába 6000 tonna Montenegrónak szánt kukoricával, majd onnan Durazzóba kíván tovább hajózni. Úgy vélték, befutását a blokád Durazzóig való kiterjesztésével meg kell akadályozni.[38]

Noha a szerbek visszavonták csapataikat Scutari alól, a montenegróiak kitartóan tovább ostromolták a várost, amely a védők parancsnokával, Esszad pasával 20-ától folytatott tárgyalások következtében 23-án hajnali 3 órakor (elsősorban az élelem és a lőszer hiánya miatt) kapitulált. A város védői (létszámuk mintegy 24 000 főre apadt) fegyverzetükkel, teljes felszerelésükkel együtt szabad elvonulást nyertek. 25-én Mitar Marti-nović tábornokot nevezték ki a város parancsnokává. Május 2-án Danilo montenegrói trónörökös proklamációt bocsátott ki Scutariban, melyben azt Montenegro új fővárosának nevezte.[39]

A nagyhatalmak Scutari montenegrói kézre jutásának hírére április 23-án reggel 6 órától a tengeri blokádot Durazzóig terjesztették ki.[40] A partvidék előtt cirkáló felszíni egységeket az új helyzetnek megfelelően átcsoportosították. A körzetbeosztás az alábbiak szerint változott:

„A" körzet: ERZHERZOG FRANZ FERDINAND, DARTMOUTH, SCHARF-SCHÜTZE;

„B" körzet: RADETZKY, ZRÍNYI, ULAN;

„C" körzet: KING EDWARD VII, FRANCESCO FERRUCCIO, ERNEST RENAN, BRESLAU, DINARA;

„C-től délre eső körzet": AMMIRAGLIO DI ST. BON, ASPERN.[41]

Scutari meghódítása után Montenegro királya semmi hajlandóságot nem mutatott a város kiürítésére. Április 26-án Burney admirális megbízást kapott, hogy tegyen előkészületeket Scutari jövőbeni megszállására. A tengernagyi tanács egy 1000 főből álló nemzetközi partraszálló erő készenlétben tartásáról hozott döntést.[42]

A nemzetközi flotta egységei egyszersmind a szerb csapatok Albániából történő kivonását is figyelemmel kísérték. A Scutari alól visszarendelt szerbeket – mintegy 17 000 embert – San Giovanni di Meduából április 23. és május 3. között szállították el, Durazzóból ugyanazokban a hetekben kb. 7 000 szerb katona került elszállításra.[43]

[37] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1755., 1756.

[38] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1759.

[39] KAW MKSM 1913. 18-1/3-69.; *Otto Kessler:* Der Balkanbrand 1912/13. Leipzig, 1913. 233. o.

[40] KAW MKSM 1913. 18-1/3-69.

[41] *Jorberg–Röhr:* i. m. 341. o.

[42] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 1810.

[43] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. res. Nr. 726., 727., 729.

Scutarinak a nagyhatalmak kezébe történt átadásáig – május 14-ig – az európai államok további felszíni egységeket küldtek a Bojana-torkolatához: Ausztria-Magyarország a SANKT GEORG páncélos cirkálót, az Osztrák Lloyd SKUTARI gőzösét (fedélzetén élelemmel és orvosi felszereléssel); Görögország az ALBANIA kórházhajót; Nagy-Britannia az ANGLER és a FOAM rombolót; Olaszország a GIUSEPPE GARIBALDI és a VARESE páncélos cirkálót, a MARGHERA laguna-ágyúnaszádot, az IRIDE torpedónaszádot, a MAFALDA és a JOLANDA folyami gőzöst, valamint az olasz államvasút CITTÁ DI MESSINA szállítóhajóját (élelemmel, segéllyel megrakva), Oroszország pedig a ST. PETERSBURG kórházhajót.[44] (*L. a mellékelt táblázatot.*)

Berchtold osztrák–magyar külügyminiszter május 2-án Londonba küldött táviratában kinyilatkoztatta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia önálló erőfeszítéseket tesz az európai hatalmak Scutarira vonatkozó döntésének érvényre juttatására. A minisztertanács május 3-án előteremtette a mozgósításhoz szükséges pénzeszközöket és kimondta, hogy a Monarchia fegyveresen is fellép albániai érdekeiért. Ferenc József még aznap elrendelte a Bosznia–Hercegovinában lévő erők mozgósítását.[45] Tekintettel az északi szomszéd küszöbön álló katonai akciójára és a rá nehezedő diplomáciai nyomásra, orosz és francia közbenjárásra Montenegro uralkodója május 4-én úgy döntött, hogy kiüríti Scutarit, melyhez 48 óra haladékot kért. Bécs ilyen körülmények között eltekintett a tervezett ultimátum Cetinjébe küldésétől. Ezzel a hónapok óta tartó „Scutari-válság" tulajdonképpen békés úton rendeződött.[46]

A nemzetközi Scutari–különítmény tevékenysége

Londonban május 5-én nemzetközi matrózkülönítmény Scutariba küldéséről döntöttek. San Giovanni di Meduában időközben tárgyalások folytak Peter Plamenac, Scutari montenegrói kormányzója és a tengernagyok tanácsa között, amelynek eredményeként 9-én megállapodás született a város átadásáról: május 14-én a várost és a körülötte fekvő erődítményeket átadják a tanácsnak, a montenegróiak a várostól 10 km-re vonják vissza csapataikat. Egyidejűleg megállapodtak abban is, hogy 1000 montenegrói katona a hadianyag és a nehézágyúk elszállítása, 200 fő pedig a Taraboš-hegyen elesettek eltemetése miatt hátramarad, ám a tiszteket kivéve nem léphetnek be a városba.[47]

[44] *Jorberg-Röhr:* i. m. 341. o.; *Rohde:* i. m. 129. o.; *Militärische Rundschau* Nr. 37., 9. Mai 1913. 1. o., Nr. 39., 10. Mai. 1913. 3. o.

[45] KAW KM 1913. Abt. 10. Nr. 902.; *Horst Brettner-Messler:* Die Balkanpolitik Conrad von Hötzendorfs von seiner Wiederernennung zum Chef des Generalstabes bis zum Oktober-Ultimatum 1913. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 20. Band. Wien. 1967. 211. o.

[46] Feldmarschall *Conrad:* Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. III. Band. Wien–Leipzig–München, 1923. 297. o.; Diplomatische Aktenstücke, i. m. 261. o.

A Montenegro uralkodója által május 4-én Londonba küldött távirat így hangzott: „Kormányom április 30-án kelt jegyzékében már közölte magatartásának okait a Scutari–kérdésben. Ezt a magatartást az igazság rendíthetetlen elvei irányították. Még egyszer hangsúlyozom népemmel együtt a történelem és a hódítás által szentesített jogaimat. Magam és népem méltósága nem engedik meg nekem, hogy elszigetelt cselekvésbe bocsátkozzunk. Ezért Scutari sorsát a nagyhatalmak kezeibe helyezem." In: Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914. 34. Band. Zweite Hälfte. Berlin, 1926. 796. o.

[47] KAW MKSM 1913. 18-1/3-89.

Május 9-én leégett a bazár Scutariban, ami tovább nehezítette a hosszú ostromot elszenvedett ott élők sorsát. A lakosság állítása szerint a montenegróiak gyújtották fel.[48]

Május 12-én elrendelték, hogy a blokádot alkotó összes hajó a Bojana torkolatánál gyülekezzen.[49]

A kis létszámú megszálló erőt képviselő Scutari–különítményt már május 9-én elkezdték szervezni a különböző hajókon szolgálatot teljesítőkből. Ausztria–Magyarország a RADETZKY, valamint a ZRÍNYI legénységéből 300 fővel, Anglia a KING EDWARD VII matrózaiból 250 fővel, Olaszország a GIUSEPPE GARIBALDI, a FRANCESCO FERRUCCIO és a VARESE hajókról 200 emberrel, Franciaország az ERNEST RENAN fedélzetéről 150 fővel, Németország a BRESLAU emberei közül 100 fővel képviseltette magát a matrózkülönítményben. A Scutari igazgatására létrehozott nemzetközi bizottság elnöke az angol Burney altengernagy volt, tagjai közé pedig osztrák–magyar részről Njegovan ellentengernagy, az olasz Patris ellentengernagy, a francia Laugier sorhajókapitány, német részről von Klitzing fregattkapitány mint polgári biztos tartoztak, valamint a bírónak kinevezett osztrák gróf Welsersheim korvettkapitány az osztrák–magyar részleg parancsnoka.[50]

Május 14-én az előre eltervezett program szerint történt minden. Reggel 8 órakor az osztrák SKUTARI és az olasz JOLANDA, fedélzetén a nemzetközi részleg 750 tagjával és 8-10 napra elegendő ellátmánnyal, lőszerrel és poggyásszal, kihajózott a Bojana-torkolatból. Háromnegyed óra elteltével követte őket a zászlóshajóvá kinevezett olasz MAFALDA gőzös a rangidős parancsnokokkal és törzseikkel. A SKUTARI röviddel déli 1 óra után futott be névadó városába, ahol rögtön partra szállt az osztrák és angol tengerésztisztek által vezényelt, öt szakaszból álló díszőrség (10–10 fővel és 1–1 zászlóval). A MAFALDA fedélzetén fél háromkor érkező nemzetközi bizottságot az osztrák–magyar, az olasz, az angol, a francia és az orosz konzul, valamint egy montenegrói őrnagy, a csendőrparancsnok fogadta. Kiszállás után először a nemzetközi és a három századból álló montenegrói díszőrség tiszteletadását fogadták. Ezt követően a bizottság tagjait a város parancsnoka, Bečir tábornok fogadta a kormányzói palota épületében, ahol sor került a város és az azt övező erődök hivatalos átadására. A legénység rögtön leváltotta a montenegrói őröket és elfoglalta a számára kijelölt körzeteket, mindenütt kitűzték saját zászlóikat. Megegyezés született, hogy 100 fegyvertelen montenegrói katona és néhány tiszt még pár napig a város területén marad a hadianyag elszállításának befejezésére; a postai, távirdai és vámhivatali teendőket, újabbak toborzásáig, montenegrói tisztviselők végzik. Több montenegrói tiszt a nemzetközi alakulat tisztjeivel együtt rendőri feladatokat lát el. Ezt követően az ünnepélyes zászlócsere és a montenegrói csapatok elvonulása következett.[51]

Az osztrák–magyar különítményt ideiglenesen a jezsuita kolostor udvarán helyezték el a BRESLAU német matrózaival együtt. Njegovan és törzse az osztrák–magyar főkonzul, von Zambaur vendégszeretetét élvezte. A fellegvárban is kitűzték az öt nagyhatalom

[48] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 2047.

[49] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10. Njegovan május 12-i sz. n. távirata Bécsbe.

[50] *Jorberg–Röhr:* i. m. 341. o.; Diplomatische Aktenstücke, i. m. 275. o.; KAW MKSM 1913. 18-1/3-89., 18-1/3-90.

[51] KAW MKSM 1913. 18-1/3-90.; 18-1/7-7.; *Kessler:* i. m. 266–267. o.; *Rohde:* i. m. 132. o.

lobogóját és a város átvétele után a lakossághoz szóló proklamációt bocsátottak ki. 15-én a SKUTARI a nemzetközi részleg 250 fős maradék részét is a városba vitte. (Az egykori török kaszárnyákat higiéniai okokból nem használták elszállásolásra.)[52]

Május 14-én délután 2 órai hatállyal a nemzetközi tengeri blokádot feloldották,[53]a nagyobb egységek azonban, mint az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND, a RADETZKY, a ZRÍNYI, a KING EDWARD VII, az ERNEST RENAN, a BRESLAU, a GIUSEPPE GARIBALDI, és a VARESE a Bojana-torkolatban maradtak.[54]Az ott horgonyzó hajókkal a közvetlen kapcsolat fenntartására éjjel az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND fellegvárban felállított Zeiss-fényszórója, nappal az angol zászlóshajó heliotropja (naptükör) szolgált.[55]A jezsuita kolostorban felállították az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND hordozható rádióállomását.

Május 15-től a tengernagyi tanács naponta tartott több órás tanácskozást a város javára fordítható szervezeti keretek, szolgálati ágak létrehozásáról. Ebben a munkában, tanácsadói karként,a konzuli testület volt a segítségükre. Szóba került új városi vezetőség, orvosi tanács, vámhivatali igazgatóság, városi biztonsági rendőrség, valamint új bíróság létrehozása.[56]

A nemzetközi bizottság nem volt könnyű helyzetben, hiszen a török állami hivatalnokok eltávozásával a város polgári hatóságok nélkül maradt. (A rövid montenegrói megszállás alatt a hadijog volt érvényben, a rendet katonai erővel tartották fenn.) A városi bevételeket a korábbi török normák szerint állapították meg és a városi elöljáróság rendelkezésére bocsátották. A városi tanácsba és a vámhivatalba olyan emberek is bekerültek, akik már a török uralom idején is ott szolgáltak. A törvényhozó és a végrehajtó hatalmat a tengernagyi tanács gyakorolta.

Az előfordult himlő és tífusz megbetegedések miatt, a város fertőtlenítésére 4000 frankot utaltak ki az orvosi tanács számára.

Scutari kivilágítását először a montenegróiak oldották meg és a lámpákat ott is hagyták. A távíróhivatal eszközei is montenegróiak voltak, mivel a török gépek használhatatlanokká váltak. Azokat meg kellett vásárolni a kis királyságtól. Az ott szolgálatot teljesítő montenegrói személyzetet az osztrák és olasz posta hivatalnokaival tervezték felvál-tani.[57]

A tengernagyi tanács ülésein napirendre került a piaci árak és a pénz értékének megállapítása, továbbá egy büntetőbíróság létrehozása.

A különítmény egész legénysége védőoltást kapott. Még sok török tiszt, hivatalnok és családja (mintegy 1 030 fő), valamint 633 beteg és lábadozó török katona volt Scutariban; ezt az 1 663 főt tengeri úton Konstantinápolyba (Istanbul) tervezték szállíta-

[52] KAW MKSM 1913. 18-1/3-90.; 18-1/7-7.

[53] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 2145.

[54] KAW MKSM 1913. 18-1/3-90.

[55] KAW MKSM 1913. 18-1/3-90.; 18-1/7-7.

[56] KAW MKSM 1913. 18-1/7-7.

[57] Uo.

ni. A város élelemhiánnyal küzdött. Az osztrák–magyar és az olasz segélyexpedíció készleteiből minden személy naponta meghatározott adag kenyeret kapott.[58]

Scutari területét öt kerületre osztották fel, mindegyiket egy–egy nagyhatalom erői kormányozták. Az egyes katonai részlegek a rendőri, őr- és tűzoltószolgálatot egyaránt ellátták. Városparancsnokká von Klitzing fregattkapitányt nevezték ki. A matrózok többségét később a megtisztított, egykori török laktanyákban helyezték el.[59]

A Scutari–kormányzat hatásköre magára a városra és 10 km-es sugarú körzetére terjedt ki. Május 20-án a nemzetközi bizottság ideiglenes városi tanácsot hozott létre. Abba – mint korábban is – hat keresztény, illetve hat mohamedán albán tartozott. Egy olasz tengerész hadnagy azt a megbízatást kapta, hogy vegyen részt a városi tanács ülésein. A város világítását, távírószolgálatát újjászervezték. Felállítottak egy orvosi bizottságot (1 osztrák, 2 olasz, 1 keresztény és 1 mohamedán albán orvos képezte), mely az egészségügyi viszonyok javításán, a betegségek leküzdésén munkálkodott. A város élelmiszerellátásának biztosítására a MARGHERA naszád állandóan a Bojanán közlekedett.[60] Május 21-én a nemzetközi megszálló alakulat parancsnoksága uralmának életbe lépéséről angol és albán nyelven nyilatkozatot intézett a lakossághoz.[61]

A különféle, közrend elleni cselekményeket súlyosan büntették. Így május 23-án egy Pavlovucenić nevű görögkeleti albán férfit agitáció miatt letartóztattak és az angol zászlóshajóra vittek.[62]

Burney admirális Angliában élő honfitársait jótékonykodásra szólította fel a Scutari környéki, a háború alatt elszegényedett hegyi falvak javára.[63]

A montenegrói hadianyag elszállítása elhúzódott, csak június 7-én fejezték be, akkorra már minden montenegrói erő Scutaritól tíz km távolságban volt.[64]

1913 június végétől már működtek a helyi hatóságok: a városi tanács, a rendőrség, a csendőrség, a békebíróság és a büntetőbíróság, a postai, a távíró, a vám- és az orvosi szolgálat. A posta- és távíróhivatalt június 22-én vették át a montenegrói hivatalnokoktól.

[58] KAW MKSM 1913. 18-1/7-7.

[59] *Jorberg–Röhr:* i. m. 342. o.; *Rohde:* i. m. 132. o.; ÖSta Nachlässe und Sammlungen, Nachlass B/181. Nr. 2.

[60] *Kessler:* i. m. 267–268. o.

[61] Szövege a következőképpen hangzott: „Az európai nagyhatalmak nemzetközi flottájának nevében: Miklós, Montenegro királyának kivonulása után, az autonóm albán kormány létrejöttéig a várost a nemzetközi flotta tisztjeinek bizottsága kormányozza, akik a nagyhatalmakat képviselik. Minden lakost felszólítunk, hogy ezen tisztek rendelkezéseinek – a hadijog azonnali alkalmazása mellett – engedelmeskedjenek. A közösségi ügyek intézésére hat mohamedán és hat keresztény albánból álló helyi tanácsot hoztunk létre. Ezen kívül olasz, osztrák és albán orvosokból álló orvosi bizottságot is alkalmazunk, melynek feladata megtenni a szükséges intézkedéseket a rossz egészségügyi viszonyok ellen. A török mérték szerinti 11 %-os importvámokat ideig-lenesen folytatólagosan beszedjük és szigorú rendeletet bocsátunk ki, mely szerint senki sem léphet be fegyverrel a városba." In: *Kessler:* i. m. 268–269. o.

[62] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10. Njegovan 23-i sz. n. távirata Castelnuovóból Bécsbe.

[63] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM O.K./M.S. Nr. 2496.

[64] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 2370.; HHSta PA XII. Liasse XLV/12. 430. doboz, res. Nr. 278.

A tengernagyi tanács legfelsőbb katonai, oktatásügyi és pénzügyi hatóságként is funkcionált.[65]

Scutari haditengerészeti erők általi megszállása azonban csak átmeneti megoldás lehetett, szárazföldi alakulatoknak kellett azokat a lehető leggyorsabban felváltaniuk. Erre vonatkozó kérését Burney altengernagy még május 27-én tolmácsolta Londonba.[66]

Anglia cselekedett a leggyorsabban. Június 8-án a BLACK PRINCE páncélos cirkáló, fedélzetén a Nyugat–Yorkshire-i gyalogezred 2. zászlóaljának 3. százada (11 tiszt, 38 altiszt, 290 fő és egy 42 fős zenekar) Phillips alezredes parancsnoksága alatt Máltáról San Giovanni di Meduába érkezett, 10-én délben pedig befutott Scutaribа.[67](A britek 1913 végén a városban tartózkodó erőiket összesen másfél századra és annak törzsére – mintegy 300 ember – csökkentették, majd 1914 júliusában a Máltán állomásozó Warwickshire–gyalogezred Laring alezredes vezette két századával váltották fel.) Németország 1913. június 28-án egy 115 főt számláló tengerészgyalogos különítményt állított fel (6 tiszt, 12 altiszt, valamint 97 tengerészgyalogos), amelynek parancsnoka Schneider őrnagy volt. Július 2-án a német különítmény Kielből illetve Wilhelmshavenből vonaton érkezett Triesztbe, ahonnan 3-án a BRESLAU, majd a Bojana-torkolattól a MARGHERA fedélzetén 7-én érkeztek Scutaribа.[68]A németeket magánházaknál szállásolták el.[69]

Július 15-én egy olasz tiszt látogatott el a városba azzal a megbízással, hogy tájékozódjék saját matrózrészlegük felváltásának lehetőségeiről.[70]Tíz nap múlva, 25-én követte őt Olaszországból a novarai állomáshelyű 24. gyalogezred két százada, egy hegyi tüzérszakasz, hét szakasz alpesi vadász (összesen 437 fő, valamint egy 40 fős zenekar), élén Vigliani alezredessel.[71]

Augusztus 7-én érkezett Marseille-ből a LE BALKAN szállítógőzösön a Bojana-torkolatba a francia 22. gyarmati gyalogezred (garnizonja Hyéresben volt) 4. százada (3 tiszt, 1 orvos, 18 altiszt és 182 katona) Coulais százados vezetésével. Scutariba 8-án futottak be. Lovakat, öszvéreket, járműveket a franciáknak a helyszínen kellett beszereznie.[72]

Az osztrák–magyar tengerészkülönítmény felváltását hosszas tervezgetések, egyeztetések előzték meg. 1913. május 29-én Haus tengernagy sürgette Bécsben, hogy a Scutariban lévő matrózokat sürgősen váltsák fel a császári és királyi hadsereg erőivel, mivel a Monarchia sorhajóiról kiállított tengerészalakulat városban tartózkodása erősen

[65] *Dr. Freiherr von Dungern:* Die Entstehung des Staates Albanien. In: Jahrbuch des Völkerrechts. II. Band. München und Leipzig, 1914. 291., 293., 296. o.; HHSta PA XII. Liasse XLV/12. 430. doboz, Nr. 3687.

[66] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 2370.

[67] HHSta PA XII. Liasse XLV/12. 430. doboz, Nr. 1422., 1709.

[68] *Jorberg–Röhr:* i. m. 342–343. o.; *Militärische Rundschau,* Nr. 87., 30. Juni 1913. 2. o.

[69] HHSta PA XII Liasse XLV/12. 430. doboz, res. Nr. 1271.

[70] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 3342.

[71] *Jorberg–Röhr:* i. m. 344–345. o.

[72] Uo. 343. o.; KAW MKSM 1913. 18-1/9-11.

meggyengítette a hajók ütőképességét. Ugyanakkor a balkáni államok közötti növekvő feszültség miatt a hadiflottát valószínűleg még be kell vetni a birodalom határain kívül.[73]

Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök június 1-én az uralkodónál járt kihallgatáson, aki engedélyezte a csere lebonyolítását.[74]

Hogy mennyire a presztizsszempontok voltak a meghatározóak a kiválasztásnál, azt jól mutatja von Zambaur – a Monarchia főkonzulja Scutariban – június 23-án a császárvárosba küldött távirata is, melyben kifejtette, hogy mivel a rangidős tiszt az angol Phillips alezredes, ezért a jövendő osztrák–magyar részleg parancsnokának legalább ezredesi rendfokozattal kellene rendelkeznie. Július elejétől tárgyalások folytak a szövetséges olaszokkal is az albán városba küldendő csapatkontingens nagyságát és a leváltás időpontját illetően.[75]

Zambaur július 8-án Berchtold külügyminiszternek címzett táviratában hangsúlyozta, hogy presztizsszempontokból üdvös lenne, ha a városba küldendő csapategység kötelékébe feltétlenül betagolnának egy jól felszerelt zenekart is. Addig az időközben albán vizekre vezényelt VIRIBUS UNITIS sorhajó zenészei tartózkodtak Scutariban. Július 15-én a bécsi vezérkar a római konzul jelentéséből értesült arról, hogy az angolok és a franciák egyezségre jutottak, miszerint a két állam szárazföldi kontingensének együttes nagysága a hármas szövetség összes városban lévő erőinek létszámával azonos legyen.[76]

Pontos tervek készültek az osztrák-magyar vezérkarban, melyekből kiviláglik, hogy legalább egy ezredesi rangban lévő, az angol és francia nyelvet egyaránt bíró parancsnokot (erre a posztra szóba került Pilár ezredes a 32. számú tábori vadászzászlóaljból, gróf Salis-Seewis vezérőrnagy, valamint Kailer alezredes a 87. gyalogezredből) és 450 katonát kívántak küldeni. Ferenc Ferdinánd trónörökös úgy vélte, az alakulatban mindhárom fegyvernemnek képviseltetnie kellene magát, parancsnokát pedig feltétlenül a 87. ezredből kéne választani.[77]

A közös hadügyminiszter július 19-én kiadott rendelkezése rendkívüli részletességgel szabályozta az alakulat szállításának és felváltásának mikéntjét. Július 24-ére tűzte ki az indulás időpontját. Intézkedett, hogy a legénység tábori ruházatban és felszereléssel, teljes lőszer-, élelem-, valamint pénzellátmánnyal induljon útnak. A parancsnok – aki mellé egy tengerésztisztet is beosztottak – Njegovan ellentengernagy alárendeltségébe tartozott, de a különítmény kiképzését és harcászati vezetését tekintve önálló volt. Előírták, hogy megérkezésük után mindenkit azonnal be kell oltani.[78]

Az osztrák–magyar haditengerészeti egység felváltására a Cilli (Celje) környékéről kiegészített és Polában állomásozó, báró Succovatyról elnevezett 87. közös gyalogezred 4. zászlóalját küldték. A négy századból álló alakulatot egy géppuskás osztaggal, csapatvonattal, a görzi (Gorizia) 3. árkász zászlóaljjal, egy szanitécosztaggal, egy élelmező fiókraktárral, egy tábori rádióállomással és az ezred zenekarával erősítették meg, így ösz-

[73] KAW MKSM 1913. 69-5/11.

[74] Uo.

[75] KAW KM Präs. 1913. 77-3/1.; Generalstab 1913. 63-11/129.

[76] KAW KM Präs. 1913. 77-3/1.; Generalstab 1913. 63-11/150.

[77] KAW Generalstab 1913. 63-11/149., 63-11/150., 63-11/155.; MKSM 1913. 69-5/11-3.

[78] KAW Generalstab 1913. 63-11/159.

szesen 29 tiszt, 480 fő altiszt, illetve legénység tartozott az állományába. A különítmény, melynek parancsnoka Ottmar Kailer alezredes volt, 1913. július 24-én délután két órakor indult el Pola kikötőjéből az URANO Lloyd-gőzös fedélzetén. Különlegességnek számított, hogy a katonák trópusi sisakot viseltek.[79]

Az URANO július 26-án reggel háromnegyed hatkor vetett horgonyt San Giovanni di Medua kikötőjében. A különítmény 27-én gyalogmenetben érkezett Barbalušiba (Barbullushi), majd 28-án délelőtt Scutariba. A város déli bejáratánál Njegovan és Richard Barry ellentengernagy, valamint az osztrák–magyar konzul várta a katonákat, akik zeneszó mellett vonultak be a városba. A különféle felszerelések, poggyász, ellátmány utánszállítását a Bojanán végezték és augusztus 2-án fejezték be.[80] A 27-i menet közben Paul Vesovnik gyalogos napszúrást kapott és Barbalušiban másnap hajnalban elhunyt. Temetése a többi csapatrészleg részvételével 29-én történt. A kiszemelt – egyik volt török – laktanyába való bevonulásig a különítményt ideiglenes szállásokon (a jezsuita kolostorban, a ferences kolostor gazdasági épületeiben, illetve néhány magánháznál) helyezték el. A rádióállomást augusztus 1-én állították fel.[81]

Az egész legénységet beoltották és ellátták kininnel. Kailer első jelentésében felsorolta a különítmény számára feltétlenül szükséges dolgokat: telefonösszeköttetés kiépítéséhez 15 km vezeték és készülékek, négy darab 10 méter mély kút, víztisztítók, több kétkerekű jármű, írógép, fényképezőgép, végül, presztizs-okokból, nagyobb létszámú zenekar.[82]

Az utolsóként érkező franciák befutásával befejeződött a Scutariban tartózkodó összes partraszálló erő felváltása.

Július 30-án lovag Richard Barry osztrák–magyar ellentengernagy – aki már július 24-től Scutariban tartózkodott – vette át Njegovan helyét a tengernagyok tanácsában és a nemzetközi bizottságban. Njegovan, mint a Bojana torkolatánál álló osztrák–magyar hajóraj parancsnoka, ugyanazon a napon a matrózrészleggel együtt behajózott a VIRIBUS UNITIS sorhajóra.[83] A németeknél von Klitzing fregattkapitány helyét Biermann korvettkapitány vette át.[84]

A Scutariba irányuló postaforgalmat Trieszten és Castelnuovón (Hercegnovi) át a Bojanán közlekedő hajóval bonyolították le. Táviratokat a castelnuovói rádióállomáson keresztül küldtek, azokat a Scutariban működő tábori rádióállomás vette.[85]

Az osztrák–magyar alakulat egyik fő feladata a lakosság bűncselekmények elleni biztosítása volt. Megérkezése után nem sokkal a zászlóalj egy katonai rendőri részleget is

[79] *A Hadsereg*, 1913. augusztus 31. szám, 243. o.; *Militärische Rundschau*, Nr. 108., 21. Juli 1913. 4. o.; KAW MKSM 1913. 69-5/11-3. ad. res. Nr. 10.

[80] KAW MKSM 1913. 69-5/11-3. ad. KM O.K./M.S. Nr. 3547.; 69-5/11-3. ad. res. Nr. 10.; HHSta PA Liasse XLV/12. 430. doboz, KM P.K./M.S. Nr. 3522.

[81] HHSta PA XII Liasse XLV/12. 430. doboz, Präs. Nr. 12299.

[82] KAW MKSM 1913. 69-5/11-3. ad. res. Nr. 10.

[83] KAW MKSM 1913. 69-5/11-3. ad. KM O.K./M.S. Nr. 3566.; HHSta PA XII Liasse XLV/12. 430. doboz, Nr. 5282.

[84] *Jorberg–Röhr:* i. m. 343. o.

[85] KAW MKSM 1913 79-2/2.

felállított. A kiképzés a békeidőben szokásos módon folytatódott. A tisztek különösen olasz és német kollégáikkal szolgáltak együtt bajtársiasan. A más alakulatokkal történt érintkezés megkövetelte, hogy a különítmény elitcsapat legyen, s a többiek is tisztelettel tekintsenek rá. A harci kiképzés során bizonyos ágakat specializáltak: egy távíró és jelzőosztagot hoztak létre, nagy hangsúlyt helyeztek az utász, az egészségügyi, a jelentő lovas és géppuskás kiképzésre, az éleslövészetekre, valamint a tisztek lőgyakorlataira.[86]

Barry ellentengernagy augusztus 5-én a laktanyaépítésre korábban engedélyezett 10 000 frank folyósítását kérte Bécsből, illetve annak ugyanakkora összeggel való megtoldását.[87]

Augusztus 9-én a nemzetközi bizottság a Merturi albán törzs képviselőit fogadta. A törzs Djakova (Djakovica) környékén élt, a szerbek fennhatósága alatt, akik nem engedték, hogy Scutarival kereskedjenek. Ezért a nagyhatalmak segítségét kérték, azonban mind az öt állam képviselője elzárkózott a kérés teljesítése elől.[88]

Augusztus 13-án a bizottság eldöntötte, hogy felkéri a londoni nagykövet konferenciát, azonnal küldjön két magasabb katonai, vagy civil közigazgatási hivatalnokot, akik átvennék a város adminisztrációját és akikre a könyvek és a pénztár vezetését is rájuk bízhatnák.[89]

A katonai ünnepekről Albániában sem feledkeztek meg. 1913. augusztus 18-án nagy pompával ünnepelték meg Scutariban Ferenc József születésnapját. Előző este a 87. gyalogezred zenekara bejárta a város utcáit, az angol és az olasz tengernagy, valamint a francia és német különítmény parancsnokának lakása, végül a Monarchia konzulátusa előtt játszott egy-egy darabot. 18-án reggel fél nyolckor Burney altengernagy dísszemlét tartott a „Place des Officiers"-en, ahová a teljes osztrák–magyar zászlóaljon kívül a többi részleg is egy-egy dísszázaddal vonult fel.[90]

A Scutariban állomásozó különböző nemzetiségű alakulatok között ellentétek feszültek, mégpedig az antant és a hármasszövetség államainak képviselői, de az egyes szövetségesek között is. Például a tengernagyok tanácsának ülésein az olasz parancsnok fontos kérdésekben rendszeresen az antant országok képviselőivel szavazott együtt, így a német és osztrák–magyar tisztek egy idő után elmaradtak az értekezletekről. A német alakulat nem ismerte el elöljárójának az angol Phillips alezredest.[91]

Többször előfordult, hogy az egyetértés felbomlott. Így a tengernagyi tanács szeptember 16-i ülésén az angol admirális ismételten felvetette a Drinen építendő híd kérdését és maga vezette a szavazást. Barry a bécsi útmutatásoknak megfelelően nem adta beleegyezését a dologhoz. Válaszul Burney kinyilvánította a döntést, hogy a híd építését a Societé d' Oriente kapja meg, mivel 4:1 arányban arra voksoltak. Ezáltal az addig kivétel nélkül

[86] *Peter Oberst:* Die Tätigkeit des österreichisch–ungarischen und deutschen Skutaridetachements im Kriege 1914–1916. HL Tanulmánygyűjtemény (Tgy.), 91. sz. tanulmány, 1–2. o.; *A Hadsereg,* 1913. október 16. 300. o.

[87] KAW MKSM 1913 69-5/11-5.; KM P.K./M.S. Nr. 3713.

[88] KAW MKSM 1913 18-1/9-10.

[89] KAW MKSM 1913 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 3824 ad.

[90] *A Hadsereg,* 1913. október 16. szám, 300. o.

[91] *Sasvári Ármin:* Mi lesz Albániával? Budapest, 1916. 19. o.; ÖSta Nachlass B/617. Nr. 1. 22–24. o.

megvalósult egyöntetűségi elv megtört. Barry kérte az angol tengernagyot, hogy a további, Bécsből várt eligazításáig ne tartson több ülést a tengernagyok tanácsa. A bizottság azonban Barry távolmaradása ellenére tovább ülésezett, sőt döntő határozatokat is hozott az eset után. Az osztrák–magyar tengernagy október 5-én kelt táviratában feletteseinek elpanaszolta, hogy a tarthatatlan állapot a lakosság körében azt a benyomást keltheti, mintha a Monarchia a nemzetközi bizottság és kormányzat munkájából ki volna zárva. A német képviselő, utasítások híján, elfogadta a történéseket és egyszerűen csatlakozott a többséghez, az olasz képviselő azonban, noha Barryval megegyező utasításokat kapott, néhány kivétellel mindig az angol képviselővel együtt szavazott.[92]

A tanács angol, francia és olasz tagjai októberben is tovább tartották üléseiket és hozták döntéseiket tekintet nélkül Németország, valamint Ausztria–Magyarország képviselőinek távollétére.[93]

A csendőrség és a rendőrség átszervezéséről – amely addig kizárólag angol parancsnokság alatt állt – szeptember 2-án döntött a tengernagyi tanács. A két szervezet vezetésére három tagú tiszti albizottságot neveztek ki, benne egy elnöki funkciót betöltő osztrák, egy angol és egy olasz századossal. Barry egy olaszul jól tudó százados küldését kérte, mivel az egyetlen osztrák–magyar százados, akit átmenetileg a kiképzendő albán csendőrség és rendőrség vezetésével bíztak meg csak németül beszélt. A kérést az indokolta, hogy a legtöbb albán értett olaszul. A közös hadügyminisztérium a 47. császári és királyi gyalogezredbe tartozó Josef Mair századost jelölte ki erre a feladatra, aki kiválóan tudott olaszul, franciául és angolul.[94]

Schneider német őrnagy a német Scutari–különítmény megerősítésére szánt 20 tengerészgyalogossal szeptember 2-án érkezett Triesztbe, majd Polából a GEIER német cirkálón a Bojana-torkolatig, onnan pedig Scutariba hajóztak.[95]

1913. július 29-én a nagyhatalmak londoni konferenciája úgy döntött, hogy autonóm, semleges, az európai hatalmak garanciáját élvező Albániát hoznak létre, melynek államformája fejedelemség lesz. Elhatározták, hogy Valonában (Vlora) Nemzetközi Ellenőrző Bizottságot hoznak létre, mely a hat nagyhatalom egy–egy képviselőjéből és egy albán tagból áll. A bizottság mandátuma tíz évre szólt, s arra, hogy ellássa az ország civil és pénzügyi kormányzatát; Scutari kormányzatát is alá rendelték. A július 29-i határozat kimondta, hogy a hatalmaknak hat hónapon belül ki kell nevezniük egy fejedelmet az ország élére (Wilhelm zu Wied herceg lett az uralkodó és 1914 tavaszán érkezett meg Albániába), valamint külföldi tisztek által vezényelt nemzetközi csendőrséget kell felállítani a közrend biztosítására. Az utóbbi szervezési munkálatait a holland Thomson alezredes végezte október 15-től.[96]

Miután a városi közigazgatás ellenőrzését a szárazföldi erőkhöz tartozó tisztek vették át, szeptember 6-án a bizottság egyöntetűen úgy döntött, hogy tagjai a következőkről ér-

[92] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10. Barry sz. n. távirata szeptember 16-án Bécsbe; MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 4734.

[93] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 4919.

[94] KAW MKSM 1913. 69-5/11-6.; HHSta PA XII. Liasse XLV/6. 422. doboz, KM Präs. Nr. 13666.

[95] *Militärische Rundschau,* Nr. 153., 4. September 1913. 2. o.

[96] *Boeckh:* i. m. 43., 102–103., 112. o.

tesítik kormányukat: a nemzetközi bizottság az új Ellenőrző Bizottság Albániába érkezésekor feloszlik. A rangidős részlegparancsnok ideiglenesen Scutari katonai parancsnoka marad és az öt különítmény elöljáróiból álló bizottság elnöke lesz. E bizottság veszi át a város kormányzását. A nemzetközi csapatok élére egy ezredest kívántak állítani. Burney angol nemzetiségű ezredest javasolt; a bizottság francia és olasz tagja egyetértett a felvetéssel.[97]

Szeptember 21-én az angol Phillips alezredest ezredessé léptették elő. A nemzetközi különítményben a rangok sorrendje a következőképpen alakult: Anglia, Olaszország, Ausztria–Magyarország, Németország és Franciaország.[98]

A közös hadügyminiszter, az állomány elhelyezési gondjain enyhítendő, október 9-én öt hordozható barakkot utalt ki a Scutariban szolgáló osztrák–magyar katonáknak.[99]

1913. október 15-én a londoni követi konferencia határozatának megfelelően a tengernagyok tanácsa befejezte működését. Feladatait a Valonában székelő Ellenőrző Bizottság vette át. Biermann német korvettkapitány október 15-én, Barry osztrák–magyar ellentengernagy 17-én, Burney angol altengernagy, Patris olasz ellentengernagy, valamint Pradier francia sorhajókapitány október 19-én utazott el Scutariból. Az öt nagyhatalom zászlóit levonták, helyettük kitűzték az albán lobogót. Az osztrák–magyar különítménynél tanácsadóként egy tengerésztiszt maradt, aki a kikötőparancsnoki teendőket is ellátta. Az angol Phillips ezredest a nemzetközi megszálló csapatok parancsnokává és a város kormányzójává nevezték ki.[100]

1913 novemberében a Kailer ezredes vezette osztrák–magyar különítmény a következő alegységekből állott: a 87. gyalogezred 4. zászlóalja, annak törzse, négy százada, egy géppuskás osztag, a csapatvonat, az ezredzenészek, a 3. árkász zászlóalj, egy lovas járőr, egy orvosi részleg, egy ellátó raktár és a Császár százados vezetésével működő 6. számú tábori rádióállomás. Az alakulat összlétszáma 595 fő (31 tiszt, 564 fő legénység), hadiállománya 450 ember volt.[101]

A XVI. hadtest vezérkari főnöke november 18-án jelentette Bécsbe Conrad von Hötzendorfnak, hogy Scutari angol parancsnoka olyan csendőrséget kíván szervezni, amely az államhatárokon túl is tevékenykedhetne; jelenlegi állománya 2 albán, 1 angol tiszt és 50 fő. Az egész szervezetet angol mintára, angol tisztekkel tervezi létrehozni; az osztrák–magyar tisztek a csendőrségből ki lesznek zárva.[102]

A francia kormány november 27-én Jules Roux-ot, a gyarmati tüzérség őrnagyát nevezte ki a francia Scutari–különítmény parancsnokává, egyidejűleg Arguel fregattkapitányt, aki rendőrbírói feladatokat látott el, visszahívták.[103]

[97] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 4270.

[98] KAW MKSM 1913. 66-5/11-10. res. Nr. 84.

[99] KAW KM 1913. Abt. 5/A/T.B. Nr. 3619.

[100] *Jorberg–Röhr*: i. m. 344–345. o.; KAW MKSM 1913. 66-5/11-10.; KM P.K./M.S. Nr. 4919.

[101] KAW Generalstab 1913. 63-11/171.

[102] KAW MKSM 1913. 18-1/7-14.

[103] HHSta PA XII. Liasse XLV/26. 453. doboz, Nr.5799.

December 4-én Phillips ezredes elrendelte Scutari lezárását tíz napos időtartamra, napnyugtától napkeltéig, mivel a várostól mért 10 km-es határon belül az albánok lövöldöztek.[104]

December közepén a város angol parancsnoka az Ellenőrző Bizottsághoz fordult: engedélyezze a Scutari és San Giovanni di Medua közötti út javítását, amit az osztrák-magyar és olasz árkászok végeznének el.[105] December 29-én megegyezésre jutott a két különítmény, hogy az út javításának kezdete 1914. január 7. lesz. Mindkét részleg 40 főből állt, nyolc szakaszra osztották fel a távolságot és négy héten át végezték a munkát.[106]

1914. március 9-én a Monarchia hadügyminisztere engedélyezte, hogy Arno Bötsch tartalékos katolikus tábori lelkészt az osztrák–magyar Scutari-különítmény missziójának idejére aktív állományba vegyék, és a városba küldjék.[107]

Az osztrák–magyar részlegbe tartozó Dusan Zsivkovics százados 1914 júliusában kérte a hadügyminisztert, hogy Scutari 14–20 éves fiataljait különféle sportokra oktathassa, majd később katonailag kiképezhesse, ezáltal felkelthesse a fiatalok szimpátiáját Ausztria–Magyarország iránt. A tanítás heti két–három délután zajlott volna a 87/4. zászlóalj 4–6, különösen jól képzett altisztjének közreműködésével. A százados 50 puskát és kb. 5 000 lőszert kért erre a célra.[108]

Az 1914. június 28-i szarajevói merénylet után megnehezült Scutariban a különböző nemzetek egységei között az érintkezés. Július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának. Az európai államok sorra általános mozgósítást rendeltek el. Minden különítmény a visszahívását várta. A nemzetközi kormányzó apparátus felszámolása gyorsan lezajlott. Az angol egység Phillips ezredessel az élén augusztus 1-én hagyta el a várost San Giovanni di Medua és Alessio kikötőjén át. Onnan Máltára, majd 19-én Southamptonba érkeztek. Az alakulatot még az év végén bevetették a nyugati hadszíntéren zajló flandriai harcokban.[109]

A város parancsnokságát a rangidős Vigliani olasz alezredes vette át. A rendőrfőnök és börtönparancsnok a korábbi angol tiszt helyett az olasz Borgna százados, a vámtiszt Mair osztrák százados lett. Ők ketten ellenőrizték a csendőrség munkáját is. A rendőrség nyelve az angol helyett az albán lett. A várost öt helyett immár csak négy különítmény ellenőrizte.[110]

1914. június 29. óta a Scutariban lévő osztrák–magyar alakulat parancsnoka Edler von Lerch alezredes volt, aki az előző év november 1-től parancsnoki teendőket ellátó Franz Peter őrnagyot váltotta fel. Souchon német ellentengernagy augusztus elsejei távozása után a német tengerészgyalogos különítmény a császári és királyi 87. gyalogezred 4.

[104] HHSta PA XII. Liasse XLV/26. 453. doboz, Nr. 513.

[105] Uo. Nr. 2472.

[106] Uo. Nr. 214.

[107] KAW MKSM 1914 48-1/8.

[108] Uo. 33-1/14.

[109] *Jorberg–Röhr:* i. m. 346–347. o.; HHSta PA XIV. Liasse L/7. 57. doboz. Halla főkonzul sz. n. távirata augusztus 1-jén Scutariból.

[110] HHSta PA XI V. Liasse L/7. 57. doboz. Az osztrák–magyar főkonzul sz. n. jelentése augusztus 1-jén Scutariból.

zászlóaljának 5. századát képezte, élén Schneider őrnaggyal. A visszavonást elrendelő parancs kézhez vétele után az osztrák–magyar zászlóalj augusztus 4-én indult el, gyalogmenetben, San Giovanni di Meduába, ahová másnap érkeztek meg. Onnan augusztus 6-án – az osztrák-magyar Scutari–kolónia egy részével együtt – a SOFIA HOHENBERG trieszti gőzös fedélzetén, a ZENTA kiscirkáló és két torpedóromboló kíséretében érkeztek a Cattarói-öbölbe. Castelnuovóból augusztus 7-én a zászlóaljat vonaton Mostarba szállították, ahol hegyi hadviselésre alkalmas felszerelést és fegyverzetet kaptak. 10-én az alakulatot Szarajevóba irányították, ott visszalépett a Potiorek táborszernagy irányította, a Szerbia ellen Dél-Boszniából és Hercegovinából támadó 6. osztrák–magyar hadsereg alárendeltségébe tartozó ezrede kötelékébe.[111]

A németek a közös hadsereg egyenruháját, részben annak fegyverzetét, felszerelését kapták. (A német század 3 tisztet, 100 katonát számlált és egy géppuskával is rendelkezett.) Cilliből időközben megérkezett Szarajevóba a kiegészítés, így augusztus 14-én a Scutari–különítmény a feltöltés után a németekkel együtt 1700 főt számlált. Másnap Franz Peter őrnagy vezetésével Višegradra szállították őket, ahol 16-tól részt vettek a város körül folyt harcokban. A németek saját kérésükre az első vonalban küzdöttek, a 954-es magaslat megrohamozása közben 3 halottat és 23 sebesültet veszítettek. A német századot 21-én hazarendelték.[112] Potiorek augusztus 25-én 15 legénységi állományú katonát tüntetett ki közülük kiemelkedő bátorságukért arany és ezüst vitézségi éremmel.[113] A Monarchia uralkodója augusztus 22-én a német tisztek közül Schneider őrnagynak az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályát, Schneider századosnak, Apel és von Below hadnagynak a Katonai Érdemkeresztet, Burmeister törzsorvosnak az Osztrák Császári Ferenc József Rend lovagkeresztjét adományozta a višegradi bevetésért.[114]

A németek szeptember 3-án, Szarajevón keresztül érkeztek Bécsbe. A császárváros közönsége nagy ünneplésben részesítette az alakulatot, mint az osztrák–magyar csapatokkal együtt harcoló első szövetséges csapatot. Ferenc József Schönbrunnban aznap délelőtt audiencián fogadta a kitüntetett tiszteket.[115] Szeptember 5-én a német század elhagyta Bécset, 7-én az alakulatot feloszlatták. A katonákat az eredeti csapatrészek pótalakulataihoz osztották be. A 87. közös gyalogezred 1914 november végéig, Valjevo bevételéig tartózkodott a szerb harctéren. 1915 májusától az olasz hadszíntéren, a Doberdo-fennsíkon harcoltak, majd 1915 őszén részt vettek Belgrád bevételében.[116]

Az olasz kontingenst 1914. augusztus 21-én vonták ki Scutariból. Durazzo kikötőjében hajóra szállva érkeztek haza. Vigliani megbízott városparancsnok elindulása előtt a város irányítását a konzuli testületre bízta. A Coulais őrnagy vezette francia különítmény maradt legtovább. Őket testőrségként a montenegrói uralkodó rendelkezésére bocsátották. Augusztus 24-én a Scutari-tavon (Shkodrai-tó) át távoztak a városból. 1915 novemberében a montenegrói csapatokkal együtt a Lovčen-hegység védelmére alkalmazták

[111] *Jorberg–Röhr:* i. m. 345–346. o.; HL Tgy. 91. sz. tanulmány, 4–7. o.

[112] *Jorberg–Röhr:* i. m. 345–346. o.; HL Tgy. 91. sz. tanulmány, 7–9. o.

[113] KAW MKSM 1914. 13-5/20-2 ad.

[114] Uo. 13-5/20.

[115] Uo. 8-1/25.

[116] *Jorberg–Röhr:* i. m. 345–346. o.; HL Tgy. 91. sz. tanulmány, 8–9. o.

őket. 1916. január 12-én kezdődött visszavonulásuk Scutarin keresztül Durazzóba, ahonnan 1916 január végén Franciaországba szállították vissza az alakulatot.[117]

A konzuli testület 1914. augusztus 23-án vette át Scutari kormányzását. Novemberben a rendet és a biztonságot a mintegy 450 fős, kizárólag albánokból álló csendőrség és rendőrség tartotta fenn a városban.[118]

Az osztrák–magyar tengerész- illetve szárazföldi különítmény tagjai közül sokan kaptak kitüntetést, elismerést Albániában végzett szolgálatukért. Richard Barry ellentengernagy 1913. október 17-én Slovovich és Palese sorhajóhadnagyot, valamint Paul Lorenz és Adolf Friedl altisztet kitüntetésre terjesztette fel Scutariban végzett munkájukért, amit november 14-én meg is kaptak.[119]

Elias Zsivkovics 32. közös gyalogezredbeli százados, az osztrák–magyar segélymisszió parancsnoka és vezetője a Katonai Érdemkereszt kitüntetést kapta, Karl Steiner hadnagy, a bosznia–hercegovinai 4. gyalogezred élelmezőtisztje szintén az expedícióban való részvételéért kapott kitüntetést 1913. november 30-án.[120]

Az osztrák–magyar Scutari–különítmény parancsnoki kara Barry admirális felterjesztésére részesült kitüntetésben. Ottmar Kailer alezredesnek, a különítmény parancsnokának az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályát adományozták, Karl Cvitković százados, a különítmény szárnysegédje Bronz Katonai Érdemérmet kapott, piros szalagon. Franz Peter őrnagy, zászlóaljparancsnok Katonai Érdemkeresztet, Rudolf von Koczian, Ernst Brosch, Josef Ritter Lodgmann von Auen százados és egyben századparancsnok Bronz Katonai Érdemérmet illetve (Auen) Ezüst Katonai Érdemérmet kapott piros szalagon. Eugen Vittori főhadnagy élelmezőtiszt, valamint Rudolf Orel főhadnagy a városi adminisztrációs bizottság tagja, Gustav Ester főhadnagy, árkász részlegparancsnok a Katonai Tiszti Szolgálati Jelet, Dr. Rupert Kortschak a különítmény főorvosa, valamint Viktor Scheufler, a katonai ellátó raktár elöljárója a Koronás Arany Érdemkeresztet viselhetették.[121]

A Scutari–válság az első Balkán–háborúnak csupán egy epizódja volt, azonban jelentősége túlnőtt Albánia határain. Scutari hovatartozásának ügye megosztotta a nagyhatalmakat és a balkáni kis országokat. Szélsőséges esetben a konfrontáció akár háborúvá is szélesedhetett volna. A nemzetközi Scutari–különítmény tevékenysége jól rávilágított az európai egyensúly megbomlásából fakadó nagyhatalmi érdekellentétekre. Az egység már csak látszat volt, mely az első világháború kitörése után bomlott fel teljesen. A sors kegyetlen fintoraként a Scutari–misszióban részes különböző nemzetek katonáinak a világégés frontjain nemegyszer egymással szembe kerülve kellett harcolniuk.

[117] *Jorberg–Röhr:* i. m. 346–347. o.; HHSta PA XIV. Liasse L/7. 57. doboz, Nr. 172/P.

[118] HHSta PA XIV. Liasse L/7. 57. doboz, Nr. 9303.

[119] KAW MKSM 1913. 13-3/28-15.

[120] Uo. 1913. 13-4/101.

[121] Uo.1914. 13-4/16.

Név	ERZHERZOG FRANZ FERDINAND sorhajó (OMM)	RADETZKY sorhajó (OMM)	ZRÍNYI sorhajó (OMM)	ASPERN kiscirkáló (OMM)	SANKT GEORG páncélos cirkáló (OMM)
Építés kezdete	1907		1908	1897	1900
Vízrebocsátás	1908	1909	1910.	1899	1903
Szolgálatba állítás	1911			1900	1905
Épült	Stabilimento Tecnico Triestino, Trieszt			Cs. és Kir. Tengerészeti Szertár, Pola	
Vízkiszorítás (t)	14 500			2 400	7 300
Hossz (m)	138,7			96,8	124,3
Szélesség (m)	24,6			11,7	18,8
Merülés (m)	8,1			4,4	7,4
Sebesség (cs)	20,1			21,8	22
Hatótáv (tmf)	6 000/10 cs.			3 800/10 cs.	–
Üzemanyag (t)	szén 750, olaj 167			szén 469	szén 1 103
Hajtómű	12 db Yarrow-kazán 2 db 3x exp. gőzgép 2 db hcs., 2 db kl			8db Yarrow-kazán 2 db 3x exp. gőzgép 2 db hcs., 1 db kl.	12 db Yarrow-kazán 2 db 3x exp. gőzgép 2 db hcs., 1 db kl.
Teljesítmény (LE)	20 000			7 200	15 000
Páncélvastagság (mm)	vízvonal: 230 fedélzet: 48 felépítmény: 250 lövegtorony: 250			fedélzet:50 felépítmény: 50	vízvonal:210 fedélzet:60 felépítmény: 200 lövegtorony: 210
Személyzet (fő)	860			305	622
Fegyverzet	4db 30,5 cm L45 á. 8 db 24 cm L45 á. 20 db 10 cm L50 á. 6 db 7 cm L45 á. 2 db 7 cm L18 á. 4 db 4,7 cm gyt.á. 3 db 45 cm tcs.			8 db 12 cm L40 á. 8 db 4,7 cm L44 á. 2 db 4,7 cm L33 gyt.á. 2 db 0,8 cm M93 gpu. 2 db 45 cm tcs.	2 db 24 cm L40 á. 5 db 19 cm L42 á. 4 db 15 cm L40 á. 9 db 7 cm L45 á. 2 db 7 cm L18 á. 8 db 4,7 cm L44 á. 2 db 4,7 cm L33 á. 2 db 0,8 cm gpu. 2 db 45 cm tcs.

* *Dr. Bak József – Dr. Csonkaréti Károly – Lévay Gábor – Sárhidai Gyula:* Hadihajók. Tipuskönyv. Budapest, 1984. 137., 142., 150., 245–246., 359., 381., 416., 425. o.; *Siegfried Breyer:* Schlachtschiffe und Schlachtkreuzer 1905–1970. München, 1970. 431–433. o.; A császári és királyi haditengerészet évi jelentése az 1913-ik évről. Wien, 1914. 73–75.,192–198. o.; *Siegfried Toche:* Die deutsche Kriegsflotte 1914. Berlin, 1914. 17. o.;

RÉSZT VETT HADIHAJÓK FŐBB ADATAI*

BRESLAU kiscirkáló (Németország)	FRANCESCO FERRUCCIO, GIUSEPPE GARIBALDI, VARESE páncélos cirkálók (Olaszország)	AMMIRAGLIO DI ST. BON sorhajó (Olaszország)	ERNEST RENAN páncélos cirkáló (Franciaország)	EDGAR QUINET páncélos cirkáló (Franciaország)	KING EDWARD VII sorhajó (Nagy-Britannia)
1910	1896	1893	1903	1904	1902
1911	1899	1897	1906	1907	1903
1912	1901	1900	1908	1910	1905
A.G. Vulcan, Stettin	–	Arsenal, Velence	Penhoet-gyár, St. Nazaire	Arsenale de Brest	Wickers-gyár, Barrow
4 550	7 350	10 000	13 650	14 000	16 000
136	105	105	157	159	138,4
13,3	18	21	21,3		23,8
5,1	7,3	7,9	8,2	8,4	8,1
27,6	20	18	23		19,3
–	9 500/10 cs.	4 000/10 cs.	10 000/10 cs.		7 000/10 cs.
szén 1 200	szén 620 – 1 400	szén 600 – 1 000	szén 1 350	szén 1 242	szén 2 200, olaj 380
16 db Marine-kazán 2 db Bermann-gőzturbina 4 db hcs.,1 db kl.	Niclause-kazán gőzgép 2 db hcs., 1 db kl.	12 db cilinder kazán 2 db 3x exp. gőzgép 2 db hcs., 1 db kl.	40 db Niclause-kazán 3 db gőzturbina 3 db hcs., 1 db kl.		16 db Babcock--Wilcox-kazán 2 db Wickers-gőzgép
33 500	14 713	13 500	37 100	39 821	18 500
vízvonal:60-100 fedélzet:20-50 felépítmény:80-100	vízvonal:152 fedélzet:50 felépítmény:152 lövegtorony:152	vízvonal:250 fedélzet:75 felépítmény:152 lövegtorony:152	vízvonal:170 fedélzet:65 felépítmény:200 lövegtorony:200	vízvonal:170 fedélzet:65 felépítmény:200 lövegtorony:150	vízvonal: 229 fedélzet: 64 felépítmény: 305 lövegtorony: 305
373	549	537	750	841	800
12 db 10,5 cm L45 á. 2 db gpu. 2 db 50 cm tcs.	1 db 25 cm L40 á. 2 db 20 cm L40 á. 14 db 15 cm L40 á. 10 db 7,6 cm L40 á. 6 db 4,7 cm á. 2 db gpu. 4 db 45 cm tcs.	4 db 25,4 cm L40 á. 8 db 15,2 cm L40 á. 8 db 12 cm L40 á. 8 db 5,7 cm á. 2 db 3,7 cm á. 6 db 7,6 cm á. 8 db 4,7 cm á. 4 db 50 cm tcs.	4 db 19 cm L50 á. 12 db 16,4 cm L45 á. 16 db 6,5 cm á. 8 db 4,7 cm á. 2 db 45 cm tcs.	14 db 19 cm L50 á. 20 db 6,5 cm á. 2 db 45 cm tcs.	4 db 30,5 cm L40 á. 4 db 23,4 cm L45 á. 10 db 15,2 cm L50 á. 14 db 7,6 cm á. 14 db 4,7 cm á. 2 db gpu. 4 db 45,7 cm tcs.

Tony Gibbons: The Complete Encyclopedia of Battleships and Battlecruisers. London, 1983. 152., 161., 182. o. *Rövidítések a táblázatban:* OMM = Osztrák–Magyar Monarchia; t = tonna; m = méter; tmf = tengeri mérföld (1,852 km); cs = csomó (1 tmf/óra); exp. = expanziós; hcs. = hajócsavar; kl. = kormánylapát; LE = lóerő; L = kaliberhossz; á. = ágyú; gpu. = géppuska; gyt. á. = gyorstüzelő ágyú; tcs. = torpedóvető cső.

Tibor Balla

THE MILITARY PARTICIPATION OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY IN THE SETTLEMENT OF THE SCUTARI–CRISIS.

Summary

During the decades preceding the Great War many military actions took place all over the world. However the participation of the Austro-Hungarian Monarchy in them belongs to the less known – and less examined – themes. Mainly on the basis of archival researches in Vienna the study analyses the role of Austria-Hungary in the process of setting the diplomatic – military crisis, having broken out in connection with the national status of Scutari (Albania) in the time of the First Balkan War.

By way of introduction the author surveys the military measures of the „Donau–Monarchie" between March 1913 and August 1914 with respect to some actions in the field of foreign affairs, realised independently or in agreement with other great powers. Moreover he deals with the role of the Austro-Hungarian men-of-war in the naval demonstration and see blockade against Montenegro from April 1913. Finally the study treats the activity of the Austro-Hungarian contingent of 300 within the international Scutari–detachment of 1000 in Scutari between 14 May 1913 and early August 1914.

Tibor Balla

LA PARTICIPATION MILITAIRE DE LA MONARCHIE AUSTRO-HONGROISE DANS LA SOLUTION DE LA CRISE DE SCUTARI

Résumé

Plusieurs opérations militaires internationales ont été menées dans la décennies précédant la première guerre mondiale. La participation de la Monarchie Austro-Hongroise dans celles-là appartient jusqu'aujourd'hui aux sujets peu connue et étudiés.

L'auteur examine le rôle de l'Autriche-Hongrie dans la solution de la crise diplomatique et militaire aus sujet de l'appartenance de Scutari d'Albanie, à l'époque de la première guerre des Balkans, surtout à la base des sources d'archives de Vienne.

Il analyse en premier lieu les opérations militaires de l'empire danubien entre le mars de 1913 et l'août de 1914, mais il s'occupe également de l'activité de politique extérieure de l'empire. L'auteur présente la participation des navires de guerre autrichiens-hongrois dans la démonstration de flotte et dans le blocus marin internationaux contre le Monténégro à partir de l'avril de 1913.

Le lecteur reçoit des informations sur l'activité du détachement de Scutari qui comptait 1000 soldats, parmi lesquels on trouve les 300 personnes du contingent austro-hongrois. L'auteur analyse l'activité du détachement menée dans la capitale albanaise entre le 14 mai 1913 et le début d'août 1914.

Tibor Balla

DIE MILITARISCHE TEILNAHME DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE AN DER LÖSUNG DER SCUTARI-KRISE

Resümee

In den Jahrzehnten vor dem Ersten Weltkrieg spielten sich mehrere militärischen Aktionen ab. Die Teilnahme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie an ihnen gehört jedoch bis in unsere Tage zu den kaum bekannten und erforschten Fragen.

In seinem Aufsatz, der hauptsächlich auf dem Wiener Archivquellen basiert, untersucht der Autor die Rolle Österreich-Ungarns im Ersten Balkankrieg, in der Lösung der diplomatisch-militärischen Krise, bezüglich der staatlichen Hingehörigkeit des albanischen Scutari.

Er analysiert in erster Linie die militärischen Maßnahmen der Donaumonarchie zwischen März 1913 und August 1914, doch er geht auch auf ihre diplomatische Schritte ein, die mit den anderen Großmächten abgestimmt wurden. Er beschreibt die Rolle der Österreichisch-ungarischen Kriegsmarine in der vom April 1913 an dauernden internationalen Kräftedemonstration und Meeresblokade gegen Montenegro.

Dem Leser wird ein Bild der 1000 Mann zählenden internationalen Scutari-Abteilung und des 300 Mann starken österreichisch-ungarischen Kontingents vermittelt, die ihre Tätigkeit zwischen dem 14. Mai 1913 und Anfang August 1914 in dieser Stadt Albaniens ausübten.

Тибор БАЛЛА

ВОЕННОЕ УчАСТИЕ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ В УРЕГУЛИРОВАНИИ СКУТАРСКОГО КРИЗИСА

Резюме

В предшествовавшие первой мировой войне десятилетия был проведен целый ряд международных акций. Участие Австро-Венгерской Монархии в них до наших дней остается мало известным. Эта тема относится к одной из наиболее исследуемых в настоящее время тем.

В статье, основанной прежде всего на источниках венских архивов, автор рассматривает роль Австро-Венгрии в период первой войны на Балканах в урегулировании дипломатического и военного кризиса, вспыхнувшего из-за вопроса принадлежности албанской Скутари.

Автор анализирует прежде всего военные шаги, предпринятые Дунайской империей в период с марта 1913 по август 1914 года, он останавливается также на внешнеполитической деятельности Австро-Венгрии, проводимой ею как самостоятельно, так и в согласовании с другими великими державами. Исследователь показывает роль австро-венгерских военных судов в международной демонстрации флотов против Черногории и в морской блокаде, проводившейся с апреля 1913 года.

Читатель получит картину о деятельности международного Скутарского отряда в составе 1000 человек, в том числе австро-венгерского контингента в составе 300 человек, которая была развернута с 14 марта 1913 по по август 1914 года в албанском городе.

RAVASZ ISTVÁN

AZ ERDÉLYI HADMŰVELETEK 1944 KÉSŐ NYARÁN-KORA ŐSZÉN[1]

Az általános politikai és hadászati helyzet Románia átállása nyomán

Románia 1944. augusztus 23-án átállt. Magyarország nem követte. Szeptember 5-én a magyar csapatok átlépték a román határt, noha a magyar vezetés több intést kapott, hogy semmilyen körülmények között se tegye ezt meg. Elég, ha Bakach-Bessenyey György volt berni követ táviratairа gondolunk. A magyar csapatok mégis átlépték a határt. Igaz, mint láti fogjuk, a román csapatok ezt már tíz nappal korábban megtették. Az alapvető kérdés azonban nem az volt, hogy Magyarország megtámadja-e Romániát vagy sem, hanem az, hogy kitart-e Németország mellett vagy sem.

Pusztán a katonai erőviszonyok a románokét követő néhány napban lehetővé tették volna a magyar kiugrást is. Ez esetben Magyarország (továbbra is) azonos oldalon marad, mint Románia, azaz hiába szerette volna Románia (ha egyáltalán az előzetes fegyverszüneti feltételek nyomán eljut addig) fegyverrel is visszaszerezni 1940-ben elvesztett területeit, mivel azt a Szovjetunió katonai jelenléte kizárta volna. Csakúgy, mint azt, hogy Magyarország fegyveres erővel tegyen kísérletet a második bécsi döntéssel visszacsatolt területek megvédésére Romániával szemben. De nem ez történt.

Magyarország (legalábbis augusztus–szeptember fordulóján) kitartott Németország mellett, következésképpen Románia lehetőséget nyert 1940-ben elvesztett területeinek fegyverrel történő visszaszerzésére. A lehetőséggel élt is, s mint látni fogjuk, az arra vonatkozó utasítások sokkal korábban napvilágot láttak, mint hogy a magyar támadás megkezdődött volna. Sőt, már akkor, amikor a magyar vezetésben még a polémia sem vette kezdetét a támadásról, amely egyébként, mint szintén mint látni fogjuk, nem politikai célból indult meg, hanem katonaiból: nem Dél-Erdély visszacsatolásának szándékával, hanem azért, hogy lezárja a Déli-Kárpátok hágóit.

Megítélésünk szerint ha Magyarország azonnal követi Románia példáját, semmilyen körülmények között nem törhetett volna ki magyar–román háború, hiszen azt a Szovjetunió nem engedte volna meg. Magyarország azonban tovább harcolt Németország oldalán, ami, a magyar szándékoktól függetlenül, elkerülhetetlenné tette a román–magyar háború kirobbanását.

A román vezetés ugyanis elhatározta magát. 1940-ben elvesztett területeinek visszaszerzésére akkor is megindult volna, ha egyetlen magyar katona sem lépi át előzőleg a határt. Igaz, akkor nem Magyarország lett volna a támadó fél, de a lényeg az antifasiszta koalíció szempontjából tekintve nem ez volt, hanem az, hogy Magyarország szembefordul-e Németországgal, vagy tovább harcol az oldalán.

Ez a tanulmány a magyar támadással foglalkozik, a szeptember 5-én indult támadással, annak katonai előzményeivel, illetve mindazzal, ami Észak-Erdélyben és a Székelyföldön katonai téren történt, tehát a Magyarország területén 1944 késő nyarán – kora

[1] A következőkben részletet adunk közre a szerző 1996-ban megvédett, A Kárpát-medence hadszíntérré válásának kérdései 1944-ben és a Magyarország keleti felén lezajlott hadműveletek, különös tekintettel a 2. magyar hadsereg felállítására és harcaira Erdélyben című kandidátusi disszertációjából. *(A szerkesztőség)*

őszén lezajlott hadműveletekkel és harcokkal. Ez az a terület, amelynek feldolgozására a teljesség igényével vállalkozni kíván, mint olyannak a bemutatására, amely monografikus jelleggel, részletesen még nem történt meg.

Más a helyzet a politikatörténeti munkákkal, vagy egyes monográfiák politikatörténeti elemzéseivel. Ezek jobbára a teljesség igényével dolgozzák fel a problémát, s ennélfogva nem ez az a terület, amelyen újat szeretnénk hozni, ismétlésekbe pedig nem szeretnénk bocsátkozni. Ennek, tehát a hadtörténeti feldolgozásnak azonban keretet kell adni. A keretnek, megítélésünk szerint, az augusztus 23-át követő mintegy két hét politikatörténetének kell lennie. Azt azonban ismét le kell szögeznünk, hogy a tanulmány alapvetően hadtörténeti, s nem politikatörténeti. Ennek megfelelően a politikatörténeti I. rész összefoglaló jellegű csupán. Azt is be kell határolnunk, hogy a tanulmány nem tér ki a magyar kiugrási kísérletre, azt korábban már részletesen feldolgozott, önálló témakörnek tekintjük.

Románia kiugrása a német koalícióból és átállása az antifasiszta koalícióhoz

1944. augusztus 23-án 16 órakor Hohenzollern I. Mihály román király letartóztatta Ion Antonescu marsallt, az ország teljhatalmú diktátorát (az államvezért, románul conducatort, amit németre Staatsführerként lehet fordítani).[2]

18 órakor I. Mihály tájékoztatta fegyverszüneti kérelméről a tökéletesen meglepett német követet, Manfred von Killingert.[3] Ezzel párhuzamosan a Constantin Sanatescu vezérezredes elnökletével megalakított katonai kormány[4] lezáratta a Bukarestbe bevezető utakat és vasutakat, s blokád alá vétette a bukaresti német alakulatok elhelyezési körleteit.[5]

Másnap a román hadsereg országszerte támadásokat intézett addigi szövetségese, a német hadsereg ellen, a Luftwaffe pedig bombázta Bukarestet. 25-én I. Mihály hadat üzent a Harmadik Birodalomnak. A sikeres királypuccshoz a Román Kommunista Párt csak asszisztált, ellentétben az elmúlt évtizedek román tankönyveiben található állítással, amely a kommunisták vezette nemzeti felkelésről beszélt. A kommunisták a 23-i esti rádióbeszédből értesültek a történtekről és csak 24-ére virradóra kapcsolódtak be az eseményekbe. Tudtak a készülő kiugrásról, de azt három nappal későbbre várták. Mindenesetre Antonescut átvehették a királyi palotából.[6]

Bár a németeket a bukaresti események váratlanul érték, a történtek nem voltak előzmények nélkül. 1943 során a román vezetés, a magyart követően, titokban felvette a kapcsolatot az angolszász hatalmakkal. Ellentétben azonban a Kállay–kormánnyal, a román királyi udvar a Szovjetunióval is kereste az érintkezést. Barbu Stirbei herceg vezetésével 1944 tavaszától már komoly tárgyalásokat folytattak Kairóban, majd Moszkvában.

[2] *Lipcsey Ildikó*: Mihály király színre lép (*Élet és Tudomány*, 1990. március 23., 30.; a továbbiakban: *ÉT*) I–II.; II. 394–395. o.

[3] ÉT II. 395. o.

[4] Uo.

[5] Uo.

[6] *R. Süle Andrea*: Románia politikatörténete. In: Románia 1944–1990, Budapest, 1990. (a továbbiakban: *Süle*) 200. o.

1944. január 16-án a brit kormány (Románia vonatkozásában) átengedte a fegyverszüneti tárgyalások irányítását a szovjet kormánynak.[7] Április 12-én közölték Romániával az előzetes fegyverszüneti feltételeket, amelyeket Antonescu ugyan elutasított, de a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt június 10-én elfogadott. (A fegyverszünetet majd csak az átállás után, szeptember 12-én írták alá.)[8]

A király, illetve közvetlen környezete májustól kezdte el a kiugrás előkészítését.[9] Június 13–14-én éjszaka az említettek, illetve a Román Kommunista Párt képviseletében M. Ioanitu, Gr. Niculescu-Buzesti és E. Bodnaras tárgyalásokat kezdett D. Damaceanu, Gh. Mihail és I. Stircea tábornokkal (előbbi Bukarest helyőrségparancsnokságának vezérkari főnöke volt) a kiugrás végrehajtásáról. A tanácskozást a király képviseletében a későbbi miniszterelnök, Constantin Sanatescu tábornok vezette.[10] Június 20-án a Nemzeti Demokrata Blokk (Blocului National-Democrat), melynek az előbbiekben említett három párton kívül tagja volt a Szociáldemokrata Párt is, elismerte, hogy a kiugrás az Udvar vezetésével fog lezajlani, s elfogadta a monarchia fenntartását.[11]

A szovjet vezetés 1944 első feléig majdnem azonosan tekintett Magyarországra és Romániára, sőt az utóbbival szemben Besszarábia, Észak-Bukovina és Transznyisztria (a Dnyeszter – románul Nistrul – és a Déli-Bug közötti terület) bekebelezése, továbbá az 1941-es vérengzések miatt mélyebb ellenszenvet táplált. 1944-ben azonban örömmel fogadták a román felajánlkozást, amely adott esetben lehetőséget biztosított a Balkán irányába történő gyors előnyomulásra. Hogy a királyi udvar (Antonescu és köre kimaradt a kiugrás előkészítéséből) szándékait ösztönözzék, Moszkvában burkolt ígéreteket tettek az erdélyi kérdés Románia javára történő megoldására.

Sztálinnak alapvetően mindegy volt, kinek adja vissza a kettéosztott Erdély másik felét, s adott esetben egy magyar kiugrás is fontos lett volna számára, hiszen akkor a Kárpát-medencébe bejutva elérheti a német (osztrák) határt, elvághatja a teljes balkáni német haderőt és szárazföldi összeköttetést teremthet Tito hadseregével, akinek területeit az angol hadsereg addig semmiképpen sem érhette volna el.

A magyar kormány azonban akkoriban még kizárólag a nyugati szövetségeseknél kereste a kiugrás lehetőségeit. Azt sem szabad elfeledni, hogy a Szovjetunió csatlakozott a casablancai értekezlet határozatához, amely érvénytelennek tekintett minden, Hitler és Mussolini közreműködésével kialakított területi változást.

Az előkészítés is szervezettebben folyt Bukarestben, mint 1944 októberében Budapesten. Június 14-ére virradóra már a kiugrás időpontját is kitűzték, augusztus 26-ára, s megállapodtak, hogy szükség esetén fegyverrel (!) kényszerítik ki a németekkel szemben a kiugrást. Egyébként az elfogadott előzetes fegyverszüneti feltételek (miként a Magyar-

[7] *Vígh Károly*: Ugrás a sötétbe. Budapest, 1984. 10. o.

[8] *Süle*, 199. o.

[9] Uo. 200. o.

[10] Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez. (Szerk.: *Bitay Ödön*) Bukarest, 1965. (a továbbiakban: RO) 63. o.; *Cupsa, I. – Matei, Gh. – Focseneanu, I. – Balteanu, B. – Ion, L. – Zaharescu, V.* : Contributia Romaniei la razboiul antihitlerist (23 august 1944 – 9 mai 1945) (Bukarest, 1958; a továbbiakban: Contributia) 35. o.

[11] Contributia, 32. o.

országnak átadottak és október 11-én aláírottak is) tartalmazták a román hadsereg bekapcsolódását a Németország elleni harcba.[12]

Az augusztus 20-án Iasi-Chisinau térségében megindult szovjet offenzíva darabokra szaggatta a 3. és 4. román hadsereg arcvonalát, ennek nyomán Antonescu 21-én és 22-én kétszer is tárgyalt Hans Friessner vezérezredessel, a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokával, majd a 22-én összehívott rendkívüli minisztertanáccsal kimondatta a háború folytatását. 23-án 16 órára kihallgatást kért a királytól, s még a késő délután a frontra készült, hogy személyesen irányítsa az ellenállás újjászervezését, egyben intézkedett a Bukarestben és környékén állomásozó román csapatok útbaindítására az arcvonalba. A fronton lévő román parancsnokokról, különösen Petre Dumitrescu vezérezredesről, a 3. és Ilie Steflea hadseregtábornokról, a 4. román hadsereg frissen kinevezett parancsnokáról (a Nagyvezérkar addigi főnökéről) feltételezni lehetett, hogy hűségesek Antonescuhoz. Mindez ahhoz vezetett, hogy a kiugrás időpontját három nappal előbbre hozták, de erről a Kommunista Pártot nem értesítették.[13]

Augusztus 23-án I. Mihály fogadta a conducatort, s feltette a kérdést: hajlandó-e közreműködni az átállás végrehajtásában. Mikor az nemet mondott, letartóztattatta.[14]

Este 22 órakor a rádióban elhangzott a király kiáltványa. I. Mihály bejelentette a katonai–fasiszta diktatúra (sic!) felszámolását, az ellenségeskedés beszüntetését az Egyesült Nemzetekkel szemben, valamint a román hadsereg csatlakozását a náci Németország elleni küzdelemhez. A király, mint a fegyveres erők főparancsnoka, megparancsolta a hadseregnek, hogy indítson hadműveleteket Észak-Erdély elfoglalására. *(„III./b. Recuperarea fortelor armate romane de pe frontul din Basarabia si Moldova in scopul ulteriorei lar intrebuintari in operatiunile vizand recucerirea Ardealului de Nord.")* A kiáltvány megjelent a Romania Libera 24-i számában.[15]

A királyi kiáltvánnyal egyidőben kiadott hadparancsában a román Nagyvezérkar (Marele Stat Major) újonnan kinevezett főnöke, Gheorghe Mihail hadosztálytábornok elrendelte a német haderő kiverését Románia területéről, egyben a német és magyar (!) csapatokkal szembeni aktív harctevékenységet Észak-Erdélyben. *(„III. Ideca generala operativa: [...] c./ Eliberarea teritoriului national de trupele germane. d./ Actione ofensiva pentru recucerirea Ardealului de Nord [...] Pentru actiunea ofensiva contra trupelor germano-maghiare din Transilvania de Nord...")*[16]

Bár 25-étől román csapatrészek többször betörtek Magyarországra (a trianoni területre is), átfogó román támadás nem indult Észak-Erdély elfoglalására. Sanatescu miniszterelnök mindenesetre felszólította Magyarországot Észak-Erdély kiürítésére. Hogy a tábornok-kormányfő szavainak nyomatékot adjon, a román légierő augusztus 30-án magyar városokat bombázott, az 1940-ben visszacsatolt országrészeken Nagyváradot és Szászrégent, a trianoni területen Kecskemétet és Ceglédet.[17]

[12] ÉT I. 373. o.

[13] Uo., valamint *Hans Friessner*: Verratene Schlachten (Hamburg, 1956; a továbbiakban: *Friessner*) 72–81. o.; *Sz. M. Styemenko*: A vezérkar a háború éveiben (Budapest, 1975) 155. o.

[14] ÉT II. 394–395. o.

[15] RO 26., 73. o.

[16] RO 80. o.

[17] *Gosztonyi Péter*: A magyar Honvédség a második világháborúban. Budapest, 1992. (a továbbiakban: *Gosztonyi*) 171.o.; A Honvéd Vezérkar 1. osztály napi tájékoztatói Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Vkf. 1. o. 304. doboz, (a továbbiakban: Tájékoztatók) 504/b. lap

Az ellenségeskedés a német és a román csapatok között már 24-én kirobbant. A román Nagyvezérkar 24-én felszólította a német katonai szerveket és csapattesteket a helységek, illetve a román alakulatok és törzsek elhagyására. Az erre adott 24 órás határidőt be nem várva a 8. német hadsereg 3. hegyivadász hadosztályának arcvonalán, Mironnál a 3. román határőr ezred megtámadta a 138. német hegyivadász ezredet. Támadások érték a Bukarestben és környékén települt törzseket és alakulatokat is. Erről a német, szovjet és román források egyaránt beszámolnak.[18] Mindez korábban történt, mint Bukarest német bombázása, nem ez utóbbi vezetett tehát a német–román ellenségeskedések kirobbanásához.

A német katonai vezetés elképzelései és intézkedései a helyzet stabilizálására

A román átállás nem csak a német politikai vezetést érte váratlanul, de a katonait is. A német politikai vezetés reagálásáról és intézkedéseiről a román átállást követően nincs módunk átfogó képet adni. Ide értjük azt is, miként született döntés Berlinben Bukarest bombázásáról, s hogy ez miként hatott a Németországnak küldött román hadüzenet augusztus 25-i időpontjára. Alapvetően a katonai vezetés cselekedeteit követjük végig, azt is elsődlegesen abból a szempontból, ahogyan azok az erdélyi hadszíntér kialakulásához vezettek.

Arról, hogy Bukarestben nincs minden rendben („... *dass mit Marschall Antonescu und dem stellvertretenden Ministerpräsidenten etwas nicht in Ordnung sein solle*"), augusztus 23-án 20.30-kor érkezett az első hír a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport (Heeresgruppe Südukraine) parancsnokságához a német szárazföldi haderő Bukarestben működő missziójának (Deutsche Heeresmission) első vezérkari tisztjétől (1. Gen. St. Offz.).[19]

Johannes (Hans) Friessner vezérezredes, a hadseregcsoport parancsnoka és Helmuth von Grolman vezérőrnagy, a hadseregcsoport vezérkari főnöke kapcsolatba lépett mindenkivel, akivel csak tudott, így a szárazföldi és a légi haderő képviseleteivel és a bukaresti német követtel. Friessner 23.25-kor jelentést tett Hitlernek. Kérte, hogy a Romániában állomásozó összes német parancsnokság, alakulat és szolgálati hely (Dienststellen) felett átvehesse a parancsnokságot. Javasolta, hogy a német csapatokat a legrövidebb úton vonják vissza a Kárpátok szegélyére („... *den deutschen Truppen auf schnellstem Wege auf die Karpatenrand-Stellung zurückzugehen*"). Hitler mindkét javaslattal egyetértett, s elrendelte azok végrehajtását („*Der Führer erklärt sich mit beidem einverstanden und kündigt eine Weisung darüber an.*").[20]

[18] Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Südukraine (HL Mikrofilmtár, 895. tekercs, (a továbbiakban: KTB; ugyanezen rövidítéssel 1944. szeptember 24. után ~ der Heeresgruppe Süd) 895. tekercs, 7 208 191. felvétel; *Zaharov, M. V.*: A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945. Budapest, 1973. (a továbbiakban: *Zaharov*) 112. o.; *Marinescu, A. – Romanescu, Gh.*: Armata romana in razboiul antihitlerist. Album de scheme. Bukarest, 1980. (a továbbiakban: AR) 72. o.; RO 28. o.

[19] KTB 895. tekercs, 7 208 187. felvétel

[20] KTB 895. tekercs, 7 208 187–7 208 189. felvétel

Nem sokkal korábban, 23.05-kor a mögöttes hadműveleti terület vezérkari főnöke (Chef d. Gen. St. des Befh. rückw. Op. Gebiet) teljes védelmi készültséget (volle Abwehrbereitschaft) rendelt el a Romániában állomásozó valamennyi parancsnokság, alakulat és egyéb szolgálati állás számára.[21]

Bár Friessner 23-án késő este valamennyi román területen lévő német parancsnokság, alakulat és egyéb szolgálati állás felett átvette a parancsnokságot, tisztában volt vele, hogy személyesen nem lesz képes a visszavonulás vezetésére és a hátországi katonai feladatok egyidejű irányítására. Azt a célját elérte, hogy a katonai vezetést egy kézben (a sajátjában) fogja össze, de a végrehajtás irányítását átruházta másra. 24-én a 6. és 8. német hadsereg hadműveleti területe mögötti valamennyi német alakulat, parancsnokság és szolgálati állás feletti parancsnokságot Gerstenberg repülőtábornokra, a Lutfwaffe romániai csapatainak parancsnokára (Befehlshaber der deutschen Luftwaffe in Rumänien) bízta. Ez a szolgálati beosztás a hadműveleti terület mögötti területre vonatkozott, nem volt azonos a harcoló hadseregeket támogató 4. légiflotta parancsnoki beosztásával, amit Holle altábornagy töltött be.

A szárazföldi csapatok romániai missziójának főnöke (Dt. Bev. Gen. b. Ob. Kdo. d. kgl. rum. Wehrm. zugl. Chef d. dt. Heeresmission i. Rumänien), Erik Hansen lovassági tábornok nem jöhetett számításba, mivel beszorult Bukarestbe, de Gerstenberg megbízása mellett szólt az is, hogy az ő hatáskörébe tartoztak a Ploiestit biztosító erős légvédelmi csapattestek.[22] Az igaz, hogy a 23-áról 24-ére virradó éjszakát Gerstenberg Hansennel és von Killinger követtel együtt a bukaresti német követségen töltötte román őrizet alatt, de (őt egyedül) hajnalra szabadon bocsátották. Mindenesetre Friessner gondoskodott helyettesről is: amennyiben Gerstenberg nem nyerte volna vissza szabadságát, a hátországi katonai akciókat Hofmeier (másutt Hofmeyer) SS-Brigadeführernek kellett volna vezetnie.[23]

Friessner javaslata a hadseregcsoport azonnali hátravonására a Kárpátok szegélyére logikus volt. A szovjet offenzíva 4 napja alatt a hadseregcsoport arcvonala részekre szakadt, s a román csapatok kiválásával a német seregtesteknek semmi esélyük sem maradt annak helyreállítására és stabilizálására Moldvában. A Kárpátokba hátráló alakulatoknak azonban a hegyes terep adta lehetőségek, hátuk mögött az Árpád-vonallal megerődített magyar határral, esélyt jelentettek új arcvonal kiépítésére.

A visszavonulás a Kárpátokba a fronton harcoló német alakulatok közül alapvetően nem csupán a 8. hadsereg kötelékébe tartozókat érintette volna. 23-án estére a 2. Ukrán Front csapásmérő csoportosítása (a 27., a 53. hadsereg és a 6. gárda–harckocsihadsereg) a Szeret és a Prut folyók között délnek haladva megközelítette Birladot, a 3. Ukrán Fronté pedig (a 37. és 46. hadsereg) Besszarábiában délnyugatnak haladva megközelítette a Prut-parti Cahult, ezzel a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport főerőit három oldalról átkarolta, s összeszorította egy, Vaslui – Chisinau – Leovo városok határolta zsákba, amelyet a Prut osztott ketté, s amelynek szája már csak a Prut két partján Birlad és Cahul

[21] Uo. 7 208 188. felvétel

[22] Uo 7 208 193. felvétel

[23] Uo 7 208 193–7 208 195. felvétel

között volt nyitott. Ez azt jelentette, hogy a 8. német hadsereg egyébként is a Kárpátok lábainak közelében álló főerőin túl, amelyek számára eleve adódott a hegységbe való visszavonulás, a fenti zsákba szorított 6. német hadsereg főerőinek (és a 8. hadsereg néhány seregtestének) a zsák száján át visszavonulva az ún. Foksányi-kapuhoz kellett érkezniök a két szovjet hadseregcsoport közötti, még szabad folyosón. A Foksányi-kaputól pedig már közel van a Kárpátok délkeleti kiszögellése.[24]

Friessner nem feltétlenül akarta feladni Romániát. A visszavonulást a Kárpátokba kivitelezhetőnek tekintette, de elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy a 6. német hadsereg megkapaszkodik a Duna-delta – Galac – Foksány – Kárpátok vonalon, amivel megakadályozhatják a Balkán szovjet elözönlését. Ezt két okból is elképzelhetőnek tartotta. Egyrészt 24-én már ismerte a német politikai vezetés szándékát, hogy politikai megoldást keres a válságra, vagyis az egy évvel korábbi olasz mintát követve, csak annál sokkal gyorsabban németbarát bábkormányt alakíttat Romániában. Más kérdés, hogy emlékiratainak tanúsága szerint nem értett egyet ezzel a megoldással.[25]

Másrészt befolyásolta Friessnert az is, hogy ez a vonal alkalmas volt (lett volna) szilárd védelem kialakítására. A Duna-delta, illetve a Duna legalsó folyása Galactól a Deltáig jól védhető. Ugyanez állapítható meg a Kárpátokról is. A Kárpátok délkeleti kiszögellését Adjudtól Galacig a Szeret folyó köti össze, amely ott sík területen halad keresztül. Mivel a területnek a Milcov és a Putna folyók között lévő Foksány (Focsani) a legnagyobb városa, Foksányi-kapunak (Poarta Focsanilor) is nevezik. Dél-Ukrajna, illetve Besszarábia felől nagyobb katonai kötelékek ott tudnak a leggyorsabban és a legkönnyebben átkelni a Balkán irányába. Elméletileg, augusztus 23–24-én, még a Foksányi-kapu is védhetőnek tűnt.

A Szeret (Siret) jobb partján ugyanis Adjudtól, illetve a Tatros (Trotus) Szeretbe torkollásától a Szeret Galac (Galati) feletti Dunába torkollásáig1941-től megerődített vonalat építettek ki. Az 5–10 km mélységű, összefüggő vonal, amelynek kiépítéséhez felhasználták az 1917-ben létesített és megmaradt osztrák–magyar megerődített állásokat is, teljesen lezárta a Foksányi-kaput. Öt szektorra tagolták, a legalsó, 203. szektor (Sectorul 203) a brailai volt, a 201. a bodzai (a Bodza [Buzau] folyó torkolatáról), a 206. a Maicanesti-i, a legerősebben kiépített a 207. foksányi, a legfelső (e kifejezés a Szeret folyása szerint értendő), 208., a Panciu-i. Az összefüggő megerődített vonalhoz balról (északnyugatról) csatlakozott a 209. szektor, amely katonai szervezetileg nem tartozott a vonalhoz, de a Tatros torkolatától Aknavásárig (Tirgu Ocna) a Tatros jobb partján kiépítve összekötötte a Foksányi-kaput lezáró vonalat a magashegységgel. Ez a szektor nem volt összefüggő, egymással tűzösszeköttetésben álló támpontok rendszeréből állt.[26]

Friessner kezdetben úgy gondolta, hogy a román arcvonalváltás nyomán beözönlő szovjet csapatokat megállíthatja a Keleti-Kárpátok hágóiban (gyakorlatilag a magyar határon kiépítés alatt álló Árpád-vonalban), a Duna-deltában és a kettőt összekötő Galac – Foksány – Lakóca-csúcs vonalon. Az elgondolás nem volt rossz, hiszen a két város között a Szeret jobb partján, felhasználva a Foksányi-kapu erődítéseit, új védelmi vona-

[24] AR 58–59. o.

[25] *Friessner*, 87–91. o.

[26] AR 59–60. o.

lat lehetett volna kiépíteni. Foksánytól az 1777 méter magas csúcs irányában már hegyek voltak, a Lakócánál pedig a megerődített magyar határ kezdődött.

Az e vonalra történő visszavonulásra Friessner már augusztus 3-án javaslatot tett a főhadiszállásra küldött levelében, amelyet von Trotha vezérkari ezredes adott át Heinz Guderian vezérezredesnek, az OKH (Oberkommando des Heeres, szárazföldi haderő főparancsnoksága) megbízott vezérkari főnökének és Wilhelm Keitel vezértábornagynak, az OKW (Oberkommando der Wehrmacht, Wehrmacht Főparancsnokság) főnökének. Guderian támogatta a javaslatot, Keitel nem lelkesedett érte. Antonescu 5-én Hitlernél tett látogatását követően a Führer a javaslatot visszautasította, noha a conducator célzott rá, hogy adott esetben elfogadja azt.[27] A Duna-delta – Galac – Foksányi-kapu – Kárpátok vonalra való visszavonulásra az elvi hozzájárulás csak a szovjet áttörést követően, augusztus 22-én érkezett meg, mégpedig Guderiantól.[28]

A még e vonalon kívül harcoló csapatoknak Friessner augusztus 24-én hajnalban a visszavonulást, az ezen belül elhelyezkedőknek a román hadsereg lefegyverzését és a német katonai közigazgatás bevezetését szabta feladatul. Vezérkari főnöke, Grolman hasonlóan intézkedett, s elrendelte még záróvonal (Sperrlinie) kialakítását a Galac – Foksány vonalon.[29] Az intézkedésket az OKH 26-án erősítette meg.

Friessnert elgondolása kialakításában az vezette, hogy létszámuk ellenére nem tekintette jelentős harcértékűeknek a hátországban állomásozó román csapatokat, szerette volna elzárni a szovjet haderő elől a Balkánra vezető útvonalakat, mindenáron kézben akarta tartani a Ploiesti környékén elterülő olajmezőket, nem kívánta elveszteni a feketetengeri román kikötőket, s nem utolsó sorban bízott Antonescu kiszabadításában, ezzel egyidejűleg egy németbarát politikai (viszont)fordulatban Bukarestben. Hitler egyébként még 23-án késő este, mint látni fogjuk, feladatul is szabta az uralkodó és csoportja kikapcsolását, valamint egy németbarát román kormány megalakítását. (Hasonlóan az 1944 októberi budapesti eseményekhez, bár azokat a németek, éppen a román példán okulva, idejében előkészítették.)

A német katonai vezetés számításába azonban hiba csúszott. Nem feltételezték, hogy a román haderő hamarabb aktivizálódik, mint a német. Az is hiba volt, hogy lebecsülték a hátországi román alakulatok harcértékét. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy Románia, ellentétben Magyarországgal, nem került német katonai megszállás alá. Hitler, aki feltétlen megbízott Antonescuban, annak idején nem engedélyezte az ezt előirányzó Margarethe-II terv végrehajtását. A román hátországban így a Ploiesti térségébe települt légvédelmi alakulatokon kívül nem tartózkodott számottevő harcoló német haderő, a Ploiestiből Bukarest felé augusztus 24-én útba indított csapatrészek pedig nem jutottak el a román fővárosba. Nem lehetett számítani a 6. és a 8. hadsereg erőire sem, ugyanis éppen azokat érte a román arcvonalfelszakítás nyomán a leghevesebb szovjet támadás. Azokat az kötötte le, hogy kétségbeesetten igyekeztek elszakadni a szovjet támadó ékektől.

Ezzel szemben a hátországban, tehát Dél-Erdélyben, a Partiumban, a Bánságban és a Havasalföldön erős román kötelékek állomásoztak. Románia ugyanis valamennyi szom-

[27] *Friessner* 55–58. o.; *Guderian, Heinz*: Erinnerungen eines Soldaten. Neckergemünd, 1960. 330., 332. o.

[28] *Friessner*, 71. o.

[29] KTB 895. tekercs, 7 208 194., 7 208 198. felvétel

szédjával szemben területi követeléseket támasztott, s nyíltan hangoztatott igényeinek adott esetben katonai erővel szándékozott érvényt szerezni. Bulgáriától Dél-Dobrudzsát kívánta visszaszerezni, amit 1918-ban csatoltak Romániához (azelőtt sosem tartozott a román fejedelemségekhez), s 1940-ben vesztett el. A német bábállam Szerbiától a Bánság nyugati felét szerette volna megszerezni, egy 1916-os, még az Antanttal kötött titkos szerződés alapján, amelyre, mint 1918 előtti magyar felségterületre, Magyarország is jogot formált. Magyarországgal szemben mindazon területekre igényt tartott, amelyeket az 1940. évi második bécsi döntéssel vesztett el, tehát a Székelyföldre, Észak-Erdélyre, Máramarosra és a Partium Nagyváradtól északra elterülő részeire.

A hátországban az 1. román hadsereg erői sorakoztak fel. A Dél-Erdélyben, a Partiumban, a Bánság keleti felében, a bolgár határon és a főváros körül állomásozó hadsereg összesen 24 hadosztályt és 9 dandárt számlált (ebből, a fronton kialakult helyzettől függetlenül, Magyarországgal szemben vonult fel 8 hadosztály és 7 dandár). Ehhez kell hozzászámítanunk a Konstanza és Buzau körzetében álló 3, a 3. hadsereghez tartozó hadosztályt, a tanalakulatokat és a repülő hadtestet.[30]

Ilyen erőviszonyok mellett a hátországi német alakulatoknak semmit sem sikerült végrehajtaniuk abból, amit Friessner első parancsaiban meghatározott nekik. A hátországi német alakulatoknak csak töredéke tudott visszavonulni a Duna bolgár partjára vagy a Déli-Kárpátok északi oldalára. Az utóbbiaknak meg kellett küzdeniük az 1. (később a 4.) román hadsereg csapatrészeivel, s eközben esélyük sem volt a hágók birtokba vételére. A Bulgáriába szorult néhány német egység egyelőre megmenekült és útba indulhatott Szerbia irányába, de számuk harcászatilag sem volt számottevő. Amelyek közülük szeptember 9-éig nem lépték át a bolgár–szerb határt, azok a bulgáriai felkelés nyomán, a Bulgáriában állomásozó német csapatokkal együtt, fogságba estek. Néhány kisebb alakulat a 3. Ukrán Front támadó ékei előtt hátrálva közvetlenül Szerbiába kelt át a Dunán, azonban teljesen leharcolták magukat, s így azonnal kivonásra kerültek. Ráadásul a nyomukban haladó szovjet ékek is átkeltek a Dunán.

A 6. és a 8. német hadsereg sem járt jobban. Seregtesteit részekre szakították, többségüket bekerítették. Ha el tudtak szakadni, vagy ki tudtak törni, akkor is szembe találkoztak az átállt tegnapi fegyvertárs ellenük kiküldött harccsoportjaival. Az egyetlen kedvező körülmény a biztonságot kínáló magyar határ viszonylagos közelsége volt a Keleti-Kárpátokban. A német visszavonulás mindkét irányból a magyar határon állt meg. A román csapatok, bár több ponton megkísérelték, nem tudták a magyar határon túl is üldözni az oda visszahátráló német harccsoportokat. Augusztus végére az arcvonal a magyar határon stabilizálódott.

A Duna-delta – Galac – Foksányi-kapu – Kárpátok vonal védelmének fontosságát nem csupán a hadseregcsoport-parancsnokság, hanem a felső német katonai vezetés is felismerte. Augusztus 26-án Guderian elrendelte annak tartását, illetve helyreállítását a dunai szakaszon (Galac és a Delta között).[31] Ezen intézkedés azt is tartalmazta, hogy Hitler engedélyezte a visszavonulást eddig a vonalig.[32]

Az intézkedés azonban elkésett. 26-ára a román csapatok már mindenütt harcban álltak a németekkel. Az első ellenségeskedések 24-én robbantak ki, s 25-én a román csapa-

[30] AR 58–59. o.

[31] *Friessner*, 97. o.

[32] *Zákó András*, reszneki: Őszi harcok 1944. Budapest, 1991. (a továbbiakban: *Zákó*) 11. o.

tok nem csak a hátországban, de a hadműveleti területen is megtámadták a németeket. A szovjet hadműveleti és harcászati sikerek nyomán egyébként is szétszórt német seregtestek számára a román támadás következtében lehetetlenné vált a rendezett visszavonulás, a széttagolt és egymástól is elvágott csapattöredékek menekülésszerűen indultak a Kárpátok és Bulgária irányába (ha egyáltalán volt erre módjuk), melynek során menetből, vagy erőszakosan átlépték a Szeret vonalát, ám ott sem álltak meg. Maga a hadseregcsoport-parancsnok úgy fogalmazott, hogy megszűntek a szervezetszerű kötelékek, megszűnt az irányítás, az alkalomszerű harccsoportoknak újra és újra meg kellett harcolniuk a visszavonulásért, illetve a katlanból való kitörésért, miközben a legsúlyosabb harcok éppen a folyóátkelőhelyeken bontakoztak ki. (*„...kam es zu schweren Gefechten, inbesondere um die Flussübergange. [...] Es gab keine Stabe, keine Trosse und andere nicht fechtende Teile mehr; jeder, vom Kommandierenden General bis zum Schreiber, ist zur Kampftruppe getreten. In Igelstellungen verteidigten sie sich, oft bis zur letzten Patrone kämpfend, bis es schliesslich doch noch gelingt, auszubrechen oder – bis sie erliegen.")*[33]

A Foksányi-kapuban kiépített megerődített vonalat a szovjet csapatok gyorsan elérték. 24-én elfoglalták Birladot, 25-én a Szeret-menti Adjudot (a vonal északnyugati sarkpontját) és Tecucit, 26-án pedig a legjobban megerődített pontot, Foksányt.[34]

Az SS felső vezetése reálisabban értékelte a gyorsan romló helyzetet, mint a Wehrmachté, Heinrich Himmler SS birodalmi vezető augusztus 25-én kiadott intézkedése legalábbis erre enged következtetni. Persze nem szabad elvitatnunk Guderian hadászati és hadműveleti éleslátását, főként nem Himmlerrel szemben. Guderian 26-i intézkedését éppen a kétségbeesett felismerés szülte: a 6. hadsereg moldvai arcvonalának összeomlása nyomán a teljes Balkán tarthatatlanná válik. A Foksányi-kapu minden áron való tartására vonatkozó parancs kiadásával a lehetetlenre tett kísérletet. Éppen éleslátása tétette vele ezt a kísérletet: a Foksányi-kapu volt az utolsó vonal, ahol a Vörös Hadsereg még megállítható lett volna. Emögött nem volt semmi, csak a havasalföldi síkság, amelyen át a szovjet páncélos, gépesített és lovas kötelékek szabadon elárasztathatták Románia központi részét és kijuthattak a jugoszláv és a bolgár határra.

Himmler augusztus 25-i intézkedését Otto Winkelmann SS-Obergruppenführernek, a magyarországi SS- és rendőri erők főparancsnokának (Höhere SS- und Polizei-Führer in Ungarn) címezte. Tartalma arra utal, hogy az SS felső vezetése már számolt a Foksányi-kapu szovjet csapatok általi gyors átlépésével, ennek következtében Románia regáti részeinek elvesztésével, s azzal is, hogy a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport zöme Magyarországra próbál majd átmenekülni. Nem számolt viszont a Romániához tartozó Dél-Erdély elvesztésével, szükségesnek és lehetségesnek tartotta új védővonal kiépítését a Déli- és a Keleti-Kárpátok gerincvonalán, egyidejűleg a hatalom visszaszerzését Dél-Erdélyben. Intézkedésében mindezt úgy próbálta biztosítani, hogy a Winkelmann rendelkezésére álló összes SS- és rendőri erőt a Déli-Kárpátok hágóiba, valamint Dél-Erdélybe vezényelte, s előírta a hágók és az állások tartását az erősítések, illetve a visszavonuló német csapatok beérkezéséig. Az SS- és rendőri erőknek nem csupán a Dél-Erdélyben állomá-

[33] *Friessner*, 94–95. o.; AR 60–61. o.

[34] AR 62–63. o.

sozó román fegyveres erőkkel szemben kellett fellépniök, hanem biztosítaniok is kellett a németbarát román közigazgatás hivatalban maradását vagy hivatalába visszakerülését.

Az intézkedés az SS-tábornok feladatává tette a magyar–román ellenségeskedés kirobbanásának megakadályozását. Winkelmannak mindent meg kellett tennie a Honvédség támadó fellépésének megelőzésére. Himmler ezzel is a (viszonylagos) politikai stabilitás megőrzését, vagy újrateremtését kívánta szolgálni Dél-Erdélyben. Bár ez így nincs leírva a parancsban, tartalma arra enged következtetni, hogy elképzelhetőnek tartott egy olasz mintájú megoldást, amelyben az észak-itáliai (salói) Olasz Szociális Köztársaság szerepét egy dél-erdélyi román bábállam töltötte volna be.[35]

Hitler a politikai megoldást részesítette előnyben. Felmérte, hogy a német arcvonal helyreállítására csak akkor van reális esélye, ha „visszacsinálja" a romániai politikai fordulatot. Ez a szándék vezette akkor, amikor (még 23-án késő este) parancsot adott Friessnernek a román király és csoportja letartóztatására, az Antonescu-kormány hivatalba történő visszahelyezésére, ennek lehetetlensége esetén pedig ellenkormány alakíttatásra a legmegbízhatóbb román tábornokkal (hadseregparancsnokkal): *„... setzen Sie eine neue Regierung ein! [...] Dann beauftragen Sie sofort den vertrauenswürdigsten Armeegeneral mit der Bildung einer zuverlässigen Regierung!"*[36]

Egy ilyen irányú politikai fordulat érdekében a Führer, legalábbis néhány napig, ameddig a leghalványabb esélye is mutatkozott a viszontfordulatnak, nem engedhette meg a magyar–román ellenségeskedés kifejlődését. Kivált nem olyan formában, hogy az egy esetleges magyar támadás nyomán törjön ki. Attól tartott, s joggal, hogy a németbarát fordulat végrehajtására hajlandó román elemeket is elidegeníti magától, ha megengedi a magyar támadást. Pedig, ha lett volna lehetőség a Déli-Kárpátok hágóinak lezárására a szovjet csapatok beérkezése előtt – a német csapatok katasztrofális helyzetének ismeretében – , az csak egy augusztus 23. után azonnal megindított magyar támadás erdeményeként valósulhatott volna meg.

Más kérdés, hogy egy ilyen, legkésőbb augusztus 25–26-án meginduló támadásra a IX. magyar hadtest erői akkor elégtelenek lettek volna, s ezt a Honvéd Vezérkarban pontosan tudták. (A kolozsvári IX. hadtest és a Dél-Erdélyben állomásozó 1. román hadsereg részletes bemutatását l. alább.) De szeptember 5-én későn volt, akkor már semmi esély nem volt az átjárók lezárására; a szeptember 5-i magyar támadás már csupán egyetlen szempontból bírt jelentőséggel, megvédte Kolozsvárt (ami délről a terep miatt nem védhető) és áttette román területre a hadműveleteket.

Augusztus 24-én Himmler kihozatta a koncentrációs táborból a Vasgárda egykori vezetőjét, Horia Simát, s vezetésével még aznap németbarát román kormányt alakíttatott. (A Sima–kormány egyetlen percet sem töltött román területen.) 28-án Hitler szabályozta a román katonákkal szembeni magatartást. Meg kellett tőlük kérdezni, hogy vállalják-e a közös harcot. Amennyiben igen, akkor el kellett fogadniuk, hogy olyan munkásalakulatokba sorolják be őket, amelyeket a jövőben az SS keretében állítanak fel. Aki nem vállalja ily módon az együttműködést, hadifogolyként kellett kezelni.[37] A vezéri parancs (Führerbefehl) időpontja egybe esett az SS erdélyi teljhatalmú tábornokának (bevollmächtiger General für Siebenbürgen) később leírt kinevezésével.

[35] *Gosztonyi*, 171. o.

[36] *Friessner*, 87., 89. o.; KTB 895. tekercs, 7 208 193. felvétel

[37] KTB 895. tekercs, 7 208 229–7 208 230. felvétel

A későbbiekben a német oldalon a harcot vállaló románokkal szembeni német hozzáállás változott. November 1-én a Bécsben székelő Simával kötött egyezmény alapján lehetővé vált a románok besorolása az SS kötelékébe. 3-án megkezdődött az 1., 1945. márciusában a 2. és 3. román SS-gránátosezred (Waffen-Grenadier Regiment der SS) felállítása. Távlatiiag ezeknek hadosztállyá kellett volna fejlődniük (Waffen-Grenadier Division der SS rumänische Nr. 1.). Ez utóbbi megalakulására azonban már nem került sor, a román SS-gránátosezredeket 1945. április 2-án Hitler utasítására feloszlatták.[38]

Augusztus 25-től a román határőrök lezárták az átjárókat a Keleti-Kárpátokban, a magyar–román határon. E naptól kezdtek német katonák is érkezni keletről a magyar határra; a hegyeket elérő szerencsés keveseknek harcolva kellett egyre feljebb haladniuk a hágók román oldalán a biztonságot jelentő magyar határ irányába. (*„Die Rumänen liessen niemand mehr über die Grenzen in ihr Land hinein. [...] Da die Rumänen feindlich seien, müsse man alles, was man habe, nach Ungarn führen und die Pässe besetzen."*)[39]

A hágók birtoklása a következő napokban a legfontosabb kérdéssé vált, hiszen az szükséges (de nem elégséges) feltétele volt az új, összefüggő arcvonal kiépítésének a Kárpátokban. Friessner 26-án eldöntötte, hogy a Guderian–parancs teljesítésére tett kísérlettel egy időben minden rendelkezésére álló erőt erre a feladatra von össze. Elhatározását 27-ére virradóra 01.30-kor jelentette az OKH-nak. (*„Verhinderung eines feindl. Durchbruches über das Sereth-Tal zwischen Donau-Linie bei Galatz und Focsani, Zusammenfassung der deutschen Truppen in den rückw. Gebieten zu Wiederstandsgruppen und Abwehr an den Karpaten-Pässen."*)[40]

Aznap este 23.15-kor Friessner táviratot váltott Guderiannal. Hangsúlyozta a Szeret vonalának tarthatatlanságát, s nyomatékosan kérte, hogy a 6. hadsereget a Déli-Kárpátok hágói, illetve az átjárókba felvezető utak lezárására alkalmazzák Ploiesti és Foksány között.[41] Guderian nem tett ellenvetést, ennek alapján a megfelelő parancs még éjfél előtt kiment a 6. hadsereg parancsnokságához.[42] Friessner elképzelésével találkozott a 6. hadsereg parancsnoka, Maximilian Fretter-Pico tüzérségi tábornok elgondolása is, aki hadserege még álló erőinek (*„noch stehende Kräfte"*) visszavonását javasolta a Szeret-vonalról Bodza (Buzau) térségébe. Bodza városa és az azon keresztülfolyó Bodza folyó pontosan felezi a Ploiesti – Foksány vonalat. Friessner parancsa és Fretter-Pico jelentése keresztezte egymást.[43] Ploiesti feladásával 27-én még egyikük sem számolt. Az olajmezők tartását a háború folytatásához mindhárom tábornok elengedhetetlenül szükségesnek tartotta. Bár Ploiesti városközpontja aznap elesett, s a Bukarest alatt harcoló Stahel–csoporttal is megszakadt a Ploiesti körüli erők összeköttetése, az olajmezők tartását az 5. légvédelmi hadosztálynál a végsőkig való kitartásig hangsúlyozták. (*„Die Division be-*

[38] *K–G. Klietmann*: Die Waffen–SS. Eine Dokumentatiton. Osnabrück, 1965. 385–386. o.

[39] KTB 895. tekercs, 7 208 206. felvétel

[40] Uo. 7 208 215. felvétel. A vonatkozó távirat száma: H. Gr. Südukraine. Ia Nr. 3 264/44 g. Kdos.

[41] Uo. Nr. 3 305/44 g. Kdos.

[42] Uo. 7 208 215. felvétel

[43] Uo.

tont, dass sie bis zum letzten Mann halten werde.")[44] Egyébként ezen a napon már az is felmerült, hogy Bukarestet feladják, s a Stahel–csoportot az olajmezők védelmére vonják vissza.[45]

28-án illuzórikussá vált Friessner és Fretter-Pico 27-i, hadműveleti szempontból nem teljesen helytelen elképzelése. A már teljesen nyitottá vált Foksányi-kapun keresztül a 6. szovjet gárda-harckocsihadsereg elérte és elfoglalta Bodza városát, a Déli- és a Keleti-Kárpátok találkozását Havasalföld felől lezáró tervezett ellenállási vonal középső támpontját, elérte a Bodza-szoros délkeleti bejáratát és megközelítette Ploiestit.[46]

A Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoksága levonta a következtetést, hogy Románia regáti részét, leszámítva északon a karácsonkői hídfőt (Brückenkopf Piatra Neamt), fel kell adniuk, s hogy a Déli-Kárpátok átjáróinak tartását is illuzórikussá tette a szovjet páncélosok megjelenése a Bodzai-szoros bejáratánál és Ploiestinél (*„... man sich keiner Illusion darüber hingeben solle, dass die Karpaten-Pässe auf jeden Fall gehalten werden könnten."*).[47] Ettől kezdve nem erőltették tovább Bukarest és Ploiesti birtokba vételét, illetve védelmét. Hitler 27-én bekérte az összes, a 6. hadsereg (sőt még a Dumitrescu-seregcsoport) visszavonására vonatkozó előterjesztést, táviratot, parancsot. A hadseregcsoport törzse összeállította az anyagot, s a köteg még aznap este a Führer elé került.[48] Nincs adatunk, hogy Hitler milyen következtetéseket vont le az iratcsomóból, illetve milyen intézkedéseket tett éppen azok alapján.

A Balkán a németek szempontjából összeomlott. Nem volt rossz elgondolás, hogy a szovjet csapatokat megállítják a Foksányi-kapuban, majd annak, illetve Bukarest és Ploiesti térségének elestét követően beengedik a Havasalföldre, de megállítják a Duna szerbiai határszakaszán, szárnyait pedig elzárják a bolgár Duna-szakasztól és a Déli-Kárpátoktól. Ez annak lehetőségét is ígérte (volna), hogy később a zsákba szaladt szovjet hadseregeket egy találkozó irányú támadással bekeríthetik és felmorzsolhatják. A bolgár hadsereg 22 hadosztályba és 5 dandárba szervezett alakulatai augusztus végén 500 ezer főt számláltak, ehhez jött mintegy 30 ezer német katona. Az események azonban túlhaladtak minden, a Balkán megtartására vonatkozó elképzelést. A bolgár hadsereg az ország belsejében, a határőrség a román határon már augusztus 26-án megkezdte a német csapatok lefegyverzését. (*„Die über die rumänisch-bulgarische Grenze kommenden deutschen Soldaten werden von den Bulgaren entwaffnet, [...] Auch werden andere unfreundliche Akte [...] vorgenommen."*)[49]

A 3. Ukrán Front szeptember 8-án átlépte a bolgár határt Dobrudzsában, miután a Szovjetunió 5-én hadat üzent Bulgáriának. 9-én felkelés tört ki, amellyel a bolgár hadsereg nem szegült szembe. A bevonuló szovjet csapatok még annyi ellenállással sem találkoztak, mint a Magyarországra bevonuló németek 1944. március 19-ére virradóra. A félmilliós bolgár hadsereget szeptember 18-án hadműveletileg alárendelték a 3. Ukrán

[44] KTB 895. tekercs, 7 208 218–7 208 219. felvétel

[45] Uo. 7 208 219. felvétel

[46] *Mehner, Kurt*: Die geheimen Tagesberichte der deutschen Wehrmachtführung im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Osnabrück, 1984.(a továbbiakban: *KM*) I–XII. k., X. 485. o.

[47] KTB 895. tekercs, 7 208 226. felvétel

[48] Uo. 7 208 223. felvétel

[49] Uo. 7 208 212. felvétel

Frontnak. Szeptember 15-én a szovjet csapatok elérték Szófiát, s a hónap végén felzárkóztak a jugoszláv és a görög határra. A zsák déli irányban kiszakadt, a Balkán keleti felét elözönlötte a szovjet haderő.

A Nyugat feszülten figyelte, átlépi-e a Vörös Hadsereg a görög határt. Londonban és Washingtonban azért, mert még Teheránban és az azt követő találkozókon megállapodtak a szovjet vezetéssel, hogy Görögországba angolszász haderő fog bevonulni. Berlinben azért szorítottak, hogy Tolbuhin marsall csapatai lépjék csak át a határt: ettől remélték az antifasiszta koalíció tagjai közötti ellentétek végzetes elmérgesedését, továbbá a régi cári törekvések feleleventését, így a tengerszorosok (a Boszporusz és a Dardanellák) szovjet elérésétől tartó Törökország aktivizálódását. Sztálin azonban betartotta a megállapodásokat, egyetlen szovjet katona sem lépett görög földre, noha a német propagandagépezet igyekezett meggyőzni a világot, hogy ez meg fog történi. Október 4-én a brit haderő partra szállt a Peloponnészoszon és megkezdte előnyomulását. Ez azonban nem az a partraszállás volt, amit a magyar vezetés várt. Churchill is betartotta a megállapodásokat és a brit csapatok sem léptek ki Görögország területéről. Jóval északkabbra a 3. Ukrán Front az 1. bolgár hadsereggel és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereggel már szeptember 28-án megkezdte a belgrádi hadműveletet. A német hadvezetés előtt felrémlett Balkánon lévő erőik teljes elvágásának veszélye.

A Balkánon még tekintélyes tengely–haderő állomásozott. A szigeteken (pl. Krétán és Rhodoszon), Görögországban, Albániában, Horvátországban (amelynek akkor része volt Bosznia-Hercegovina) és Szerbiában 14 német hadosztály és dandár állt, további 8 hadosztály részeivel megerősítve. Hozzájuk kell számolni néhány, 1943 nyarát követően Mussolini hűségén maradt olasz alakulatot, a horvát hadsereget, valamint a német oldalon harcoló, zömmel önkéntes szerb, bosnyák, macedón, montenegrói, albán és egyéb alakulatokat. Együttes létszámuk meghaladta az 570 ezret.[50]

Ez az igen vegyes haderő Maximilian Freiherr von Weichs tábornagy, a délkeleti hadszíntér főparancsnoka (Oberbefehlshaber Südost) alá tartozott. A Balkán OKW-, a Kárpát-medence OKH-hadszíntér volt. A legfelső szintű vezetést megosztották. A keleti hadszíntér – a Heeresgruppe Südukraine visszavonulása nyomán oda sorolták a Kárpát-medencét is – a szárazföldi haderő főparancsnoksága, a Balkán pedig a Véderő Főparancsnokság irányítása alá tartozott. A kettő közötti határ a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport és az OB Südost alá tartozó F Hadseregcsoport sávhatára volt.

Weichs szeptember közepe óta szorgalmazta Görögország és Albánia kiürítését, hogy csapatait megóvja az elvágástól. Mikor október 8-án a 3. Ukrán Front a 2. bolgár hadsereggel és 13. jugoszláv hadtesttel együttműködve támadásba lendült a dél-szerbiai Nis térségében és Macedóniában, Weichs megkapta az engedélyt a részleges kiürítésre. Ugyanazon a napon, amikor, mint látni fogjuk, a Kárpát-medencében harcoló Dél Hadseregcsoport balszárnya is visszavonulási engedélyt kapott.

A harapófogóból kibújni igyekvő német csapatok október 11-én elhagyták Athént, november 3-án Görögországot, november 29-ére befejezték a kivonulást Albániából is. Dél-Dalmáciában még feladták a veszélyesen keskeny déli partszakaszokat, de Közép-Dalmáciában megálltak. Hitler határozott utasítására ugyanis Horvátországot, amely Németország stabil szövetségese volt, feltétlen tartani kellett. Közben október 20-ára el-

[50] A második világháború 1939–1945. Budapest, 1985. 490–491. o.

esett Észak-Szerbia Belgráddal együtt, s a szovjet csapatok betörtek a Szerémségbe, Szlavóniába és a Bácskába. A balkáni német haderő kezében tartott terület gyakorlatilag az akkori Horvátországra korlátozódott. Ott azonban a két irányból, délről és keletről érkező visszavonulás nyomán olyan mértékben megnőtt az alakulatok száma, hogy 1945. márciusában még segíteni tudtak a német haderő utolsó nagy offenzívájában: az LXXXXI. hadtest két kisegítő támadást indított a Dráván át északnak.

A Balkán tehát 2–3 hónap leforgása alatt, Horvátországot nem számítva, elveszett. Hogy ez ilyen gyorsan megtörténhetett, a román átállás következményének tudható be. Ez váltotta ki Bulgária gyors átállását is, ami viszont visszafordíthatatlanná tette az eseményeket. Egészen másként alakult a helyzet romániai arcvonal összeomlásának következtében keletkezett hadműveleti hézag északi oldalán.

A Kárpát-medence vonatkozásában a román átállás hasonlóan komoly hadműveleti, sőt hadászati következményeket eredményezett, mint a Balkán-félsziget esetében. A különbség a két térség között mégis jelentős. A Balkán esetében a román átállás a félszigetet német szempontból való gyors elvesztését vonta maga után, úgy, hogy a front a terület nagyobb részén hamar átvonult, s az érintett térségek ennek megfelelően nem szenvedtek számottevő háborús károsodást. A Kárpát-medence elvesztése ezzel ellentétben lassan ment végbe, s eközben minden négyzetkilométerért harcok dúltak. Úgy vált hadszíntérré, hogy a háborút minden város és falu megszenvedte. Abban, hogy a román átállás hatása másként jelentkezett, öt tényező játszott szerepet.

Elsőként az, hogy a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport augusztus 23-át követően visszavonuló erői (mármint amelyeknek sikerült) elsősorban a magyar határ felé vették az irányt. Másfelől visszavonulásukhoz az is kellett, hogy a magyar határvédelmi alakulatok készen álljanak a román betörések visszaverésére, a határ, mint fogadó terepszakasz biztosítására. Ide tartozik a két magyar támadó hadművelet, amely szeptember elejétől egy hónapra stabilizálta az arcvonalat, lehetővé téve a német hadseregcsoport újjászervezését és részleges feltöltését. Harmadrészt, de nem harmadikként említendő a magyar politikai akarat a harc folytatására, amely nélkül hiábavaló lett volna a németek visszavonulása a magyar határok mögé, mint ahogyan hiábavaló volt déli irányban a bolgár határok mögé. A negyedik tényező az előzőt erősíti meg: a társadalom, a lakosság felfogása és hozzáállása. A magyar lakosság (a Székelyföld többségében magyarlakta terület volt) tartott a szovjet és egyenesen félt a román megszállástól. Minden támogatást meg is adott a határt védő magyar csapatoknak, s a németek azok védelmi potenciálját erősítették. Bulgária ennek is ellenpéldája volt: a nemzet egésze szimpatizált az oroszokkal, aminek következménye volt a hadsereg által is támogatott felkelés a szovjet hadsereg benyomulása után. Az ötödik tényező az elsőhöz kapcsolható. Igaz, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport objektív okból vonult vissza elsősorban Magyarország irányába, de a német politikai vezetés is fontosabbnak ítélte a Kárpát-medence megtartását a Balkán keleti és déli felénél. Hitler (július 31-én) így nyilatkozott a hadsereg vezetőinek: *„A legfontosabb számunkra és marad is a magyarországi térség megtartása. Élelmezési szempontból az egyetlen lehetséges pótlása annak, amit másutt elveszítünk, nyersanyag szempontjából pedig értékes forrása a bauxitnak, a mangánnak [...] Közlekedésileg pedig ez a kulcsa a délkeletnek. Ezért [...] biztosításának létfontosságú jelentősége van.”*[51]

[51] *Ölvedi Ignác*: Az 1. magyar hadsereg története 1944. január 6–tól október 17–ig. Budapest, 1989. 96–97. o.

Magyarország, Romániával és Bulgáriával ellentétben, nem vált ki a Németország vezette koalícióból. Annak, hogy nem vált ki azonnal, s csak közel két hónap elteltével tett rá (elvetélt) kísérletet, alapvetően belpolitikai okai voltak. E belpolitikai tényezők elemzése azonban nem ezen tanulmány feladata. Annyit azért el kell mondani, hogy a magyar vezetés a román átállás napjáig a nyugati megoldásban reménykedett. Ez annyit jelent, hogy a román előzetes fegyverszüneti feltételeknél lényegesen korábban, 1943. szeptember 9-én átvett brit fegyverszüneti feltételek alapján bíztak az angolszász csapatok megjelenésében a Kárpát-medencében. A politikai és a katonai vezetés (nagyobb részének) véleménye egybehangzóan az volt, hogy ki kell tartani a Kárpátokban, nem szabad beengedni a Vörös Hadsereget, s akkor kihúzhatják a Balkán felől vagy az Észak-Itáliából, a laibachi átjárón bevonuló angolszász csapatok megérkezéséig, amelyek előtt majd kapitulálnak. Mindezt úgy, hogy lovagias módon nem támadják hátba az első és második világháborús szövetségest, Németországot, s a Szovjetunió haderejének feltartóztatásával még érdemeket is szereznek a Nyugat előtt.

A magyar vezetés 1944. augusztus 23-át követően döbbent rá arra, hogy komolyan kell(ett volna) venni a több irányból érkezett figyelmeztetéseket: ne csupán Nyugat, hanem Kelet felé is keressék a lehetőséget a háborúból történő kiugrásra. Akkor döbbentek rá korábbi információik fontosságára: a magyar felderítés idejében tudomást szerzett a román–szovjet titkos tárgyalásokról. Pontosabban: a vezetés bizonyos értelemben felismerte az információk fontosságát, hiszen még Berlint is tájékoztatta. Más kérdés, hogy Hitler bizalma ennek ellenére sem rendült meg Antonescu marsallban. Nem is a conducator hajtotta végre a román átállást eredményező bukaresti puccsot.

A magyar politikai és katonai vezetés dilemmája Románia átállását követően

Augusztus 23-át követően a magyar vezetés magatartását egyfajta kettősség jellemezte. Egyrészt ismét keresni kezdte a háborúból való kiválás lehetőségét, immár keleti irányban is. (Ez a Lakatos– és nem a Sztójay–kormányra vonatkozik.) Másfelől kétségbeesett katonai erőfeszítéseket tett a szovjet előretörés megállítására a Kárpátok vonalán. E tanulmány kereteibe részletesen csak ez utóbbiak bemutatása fér bele, e fejezet a politikai döntéshozó folyamat rövid összefoglalására vállalkozik csupán.

Augusztus 24-én Horthy Miklós magához rendelte Lakatos Géza vezérezredest, aki a számára megbízhatónak tekintett katonai vezetők körébe tartozott, és szolgálaton kívüli viszonyban megbízta kormányalakítással.[52] A kormányzó, aki már hosszabb ideje készült a Sztójay–kormány felváltására, úgy vélte – joggal –, hogy erre most jött el az alkalom. A Délkelet-Európában harcoló német seregtesteket leköti a román átállás nyomán kialakult helyzet, Magyarország területén pedig nem állomásozik számottevő erő (65–70 ezer fő, beleértve a rendőri és Gestapo–alakulatokat is). A kormányzó és körei jól számítottak: a németek nem tudták megakadályozni a kormányváltást, ám annyi befolyásuk

[52] *Vargyai Gyula*: Puszta ország. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Vargyai*) 98. o.

volt, hogy az első kormánylista módosítását elérjék. A Lakatos–kormány egy szűk hét múlva, 29-én lépett hivatalba.[53]

A magyar vezetés igen gyorsan reagált a romániai fordulatra. Először 23-án, 23 óra körül értesültek a történtekről, I. Mihály román király rádióbeszédéből.[54] Azonnal összehívták a koronatanácsot. A 24-ére virradó éjszaka tartott ülésen a távollévő vezérkarfőnök képviseletében helyettese, László Dezső altábornagy vett részt. Az ott elhatározott lépéseket, továbbá a Vezérkar intézkedéseit részletesen később mutatjuk be.[55] A koronatanács a kormányzó elnökletével ülésező minisztertanács volt, amelyre a vezérkarfőnök is meghívást kapott. Vörös János vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke 25-ére virradóra érkezett haza a német főhadiszállásról. Azonnal vezetői értekezletet hívott össze, jóváhagyta László intézkedéseit, további rendszabályokat rendelt el a Dél-Erdélyben vagy Dél-Erdély felől várható események megelőzésére, s állást foglalt a védelmi rendszer kiterjesztésének szükségessége mellett a Déli-Kárpátokra.[56]

25-én délután összeült (a régi) minisztertanács rendkívüli ülése. Munkáját másnap délután folytatta. Az elfogadott határozatok meghatározó jelentőséggel bírtak a későbbi történések szempontjából. A szanatóriumban lévő Sztójay Döme miniszterelnök helyett Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter elnökölt. Meghívottként jelen volt Vörös is, akit az ülés megnyitása után az elnök azonnal felkért tájékoztató tartására a román átállás nyomán kialakult helyzetről. A Honvéd Vezérkar főnöke először általános áttekintést adott, beleértve a nyugati frontot is. Beszámolt a német főhadiszálláson folytatott tárgyalásairól, Guderian ígéretéről a Lengyelország területén harcoló magyar seregtestek hazahozatalára, valamint hadianyagszállításokra. Elmondta, hogy tudomása szerint a német hadvezetés, bár törekszik a szovjet csapatok megállítására és a román hadsereg lefegyverzésére, fokozatosan feladja a Balkánt, s majd 1945 tavaszán szándékozik új erők bevetésével az arcvonalat ismét előre vinni.

Itt ellentmondást vélünk felfedezni. Az ülésről készült jegyzőkönyvben Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár nyilván valósághűen rögzítette Vörös szavait. Láttuk azonban, hogy a német legfelsőbb vezetés akkor még a Balkán megtartását tűzte ki célul, s Guderian 26-án parancsot adott a Duna-delta – Foksányi-kapu – Kárpátok vonalának védelmére. Az ellentmondást úgy véljük feloldhatónak, hogy a Honvéd Vezérkar főnöke, mint képzett katona, előre látta ennek megvalósíthatatlanságát. Vélekedésünket mindaz, amit a vita során Vörös a továbbiakban kifejtett, megerősíti.

Jungerth-Arnóthy Mihály, a külügyminiszter állandó helyettese arra hivatkozva, hogy a román király *„... proklamációja [...] hadüzenetet jelent"*, feltette a kérdést, milyen esélye van az egyesült szovjet–román hadsereg feltartóztatásának magyar területen. Vörös elmondta, hogy egy ilyen támadás ellenében a Honvédség huzamos ellenállásra egyedül képtelen, s a maga részéről várja a román támadást Észak-Erdélyben.

[53] *Lakatos Géza*: Ahogyan én láttam. Budapest, 1992. (a továbbiakban: *Lakatos*) 115–119. o.; a német létszámadatokra vonatkozóan: *Ölvedi Ignác*: A budai vár és a debreceni csata. Budapest, 1974. 2., átdolgozott kiadás, (a továbbiakban: *Ölvedi*) 23. o.

[54] *Zákó*, 12. o.

[55] Emlékeztető az VIII. 23-i és az VIII. 24-i intézkedésekről (in: Honvéd Vezérkar 1. osztály napi intézkedései, HL Vkf. 1. o. 304/a. doboz, (a továbbiakban: Intézkedések) 165. lap

[56] vitéz *Vörös János* m. kir. vezérezredes vezérkari főnök naplója 1944. ápr. 7-től 1944. okt. 15-ig. USA, 1979. (a továbbiakban: *Vörös*) 1944. augusztus 25.

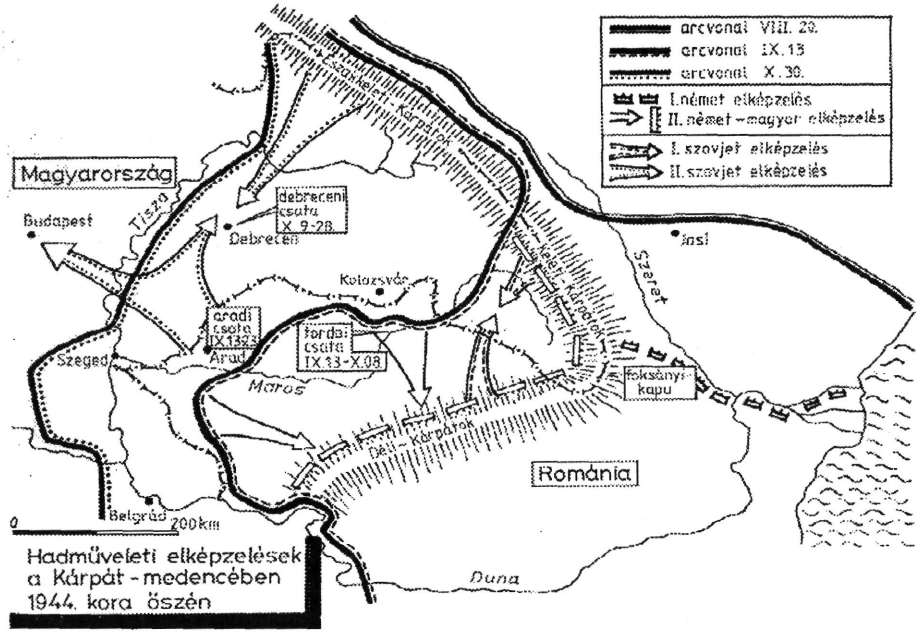

Jungerth-Arnóthy beszámolt az ankarai, madridi és lisszaboni magyar követségről szerzett információiról, azaz hogy a semleges országok szerint most jött el az ideje Magyarország kiugrásának a háborúból. Beszámolt a stockholmi amerikai követ intéséről is: az országra nézve végzetes következményeket vonna maga után egy Dél-Erdély elleni katonai akció. Kifejtette az ismert, de téves tételt arról, hogy Magyarországot angolszász csapatok fogják megszállni, s hogy London ezért elnézi Magyarországnak, ha a szovjet csapatokkal szemben továbbra is ellenállást tanúsít, vagyis feltartóztatja azokat a brit csapatok beérkezéséig, ahhoz pedig célszerű Németországtól katonai segítséget kérni. Vörös megismételte, hogy a Honvédség erői a várható szovjet–román támadás feltartóztatásához, amennyiben a németeknek nem sikerül délen (a Déli-Kárpátok vonalán –) megfelelő védelmet kiépíteniük, nem elegendőek.

Jungerth-Arnóthy előadta, hogy erre azért sem lát reális esélyt, mert ismeretei szerint Bulgária már békefeltételek (sic!) közlését kérte a szövetségesektől. Bonczos Miklós belügyminiszter közbevetette, hogy a magyar hadseregnek, megelőzve a várható támadást, be kellene nyomulnia Dél-Erdélybe. Vörös harmadszor is elmondta, hogy a magyar haderő kevés a szovjet–román támadás feltartóztatásához: *„... nem lehet lerohanni Dél-Erdélyt, mert erre a célra nincsen katonaságunk és nincsenek páncélosaink."* Hangot adott politikai aggodalmainak is: *„... nem ártana-e ez nekünk még jobban a szövetségeseknél, ha most az alkalommal élve, lerohanjuk Dél-Erdélyt."* S aminek nem adott hangot: közös nevezőn volt Hitlerrel, aki akkor még bízott egy romániai viszontfordulatban, ennélfogva ellene volt a támadólagos magyar fellépésnek.

A pénzügyminiszter és a külügyminiszterhelyettes a német katonai segítség kérdését feszegették, sőt Jungerth-Arnóthy az esetleges dél-erdélyi támadásról kijelentette, hogy *„... ha katonailag ez reánk nézve előnyös volna [...] akkor ezt kellene megcsinálni az*

ország érdekében, ha mindjárt diplomáciailag rosszabb helyzetbe is kerülnénk." A szituáció a fonákjára fordult. A katonák (Vörös és Csatay Lajos szolgálaton kívüli vezérezredes, honvédelmi miniszter) a katonai fellépés ellen érveltek, a politikusok mellette. Bonczos köztes megoldásként felvetette, szállják meg a németek Dél-Erdélyt, a Honvédség pedig tartsa a Keleti-Kárpátokat, beleértve a Székelyföldet is.

Az összegzésben rögzítették, ami aznap elhangzott, tehát a katonák elutasító, a politikusok támogató álláspontját a támadás kérdésében, valamint Bonczos áthidaló javaslatát. Megállapították továbbá, hogy német katonai segítségért kell folyamodni. Az ülést ezt követően határozathozatal nélkül elnapolták.[57]

26-án délután a minisztertanács ülése folytatódott. Megismétlődött az előző napi paradox szituáció: a politikusok a támadás mellett, a katonák ellene érveltek. Előkerült Guderian két ülés között érkezett egyenes kérdése is: hajlandó-e Magyarország részt venni egy dél-erdélyi német támadásban? Vörös, aki a jelenlévők közül a leginkább ismerte a magyar (és a német) haderő lehetőségeit, azon az álláspontón volt, hogy ameddig a várható román támadás nem indul meg, a Honvédség rendelkezésre álló részeit csak összpontosítsák az (akkori) magyar–román határ mentén, de ne lépjék át azt. Csatay javaslata szerint *„Azt kellene mondanunk a németeknek, hogy mi tudjuk tartani Észak-Erdélyt, de többet nem ..."* Jungerth-Arnóthy, Bonczos és Reményi-Schneller mellé ugyanakkor felsorakozott Szász Lajos ipari miniszter, aki kinyilatkoztatta: *„Nem szabad olyan választ adni, hogy nem* (ti. Guderiannak – R. I.) *[...] Sürgősen meg kell beszélni a németekkel, és még ma délután indulhatunk Dél-Erdélybe."*

A katonák ellenében tehát a politikusok döntöttek. A döntést Vörös és Csatay végül azon az alapon fogadta el, hogy az alapvetően politikai döntés. A minisztertanács határozatot hozott a támadás megindításáról, azonban három feltételhez kötötte azt.

Egyrészt a Honvédség akkor léphet támadásba, ha az együtt indul meg a német csapatokkal – lehetetlen feltétel, ha Guderian kérdésével kapcsoljuk össze. Másodszor a támadás nem vezethet a magyar haderő szétforgácsolódásához. Logikusnak tűnő feltétel, de csak első olvasásra; látszik, hogy politikusok döntöttek katonai kérdésekről, katonák ellenében. Az úgy–ahogy megfelelő harcértéket képviselő seregtestek az 1. hadsereg kötelékében harcoltak, az ország belsejében csak mozgósítás alatt álló pót seregtestek voltak. Utóbbiak ereje eleve elégtelen volt egy támadás megindításához, nyilvánvalóan meg kellett őket erősíteni, azt pedig csak harcoló seregtestek kivonásával lehetett megoldani, ami pedig csakis az 1. hadseregtől történhetett; vagyis a támadáshoz, aminek nem lett volna szabad a magyar erők szétforgácsolásához vezetnie, eleve szét kellett forgácsolni az egyetlen igazán ütőképes magasabb szervezeti köteléket.

A harmadik feltétel reálisabbnak tűnik: a támadást csak az abban részt vevő csapatok felvonulása és felfegyverzése után volt szabad megindítani. Első fele rendjén való, de a másodikat, a felfegyverzést, csak német segítséggel lehetett elképzelni. Erre vonatkozóan pedig legfeljebb Guderian augusztus 23-án Vörösnek tett ígéretében bízhattak, amit az OKH megbízott vezérkari főnöke még akkor tett, amikor nem volt tudomása a romániai fordulatról. Kérdéses, hogy a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport romániai összeomlását követően, amikor a német hadvezetés legsürgetőbb feladata annak újjászervezése volt,

[57] Jegyzőkönyv a minisztertanács 1944. augusztus 25-én tartott rendkívüli üléséről. (In: Magyarország a második világháborúban. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Budapest, 1959. 467–472. o.; *Vargyai*, 100–101. o.; *Vörös*, 1944. augusztus 25.

mennyiben lehetett komolyabb mértékű német hadianyag-szállításokra építeni egy igen nagy horderejű döntést – akár rövid távra is.[58]

A magyar vezetés 26-án kifejezte kívánságát Hans von Greiffenberg gyalogsági tábornok budapesti német katonai attasénak, egyben a Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornokának, hogy német csapatok szállják meg Dél-Erdélyt, illetve (megelőző lépésként) Szlovákiát.[59]

A 26-i határozat ellenére a magyar vezetést továbbra is kettős magatartás jellemezte. Egyfelől megkezdődtek a csapatösszevonások Észak-Erdélyben, másfelől megindultak a fegyverszüneti tapogatódzások. Azon túl, hogy Lakatos egyik fő feladatául a kormányzó éppen az ország kivezetését szabta meg a háborúból, 28-án rádión felhatalmazta Bakach-Bessenyei György volt berni követet tárgyalások felvételére az angolszász hatalmakkal. (Bakach-Bessenyei a német megszállást követően kivált a diplomáciai szolgálatból, s 26-án a kormányzóhoz küldött üzenetében óvott Románia megtámadásától, egyben javasolta fegyverszüneti tárgyalások kezdését.)[60]

Igen érdekes a fegyverszüneti tapogatódzások kérdése az angolszász hatalmak irányába (ideértve Náday István vezérezredes balul sikeredett küldetését is), majd a kényszeredett-keserű átfordulás Moszkva felé. Nemkülönben érdekes a nemhivatalos, majd hivatalos delegációk útja a Szovjetunióba, tárgyalásaik folyása, a szeptember 7-i koronatanácson támasztott magyar fegyverszüneti feltételek elejtése, az előzetes fegyverszüneti feltételek kialakítása, elfogadása, végül a kudarcba fulladt kiugrási kísérlet előkészítése (jobban mondva elő nem készítése), lefolyása, s a nyilas hatalomátvétel, annak előkészítése és német támogatása is. Ezek azonban már nem tartoznak szorosan az aktív magyar hadműveletek kérdésköréhez, így e tanulmány témájához.

A Lakatos–kormány első minisztertanácsi ülése augusztus 29-én éjszaka zajlott. Ezen többek között megfogalmazták katonapolitikai célkitűzéseiket is. Ez a háború folytatását határozta meg *„... magyar becsületességgel határaink megvédéséért"*. A dilemma, hogy kiugorjunk, vagy támadjunk, már nem került elő. A Lakatos–kormány átvette elődjének döntését a dél-erdélyi támadás megindítására, ezzel párhuzamosan megkezdte a kiugrás előkészítését.[61] Olyan kettősség volt ez, amelynek (mai szóval élve) menedzselése meghaladta a miniszterelnök politikai képességeit, de valószínűleg meghaladta volna egy nála sokkal rutinosabb politikus lehetőségeit is.

A Lakatos–kormány első minisztertanácsi ülésén kimondták, hogy mivel Románia semmisnek jelentette ki a második bécsi döntést, illetve néhány napja már megkezdte az ellenségeskedéseket a határok mentén, Magyarország gyakorlatilag hadiállapotba került vele. Azt is leszögezték, hogy kérni fogják a német hadvezetést a magyar területen újjászervezés alatt álló német csapatok bevetésére az arcvonal stabilizálására.[62]

[58] *Vargyai*, 101. o.; *Dombrády Loránd – Tóth Sándor*: A magyar királyi Honvédség 1919–1945. Buda pest, 1987. (a továbbiakban: *DT*) 337. o.; *Vörös*, 1944. augusztus 26.; *Ölvedi*, 52–53. o.

[59] „Fernschreiben des bevollm. Gen. d. Dt. Wehrmacht in Ungarn an die H. Gr. btr. den Wunsch ung. Stellen auf Besetzung des nördl. der Karpaten liegende Teile von Rumänien sowie der Slowakei durch deutsche Truppe." (KTB 895. tekercs, 7 208 712. felvétel, H.Gr. Südukraine, Ia Nr. 3 278/44. g. Kdos számú távirat)

[60] *Vargyai*, 102. o.; *Tóth Sándor*: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Budapest, 1965. (a továbbiakban: *Tóth*) 12–13. o.

[61] *Ölvedi*, 39. o.

[62] Országos Levéltár, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1944. augusztus 29.; *Lakatos*, 123. o.

Bizonyos fokú polémia azért folyt, de már nem arról, hogy legyen-e támadás, vagy sem, hanem legfőképpen annak időpontjáról. Augusztus–szeptember fordulóján sűrűn mentek a sürgönyök Budapest és Bern között. Bakach-Bessenyey igen aktív volt, s Lakatos, illetve külügyminisztere, Hennyey Gusztáv szolgálaton kívüli vezérezredes bizonytalanok voltak abban, mennyire zavarja meg az angolszász hatalmakkal történő kapcsolatfelvételt a dél-erdélyi támadás. A minisztertanács végül szeptember 4-én döntött, hogy egy napos halasztást követően a támadás 5-én hajnalban indul.

Augusztus 30-án kétnapos látogatásra Budapestre érkezett az OKH megbízott vezérkari főnöke. A német vezetést nem elégítette ki a 26-án adott magyar válasz a dél-erdélyi német támadásba való bekapcsolódást illetően, s zavarta a kormányváltozás is. Guderian látogatása egyfelől a magyar vezetés szándékainak és lehetőségeinek felmérését célozta, másrészt Hitler rajta keresztül szeretett volna nyomást gyakorolni, hogy a még a Sztójay–kabinet által elhatározott magyar támadás valóban meginduljon.

Guderian 31-én délelőtt tanácskozott Vörössel és helyettesével, Lászlóval. A Honvéd Vezérkar főnöke a Kárpát-medence megtartásának hadászati fontosságával érvelt – nyitott ajtókat döngetett. Ismertette elgondolását a dél-erdélyi támadás végrehajtására. Guderian ezzel egyetértett, majd, Vörös emlékiratai szerint, *„... közölte, hogy ehhez a támadáshoz egyelőre 2 SS ho-t tud rendelkezésre bocsátani. [...] Megígért minden lehető anyagi támogatást is mind az 1. hadsereg, mind a tábori póthadosztályok részére."* Guderian megerősítette 23-án tett ígéretét a lengyel területen harcoló magyar csapatok hazahozatalára. Szóba került a vezetés rendszere is. Guderian ígéretet tett a magyar seregtest-parancsnokságok mellett működő német összekötő törzsek létszámának és szerepének csökkentésére, általában a paritásos viszony kialakítására.[63]

Guderian tárgyalásokat folytatott Lakatossal és Hennyeyvel is. A megbeszéléseken, Lakatos emlékiratai szerint, katonás nyíltsággal tárták fel egymás előtt helyzetüket. Guderian válságosnak ítélte a fejleményeket, ugyanakkor kijelentette, bízik az arcvonal stabilizálásában Délkelet-Európában (a Kárpátok vonalán – R. I.). Lakatos kifejtette, hogy ez Magyarország elemi érdeke is, ennek megfelelően a dél-erdélyi magyar offenzív fellépés már eldöntött dolog; azt azonban a német hadvezetésnek tudomásul kell vennie, hogy a Honvédség lehetőségei korlátozottak, s *„A magyar erők Torda irányába helyi előretörésre szorítkoznak."* Ehhez szükség van az 1. hadseregtől néhány seregtest átvezénylésére Erdélybe, ami elkerülhetetlenné teszi a hadsereg hátravonását a kevesebb erővel tartható megerődített állásokba az Északkeleti-Kárpátokban. Guderian meglepően megértőnek mutatkozott, elvileg elfogadta mind az 1. hadsereg visszavonulását, mind a 2. hadsereg támadásának korlátozott jellegét. Lakatos kérdésére válaszolva még azt is elmondta, hogy a „csodafegyverek" nem képesek eldönteni a háború sorsát (*„Diese können jedoch nicht kriegsentscheidend sein."*)[64]

Guderiant fogadta Horthy is. A kormányzó és a német tábornok találkozója inkább protokolláris jellegű volt, mint gyakorlati értékű. Horthy kijelentette, hogy a Honvédség teljesíti kötelességét, de ehhez az kell, hogy (Magyarországhoz képest – R. I.) a szár-

[63] *Vörös*, 1944. augusztus 31.; *Ölvedi*, 54. o.; *Tóth*, 17–18. o.

[64] *Lakatos*, 123. o.; *Tóth*, 17–18. o.

nyakon a német haderő szilárdan tartsa a Duklai-szorost, illetve Belgrádot (a Duna vonalát – R. I.), valamint rövid időn belül megfelelő katonai erőt irányítson Erdélybe. A kormányzó tehát, aki új miniszterelnökét az ország háborúból való kivezetésével bízta meg, katonai segítséget kért Németországtól a háború folytatására. Ez a már jelzett remények ismeretében érthető csak meg, miszerint ha Magyarország feltartóztatja a Szovjetuniót, de kapitulál a beérkező angolszász csapatok előtt, akkor hallgatólagosan London (és azon keresztül Washington) elfogadja majd a késleltetett kiugrást. Guderian megismételte Vörösnek és Lakatosnak tett ígéreteit, megtoldva azzal, hogy a német haderő úgy fogja védeni Magyarországot, mintha saját országát védené.[65]

A kormányzó elégedett volt. Emlékirataiban két dolgot emelt ki: Guderian ígéretét a lengyel területen harcoló magyar seregtestek hazaengedésére, illetve azt, hogy nem kötelezte el magát. Első megállapítását illetően meglepő, hogy a napirendi pontok közül azt emelte ki, amely a többihez képest részletkérdésnek volt tekinthető. A másodikat is kritikával kell fogadni. Lehet, Horthy úgy érezte, határozott kötelezettséget nem vállalt, ám azzal, hogy német csapatok Magyarországra irányítását kérte az OKH vezérkari főnökétől, mégis elkötelezte országát a háború folytatása mellett.[66]

S hogy Guderian elégedett volt-e budapesti tárgyalásainak eredményeivel? Részben bizonyára. Amennyiben feltételezzük hogy hitt a magyar vezetőknek (ne feledjük, Antonescu is szilárd kitartást ígért, mielőtt a király letartóztatta), akkor akár teljesen is, de Guderianban meg kellett fordulnia a gondolatnak, hogy olyasmi folyhat a háttérben, aminek elhallgatására a magyar vezetőknek jó okuk van. Részben bizonyára elégedett volt, hiszen levonhatta a következtetést, hogy nem fenyeget Magyarország kiugrásának közvetlen veszélye, továbbá felmérhette, hogy a magyar vezetők által kért német csapatok beérkezését követően megfelelő erőkkel fognak rendelkezni egy esetleges későbbi kiugrási kísérlet elhárítására. Mint jól képzett és jóképességű katona, bizonyára tisztában volt vele, hogy Németország szempontjából a háború már elveszettnek tekinthető, ugyanakkor felelős német katonai vezetőként nem nézhette el, hogy egy újabb szövetséges váljon ki a német szövetségi rendszerből.

Az OKH megbízott vezérkari főnökének érkezésével egy időben, augusztus 30-án terjesztett fel a Honvéd Vezérkar 1. (hadműveleti) osztálya előterjesztést saját vezérkarfőnökének, amelyben *„D.Erdély mielőbbi megszállásának előnyeit vázoltuk."*[67]

Vörös még aznap jóváhagyta a dokumentumot és tovább terjesztette a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsnak és egyúttal kérte annak hozzájárulását a Romániával szembeni aktív határvédelem elrendeléséhez.[68] Az LHT szeptember 1-én megadta hozzájárulását, egyben határozott a támadás megindításáról.[69] Az aktív határvédelem azt jelentette, hogy a Honvédség jogosultságot nyert a határ átlépésére, ha határvédelmi feladatainak megoldására az harcászatilag célszerűnek látszott, s nem kényszerült a határ magyar oldalán bevárni az ismétlődő román betöréseket. (A határőrség akkor a Honvédség kötelékébe

[65] *Hennyey Gusztáv*: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Budapest, 1992. 81–82. o.; DT 339. o.; *Ölvedi*, 48–49., 54–55. o.; *Tóth*, 17–18. o.

[66] *Horthy Miklós*: Emlékirataim. Budapest, 1990. 294–295. o.; DT 339. o.

[67] Intézkedések, 178. lap; a vonatkozó dokumentum száma: 4 653./M. hdm. 1. vkf–44.

[68] Uo. 4 606./M. hdm. 1. vkf–44.

[69] *Vörös*, 1944. szeptember 1.

tartozott.) 1-én a Fővezérség is kiadta intézkedését a 2. hadsereg parancsnoksága számára a támadás megindítására.[70]

Vörös meghátrált az augusztus 26-i politikai döntés előtt. Álláspontja módosulásában szerepet játszottak tárgyalásai Guderiannal, s hogy nyilvánvalóvá vált: a közeljövőben nagyobb erejű szovjet–román támadással kell számolni Észak-Erdély ellen. Akkor pedig célszerűbbnek látta az arcvonal előbbrevitelét egy jobban védhető terepszakaszra, illetve a hadműveletek színterének áttételét a szemben álló fél területére. Veress ugyanezt úgy látta, hogy *„A mi hadműveleteinket nem a határ menti csetepaték váltották ki, hanem az a tény, hogy a kormány és a legfelsőbb katonai vezetés tudomással bírt a román–szovjet fegyverszüneti feltételekről, amelyek többek között nullifikálták a második bécsi döntést, és kötelezték Romániát a németek és a szövetségeseik megtámadására."*[71] A magunk részéről úgy véljük, mindkét tábornoknak igaza volt.

Vörös álláspontjának változását jelzi szeptember 4-i memoranduma is. Ebben összefoglalta mindazt, amit szükséges teendőnek gondolt. Áttekintést adott a keleti front helyzetéről Finnországtól a Balkánig. A Kárpátoktól északra két szovjet offenzív iránnyal számolt: a Varsó – Posen (Poznan) – Berlin, illetve a San – Krakkó – Breslau (Wroclaw) iránnyal. A román átállás nyomán kialakult helyzetet elemezve kimondta, hogy a Kárpátoktól délre és keletre *„...előnyomuló orosz erőkkel szemben nincs ellenállás. Ennek következtében ez az arcvonalrész pillanatnyilag a keleti arcvonal legveszélyeztetettebb része, ami az egész keleti arcvonal helyzetét válságossá teszi és háborút eldöntő hatásúvá lehet."* Három lehetséges szovjet továbbtámadási irányt vázolt fel: a magyar Alföld, Bulgária, illetve Albánia felé. Levonta a következtetést: *„...a zöm előnyomulása a Nagy Magyar Alföld felé várható a legrövidebb időn belül."* Számolt a német általános visszavonulás, sőt összeomlás lehetőségével, s állást foglalt a magyar fegyveres erők ütőképességének megóvása mellett, mivel tartott a szomszéd országok lépéseitől. Óvta a politikai vezetést a feltétel nélküli megadástól, az 1918-as magyarországi és az 1943-as olaszországi eseményeket említve elrettentő példaként. Valószínűsítette, hogy *„...a német hadvezetés a Kárpátok – Duna – Száva vonal [...] tehát Magyarország területének megvédését minden lehető erejével [...] támogatni fogja..."* E vonal kialakítása érdekében alapvetőnek ítélte a Déli-Kárpátok hágóinak birtoklását. *„A Balkán irányából várható ellenséges támadás ellen ugyanis csak a Déli-Kárpátok járhatatlan magas hegysége támaszthatja alá a védelmet."* Ennek hiányában csak a Dunántúl tartható. Végkövetkeztetése: *„...csapataink megindulnak, hogy német segítséggel megszállják és a Déli-Kárpátokban felépítsék a Magyarország megvédésére legelőnyösebb adottságokkal rendelkezésre álló védelmi vonalat."*[72]

Szeptember 5-én Budapesten Vörös Jánossal tárgyalt Walther Wenck altábornagy, Guderian helyettese. Szóba került a 2. hadsereg és a IV. hadtest megerősítése az 1. hadseregtől elvont seregtestekkel, az 1. hadsereg arcvonalának hátravétele az Északkeleti-Kárpátok gerincvonalára, a lengyel területen harcoló magyar seregtestek hazahozatala, valamint a dél-erdélyi hadműveletek lefolyása és a támadó kötelékek lehetőségei. Vörös felvetette a vezetési viszonyokat is. Javasolta, hogy a magyar területen harcoló összes

[70] Intézkedések, 180. lap; a vonatkozó dokumentum száma: 50./Föv. hdm.–44.IX.1.

[71] Veress Lajos levele Gosztonyi Péterhez, Gosztonyi birtokában. Idézet in: *Gosztonyi*, 172. o.

[72] Vörös János vezérezredes, vezérkarfőnök memoranduma. In: *Nagy Vilmos*, nagybaczoni: Végzetes esztendők 1938–1945. Budapest, 1986., 2., átdolg. kiadás, 254–264. o.; *Tóth*, 18–20. o.; *Ölvedi*, 41–43. o.

magyar és német csapattest és törzs felett magyar magasabb parancsnokság gyakorolja a vezetést.[73] A német hadvezetés azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a hadműveleteket a Heeresgruppe Südukraine, legfelsőbb szinten pedig az OKH irányítsa.

A 2. Ukrán Front főerőinek átkelése a Déli-Kárpátokon, bár még tartott az 5-én indult magyar támadás lendülete, semmivé tette az új főellenállási vonal kialakításába vetett reményeket. A katonai helyzet drasztikus romlását érzékelő kormányzó szeptember 6-án tanácskozott katonaminisztereivel, tehát Lakatossal, Csatayval és Hennyeyvel, továbbá a Honvéd Vezérkar főnökével. A megbeszélésen az a nézet alakult ki, hogy a Kárpátok védelme illuzórikussá vált, ideértve a Keleti-Kárpátok székelyföldi szakaszát is. Egyetértettek, hogy ismét sürgős német katonai segítséget kell kérni, ellenkező esetben szükségessé válik az (akár azonnali) fegyverszünet kérése.[74]

Szeptember 7-én a kormányzó ismét magához kérette a négy tábornokot, továbbá Ambrózy Gyulát, a Kabinetiroda főnökét. A tanácskozáson, amelyen megerősítették az előző napi konklúziót, részt vett Vattay Antal altábornagy, a Kormányzó Katonai Irodájának főnöke, főhadsegéd is. Egy irreális feltételrendszert is kidolgoztak, amit Magyarország fegyverszüneti feltételeiként kívántak előterjeszteni a szövetségeseknek.[75]

Szeptember 7-én este összeült a koronatanács, másnap a minisztertanács. Az ott történtek inkább az elvetélt októberi kiugrási kísérlet előjátékához tartoznak, mint az erdélyi hadműveletekhez, noha az apropót az erdélyi hadműveleti helyzet rosszabbodása szolgáltatta. Horthy bejelentette, hogy szükségessé vált a fegyverszünet kérése. Lakatos, aki előzőleg még egyetértett a kormányzóval és tábornok-társaival, kijelentette, hogy a fegyverszünet problémáját az országgyűlés elé kell vinni. Ambrózy jogi érvekkel állt a kormányzó mellé, Hennyey Bakach-Bessenyey tárgyalásaira hivatkozva tette ugyanezt. Reményi-Schneller Lajos, Veesenmayer teljhatalmú budapesti német megbízott embere szélsőjobboldali demagógiával próbált a kormányzó ellen érvelni.

Csatay, talán hogy az elmérgesedő helyzetet mentse, kompromisszumos javaslattal állt elő. Kérjenek ismét német segítséget, de ezúttal konkrét formában és határidőhöz kötötten: kérjenek 24 órán belül 5 páncéloshadosztályt, s annak teljesítésétől, vagy elmaradásától tegyék függővé a fegyverszünetért való folyamodást. Bár Vörös közbevetette, hogy egy ilyen terminus irreális, 24 óra alatt a németek legfeljebb választ adhatnak, csapatok küldésére legalább egy hétre van szükségük, a koronatanács elfogadta a javaslatot, illetve a kormányzónál előzőleg kialakított fegyverszüneti feltételeket. Horthy felhatalmazta Lakatost, hogy az ultimátumszerű követelést még aznap este közölje Veesenmayerrel és Greiffenberggel, Vörösst pedig megbízta a Honvéd Vezérkar megtisztításával azoktól a magas beosztású tisztektől, akikre adott esetben, németbarát, vagy szélsőjobboldali beállítottságuk miatt, nem lehetett feltétlenül számítani.[76]

A 8-i minisztertanács az időközben érkezett német választ is figyelembe véve (hogy 4 hadosztályt [közülük 1 páncélos] azonnal, egyet a közeli napokban Magyarország védelmére küldenek), hosszas és ellentmondásos vita után, felülbírálta az előző napi koronatanácsi határozatot. A határozat kimondta: *„... amennyiben a német ígéretek betartat-*

[73] *Vörös*, 1944. szeptember 5.

[74] Uo. szeptember 6.

[75] *Tóth*, 21. o.

[76] *Vörös*, 1944. szeptember 7.; *Vargyai*, 103–104. o.; *Tóth*, 22–23. o.

nak és pár napon belül a német segítség tényleg meg is érkezik [...] úgy Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni, és nem hamarkodja el állásfoglalását arra nézve, hogy fegyverszünetet kérjen a szövetségesektől."[77]

A német válasz megérkezett ugyan (Lakatost Greiffenberg a minisztertanácsból hívatta ki), de a németek számára a 7-i koronatanácsi ultimátum nem csupán azt jelentette, hogy a magyar vezetés újabb katonai segítséget kér. Levonták a következtetést, hogy Magyarország megbízhatatlanná vált, kiugrásával számolni kell. A Magyarországra ezt követően átirányított törzseket és alakulatokat, demonstratív jelleggel, Budapest körzetébe vezényelték. Intézkedéseik sorába tartozott, hogy Wenck altábornagy vezetésével az OKH-n belül szeptember 8-án külön vezetési törzset állítottak fel, kifejezetten a magyar ultimátum nyomán és Magyarország tartására.[78]

A testületi ülések (Legfelsőbb Honvédelmi Tanács, koronatanács, minisztertanács, titkos tanácsosok) szeptember 8-át követően már egyre inkább a fegyverszünet problematikájával kapcsolódtak össze. Az erdélyi hadműveletek kérdése egyre kevéssé, később egyáltalán nem került elő. A magyar támadás szeptember 5-i megindulását, majd Románia 7-i hadüzenetét követően az események Erdélyben már a maguk útján haladtak. Az utolsó kérdés, amiről a politikatörténeti összefoglalóban szólni kell, már átvezet a hadtörténeti eseményeket tárgyaló fő fejezetekhez

Vöröst a szeptember 11-i (második) minisztertanács felkérte, hogy utazzon a német főhadiszállásra a német szándékok kipuhatolására, egyben a megígért segítség megsürgetésére. Vörös, aki érvényes meghívással is rendelkezett a Führertől, 12-én tett látogatást Rastenburgban, két nappal azután, hogy Hitler a román átállás után első ízben fogadta Friessnert. Az este kezdődött helyzettájékoztatón (Lagebesprechung, Lage) részt vett Himmler és Greiffenberg, de jelen volt Friessner is, illetve az ott rendszeresen jelen lévő tábornokok és főtisztek.

Hitler áttekintést adott az egyes hadszínterekről. Finnország kiugrásával, illetve Románia és Bulgária átállásával kapcsolatos értékelésében burkoltan megfenyegette Magyarországot: az előző három országhoz hasonlóan a bolsevizmus rabszolgájává válik, ha nem tart ki Németország oldalán. Elmondta, hogy a Szovjetunió, a régi cári politikai célok felújításával, a tengerszorosokhoz (Dardenellák és Boszporusz) való kijutásra összpontosít, ezt bizonyítja az irányában semleges Bulgáriába történő behatolása is. Megítélése szerint Moszkva belátható időn belül szembe kerül nyugati szövetségeseivel, ami döntő fordulatot eredményez majd a háború menetében Németország javára. A balkáni és a magyarországi arcvonalak minden áron való tartását ezen politikai jövendölés fényében minősítette alapvetőnek, külön is kiemelve a Honvédség kitartásának fontosságát. A háború kilátásait összességében optimistán ítélte meg. 1945 elejére nagy erejű offenzívát ígért, amely Magyarországról kiindulva Románia visszaszerzését célozza majd. Tábornokait kitartásra szólította fel, a történelem előtt téve felelőssé őket a rájuk bízott arcvonalszakaszok megtartásáért, s az I. világháború utolsó hónapjaival, illetve Nagy Frigyes hétéves háború alatti stratégiájával példálózott. Intelmei, meg nem szólíttatva, Vörös vezérezredesnek is szóltak.

A Honvéd Vezérkar főnöke, akit a helyzettájékoztató után Hitler négyszemközt is fogadott, egyfelől biztosította a Führert a kormányzó és a magyar nemzet hűségéről, s ki-

[77] *Vörös*, 1944. szeptember 8.; *Vargyai*, 104. o.; *Tóth*, 23–25. o.

[78] KTB 895. tekercs, 7 208 483–7 208 484. felvétel; Intézkedések, 190. lap; *Vargyai*, 107. o.

tartásáról Németország oldalán, másfelől kérésekkel és problémákkal hozakodott elő. Kérte a négy napja megígért német katonai segítség megadását, illetve a lengyel területen harcoló magyar alakulatok hazaengedését, amire Guderian két alkalommal is (augusztus 23-án és 31-én) ígéretet tett. Problematikusnak nevezte a parancsnoklási viszonyokat, s kérte, hogy a magyar területen harcoló szövetséges csapatok felett magyar tábornok gyakorolja a főparancsnokságot. E felvetésében Vöröst nem csupán a nemzeti büszkeség, vagy a katonai célszerűség vezette (egy térségben egy főparancsnokság működjön). A fegyverszüneti előkészületek ismeretében szerette volna saját kezében tudni az összes magyar seregtest vezetését. Hitler, aki a háborúnak ebben a szakaszában már, szokatlan módon, tárgyaló partnerét is hagyta szóhoz jutni (ilyesmi legfeljebb Mussolinivel és Antonescuval fordult elő), ígéretet tett a kérések teljesítésére, sőt azon felül nagy mennyiségű fegyver és lőszer szállítását is kilátásba helyezte. A parancsnoklási viszonyokat illetően azonban kategorikusan ragaszkodott ahhoz, hogy a hadműveleti vezetés német kézben legyen, s ennek letéteményeseként a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokát nevezte meg. Hitlert sem csupán az egy térség – egy parancsnokság elve vezérelte. Okult a romániai példából, ahol az arcvonal néhány nap alatt összeomlott, illetve már készült a magyar kiugrás megakadályozására.[79]

Romániát illetően igaz, hogy a legmagasabb szintű hadműveleti vezetés német kézben volt, de létezett az Armeegruppe Dumitrescu, s a hátországban a román Nagyvezérkar is rendelkezett bizonyos fokú irányítási joggal.

Vörös, sőt Friessner sem tudta az értekezlet időpontjában, amit Hitler igen: a szeptember 8-án, a magyar koronatanács ultimátumára a katonai segítség megadását kilátásba helyező német válasz megszületésének napján, az OKH-n belül Walther Wenck altábornagy parancsnoksága alatt felállított vezetési törzset (Führungsstab) nem a magyarországi hadműveleteket koordinálására hozták létre, hanem Magyarország megtartásának biztosítására Németország oldalán, akár erőszak árán is. Ezt ugyanis egyre problematikusabbnak ítélték (*„Die Haltung Ungarns wird zweifelhaft."*)[80]

Vörösre Hitler ígéretei, s nemkülönben az, hogy a Budapest térségébe irányított III. német páncéloshadtest-parancsnokság és az annak alárendelt, a háború ezen szakaszában igen ütőképesnek mondható 23. páncéloshadosztály hadműveleti területre vezényléséhez hozzájárult, tagadhatatlanul hatást gyakoroltak. Hazatérve a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén számolt be tárgyalásairól. Igyekezett meggyőzni a testületet arról, hogy a háborút folytatni kell, ezáltal meggyőzni a németeket megbízhatóságunkról, akik segíteni fogják az ország honvédő harcát.[81] Rastenburgban, majd Budapesten, ahol Vörös ismét találkozott Friessnerrel, szóba került a Székelyföld kiürítése is. Ehhez Hitler 10-én, Friessnert fogadva adta meg végleges hozzájárulását.

[79] *Vörös*, 1944. szeptember 12.; *Friessner*, 122–125. o.; *Vargyai*, 108–109. o.; DT 342. o.; *Ölvedi Ignác*: Magyarország a felszabadító hadműveletek megindítása előtt. In: Magyarország felszabadítása. (Szerk.: *Szávai Péter*), Budapest, 1980. (a továbbiakban: *Szávai*) 83–84. o.

[80] KTB 895. tekercs, 7 208 483. felvétel

[81] *Vörös*, 1944. szeptember 12.; *Vargyai*, 109. o.; *Tóth*, 27. o.

A 2. magyar hadsereggel szemben támadásának szeptember 5-i megindulásakor a 4. román hadsereg állt, ennek arcvonalára érkezett be 8-ától a 2. Ukrán Front 27. összfegyvernemi (obscsevojszkovaja) hadserege, jobbról, Marosvásárhelytől csatlakozott a 7. gárda–(gvargyejszkaja)hadsereg, ehhez Szászrégrentől a 40. összfegyvernemi hadsereg. Balról, Borrévtől az 1. román hadsereg csatlakozott a 4.-hez, ennek arcvonalszakaszára érkezett be 10-étől a szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg, amelynek jobb szárnyán az. 5. gárda-harckocsihadtest harctevékenységi körzete belenyúlt a 4. román hadsereg balszárnyának hadműveleti területébe is.[82]

A 4. és 1. román hadsereg közötti sávhatár szeptember 5-től a Sugág (Sugag, a 4. hadsereg számára bezárva) – Gyulafehérvár (Alba Iulia, 4.) – Borrév (Buru, kizárva – Gyalu (Gilau, 1.) – Zilah (Zalau, 8.) vonalon húzódott. Jobbról a 4. hadseregnek ekkor nem jelöltek ki sávhatárt, hadműveleti területe elméletileg a keleti román államhatárig terjedt, gyakorlatilag azonban Marosvásárhelytől keletre nem voltak alakulatai. Ezt a sávhatárt még a román vezérkar határozta meg, a következőket már a szovjet.[83]

A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság szeptember 25-i, a tiszántúli hadműveletet előkészítő direktívájával a 27. szovjet és a 4. román hadseregből seregcsoportot alakítottak. A 4. és az attól akkor már balra harcoló 27. hadsereg között Gyulafehérvár (a 4. hadsereg számára bezárva) – Marosújvár (Ocna Mures, 4.) – Aranyospolyán (Poiana de Aries, 4.) – Kolozsbós (Boju, 27.) – Szamosszentmiklós (Sinnicoara, 27.) – Szentmárton (Sinmartin, 27.) – Esküllő (Aschileu, 4.) – Hídalmás (Hida, 4.) – Zilah (4.) vonalában vonták meg a sávhatárt. Ez elvileg Tordát és Kolozsvárt kizárta a 4. hadsereg hadműveleti területéből. Ennek ellenére az részt vett a tordai, majd a kolozsvári harcokban, balszárnya a Torda – Kolozsvár műútig húzódott. A 27. hadsereg a direktíva alapján balra el- és széthúzódott, mivel a 6. gárda-harckocsihadsereget a tiszántúli hadművelethez a 2. Ukrán Front főerőihez irányították.[84] A jobb sávhatárt a Marosvásárhely (Tirgu Mures, a 4. hadsereg számára bezárva) – Mezőmadaras (Madaras, kizárva) – Kissármás (Sarmasel, kizárva) – Vasasszentgotthárd (Sucutard, bezárva) – Szamosújvár (Gherla, kizárva) – Alparét (Olpret, kizárva) – Csűrfalva (Clit, bezárva) – Mosóbánya (Baita, bezárva) vonalában húzták meg.[85]

A szeptember 25-én megvont sávhatár akkor módosult, amikor október 8-án a 7. szovjet gárdahadsereget kivonták Bethlen (Beclean) – Dés (Dej) térségéből. A manőver oka az volt, hogy a 6. gárda-harckocsihadsereg támadása a Sebes-Körös bal partján, a Nagyvárad – torkolat szakaszon elakadt.[86] A 4. román hadsereg új sávhatára Zilahig nem változott, onnan Szilágysomlyó (Simleu Silvanei, a 4. hadsereg számára bezárva) – Ká-

[82] *Minaszjan, M. M.:* Oszvobozsgyényije narodov Jugo-Vosztocsnoj Evropü. Moszkva, 1967. (a továbbiakban: *Minaszjan*) 170–173. o.; AR 80–81. o.

[83] AR 80–82. o.

[84] AR 86–89. o.; *Minaszjan*, 180–181. o.

[85] AR 88–89. o.

[86] *Száva*, 121. o.

rásztelek (Carastelec, kizárva) – Oláhcsaholy (Cehal, kizárva) – Szaniszló (Sanislau, bezárva) – Nyírbogát (bezárva) vonalában húzódott.[87]

A 4. hadsereg bal szomszédja továbbra is a 27. hadsereg volt, de hadműveletileg október 8-tól a jobb szomszéd 40. szovjet hadseregnek rendelték alá.[88] Sávhatára e naptól Mosóbányáig (Baita) változatlan maradt, de a helységet a 4. hadsereg számára kizárták, onnan Bükkszoldobágy (Solduba, bezárva) – Szamosújlak (kizárva) vonalában húzódott. A 4. hadsereg a harcok diktálta szükség szerint jobbra 1–5 km-re mind a szeptember 25-én meghatározott, mind az október 8-án módosított sávhatárt átlépte, , pl. Egerhátnál (Arinis) a Szilágyságban, vagy Szatmárnémetinél (Satu Mare).[89]

Románia átállásának pillanatában a IX. magyar hadtesttel szemben még nem a 4. román hadsereg állt. Az az arcvonalban volt, a Moldva jobb partján, a folyó forrásvidékétől a Tatros (Trotus) torkolatáig. Parancsnoksága Bákón (Bacau) székelt. Minden, a hadműveleti területen kívül eső térség az 1. hadseregparancsnoksághoz tartozott, ide értve Dél-Erdély egészét, a Bánság romániai felét, Olténiát és Munténia nagyobb részét, Bukaresttel és Ploiestivel együtt. Az 1. hadseregparancsnokság Nagyszebenben (Sibiu) települt. A Nicolae Macici hadseregtábornok parancsnoksága alatt álló hadseregbe hét hadtestparancsnokság (7. territoriális, 1., 2., 3., 4., 5., 6.) tartozott, 26 hadosztállyal (ebből 19 kiképző), de az 1. hadseregparancsnokságnak volt alárendelve a Határőrcsapatok Parancsnoksága és a katonaiskolák. Állományába 328 189 katona tartozott.[90]

A 2. magyar hadsereg támadása által érintett térségben a 6. román hadtestparancsnokság (Nagyszeben) alárendeltségében a 18. (Nagyszeben) és a 20. kiképzőhadosztály (Gyulafehérvár), a hadseregközvetlen 2. hegyihadosztály (Déva), a Határőrcsapatok Parancsnoksága alatti két határőr-(graniceri) dandár (Bireg – magyar neve azonosíthatatlan,[91] illetve Sóspatak – Seusa), két önálló határőrzászlóalj (Torda – Turda és Segesvár – Sighisoara), valamint a hadseregközvetlen Grupul Bihor (Bihar Csoport, négy zászlóalj) állomásozott. Ide sorolt a Fogarason (Fagaras) lévő Kiképző Alakulatok Parancsnoksága, valamint a Fogaras és Piski (Simeria) körzetében települt, az 1. légvédelmi tüzérdandár kötelékébe tartozó két nehéz légvédelmi tüzérosztály.[92]

Az átállást követően a román csoportosítás megváltozott. Szeptember 6-tól az 1. és a 4. hadsereg belépett a 2. Ukrán Front kötelékébe. A 4. hadsereget a 27., az 1. hadsereget az 53. szovjet hadsereggel vonták egy seregcsoportba, a szovjet hadseregparancsnokok vezetésével.[93] A német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport kötelékében harcolt 3. és 4. hadsereg parancsnokát, Petre Dumitrescu hadseregtábornokot és Ilie Steflea hadtesttábornokot, a Nagyvezérkar korábbi főnökét eltávolították. A 3. hadseregparancsnokságot feloszlat-

[87] AR 89–90., 101. o.

[88] Uo. 86. o.

[89] Uo. 89–90., 101. o.

[90] Uo. 58–59. o.

[91] A helységneveket *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon 1763–1989 (Budapest, 1989.[a továbbiakban: *Gyalay*]), illetve a (magyar–német–román nyelvű) Erdély (*Fodor Andrea – Kovács Zsolt* – Élet és Tudomány, Budapest, 1991, M 1:500 000 [a továbbiakban: Térkép–1]) térkép alapján azonosítjuk. A hivatalos helységnévtárakat ezek kiegészítésére, a problémás esetekben használjuk. Az AR 58. oldalán szereplő Bireg helységnév nem azonosítható.

[92] AR 58–59. o.

[93] *Minaszjan*, 170. o.; *Zaharov*, 141. o.

ták, a 4. élére Gheorghe Avramescu hadtesttábornokot nevezték ki. Macici tábornokot (egyelőre) meghagyták az 1. hadsereg élén, miután a vezetése alatt álló csapatokkal augusztus 24–25-étől megtámadta a román hátországban állomásozó német alakulatokat. 2. román hadseregparancsnokság ez időben nem létezett.[94]

Szeptember 1-től életbe lépett a román hadsereg új vezetési rendszere. Az 1. és 4. hadseregparancsnokság között „felosztották" Erdélyt (sávhatárukat l. feljebb). Az 1. hadseregparancsnokság áttelepült Dévára és átvette a vezetést a Dél-Erdély nyugati felén, a Partiumban és a Bánságban állomásozó csapatok felett (pontosabban azokat tartotta meg alárendeltjeiből). A továbbiakban e hadsereg kikerül látókörünkből.[95] A Nagyszebenbe (Sibiu) áttelepülő 4. hadseregparancsnokság átvette a vezetést a 6., a 6. territoriális (teritorial), a gépesített (motomecanizat) és a hegyihadtest (munte) felett. A négy hadtestparancsnokság települési helye és parancsnoka: Medgyes (Medias), Nicolae Tataranu hadtesttábornok, szeptember 29-től Agricola Filip dandártábornok, október 12-től Emanoil Leoveanu hadosztálytábornok; Gyulafehérvár (Alba Iulia), Gheorghe Stavrescu hadosztálytábornok; Balázsfalva (Blaj), Gheorghe Rozin hadtesttábornok; Brassó (Brasov), Ion Dumitrache hadtesttábornok. Szeptember 1-én a 4. hadsereg állományába 113 759 katona tartozott.[96]

A hegyihadtest a Bodza-(Buzau)szorostól Héjjasfalváig (Vinatori) zárta le a határt, állományában 5 csoporttal (detasament). A Doboli–csoport a Brassótól délre található hágókat zárta le a Bodza-szorostól a Törcsváriig (Predeal). A Vilcele–csoport Brassótól nyugatra helyezkedett el. A Bilin–csoport Miklósvárszékkel szemben helyezkedett el, Brassótól északra. Az Agostin–csoport az Olt északnyugat–délnyugati kanyarulatát zárta le a Bardócszékkel szemben. A Homorod–csoport az Olt Fogaras felé vezető völgyét zárta le. A hegyi hadtestnek rendelték alá (szeptember 1-i hatállyal) az 1. lovashadosztályt (parancsnoka Vladimir Constantinescu ezredes).[97] Sávhatárát a balra álló 6. hadtesttel Nádpatak (Rodbav, a 6. hadtest számára kizárva) – Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, kizárva) vonalában húzták meg.[98] Ez szeptember 5-én sem változott.

A 6. és a 6. territoriális hadtest közötti sávhatárt szeptember 1-én a Balázsfalva (Blas, a 6. hadtest számára bezárva) – Marosludas (Ludus, bezárva) – Gyeke (Geaca, bezárva) vonalában vonták meg.[99] Ez 6-án – a 6. hadtest védőszektorának lerövidítésével és a gépesített hadtestnek a 6. és a 6. territoriális hadtest közé állításával – megváltozott (l. alább). A 6. hadtest bal sávhatárát Kiskapus (Copsa Mica, a 6. hadtestnek bezárva) – Dicsőszentmárton (Tirnaveni, bezárva) – Marosugra (akkor Oarba, ma Ogra, bezárva); a gépesített hadtest és a 6. territoriális hadtest sávhatárát Alsókarácsonfalva (Craciunelu de Jos, a gépesített hadtest számára kizárva) – Oláhtordos (akkor Turdus, ma Vama Seaca, kizárva) – Aranyosgerend (Luncani, bezárva) vonalában húzták meg. A gépesített hadtest beállításával a 6. territoriális hadtest szektorát is leszűkítették.[100]

[94] AR 74–77. o.

[95] Uo.

[96] Uo. A létszámadatokra vonatkozóan: RO 142. o.

[97] AR 76. o.

[98] Uo.

[99] Uo.

[100] Uo. 80–81. o.

A 6. hadtest kötelékében a 6. kiképző gyaloghadosztály (Segesvártól a Kis-Küküllőig, parancsnok Dumitru Drajna dandártábornok, szeptember 18-tól Stefan Balaban dandártábornok) és a 11. kiképző gyaloghadosztály (a Kis-Küküllőtől Maroscsapóig, Gheorghe Georgescu dandártábornok, szeptember 21-től Edgar Radulescu ezredes) foglalt védőállást az országhatár mentén. A hadtesthez tartozott még a 21. kiképző gyaloghadosztály (Simion Coman dandártábornok, szeptember 21-től Polihron Dumitrescu dandártábornok) és az 1. önálló tüzérosztály. A hadtest területén települt a 4. hadseregparancsnokság közvetlen alárendeltségébe tartozó keleti különleges csoport (detasament est), amely Marosvásárhellyel szemben helyezkedett el, valamint a 7. hegyivadász-zászlóalj, a Nagy-Küküllő völgyében, szintén a határon.[101]

A 6. territoriális hadtestparancsnokság, nevét megtartva, szeptember 1-től harcoló hadtestparancsnoksággá minősült át. Kötelékébe a 18. és 20. kiképző gyaloghadosztály, a 7. nehéz tüzérezred (regimentul artilerie grea; parancsnokuk Virgil Citiriga ezredes, szeptember 6-tól Vasile Pascu dandártábornok, Constantin Visarion dandártábornok, szeptember 8-tól Gheorghe Marinescu dandártábornok, Vasile Danacu ezredes) és a 75. önálló tüzérosztály tartozott. A hadtest sávjában helyezkedett el a hadseregparancsnokság közvetlen alárendeltségébe tartozó nyugati különleges csoport (detasament vest) és a 8. hegyivadász-zászlóalj. Az országhatáron közvetlenül gyalogos csapattestek nem álltak. Ott jobbról–balra a Cluj territoriális zászlóalj (batalion fix regional Cluj) helyezkedett el, Gyekétől nyugatra, egy százada nélkül. Középen, vagyis pontosan Kolozsvártól délre a 83. gyalogezred menetzászlóalja biztosította a határt, tőle balra a Cluj-zászlóalj egy százada állt. Ehhez nyugatról a Somes territoriális zászlóalj kapcsolódott a határbiztosító erők közül, de már az 1. román hadsereg sávjában.[102]

A gépesített hadtestnek a 4. hadsereg parancsnoksága nem utalt ki megszállandó arcvonalszakaszt, működési területe a hadsereg teljes hadműveleti területe volt. A kötelékébe sorolt alakulatok közül azonban volt, amelyiket az arcvonal egy meghatározott szakaszára vezényelték. A 9. gyaloghadosztály Costin Ionascu dandártábornok vezetésével Marosludastól (Ludus) keletre a Maros bal partján foglalt védőállást Maroscsapóig (Cipau), a 6. hadtest védőszektorában. Szeptember 6-tól, a 2. magyar hadsereg előző nap elért sikerei hatására a jobb szomszéd 6. és a bal szomszéd 6. territoriális hadtest között saját védőszektort jelöltek ki a gépesített hadtest számára a Kis-Küküllő mentén Dicsőszentmártontól (Tirnaveni) Küküllővárig (Cetatea de Balta), oda a 9. gyaloghadosztály vonult vissza, az onnan Elekesen (Alecus) át Oláhtordosig (Turdus) kijelölt új védőszakaszt a 8. lovashadosztálynak (Corneliu Teodorini dandártábornok) kellett megszállnia, amely a Kis-Küküllő mentén Zsidva (Jidvei) – Szépmező (Sona) térségében összpontosítási körletben állomásozott.[103] A gépesített hadtestbe tartozott még az 5-én a hegyihadtesttől átirányított 1. lovashadosztály, a 115. önálló gyalogezred, egy önálló gyalogzászlóalj, az 1. és 3. nehéz tüzérezred (Alexandru Dobriceanu ezredes, Traian Panaitescu ezredes), és az 52. önálló tüzérosztály.[104]

[101] Uo. 76. o.

[102] Uo.

[103] AR 80–81. o.

[104] Uo. 76. o.

A 4. hadsereg tartalékát a Gyulafehérvár térségében összpontosítási körletben lévő 7. kiképző gyaloghadosztály (Sava Caracas dandártábornok, szeptember 18-tól Agricola Filip dandártábornok, 30-tól Ion Popescu dandártábornok) jelentette, amit szeptember 9-én a 6. territoriális hadtest sávjába irányítottak, valamint a 8. kiképző gyaloghadosztály (Alexandru Nicolici dandártábornok)[105] A hadseregközvetlenek közé tartozó 4. légvédelmi tüzérezredet szeptember 7-én beosztották a hegyihadtest kötelékébe.[106] Hadseregközvetlen csapattest volt a 103. hegyihadosztály (Ilie Cretulescu dandártábornok), a 6. hadtestparancsnokságnak már szeptember 1-én átadott 7. nehéz tüzérezred és egy páncélos csoport (Gheorghe Matei alezredes).[107]

Szeptember 9-től újabb hadosztály jelent meg Marosvásárhelytől délre, a Tudor Vladimirescu. A román szakirodalom önkéntes hadosztályként említi (divizia de voluntari). A szovjet 33. lövészhadtest kötelékébe tartozott, s a háború végig megmaradt szovjet alárendeltségben. Parancsnoka Nicolae Cambrea ezredes volt, de a tordai csata alatt, szeptember 21. és október 1. között vezérkari főnöke, Mircea Haupt ezredes vezette.[108]

Szeptember 6-án, amikor a román csapatok szovjet alárendeltségbe léptek, az 1. és 4. román hadsereg (ún. harcoló állománya) együtt 138 073 katonát, 611 löveget, 1 809 aknavetőt, 6 500 géppuskát és 8 159 géppisztolyt számlált. Ez hozzávetőleg 11:8 arányban oszlott meg, a 4. hadsereg javára.[109] Megjegyzendő, hogy a (rendelkezésünkre álló) román források szeptember 5-ére vagy 6-ára nem adnak összesített harcértéket a 4. hadsereg vonatkozásában. A két hadsereg közötti 11:8 arányú megosztás a kötelékükbe tartozó hadosztályok száma alapján adódik. A román hadosztályok és dandárok szervezetének ismeretében „fel lehetne szorozni" a fegyverek számát is, de a 4. hadsereg harcértékének ilyen módon történő kiszámítása nem volna pontos, elsősorban azért, mert a szervezési utasításokban szereplő elvi harcérték még békeidőben sem egyezett meg a valóssal, nemhogy háborúban, ahol ahány seregtesttel és egységgel, annyiféle tényleges harcértékkel találkozunk. Kálmán Dániel igyekszik közelítően pontos adatok megadására: az 1. hadseregnél 74 000-es, a 4. hadseregnél 113 000-es összlétszámot mutat ki. Ez megerősíti a román adatokat, mivel azok csak a harcoló állományra vonatkoznak. A teljes és a harcoló létszám közötti arány (187 000 a 138 000-hez, ami ugyancsak kiadja a 11:8 hányadost) reálisnak fogadható el. Kálmán viszont, nyilván (magyar, esetleg német) felderítési adatokra alapozva, tévesen adja meg a román hadosztályok számát. E tekintetben a román források (megítélésünk szerint) autentikusnak fogadhatók el. Megjegyzendő továbbá, hogy a román szervezet és elvi harcérték ismeretében sokalljuk a szovjet forrásokban megadott adatok közül a lövegek, aknavetők és a géppuskák számát. Hiányoljuk viszont a harckocsik számát.[110] A fentieken kívül a 4. hadsereg rendelkezett még 16 harckocsival és rohamlöveggel, illetve 33 sorozatvetővel.[111]

[105] Uo. 76., 80–81. o.

[106] Uo. 78. o.

[107] Uo.79. o.

[108] Uo. 78., 98. o.; Contributia, 238. o.

[109] *Minaszjan,* 171. o.; *Kálmán Dániel*: A m. kir. Honvédség a 2. világháborúban. II. k.: A hadsereg 1943-as átszervezésétől az összeomlásig 1943–1945. HL Tanulmánygyűjtemény, 2 779. fsz., 256. o. (a továbbiakban: *KD*)

[110] *KD* 256. o.

[111] AR 79. o.

Az események menetében a 4. román hadsereg hadrendje változott. Szeptember 19-én kikerült kötelékéből a 6. területi hadtestparancsnokság, amely átvette a szovjet–román csapatok mögött az általuk elfoglalt területek katonai közigazgatásának vezetését. Harcoló alakulatai átléptek a 6. hadtestparancsnokság alárendeltségébe.[112]

Katonai közigazgatási feladatát november 14-ig látta el, akkor a szovjet legfelsőbb vezetés engedélyével Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka, a magyarellenes román pogromok és kilengések miatt, szovjet katonai közigazgatást vezetett be az 1940. évi második bécsi döntésben érintett valamennyi területen, az addigi arcvonal mögötti 100 km-es területsáv helyett. A szovjet katonai közigazgatást a 40. hadseregparancsnokságnak kellett (legalábbis egyelőre) megszerveznie. E területekre a román közigazgatás csak 1945. április 9. után térhetett vissza.[113]

Szintén kilépett a 4. hadsereg kötelékéből a gépesített hadtest. Szeptember 30-án ezt a parancsnokságot kivonták a hadműveletekből, addigi alárendeltjeinek irányítását a Nicolae Dascalescu hadosztálytábornok vezetése alatt álló 2. hadtestparancsnokság vette át, amely szeptember 18. óta tartozott a 4. hadsereg kötelékébe.[114]

Október 8-án, amikor a 2. magyar és a 8. német hadsereg visszavonulásával új szakasz kezdődött az erdélyi hadműveletekben, a 4. román hadsereg kötelékébe három hadtest tartozott. A jobbszárnyon továbbra is a hegyihadtest állt, állományában jobbról balra Marosvásárhely – Meggyesfalva (Mureseni) között a Ion Beldiceanu dandártábornok parancsnoksága alatt álló 1. hegyihadosztállyal, ettől Maroskeresztúrig (Critesti) Leonard Mociullschi dandártábornok 3. hegyihadosztályával, balszárnyán Marosugráig (Ogra) a 6. kiképző gyaloghadosztállyal. Az előbbi kettőt a korábban a hegyihadtestet alkotott osztagokból szervezték, az utóbbit a 6. hadtesttől irányították a hadtesthez. Október 14-től a 3. hegyihadosztályt a 27. szovjet hadsereg 33. lövészhadtestének adták át, s Nagyvárad körzetébe vezényelték át. Arcvonalszakaszát a 8. lovashadosztály vette át. A hadtest kötelékébe lépett a 2. nehéz tüzérezred is.[115]

A 2. hadtest jobbszárnyán október 8-án Marosugrától Kutyfalváig (Cuci) még a 8. lovashadosztály helyezkedett el, amely a 2. hadtest támadási sávjának szűkülése és a 6. kiképző gyaloghadosztály elvezénylése nyomán került át 14-étől a jobb szomszéd hegyihadtesthez. Tőle balra az Aranyos torkolatáig a 20. kiképző gyaloghadosztály állt. Utóbbit 14-én az 1. hadsereghez vezényelték át, arcvonalszakaszát a 2. hadtest jobbszárnyán a 11., balszárnyán a 21. kiképző gyaloghadosztály vette át. 14-étől három napig a 2. hadtest alárendeltségébe tartozott a 3. hegyihadosztály is, de a harcokban nem vett részt, Gyulaháza (Coasta) – Visa (Visea) térségében összpontosítási körletbe vonták hátra, feltöltésre. A 2. hadtestbe tartozott még az 52. önálló tüzérosztály.[116]

A tordai csatatéren, a 4. hadsereg balszárnyán az Aranyos-torkolattól Aranyospolyánig (akkor Poiana, 1967-től Keresztessel – Cristis – egyesítve, Bogata néven, Torda része) a 6. hadtest helyezkedett el. Az Aranyos dél felé tartó alsó folyásának jobb partján a torkolatig, egyben a hadtest jobbszárnyán, a 7. kiképző gyaloghadosztály állt.

[112] Uo. 81. o.

[113] *Minaszjan*, 192–194. o.; *Sipos Péter*: Adattár a II. világháború történetéhez. Budapest, 1994. 64. o.

[114] AR 81. o.

[115] AR 87–89. o.

[116] Uo.

Aranyosgyérestől (Cimpia Turzii) Keresztesig, a tordai csata centrumában, az ütközet első két szakaszában a 20. kiképző gyaloghadosztály harcolt, amit veszteségei miatt kivontak az arcvonalból. Szeptember 30-tól Aranyosegerbegy (Viisoara) két oldalán a 21. kiképző gyaloghadosztály, attól Aranyospolyánig a 9. gyaloghadosztály került állásba. A hadtest hadrendje erősen aszimmetrikus volt, a tordai csata folyamatában centruma és jobbszárnya „összetömörült", a 7. hadosztály a hadtest sávszélességének háromnegyedét egymaga biztosította. Az október 9-től bekövetkező román előremozgás a 21. hadosztályt oly mértékben leharcolta, hogy hátra kellett vonni feltöltésre. 14-étől helyét a 18. kiképző gyaloghadosztály foglalta el. 17-étől hasonló sorsra jutott a 7. hadosztály is. Helyére a 3. kiképző gyaloghadosztály került (Ion Dumitru dandártábornok, szeptember 5-ig Ion Tanasescu dandártábornok). A hadtest kötelékébe tartozott még a 6. nehéz tüzérezred.[117]

A 4. (és az 1.) román hadsereg harctevékenységét a szeptember 6-án az 5. szovjet légihadsereg alárendeltségébe lépett román repülőhadtest támogatta Emanoil Ionescu, a repülőcsapatok tábornoka parancsnoksága alatt. Ennek kötelékébe 3 vadászrepülő csoport (osztálynak megfelelő kötelék) tartozott, a 2. (IAR–81), a 6. (IAR–81) és a 9. (Me–109); 2 bombázó csoport, az 5. (He–111 és Ju–88) és a 3. zuhanó (Ju–87), valamint egy felderítő repülőraj (Ju–88).[118]

A román csapattestek nagyobb részét kitevő gyalogos, továbbá a lovas-, territoriális, határőr-, hegyi-, páncélos- és tüzéralakulatokat a tordai csatával foglalkozó fejezetben mutatjuk be részletesen.

A szovjet „hadsereg" értelmezése kissé eltért a romántól, sokkal jobban a magyartól és a némettől. Békeidőben a magyar és német hadseregparancsnokság egyaránt meghatározott, jobbára állandó alárendeltekkel (hadtestekkel és közvetlenekkel) rendelkezett, de háborúban alapvetően olyan magasabb vezetési szerv funkcióját látta el, amelynek alárendeltségébe a konkrét feladattól és helyzettől függően más és más hadtestparancsnokságokat és seregtesteket utaltak. Nemegyszer előfordult, hogy a hadseregparancsnokságot, addigi alárendeltjei nélkül, más arcvonalszakaszra vezényelték át. Ilyen volt pl. a 2. magyar hadseregparancsnokság átvezénylése a Tiszántúlról a Duna-védelem irányításának átvételére 1944. október 20-tól. A románoknál is ez mutatható ki az 1944. szeptember 1-jei átszervezések során, de az is megfigyelhető, hogy törekedtek az egyszer már kialakult magasabb kötelék egyben tartására. Erre példa a 4. román hadsereg további harci útja Magyarország területén 1944 őszén és telén.

A szovjet hadsereg maga is állandónak tekintett kötelék volt. Nem is igazán szerencsés esetükben hadseregparancsnokságról beszélni, sokkal helytállóbb hosszabb időn át fennálló szervezeti egységnek tekinteni a hadseregeket. A korabeli szovjet szabályzatokban visszatérő fogalom az „összekovácsolás". Ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem volt változás állományukban. Helyeztek át teljes hadtesteket egyik hadseregtől a másik-

[117] Uo.

[118] Uo. 142–143. o.; A román seregtestparancsnokok névsorának összeállításához: *Eugen Bantea – Constantin Nicolae – Gheorghe Zaharia*: La Roumanie dans la guerra Antihitlérienne. Bukarest, 1970. (a továbbiakban *BNZ*). La libération de Nord de la Transylvanie c. fejezet, 101–134. o.; Contributia, Actiunile militare duse pentru eliberarea integriului teritoriu al Rominiei c. fejezet, 184–264. o.; Romania in razboiul antihitlerist 23 august 1944 – 9 mai 1945. Bukarest, 1966. függelékének 2–5. táblázata, 600–663. o. Megjegyzendő, hogy a 2. és a 6. román nehéz tüzérezred parancsnokát a rendelkezésre álló források alapján nem sikerült azonosítanunk.

hoz, s újonnan is állítottak fel hadseregeket, például 1945. január 26-án a Dunántúlon a 26. hadsereget.

A Rogyion J. Malinovszkij marsall vezette 2. Ukrán Front Filipp F. Zmacsenko vezérezredes irányította 40. összfegyvernemi hadseregét 1944. augusztus–szeptember fordulóján az Sz. P. Merkulov vezérőrnagy, illetve az A. D. Rumjancev vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló 50. és 51. lövészhadtest alkotta. Az 50. hadtest állományába a 133. és 240. lövészhadosztály (I. I. Dubrovin ezredes, T. F. Umanszkij vezérőrnagy), valamint a hozzávetőleg dandárerőnek megfelelő 54. és 159. gárda-megerődített körlet (M. T. Karnacsev ezredes, I. N. Vinogradov ezredes), az 51. hadtestébe a 38., 232, lövész- és a 42. gárda-lövészhadosztály (Sz. P. Tyimiskov vezérőrnagy, M. J. Kozirj vezérőrnagy, V. F. Margelov vezérőrnagy) tartozott. A 7. gárdahadseregbe (Mihail Sz. Sumilov vezérezredes) a 24. és 25. gárda-lövészhadtest (P. P. Avgyejenko vezérőrnagy, G. B. Szafiulin altábornagy) tartozott, állományukban a 6., 72. és 81. gárda-lövészhadosztállyal (I. F. Obusenko vezérőrnagy, A. I. Loszev vezérőrnagy, M. A. Orlov ezredes) illetve a 36. gárda-, az 53. lövészhadosztállyal és a 6. gárda-légideszanthadosztállyal (G. P. Lilenkov vezérőrnagy, D. V. Vaszil-jevszkij ezredes, M. N. Szmirnov vezérőrnagy).

A Szergej V. Trofimenko vezérezredes parancsnoksága alatt álló 27. hadsereg kötelékébe a 35. gárda-, illetve a 33. és 104. lövészhadtest (Sz. G. Gorjacsev altábornagy, A. I. Szemjonov vezérőrnagy, A. V. Petrjusevszkij altábornagy) tartozott. A 35. hadtestet a 3. gárda-légideszant-, 93. gárda-lövész-, valamint a 2. román hegyihadosztály (N. V. Jeremin ezredes, A. J. Kruze vezérőrnagy, október 14-től Sz. V. Szalicsev ezredes, Gheorghe Bartolomeu ezredes, szeptember 15-től Constantin Iordachescu hadosztálytábornok), a 33. hadtestet a 78., 203. és 337. lövészhadosztály (N. M. Mihajlov vezérőrnagy, G.Sz. Zdanovics vezérőrnagy, T. P. Gorobec ezredes), valamint a román „Tudor Vladimirescu" hadosztály (Nicolae Cambrea ezredes), a 104. hadtestet a 4. gárda-, 180. és a 206. lövészhadosztály (K. D. Parfenov ezredes, V. A. Kingyuhin vezérőrnagy, F. I. Dremenkov ezredes) alkotta. A 6. gárda-harckocsihadsereget (Andrej G. Kravcsenko vezérezredes) az 5. gárda-harckocsi- és a 9. gárda-gépesített hadtest alkotta (M. I. Szaveljev altábornagy, K. A. Vokov altábornagy) a 6. gárda-gépesített és a 20., 21., 22. gárda-harckocsidandárral, illetve a 46. gárda-harckocsi- és a 18., 30., 31. gárda-gépesített dandárral.

Az Ojtozi-szorosban, a Marosvásárhely környéki harcokban és a tordai csatában részt vett a 2. lovas–gépesített csoport (Gorskov–csoport), állományában a 23. harckocsi- és az 5. gárda-lovashadtesttel (A. O. Ahmanov altábornagy, Sz. I. Gorskov altábornagy). Azokat a 3., 39., 135. harckocsi- és az 56. gépesített dandár, illetve a 11., 12. gárda- és 63. lovashadosztály (L. A. Szlanov ezredes, V. I. Grigorovics vezérőrnagy, P. M. Krutovszkih vezérőrnagy) alkotta. A 2. Ukrán Front többi hadserege, az 53. és a 46., illetve az 1. gárda-lovas–gépesített csoport (a szeptember 29-én alakult Plijev–csoport) a 2. magyar hadsereggel szemben folytatott hadműveletekben érintőlegesen sem vett részt.[119]

[119] *Száva*, 66. o.; *Minaszjan*, 163–177. o.; AR 84., 88. o.; *Zaharov*, 138–201. o.; *Tóth*, 18–19. o. Megjegyzendő, hogy a felsorolt munkákban eltérés mutatható ki a szovjet csapatok alárendeltségi viszonyait illetően. Ilyen esetekben vagy a két szovjet munka harcleírásai alapján választottuk ki az alárendeltségi viszonyokat, vagy *Tóth Sándor* feldolgozását tekintettük mérvadónak, aki a Szovjetunió levéltáraiban végzett kutatásai alapján állította össze a 2. Ukrán Front hadrendjét.

István Ravasz

MILITARY OPERATIONS IN TRANSYLVANIA, LATE SUMMER – EARLY AUTUMN 1944

Summary

This study in an abridged and revised variation of the 1st part of the author's Ph. D. thesis under the title „The Questions of Turning the Carpathian Basin into a Theatre of War in 1944 and the Operations in Eastern Hungary with Special Respect to the Formation of the Royal Hungarian 2nd Army and its Fights in Transylvania".

The author deals with the strategical and operational effects of Roumania's volte-face on 23 August 1944 and treats the attempts of the German political and military leadership to reverse the events and later to moderate their consequences. He analyses the measures of the Hungarian state and military leadership in order to manage the crisis which followed the Roumanian decision – and their dilemma between continuation the war and the break-away. The study proves that the war between Hungary and Roumania was ineluctable, because in the case in question the Hungarian leadership decided to continue the war. Finally the author demonstrates that the Hungarian operation was started to close the passes of the Carpathians and not to reannex South Transylvania.

István Ravasz

LES OPÉRATIONS MILITAIRES DE TRANSYLVANIE À LA FIN DE L'ÉTÉ ET AU DÉBUT DE L'AUTOMNE DE 1944

Résumé

Cet essai fait partie de la dissertation de licence (Ph. D.) de l'auteur, dont le titre est: Les questions de la transformation du bassin des Carpathes en champ de bataille en 1944, les opérations militaires menées dans l'Est de la Hongrie, tout particulièrement la formation de la 2ème armée hongroise et ses combats en Transylvanie.

L'étude s'occupe des influences militaires de la défection de la Roumanie le 23 août 1944. L'auteur présente les essais de la direction politique et militair allemande pour le retournement des événements, puis pour la modération des conséquences. Il analyse les mesures de la direction de l'État et militaire hongroise, prises pour essayer de traiter la crise suivant le pas roumain, et le grand dilemme hongrois: finir ou continuer la guerre?

L'auteur démontre que la guerre hongroise-roumaine était une conséquence inévitable de la défection de la Roumanie, comme la direction hongroise, à ce moment-là a encore décidé de continuer la guerre, et il démontre également que le but de l'opération militaire hongroise n'était pas la réannexion du Sud de la Transylvanie, mais la fermeture militaire des points de passage des Carpathes.

István Ravasz

DIE SIEBENBÜRGISCHEN KRIEGSOPERATIONEN IM SPÄTSOMMER-FRÜHHERBST 1944

Resümee

Die Studie ist eine abgekürzte Variante des I. Teils der Dissertation des Autoren *Zu der Frage, wie Ungarn 1944 zum Kriegsschauplatz wurde bzw. der Kriegsoperationen in Ostungarn mit besonderer Rücksicht auf die Aufstellung der 2. Ungarischen Armee und ihre Kämpfe in Siebenbürgen.*

Der Autor befaßt sich mit den strategischen und operativen Auswirkungen des Übertretens von Rumänien am 23. August 1944. Es beschreibt die Versuche der deutschen politischen und militärischen Führung, die Ereignisse rückgängig zu machen sowie ihre Bestrebungen, die Folgen zu lindern. Er analysiert die Maßnahmen der ungarischen Staats- und Militärführung, die infolge des Schrittes der Rumänen entstandene Krise zu handhaben, und ihr Dilemma, ebenfalls aus dem Krieg auszutreten oder ihn fortzusetzen.

Er beweist, daß der Ausbruch des Krieges zwischen Ungarn und Rumänien eine notwendige Folge des Übertretens von Rumänien war, da die ungarische Führung damals noch für die Fortsetzung des Krieges Stellung nahm, ferner daß die ungarischen Kriegsoperationen nicht den Anschluß von Südsiebenbürgen sondern die militärische Absperrung der Pässe der Karpaten zum Ziel hatten.

Иштван Равас

ОПЕРАЦИИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ ПОЗДНИМ ЛЕТОМ И РАННЕЙ ОСЕНЬЮ 1944 ГОДА

Резюме

Статья содержит сокращенный вариант 1-ой части кандидатской диссертации Автора, называемой "Вопросы превращения Карпатского бассейна в театр военных действий и анализ военных операций, проходивших на восточной половине территории Венгрии, особым вниманием на формирование 2-ой венгерской армии и бои в Трансильвании".

Автор анализирует тратегическое и оперативное воздействие перехода Румынии на сторону антигитлеровской коалиции 23 августа 1944 года. Статья показывает попытки германского политического и военного руководства повернуть события вспять и характеризует его стремления умерить последствия этого румынского шага. Автор анализирует меры, принятые венгерским государственным и военным руководством для того, чтобы взять в руки сложившуюся после выхода Румынии критическую обстановку, решить дилемму в вопросе выхода из войны или продолжения войны.

Автор показывает, что венгеро-румынская война вспыхнула закономерно после перехода румын на сторону советских войск, тогда как венгерское руководство - в то время еще - стояло на позиции продолжения войны, и венгерская операция ставила целью не возвращение Южной Трансильвании, а военную блокировку перевалов в Карпатах.

KÖZLEMÉNYEK

CSETRI ELEK

„KATONÁNAK TÖTT AZ ÁTOK"

Verbuválás és katonafogás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején (1792-1815)

A korabeli Erdélyben a katonáskodás a Habsburg Birodalom államrendjének, a provincia sajátos helyzetének és berendezkedésének megfelelően alakult. A bécsi abszolutizmus rendszerében a XVIII. századtól fokozottan az állandó hadseregre, az annak keretében szervezett sorezredekre tevődött a hangsúly. Ennek megfelelően a Birodalomba újonnan beillesztett Erdélyben is megszűnt az egykori önálló fejedelemség hadrendje és lényegében egészen más katonai szervezet alakult ki. A régi hadszervezetből csak a nemesi felkelés maradt meg, az is csak alkalmi feladatok teljesítésére. A székelyek megőrizték ugyan szabadságukat, de 1762-től nagyrészüket két gyalog határőr ezredbe sorolták be, amihez még egy huszárezred is járult. A határőrség keretébe tartozott két erdélyi román gyalogezred is, a Bánságban pedig egy román-illir határőr ezred.

*

1. A Habsburg Birodalom és Erdély hadszervezete. A Habsburg Birodalom hadseregének a magvát és főerejét a növekvő számú sorezredek alkották, melyeknek egységei Erdélyben is megtelepültek. A vízi erőkről nem beszélve, csak a szárazföldiekről, 1793-ban a Birodalomnak 76 gyalogezrede és 3 helyőrségi gyalogzászlóalja volt s ez a szám 1815-re 80 gyalogezredre emelkedett (benne 46 az örökös tartományokból, 15 magyar, 2 helyőrségi és 17 határőrezred, amihez hozzájött egy tiroli vadászcsapat és 9 vadász zászlóalj). A lovasság 35 lovas ezredből állott, amihez 8 magyar és egy erdélyi huszárezred tartozott. 1805-ben Magyarország területén négy új gyalogezredet és két huszárezredet szerveztek (így a magyar huszárezredek száma 10-re emelkedett). A szárazföldi erők gyalogságból, lovasságból, tüzérségből, műszakiakból és szekerészetből állottak össze. Létszám tekintetében a k. k. haderő 1792-ben mintegy 300 000 embert számlált, 1815 júniusában pedig meghaladta az 561 000 főt, amihez hozzá kell adnunk mintegy 56 000 szekerészt (a trénoszlop, a hadtáp tartozott ide). A tüzérség egységei a gyalogzászlóaljakhoz voltak beosztva, a műszakiak és szekerészet szintúgy.[1]

Az Erdélyben állomásozó osztrák hadseregnek két része volt: a sorezredek (militia campestris, Linien-Regimente) és a határőrkatonaság (militia limitanaea, Gränz-

[1] Magyarország hadtörténete.(Szerk.: *Borus József*) Budapest,1985. I. k., 428. o.; *Gömöri Gusztáv:* Ausztria hadereje az 1792-től 1866-ig folytatott háborukban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1893. 294-311. o.

Regimente). Az emberállományukat Erdélyből ellátó sorezredek: a kolozsvári 51. (Splényi) és a nagyszebeni 31. (Benyovszky) gyalogezred. Brassóban állomásozott a 2. (1761-1806 között Ferdinánd főherceg, 1806-1814 között Hiller, 1814-1825 között I. Sándor cár) gyalogezred; a lovassági egységek közül pedig a marosvásárhelyi 62. (József főherceg) huszárezred ismeretes még. Az erdélyi katonaság másik összetevőjét a határőrség alkotta. Mégpedig két székely gyalogezred (benne az 1. sz. csíkszeredai határőr ezred, mely birodalmi besorolásban 1769-1798 között a 73-as számot viselte, aztán a 14-es számot) és a 2. sz. kézdivásárhelyi határőr ezred (mely birodalmi besorolásban 1769-1798 között a 74-es számot viselte, aztán a 15-ös számot). A „szélbeli" erőkhöz tartozott két román határőr ezred (az 1. számú orláti (75. birodalmi) és 2. naszódi (76. birodalmi) gyalogezredek. Szerveztek egy székely határőrséghez tartozó huszárezredet is Sepsiszentgyörgy székhellyel (birodalmi besorolásban 1798-ig a 11-es, azután a 44-es számot kapta). A közigazgatásilag akkor nem Erdélyhez tartozó egységek közül tájainkról itt említjük meg az aradi 33. (Sztáray, majd Colloredo-Mansfeld) és 61. (Saint-Julien), valamint a nagyváradi 37. sz. (De Vins) gyalogezredet, valamint a Szatmáron állomásozó 6. (Blankenstein) huszárezredet. Temesvár erődítményeiben is jelentős erők voltak garnizonban. Említendő még a Bánságban felállított vegyes román-illír (1798-tól 13. sz.) határőrezred (székhelye Karánsebes). Ekkoriban a gyalogezredek létszáma megközelítette a 3000 főt (mozgósított létszáma a 3500 főt), a huszárezredeké pedig 1200-1500 ember között mozgott.[2]

Az újoncnak, a tyrónak időszakunkban háborús körülmények között kellett sorezredébe bevonulnia, amikor a harcmezőre meneteltek az egységek és a csatatéren a katonának naponta a halállal kellett komáznia. Ne felejtsük el, hogy az 1792-1815 közötti időszakban a Habsburg Birodalom hadereje szinte állandó háborús konfliktusokban őrlődött és nagy vérveszteségeket szenvedett. Noha a Birodalom haderejének létszámára és az elszenvedett veszteségekre nehéz pontos adatokat nyújtani, egyes becslések rendelkezésünkre állanak. Az 1796-1797-ben zajló háború első 8-10 hónapjának hadműveletei során például az osztrák hadsereg létszáma mintegy 100 000 emberrel fogyott. Noha az 1805. évi háborúban is jelentős veszteségek érték, az annak befejezését jelentő pozsonyi béke (1805. december 26.) után a Birodalom még mindig 400 000 embert tudott fegyverbe állítani. De az 1809-es esztendőben háborús veszteségei olyan súlyosak voltak, hogy Aspern és Esslingen mellett csak 105 368 embert volt képes szembeállítani Napóleon százötvenezres hadseregével (a hadjárat folyamán az osztrák hadsereg harcoló állománya közel 60 000 fővel csökkent). A napóleoni háborúk végső, döntő szakaszában a császári hadsereg létszáma 106 000 emberrel növekedett, míg a háborúk utolsó esztendejében már az 561 000-es létszámot is elérte. A háborús időszakban nem csak a jelentős veszteségeket kellett pótolni, hanem a növekvő létszámról is gondoskodni szükségeltetett. Mindez folytonos újoncozással, toborzással és jelentős anyagi áldozatokkal járt s ezt nyilvánvalóan a Habsburg Birodalom összes tartományai erősen megérezték.[3]

A határőr kerületekben a katonaállomány hivatalosan összeírt férfiakból került ki, akik 16-60 év között automatikusan fegyverviselésre voltak kötelezve. Összeírás alapján keltek fel az alkalomszerűen, szorult helyzetben összehívott nemesi inszurrekció egységei. Az

[2] *Barcsay-Amant Zoltán:* A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon, idetelepítésük első esztendejében.1793. Budapest, 1934. 6-13. o.

[3] *Gömöri:* i. m. 395-407. o.

aláb-biakban a határőrökkel és inszurgensekkel nem foglalkozunk, legfeljebb utalunk rájuk, hiszen a sorezredek kiegészítésére történő újoncozás, a tyrózás és a kapcsolatos jelenségek vizsgálata a célunk. Az a világ, amelyet az ifjúnak a békés családi otthonból, a civil életből kellett megtennie az osztrák hadsereg szigorúan fegyelmezett egységeihez. Azon az úton kell követnünk az újoncot, amelyet az „El kell menni katonának", a „Katonának tött az átok" és számos más népdal szellemi világa őriz számunkra napjainkig.

*

2. A katonaállítás. Az újoncozás, a katonaállítás, a véradó a háborús időszak egyik legnagyobb terhe volt Erdély nem-nemes népességének, főleg a jobbágyoknak és zselléreknek, a falusi népességnek. Az erdélyi katonaállítás a tárgya tanulmányunknak a francia és napóleoni háborúk korában. A megjelent szakmunkákon kívül felhasználtuk az erdélyi központi hatóságok (Erdélyi Kancellária, Erdélyi Gubernium, Commissariatus Provincialis), valamint egyes közigazgatási egységek (Torda, Felső-Fehér, Aranyosszék, Udvarhelyszék, Kolozsvár, valamint a magyarországi vármegyék közül Bihar és Szatmár) levéltári anyagát is. Különösen az Erdélyi Gubernium általános és elnöki anyagában mérhetetlen bőségben áll rendelkezésre kérdésünkre vonatkozó levéltári adat.

A verbunk. Az Erdélyi Nagyfejedelemség területén évente váltakozó számú újoncot vonultattak be a sorezredek kiegészítésére. Az újoncozásnak két fázisa volt: az önkéntesek toborzása (verbunk) és a katonafogás (tyrózás). Először Erdélyben is a verbunkolással próbálkozott a nagyszebeni Generalcommando, ahova az Erdélyben állomázosó katonai egységek tartoztak. A verbunk lefolyásáról és módszereiről szemléletes képet fest könyvében Szücs Sándor. A toborzóutak során egy-egy katonai egység, vagy még inkább néhány ember (altiszt, esetleg tiszt vezetésével) kiszállott a megjelölt helységekbe verbunkot állítani. Tarsolyukban ott lapult a toborzás költségeire felettes hatóságoktól kapott pénz. A toborzókat rendszerint a nyalka, mulatós, táncra termett katonák, főképp huszárok közül választották ki, a falusbíró gondja volt, hogy legyen étel és bor, kéznél legyen a muzsikus. Aztán összegyűlt az ifjúság és megkezdődött a szemfényvesztő dáridó. „A helységháza előtt, a templomnál vagy a piactéren leszúrt zászló és kard körül mulatáshoz fogtak a toborzók: ömlött a nóta, pengett a sarkantyú, folyt a bor és messze szállt a pattogó, táncot járó verbunkok szilaj kurjongatása. Köréjük gyűlt a falu bámész népe, közte az ifjúság, amelyet a mesterséges látványosság megigézni volt hivatott. A toborzók kezdték a katonaélet gondtalanságát és gyönyörét dicsérő dalokat, maguk közé invitálták a rátermettebb legényeket, kínálgatták borukat, ivás-ölelkezés közt dicsérték a mulatáshoz kedvet kapó legényt meg a huszármundért - »az Isten is épp neked szánta, ecsém« - és hitegették, hogy katonáéknál mindig gyöngyélet a felcsapó sora."[4]

A falusi legények között mindig akadt, aki parolát adott annak jeléül, hogy fölcsap katonának. „Az egyik csak a bor hevületében a délceg öltözettől megbűvölve vagy hősködésből szánta e lépésre magát - folytatja Szücs - ,a másikat a messzi tájak csalogatták; a harmadikat viszonzatlan, vagy elérhetetlen szerelem hajtott az újoncok közé. Volt, aki

[4] *Szücs Sándor*: Szól a duda, verbuválnak. Budapest, 1962. 7. o.

beleúnt, hogy újra meg újra robotra parancsolja a földesúr, vagy amiatt búsult neki, hogy nem veszi emberszámba a gazdája. Akadt, aki a vándor mesterlegény bizonytalan jövőjét cserélte fel a biztosabbnak vélt közlegénysorral; de olyan is, aki a gazságaival megérdemelt börtön helyett választotta a császár kenyerét."[5] Visszaút pedig ritkán volt: a toborzók a nótákkal együtt kötelet-bilincset is hordoztak magukkal. Ha a mámor múltával a legény a keserű valóságra ébredt, ritkán volt visszaút. Volt ugyan eset, hogy nagy pénzért szabadon bocsátották a katonának állott legényt, egyébként azonban „kérlelhetetlenül elnyelte a sorozóhelyre vezető út pora." [6]

Érdekes módon a napóleoni háborúk kezdetén egyes megyék részéről a tyrózás helyett más katonai lépések gondolata is felmerült. 1804-ben a Gubernium körrendeletben közölte az alantas törvényhatóságokkal, hogy azok a iurisdictiók, amelyek az 1800-ban parancsolt katonaság „felállítását megakadályoztatni és az helyett inkább egész országtól való közönséges felülést, generalis insurgentiót rendeltetni sürgetni merésszlettek", elmarasztalandók; ez a lépés nem egyezett a bécsi elképzelésekkel. A rendelet további sorai ugyanis a hasonló katonaság javaslói ellen kimondja, hogy az illetők „ezen cselekedetekért Királyi Főigazgató Tanács által az Őfelsége az iránt való kedvetlenségének kinyilatkoztatása mellett keményen megdorgáltassanak."[7] Lényegében az egyes vármegyék részéről az inszurrekció megindítása, a nemesség fegyverbe állítása volt a javaslat kezdeményezőinek a célja, indítóoka pedig minden valószínűség szerint a parasztmozgalmaktól való félelem, a jobbágyok birtokosok elleni fellépésének rémképe lehetett.

A francia háborúk kezdetén még eredményesebb volt az önkéntes toborzás módszere, de ahogy múltak az évek és a harctereken pusztultak a katonák, érkeztek a sebesültek, a csonka-bonka invalidusok, egyre kevesebb ifjú szemét tévesztette meg a császári hadsereg csillogóan biztató egyenruhája. 1796. október 2-án azt jelentette Kandó Kálmán udvarhelyi főkirálybíró, hogy „a huszár verbunk nállunk divattyába vala a tyrok statutiója alatt is" s hogy a 22 tyro mellett „a huszárok verbunkja is, eddig elé 54 ifjainkat bé verbuválta."[8] A következő évben, 1797. június 14-én azonban Haller Gábor, Küküllő vármegyei főispán már azt rapportálja a gubernátornak, hogy megyéjében senki sem akadt, aki a katonaságra „önként való kiállításra magát ajánlotta volna."[9] A verbuváltak számának csökkenő folyamata az utolsó háborús esztendeig, 1815-ig változatlanul tartott. Ebbe a jelenségbe az is belefért, hogy a nép néha egyenesen a verbunkosok ellen fordult. Hasonló eset történt 1809-ben Aranyosgerenden, ahol „a közelebbi sokadalom alkalmatosságával egy odavaló udvari tiszt, Bod Mihály ingerléséből a parasztok a verbungot megtámadták, aztat keményen megverték."[10]

[5] *Szücs Sándor:* i. m. 8. O.

[6] Uo.

[7] Állami Levéltár, Kolozsvár.Torda vm. Lvt. 478/1804.

[8] Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Gubernium Levéltára, Praesidialia (ezután: Erd. Gub. Praes.) 439/1796.

[9] Erd. Gub. Praes. 300/1797.

[10] Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára (A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár megőrzésében). Nyomtatott Okievelek Gyűjteménye (ezután: Ny. Okl. Gy.) 732/1809. Erdélyi Gubernium, Kolozsvár 1809. augusztus l4. 62 228. sz. rendelete.

A katonafogás. Az önkéntesség elvét az újoncállomány kiállításában felváltotta tehát az erőszak eszköze, a tyrózás, a katonafogás. Későbbi forrás ugyan, de az erőszakos, „kötéllel" történt katonaszedést jól érzékelteti egy leírás. Eszerint, miután a tyróknak „megkivántató száma előbb törvényhatóságokra, azután egyes helységekre osztatott fel, és azon fiatalság, mely befogandó vala, minden szoros zsinormérték nélkül, gyakran csak tetszés szerint önkényileg határoztatott meg, az egész országban a helységek előljáróinak, egyelőre avégett kitűzött vészteljes éjszakán, a kijelölt áldozatok házait alattomban kellett megrohanni, őket elcsipni, családaiktól erőhatalommal elszakasztani és elhurcolni; minthogy pedig bizonytalan volt, hogy ki és hányan fognak bevéttetni ? mindég legalább még egyszer, sőt kétszerannyi ifjúságot is kellett befogni, mint amennyi kivántatott volna. Ekkor a befogottak számbavétettek, mint rabszolgák hátrakötözött kezekkel a vizsgálat helyére kisértettek, és ha alkalmatosaknak találtatni elég szerencsétlenek voltak, egész életökre katonáknak kárhoztattak."[11] Erről a szomorú aktusról maradt meg a nép emlékezetében a „katonafogás" fogalma, erről az embertelen módról szól a népdal, hogy:

„Már minálunk verbuválnak kötéllel,

Megfogják a szegény legényt erővel..."

A kérdés most már az, hogy milyen mértékben érintette Erdélyt az újoncozás ? Kíséreljük meg tehát rekonstruálni a tyrózás folyamatát az 1792-1815 közötti időszakban.

1792-ban, mikor a koalíció részeseként Ausztria megkezdte első háborúját Franciaország ellen, Erdélyben 1502 újonc vonult be.[12] 1793-ban már 1800 tyro kiállítását rendelték el.[13] Nyilván az 1796-1797. évi háború, az itáliai és németalföldi hadműveletek nagy veszteségei pótlására a kiállítandó újoncállomány Erdélyre kirótt része 1797-ben megnégyszereződött és 7000-re emelkedett. [14] 1799-ben a tyrók számát Erdélyre nézve 5164-ben állapították meg.[15] 1800-ban a szinte állandósuló háború viszonyai között a létszám csak valamivel emelkedett. Az először kiszabott 3728-hoz még 2000-et csatoltak, így összesen 5728 újoncnak kellett bevonulnia[16], más adatok szerint számuk 4826 volt.[17] A következő, 1801-es esztendő újabb sorozása alkalmából összesen 3722 tyrót kellett a sorezredekbe küldeni (ebből 2722-t a gyalogezredekbe, 1000-et pedig a lovassághoz.).[18] Az

[11] *Trócsányi Zsolt:* Az erdélyi parasztság története. 1700-1849. Budapest, 1956. 118. o.

[12] Istoria României. Bucuresti, 1964. III. k., 809. o. Megjegyzendő, hogy az 1792. évi országgyűlés jegyzőkönyvében 502 megszavazott tyróról olvashatunk. V. ö.: Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1792-dik esztendőben..Kolosvárra hirdetett..gyűléseik..jegyzőkönyve. Kolosvár, é. n. 570. o. Eszerint a magyar vármegyék és vidékek 271, a székely székek 44, a szász székek 167, a városok pedig 20 újoncot szolgáltattak. Kolozsvár városa például mindössze 4 tyrót adott.

[13] Magyar Országos Levéltár (OL) B6 Erdélyi Kancellária Levéltára. Acta praesidialia Telekiana. (ezután: Erd. Kanc. Eln.). Fasc. E2.

[14] Először a megállapított újonclétszám csak 3000 volt, de ehhez később újabb 4000-et kért a bécsi Haditanács. Erd. Gub. Praes. 72/1797.

[15] Erd. Gub. Praes. 224/1799.

[16] Uo. 329., 470/1800.

[17] Erd. Gub. Praes. 470/1800.

[18] Uo.19/1801.; másutt 4000 rekruta kiállításáról olvashatunk, amiből 1000 lovas és 3000 gyalogos (Uo.35/1801.)

1802. esztendőben mindössze 1661 gyalogos és 500 huszár újonc kiállítására vonatkozó adatokról van tudomásunk.[19]

A következő esztendők viszonylagos nyugalomban teltek el, az 1805-ös év azonban súlyos megpróbáltatásokat hozott a Napóleon ellen koalíciót alkotó szövetségesekre, végül az Oroszországgal összefogó Ausztria Austerlitznél a „három császár csatájában" súlyos vereséget szenvedett. A haditerhek azonban megoszlottak, talán ez a magyarázata, hogy az 1805. évben Erdélyre csak 3915 tyro jutott.[20] 1808-ban már csak 2400 tyro kiállítására volt kötelezve Erdély. [21]

Noha az 1809. esztendő Ausztriára ismét nagy veszteségeket hozott és Bécs is kénytelen volt meghódolni Napóleon hadai előtt, Erdélyben mindössze 3700 tyro bevonultatására van adatunk (ebből 3100 gyalogos volt, 600 pedig huszár).[22] Reálisabbnak látszik azonban a másik, 6000 tyróra vonatkozó, iurisdictiók szerinti felosztás az 1809. évre.[23] Ugyanakkor végső szükségben hadba hívták a nemesi inszurrekció csapatait és elrendelték vadászzászlóaljak szervezését is. Érdekes, hogy a francia külügyminisztériumnak olyan értesülései voltak, hogy a súlyos veszteségek pótlására az osztrák örökös tartományok 36 000, míg Magyarország (Erdélyt is beleértve) 24 000 újoncot volt kénytelen bevonultatni.[24]

A bécsi (schönbrunni) béke (1809. október 14.) értelmében Ausztria 3,5 millió lakosságú, 120 000 négyzetkilométernyi területet vesztett, sőt a Habsburg uralkodó lányát, Mária Lujzát is kénytelen volt nőül adni Napóleonhoz. Mi több, Napóleon császár 1812. évi oroszországi hadjárata idején a franciák szövetségeseként vett részt a hadműveletekben. Mindenesetre a kényszerűségből vállalt háborúban a bécsi udvar nem kényszerítette hadseregét nagyobb erőfeszítésekre, s katonai erői, a Grande Armée jobb szárnyán, csak másodrendű szerepet vállaltak. Ilyen feltételek magyarázzák, hogy 1812-ben Erdélyre csak 3600 tyrót róttak ki.[25]

Ismeretes, hogy az 1812. évi oroszországi hadjárat után a francia császárság már nem tudott talpra állni. 1813-ban Napóleon ismételten elrendelte az újoncozást és a 16-18 éves gyermekifjakra is egyenruha került („Franciaországban kétszer arattak" - ahogy a szállóige mondta). Figyelemre méltó, hogy a francia császár kezdetben ezekkel az ifjú katonákkal is győzedelmeskedni tudott. Végül is a szövetségesek többszörös túlereje Lipcsénél, a „népek csatájában" (1813. október 16-19.) döntő győzelmet aratott a franciák felett.

Nyilvánvaló, hogy Ausztria ekkor már valós érdekeinek megfelelően, a franciaellenes koalíció tagjaként vett részt a hadműveletekben. A katonai erőfeszítések erősen érintették az Osztrák Birodalmat, mely maga is jelentős emberanyagot mozgósított, hogy a győzelemhez hozzájáruljon. A napóleoni háborúk ezen utolsó, döntő szakaszában Bécs végső

[19] Erd. Kanc. Eln. Fasc. E6.

[20] Erd. Gub. Praes. 263/1805.

[21] Uo. 566/1808.

[22] Uo. 514/1809.

[23] Uo. 816/1809.

[24] Archives du Ministére des Affaires Étrangers (AMAÉ), Paris, Tome 382., 32-33. o.

[25] Erd. Gub. Praes. 375/1812.

tartalékaihoz nyúlt: 60 000 újonc hadi lábra állítását rendelte el, amelyből Erdélynek 1813 októbere és 1814 februárja között 12 160 katonát kellett vállalnia. [26]

A francia külügyminisztérium ezen felül arról értesült, hogy Bécs körül 140 000 katonát vontak össze, akiket az előző év szeptembere óta állítottak fegyverbe, ezen kívül Csehországban kb.100.000 főnyi hadsereget. [27] Az erdélyi 1813-1814.évi katonaállítás végeredményét nem ismerjük, a részadatok azonban intenzív munkáról tanúskodnak. Egy, az assentáltakra vonatkozó részadatokat tartalmazó 1813. december 31-i jelentés szerint az ide tartzó iurisdictiókra (az erdélyi vármegyék közül Kolozs, Belső-Szolnok, Torda alsó kerülete és Doboka, a partiumiak közül Közép-Szolnok, Kraszna és Kővárvidék, azután Aranyosszék, valamint Kolozsvár városa, az oppidumok közül Dézs és Szék) rótt 6878 tyróból, az 1813. augusztus 26 és december 31. közötti időszakban 944 újonc kiállítását írták elő, amiből 823-at be is adtak.[28] A sorozás olyan iramban folyt, hogy Hunyad és Zaránd vármegyékből 1813. december 16-22. között a kirótt 150 tyróból 141-et assentáltak.[29] Ez benne foglaltatott abban a 400-as újonckeretben, amelyet Hunyad vármegyének 1813. július 19-december 30. között kellett teljesítenie és amiből 297-et ténylegesen be is adott.[30] Előkerült az assentáltaknak egy olyan kimutatása, amely az 1813. június 9-augusztus 26., valamint az 1814. január 1-15. közötti időszakból egy sorozóközpont eredményeit tartalmazza. Eszerint Alsó-Fehér, Hunyad és Zaránd vármegyékben, Sebes, Szászváros és Szerdahely szász székekben, Gyulafehérvár szabad királyi városban, Abrudbánya és Vajdahunyad mezővárosokban nem egészen 4 hónap alatt a kirótt 1342 tyróból 1236-ot valóban assentáltak.[31]

Világos, hogy a katonai mozgósítás Ausztriában a lipcsei csata után is folytatódott és 1814-ben, amikor a napóleoni császárság lényegében már utóvédharcokat vívott, még erőteljesebb volt. Az Erdélyre kiszabott több, mint 12 000 újonc előteremtése nem egészen öt hónap alatt, 1814 februárjáig, e végső szakaszban még nehezebb feladatok elé állította a iurisdictiókat. Az ekkori részeredmények is ezt bizonyítják. A marosvásárhelyi assentuálási bizottság 1814. február 16-i jelentése 815 tyro besorozásáról tudatja a Guberniumot,[32] a kolozsvári központ viszont azt jelenti, hogy ott az előállítottak közül bevettek 934-et és visszadobtak 100-at.[33] Az év január 4-én Hunyad vármegye elismerte, hogy a rárótt 400 tyróból 103-at nem tudott kiállítani.[34] Mikor gr.Mikó István, Felső-Fehér vármegye főispánja azt jelenti, hogy 380 tyróból 255-öt besoroztak, az alkalmasság kapcsán komolyan

[26] Erd. Kanc. Eln. Fasc. GGG.10., 12. Teleki Sámuel kancellár titkára, Szentgyörgyi Imre ezzel kapcsolatban pontosítást is közül. Eszerint a 12 160 tyróból 1814 február végéig 7298, az év június végéig pedig 4762 tyrót kellett az Erdélyi Nagyfejedelemségnek kiállítania. V. ö.: Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár. Kézirattár. Ms. Ref. 2958. Szentgyörgyi Imre hagyatéka.

[27] AMAÉ Tome 395. De la Blanche Bécsben, 1813. július 7-én kelt jelentése a szövetséges erőkről.

[28] Erd. Gub. Praes. 15/1814.

[29] Uo. 44/1814.

[30] Uo. 46/1814.

[31] Uo. 95/1814.

[32] Uo. 235/1814.

[33] Uo. 237/1814.

[34] Uo. 46/1814.

felvetődik a sor alá vitt újoncok kora és egészségi állapota. [35] A kérdésre még külön is ki fogunk térni, amikor a sorozásra bocsátottak összetételét érintjük.

Nyilvánvalóan éppen olyan keményen folyt az újoncozás az Erdélyi Nagyfejede lemséggel szomszédos magyarországi megyékben is. Anélkül, hogy a kérdés vizsgálatába belemennénk, csak példaként említjük, hogy 1808-ban Arad vármegye 460 újoncot állított ki a Saint-Julien ezred számára, de így is hátralékban maradt 226 újonccal. 1813-ban Temes, Krassó és Arad vármegyék állítólag 3344 tyrót soroztak.[36]

Nem érdektelen, ha megvizsgáljuk, hogy a sorozottak miként oszlottak meg közigazgatási egységek szerint, hiszen ebből megállapítható az egyes iurisdictiók súlya, aránya a háborúkban való részvétel tekintetében. Az 1792-1815 közötti korszakból három olyan guberniumi táblázatunk van, amely az Erdély által kiállítandó tyrók összlétszáma mellett megadja annak lebontását vármegyékre, székekre, vidékekre és városokra. A táblázatok alapján pedig megállapítható, hogy miként részesedtek az erdélyi vármegyék és a Fogaras-vidék, a partiumi vármegyék és a Kővár-vidék, a székely székek, a szász székek és vidékek, valamint a szabad királyi városok és oppidumok az újoncok kiállításának kötelezettségében. A három összesítő és részletező táblázat 1800-ból, 1808-ból és 1809-ből való; a bennük foglalt adatokat közigazgatási egységek szerint egyesített táblázatokba rendeztük.

Erdélyi vármegyék és a Fogaras-vidék	*1800* [37]	*1808* [38]	*1809* [39]
Felső-Fehér	175	70	184
Alsó-Fehér	621	230	585
Küküllő	268	121	312
Torda	334	165	432
Kolozs	289	177	419
Doboka	230	113	309
Belső-Szolnok	409	125	340
Hunyad	628	177	444
Fogaras-vidék	122	53	124
Összesen:	*3076*	*1231*	*3149*

[35] Uo. 349/1814.

[36] *Ion Georgescu:* L'opposition aux Habsbourg des paysans roumains durant les guerres napoléoniennes (1789-1815). *Revue Roumaine d'Histoire*, 1971. 1032. o.

[37] Erd. Gub. Praes. 470/1800. Az összes erdélyi közigazgatási egység által 1800-ban kiállított újoncok teljes száma 4828 volt.

[38] Uo. 566/1808. 1808-ban a tyro-szám összesen 2400 volt.

[39] Uo. 816/1809. 1809-ben az egész Erdélyre kirótt tyro-szám 6000 volt.

Székely székek	*1800*	*1808*	*1809*
Udvarhely	62	91	146
Háromszék	4	48	112
Csík	49	21	44
Maros	125	73	146
Aranyos	10	13	16
Összesen:	*250*	*246*	*464*

Szász székek	*1800*	*1808*	*1809*
Szeben	358	160	367
Brassó	100	139	359
Medgyes	96	56	146
Segesvár	64	41	102
Beszterce	35	36	94
Szászsebes	24	24	59
Kőhalom	47	46	112
Nagysink	69	46	112
Újegyház	71	20	66
Szászváros	50	26	59
Szerdahely	71	28	66
Összesen:	*985*	*622*	*1542*

Partium	*1800*	*1808*	*1809*
Közép-Szolnok	70	74	212
Kraszna	22	46	137
Zaránd	280	72	188
Kővár-vidék	35	38	63
Összesen:	*407*	*230*	*600*

Városok	*1800*	*1808*	*1809*
Kolozsvár	29	21	72
Gyulafehérvár	13	8	22
Marosvásárhely	35	8	31
Erzsébetváros	7	6	18
Szamosújvár	–	8	18
Abrudbánya	1	1	7

Városok	*1800*	*1808*	*1809*
Udvarhely	2	1	7
Bereck	2	1	7
Vajdahunyad	6	2	7
Vízakna	2	5	14
Szék	7	4	14
Zilah	2	2	14
Dés	2	2	7
Oláhfalva	2	2	7
Összesen:	*110*	*71*	*245*

Nem az összes iurisdictiókra vonatkozik ugyan, de az újonclétszám kiállításának méreteire érdekes adatokat szolgáltat egy másik, részadatokat tartalmazó táblázat. Eszerint az 1813. augusztus 26-án megszabott 6 878 tyro-szám kiállításának folyamán 1813. december 16-31. között Kolozs vármegyére 216, Belső-Szolnokra 173, Torda vármegye alsó kerületére 105, Dobokára 157, Közép-Szolnokra 107, Krasznára 67, Kővár vidékére 36, Aranyosszékre 11, Kolozsvár városára 35, Szamosújvárra 11, Székre 6, Désre 3, Zilahra pedig 7 jutott.[40]

Táblázataink nem csak a tyro-szám megoszlását mutatják az egyes közigazgatási egységek között, hanem a nagyobb egységek részesedését is. Azt eddig is tudtuk, hogy legtöbb újonc a vármegyékre esett. A közölt táblázatok alapján azonban világossá válik, hogy az erdélyi és partiumi vármegyék részesedése az össz-újoncszám kiállításában kb. három ötödöt tett ki, a fennmaradó két ötöd a székely és szász székeket, illetve a városokat sujtotta. Az egyes székely székekre eső elég magas tyro-szám az ott zajló jobbágyosodás-zselléresedés folyamatára is rávilágít. Másrészt figyelemre méltó, hogy székely székekben szervezett három határőrezred mellett a sorezredekbe kényszerítettekkel együtt milyen súlyos véradót kellett fizetnie ennek a magyar népcsoportnak.

Az ehhez hasonló egységeken kívül külön lehetne vizsgálni az egyes vármegyék, székek, vidékek és városok részesedését, mint ahogy helytörténeti szempontból ugyancsak tanulságos volna az egyes falvak vizsgálata is. A táblázatokba foglalt adatokon kívül csak utalunk egyes iurisdictiókra vonatkozó részadatokra, így a vármegyék közül Felső-Fehér, Hunyad, Közép-Szolnok, a Fogaras-vidék és Alsó-Fehér anyagára,[41] vagy a székely székek közül Udvarhelyre, Marosszékre, Aranyosszékre és Háromszékre [42] vagy a kevésbé ismert Kőhalom szász székre [43] A városok közül egyebek mellett sok anyagot találunk Kolozsvár és Marosvásárhely szabad királyi városokra.[44]

[40] Erd. Gub. Praes. 15/1814.

[41] Uo. 349/1814., 46/1814., 47/1806., 309/1809., 341/1797. stb.

[42] Uo. Bánffy György iktatatlan iratok. 2. cs. sz. n.; Erd. Gub. Praes. 963/1809., 503/1800.,390/1797. stb.

[43] Erd. Gub. Praes. 67/1806.

[44] Uo. 248/1806., 934/1809.

De hasonlóképpen izgalmas adatokat kínálnak azok a válságos esztendők, amikor a tyrózás egyre nagyobb méreteket öltött és mind súlyosabb megpróbáltatások elé állította a hatóságokat az újoncok előteremtése. Ezzel kapcsolatban elég, ha a katonailag döntő jelentőségű 1809. és 1813-1814. évek példáját hozzuk fel.[45] Külön figyelmet érdemelnének az assentálási központok jelentései az 1814. évi nagy katonai erőkifejtés idején, de ezeket az újoncállomány összetétele és a katonai szolgálatra alkalmassága kapcsán még érinteni fogjuk.

Mivel a háborús körülmények és veszteségek miatt a verbuválás egyre népszerűtlenebbé vált, az erőszakos módszer, a katonafogás vált általánossá. A következőkben az újoncállomány összetétele, egyre vitatottabb minősége és az erőszak alkalmazása egymással összhangban érvényesült. Joggal írta a katonaviselt Széchenyi István a korabeli állapotokról, hogy a császári hadsereget „a jobbágy tartja fenn, a jobbágy fizet. Az hódít. A nemesség otthon fecseg, uzsoráskodik gabonájával a hadviselő tábor rovására. Alattvalói legjavát elhurcoltatja katonának, még ajtaját is zárva tartja a fáradt hadfi előtt."[46] A hosszú háborús korszak még nyilvánvalóbbá tette a feudális rendszernek azt az ellentmondását, hogy a honvédelem vállalása fejében kiváltságokat élvező nemesség mentes volt nemcsak az adófizetéstől, hanem a katonáskodástól is, és a terhek nagyobbrészt a tőle függő helyzetben lévő parasztság és más szegény rétegek vállaira nehezedtek.

Ismeretes, hogy a sorezredekben a katonáskodás egy életre szólt, a besorozottat hosszú időre, esetleg haláláig kiemelték természetes környezetéből, nehéz és veszélyes szolgálatra kényszerítették. Ésszel egyikük sem tudta felfogni, hogy „a haza oltalmazási kötelességét miért kelljen éppen neki és nem egy másik, hozzá hasonló állapotúnak betölteni", meggyőzésére - ha egyáltalában voltak mellette argumentumok - kevés gondot fordítottak s azért „mindenki, ha csak lehetséges volt, szökés, ellenszegülés, megvesztegetés, vagy más tiltott módok által keresett utat a katonaságtól magát kivonni. Egy újoncfogás sem történhetett meg anélkül, hogy gyakori verekedések, sőt félelem, vagy bosszúból több gyilkosságok, vagy agyonverések, gyújtogatások s több efféle ne történtek volna." [47] S mindez teljesen érthető volt: a bizonytalan jövő, az egész ifjú- és férfikor eltöltése egy kemény katonai gépezet keretei között, szigorú fegyelemben, ezer veszélynek és megpróbáltatásnak kitéve, nem lehetett vonzó még egy egyszerű ember számára sem. Annál kevésbé, mert az öregkorban hazakerült obsitos katona már nehezen találta meg helyét a falusi közösségben és nősülésre rendszerint már öregnek számított. Nemegyszer invalidusként, rokkantan érkezett haza; a számára a kincstár által juttatott csekély pénz nyomorra, kegyelemkenyérre kárhoztatta és koldusbotra juttatta. Hasonló körülmények között a katonaság nem hogy vonzó nem volt, hanem egyenesen kényszerpályának tekintették, egykori rangjáról lealacsonyíttatott, amitől - ha egy lehetőség volt rá - az ifjak menekedni igyekeztek.[48]

[45] Uo. 309., 514., 678., 689., 668., 815., 933., 934., 951., 954., 963., 968., 999/1809 és az eddig idézettek mellett 15., 40., 46., 95., 130., 150., 235., 237., 244., 264/1814.stb.

[46] *Gavra József:* Napoleon háboruinak nehány magyar vonatkozása. *Magyar Katonai Szemle,* 1939. 12. füzet. 208. o.

[47] *Trócsányi: i.* m. 118-119.o.

[48] Uo. 119. o.

Már maga a tyrózás előkészítése feszült hangulatban és óvatos körültekintéssel kezdődött. Hasonló helyzetre világítanak rá Kolozsvár protocollumai. Már 1800-ban előfordult, hogy a város negyedeiben, a „fertályokban" tyro-szedéskor „némely személyek keményen fenyegetőztek". Azért a tanács felhatalmazta a fertálykapitányokat, hogy akik ilyet tesznek, „azokat töstént toronyba bé-tétetni" rendeli. [49] Előfordult olyan eset is, hogy a befogott katonák, mihelyt tehették, bosszút álltak a hatóságok emberein. A Küküllő vármegyei Bún egyik katonának fogott legénye, 1800-ban, mikor rövid időre engedélyt kapott a hazatérésre, felgyújtotta a szolgabíró házát és az egész falu leégett. [50]

A kérdés most már az, hogy kikből is tevődött össze a katonának bevittek tömege ? Abban megegyeznek a vélemények, hogy először a társadalom kivetettjeitől akartak szabadulni a falusbírók és városatyák. Először is a duhaj falurosszákat, tolvaj kodókat-betyárkodókat, a köznyugalom háborítóit fogták össze, de azokat is, akik nem könnyen hajtottak fejet a hatóságok – földesurak, bírák, esküdtek – előtt. Aztán következtek az élet elesettjei, a társadalom alacsonyabb rétegeinek képviselői, a szegények, szolgalegények, zsellérek, „csellengők", arra vetődött mesterlegények, vándorlók, végül a jobbágyfiak, akikért senki sem emelt szót.

Ezúttal is először Kolozsvár jegyzőkönyveire hivatkozunk, amely 1800. január 13-án kimondta, hogy „immár ezen városról az idevaló lézengő, korhel, házat-tüzet nem tartó, katonának való személyek úgy kifogattattak, hogy ezúttal kénteleníttetik a Tanács házat-tüzet tartó gazdákhoz és azoknak fiaihoz nyulni". Így a Kolozsvárhoz tartozó Feleket vették célba. Úgy rendelkeztek, hogy Felek, amely az elmúlt repartitio alkalmával nem adott katonát, ennek pótlására „az egész falu szekérrel állíttassék ki" fa szállítására és „akik közülük katonának alkalmatosak lésznek, fogattassanak el és a város tömlöcébe kisér tetvén", vizsgálat után assentáltassanak.[51]

A nincstelenek, lézengők után - ha szükségesnek mutatkozott - a jobbágyfiak, mesterlegények, sőt a szabad emberek is sorra kerültek. A Kraszna vármegye által 1796 „szeptember hónapban statuáltatott tyrok" 27 főnyi állományában 3 lézengő, 6 „senkié" és 16 jobbágyfiú mellett már 2 szabad embert is találunk.[52] Vajdahunyad főbírája 1800. május 7-én azt jelenti a gubernátornak, hogy többgyermekes gazdák fiaiból a kiszabott tyrókat nem tudja kiállítani, azért kéri, hogy a hiányt a földesurakhoz szegődött zsellérekből pótolják. [53]

Az erőszakos katonaállítás végig általános módszer maradt.[54] Gr. Mikes János, Háromszék királybírája már a háborús korszak kezdetén, 1797. július 12-én azt volt kénytelen jelenteni Bánffy György gubernátornak, hogy noha először „a tyroknak erőszakkal léendő elfogattatásokat bölcsen megtiltani méltoztatott", arra intette a tiszteket, „hogy ha még más

[49] Állami Levéltár. Kolozsvár. Kolozsvár város Levéltára. Protocollum Oeconomico-Politicum (ezután: Kolozsvár Prot. Oec. Pol.) 226/1800.o

[50] *Alexander Neamțu:* Recrutarea iobagilor la oaste, un aspect al asupririi feudale în perioada descompunerii feudalismului in Transilvania In: Studii si referate privind istoria României. Bucuresti, 1954. I. k., 920. o.

[51] Kolozsvár Prot. Oec. Pol. 175/1800.

[52] Erd. Gub. Praes. 523/1796.

[53] Uo. 318/1800.

[54] Uo. 390/1797., 963/1809.

tökéletesebb utakat-módokat [...] lehetne feltalálni, azokat követni kötelességük légyen", csakhogy ezek az eszközök hatástalanok voltak. Így Mikesnek Kolozsvárról történt hazajövetele után, miután meggyőződött, hogy Felső-Fehér vármegyében a Barcaságon, Udvarhelyszéken „s majd mindenütt a tyrokat fogdosással állítják", más módot maga sem lát a megoldásra. Mikes jelentésére a gubernátor válasza végül is az volt, hogy a „commissariusoknak szorosabban hagyattatnék meg, hogy a tyroknak bévételekben felette kényesek és válogatósak ne lennének."[55]

Egyre több olyan tyrót fognak be, akik nem felelnek meg a társadalom erkölcsi normáinak. A kérvényező Tamás György fiát 1800-ban azért nem bocsátják el, mert „tudva lévő rossz magaviselete" van.[56] Ugyanakkor a kolozsvári tanács felszólítja a céheket, hogy testületük tagjai közül tyrónak „a korhel és rossz embereket nevezzék ki."[57] 1814-ben a szintén kolozsvári Horváth Károly tyro azért nem bocsáttatott szabadon, mert „igen rossz életű, veszedelmes, kurvákat kerít és hordoz az ifjaknak, rontja mind a két nemet".[58] 1805. november 5-én Szentkirályi Mihály főbíró azt jelenti a Guberniumnak, hogy mind az 50 tyrót elfogták s a chirurgus szerint alkalmasak („ifjú és szép jóforma alkalmas személyek, csakhogy az assentálásra rendelt napig nem bátorságos tartani őket", s mielőbb vegyék át tőlük). Ami a tyro-állomány összetételét illeti, megjegyzi, hogy az egyik „székely szökött katonának" tűnik, de van az elfogottak közt obsitos, 3, sőt többgyermekes apa is s több csellengő.[59] Javíthatatlan, „haszonvehetetlen", „részeges" emberek bőven kerültek az 1809-től szervezett vadász zászlóaljakhoz is, amint Torda vármegye által befogott négy „incorrigibilis" egyén esete is mutatja, akiknek mindenike után - mintegy megbélyegzésül - hozzáírták, hogy „katonának jó." A jellemzés során egyébként „haszonvehetetlen", „részeges" emberekként szerepeltek.[60]

Sokgyermekes családapák elvitele az otthon maradottaknak nemegyszer súlyos csapást jelentett, ha elpusztultak egyenesen a család széteséséhez vezethetett. Özv. Bátori Ferencné sz. Nagy Kata 1816-ban így panaszkodik a gubernátornak: „az én uram Őfelségét szolgálván a háboruban elesett, én pedig három gyermekkel maradtam, ketteje csak félesztendősök és egyszerre születtek és azok mián élelem keresésére tőlük mint csecsszopóktól nem is mehetek, úgy hogy ilyen nagy drágaságban velek együtt éhen kell vesznem."[61]

A katonaállítás növekvő méretei a napóleoni háborúk alatt megoldásképpen egyre változatosabb módszereket hoztak magukkal. Így a törvényhatóságok nem egyszer más

[55] Erd. Gub. Praes. 390/1797.

[56] Uo. 367-385/1797.

[57] Uo. 719/1800.

[58] Uo. 2241/1814.

[59] Uo. 306/1805.

[60] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1809. sz. n. Itt a vadász batalionhoz bevittek listáján szereplő négy személy a következő: „I° Csipkés Mózes – ez az apjától megkülönözve lézengő incorrigibilis ember, sem jószága, sem egyéb fellelhető nincsen, katonának bémehető; 2° Székely István - ennek legkisebb testvére a nemes gyalogságnál szolgál, részeges, haszon vehetetlen ember, katonának bémehet;3° Iszlai József - ennek testvérbátyja apjával lakik, ő katonának bémehet;4° Marton János - ennek sem jószága nincsen, sem gyermeke, részeges, incorrigibilis, katonának jó."

[61] Erd. Gub. Praes. Iktatatlan. 4. cs. sz. n.

vármegyéknek, városoknak az ő területükön tartózkodó legényeit fogták el és küldték katonának. 1806-ban a Gubernium arra kér magyarázatot Torda vármegye tisztségétől, hogy egy fogarasi „asztaloslegény csak mesterség tanulása végett vándorolt volt el Szászrégenbe, ottan katonának elfogattatott."[62] 1815-ben a Gubernium ugyanahhoz a hatósághoz fordul a tyrónak fogott iklódi, zsidó származású Léb József iránt. Torda vármegye közli, hogy dologtalanul csellengőként fogták el Torockószentgyörgyön, „minthogy az odavaló bíráknak is, a kiadott újabb rovatalokhoz számos tyrókat kellett kiállítani; azonban pedig régtől fogva szakadatlanul folyó tyrozás miatt azon nagy munkával élelmét kereső helységnek katonaságra alkalmas lakosai annyira kifogytak, hogy a földművelésre szükséges és a vivum aerariumnak hasznos háztűztartó gazdákhoz is hozzá nyulni kénteleníttettek a bírák."[63] Mikor ugyancsak 1815-ben lupsai szökevények után nyomoztat a Gubernium, Lázár Antal szolgabíró azt jelenti a tisztségnek, hogy Lupsán nem tudnak Lupsán Györgyi nevezetű katonáról, s „hihető, hogy ez a Lupsán Györgyi nevezetű katona nem Lupsáért, hanem más idegen vármegyében lévő helységért fogattatott és adattatott katonának."[64] Macavei Niegra kerpenyesi (Alsó-Fehér vármegye) legényt akkor fogták el, mikor a Hunyad vármegyei Rudán aranyat mosott.[65]

Egy katonafogás körüli visszaélés központjában lévő Kalános Ferenc „újparaszt" (cigány) ifjú miatt egész iratcsomó keletkezett. Az ügy kiindulópontja az az irat, amelyben Kalános Ádám és felesége kérik a gyergyói királybírótól katonának fogott fiuk, Kalános Ferenc elbocsátását a katonaságtól. Kérvényükben rámutatnak arra, hogy fiukat törvénytelenül fogták el Gernyeszegen, mert az eltávozásra Mikó János földesúrtól passusa volt. Érveik között szerepel az is, hogy ezelőtt 19 évvel, másik fiukat a Splényi regimentbe sorozták katonának. A kivizsgálás során a gyergyói királybíró előtt öt gyergyószárhegyi nőszemély attestatumban bizonyította, hogy mikor Gernyeszegen aratáson voltak, egy reggel, a gernyeszegi falusbíró az uradalom udvarából kilépő Kalános Ferenc újparasztot megfogatta „s következésképpen katonának adták." A továbbiakban a gernyeszegi aratóasszonyok azt vallották, hogy Kalános Ferencet a bíró „udvari hajósmester Andréka nevű fia helyett, aki ezen üdő alatt magát elrejtette volt, adta katonának, úgy beszélették két ökör ajándék mellett." A Gubernium aztán rendeletben parancsolta meg Torda vármegyének, hogy vizsgálja ki: „mi szolgáltatott okot arra, hogy az említett személy, ámbár hiteles passualis levél mellett ment Gernyeszegre, mind pedig arról, hogy miképpen történt az, hogy ezen személyt a gernyeszegi falusbíró valamely bizonyos hajós Andréka nevű fiáért, két ökrök árának letétele mellett assentáltatta."[66]

Ha túlzásnak is tekinthető az a megállapítás, hogy először a jobbmódúak fiait fogták el, hogy aztán érettük 100, 200, sőt 300 aranyat csikarjanak ki a szülőktől, [67] vitathatatlanul sok volt a visszaélés. Ioan Muntyán felesége, Flora azt panaszolja a tisztségnek, hogy „miután férje és nagyobbik fia katonának elfogattatott, a kisebbik fiát is katonának elfogták volt, akit

[62] Torda vm. Lvt. 557/1806.

[63] Uo. 1398/1815.

[64] Uo. 244/1815.

[65] *A. Neamțu:* i. m. I. k., 901. o.

[66] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1814. és ou. Praesidialia. sz. n.

[67] *D. Prodan:* Inca un Supplex Libellus Ramânesc. 1804. Cluj, 1970. 25. o.

aztán szolgabíró Tamási Zsigmond 4 arany fizetése mellett elbocsátott ugyan, de máig sem lévén bátorságban, kéri rendeleteket tétetni, melyek szerint többször katonának el ne fogattassék." Kérését Felső-Fehér vármegye méltányolja és az ügy kivizsgálását rendeli.[68]

A járások szolgabírái nemegyszer valóságos vadászatot indítottak és egymással versengtek a tyrók elfogásában és egymás elől fogdosták el a legényeket. Sokat mondó példa erre az az eset, amely Torda vármegyében történt az 1809. évi kemény tyrózások idején. Ekkor ugyanis Horváth Gáspár tordaszentlászlói járási szolgabíró Betegh Gábor főszolgabírónál feljelentést tett Pénteki szolgabíró ellen egy elfogott legény miatt. Jellemző, hogy a megvádolt szolgabíró azzal az anekdotaszámba menő válasszal vágott vissza: „nem azé a nyúl, aki felzaklatja, hanem azé, aki elfogja."[69]

A hatóságok és egyes személyek az újonclétszám biztosítása érdekében a legváltozatosabb és bizony néha a legembertelenebb eszközöket és módszereket alkalmazták. Demién József karácsonfalvi (Udvarhelyszék) földesúrról jegyezte fel a kortárs: „A cigányoknak nagy patronusa volt a haszonért. Ugyanazért nemcsak helyben voltak sok cigányai, de az egész vidéken amennyi cigány volt, mind Demiénének mondotta magát a kérdésre. De vette is hasznát, mert akkor katonafogdosó világ lévén, kivált a szász földről csak jöttek fel hozzá a faluba néhány száz forinttal titkon, hogy adjon egy katonát nékiek. Sőt, mint mondám, a hütüsséggel jól élve, mesterséges titkos fortéllyal csak fogatott ki egyet-egyet a cigány csitkó ménesből s adatta kezére azoknak, kik megvették tőle. Ha a cigány fickó rokonsági sírtak-ríttak a kedves rajkóért, káromkodni kezdett az elfogatókra s igérte szabadítását, de, ami abba maradván, később azzal vakította a fekete sereget, hogy még eddig nem tudott segíteni, de jár benne. S ezzel odamaradt a szép sudár legény. Így tett ő nemcsak cigányokkal, de több más jómagokkal is, s elfogatta titkon és küldötte."[70] Megjegyzendő, hogy a népes cigánycsaládok jobbágymunkára kevéssé hajlandó fiai közül szívesen szedték a katonákat s végül is guberniumi rendelet szabályozta, hogy a tyrók közül a cigány nemzetiségűek nem haladhatják meg a 6 %-ot.[71]

A Guberniumnak egyébként már 1800-ban intézkednie kellett az újoncokkal folytatott emberkereskedelem megakadályozására. A Gubernium „olyan helységekre nézve, amelyek a katonaságra alkalmas személyek nélkül szűkölködnek", „a pénzzel való fogdosás" ügyében visszaélő „magok hasznára ügyelő emberek" ellen intézkedik, akik „nyilvános emberi kereskedést gyakorolnának".[72] Br. Henter Antal Udvarhelyszékből amiatt panaszkodik a Guberniumnak, hogy: „Az erdőre kifutott tyronak való személyek már el kezdettek menni a nemes szász székekbe és vidékekbe, azholis feles pénzt vévén fel (minthogy azon nemes székeknek vagyon allodiális cassájok, de nekünk nincsen), helyettük önként tyrónak mennek, mindenfelöl csalogatván oda őket".[73]

[68] Állami Levéltár. Kolozsvár. Felső-Fehér vármegye Levéltára (ezután Felső-Fehér vm. Lvt.). Prot. marchalium 1803-1810. 1810. jan. 13-i bejegyzés.

[69] Uo. 1809. Praesidialia. 1809. sz. n.

[70] *J. Sándor István:* Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. (Szerk.: *Benczédi Pál*). Kolozsvár 1942. II. k., 48. o. Idézi *Trócsányi:* i. m. 119. o.

[71] Torda vm. Lvt. Praesidialia. sz. n. Betegh Gábor, Torda vm. alsó kerülete főszolgabírájának jelentése gr. Teleki Domokos főispánnak. Torda, 1812. jún. 18.

[72] Nyt. Okl. Gy. Az Erdélyi Gubernium 9096/1800. sz., okt. 9-i rendelete.

[73] Erd. Gub. Praes. 247/1800.

A helyettesként való katonának állás nem egy szegény legénynek jól jött, mert így - igaz, hogy élete kockáztatása árán - komoly pénzösszeghez jutott. Ismeretes például, hogy Russan Kosztin megfelelő ellenszolgáltatás fejében az udvarhelyszéki Jakab János szabad székelyt fogadta fel maga helyett katonának.[74] Fia katonaságtól való mentesítése egy-egy módosabb parasztcsaládnak jelentős összeget ért meg. Egy Bihar vármegyei Somogyi nevű jobbágy-család, hogy fiát a katonaságtól mentesítse, egy Szatmár vármegyéből való Gulácsi János nevű „contribuens szolgalegényt 310 rénes forintért fogadott meg, hogy fiáért katonának menjen."[75]

A tyrók kiszabott létszámának biztosítására alkalmazott kegyetlen módszerekre világít rá, hogy 1815-ben Hercegány (Hunyad vm.) faluban a bányabejáratnál tüzet raktak, hogy kifüstöljék a katonafogás elől a tárnákba menekült fiatalokat. Volt rá eset, hogy az elmenekült tyro helyett az apját fogták el és vetették börtönbe, így akarva jelentkezésre kényszeríteni annak legényfiát.[76] Újoncokban olyan nagy volt a hiány, hogy 1805. november 7-én Széles Pál, Udvarhely főkirálybírája azt kérdezi a Guberniumtól, hogy armalistákkal folytathatja-e a tyrózást, mert szerinte „armalistai titulus és praetextus alatt vadnak igen számosak, holott azon személyek nagyobbára mind béres házban laknak, igen kevésnek lévén tulajdona", s közöttük „felette sok lézengő és gazdaságot nem folytató, de tolvajságban elegyedett személyek is vadnak." A Gubernium válasza az, hogy tyrónak a zsellérsorban élők is elfoghatók.[77] A kényszer hatása alatt a Gubernium 1806-ban megengedte a katonafogást a székely középrendből (primipilusokból) is.[78]

Az Erdélyi Gubernium már 1800-ban, a napóleoni háborúk kezdetén felszólította a népet, hogy tegyen eleget katonai bevonulási kötelezettségének.[79] A katonáskodástól való idegenkedés ellen lépett fel a zernesti (Brassó-vidék) román ortodox esperes, aki 1805. október 5-én kibocsájtott körlevelében a császár és haza iránti hűség jegyében kérte a román ifjakat, hogy vonuljanak be katonának a sor- és határőr ezredekbe. Hivatkozik a nemesség példájára, amely az ellenséggel szemben életét és vagyonát állítja a haza szolgálatába. A román esperes által említett másik példa a szász nemzet, amely vadász zászlóaljat állított fel s abba minden nép fiait beveszik a Királyföldről. Felszólítja a papokat, hogy a román földnépét és ifjakat bírják rá a katonaság vállalására minden módon; helyes tanácsokkal és tanításokkal mindenik pap „törölje ki és szakítsa ki a katonaságtól való irtózást" belőlük." Veszélytől környezve, hűségből és ne kényszerből vonuljanak be katonának. A lakosságnak meg kell magyarázni, hogy mióta társadalom van, azt a népnek fegyveresen kellett megvédelmeznie. A többi népek mind fegyvert fogtak, „egyedül csak románok mocskolták be magukat és hátráltak meg. Azaz nem hallgattak a legfelsőbb parancsolatra és nem vállalták jó szívvel a katonai szolgálatot ott, ahol arra felszólították őket. Ha így történik, a románt hűtlen és semmibe vett népnek fogják tekinteni, amelyet nem érdekel az, hogy az ellenség milyen pusztításokat végez mindenfele" - írja az esperes. Siessenek hát a román

[74] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1813. sz. n.

[75] Állami Levéltár. Szatmár. Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. nr. 40/1805.

[76] *Alexander Neamțu:* i. m. 903-904. o.

[77] Erd. Gub. Praes. 336/1805.

[78] Torda vm. Lvt. 232/1806.

[79] *A. Rădutiu - L.Gyémánt:* Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tiparite în limba română. 1701-1847. Bucuresti, 1981. 237. o.

fiatalok a sorezredekbe, ahol szükség van emberre. Csak a háború idejére kell bevonulniok, aztán becsülettel hazabocsátják őket és pénzt is kapnak. Az esperes meghagyja papjainak, hogy körlevelét három alkalommal, három egymást követő vasárnap olvassák fel a templomokban, s ha valaki önként jelentkezik, értesítsék őt.[80]

Az újonclétszám biztosítása érdekében a hatóságoknak törvényes felhatalmazásuk volt, hogy a bevonultatott tyrókért a „conductoroknak" fejenként 2-2 rénes forintot fizessenek.[81] A hasonló lépéseknek volt valamelyes eredménye. A román egyházi körlevelekből azt is meg-tudjuk, hogy több helyütt a parasztifjak örömmel jelentkeztek a sorozóhelyeken katonának.[82] Sőt olyan esetek is voltak, hogy a fiatalok önként álltak be katonának, amint azt a verbuválás kapcsán is láthattuk. Ennek oka abban rejlett, hogy noha a paraszti élet sokkal nyugalmasabb és kényelmesebb, de egyben sokkal kilátástalanabb is volt. Ne feledjük, hogy egy elszigetelt provincia fiatalja számára a császári hadseregben való szolgálat világlátást, kalandot és lehetőséget jelentett egy új, fejlettebb világ megismerésére. Amellett az önkéntes újonc abban reménykedett, hogy a következő ütközetben rámosolyog a szerencse, kitüntetik vagy előléptetik, s kiemelkedhetik a paraszti sorból.[83]

A jobbágysorból való szabadulás vágya jóformán tömegméreteket öltött, mikor egész falvak jelentkeztek katonának, sőt ez a lépés szinte forradalmi tettnek tekinthető. Hasonló jelenséggel találkozunk az Erdélyi Érchegységben fekvő Lupsán (Alsó-Fehér vármegye). Fekete Ferenc lupsai birtokos 1809-ben azt jelentette a vármegyei tisztségnek, hogy Span Petru „még más két-három lázzasztó társaikkal együtt, nemrégiben magoknak azt a vakmerő szabadságot vették, hogy legelébb magok subscribálván, mintegy kilencvenig való lupsai lakosokat arra beszéltenek, hogy ezek is magok neveket felíratták katonának." A szomorú tapasztalatokon átment birtokos arra figyelmeztette a hatóságot, hogy az 1784. évi „lármának" is az volt a kiindulópontja, hogy „azon vidékbeli parasztok Károlyfejérvárott katonának beírattak." Azért a lupsai tömeges jelentkezést veszélyesnek ítélte és az ügy kivizsgálását kérte. [84] Az Erdélyi Érchegység, az ottani bányavidék ebből a szempontból forrongó állapotot mutat. Nemcsak a hunyadi nemes rendű határőrök ellenállása vall erre, hanem az is, hogy nyugatabbra is intő jelek mutatkoztak. Gr. Kuun Zsigmond főispán (Székely Mihály bányászati protokollista értesítése alapján) a Guberniumot affelől tájékoztatta, hogy 500 Zaránd vármegyei család „militarizáltatásokra" irányuló kérvénye ügyében vizsgálatot rendelt el.[85]

Fekete Ferenc lupsai birtokos beadványa nemcsak a munkáskezek elvonásától féltette a mezőgazdaságot és saját gazdaságát, hanem arra is figyelmeztetett, hogy a kemény tyrózás a demográfiai pusztulás veszélyével fenyeget. Beadványában ilyen megfogalmazások szerepelnek: „Hazánkból kivitt sokezer ifjaknak népességünket fogyasztó száma, ezek közül sokaknak gyámoltalanul itt maradt szülői, feleségei és gyermekei", vagy:„ámbár a

[80] *Emil I. Micu:* Răsunetul războaielor lui Napoleon la românii din Ardeal. Ce spun circularele bisericesti. *Revista istorică română,* 1939. 285–287. o.

[81] Torda vm. Lvt. 729., 769/1809.

[82] *Constantin Serban:* Aspecte privind ecoul războaielor napoleoniene. In: Studii si articole de istorie. 1967. 293-306. o.

[83] *Kiss Károly:* Magyar alvitézek hőstettei az újabb üdőszakban. Budapest, 1984. 284. o.

[84] Torda vm. Lvt. 846/1809.

[85] Erd. Gub. Praes. 699/1811.

hadakozás mezejétől távolabbacska valókkal súlyosan éreztetik a már Istennek kegyelmességéből elmúlt francia hadakozásnak terhét." Amit adni rendeltettek számunkra „abban segítséggel lenni kötelességeknek ismerjük" - írja, de felhívta a figyelmet: a sok tyrózás a gazdálkodásra súlyos terhet ró, mert az újoncok „fogdosásával száznál jóval több ifjú embereink vitettenek el katonának."[86]

Az 1790-es esztendők nemesi reformellenzéke kezdetben keményen szembefordult a francia háborúkban való részvétellel és nemegyszer a tyrózást is megtagadta. A politikai tiltakozás legismertebb példáját id. Wesselényi Miklós szolgáltatta, aki 1794-ben a befogott tyrókat szélnek eresztette. Azért a gubernátor perbe fogatta Wesselényit. [87] Doboka vármegyében egyszerűen nem újoncoztak, [88] Alsó-Fehér vármegyéből pedig felszínre került egy nyomozás, amelyből nemcsak az általános Habsburg-ellenes jelszavak merülnek fel, hanem olyanok is, amelyekben nyíltan megtagadták a subsidium adását. [89] Az 1790-es évek második felétől azonban az erdélyi nemesi ellenzéket megfélemlítik és Erdélyben nagy eréllyel folytatódik a tyrók szedése.

A hatalom újabb és újabb katonákat kívánt a törvényhatóságoktól s hogy valamiképpen azok bevonulását elősegítse, egész sor engedménnyel igyekezett az ifjak kedvét meghozni a katonáskodáshoz. 1809-ben, mikor a katonaszolgáltató lakosság teherbíró képessége a végét járta, a Gubernium udvari utasításra hivatkozva „ezen fejedelemségben újabban bevonulandó 6000 tyronak kiállításának könnyítésére" a jobbágyoknak a következő könnyítéseket tette: 1.) jelentkezéskor egy tyro 15 forintot kapjon; 2.) házanépének szolgáltatásait felével-harmadával csökkentsék; 3.) hazajövetele után a katonának vagy az elesettek házanépének 50 rénes forintot adományoznak; 4.) ha a szolgáló ember külön telekre akar települni, örökségének elnyerésében és gazdaságalapításában segítséget kap; 5.) a kitűntek közül „az ezüst érdempénzt" nyertek az ígért 50 rénes forinton kívül még 50 rénes forintot kapnak, az „arany érdempénzt megtiszteltettek" pedig a megígért 50 rénes forinton kívül még 100 rénes forintot; 6.) a „csatapiacon" megrokkantak évi 20 rénes forint segélyt kapnak.[90]

A felettes hatóság utasításainak szellemében a iurisdictiók is intézkedtek. Így például gr. Teleki Domokos Torda vármegyei főispán „a tyrók szelidebb úton lehető kiállítások dolgában az nemes ország deputatio munkájára" hivatkozva közölte a főszolgabírákkal az újoncállítás „nyílvonás szerinti" szervezését, a 10 esztendőre javasolt katonai szolgálatot a háború végéig tartó szolgálatra csökkentette és adókedvezményeket is tett az érdekelteknek. Elrendelte, hogy a Torda vármegyei felső kerületre háruló 180 és az alsóra jutó 252 újoncot méltányosan kell a járások közt felosztani. A szolgabíró a falusbíráknak és a falu öregjeinek magyarázza meg „mindazon kötelességeket, amelyekkel minden lakos törvényes királyának és maga hazájának védelmére tartozik", győzze meg őket a tyrózás teljesítésének fontosságáról, „midőn ellenség nincsen benn a hazában, hasznosabb lévén a bejövetelét

[86] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1806. sz. n.

[87] *Trócsányi Zsolt:* Wesselényi Miklós. Budapest, 1965. 19-10. o.; Erd. Gub. Praes. 190., 406., 590., 606.stb.

[88] Uo.

[89] Erd. Gub. Praes. 524/1796.

[90] Torda vm. Lvt. 790/1809.; Az Erdélyi Gubernium 1809. augusztus 22-i rendelete.

ellenezni és megakadályoztatni, mintsem őköt a rabságra, pusztításra és égetésre, melyeknek sok vidékeken siralmas nyomát hagyta, bébocsátani." Hívják fel a falusi elöljárók figyelmét, hogy „a nemesség most előttek lévő példájára." A hivatalos szervek pontosan tudják meg, hogy melyik lakosnak van katonaságra alkalmas fia, ha nem jelentkezik elég önkéntes, akkor sorshúzással döntsenek az újoncok személye felől.[91] Kétségtelen, hogy a nemesi inszurrekcióval a főispánnak egy érvvel több állott rendelkezésére, hogy a függő parasztságot bevonulásra késztesse. Az eredmény azonban csekély volt és 1809. november 20-án a gubernátor elégedetlenségét fejezte ki Teleki főispánnak az inszurrekció körüli sok huzavona miatt, ugyanakkor a „tyrok statutiójára nézve is" „serényebb móddal" történő intézkedésekre serkentette.[92]

1810-ben a Gubernium újabb körrendeletben igyekezett tudatosítani a bevonuló újoncoknak tett engedményeket. Főbb megállapításai: 1.) az erőszakos katonafogás a falusi legényeket a mezei munkától elvonja; 2.) a hazatért katona mezei munka helyett „henyéléssel és kedélyességgel" tölti idejét; 3.) „hogy az erővel fogott katona, aki már csak annál fogva is, hogy ő nem önkéntes, többnyire nem igen jó katona", mikor módját ejtheti, a zászló alól elszökik s vagy az ellenséghez megy által és annak erejét szaporítja „vagy ez erdőkön és havasokon keresvén menedékhelyet, tolvaj csoportokat formál, s ország lakosainak nyugodalmát háborgatja"; 4.) a hadba vonulás ellen sok jelölt öncsonkítással védekezik.

A rendelet indoklása után következnek a gyakorlati intézkedések a katonai bevonulás serkentésére. Közli, hogy a katonáskodás ezután nem lesz örökös, hanem időtartama a gyalogságnál 10, a lovasságnál pedig 12 évre korlátozódik; a katonát adó porta legényfia katonáskodása alatt a személyes contributiótól (vagyis „fő taxa pénztől", azaz a fejadótól – Cs. E.) mentes lesz, a földesúri taxát a domestica cassába azonban továbbra is fizetni tartozik; azok a katonák, akik a gyalogságnál zászlótartói, a lovasságnál alhadnagyi rangig viszik s nevezetes érdemeket szereznek, az uralkodóhoz terjeszttetnek „a nemesség megadása végett"; a megrokkant, vagy megöregedett katonáknak a fizetés a szolgálat befejezése után is jár; a katona a capitis taxától hazatérte után is mentes. Másodszor: a rendelet megszabja, hogy az újoncokat tartományok (azaz közigazgatási egységek) szerint arányosan kell elosztani. Harmadszor afelől intézkedik, hogy a katonaság pótlása az apadás arányában történik. Negyedszer. az újoncok bevonultatása az arra hivatott férfilakosság (18-30 év közötti közrendiek) évenkénti összeírása alapján történik. Az ötödik az alkalmasság ismérveit határozza meg, a későbbiekben pedig a katonák szabadsága felől intézkedik.[93]

A közigazgatásilag nem Erdélyhez tartozó, de hozzá közel fekvő egyes megyék külön módozatokat eszeltek ki az újoncozás elősegítésére. Bihar vármegye például Váradolasziban 1809. július 24-én hirdetést bocsátott ki és a wagrami vesztett csata utáni válságos hangulatban nagy prémiumokkal és engedményekkel igyekezett a császári hadsereg állományának kiegészítésére sietni. „A háboru változó szerencsével foly - írják -

[91] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1809. sz. n.

[92] Uo 709/1809.

[93] Uo. Praesidialia. 1810. sz. n. Az Erdélyi Gubernium 1810. évi 1965. sz. körrendelete „Az erdélyi Regularis vagyis Lenea Regementeknek számára megkivántatandó katonáknak kiállítása felett az Ország Rendjeitől jövendőre megállapított Regulák vagyis Utasítások" címen.

‚az ellenség Magyarországra benyomult, idegen seregek segítségét veszi igénybe és viszi háboruba." Az uralkodó igyekszik seregeit pótolni és arra szólít fel, hogy „ifjaink közül katonákat állítsunk" hadi seregei számának pótlására. A vármegye a katonának önként jelentkezők részére az államihoz a maga „részéről is jutalmakat ragasztani" tartja fontosnak. Ennek rendjén: 1.) minden önkéntes az állam részéről 30 forint felpénzt kap; 2.) csak ezen háború végéig tartozik katonáskodni; 3.) a vitézségükkel kitüntetetteknek nemesség, jószág és érdemrend jár. A vármegye a maga részéről ezt még következőkkel toldja meg: a.) földesúr is juttat minden jelentkezőnek 30 forint felpénzt (így a bevonuló újonc jelentkezésekor összesen 60 forint felpénzt kap); b.) egész életére adómentességet nyer és a vármegye szolgálatától szintén mentesíttetik; c.) mikor az inszurrekció szétoszlik, ők is szabadon bocsáttatnak. A bihari vármegyei tisztség felhívja a szolgabírákat és papokat, hogy e felhívást hirdessék ki.[94]

Minél jobban belebonyolódott a Birodalom a háborúba és minél több katona kellett, annál gyengébb emberanyaggal szembesültek a sorozó bizottságok és annál nagyobb volt a restancia. Az utóbbi helyzetre világít rá a Torda vármegye alsó kerületében 1809. február 21-re virradó éjszaka elfogottakkal kapcsolatos táblázat:

Járás	*Kirótt tyrók*	*Kiállított tyrók*	*Hiányzik*
Lupsa	42	20	21
Szentlászló	34	2	32
Torockó	21	9	12
Mezőség	21	12	9
Aranyos	22	18	4
Torda város	5	5	-
Összesen	*145*	*66*	*78*

Igen nagy a ki nem állítottak száma (78) s ha április közepéig nagy részüket pótolták is, a hónap végéig Torda vármegye alsó kerülete 28 újonccal még mindig restanciában maradt.[95] Ugyanebben a kerületben különböző testi hibák, betegségek miatt 104-et a vizitációkor utasítottak vissza és voltak a kiszuperáltak közt gyermekek is (köztük egy 15, kettő 16, egy pedig 17 éves volt).[96] Toldi Zsigmond, Közép-Szolnok vármegye főispánja 1799. április 20-án azt jelenti a gubernátornak, hogy ők a chirurgussal 74 tyrót vizsgáltak meg, de alig fele részüket vette be a katonaság, így aztán nehezen fog menni a szükséges létszám kiállítása.[97] Később valamit javult a helyzet, mert július 18-án arról olvashatunk a főispán jelentéséből, hogy 112 kiállított fiatalból 88-at találtak alkalmasnak.[98] Jánosi György kolozsvári sorozóbiztos 1814. január 4-én azt jelenti a Guberniumnak, hogy 220

[94] Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár. Teleki-Téka. Kézirattár. Ms. 141/F. 631-633. sz.

[95] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1809. sz. n.

[96] Uo. 1810. sz. n.

[97] Erd. Gub. Praes. 229/1799.

[98] Uo. 383/1799.

újoncot assentáltak, 113-at pedig kiszuperáltak. A be nem vettek közt 36 nem ütötte meg a mértéket („kicsi", azaz kis termetű volt), de sokan ilyen indokokkal utasíttattak vissza: „sérvéses", „gyenge", „ifjú", de van köztük egy obsitos invalidus is.[99] Voltak azonban ennél rosszabb arányszámok is. Betegh Gábor főszolgabíró 1812. június 18-án azt jelentette, hogy Torda vármegye alsó kerületében „a mértéknek nagy volta" és a cigányok megszabott 6 %-os arányszáma miatt a kívánt 120 tyróból csak 32-t tudott kiállítani; ez annál feltűnőbb, mert a 32 fegyverviselésre alkalmas katonát 211 ember közül választották ki.[100]

Nagyon beszédes az alábbi, ugyaninnen származó assentálási lista. Torda vármegye alsó kerületében 1813-ban a tyrók visitatiós listáján 311 név szerepel, akik közül alkalmasnak találtak és katonának küldtek 139-et (44,69 %) és elbocsátottak 172-t (55,31 %). Az alkalmatlan többség soraiban sok volt a „sérvéses", lőcsös lábú, gyenge, olyan, akinek „nincs mértéke", volt 53 éves „vén, golyvás, gyermekes", 46 éves „vén" házas, négy gyermek apja és táplálója. Több volt az egészen kiskorú: két tyro 14 évesen került a bizottság elé, mindkettő „igen gyenge", akadt továbbá egy 13 éves „ifjú, igen gyenge sertéspászor", a legkisebb azonban egyenesen 12 éves volt, akiről megállapították, hogy „ifjú gyermek, nincs mértéke, nem bevenni való." Társadalmilag nézve a tyrók többsége nincstelen volt: „csellengő", „tekergő", „béres", „napszámos", „szolgalegény", „pakulár", „lóhajtó", lipitor, pásztor.[101]

Ugyanazon közigazgatási egységben 1814-ben elfogtak 899 embert. A vizitáció alkalmából bevettek 503-at (55,95 %), különböző okokból elbocsátottak 396-ot (44,05 %). Jellemző, hogy a sorozó bizottság elé küldöttek közül 141 volt 18 éven aluli, s ezúttal is voltak köztük 13-14 évesek. Az elbocsátás fő okát nagyrészt a testi alkalmatlanságban jelölték meg. Elbocsátottak egy 40 éves „musikus cigányt", mert „nyavalyás és vén", a 40-50 évesek közül a „vénség" többeket megmentett a katonaságtól, beküldtek viszont egy 49 éves „vénecseke" embert, aki obsitos testvérével lakott s két alkalmas fia is volt (talán azért, hogy fiait sor alá kényszerítsék). Máskor elbocsátották a sorozottat, „minthogy két testvére katona" vagy mert gazda, esetleg „sok gyermekeiért".[102]

A Torda vármegye tisztsége által összeállított „1815-ben 1° rendbéli statualtatott tyrók domestica visitatiójának jegyzőkönyve" azt igazolja, hogy az eltelt egy év alatt a vármegyei újoncállomány fizikai állapota romlott. A protocollum ugyanis 335 nevet sorol fel, akik közül mindössze 103-at találtak alkalmasnak (30,75 %), visszautasítottak 232-t (69,55 %). Az elbocsátottak között 86 személy 18 éven aluli legényke volt, 24 viszont 40 éven felüli. A szélsőséges esetek sorában említhetünk hat 15 éves fiút és egy 14 évest. A legfiatalabb azonban a magyarországi származású 13 éves Sortya Silip volt, aki nem ütötte meg a mértéket s bár „lézengőnek" nyilvánult, elbocsátották. Volt két olyan tyro is, aki meghaladta a 60 évet. Ugyanakkor elfogták Dréve Szimion határőrkatonát is. A vele szembeni törvénytelenség miatt a tisztség azt határozta, hogy „mint conscriptus katona elbocsáttatik, a

[99] Erd. Gub. Praes. 15/1814.

[100] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1812. sz. n.

[101] Uo. 1813. sz. n.

[102] Uo. 296/1814.

szentmártoni bíró 30, az esküdtek pedig 25 vesszővel büntetődtek a parancsolatnak megvetésiért és vele való játszásért." [103]

Megmaradt Torda vármegye „1815-ben 2-dik rovatbéli tyrok statutiójának jegyzőkönyve" is. A sorozottak testi állapota az előző listához képest további romlást mutat: 331 elfogott közül csak 90-et találtak alkalmasnak (27,19 %), a visszautasítottak aránya soha nem látott méreteket öltött (241 tyro, azaz 72,81 %); 47 tyro 18 éven aluli volt, 16 viszont 40 éven felüli). Szélsőséges esetként említjük a 70 éves (!) Tyiorán Ursz mohácsi lipitort, aki a döntés szerint mint „vén, nem szolgálatra való", de volt a katonának fogottak közt egy 13 éves fiúcska is.[104]

A Kolozsváron tyrónak elfogottak általános egészségi állapota sem volt rózsás. Eleinte még elég megfelelő volt az újoncállomány. 1800 húsvét harmadnapján a városban 84 legényt fogtak el tyrónak, akik közül különböző indokokkal felmentettek 9-et s besoroztak 75-öt.[105] 1813-ban az elfogottak száma 255, de ebből már csak 60-at assentáltak.[106] A március 1-re virradóra elfogott 20 fő nagy része mesterlegény és szolga volt, többet tekergőnek minősítettek. Közülük csak 5-öt assentáltak, 3-nak a helyzete függőben maradt, 12-t elbocsátottak. Köztük volt Szalontai György, aki „kicsi és gyermek", aztán Szabó Károly „vén cigány", a harmadik meg „sérvéses", a következőnek „szemei hibásak" voltak, sok akadt fogatlan, stb. A május 22-re virradóra katonának fogott 21 tyro közül csak 6-ot találtak alkalmasnak. A többi testileg alkalmatlannak bizonyult. Köztük volt Antal József, akinek „lába nem jó, 16 esztendős katona volt", több a gyermek, meg öreg is. Végül július 12-re virradóra a beadandó 35 tyro kiállítása érdekében elfogtak 97 embert, akik közül azonban csak 17-et találtak alkalmasnak.

Az 1814. év folyamán Kolozsvár városában összesen 259 férfit fogtak el tyrónak, de csak 94-et assentáltak.[107] A május 27-re virradóra elfogott 25 újonc közül csak 12-t vettek be, 13-at elbocsátottak. Az utóbbiak közt említik Régeni Szabó Jánost, aki „boldogtalan, nyomorék".

A sorozásra küldött emberállomány alkalmatlansága miatt a gubernátor a főispánoknak küldött rendeletében felháborodottan tiltakozott: „némely iurisdictiók - úgymond - semmi tekintetet nem fordítván a fennálló rendelésekre, nem átallottak 13 és 14 esztendős gyermekeket és 40 esztendőn feljül lévő, még 50 esztendős embereket is statutióra állítani s ezáltal az hadi szolgálatra alkalmatos ifjaknak az elébb állásra alkalmatosságot szolgáltatni."[108] Láttuk, hogy az összkép ennél még rosszabb volt, hiszen a vármegyéből még 12 éves gyereket és 70 éves aggastyánt is sor alá küldtek.

Hasonló helyzet alakult ki a Bánságban is. 1808. évi temesvári jelentés szerint az itteni ezredhez 40-50 éves embereket és 14-16 éves gyerekeket is küldtek újoncként. Itt is sok volt a testi fogyatékos, a beteg és az öncsonkító. Sőt, besoroztak egy 60 éves öreg katonát

[103] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 304/1815.

[104] Uo.

[105] Kolozsvár. Prot. Oec. Pol. 348/1800.

[106] Uo. 1813. márc. l-i és 19-i, ápr. 6-i, máj.11-i és 22-i, júl.12-i, aug.16-i. és szept.16-i bejegyzések.

[107] Uo. 1814. jan. 25-i és 29-i, febr. 8-i, 9-i, 25-i és 28-i, máj.18-i.és 27-i, jún. 8-i bejegyzések.

[108] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1813. sz. n. Bánffy György - Teleki Domokosnak. Kolozsvár, 1813. febr. 22.

is, aki három évtizedig már ette a császár kenyerét.[109] Sok tekintetben hasonló kép alakult ki a többi magyarországi vármegyékben is. Szatmár vármegyében például az 1805 február-május között megvizsgált 516 újonc közül csak 111 ifjút találtak alkalmasnak és assentáltak, azaz az alkalmasak aránya mindössze 21,51 % volt. Az alkalmatlanok nagy része nem ütötte a mértéket („ohne Mass"), de sok a rossz fogú, gyenge, sérves is. Jellemző módon 29 bevett fiatal 18 éven aluli volt. [110]

Láthattuk, hogy nem egyszer sokgyermekes családapákat vittek el katonának, nehéz megélhetési gondot okozva az otthonmaradt hozzátartozóknak. A Kolozsváron élő Kovács Mihályné például a tanács segítségét kérte három gyermeke eltartásához, mert férjét katonának vitték el. A tanács válasza egyértelmű volt: erre fundus nincsen.[111] Minden katonafogás éjszakáját követőleg a kérvények áradata indult meg a hatóságokhoz, melyben a rokonság a besorozott ifjú kiszabadításáért könyörgött. 1800-ban, mikor Kolozsvárt 84 legényt fogtak el, nem kevesebb mint 19 ilyen értelmű kérvény érkezett a tanácshoz. Mindeniket felolvasták, megtárgyalták és azután döntöttek a tyro sorsa felett.[112]

Visszaélésnek számított és büntették az újoncfogás dátumának előre hozását. Hasonló eset fordult elő Marosvécsen. Mikor ugyanis az 1812-re kiszabott és június 5-re előirányzott katonafogásra sor kerülhetett volna, a marosvécsi falusbíró „a tyro-fogást a június 3-ik és 4-ik napjai között esett éjszaka elkezdvén - írja Gyárfás József főszolgabíró - ,június 4-ik napján pedig Szászrégenben héti vásár lévén, a tyro-fogásnak a híre, a vásárban volt emberek által, ezen környéken a terminus előtt, közönségessé lett s arra alkalmatos személyek többnyire mind elébb állottak." A falusbírót „hibás cselekedetéért" a szolgabíró megpálcáztatta ugyan, de „a közpéldáért nagyobb büntetést érdemelvén" szükségesnek tartotta, hogy esküje megszegéséért „fiscaliter prosequaltassék." A bíró tudatos vagy akaratlan cselekedetének komoly következményei támadtak: „Ezen első rendbéli tyro-fogás után az ifjak többnyire az erdőkbe vonván magukat, s ott öszvecsoportozván, annak okáért a közcsend helyreál-lításáért", főispáni rendelkezésre a további újoncozást megszüntették s újabb parancsig nem tettek ezirányú lépést. Mindenesetre a marosvécsi falusbíró tévedése nagyban hozzájárult, hogy Torda vármegye felső kerületére kirótt 168 tyro fejében csak 158-at tudtak előállítani, de olyan emberanyagot, amelyből megfelelő csak 19 akadt; „restáltak" tehát 149 újoncal. A kirótt 21 lovász helyett csak 16-ot fogtak, ezen kívül 2 kocsist.[113] Noha láthattuk, hogy az újoncok bevonuláskor jelentős „fogadópénzt" kaptak és az előállítóknak („conductoroknak") pedig tyrónként 2 forintot adtak, az újoncállomány előállítása az egész időszakban a hatóságok legnagyobb gondja maradt. Az elvesztett háborúk és csaták, az elszenvedett nagy veszteségek és az élet állandó kockáztatása oda vezetett, hogy a katonakötelesek minden eszközt megragadtak a hadi szolgálattól való menekedés érdekében.

[109] *I.Georgescu:* i. m. 1032. o.

[110] Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. nr. 68. Az alkalmasak járásonként így oszlanak meg: Krasznaköz 33, Nagybánya 24, Szamosköz 16 és Nyírség 38. A vallások szerinti megoszlás így alakult: református 45, katolikus 7, görög katolikus 37, ortodox 22.

[111] Kolozsvár. Prot. Oec. Pol. 3121/1813.

[112] Uo. 366-385/1800.

[113] Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1812. sz. n.

*

Más katonai egységek kiállítása. Noha tanulmányunk célja a sorezredek újoncállománya hadba vonultatásának vizsgálata, a katonai összefüggések arra késztetnek, hogy futólag érintsük a határőrség, a vadász zászlóaljak és az inszurrekció idevágó kérdéseit is. Elsősorban azért, mivel a határőr ezredeknél a háborúba vonultatás ellen, a vadász zászlóaljak és a nemesi inszurrekció esetében pedig már a fegyverfogással és -viseléssel szemben is nehézség, sőt ellenállás mutatkozott.

Tanulmányunk elején említettük már, hogy a határőrséghez tartozó családokról a nagyszebeni Generalcommandónak és határőr ezredeknek pontos kimutatása volt (conscriptio), azért a férfiállomány tagjait „ conscriptusoknak" is nevezték. A határőr ezredeket a császári hadsereg állományában tartották nyilván, mindeniknek megvolt a maga száma a gyalogezredek, illetve lovas ezredek sorában. Az újoncállítás azonban itt nem jelentett gondot, mert az összeírt fiatalok 16. életévük betöltésével határőröknek nyilvánultak és 18. életévük betöltésével ténylegesen szolgálatba is léptek. Itt tehát nem volt sem önkéntes toborzás, sem pedig tyrózás. Ez a rendszer a francia és napóleoni háborúk időszakában is töretlenül fennállott, legfeljebb a kivételezettek képeztek külön gondot. A papi pályára készülőknek, a kollégiumok felső tagozatába és a szemináriumokba iratkozottaknak, az intézmények, püspökségek és főkonzisztóriumok listái alapján a Generalcommandó általában felmentést adott.

A határőrök („szélbeliek") és a felsőbb hatóságok között vitára akkor került sor, amikor az 1792-ben kezdődött francia háborúkban a határőr egységeket is a harctérre irányították. A határőr katonák ugyanis következetesen ahhoz az elvhez ragaszkodtak, hogy az ő feladatuk az erdélyi országhatár védelmére, ellenőrzésére korlátozódik, külső országokkal szembeni hadműveletekre nem vehetők igénybe. A másik ütközési pont az volt, hogy amennyiben határőrként szolgálják az országot, joguk van az adómentességhez, annál inkább, mert egy részük (pl. a székelyek többsége) szabad státusával nemesi rangúnak számított. A Hunyad vármegyei határőrök egy része egytelkes nemes volt, vagy armalista s ezek társadalmi-politikai rangjukkal összeegyeztethetetlennek tartották, hogy határőrökként a harctérre indítsák őket, úgy érezték, hogy a nemesi inszurrekció soraiban van a helyük. A katonáskodást (véradót) és pénzbeli adófizetést a székely és Hunyad megyei határőrök kettős tehernek érezték és ez ellen a helyzet ellen jogosan tiltakoztak.

A határőrök és kormányzat közötti vitában a nemesi reformországgyűlések ellenzéki vezetői az 1790-es évek elején a határőrök mellé álltak, de fellépésük nem vezetett eredményre. Anélkül, hogy a bonyolult kérdés tárgyalásába belemennénk, csak néhány összefüggésére utalunk. A hadra kelés a legkevesebb gondot a naszódi 2. román határőr gyalogezrednél okozta, mert állományának döntő többsége jobbágysorból került a katonai szervezetbe s számára a határőrség emelkedést, fejlődést hozott. A többi erdélyi határőrvidéken a háborús időszak feszültséghez vezetett. Donáth József, Fogaras-vidék főkapitánya 1794-ben azt jelentette a gubernátornak: „Mi a limitaneusokat illeti, ezek most esztendeje, midőn legelőbbször a francia ellen ki kellett menniek, s azután két versben is engemet megtanáltak, kérdezvén, hogy ők, mint nemes emberek tartoznának-é a franciák ellen maserozni ? Sok beszédeim után, minekutána Őfelségének azon parancsolatját, melyet Méltóságos K. Gubernium nékem 1792-ben oly parancsolattal küldött volt, hogy generalis

Horváth úrral nékiek publikáljam, újra megmagyaráztam volna, ők is ezen megnyugodtak, és amint látszatott örömest a franciák ellen kimentenek."[114]

A „szélbeliek" a kormányzatnak az igazi gondot a 2. székely határőr ezred és az 1. román határőr ezred Hunyad megyei körletében okozták. Nem sokkal azután, hogy kitört a háború Ausztria és Franciaország között, 1792 júliusában egész sor háromszéki falu, összesen 1445 „szélbeli" katona tiltakozott a gubernátornál a határőrség külszági igénybevétele ellen, de külön kérvényt küldött Bánffy György főkormányzóhoz Kézdivásárhely is. Ahogyan az albisiek nyilatkoztak: olyanok, „akik a székely szélybeli katonaságot nem kívánják viselni." A valóságban azonban többről volt szó, nem csak azok akarták a határőrséget letenni, „kiknek nevek az ide rekesztett levelekre írva vagynak", hanem „több fegyvert viselő igaz székely katonákkal egyetemben" intézték beadványukat a gubernátorhoz. Az aláírási ívek csak alátámasztották a beadványt, melyben úgy fogalmaztak, hogy nem csak igazságuk mellett szólalnak fel a kapcsolatos diétai határozatra utalva, mely nekik adott igazat, hanem a határőrség igénybe vételének törvénytelen módja ellen tiltakoznak. A kérvény kicsengése: „jól tudjuk s meg is adjuk mi azt, hogy eleink is tartoztak s mi is tartozunk hazánk oltalmáért fegyverrel szolgálni s attól el sem is kívánjuk magunkat vonni, egyedül a nehéz, hogy nem törvényes, hanem erőszakos és utolsó elnyomattatásunkig elszenvedhetetlen nehéz mostani sorsunk." A kérvényezők beadványukban a fegyverviselést a „székely szabadsággal" kívánták összekapcsolni.[115]

Az ugyancsak határőr szervezetbe kényszerített, sőt a 2. székely határőr ezred központjául szolgáló Kézdivásárhely 1792. július 1-én kelt kérvényében „a további fegyverviselésnek nagy terhe alól lehető szabadulását" kérve először az erőszakra hivatkozik, arra, hogy 1764-ben „az akkori környülállások és akkor előttek volt Madéfalvi megsírhatatlan példára nézve félelemből a fegyvert felvették volt". Az erőszak alkalmazása és a rájuk kényszerített fegyverviselés ugyanakkor ellenkezik a város privilégiumaival is.[116]

A háromszéki falvak és a kézdivásárhelyiek panaszát az időközben „hátszegvidéki szélybéli nemes katonák" beérkezett kérvényével együtt a gubernátor elnöklete alatt összeült mixta commissio 1792. július 26-án Kolozsváron tárgyalta meg. A panaszok egyenkénti számba vétele és értékelése után hozott határozat a régi székely szabadságot és honvédelmi kötelezettséget, valamint a nemesi szabadságot szembe helyezte a modern katonai szervezet igényeivel, amely a határőrség létesítésekor előtérbe került és az akkori háborús korszakban is időszerűnek bizonyult. Azért az uralkodói jogkörre és diétai határozatokra hivatkozva a határőrségben végzendő katonai szolgálat további vállalására hívta fel a kérvényezőket.[117] Noha a későbbiekben is sok volt a vita a határőrök szolgálata

[114] Erd. Gub. Praes. Bánffy György iktatatlan iratok. 2. cs.

[115] Erd. Gub. Praes. 246/1792.

[116] Uo.

[117] Uo. A háromszéki határőrök kérvényének tárgyalása kapcsán a mixta commissio protocolluma felsorolja, hogy melyik falu hány aláírással szerepel: Cófalva 26, Bikfalva 82, Barátos 33, Szentkatolna 9, Hatolyka 30, Páva 21, Kőrös 49, Zabola 41, Gelence 41, Páké 45, Haraly 20, Kovászna 145, Zágon 95, Fotos 15, Gidófalva 54, Réty 4, Kilyén 23, Málnás 5, Martonos 21, Nagyborosnyó 38, Árkos 31, Angyalos 12, Magyaros 62, Bodola 31, Szotyor 4, Kisborosnyó 11, Bita 9, Szocsva 14, Zalán 35, Feldoboly 69, Dálnok 54, Maksa 58, Lisznyó 54, Albis 93, Egerpatak 81. A székely szabadságok és háborús részvétel ügye időszakunk egyik izgalmas kérdése, bővebb tanulmányozásra és bemutatásra volna érdemes.

és adóelengedése körül, végül az adott katonai szervezet egységei végig ott voltak a háború csataterein.

A Habsburg Birodalom katonai gépezetének a székelyek hadi szolgálatánál is több gondot okozott az I. román határőr ezredbe sorolt Hunyad vármegyei nemesek ügye. A gondokat már a hátszegiek említett kérése is jelezte, de a következő években a hunyadi határőrök ezredüket elhagyták, feletteseiknek az engedelmességet, sőt a háborús részvételt is megtagadták. Ügyük oly méreteket öltött, hogy a Gubernium és a katonai hatóságok évekig tehetetlennek bizonyultak a hunyadiak ellenállásával szemben. Végül kemény katonai fellépéssel, az engedelmességet megtagadók házának lerombolásával sikerült a lázadás-számba menő fellépést megtörni.[118]

A napóleoni háborúk legválságosabb szakaszában, 1809-ben merült fel és indult meg az úgynevezett vadász zászlóaljak szervezésének gondolata. Az eredetileg önkéntes alapon létrehozandó egységek sorában lettek volna magyar és szász egységek, sőt külön román lovas ezred felállításának a gondolata is felvetődött. A vadász egységek létrejötte részben összefolyik az inszurrekcióval, azért sorsát nem könnyű nyomon követni. Szervezése megindult, bizonyos eredmények mutatkoztak is, harcba állításuk azonban nem történt meg. Az eredmények sorában említhetjük, hogy 1809 nyarán Udvarhelyen 28 ifjúból 20-at assentáltak is, a háromszékiek pedig 25 legényt küldtek a vadász zászlóaljba.[119] A szervezés a szokásos nehézkességgel még 1814-ben is folytatódott, amikor is Marosvásárhelyt 14 legényt vettek be a zászlóaljba.[120] Másutt az eredmény még csekélyebb volt. Jellemző példaként említjük Kolozsvár esetét, amely - mikor a nagyszebeni Generalcommando a 2.vadász zászlóalj kiegészítését sürgette a Guberniumnál - mindössze 3 lovast tudott a zászlóaljba bevonultatni.[121] De ez is több volt a semminél, ha tekintetbe vesszük a vármegyék többségéből érkezett minimális jelentkezést és a Fogaras-vidék által kezdetben még reménységet, de később reménytelenséget tápláló jelzéseket.[122] A szászoknál a helyzet valamivel jobb volt. Besztercén például 1809 nyarán 40 önkéntes jelentkezett a vadász zászlóaljba. [123] A zászlóaljak helyzetének általában szomorú képét azonban mi sem jelzi jobban, mint hogy a kezdeti önkéntességi elvvel ellentétben, később már ide is kényszerrel vitték a katonákat. Mikor 1814-ben a magyar vadász zászlóalj sorozó bizottsága jelentést tett a végzett munkáról, kiderült, hogy 1813 végétől 1814 januárjáig összesen 369 embert assentáltak, azok egy része azonban nem az önkéntesek sorából került ki. [124] Az ide kapcsolt mellékletek világosan meg is mondják, hogy „a Magyar vadász seregbe önkéntesen béállottak, rész szerint pediglen a concernens iurisdictiók által erőszakoson hozattattak"-ról van szó.

[118] A kérdésre már *Trócsányi Zsolt* is utalt (Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Budapest, 1973. 170. o.), de az Erdélyi Gubernium elnökségi iratainak időszakunkra vonatkozó anyagában is számos ügyirat foglalkozik a hu-nyadi határőrök ellenállásának az ügyével. A kérdés - mint a korabeli Erdély egyik tipikus jelensége - külön tanulmány tárgya lehet.

[119] Erd. Gub. Praes. 643., 749/1812.

[120] Uo. 114/1814.

[121] Uo. 704., 721/1809.

[122] Uo. 471., 698/1809.

[123] Uo. 365/1809.

[124] Uo. 116/1814.

A francia és napóleoni háborús hadkiegészítésnek sajátos formája volt Magyarországon és Erdélyben a nemesi inszurrekció. A belső feszültség, a parasztmozgalmaktól való félelem miatt többször felmerült a nemesi felkelés meghirdetése, sőt egyes vármegyékben (Hunyad, Zaránd, stb.) történtek is lépések összehívására. A Gubernium azonban az inszurrekciós előkészületeket minden esetben leállította. Valójában országos méretű nemesi inszur rekcióra Erdélyben 1809-ben került sor, mikor Napóleon seregei Ausztria ellen vonultak fel. A nemesi felkeléshez Bécsben nagy reményeket fűztek, egy tanácsos 100 000-re tette a nemesi „védképes férfiak" számát Erdélyben.[125] Az inszurrekció kiinduló pontját az uralkodó 1809. március 23-án Teleki Sámuelhez intézett Handbilletje képezte, amely az erdélyi országgyűlés összehívását rendelte el, annak fő feladatául pedig az inszurrekció megszervezését jelölte meg.[126]

Anélkül, hogy a részletekbe belemennénk, csak egy, az emberállomány kiállításával kapcsolatos kérdést érintünk. Az anyagi oldalról, a fegyverzet, felszerelés előteremtéséről nem beszélve, a szervezés során kiderült, hogy a régóta nem alkalmazott fegyveres testület katonáinak, a nemeseknek hadrendbe állítása rengeteg problémát vetett fel, sok vitára adott okot, számos kivételezés történt, nem csak a felszerelés, hanem a fegyelem is sok kívánni valót hagyott maga után. A legfőbb gond talán mégis az volt, hogy a nemességből hiányzott a hozzáállás, a lelkesedés, ami nélkül az intézmény hadi célokra alkalmazása reménytelen vállalkozás volt. Noha a felkelésben a 18-50 év közötti nemesség férfitagjainak kellett volna, részt venniük, Bethlen Elek hadsegéd jelentése szerint a nagy késéssel, sok üggyel-bajjal, az egységek állandó apadása után összegyülekezett erdélyi insurrectionalis sereg létszáma 1809. október 30-án 6 795 fő volt, s e létszámból is 2 000 fő a szász székekből származott.[127] A szám nem csak a kezdetben becsült 100 000-től maradt el, hanem annak a 70 000-nek is csupán egy tizede volt, amire a Gubernium gondolt. A végső fokon csődöt jelző csekély létszám oka az volt, hogy a felkelésre kötelezettek java része be sem vonult, különböző okokból eltávozott, vagy egyszerűen elhagyta a nemesi egységek zászlóit. Kiderült tehát, hogy nemcsak a császári hadsereg sorezredeibe bevonulni kötelezettekkel voltak nagy gondok, hanem a határőrség sorában szintén mutatkoztak az ellenállás jelei, sőt a nemesség jelentős csoportjai is tartózkodtak a fegyverviseléstől.

A katonáskodással szembeni ellenállás egésze és részletei, annak társadalmi, anyagi, politikai és erkölcsi vonatkozásai olyan összetett kérdéscsoportot vetnek fel, amelynek a vizsgálata mindenképpen külön tanulmányt érdemel.

[125] *Jakab Elek:* Az erdélyi 1809-ki insurrectio története. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1889. 58-63. o.

[126] Erd. Kanc. Eln. Fasc. D. nr. 44., 45.

[127] *Betlen Elek* naplójegyzetei az 1809-i erdélyi nemesi insurrectióról. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1928. 221. o.

KOVÁCS VILMOS

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG VEGYI HARCANYAGGAL TÖLTÖTT TÜZÉRSÉGI LÖVEDÉKEI 1913–1944

Az első világháború vegyi harcanyaggal töltött tüzérségi lövedékei

A XX. század elejére – a vegyipar fejlődésével párhuzamosan – egyre inkább gyökeret vert a gázok tömeges alkalmazásának gondolata. A korszerű fegyverek megjelenése pedig realizálta a bevetés formáit. A felgyorsult eseményeknek és próbálkozásoknak akartak gátat vetni a szárazforduló előtt megindult hágai tárgyalások. Felismerték, hogy egy következő háborúban a vegyi harcanyagok alkalmazása meghatározó lehet, ezért preventív rendszabályok szerződésbe foglalása szükséges. 1899-ben, az I. hágai békekonferencián Franciaország, Japán, Németország, Olaszország, az Osztrák-Magyar Monarchia és még huszonegy más állam egyezményt írt alá a mérges- és fojtógázok alkalmazásának tiltásáról. Ez az első ilyen jellegű egyezmény azonban nem korlátozta a vegyi harcanyagokkal való kísérletezést, új vegyületek kifejlesztését és gyártását, vagyis a kémiai háborúra való felkészülést.

Az 1907-ben véget ért II. hágai békekonferencia megerősítette az első egyezményt, de továbbra sem rögzítette pontosan a tiltott vegyi anyagok körét, sem a „gyengébb" ingerlő harcanyagok, sem a súlyos mérgek kategóriájában.

A magyar parlament 1913. augusztus 8-án cikkelyezte be a békekonferenciák határozatait. A XLIII. törvénycikk 3. paragrafusának első bekezdése kimondta: „Az első nemzetközi békeértekezleten megállapított nyilatkozatok közül, mint még fennállók, az ország törvényei közé iktattatnak az 1899. évi július hó 29. napján Hágában kelt következő nyilatkozatok: 1.) Nyilatkozat oly lövedékek alkalmazásának tilalmáról, amelyeknek egyedüli czélja fojtó, vagy mérges gázok terjesztése..."[1]

A törvényi szabályozás lelassította az európai államok vegyiharc-törekvéseit, de teljesen megállítani nem tudta. Azt azonban mindenképpen elérte, hogy az első világháború kezdetén a háborús felek nem rendelkeztek nagy vegyiharcanyag-készletekkel. A Monarchiát és így a Magyar Honvédséget is készületlenül érte a kibontakozó kémiai hadviselés.

A vegyi harcanyagok alkalmazását elsősorban az tette szükségessé, hogy a tüzérség lőszerkészletei mindkét oldalon erősen apadni kezdtek. 1914 őszére súlyos lőszerhiány lépett fel a harcoló feleknél, az állásháború pedig már harcászati szempontból is indokolttá tette a vegyi harcanyagok alkalmazását. A jól előkészített tábori és tartós védelmi építmények rombolása egyre nagyobb feladat elé állította a tüzérséget. Az egyes hadmű-

[1] Magyar Törvénytár. Budapest, 1913. 440. o. A törvény az 1900. évi szeptember 4-i és az 1909. évi november 27-i hágai nyilatkozatokat egyaránt magába foglalta.

veletek lőszerfelhasználása elérte a milliós nagyságrendet, de ennek ellenére sem hozták meg a kívánt hatást. A megoldást a vegyi harcanyagoktól várták.

A németek, akik a háború folyamán mindvégig elöl jártak a gázok[2] fejlesztésében és alkalmazásában, már 1914 szeptemberében hozzáfogtak a tüzérség vegyi lövedékekkel való ellátásához. Viszonylag ártalmatlan, ingerlő, könnyeztető hatású dianisidin sóval töltöttek 105 mm-es srapnel-lövedékeket. Az 1914. október 12-i lőtéri kipróbálás után október 27-én Neuve-Chapelle-nél 3 000 db „Ni" jelzésű srapnelt lőttek a francia állásokra. Bár a hatás elmaradt a kívánttól, még 14 000 db-ot gyártottak ebből a lövedéktípusból.[3]

A tüzérségi gázlövedékek alkalmazása tehát megelőzte az 1915. április 22-i yperni gázfúvásos német támadást és később is a tüzérség maradt a vegyi harcanyagok fő célba juttatója. A gázfúvásos módszer ugyanis, melynek során a kedvező széljárást kihasználva harci gázokkal töltött palackokból juttatták el a gázfelhőt az ellenség árkai felé, nem mindig érte el a kívánt hatást. Bár a gázok így is bejuthattak az ellenség árkainak és védelmi építményeinek mélyére, a kiszámíthatatlan időjárás nagyban csökkenthette az eljárás hatásosságát. Az esős idő, a kedvezőtlen széljárás bizonytalanná, a megforduló szél pedig egyenesen életveszélyessé tette a gázokat a saját csapatok számára is. Ezen túlmenően a gázpalackok telepítése időigényes, nehezen álcázható feladat volt.

Ezzel szemben a tüzérség a vegyi lövedékeket az időjárástól, az év- és napszaktól függetlenül képes volt nagy távolságra, akár 10–15 km-re is kilőni. Ilyen távolságon pedig már nem csak a gyalogságot, hanem a mélységben lévő tüzérséget és tartalékokat is el tudták érni, veszélyeztethették az utánpótlási vonalakat.

A tüzérség, illetve a tüzérségi lövedékek lettek a fő, vegyi harcanyagot célba juttató hordozó eszközök, mindemellett azonban a gázfúvásos és a speciális gázvetőcsöves eljárás a háború végéig fennmaradt.

A Monarchia tüzérségének vegyi lövedékei

A Monarchia 1917-ben az olasz arcvonalon vetette be először vegyi lövedékekkel felszerelt tüzérségét. Ennek előfeltételeként 1916 nyarán a honvédséget is gázálarcokkal látták el.[4]

A háború során, a szükséglet gyors kielégítése céljából, minden államban a legkézenfekvőbb megoldáshoz nyúltak. Igyekeztek a már meglévő tüzérségi gránátokat gázlövedékekké átalakítani. Természetesen az átalakítás során figyelembe vették, hogy a vegyi harcanyaggal töltött lövedékek csak élő célok ellen hatásosak. Ezért minimális acél- és robbanóanyag-szükséglet mellett a maximális gáztöltet elhelyezésére törekedtek. A lövedékacélnak ebben az esetben kizárólag töltetszállító szerepe volt, a robbanóanyag meny-

[2] A „gázok" gyűjtőfogalom körébe tartoznak mindazok az agyagok, amelyeket vegyi harcanyag formájában, szilárd, cseppfolyós, vagy légnemű halmazállapotban palackban, vagy lövedékben bármely harceljárással az ellenség pusztítására alkalmaztak.

[3] *Olaf Groehler:* A néma halál. Budapest, 1983. 23. o.

[4] Hadtörténelmi Levéltár (HL) HFP 1916. 904/16.

nyiségét pedig a lövedék falvastagságának és a gázanyag milyenségének megfelelően határozták meg. Később – a vegyi repeszgránátok megjelenésével – jelentősen változott a vegyi harcanyag, a lövedékacél (falvastagság) és a robbanóanyag aránya.

A Monarchiában a könnyű és közepes tüzérség gránátjait alakították át gázlövedékekké, tehát az 1914. M. 7,5 cm-es, az 1914. M. 8 cm-es, az 1914/1909 M. és 1915. M. 10 cm-es és az 1913/1909 M. 15 cm-es gránátokat.[5]

A repeszhatású gránátok átalakítása azonban nem vezetett az eredetiekkel ballisztikailag egyenértékű lövedékhez. Ennek ellenére – az igen költséges és időigényes új lőtáblázatok kidolgozása helyett – kisebb módosításokkal továbbra is a hagyományos repeszgránátok lőtáblázatát használták.

A Monarchia – hasonlóan a többi hadviselő félhez – két alapvető gázlövedéktípust rendszeresített tüzérségénél: az úgynevezett „klasszikus" és a repeszhatású lövedéket.

A *„klasszikus" gázlövedék* falvastagságát és robbanótöltetét úgy határozták meg, hogy a töltet arra legyen elegendő, hogy éppen csak repedéseket okozzon a lövedékhüvelyen. A gázlövedék becsapódásakor ebből következően csak tompa, puffanásszerű hangot lehetett hallani. A lövedék jelentéktelen repeszhatása mellett a fő hangsúly a gáztölteten volt. Az ilyen lövedékekbe – az ismert gázok közül – brómacetont, brómciánt, foszgént, difoszgént töltöttek.

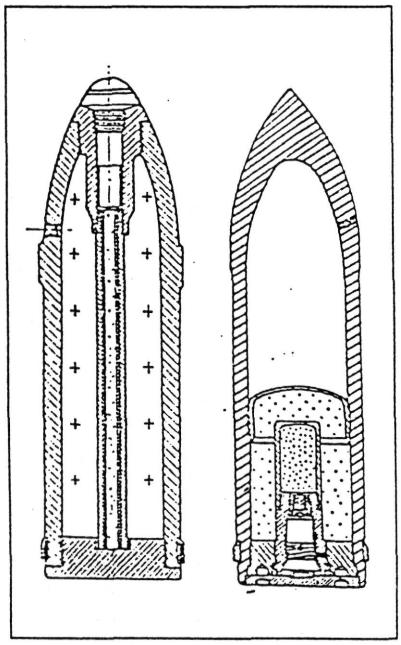

„a" „b"

1.sz. ábra.[6] *Klasszikus gázlövedékek*

Az „a" típusú lövedékbe robbanóanyaggal töltött axiális csövet helyeztek (német 15 cm-es lövedékek).

„B" típusú osztrák–magyar keresztfalas lövedék, alsó részében fenékgyújtóval és robbanóanyaggal, felül nagy gáztöltettel.

A másik típus, a *repeszhatású gázlövedék* volt, amely egyesítette a gáz- és a repeszhatást. Az első típushoz képest változott a robbanóanyag és a gáztöltet aránya (az előbbi javára). Ebben a lövedékfajtában a Monarchia tüzérsége KLARK típusú anyagot alkalmazott.

A központi hatalmak a háború folyamán három különböző jelzést alkalmaztak a gázlövedékek jelölésére. A megjelölés a töltőanyagként alkalmazott vegyi harcanyagok élettani hatásán alapult: kékke-

[5] *Csegény István:* A központi hatalmak tüzérségi gázlövedékei a világháborúban. *Magyar Katonai Szemle, (MKSZ)* 1931. 1. sz. 113. o.

[6] Uo. 114. o.

resztes (repeszhatású, ingerlő harcanyaggal töltött) lövedéket, zöldkeresztes (fojtó hatású harcanyaggal töltött „klasszikus") gázgránátot, valamint sárgakeresztes (hólyaghúzó hatású anyaggal töltött repeszhatású, vagy „klasszikus") gázlövedéket különböztettek meg.

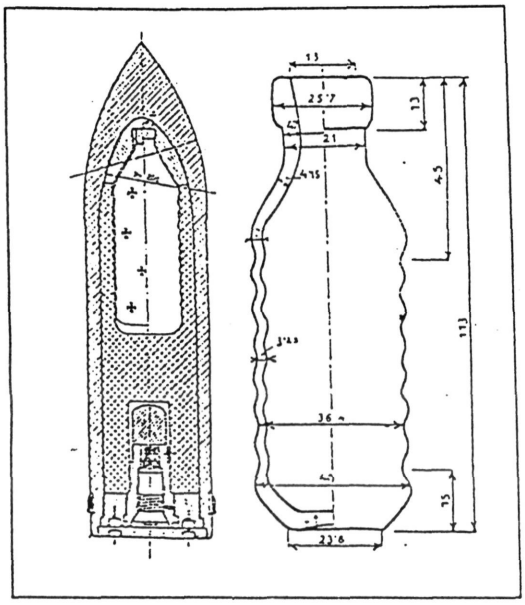

„a" „b"

2. sz. ábra.[7] *Osztrák-magyar KLARK lövedék és töltete*

Az „a" ábra palackban elhelyezett KLARK anyagot mutat, viszonylag nagy mennyiségű robbanóanyaggal. [osztrák–magyar 15 cm-es KLARK lövedék]

A „b" ábra a Monarchia gyáraiban a lövedékbe épített KLARK palackot ábrázolja

1. sz. táblázat.[8] *A Monarchia vegyi harcanyaggal töltött tüzérségi lövedékei*

Jelölés	*A töltet anyaga*	*%*	*A lövedék típusa*
„B"	Brómaceton	85	1914/1915 c. M. 7,5 cm
	Benzol	15	1914/1915 c. M. 8 cm
„C"	Brómcián	70	1914/1909 M. 10 cm
	Benzol	30	
„CB"	Brómcián	30	1913/1909 c. M. 15 cm ingerlő hatású gáz- és repeszhatású gázlövedékek.
	Brómaceton	35	
	Benzol	35	

[7] Uo.

[8] *Csegény:* Gázharceszközök és gáztölteteik. *MKSZ* 1935. 11. szám, 165. o.

Jelölés	*A töltet anyaga*	*%*	*A lövedék típusa*
Kék-	KLARK I.	100	
keresztes	KLARK II.	100	
Zöld-	Peranyag	65	1914 M. 7,5 cm
keresztes	Klórpikrin	35	1914 M. 8 cm
„KP"	Foszgén	100	1915 M. 10 cm gázlövedékek
Sárga-	Diklóretilszulfid	80	1914/1915 c. M. 7,5 cm
keresztes			1914/1915 c. M. 8 cm
	LOST		1915/1915 d. M. 10 cm
	Klórbenzol vagy	20	1913/1909 a. M. 15 cm
	szén- tetraklorid		gáz- és repeszhatású gázlövedékek.

Tüzérségi vegyiharc-lövedékek gyártása a Monarchiában

A vegyi hadviselés több szempontból is magas fokú szellemi és anyagi pallérozottságot igényel. Feltételei közé tartozik egy elméleti kutatóközpont, megfelelően fejlett vegyipar és magas szinten művelt fegyver- és lőszergyártás.

A gázháború kezdetekor a Monarchia ezek közül csak az utóbbival rendelkezett. Vegyipara meglehetősen elmaradott volt és nem rendelkezett olyan kutatóbázissal, amely megalapozta volna a fejlesztés lehetőségét. Adottságaiból származóan – az európai nagyhatalmakhoz képest – nehézkesen indult a tüzérségi lövedékek töltőanyagának előállítása. A vegyészek először ingerlő anyagokkal kísérleteztek és sikerült is előállítani – németországi brómból – brómcianidot („C" anyag), illetve brómacetont („B" anyag). Jó ideig kénytelenek voltak beérni ezekkel a harcanyagokkal, mert a német szövetséges csak 1917-től adott át hatásosabb gázanyagokat. A gáztöltet-anyagok gyártásával és töltésével (letöltésével)[9] a Monarchiában a következő vállalatok foglalkoztak:

[9] A „letöltés" korabeli szakkifejezés: a tüzérségi lövedékek – vegyi harcanyaggal történő – töltését jelenti.

2. sz. táblázat.[10]

Üzem	*Előállított anyag*	*Töltött anyag*
Chinoin, Újpest	„T",[11] „B", „C", „CB" kékkeresztes	„T", „B", „C", „CB" kékkeresztes
Alder	„T", „B","C"	–
Kolin	„C"	–
Aussig	zöldkeresztes	–
Lipták és Tsa. Pestszentlőrinc	–	kékkeresztes sárgakeresztes
Dicsőszentmárton	zöldkeresztes	–

A gázlövedékek gyártása 1915-ben kezdődött, de a tömeggyártás megindulására csak 1917-ben került sor. A LOST és KLARK anyagokat Németországból szállították és először csak Pestszentlőrincen, majd az év tavaszától az újpesti Chinoin gyárban töltötték (a Chinoinban csak KLARK-ot illetve a saját gyártmányokat). 1917 végén a 400 000 koronás[12] beruházással felépült dicsőszentmártoni vegyi üzem is termelni kezdett és havi 500 tonnás[13] teljesítményt ért el foszgén és Per-anyag gyártásában.

A Monarchiában egyedül a Chinoin rendelkezett saját vegyiharcanyag-gyártással és töltési kapacitással is. Az üzem 1917-től indult dinamikus fejlődésnek, amikor – a hadügyminisztériummal történt egyeztetés után – komoly beruházásokat eszközölt ezen a téren, mégpedig „C" anyag gyártására és töltésére 443 893 koronát,[14] „B" anyag gyártására és töltésére 135 557 koronát, vagyis a teljes évi beruházás közel 60 %-át. A beruházott összegeket később a hadügyminisztérium megtérítette.[15] Az üzemben a lövedéktöltő gépsorokat 1917 március végén állították össze. A hadügyminisztérium megbízása szerint, a töltés 7,5 cm-es, 8 cm-es, 10 cm-es és 15 cm-es lövedékekbe történt 30–35 % arányban kevert „CB" anyaggal (*1. sz. táblázat*). A szerződés szerint megfelelő munkáslétszámmal és gépsorokkal napi 6 000 db-os kapacitást kellett az üzemnek elérnie és fenntartania..

A tüzérségi lőszergyártás[16] rendkívül összetett és bonyolult folyamat. A speciális ága, a vegyi töltetű lövedékek előállítása, töltése pedig különösen veszélyes. A lőszergyártás vertikuma különféle alkatrészek, anyagok gyártóit foglalja magában.

[10] *Csegény:* A központi hatalmak. *MKSZ* 1931. 1. szám, 120. o.

[11] A „T" anyagot (xililbromid) nem használták magyar gyártású tüzérségi lövedékekben.

[12] Magyarország I. világháború alatti iparszervezete. HL Tanulmánygyűjtemény (Tgy.) 2 945. 104. o.

[13] Uo. 84. o.

[14] *Dr. Mráz – Dr. Hevér-Feuer– Dr. Torzsa:* A Chinoin gyár története. Budapest, 1964. 19. o.

[15] Uo.

[16] A tüzérségi lőszer már gyűjtőfogalom. Magában foglalja a különféle (vegyi töltetű, repesz-, romboló stb.) lövedékeket és a célba juttatáshoz szükséges indító töltetet egyaránt.

3. sz. ábra. A Chinoin töltőüzem elvi beszállítói lánca

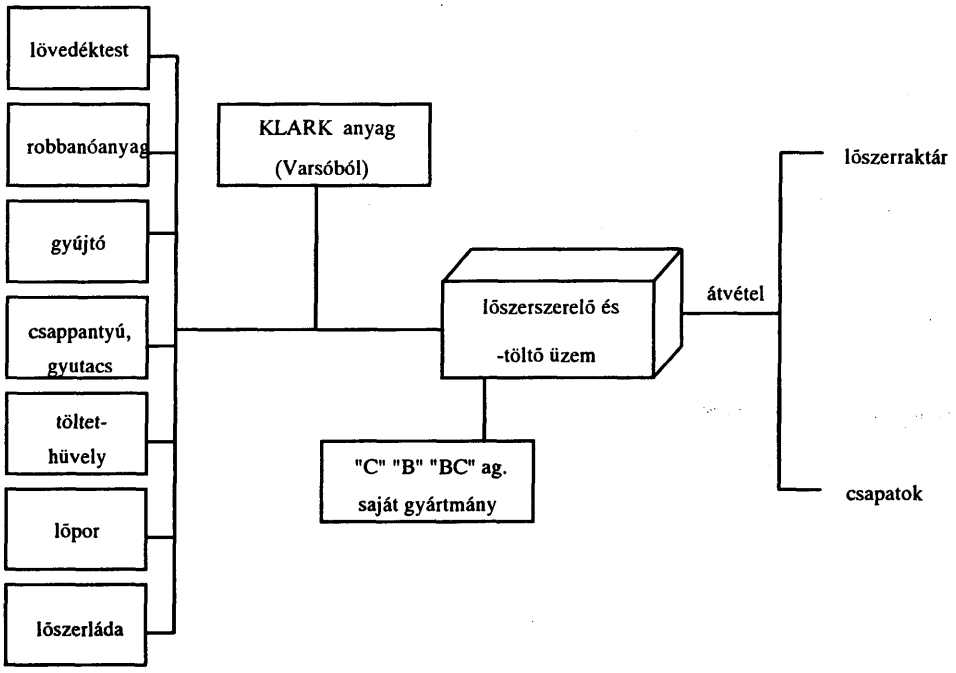

Természetesen a beszállítók még számos alvállalkozóval kooperáltak azonos termékcsoporton belül is. Ugyanakkor a Chinoin is több vállalkozót foglalkoztatott (illetve a hadügyminisztérium határozott meg részére) egy-egy anyagnem szállítására. A lövedéktestet pl. a csepeli Weiss Manfrédtól, illetve a wöllersdorfi lőszergyártól kapta.

A Chinoin számára 1917 április elején határozták meg, hogy készüljön fel a saját gyártáson felüli, Németországból származó vegyi harcanyag fogadására. Április 15. és augusztus 1. között 30 vagon (kb. 900 m^3) KLARK I. és KLARK II. vegyi anyag érkezését várták, majd 1917. augusztus 1-től, havi 20 vagon ingerlő harcanyag töltésére rendezkedtek be.[17] A megfelelő gyártási kapacitás kiépítése, a munkáslétszám és a rendelkezésre álló töltőanyag lehetővé tette a folyamatos üzemet, de ennek ellenére már az első naptól kezdve különböző akadályok merültek föl. Napokig állt a termelés a beszállítás hiánya miatt. Sokszor hiányzott a lövedéktest, a gyújtó, a láda, stb. Ennek folyományaként az elrendelt 6 000 db/nap teljesítményt először csak június 28-án[18] tudták elérni. Áprilisban 28 296 db, májusban 34 312 db lövedéket töltöttek, amely még a napi 1000 darabos átlagot sem érte el.

A gyártási nehézségek állandó gázlőszerhiányt okoztak, ami komolyan befolyásolta a hadműveletek menetét. Annál is inkább, mert a Chinoinon kívül – az egész Monarchiá-

[17] Országos Levéltár (OL) Z 548. Chinoin 70. t 1917.

[18] Országos Levéltár [OL] Z 548. Chinoin 70. t 1917.

ban – csak a pestszentlőrinci üzem foglalkozott (megközelítő kapacitással) gázlövedékek töltésével. (Az újpesti gyár ugyan még 1918-ban hozzáfogott egy LOST anyagot töltő üzemrész felépítéséhez, de a katonai összeomlás miatt, ez már nem játszott jelentős szerepet.)

1918. október 23-ig a Monarchiában 203 862 kékkeresztes, 37 920 sárgakeresztes, 644 839 „C" típusú, 467 831 „B" típusú, 11 036 zöldkeresztes tüzérségi lövedéket gyártottak, összesen 1 368 488 gázlőszert.[19]

Ez a szám nagyságrenddekel maradt alatta a német, vagy francia gyártási adatoknak.[20] Kiépült azonban egy anyagi bázis és kialakultak olyan gyártási tapasztalatok, melyeket később jól alkalmazhattak a Monarchia utódállamai.

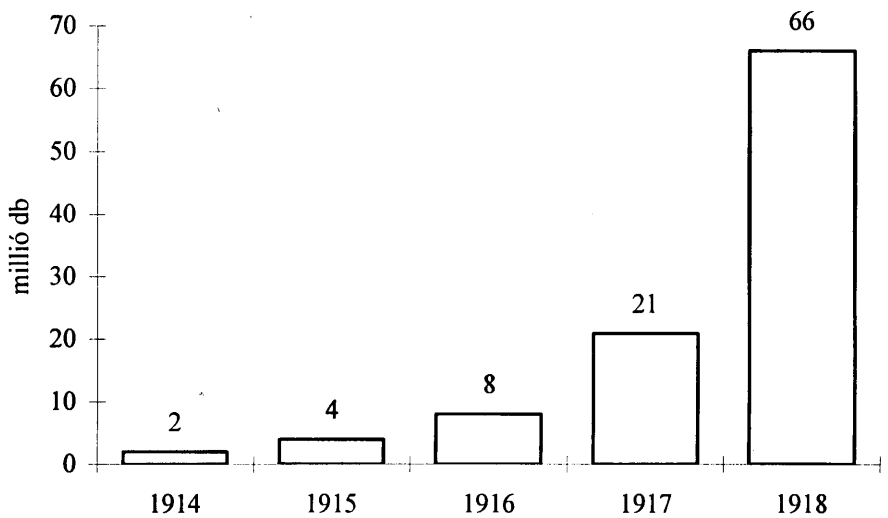

4. sz. ábra A harcoló felek által az első világháborúban gyártott gázlőszerek[21]

A vegyi harcanyaggal töltött tüzérségi lövedékek alkalmazása nagy kiterjedésű célok ellen (egy tüzérüteg pl. kb. 3 hektár) többnyire nagymérvű lőszerfelhasználást követelt, a rendelkezésre álló viszonylag rövid idő pedig több száz löveg igénybevételét tette szükségessé. Ebből következően gázlőszert csak nagy, alaposan koordinált hadműveletekben alkalmaztak (a honvéd hadosztályok tüzérsége a „közös", esetenként a német tüzérséggel együtt).

[19] *Turcsányi Gyula:* Az osztrák–magyar hadianyagipar fegyver- és lőszerteljesítménye a világháború alatt. MÜSZ 1925. 1. szám, 16. o.,

[20] Az első világháborúban összesen 66 millió gázlövedéket gyártottak, ez az összes gyártott tüzérségi lövedékek 4,5 %-a volt. (*Kovarcz Zoltán:* A vegyi harc. Budapest, 1944. 3. o.)

[21] Uo.

A magyar szempontból legnagyobb tüzérségi gázösszecsapások az olasz arcvonalon, az Isonzo-csaták keretében, ritkábban az orosz arcvonalon fordultak elő. Ez utóbbi oka mindkét hadsereg viszonylag alacsonyabb szintű gázlőszer-ellátottságában rejlett.[22] (Az orosz ipar 1916-ban 1 040 000 gázlőszert gyártott.)[23]

Az 1918. június 15-én kezdédött piavei csatában már megmutatkoztak az addig lezajlott tüzérségi gázharcok tapasztalatai és az állandósult lőszerhiány hatásai is. A támadás megkezdése előtt a 11. hadseregnél a hegyi ágyúkhoz (7,5 cm) 218 db, a hegyi tarackokhoz (10,0 cm) 218 db, a tábori ágyúhoz (8 cm) 106 db, a tábori tarackhoz (10 cm) 218 db, a tábori tarackhoz (15 cm) pedig mindössze 81 db gázlőszer állt rendelkezésre lövegenként[24] és így nem tudták létrehozni a szükséges gázsűrűséget. Ezen felül a lövedékek harcanyagának minősége sem felelt meg a kívánalmaknak. A „B" és „C" anyaggal töltött lövedékek jó része hatástalannak bizonyult (régi gyártású, csökkent hatású lőszerek voltak).[25] Sikerrel alkalmazták viszont a gázlövedékek és a repeszgránátok vegyes lövését.

Az Isonzo-hadseregnél a rendelkezésre álló 200 000 gázlőszer (a támadási sáv 1 kmére 8 333 db)[26] elégnek mutatkozott, de ott is hatékonysági problémák merültek fel. Végül is – a hadifoglyok elmondása szerint – a tüzérségi gázlövés veszteséget ugyan okozott, de hatása a várt alatt maradt.

Az Isonzo-csaták tapasztalatait értékelve a hadseregfőparancsnokság az olasz tüzérség vonatkozásában is hasonló következtetésre jutott. Megállapították, hogy az 1918 tavaszáig lezajlott csaták alatt az olaszok nagy mértékben alkalmazták a – főleg foszgén tartalmú – gázlőszereket. Szintén keverve használták a repeszgránátokat és a gázlövedékeket, főleg az ütegállásokra, utánszállítási vonalakra, a csapatok gyülekezési helyeire. Sokszor több napig lőtték gázlövedékekkel a magyar állásokat. Ennek ellenére – a gázálarcok hatékonysága miatt – 1917. december 8. és 17. között mindössze 200 gázmegbetegedés fordult elő egy hadosztálynál és csak 9 volt halálos.[27]

Az 1918 októberi katonai összeomlás véget vetett az első olyan háborúnak, amelyben tömegesen alkalmaztak tüzérségi gázlőszereket.

A Monarchia fokozatosan lépett be a vegyi hadviselésbe. Megalkották a gáztöltettel alkalmazható, átalakított repeszgránátokat, kidolgozták a tüzérségi gázlövés elvi alapjait. Megteremtették a vegyipar azon szektorát, amely kiszolgálta a gázharcot. Felépítették azokat a nehézipari objektumokat, szerelőüzemeket, ahol a gázlőszerek gyártását végezték. Tették mindezt természetesen a korlátozott anyagi lehetőségeken belül. Kialakítottak egy speciálisan képzett vezetői és munkásréteget, amely nagy jártassággal rendelkezett a vegyi harcanyaggal töltött tüzérségi lőszerek gyártásában.

[22] A németek – hozzávetőlegesen – 34 000 000, a franciák 17 000 000 gázlőszert gyártottak az első világháború alatt: Tüzérségi lőszerek. Honvédelmi Minisztérium,1951., 251. o.

[23] *Major Miklós:* A cári Oroszország világháborús fegyver- és lőszerválságáról. *MKSZ* 1937. 9. sz., 165. o.

[24] *Riedl Lajos:* Az 1918. június 15-i osztrák-magyar és az októberi olasz támadás. *MKSZ* 1937. 2. sz., 63. o.

[25] Uo. 69. o.

[26] Uo. 68. o.

[27] HL HFP 1918/1 182.

Katonai vonalon – tábornoki, tiszti, altiszti és legénységi szinten – kiválasztódott egy jól kiképzett, a tüzérségi gázlövésben, a gázlőszerek alkalmazásában járatos állomány. Technikai vonatkozásban pedig olyan alap lerakása történt meg, amely megfelelő bázist nyújtott a további kutatásokhoz.

A gázlőszerek az első világháború mintegy 26,5 millió sebesült és elesett katonájából hozzávetőlegesen 1,3 milliós veszteséget okoztak. Bár természetesen ez is tragikusan nagy, ám az összes veszteségnek csak kb. 5 %-át teszi ki.[28]

A tüzérség vegyi lövedékei a két háború közötti időszakban

Az első világháborút követő években a vegyi harcanyagok továbbra is a politikai döntéshozók és a katonai vezetők kezében maradtak, mint bármikor bevethető harceszközök. A háborúban alkalmazott vegyületek továbbfejlesztése tovább folyt a már kiépített ipari és elméleti bázison. A potenciális célba juttató eszközök közül változatlanul a tüzérségi lövedékek kaptak elsődleges szerepet, de a katonai repülés fejlődésével összhangban – új lehetséges irányként – megjelent a légi permetezés, illetve a repülőbombák speciális alkalmazásának lehetősége is.

A nagyhatalmak mindegyike fontosnak tartotta a vegyi harcanyagok és ezen belül a tüzérség vegyi lövedékeinek mennyiségi és minőségi fejlesztését. Németország készletei – az ipari kapacitás növelésével párhuzamosan – folyamatosan emelkedtek. Anglia már 1920-ban egyértelműen a vegyi harcanyagok továbbgyártása mellett foglalt állást,[29] sőt 1923-ban nyolcvanezer fontot költött gázkísérleti célokra.[30] Az Egyesült Államok edgewoodi kísérleti telepén az 1920-as évek elején 1200 vegyész dolgozott és állított elő gázokat és tüzérségi gázlövedékeket.[31]

Természetesen a Magyarországot körülvevő – részben ellenséges – államok is megpróbálták tartani a fejlődés ütemét. A fejlett iparral rendelkező Csehszlovákia vegyipari bázisain[32] – elsősorban az egykor a Monarchia tüzérségének is szállító Aussig művekre és Kolínra alapozva – képes volt nagy mennyiségű vegyi töltet előállítására.[33] 1932-ben nagy készletekkel rendelkeztek saját gyártású, illetve még háborús tüzérségi vegyi lövedékekből, sőt 2 000 db-ot Japánba is exportáltak.[34] A francia támogatást élvező Románia jórészt még háborús gyártású – és ezért kevéssé megbízható – orosz és francia tüzérségi vegyi lövedékekkel rendelkezett, de 1926-ban – főleg ingerlő és hólyaghúzó harcanyag-

[28] *Kovarcz Zoltán:* A vegyi harc. HM 1942., 4. o. Természetesen ebbe beleértendő minden gázharc-eljárás (gázfúvás, gázvetők) által okozott veszteség is. Ugyanakkor pl. az angol hadsereg gázveszteségeinek 90 %-át (!) tüzérségi gázlövedékek okozták. *MKSZ* 1928. 1. szám,175. o.]

[29] *Ginzery Sándor:* A vegyi háború és annak jövője. *Magyar Katonai Közlöny,* 1926. 283. o. (A továbbiakban: *Ginzery MKK)*

[30] HL HTI Tájékoztató kivonatok külföldi katonai folyóiratokból 1924–25. 1. o.

[31] *Ginzery MKK* 1926. 284. o.

[32] Csehszlovákiában 1931-ben 370 kisebb-nagyobb vegyipari üzem létezett, amelyek bármikor bevonhatók voltak a haditermelésbe.

[33] HL VKF 2.oszt. 1931/123 013.

[34] Uo. 1932/120 505.

gal – megindult a saját gyártásuk is.[35] 1928-ban mintegy 200 000 db-os, 8 cm-es űrméretű vegyi töltetű tüzérségi lőszerkészlettel rendelkezett.[36] A magyar katonai felderítés 1931-ben jelezte, hogy Jugoszlávia önállóan képes yperit és foszgén gyártására és töltésére.[37]

Ebben a tágabb és szűkebb környezetben Magyarország nem hogy fejleszteni, de lépést tartani sem tudott, hiszen keményen sújtották a trianoni békediktátum katonai határozványai, illetve az azokból adódó szoros katonai ellenőrzés és elszigeteltség. Már 1919-ben megkezdődött a gyártási kapacitás felszámolása. Az újpesti Chinoin és a pestszentlőrinci lőszergyár telepein több vagon töltőanyagot semmisítettek meg.[38] Ezen felül eladtak – a polgári termelésben is hasznosítható – mintegy 147 tonna ciánnátriumot és folyékony brómot.[39] A töltött, de fel nem használt gázlövedékeket szétszerelték, vagy elásták. Így 1921-ben az Ostffyasszonyfán lévő katonai táborhoz tartozó területen, illetve a Sárvár melletti, úgynevezett Tilos-erdőben óriási mennyiségű vegyi lövedéket süllyesztettek a talajba a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság jelenlétében.[40]

Az 1920. június 4-én aláírt békediktátum katonai rendelkezései V. fejezetének 119. cikke kimondta:[41]

„Minthogy lángvetőket, fojtó, mérgező, vagy hasonló gázokat, valamint ezekkel rokon folyadékokat, anyagokat és eljárásokat használni nem szabad, azoknak előállítása Magyarországon és behozatala Magyarországba szigorúan tilos."

Ennek megfelelően nem maradt más lehetőség, mint a rejtett, a lehetőségekhez alkalmazkodó lépések megtétele.

1920 szeptemberében értekezletet hívtak össze a Honvédelmi Minisztérium 25/b. osztályán (a HM anyagi ügyekkel és beszerzésekkel foglalkozó osztálya 1920-21-ben, de hozzá tartozott a tüzérségi fegyverzet és lőszer is) a tüzérség vegyi lövedékeinek ügyében.[42]

Felépítésre várt egy kísérleti laboratórium, egy kísérleti gyár és legalább egy szerelő és töltő üzem. Ezen felül meg kellett határozni az alkalmazás új alapjait is.

[35] HL VKF 2. oszt. 1928/22 733. T.

[36] Uo.

[37] Uo. 1931/19 223.

[38] OL Z 548. 70.t.

[39] Uo. Hadügyi Népbiztosság

[40] Az eset későbbi bonyodalmak alapja lett, ugyanis 1923-ban az Ellenőrző Bizottság azt feltételezte, hogy az elásott lövedékek egy része „rejtett" anyag és ezért annak teljes megsemmisítését szorgalmazta. Hónapokig tartó diplomáciai levélváltások után a gázlövedékeket megsemmisítették, de még 1933 tavaszán is találtak kifogástalan állapotban levő, valószínűleg nem magyar eredetű, xililbromiddal töltött lövedékeket. HL VKF 1933. 1. o./ 105 466/eln.

[41] OL Z 402. 11. cs. 709.

[42] HL TÜF 1920/1 533. kt.

Az előkészítés időszaka

1925-től indultak meg az előkészítő, elméleti munkálatok – első lépésben egy gázkísérleti laboratórium felállítása, mely 1928-ban Budapesten épült fel.[43] A további fejlesztés előtt két lehetséges út állt. Német, vagy olasz forrásból beszerezni a harcgázgyártás korszerű technológiáját, vagy alapanyagait. A második potenciális megoldás, a teljesen hazai gyártás, külföldi segítség nélkül nem volt kivitelezhető. Bár a Chinoin gyár (világháborús gyártási tapasztalataira alapozva) 1926-ban tett ajánlatot a gyártás kiépítésére, de azt a HM anyagi okok miatt és a gyár cseh érdekeltségére hivatkozva nem fogadta el.[44] 1930-tól a Honvédelmi Minisztérium mindkét említett külföldi partnert bevonta a vegyi tüzérségi lövedékek kísérleteinek folytatásába. A németektől, az akkor 15 éves kutatás elméleti eredményein felül, a gázkísérleti laboratórium egy tartálynyi (225 kg) oxolt[45] vásárolt 1935 birodalmi márka (RM) értékben.[46] Ezzel az anyaggal kezdték meg a mustárgáz-kísérleteket.

Ezzel párhuzamosan működött az olasz–magyar fegyverzeti bizottság[47] kémiai albizottsága, amely a tüzérségi albizottság mellett intenzíven foglalkozott a vegyi harcanyagok és lövedékek előállításának lehetőségeivel. 1931-től, a kezdeti bizalmatlanságok ellenére, a továbbiakban az „olasz vonal" látszott megoldásnak.[48]

1932 októberében egy, a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka (HFP) által vezetett magas szintű értekezleten a honvéd vezérkar főnöke (VKF) a M. Kir. Haditechnikai Intézet vezetőjével egyetértésben megállapította, hogy a tüzérség lövedékei között helye van a gázlövedékeknek is. „Elsősorban egy töltőállomás felállítása volna végrehajtandó, de addig is a kísérleteket 10 cm és 15 cm-es űrméretekkel kell folytatni."[49]

Az olasz–magyar kémiai albizottság titkos tárgyalásai során 1934 őszén a magyar küldöttség tagjai megtekintettek egy harcgázüzemet és tárgyalások kezdődtek az esetleges magyarországi gyártásról is.[50] Ekkor már világosan látszott, hogy a harci gázok ipari léptékű gyártását a hadvezetés olasz segítséggel kívánja megoldani.

Az elméleti kérdések tisztázására és a gyakorlati előkészítésre a Haditechnikai Intézet IV. osztálya szakosodott.[51] Jelentős előrelépés volt a kutatásban, hogy az olaszok 1935

[43] Fővárosi Levéltár (FL). XI. 424. 16 cs. 3. o. A Mercur Műszaki és Vegyipari Rt. HTI-értékelése

[44] Uo. 5. o.

[45] Az oxol oldószer a mustárgázgyártás folyamatának a német eljárás szerint az utolsó előtti – még veszélytelen – terméke. A végső fázisban az oxol és sósavgáz egyesítéséből készül a mérgező harcanyag. Az oxol előnye, hogy veszélytelenül és hosszú ideig tárolható.

[46] HL HM 3. a. oszt. eln. 1932/100 576.

[47] Az 1927. évi olasz–magyar barátsági szerződés egyik folyományaként 1928-tól működött az olasz–magyar fegyverzeti bizottság amely a két vezérkar közötti tapasztalatcserét és fegyverzeti együttműködést koordinálta. Az operatív munka a különféle albizottságokban folyt.

[48] HL VKF 1. a. oszt. 1931/105 345.

[49] Uo. 1932/9 258. Hr.

[50] Tárgyalások a magyarországi gyártásról: HL VKF 1. a. oszt. eln. 1934/105 598.

[51] HL HM 3. a. oszt. eln. 1934/104 249.

végén átadták az – abesszin háborúra való felkészülést szolgáló – embereken végzett mustárgáz-kísérletek tapasztalatait a magyar fél számára.[52]

Az ipari kapacitás kiépítése és a gyártás beindítása

1936 elejére a hadvezetés megteremtette a nagyipari harcgázgyártás, valamint a tüzérség vegyi harcanyaggal töltött lövedékei előállításának és esetleges alkalmazásának elméleti alapjait. Ezért az év júliusában végzett szakértői vizsgálatok alapján[53] augusztusban elvégezték a harcgázokat előállító üzem területének kitűzését és megkezdték építését. Ezzel párhuzamosan olaszországi tanulmányútra küldték az üzemeltető mérnököket.[54]

Az üzem feladata a mustárgáz előállítása volt, német eljárás szerint, a Péti Nitrogéngyár Rt-től kapott oxolból,[55] továbbá a KLARK anyag gyártása olasz eljárással. Mindkét anyagot tüzérségi lövedékekbe, illetve kis részben (a mustárgázt) repülőbombákba töltötték. Az üzem a péti gyár tőszomszédságában, az úgynevezett Táborhelyen épült fel és 1937-ben kezdte meg a 25 napos próbagyártást, 60–70 t mustárgáz előállításával. A tervek szerint az 1938/39. költségvetési évtől kezdve 8 hadsereg-javadalmazásnyi (kb. 1440 t) mustárgázt kellett gyártani a tüzérség és a repülők részére.[56] Ezzel párhuzamosan 1938-tól a KLARK üzem működését is tervbe vették, kizárólag a tüzérségi lövedékek töltőanyagának előállítására. A lövedékek töltőanyagának problémája tehát 1938 végére megoldódni látszott.

A vegyi töltetű tüzérségi lövedékek gyártásának rendkívül összetett folyamata azonban még nem volt teljes. Hiányzott az utolsó fázis, a lövedékek töltését, végszerelését végző üzem és a speciális raktározási kapacitás megteremtése. Ezért 1939. január 30-án egy vezérkar főnöki értekezlet döntést hozott a – 300 000 pengő költséggel épülő – lövedéktöltő üzem felállításáról,[57] melynek napi kapacitását „M" lövedékből (mustár)- 2800 db-ra, „KI" lövedékből (KLARK) 1000 db-ra, repülő bombából 250 db-ra tervezték.[58]

A tervek szerint az üzemet a kincstár létesítette Nagynémetegyházán (Bicskétől 8 km-re északra) a már működő vegyiharcanyag-raktár mellett. Még az év folyamán el is kezdték az építkezés előkészítését.

A Haditechnikai Intézet részéről a lövedéktípusok kikísérletezése megtörtént, a rajzok rendelkezésre álltak, tehát semmi akadálya nem volt, hogy a Honvédelmi Minisztérium illetékes, 3 a osztálya[59] kiadja a felhívást és árajánlatokat kérjen a szóba jöhető szerelő üzemektől. A lövedéktestek, töltényhüvelyek, gyújtók és egyes alkatrészek gyártására,

[52] HL VKF 1. a. 1935/105 529.

[53] FL Mercur XI. 424. 16 cs. Jelentés a táborhelyi üzem tárgyában.

[54] Uo. Kémiai üzem, 1936.

[55] FL Mercur XI. 424. 2 cs. HM jelentések. A HTI jelentése, 3. o.

[56] HL VKF 1. a. oszt. 1937/2 813.

[57] Uo. 1939/3 246.

[58] Uo.

[59] A HM 3. a. osztály 1940-ig foglalkozott a tüzérségi anyag, közte a tüzérségi lőszer megrendelésével.

illetve szerelésére akkor –fővállalkozóként – három üzem volt képes. Elsősorban a már több mint négy évtizede működő csepeli Weiss Manfréd (WM) lőszerüzem, az állami tulajdonban volt diósgyőri MÁVAG és a Fémáru- Fegyver- és Gépgyár Rt. törökbálinti lőszerüzeme (FFG).

A tárgyalások során a WM nyerte el a teljes mennyiség gyártási jogát és azt 1939-40-ig, a szerződésnek megfelelően, le is szállította.[60]

Ezzel párhuzamosan, a Haditechnikai Intézet 1939. július 20-án a különleges lőkísérletekhez, „M" és „KI" anyaggal szerelt tüzérségi lőszereket igényelt, melyet a 3 a osztály – töltőanyag nélkül – ki is utalt a számára (összesen 70 db 10 cm-es 1933 M. „KI", 630 db 10 cm-es 1933 M. „M" és 260 db 15 cm-es 1933 M. „M" gránátot).

A gránátok ballisztikai vizsgálatához nem használtak „éles" harcanyagot. Az „álfolyadék" fajsúlya, sűrűsége, viszkozitása megegyezett az eredetivel, tökéletesen megfelelt a csőben, illetve a röppályán történő vizsgálatok követelményeinek. A becsapódás utáni hatásvizsgálathoz azonban kizárólag az eredeti harcanyag alkalmas, ezért azt későbbre halasztották.

1940. szeptember 9-én Nagynémetegyházán megkezdődött a tüzérségi lövedékek töltése.[61] A HM megrendelésére az FFG indította el a sorozatgyártást a 13. számú lőszerraktár melletti töltőüzemben.

A tömeggyártás pénzügyi hátterét, az 1938. március 5.-én deklarált győri program anyagi kerete képezte. Megkezdődött a „HUBA" hadrend első üteme, a „HUBA-I." részletes tervezése, majd a minőségileg javított „HUBA-I.A" került sorra, melyet 1940. március 1-jéig akartak végrehajtani.

A „HUBA-I." beszerzési cikkjegyzékén eredetileg 10 cm-es, 10,5 cm-es és 15 cm-es tarackokhoz terveztek KLARKkal és mustárgázzal töltött lövedékeket, mégpedig 21 400 db „KI" KLARK és 33 150 db „M3" mustárgázos, összesen 54 550 db vegyi tüzérségi lőszert.[62]

A módosított cikkjegyzéken azonban már összesen 72 000 db vegyi lőszer szerepel.

[60] OL WM Z 405. 9 cs. 67.

[61] HL HM 3. a. oszt. 1941/34 905.

[62] Uo. 3. c. oszt. eln. 1940/2 209.

3. sz. táblázat. Kivonat a „HUBA-I.A" beszerzési cikkjegyzékéből[63]

Lövegtípus	*Lőszer fajtája (db)*		*Irányár (Pengő)*		*Az 1939. évi hiányra sürgős (db)*	*1940. 03. 01.-re szükséges (db)*
	„M_3"	*„KI"*	*egységár*	*összesen:*		
1914 M. 10 cm	16 000		92	1 472 000	16 000 M_3	
(L/18.) tarack		11 000	92	1 012 000	11 000 KI	
1937 M. 10,5 cm	14 000		105	1 470 000		14 000 M_3
(L/28) tarack		8 000	95	760 000		8 000 KI
1931 M. 10,5 cm		500	125	62 500		500 KI
(L/50) ágyú	–	–	–	–	–	–
1914/1939 M. 15	10 000		200	2 000 000	1 000 M_3	
cm (L/18) tarack		7 000	200	1 400 000	7 000 KI	
1931 M. 15 cm	3 000		200	600 000	3 000 M_3	
(L/24) tarack		2 500	200	500 000	2 500 KI	
Összesen:	*43 000*	*29 000*	–	*9 266 000*	*49 500*	*22 500*

A jegyzék szerinti vegyi töltetű gránátok az összes lőszer (páncéltörő ágyú, aknavető, géppuska, puska, stb.) 81 229 000[64] pengő értékének megközelítőleg 12 %-át tették ki. Elvi jelentősége azonban még ennél is nagyobb, mert ezzel az úgynevezett megindulási készlettel[65] megteremtették a hadsereg képességét a vegyi harcra. A kiépített gyártókapacitás bármikor lehetővé tette a vegyi lövedékek tömeggyártásának újbóli megindítását.

A cikkjegyzék szerint jóval több „M" gránátot rendeltek a töltőüzemtől, olyan M_3 anyaggal töltött lövedékeket, amelyek különösen alkalmasak a terep és a tartós védelmi építmények hosszabb idejű szennyezésére. Ez feltétlenül fontos abban az időszakban, amikor a hadvezetés az erődökkel teletűzdelt román Károly-vonal áttörésének lehetőségeit latolgatta.

A gránátok – vegyi töltet nélküli – elkészítése és szerelése a cikkjegyzéknek megfelelően (*3. sz. táblázat*) a WM csepeli lőszerüzemében történt,[66] a töltési munkálatok pedig Nagynémetegyházán folytatódtak.

1940 végétől az FFG Paládicspusztán (Szolnoktól 5 km-re északnyugatra) települt töltőüzeme és a 14. sz. vegyi lőszerraktár is megkezdte működését. A beszállítók megegyeztek az ábrán jelöltekkel.

[63] HL VKF 1. oszt. eln. 1939/4 248.

[64] Uo.

[65] A HM 3. a. osztályának megállapítása, hogy a gyártott mennyiség, az un. megindulási készlet – a gyártási kapacitás fenntartása mellett – elegendő a kezdeti hadműveletekhez.

[66] OL WM Z 405. 9 cs. 67.

5. sz. ábra. A gázgránátok gyártási vertikuma 1940-ben

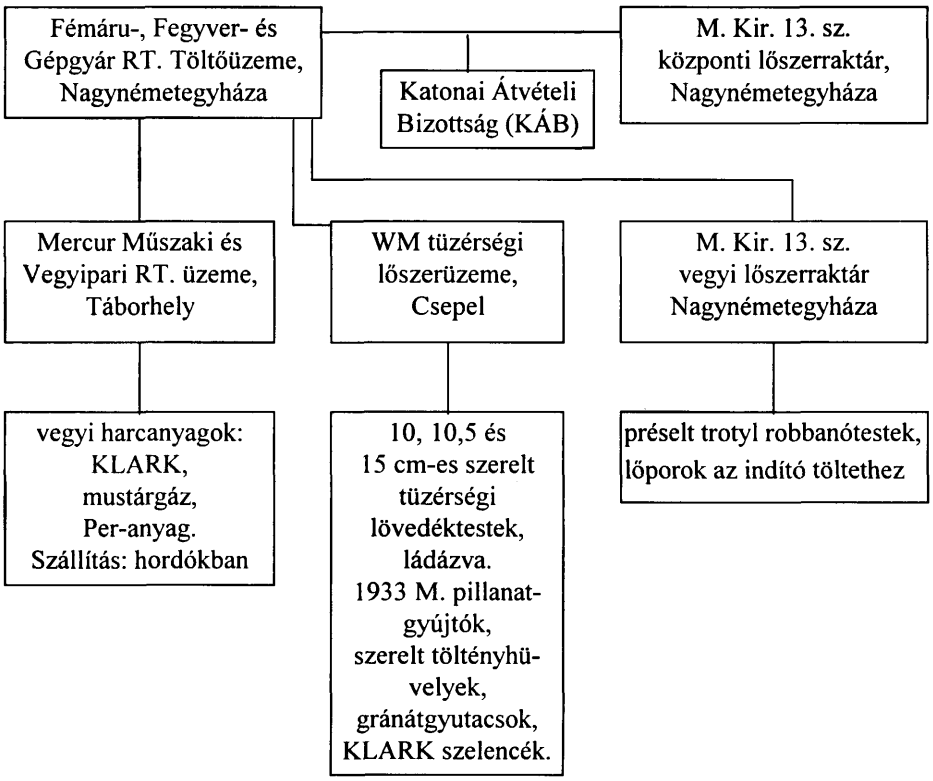

A töltési munkálatok a „KLARK" üzemben kezdődtek. A veszélytelenebb anyaggal kezdték a feladatot, mert a munkások és a vezetők gyakorlati tapasztalatok hiányában nem rendelkeztek megfelelő jártassággal. Egy töltősorral és tíz munkással indultak, majd fokozatosan munkába állították mind a négy gépsort és 1940 novemberére teljesítették a megindulási készlet töltését.[67]

Elkészült: 11 000 db 10 cm-es 1933 M. „KI." szelence 10 cm-es tarackhoz, 8 000 db 10,5 cm-es 1938/1933 M. „KI" szelence 10,5 cm-es tarackhoz, 500 db 10,5 cm-es 1933 M. „KI" szelence 10,5 cm-es ágyúhoz, 7 000 db 15 cm-es 1933 M „KI" szelence 15 cm-es fogatolt tarackhoz és 2 500 db 15 cm-es 1933 M „KI" szelence 15 cm-es gépvontatású tarackhoz, összesen 290 000 db „KI" szelence[68]

[67] HL HM eln. 3. c. oszt. 34 905.

[68] Uo.

6. sz. ábra.[72] *KLARK szelencék*

A töltéshez összesen 44,1 t KLARK anyagot használtak fel.[69] Az első sorozatok elkészítése során, természetesen, komoly tapasztalatokra tettek szert, amelyek alapját képezték egy – adott esetben nagy volumenű – sorozatgyártásnak. Megállapították, hogy egy átlagos munkanapot figyelembe véve, 10 órás munkaidővel számolva, kb. napi 600 szelence töltésére képesek. A vezérkar követelményét – a 24 órás munkanapra számolt 1000 db-os kapacitást[70] – messze túlszárnyalhatják, sőt a munkaszervezési és technikai hibák kiküszöbölésével akár a napi 2000–2500 db-os teljesítményt is elérhetik.[71]

A KLARK anyagot hevített, folyékony állapotban töltötték a szelencébe, majd később helyezték el a lövedéktestben. A szelence a vegyi harcanyagon kívül – középső, hengeres részében – helyet adott a robbanótesteknek is, melyeket csak az élesre szerelésnél helyeztek bele. (a 8. sz. ábrán baloldalt, a 10 cm-es 1933 M. szelence, jobboldalt, a 10,5 cm-es 1938/1933 M. szelence látható.) A gyártók minden esetben feltüntették a vegyi harcanyag típusát (K1), a gyártási sorozatot (8, ill. 11), az évszámot (1940) és a töltő cég nevét (FFG).

Az M_3 anyag töltése a másik üzemmel párhuzamosan, 1940. szeptember 24-én kezdődött. Három töltősoron először a 15 cm-es gránátokkal folytak a munkálatok. Átlagosan, napi 10 munkaórával és 65 munkással számolva, 1200 db – különböző űrméretű – lövedéket töltöttek. Így október végére elkészült a megindulási készlet a mustárgázgránátokból is,[73] szám szerint 15 190 db 10 cm-es 1933 M. „m" gránát 10 cm-es tarackhoz, 14 000 db 10,5 cm-es 1933 M. „m" gránát 10,5 cm-es tarackhoz, 9 680 db 15 cm-es 1933 M. „m" gránát 15 cm-es fogatolt tarackhoz és 3 000 db 15 cm-es 1933 M. „m" gránát 15 cm-es gépvontatású tarackhoz, összesen 41 870 db [74]

Ennél a gránáttípusnál a megszabott napi 2 800 db-os[75] teljesítmény tarthatónak látszott, de ezen felül a légierő részére tervbe vették napi 50 db 50 kg-os bomba töltését is. A megtöltött tüzérségi gránátokhoz 92,45 t M_3 anyagot vettek igénybe.[76]

[69] HL HM eln. 3. c. oszt. 34 905.

[70] HL VKF 1.oszt 1939/3 246.

[71] HL HM eln. 3. c. oszt. 34 905.

[72] Lőszer Ismertetés. F–123/3. III. rész. HM Budapest, 1941. 2. sz. ábra (a, b)

[73] HL HM eln. 3. c. oszt. 34 905.

[74] Uo.

[75] HL VKF 1. oszt. 1939/3 246.

A vegyi harcanyaggal végzett töltési munkálatok során jelentős volt a munkások egészségi károsodása (belélegzett gőzök, szivárgások, csöpögések). Az első sorozatok gyártása során 44 munkás szenvedett gázsérülést 76 esetben, közülük 5 kórházi ápolásra szorult.[77]

A nagynémetegyházi üzemen kívül – vele párhuzamosan – a 14. sz. központi lőszerraktár területén, Paládicspusztán felépítették a vegyi gránátok új raktárait és a töltőállomást. A honvédelmi miniszter parancsára 1940. október elsején kellett megkezdenie tevékenységét annak az alosztálynak, amely a vegyi lövedékekkel dolgozott.[78] Valószínűsíthető azonban, hogy a töltő üzem (amely szintén az FFG Rt.-hez tartozott) csak a hó végén került üzemkész állapotba.[79]

A vezérkar által tervezett megindulási készlet egyenlő volt egy tüzérségi gázlőszer hadsereg-javadalmazással.[80] A készletet a rendelkezésre álló lövegtípusok arányában gyártották és üteg-javadalmazásokban tárolták. A gázlőszerek esetleges alkalmazására – az első világháború tapasztalatának megfelelően – mindenképpen nagy tömegben kerülhetett volna sor. Ezért – és a biztonsági, valamint a titoktartási szempontokat is figyelembe véve – két (központi) lőszerraktárban, a 13-as és 14-es vegyi harcanyag raktárakban tárolták azokat.

A rendszeresített tüzérségi gázlőszerek

A gázlőszerek az akkori tipizálás szerint (a köd-lőszerek mellett) a különleges lőszerek kategóriájába tartoztak. Mindegyik típust a rendszeresített űrméreteknek megfelelő repeszgránátokból alakították ki. Ez egyrészt gazdaságossá tette a gyártást, másrészt nem igényelt külön fejlesztést és kísérleteket. A repeszgránát trotil töltete helyére részben a vegyi harcanyag, részben pedig a préselt robbanóanyagtestek kerültek. A lövedékeket a már jól bevált 1933 M. pillanatgyújtóval szerelték. A gyújtótípus nagy érzékenysége különösen megfelelt a gázlőszerek sajátosságainak. Biztosította a becsapódás utáni azonnali robbanást, megakadályozta, hogy a harcanyag kárba vesszen, eltűnjön a talajban.

Minden gránáttípus rendszeresítési éve 1939. Jelölésük: a piros lövedékfestéken 6 cm átmérőjű kék körben 2 cm magas „KI" jel, beütve. Csomagolásuk: tábori zöld lőszerládában 3–3 (a 15 cm-esnél egy–egy) db éles lőszer, a ládán kék felirat. Ballisztikai tulajdonságaik megegyeztek a hasonló repeszgránátokéval. A 10 cm-es és 15 cm-es gázgránátok – alakjuk és felépítésük megváltozása miatt – az első világháború KLARK gránátjaihoz képest több vegyi töltetet hordoztak. Az eltérés azonban nem volt jelentős.

---

[76] Az M_3 anyag a mustárgáz és a Per-anyag (más néven difoszgén) keverékét jelentette. A Per-anyag jelenléte segítette a harcgáz tapadását a szennyezett felületeken, illetve növelte az anyag légzőszervekre gyakorolt gőzhatását. HL HM eln. 3. c. oszt. 34 905.

[77] Uo.

[78] HL VKF 1. oszt. eln. 1940/3 576.

[79] HL HM 3. c. oszt. eln. 1940/63 631.

[80] Javadalmazás: a csapatok anyagi szükségleteinek meghatározására szolgáló ellátási–számvetési egység. Katonai Lexikon. Budapest, 1985., 301. o.

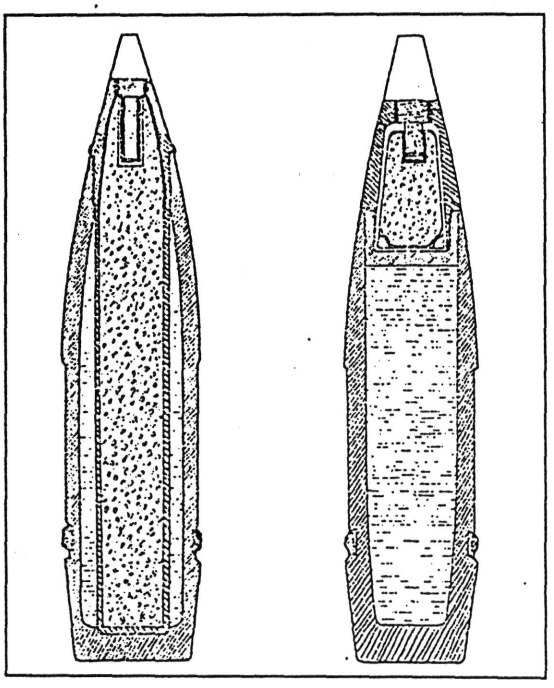

7. sz. ábra.[82] *15 cm 1933 M. „KI" gránátok (metszet)*

Lőtávolságban és hatóerőben viszont, részben a lövegek átalakítása miatt, lényeges változás történt az új lőszerek javára.

A 10 cm-es ill. a 10,5 cm-es „KI" gránátok elvi felépítése teljesen azonos. A gránáttestben a szerelt KLARK szelence helyezkedik el (a), amely kitölti a belső térfogatot. Ennek közepén húzódik a trotil robbanóanyag (b), tetején az 1933 M. pillanatgyújtóval (c). A KLARK anyag elhelyezése a szelence fala és a robbanótestek közötti részben történt (d), hogy a robbanás energiája a repeszdarabokkal együtt szórja szét a légtérben. A jelölések a töltetet (e), a gyártási sorozatot, évet (f) és a gyártó üzem jelét (g) mutatják.

4. sz. táblázat.[81] *A M. Kir. Honvédségben rendszeresített KLARK gránátok*

Típus	*A gránát harci súlya (kg)*	*A vegyi töltet súlya (kg)*	*A robbanóanyag súlya (kg)*
10 cm-es 1933 M. „KI" gránát	13,72	0,50	0,4676
10,5 cm-es 1933 M. „KI" gránát	17,6	0,94	0,5546
10,5 cm-es 1933/1938 M. „KI" gránát	14,96	0,69	0,5076
15 cm-es 1933 M. „KI" gránát	42,14	3,25	1,6665

A gránáttípusok rendszeresítési éve 1939. Jelölésük: a piros lövedéktesten 6 cm átmérőjű sárga kör, benne 2 cm magas „m" betű. Csomagolás: sárga feliratú tábori zöld lőszeresládában három–három (15 cm-esnél egy–egy) db éleslőszer. Jellegzetességük, hogy – ellentétben a KLARK lövedékekkel – a vegyi harcanyagot közvetlenül a gránáttestbe töltötték, a lövedék szájnyílásán (a gyújtó helyén) át, majd ólomgyűrűvel tömítették. Az első világháború mustárgáz-gránátjaihoz viszonyítva a vegyi harcanyag mennyiségében hasonló, a lőtávolságban és szórásban sokkal jobb képet kapunk. A hasonló, 1933 M. re-

[81] Lőszer Ismertetés. F–123/3. III. rész. HM Budapest, 1941. 71–75. o.

[82] Uo. 49. sz. ábra.

peszgránátokhoz képest átlag 1–2 h_{50}-nel[83] rövidebbre lőhetők, mert 3-5 %-al nehezebbek. Sajátosságuk az igen kicsi robbanóanyag töltet, ami csak éppen arra volt elég, hogy a gránáttestet megbontsa.

5. sz. táblázat.[84] A M. Kir. Honvédségben rendszeresített mustárgáz–gránátok

Típus	*A gránát harci súlya (kg)*	*A vegyi töltet súlya (kg)*	*A robbanóanyag súlya (kg)*
10 cm-es 1933 M. „m" gránát	14,062	0,89	0,0646
10,5 cm-es 1933/1938 M. „m" gránát	15,65	1,38	0,0646
15 cm-es 1933 M. „m" gránát	43,2	4,66	0,176

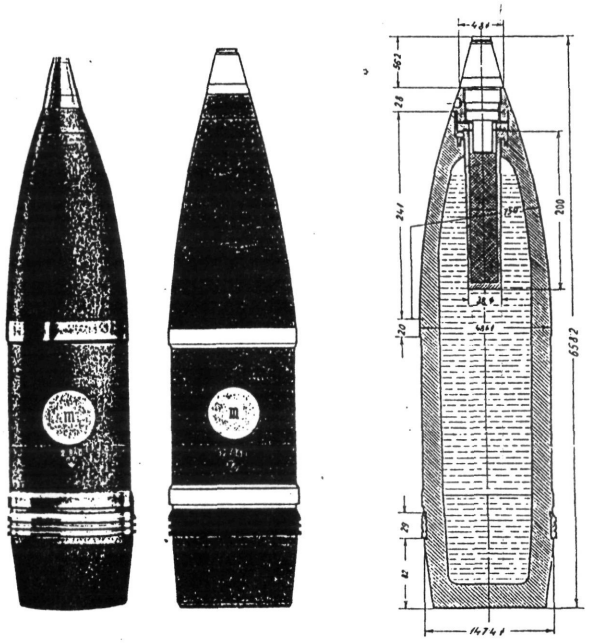

8. sz ábra.[85] 15 cm-es 1933 M. „m" gránátok[86] (metszet)

A 10 és 10,5 cm-es mustárgáz-gránátok csak méretezésben térnek el a fentiektől. A fal vastagság (a) megegyezik a hasonló űrméretű repeszgránátéval, űrtartalmának kb. 95%-át a harcanyag foglalja el (b). A maradék 5% a folyadék lövés közben jelentkező, hirtelen hőtágulásából származó térfogatnövekedésének biztosít helyet. A benyúló robbanópersely (c) préselt trotilból készült és csak közvetlenül a felhasználás előtt szerelték be az előre elkészített házba. Gyújtója az 1933 M. pillanatgyújtó (d). A gránátok jelölései (e, f, g) megegyeznek a 9. sz. ábrán szereplőkkel.

[83] A lövedék szórásából adódó érték, amely lőtávolságtól és a cső emelkedésétől, valamint az indítótöltet nagyságától függően változik. Javítási tényezőként használják.

[84] Lőszer Ismertetés. F–123/3. III. rész. HM Budapest, 1941. 78–80. o.

[85] Uo. 55. sz. ábra.

[86] Ideiglenes lőtáblázat a 10 cm 14/19 M. cs. könnyű tarack számára. F–287/cs. HM Budapest, 1941. 2. sz. melléklet.

Az 1930-as évek utolsó harmadában a nagyhatalmak intenzíven készültek a vegyi hadviselésre, s bár kisebb mértékben, de a Magyarország környezetében elhelyezkedő államok is részt vettek ebben a versenyben. 1939-ben Franciaország 5 190 tonna, Anglia 10 000 tonna, Németország pedig 9 155 tonna klórgázt termelt havonta.[87] A felkészülésben a Szovjetunió sem maradt el, 1933-ban havi 3 300 tonna vegyi harcanyagot gyártott[88] (ekkor még német gyakorlati és technikai segítséggel!).

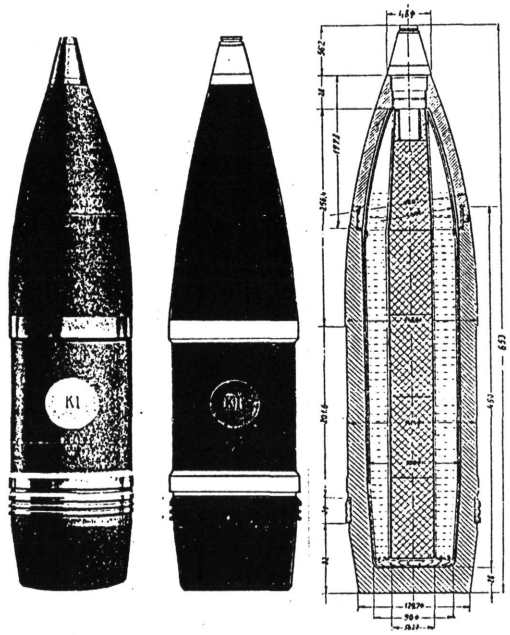

9. sz. ábra.[90] *Német gázlövedékek*
Bal oldalon: német 10 cm-es, KLARK anyaggal töltött, 1938 M. vegyi repeszgránát.
Jobb oldalon: német 10 cm-es 1939 M. mustárgáz-gránát, fejrészében robbanó, alsó részében vegyi harcanyaggal.

1940-ben már egyértelműen a német Wehrmacht volt a legfelkészültebb, áprilisban 225 000 db nehéz és 797 000 könnyű táboritarack-gránátot raktároztak mustárgáz, KLARK és más vegyi töltettel. 1942-re 836 900 nehéz, továbbá 1 690 700 könnyű és közepes vegyi gránátot halmoztak fel.[89]

1939–40-ben szomszédos – potenciálisan ellenséges – országok közül a Szovjetunió, Románia és Csehszlovákia tüzérsége vegyi készültség tekintetében jóval meghaladta a magyar tüzérséget. A Szovjetunió nagy mennyiségben tárolt még az első világháborúban gyártott foszgén- és ingerlő hatású tüzérségi gránátokat. A két háború között felhalmozott gránátok foszgént, lewisitet, yperitet, brómacetont és KLARKot tartalmaztak; a közepes és könnyű tüzérség standard űrméretei – 76 mm, 122 mm, 152 mm –számára készítették őket.[91]

Romániában – a felderítési adatok tanúsága szerint – a bukaresti Katonai Vegyi Kísérleti Intézet irányításával négy vegyi harcanyagot gyártó üzem

[87] *Olaf Groehler:* A néma halál. Budapest,1983. 146. o. A klórgázgyártás a harcgázgyártás alapja.

[88] HL VKF 1. oszt. eln. 1939/3 154.

[89] *Olaf Groehler:* i. m. 198. o.

[90] *Waffen-Revue,* 1992 február, 124. o.

[91] HL VKF 1. oszt. 1939/5 154.

ontotta az ingerlő, fojtó és hólyaghúzó hatású vegyületeket. Két töltő állomás, a Vegyipari Rt. valea calugarească-i és a Katonai Pyrotechnikai Intézet bukaresti gyára végezte a gránátok végleges szerelését,[92] legkevesebb havi 50–60 ezer db-os kapacitással.[93] Csehszlovákia – a magyar honvéd vezérkar főnöke szerint – már 1936-ban maximálisan felkészült a gázgránátok alkalmazására.[94] Kidolgozott, elméleti és gyakorlati kísérleteken alapuló szabályzattal rendelkezett, az úgynevezett gázlövési utasítással.

Az utasítás szerint, a hadsereg három alapvető repeszhatású gázlőszer-típussal rendelkezett, ezek:

„Tr Y" –yperittel töltve, melynek hatása legkevesebb 6 óráig tart,

„Tr A" –szilárd arzénvegyülettel töltött gránát, néhány perces ingerlő hatással,

„Tr C" –klóracetonfenollal töltve, hatása a robbanófelleggel eloszlik.

A repeszhatás nélküli, klasszikus gázlőszerek kategóriájában:

„POP" – foszgén, difoszgén tartalmú,

„POT" – brómvegyülettel és

„PZT" – yperit anyaggal töltött lövedékekkel számoltak.[95]

A csehszlovák vezérkar tervei szerint 1935-től kezdve évi 36 000 db vegyi tüzérségi lőszert kellett gyártani és tárolni.[96]

Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a három utóbbi szomszédos ország adatait a magyar felderítés szerezte be és a hadvezetés ezen információk birtokában tette meg a már ismert lépéseket és rendszeresítette a tüzérségi gázgránátokat.

A tüzérség gázlövedékeinek elvi alkalmazási alapja, a szabályzat

Bármely típusú tüzérségi lőszerharci alkalmazásának alapját – így a vegyi harcanyaggal töltött lövedékekét is – a különféle tüzérségi lőutasítások, segédletek, valamint a harcszabályzatok adják. Ezek kidolgozása többnyire a háborús tapasztalatok figyelembe vételével, az elméleti számítások, laboratóriumi kísérletek, harcászati gyakorlatok tapasztalatainak feldolgozásával, illetve kísérleti lövészetek eredményeinek értékelésével történik. Ez utóbbi a folyamat legfontosabb eleme, mert a gyakorlatban is eldöntheti a feltételezések helyességét, igazolhatja, vagy éppen felboríthatja az addigi elgondolásokat.

A M. Kir. Honvédség vegyi tüzérségi lőszereinek a szabályzatokban való megjelenése hűen tükrözi a fejlődés lépcsőit.

Az első világháborút követő első, 1920-ban kiadott tüzérségi lőszabályzatban – a politikai-katonai helyzetnek megfelelően – egy szó sem esik a gázlőszerekről.[97] Az 1926-

[92] HL VKF 1. oszt. 1939/3 526.

[93] HL VKF hdm. csf. 1940/600.

[94] HL VKF 1. oszt. eln. 1936/2 018.

[95] Uo.

[96] HL VKF 2. oszt. eln. 1932/123 183. 107. o.

[97] Lövőszabályzat a M. kir. tábori tüzérség számára. Budapest, 1920.

ban datált tüzérségi lőutasítás már szentel néhány sort a vegyiharc lövedékeinek, de csak úgy ejt róluk szót, mint amelyek a „korszerű hadseregekben" léteznek.[98] A lőutasítás további fejezeteiben, rendkívül óvatos, árnyalt fogalmazásban már részletesen leírják a gázlövedékek alkalmazási lehetőségeit. A szabályzat vonatkozó pontjaiban – érthetően – kizárólag háborús adatok szerepelnek.[99]

A sorrendben következő – 1939-ben kiadott – tüzérségi lőutasítás egyrészt a szigorú titoktartás miatt, másrészt az új adatok hiányában nem említi a gázlövedékeket a különleges lövedékek között.[100] Az utasítás kiadásakor ugyanis még nem történt meg a vegyiharc lövedékek ballisztikai és hatásvizsgálata. Rendelkezésre állt ugyan egy 1936-ban kiadott és 1938-ban helyesbített – a fenti utasítás titkos mellékleteként szereplő – „Gázlövés" című rendelkezés, de az már akkor elavult adatokat tartalmazott.[101]

A gázlövedékek sorozatgyártására kiadott megrendelés és a tervezett alkalmazás szükségessé tette az új típusú KLARK, illetve mustárgáz-gránátok hatáskísérleteinek lefolytatását. A hatásvizsgálatok eredményeinek hasznosításáról az 1940. június 22-én összehívott, Náday István altábornagy által vezetett értekezlet döntött. A kísérletek az 1939 M. KLARK lövedékekről a következőket állapították meg:

– A KLARK lövés alkalmazható az ellenség gázálarc alá kényszerítésére, egyszersmind annak zavarására, esetleg kisebb veszteségokozásra.

– Erődök elleni alkalmazása kizárólag zavarási céllal javasolt. Nagyobb gázkoncentrációt nem értek el.

– A szélsebesség igen erősen befolyásolta az elérhető hatást: 6–9 m/sec sebesség között a lőszermennyiséget 50 %-kal növelni kellett, e fölött az adatok nem értékelhetők.

– A mustárgáz-kísérletek megmutatták, hogy a harcanyag csepphatása (bőrfertőzés) és gázhatása (belégzés) egyaránt jelentős. Ez azt jelenti, hogy a fedezékben (erődben) tartózkodó ellenség is harcképtelenné válhat. A kísérletek szerint lefogásnál (jelentős veszteségokozás viszonylag nagyobb lőszerfelhasználással) az élőerő 75 %-át, zavarásnál pedig 30 %-át érhetik cseppek. A melegebb idő növelheti a gőzhatást.[102] Megállapították, hogy a mustárgáz-gránát, erődök ellen igen hatásos lehet. Nagy előnye, hogy a terepen való tartós megmaradásánál fogva egy időben viszonylag kevés tüzérségi eszközt igényel, az erődök egymás után is lefoghatók.[103]

[98] Tüzérségi lőutasítás. 1. füzet. Alapfogalmak. 70 o., 71. pont. M. Kir. Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 1926.

[99] Uo. 3. füzet, 90–92. o.

[100] Tábori tüzérség lőutasítása. 1. füzet. 23. o.

[101] HL VKF 1. oszt. eln. 1940/5 913.

[102] Uo. 4 018.

[103] A honvédség tüzérségére nézve ez igen kedvező eredmény, hiszen a hadsereg szervezése és a háború folyamán mindvégig rendkívül nagy gondot jelentett a megfelelő számú tüzércsoport létrehozása, vagyis a löveg mindig kevesebb volt a kelleténél. Az erődök elleni pozitív hatás pedig önbizalmat adhatott a román erődrendszer elleni hadműveletekhez.

A kísérletek eredményeként, a vezérkar főnöke kiadta a tábori tüzérség lőutasításának titkos,a gázlövést tartalmazó mellékletét.[104] A segédlet már az új lőszerek nagyobb hatásával számolt.

6. sz. táblázat.[105] Lőszerszükséglet 1 hektár területre 1926-ban és 1939-ben. Összehasonlító táblázat.

	Gázegység		*Gránát űrmérete*		
			8 cm	*10 cm, 10,5 cm*	*15 cm*
1926	minden töltetre	(közepes érték) 1 gázegység	360 db	150 db	75 db
1939	KI	lassú bénító tűz (zavarás) 1 gázegység	–	40	20
		élénk bénító tűz (fokozatos zavarás) 2 gázegység	–	80 db	40 db
	M_3	lassú bénító tűz (zavarás) 1 gázegység	–	30 db	15 db
		igen élénk bénító tűz (lefogás) 2 gázegység	–	60 db	30 db

Az 1926-os (első világháborús) tapasztalati értékek lényegesen nagyobbak, mint az új lövedékek felhasználási mutatói. Ennek oka, hogy az 1939-ben rendszeresített vegyi harcanyag töltetek lényegesen hatásosabbak, illetve – a lövegek és az indítótöltetek fejlődésének is köszönhetően – a lövedékek szórásképei kedvezőbbek. Az 1926-os táblázat ugyanakkor még nagyobb veszteségokozással számolt és erre aránytalanul több lőszert áldozott.

A nagyon fontos és az – 1940-ben kulcskérdésként kezelt – erődök elleni harc egyik összetevőjeként vették figyelembe a gázgránátokat is. A következtetések szerint a táblázatban feltüntetett gázegységek hatszorosát tervezték 10 cm-es, négyszeresét pedig 15 cm-es űrméretű lövegekkel.[106]

1940-re már minden készen állott az esetleges alkalmazás elrendelésére. Kiépült az ipari háttér, megteremtették a sorozatgyártás feltételeit, rendelkezésre állt a megindulási készlet, mindezzel párhuzamosan pedig kialakították az elméleti alapokat is. A tüzér csapatokat ellátták az új gázgránátokhoz alkalmazható lőtáblázatokkal és utasításokkal.

A második világháború időszaka

A háború alatt vegyi fegyverek bevetésére egyik fél részéről sem került sor. Bár többször is elérhető közelségbe került, szinte a küszöbön állt – például a Wehrmacht parancsnoki állománya a Szovjetunióban 1941–42-ben rendelkezett a gázgránátok alkalmazására vonatkozó tüzérségi utasításokkal – ám senki nem vállalta az esetleges eszkalálódás következményeit.

[104] HL VKF 1.oszt. eln. 1940/5 913.

[105] Uo. 1940/4 018. 4. o.; Tüzérségi lőutasítás.. i.m. 1926., 91. o.

[106] Műszaki Erődharc. M. Kir. HM Budapest, 1942. 1. füzet, 1. sz. melléklet, 32. o.

A magyar hadvezetés 1941–44 közötti lépései – a gázgránátok vonatkozásában – nehezen követhetők nyomon. Nagyon kevés a forrásanyag és többnyire csak utalásokkal lehet találkozni. Az azonban biztosnak látszik, hogy a gyártóipar és a hadsereg mindvégig megőrizte az 1940-ben elért szintet és készültséget. 1942 júniusában, a vezérkar műszaki osztályának vezetője – válaszul a német katonai attasé átiratára – közölte, hogy a 2. hadsereg számára vegyi harcanyaggal töltött tüzérségi lőszert nem szállítottak ki, a lőszerek továbbra is a 13-as és 14-es központi raktárakban vannak és csak a német vezetőséggel teljes összhangban kerülnek szállításra.[107]

Az 1943-ban végzett lőszerraktári ellenőrzések során a raktárakban még fellelhetők voltak gázgránátok, a vegyi harcanyaggyártó üzem pedig, ha szakaszosan is, de termelt. 1943 áprilistól júniusig 160 tonna mustárgázt gyártottak,[108] amely elvben 70–80 ezer lövedék töltésére volt elegendő, de nem valószínű, hogy a töltést végre is hajtották.

Az üzem 1943 szeptemberétől 1944 nyaráig újabb kb. 800 t harcanyagrendelést várt a HM-től,[109] és ebből 1944 május közepéig 350 tonna mustárgázt le is gyártott.[110]

Semmilyen megbízható adat nem áll rendelkezésemre arra vonatkozólag, hogy ez a – hazai viszonylatban – jelentős harcanyagmennyiség hol került további felhasználásra, vagy raktározásra. Valószínűnek látszik, hogy a központi raktárakban, hordókban tárolták. Logikusnak tűnik, hogy – felhasználás hiányában – több gázgránátot a háború folyamán nem töltöttek.

A ködlövedékek

A tüzérség ködlövedékei az ellenség tűzeszközeinek, figyelőinek vakítására és a saját csapatok manővereinek, helyének leplezésére szolgálnak.

A köddel, füsttel való álcázás régi módszer, de a tüzérség ilyen célú igénybe vételére csak az első világháború folyamán került sor. A nyugati arcvonalon a franciák és a németek 1917–18-ban több alkalommal is sikeresen alkalmazták a ködlövedékeket, de a Monarchiában használatuk nem volt általános.[111] Feltételezésem szerint a magyar tüzérség ilyen fajta lövedékkel az első világháború során nem is rendelkezett. Erre utalnak a magyarországi lőszergyárak gyártási kimutatásai, valamint az 1914 és 1918 között kiadott tüzérségi szabályzatok, melyekben nem szerepelnek ködlövedékek.

A fentiek következménye, hogy az 1920-ban kiadott magyar tüzérségi lövőszabályzat sem említi a ködlövedékeket.[112] Először 1926-ban, a módosított lőutasításban foglalkoznak behatóbban a ködösítési feladatokkal, de természetesen – saját ködlövedék hiányában – kizárólag a háborús, külföldi adatokra támaszkodva.[113]

[107] HL HM b. oszt. eln. 1942/36 017. alap és ikt.

[108] FL Mercur Műszaki és Vegyipari Rt. XI. 424. 3 cs. Jelentés, 1943. 07.

[109] Uo.

[110] Uo. Jelentés, 1944. 05.

[111] Tüzérségi lőszerek. Segédlet. Honvédelmi Minisztérium, 1951. 261. o.

[112] Lövőszabályzat, 1920.

[113] Tüzérségi lőutasítás, 1926.

A ködlövedékek megteremtésében – hasonlóan a vegyi lövedékekhez – fontos szerepet kapott a táborhelyi vegyipari bázis és a lőszerüzemek. A ködlövedék-kísérletek és gyártásuk megkezdése a vegyi lövedékekével párhuzamosan folyt. Ez azért is célszerű volt, mert a könnyű és közepes tüzérség ködlövedékeinek szerkezeti felépítése – a töltőanyag kivételével – teljesen megegyezett a mustár-gránátokéval (*10. sz. ábra,*): a gyártás alapját szintén az 1933 M. repeszgránátok képezték. Töltőanyagként úgynevezett háromoxidos ként alkalmaztak, melyet folyékony állapotban helyeztek el a lövedékben. A gránát fala a célba csapódáskor – a robbanóanyag hatására – megrepedt és a ködképző anyag a levegővel keveredve ködfelleget alkotott.

Ködlövedékek csak 1940 végétől álltak a tüzérség rendelkezésére. A VKF 1938-as megbízása szerint a HTI 1940 augusztusában fejezte be a ködlövés hatáskísérleteit.[114] Az eredményeket kiértékelve 1941-ben bocsátottak a tüzér csapatok rendelkezésére ködlövési utasítást, mely az érvényben lévő tüzérségi lőutasítást egészítette ki.[115]

A ködlövés, mint a gázlövés, rendkívül időjárásfüggő és eredményességét a terep is jelentősen befolyásolja. A szélirány meghatározza a képződött ködfelhő terjedését, a szélsebesség pedig a lőszerfelhasználásra van hatással. A levegő páratartama, a felszálló légmozgások, a növényzet, a terep minősége egyaránt fontos tényezőként szerepel. Mindezek miatt a ködlövedékek alkalmazása erősen korlátozott volt és nagy körültekintést igényelt.

7. sz. táblázat. A ködlövés lőszerszükséglete 100 m széles ködfüggöny létrehozásához. Összehasonlító táblázat.[116]

Űrméret		*Szükséges ködgránát*	
		ködképzés-hez (db)	*fenntartáshoz (db/perc)*
Számított adatok	10 cm (10,5 cm)	20–25	4–6
	15 cm	4–6	1–2
Kísérleti adatok	10 cm (10,5 cm)	20	20
	15 cm	10	10

A számított értékek az első világháború külföldi adataira épültek, a kísérleti adatok pedig a HTI ködlövési hatáskísérletein alapultak. A ködfüggöny megbízható fenntartásához a kísérletek maximális felhasználást vettek figyelembe, tehát szélsőséges időjárási viszonyokat. Optimális esetben a kísérleti értékek megközelítették a számítottakat. A különbség a ködfal leplező képességéből adódik, vagyis a kísérletek során, a csapatok biztonsága érdekében, tökéletes ködösítésre törekedtek. A magyar tüzérségnél a ködlö-

[114] HL VKF 1. oszt. 1940/4 438.

[115] Uo. 1941/6 909.

[116] A számított adatok: Tábori tüzérség lőutasítása. 1. Füzet. Budapest, 1939. 11. Melléklet, 5. o. A kísérleti értékek: HL VKF 1. oszt. 6 909., Segédlet, ködlövés

vedékeket 10 cm, 10,5 cm és 15 cm űrméretű lövegekhez rendszeresítették, mint különleges lövedéket. Az ütegek lőszerjavadalmazásában e lőszertípus nem szerepelt, a hadosztályok a feladat függvényében igényelték.[117] A ködösítés a tüzérség részéről nagyon komoly lőszerfelhasználást igényelt, ezért – feltételezhetően –ritkán kerülhetett rá sor. A rendelkezésemre álló háborús dokumentumok szerint a ködlövedékeket, kihasználva a jó megfigyelhetőséget, főleg célmegjelölésre, illetve a célok belövésére alkalmazták.[118]

A M. Kir. Honvédségben különleges tüzérségi lőszerként más lőszerfajtát nem rendszeresítettek, de ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy esetlegesen felhasználtak – a németektől kapott – egyéb lőszereket.

Összefoglalás, következtetések

A tüzérségi gázlövedékek –ide értve az összes vegyi harcanyaggal töltött lövedéket – az első világháború elején kerültek tömeges alkalmazásra. A kezdeti néhány, nem túl sikeres vállalkozástól eltekintve, főleg a háború utolsó éveiben, meghatározó elemekké váltak a tüzérség lőszerei között. Ennek megfelelően a Monarchia is egyre nagyobb számban alkalmazott gázgránátokat. Megkezdték a tömeggyártást és fokozatosan rendszerbe állították az egyre hatásosabb harcanyaggal szerelt lövedékeket. A Monarchia érdekeit szem előtt tartva Magyarországon is kiépült – a hadiipari kvótának megfelelő – ipari háttér és beszállítói kapacitás. Az ország képessé vált a gázgránátok önálló előállítására. Ugyanakkor a honvéd tüzérség megfelelő tapasztalatokra tett szert (főleg az olasz arcvonalon) az alkalmazást illetően.

A háborúban rendszeresített gázlövedékek mindegyikét a már korábban is rendelkezésre állt, megfelelő űrméretű repeszgránátokból alakították át, közel azonos ballisztikai paraméterekkel. Kialakították, azokat a lövedéktípusokat, amelyek később is alapját képezték a további fejlesztéseknek. A gázlövedékek harci alkalmazása szerves részét képezte a tüzérségi tűz tervezésének.

A honvédségben a trianoni békediktátum korlátozásai miatt a gázlőszerek tárgyában is felvetődött a hogyan tovább kérdése. Az ipari hátteret leépítették, a gázgránátok birtoklásáról még elviekben sem lehetett szó. Ugyanakkor a kisantant államok nemcsak megtartották készleteiket, hanem újabb gázlövedékek tízezreit állították elő, mindezt a nemzetközi szerződések (Hága – 1899, Genf – 1925) ellenére.

A hadvezetés már az 1920-as évek közepén elhatározta a tüzérség vegyi lövedékeinek újbóli rendszeresítését, a megsemmisített és leszerelt gránátok pótlását. A kezdeti lépések azonban nem történhettek saját forrásból. A Péti Nitrogéngyár Rt. felépítése már a rejtett vegyipar fejlesztésének jegyében valósult meg, de a továbbiakban német és olasz cégeket vontak be a kapacitás kialakításába. Az olasz–magyar katonai együttműködés különösen ezen a téren volt gyümölcsöző.

1938-ban a teljesen nyíltan megindult „HUBA–I." beszerzési program magában foglalta a tüzérségi gázgránátok megrendeléseit is. 1940-re a hadvezetés már rendelkezett a

[117] *Morvay Zoltán* ezredes: Ködlövés. *MKSZ* 1944. 1. szám, 308. o.

[118] HL Tüzéralakulatok. II. 36 d. 1 537–1 545.

megindulási készlettel, a működő gyártó háttérrel és a tüzérség is kész volt az esetleges alkalmazásra.

A gázgránátok szerkezeti felépítése lényegesen egyszerűbb és egyben korszerűbb volt az első világháborúban használatosakénál. Hatásosságuk is lényegesen meghaladta azokét a lőszerekét, amelyeket még a Monarchiában gyártottak. Nemzetközi összehasonlításban (Németország, Egyesült Államok, Csehszlovákia) is közel azonos hatékonyságúak voltak, de a gyártási kapacitás volumene természetesen nem érte el a nagyhatal-makét. Románia és Jugoszlávia gázgránátjairól, pontos adatok hiányában, csak feltételezni lehet, hogy azok nagyjából hasonló paraméterekkel rendelkeztek. Hasonló űrméret és töltőanyag esetén az eltérések csak a harci alkalmazásban lehetnek jelentősek, ott viszont nagy különbségek is előfordulhattak. (Például egy adott céltípusra nagyobb lőszerfelhasználás, vagy a több rendelkezésre álló lövegből adódó nagyobb tűzösszpontosítás lehetősége.)A magyar gyártású 1939 M. gázgránátok alternatív megoldást nyújtottak a leküzdendő erődrendszerek áttörésére is.

A háború során azonban vegyi gránátok nem kerültek bevetésre egyik oldalról sem. A megmaradt készletek 1945-ben – feltételezhetően – Németországba, illetve a Szovjetunióba kerültek.

A tüzérségi gázgránátok 1939. évi rendszeresítésének jelentősége abban rejlik, hogy a magyar ipar képes volt (vegyipari és vasipari) kapacitását kiépíteni, megteremteni ennek az igen bonyolult technológiát igénylő ágazatnak az alapját. A magyar katonai vezetés és a hadmérnöki kar pedig kidolgozta a rendkívül alapos, nagy szaktudást igénylő, elvi alkalmazási mutatókat.

HELYREIGAZÍTÁS

Noha folyóiratunk előállítása során gondosságra törekszünk, Süttő Szilárd úr mégis arra kényszerült, hogy a *Cudar Péter árulása, 1382 című* műhelytanulmányában (Hadtörténelmi Közlemények, 1997/2. szám, 311–321. o.) fellelt sajtóhibák javítását kérje. Tisztelt Szerzőnk és érdemes Olvasóink megértő jóindulatában bizakodva teszünk eleget a kérésnek és a hibák jegyzékét itt közöljük. *(A Szerkesztőség)*

– 311. o., 2. jegyzet, 1. sor: „1415–1418" helyett „1415–1480" olvasandó
– 311. o., 3. jegyzet, 5. sor: „Capitaneum" helyett „capitaneum" olvasandó
– 311. o., 4. jegyzet 1. és 2. sor: „archonotológiájából" és „archonotológiája" helyett „archontológiájából" és „archontológiája" olvasandó
– 312. o., 9. sor: „igazolt" helyett „igazolt volt" olvasandó
– 313. o., 20. jegyzet, 14. sor: „1388. X. 219." helyett „1388. X. 29." olvasandó
– 313. o., 24. jegyzet: „Transmisissemus" helyett „transmisissemus" olvasandó
– 315. o., 31. jegyzet: „*Schauffelberger*" helyett „*Schaufelberger*" olvasandó
– 317. o., 10. sor: „Érdekes" helyett „(Érdekes" olvasandó
– 317. o., 42. jegyzet: „DL 798" helyett „DL 7098" olvasandó
– 319. o., 9. sor: „partis" helyett „pratis" olvasandó
– 321. o., 13–14. sor: „*Hajnik:* i. m. az idézett helyeken" helyett „*Hajnik:* i. m.; *Mayer:* i. m. az idézett helyeken" olvasandó
– 321. o., 15. sor: „DL 6713" helyett „DL 7613" olvasandó.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

EGY PÁPAI TÜZÉR NAPLÓJÁBÓL

A most soron következő naplórészlet 1917 első félévének eseményeit tartalmazza. A pápai kereskedősegédből lett tüzér ekkor előretolt megfigyelőállásban az orosz fronton szenvedi el a különlegesen hosszú tél megpróbáltatásait.

Leírja a naplóban, milyen küzdelmet vívnak a tömérdek hóval, annak eltakarításával. A harcok szünetében, amikor az idő engedi, kemény munkát végeznek, tartalékállásokat és bombabiztos fedezékeket építenek. Folyik a front mögött a gyakorlatozás is. Ekkor kezd általánossá válni a kézigránát a támadásnál és védekezésnél. Ennek az eldobását gyakorolják rendszeresen, s folyik a gyakorlatozás a fényszórókkal is.

Az elhúzódó tél megszűntével a meginduló olvadás iszonyú helyzetet teremt, elönti a víz a lövészárkokat, fedezékeket, embertelen gyötrelmeket okoz a katonáknak.

A repülők és a tüzérségi megfigyelő léggömbök alkalmazása a napló tanúsága szerint mind az oroszoknál, mind az osztrák-magyar csapatoknál általános. A légelhárítás, mely akkor a tüzérség feladata, még nem hatékony.

Szó van a naplóban az 1917 húsvétján bekövetkezett frontbarátkozásról, s arról is, hogy a Monarchia csapataitól is előfordulnak szökések az oroszokhoz. Említés történik az ellátás romlásáról; a katonák éheznek, erőnlétük erősen romlik.

A naplóíró tüzér, aki immár továbbszolgáló szakaszvezető, hazakerül Magyarországra, ahol Losoncon egy újonnan szervezett tüzérezredhez osztják be. Ez azt is jelenti, hogy 1917 tavaszán az osztrák-magyar hadvezetőségnek még vannak tartalékai, van ereje új alakulatok szervezésére.

A Losoncon szervezett új tüzérezred a legyőzött Románián keresztül, vonaton kerül az ottani orosz frontra. A katonák látják Erdélyben a román betörés által okozott károkat, megismernek néhány szép havasalföldi várost és Bukarestet, melyet erődrendszer vesz körül. Ott a németek az urak, ők szállítják el az értékeket és nyersanyagokat, a benzint, a petróleumot és mindent, ami a háború folytatásához szükséges.

A legkülönbözőbb történelmi tanulmányok mind hangsúlyozzák, hogy csak a háború első hónapjaiban indultak felvirágozott, ünnepélyesen búcsúztatott a katonavonatok a frontokra; a napló bizonysága szerint azonban még 1917 tavaszán, Losoncon is zenés búcsúztatásban részesültek az elvonuló új tüzérezred katonái.

A naplóból kitűnik, a katonák legjobban attól rettegtek, hogy az olasz frontra vezénylik őket, az volt a legfélelmetesebb lehetőség.

Természetesen még sok egyéb tanulsággal is szolgál ez a naplórészlet, ezért érdemes figyelmesen elolvasni.

1917-BEN TÖRTÉNT

Január hó

1-én. Az újév első napja esővel és hóval köszöntött be, mi egész nap esik. Máskülönben az idő gyenge, hanem a fedezékünk teteje kezd beázni, miután hiányosan van készítve. Ez a legkellemetlenebb valami, úgy járunk mint a kiöntött ürge. Tüzérségünk egy–két ütegének tüzelésén kívül a harcászat szünetel ma, melyet a borult idő is gátol. Este 5–6 óra között egy ütegünk Domikowicától erősebb tüzelést folytat, s ugyancsak Bródy irányából az orosz tüzérség is élénkebben dolgozik, melynek csőtüze erősen látható. Csakhogy azért ilyen után nem valami könnyű az ütegállást megfigyelni. Később csend áll be a vonalon.

Ma újév kedvéért menágenk elfedeledhetetlen lesz, mely nem állott másból, mint gerstli levesből. Mindegyre gyengül az élelmezés, – bizony már itt volna a béke ideje. De már erre nem is számítunk, úgy beleéljük magunkat a jóformán megmásíthatatlanba. A békeajánlattól, úgy látszik nem csalódtam, nem várhatunk semmit.

2-án. Hidegebb, tiszta idő. A vonalon élénkebb tüzérségi tűz van. Ütegünk 1 ágyúja egész nap dolgozik. Tőlünk balra különösen erős tüzelést folytattak. Az est beálltával megszűnt a tüzelés, éjjel 3 órakor azonban hallhatók lövések.

3-án. Borult idő, délelőtt csend van, délután azonban itt előttünk gyengébb, a szomszédos 33-dik hadosztály előtt pedig erősebb ágyútűz hallható, mely tart estig. Este gépfegyver- és gyalogsági tűz is hallható. Később csend áll be.

Éjjel 12 órakor a telefonhoz jövök 3 órai szolgálatra. Ezen szolgálat mellett krumplit és kávét főzök, hogy előbb teljen ezzel is az idő.

4-én. Reggel 5 óra, az ellenség több lövést ad le. Napközben, miután az idő ködös, a tevékenység szünetel.

5-én. Ma szép tiszta enyhe idő, a tevékenység ma is kevés. Repülőgépünk egész nap a levegőben száguldoz, megfigyelést végez. Éjjel nem fordul elő semmi csendzavarás.

6-án. Hideg szép idő. Ma ütegünk (noha csak egy ágyúval rendelkezik) sok muníciót pazarolt. Pár ellenséges üteg ugyancsak élénkebben dolgozik. Délután a tüzelés megszűnik, és a csend tart este és éjjel is.

7-én. Rendkívül hideg idő a mai. Az ellenséges tüzérség ma erősebb tevékenységet fejt ki, s csak késő délután hallgatott el. A mi tüzérségünk ma hallgatott.

Délután folyamán négy repülőgépünk szállott fel, s látható volt, mint Bródy irányában erősebb tevékenységet fejtett ki bombáival az ellenséges tüzér állásokra. Egy ellenséges repülő szinte[1] végzett felderítést. Az est beálltával a csend is beáll, és tart éjjel is.

8-án. Hajnalban 3 órakor alapos sétát kellett végeznem a vonalon, mely felmondotta a szolgálatot. Erős hideg hajnali szél mellett ment ez végbe, mi az ember szeméből hamar eltüntette az álmot. Komisz, borzasztó dolog ez éjjel, sötétben megtalálni a hibát a dróton, főként ilyen nyaktörő

[1] szintén

terepen, hol a vonalak özöne húzódik minden irányban. Reggel 1/2 7 órakor tértem vissza másodmagammal ezen sétáról.

Kora hajnalban már egy ütegünk Kadlubiskáról erősen üdvözölte az oroszokat. Ma szép idő van ugyancsak, s ezt felhasználva délelőtt élénkebb tüzérségi tűz folytatódik, melyben ütegünk is részt vesz egy ágyújával. Délután gyengébb tevékenység az ellenség részéről, mely este megszűnik. Éjjel jobbra hallhatók egyes lövések.

9-én. A hideg tart egyformán napok óta. Mindkét részről gyengébb tüzelés folytatódik egész nap. Dacára, hogy erősebb szél van, repülőgépünk fent cirkál, és az ellenség ugyancsak erősen lövi – igaz minden eredmény nélkül. Este megszűnik a lövöldözés.

Éjjel 11 órakor azonban hallható itt közelben egyes ütegek tüzelése, mit az orosz is viszonoz.

Ma újabban kaptunk ide mellénk egy tisztet, de mire ideért, visszahívták. Így megint csak magunk maradunk, mit legjobban is szeretünk. Azonban azért kijövetelét nem bántuk, legalább kivittük azt, hogy a polyák batterietól elmentünk az élelmezéssel, mit már alig lehetett úgyis kibírni.

10-én. A délelőtt elég csendesen telik el, jó kilátás mellett látható mint az oroszok erősen végzik munkálataikat Dod-Lassentől délkeletre, miben senki sem zavarja őket.

Délután folyamán az ellenséges tüzérség ugyancsak erősen lövi Kadlubiska és Jasinow körüli gyalogsági állásainkat. Ugyancsak az ütegparancsnokunknak és a jobbra álló megfigyelőnknek is jut ezen ellenséges lövésekből. Erre felénk is vetődik néha egy lövés, de mi még itt nem félünk tőlük.

Most a 2/33 tarack ezred törzsénél vagyunk élelmezve, és ma már jó gulyást kaptunk, mit már régen nem ettem.

Estére a lövöldözés elcsendesül, éjjel 2 óra után azonban hallhatók lövések.

11-én. Az oroszok tegnapi tevékenységét ma mi viszonoztuk. Tüzérségünk ugyancsak tűz alá vette az orosz állásokat, és megfigyelőket. Az ellenség ma nem nagy tevékenységet fejt ki.

Délután ágyunk egy orosz automobilra lövöldöz, mi a Brody úton halad. Ez megint csak ostoba muníciópazarlás. Az éj legnagyobb része nyugodt.

12-én. Hajnalban, 3 órakor már hallhatók lövések. Délelőtt mindkét részről élénkebben folytatódik a tevékenység. Ellenséges repülő kering felettünk, mire ugyancsak tüzet bocsájtanak, ellenséges kötött léggömb is végzi a megfigyelést, de ezt ágyuinkkal nem érjük el.

Délben részünkről a tüzérségi tűz folytatódik, és a Dubie–Holoskowice vonalon a gyalogsági fegyverek is hallatják hangjukat. Tüzérségünk azonkívül erős tűz alá fogja Szuchodoly községet, melyet az ellenség tart megszállva, és ez 1 órakor égni kezd, gránátjaink felgyújtották. Pedig ily téli időszakban ez kellemetlen, ha a lakásból ki kell hurcolkodni. Jól látható, amint a civilek marhái szabadra eresztve menekülnek az ellenséges rajvonalak felé. Most táncolhatnak a Szuchodoly-i polyák nők az oroszokkal a vonaluk előtt, mint újévkor, és más alkalomkor. Mert ezt is többször kell látnunk, oly biztonságba érzik magukat. De erre már a muszka is megmozdult, és erős akciót kezd különösen wisockói állásunkra, itt a Dlacsnik lábánál. Ezen mulatság tartott délután 3 óráig, mikor alábbhagyott a tüzelés, és csak egyes lövések és a gyalogsági fegyverek pattogása hallhatók.

Este 7-8 óra között a „Friztenbach gruppe" 1/4 óráig tartó erős tüzet ad a holoskowicei orosz állásokra, melyet a fényszórók és rakéták fénye tesz láthatóvá. Ezen akciót az orosz tüzérség pár össztüze fejezi be, és újból csend áll be.

Tehát a mai nap kisség élénkebb volt, mint rendesen. Az idő meggyengült, újból számíthatunk sárra.

13-án. A tegnapihoz képest ma elég csendes nap van, olykor egyes lövések hallhatók.

Az idő ködös, megfigyelni nem lehet. Este és éjjel sincs változás.

Most minden fegyvernem a kézigránátok dobására gyakorolja be magát, mint látszik, legközelebb ettől nagyon sokat várnak.

Élelmezésünk a 33-nál most meglehetős jó.

Ezen időjárás egyszer hideg, másszor enyhe, nagyon sok munkát ad nekünk, mert a futóárkok folyton szakadoznak be.

14-én. Délelőtt borult idő, de délutánra kitisztul. Ma nincs semmi harci tevékenység. A repülők járnak, mit a tüzérség üldöz.

Az éj is csendben marad.

15-én. Kora reggel már hallhatók lövések, a délelőtt folyamán is gyengébb tüzelés hallható. Az ellenség kötött ballonja, noha nincs tiszta idő, mégis fent van megfigyelést végezni. Természetes jó távolban, hol ágyúnk lövedékei el nem érik. Mert a mi ütegünk üldözi az ilyeneket, miután messzehordó ágyúnk van.

Délután az orosz tüzérség Volochi körül élénkebben dolgozik jasionowi állásunkra, a mi tüzérségünk is viszonozza a tüzet, a gyalogság is dolgozik.

Az est beálltával csend áll be.

16-án. A mai nap csendesebben telik el, néha 1–1 lövés hallható.

Hátul Kadlubiskánál csapataink kézibombával gyakorlatoznak, melynek explodicója megrengeti ezen magaslatot.

Az idő újból megenyhült, s oly nagy sár van, majd beleveszni. Az a jó, hogy nekünk itt nem sok dolgunk van künn.

Az est beálltával a 34-esek előtt gépfegyvertűz hallható, minek megszűntével az éjet nem zavarja semmi.

17-én. A mai nap is ködös, azért már kora reggel hallhatók lövések. A délelőtt folyamán ütegünk belövést csinál, de nem sikerül, miután nem láthatók a lövések.

Egész nap azért hallható kisebb mérvű lövöldözés, mi este is tartott, s ez éjjel is folytatódott.

18-án. A délelőtt csendes, délután mindkét részről gyengébb ágyútűz Kadlubiska felől gépfegyvertűz is hallható.

4-5 óra között a tüzelés élénkebbé fokozódott, de utána csend állott be.

Délután látható volt, amint az oroszok Holoskowice északi részén a fedezéküket építik, az ily ködös időt felhasználják. Este 10 órakor egy ellenséges üteg Donikva körül gyengébb tüzelésbe kezd.

Ugyancsak jelentés jött, hogy az ellenség „Wierchaus Wierzi"-nél a drótakadályait építi ki, erre részünkről gépfegyvertűzzel lettek megtisztelve. De részünkről is folynak a munkálatok szakadatlanul, nincs nyugalom. Azonkívül folyton több és több tüzérségünk jön, pedig már úgyis eleget meg van rakva a front. Úgy látszik, a kora tavasz itt fordulatot hoz.

19-én. Hajnalban 3–4 óra között mindkét részről erősebb tüzérségi tevékenység keletkezik, mi később megszűnik.

Reggelre erős hóvihar lett, mi annyira besodort bennünket, hogy a megfigyelőt nem is használhatjuk.

Délelőtt folyamán gyengébb, délután azonban erősebb a tevékenység, különösen batteriánk tüzel sokat. De az orosz tüzérség is folyton hallatja magát, ő sem nyugszik.

A lövöldözés este is tart kisebb mértékben. A hóvihar pedig egész nap veszettül tombol, különösen ezen a 283-as magaslaton, melyen vagyok, fejt ki nagy erőt. Úgy besodorja ezen földalatti fedezéket, alig bírunk kimozdulni. Ilyenkor egy cseppet sem kellemes az ittlétel.

Egyes ütegek éjjel is dolgoznak, úgyszintén a hófúvás sem szünetel, azonkívül az idő nagyon hidegre fordul.

20-án. Hajnali 3 órakor már élénkebb lövöldözés van, azonkívül mára igen erős hideg lett. Délelőtt 9 óra után ütegünk egy orosz batteriet vesz tűz alá, 10 órakor pedig az orosz tüzérség élénkebb tüzelésbe fog.

Az idő kitisztul, mit úgy az ellenséges, mint a mi kötött léggömbünk felhasznál megfigyelésre. A tüzérségi tevékenység mindkét részről tart egész estig. Este 7–8 óra között bombavetőink kezdenek működésbe lépni erősebben.

Az éj folyamán gyenge tüzérségi tűz folytatódik. A hideg pedig tartja magát. Most már az unatkozásnak vége, van elég dolgunk a hóból kiszabadítani magunkat, melyben több mint nyakig vagyunk.

21-én. Hajnalban 1/2 4-órakor már hallható ágyúzás előttünk. Egész nap ködös idő, megfigyelni nem lehet. Azért több üteg tevékenykedik, az ellenség is. Dacára a ködös időnek, délután az orosz ballon feljön, részünkről pedig repülőgép, mit az ellenség lő. Estefelé az orosz tüzérség tőlünk északi irányban erősebben dolgozik, úgyszintén jobbra is erősebb harc hallható. Utána csen áll be, és az éjet sem zavarja semmi.

Ma is a hóhányással foglalkozunk, de nemigen lehet künn kitartani, csak a kályha mellé húzódik az ember. Fánk az bőven van, tehát a hidegnek könnyen ellent állunk.

22-én. A mai nap a szokott eseményekkel telik el, nem fordul elő semmi különös. A hideg tartja magát. Az élelmezésünk most jó, így nyugodtabban tűrjük ezen változhatatlan sorsot.

23-án. A hideg ma sem enged erősségéből. A megfigyelés lehetetlen, de a nap elég csendes is, mit néha egy lövés zavar csak meg.

Este 8–9 óra között azonban az ellenséges tüzérség Kozaczizna felől lövi Holoskowice és Donikowica közti állásainkat. Később csend áll be, mi tart éjjel is.

Én most tarkómon egy hatalmas kelevénnyel kínlódom, mi elég kellemetlen fájdalmat okoz.

24-én. A mai nap is minden különös nélkül telik el, épp délután Dubie irányából hallható gépfegyver-tüzelés. Az éjet sem zavarja semmi.

25-én. Ma kegyetlen hideg van, csak a tűz mellé húzódok. Délelőtt egyes lövések hallhatók, délután azonban kissé élénkebb tüzelés volt. Egy ellenséges repülő végzett megfigyelést, mi kellő fogadtatásban részesült.

26-án. A mai nap is elég csendben telik, az idő ködös, megfigyelést nem lehet végezni., A hideg ugyancsak tart. Este Kadlubiska felől gyengébb fegyvertűz hallható.

Ma kaptunk 4 db. német 15 cm-es ágyút tehát most vagyunk egy valódi üteg. Régi fajta ágyúk, olyan várvédő formák, igen erős alapot igényelnek. Mint látszik, a németek annyi ágyúval rendelkeznek, hogy nekünk is jut belőle. Több ütegünk kapott ily ágyúkat.

27-én. Kora hajnalban egy orosz üteg Szuchodolytól Dubie felé erősen tüzel, fegyvertűz is hallható ott.

Az utóbbi időben igen reá szokott a muszka sógor a hajnali tevékenységre. Egész napon át gyengébb tevékenység folytatódik, ma sincs rendes idő a megfigyelésre.

Este 10–11 óra között ismét gyengébb tüzelés keletkezik mindkét részről, mi később megszűnik.

Holoskowiczen este tűz ütött ki, ugylátszik az oroszok is fáznak.

28-án. Ma a hó esik, délelőtt nem történik semmi nevezetes, csend van. Délután az orosz Kozaczizna irányából tüzelést folytat. Egyes lövések részünkről is történnek. Este 7–8 óra között az ellenség újból erősebb tüzelést kezd, mi később megszűnik. És így a napok is telnek az egyformaságban. Aminek még itt örülhetünk az, hogy az ellenség ide nem lő.

29-én. Erős hideg, mára kitisztult, miért is a tüzérségi tevékenység élénkebb. Ütegünk ma szintén többet lő különféle mozgó célokra. Ma az egyik beállított német ágyút is kipróbáltuk, persze nem valami fényes lövészet volt ez, mert ezeknek egész más rányitás szükséges, mint a saját ágyúinknak. Estére csend állott be a vonalon, csak a szokásos fegyverpattogás hallható. A megfigyelő állomások az éjjelre figyelmeztetve lettek esetleges éjjeli ellenséges támadásra. Mi ezt, ha nem volna másképp, várjuk készséggel. De azt lehet hinni, hogy valami orosz fogoly megint bemesélt valamit a parancsnokságnak. Igaz, az orosz ilyen rendkívüli időt szeret felhasználni, de tán mégsem bolondult meg egészen.

30-án. Az elmúlt éj nyugodtan tellett el, tehát az orosz támadás a 406-os magaslat ellen kacsa volt. Épp hajnalban pár lövést tett az ellenség, és délelőtt sem zavarja semmi a csendet. Délután gyengébb lövöldözés, ütegünk a német ágyúval belövést csinál, és a Brody-i schoussén egy kocsioszlopot tart tűz alatt. Az est csendes. Ma ugyancsak kegyetlen hideg van, éjjel hatalmas hóvihar dühöng.

31-én. Még hidegebb idő mára. Délelőtt tiszta, délutánra azonban újból a hóvihar tombol olyannyira, hogy retteg az ember kilépni. A mai nap itt előttünk csendesen telik el, azonban tőlünk jobbra délután élénk tüzelés folytatódik. Az est és éj a harctól csendes, csak a vihar tombol künn, és ezt itt bent a meleg fedezékben mily pompás hallgatni. Hanem majd a havat eltakarítani nem lesz valami kellemes. De már ezen rettegett téli hónapot is leküzdöttük.

Február hó

1-én. A mai délelőtt szinte nyugodt. Ütegünk már reggel lő. Kissé kitisztult, lehet figyelni, az idő mára kissé megenyhült. Délután kissé élénkebb lövöldözés kezdődik, ütegünk a német ágyúval Dubiéra tüzel elég pontosan. Tehát beválnak az ágyúk, mihez a kiszolgáló legénységet a gyalogságtól kaptuk, a „geschütz führer-ek" pedig német altisztek. Az orosz tüzérség 4–5 óra között erősebben tüzel Mogilka mögül Kadlubiskára és Gaja-Smolenskytől a Donikowiczától északra fekvő állásainkra. Ezután csend áll be a vonalon, mi éjjel is tart.

2-án. Egész nap itt gyenge tüzelés folytatódik mindkét részről. Ma egy lövése idetévedt a Dlacsnikra az orosznak, de ez tűrhető, csak több ne jöjjön. Délután havazni kezd, és éjjel is dühöng a vihar.

3-án. Reggelre a hó újból besodort bennünket, ismét dolgozhatunk. A mai nap egyébként csendben telik, csak este hallható pár lövés.

4-én. Csendes nap van, nem történik semmi változás. Messzebbről hallható éppen ágyúdörgés. A tél szigorúan tartja magát, igazán mondhatom, reám nagy szerencse, hogy a tél nagyobb részét ily könnyen tölthetem el, nem kell künn fagyoskodnom. Bárcsak végig így tarthatna. Igaz mosta-

nában igen sok dolgot ad ezen idő, sok havat kell elhánynunk, de ha nem volna ez, halálra unnánk magunkat. Azonban már örülnék neki, ha a télből kibújtunk volna. No most meg épp elszakadt a vonalunk, ettől félünk legjobban. Átkozott munka ez este ilyen időben, és ily veszélyes helyen, hol mindenütt árkok vannak, azt sem tudni, hol töri a nyakát az ember. Azonkívül ki tudja, a 8 km-es vonalnak hol lehet baja. Azért ebben is van szerencsénk, t. i. az ellenség ezen vonalat sem lövi, így nyugodtan lehet utána nézni.

5-én. Dubie körül élénkebben működik. Napközben semmi említésre méltó nem történik. Ködös idő van, tehát nem kell a binokli mellett fagyoskodni. Ezt nem is bánnánk, ha egész télen így tartana.

6-án. Erős hideg és köd, ma sem lehet látni semmit. Bródytól északra erősebb tüzérségi tűz hallható. Az előttünk levő szakaszon csend van, olykor hallható 1–1 lövés. Késő délután egy ellenséges repülő száll el felettünk, – hogy mi célból nem tudni, – miután oly idő van, nem látható semmi.

7-én. Napközben hallható gyengébb ágyúzás és fegyvertűz, máskülönben elég nyugodt az éj is.

8-án. Az idő még hidegebbre fordul, és a hóvihar is tart, mint látszik a tél kiadja a mérgét. Ma az orosz tüzérség Bródy és Gaja-Smolenskie irányból egész nap tüzel. A gyalogsági fegyverek is dolgoznak kisebb mértékben. A mai nappal részünkről, az éjjeli tüzérségi tevékenységet beszüntették, tehát most csak az ellenség lövéseit kell figyelni.

9-én. Egész nap kisebb mértékben tüzérségi tevékenység folytatódik. Ütegünk ugyancsak lő. Este csend áll be, mi éjjel is tart. A repülők ma mindkét részről végeztek felderítést.

10-én. Kisebb tüzérségi tevékenység. Ütegünk az új ágyúkkal többet lő (belövés). Nehéztüzérségünk eredményesen lövi a Holoskowicze északi részén levő orosz állásokat, miből látható mint menekülnek az oroszok. Ma este megint beütött a krach a vonalunkon, valahol a drót elszakadt. Istenítélet idő van künn, valóságos hóorkán, kegyetlen hideg. De mindegy, nincs pardon, ki kell menni az összeköttetést megcsinálni. Még reá gondolni is! Hol lehet a baj a hosszú vonalon? Este 8 órakor egyedül nekiindultam a rettegett útnak, a hófúvástól nem látni, és majd megfojtja az embert. Megyek keresztül árkon-bokron, de még mindig nincs meg, hol van elszakadva a drót. Végre keservesen 7 km út után megtaláltam a bajt. Hogy nézett itt ki a vonal! Egész hosszú darabon széttépve, a póznák kidülve. Micsoda munkát kellett itt végezni! Ezen idő alatt még a teremtőt is megátkoztam. Ezen munkából éjjel 2 órakor teljesen kimerülve érkeztem haza, de alig találtam a lakást, úgy eltemette a hó.

11-én. Vasárnap van, az éjjeli kirándulás után csak későn ébredtem fel. A hó úgy elszigetelt bennünket, alig bírunk kimozdulni. A vonalon csend van délelőtt. Délutánra kitisztul. Részünkről kisebb tüzérségi tevékenység. Erős orosz mozgolódást lehet látni mindenfelé, nékik is elég munkát szerzett ezen idő, miben gránátjaink és schrapneljeink sokat zavarják őket. Az est és éj nyugodt.

12-én. Szép tiszta reggelre virradtunk. Amerre nézünk, mindenütt a földből előtörő füst látható, melynek tüzénél a földben lakók melegednek. Az idő kissé mára megenyhült. Batterienk ma többször tüzel, jó eredménnyel, mi különösen Gaje-Szuchodolskiéba menetelő oroszokon volt legjobban látható, kiket lövéseink hamarosan kiűztek a házak közül, és menekültek a szélrózsa minden irányába. Hanem munkánk is van elég a hóval, alig bírjuk magunkat kiszabadítani. Az est folyamán csend lett, mi az éjjel is tartott.

13-án. Az idő ködös, megenyhült. Egész nap nyugalom van a vonalon. Este egy orosz üteg tüzel, utána ismét csend.

14-én. Az egész nap ködös, nem látható semmi. Jobbára az egész vonalon csend van, épp egy orosz üteg tüzel Bródy irányába. Este havazni kezd újból, az éj nyugodtan telik el.

15-én. Reggelre a hóvihar rettentően tombol, és igen hideg van. Már annyi itt a a havunk, hogy nem tudjuk hova eltakarítani. Most nem unatkozunk, sőt már megelégeltük a dolgot. A délelőtt elég nyugodtan telik, délutánra kitisztul, a muszkák erősen munkálkodnak a hóval. Ütegünk ma jó eredménnyel lőtte az oroszok állását. Az este és éjjel csendben telik.

16-án. Ma is tart a hóvihar egész nap, itt-ott hallható egy lövés. Semmi más említésre méltó nem fordul elő. Láthatók kisebb orosz csapatmozdulatok, sőt látni, amint Gaje-Starobrodkinál orosz gyalogság és lovasság gyakorlatozik. Azonban ez már oly távol van, hogy tüzérségünk nem éri el, hogy megzavarhatná őket.

A mai délutánt mosással töltöm, ami igen kedves szórakozásom. Este hallható ritkábban egy-egy lövés.

17-én. Szép tiszta idő, de hideg. Ma a megfigyelés pompás, mindenfelé orosz csapatmozdulatok láthatók. Élénkebb tüzérségi tevékenység mindkét részről. Délelőtt egy ellenséges repülő állásaink felett kering, mit erősen lövünk, és távozásra kényszerítünk. Batterienk napközben többször lő. Este és éjjel az orosz tüzérség lövései hallhatók.

18-án. Szép, napos idő, élénkebb tevékenység. Ütegünk ma az ellenséges kötött léggömböt is lövi. A repülőgépek mindkét részről a levegőben zúgnak, mit az orosz és mi tüzérségünk lő. Délután az ellenség Donikowicza és Holoskowicze közötti állásainkat lövi, mi viszont az ő állásait tiszteljük meg. Tőlünk balra fegyver- és gépfegyvertűz hallható. Az est beálltával csend áll be.

19-én. Egész nap élénkebb tüzérségi tevékenység mindkét részről, Donikowiczától északra gyenge gyalogsági harc hallható. Este északi irányból kevesebb ágyúzás hallható. A mai nappal itt a megfigyelőn az egyedüllétünk megszűnt, egy zászlóst kaptunk hozzánk. Pedig ilyesmi nélkül elég jól érezzük magunkat.

20-án. A mai nap ködös, nem látható semmi. Azért a tüzérségi tevékenység egész nap tart. Este az orosz tüzérség Kozaczina irányából működik. Éjjel is hallhatók lövések.

21-én. A szokásos napi tevékenységen kívül nem fordul elő semmi különös, az éj és az est is csendesen tellett el.

22-én. Élénkebb ágyútűz hallható, mibe a gyalogsági fegyverek és gépfegyverek hangja is vegyül. Tőlünk északra és délre erősebben működnek az ágyúk. Délután egy ellenséges repülő jön, s ugyancsak nekünk is két gépünk száll fel, melyek egyikét a saját tüzérségünk veszi tűz alá, (szerencse, hogy tüzérségünk rosszul lövi) és addig az orosz repülő szépen tovább áll. Estefelé csendesség áll be, éjjel havazni kezd.

23-án. Erős szél és hideg, ami hó esik azt a szél tovább viszi és futóárkainkat temeti be vele. Bosszúságunkra ezt azután nekünk kell eltakarítani. A künnlételt egész elviselhetetlenné teszi a vihar, természetes csak annak, kinek künn kell lenni.

Például a 85-ös gyalogság itt a Dlacsnikon kora reggeltől künn gyakorlatozik, kézigránáttal és gyalogsági ágyúval. Már sokkal tarthatatlanabb lesz a helyzet itt a háborúban a gyakorlatozással, mint békében. Egész napon át kisebb mértékben folyik a harci tevékenység is. Délutánra az idő kitisztul, jó kilátás nyílik. Egy repülőnk felszáll, mit a orosz tüzérség kezd erősen lőni, persze a repülő nem sokat törődik vele, mert az orosz sem fejt ki valami fényes tudományt a repülőgépek lövésében. Este rövid ideig tartó kisebb tüzérségi tűz volt hallható, mely után csend áll be. Éjjelre igen hideg idő lett. Kicsinyenként itt is rosszabbodik az élelmezésünk, a kávé most megszűnt, közönsé-

ges, rossz leves váltotta fel, a kenyerünk pedig kukoricalisztből van. Erősen mutatkozik mindenben a hiány.

24-én. Délelőtt ködös idő. Még délelőtt folyamán az ellenséges fetzballon felszállt, ugyancsak egy repülőgép is, mit tüzérségünk erősen lő. Az ellenséges gép Kadlubiskát löveti – most a mi gépünk nem jó, hogy elűzné az ellenséges gépet. Kisebb ágyútűz itt egész nap hallható, északi irányból azonban erősebben hallatszik a tevékenység. Az ellenséges lövések a Donikowiczánál dolgozó gyalogságunkat szétkergették. A lövések este és éjjel is tartottak.

25-én. Egész nap ködös idő, semmi megfigyelés. Így a harctéri tevékenység itt teljesen szünetel, nem hallható egy lövés sem. Este egy orosz üteg kezd lőni, Kozaczizna irányából. A mai nappal megint magunkra maradtunk itt, a zászlóst újból visszarendelték. Igaz, ennek csak örülünk.

26-án. Mára az idő megenyhült, mit már nem is bánunk, mert a rossz és hideg időből ezen télen bővel kijutott. Ma úgy a mi, mint az ellenség részéről kisebb tüzérségi tevékenység folytatódik. Az ellenség ma lövi kadlubiskai állásunkat, mit mostanában gyakorta csinál. Ütegünk ugyancsak többször tevékenykedik ma. Az éj folyamán nem fordult elő semmi csendzavarás.

27-én. Egész nap borult idő, ma sem lehet megfigyelni, azért gyenge tüzérségi tevékenység hallható. Napközben havazik. Este részünkről fényszóró gyakorlat van jelezve, de köd végett nem látható semmi. Az est és éj nyugodt. Ma megint kaptunk egy zászlóst ide, ugyan nem sok vizet zavar, de az ördög elvihetné mindet. Mit háborgatnak bennünket.

28-án. A mai nap sem különbözik a tegnapitól, egész nap ködös, semmi tevékenység. Délután a hó esik.

Március hó

1-én. A hónap első napja szinte ködös, gyenge idővel köszöntött be, egész nap havazik. A harci tevékenység szünetel, néha hallatszik egy-egy lövés. Az est ugyancsak nyugodtan telik el. Az elmúlt éj folyamán megint átszökött egy ember a 25-től az oroszokhoz, gyakrabban előfordul mostanában. Pár nap óta a szememmel bajlódom, valami kelevényféle alkalmatlankodik, mi nagyon kellemetlen.

2-án. Meleg, napos idő mellett erősen olvad. Az ősz óta az első melegebb napot üdvözöljük benne. Ma ezen a részen élénkebb tevékenység folytatódik, éjjel fegyvertűz hallható.

3-án. Hajnali 4 órakor Donikowiczánál álló ütegeink a fényszórók világítása mellett gyorstűzzel árasztják el az ellenséges állásokat. Az orosz tüzérség rögtön felel reá. Ezen tűz tartott 1/2 óráig. Napközben is mindkét részről fegyver- és ágyútűz hallható. Az idő ma is ködös, megfigyelni nem lehet, most megint hidegre fordult. Este 8–9 óra között egy ellenséges üteg kezd tüzelni Kozaczizna felől.

4-én. Rendkívül hideg lett mára, már azt hittem, ily idő nem fordul elő – és tessék. – Másülönben napos, tiszta, a repülőgépek folyton járnak, mit a tüzérség lő. Egész nap folyik a tevékenység. Ütegünk ugyancsak többször lő napközben. Este 3/4 10 órakor egy ellenséges gép jár frontunk mögött.

5-én. Mindkét részről élénkebb tüzelés. Tőlünk déli irányba délelőtt folyamán szinte erős harc hallható. Batterienk napközben több célra lő, délután egy kisebb csoport lovasságot ugrasztott szét, kik teljes erővel rohantak vissza. A légi felderítés ma is nagyon élénk mindkét részről. Este is hallható ágyúzás.

Az élelmezésünk most már rohamosan kezd rosszabbodni, majd tűrhetetlen. A kartófli hiányt már itt is nagyban érezzük, mi ezideig nagyban elősegítette az élelmezésünket itt a fronton.

Ma megint a magunk urai maradtunk, a zászlós újból elment. A 3-án hajnalban részünkről kezdett harcból győztesen kerültünk ki, miután párszáz fogoly maradt a kezünkön. (Bár már ezek volnának az utolsók!)

6-án. A mai napon semmi említésre méltó esemény nem fordul elő, teljesen csend van, mi este és éjjel is tart.

7-én. A mai nap kisebb tevékenység mellett telik el. Este az orosz tüzérség Kozaczinától pár lövést ad le, úgyszintén fegyvertűz is hallható. Éjjel szélvihar keletkezik, mi a havat sodorja a nem kívánt helyekre, bosszúságunkra, hogy minél több dogunk legyen. Már ördög teljesen elvihetné ezen hosszantartó gyalázatos időt. Ennek dacára a munkálatok erősen folynak mindenfelé, pl: a tartalék vonalak helyrehozása, gránátbiztos fedezékek és újabb megfigyelők készítése stb. Itt a Dlacsnikon is élénk tevékenység folyik, újabb megfigyelő állásokkal. Készülődés a jobb időkre. Hanem, ha egyszer az orosz itt tűz alá venne bennünket, bizony nagyon szorulna a kapcánk.

8-án. Egész nap tart a hóvihar, a megfigyelés csődöt mondott. Napközben hallható pár lövés, közben gépfegyvertűz is. Este az orosz tüzérség egyes lövéseket ad le. A hóvihar éjjelre sem szűnik meg. Az elmúlt éjjel Kadlubiskánál bombavető tevékenység folyt. Tőlünk északra a német vadászok előtt harc volt.

9-én. A hóvihar ma sem szünetel, rossz kilátás, így a csendet semmi sem zavarja. Este és éjjel sincs harci zaj, bátran nyugodhatik a csatár.

10-én. Délelőtt élénkebb tüzérségi tevékenység. Az orosz tüzérség ma igen tevékeny, nehéztüzérsége a 25-ös gyalogságunk állásába betalál, és több halott és sebesült lesz. Ugyancsak lövi a Holoskowiczétől északra fekvő megerősített állásainkat, és a 400-as magaslatot, hol a megfigyelő léggömbállásunk van. Délután csend áll be, mi este is tart.

11-én. A mai nap nagyon kevés tevékenység, mintha csak vasárnap kedvéért volna szünet. Néha egy-egy lövés délután és este teljes csend. A télies idő csak tartja magát, mintha jobb már nem is lehetne. De addig van legalább nyugalom a fronton.

12-én. Itt előttünk kisebb ágyútűz egész nap tart. Délután 1/2 5-től 1/4 7-óráig tőlünk jobbra erős ágyútűz hallható, állítólag támadás van a bajorok előtt (az ő részükről), később csend áll be. A mai nappal változás állott be részemre, ugyanis innét a megfigyelőről az ütegmegfigyelőre kell mennem, minek ma kellett volna megtörténnie, de mégis holnapra maradt. Nem szívesen hagyom el már ezen megszokott jó téli helyet, hol elég könnyű is volt a szolgálat, és senki sem zavarta az embert. De ha így alakult a helyzet, vigasztal az, a telet már jól átéltem, s már mindenütt megjárja.

13-án. Kisebb ágyúzás hallható itt. Az idő ködös, rossz kilátás van. Délután pedig otthagytam a megfigyelőt, és bejöttem a mozdonyállásba, hol az éjet töltöttem.

14-én. Reggel feljöttem az ütegmegfigyelőre, hol elfoglaltam új beosztásomat, mi sokkal nehezebb lesz, mint ezideig volt. A kényelem, miben ezideig részem volt, itt nincs meg. A lakás sem oly kényelmes. Az idő ma is ködös, itt sem látható semmi. Napközben egy orosz üteg lő az egyik ágyúnk állásához. Este 10–11 óra között Donikowicza körül saját és ellenséges ágyútűz, ugyancsak fegyvertűz is hallható. Most éjjel 3 óra, lefekszem, idáig tartott a szolgálat, mi sehogysem tetszik nekem már.

15-én. Egész nap rossz kilátás, kisebb, jelentéktelen lövöldözés. Este havazni kezd, sehogy sem akar az idő változni. Elég tekintélyes hó van.

16-án. A hó esik, erős hideg lett mára. Később kitisztul és élénkebb lövöldözés keletkezik, batterienk szinte többet lő. A repülők is élénk tevékenységet fejtenek ki. Este jön a telefon-jelentés az orosz cár lemondásáról – hát ez mit jelenthet?

17-én. Reggel 1/2 7 órakor Bródy felől körülbelül 400 főre menő orosz gyalogság menetel, kiket ágyunk tűz alá vesz mindjárt, és alaposan szétszórja őket. Ugyancsak Hluszin felé kocsin menetelő oroszokkal szinte így bántunk el. Egész nap folyik kisebb tevékenység, este azonban csend áll be.

18-án. Semmi különös esemény nem adja elő magát. A tél erősen tartja magát, havazik. Vasárnap van, elfogyasztjuk a kivételes ebédet, mi vízbe főtt disznóhúsból áll, alaposan elsózva, mondhatni ehetetlen. Gyalázat, hogy egyes csapatoknál (mint a mienk is) a legénység étkezésével nem törődnek még ilyenkor sem, mikor már úgyis a végsőkig van redukálva. Ami van, még azt is ehetetlenné teszik. (De azért a magyar kitartó.) Este újból havazni kezd, éjjelre erős vihar. A tetőről olvadni kezd a hó, és fekhelyemről elkerget, miután a rossz tetőn becsurog.

19-én. Ma is havazik, erős szél is dühöng, mindemellett olvad is. A mai nap ugyancsak elég csendesen telik el. A hóolvadás folytán a gyalogsági fedezékek kezdenek vízbe kerülni. Szegény gyalogság még sokkal kényelmetlenebb helyzetben van, mint mi. Az éj minden különös nélkül telik el.

20-án. Kisebb tüzérségi tevékenység különösen az ellenség részéről. Ma a hó alapos olvadásnak indult és megjött a baj. A lövészárkok és fedezékek mindenütt telnek vízzel, lesz megint dolog bőven. Azonkívül az emberi egészségre is nagyon ártalmas ez. De sok betegségnek lesz még szülője ezen állati életmód! Most az ürge szerepét játsszuk – mikor kiöntik fészkéből. – Természetes az ellenségnek sincs különb dolga.

21-én. Ma kivételesen eső esett, mi még jobban elősegíti az olvadást. A mai nap csendes. Élelmezésünk pedig kezd botrányos lenni, így nehéz lesz kitartani, ha még soká fog tartani. Este 1/2 11 órakor északi irányból hevesebb ágyútűz hallható.

22-én. Reggelre erős havazás lett, mi mindjárt olvad is. Pocsék idő! Kisebb harcászati tevékenység, ütegünk is többször tevékenykedik napközben. Este és éjjel elég nyugodt.

23-án. Tüzérségi tevékenység, több orosz üteg élénkebb tevékenységet fejt ki. Ütegünk egy ily orosz üteget tűz alá vesz és hatásos tűzzel elhallgattatja. Más ütegünk repülőgép megfigyelésével lövi az orosz tüzérséget. Este csend áll be. A 25-dik gyalogezred előtt az oroszok táblát tettek ki valami felírással, mi még nem ismeretes. Járőreink ezen táblát behozták.

24-én. Reggel 4 órakor távolabb ágyútűz hallható. Napközben itt is élénkebb tüzérségi tűz folytatódik, mi közé gyalogsági tűz is vegyül.

25-én. Reggeli 1/2 6 órakor tüzérségünk az itteni frontszakaszon próba zárótüzet rendezett a dubiei orosz állások ellen, mi körülbelül 1/2 óra hosszáig tartott. Az orosz tüzérség egyes ütegei feleltek erre, ugyancsak oldalazva frontunkat. Délelőtt folyamán azonban az orosz erősebb akciót kezdett, megtorlásul a reggeli háborgatásáért. Így az elért tüzérségi harctól volt hangos a vidék egész délelőtt. A Kadlubiskán álló 1/27 ütegünket az ellenség belőtte, s több halott és sebesült esett áldozatul. Délután a tüzelés tartott kisebb mértékben, mi csak este csendesült el. Ma reggelre az ellenség ismét táblát tett ki (felírással) a front elé, ezen valami sikerüket szokják tudatni. Este 10 órakor a 67. gyalogezred előtt az ellenség a drótsövényt kezdette vágni, mit észrevéve erősebb fegyvertüzet kaptak.

26-án. Ma is élénk ágyú- és gépfegyvertűz hallható mindenfelől egész napon át. Késő este két orosz üteg több lövést ad le állásunkra Jasionowhoz.

Az időjárás csak tartja a télies voltát.

27-én. Kisebb tüzérségi tevékenység hallható körülöttünk, de tőlünk jobbra, Tarnopol irányából délben erős ágyúzás hallható. Ma az idő jó, gyenge, erősen olvad, a víz mind a föld alá törekedik, hol most az élet legjobban folyik. Délután egy orosz repülőt tüzérségünk eredményesen lő és visszatérésre bír.

Nagyon lehangolt azon értesítés, hogy egyik legjobb barátom, Finta, a harctéren meghalt.

28-án. A nap itt kisebb tüzérségi tevékenységgel telik el, azonban tőlünk jobbra erősebb ágyútűz hallható, mi már napok óta tart. Az éj csendben telik. Várjuk azt, mikor tűzik ki az oroszok a fehér zászlót, ez már napok óta izgat mindenkit. Folyton jönnek oly balga jelentések, hogy itt-ott láttak kitűzve ilyesmit, pl: a Szuchodoly toronyba is.

29-én. Hideg idő, a front elég csendes ma, ütegünk napközben lő egyes célokra. Este teljes csend áll be, mi éjjel is tart.

30-án. Meglehetős jó idő, reggel csend van. Azonban kora délelőtt a repülők szelik a levegőt mindkét részről, melyekre úgy mi, mint az ellenséges tüzérség lő. Később több orosz üteg állásainkat veszi tűz alá, őket pedig a mi tüzérségünk lövi, közte a mi ütegünk is. Vonalainkon gyalogságunk erősen tevékenykedik, úgy nyüzsögnek künn, mintha valami korzón lennének, nem pedig tűzvonalban. Az ellenség ezt már nem teszi, azaz nem teheti, mert részünkről mindjárt tüzet kap. Ő velünk szemben kissé kíméletesebb. Az ellenség a munkálatait rendesen éjjel csinálja, de akkor is zavarva van, mert a fényszórók világítása mellett is megzavarjuk őket, mi épp ma este is megtörtént velük. Persze ilyenkor ő is megharagszik és lövöldöz össze-vissza. Ma este és éjjel a vonalai előtt tüzek vannak, nem tudni véletlen-e, vagy készakarva csinálja. Este Dubiénál a két vonal között learatott és künnmaradt gabonakepéket égette el, tegnap este pedig Szuchodolyba tüzelt. Az éj csendesnek ígérkezik ma is, csak a gyalogság jelent kisebb bombatevékenységet és gyalogsági fegyvertüzet, mi valószínű, a járőröktől ered. Így azután várjuk azt, hogy az oroszok mikor tűzik ki a fehér zászlót – mellette pedig mindjobban koplalunk. Naponta észrevehetően rosszabbodik és csökken az élelmezésünk, ma délben egy darab szalonna volt az ebédem, mi még kiváltságos. De az ütegnél közönséges vízben főzött káposztát esznek. A kávé adagok is mit itt a „batterie stación" kivételesen kaptunk, redukálva vannak. Ugyancsak újból életbe lépett a negyed kenyérporció is, mi utóbbi időben megszűnt, azért, mert kukoricakenyeret ettünk. A trafik is nemsokára nullára olvad le, szóval már bátran mondható, hogy minden gyalázatosul megy, és most már látom, és elhiszem, inkább az élelmezési nehézségek siettetik a háború befejezését, mint az emberanyag és muníció kifogyása. És ez bárcsak már minél előbb megtörténne, mert ez már valóságos emberkínzás, éhség, háború, mi fegyver nélkül viszi az embereket a halálba.

Éjjel 1 óra 15 perckor a gyalogság jelenti, hogy a 34-esek patrulja megütközött az ellenséges patrullal, és fegyverharc keletkezett közöttük. A mi járőreink mutatkoztak azonban erősebbeknek, az oroszok kézigránátot is használtak, azonban sikert mégsem értek el.

31-én. Kisebb ágyútűzön kívül semmi különösebb esemény nem fordul elő napközben. A mai nap meglehetős gyenge, erősen pusztul a hó, és előjön megint a feneketlen sár, mitől mindeni irtózik. Este az eső kezd erősen esni. Az éj csendben telik el.

A mai nappal a március utolsó napja is letelik, most már talán megyünk kifelé a tél maradványaiból.

Április hó

1-én. Hajnali 3 órakor messzebb, északra erősebb ágyútűz hallható. Vasárnap van, reggelre szép napos idő lesz, mi egész nap tart. Itt előttünk elég csend van, gyenge ágyúzás hallható néha. A front mögötti falvakban ma erősen lehetett látni, hogy a civilek előbújtak, mit egész télen nemigen lehetett látni. Este egy ellenséges repülő száll fel, mit tüzérségünk tüze visszafordulásra kényszerített. Az orosz vonatot, mi Brodyig közlekedik, elég szépen lehetett ma látni. Az est beálltával teljes csend áll be.

2-án. Délelőtt csend van a fronton, mi már ugyan pár nap óta észlelhető. Délután azonban kisebb mérvű lövöldözés hallható.

Ma váratlanul azon szerencse ért, hogy megszabadultam a batterie stációtól, bekerültem a mozdonyállásba. Mert megvallva az igazat, semmi kedvem sem volt az itteni foglalkozáshoz, majd meglátjuk, hogy lesz itt és meddig tart az ittlétem. Este megint csend áll be a vonalon, még csak egy fegyverlövés sem hallható. A tüzérségi tevékenység részünkre a mai nappal ismét korlátozva lett, csak nagyobb célokra lőhetünk.

3-án. Szép, napos idő, délelőtt a repülők végzik munkájukat. Orosz repülőre tüzérségünk erősen tüzel. Délután kisebb tevékenység folytatódik. Este csend áll be, mi éjjel is tart.

4-én. Délelőtt csend van, délután azonban 4–5 óra között a bajorok előtt erősebb tüzérségi harc hallható. Késő délután 5 gépünk felszállott, melyet az ellenséges tüzérség erősen lőni kezd, de ezek erre nem is reagálnak, sőt mintha dacolnának a veszéllyel. Ez tartott, míg teljesen be nem sötétedett. Utána a tüzérségi tűz megszűnt, és csend állott be.

Ma parancs jött arra, hogy az újólag felállított ezredhez több altiszt kell, hova én is pályáztam. Tán sikerül itthagynom ezen átkozott, Kéler által megfertőzött üteget.

5-én. Jó idő mellett a tüzérség kisebb tevékenységet fejt ki, ütegünk is többször lő napközben. Délelőtt Szuchodoly kigyulladt, s nagyobb tűz keletkezett. A repülők egész nap fent búgnak és erős vadászat indul meg ellenük. Este megszűnik a harci zaj. Az est beállta előtt egy orosz repülő 3 bombát dobott a dodhorczei majorra, mely tőlünk alig 2 km-re van.

6-án. Délelőtt teljes csend uralkodik, ma repülőgépek sem járnak, noha szép idő van. Délután azonban az orosz tüzérség kezd lőni kisebb mértékben Jasionowhoz, mely felett közvetlen a megfigyelőnk van. Ezen tüzelés azonban az est beálltával megszűnik. Egyik községben, körülbelül Wisochóban, megint tűz van, mi az utóbbi időben napi jelenség.

Az időjárás elég szép, a hó és a sár elment, a vidéken megkezdették a tavaszi földmunkálatokat a civilek is. Én pedig a többiekkel nehezen várom azon időt, hogy ezen üteget itt hagyhassam, noha most elég jó dolgom van protze stellungba. Egy kis telefonszolgálaton kívül nem csinálok semmit.

Ma nagypéntek van, a böjtöt megtartottuk, azaz megtartatták velünk, reggel–délben–este csak egy kis fekete volt a mai kosztunk, pedig hát nagypéntek nélkül is eleget böjtölünk.

7-én. Az orosz tüzérség a Dlacsnikon levő bal megfigyelőnket (hol először voltam) lövi schwere ágyúval, vagy 12 lövést tesz. Most már örülök, hogy elkerültem onnét. Máskülönben elég csend volt a mai nappal.

8-án. Húsvét napjára virradtunk, hűvös, szeles idő. Reggel hallható pár ágyúlövés, utána csend áll be, mi tart egész nap. Mint az előző húsvéti ünnepek alkalmával, úgy most is gyalogságunk és az orosz gyalogság összementek barátkozni, a két tűzvonal előtt, és semmi sem zavarta őket.

Eszembe jut eskünknek azon tétele –„ellenségünkkel szóba nem állunk" – ,de úgy látszik ez már be lett vezetve a világháborúba. Máskülönben elég egyhangúan ünnepelünk, a húsvét semmiben sem különbözik a más napoktól, már ezt az étkezésre konstatálom. Délben az egyszerű húsleves, és 1/2 liter bor, este tea rum nélkül. (puha tea) hozzá kivételesen húsvét kedvéért valami kalbászféle lett volna, de a sors nem engedte, miután élvezhetetlen (romlott) volt. Ezzel így a húsvét első napját be is fejeztük.

9-én. Húsvét másnapján kissé élénkebb volt a harci tevékenység. Délelőtt ugyan még a mi és az ellenséges gyalogság összement ismerkedni, de az orosz közibük lőtt, illetve figyelmeztette őket, hogy elég volt a barátságból. Így el is tellettek a húsvéti ünnepek. Azonban a mai nap nekünk ezen ütegnél szinte nevezetes marad, ugyanis ma meg a hús volt romlott, így kartofli volt egy ebédünk. Így él a katonaság a világháborúban.

10-én. Néha hallható egy-egy lövés, az oroszok ma is kijönnek árkaikból gyalogságunkhoz. Érezni már azt, hogy rövid idő alatt valami változás áll be ezen fronton. A mai nappal megtudtuk azt (kik elmegyünk), hogy holnap 11-én Szepsibe megyünk, hogy ott mi lesz velünk még nem tudjuk. Cseppet sem bánom már, hogy ezen ütegtől távozhatok.

11-én. Menetkészek vagyunk. Este kocsin az ozsidowi állomásra hajtattunk, honnét éjjel utaztunk tovább. A rossz vonatközlekedés miatt az úton sok időt vesztegeltünk. (noha készakarva is) és Magyarországon egyes falukban jól mulattunk – mint jó társaság! Ezen utat Szepsiig 3 napig tettük meg.

14-én. Délelőtt érkeztünk Szepsibe, hol mindjárt ki is kaptuk az utasítást, nekem és egy másik Zugsführernek még ezen nap Losonczra kellett utaznunk. Ez már kellemetlenül érintett, ezt nem vártam, most azt hiszem, befütöttem magamnak. Így nagyon rövid ideig tartott a szepsi élet, és csak rögtönös búcsúzkodást tudtunk csinálni. Tehát az esti vonattal utaztunk tovább Losonczra.

15-én. Ezen utazás is elég hosszan tartott, a mai egész napot Miskolcon töltöttük és csak éjjel utaztunk tovább.

16-án. A mai délelőttöt még Bánrévén töltöttük el, s csak ezután érkeztünk meg a rendeltetési helyre, a 16-dik TTE pótütegéhez. Itt már vártak bennünket, és azonnal be is lettünk osztva. Engem egy új felállítandó tüzérezred ütegéhez, de a velem jött társamat egy bombavető üteghez. Tehát még nekem szerencsém van, mert a bombavetőknél cseppet sem kívánatos. Itt most minden idegen, nincs senki ismerős megint.

17-én. Szabadságot kértünk többen, mit meg is ígértek, 6 napot. Tán meg is kapjuk.

18-án. Délután megkaptam a szabadságos levelet, és 3 órakor el is jöttem Losoncról.

19-én. Jó vonatközlekedés mellett hajnalban megérkeztem Pápára, mi idehaza meglepetést okozott, mert váratlanul történt. Igaz, ezen pár napért majd nem érdemes ezen hosszú utazást megtenni, mert csak fáradságot szerez az ember magának. De hát hiába, ha csak lehet, mindig vágyódik haza mindenki. Ezen 6 nap pedig idehaza az egyformaságban eltelik, az a tudat, hogy újból vissza kell menni, csak lehangolttá tesz.

25-én. A mai nappal a szabadságom le is tellett, s így reggel 1/2 6 órakor vontra ültem, hogy bevonuljak Losoncra. Győrben azonban megszakadt az utazás, és délután 1/2 5 óráig kellett várnom, hogy tovább utazhassam, s így az egész éjet utazással töltöttem.

26-án. Reggel megérkeztem, de a mai napot elblicceltem itt is, nem mutatkoztam a foglalkozáshoz. Inkább csak züllöttünk, kik visszajöttünk szabadságról. Mert az itteni kantinban igen jó

pilseni sört lehet kapni, és nem is olyan drága. És egyéb nem is kell a katonának, mikor a frontról bekerül, hol eleget kell nélkülöznie.

27-én. Ma mentem itt először foglalkozáshoz. Még mindig bizonytalanságban vagyunk, hogy mikor indulunk az új üteggel kifelé. Unalmas nagyon, és most meg az otthon visszatetsző. A katona csak így van, sehol sem tetszik neki.

28-án. Semmi változás, a napi foglalkozás, mi itt van, éppen csak az unalmat űzi el. Kissé már jobb szeretnék hátat fordítani Losoncnak, épp úgy a többiek is. Az élelmezés itt igen szánalmas, épp hogy csak az életüket tengetik az ittlevők.

29-én. Ma sem fordul elő semmi említésre méltó. A beöltöztetésünket napról napra halasztják, már nem tudjuk mit gondolni felőle. Ma itt először szolgálatban vagyok.

30-án. Ma ismét tránszportok jönnek mindenfelől a kiegészítéshez, mert még egyes ütegeknél nincs meg a létszám. Most ezen kaszárnya ugyanazt a látványt nyújtja, mint mozgósításkor, 900 ember lett több helyről összegyűjtve az új alakulathoz. Találni most itt mindenfajta katonát. De ekkora tránszport még nem is ment ki Losoncról, mint ez a mostani, a 73. és 27. ezredek alakulatai. Most már csak várjuk az elmenetelt.

Május hó

1-én. A hideg idők után, mik itt járnak, mára kissé enyhébb idő lett, mintha csak meg akarná mutatni, hogy május első napja van. A mai nap is az ütegek beosztásával telik, a sok sorakozás és névolvasás már utálatos. Ma be is oltottak bennünket, de engem csak beoltottak volna, mert sikerült eltussolnom.

2-án. Az oltás után ma pihenő nap van.

3-án. A mai nap is minden különös nélkül telik el, mindenki csak bujkál, a foglalkozáshoz senki sem akar menni.

4-én. A mai nap is minden különös nélkül telik el.

5-én. Reggel 7 órakor sorakozó, és 8 óráig cserebogárszedéssel foglalkozik a legénység. Ezután az én ütegem, a 3/73 beöltöztetése megkezdődött, mi tartott késő délutánig, de befejezést nem nyert. Nagyon lassan megy itt minden.

6-án. Vasárnap van, délelőtt orvosi szemle, délután az egész várost bejárom (mi nem nagy), unalomból. A város nem mondható szépnek, a fő utcája mutat valamit.

7-én. Reggel 7 órakor újból folytatjuk az öltözködést, mi délre valahogy befejeződött. Délután újból oltás a hátba, de ezt is el tudtam kerülni. Délután ugyancsak a másik üteget kezdik öltöztetni.

8-án. Ma is elosztással és beosztással vagyunk elfoglalva. Már a sok hiábavaló dolgoktól minden kedvünk elmegy.

9-én. Némi gyakorlatozással telik a nap, hogy mégis csináljunk valamit. Az idő most jó, így még tűrhető a helyzet.

10-én, 11-én és 12-én. Csak egyformaságba telnek a napok, semmi változás és arra nézve sem tudunk semmit, mikor megyünk.

13-án. Ma vasárnap van, de én ma szolgálatba kerültem, és így a laktanyát kell őriznem.

14-én. Új ütegünk ma először próbakivonulást végez. Délután nincs semmi foglalkozás.

15-én. A szokásos napi foglalkozás. Ma az ütegtől Bécsbe emberek mentek, hogy a felszerelési dolgokat átvegyék. Most már számítunk, hogy rövid idő múlva mi is megyünk.

16-án. A napi foglalkozáson kívül fürdés, és parancskiadás után a laktanyában levő fák öntözését végzi a legénység. Itt is minden elképzelhető munkát kitalálnak a legénység bosszantására és elcsigázására.

17-én. Áldozócsütörtök van, tehát ünnep, mit megtartunk, tehát nincs foglalkozás.

18-án. Ütegünk délelőtt megint kirukkolást végzett. Délután pedig a rendes foglalkozással telik az idő.

19-én. Ma negyedszer volt oltás, mi éppen elég ily rövid idő alatt.

20-án. Vasárnap van, nincs semmi foglalkozás, tehát az ittlét még foglalkozás mellett is unalmas, hát még nélküle.

21-én. Még mindég van sok dolog, elintézni való az új ütegeknél, de van sok haszontalanság is, mi csak bosszantó. És telnek a napok így 27-ig, de semmi nevezetes nem fordul elő.

27-én. Pünkösd napja van, tehát ezt is elértük, harmadszor a háború alatt. Különben ezen nap sem kivételes, ezen napot sem hagyják békében megünnepelni. Sorakozás, vizit stb. járják ma is. A csapatok körében itt is erősen mutatkozik a fegyelem lazulása. Az újonnan felállított ütegek legénysége között mindig több és több távozik el önkényesen. Természetes, az oka ennek főleg abban rejlik, hogy szabadságot nem adnak, noha már másfél hónapja itt veszteglünk. Ez pedig főleg a pótüteg parancsnokának, egy embertelen kapitánynak a műve.

28-án. Ma is ünnepelünk, pünkösd másnapját. Ma jött meg ütegünk parancsnoka, Strass kapitány, mint látszik, cseh ember, kissé töri a magyar nyelvet. Nem sok jót látok ki belőle, egy jóformán tiszta magyar ütegnek nem ilyen ember kell.

29-én. Ma a két bombavető üteg végre elment, mos tmár úgy látszik mi sem maradunk soká, minek csak örül mindenki.

30-án. Ütegünk ma kirukkolást végez, az új ütegparancsnok vezetése alatt.

31-én. A legénység a mai napot mezei munkával tölti, mi, altisztek pedig alvással. És ezzel letelt május hó utolsó napja is.

Június hó

1-én. Az emberek ma szinte kapálnak az ezred bérbe vett földjén. Az időjárás nagyon rossz, egész május hóban nem volt eső, a szárazság nagy.

2-án. Ma az összes batteriekhoz tartozó tisztek megjöttek, kapitányunk ma csinálta a beosztást. Úgy látszik az alantas tisztek jók lesznek.

3-án. Vasárnap kedvéért a napot semmittevéssel töltjük. 4-én. Ütegünk ma is kirukkolást végzett. Az időjárás nagyon meleg.

5-én. Kedden délelőtt a laktanya udvarán felállított sátorban misét hallgattunk, utána pedig feleskedtünk. Még most sem tudjuk, mely napon indulunk, noha már csak napok kérdése lehet.

6-án. A mára tervbe vett kivonulás elmaradt, megjött az utasítás, hogy holnap, 7-én ütegünk indulni fog. Így a mai napot vizitek stb: töltjük és mindenki örül annak, hogy valahára mehetünk.

7-én. Úrnapján délelőtt 1/4 12 órakor ütegünk az állomásra menetel, cigányzene hangjai mellett. A város közönsége mind talpon van. Menetünket nagyon díszítette szép selyem zászlónk, mit az itteni kantinos ajándékozott. Az állomáson a szokásos formaságok között lettünk a vonaton elhelyezve, és 1/2 2 órakor vonatunk a generál marsch hangjai mellett elhagyta a losonci pályaudvart.

Este 1/2 10 órakor érkeztünk Hatvanba, hol vacsoráztunk is. Itt vonatunk éjjel 2 óráig várt, s csak ezután indult tovább, Jászberény, Szolnok felé.

8-án. Reggel 6 órakor érkeztünk Szolnokra, hol reggelit kaptunk. Ismét délután 1/4 4 órakor indultunk tovább Szajol–Arad, Mezőtúr–B.csaba felé, hova este 1/2 11 órakor érkeztünk meg, és vacsoráztunk. Éjjel 2 órakor folytattuk a további utat.

9-én. Reggel 8 órakor indult tovább vonatunk Aradról, hol előbb reggeliztünk. Tovább Soborsinnak tartottunk, hol menage volt. Innét tovább Déva felé visz utunk, és délután 6 órakor érkezünk Piskire, hol vacsorát kapunk, és várjuk a további parancsot az indulásra, mi azt hiszem az éjjelre marad.

10-én. Vasárnap reggel még mindig Piskin vagyunk, az éjjelt itt töltöttük, de még az ebédet is itt fogyasztottuk el. Így csak délután 1/4 2 órakor indultunk tovább Szászvároson át. Most már a negyedik napot töltjük vasúti kocsikban, még az a jó, hogy altisztek kaptunk külön személykocsit, s így azt lehet mondani elég kényelmesen utazunk. Délután 5 órakor érkeztünk Alvincz állomásra, hol megint lekapcsolták kocsijainkat. A vacsorát itt fogyasztottuk el és 8 órakor indultunk tovább Szászsebesnek. – Éjjel 1/2 3 órakor érkeztünk Nagyszebenbe, hol reggeliztünk is.

11-én. Reggel 8 órakor utaztunk tovább Fogarason át. Erre már láthatók a román betörés kisebb nyomai, az Olt folyón a hidak felrobbantva stb. Utunk a fogarasi hegyek hóborította tájai mellett vezet, szép, festőies vidék ez, csak a népviselet csúnya, minden leány–asszony szalmakalapot visel.

Feketehalomon utazunk tovább, mely vidék igazán remek termőföldeivel és szép falvaival, kedves tájt mutat, körülövezve hegyekkel.

Délután 5 órakor érkeztünk Brassóba, hol ebéd és mindjárt vacsora is volt. A románok a betörés alkalmával a falvakat itt teljesen megkímélték a rombolástól, épp Brassóban látható pár leégett épület, mi emlékeztet a román uralomra. De annál jobban panaszkodik a lakosság a német csapatokra, kik mindazt elvitték, mit a románok meghagytak. Az uralom erre most is a németek kezén van, a vasútvonalakat ők tartják megszállva, újabb vonalakat építettek stb: szóval részünkről nagyon sok van a kezükön hagyva. A sok vonat folyton hordja a zsákmányolt dolgokat Romániából, de ez persze mind Németországba megy. Este későn utazunk tovább és éjjel ment át vonatunk román földre Predeálon keresztül Ezen utazás alatt eszembe jut a háború kezdetekori hangulat, hova lett az akkori lelkesedés, minek most egész utazásunk alatt nyoma sincs. Ez mutatja azt, hogy már mindenki beleunt ezen küzdelembe, és csak a békét óhajtják – de ki tudja, mikor jön el?

12-én. Vonatunk Románia hegyes vidékén halad, kora reggel érünk Sinaiaba. Gyönyörű nyaralóhely ez, melyből kiválik a király nyaralója. Erre már jobban láthatók a harcok nyomai. Tovább jön Comarnic városka, üzemben lévő gyárakkal, német kézen. Itt már a németek korlátlan urak mindenütt. Tovább utazva jön Campina város, hatalmas petróleumforrásokkal és finomítókkal, mit a románok itt pusztítottak, azt a németek hamar visszaállították és üzembe helyezték. Erre volt a németnek legjobban szüksége, a nyersolajra, hogy a tenger alatt való harcot korlátlanul folytathassa. Folyik is ennek a szállítása szakadatlanul. A román vasutak és utak erre kifogástalanok, elég jól vannak berendezve. Ezután jön Baiccói, szinte dús forrásokkal és finomítóval, de itt teljesen le van égetve és rombolva minden. A román kormánynak ebben nagy befektetése van, a vasútvonal mentén van lecsövezés, mi a fekete-tengeri Konstancza kikötőig vezet.

Délelőtt 10 órakor érkeztünk Ploesti állomásra, gyönyörű állomás ez, földalatti feljárókkal. A város is nagyon szép, több gyára van. Itt reggeliztünk, mit a németek adtak. Román vasúti alkalmazottak is tartanak szolgálatot, német felügyelet alatt. Amerre a szem ellát, itt is mindenütt petró-

leumforrások vannak, de a nagy tartálytelepek mind le vannak égetve. A hegység erre már megszűnt és sík, róna terület mindenfelé, a legkitűnőbb termőföldek, mi csak létezik, és dönti a búzát és a tengerit, mi itt a fő termény.

Délután tovább utazunk Bukarest felé és végre megérkeztünk a rendeltetési helyre, Chitilla-Bukaresti várerődbe. A vonatot, ily hosszú fáradságos utazás után elhagytuk, (de eközben egy jó esőt kaptunk) és az erőd környékén sátortáborban helyezkedtünk el. Hosszú idő után megint meg kell szokni a czelt alatti szállást. Az erődöt nem lehet valami modernnek, illetve erősnek mondani, hasonlít a komáromihoz. Ilyenek övezik Bukarestet páncéltornyokkal, és vasút futja körül. Most itt van részünkre tüzérségi felszerelés-állomás, hol fel leszünk szerelve mi is. Tehát annak is meg kellett lenni, hogy a román frontot is meg kell ismernem. De ez még mindég jobb, mint ha az olasz frontra mentünk volna, mitől féltem és mások is félnek.

13-án. A mai nappal megkezdtük a felszerelés átvételét, mi sok dologgal jár, és egész nap el vagyunk foglalva. Ma igen meleg idő van, mire számítottam is Romániában. Az itteni lakosság pedig valódi cigány fajta, ronda, piszkos nép. A városiak ellenben elég jó karban vannak.

14-én. Ma a lovak átvételével voltunk elfoglalva, mi ugyancsak elég dolgot adott. Így kezd kicsinyenként az ütegünk teljessé alakulni, hogy ágyúnk is lesz.

15-én. Ma a fogatokkal voltunk és vagyunk elfoglalva, a lovainkat próbáltuk ki, mit elég megfelelőnek tartunk.

16-án. Ma kirukkolást csinálunk, mi a lovak betörésére szolgál, és hogy a hajtó tüzérek is gyakorolják magukat, miután sok közöttük a huszár. Igen utálatos meleg idők járnak, a hőségtől majd felfordul az ember.

17-én. Vasárnap van. A délelőttöt munkával töltjük, délután pedig szemlét tart fölöttünk az ezred parancsnoka, egy őrnagy. Igaz a mozdulatok, miket végzünk, nem sikerülnek, dehát így is jó kell, hogy legyen.

18-án. Még mindég elég dolgunk van a felszereléssel, miben az eső is sokat gátol, kiöntött bennünket.

19-én. Felpakolással és az üteg rendbehozásával vagyunk elfoglalva. A muníciót ugyancsak felpakoltuk, a holnapi indulásra tehát készen állunk. Már a vonatunk is bejárt, mi szállítani fog bennünket. Ittlétünk alatt az élelmezés elég jónak mondható, mert itt még bőven van élelem és a beszerzés könnyű. Kenyeret is elég olcsón lehet kapni, pl.: 1 kg kenyér 50 fillér, s egyéb élelmiszer is könnyen kapható.

20-án. Korai kelés, reggel 8 órakor megkezdettük a berakodást, mivel hamarosan végeztünk. Délben 11.30 perckor indult vonatunk és itt hagytuk Chitillát.

Utazásunk Ploestin keresztül, Büzeaun át történt, éjjel 12 órakor érkeztünk Urleaska kisebb állomásra, hol mindjárt megkezdettük a kirakodást. Itt megvártuk, míg kivilágosodott. Itt már látható a fényszórók működése és az ágyúk csőtüze, itt vagyunk a font közelében.

21-én. Reggel 4 órakor tovább meneteltünk Gemenille faluba, hol házakhoz szállásoltuk be magunkat, mert a további parancsig tartalékba maradunk. A falu jobbára ki van ürítve a civil lakosságtól, így bőven van hely. Most itt én is házigazda vagyok, van egy féltetős házam, elég nagy pompával körülkerítve, és van két szobám, igaz ezekben a bútorzat nem áll másból, mint levert cölöpökből és egy rozoga szekrényből, de poloska annál több van.

A vasúti állomások erre jobbára le vannak rombolva, miből az orosz gazdálkodást lehet következtetni. Az ágyuk kisebb mértékben egész nap dörögnek a fronton.

22-én. A hiányokat leszámítva, és mégis elég kényelmesen bebútorozott portámban nem soká gyönyörködhettem, sőt mondhatni, ki sem alhattam magam. Hajnali 3 órakor „alárm" volt, 5 órakor pedig tovább menetelés Shorfarino faluba, mely a front mögött 14 km-re van. Tehát megint megkezdődött a bizonytalanság, ide-oda rángatnak bennünket. Előbbi helyünket azért kellett elhagynunk, mert németek jöttek oda. Itt most megint beszállásoltuk magunkat, de hogy meddig tart, ki tudja? Ezen falu igen piszkos fészek, a civilek között mindenféle járványos betegségek pusztítanak, főleg a malária. De ez nem is csoda, hisz a piszokkal, mi itt van, saját maguk terjesztik a járványt. Tegnap még alaposan be is oltottak bennünket, már az ördög elvihetné a sok oltást.

23-án. A mai nap semmittevéssel telik el, de a nagy forróság egészen elcsigáz bennünket, melyhez azon nagy baj is járul, hogy nincs ezen a vidéken ivóvíz. A kutak vizei nem használhatók, mind keserű – sós víz – ,ennek oka abban rejlik, hogy a tenger közel van. Az itt elfolyó Buzaeu vize ugyancsak nem használható, miután csupa iszap és meleg. Így a vizet messze falvakból kell hordani, hol találhatók egyes kutak, miknek vizei használhatók.

De ha víz nincs is, légy az van oly rengeteg, hogy ennél többet elképzelni sem lehet.

24-én. Reggel Latinul falutól jobbra, a két üteg legénysége ágyúállást ment ásni négy ágyúra, mit még a délelőtt folyamán elkészítettünk, noha a terep igen rossz. Az ellenség itt magaslaton van, ellenben nekünk sík terepen kell elhelyezkednünk, és ki vagyunk téve annak, hogy az ellenség belátja állásunkat.

A hőség folyton erősödik, nem hogy szűnne. Eső erre egyáltalán nem jár, nem úgy mint Bukarest környékén. – Dacára ennek, a termények mind kifejlődnek szépen.

25-én. Hajnalban, 3 órakor a 2 üteg éleslövészetre ment, miután még a fiatal legénység ilyesmiben nem vett részt, másrészt pedig az ágyúk kipróbálásából.

26-án. Ma hajnalban, 3 órakor a legénység megint ágyúállást ment készíteni.

27-én. A program ugyanaz, már nincs idő, hogy kialudhassuk magunkat. Napközben élénk repülő-tevékenység van. Ezen sík terep nemigen tetszik nekem, itt még reáfizetünk.

28-án. Erősebb tüzérségi tűz az ellenség részéről, Latinul falut lőtte erősen. Ütegünk legénysége ma is az ütegállás készítésével van elfoglalva. Megint sok hiábavaló munkát csinál a legénység, mi csak a tisztek tudatlanságára vall. Ezen munkálatokat csak éjjel csináljuk, nehogy az ellenség észrevegyen valamit.

29-én. Ugyancsak folytatjuk a kiépítési munkát, mi nehezen készül, miután a föld igen erős. A két ütegünkből, (6–6 ágyú) felállítottuk a harmadik üteget, így 4–4 ágyú van egy ütegben.

30-án. Ma kellett volna a felállított 5-dik ütegnek állásba menni, de újabb parancs folytán megváltozott a terv. Így tovább folytatjuk az állás kiépítését. Az előttünk elterülő frontrészleten jobbára orosz gyalogság van szemben velünk és francia tüzérség.

KÖZLEMÉNY

Ábrahám Barna úr kérésére közöljük tisztelt Olvasóinkkal, hogy a folyóiratunk 1997. évi 2. számának 411–416. oldalán megjelent könyvismertetése (*Vojenské dejiny Slovenska I–III.*) az *Amicus Egylet* támogatásával készült. (*A szerkesztőség*)

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

PERJÉS GÉZA

A BRJANSZKI ERDŐ ALJÁBAN

Harctéri élményeim 1942 augusztusától 1943 októberéig

A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége ezen írás közlésével is köszönti a 80 éves Perjés Gézát.

Írásom nem tekinthető klasszikus hadtörténeti munkának, csupán a több mint ötven év előtt történtek felidézése, jórészt eredeti dokumentumok nélkül. Sok olyan lélektani és katonaszociológiai, azaz a háború légkörét felidéző momentumot tartalmaz azonban, melyek a hadtörténeti feldolgozásokból rendszerint hiányoznak. Ezen túlmenően helyenként tükrözi akkori politikai nézeteimet, felfogásomat a háborúról, és nem nélkülöz bizonyos szubjektív megnyilatkozásokat sem. Mindezzel együtt, vélhetően, hadtörténeti és katonai szakmai szempontból is hasznos tanulságokkal szolgál.

Kétharmad zászlóalj erejű harccsoport élén

1942 augusztusában kerültem ki a harctérre a brjanszki erdő környékén a partizánok ellen bevetett 108. könnyű hadosztályhoz. A hadosztályparancsnokságon az újonnan, váltásra kiérkezett pótlás kiképzésére rendeltek, de néhány hét után a Goroshankát védő 2/3 34./II. zászlóaljhoz vezényeltek harcászati tanácsadónak. A zászlóalj parancsnoka ugyanis beteg és idős, harcászatilag teljesen képzetlen alezredes volt, a trianoni korlátozások áldozata. Tíz-tizenöt éven át, „rejtett" tisztként, irodai szolgálatot teljesített, teljesen elszakadt a gyakorlattól, így zászlóaljparancsnokként megoldhatatlan feladatok elé állították. Néhány nap után már nagyon beteg lett, leváltották és immár teljes hatáskörrel és felelősséggel én lettem a harccsoport parancsnoka. Zászlóaljparancsnoknak azonban – fiatal főhadnagy lévén – nem neveztek ki. (A hadosztály és benne a harccsoport helyzetét az *1. vázlat* mutatja).[1]

A hadosztály csapatai a 38. és a 34. gyalogezred-parancsnok parancsnoksága alatt két harccsoportot alkottak, Ssusenka, illetve Uliza harcállásponttal. A hadosztályparancsnokság Sseredina Budán volt egy tartalék zászlóaljjal és a hadosztályközvetlen alakulatokkal. Az egyes helységekben a csapatok körvédelemre – „sündisznóállás" – rendezkedtek be. Meg kell jegyezni, hogy a helységek jelentős része az 1941/42-es hadműveletekben elpusztult, általában tűzvész áldozata lett.

Bevezetőül néhány szót a partizánok elleni harcról. Szokás „partizánvadászoknak" nevezni a partizánok ellen harcoló alakulatokat. Ez természetesen elfogadhatatlan túlzás, mert bizony sok esetben nem lehetett megmondani, hogy ki a vadász és ki a vad. A dolog ugyanis úgy állt, hogy a „megszálló" feladatokat ellátó csapatok szervezete, felszerelése,

[1] „A 108. k. ho. helyzete 42. XI. 30-án 24 h-kor" c. vázlat (Hadtörténelmi Levéltár [HL] Magyar Megszálló Erők Psága, 1941–1944. 1. fasc.)

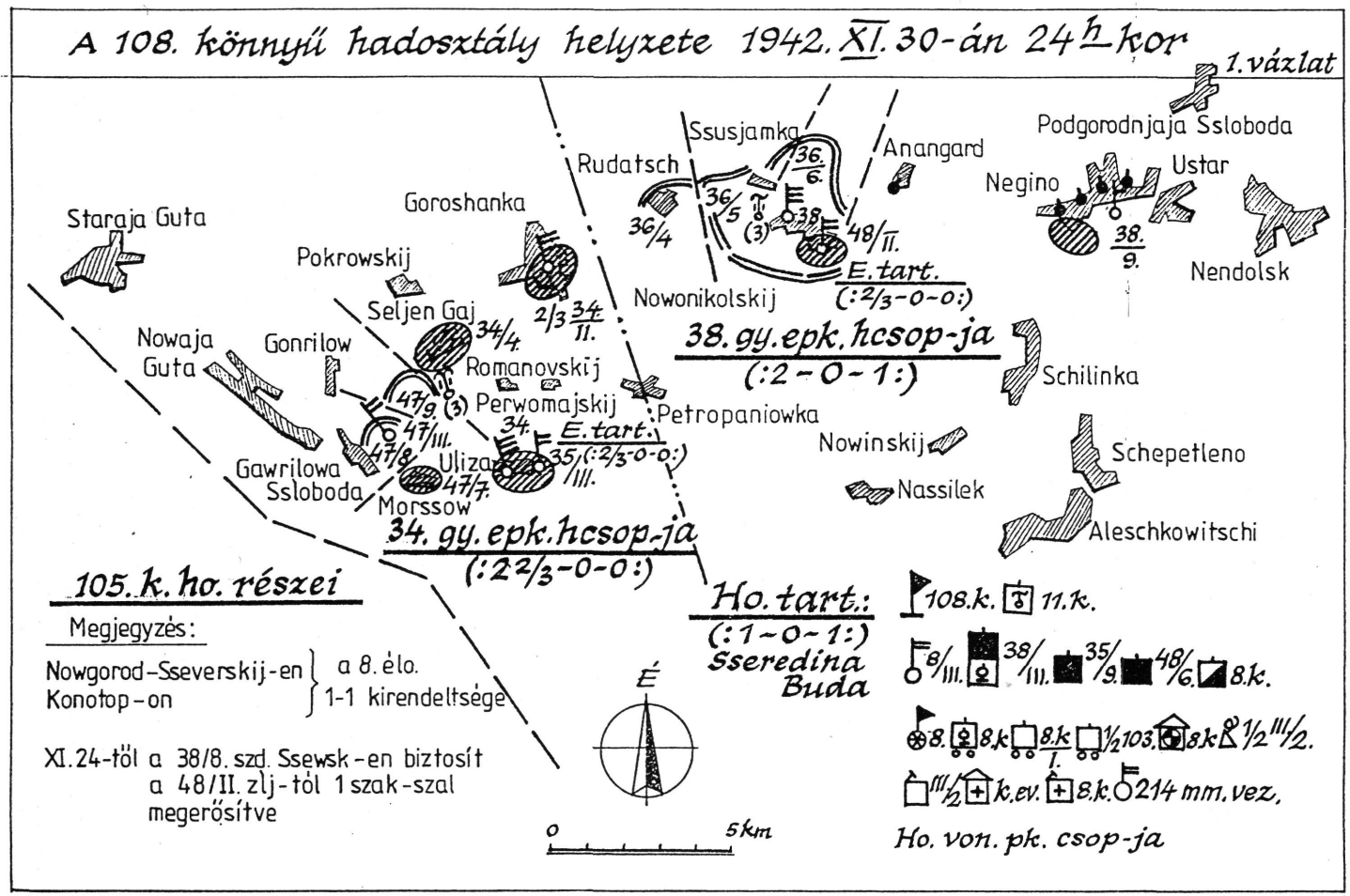
A 108. könnyű hadosztály helyzete 1942. XI. 30-án 24h kor
1.vázlat
Staraja Guta
Goroshanka
Pokrowskij
Seljen Gaj
Nowaja Guta
Gonrilow
Romanovskij
Perwomajskij
Gawrilowa Ssloboda
Morssow
Uliza
Rudatsch
Ssusjamka
Anangard
Nowonikolskij
E.tart. (:2/3-0-0:)
38. gy.epk.hcsop-ja (:2-0-1:)
Podgorodnjaja Ssloboda
Negino
Ustar
Nendolsk
Schilinka
Petropaniowka
Nowinskij
Nassilek
Schepetleno
Aleschkowitschi
34. gy.epk.hcsop-ja (:2 2/3-0-0:)
105.k.ho. részei
Megjegyzés:
Nowgorod-Sseverskij-en } a 8.élo.
Konotop-on } 1-1 kirendeltsége
XI.24-től a 38/8.szd. Ssewsk-en biztosít
a 48/II.zlj-tól 1 szak-szal megerősítve
Ho.tart.: (:1-0-1:) Sseredina Buda
É
0 5km
108.k. 11.k.
8/III. 38/III. 35/9. 48/6. 8.k.
8. 8.k. 8.k I. 1/2 103. 8.k 1/2 III/2.
III/2 k.ev. 8.k. 214 mm.vez.
Ho.von.pk.csop-ja

kiképzése és sok esetben szelleme alig volt hasonlítható a normális szervezetű alakulatokéhoz. Ami a fegyverzetet illeti, miután tüzérségünk kevés volt, páncélos és repülő támogatással pedig egyáltalán nem számolhattunk, csak valamivel álltunk jobban a partizánoknál, sőt éppen a gerillaharcban annyira nélkülözhetetlen géppisztoly tekintetében ők voltak fölényben. Mivel a partizánok egy része a környék lakosságából rekrutálódott, a terepet tökéletesen ismerték, ugyanakkor teljes mértékben élvezték a lakosság támogatását. Szinte nem volt olyan mozdulatunk, melyről ne szerezhettek volna tudomást a lakosságtól, és nem volt olyan állásunk, melyről nem lettek volna meglehetősen pontos ismereteik. Előfordult, például éppen a 34. gyalogezred-parancsnokság ulizai állásainál, hogy egy éjjeli támadás után az elesett partizánok között több olyat találtak, aki előzőleg rakodó munkásként dolgozott az ezred raktárainál. Hol kényszerből, hol pedig önként, a lakosság élelmezte őket. És persze nagy volt a különbség morális szempontból is. A magyar csapatok nem érezték magukénak a háborút, tiszt és legénység csak a felváltást várta. Ebből, a gerillaharcra való kiképzés teljes hiányából, valamint az előbbiekben említett alezredeshez hasonló, képzetlen és erélytelen parancsnokok hibás vezetéséből természetesen következett a passzivitás és a kockázatvállalástól való irtózás. Ez emelte a partizánok morálját és növelte vállalkozó kedvüket. Mindez együtt viszont a mi oldalunkon szorongást, néha kimondott rettegést váltott ki. Ha a partizánok összességére nem is mondható el, hogy fanatikusan és halálmegvetően harcoltak, de volt egy mag, mely elszántságával, kegyetlen szigorával és esetenként kitűnő vezetésével együtt tudta tartani az ingadozókat és sikeres vállalkozásokra vezette őket. A morál szempontjából különös jelentősége volt annak, hogy 1942 őszén a német hadvezetés elrendelte: az elfogott partizánokat ki kell végezni. Ettől fogva szinte teljesen megszűnt a dezertálás közöttük, ami pedig addig elég jelentős volt. Nem tudok róla, hogy magyar csapatoknál teljesítették volna a parancsot, viszont magyar felügyelet alatt nem volt fogolytábor, így a foglyokat a németeknek kellett átadni. Hogy ott mi lett további sorsuk, nem tudtuk.

Mint minden partizánháború, a szovjet partizánháború is nagyon kegyetlen volt. Azzá tette már önmagában véve az, hogy a partizánok civilbe öltözve hajtották végre akcióikat, tehát a harcoló csapat már csak az akció során ismerhette fel, hogy ellenséggel áll szemben, azaz minden elővigyázati, biztonsági rendszabálytól meg volt fosztva. Ezért nem védi a genfi egyezmény a partizánokat. A partizánharc lényege a rajtaütés, a lesből való támadás és a legalattomosabb fegyver, az akna használata. A harcoló csapat számára mindez, érthető módon, becstelennek, aljasnak tűnt, ezért a katonák reakciója is kegyetlen volt. A partizánharc gyakran sújtotta a polgári lakosságot is, méghozzá megtorlás formájában, amikor is az elkeseredett és bosszúvágyó katonák nem igen firtatták, hogy mennyiben tehető felelőssé a lakosság a partizánok akcióiért. Mindez mindkét részről felkorbácsolta az indulatokat és az akció–reakció törvényszerűségeit követve szörnyűséges kegyetlenségekhez vezetett. Fokozta a borzalmakat, hogy a partizánveszély leküzdésének egyik legbiztosabb módja a polgári lakosság elköltöztetése, vagy a vidék felperzselése volt. Ezzel ugyanis létalapjától fosztották meg a vidék erőforrásaira, szálláshelyeire, főleg pedig a lakosság élelmiszerkészleteire utalt partizánmozgalmat. Ez volt a gyakorlat nálunk a török korban, majd a kuruc háborúk idején, de így jártak el az amerikaiak is a vietnami háborúban. Egyébként általános tapasztalat szerint a partizánok kevesebb gyűlölettel viseltettek a magyar csapatok iránt, mint a németekkel szemben. Ennek oka részben az volt, hogy tudták, a háború elindítója és legfelső fokon irányítója a hitleri Németor-

ság, részben pedig az, hogy a magyar katonákat nem töltötte el a „Herrenvolk" gőgös fölényérzete és nem bántak oly brutálisan a lakossággal, mint a németek. Kétségtelen, a magyar csapatok is elkövettek atrocitásokat, de azok inkább a gyűlölet előbb vázolt, a partizánharccal együtt járó eszkalációjából eredtek. Elbeszélésemben több ilyen esetről is beszámolok majd. A katonák inkább részvéttel nézték a lakosság nyomorúságos helyzetét, melynek oka távolról sem egyedül a háború volt. A magam részéről gyakran tapasztaltam, hogy egy-egy faluba beszállásolva, katonáim csakhamar segítettek az egyedül maradt menyecskéknek és özvegyeknek, fát vágtak, vizet hordtak, a gyerekeknek pedig kenyeret és cukorkát adtak.

A parancsnokságom alatt álló harccsoport 2 lövész, 2/3 géppuskás századból, két rajból álló aknavető szakaszból és egy gépágyúból állt. Az ezreddel az összeköttetést távbeszélőn és rádión tartottuk.

Goroshankára kiérkezve első dolgom, természetesen, az ismerkedés volt. A tisztikar jó benyomást keltett. Egytől-egyig tartalékosok voltak, fiatal hadapródok, zászlósok és hadnagyok. Egyedül Domján Sándor, a géppuskás század parancsnoka volt idősebb; főhadnagyi rangot viselt. A nagyon jónak mondható tartalékos tiszti kiképzés folytán a tisztek szakképzettsége jó volt, amit csak fokozott a több hónapos harctéri tapasztalat. Hangulatuk nem volt éppen rózsás, de sok humorral, nem egyszer akasztófahumorral viselték sorsukat. Rövid idő múltán nagyon jó kapcsolat alakult ki közöttünk, majd a hetek múlásával kölcsönös megbecsülésen alapuló bajtársias, mondhatnám szeretetteljes lett a viszonyunk. Rendszeressé váltak esténként a fedezékekben, vagy ahogy neveztük a „bunkerekben" az összejövetelek, mérsékelt alkoholfogyasztással, rengeteg humorral, kártyajátékkal, vaskos tréfákkal és kiszólásokkal és persze nagy-nagy nevetésekkel. Fiatal, életerős emberekről lévén szó, a beszélgetések középpontjában természetesen a nők álltak.

A legénységgel már nem volt ilyen jó a helyzet. Igen nagy problémát jelentettek az állomány mintegy 20–25%-át kitevő román és ruszin katonák. Alig akadt közöttük magyarul értő, kiképzésük is rendkívül hiányos volt. A magyar ajkú legénység fegyelmezettnek és kötelességtudónak bizonyult, megfelelő békekiképzéssel, melynek színvonalát a harctéri szolgálat jelentősen megemelte. Nagy biztonságra tettek szert a fegyverek kezelésében és minden más, a harccal összefüggő tevékenységben. Megfelelő vezetés esetén derekasan helytálltak.

Az anyagi ellátást kielégítőnek mondhattuk. Lőszerrel bőségesen rendelkeztünk, viszont a fegyver- és alkatrészutánpótlás akadozott. Különösen a géppuskák és golyószórók kikopott csövei szorultak volna cserére: ez a hiányosság már a fegyverek lőszabatosságát fenyegette.

Az élelemellátás zavartalannak és kielégítőnek bizonyult, ha a német pótszerezett élelmi cikkek – műlekvár, műméz – és a magyar gyomor számára sokszor ízetlennek számító konzervek, kolbászfélék által okozott kulináris öröm nem is volt valami nagy. A falu egyik megmaradt házában tiszti étkezde működött. Szakácsunk a legénységnek is járó élelemadagot dolgozta fel, esetenként a közösen összeadott pénzből vásárolt nyersanyagokkal egészítette ki. Harctéren tiszti étkezde fenntartása nem problémamentes. Könnyen vezethet visszaéléshez, a legénységi ellátás megrövidítéséhez, viszont kitűnő

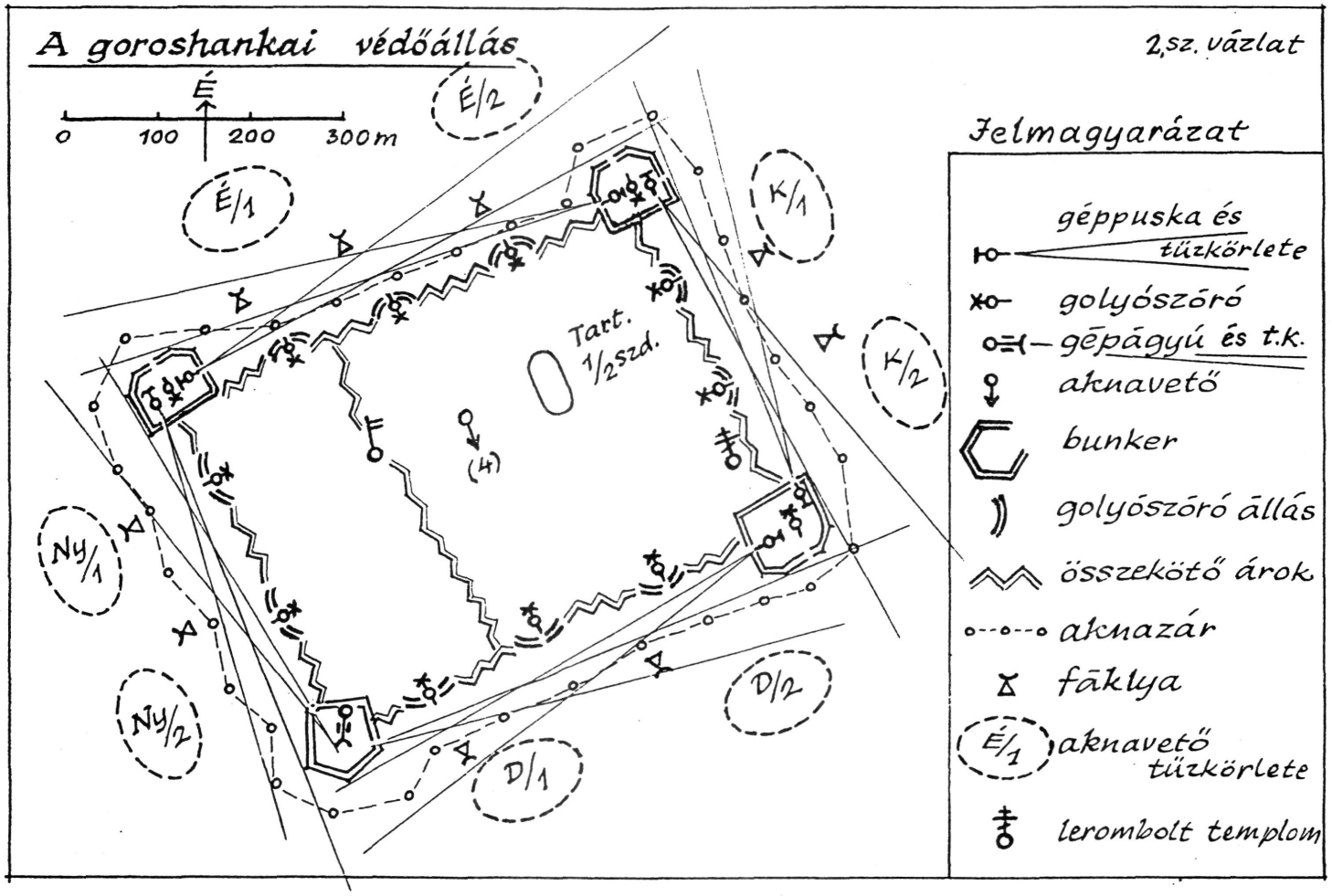
A goroshankai védőállás
2.sz. vázlat
É
0 100 200 300m
É/2
É/1
K/1
K/2
Tart. 1/2szd.
(4)
Ny/1
Ny/2
D/2
D/1
Jelmagyarázat
géppuska és tűzkörlete
golyószóró
gépágyú és t.k.
aknavető
bunker
golyószóró állás
összekötő árok
aknazár
fáklya
É/1 aknavető tűzkörlete
leromlott templom

eszköze a bajtársi szellem növelésének, a visszaélés pedig megfelelő ellenőrzéssel megelőzhető.

Teljesen hibás, mondhatnám hajmeresztően rossz volt a harccsoport védelmi rendszere. Az egyes egységek és tűzfegyverek szinte ötletszerűen voltak elhelyezve, hiányzott a fegyverek legjobb hatását biztosító tűzrendszer. A raj- és szakaszparancsnokok ugyan öntevékenyen elfogadható tüzelőállásokat és fedezékeket építtettek ki, de mivel nem fogta őket össze valamilyen határozott védelmi elgondolás, nem feleltek meg a célnak. A képtelen helyzet magyarázata a zászlóaljparancsnok erélytelenségében és hozzá nem értésében rejlett.

Minden mást megelőzően tehát a védelmet kellett megszerveznem. A Ludovikán természetesen sokat foglalkoztunk a védelemmel és a védelmi tűzrendszerrel, később pedig a csapatnál, mint géppuskás századparancsnoknak, hivatalból kellett foglalkoznom a tűz megszervezésének problémájával. Később ez a foglalkozás szinte szenvedélyemmé vált. Így, amikor elkezdtem a munkát, nem csak a reám nehezedő felelősség sarkallt, ösztönzött a munkára, hanem, hogy úgy mondjam, a problémamegoldás izgalma és gyönyörűsége is.

Mint ismeretes, védelemben a gyalogsági tűzrendszer gerincét a géppuskák oldalazó tüze alkotja. Hat géppuskámat tehát úgy kellett beállítanom, hogy a fő ellenállási vonalat teljes hosszában oldalazzák. A problémát egyedül az jelentette, hogy az addigi fő ellenállási vonal nagyjából a falu ellipszis alakú kerületét követte, következésképp egyszerűen nem tette lehetővé az oldalazó tűz alkalmazását. Ugyanazon problémával álltam tehát szemben, mint a XV–XVI. század várépítő mérnökei, akik a tüzérség megjelenésével kénytelenek voltak a körbástyákat szögletes bástyákká átépíteni, hogy az ágyúk oldalazó hatását érvényesíthessék. Évekkel később, amikor a várépítés történetével foglalkoztam, az egykori hadmérnökök problémája a goroshankai tapasztalatok birtokában teljesen kézzelfoghatóvá és érzékletessé vált. Radikálisan meg kellett tehát változtatnom a védőállás alakját, azaz teljesen új fő ellenállási vonalat kellett kialakítanom. Ehhez azonban először, a terepet felmérve, térképvázlatot kellett készítenem. Ezt Bézard tájolóval, kitűzéssel és lépésszámlálással végeztem el. A vázlatba bejelöltem a géppuskák helyét és ahhoz igazítottam a golyószórós és puskás részek elhelyezését. Bár minden részletre már nem emlékszem vissza, a mellékelt vázlat eléggé pontosan tükrözi a tényleges helyzetet (*l. a 2. sz. vázlatot*).

Mint látható, a tűzrendszer sarokpontjait a géppuskák és a gépágyú alkották, melyek a fő ellenállási vonalat teljes kiterjedésében oldalazták. Két-két géppuskát helyeztem el a téglalap három szögletében, a gépágyút a negyedikben. Ezek a fegyverek tehát nem önmagukat, hanem szomszédjaikat védték. A golyószórókat arctűz leadására helyeztem el és önvédelemre minden géppuskás fészekhez egyet osztottam be belőlük. A két aknavető tüzét úgy szabályoztam, hogy köröskörül az előterep minden pontját tűz alatt tarthassák. Az aknavetők tűzterületét a vázlaton is rögzítettem, így harcálláspontomról távbeszélőn irányíthattam a tüzet.

A kidolgozott védelmi tervnek megfelelően elkezdődhetett a műszaki munka. A tűzrendszer pilléreit alkotó három, kétszintes géppuskaállás vázát erős gerendázat alkotta, a rájuk helyezett pallókat fedő vastag földborítás védelmet nyújtott az aknatűzzel szemben. Egy-egy ilyen fedezék 10–15 fő befogadására volt alkalmas. A golyószórók számára is

erős fedezékek készültek és az egyes tüzelőállásokat összefüggő árok kötötte össze. A komoly erőfeszítést kívánó munkához tisztjeim kétkedéssel és nem kis kedvetlenséggel fogtak hozzá, de ahogyan kezdtek kirajzolódni a védelmi rendszer körvonalai, egyre nagyobb lelkesedéssel végezték dolgukat. Belátták, hogy a kialakuló rendszer a biztonságot növeli.

A műszaki munka felölelte a drótakadályok és aknazár telepítését is, de felállítottunk fáklyákat is az előterep megvilágítására. Ezek fából és szalmából készített, gúla alakú alkalmatosságok voltak, belsejükben olajos-zsíros rongyokkal védett gyújtószerkezettel, melyekhez az állásból gyújtózsinór vezetett . A kipróbálás alkalmával nagyon jól működtek, mivel azonban a partizánok a következőkben komolyan nem támadtak, alkalmazásukra nem került sor.

Az aknazár is csak egyszer működött, de akkor tragikus eredménnyel. A faluból, pontosabban a védőállásból – hiszen az elpusztult Goroshanka már nehezen volt falunak mondható – kivezető utakat is elaknásítottuk, méghozzá úgy, hogy egyes aknákat még aknavető gránáttal is megerősítettünk. Az emberek és járművek az aknazáron nyitott, feltűnően megjelölt, zegzugos utakon közlekedhettek. Egyik alkalommal az egyik román nemzetiségű kocsis, aki úgy látszik, nem értette meg az aknazáron való áthaladásra vonatkozó magyarázatot és ezenfelül még félig süket is volt, nem hallva a felállított őr figyelmeztetését, ráhajtott az egyik megerősített aknára, mely felrobbant és szétvetette a kocsit. A kocsis meghalt, a lovak elpusztultak.

Hogy a védelmi tervet begyakoroltassam az egységekkel, néhány alkalommal, alkonyat tájban, riadót rendeltem el és tűzparancsot adtam ki. A gyakorlat mellékesen azt is célozta, hogy elriassza a partizánokat a támadástól. A sok nyomjelző tölténnyel alkonyatban leadott fergeteges oldalozó tűzből az állásunkat szüntelenül figyelő partizánok megláthatták, hogy beletörne a bicskájuk a támadásba. Nincs kizárva, ez volt az oka annak, hogy akkor, amikor a szomszédos alakulatoknál egymást követték a támadások, nálam nyugalom volt.

Amikor a védelmi berendezéssel elkészültem, távbeszélőn jelentettem az ezredparancsnoknak, Faludi ezredesnek. Faludi kitűnően képzett, lelkiismeretes, alacsony termetű, de eléggé mérges emberke volt. Eljött harcálláspontjáról, Uliczáról, hogy megszemlélje az állást. Én eléggé szokatlan módon, rajztáblával a hónom alatt fogadtam. Először ugyanis a rá kifeszített védelmi tervet akartam megmutatni neki. Láthatóan már ez a civiles, tanáros megjelenés sem tetszett neki, amikor pedig kértem, hogy nézze meg a vázlatot, türelmetlenül rám szólt, hogy tegyem el. Én azonban, amennyire azt a kötelező formaságok egyáltalán lehetővé tették, „alázatosan" kértem, először vázlaton tekintse át a védelem rendszerét. Megtette és rövid idő múltán megváltozott a viselkedése. Egyre nagyobb szakmai érdeklődéssel figyelt a vázlat alapján adott tájékoztatásomra. Ezután végigjárta a terepet, ellenőrizte az egyes tüzelőállásokat és szinte már lelkessé vált. A szemlét befejezve melegen gratulált munkámhoz. Lelkesedése olyan nagy volt, hogy visszatérése után Uliczáról is felhívott távbeszélőn, újra gratulált és kilátásba helyezte, hogy állásom megerősítésére további taposó és érintő aknákat fog küldeni.

Ezt követően napjaink igen nyugodalmasan teltek. Egyszer történt, hogy a partizánok tizenkettes aknával kezdték lőni állásunkat. Én, mint máskor is, pizsamára vetkőzve aludtam a bunkeromban. Ez nem volt éppen a legszabályosabb, lehetséges következmé-

nyeit tekintve pedig nem is volt veszélytelen. Mi történt volna ugyanis, ha történetesen sikerül betörniök a partizánoknak az állásba? Pizsamában harcoltam volna velük? Bizonyos filozófia mégis volt azért a dologban: ha katonáim addig sem tudják feltartóztani a partizánokat, amíg én felöltözöm, akkor egyre megy, hogy fel vagyok-e öltözve, vagy nem.

Az első akna óriási dörrenésére riadtan ugrottam ki ágyamból, majd olyan pánikba estem, hogy nadrágomba még valahogy bele tudtam bújni, de a csizmám szárával már nem boldogultan – remegő lábammal egyszerűen nem találtam belé. Hűséges legényem, Schneider András bánfalvai sváb fiú segített ki a bajból és tartotta a fityegő csizmaszárakat. Ezt követően megnyugodtam és higgadtan intézkedtem, amire egyébként nem is igen volt szükség, mivel tisztjeim és katonáim rutinszerűen végezték ezernyi alkalommal begyakorolt teendőiket, de a partizánok is elegendőnek ítélhették az aknatüzet, mert nem támadtak.

A partizánakció következményeként felejthetetlen látványban volt részünk. Az történt, hogy foszforos lövedék találta el a romba dőlt templom megmaradt tornyának gerendázatát, mely parázslani kezdett. Ezt nem láttuk, csak másnak este felé lettünk figyelmesek arra, hogy hatalmas láng csap ki a toronyból és az egész égni kezd. A harang felizzott, majd egyszer csak az izzó massza lezuhant, pontosabban szólva lecsöppent. A látvány csodálatos volt, de sejtelmes, egyben vészjósló is. Többen nagyon rossz jelnek tekintették, Isten ujját látták benne.

Így vezettem a harccsoportot három hónapon át. Teljes nyugalomban teltek napjaink, harctevékenység egyáltalán nem volt. Bizonyos időközönként felderítő járőröket küldtem ki a partizánok és köztünk elterülő 10–15 km-s senki földjére. Egyszer magam is kimentem járőrbe mert egyik kiküldött zászlósom felületesen hajtotta végre a feladatát, én pedig, ahelyett, hogy megfenyítettem volna, magamhoz véve egy rajt, magam mentem ki. Dac, sértődöttség és csalódás motiválta meggondolatlan lépésemet. Úgy éreztem, a katonai etika szenvedett csorbát, egységem oly szépen kialakult összetartásán támadt repedés és visszaéltek a bizalmammal. Egyáltalán nem az a szándék vezérelt, hogy példát nyújtsak. Pontosan tudtam ugyanis, hogy a parancsnoknak nem ilyen tettekkel kell példát nyújtania. Tulajdonképpen hadbírósági eljárást érdemelt volna a zászlós, de ezt a tisztekkel kialakult bajtársi viszonyom elképzelhetetlenné tette..

Életünk tehát nagyon kényelmes volt, ami azonban távolról sem jelentett tétlenséget. Megtanították a Ludovikán, de tapasztalatból is tudtam, hogy semmi sem veszélyezteti jobban a fegyelmet, mint a semmittevés. Szabályos kiképzés folyt a támponton, sok zárt rendi gyakorlattal, aminek fegyelmező hatását már a katonaiskolában megtapasztaltam.

Bár nem neveztek ki zászlóaljparancsnoknak, bizonyos, a zászlóalj életét irányító adminisztratív munkát el kellett végeznem. Naponta zászlóalj-kihallgatást tartottam, személyi, anyagi és más ügyekben intézkedtem. Egyébként egész időbeosztásom az éjjeli ellenőrzéshez igazodott. Legényemmel, Andrással éjfél tájban indultunk útnak és egymásfél óra alatt minden állást végigjártunk. Az őröket természetesen jelszó-jelhang cseréjével közelítettük meg. Egy alkalommal az egyik román őr elaludt és nem állított meg minket. Hirtelen gyerekes ötletem támadt: lepjük meg! Úgy is történt: mögéje lopództunk és én megragadtam torkát. Életemben nem felejtem el a katona halálra vált, rémült tekin-

tetét. Gyerekes, ugyanakkor veszélyes is volt ez a játék: ha hamarabb riad fel az őr, bizonyára használta volna fegyverét.

Az éjjeli ellenőrzés azt jelentette, hogy miután előtte nem feküdtem le, hajnali három óra előtt nem igen kerültem ágyba. A hiányzó alvást napközben pótoltam és a fennmaradó időben végeztem a túlságos sok munkát nem jelentő adminisztratív ügyek intézését. Rengeteget olvastam. Ekkor olvastam el Németh Lászlótól a Minőség forradalmát, Will Duranttól a Gondolat hőseit, Szerb Antal irodalomtörténetét. Még eredeti filozófiai auktorokat is olvastam, többek között Spinozát. Meg kell mondanom, elég keveset értettem meg belőle. Németül és franciául tanultam. A harctérre egész könyvtárat vittem magammal és nővéremet, aki otthon a fizetésemet kezelte, állandóan újabb könyvekért ostromoltam.

Karácsony előtt néhány nappal érkezett meg az új zászlóaljparancsnok, Bárdossy alezredes, engem pedig kineveztek a Seljen Gajt védő 34./4. század parancsnokává. A karácsonyt még Gorosahnkán töltöttem. A fiatal hadapródok szép karácsonyfát állítottak a tiszti étkezdében és az egész tisztikar együtt ünnepelte a Szentestét. Életem egyik legszebb, legmeghatóbb karácsonya volt! A „Mennyből az angyal" éneklése közben könnyeket láttam a szemekben és valami nagyon erős, az otthon, a család iránti vágyakozás ült ki az arcokra. Búcsúeste is volt ez részemről; el kellett válnom ettől a sok melegséget adó és oly nagy biztonságérzetet nyújtó közösségtől.

Még karácsonyfagyújtás előtt végigjártam a bunkereket, a hazulról kapott csomagomból szaloncukrot, cigarettát és más apróságokat ajándékoztam. Nem volt bunker, ahol ne lett volna karácsonyfa, vagy legalább egy fenyőág, ahol ne égett volna gyertya. Fájó szívvel búcsúztam katonáimtól.

A klasszikus átkarolás

Kiérkezve Seljen Gajra, a 34./4. századhoz, lehangoló, mondhatnám döbbenetes kép fogadott (l. az *1. Függelékben*). A század tartalékos tiszt parancsnokát korrupció miatt állították hadbíróság elé: a katonák élelemadagjával kereskedett! Korruptsága és szakmai hozzá nem értése határozta meg a század morális, anyagi, kiképzési és harcászati helyzetét. A legénység külseje ápolatlan, gondozatlan volt, hangulata pedig deprimált és szorongó. Ezen nem is lehetett csodálkozni, hiszen az erdővel körülvett állásban nyomát sem lehetett találni valamiféle védelmi rendszernek. Még a fegyverek kilövését sem biztosították erdőirtással. Két halaszthatatlanul sürgős feladat várt rám tehát: ki kellett emelnem katonáimat mély depressziójukból és meg kellett szerveznem a védelmet. Ami a morális feladatot illeti, a recept a régi volt: sok zárt rendi gyakorlat, menet közbeni nótázás, a konyha sűrű ellenőrzése, beszélgetés a családról, az otthonról, ügyes-bajos dolgok elintézése és időnként bátorító beszéd. Harcászatilag pedig, hasonlóan, mint Goroshankán, itt is kidolgoztam a védelmi tervet és ennek megfelelően elrendeltem az állások, fedezékek és árkok megépítését. Mivel a legénység kivétel nélkül tetves volt, fürdést is szerveztem. Már nem emlékszem, honnan szereztük a benzines hordókat, melyekben a fürdés végbement.

Még egy hét sem telt el új beosztásomban, amikor 1943. január 8-án vagy 9-én berendeltek az ezredparancsnokságra egy vállalkozás tervét megbeszélendő. Az ezredhez való

bejutás nem volt veszélytelen dolog. 5–6 km-t kellett megtenni teljességgel ellenőrizetlen területen, ahol bármely pillanatban partizántámadás érhette az embert. Goroshankáról Uliczára menet úgy oldottam meg a dolgot, hogy magam mellé vettem a zászlóaljkürtöst, megsarkantyúztam lovamat és lövésre kész pisztollyal, teljes vágtában tettem meg az utat. Seljen Gajról az utat, miután már nagy hó volt, sijőringezve tettem meg, persze megint csak teljes vágtában.

A vállalkozás tervének lényege, melynek megbeszélésére a 34. gyalogezred parancsnoka összehívott bennünket, a következő volt: az ezred korlátozott célú támadást indít a Staraja Gutai partizántábor ellen. A fő támadást a goroshankai 2/3 35./III. zászlóalj hajtja végre, tüzérségi támogatással. A támadáshoz a 105. hadosztály egy százada csatlakozik.

A főtámadást két egység biztosítja, az egyik a 34./II. zászlóalj két szakasza.[2] Feladata Wisherowostokot és Dewozkijt elfoglalni és ott a főtámadást keletről biztosítani.

A másik biztosító rész az általam vezetett 34./4. század A század feladata: Kossaljerowón áthaladva, ott egy szakaszt, valamint egy géppuskát biztosításként lehagyva Grushaját elfoglalni, az ott lévő partizánokat megsemmisíteni, majd bunkereiket felrobbantani.

A támadási terv és feladatom megismerése után visszatértem századomhoz és elkezdtem a vállalkozás előkészítését. Ebbe beletartozott a századnál lévő, zsákmányolt orosz páncéltörő és aknavető előkészítése és a kezelő személyzet kiképzése. Erre azért volt szükség, mert egyik fegyvernek sem volt irányzéka, ami állóharcban, ahol a rögzített fegyvert be lehetett irányozni és egy-egy pontra be lehetett lőni, még csak elment, de mozgó harcra valami mást kellett kitalálni. A páncéltörővel való irányzás begyakorlása nem okozott nehézséget, mivel a lövegzárat kinyitva, a csövön át, célra lehetett irányítani a löveget. Nagy kezdősebességű, lapos röppályájú ágyúról lévén szó, 300–400 m távolságig a találati valószínűség még elfogadható szinten mozgott.

Az aknavetőnél sokkal bonyolultabb volt a dolog. Az oldalbeállítás nem okozott gondot, annál inkább a céltávolságnak megfelelő csőemelkedés meghatározása. Kimentem tehát egy hosszan elnyúló, lapos részre és 600–800–1000 m távolságra jelzőcövekeket állítottam. A tűzkész állapotba helyezett aknavetőn mérőpálcával rögzítettem a tartólábak és a talplemez távolságát, a magassági irányzócsavart pedig 0-ra állítottam. Ezután 10–20–30, stb. csavarással emelve a cső állását egymás után adtam le lövéseket. Oldalról egy tisztem figyelte a becsapódásokat, a jelzőcölöpök alapján meghatározta a távolságukat és rádión jelentette az eredményt. Az adatok alapján lőtáblázatot készítettem, mely kitűnően bevált a későbbiekben.

Egyébként, amikor ezeket a sorokat írtam, Romhányi Ferenc katonaiskolás és ludovikás évfolyamtársammal beszélgettem, aki a szomszédos, 105. hadosztálynál szolgált, de ő már hazatért, amikor én a harctérre érkeztem,. Frontélményeinket felidézve, kiderült,

[2] A támadás tervét és lefolyását a 34. gyalogezred parancsnokának a 2. függelékben lévő harctudósítása tartalmazza. Az okmány másolatát a harctudósítás szerkesztőjének, a hősi halált halt Lipták János századosnak a fia, Lipták József bocsátotta rendelkezésre. Ezúttal köszönöm meg szívességét. Rendelkezésemre áll még a támadáshoz csatlakozó 105. hadosztálytól, a szintén hősi halált halt vitéz Ráskay László főhadnagy századának harctudósítása is. A harctudósítás Ráskay főhadnagy fennmaradt naplójának melléklete. A naplót öccse, Ráskay Pál bocsátotta rendelkezésemre. Köszönet érte.

hogy neki is volt zsákmányolt, irányzék nélküli aknavetője és szinte teljesen azonos módon készített hozzá lőtáblázatot.

Különös gondosságot kívánt az éjjeli menet megtervezése. Mivel a támadás kezdetét 6 óra 30 percben jelölték meg, hogy Grushajáig a 8–10 km-s távolságot megtehessem, századommal éjfél tájban kellett indulnom. A sötétség mellett két körülmény nehezítette a tájékozódást és a menetet. Az egyik az volt, hogy utam elpusztított tájon át vezetett, ahol a leégett falvakból csupán törmelékkupacok maradtak, a villanyoszlopok és más műtárgyak pedig megsemmisültek, így alig maradt támpont a tájékozódáshoz. Ehhez járult, hogy vastag hó fedte az utakat, s mivel ezen a senki földjén forgalom nem volt, csapások sem jelezték az utak vonalát. Fokozta a nehézséget, hogy Kasseljerowo községnél el kellett kanyarodnunk, ami azzal a veszéllyel járt, hogy irányt tévesztünk.

Mindezt végiggondolva tájolón rögzítettem a menet irányának északtól való eltérését, először a Kasseljerowóig, majd azt követően a Grushajáig terjedő szakaszon, a térképen mért távolságot pedig átszámítottam lépésre, hogy majd, egy lépésszámlálót magam mellé véve, mindig tudjam, mekkora távolságot tettünk meg.

A felderítés szerint Grushaján 50–60 főből álló partizáncsoport volt. Már nem emlékszem rá pontosan, de századom létszáma 150–160 fő lehetett. Miután azonban egy szakaszt és egy géppuskát biztosításként Kossaljerowóban kellett hagynom, ténylegesen csak 120–140 katonám vehetett részt a támadásban. Végeredményben 9 golyószóró, 3 géppuska, 2 gránátvető, 2 nehézpuska, 1 zsákmányolt aknavető és 1 páncéltörő ágyú állt a rendelkezésemre a támadáshoz. Ezenkívül beosztottak hozzám egy árkász rajt és egy R/3 rádiót. Így tehát elvileg rendelkeztem a támadás végrehajtásához szükséges erőfölénnyel. „Elvileg", írom, mert a felderítés általában hiányos volt, a partizánok pedig gyorsan tudták csoportosításukat változtatni, így könnyen előfordulhatott, hogy nagyobb erejű ellenséggel találom magam szemben.

Nem tagadom, eléggé szorongtam az előkészítő munka közben. Hogyan tudja majd ez a kiképzetlen, rossz lelkiállapotú század végrehajtani a feladatot? A nyolc nap alatt, amióta a parancsnokságot átvettem, szemmel láthatóan fegyelmezettebbek, összeszedettebbek, katonásabbak lettek embereim, de hát most nem a „balra át", a „jobbra át" és a díszlépés stramm végrehajtásáról lesz szó, hanem harcról! Elindulás előtt néhány mondatot intéztem a felsorakozott századhoz. Csupán a kötelességteljesítésről és a bajtársiasságról beszéltem. Teljesen hiányzott mondanivalómból a szokványos „lelkesítő beszéd" minden eleme. Nem ejtettem szót a „bolsevista veszélyről", nem említettem, hogy „itt mi a hazát védjük". Mindezt az a lelkiállapot magyarázza, amibe ott, a harctéren kerültem. A látottak alapján már kételyek ébredtek bennem a háború kimenetelét illetően, de abban is teljesen biztos voltam, hogy nem a kis Magyarország dolga a bolsevizmus legyőzése. Magát a háborút annyiban fogadtam el, hogy az áldozat, amit benne hozunk, adó az elcsatolt részek visszaszerzéséért. Épp ezért kimondottan ingereltek a „keresztes háborúról" és más, a „magyarság történelmi hivatásáról" puffogtatott frázisok. Jól emlékszem, még Goroshankán mennyire elképesztettem Domján főhadnagyot, amikor Kállay frázisokkal tűzdelt rádióbeszédét hallgatva így fakadtam ki: „Inkább küldenének pótlást a géppuskáinkhoz, melyek csövében már lötyög a golyó, minthogy ilyeneket mondjon a miniszterelnök!" Ekkor még fogalmam sem volt róla, hogy Kállay ilyesfajta megnyilatkozásai csupán „jobbra-sasszék" abban a kényszerű táncban, amit később „hintapolitikának" neveztek. Lehetetlennek és hazugnak éreztem, hogy e vállalkozás

előtt, melyből esetleg többen nem térnek vissza, ilyen frázisokat vegyek a számra. Mindez természetesen nem csökkentette buzgóságomat, sőt fokozta felelősségérzetemet katonáimmal szemben, akiknek még az sem adatott meg, hogy valamilyen erős, pozitív irányú motivációból merítsenek erőt és bátorságot.

A menet a nagy hőban igen fáradságos volt. Többször megálltam, hogy pihentessem a századot és a tájoló, valamint lépésszámláló adatai alapján ellenőrizzem az irányt és a megtett távolságot.

A menet legutolsó szakaszában némi zavar következett be. Az történt ugyanis, hogy – teljesen szabálytalanul – a terepkutatókkal együtt az élen mentem, amikor egy cserjésből kilépve, 300–400 m-re magam előtt, három bunkert pillantottam meg és egy közöttük sétáló partizán őrt. Villámgyorsan hasra vágtam magam a terepkutatókkal együtt. A baj az volt, hogy a bokrok miatt az élraj, főleg azonban az előosztag szakasz, nem látta mindezt, csak jött előre, méghozzá elég nagy zajjal. A helyzet azzal a veszéllyel járt, hogy ha a partizánok felfigyelnek, elveszítjük a meglepetés előnyét. Én magam pedig roppant kínos helyzetbe kerültem. Csendre kellett intenem katonáimat, de hát nem élhettem a rendcsinálásnak a laktanyában és a gyakorlótéren annyira természetes és hatásos eszközével, a szaftos kitételekkel tűzdelt kiabálással, hanem fojtott hangon kellett észre térítenem őket. Még ma is mosolyognom kell, ha visszagondolok erre a groteszk jelenetre.

Miután helyre állt a rend, visszakúsztam a terepkutatókhoz és távcsövemmel elkezdtem vizsgálni a terepet. Azonnal felismertem, hogy onnan, ahol voltunk,[3] összefüggő erdő vezet a partizánállások déli oldalába, azaz kitűnő lehetőség kínálkozik átkarolásra és az azt megelőző eltolásra. Tervem villámgyorsan született meg: az állással szemben egy szakasz erejű lekötő részt hagyva, én a század zömével balról átkarolok. A lekötő rész támadását egy géppuska, egy gránátvető, a páncéltörő ágyú és az aknavető támogatja, a többi nehézfegyver az átkaroló részhez kerül. Magamhoz rendeltem a szakaszparancsnokokat, tájékoztattam őket tervemről, és kiadtam a támadási parancsot.

Az eltolás minden zavar nélkül ment végbe. A partizán őr semmit sem vett észre, maguk a partizánok pedig bunkereikben voltak, bizonyára mélyen aludtak. Egy hibát vétettem csupán: 8 óra 30 percre tűztem ki a támadás kezdetét, az átkaroló rész azonban addigra nem fejezte be az eltolást, így amikor az arccsoport elkezdte támadását, nálam még folyt a támadó alakzat felvétele. Nagyobb baj azonban nem történt. Az arccsoport megnyitotta tüzét, mely pontosan feküdt a bunkereken. Láttam, hogy a páncéltörő ágyú és az aknavető gránátjai a bunkereken robbannak. A kezelők jó munkát végeztek, a kikísérletezett irányzási mód pedig bevált. Egyébként a páncéltörő irányzója cigány volt. Máig előttem van boldogságot és nagy-nagy büszkeséget sugárzó tekintete, amikor a vállalkozás után megdicsértem és kilátásba helyeztem, hogy kitüntetésre terjesztem fel.

A partizánok kirohantak bunkereikből, és egy darabig viszonozták a tüzet. Amikor azonban az átkaroló rész is megindította támadását, csak tucatnyi folytatta a harcot, a többi menekülni kezdett. Clausewitz kifejezéseit használva: a koncentrikus forma materiális és erkölcsi hatása egyformán érvényesült, a két irányból leadott tűz egy pontban

[3] L. a 3. sz. vázlatot a *2. sz. Függelékben* (a 34. gyalogezred parancsnokának harctudósítása).

összpontosult a védőállás oldala, valamint háta ellen, a partizánok visszavonulási útja pedig veszélybe került.

A menekülő partizánok láttán diadalittas érzés fogott el és bizonyára ez a minden mást, még az életösztönt is elnyomó érzés volt az oka annak, hogy azt hittem: a körülöttem sziszegő golyók az arccsoporttól származnak. Egymás után lövettem fel a „Saját tűz veszélyeztet" figyelmeztetést jelentő piros rakétákat, jó időbe tellett, mire felismertem, hogy a partizánok tüzeltek ránk.

A még ellenálló partizánok tüze egyre gyérebbé vált, majd sorra eltűntek a közeli erdőben. Az volt a különös, hogy időnként gránátvető gránátja robban körülöttünk. Egyszer csak megláttuk, hogy egy magát a földön vonszoló partizán tüzel ránk. Odaszóltam a századtörzs mellettem lévő parancsnokának, a derék Tankó tizedesnek: „Tankó, fogjuk el a fickót!" Meggyorsítottuk lépéseinket, utolértük a partizánt, aki a lábát ért lövés miatt nem tudott járni. Szóltam Tankónak, hogy kötözze be. Hozzá is fogott, de ebben a pillanatban újabb tüzet kaptunk. Mindketten viszonoztuk a tüzet, ám a partizán is újra tüzet nyitott. Tankó oda fordulva belé lőtt; a lövedék a medencéjét találhatta el, ettől fogva teljesen harcképtelenné vált.

Néhány perc múlva megint tüzet kaptunk, de most már oldalból. Odapillantottam és látom, hogy egy fekvő partizán tüzel reám. Egyébként úgy hiszem, én kaptam a legtöbb tüzet a századból: hóköpenyben voltam, nem kellett hát különösebb képzelő erő a partizánok részéről, hogy kitalálják, valami parancsnok-féle lehetek. Egyébként nem csak én viseltem hóköpenyt, hanem rajtam kívül még vagy 8–10 ember is. Több hóköpennyel nem is rendelkezett a század, csakhogy ők az arccsoportnál voltak, így az átkaroló résznél egyedül én maradtam ilyen kitűnő célpont. Viszonoztam a partizán tüzét és szinte tűzpárbajba illő lövésváltás kezdődött közöttünk. Megjegyzem, hogy puska volt nálam és nem géppisztoly. Nem bíztam ugyanis sem a géppisztolyban, sem magamban: gyakran fordult elő akadály ennél a fegyvernél és tekintve csekély technikai és manuális érzékemet, egyáltalán nem voltam biztos benne, hogy boldogulnék az akadály elhárításával. Lőtt tehát a partizán, lőttem én, majd ismételtünk. Ez így ment egy darabig, míg végül én találtam el őt, a puskatust szorító kézfején. Még a csattanást is hallottam, ahogy a lövedék becsapódott. Partizánom hanyatt fordult és feltartotta kezét. Elindultam feléje, ám amikor 10–15 lépésnyire értem, a derekához kapott, kiélesítette az övén függő kézigránátot és az ismerős, oroszoktól gyakran hallott trágár kifejezés kíséretében felém hajította. Hasra vágtam magam, a kézigránát robbant, de nem lett semmi bajom. Felugrottam és rettenetes dühösen kiáltottam oda futólépésben közeledő katonáimnak: „Lőjétek agyon!" Szerencsére egyik sem vállalkozott rá, így a partizán életben maradt. Ma is megkönnyebbülést érzek, hogy így történt. Nehéz lett volna elviselnem a gondolatot, hogy védtelen embert ölettem meg. Egyébként akkor derült ki, hogy hasonlóan az előbbihez, ő is a lábát ért lövés miatt maradt el társaitól.

Természetesen kihallgattam a foglyot, de nem csak azért, hogy híreket kapjak tőle, hanem mert emberileg érdekelt, hogy mi késztette tettére. Hogy szóra bírjam, cigarettát, pálinkát és kenyeret adattam neki. Ez meg is tette hatását, csak úgy dőlt belőle a szó. Először – lelkére kötve a tolmácsoló ruszin fiúnak, hogy érzékeltesse felháborodásomat – megkérdeztem tőle, milyen dolog, hogy orvul meg akart ölni. Erre csak annyit mondott „Vojna, vojna", azaz oroszul ismételte meg az oly gyakran használt „C' est la guerre" mondást. De azt is mondta, biztos volt benne, hogy ki fogjuk végezni, így nem volt

veszteni valója. Ezt követően a legnagyobb barátságban elbeszélgettünk és értékes információkkal szolgált a partizánok erejéről, felszereléséről és hangulatáról.

Ezután következett az elhagyott fegyverek és más felszerelési tárgyak összeszedése és a bunkerek felrobbantása. A visszavonulást elrendelő parancsot várva megszerveztem a biztosítást, és hogy némi melegünk legyen, tüzeket rakattam. Ekkor már haldoklott, majd rövidesen meg is halt a gránátvetős partizán. Haláltusájában folyton azt rebegte: „Hladno, hladno", azaz fázott. Sebesültvivőim bekötözték ugyan szörnyű sebeit, de segíteni nem tudtak rajta. Annyit tehettünk csak, hogy egyre közelebb toltuk hordágyát a tűzhöz. Egyébként láthatólag értelmiségi, talán egyetemista lehetett ez a partizán. Arányos testalkatú, magas homlokú, értelmes arcú fiatalember volt.

Délután 3–4 óra felé kaptuk meg rádión a parancsot, hogy vonuljunk be állásunkba.

Bár a vállalkozás nem volt túlságosan jelentős, mégis rendkívüli hatással volt reám és katonáimra. Ami katonáimat illeti, magatartásuk és kinézetük gyökeresen megváltozott: nyoma sem volt bennük a letargiának, öntudattal, büszkén néztek a világba, és már nem lehorgasztott, hanem felemelt fejjel, kihúzott derékkal jártak-keltek. Igazolódott tehát az az ősrégi tapasztalás, hogy a harci siker megnöveli a katonák önbizalmát, és erősíti a csapat szellemét és kohézióját. Ezért ajánlják már az ókortól fogva a katonai írók, hogy harcot nem látott újonc katonákkal kisebb, de jól előkészített, a siker valószínűségét magában hordó vállalkozást kell végrehajtani. Így írt erről Zrínyi: „Mikor valami nem ismért ellenséggel vagyon hadakozásunk, az kinek híre rettenetes, nem kell az olyannal mindjárt megharcolni, ... hanem alkalmatosságot kell keresni apró csatákra, ahol bizonyosan valami mesterséggel rá lehet vehetni (azaz rá lehet venni a harcra – P. G.), bár csak kicsin részét is. Ebből az a haszon lészen, hogy nem fog a te néped tüle rettegni azután, mint azelőtt, mert lassan-lassan szokást veszen a látásból és próbálásból, és semminek tartja azt a hírt, kit felőle beszélnek." (Vitéz Hadnagy, 10. centuria)

A sikeres vállalkozás reám is rendkívüli és többrendbeli hatással volt. Mindenekelőtt végleg megerősítette önbizalmamat. Nálam az önbizalom megerősödése furcsán, ellentmondásosan ment végbe. A katonaiskolás és ludovikás nevelés eleve megadta azt a katonatisztekre jellemző és a civileket sokszor irritáló, a fellépésben és magatartásban megnyilvánuló önbizalmat, ami áldásosan fedhetett el bizonyos emberi gyengeségeket. Ennek az önbizalomnak legjellegzetesebb megnyilvánulása az autoritás-tudat volt, az tehát, hogy mint parancsnok, fenntartás és ellenszegülés nélkül várhatom, hogy alárendeltjeim teljesítik a parancsaimat. Amikor – mint katonaiskolást, vagy ludovikást – raj, szakasz, vagy század élére állítottak, ettől az autoritás-tudattól vezettetve intézkedtem, sőt fejeztem ki nagy hangerővel elégedetlenségemet, ha a végrehajtást nem tartottam helyesnek. Ez teljesen független volt attól, hogy igen rossz tanulmányi eredményeim miatt a katonaiskolában és a Ludovikán egyaránt hátul kullogtam a rangsorban. Messzire vezetne ennek okairól írni, a lényeg az, hogy manuális dolgokban ügyetlen voltam, a rendérzékem sem volt túlságosan erős, nem tűntem ki a sportban, intellektuális képességeim pedig nem voltak ugyan rosszak, de semmiképpen sem olyanok, melyekből jó tanulmányi eredmények születhettek volna. Erős fantáziám volt és logikai készségem sem volt rossz. Nagyon sokat olvastam és mindig foglalkoztatott valami, csak sajnos soha sem az, ami az oktatás tárgya volt. Szó sincs tehát arról, hogy akár a katonaiskolában, akár a Ludovikán igazságtalanul bíráltak volna el. Kétségtelen: bántott a sikertelenség, ami annál is inkább zavart, mert ugyanakkor nagyon megszerettem a katonai hivatást és életemet csak kato-

natisztként tudtam elképzelni. Önbizalmam zavarait nem utolsó sorban éppen az okozta, hogy – tisztában lévén tudásom fogyatékosságával – erős kétely élt bennem, hogy mint tiszt meg tudok-e majd felelni feladatomnak. Ha viszont így volt, ha bántott a sikertelenség és emellett még bizonyos fokú lelkiismeretfurdalást is éreztem, hogy nem készülök fel hivatásomra, akkor felmerül a kérdés: miért nem embereltem meg magam, miért nem tanultam tisztességesen? Mint említettem, mindig nagyon foglalkoztatott valami, ami kívül esett a tananyagon, és egyszerűen nem tudtam úrrá lenni más irányú szenvedélyes érdeklődésemen. Gyerekkoromban Jókait, May Károlyt vagy Nick Cartert olvastam a pad alatt elmerülten. Ludovikás koromban már komolyabb könyveket olvastam. Ma is előttem van a szolgálatvezető, Szelepcsényi „akadémikus úr" helytelenítő, ugyanakkor csodálkozást eláruló tekintete, amikor meglátta az asztalomon egy – ha jól emlékszem – Stein nevű szerző népszerű szociológiáját.

Mint hadnagyot, a csapatnál a katonaiskolában és a Ludovikán szerzett rutin átsegített a kezdeti nehézségeken, ugyanakkor nagy igyekezettel, mondhatnám szenvedéllyel kezdtem tanulni, hiányosságaimat pótolni. Szinte már komikus, miként váltak izgalmas olvasmánnyá azok a szabályzatok, melyek unalmat váltottak ki bennem az akadémiáán. Magát a szolgálatot, a kiképzést és minden más, századtiszti beosztásomból eredő feladatomat addig soha nem tanúsított buzgalommal láttam el. Ennek eredményeként mondta első századparancsnokom, Morandini Kornél százados, amikor elhelyeztek századától: „Te Géza, mikor hozzám kerültél és elolvastam ludovikás minősítésedet, megijedtem. De hát, Te kitűnő tiszt vagy!" Végeredményben az első csapatév után normális, kellő önbizalommal rendelkező tiszt lett belőlem.

A katonatiszt képességeinek legfőbb próbája azonban a harctéri szolgálat. Lehet valaki tehetséges, képzett és a laktanyában katonás, ha a harctéren csődöt mond, rossz katona. A goroshankai védőállás megszervezése, az egység kiképzésének és moráljának megjavítása természetesen fokozta önbizalmamat, de hát ez nem harc közben történt. Vezetési képességem igazi próbája ez a vállalkozás volt. Most már biztos voltam magamban: jó parancsnok és harcászati vezető vagyok!

Öregen, közel immár a nyolcvanhoz, ha visszagondolok erre a vállalkozásra, csodálkoznom kell azon a nyugalmon, amivel a vállalkozást vezettem. Természetesen éreztem a veszélyt, de nem féltem. Ez annál is érdekesebb, mivel fizikailag nem vagyok bátor, és nyaktörő vállalkozásokra sem a sportban, sem az élet más területén soha nem voltam kapható. Akkor nem meditáltam túlságosan sokat a dolgon, csak később, katonaszociológiai tanulmányaim során kaptam magyarázatot akkori nyugalmamra. Ekkor vált világosság bennem ugyanis, hogy a hadsereg, mint szervezet, mint szociológiai keret, nem csak kényszerít és büntet, hanem rutinjával, szabályaival, szellemével, szigorú fegyelmével, autoritárius vezetésével és a csoportdinamika által létrejövő kohéziójával, valamint a kiscsoportok informális kényszerével, a bajtársiassággal oltalmaz, véd és segít is. Mondhatom, anyám ölén éreztem magam olyan biztonságban, mint katonáim között a harctéren!

Ugyanakkor nem csak, hogy nem féltem, de élveztem is a harcot. Fűtött a cselekvési láz és sarkallt a kockáztatás gyönyöre. Mindezt napjainkban bizonyára sokan valamilyen embertelen, barbár dolognak tartják. De ha arra gondolunk, hogy Balassi, Zrínyi és a XVII. század vitézi költői milyen lelkesen tudtak írni a harcról, vagy magunk elé idézzük, amikor a mélyen humánus és a háborút gyűlölő Tolsztoj Tusin kapitány ütegénél ta-

núsított buzgalmáról, vagy a huszáraival rohamozó Rosztov gróf extatikus örömérőI ír, akkor el kell fogadnunk, hogy valóságos és nagyon is normális dologról van szó.

Az ötvenes években Janowitz neves amerikai katonaszociológus nyomán terjedt el az a nézet, hogy a haditechnikában, valamint a politika és a hadvezetés viszonyában beállt nagy változások háttérbe szorították a harcos, a „heroikus vezetőt" és hogyaz új követelményeknek a „menedzser-vezető" felel meg. Két dologról felejtkeztek el e nézet képviselői. Egyrészt arról, hogy semmi újdonságról sincs itt szó, hiszen a nagy hadvezérek mindig kitűnő menedzserek voltak, azaz nem csak a harc vezetésben voltak nagyok, hanem a háború előkészítésében és a politikai és katonai célok egyeztetésében is. Gondoljunk csak Caesarra, Montecuccolira, Zrínyire, Nagy Frigyesre, vagy Napóleonra. Másrészt, a katona legfontosabb feladata minden körülmények között és a technológia minden változása mellett is a harc irányítása marad. Egyébként Janowitz maga sem tagadta, hogy a harc sikeres megvívásához a heroikus vezető jellemtulajdonságai és képességei kellenek. Napjainkban is vannak még, főleg liberális nézetű katonaszociológusok, akik feleslegesnek, sőt károsnak tartják a heroikus vezető „schiesswütig" (mániákus lövöldöző) harcszeretetét, mert ebben látják a háborúk forrását. Általában azonban a kutatók többsége megegyezik abban, hogy olyan katonai erényről van szó, mely a háborúban nélkülözhetetlen.

Rendkívüli élményt jelentett maga a döntési folyamat, utólagos elemzése – önmegfigyelés útján – pedig igen tanulságosnak bizonyult. A döntési folyamat gyakorlása volt az akadémiai harcászati oktatás legfontosabb része, mondhatni lényege. A döntési folyamatot a hadtudományban és a katonai gyakorlatban már nagyon régen fázisokra osztották. Ezek a fázisok – a feladat mérlegelése, a helyzetmegítélés (erő, tér, idő), az elhatározás, a tervezés, a végrehajtás, illetve a harc vezetése – lényegében véve azonosak a döntési folyamatnak a modern pszichológia által rögzített szakaszaival. A döntési folyamat gyakorlásával fejlesztették ki a harcászati érzéket és tanították meg a parancstechnikát. Ugyanakkor a rendszerességi, amivel az egyes fázisokat a harcászat tanára a hallgatókkal elemezte és megbeszélte, lehetővé tette a harci helyzet elemekre bontását és ezzel racionalizálását, ami azzal, hogy csökkentette a ködöt, mely minden háborús helyzetet jellemez, lélektanilag volt áldásos hatású, ugyanis nyugtatóan hatott.

Mindez nem azt jelenti, mintha én döntésemet az átkarolásra az imént leírt rendszerességgel és tudatossággal hoztam volna meg. Sőt, ennek éppen az ellenkezője történt! Az egyes fázisok ugyanis összefolytak és az egész folyamat tudattalanul, valamilyen álomszerű állapotban folyt le. Csak amikor harctudósításomat írtam, tudtam rögzíteni az egyes szakaszokat.

Különösen az volt az érdekes, hogy az átkarolásra vonatkozó elhatározásom megszületése pillanatok műve volt. Kezdetben egy ilyen elhatározás az akadémiai harcászati órákon elég sok időt, nem egyszer órákat vett igénybe. Idő múltával a folyamat felgyorsult, de soha nem vált olyan gyorssá, mint e vállalkozás alkalmával. Ugyanakkor elhatározásomat nem kísérte a harcászati órákon szokásos bizonytalanság, ami döntően abból származott, hogy soha nem tudtam: megegyezik-e vajon elhatározásom a tanár által kidolgozott, „hivatalos" megoldással. Most teljes bizonyosság töltött el: jól döntöttem és sikerülni fog tervem! Ebben természetesen része volt a koncentrikus formára vonatkozó és a forma előnyeit hangsúlyozó elméleti ismereteimnek, valamint a sok-sok gyakorlás

által szerzett rutinnak, de nem ez volt a döntő. A döntő az az intuíció volt, ami, mintegy álomban, azt sugallta, hogy balról kell átkarolni az állást.

Az intuíció természetesen nem működhetett volna a harcalakzat megalakítását, a felderítést és a biztosító szolgálat megszervezését elősegítő és szabályozó rutinok nélkül. Clausewitz írt nagyszerű dolgokat ezekről a rutinokról, „metódusoknak" nevezve azokat. Amint írta, ezek az „áldásos" metódusok megrövidítik a döntés útját, mintát adnak a cselekvésre, egyöntetűséget eredményeznek a hadsereg működésében és mechanikus alkalmazásuk pótolhatja a hiányzó képességet és jellemerőt. E vállalkozás alkalmával a menetbiztosítás rutinja kölcsönzött biztonságérzetet az éjjeli menetnél és a harcalakzat megalakításában szerzett gyakorlatom a támadás megszervezésénél. És ez nem is lehet másként. A metódus-rutinok ugyanis a háború törvényszerűségein alapuló eljárások, melyeket a hadseregek ősidők óta alkalmaztak. Ilyen törvényszerűség, hogy a derékhadak döntő harcát mindig a felderítést és biztosítást végző előcsapatok összecsapása előzi meg. Nem fordulhat tehát elő, hogy például egy éjjelező csapatot táborában, vagy szálláshelyén az ellenség zöme támadjon meg, mert először felderítő erői kerülnek harcba a biztosító erőkkel. Ez a harc azonban, amellett, hogy figyelmeztetés, amit a riasztás követ, egyben időt is biztosít ahhoz, hogy a zöm harchoz fejlődjön, tehát készen álljon a támadó ellenség derékhadának fogadására. A metódus-rutinok, hogy úgy mondjam, megszabják a harci történések kereteit, enyhítik a háborús helyzeteket fedő ködöt, és kedvező feltételeket teremtenek a tulajdonképpeni harchoz. Egész harctéri szolgálatom alatt ezek a metódus-rutinok enyhítették a szorongást, óvtak meg a pániktól és tették lehetővé a helyzetnek megfelelő racionális magatartást és döntést.

Mindent összefoglalva, a sikeres vállalkozás helyreállította századom megtépázott morálját, engem pedig önbizalommal töltött el. Ugyanakkor olyan élményszerű tapasztalatokkal gazdagított, melyek később segítettek Zrínyi és Clausewitz megértésében és elősegítették, hogy otthonosan mozogjak a hadtörténetben, a katonaszociológiában és a katonai lélektanban egyaránt.

A 108. könnyű hadosztály síszázadának élén

A sikeres vállalkozásnak – amiért egyébként megkaptam a Signum Laudist – feltehetően része lehetett abban, hogy néhány nappal utána, 1943. január 15-én kineveztek a felállítandó hadosztályközvetlen síszázad parancsnokává. A század állomáshelyéül Sseredina Budát jelölték meg, ahol egy iskola lett a szállásunk (*l. az 1. sz. Függeléket*).

A század felállítását az a szükséglet hozta létre, hogy a hadosztály, melynek minden egysége vasútbiztosításban volt lekötve, rendelkezzék egy gyors mozgású, egyes partizáncsoportok támadására gyorsan reagálni tudó, állandóan bevethető tartalékkal. A szervezési tábla szerint a század a századtörzsből, négy lövész, egy géppuskás, egy aknavető szakaszból és a vonatból állt. Fegyvereinek száma: 12 golyószóró, 2 géppuska, 2 aknavető, 2 gránátvető. Létszáma, emlékezetem szerint, 200 fő körül lehetett. A felső vezetés semmilyen támogatást sem adott a század felállításához, ezért a hadosztály alakulataiból, elsősorban a gyalogzászlóaljaktól vezényeltek át teljes rajokat, illetve egyes embereket, lovakat és szánokat a századhoz.

Mínusz 30°C volt ebben az időben a hőmérséklet, ám az emberek, fegyverek, lovak és járművek fogadása, ellenőrzése és nyilvántartásba vétele (személyi adatok, a fegyverek gyártási száma, a lovak pataszáma, stb.) lényegében véve a szabadban történt. Vagy három napon át folyt a megfeszített munka.

Érdekes módon nem az történt, ami ilyenkor szokásos volt, hogy a csapatok a leggyengébb embereiket adják át, hanem inkább a javát küldték a századhoz. Tapasztalataim alapján mindenesetre úgy láttam, hogy a század személyi állománya jobb volt, mint előbbi alakulatomé, a 34./II. zászlóaljé. A teljes magyarázatot persze nem egyedül az alakulatok parancsnokainak önzetlensége és belátása szolgáltatta. A felállítást szabályozó rendelkezés ugyanis kimondta, hogy nemzetiségekhez tartozókat nem lehet a századhoz vezényelni. Ez a példa is mutatja, hogy mekkora tehertételt jelentettek a nemzetiségiek a honvédség szempontjából.

Különösen tisztjeimmel voltam megelégedve. Egy kivételével mindegyik tartalékos volt. Legidősebb közülük Zsiday zászlós, az aknavető szakasz parancsnoka volt, mesterségét kitűnően értő, kötelességtudó, munkáját buzgalommal végző tartalékos tiszt. Pozsonyi zászlós továbbszolgáló tiszt volt, azaz a hivatásos tiszti pályát választotta. Ő az 1. szakaszt vezette. Zömök, kisportolt alkatú, rámenős fiatalember volt, átlagon felüli bátorsággal és vállalkozó kedvvel. A 2. szakasz élén Szarka hadapród őrmester állt. Szőke, leányos arcú, szemérmes mosolyú, nyúlánk fiú volt. Nagykanizsán a századomnál szolgált, én neveltem belőle katonát; megjelenésére rácáfolva keményen kézben tartotta szakaszát. Simonyi zászlós volt a 3. szakasz parancsnoka. Már nem emlékszem pontosan civil foglalkozására, de majdnem biztos, hogy tanító lehetett, oly nagy pedagógiai érzékkel bánt embereivel. Nem volt kimondott harcos típus, de helyét minden körülmények között megállta. Végül, a 4. szakasz parancsnoka, Arató hadapród őrmester szikár, a westernfilmekből ismerős cowboy-típus volt, markáns arcú, hórihorgas termetű. Száraz, már a cinizmussal határos humora különösen válságos helyzetekben hatott jótékonyan. A géppuskás szakasz parancsnokára már nem emlékszem.

Személyi szempontból egészen rendhagyó jelenség volt a századnál Papp tüzértizedes és a hajtónak beosztott tizenhat zsidó munkaszolgálatos. Papp rendkívül értelmes, tevékeny, nagyon használható ember volt. A századtörzsbe osztottam be. A harmadik, vagy negyedik héten történt, hogy irodámban megszólalt a telefon, Papp jelentkezett „alázatosan", majd közölte: „Isten vele főhadnagy úr, most megyek át a partizánokhoz." Persze, azonnal jelentettem a dolgot a hadosztály felderítő osztályának, ahol megindították a nyomozást. Előkerült Papp priusza is, melyből kiderült, hogy kommunista szimpatizáns, feltehetően aktív tagja a pártnak. Hogy honnan hívott fel távbeszélőn, magyar állomásról, vagy a partizánok által vonalunkra kapcsolt készülékről, nem lehetett kideríteni. Beszervezett kém volt-e, vagy a kivételes alkalom, hogy egy új alakulat szervezéséről adhat hírt a partizánoknak, ösztönözte-e tettére – nem lehetett tudni. Hogy miért tüntetett ki bizalmával és miért érezte szükségesnek, hogy elbúcsúzzon tőlem? Nos, erre nézve csak feltevéseim vannak. Talán érezte, hogy megbecsülöm ügyességét és állandó sürgésforgását és talán ő is becsült engem. Még nagyobb szerepet játszhatott gesztusában a zsidó munkaszolgálatosokkal történt eset. Itt az ideje, hogy beszéljek ezekről a szerencsétlenekről.

Bizonyára a személyi állománnyal való takarékoskodás szempontja vezérelhette a felső vezetést, amikor úgy döntöttek, hogy a sísázadnál rendszeresített hajtói beosztásokat

munkaszolgálatosokkal kell feltölteni. Feltehetően én voltam a honvédség egyetlen olyan ludovikás tisztje, akinek harci alegységéhez zsidó munkaszolgálatosokat rendeltek. Az ötlet mindenképpen szerencsétlen volt. A zsidók a hivatalos felfogás szerint megbízhatatlanoknak számítottak. De ha azoknak tartották őket, akkor hogy lehetett kockáztatni beosztásukkal egy harcos alakulat biztonságát? Ezt a nyilvánvaló ellentmondást úgy próbálták feloldani, hogy semmilyen fegyverük sem lehetett. Ezzel viszont csak fokozták az egész zsidó munkaszolgálat embertelen és erkölcstelen voltát, hiszen még attól a lehetőségtől is megfosztották őket, hogy adandó alkalommal, harcba keveredvén, megvédjék magukat. De képtelen gondolat volt beosztásuk azért is, mert ilyen módon a lőszert, az élelmet és a minden más szükséges dolgot szállító vonat teljességgel védtelen maradt.

Az egész ügy képtelenségét fokozta, hogy az agrárszektorban tudvalevőleg alulreprezentált zsidóság körében a lóhoz értő emberből akadt a legkevesebb. Márpedig a ló gondozása és hajtása nem kis szakértelmet kíván. A századomhoz vezényelt tizenhat zsidóból négy orvos volt. Ismervén hadikórházaink orvoshiányát, elmebajnak tűnt, hogy emberek gyógyítása helyett századom istállójában lovat ápoljanak.

Így tehát, amikor a zsidók jelentkeztek nálam nagyon vegyes érzelmek töltöttek el. Egyik oldalról megdöbbentett elgyötört állapotuk, látható fizikai gyengeségük, hiányos ruházatuk a dermesztő hidegben, megalázottságuk és a szemükben bujkáló félelem. Másik oldalról, végiggondolva, milyen veszedelmek származhatnak abból, hogy vonatom legénysége védtelen és nem ért a lovakhoz, mérhetetlen düh fogott el, kiváltva belőlem a csapattiszt szokásos elégedetlenségét a felső vezetéssel, az „okosakkal" szemben – és az ilyenkor használatos indulatos kifejezéseket.

Azokban a napokban, amíg a század szervezésének az előbbiekben leírt kemény munkája folyt, nem nagyon foglalkozhattam munkaszolgálatosaimmal. Rábíztam őket a vonatparancsnok szakaszvezetőre, akit utasítottam hogy a legrövidebb időn belül képezze ki őket lóápolónak és hajtónak. Talán egy hét telt el a század megalakulása óta, amikor Papp tizedes, már a formaságokat is mellőzve robbant be az irodámba és jelentette: „Főhadnagy úr, verik a zsidókat!" Én, mintha belém csíptek volna, felugrottam az asztalom mellől és magamból kikelve kérdeztem: „Ki, miért, hogyan veri őket?" Papp elmondta, hogy a vonatparancsnok szakaszvezető a tettes. Kihallgattam néhány zsidót is, de jellemzi az ilyen esetekben uralkodó légkört, hogy csak Papptól ismerhettem meg a szakaszvezető kegyetlen, brutális módszereinek teljes skáláját, mert a zsidók, bosszújától félve, nagyon szűkszavúak voltak.

Miután kellően megismertem minden részletet, sorakoztattam a századot, kihívtam a szakaszvezetőt és lovaglópálcámmal keményen elvertem. Teljességgel megengedhetetlen, a szabályokat sértő, sőt börtönbüntetést maga után vonó, meggondolatlan tett volt! Ugyanakkor etikailag is menthetetlen. Két körülményt hozhatok fel mentségemül. Egyik az, hogy nem a szadizmus hajtott, nem is a hatalom tudata és a szakaszvezető kiszolgáltatottsága, hanem az embertelenség miatt érzett mély felháborodásom. A másik enyhítő körülmény abból a patriarchálisnak mondható felfogásból ered, ahogy már a katonaiskolában, főleg azonban a Ludovikán neveltek minket: mint tisztnek, főleg mint századparancsnoknak – tanították – mindent megelőző kötelességünk a legénységről való gondoskodás. – A századparancsnok legyen atyja századának, ezt szuggerálták belénk! Ennek a patriarchális felfogásnak aztán az lett a következménye, hogy bár a törvény szigorúan tiltotta, olyan esetekben, amikor a hibáztatható tett mögött jellembeli fogyatékosságot

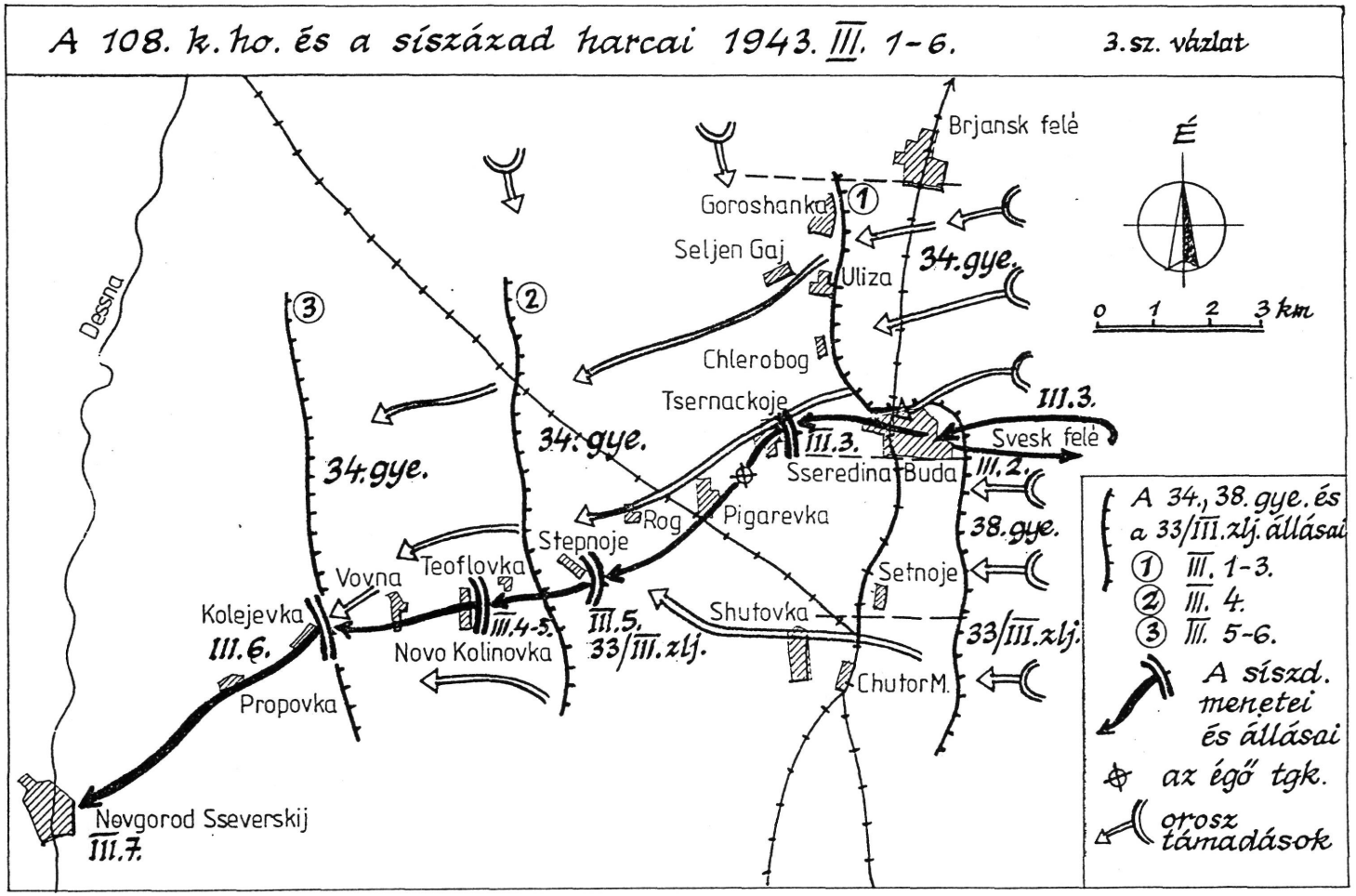
A 108. k. ho. és a síszázad harcai 1943. III. 1-6.
3.sz. vázlat
Brjansk felé
É
0 1 2 3 km
Goroshanka
Seljen Gaj
Uliza
34.gye.
Desna
Chlerobog
Tsernackoje
III.3.
Svesk felé
Sseredina Buda
III.2.
38.gye.
Rog
Pigarevka
Stepnoje
Teoflovka
Vovna
Kolejevka
III.6.
III.4-5.
III.5.
33/III.zlj.
Novo Kolinovka
Propovka
Setnoje
Shutovka
Chutor M.
Novgorod Sseverskij
III.7.
A 34., 38. gye. és a 33/III.zlj. állásai
1 III. 1-3.
2 III. 4.
3 III. 5-6.
A síszd. menetei és állásai
az égő tgk.
orosz támadások

véltünk felfedezni, atyai indulattól fűtve, mondhatni pedagógiai célzattal sokan bizony lekevertünk egy-egy pofont. Olyan ember, aki hazudik, lop vagy csal, nem érdemel emberi bánásmódot, gondoltuk magunkban. Ugyanakkor gyenge jellemeknél gyakran ilyen eszközökkel lehetett csak fényt deríteni az igazságra.

Jellemző volt ilyen szempontból az az eset, ami Nagykanizsán történt századomnál. Egyik délelőtt, amikor bevonultam századommal a gyakorlótérről, azzal fogadott az állomástiszt, hogy a századkörlet ablakából valaki a szomszédos ház galambjaira kispuskával vadászott. Óriási botrány, a polgármester tiltakozott a helyőrség parancsnokánál, a rendőrség nyomoz! Azonnal derítsem fel az ügyet és állítsam elő a tettest – hangzott a nagyon szigorú parancs. Mivel délelőtt, amíg a század kinn gyakorlatozott, egyedül az ügyeletes, Ács honvéd tartózkodott a körletben, szinte biztos voltam benne, hogy ő a tettes. Megerősítette gyanúmat, hogy Ács szenvedélyes orvvadász volt, amiért korábban, még civilként, büntetést is kapott. Kihallgattam egyszer, kihallgattam másodszor, harmadszor, de Ács csak tagadott. Közben pedig szinte állandóan csengett a telefon és hallgathattam az állomástiszt sürgetését, szemrehányását, sőt fenyegetését is nyomozásom eredménytelensége miatt. Másnap reggel magamhoz hívtam a biztonság okából fogdába tett Ácsot, és ráförmedtem: „Te voltál Ács, ismerd be!" Dacosan válaszolt: „Nem én voltam, hadnagy úr". Tagadását talán még elbírtam volna, de abban, ahogy mondta, volt valami sértő, gúnyosan lesajnáló, mintha azt gondolta volna, hogy ő, az edzett vadorzó, aki kiállta a csendőrök vallatásait, nem fog megijedni egy ilyen tejfeles szájú hadnagyocskától. A gúnyos tekintet nyomán határtalan düh támadt bennem és hatalmas pofont kevertem le neki. Meglepő volt a reakciója: lehajtotta a fejét és így szólt: „Én voltam hadnagy úr".

Az emberi méltóság túlzott tisztelete olyanok esetében, akikből az hiányzik, nem a legjobb eszköz az igazság kiderítésére. A baj ezzel a felfogással persze az, hogy alapos emberismeretet igényel annak eldöntése, kinek van és kinek nincs méltóságérzete, ugyanakkor a megítélés nem is független teljesen a büntetést kiszabó pillanatnyi hangulatától, lelkiállapotától. Ilyen hangulatban adtam pofont egy nagyon rendes, derék katonámnak. Reménytelenül szerelmes voltam egy asszonyba, vágytól gyötört, megkínzott idegállapotomban egy jelentéktelen hiba ragadtatott tettlegességre. A fiú panaszra jelentkezett, elővezettem zászlóaljkihallgatásra és megindult a kötelező hadbírói eljárást elindító tényfelderítés. Zászlóaljparancsnokom, aki nagyon szeretett és féltett, kihallgatta a fiút és alkut ajánlott neki: ha eláll panaszától, áthelyezteti szülővárosába írnoknak egy katonai irodába. A fiú ráállt, így menekültem meg a katonai fegyházban letöltendő fél– egy éves fogságtól.

Visszatérve most már zsidóimhoz, az eset után a szakaszvezetőt leváltottam, a négy orvos egyikét behívtam magamhoz az irodába, kineveztem elöljárónak és felhatalmaztam, hogy bármilyen, őt, vagy társait érő sérelem esetén közvetlenül nekem tegyen panaszt. Tanultam az esetből, ettől fogva sűrűn ellenőriztem szállásukat, ellátásukat, viszonyukat új parancsnokukkal és a többi katonával. Ettől fogva teljes harmóniában éltek együtt katonáimmal: azok segítettek a lovak gondozásában és a szerszámozásban, kisebb holmikat, kapcát, zsebkendőt, stb. adtak nekik, a négy orvos pedig, ha bajuk volt embereimnek, kezelte, gyógyítgatta őket. Ettől fogva egy katonámnak sem kellett hivatalos orvosi rendelésre járnia.

Egyébként Sseredina Budán nagy kényelemben és nyugalomban teltek napjaink. Szinte szabályos laktanyai életet folytattunk, szigorú napirenddel és kiképzéssel; naponta tartottam kihallgatást és délután volt parancskihirdetés. Intenzív síkiképzés folyt a központból vezényelt síoktatókkal. Tekintve, hogy a legénység zöme életében nem látott még sílécet, a kiképzés szerény eredménnyel járt. A sík vidéken nagyobb sítudásra nem is volt szükség, és a menetgyakorlatokon, melyeket századommal végrehajtottam, elfogadhatóan csúszkáltak katonáim. Harcszerű, éleslövészeteket is szerveztem, raj- és szakaszkötelékekben. Egy menetgyakorlatot pedig századkötelékben végrehajtott, harcszerű éleslövészettel zártam, amit a hadosztályparancsnok is megszemlélt. Területünkön ebben az időben a partizánok viszonylag nyugton maradtak. Sokat járőröztünk, de harcra nem került sor.

Az egyik járőrparancsnok, az egyébként nagyszerű katona, Szabó szakaszvezető egy alkalommal elég kellemetlen helyzetbe hozott, ugyanakkor alkalmat is adott, hogy elgondolkodjam: mennyire tisztázatlanná válik az enyém-tied fogalma a háborúban. Az történt, hogy a járőrből visszatérő Szabó egy tehénnel állított be. Egyszerűen elkötötte valamelyik házból. Az lett volna helyes, ha visszaküldöm vele a tehenet. Csak hát semmi biztosíték sem volt arra nézve, hogy az oda és vissza vezető utat a partizános vidéken békésen teheti meg, így nem tehettem kockára katonám épségét egy tehénért. meg aztán, Szabó tettét az önzetlen segítőkészség motiválta: fel akarta javítani a század kosztját. Nagyon sután hatott volna tehát, ha visszaküldöm, nem beszélve arról, milyen rossz hatással lett volna az őt szinte hősként üdvözlő század hangulatára. Mindezen, inkább az erkölcstan és a lélektan területére eső problémákon felül volt az ügynek egy nagyon komoly, mondhatni veszélyes, gyakorlati oldala is: a német ellátó szervek ugyanis pontosan nyilvántartottak minden tyúkot, malacot, lovat és tehenet a területen és ha egy is eltűnt belőlük, nyomozni kezdtek és az eredménytől függően eljárást is indítottak. Nagy volt a kockázat tehát, hogy a német nyomozók rátalálnak a tehénre és jelentik az illetékes magyar parancsnokságnak, mely azután nem zárkózhat el a felelősségre vonástól. Nem volt más megoldás, a tehenet sürgősen el kellett tüntetni, azaz levágni, részeit feldolgozni és a mozgókonyhán megfőzni. Egy egész éjszaka folyt a megfeszített munka az iskola pincéjében. Sajnos, a tehén nem érte meg ezt a sok izgalmat és fáradozást: öreg volt, a húsa rágós!

Március 1-ig tartott ez a békés állapot. E nap éjszakáján, még éjfél előtt, a hadosztály távbeszélőn riadót rendelt el századomnak, engem pedig berendeltek a parancsnokságra. A hadosztály vezérkari főnöke, Szurmay őrnagy halálsápadtan, lilára vált szájszéllel fogadott, de a parancsadás formaságait betartva és a parancstechnikát alkalmazva először tájékoztatott: a doni áttörés és a sztálingrádi katasztrófa nyomán az arcvonalon keletkezett űrben páncélosokkal támogatott szovjet erők közelednek felénk. A hadosztály feladata az, hogy eddigi, nagyjából észak-északnyugat irányában néző állásait feladva keleti irányba fordul és feltartóztatja az előnyomuló szovjet csapatokat. A síszázad még az éjszaka folyamán kezdje el menetét a keletre, 25–30 km-re fekvő Svesk városába, váltsa fel az ott lévő magyar alakulatot, vegye fel a harcot a beérkező szovjet erőkkel majd halogatva vonuljon vissza Sseredina Budára (*3. sz. vázlat*).

Szurmay reményvesztettsége igen nyomasztóan hatott reám. Azt persze magamtól is átláttam, hogy a hadosztály képtelen helyzetbe került. Eddig kiegyensúlyozott harcot vívott a partizánokkal, most, hátában és oldalában hagyva őket, „jobbra át"-ot kell csinál-

nia és páncélosokkal támogatott reguláris orosz erőkkel kell felvenie a harcot! Én ugyan a legszebb harcászati feladatot, a halogató harcot kapom feladatul, de páncéltörő fegyverek nélkül, gyengén síelő századdal, méghozzá olvadásnak induló hóban. Mindez azonban elviselhető lett volna, ha nem látom Szurmay letörtségét. Mondhatom, nagyon megijedtem! Mennyire igaza volt Zrínyinek: „Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halován orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt, mit nyelve mond, az orcájának színe meg ne hazudtolja. Vaj' ki nagy bíztatás a seregnek a kapitán serény magaviselete, az ő homlokán látja az alatta való kinyomtatva mind a bátorságot s mind a félelmet." (Vitéz Hadnagy, 28. aphorisma)

Visszatérve már menetkész századomhoz, kiadtam a parancsot a menetre. Menet közben magamhoz hívtam Zsiday zászlóst. Mint legidősebb alantos tiszt, ő volt helyettesem, ezért tájékoztattam a helyzetről és a feladatról. Az én parancsnoki panje-szánom alján feküdtünk egymás mellett, s miután elmondtam mondanivalómat, még ott maradt és tovább beszélgettünk mindenféléről. Időközben világos lett, a havas táj nyugalmat árasztott, a század fegyelmezetten, csendben menetelt, csak a szántalpak surrogása és egy-egy ló horkantása hallatszott. Talán másfél óra telt el az indulástól, amikor egyszer csak óriási robbanás rázta meg mögöttünk a levegőt. Hátra tekintve sötét füstöt láttam gomolyogni, melyből két megvadult ló rohant ki. Még ma is előttem van, ahogy mögöttük ugrált a vonóistráng végén a szánjáról leszakadt kisafa. Leugrottunk szánunkról, hátrarohantunk és borzalmas kép tárult szemünk elé: ott hevertek véresen a rádiós szán katonái, egyiknek a fél feje hiányzott, másiknak a hasa nyílt fel, a harmadiknak a karjai tűntek el. Egyiküket a légnyomás az út szélére vágta, fejjel a hóba fúródott, lábai hiányoztak, egyik keze görcsösen, természetellenes tartásban feszült ki, majd rángatódzni kezdett és lehullt róla a kesztyű. Zokogás vett rajtam erőt és az egyik, addigra sietve odaérkező zsidó orvosnak sírva kiáltottam oda: „Az Istenért segítsen neki!" „A szerencsétlen már semmit sem érez" – válaszolta az orvos, de mivel ragaszkodtam hozzá, hogy csináljon valamit, elővette táskájából az injekciós tűt és beadott a haldoklónak valamit, gondolom morfiumot.

A meghalt híradós katonákat R/7-es rádiójukkal a hadosztály híradós századból osztották be hozzám. Pest környéki derék iparosemberek és szakmájukat kitűnően értő, nagyon megbízható, kötelességtudó katonák voltak. Jól ismertem őket, mert még Sseredina Budán többször voltak vezényelve századomhoz. Holttestüket szánra raktuk és Sveskben temettük el őket.

Az iszonyú erejű robbanást az magyarázta, hogy páncélos támadásra számítva a szánokat kézigránátkötegekkel raktuk meg, és mivel a rádiós szán volt a legstabilabb és legteherbíróbb, rá került a legtöbb. Egy akna robbanása begyújtotta a kézigránátokat, ebből eredt a szörnyű hatás.

Rejtély, hogy miért nem mi robbantunk fel Zsidayval. Két ok jöhet számításba: vagy a súly nem volt elég a robbanószerkezet begyújtásához, vagy, keskenyebb lévén szánunk, a talpak nem is érintették az aknát.

Egyébként lehetséges, hogy az aknát egy nő helyezte el. A hepehupás terepen egy emelkedésről a katonáim egy pillanatra meglátták egy guggoló nőt az úton, de elvesztették szem elől, mire leértek a következő mélyedésbe. Ilyen esetekben szörnyű volt a katonák bosszúja, és nem tudom, ha kezünkre kerül az a nő, akkori lelkiállapotomban vissza tudtam, vagy vissza akartam volna-e tartani őket, hogy azonnal kivégezzék?

Felelősségre vontam a tizedest, aki azzal mentegette tettét, hogy látta, milyen kitűnő az orosz lova, és felszólította, hogy adja át. Mint mondta, azért akarta elvenni a lovat, mert a géppuskás szán lova már teljesen kimerült és félő volt, hogy teljesen kidől, ami igaz is volt. Mivel az orosz ellenszegült, sőt mintha pisztolyához akart volna nyúlni, ő belélőtt. Fásultságomban ismét semmit sem tettem. Azzal altattam el lelkiismeretemet, hogy az orosz nyilván támadni akart, amiben persze egyáltalán nem lehettem biztos. Később derült ki, az illető a németek szolgálatában állt hírszerző volt, aki akkor indult felderítő útjára. A német hírszerző szervek nyomozni kezdtek és bizonyára nagyon kellemetlen lett volna számomra, ha rájönnek, hogy az eset az én századomnál történt. Szerencsémre a nyomozás eredménytelen maradt. Azóta is sokat tűnődtem rajta, hogy ez a feltűnően öltözött orosz hogyan tudta volna feladatát végrehajtani.

Ezzel véget értek a 108. hadosztály és benne századom Svesk, Sseredina Buda és Novgorod Sseverskij körül 1943. március 1. és 7. között vívott harcai. Századom veszteségeire nem emlékszem pontosan. A Sveskben maradt szakasz létszáma 25–30 fő harcos és 2–3 munkaszolgálatos lehetett. Közülük csak az a munkaszolgálatos került elő, akiről már írtam. Mint említettem, a többit a hírek szerint kivégezték. Ezt követően sebesült meg Simonyi zászlós és tűnt el a hírvivő. Elveszett 3 golyószóró, 1 géppuska, 1 mozgókonyha és 2–3 szán a lovakkal együtt.

A hadosztályból csupán a 34. gyalogezred veszteségeiről maradt fenn jelentés. Eszerint elesett 2 tiszt és 27 fő legénység, megsebesült 4 tiszt és 38 fő legénység, eltűnt 4 tiszt és 530 fő legénység. Anyagi veszteség: 6 löveg, 3 légvédelmi gépágyú, 14 géppuska, 18 golyószóró, 4 páncéltörő ágyú, 4 aknavető, 163 puska, 8 mozgókonyha.

A jelentés így összegezi a tapasztalatokat: „Az ezredet szervezése és felszerelése a banditák (sic!) elleni harcra képesítette. Az elg. korszerűen felszerelt katonasága, valamint páncélos erői ellen való harcra és annak feltartóztatására az ezred nem volt képes. Ennek ellenére az ezred a harcot felvette, azt több napon át tartó egyenlőtlen küzdelemben súlyos személyi és anyagi veszteségek árán végig küzdötte... Mind a tisztek, mind pedig a magyar legénység személyes bátorságáról és önfeláldozó kitartásáról tett tanúságot... A legénység erkölcsi erejét gyengítette az a körülmény, hogy megfelelő páncélelhárító fegyverek hiányában ellenséges páncélos egységekkel kellett a harcot felvenni és azáltal azokkal szemben tehetetlen volt Az ezred harcai során megállapítást nyert, hogy a népőrök (milicisták – P. G.) teljes mértékben az ellenség oldalára pártoltak, mihelyt azt a közelükben érezték. A legénységet jelenleg csak a legnagyobb szigor tudja összetartani és lelki megerősítése erkölcsi oktatások tartásával folyamatban van."

A jelentés hangja eléggé visszafogott. Bár rejtetten benne van, a legfelső vezetés felelősségét nem mondja ki, azt nevezetesen, hogy olyan feladat elé állította a csapatokat, melyeknek nem felelhettek meg. A csapatok pontosan tudták ezt és a hangulat éppen ezért nyomott volt. A vereség tudatán túl kimondott elkeseredést okozott az érzés, hogy magunkra hagytak, kiszolgáltattak bennünket. Én mindenesetre akkor kifejezetten lázadó hangulatban voltam, mint minden bizonnyal többen is a tisztek közül. Nem áll tehát a jelentésnek az a megállapítása, hogy csupán a legénység volt demoralizált. Abban az időben csak kedvetlen és borúlátó tiszttel találkoztam.

Elkeseredettségemben nagy lelki vigaszt jelentett számomra katonáim derekas helytállása. Már a Sveskből való kicsúszás és a fegyverzet megmentése Zsiday vezetésével

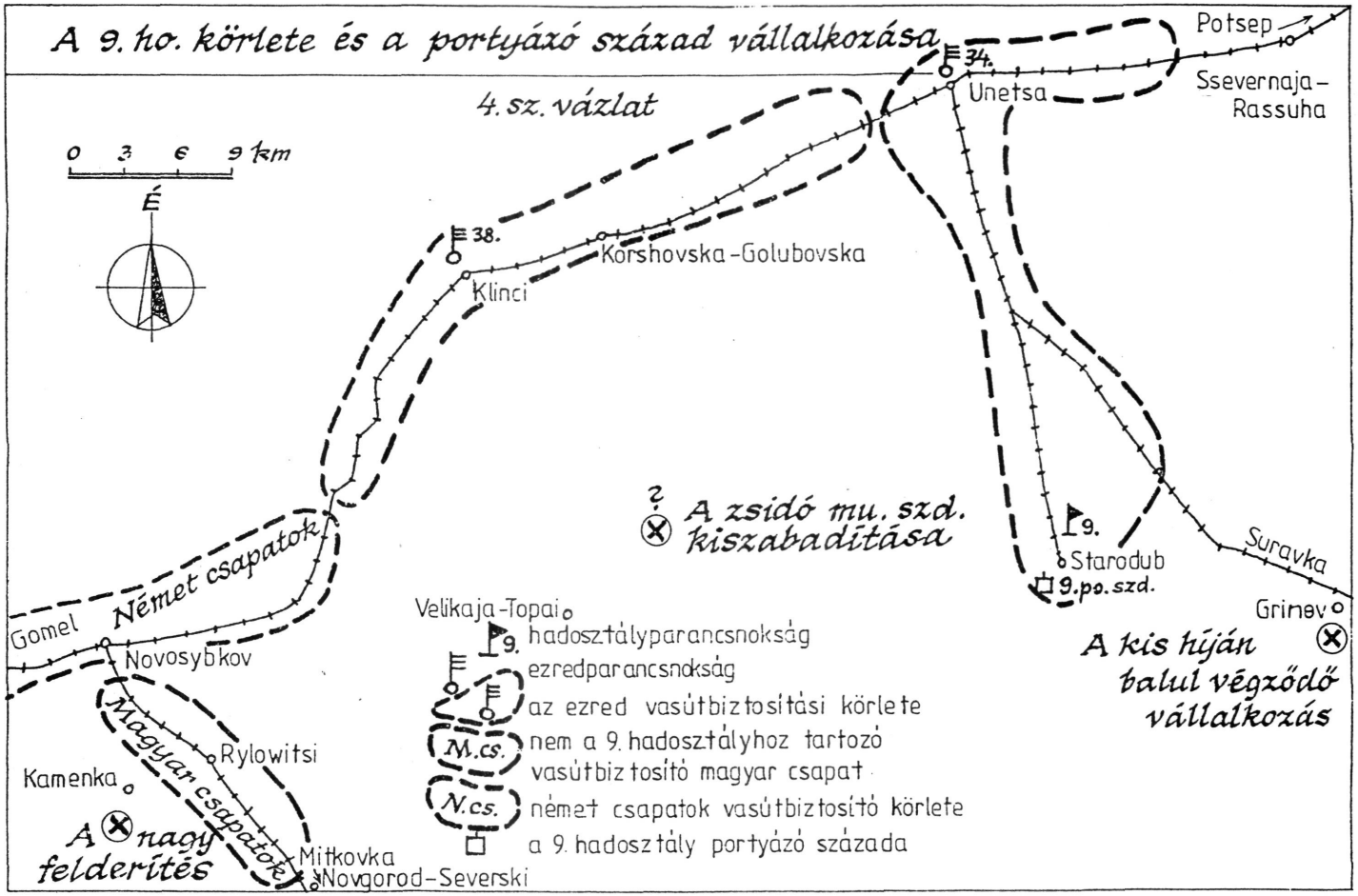
A 9. ho. körlete és a portyázó század vállalkozása
4. sz. vázlat
0 3 6 9 km
É
Potsep
34.
Unetsa
Ssevernaja-Rassuha
38.
Korshovska-Golubovska
Klinci
Német csapatok
Gomel
Novosybkov
A zsidó mu. szd. kiszabadítása
9.
Starodub
9.po.szd.
Suravka
Grinev
A kis híján balul végződő vállalkozás
Velikaja-Topai
9. hadosztályparancsnokság
ezredparancsnokság
az ezred vasútbiztosítási körlete
M.cs. nem a 9. hadosztályhoz tartozó vasútbiztosító magyar csapat
N.cs. német csapatok vasútbiztosító körlete
a 9. hadosztály portyázó százada
Magyar csapatok
Rylowitsi
Kamenka
A nagy felderítés
Mitkovka
Novgorod-Severski

bravúros tett volt. De utána is, minden harccselekményben fegyelmezetten és bátran viselkedtek. A század tehát sikeres volt és ezt katonáim is így érezték. Azt is érezhettem, hogy a sveski tragédiáit követő harcokban elszenvedett minimális veszteséget az én vezetésemnek tulajdonították. Erről, hogy úgy mondjam, bizonyítékom is van, noha csak szóbeli közlés formájában. A háború után összetalálkoztam az egyik szakaszvezetővel, akit ott kinn még meg is fenyítettem, már nem emlékszem miért. Így inkább el akartam kerülni vele a találkozást, de ő utánam sietett, kitörő örömmel üdvözölt és ezt mondta: „Tudja főhadnagy úr, magánál az volt a jó, hogy tudtuk, ott van jó helyen a géppuska, ahova maga állította." Háborús visszaemlékezések és szociológiai felvételek is azt bizonyítják, hogy a csapat jó szellemét, morálját elsősorban a jó szakmai vezetés biztosítja, abban látja ugyanis a katona a túlélés legfőbb esélyét. A 34. gyalogezred parancsnokának jelentésével ellentétben az én katonáim erkölcsi erejét nem törték meg a harcok és minden jel azt mutatta, hogy igen erőssé vált az összetartás a században.

A 108., később a 9. könnyű hadosztály portyázó százada élén

Visszaemlékezésem most következő részénél, sajnos, semmilyen dokumentumra sem támaszkodhattam. Egyedüli segítségem a szovjet térképek alapján készült német katonai térkép volt, melynek tanulmányozása során több vállalkozásom helyét sikerült azonosítani és magukat az eseményeket is pontosabban felidézni.[5]

Novo Sseverskijben parancsot kaptam, hogy századommal meneteljek a mintegy 60–70 km-re északra fekvő Starodub városába. Ott lesz a hadosztályparancsnokság harcállláspontja és századom elhelyezési körlete, állt még a parancsban.

Starodubban közölte velem Szurmay, hogy bár a télnek vége, századomat megtartják, csak már nem sí-, hanem portyázó századnak fogják nevezni. Az elveszett anyagot kiegészítik, viszont a Ssveskben eltűnt szakaszt nem pótolják, így a század csak három lövész, egy géppuskás és egy aknavető szakaszból áll majd. Ugyanakkor azt is közölte, hogy a munkaszolgálatosok vezénylése megszűnt és visszamennek eredeti alakulatukhoz.

Starodubban nem mindennapi konfliktusba kerültem a hadosztályparancsnoksággal. Az történt ugyanis, hogy szemben a 34. gyalogezred parancsnokával, aki elismeréssel adózott a tisztek és katonák helytállásának, a Megszálló Erők Parancsnoksága minden felelősséget a csapatokra hárított, gyávasággal és kötelességszegéssel vádolta őket. Sőt, elrendelte, hogy az elveszett fegyverzet és felszerelés árát a csapatokkal kell megtéríttetni és intézkedett a kártérítési eljárás azonnali elkezdésére. A hozzám érkező irat szerint századomnál az elveszett géppuska árát kellett volna a kezelőkkel megfizettetni. Ez volt az utolsó csepp a pohárban és ez volt az a pillanat, amitől lázadozásom nyílt ellenállásba fordult. „Nem elég, hogy vágóhídra küldtek, most még ezt is meg akarják tenni!" – háborogtam. Azon nyomban asztalomhoz ültem és megfogalmaztam válaszomat, amely nagyjából így hangzott: századom minden katonája derekasan teljesítette kötelességét és vitézül helyt állt, így nem vonható felelősségre; ha egyáltalán felelős valaki, az én vagyok; kérem, hogy a kártérítési eljárást ellenem indítsák meg. Egyáltalán nem gondoltam végig, milyen súlyos fegyelemsértést követek el – végül is magas elöljáróim döntését bí-

[5] Hadtörténelmi Térképtár, Deutsche Heereskarte. Blatt Nr. X. 53. Starodub és Blatt Nr. W. 53. Gomel 1.

ráltam – és azt sem, hogy a géppuska árának kifizetésével mekkora terhet vállalok magamra.

Másnap megkaptam a választ: jelenjek meg kihallgatáson a hadosztályparancsnok előtt. A kihallgatásra vezető segédtiszt ezzel fogadott: „Nagy marhaságot csináltál, az öreg nagyon dühös!" Makkai tábornok – később hősi halált halt – egyébként is indulatos ember volt, akkor azonban valósággal tajtékzott a dühtől. Borzasztóan lehordott és szigorú fenyítést helyezett kilátásba.

Másnap azonban újabb szolgálati jegy érkezett a hadosztálytól, melyben az állt, hogy századom egy-egy tisztjével, tiszthelyettesével, tisztesével és közkatonájával jelenjek meg kihallgatáson. Nem tudtam mire vélni a dolgot, de hát a parancs az parancs. Elmentünk a hadosztályparancsnokságra és szépen felállva várakoztunk. Makkai belépett a szobába, fogadta jelentésemet, majd szembe fordult velünk és így szólt: „A főhadnagy úr jelentette, hogy a század derekasan helyt állt a harcokban és magára vállalta a felelősséget a géppuska elvesztéséért. Ezért elengedem a kártérítést a századnak. Köszönjék meg a főhadnagy úrnak!"

Hát ez bizony nagy meglepetés volt! Sokat gondolkoztam, mi késztethette a tábornokot erre a lépésre. Szigorúságában is kétségtelenül igazságszerető ember volt és talán belül maga is elítélte a kártérítésre adott parancsot. De lehet, hogy Szurmay beszélte rá, aki láthatóan meg volt elégedve velem és századommal. Győzött tehát az igazság, de ugyanakkor érvényesült egy nagyon bölcs, Makkai hosszú szolgálatában szerzett és a modern katonaszociológiai kutatások által is igazolt felismerés: az alárendelteknek a vezető iránt érzett tisztelete és megbecsülése a csapatot összetartó erő fő kötőanyaga. A tábornok célja tehát feltehetően kettős volt: elégtételt kívánt adni nekem, ugyanakkor, tekintélyem növelésével, a század összetartását és ezáltal harckészségét fokozni. Ha ez volt a célja a kissé teátrális jelenettel, akkor jól számított. Századom szelleme addig sem hagyott maga után kívánnivalót, de attól fogva úgy éreztem, nem kívánhatok katonáimtól olyat, amit meg nem tennének értem.

Az ügynek azonban folytatása is lett. Szurmay jó ösztönnel, emberismerettel és intelligenciával megérezte, hogy tettem több, mint egyszerű fegyelemsértés, mögötte valamilyen, a honvédség szempontjából veszélyes felfogás húzódik meg, valami olyasmi, amit defetizmusnak lehet nevezni. A hadosztályt ért vereség nyomán ezekben a napokban érlelődött szilárd meggyőződéssé az a kezdettől fogva bennem élő sejtés, hogy a háború elveszett. Ennyiben tehát igaza volt, semmiképpen sem volt viszont igaza, ha attól tartott, hogy tettben, vagy akár csak szóban is levonom felismerésem következményeit. Teljesen szilárd maradtam ugyanis abban a meggyőződésemben, hogy mint hivatásos tisztnek, teljesítenem kell kötelességemet, és abban, hogy a reám bízott feladatokat a legjobb tudásom szerint, katonáim életét és testi épségét védve, róluk gondoskodva kell megoldanom.

Amikor tehát Szurmay behivatott az irodájába, kettős szerepet játszott: egyik oldalról, vezérkari tisztként, kötelességének tartotta, hogy csírájában fojtsa el „defetizmusomat", másrészt ugyanilyen kötelességének érezte, hogy „idősebb bajtársként" engem, a fiatalt, akiben talán majdani vezérkari kollégáját látta, jó útra térítsen, megmentsen „tévelygéseimtől". Már a beszélgetés külső formaságai is ezt a kettőséget tükrözték: kihallgatásnak – személyes hangvétele miatt – nem volt nevezhető, ám egyenrangúak gon-

dolatcseréjének sem, mivel ő íróasztala mögött ült, én meg merev vigyázzban álltam előtte jó egy órán keresztül. Beszélgetésünk részleteire már nem emlékszem, és arra sem, hogy a kínos beszélgetés során miként jutottam odáig, hogy kijelentsem: „Ez a háború elveszett !" Szurmay akkor felemelte hangját, jól legorombított, majd utalva katonai, történelmi és politikai ismereteim hiányosságaira, kissé fölényes hangon bizonygatta, mennyire tévedek. Lehet, hogy hitte is, amit mond, hiszen akkor – 1943 tavaszán – még valóban nem dőlt el végleg a háború kimenetele és lehetett még érveket felsorakoztatni a győzelem mellett. Különösen olyan érvekkel szemben, mint az enyéim, melyek nem a szemben álló felek erőviszonyainak ismeretén, hanem puszta megérzésen alapultak. Lehet, hogy ő maga sem hitt a győzelemben, de mint hadosztály vezérkari főnök, mi mást mondhatott volna egy fiatal főhadnagynak az adott körülmények között?

A beszélgetés Szurmay katonás „Végeztem!" parancsával ért véget. Eléggé leforrázva, mégis azzal az érzéssel jöttem el, hogy „defetista" kijelentésemnek nem lesz következménye, sőt úgy éreztem, a történtek után is kedvel engem. Így is volt. A harctérről hazatérve, találkozásunk alkalmával nagyon melegen üdvözölt, sőt meghívott lakására is, ahol feleségével hármasban nagyon kellemes estét töltöttünk együtt.

A történtekre visszagondolva ma már látom, tévedtem. Természetesen nem abban, hogy a háborút elvesztettnek tartottam. Azt meg egyáltalán nem tartom véteknek, hogy lázadoztam. Végül is egy fiatalembernek kötelessége, hogy felháborodjék, ha igazságtalanságot és az ország sorsát veszélyeztető felelőtlenséget vél felfedezni. Tévedésem abból fakadt, hogy nem ismertem az események mögött meghúzódó politikai tényezőket és erőviszonyokat Úgy hittem, és ebben nem voltam egyedül, hogy felelőtlen, rossz politika áldozatai vagyunk. Ma már világosan áll előttem az a semmilyen kiutat sem kínáló kényszerhelyzet, amibe két iszonyatos hatalom között az ország került és az a kétségbe esett igyekezet is, mellyel a kormányzat megpróbálta elkerülni a katasztrófát. És ma már azt is tudom, hogy nem a katonai vezetés felelőtlensége miatt volt fegyverzetünk és felszerelésünk elégtelen és oly igen alkalmatlan a szovjet reguláris erők elleni harcra, hanem egyszerűen azért, mert az ország anyagi helyzetéből nem tellett többre.

Miután az 1943 március első hetében lefolyt hadműveleteket követően a hadosztályt átcsoportosították Starodub környékére, feladatul a Gomel–Brjansk vasútvonal és az abból Unyecsánál kiágazó mellékvonal biztosítását kapta. Emlékezetem szerint a 34. gyalogezred Unyecsa, a 38. gyalogezred Klinczy központtal védte a rá eső szakaszt. A hadosztályparancsnokság Starodubban volt. Ott helyezkedett el századom, megint egy iskolában, és a városban voltak a hadosztályközvetlen alakulatok és az ellátó intézetek is. Miután a hadosztály hadrendi száma 9. lett, századom, a „9. könnyű hadosztály portyázó század" elnevezést kapta és a hadosztály egyetlen mozgó tartalékát képezte. A huszárszázad lovai ugyanis rühesek lettek, így ilyen természetű alkalmazásra alkalmatlanná váltak. Feladatunk az volt, hogy a hadosztály működési területén bárhol előforduló partizántevékenységre hatásosan reagáljunk. Mivel a gyorsaság igen fontos volt, a századot a jobbára zsákmányolt orosz tehergépkocsikból álló hadosztály-gépkocsioszlop szállította. Rendszerint egy gépágyút és egy R/7 rádiót is kirendeltek hozzánk (*4. sz. vázlat*).

Starodubban, mondhatnám, békehelyőrségi életet éltünk. Szállásunk az iskolában kényelmes volt, moziba jártunk, a katonazenekar térzenét adott, strandolni is lehetett, az ellátás kitűnő volt.

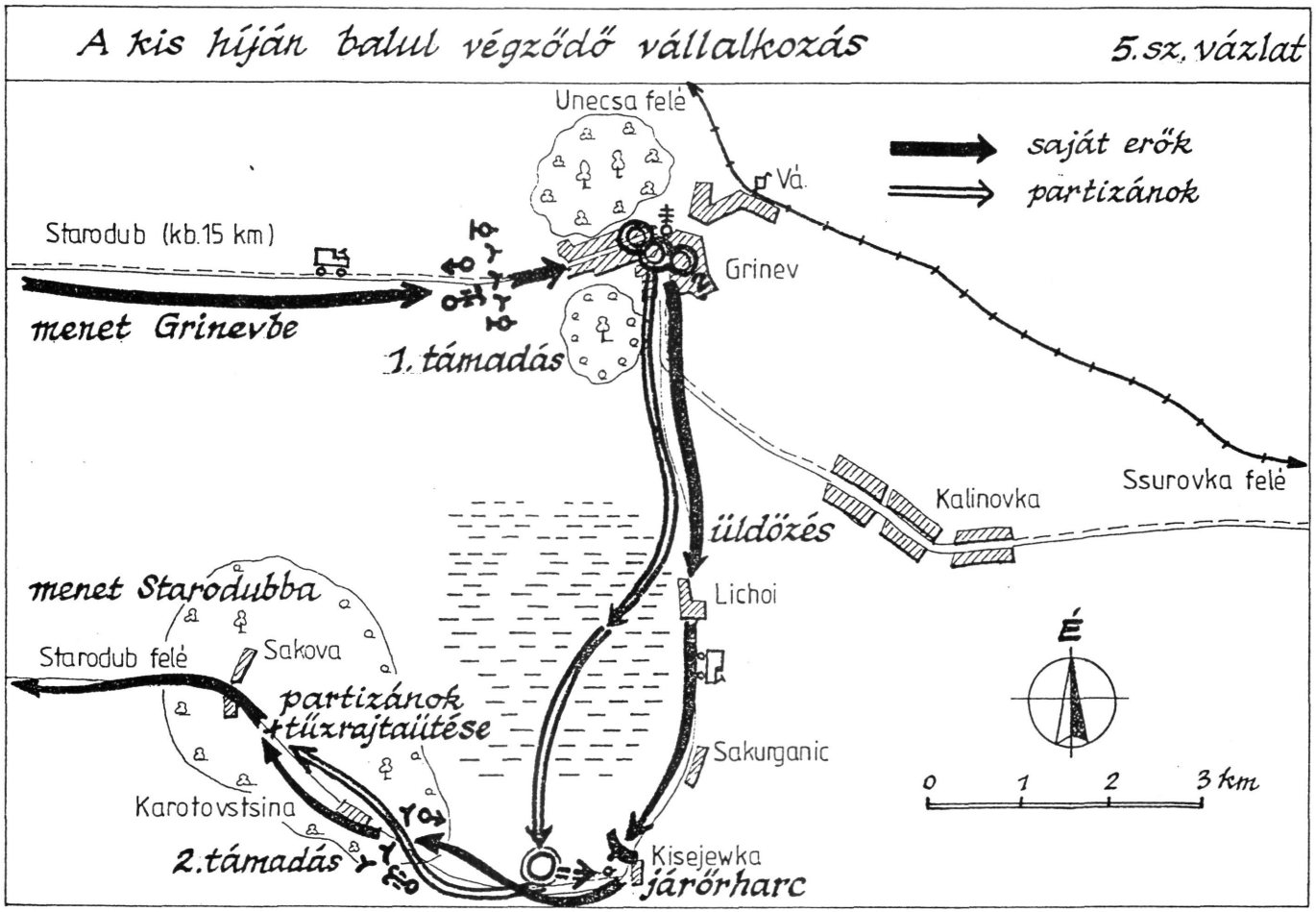
A kis híján balul végződő vállalkozás
5.sz. vázlat
Unecsa felé
saját erők
partizánok
Vá.
Starodub (kb.15 km)
Grinev
menet Grinevbe
1. támadás
Kalinovka
Ssurovka felé
üldözés
menet Starodubba
Lichoi
É
Starodub felé
Sakova
partizánok
tűzrajtaütése
Sakurganic
0 1 2 3 km
Karotovstsina
2.támadás
Kisejewka
járőrharc

Még udvaroltam és táncoltam is. Megismerkedtem ugyanis a polgármester, a sztaroszta leányával, Vera Roscsinával. Szüleit is megismertem és eljártam hozzájuk. Az atyát a németek feltehetően azért nevezték ki sztarosztává, mert a háborút megelőzően börtönben, vagy a Gulágon volt, így számítottak lojalitására. Azt nem tudom, hogy mennyire volt antisztálinista, de hogy a németeket nem szerette, arra több jel és Vera számos elszólása is utalt. Így lojalitására a németek csak annyiban számíthattak, amennyiben a város érdeke megkívánta és becsülete megengedte. Mert becsületes volt, azt érezni lehetett. Büntetése nem lehetett súlyos, talán nem is volt politikai természetű, mert ki sem töltötte az idejét, kegyelmet kapott: a 16 éves Vera levelet írt Sztálinnak apja felmentéséért.

A német szakos leningrádi egyetemista Vera szép, szőke, nagyszerű alakú leány volt és én bizony szerelmes lettem belé. Apja mellett dolgozott a városházán, tolmácsként. Ami politikai meggyőződését illeti, láthatóan nem volt elragadtatva a kommunizmustól, de nem várt sokat a kapitalizmustól sem. Egy volt benne erős: nagy orosz önérzete és ebből következően németgyűlölete. Ezt bizonyította a következő eset. Egy alkalommal, amikor elmentem hozzá, teljesen feldúlt állapotban találtam. Először kitért kérdéseim elől, de hosszas nógatásomra végül elmondta: a városházán tanúja volt egy német tiszt és egy katona szóváltásának, mely arról folyt, hogy a katona erőszakoskodott egy orosz nővel és a tiszt felelősségre vonta. A vita ezzel zárult: „Ugyan hadnagy úr, miért csinál ekkora ügyet egy orosz nőből?" Vera dühtől elfúló hangon, szinte sziszegve kérdezte: „ Hát mit képzelnek ezek, állatok vagyunk mi, oroszok?"

Egy másik alkalommal Magyarországról beszéltünk. Megkérdezte, hány lakosa van az országnak. Mondtam, hogy úgy 10 millió körül. Mire ő bájos-csúfondárosan: „Nocsak, eljött a tízmilliós Magyarország hadserege, hogy meghódítsa a kétszázmilliós Oroszországot!" Nem tudtam mit válaszoljak, annál is inkább, mert amint írtam, egyáltalán nem voltam meggyőződve arról, hogy éppen a kis Magyarország feladata lenne a bolsevizmus megdöntése.

Egyébként Vera és családja egészen sajátos kapcsolatot tartott a lakossággal és a partizánokkal. Úgy tűnt, a család teljes biztonságban érzi magát és nem fél a partizánok bosszújától, akik pedig gyakran végeztek az általuk kollaboránsnak tartott sztarosztákkal. Feltehetően valami modus vivendit találtak a felek. A lakosság úgy látta, hogy Vera atyja jól képviseli érdekeit a németekkel szemben, így a városka élete is normálisabban folyt, mint más településeké. Ez viszont a környék partizánjai szempontjából is előnyös lehetett, mivel a rendezettebb viszonyok következményeként a lakosság nagyobb erőforrásokkal, elsősorban élelemkészlettel rendelkezett, melyből titokban ők is részesedhettek. Hogy valamilyen összjáték folyt, alátámasztja, hogy amikor ősszel elvonulni készültünk a városból, Vera közvetítette a partizánok üzenetét, hogy szívesen látnának soraikban. Talán ez lehet a magyarázata annak is, hogy éjjelente, a Veráéknál tett látogatásaimból szállásomra térvén nem esett semmi bántódásom és elővigyázatból csőre töltött pisztolyomat és a zsebemben tartott kézigránátot sem kellett használnom soha.

Mint említettem, Starodubban majdnem békehelyőrségi életet éltünk. Ennek megfelelően, a szokásos laktanyai napirendet betartva, az előírt formaságok között századkihallgatást, laktanyaszemlét tartottam és rendszeres kiképzést folytattam, sok-sok zártrendi gyakorlattal. A gyakori riadógyakorlatokal elértem, hogy a hadosztálytól kapott parancsot követően a század fél órán belül elérte a menetkészséget.

Még tábori istentisztelet és helyőrségi díszelgés is volt, katonazenével, sőt az is előfordult, hogy a szép békehelyőrségi szokás emlékeképpen, egy vállalkozásból visszatérőben rádión kértem a zenekart a város szélére. Mondhatom, nagyon jó érzés volt a katonazene pattogó ritmusára peckesen végigvonulni a városka utcáin. Mindenkinek tetszett a dolog: nekem, a katonáimnak és a lakosságnak egyaránt.

A kiképzésnek és a fegyelmezésnek ezek a tradicionális módjai tovább emelték századom szellemét és harci alkalmazhatóságát, amint azt az ezután következő gyakori vállalkozások is bizonyították.

A hadosztály által biztosított mintegy 60x60 km-es, azaz 3600 km^2-nyi területen egymást követték a vasútobbantások és támadások. Amint egy ilyen akcióról jelentés érkezett a hadosztályhoz, jött a parancs, hogy századommal menjek a helyszínre. Nagyon sok hasonlóságot mutatott ez a végvári harcokhoz és bizonyára az akkori élmények magyarázzák, hogy mint hadtörténész, oly sok beleérzéssel, katonai–szakmai átértéssel és szenvedéllyel tudtam később e témával foglalkozni.

A bevetések nagyobb része post festa ment végbe. A helyszínre érve ugyanis rendszerint már csak hűlt helyét találtuk a partizánoknak. Ami a ténylegesen bekövetkező harcokat illeti, tisztában voltam azzal, hogy a partizán harcmód kerüli a döntést, a hosszan tartó harcot és a túlerejű ellenséggel való összeütközést. Épp ezért mindig arra törekedtem, hogy nagyobb erőt mutassak, mint amilyennel rendelkezem. Erőt mutatni 150–60 emberrel nem igen lehetett, viszont aknavetőimmel és az esetenként hozzám beosztott gépágyúval már tudtam akkora zajt csapni, hogy a partizánok tartózkodóbbá váljanak.

A zsidó munkaszolgálatosok kiszabadítása a partizánok fogságából

Az egyik legérdekesebb vállalkozásom az volt, amikor kiszabadítottam a partizánok fogságából a zsidó munkaszolgálatos századot. Az eset a következőképp történt. Az irodámban ültem, amikor megszólalt a telefon és hadosztály riadót rendelt el a századomnak, engem pedig a parancsnokságra hívtak. Jelentkeztem tehát a Szurmayt felváltó Bencsik vezérkari századosnál és a következő tájékoztatást és parancsot kaptam tőle: az éjszaka folyamán a fakitermelést folytató századot a partizánok foglyul ejtették és ismeretlen irányba távozva, magukkal vitték. „Főhadnagy úr, hozza vissza a munkaszolgálatosokat!" – ennyi volt a parancs. Ma már nem emlékszem, hogy pontosan hol történt az eset és a térkép tanulmányozása alapján sem ugrott be az emlékezetembe. Mindenesetre valahol Starodubtól nyugatra, 25–30 km-re lehetett.

A helyszínen, megtaláltuk a századhoz beosztott katonák holttestét, az egyik bokorból pedig egy munkaszolgálatos bújt elő. Ma is előttem van az a nagyon jó kiállású zsidó fiú: napbarnítottan, fehér shortnadrágban állt előttem és az izgalomtól elfúló hangon mesélte el a történteket. A század a megszokott módon, mit sem sejtve dolgozott, amikor egyszer csak megrohanták a partizánok, a katonákat lelőtték, a munkaszolgálatosokat pedig a velük lévő vezetéklovakra ültetve elvitték. Érdeklődésemre, hogy hányan voltak, azt válaszolta a fiú, hogy három–négyszázan lehettek. Majd egy különös kéréssel állt elő: ő is szeretne segíteni a „fiúk" kiszabadításában, csak arra kér, hogy adjak neki puskát erre az alkalomra. Kérését természetesen teljesítettem. Bár szigorúan tilos volt a munkaszolgála-

tosok kezébe fegyvert adni, túltettem magam a rendelkezésen, mert méltánytalannak tartottam, hogy esélyt se adjak ennek a bátor fiatalembernek az önvédelemre.

A probléma most már csak az volt, hogy hová mehettek a partizánok. Rádión tájékoztattam a hadosztályt a fejleményekről és további parancsot kértem. Rövidesen megkaptam az utasítást: éjjelezzek a helyszínen és várjam a további parancsot. Erre elrendeltem a táborverést, kiállítottam a tábori örsöket és nyugovóra tértünk. Éjfél tájban jött a távmondat: „X falu milíciájának német parancsnoka jelentette, hogy egy lovas partizáncsapat vonult el a falu alatt. Kövesse őket!" Hajnalban indultam el a megadott irányba, közben pedig újabb és újabb közléseket kaptam a hadosztálytól a partizánok mozgásáról. Ez így tartott, vagy két napon át. Bár gépkocsival voltam, nem érhettük utol őket, hiszen lóháton árkon-bokron át, toronyiránt mehettek, én viszont az úthoz voltam kötve.

A második nap estefelé egy mocsárhoz értünk; a partizánok egy szárazulaton át oda húzódtak be. A mocsarat addigra már német hadtápalakulatok vették körbe, csupa írnok, szakács és más mesterember. A parancsnokló német alezredes, megszabadulva a felelősségtől, kitörő örömmel üdvözölt és unszolt, azonnal támadjak a mocsárba. Mivel semmi hajlandóságot nem éreztem magamban, hogy egy német, méghozzá hadtáptiszt elgondolásai szerint hebehurgyán járjak el, először felderítő járőrt küldtem előre a szárazulaton. Rövid tűzharc keletkezett, melynek alapján megállapíthattam, hogy a partizánok valahol a mocsár szélén, de még a szárazulaton lehetnek. Bátorítóan hatott, hogy a partizánok, erejükhöz képest, gyengén viszonozták a tüzet. Ez az adott pillanatban nagyon fontosnak tűnt, mert a gyenge tűz azt mutatta, hogy a partizánok többségét nem fűti nagyon nagy harci kedv. Ha ugyanis felveszik a harcot, nagyon kockázatossá vált volna századom helyzete, hiszen létszámunk jóval kisebb volt, mint az övéké. Elhatároztam tehát, hogy a szárazulaton át támadok, de előtte, a bevált módszert követve, aknavetőimmel és a gépágyúval hatalmas tüzet zúdítok a mocsárra. Az, hogy a tűz a zsidókat is veszélyeztetheti, kétségtelen, gondot okozott, de egyszerűen nem volt más megoldás. Ha ugyanis tűztámogatás nélkül nyomulok előre, közelharcra kerülhet sor, amit egyrészt az erőviszonyok miatt semmiképpen sem vállalhattam, másrészt ez a harc a kiszabadítandók között is komoly veszteségeket okozhatott volna.

A tüzet úgy szerveztem meg, hogy a gépágyú célterületét a mocsárban jelöltem meg, az aknavető tüzét pedig, az előnyomulás ütemének megfelelően, terepszakaszonként helyeztettem előre. Ezt a térkép alapján egyeztettük Zsidayval, rögzítettük az időpontokat és az egyes terepszakaszokat. Az elgondolás szakmailag kifogástalan volt, csupán a távolságok és időpontok rögzítésébe csúszott valami hiba. Hogy a térkép volt-e hibás, vagy mi mértünk rosszul, nem tudom, lényeg az, hogy röviddel elindulásunk után az aknák közvetlen körülöttünk kezdtek becsapódni. Soha nem felejtem el a rémisztő látványt: három katonám tőlem száz méterre ment, egy gránát az általuk alkotott háromszög mértani közepébe csapódott, ők pedig eltűntek a fekete füstben. Hála Istennek, egy karcolás sem esett rajtuk: meghallották ugyanis az akna suhogását és még a robbanás előtt a földre vetették magukat. Kétségbeesetten lövettem fel a piros rakétákat, melyek a saját tűztől való veszélyeztetést jelentették, de Zsiday a közbeeső erdőség miatt semmit sem látott meg belőlük. Hírvivőt kellett hátra küldenem, hogy szüntesse be a tüzet. Mikor a vállalkozás után találkoztunk, egészen oda volt a lelkiismeretfurdalástól és a rémülettől. Alig tudtam megnyugtatni, hogy nem ő volt a hibás.

Mindez már hajnalban történt. Folytattuk utunkat, ám a partizánok egyetlen lövést sem adtak le, ami szinte már félelmetes volt. Egyszerre csak lódobogást, prüszkölést és horkanásokat hallunk és a legnagyobb elképedésünkre lovakat láttunk kibontakozni a mocsárból felszálló szürke párából. Végül előbukkant a ködből egy munkaszolgálatos, aztán egy másik, majd sorra a többi és végül ott nyüzsögtek körülöttünk valamennyien. Az történt, hogy a partizánok, megrémülve az aknavető- és gépágyútűztől, valami igen nagy erőnek véltek bennünket és jobbnak látták, hogy a mocsárból kivezető ösvényen elmeneküljenek, ott hagyva a zsidókat és a lovakat. Ez utóbbiakat ugyanis nem lehetett volna kivezetni az ösvényen.

Reggelit és rumos feketét kaptak a munkaszolgálatosok a mozgókonyhámon. Ma is emlékszem rá, hatvanhárman voltak. Amint nézegettem őket őket, egyszer csak felfedeztem közöttük azt az orvost, akit annak idején a zsidók vezetőjévé neveztem ki. Magamhoz szólítottam és megkérdeztem tőle: „Miért jöttek vissza, miért nem mentek a partizánokkal? Nem látják, hogy mi történik itt magukkal?" Mire az orvos nagyon katonásan így válaszolt: „Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, mi magyarok vagyunk, pesti lakosok, mit keresnénk a partizánok között?" Szégyennel vegyes megrendülés vett rajtam erőt. Mit mondhattam volna? Megint bebizonyosodott, mekkora támaszt jelentenek a hadsereg formaságai. Kezet fogtam vele és – megindulásomat leplezendő – a katonás „Végeztem!" vezényszóval bocsátottam el.

Egyébként a vállalkozásnak a katonai és erkölcsi szempontokon túlmenően az anyagi vonzata is jelentős volt. Az történt ugyanis, hogy a zsákmányul ejtett több száz lóval katonáim kereskedni kezdtek. Főleg „pityurkáért", a cári időkből maradt aranypénzekért adták el a lovakat, de akadt a cseretárgyak között ikon és mindenfajta más értéktárgy is. Az egész teljességgel szabálytalan, sőt a fennálló német hadigazdálkodási rendeletek szerint szigorúan büntetendő volt, de én szemet hunytam a dolog felett, azt gondolván magamban, hogy életüket kockáztató katonáimnak joguk van hozzá. Érdekes fejlemény volt és bizonyos fokig a századot eltöltő, a tiszteket és a legénységet is összefűző bajtársi szellemre mutatott, hogy nagyon derék, kötelességtudó és vállalkozó szellemű tisztesem, Szabó szakaszvezető, aki Sseredina Budán az emlékezetes tehénszerzést végrehajtotta, odajött hozzám és részesedét ajánlott a befolyt pénzből. Megköszöntem a figyelmességét, de elutasítottam az ajánlatot. Úgy éreztem, részemről ez a tiszti becsülettel összeférhetetlen nyerészkedés lenne.

A kis híján balul végződő vállalkozás

Izgalmas, de majdnem szerencsétlenül végződő vállalkozást hajtottam végre századdommal Starodubtól 18–20 km-re keletre, Grinev községnél (*5. sz. vázlat*). Bár erről a vállalkozásról sem maradt fenn semmilyen feljegyzésem, az emlékezetemben megmaradt részletek a térkép tanulmányozása közben egyszerre csak kerek egésszé sűrűsödtek ösz-sze. Az történt, hogy a mondott falunál a 38. gyalogezred három katonáját a partizánok tőrbe csalták és megölték, majd megcsonkított és meztelenre vetkőztetett holttestüket a helyszínen hagyták. Bencsik százados parancsa megint rövid volt: „Főhadnagy úr, semmisítse meg századával a partizánokat!"

Mint máskor, most is gépkocsin mentünk a helyszínre és a szokásos módon beosztottak hozzám egy gépágyút és egy R/7 rádiót. A rutinszerűen alkalmazott biztosított menetrendet megalakítva – szinte már intézkednem sem kellett, annyira tudta a század a dolgát – elindultunk. Grinev közelébe érve megtaláltuk a három katona már oszladozni kezdő tetemét. A szörnyűség láttán katonáim arcára kiült az irtózat és a bosszúvágy.

A falutól másfél–két km-re lévő dombról jól áttekinthettem a terepet. A faluban emberek mozogtak. Jól ki lehetett venni, hogy fegyveresek. Köztünk és a település között a terep teljesen nyílt, támadásra alkalmas volt. A falut két oldalt erdő vette körül, ami elősegíthette volna az átkarolást. Úgy tűnt azonban, hogy a partizánok elvonulni készülnek, tehát kicsúszhatnak az átkarolásból, ezért úgy döntöttem, hogy arctámadást hajtok végre. Tervem a sablont követte: két szakasz küzdő, egy tartalék, a géppuskák, egy-egy kiemelkedő pontról a század felett átlőve támogatják a támadást, az aknavető szakasz és a gépágyú pedig a falu középső részét és főutcáját lövi.

A tűz megnyitása után elindítottam a századot. Néhány száz métert már megtettünk, de tüzet nem kaptunk, így lövész szakaszaim sem tüzeltek. Egyszer csak lövéseket hallottam a bal szárnyról, odanéztem és egy asszonyt láttam felbukni. Amint katonáim később elmondták, az asszony a faluból jött ki és a század felé közeledett. Semmi gyanúsat nem láttak rajta, ám amikor egy kicsit oldalra fordult, észrevették, hogy valamilyen fegyvert tart a háta mögött. Az egyik katona golyószórójával rálőtt és az asszony holtan roskadt össze. Szép, életerős parasztasszony volt, vérző melle kibukott golyók tépte fehér ingéből. Érthetetlen, hogy mit akart. Támadni készült talán? Vagy megrémülve és megzavarodva társai helyett felénk indult?

Mindez csupán néhány pillanatig tartott, mi pedig folytattuk az előnyomulást. Előnyomulást írok, mert közben kiderült, hogy a partizánok elmenekültek a faluból. A vadásszenvedélytől, de bevallom, a bosszúvágytól is hajtva, elhatároztam, hogy üldözni fogom őket. De ugyanezt az indulatot láttam katonáim arcán is.

Gépkocsira vezényeltem hát a századot és elkezdtük az üldözést. Láttuk, hogy a partizánok, Grinevet déli irányban elhagyva, Lichoi D-nél letértek az útról és nekivágtak a falutól nyugatra lévő mocsaras, zsombékos területnek. Oda nem követhettük őket gépkocsival, ezért tovább robogtunk Kisejevkába. A zsombékon átvergődött partizánok, abban a hitben, hogy leráztak minket, hamarosan szintén megérkeztek és lepihentek a falu nyugati szélén. Az elővigyázatos parancsnok mindenesetre lovas felderítő járőrt küldött a faluba. A járőrt felállított biztosító örsöm tűzzel fogadta, mire az visszafordult és vágtában elporzott. Újra gépkocsira ültettem a századot és folytattam az üldözést. Nagyon meg lehettek ijedve a partizánok, mert pihenőhelyükön sok, a nagy sietségben ott hagyott cókmókot találtunk.

Néhány kilométer után Kartovstint határába értünk. Még láttuk, hogy a partizánok behúzódtak a faluba. Századommal harcalakzatot felvéve, a nehéz fegyverek tűzoltalma alatt, újra támadásba indultam. És ott éltem át harctéri szolgálatom egyik legdermesztőbb, később lidérces álmokat okozó élményét. A partizánok megint elmenekültek, viszont a kis erdei falu faházai az aknavető és gépágyú gránátjaitól kigyulladtak és magasra törő lánggal égtek. A faluban pokoli látvány fogadott. Az égő házak között jajgató, üvöltöző emberek, sivító malacok, bőgő tehenek, csapdosó szárnyasok rohangáltak össze-vissza. És akkor egy mankón bicegő, féllábú, lengő szakállú aggastyán, mankóit el-

dobva, kezeit égnek emelve, villámló tekintettel valamit felénk üvöltött. Nem értettem, hogy mit mond, de a bibliai prófétákra emlékeztető külsejéből és egész magatartásából csak arra gondolhattam, hogy elátkozott minket. Bár a jelenet által keltett rossz érzéseimtől nem szabadultam meg, lelkiismeretfurdalást soha nem éreztem. A falu égését, nem kétséges, az én fegyvereim okozták. De hogyan lehetett volna mindezt elkerülni? Csak úgy, ha tűzoltalom nélkül megyek be a faluba. Úgy azonban kockára tettem volna katonáim életét, akiket kényelmesen tűz alatt tarthattak volna a rejtőző partizánok. Amikor ugyanis a támadást elindítottam, nem tudhattam, hogy elmenekülnek. Két tényezőből származott tehát a szörnyű eredmény. Egyik a háború kegyetlen logikája, mely a rendelkezésre álló pusztító eszközök korlátlan bevetését és az ellenség megsemmisítését követeli. A másik a parancsnok azon humánus kötelessége, hogy a katonáit óva, a lehető legkisebb veszteséggel oldja meg feladatát. E tapasztalatok birtokában vagyok annyira szkeptikus a háború „humanizálását" követelő újabb elméletekkel szemben. Ha egyáltalán szó lehet a háború humanizálásáról, azt egyedül a gyors döntés hozhatja meg, ami viszont a rendelkezésre álló eszközök korlátlan bevetését parancsolja. A legnagyobb pusztítást, szenvedést és gyászt ugyanis mindig az elhúzódó háború okozza.

Röviddel azután rádión parancsot kaptam a hadosztályról, hogy vonuljak be századommal Starodubba. Az éjszakát még a leégett falu mellett töltöttük, majd hajnalban útra keltünk. És akkor egy olyan esemény következett, mely századomra és személyemre nézve majdnem végzetessé vált. Feloldódva a feszültségből és felidézve a Starodub-ban ránk váró kellemetességeket, vidáman menetelt a század, pontosabban szólva, ült a tehergépkocsikon. Szép nyári reggel volt, a gyönyörű erdő színei percről percre változtak, a madarak pedig önfeledten daloltak. Mondhatom, idilli hangulat volt! Egyszer csak ránéztem a térképemre és a tájolóra: eltévedtünk, valamelyik útelágazásnál rossz irányba mentünk! Megállítottam a századot, én magam pedig felszálltam az élkocsira azzal, hogy valamilyen alkalmas helyen tájékozódom. Talán tíz percet mehettünk, amikor széles tisztásra értünk. Kiszálltam a gépkocsiból és az egyik katonának megparancsoltam, egy közeli fára mászva próbáljon templomtornyot, vagy más, a tájékozódást elősegítő tárgyat keresni. Én magam a térképpel és a tájolóval elkezdtem oldalt lépegetni, mert a gépkocsi mágnese össze-vissza rángatta az iránytűt. Egyszer csak láttam, hogy katonám meggörnyedve, behúzott fejjel rohan vissza és abban a pillanatban szörnyű fegyvertűz verte fel az erdő meghitt csendjét! Csak pisztoly volt nálam, ezért a gépkocsiról sebesen leugráló katonák egyikének kezéből kiragadtam a puskát, majd hasra vágtam magam és a kocsi alá húzódtam. Elkezdtem tüzelni, de olyan rémület vett rajtam erőt, hogy először magam elé, a földbe lőttem, másodszor a gépkocsi kipufogó csövének dobját találtam telibe, amitől kormos is lett az arcom. És akkor egy, csupán a lélektan eszközeivel megfejthető folyamat zajlott le bennem: hideg nyugalom szállt meg, kikászálódtam a gépkocsi alól, letérdeltem a motorház mögé, és hol kidugva, hol behúzva a fejem, lőttem, illetve újra töltöttem. Éreztem, hogy a motorházat átütő golyók nyomán lakkdarabkák percegnek arcomon, a lövések tehát kétségtelenül nekem szóltak, de mondhatom, a legcsekélyebb mértékig sem zavart a dolog. Tulajdonképpen csak lőttem, de nem céloztam, mert a partizánok a bokrokba húzódva tüzeltek és nem láttam egyet sem. Egyszer tűnt csak fel egy sötét fej, szinte kapásból oda lőttem, és a fej gazdája, karjait szétcsapva, eltűnt a bokorban. Persze, katonáim is halálra voltak rémülve. Csak cifra káromkodásokkal körített dühös

unszolásomra nyitottak tüzet. Egyedüli kivétel a géppuskás irányzó volt, aki nagy nyugalommal összerakta a géppuskát a kocsi alatt és elkezdte szórni a bokrokat.

A lemaradt század, a lövöldözést meghallva, futásnak eredt, hogy a segítségünkre jöjjön. Ekkor kiáltotta legényem, András, a bánfalvai sváb fiú: „Pajban van a főhadnaty úr, rohanjunk!"

Időközben égni kezdett a talaj a lábunk alatt, kézigránátok is hullottak már és úgy tűnt, pillanatokon belül ránk rohannak a partizánok. Ekkor érkezett oda a század, oldalba kapta a partizánokat és elkergette őket.

Nagy volt persze az öröm. Én örültem, hogy épen úsztuk meg a dolgot – még sebesültünk sem volt – ,a katonák pedig annak, hogy nekem nem lett bajom. Egyébként hallatlan szerencsénk volt, mert a partizánok tüze nagyon jól feküdt rajtunk. Már említettem, hogy a motorház lakkja hogyan csapódott arcomba. Egy még pontosabb lövés átszakította a válltömésemet; András fedezte fel a dolgot: „Főhadnaty úr, kilőtték a szubbonyát!"

Amikor megvizsgáltuk a terepet, kiderült, hogy belefutottunk az üldözött partizánok táborába, ahol az éjszakát töltötték. Ráakadtunk annak a holttestére is, akit én találtam fejbe. Néhány fegyvert, felszerelési tárgyat és ruhadarabot találtunk még.

Starodubban a hadosztályparancsnokság irodistái nagy csodálkozással hallgatták beszámolómat és vizsgálgatták átlyukasztott válltömésemet. Arcukról lerítt a tisztelet és magam is hősnek tartottam volna magamat, ha nem kínzott volna a rossz érzés, hogy bizony elég könnyelműen, katonáimat és saját épségemet veszélyeztetve mentem bele a csapdába. Nem gondoltam át tehát a dolgot és abba a hibába estem, amiről Zrínyi ezt írja: „ Ha az ellenség országában haddal bemensz, mindenről gondoskodjál és arrul is, miképpen visszajöhess; ne légy mint az hal, amely nem gondolja, hogy visszajöhet-e a varsából, csak menten mégyen belé. Vaj ki sok vész el úgy; se eleit, sem utólját meg nem gondolja a dolognak." (Vitéz Hadnagy, 7. aphorisma)

A hadműveleti következménnyel járó felderítés

Talán augusztus lehetett, amikor minden addiginál komolyabb és veszélyesebb, és mint a későbbiekben kiderült, hadászati következményekkel járó feladatot kapott századom. A feladat az volt, hogy derítsem fel a Starodubtól mintegy 50–60 km-re, Nowosybkowtól délre, a Nowosybkow–Gomel és Nowosybkow–Nowgorod Sewerski vasútvonalak villájában fekvő, háromszög alakú erdős területet. Feltehető ugyanis – mondta a hadosztály vezérkari főnöke tájékoztatójában – ,hogy a hadosztály által biztosított vasútvonalakat robbantgató partizánok bázisa ott lehet. A háromszög alapja 24, magassága 14 km körül volt, így a felderítendő terület mintegy 170 km^2 lehetett.

A feladat vétele után gépkocsi szállítással indultam el századommal a kijelölt területre. Mint rendesen, ismét be volt osztva hozzám egy gépágyú és egy R/7 rádió. Már nem emlékszem rá pontosan, hogy melyik faluban szállásoltam el századomat. A körülmények felidézése és a térkép tanulmányozása alapján úgy hiszem, Rylowski lehetett. (*5. sz. vázlat.*) Miután az elszállásolás megtörtént és a szokásos biztosításról gondoskodtam, egy raj kíséretében gépkocsira szálltam és tájékozódás céljából felkerestem a két vasútvonal mentén biztosító alakulatokat. A Novgorod Severskij felé vezető vonalat magyar, a

Gomel felé vezetőt német csapatok őrizték. A tájékozódás elég meglepő eredménnyel végződött. A magyar csapatok ugyanis néhány száz, a németek azonban néhány ezer főre becsülték az erdőben lévő partizánok erejét. Máig nem értem, mi lehetett az oka a két becslés közötti feltűnő különbségnek. Feltehetően nem a magyar csapatok harcfelderítő tevékenységének hiánya magyarázta a dolgot, mert a németek se küldtek felderítést az erdőbe. Talán arról lehetett szó, hogy a sokkal több eszközzel rendelkező német hadászati felderítés jutott a valóságot jobban megközelítő eredményre.

Miután tájékozódtam a csapatoknál, felkerestem Nowosybkowban a felelős német kerületi parancsnokot, egy alezredest. Látogatásom részben a vidék felelős parancsnokának szóló udvariassági gesztus volt, részben a további tájékozódást szolgálta. Nos, a német alezredes eléggé barátságtalanul fogadott, nehezményezte, hogy tudta nélkül léptem a területére és szállásoltam be a századomat. Miután elmondtam küldetésem célját, valamivel barátságosabb lett, de azért mindvégig éreztem magatartásában valamiféle lekezelést. Tájékoztatott a helyzetről és a partizánok erejéről, ami egybe vágott a német csapatoknál szerzett információval.

A tájékoztatás után gépkocsira ültem és visszatértem századomhoz. Útközben elgondolkoztam a helyzeten és megint elfogott a csapattiszt ingerültsége. „No lám, mit tettek már megint az okosok!" – füstölögtem magamban – „Ideküldenek másfél száz katonával több ezer partizán ellen, akik úgy és akkor falnak fel, ahogyan és amikor akarnak." De hát a parancs az parancs, neki kellett vágni a feladatnak! Mindenesetre századomnál megerősítettem az őrségeket és teljes készültséget rendeltem el.

Másnap elkezdtem a felderítést. Tervem az volt, hogy a századdal Kamenka-D területére megyek és onnan, a nehézfegyverek tűzoltalma alatt, járőröket küldök az erdőbe. Gépkocsiszállítással érkeztünk a kiválasztott helyre, századomat harcrendbe állítottam, a nehézfegyvereket pedig tüzelőállásba helyeztem. Mintegy másfél–két km-re húzódott tőlünk a sűrű erdő szegélye. Az erdő széléig a terep sík volt, itt-ott kis emelkedőkkel és mélyedésekkel, kisebb facsoportokkal, bokrosokkal. Még nem indítottam el járőrt és a terepet vizsgáltam távcsövemmel, amikor egy vágtázó lovas bukkant fel. Nyilvánvaló volt, hogy partizán, de az is, hogy nem tudjuk elérni és elfogni. Épp ezért eléggé bosszúsan odaszóltam a közelemben lévő golyószórósnak: „Lőjj már oda neki!" A golyószórós tüzelt, a lövedékek ott porzottak a lovas körül, mire leugrott lováról és behúzódott valamilyen mélyedésbe. Már befejezettnek véltem az ügyet, amikor egyszer csak látjuk, hogy a partizán kidugja a fejét és fehér ingét lobogtatja, megadja magát. Eléggé meglepett a dolog, hiszen ezernyi lehetősége lett volna, hogy eltűnjön. Mindenesetre integettünk neki, bátorítottuk, hogy csak jöjjön.

Fiatal, húsz év körüli, szőke legény volt ez a partizán. Arcán aggodalom ült, de amikor cigarettával kínáltuk, feloldódott felszültsége és készségesen válaszolt kérdéseinkre. Kiderült, hogy egy 200 fős „otrjad" (csapat) partizánja. A táborban rendkívül szigorú a fegyelem, már a tábor területének engedély nélküli elhagyása is halálbüntetést von maga után. Arra a kérdésre, hogy még hány tábor van az övén kívül az erdőben, azt válaszolta, hat–nyolcról tud. Ha csak ennyi van, gondoltam magamban, ez is 1200–1600 fő lehet, tehát ötször–hatszor annyi, mint századom. Azt is elmondta, hogy gyakran indulnak vasutat robbantani, valamint élelmet rekvirálni. Fegyvert, lőszert, robbanószert és más anyagot a „nagy földről" érkező repülők dobnak le éjjelente ejtőernyővel.

Bár vallomása rendkívül értékes volt, nem elégedhettem meg vele. Harcfelderítéssel kellett kiegészítenem az adatokat és lehetőleg rögzítenem kellett az egyes táborok helyét. Parancsot adtam tehát Szarka hadapród őrmesternek, hogy induljon az erdőbe. Szarka, úgy, ahogyan még Kanizsán megtanítottam rá, teljesen szabályosan hajtotta végre a „belépés erdőbe" mozdulatot: golyószóróit tüzelőállásba rendelve, csatárláncban indult az erdő felé. Talán 200 m-re lehetett az erdőtől, amikor hatalmas tűzrajtaütést kapott. A szakasz hasra vágta magát, a golyószórók elkezdték szórni az erdő szegélyét, én pedig az aknavetőkkel és a gépágyúval lövettem az erdő szegélye mögötti 300–400 m-re lévő területet. Az őrmester azonban nem habozott sokáig: „Előre" kiáltással felugrott és magával ragadva a szakaszt, nekirohant az erdőnek. Nem tudni, hogy a huszáros virtustól rettentek-e meg a partizánok, vagy a jól fekvő tűztől, vagy csupán gyávák voltak, lényeg az, hogy menekülni kezdtek, a szakasz meg, a vadászszenvedélytől hajtva, utánuk eredt. Így rohantak néhány száz métert, amikor egy partizántáborhoz értek, melyből már komoly tüzet kaptak. Ez aztán lehiggasztotta Szarkát és elrendelte a visszavonulást.

Szinte a csodával határos, hogy nem volt veszteségük. Egy sérültje volt az egész vállalkozásnak: amikor a tűzrajtaütést követően a szakasz hasra vágódott, az egyik katona szöges bakancsával kirúgta a mögötte lévő társa fogát.

Az első napi felderítés tehát nem kis eredménnyel járt. Amellett, hogy foglyunk vallomása alapján adatokat kaptunk a partizánok általános helyzetéről, sikerült egy tábor helyét is lokalizálnunk.

Úgy gondoltam, jó munkát végeztem, meg aztán, mondtam magamban, nem szabad kísérteni az Istent. Jobb tehát elvonulni erről a veszélyes helyről és visszatérni a szállásheljünkre. Így is történt. Bevonultunk Rylowskiba, megvacsoráztunk, majd a század nyugovóra tért. A szokásos ellenőrzés után én is lefeküdtem. Éjjel három óra lehetett, amikor András legényem felrázott és jelentette, hogy távirat jött a hadosztálytól. Nagy álmosan olvasni kezdtem a szöveget, de néhány pillanat múlva teljesen éber lettem a méregtől. A távirat ugyanis a maga rövidségében is tele volt szemrehányással. A hadosztályparancsnokság elítélte „tétlenségemet" és szigorúan utasított, hogy beletámadva az erdőbe, hajtsam végre a feladatomat. „Hát nem normálisak!" – füstölögtem magamban, és ebben a hangulatban fogalmaztam meg a választ. Összefoglaltam a felderítés addigi eredményét, hangsúlyoztam a partizánok hatalmas számbeli fölényét, valamint a terep erdős jellegét és azzal zártam jelentésemet, hogy a feladat csak repülő alkalmazásával oldható meg. Az utóbbit kifejezetten bosszantásnak szántam, mivel tudtam, hogy se közel, se távol nincs repülő egység, mellyel a hadosztály rendelkezhetne. Ezután, nagy megelégedéssel, hogy borsot törhettem az „okosok" orra alá, újra lefeküdtem. Már kireggeledett, amikor András újra felrázott, közölve, hogy újabb távirat jött. „Mit akarnak már megint? – bosszankodtam, de a táviratot nagyon jó kedvre derültem. Az állt ugyanis benne, hogy kirendeltek egy német felderítő repülőt, és én, vagy tisztjeim közül valaki jelentkezzen a gomeli repülőtéren és végezzünk légi felderítést. Összehívtam a tisztikart és felolvastam nekik a táviratot. Ahányan voltak, mindannyian jelentkeztek, hogy vállalkoznak a repülésre. Nagy volt csalódásuk, mikor közöltem: én megyek.

Magamhoz vettem tehát 15–20 embert, gépkocsira ültem és elindultam Gomelbe. A repülőtéren a német pilóták nagyon szívélyesen fogadtak és étkezdéjükben reggelivel kínáltak, majd megbeszéltük a feladatot és startoltunk. A gép – talán nem tévedek – Heinkel típusú, kéttörzsű felderítő gép volt, középen a gondolával. Engem a fargéppus-

kához ültettek és csak arra kértek, hogy ha tüzelek, ne lőjem el a gép farkait. Ejtőernyőt is akartak akasztani rám, de a sok madzag és kapocs láttán túlságosan bonyolultnak találtam az egészet ahhoz, hogy alkalomadtán használni tudjam, ezért nem vettem fel. A kapcsolatot gégemikrofonon tartottuk és az elindulás előtt a térképbe jelölt vonatkozási pontok közlésével én szabtam meg a repülő útját.

Az erdő fölé érve nem láttam mást, mint teljesen összefüggő lombkoronát. A pilóták gyakorlott szeme azonban több tábort is fölfedezett. Ezeket zuhanórepüléssel megbombáztuk és meggéppuskáztuk. Én lövésre természetesen csak felemelkedés közben kerülhettem. Miután valahogy úrrá lettem a kellemetlen érzésen, amit a zuhanásnál, illetve a felemelkedésnél a gyomrom ellenirányú mozgása idézett elő, nagy buzgalommal nyomtam a géppuska nyomólapját és tüzeltem oda, ahol a bombák robbanófellege füstölgött.

Talán fél órát repdestünk az erdő fölött és a pilóták hat–nyolc tábort fedeztek fel. A róluk készített vázlatomat jelentő hüvelybe csomagolva ledobtuk Starodubon, a hadosztályparancsnokságnál, majd visszarepültünk Gomelbe.

Századomhoz visszatérve kidolgoztam a másnapi felderítés tervét. Arra természetesen most sem gondoltam, hogy az egész századdal hatoljak be az erdőbe, de nem messze attól a helytől, ahol Szarka a táborra bukkant, a pilóták, az erdő szegélyéhez közel, felfedeztek egy másik tábort. Elhatároztam tehát, hogy oda küldök egy járőrt. Ismertettem tisztjeimmel a tervemet és önként jelentkezőt kértem a feladat végrehajtására. Mindegyik jelentkezett és én a nagyon ügyes Pozsonyi zászlóst választottam. Ugyanúgy, mint Szarka, Pozsonyi is teljesen szabályosan hajtotta végre a „belépés az erdőbe" mozdulatot. Ő csak később kapott tüzet, már benn az erdőben. A tűzharc megint csak igen rövid ideig tartott, mert a feltehetően táboriörs-szolgálatot ellátó partizánegység néhány lövés leadása után futva elmenekült. Ugyanúgy, mint Szarka szakaszát, Pozsonyiét is elfogta a vadászszenvedély és minden óvatosságot félre téve, rohanva követték a menekülőket. Talán egy kilométert rohantak, amikor hirtelen azon vették észre magukat, hogy egy partizántábor szélén vannak. A látvány meglepő, egyben tettre serkentő is volt: a tábor lakói, nem zavartatva magukat a történtektől, békésen foglalatoskodtak – ki a fegyverét tisztogatta, ki a fehérneműjét mosta, ki pedig főzőcskézett. Pozsonyi, felismerve a soha vissza nem térő kedvező alkalmat, tüzelőállásba rendelte golyószóróit és hatalmas tüzet zúdított rájuk. A meglepetés teljes volt, pillanatok alatt őrült kavarodás támadt a táborban. Tekintve a helyzetet, a partizánok vesztesége súlyos lehetett, de hogy pontosan mennyi volt, azt Pozsonyi nem állapíthatta meg. Józanul felismerve ugyanis, hogy a partizánok előbb-utóbb felocsúdnak a meglepetésből és ellentámadásba kezdenek, elrendelte a visszavonulást.

Szarka és Pozsonyi magatartása újfent bizonyította, mennyire fontos a háborúban az aktivitás, a kezdeményezés, a bátor rámenősség és a harc szeretete. Nyilvánvaló, hogy határozott és merész fellépésük hatott a partizánokra és döntő mértékben ez magyarázza sikerüket. Magatartásuk tehát minden elismerést megérdemelt. Ugyanakkor nem lehet napirendre térni a partizánok dilettáns, minden katonai hozzáértést nélkülöző passzív, ugyanakkor gyáva magatartása felett. Önmagában már az is érthetetlen, hogy azalatt az öt nap alatt, míg az erdő közelében tartózkodtunk, meg sem kísérelték, hogy megtámadjanak. Számbeli fölényüket nézve, az eredmény nem lehetett volna kétséges. Feltűnő továbbá, mennyire nem tartották be a felderítés és az előörs-biztosítás legelemibb szabályait sem. Érthetetlen például, hogy miután Pozsonyi közeledéséről a kezdeti tűzharc

alapján és menekülő tábori örsük jelentéséből tudomást szerezhettek, miért érte őket teljesen készületlenül a támadás. Sokat mondó, egyben zavarba ejtő az első nap magát megadó partizán esete is, ami kétségtelenül bizonyította a morál alacsony színvonalát ennél a partizáncsoportnál, más alkalmakkor viszont nagy elszántságot, kimondott hősiességet tanúsítottak. Gondoljunk csak vissza a grushajai vállalkozás alkalmával a két sebesült partizán magatartására.

A felderítés után a hadosztály utasított, hogy fejezzem be a vállalkozást és küldjek részletes jelentést. Miután a hadosztályparancsnokság áttanulmányozta jelentésemet, táviratilag melegen gratulált a felderítés eredményéhez, mely valóban nem volt jelentéktelen: rögzíthettük hat–nyolc tábor helyét és általában sikerült fellebbenteni a sűrű fátylat, ami addig az oly sok vasútrombolást végrehajtó nowosybkowi partizánbázist takarta. Mint később megtudtam, a felderítés alapján erős, több hadosztályból álló támadó csoportot küldtek a bázis felszámolására. Valószínűnek tartom, hogy e vállalkozás alapján terjesztett fel a hadosztály a lovagkeresztre, amit 1944 tavaszán meg is kaptam.

Nagyon érdekes volt a nowosybkowi német alezredes magatartásában beállt változás. Kötelességszerűen elmentem hozzá, hogy tájékoztassam a felderítés eredményéről. Ugyanolyan barátságtalanul fogadott, mint első alkalommal, de amikor berajzoltam a térképébe az egyes táborokat, megenyhült, sőt nagyon barátságossá vált és melegen gratulált. Feljegyezte személyi adataimat és beosztásomat, aminek célja, mint később kiderült, az volt, hogy felterjesszen vaskeresztre. A kitüntetést néhány hónap múlva személyemre címezve kaptam meg az egyik magasabb német parancsnokságtól.

A félbe hagyott vállalkozás

Abban a táviratban, melyben a hadosztályparancsnokság megelégedését fejezte ki vállalkozásomért, egyben új feladatot is adott: valahol a Klinczy–Nowosybkow vasútvonaltól nyugatra garázdálkodó partizáncsoportot kellett megfékezni. A hadosztály által megjelölt erdőséghez közeledvén a környék lakóitól és a milicistákat vezető helyi német parancsnokoktól megtudtuk, hogy eléggé erős, több száz főből álló csoport nyugtalanítja a vidéket, élelmet rekvirál és leszámol a németekkel együttműködő sztarosztákkal és milicistákkal.

A helyszínre érve, elhatároztam, hogy benyomulok az erdőbe. Tüzelőállásba helyeztem nehézfegyvereimet, a felderítő járőrt előre küldtem. A járőr eltűnt az erdőben, s már készültem kiadni a századnak az indulási parancsot, amikor kézigránát-robbanás és rövid golyószóró-sorozat hangját hallottuk az erdőből. Rövidesen egyik katonám rohant ki jajgatva-üvöltve az erdőből, fityegő, csupán az inai és a zubbonya ujja által tartott karral, majd a járőr katonái egy hastáji sérüléses sebesültet hoztak magukkal.

Az történt, hogy a két katona terepkutatóként haladt a járőr előtt és egyszer csak egy alvó partizánra bukkantak. Odaléptek hozzá, két karjánál fogva megragadták és felrántották. A partizán hatalmas termetű, izmos férfi volt, és a két, történetesen a 3., tehát kis termetű rajhoz tartozó és fizikailag is jóval gyengébb katonát erélyes mozdulattal lerázta magáról, majd a derékszíján lévő kézigránáttal felrobbantotta magát. Azonnal meghalt, így a golyószórós által leadott rövid sorozat, amit hallottunk, teljesen felesleges volt. A

felrobbanó kézigránát szilánkjai szakították le az egyik katona karját és fúródtak a másik hasába.

Sem akkor, sem most, hogy felidéztem a történteket, nem tudtam magyarázatot találni arra, miért fogott el a szorongás, ami teljesen kiseperte belőlem a korábbi vállalkozó kedvet. Talán az előző napok izgalmait követő kifáradás lehetett az oka? Vagy az önmagát felrobbantó partizán elszántsága nyomán eluralkodó érzés, hogy ez alkalommal kemény ellenállásba ütköznék? Az öt hónap szerencsés, minden veszteség nélkül végrehajtott vállalkozásai követő két sebesülés? A teljes bizonytalanság az erdőben lévő partizánok erejét illetően? Vagy mindez együtt? Nem tudom pontosan, hogy mi dolgozott bennem, a lényeg az, hogy a nehézfegyverek tüzének oltalma alatt elrendeltem a visszavonulást, a feladatot tehát nem hajtottam végre. Természetesen jelentettem a dolgot a hadosztálynak és kiemeltem a helyzet kockázatos voltát. A parancsnokság, feltehetően, mert korábbi teljesítményeim alapján megbízott bennem, nem kérdőjelezte meg ítélőképességemet és egyetértett elhatározásommal.

Lehetetlen már eldönteni, hogy helyesen jártam-e el, vagy hibáztam. Azóta se tudtam elrendezni a dolgot magammal. Az itt felmerülő szakmai és etikai probléma lényege az, hogy a feladatot nem hajtottam végre és az előbb vázolt lélektani hatások késztettek a visszavonulásra, nem pedig a partizánok erejét megállapító felderítés. Az erdőbe küldött járőr, láttuk, azon kívül, hogy az őrszem felrobbantotta magát, semmi érdemlegeset nem jelentett az ellenség erejéről. Bármilyen elszántan viselkedett is az a partizán, attól csapata még lehetett passzív, sőt gyáva, mint a nowosybkowi erdőségbeliek. Milyen jó, hogy problémájával Zrínyihez fordulhat az ember! Ezt írta ugyanis: „a félelem néha vitéz embereknek is jön szívébe, és akik azelőtt mint oroszlányok, most mintegy nyulak viselték magokat... concludálom azért, nem tudok mit mondani, hanem csak azt, hogy nem mindenkor egy állapatban van az ember szíve" (Vitéz Hadnagy, 41. aphorisma)

Hozzá tartozik a történethez egy jelenet, mely nagyon jól jellemzi a német egészségügyi ellátás magas színvonalát és azt a tiszteletre méltó felfogást, mely a Wehrmachtban a sebesültekkel szemben megnyilvánult. Sebesültjeim a század egészségügyi katonáitól az elsősegélyt természetesen megkapták, de nyilvánvaló volt, hogy nem nélkülözhetik a műtéti beavatkozást. De hol lehet a közelben hadikórház? Ezen tépelődtem, amikor a közelünkben lévő vasútvonalon egy katonai szerelvényt láttam közeledni. Megvan a megoldás, könnyebbültem meg, és odaálltam a sínekre integetni, hogy megállásra bírjam a szerelvényt. Az eljárás természetesen teljesen szabálytalan és nagyon súlyos büntetést maga után vonó tett volt. A mozdonyvezető fékezett, a vonat nagy csikorgással megállt, a leugráló német katonák fenyegetően fogták rám géppisztolyukat. Én, nyugalmat erőltetve magamra, rámutattam a két, hordágyon fekvő katonámra és kértem a németeket, vigyék el és adják le őket az útjukba eső legközelebbi hadikórházba. Mikor ezt elmondtam, csodálatos változáson mentek át a németek: arcukról eltűnt a fenyegetés és, mondhatni, szamaritániusi indulattal tették fel katonáimat az egyik kocsiba.

A német hadikórházban a karján sebesült katonát amputálni kellett, a hastáji sérülést szenvedőt viszont meggyógyították. Mikor visszaérkezett a századhoz és megkérdeztem, hogy miként bántak vele, így felelt: „Főhadnagy úr, anyám sem ápolhatott volna gondosabban!"

Ez volt az utolsó vállalkozásom első, 13 hónapig tartó harctéri szolgálatom idején. Néhány hét múlva visszavezényeltek békehelyőrségembe, Kőszegre.

Utóhatások, következmények

Kétségtelen, a harctéren eltöltött tizenhárom hónap életem legdöntőbb szakasza volt. Mindenekelőtt: ekkor váltam férfivá. Azzá tett a veszéllyel való szembenézés, a törekvés, hogy a kiszabott feladatokat végrehajtsam, az állandó lelki és fizikai készenlét és aktivitás, valamint a döntéseimért érzett felelősség, melyek következményei néhány száz katona számára az élet–halál kérdését jelentették. Érdekes módon külső jelei is voltak ennek az érési folyamatnak: megvállasodtam, méghozzá annyira, hogy összes zubbonyom és köpenyem szűkké vált. (Kicserélésük pedig alapjaiban rendítette meg amúgy is ingatag pénzügyi helyzetemet.)

Másként, komolyabban néztem attól fogva a világot és ebben döntő része volt a felismerésnek, hogy a háború elveszett. Amikor a frontra kimentem, éreztem persze a háború komolyságát és a szóban forgó tét nagyságát, de még érintetlen volt bennem az az optimizmus, mely a trianoni igazságtalanságok részbeni jóvátétele nyomán a társadalom nagyobb részét eltöltötte. A harctéren szerzett közvetlen benyomásaim, a doni és a sztálingrádi katasztrófáról, a német hadsereg afrikai vereségéről és az olasz összeomlásról szóló hírek azonban minden optimizmust kioltottak bennem. Már nem tudtam olyan önfeledten örülni az életnek, mint korábban, valamiféle balsejtelem lett úrrá rajtam az ország jövőjét illetően.

Bár a bekövetkező katasztrófa méreteit nem láttam előre, abban bizonyos voltam, hogy a vesztes háború következményeit viselnünk kell. Ebben a lelkiállapotban szüntelenül az a kérdés kínzott: hogy jutottunk idáig? A választ, úgy gondoltam, egyedül a tudomány adhatja meg. Így vált szilárd elhatározássá az a régen dédelgetett vágyam, hogy elvégzem a tudományegyetem bölcsészeti karát. Felkerestem tehát a Honvédelmi Minisztériumban egykori francia tanáromat, a kommunisták által később kivégzett Csuthy Gyula ezredest, hogy megtudjam, mi módon érhetném el, hogy egyetemre vezényeljenek. És akkor szembesülnöm kellett régi katonaiskolás önmagammal. Csuthy ugyanis, minden bizonnyal emlékezett siralmas tanulmányi eredményeimre és alig tudta leplezni meglepődését tudományos ambícióim hallatán. Nem ez volt azonban az oka tervem meghiúsulásának, hanem az, hogy a háború tartama alatt a hivatásos tisztek bölcsészeti képzését felfüggesztették.

Mint, írtam, önbizalmam megerősödött a tizenhárom hónap alatt. Sikeresnek éreztem magam és úgy gondoltam, szakmailag és erkölcsi szempontból is megálltam a sarat. Kérdés persze, hogy jogosult volt-e ez az elégedettség, hiszen a partizánháború mégis csak enyhébb, kevesebb megterheléssel járó és főleg morális szempontból kisebb követelményeket támasztó válfaja a háborúnak. Erről második harctéri vezénylésem során, 1944 júliusában személyesen is meggyőződhettem. Mivel rögtön az elején megsebesültem, csak egy hónapig voltam kinn, de az alatt az egy hónap alatt is nagyobb idegfeszültségben voltam, többet szorongtam és többször voltam halálosan kimerült, mint az előző tizenhárom hónapban együttvéve.

Másfelől viszont, a véletlenek összejátszása folytán, olyan beosztásom volt, melyben a katonai hivatás legfontosabb és legszebb részét gyakorolhattam: az önálló elhatározást! Erre hasonló korú tiszt bajtársaim többségének csak korlátoltan volt alkalma: század- vagy zászlóaljparancsnokként, zárt kötelékben harcolva, pontosan körülhatárolt feladatot hajtottak végre. Nem volt tehát részük, vagy csak kis mértékben kreatív döntések meghozatalában, ami pedig a katonai szakma legigazibb lényege és legfőbb gyönyörűsége!

Harctéri szolgálatom egyik legdöntőbb tapasztalata és későbbi hadtörténész munkásságomat meghatározó élménye volt, hogy átélhettem, megtapasztalhattam a hadsereg szociológiai környezetének irányító, segítő és védő hatásait, funkcióit. Mint írtam, teljes biztonságban éreztem magam katonáim között és biztos voltam abban, hogy parancsaimat teljesítik, feladatukat végrehajtják és ha kell, értem, vagy társaikért életüket is kockáztatják, Ehhez szorosan kapcsolódott az a megnyugtató érzés, hogy honvédségünk kiképző és nevelő munkájával a hivatásos és tartalékos állományt egyaránt jól előkészítette a háborúra. Ezt éppen a hadseregünket ért balsikerek miatt tartom fontosnak hangsúlyozni. A balsikerek ugyanis, gyenge felszerelésünket, fegyverzetünket és a hatalmas túlerőt tekintve, elkerülhetetlenek voltak. A rendkívüli éppen az, hogy a súlyos csapások és veszteségek mellett csapataink általában derekasan helytálltak, nem-egyszer ragyogó fegyvertényeket hajtottak végre. Mindezt otthoni kiképzésüknek, a laktanyákban és a gyakorlótereken kialakított szellemüknek és fegyelmüknek köszönhették.

Nem lehet említés nélkül hagyni a közösségi élményből eredő meleg érzéseket, a katonáimat és engem átható kölcsönös szeretetet, megbecsülést és az önfeláldozásig menő segíteni akarást. Bár a hadsereg férfias légköre, az a bizonyos „férfikultúra", amiről a szociológusok oly sokat írnak, természetesen nem engedte meg az érzelmek közvetlen kifejezését, sőt azt sokszor már a cinizmussal határos ridegséggel leplezte, mégis éreztem, tudtam: olyan szilárd közösség jött létre a századomban, melybe én is beletartozom. Olyan tapasztalás, olyan élmény volt az, melynek melegét ma, ötven év után is érzem.

Végül döntő része volt háborús élményeimnek abban, hogy bár 1946 őszén azzal a szándékkal iratkoztam be az egyetemre, hogy szociológus legyek, mégis hadtörténész lettem. Tanulmányaim során ugyanis felvillantak előttem a politika és a háború, valamint a társadalom és a hadsereg összefüggései és így szélesebb perspektívából kezdtem látni magát a háborút és a katonaságot is. Ezzel együtt felismertem, hogy a hadtörténetírás addigi, a társadalmi vonatkozásokat általában figyelmen kívül hagyó, jórészt a csaták és hadjáratok rekonstrukciójában kimerülő gyakorlata vitatható eredményekkel járt. Mindezek nyomán egyébként is szerény szociológus vénám teljesen elapadt, világmegváltó ábrándjaim pedig, a politikai helyzet alakulása folytán, teljesen szertefoszlottak. Elkezdtem tehát a hadtörténelemmel foglalkozni. Kézenfekvőnek tűnt, hogy katonai szakmai tudásomat és háborús tapasztalataimat az egyetemen szerzett társadalomtudományi ismeretekkel párosítva a régebbi hadseregek harcászatával, hadászatával, logisztikájával, szociológiájával és lélektanával foglalkozzam. Így történt, hogy ha a gyakorlatban nem is folytathattam annyira szeretett hivatásomat, elméletileg és történetileg tovább foglalkozhattam vele, méghozzá olyan gyönyörűséggel, mely átsegített a „másodrendű állampolgárrá" válás keserű élményein is. És így adhattam meg méltó módon a tiszteletet a katonai hivatásnak, a magyar katonamúltnak és azon bajtársaimnak, akik életüket áldozták ezért a hazáért.

3/34.gy.epk.,43.III.11.sz. M á s o l a t !

Ö s s z e f o g l a l ó h a r c t u d ó s i t á s .

a 34.gy.e.-nek 1943.III.3-ától - III.7-ig Sseredina-Buda környékén lefolytatott védelmi, majd a Dessna vonaláig tartó harcáról.

I. Összevonva: Az elg-nek II.hóban történt előretörésével számolva a 108.k.ho.pság. 267./108.k.ho.I.a. II.15.szám alatt előzetes intézkedést adott ki: egy védelmi tervezetet, mely az elg.tád.esetán hajtandó végre. Az epk.125./34.gy.epk.43. II.20.sz.alatt adta ki intézkedéseit.

A hop.1943.II.28-án 20 h 30 I-kor adta az első értesitést, hogy a korábban kiadott védelmi intézkedések végrehajtására fel kell készülni. 1943.III.1-én d.el.folyamán parancsot adott az előzetesen előkészitett védelmi helyzet felvételére. Ennek eredményeképpen az ezred 1943.III. 2-án az 1-es sz.vázlaton feltüntetett védőállásokat szállta meg.

Az elg.III.3-án Uliza, Chleborob és Sseredina-Buda ellen hk.tád-t hajtott végre, mely a pc.elháritófegyverek elégtelensége miatt a felsorolt községek feladását kényszeritette ki.

A III.hó 3-iki harcok után az ezred a hop.394./108.k.ho.I.a.,43. III.2.sz.parancs szerint Ny-i irányban megkezdte az általános visszavonulást.

A visszavonuló harcok során az ezred megmaradt mindössze zlj-nyi erővel Rog és Zerkowits községek vonalában foglal védőállást, melyet az epk.sgt-jével a csapatok beérkeztéig előzőleg szemrevételez. Az epk. háp-ját Teofilowkára helyezi.

III.hó 5-én Dut. a ho.pk.az epk.pság-a alá rendeli a Stepnoje-Majskij vonalában lévő 33/III.zlj-át és két német pc.elháritó löveget.

III.hó 6-án az elg.ismét nagy erőkkel támadta a korábbi harcok alatt már nagy veszteségeket elszenvedett ezredet, mely a 33/III.zlj-al is csak gyenge erőt képviselt. Az elg-es tulerő előnyomulását az ezred csupán késleltetni volt képes, de megállitani nem. Az elg.ezen a napon mind össze csak 10 km-t jutott előre.

Epk.a del.-i órákban a hpp-tól távbeszélőn kapja azt a pcs-ot, hogy az időközben Sseredina-Buda-ról bevonult és Wowna-n ho.tart-ban lévő 47/III.zlj-al Wowna Krx és Dubrowka D., a 34/II.zlj-al Dubrowka K. és É-on foglaljon védőállást azzal a feladattal, hogy az elg.előnyomulását tartóztassa fel és biztositsa a ho.részének visszavonulását. Majd a dut. folyamán az epk.távb.-őn kapott pcs-ot az ezred visszavonására Nowgorod-Ssewerskij-be.

II. Részleteiben:

1./ Időszak: 1943.III.3-án 8 h 30 I - 20 h-ig.

a./ Hadrend:

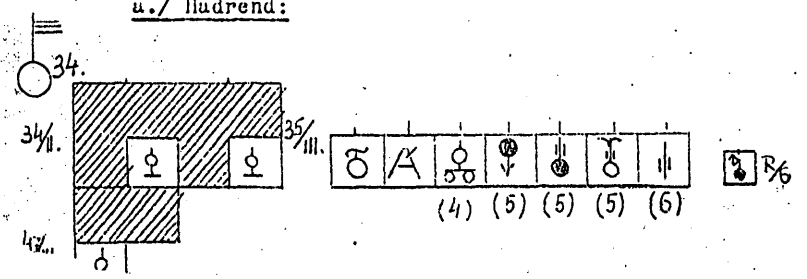

- 1 -

b./ Feladat: A 34.gye.fentebb alárendelt alakulataival Shiwaj Kljutsch-Rudak D. és Morssow Ny.-ból-Bereska K.vonala között,általában Ssorokin, Sseredina-Buda K.,É.,Chleborob, Uliza, Morssow vonalában védelemben. Súly Sseredina-Buda területén. Sseredina-Buda-tól Ény-ra húzódó vonalat, melynek támpontjai Chleborob, Uliza, és Morssow. Ezek két szd.erővel megszállva banditák elleni biztositó feladattal.

c./ Események: III.3-án 5 h 40 I-kor vette az epság.a hop-tól az előző napi rep.megfigyelés eredményét, mely szerint elg-es hk-k Ssewsk felől Ény-i irányban törtek elő. Az epk.mindhárom védőkörlet pk-t távbeszélőn azonnal tájékoztatta a fentebbi rep.megfigyelésről azzal a hozzáfűzéssel, hogy a III.3-án reggeli órákban Koroshanka, Uliza irányából hk.tád-al számol.

III.3-án 8 h 30 I-kor a 35/III.zlj.pk.távbeszélőn jelenti, hogy Uliza községet É. és K-i irányból 5-7 hk. s mögöttük kb. 2 szd.erejü gy-ság támadta meg. Az epk.ekkor Sseredina-Buda-i védőkörletek pk-inak valamint a Chleborob-i támpont pk.figyelmét erre a körülményre felhivja és a 34/II.zlj.pk-t utasitja, hogy a beosztott üteggel bénitó tüzet adjon Uliza É. /: a temető környéke :/ és a Koroshanka felé vezető utat, ahonnan az elg. előnyomulása folyamatban van. 8 h 50 I-kor az Uliza-i távb.álls.kezelője jelenti, hogy az elg.tulerővel támad, a hk-k már az állásokban vannak, ahonnan a küzdők vonulnak vissza s ő is felhagyja a távb.álls-t.

Az epk-nak a Chleborob-i védőállásból távb-ön jelentik, hogy az Uliza-ról visszavonuló saját egységek rajta, ill.mellette elhaladtak, de az elg.még nem támad.

Az epk.parancsára a Sseredina-Buda-i üteg zavaró tüzet ad az Uliza-ról D-re és Ny-ra vezető utakra, valamint a Chleborob-tól K-re lévő kis erdő szegélyére: összesen 85 lövés.A epk.

Az epk.az Uliza-i tád-ról a hop-nak jelentést tesz és a Sseredina-Buda-n lévő pc.elháritó fegyverek átcsoportositására kér engedélyt; ezután elrendeli, hogy két belga löveg és két lgv.gá.Sseredina-Buda É-on menjen tüzelőállásba. Feladatuk az Uliza felől közeledő hk-k tádának feltartóztatása.

9 h 15 I-kor Perjés István őrgy.a 35/III.zlj.pk-a jelenti az epknak, hogy Uliza községet feladta: visszavont egységeivel a műutnál megállott s a Morssow Chleborob vonalat tartani fogja.

9 h 30 I-kor az elg.hk-kal Chleborob ellen indit tád-t, a támpontot rövid idő alatt körülfogja, erős tüz alatt tartja. A hk-k után a gy-ság indul tád-ra s a távb.álls.kezelője sulyos és elkeseredett harcot jelent. Az epk.Sseredina-Buda-ról a po.og.-ot és két pcp.á-val a hop.pcs-ra Chleborob-i küzdők megsegitésére kirendeli. Az epk.hop.pcs-ra elrendeli a 35/III.zlj-nak a Tschernatskoje-Litwinow vonalába való visszahuzódását. A távb.álls.kikapcsol és az összeköttetés megszakad a 35/III-zlj-al.

Az elg.tád-a pillanatnyilag megállott, ekkor az epk.Sseredina-Budának É.,ill. Uliza felől való megvédésére pcs-ot ád.

12 h 15 I-kor az elg.hk-kal megindítja a tád-t Sseredina-Buda ellen. Az elháritó fegyverek önfeláldozó harca ellenére azok hatástalansága miatt a hk-k a várost É.felől rövid idő alatt elérik. 12 h 30 I-kor kapja az epk.azt a jelentést,hogy 4 hk-t a védőknek sikerült leküzdeni s ka kilőtt hk-k legénysége az erdő felé menekül. A fentiekről az epk.a hop-nak azonnal jelentést tesz. A hk-k a városba betörnek s ott elkeseredett uccai harcok keletkeznek,amikről a 34/II.zlj.pk.távb-ön tesz jelentést az epk-nak.Az elg.hk-val Sseredina-Buda-t nemcsak Uliza felől vezető uton, hanem a kis vasut mentén Ny-ról is támadja.

A epk. a Rudak-on lévő és harchoz nem feltétlenül szükséges jmü.-

ket Tschernatskoje-ra irányitja. Ekkor érkezik Sseredina-Buda-ról az utolsó jelentés: a községben még folynak az elkeseredett uccai harcok, melyekbe beleavatkozott a polgári lakosság és fegyveres népőrség is az elg.oldalán. Egy elg.hk.a 34/II.zlj.pk.háp-ját közvetlen közelről tüz alá vette. Ekkor az ök. a 34/II.zlj-al is megszakad.

15 h-kor az epk.a hop.pcs-ára uj háp-jára Tschernatskoje-ra érkezik, ahol az.ezred tart.szd-al a Chleborob-ból visszavont részek pk-a Márk János fhdgy.- 27 fő és Uliza-ról Fersli Imre hdgy. - 60 fő jelentkezik. Az epk.intézkedik ezen részekkel, és Tschernatskoje É., és K.felőli biztositására, majd személyesen, szóban jelentést tesz a hop-nak a lefolyt harcokról.

1./ Vesztesóg: Csak futólagosan áttekintve: A Sseredina-Buda-n volt egységek: 34/II.zlj.,47/III.zlj.,1 üteg 6 löveggel, 1 lgv.gá.üteg, 3 gá-val teljesen, ezen kivül a 35/III.zlj. 1/3-a. A 35/III.zlj.pk-a Perjés István őrgy.sebesülten Chleborob-ban a harcok helyén maradt.

II./Időszak: 1943.III.4-én 9 h - 6-án 18 h-ig./:lásd: 2.sz.vázlat9,

a./ 1./ Hadrend: III.4-től - III.5-ig.

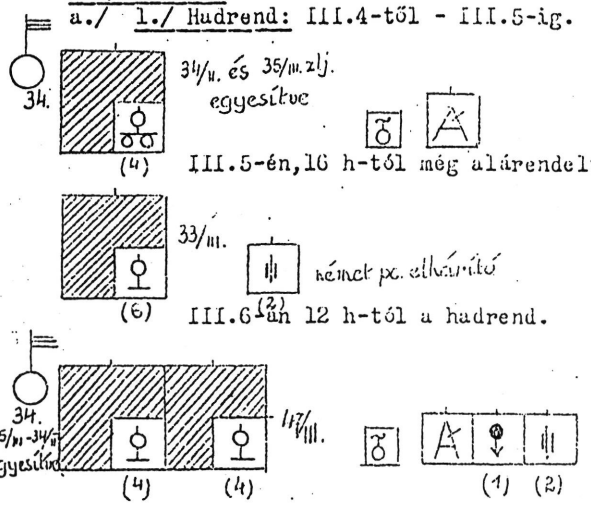

b./ Feladat: Rog-Zerkowischtsche vonalában, majd a 33/III.zlj. alárendelése után Rog-Majskij vonalában védelem.

c./ Események:

III.3-án 19 h-kor az ezred megmaradt részeivel Tschernatskojeról Krassitschka - Shihow-on át Rog területére menetel. Epk.Krassitschka-n a hop-nál személyesen jelentkezik és megkapja az ezred részére 4-ére a feladatot.

Az epk.sgt.-jének kiséretében a világosság beálltával Rog-ra előre megy és ott a védőállást szemrevételezi.mindaddig,míg az ezred részei be nem érkeznek.

Az epk.közben tudomást szerez, hogy Bárdossy alez.a 34/II.zlj.pk. kisebb csoporttal Sseredina-Buda-ról Dny-i irányban kitört és a szomszéd 38.gy.e.-hez csatlakozott, ahonnan a hop. az epk.háp-jára irányitotta. Az éjjeli menet után 10 h-kor érkezik be az ezred mintegy zljnyi erővel és a már szemrevételezett védőállásokat elfoglalja, megszállja; 4-e és 5-e folyamán azt berendezi.

III.4-én 15 h 30 l-kor érkezik az ezred háp-jára Bárdossy alez. 34/II.zlj.pk-a 8 tiszttel és kb. 60 főnyi legénységgel,kiket az epk.

azonnal Rog-ba rendel, ahol az ottani erőkhöz osztja be és Bárdossy alez-t a Rog-i védőkörletben lévő zlj.pság-ával bizza meg.

III.5-én dut.a hop. az epk.pság-a alá rendeli a Majskij-Stepfnoje vonalában védelemben lévő 33/III.zlj-at,majd a hop. az ezredhez 2 lövegből álló német pct.elhárító gv.üteget oszt be.

III.6-án 5 h 30 f-kor Stepfnoje irányából erős csatazaj hallatszik és az ott lévő 33/III.zlj.pk-a rád.-n jelenti, hogy a védőállását tüzérséggel megerősitett nagyobb erejü elg.támadta meg. Epk.ezt a hopnak jelenti, ki a német harckocsi szd-t az elg.tád-ának felfogására kirendeli. Később a 34/II.zlj.védőkörletéből hallatszik nagy harcizaj és rád.utján sürgős segitséget kérnek. A hop.az eddig ho.tart-ban lévő 2 lövész szd-ot az epság-hoz irányitja, de ezek bevetésére az elg.térnyeréso köv.-ben sor már nem került. A jobb védőkörletben lévő 33/III.zlj. védőállásait hamar felhagyva, a zlj.pk.sebesülése után fejvesztetten fegyverzetét és felszerelését elhányva Teofilowka-n keresztül hanyathomlok menekül. Az epk-nak a szd.pk-nak kirendelt l.sgt.,ezredvezető orvos és ezred távh.szak.pk-nak sikerült a visszaözönlőket megállitani és Teofilowka K-i szegélyén uj védőállásba kényszeriteni.

A kötelékek rendezése után, a védőkörletek és sávhatárok meghatározása után az epk .az egyes részeknek megadja a feladatokat.A 33/III. zlj.pság-gal Csiky hdgy-ot bizza meg. Ezt az epk.távh-ön a hop-nak bejelenti, majd a hop.tudomásával háp-ját Nowokalinowka-ra helyezi át.

Az elg.ezzel egyidőben támadja a Rog-i védőállásokat is és annak oldalát és hátát veszélyezteti.A tulerejü elg.tád-ára kényszerül védőállását felhagyva Nowokalinowka irányába visszavonulni, miközben a hop. távh-ön pcs-t ad, hogy egy ti. a visszaözönlőket állitsa meg és Spárta község vonalában az elg-ot tartóztassa fel. Ezt pcs-ot az l.e.sgt. hajtja végre.

A gység-i nehéz tüzfegyverek [illegible]ában az elg-nek sikerült több oldalról a megállitott részt hatásos gp. és gsz.tüz alá venni,mire a helyzetet a sgt.hirvivő utján az epk-nak jelenti.Epk. erre a tüzérséggel az elg-ot tüz alá veszi és egy hk.ckocsit a körülzárt egység felszabaditására küldi,aminek segitségével sikerül a szd-ot visszavonni egy hátrábbi állásba. Közben megérkezik a német hk.szd.,mellyel a si. szd-tól kijelölt egy szakasz ellentámadást hajt végre Stepnoje község ellen,de a nagy elgy.támadás miatt ellentád. tért nyerni nem volt képes és a Teopfilowka-n lévő részekkel együtt Nowokalinowka-ra huzódott vissza.

Az epság. háp-ját időközben az elg.meglepetésszerü gsz.és gp. tüzzel árasztja el.Az epk.személyes vezetésével a visszatért német páncélosokkal utóvédet képez, hogy fedezze a Nowokalinowka-ra visszahuzódott részeknek Wowna, illetve Dubrowka-ra való átcsoportositását: ezen részek pk-ának Bárdossy Béla alez. a 34/II.pk-át jelöli ki.Az időközben tért nyerő elg.közvetlenül Nowokalinowka elő, illetve a tőle É-ra lévő erdőszegélyére fejlődött fel és az utóvéd páncélos csoportját gsz., gp.,áv.,és tü.tüzzel tüz alá veszi. Ekkor az epk. a páncélosokkal meglepő támadást vezetett s ezen meglepetésszerü támadással a felfejlődött elg-et részben megsemmisitette, részben pedig megfutamitotta. Ezután az epk.a páncélosokkal Wowna-ra vonul vissza és ott a ho.pk-nak személyesen és szóban jelentést tesz mind a saját, mind pedig az elg-es helyzetről.

Az ezred a hop.pcs-a értelmében 14 h-kor Wowna-Dubrowka vonalában védelemre rendezkedik be azzal a feladattal, hogy biztositsa ho.részeinek Nowgorod-Siewerskij irányába valóvisszavételét.

A hop.pcs-ra a sötétség beállta[illegible]val az ezred erős utóvéd hátrahagyásával /:Dubrowka-n és Wowna-n 1-1 gp-val megerősitett lövész szd.:/

- 4 -

a védőállásokból tervszerüen kivonja magát és Kaljewka és Propokowka községeken át Nowgorod-Sseverskij-be menetel és a Dessna Ny-i partján lévő szomszédos községekben III.7-én 5 h-kor beszállásol.

A visszahagyott-utóvédek III.7-én 2 h-kor az elg-től különösebb esemény nélkül leváltak és visszavonulás közben Kaljevkánál eddig még pontosan fel nem derített körülmények között, állitólag egy elg-es csoporttal tüzharcba keveredtek. /: Kivizsgálás folyamatban.:/ A községet kikerülve Propokowka-x K-i szegélyén védőállásba ment, ott III.7-én 9 h 30 I-ig kitartott, majd Nowgorod-Sseverskij-n át az ezredhez bevonult.

III. Veszteség: Hősi halott: Fejér Sándor és Széll Sándor hdp. őrm.-enk ± 27 fő.

Sebesült: Agotha Ferenc, Domján Sándor, Pásztor Agoston fhdgy-ok és Sümeghy János zls. ± 38 fő.

Eltünt: Kik közül a legtöbb valószinüleg mint sebesült vagy hősi halott az elg.kezén maradt:

Perjés István őrgy.35/III.zlj.pk., Horváth Ferenc, Sőth Márton zls-ok és dr.Gellei Béla hdp.őrm. ± 530 fő.

Anyagi veszteség:

6 belga löveg, 3 lgv.gá., 14 gp., 16 gsz., 4 orosz pct.á., 4 av., 163 pu., 5 npu., 8 mozgókonyha, 5 kerékpár.

III. Egyéb jelentés:

Az ezredet szervezése és felszerelése a banditák elleni harcra képesitette. Az elg.korszerüen felszerelt sorkatonaságá, valamint páncélos erői ellen való harcra és annak feltartóztatására az ezred nem volt képes. Ennek ellenére az ezred az elg-el szemben a harcot felvette, azt több napon á tartó egyenlőtlen küzdelemben sulyos személyi és anyagi veszteségek árán végig küzdötte, mely idő alatt mind a tisztek mind pedig a magyar legénység személyes bátorságukról és önfeláldozó kitartásról tettek tanuságot. A tulerővel szemben az ezred a kapott feladatát megoldotta, de a heves harcok, a nagy menetek és a zord időjárás fizikai erejét kissé megtörte. A 2-3 napos pihenő azt ujból helyreállitotta. A legénység erkölcsi erejét gyengitette az a körülmény, hogy megfelelő páncélelhárító fegyverek hiányában elg-es páncélos egységekkel kellett a harcot felvenni és ezáltal azokkal szemben tehetetlenek voltak. A legénységet jelenleg csak a leghagyobb szigor tudja összetartani és lelki megerősitése erkölcsi oktatások tartásával folyamatban van.

Az ezred harcai során megállapitást nyert, hogy a népőrök teljes mértékben az ellenség oldalára pártolnak, mihelyt azt a közelükben érzik.

Mellékelve: 2 drb.vázlat.

Táhori posta: 118/20,43.III.11.
Dittróy Ödön ezds.s.k.
34.gy.epk.

A másolat hiteles!
T.p.:118./20.43.IV.11.
l.e.sgt.

3/34.gy.csp.43.I.13.szám.

Másolat.

Harctudósitás a 43.I.10.-i,Staraja Guta elleni vállalkozásról.

I.Összevontan:/

A.k.ho.tüzérsége,a Staraja Guta-i bandita tábor megsemmisitésére,a 108.k.ho.tüzérségével együtt,43.I.10-én tüzérségi tüzrajtaütést hajtott végre.

A tü,tömegtüz rajtaütés 6 h-kor vette kezdetét és 6 h.45 I-ig volt tervezve.

A tü.tömegtüz rajtaütés eredményének kihasználására a 34.gy.c.részei korlátozott célu vállalkozást hajtottak végre Staraja Guta ellen,Now.Pogotsch és Grushaja felé való biztositással és a Dewozkij Wyshero Wostok területes levő elg.lekötésével.

A vállalkozás célja a tömegtüz által megrenditett banditákon való rajtaütés,vesztoség okozása,fogoly szerzés és a téli szállások szétrombolása.

A vállalkozást,biztositást és lekötést az ezred három csoportban a csatolt terv szerint hajtotta végre.

Saját veszteség: 1 fő leg.hősihalott,4 fő leg.sulyos sebesült,8 fő.leg.könnyü sebesült, és 3 fő tiszt/:Süle Ferenc, Kiss Pál és Eppel János zls-ok:/ könnyü sebesült,mindhárom alosztnál maradt.

Elg.vesztosége: 28-30 fő halott,65-70 sebesült és 3 fogoly /:közülük egy sebesülten beszállitás alatt meghalt:/.

Zsákmány: Pu.5 db,aut.pu.: 1 db.
Gsz.: 2 db.npu.: 1 db.grv.: 1 db.
Ló: 1 db.Tehén: 3 db.Szán: 2 db.
Lőszer,robbanóanyag,szerszámok,iratok.

Megsemmisitve 29 földerőd,felégetve: Staraja Guta 80 %-ban és Novaja Guta,Grushaja még meglevő része teljesen.

Csatolva: 1.sz.melléklet.

II.Részletesben:

I./ Vállalkozó csoport.

a./ Időszak: 1943.I.10-én 2 h-tól 16 h-ig.

b./ Hadrend:

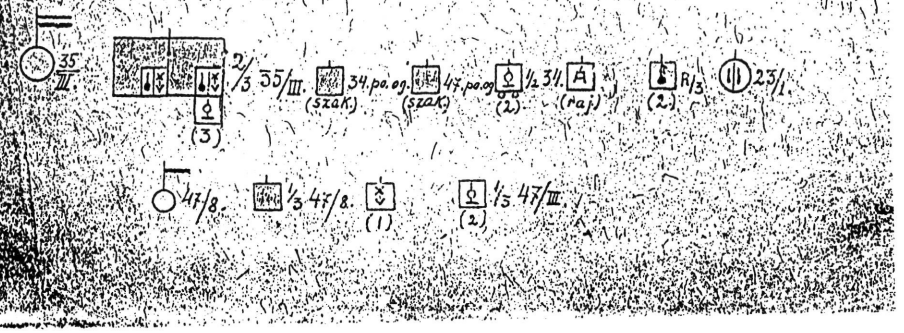

Megjegyzések: A 35./III.zlj-tól résztvevő századok a zárővonalból kivont egységekből alakultak.A po.osztagok siléccekkel voltak felszerelve,ezenkívül századonként 1-1 raj és a törzsekben a hirvivők sivel vettek részt a vállakozásban.

c./ Feladat: A tü.tömegtüz rajtaütés után, 6 h-tól 6.45-ig a tü.tüzre,amennyire csak lehet felzárkózva,a Novaja Guta-n levő gyengébb elg-et megkerülve Staraja Guta-t jobbról és balról megrohanni,az ellenségnek veszteséget okozni,foglyokat ejteni és az elg.téli szállásait lerombolni,illetve felégetni.Az ök-t a község Ny szegélyére tád-ó 105.k.ho.beli po.og-al felvenni.Ny.felől ezen og. biztosit.

A Novaja Guta-n levő elg-et,a tü.tüz kezdetekor, a 47./8.szd.egységeivel lerohanni és megsemmisiteni,majd ezen egységgel,a vállalkozás alatt a hát biztositása.

d./ Események: A csop.2 h 15-ig,a terv szerint, Gawrilowa Ssloboda E.területén gyülekezett és ekkor megkezdte előnyomulását.

A 8-án éjjel és 9-én del.folyamán leesett mély laza hó és a nagy sötétség a menetet rendkivül nehézzé és fárasztóvá tette.Különösen a lőszert és nfgy-eket szállitó szánok haladtak nehezen.

Az erdőszegély elérése után egy szán az ut mentén levő mély árokba csuszott.Kiemelése 20 I-es késést okozott.Menetvonalon helyenként tárden felül érő hófuvásokon kellett átvergődni. A kisvasut egyes áteresztein csak kifogott lovakon volt lehetséges a szánokat egyenként,emberi erővel átsegiteni.A 6 h-ig elérendő vonalat nagy terep nehézségek miatt csak megfeszitett erővel sikerült az élekkel elérni.

Közben,5 h 30 I-kor,a Now.Guta-n levő elg. 1/3 47./ szd.K.felől támadó rajára a tüzet megnyitotta.

6 h 20-kor az elg.Staraja Guta felé előnyomuló csoport jpbb szárnyát is észrevette és hatástalan tüz alá vette.

Az 1/3.47./8.szd 2.raja csak 6 h 30-kor érte el Novaja Guta szegélyével párhuzamos erdőszegélyt és kezdte meg támadását melyet az 50-60 cm-es mély hó nagyon lefékezett. A tád.kifejlődésekor kb.15-20 fő álló elg.E.felé az erdőbe menekült.A K-i irányból támadó rajnál levő gp.,akadály miatt az elg-et éppen akkor nem tudta oldalazó tüz alá venni,amikor a tüze leghatásosabb lett volna.Saját részről itt könnyen megsebesült a 47./8.szd.parancsnoka Süle Ferenc zls.ki a tád-t tovább vezette és csak a bevonulás után köttette be magát.Az elg.vesztesége kb.1-2 fő sebesült lehetett.Zsákmány: 2 pu. 2.gsz.tár lőszerrel 1 ló és egy tehén.A községből előállitva 6 fő polgári személy.

Közben a tü.minthogy a kiszabott lőszer mennyisége még nem lőtte ki,lasubb bénitó tüzzel,6 h 45 I után is tüz alatt tartotta Staraja Guta területét.

A 2/3 35./III.zlj.állandó terep nehézségekkel küzdve folytatta előnyomulását Staraja Guta felé.A községtől D-re levő erdőszegélyt 7 h 45 I-kor érte el s 8 h 10-kor inditotta meg a tád-t a község ellen. 8 h-kor a zlj.pk.kérésére a tü.tüzet áthelyeztem az erdőszegély meghatározott vonatkozási pontjaira.Az elg.egy része a község D-i szegélyén fejtett ki rövid ellenállást,majd a községet elhagyva az attól É-ra levő erdőszegélyről igen heves de nem hatásos tüz alá vette a község területét. 8 h 30-kor az élek elérték Staraja Guta DK.ésDNY. részét s szervezetlen kis helyi ellenállások gyors küzdésével hatoltak be a házak közé.A balszárny szd.felvette az ök 105.po.og-al.A tü.tüz érvényesülése után az elg.tüze az erdőszegél

felől is folytonosan gyérül maj egészen szórványossá válik.

9 h-kor a község egész területe el volt foglalva. A csoport a község felgyujtását és lerombolását, valamint az elg.földerődeinek robbantását kezdte meg és zavartalanul folytatta.

10 h 05 I-kor elrendeltem a visszatérést.

A zlj.pk.csoportját a község legdélibb nyulványától D-re, az erdőben lépcsőzetesen gyülekeztette; A gyülekezést az erdő szegélyén egy szakasszal és nf-ekkel biztositotta, majd 11 h 30-kor a házak 80 %-ának felgyujtása után a menetét visszafelé megkezdte. Ezalatt oldalait sijőr-ök biztositották.

Nowaja Guta elérésekor ezen községnek a még épségben lévő Ny-i részét is teljes egészében felégetik. Nowaja Guta elhagyása után a csop. visszatérését az 1/3 47./8.szd biztositotta, majd az is megkezdte a visszatérést.

A Morsoww területén levő c,tart.szd.alkalmazásra nem került.

Az elg.ereje: Staraja Guta-n becslés szerint kb.200 fő,4-5 gp.,10-12 gsz.,4 av. és több gpi. A tü.tüz alatt az elg.zöme az erdő szegélyére húzódott vissza.

Saját veszteség: 2 ti.könnyü sebesült,/:Kiss Pál és Eppel Jánoszls-ok:/.Mindkettő az ao-n-l maradt.4 sulyos és 3 könnyü sebesült leg.

Anyagi veszteség nem volt.

Elg.vesztesége: 18-20 halott,35-40 sebesült.

Zsákmány: 1 orosz.gsz.,1 gpi.,1 aut.pu.,kézigránátok, lőszer és két tehén.

Robbantva: 19 földerőd.

Bekisérve: 20 fő polg.egyén.

Csatolva: 2.sz.vázlat.

2./ Bizt.csop.

a./ Időszak: 1943.I.10-én 3 h-tól 16 h-ig.

b./ Hadrend:

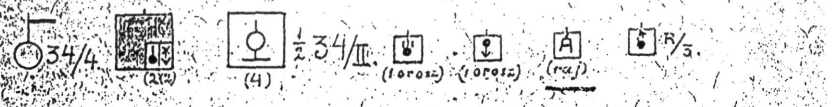

c./ Feladat: Biztositani a vállalkozó csop.és az üteg oldalát Now,Pogotsch és Grushaja felől.Ha nem talál erős ellenállásra elfoglalni és felgyujtani Grushaja-t.Jör.menetekkel felderiteni Kossaljerowo K.Gawrilow E.és Grushaja Ny.erdőszegély mentén.

d./ Események:A szd. 3 h-kor indult Seljenyj Gaj-ból Kossaljerowo felé.Már kezdetben nagy nehézségek voltak a szánok vontatása körül,melyek a mély hóban minduntalan lemaradtak.Hólzárkózásuk hoz többször meg kellett állni.Az utat a hó teljesen eltüntette és annak ellenére,hogy a menetvonalon átlag 2-3 naponkint járőrök mozogtak a század letért az utról.Az emberek tájékozó képessége megbizhatatlan A tájékozódást csak a Bézárd tájolóval volt lehetséges.A szd.5 h 50 I-kor érte el a leégett Kossaljerowo helyét.Ott egy szak.és egy gp. raj Now.Pogotsch felé való biztositásra visszamaradt.

A zöm folytatta menetét Grushaja felé,ahová a térkép szerint vezető ut szintén teljesen felismerhetetlen volt.A szd.tere-

pen, mély laza hóban, hófuvásokon át, megerőltető menettel élével 7 h 10 I-kor közelítette meg kb.250 m-re az elg-et, melynek 8 földerődje volt látható a nagyrészben már lerombolt község területén.

A szd.részeivel arcban, zömével D-ről átkaroláshoz eltolódva és csoportosulva fejlődött. A tád. 8 h 30 I-kor az arc.csop. meglepő tüzrajtaütésével kezdődött. A meglepetés az elg.kapkodán igen jól észrevehető volt. Kb. 8 I-ig semmiféle ellenhatást nem fejtett ki. Tüze ekkor is kapkodó, célzás nélküli, csupán a grv.találatai fekszenek célzott célzott lövésekre következtethetően.

8 h 50 I-kor az átkaroló csop.tád-a is érvényesül, mire az elg.rendetlenül, zavarodottan menekül E.és ÉNY.irányba.

9 h.30 I-ig a szd. a község területét teljesen birtokba veszi, az elg-et üldözi és nagy részét harcképtelenné teszi. A leg.nagyfoku kimerülése miatt a teljes megsemmisités elmaradt. Az elfölderődeit aszd.felrobbantotta és a még meglevő házakat felgyujtot.

12 h 35 I-kor elrendeltem a visszatérést.

Az elg.ereje: kb.30 fő, 3 gsz., 1 npu., 1 grv.

Saját veszteség: 1 fő könnyü sebesült.

Elg.vesztesége: 4 fő halott, kb.7 sebesült és 3 [illegible]goly/:közülük egy sebesülése következtében, beszállitás alatt megh[illegible]

Zsákmány: 1 grv., 1 npu., /:1942-es gyártmányu:/ 2 [illegible]robbanóanyag, lőszer, 2 szán, szerszámok iratok.

Csatolva a 3.sz.melléklet.

3./ Lekötő csop.

a./ Időszak: 1943.I.10-én 5 h 10-11 h 30-ig.

b./ Hadrend:

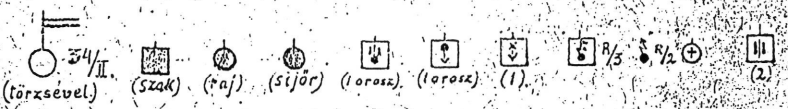

c./ Feladat: Az elg.lekötése, zavarása, megtévesztése Dewozkij, Wishero Wostok felé. Ehhez egy löveg szak, áll rendelkezésre Goroshanka-n. A végrehajtó erő csapatrendje a zlj.pk.belátására volt bizva.

d./ Események:

F.hó 4-én és 6-án zlj.szak.ereju kis vállalkozásta hajtott végre Dewozkij ell[illegible]. Az elg-et onnan elüzte, e[illegible]ditményeit felrobbantotta. Ezért a zlj.pk.Dewozkij területéről lényeges ellenállásra nem számito[illegible] [illegible] elhatározta, hogy feladatán kivül Now, Pogoschtse[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] megzavarja.

A zlj.pk.az oktatólagos végrehajtás érdekében a csoportot maga vezette. Indult Goroshanka-ról 5 h 10 I-kor. Az itt is felálló terep nehézségek miatt csak 6 h 30 I-kor közeliti meg a leéget Dewozkij község helyét.

6 40 I-kor Dewozkij E.erdőszegélyéről kürtsze hallatszik, amit heves gp., gsz., és gpi.tüz követ. A tüzét a csop.is megnyitja. 6 h 45 I-kor ujabb 5 elg-es gp.több gsz. és gpi.s[illegible]lalmeg.

A zlj.pk.erre a pct.á.-t és az av.-t előre vonja.

azok, valamint a löveg szak. támogatása mellett elrendeli a tád-t az erdőszegélyre, melyet rövid harc után elfoglal. Az elg. a vasutvonaltól E-ra vonul vissza, visszavonulását av-kel támogatja. A zlj. pk. a vasutvonalat tü. és av. tüz alá veteti és a tád-t a vasutvonalig folytatja. A csoport az elg. által I hó 6-a óta ujjonan épitett 2 földerődjét felrobbantja.

9 h 40 I-kor a zlj. pk. a löveg szak. támogatása mellett elrendeli a visszatérést.

Az elg. ereje: 80-100 fő lehetett, nagyrészt 18-22 év körüli elszánt bandita.

Saját veszteslg: 1 fő hősihalott, 4 fő könnyü sebesült.

Elg. vesztesége: 6-8 halott, 20-25 sebesült.

Zsákmány: 1 gsz. lpu., 4 erdei fürész, 4 ásó, 4 balta, 2 pár csizma, 2 zsák burgonya, i liba, 2 térkép és iratok.

Csatolva 4. sz. melléklet:

III. Egyéb jelentések:

A végrehajtásban a legnagyobb nehézséget a terepakadályok okozták. A vállalkozás elötti hosszu havazással leesett mélaza hó, mely az árkokat, mélyedéseket, utakat teljesen betemette, a menetet emberek és lovak részére rendkivül, egerőltetővé tette. A menere éránkint 2 km-t számitottam, mégis egyes részek a tervezett időnél késöb érték el a különbözőterepszakaszokat. Emiatt a Novaja Guta-ra támadó löv. szak. zömével nem tudta az elg-et tervszerint hátbatámadni

Az elg bekeritése az 5-6-órán át tartó fárasztó menet után, a helyenkint térden felül érő hóban alig lehetséges. A bantiták rövid ellenállás után - a kitaposott ösvényeiken könnyen menwkültek, mig a támadóknak töretlen hóban kellett haladniok. A si-nyilt terepen lehetővé teszi a bekeritést, erdőben azonban nem jelent előnyt

A leg. zöme és a tisztikar egy része ez alkalommal esett át a tüzkeresztségen. Általában bátran és nagy lelkesedéssel vettek részt a vállalkozásban. Sok volt az önként jelentkező, kik semmilyen fáradságot nem sajnálva törtek előre. Akadt, aki sebesülten is vissza akart menni harcolni, hogy "Megfizessen a banditáknak"./:Mészáros János 34./II. zlj-beli honvéd:/ Tankó Vidor 34./II. zlj-beli őrv. majdnem végkimerülésig követte gyalog, a sivel haladó szd. pk-át.

Az alpk-ok vezetési kézsége még sok kivánni valót hagy hátra, azonban személyes magatartásuk és példaadásuk kifogástalan.

A zlj. és szd. pk-ok személyesen is oktatólagosan vezették egységeiket és hasznos tapasztalatokat szereztek, melyeket a további kiképzésnél és vállalkozásoknál értékesithetnek. A széles kiterjedésben való vazetés terén pedig magul szereztek gyakorlatot.

Az elg. mindenütt csak alig fejtett ki ellenállást s téli szállásait erőditményeit feladva, rendetlenül menekült. Részükről a vezetés teljes hiánya volt tapasztalható, különösen Staraja Guta-n, ahol egy inteligensebb /:késöbb sebeibe belehalt:/ polgári egyén vallomása szerint az ottani pk. a vállalkozás napján állitólag Kiew-ben tartózkodott.

Egyesek viszont sebesülten is, a végsőkig harcoltak Grushaja-n egy esebesült a kötözésére induló Tankó őrv-re grv-vel tüzelt, egy másik sebesült a szd. pk. elé kgr-t dobott. Saját sebesültjeik megmentése és halottaik elszállitása érdekében minden lehetőt megtesznek.

Mellékelve: 1 db vázlat. Tábori posta I18/20.43. I.13.

Hartay Gyula ezr. s. k. 84. gy-e.

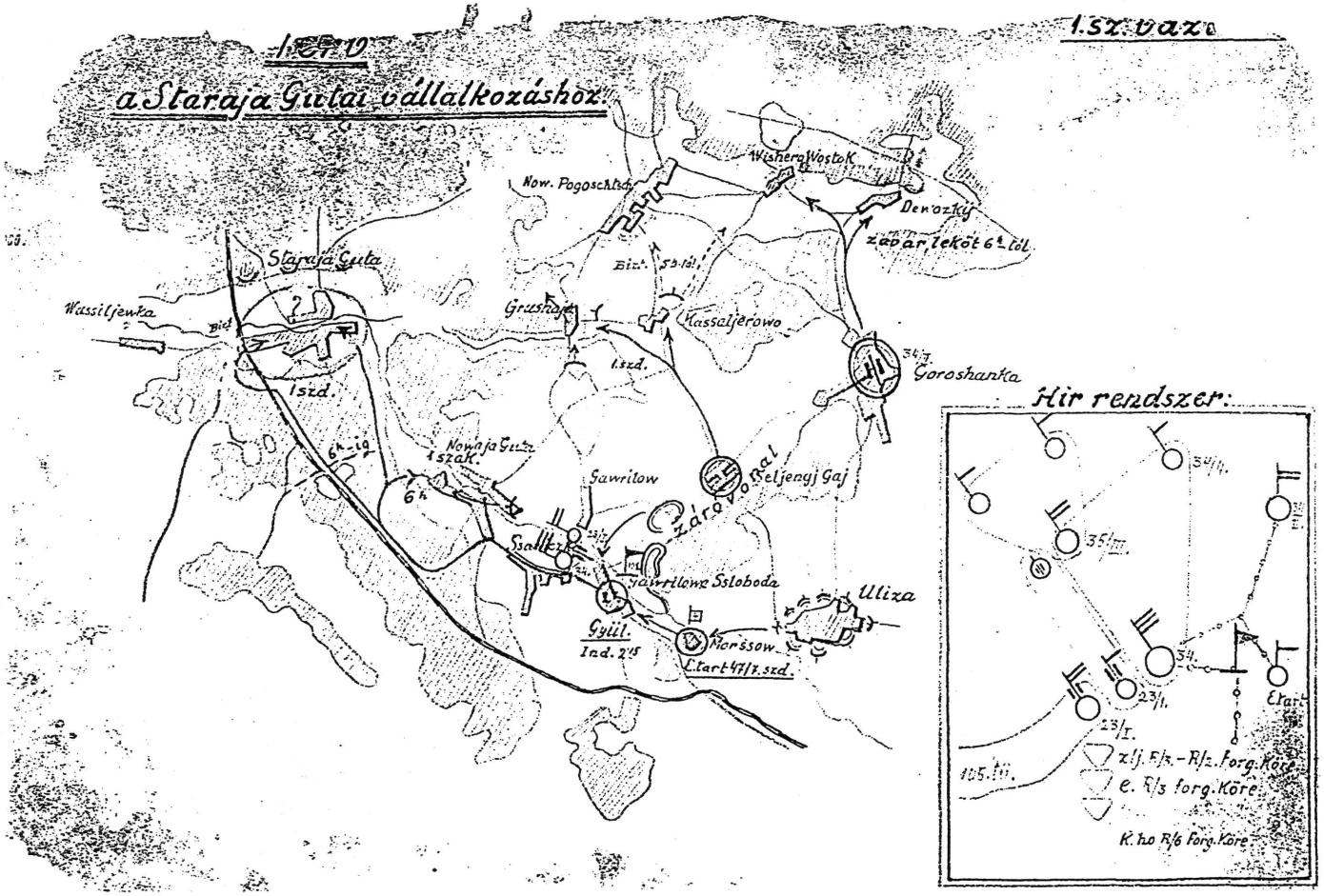
1.sz. vaz.
a Staraja Gutai vállalkozáshoz.
Staraja Guta
Wassiljewka
Bid.
1szd.
Nowaja Guta
1szak.
6h
Now. Pogoschtsch
Wishero Wostok
Dewozkij
zavar lekót 6h tól.
Grushaja
Kassaljerowo
1.szd.
Goroshanka
Gawrilow
Seljengj Gaj
Záróvonal
Gawrilowe Ssloboda
Uliza
Gyül.
Ind. 2/5
Morssow
Etart 47/7. szd.
Hir rendszer:
34/4.
35/III.
34.
23/I.
Etart
105.III.
z.lj. R/3.-R/2. forg. Köre
e. R/3 forg. Köre
K. ho R/6 forg. Köre

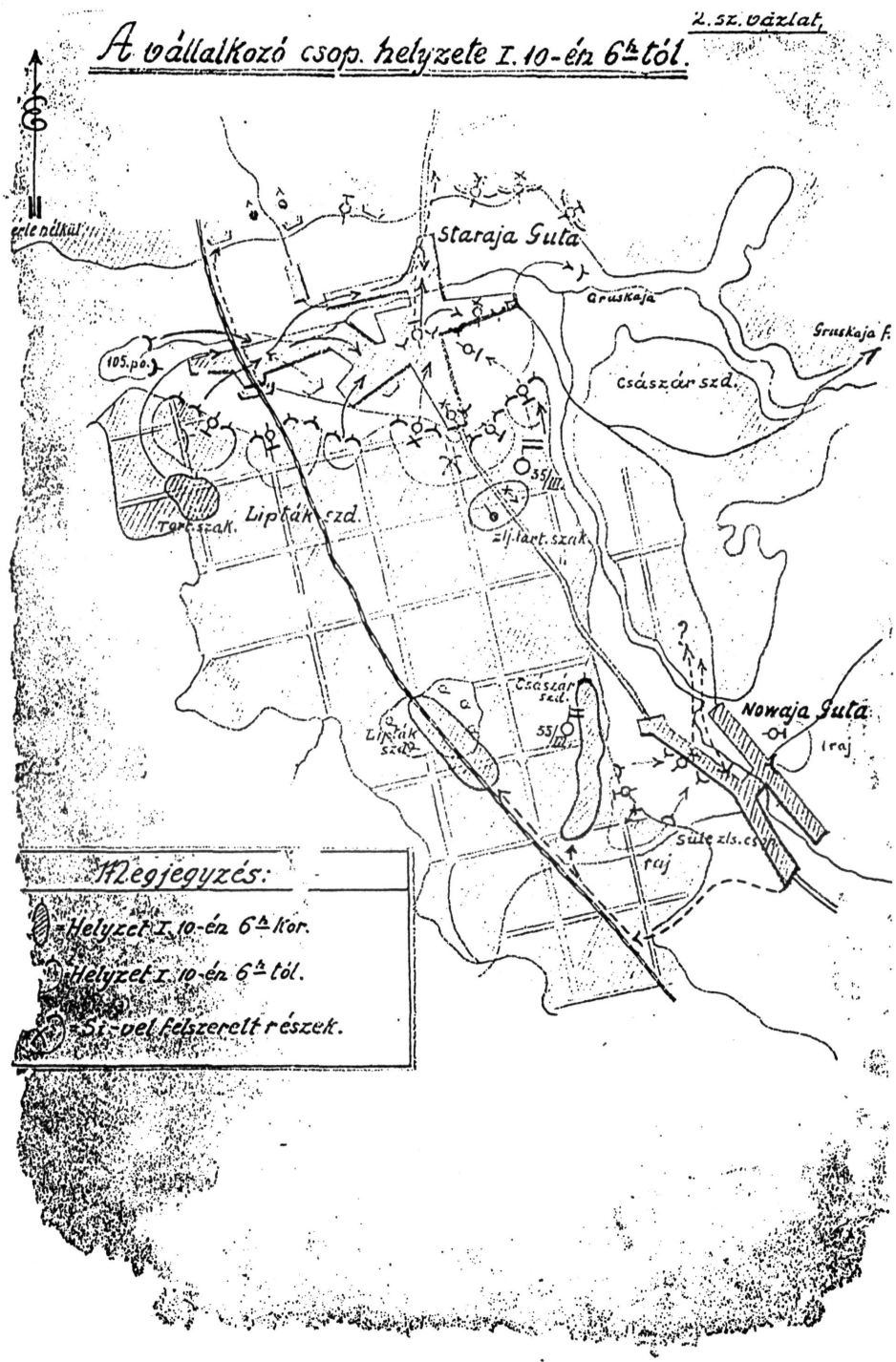
2. sz. vázlat.
A vállalkozó csop. helyzete I. 10-én 6h-tól.
Staraja Guta
Gruskaja
Gruskaja f.
105. pó.
Császár szd.
Liptán szd.
Tart. szak.
zlj. tart. szak
Nowaja Guta
raj
Süle zls. cs.
Megjegyzés:
= Helyzet I. 10-én 6h kor.
= Helyzet I. 10-én 6h-tól.
= Si-vel felszerelt részek.

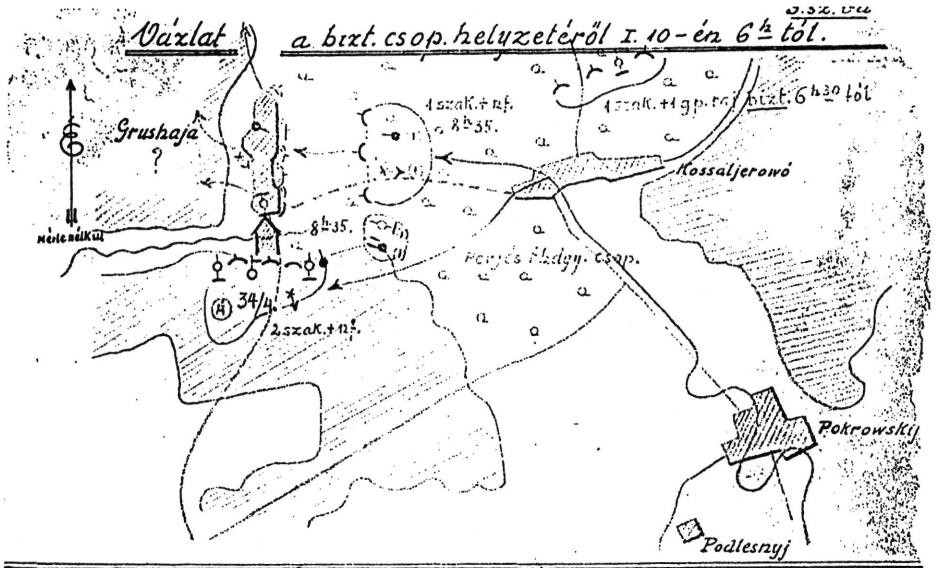
Vázlat a bizt. csop. helyzetéről I. 10-én 6h tól.
Grushaja
?
Mérlenélkül
1 szak.+nf.
8h35.
1 szak.+1 gp. raj bizt. 6h30 tól
Kossaljerowó
8h35.
Porjés fhdgy. csop.
34/4.
2 szak.+nf.
Pokrowskij
Podlesnyj

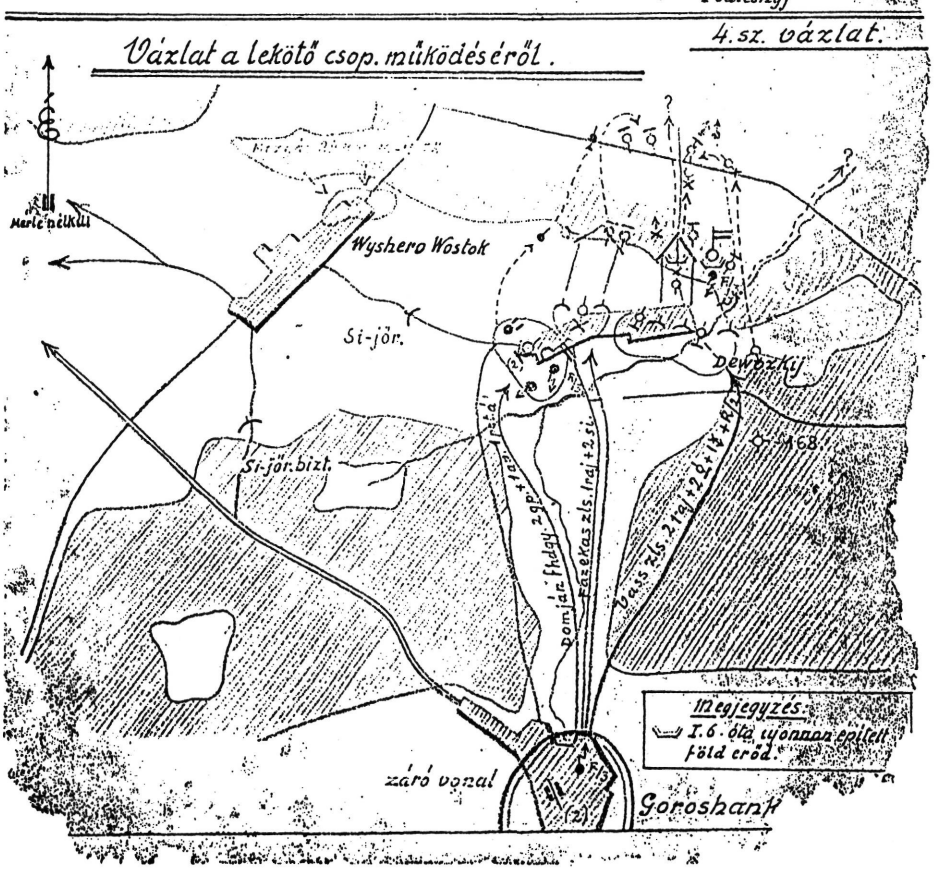
4. sz. vázlat.
Vázlat a lekötő csop. működéséről.
Mérlenélkül
Wyshero Wostok
Si-jör.
Dewozkij
Si-jör. bizt.
168.
Domján fhdgy. 2 gp.+1 raj 1 szá
Fazekas zls. 1 raj+2 si.
Vass zls. 2 raj+2 ó+1 ½+4 ½
Megjegyzés:
I. 6. óta ujonnan épített föld erőd.
záró vonal
Goroshank

v.Kovács Gyula vőrgy.helyzettájékoztatása
Budapest-nek 1943.III.4-én.
/:Kovács szds.:/

1./ A 2.né.hds.jobbszárnyán és közepén a helyzet általában változatlan. A balszárnyon Lgoff területén és attól 30 km-re Ny-ra az elg.támadott, azonban a helyzetben lényeges változás nem állt elő.Élénk volt az elg. a 2.né.hds.balszárnya és a 2.né.pc hds.jobbszárnya között lévő űrben. Sseredina Buda területét K-ről 60 pc., É-ról 25-30 pc.támadta. Ezen a területen súlyos veszteségei voltak a 47./III.zlj-nak,amely kétharmadát elvesztette. Ugyanitt megsemmisült egy üteg, 3 lgv.gá.A 34./III.zlj-nak állitólag sikerült Sseredina-Buda-ból DNy-i irányból kitörni. A tegnapi harcokban megviselt 38./III.zljból a pk. és 15 fő Kamatschi-ba érkezett.
Bakay altbgy. a 105. és 108.k.ho-okról eddig külön nem jelentett.A 201.k.ho-ról azt jelentette,hogy visszavétel közben ma este Desna-t kell elérnie.Az 1.k.ho.zöme Luchoff területén van A 35./III.zlj.pk-a Perjes őrgy.elesett.Bakay altbgy.szándéka a rendelkezésre álló 101.önálló hk.szd.bevethető részével /: 6 hk. :/ és némi rep.támogatással az erők tovább i visszavételét biztositani.Dimitriew környékén lévő elg.erőkről ujabb hirek nincsenek.A 2.pc.hdsjobbszárnya Olgowka/:Ssewsktől 25 km.:/Derjugino általános vonalába lett visszavéve.
A következő hdm.egység Dimitrowa-n, Dimitrowsk-tól közvetlenül Ny-ra van./1 mot.ho./. Derjugino és Dimitrowsk között nagyobb elg.erők gyülekezőben.

2./ A rendelkezésére álló hézagos hirek alapján a hds.pság. azzal számol,hogy az elg.egy erő csop-al valószinüleg Nowgorod-Ssewerskij felé tör elő,mig a zöm 2.pc.hds.jobbszárnyá ellen fordul.

3./ A Dnjepr-től Ny-ra való átvonásra még mindig nem érkezett dönt

4./ A csapatok végre nyugalomhoz jutva, megkezdődött az emberek, fegyverzet számbavétele.
A hds.pk.ur most naponta kimegy és a megalakuló egységeket szemléli.

5./ Addig,mig a csapatok jelentéseit nem biráltuk felül,nincsen értelme Budapest-re való repülésemnek.

Másolat hiteles Törzsszállás 43.III.5.

M á s o l a t.

A hds.vkf.géptáviróbeszélgetése III.6.-án Budapesttel.

1./ Az általános helyzetről nem tudok semmi lényeges ujat. A né. arcvonalat a 2. né. hds-nél Ssudsha Ny. és Ligoff Ny. területére hátravették. Egyébként az arcvonal tovább ugy halad, ahogy tegnap jelentettem.

2./ A K. megsz.csop-tól még mindig nem kaptunk ujabb jelentést. A tegnapi jelentés szerint a veszteségek körülbelül az alábbiak: 48/II.zlj. kisebb veszteségek. 36/II.zlj-ból március 5-én estig a parancsnok és 60 fő került elő. A 34/II.zlj-ból parancsnok és 30 fő van meg. 47/III.zlj. a pk. eltünt és eddig kb. 2 szakaszt szedtek össze. 35/III.zlj. a pk., amint már jelentettem /: Perjés őrgy.:/, elesett és körülbelül 2 szd. gyült össze. 38/III.zlj-ból eddig a pk. és 2 gyenge szak. vonult be a 102-es ho-hoz. A tüzérségből hadrendi szám megnevezése nélkül azt a jelentést kaptuk, hogy 1.üteg teljesen megsemmisült, egy ütegnek 3.ütege pusztult el. Ezenkivül 5 g.á-t a harckocsik lelőtték. Az anyagi veszteség még nincs megállapitva.

3./ A tegnap este kiadott intézkedés szerint a hdt-k ma a menet megkezdésére az utvonalak mentén felzárkóznak és csak lényegtelen részek indulnak el. A menetet a zöm holnap kezdi meg és pedig egyelőre egy átmeneti körlettbe, amelyből a továbbmenetet akkor folytatjuk, ha végre a német előljárók közlik a végleges elhelyezést. A né. öti. közlése szerint a hds. egy része a Pripjat mocsárvidékbe kerülne. Megbizható hirről nem tudok. Legutolsó értesités szerint végre közlik a végleges területet. Egyéb jelenteni valóm nincsen. -

A Jány Kegyelmes Asszonyt értesitsétek, hogy a Kegyelmes Ur egészséges. -

Mikor lehet számitani azzal, hogy a 2.hds. zöme a Dnyepertől nyugatra lesz.

Ha az időjárás nem rosszabbodik, négy nap mulva számolok ezzel. Ha az olvadás továbbtart, a IV.hdt-nek nagy nehézségei lesznek.

A fertőtlenitővonatok sürgős kiszállitását minden eszközzel erőszakoljuk. Más jelenteni valóm nincs. Mély tiszteletem.

A fertőtlenitő vonat mi is közbelépünk az OKH-nál és igy reméljük, idejében megérkezik.

Köszönöm szépen. Isten Veled.

A másolat hiteles!
1945.III.7. 9.00 h.

34. gy. e. védelmi helyzete 43. március 6-án

2. sz. melléklet

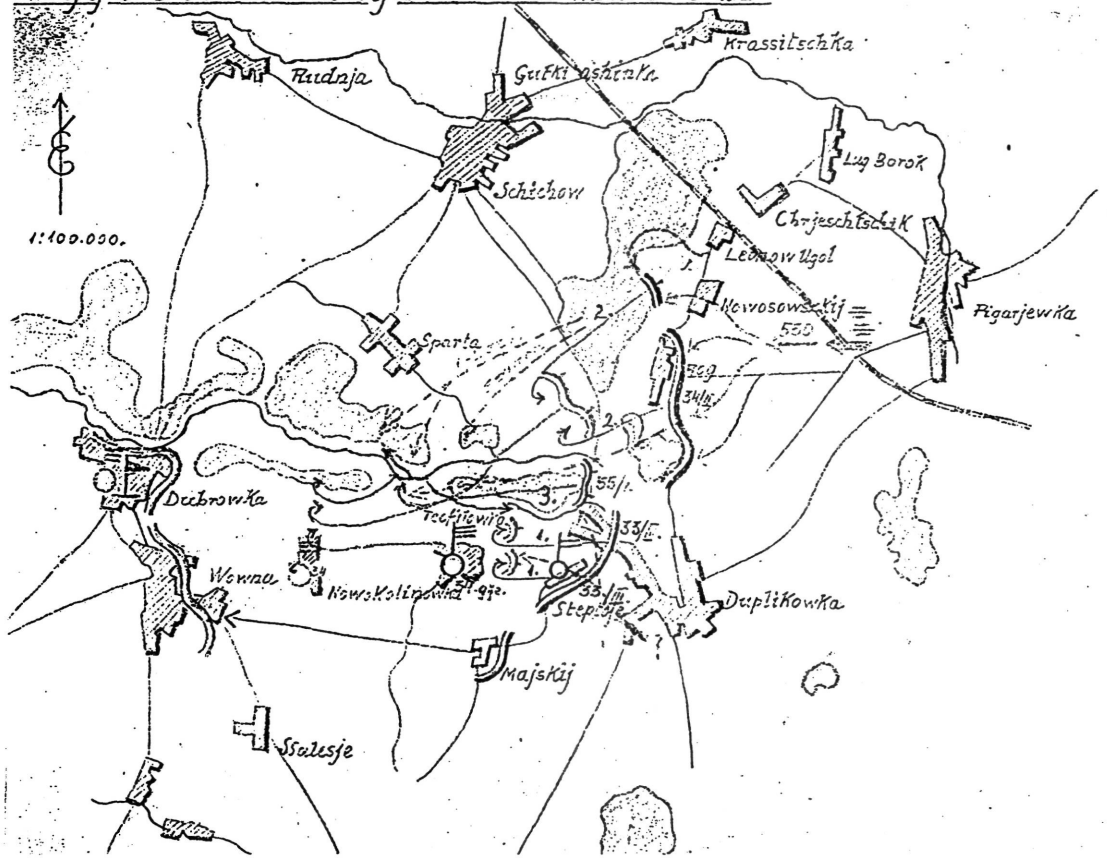

Megjegyzés:

- elg. tád. iránya.
- elg. későbbi tád iránya.
- saját csop. visszavon irány
- 1. sz. felvételi állás.
- 2. sz. felvételi állás.
- 3. sz. felvételi állás.
- 1. 2. 3. visszavétel időbeli sorrend

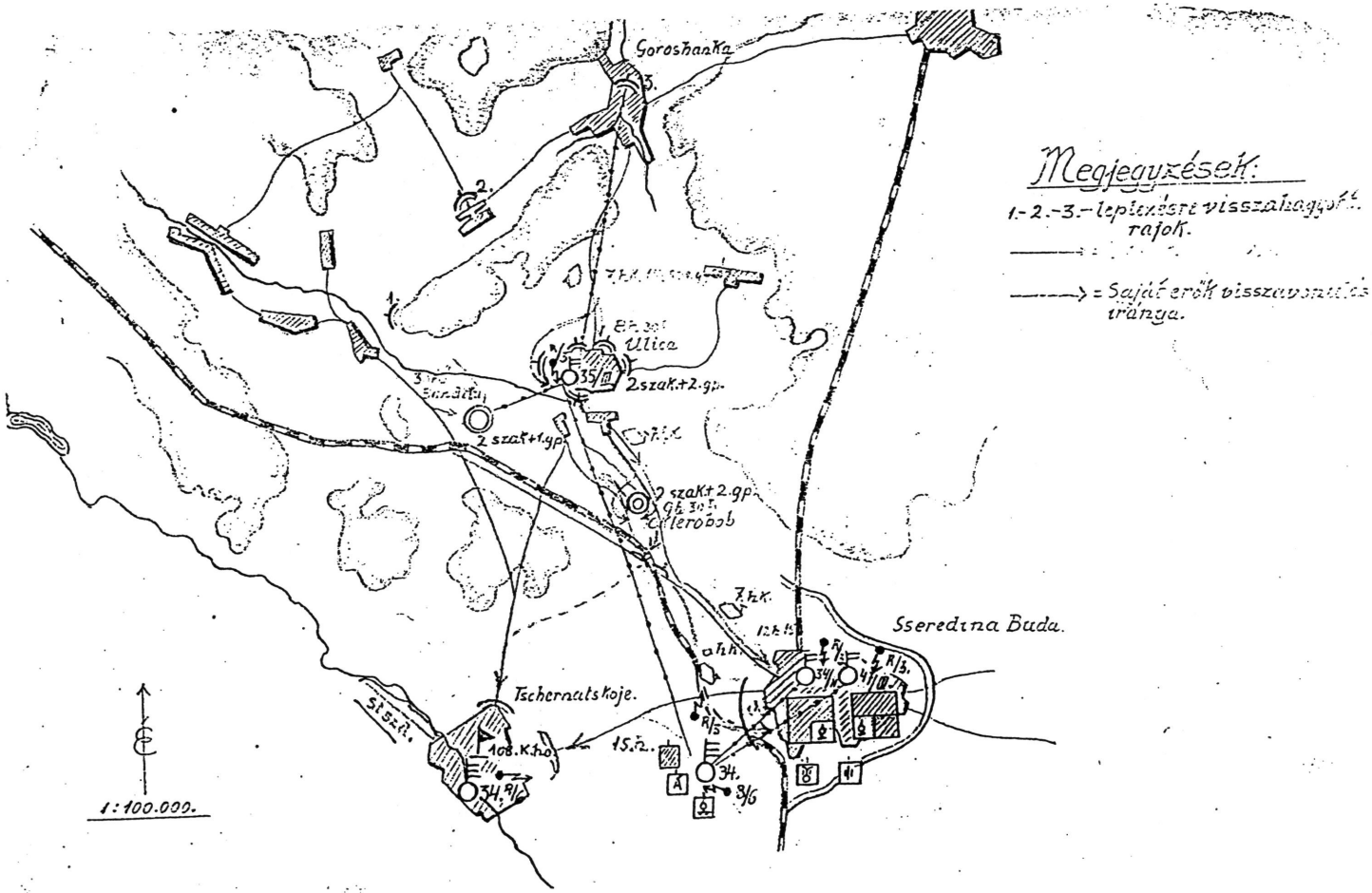
Megjegyzések:
1.-2.-3.- leplezésre visszahagyott rajok.
= Saját erők visszavonulás iránya.
Goroshanka
Ulica
2szak.+2.gp.
2 szak+1.gp.
2 szak+2.gp.
Cellerobob
Sseredina Buda.
Tschernatskoje.
108.K.ho
15.h.
34.
1:100.000.

108. k. ho. Ssewsk és Sseredina-Buda-i harcainak veszteségei.

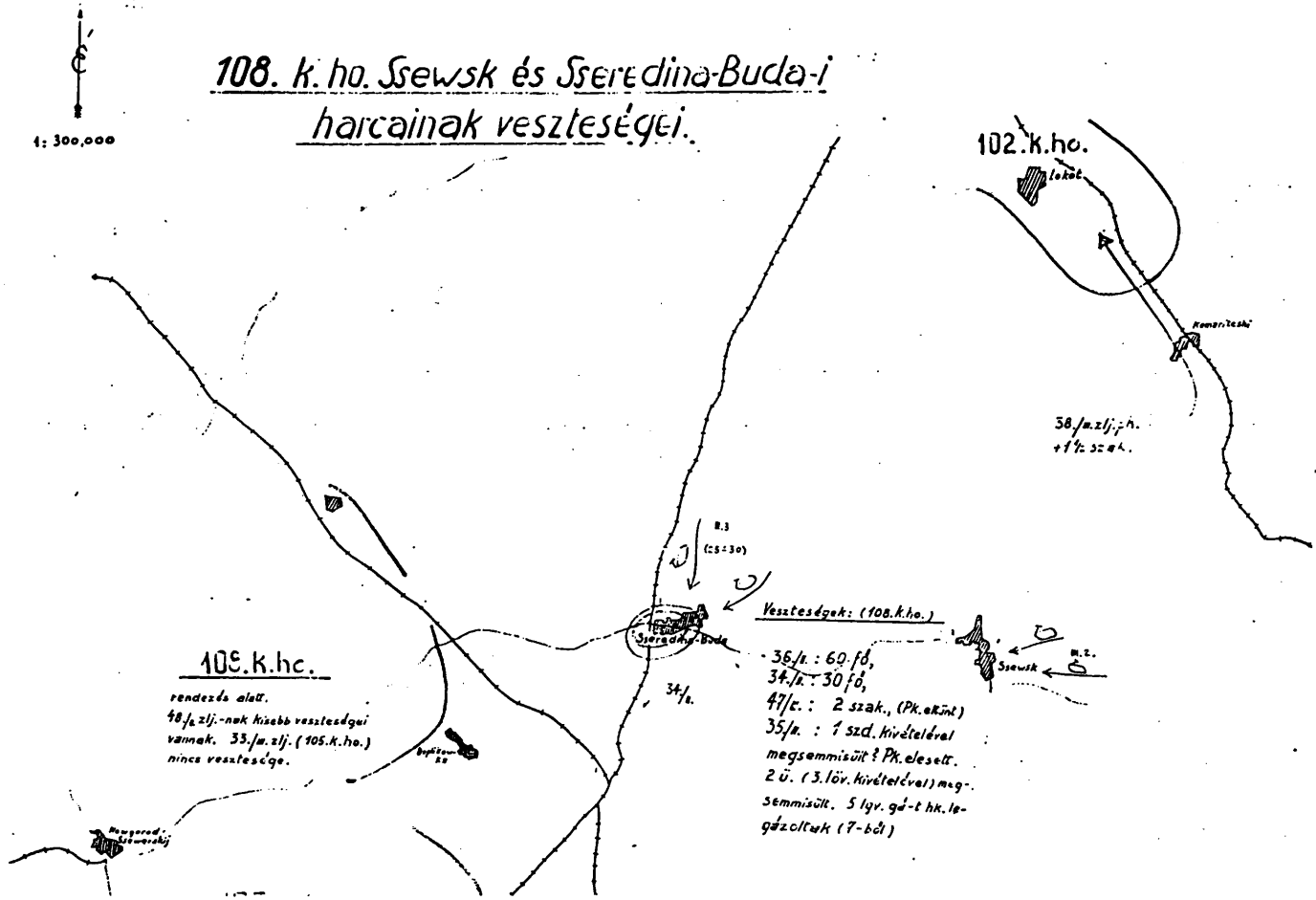

VITA

UNGVÁRY KRISZTIÁN

VÁLASZ ÖLVEDI IGNÁCNAK

„A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára ma már a magyar kutatók előtt is nyitva áll" (Ölvedi Ignác: Kritikai megjegyzések Tóth Sándor „A Szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon" című művéhez. *Századok*, 1967/3-4. 621. o.)

Meglepetéssel és kissé tanácstalanul olvastam Ölvedi Ignác cikkét, melyben történelemhamisítással, sztálinista módszerekkel, a tárgyilagosság sutba dobásával vádol. Meglepetéssel azért, mert nem számítottam arra, hogy írásom ilyen kifakadásokra késztetne bárkit is, tanácstalanul azért, mert nem értem bírálóm gondolatmenetét.

Ölvedi kritikájában szinte semmit sem árul el arról, mik is lehettek Sztálin céljai 1939–1941 között – pedig bírált cikkem kizárólag ezzel foglalkozott, és nem azzal, hogy Németország miért támadta meg a Szovjetuniót. *„Sztálin nem az összecsapásra készült, hanem olyan fegyveres erő megteremtésére, felfegyverzésére és kiképzésére, amelynek még Hitlert is gondolkozásra kellett késztetnie, mielőtt megindítja hadait a Szovjetunió ellen"*[1], írja. Tehát Ölvedi szerint Sztálinnak nem voltak területhódító céljai, nem akarta „felszabadítani a tőkés imperialisták jármában nyögő és szabadságra vágyó" népeket, nem kívánt agressziót elkövetni szomszédaival szemben, gondolatait nem a proletár internacionalizmus és a „Világ proletárjai egyesüljetek" elv vezérelte? Érdekes állítások ezek annak fényében, hogy Sztálin maga erről másképp nyilatkozott:

„Az utóbbi húsz év tapasztalata azt mutatja, hogy Európában egy kommunista mozgalomnak békeidőben nincs elég esélye arra, hogy megragadhassa a hatalmat. Ilyen párt diktatúrája csak egy nagy háború eredményeképpen lehetséges. (...) El kell fogadnunk a német ajánlatot, és udvariasan vissza kell küldenünk az angol–francia missziót. (...) Egyidejűleg figyelembe kell vennünk azokat a következményeket, amelyek Németország vereségéből, vagy győzelméből következnek. Németország veresége esetén elkerülhetetlenül bekövetkezik Németország szovjetizálása, és egy kommunista kormány létrehozása. (...)

Nézzük a következő lehetőséget, vagyis Németország győzelmét. Egyesek magukévá tették azt a nézetet, hogy ez a lehetőség nagy veszélyt jelent számunkra. Egy morzsányi igazság van ebben az állításban, de hiba volna azt gondolni, hogy ez a veszély oly közelivé és naggyá válhat, mint ahogyan azt egyesek állítják. Ha Németország megszerzi a győzelmet, jobban legyöngülve lép ki a háborúból, mint ahogyan abba a legalább tíz évig tartó konfliktus elején belekezdett.

Németország fő gondja Franciaország és Anglia legyőzött államainak megfigyelése lesz, hogy ott féken tartsa az ellenállási mozgalmakat. Másrészt a győzelmes Németország óriási területeket szerez meg, és ezért évtizedekig ezek hasznosításával és a német rend létrehozásával lesz elfoglalva. Nyilvánvaló, hogy Németország másutt túlságosan is le lesz kötve ahhoz, semhogy ellenünk fordulhasson. Van még egy ügy, ami biztonságunkat szolgálja. A legyőzött Franciaországban nagyon erős lesz a kommunista párt. A kommunista forradalom elkerülhetetlenül kitör, és mi ezt a helyzetet kihasználhatjuk arra, hogy Franciaország segítségére siessünk és szövetségesünkké tegyük. A továbbiakban az összes olyan nép, mely eddig Németország »védel mébe« esett, szintén szövetségesünkké válik. A világforradalom kifejlesztésére széles tevé-

[1] *Ölvedi Ignác:* A történész bizonyítson és ne politizáljon. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997/3. sz., 389. o.

kenységi kör áll előttünk"[2], mondta Sztálin 1939. augusztus 19-én a politikai bizottság előtt. Beszédének szövege néhány hét múlva a „Havas" hírügynökségen keresztül meg is jelent Genfben a „Revue de droit international" című lapban. Sztálin 1939 novemberében tiltakozott a lap állításai ellen, sőt a Pravdában meg is jelentette a cikk cáfolatát. 1993-ig minden szovjet történész és emlékiratíró tagadta, hogy 1939. augusztus 19-én egyáltalán ülésezett volna a politikai bizottság. Először Dimitrij Volkogonov vezérezredes ismerte el 1993. január 16-án az Izvesztyijában megjelent cikkében, hogy az ülésre sor került.[3]

Sztálin helyzetértékelése később –Német ország katonai sikerei láttán – módosult, bár politikai céljain ez sem változtatott. Ölvedi szerint a Szovjetunió hadiipara minőségi és mennyiségi téren nem körözte le Németországot. A valóságban a Szovjetunióban már 1939-ig is több páncélost gyártottak, mint a világ összes országában együttvéve. Bírálóm szerint a Szovjetunió 1925-től 1939-ig „leszerelt": valójában az elkövetkező években folyamatosan minden fegyverből többet – és gyakran jobbat – gyártott mint Németország. Németország még 1941-ben is csak havi 250 páncélost gyártott[4], míg a Szovjetunió naponta 20–50 darabot, és azok döntően T–34 illetve KV típusú harckocsik voltak, amelyek abban az időben a német gyártmányokat minden téren messze felülmúlták. Ha megfontoljuk, hogy a Szovjetunió 1941-ben ipari potenciáljának közel 40 %-át vesztette el, de annak ellenére több fegyverfajtából kétszer, vagy többször annyit tudott gyártani, mint a már két éve háborús viszonyokban élő Németország[5], akkor nem alaptalan az a feltevés, hogy a szovjet ipar már hónapokkal, sőt évekkel korábban felkészült a tömeges fegyvergyártásra.

A világon először a Szovjetunióban szerveztek légideszant hadtesteket; a paramilitáris alakulatokban közel egymillió ejtőernyős katonát képeztek ki. Hitler 1936-ban állította fel az első ejtőernyős alakulatokat, melyek összlétszáma 1939-ben 4 000 főre rúgott. Sztálin 1930-ban hozta létre az ejtőernyős fegyvernemet és 1941 június 22-re öt hadtestbe szervezve már kb. 100 000 ejtőernyős katona állt fegyverben! 1941 augusztusában fejezték be a második öt légideszant hadtest felállítását, nyilvánvaló, hogy szervezésük már hónapokkal korábban elkezdődött. Fel kell tennünk a kérdést, miért kellett Sztálinnak ennyi ejtőernyős? Nyilván nem a védekező hadműveletekben szándékozta felhasználni ezeket az igen drágán kiképezhető elitcsapatokat – védelemre a legnagyobb pazarlás ejtőernyős vadászokat bevetni, hiszen elsősorban nem a lövészárokharcra készítik fel őket, ellentétben a sokkal olcsóbban kiképezhető gyalogsággal.[6] Zsukov marsall minderről szemérmesen csak annyit ír könyvében: „a lehetséges hadműveletek jellegét megítélve jól láttuk, hogy jelentősen növelni kell a légideszant csapatokat."[7] A Szovjetunióban gyártottak először szériában úszó és repülő páncélosokat, és fejlesztették világszínvonalra a vitorlázórepülő-gépgyártást, mely – az ejtőernyő után – a deszanthadműveletek legfontosabb kelléke. A vitorlázó repülés 19 világrekordjából 13-at szovjet géppel értek el. Vajon használhatók-e az előbb említettek egy védekező háborúban? A világon először a Szovjetunióban gyártottak páncélozott repülőgépet (IL–2), Sztálin utasí-

[2] *Thadden, Adolf:* Stalins Falle. Rosenheim, DVA 1996, 19–20. o

[3] A szöveg eredetije a volt Szovjetunió különleges levéltárának történeti dokumentumgyűjteményében található, f 7, op 1, d. 1223., teljes terjedelmében idézi *Adolf von Thadden:* Vier Reden Stalins. Ein durchgehender roter Faden. Rosenheim: DVA 1996.; *uő:* Stalins Falle. Rosenheim: DVA 1996. :A teljes szöveg megjelent a *Novij Mir* 1994/12-es számában (232–233. o.), majd a novoszibirszki egyetem kiadásában is

[4] Bundesarchiv–Militärarchiv Freiburg, RH 8/v. 1037a.

[5] A Szovjetunió 1941 második félévében 4 740 páncélost, 8 000 repülőgépet, 55 000 löveget és gránátvetőt, 134 000 géppisztolyt és géppuskát gyártott, míg a több fronton harcoló Németországban ugyanebben az időben 1 600 páncélos, kb. 4 000 repülőgép, 18 000 löveg és gránátvető, valamint 150 000 géppisztoly és géppuska készült.

[6] *Suworow, Viktor:* Der Eisbrecher. Hitler in Stalins Kalkül. 9. kiadás, Klett–Cotta, 1996. 134–135. o.

[7] *Zsukov:* Emlékek, gondolatok. Budapest, 1970. 161.o

tására érdekes módon először együléses csatarepülőgépként, elhagyva a hátsó géppuskást, mely a gépet védekezésre is alkalmassá tette volna. Ugyanilyen szempontok szerint gyártottak 7 275 BT harckocsit is, melyek, hernyótalpaik ledobása után, a világ leggyorsabb páncélosaiként, 73 km/óra sebességet tudtak elérni. Egyetlen hátrányuk, hogy védekező hadműveletekre nem voltak alkalmazhatók: a BT páncélosokat csak jó utakon lehetett használni, mert a hernyótalpak nem bírták a nagy megterhelést. Nem is arra tervezték őket. A Szovjetunió úthálózata még évtizedekkel a háború után is messze elmaradt az európai normáktól, ezt minden tervező tudta. Ha mégis olyan harckocsit terveztek, amely csak utakon tudott jól közlekedni, annak az lehetett az oka, hogy jó úthálózattal rendelkező területen – tehát valamelyik nyugat-európai országban – tervezték bevetni őket.

Szeretném hallani, melyek voltak azok a fegyvertípusok, melyekből Ölvedi szerint a Szovjetunió kevesebbet és lényegesen rosszabb minőségűt gyártott, mint Németország? Vajon azok száma volt a meghatározó? Biztos vagyok abban, hogy 1941-ben a szovjet fegyverek zöme állta a versenyt a világ bármely hasonló fegyvertípusával – ezt még a szembenálló német és magyar katonák is elismerték. Ölvedinek inkább azt a kérdést kellene feltennie, hogy kiváló fegyverzetük ellenére miért szenvedtek a szovjet csapatok a háború elején katasztrofális veszteségeket.

„A Szovjetunió (...) a háború kitörésének előestéjén gyenge hadsereggel és elavult haditechnikával rendelkezett" – állítja Zsukov marsall nyomán Ölvedi. Valóban, ha azt nézzük, hogy a tervek szerint a 21 gépesített hadtest mindegyikének előírásszerűen több mint 3 000 harckocsival kellett volna rendelkeznie, de azoknak csak kevesebb mint a fele került 1941 júniusáig a csapatokhoz, akkor igaz, hogy a szervezés még korántsem zárult le – ebből a szempontból a szovjet hadsereg „gyengének" is nevezhetnénk. De ha ezt összevetjük azzal, hogy a teljes német harc kocsiállomány (a zsákmányolt francia, angol és cseh harckocsikkal együtt) nem tett ki annyit, mint két teljesen feltöltött szovjet gépesített hadtest hadiállománya, akkor mindjárt viszonylagossá válik a szovjetek felkészületlensége. Ugyanez a helyzet a harckocsik elavultságával is: 1941 júniusára vonatkoztatva a szovjet katonai vezetők – utólag – csupán a harckocsik 15 %-át minősítették korszerűnek. Az így minősített 1 861 harckocsi azonban nem csak „modern" volt, hanem tömeg, páncélvastagság, fegyverzet és motorteljesítmény tekintetében a világ összes más harckocsiját felülmúlta. Az „elavult" kb. 22 000 harckocsi is zömmel korszerűbbnek számított, mint a német Pz–I és –II. Ha figyelembe vesszük, hogy a Pz–I csak két géppuskával, a Pz–II pedig csak egy 20 mm-es löveggel rendelkezett (amelyek egyike sem ütötte át a szovjet harckocsik páncélzatát), és ez a két típus a német harckocsiállomány 35 %-át tette ki, mindezt pedig szembe állítjuk azzal, hogy még a leggyengébb szovjet harckocsi is minimum 45 mm-es löveggel rendelkezett (amely viszont már képes volt az előbb említett harckocsik páncélzatának átütésére), akkor mindjárt relatívvá válik a szovjet haditechnika „elavultsága".

Zsukov marsall – és nyomában sok tollforgató – jobb tudása ellenére valótlanásgokat terjesztett a német hadiiparról, hogy elfedje a Szovjetunió háborús készülődéseit. Így például Zsukov azt állította, hogy Németország 1941-ben 5 200 páncélost gyártott, miközben a valóságban csak 3 700 darabot, de azok kb. 20 %-a is minden akkor gyártott szovjet páncélosnál elavultabb volt![8]

A pártállam történetírása mindig kidomborította, hogy a Szovjetunióban a terveknek csak kis százalékát sikerült 1941 júniusáig teljesíteni. Fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen célt szolgált volna az a hadsereg, mely a tervek teljesítése után fegyverzetében erősebb lett volna, mint az európai kontinens többi hadserege együttvéve!

Ölvedi többször hánytorgat fel olyan dolgokat, amelyeket nem állítottam. Állításával ellentétben nem írtam, hogy a szovjetek műszakilag megerősítették volna határaikat – valójában éppen az ellenkezője történt: a régi erődítéseket bontották le. Hidak, utak, laktanyák építése nem azonos a műszaki erősítéssel. Nem értem, hogy bírálóm szerint miért nem számít dokumentumnak a Ránki György

[8] Das deutsche Reich und der zweite Weltkrieg. 5/1 Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs. Stuttgart, é.n. 636. o.

által kiadott „Hitler hatvannyolc tárgyalása" c. mű, melyből megtudható, hogy mikor mit nyilatkozott Hitler a Szovjetunióról (azt, hogy potenciálisan veszélyforrásnak tartja). Nem értem, miért következik abból a tényből, hogy Sztálin tízezreket végeztetett ki hadseregének tisztjei közül, az, hogy ezáltal szét akarta volna verni a hadsereget. Eszébe sem volt! A szakmai színvonal ugyan óriásit zuhant a szakemberek módszeres kiirtása után, de a szovjet Vörös Hadseregben ezek után egyetlen merényletet, vagy összeesküvést sem tudtak megszervezni Sztálin ellen, ellentétben a német Wehrmachttal, ahol még az is többször előfordult, hogy Hitler kiadott parancsai ellen cselekedtek, vagy elszabotálták azokat. Sztálin brutális és kegyetlen diktátor volt, de nem önmaga ellensége – vérengzéseinek megvolt a maga szörnyű racionalitása. Teljes joggal hihette, hogy hadserege a tisztogatások után erősebb lesz, mint előtte volt, hiszen mindenki készségesen és változtatás nélkül hajtja majd végre parancsait – és valóban, tudomásunk szerint egyszer sem fordult elő, hogy valaki az utasításait önhatalmúan, büntetlenül megmásíthatta volna. Nem értem, hogy bírálóm miért nevezi forrásaimat *„a nácizmust mosdató politikai propagandának"*. Sokkal hasznosabban tette volna, ha az ilyen minősítések helyett valami konkrétummal is cáfolja az általam leírtakat, és nem a német és a szovjet rendszert összehasonlító anekdotával zárja sorait, mely szerint a kettő közt csak annyi a különbség, hogy „Moszkvában hidegebb van". Lehet, hogy ennek az anekdotának az elmesélése húsz évvel ezelőtt nagy politikai bátorságról tett tanúságot, de az az idő elmúlt. Viszont végképp nem értem, miért, milyen alapon mossa így össze Ölvedi a két rendszert, miközben engem vádol (!) a nácizmus és Hitler rózsaszínűre festegetésével?

Azt sem értem, hogy Ölvedi miért az általa korábban csak *„a német irányzat és a fasiszta eszme legerőteljesebb magyarországi hordozójának, Németország fenntartás nélküli kiszolgálójának"*[9] és feltétlen hívének tekintett, műveiben csak *„horthysta"* magyar tisztikarként említett testület jelentéseit ajánlja figyelmembe a Szovjetunió szándékainak tanulmányozásához, melyekből jelenlegi véleménye szerint *„érződik a hozzáértés, a hazaszeretet"*[10]? Nem kéne ehhez inkább a szovjet forrásokat tanulmányozni? (Melyek csak napjainkban – és nem 1969-ben, mint ahogyan azt egyesek állították – válnak lassan mindenki számára hozzáférhetővé.) Vajon mindent tudott a magyar Honvéd Vezérkar a Szovjetunió szándékairól? Szerintem nem, hiszen még a német vezérkar keleti hadseregeket nyilvántartó osztálya sem sejtette 1941. június 22 előtt, hogy a Szovjetunió milyen erőkkel rendelkezik, és milyen tervei vannak velük. Az 1941. május 20-án kelt jelentésben még a hadosztályok számát sem tudták pontosan megbecsülni, bár akkor már lehetségesnek tartották a szovjet megelőző támadást.[11]

Köszönettel tartozom Ölvedi Ignácnak azért, hogy felhívta figyelmem a Zsukovnak tulajdonított idézet pontatlanságára, ezért minden olvasótól elnézést kérek. Az idézetet nem közvetlenül Zsukov könyvéből, hanem egy német feldolgozásból vettem át, utólag ellenőrizve magam is meglepve tapasztaltam, hogy a kérdéses mondatok az idézett formában nem találhatóak Zsukov művének eredeti orosz, vagy magyar kiadásaiban. A lényegen azonban ez nem változtat: az idézetet annak illusztrálására akartam használni, hogy 1941-ben a szovjet felvonulás nem védekezésre, hanem támadásra volt csak alkalmas. Ezt idézett művének oldalain Zsukov maga is elismeri: *„A háború elején a 10. hadsereget és a Nyugati Körzet több más csapatát a bialystoki kiszögellésben helyezték el, amely az ellenség felé nyúlt ki. (...) Hasonló hiba ismétlődött meg a Délnyugati Front hadsere-*

[9] *Ölvedi Ignác:* Adalékok Horthy és a Lakatos-kormány katonapolitikájhoz. In: *Századok,* 1969/1. sz., 44. o.

[10] *Ölvedi Ignác:* A történész bizonyítson és ne politizáljon. I. m. 391. o. Erről az általa ma „hozzáértőnek" és „hazaszeretőnek" nevezett tisztikarról 1969-ben még így írt: „A horthysta tisztikar a katonai omnipotencia és az ország militarizálódásának, a katonai diktatúrának feltétlen híve volt".(*Ölvedi Ignác:* Adalékok Horthy és a Lakatos-kormány katonapolitikájához. I. m. 44. o. Hasonló idézeteket szinte összes 1988 előtt írt művében találhatunk.

[11] Bundesarchiv–Militärarchiv, Freiburg, RH 2/1983.

geivel is, amelyeket szintén megkésve vontak vissza a bekerítés elől."[12]

Zsukov memoárjában úgy tesz, mintha nem rajta múlt volna, hogy a szovjet hadsereg gépesített alakulataiból 18 gépesített hadtest a határtól 200 kilométeres távolságon (azaz egy–két menetnapon) belül, és közülük is 7 olyan kiszögellésben táborozott, ahonnan csak támadni lehetett, védekezni nem, mivel a hadműveletek első napjaiban elvágták őket a főerőktől. Hasonlóan helyezkedtek el az egyéb alakulatok is: a legexponáltabb lemberg i és bialystoki kiszögellésbe a páncélos és gépesített hadosztályokon kívül 48 lövész, és 16 lovas hadosztályt zsúfoltak be.[13] A valóságban mindez Zsukov tervei és utasításai alapján történt. A Vörös Hadsereg Németország elleni felvonulásáról 1941-ben három különböző terv is született.[14] Először 1941. március 2-án, majd március 11-én, végül május 15-én terjesztették azokat Sztálin elé. Az utóbbiból összesen egy, Vasziljevszkij marsall által kézzel írt példány készült, bevezetőjében a következő áll:

„Ha figyelembe vesszük, hogy Németország hadseregét a mögöttes szolgálatokkal együtt mozgósította, akkor megelőzheti (Vatutyin marsall által kétszer aláhúzva) *felvonulásunkat, és meglepetésszerű csapást mérhet ránk. Hogy ezt megelőzzük, és a német hadsereget szétverhessük,* (utóbbi áthúzva) *szükségesnek tartom, hogy semmi esetre sem engedjük át a német vezetésnek az iniciatívát, előzzük meg* (kétszer aláhúzva) *ellenfelünket a felvonulásban, és akkor támadjuk meg a német hadsereget, amikor az még a felvonulás fázisában van, és nincs abban a helyzetben hogy frontot építsen fel és megszervezze a fegyvernemek együttműködését."*[15] Sztálin a tervezetet jóváhagyta és saját aláírásával hitelesítette.[16]

A figyelmes olvasó már ebből szövegből is láthatja, hogy a szovjet vezérkart nem az aggasztotta, hogy Hitler támad – Németország ról nem feltételezték a jószomszédságot – hanem az, hogy a német támadás esetleg megelőzi a tervezett és a saját támadást előkészítő felvonulást. A jelentés ugyanis azt szögezi le, hogy már mindkét hadsereg mozgósított, de a német hadsereg még nem kezdte meg felvonulását a szovjet határra, bár az bármikor elkezdődhet. Ezzel szemben a szovjet hadsereg nem csak mozgósított, hanem már felvonulásban is volt. A felvonulás ugyanis nem 1941 májusában kezdődött: a szovjet hadsereg 1939-től folyamatosan több hadosztályt állomásoztatott a határon, mint a német hadvezetés. Ez annyiból érthető is, hogy a szovjet útviszonyok sokkal lassabb átcsoportosítást tesznek lehetővé, mint amilyenre a német félnek módja van. Véletlen egybeesés, hogy 1941 május elején a már felvonult és a határtól zömmel 200–300 kilométeren belül állomásozott kb. 150–180 hadosztály mellé további öt hadsereg felvonultatását is elindították[17]? Ha védekezni kívántak, akkor nem lett volna szükség arra, hogy a gyorsanmozgó alakulatokat is a határ mellett vonultassák fel, és arra sem, hogy a csapatoknak német–orosz szótárakat osszanak ki, valamint zsebkönyveket, melyek a nyugat-európai vasúti sínek szovjet szabványra való átállítását tartalmazták[18]. Az sem volt indokolt, hogy a lengyel lakosság számára felszabadító szövegű plakátokat nyomjanak, miképp az sem, hogy

[12] *Zsukov:* i. m. 200.o.

[13] A szovjet és német felvonulásról a legrészletesebb és pontosabb térképet a Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg. c.idézett monográfia 4. kötetének mellékleteként kiadott füzet tartalmazza.

[14] A tervekre l.: *Danilov, Valerij:* Hat der Generalstab der Roten Armee einen Präventiv schlag gegen Deutschland vorbereitet? In: *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1993/1. sz., 41–51. o.; *Maser, Werner:* Der Wortbruch. H. n., 1994, 406–420. o.; *Magenheimer, Heinz:* Zum deutsch–sowjetischen Krieg 1941. Neue Quellen und Erkenntinsse. In: *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1994/1. sz., 51–60. o

[15] A szöveget idézi *Hoffmann:* Stalins Vernichtungskrieg. 39. o. Ezek fényében tarthatatlan Ölvedi és Borus József azon állítása, hogy nem létezett szovjet támadási parancs az 1941-es évben.

[16] *Dmitrij Volkogonov:* Triumf i tragediija. 136., 155. o., idézi *Hoffmann:* i. m. 40. o.

[17] Zsukov idézett, Emlékek, gondolatok c. művének 176. oldalán csak két hadseregről tesz említést. A valóságban a 16. és a 19. hadsereg mellett a 21., 20. és a 22. hadsereg is a felvonultatottak közé tartozott.

[18] Részleteiben l. *Post, Walter:* Unternehmen Barbarossa. H. n., 1994. c művét.

„Német proletariátus"-ra és hasonló nevekre kereszteljenek egységeket, illetve hogy éppen 1941. június 4-én állítsanak fel lengyel vezényleti nyelvű hadosztályt[19]. Ha védekezni akartak a németekkel szemben, a határon fekvő Breszt-Litovszkban sem kellett volna 10 millió liter benzint tárolni.[20] Arra sem lett volna szükség, hogy a német–lengyel területekről (Krakkóval bezárólag) térképekkel lássák el a magasabb parancsnokságokat[21] – elegendő lett volna azt közvetlenül a támadás előtt megtenni.

A szovjet felvonulásról árulkodik az a tény is, hogy 1941 augusztus elejéig az összes szovjet páncélos, gépesített és gyalogoshadosztályok kb. 90 %-a már a németekkel szemben tevékenykedett. Figyelembe véve a nagy távolságokat és a rossz vasút- és útviszonyokat, nyilvánvaló, hogy az alakulatok zömének már 1941 június 22 előtt el kellett indítania felvonulását békehelyőrségéből, mely adott esetben 10 000 kilométerre keletre feküdt a szovjet–német határtól. A szovjet hadvezetés 1941 júliusa és augusztusa között 98 lövészhadosztályt állított fel, látott el felszereléssel, és vetett harcba szeptember–október folyamán. Lehetetlen lett volna mindezt megszervezni, ha az előkészületek nem kezdődtek volna meg már jóval a német hadüzenet előtt.[22]

Az 1941. május 15-én elkészült és előbbiekben idézett „Megfontolások a Németországgal és szövetségeseivel való háború esetére" csak az utolsó állomása volt annak az útnak, amelyre a Szovjetunió 1939. augusztus 23-án rálépett, és amelynek folyamatát előző cikkünkben ismertettük.

Mindez persze semmit sem változtat azon a tényen, hogy Németország elsősorban nem ezért támadta meg a Szovjetuniót. Nem csökken a németek háborús felelősségét sem, hiszen az egyik bűn nem tehet bocsánatossá egy másikat. Különös, hogy Ölvedi mégis ezt hányja szememre, amikor történelemhamisítónak nevez. Az ő helyében óvakodnék az ilyen minősítések használatától egy tudományos igényű vitában. Nemcsak azért, mert rám nézve igaztalan, hanem azért is, mert méltánytalan eleve a hamisítás szándékával vádolni valakit, aki a véleményünk szerint esetleg téved. Nemcsak azért, mert esetleg mégse tévedett, hanem főleg azért, mert a tévedésből még egyáltalán nem következik, hogy ezt rosszhiszeműségből tette. Nem véletlen, hogy a kommunista történészek olyan előszeretettel használták mindenkire ezt a pejoratív jelzőt, aki nem az ő felfogásuknak megfelelően fogalmazott. Nem értem, hogy miért ad a számba olyan mondatokat, amilyenekhez hasonlóakat én le sem írtam. Például nem írtam, de nem is sugalltam azt, hogy „A Wehrmacht megelőző támadást kényszerült végrehajtani az Európát fenyegető bolsevista hordák ellen", sehol nem minősítettem sem bolsevista hordának, sem másnak a szovjet hadsereget. De facto Németország előbb támadott, mint a szintén támadásra készülő Szovjetunió. Ebből még nem következik, hogy Adolf Hitler fel lett volna mentve a nemzetközi jog betartása alól, sőt az sem következik, hogy Németország támadása jogos volt – jog és támadás egymást kizáró fogalmak.

Amit alapvetően nem értek, hogy miért nevezi Ölvedi a történelem meghamisításának azt, ha valaki a Szovjetunió és Sztálin háborút kirobbantó és elősegítő szerepéről az időközben napvilágra került források alapján beszámol. Nem hiszem, hogy az egyik bűnnel el lehetne takarni másikat: sem a nemzetiszocialista politikai rendszer híveinek bűnösségét a szovjet rendszer híveinek bűnösségével, sem fordítva.

[19] *Hoffmann*: i. m. 53–56. o.

[20] Uo. 45. o.

[21] Bundesarchiv–Militärarchiv, Freiburg, RH 21–2/v. 646. (1941. június 25.), RH 24–24/335. (1941. július 10.), RH 24–28/10. (1941. július 16.).

[22] Uo. RH2/2092.

SZEMLE

DOMOKOS GYÖRGY – HAUSNER GÁBOR – VESZPRÉMY LÁSZLÓ

HADTUDOMÁNYI NYOMTATVÁNYOK RÉGI KÖNYVJEGYZÉKEINKBEN

(Magyar Könyvszemle, 1997/1. 33 – 57. o.)

A szerzők közös vállalkozása, a címben megadott feladat elriasztaná az erre mégoly alkalmas, szorgalmas és képzett kutató történészt is, de a szükség felismerése, azaz hogy a terület alapos ismeretével nem rendelkező könyvtáros, vagy levéltáros csak száraz listát adhatna ki kezéből, arra késztette a jeles (kor)szakértői hármast, hogy megkönnyítendő a hadtudomány művelőinek eligazodását, kiadassa ezt az igen értékes összesítést. A könyvtáros szakma jeles képviselőinek segítsége ennek ellenére mégis nélkülözhetetlen volt az adatszolgáltatással, illetve a korábban összeállított leltárak rendelkezésre bocsátásával.

Sok példa ugyan nem akad, de aki erre adja a fejét, az őt követő kutatói nemzedékek hálájára bizton számíthat. Szubjektív megítéléssel a legjelentősebb legújabb kori ilyen vállalkozásnak *Kurucz György* nagy-britanniai, magyar vonatkozású forrásanyagra irányuló feltárásait tekintem. (Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800). A „Hic Rhodus, hic salta" felszólítás ugyan nem hangzott el az említett triásznak címezve, de utalásaikból ítélve úgy tűnik, teljes munkájuk elkészültével (figyelembe véve annak célkitűzéseit) teljesítményük összemérhető lesz.

Erre utal a szerzőhármas tollából megjelent rövid tanulmány az Iskolakultúra 1997/5. számában (40–47. o.) Eruditio militaris – Katonai olvasmánykultúra címmel, amely a recenzens vizsgálatainak tárgyát képező írás sommás bemutatásán túl bővebb tájékoztatást ad a Veszprémy indíttatásával, szellemi védnöksége, valamint irányítása alatt szárba szökött vállalkozás hátteréről, céljairól, s várható eredményeiről is. E két tanulmányt együtt olvasva kapunk igazán teljes képet a korabeli katonai olvasmánykultúra művelőiről, lehetőségeiről és jelentős szerepéről.

A jelen értékelés tárgyát képező munka bevezetése arról tájékoztat, mekkora forrásbázis állt rendelkezésre az összeállítás felvételéhez, s azt statisztikai módszerekkel vizsgálva az is kiderül, milyen megoszlásban foglalkoztak a vizsgált könyvjegyzékekben felsorolt tételek a hadtudomány egyes ágaival. Ez az összegzés három fő témakörben, tetten érhető szándékkal, igen hasznos tudnivalókat közöl a XVI–XVII. század hadtudományának fejlettségéről. Ezek közül legnagyobb fontossággal az erődítéstannal, ostromtechnikával és tüzérségi ismeretekkel foglalkozó munkák bírtak, de a hadtudomány elméleti kérdéseit tárgyaló írások és harmadsorban a hadijogot és szabályzatokat elemző alkotások sem voltak elhanyagolhatóak a kor megítélése szerint. Bár a tanulmány három szerző neve alatt jelent meg, e dióhéjba foglalt élvezetes, szakszerű tájékoztató a korszak hadi diszciplínáinak állásáról, sejthetően, Domokosnak köszönhető.

A számba vett jegyzékekben felsorolt, többnyire sikerrel azonosított hadtudományi munkák értékelése, kikerülve a száraz adatközlés buktatóit, az annotációs módszer legszebb példáját adja. Annál mégis igyekszik többet nyújtani, ugyanis a törzsszöveg mellett, lábjegyzetek képében párhuzamosan futó, igen értékes kiegészítések a leleplezett „triumvir" eddigi tapasztalatainak átadását, elemzéseit rejtik. A kezdetben főként olasz várépítők, nyomdokaikban a németalföldi, német és francia mesterek erődítészeti és ezzel összefüggő ostromtechnikai munkásságának elemzése után a tanulmány a főleg német,

majd francia tüzérségi iskola méltatását adja, majd a szakmunkák körében kitér az elméleti és általános jellegű katonai kérdésekkel foglalkozó opusokra. Eközben magyarázatot kapunk arra is, hogy a hazai magán „szakkönyvtárak" történelemből többnyire ismert fenntartói, az európai tendenciáktól némileg eltérve, a magyar viszonyok figyelembe vételével állították össze gyűjteményeiket. Ez leginkább a korabeli munkák második jelentős csoportját alkotó, a kiképzéssel, harcászattal és fegyverzettel foglalkozó nyomtatványokban érhető tetten.

A harmadik fő csoportot a szerzők kategorizálása szerint a jogi művek és szabályzatok alkotják, amelyek ígéretük szerint további kutatások célpontjai lesznek.

A közlemény második része sorra veszi az említett hadtudományi nyomtatványok legjelentősebb magyarországi tulajdonosait, a munkamegosztás szerint vélhetően Hausner szakterületén kalandozva. Először, a könyvbirtokosok társadalmi–statisztikai vizsgálatának köszönhetően, „történeti–szociológiai" elemzést kapunk – kiemelkedő személyiség közöttük Zrínyi, a fegyverforgató arisztokrácia két fűsarjadzás között hadi műveltségét fejlesztő képviselője. Megismerkedhetünk a feltörekvő polgárság immár inkább passzióvá váló könyvtárgyarapító tevékenységével, amely a korszak végére, a Rákóczi szabadságharc bukását követően vált mérvadóvá. A hadtudomány iránti gyakorlati érdeklődésnek a korszakváltásból adódó csökkenésével, paradox módon, XVIII. század második felében egyenes út vezetett a vonatkozó művek közkinccsé válásához, előbb a szakképző és egyéb intézményi könyvtárak felállításával, később a nyilvános bibliotékák megszületésével.

Lenkefi Ferenc

A PÁPAI VÁR FELSZABADÍTÁSÁNAK NÉGYSZÁZ ÉVES EMLÉKEZETE 1597-1997

A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította Pálffy Géza

Szerkesztette Hermann István

(Pápa, 1997. 188 o.)

Az évfordulókról illik megemlékezni. Így volt ez régen, s miért lenne ez ma másképp. A megemlékezés bevett formája az emlékkönyv. Sokan és sokszor gondolták úgy, hogy erre a célra elegendő a régebbi munkákból összeollózni valamit. Pálffy Géza nem így gondolta.

Maga írja bevezetőjében, hogy nem kívánja szaporítani „azoknak az általános összefoglalásoknak és az elmúlt két évtizedben megjelent tanulmányoknak a sorát, melyek kizárólag nyomtatásban megjelent források alapján próbálták tisztázni, illetve értékelni a [tizenötéves] háború egy-egy kiemelkedőbb eseményét." Kemény szavak. E kötetet olvasva azonban legalábbis elgondolkodtattak. Elgondolkodtattak arról, hogy hány különböző szempontot kell figyelembe venni, és milyen méretű levéltári kutatást kell elvégezni egyetlen, nem is a legjelentősebbek közé tartozó hadi vállalkozás hátterének és eseményeinek tisztázásához.

Pálffy láthatóan nem sajnálta az időt és az energiát a levéltári kutatásra. Tanulmányának legfőbb erénye, hogy minden állítását eredeti forrásokkal tudja alátámasztani.

A bevezető után a szerző elsőként a pápai végvár helyét tisztázza a végvári rendszeren, pontosabban a Bécs védelmében kiemelkedő jelentőségű győri végvidéken belül. Létszámadatokkal igazolja, hogy Pápa, Győr és Veszprém után, a generalátusság harmadik legfontosabb erőssége volt. Ezt követően az 1594. év gyászos eseményeit taglalja. Megállapítja, hogy a vár helyzete Veszprém, Palota, vala-

mint Győr eleste után tarthatatlanná vált, noha ez nem indokolja szégyenteljes feladását. Külön figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy miért úszták meg a büntetést a 1593–94-ben várakat feladó magyar parancsnokok, s miért kellett bűnhődnie a Győr elvesztésében tulajdonképpen vétlen Hardeggnek

A vár eleste után létrejött pápai beglerbégség bemutatása közben a szerző kitér a végek mindennapjaira, a rabtartásra, a portyákra, az adóztatásra is. Külön kiemeli a terület legnagyobb földesurának, Nádasdy Ferencnek a harcokban játszott szerepét.

Ilyetén előzmények után tárgyalja a szerző a vár visszafoglalásának hátterét, körülményeit, eseményeit. Hogy mit érzett fontosabbnak, azt jól mutatja, hogy az előbbi kettőnek kétszer akkora terjedelmet szentelt, mint az utóbbinak.

Alapos elemzését a hadjárat előkészületeinek leírásával kezdi. Kiindulópontja az egyszerre területi, katonai és presztizsveszteséggel járó mezőkeresztesi vereség. Ennek okaira egy becses forrás, Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmesternek az előző, 1596. évi hadjárat tapasztalatairól készített jelentése bemutatásával igyekszik fényt vetni. Megállapítja, hogy az 1597. esztendő fő kérdése az volt, képes-e a hadvezetés megoldani a Geizkofler által felvetett problémákat és új sereget szervezni, amellyel eredményeket lehet elérni a törökkel szemben, valamint tud-e megfelelő stratégiát kidolgozni e sereg számára. Itt tér rá a 1597. év elejének hadi tanácskozásaira, a hadjárat céljai (Buda, Győr?) körüli vitákra. Ezután sorra veszi az arra az évre a török elleni harcra szánt segélyeket és csapatokat, amelyeket főként a Királyi Magyarországról, az örökös tartományokból, a német birodalom kerületeiből, kis részben a spanyol királytól és a pápától vártak. Részletesen vizsgálja, kiket és miért neveztek ki a hadjáratot vezetésére, illetve azt, hogy végül hány katona vett részt a vállalkozásban, milyen volt a fegyverzetük és az ellátásuk. Megállapítja, hogy Pápa várának visszafoglalása Nádasdy javaslatára került napirendre, és azt a különböző érdekcsoportok és vélemények egyfajta kompromisszumaként fogadták el a hadjárat céljául.

Az ostrom eseményeinek bemutatását Pálffy elsősorban a fennmaradt ostromnaplókra, jelentésekre, illetve a harcok alatt készült, hatalmas forrásértékű színes rajzra alapozza. Ezek segítségével számos újabb részletet tud hozzátenni az ostromról meglevő eddigi ismeretekhez. Az ostrom tanulságait elemezve mindenekelőtt kiemeli, hogy a hadjárat a továbbiakban azért fulladt kudarcba, mert a sereg a rossz ellátás, elégtelen egészségügyi körülmények és a fegyelem hiánya miatt szétzüllött. Ismét Geizkoflert említi, aki 1598 elején újabb memorandumban sorolta elő a hiányosságokat. Ennek tükrében arra a következtetésre jut, hogy a császári hadvezetés nem tudott, és nem is tudhatott megbirkózni azokkal a felmerült hadseregszervezési és -ellátási problémákkal, amelyeket csak a harmincéves háború tapasztalatai alapján és az állandó hadseregek kialakulásával egyidejűleg sikerült végül megoldani. Ezzel indokolja, hogy a Habsburg haderő miért nem tudott a logisztika terén akkor még fölényben levő oszmán seregek ellen döntő sikereket elérni.

A téma lezárásaként Pálffy külön fejezetet szentel a pápai vallon zsoldosok 1600. évi lázadásának.

A kötet második részében negyven különböző *kiadatlan* forrásból álló Okmánytár kapott helyet. Ennek első része a vár 1594-es feladásáról, a második a török uralom időszakáról, a harmadik pedig az 1597-es ostromról szól. Az Okmánytárhoz fűzött bevezetőjében a szerző szól a források összegyűjtésének, fordításának, átírásának problémáiról is.

A kötetet számos szövegközi kép, valamint a források és a felhasznált irodalom jegyzéke teszi teljessé.

Az ismertetés végén értékelni szokták a tárgyalt művet: jó, rossz, alapos, felületes, stb. Ez a munka azonban nem szorul jelzőkre, tartalma önmagáért beszél. Remélem, sok hasonlót olvashatunk még a szerzőtől.

Domokos György

MOLNÁR ANDRÁS

BATTHYÁNY LAJOS A REFORMKORBAN

(Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1996. 222 o.)

A múlt század egyik legjelentősebb magyar tudományos vállalkozása a „Magyar Történeti Életrajzok" című sorozat volt, amely tucatnyi, máig is használható biográfiát tartalmaz a magyar történelem jelentős és kevésbé jelentős alakjairól. A sorozat szerzői és szerkesztői – érthető aggodalommal és távolságtartással – viszonylag kevés munkát tettek közzé saját századuk, s főleg saját koruk nagyjairól. Közülük is inkább csak azok szerepeltek e sorozatban, akik politikusi működésük mellett az irodalom, vagy a tudomány területén is nagyot alkottak, mint Kölcsey Ferenc, Jósika Miklós, Eötvös József, Horváth Mihály. A „tisztán" politikusként tényked̋ők közül csak Széchenyinek és a reformkor politikai elit második vonalába sorolható Bezerédj Istvánnak jutott önálló kötet.

Ettől persze még nem mondhatjuk azt, hogy a korszak más nagyjairól nem állnának rendelkezésünkre életrajzok. Kossuth, Széchenyi, Deák biográfiái kisebbfajta könyvtárat töltenek meg, de Teleki Lászlóról, Wesselényi Miklósról, Szalay Lászlóról, Trefort Ágostonról, Andrássy Gyuláról, Batthyány Kázmérről is találhatunk ilyen munkát, Szemere Bertalan, vagy Csány László esetében pedig a biográfia szerepét betöltő tanulmánykötéteket.

A múlt századi nagyok közül Batthyány Lajos, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke életpályájáról hosszú évtizedekig csupán a mártíromsága után külföldön, majd újratemetését követően itthon megjelent, nagyobbrészt egymásból merítő munkák álltak a tudomány rendelkezésére. Csak 1932-ben jelent meg Károlyi Árpád nagy munkája, amely Batthyány felségárulási perét dolgozta fel, s amelynek első kötetében a jeles történész elsőként tekintette át tudományos alapossággal Batthyány miniszterelnöki tényked̋ését, s ezzel összefüggésben 1848 előtti pályáját. Károlyi munkájának folytatására azonban közel három évtizedet kellett várni. Az 1948 utáni korszak nem igazán kedvezett annak, hogy a Kossuthnál mérsékeltebb Batthyány tevékenysége kiegyensúlyozott és tényszerű értékelésben részesüljön. A „nemes gróf", a „magyar Egmont" miniszterelnöki működésének feltárása és feldolgozása Urbán Aladár érdeme. Az 1848 előtti pályakép bemutatása azonban továbbra is hiányzott. A születésének 175. évfordulóján e folyóirat hasábjain megjelent tanulmányok közül Gergely Andrásé foglalkozott Batthyány reformkori pályájával, s értékelései máig is megállják helyüket.

Az összefoglaló, alapkutatásokon épülő reformkori pályaképre azonban mindmáig várnunk kellett, holott Batthyány 1848-as tevékenysége nem érthető meg teljes egészében az előzmények ismerete nélkül. Milyen szellemi és politikai hatások érték a grófot 1848 előtt? Milyen tényezők hatására került a reformellenzék táborába, s lett a főrendi ellenzék szervezője, majd vezetője? Milyen volt a viszonya az ellenzék nagyjaihoz, Széchenyihez, Kossuth-hoz, Deákhoz? Milyen szerepet játszott a reformországgyűléseken és a reformkor egyesületi mozgalmaiban? Mi magyarázza, hogy 1848 márciusában olyan egyértelmű volt: csak ő lehet a felelős magyar kormány vezetője? Programadó személyiség volt, az ellenzék „reprezentatív" vezetője, vagy pártvezér? Olyan kérdések ezek, amelyekre az eddigi irodalom nem, vagy csak részben adott választ.

Molnár András, a Zala Megyei Levéltár fiatal munkatársa ezekre a kérdésekre keresett (és talált) választ most megjelent monográfiájában. Az ízléses kiállítású kötet az utóbbi évek életrajzi irodalmának egyik legjelentősebb darabja. A Szerzőnek meglehetősen nehéz dolga volt. Batthyány után nem maradt jelentős kéziratos hagyaték. Naplót nem vezetett, emlékiratokat írni nem állt módjában, ismert magánleveleinek száma talán a százat sem éri el, ellentétben Kossuth, Széchenyi, Deák, Eötvös, vagy Szemere óriási kéziratos hagyatékával. Közeli barátai – az egy Teleki

Lászlót kivéve – szinte alig voltak. Elvbarátai többsége is inkább tisztelte, mint szerette. Zárkózott, büszke személyisége sem volt alkalmas arra, hogy barátokat szerezzen. Mártírhalála miatt túlélő kortársai is inkább a tisztelet hangján szóltak róla memoárjaikban, s elhallgatták kritikai megjegyzéseiket.

A Szerző kutatott a Magyar Országos Levéltár gyűjteményeiben, a Fejér, Vas és Zala Megyei Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában és a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában, de kapott adatokat a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivból is. Használta az 1839–1840-es és az 1843–1844-es országgyűlés üléseit megörökítő kéziratos tudósításokat. A könyvészeti rövidítések jegyzékét és a jegyzetanyagot áttekintve megállapíthatjuk, hogy az itthon a témáról fellelhető és ismert irodalom minden fontos munkáját használta.

A kötet –a klasszikus értekezések hagyományaihoz híven – historiográfiai bevezető fejezettel kezdődik. Molnár András kiemeli, hogy a nemes grófról született életrajzi munkák szinte alig foglalkoztak reformkori ténykedésével. A múlt századi irodalomból Szemere 1853-ban megjelent jellemrajzát és Horváth Mihálynak a reformkorról szóló munkáját tartja dicséretes kivételnek. A XX. századi szerzők közül elismerően szól Károlyi Árpádról, aki Batthyány pörének feldolgozása során először adott összefoglaló képet a gróf reformkori tevékenységéről, s ahhoz az addig megjelent emlékiratokat és más munkákat is hasznosította. Szintén komoly érdemei vannak Takáts Sándornak, aki a reformkorról szóló köteteiben tucatnyi, azóta elpusztult iratot ismertetett a Polizeihofstelle anyagából. Az újabb irodalomból Gergely András és Varga János évfordulós tanulmányait, illetve Ács Tibornak Batthyány katonáskodásáról, Tilcsik Györgynek és Naszádos Istvánnak pedig gazdálkodásáról és vagyoni helyzetéről szóló tanulmányait tartja kiemelendőnek.

A hat nagyobb részből álló kötet tárgyalásmódja nagyobbrészt kronologikus, de ezen belül a Szerző tematikus fejezetekben mutatja be Batthyány működését. A legnagyobb időhatárt felölelő, „A felkészülés évei (1807–1839)" című részben az ősök hagyományáról olvashatunk, tehát arról a családi örökségről, amely kétségkívül befolyásolta Batthyány Lajost a politikussá válásban. Kiemelendőnek tartja, hogy az ország utolsó „nemzeti nádora" a Batthyány–családból származott, s „az a benyomásunk alakult ki, hogy a mártírhalált halt gróf küldetéstudata talán éppen itt gyökerezik, és a lelke mélyén mindig is a nádor–őshöz hasonló közjogi méltóság várományosának tarthatta magát"; noha az ő őseit „csak a nádor unokatestvérei között találhatjuk meg". A következő fejezet a „Perben az örökségért" címet viseli. Itt olvashatunk Batthyány neveltetéséről, katonai szolgálatáról, s az örökségéért anyjával folytatott peréről. Megállapítja, hogy Batthyánynak a katonai szolgálatból való távozását is birtokai egyre siralmasabb állapota indokolta. „A birtokok korszerűsítése" című fejezetből e birtokok elhelyezkedéséről, összetételéről és jövedelmezőségéről kapunk képet. Batthyány nem csak politikai elveit tekintve tartozott a „haladók" közé. Birtokain istállózó állattartást folytatott, az állatállományt külföldi fajtákkal frissítette. 118 holdat ültetett be a selyemhernyó-tenyésztéshez szükséges eperfával, s 450 holdon termesztett cukorrépát, amelyet saját, péterfai cukorgyárában dolgozott fel. Jellemző, hogy Batthyány egyetlen jelentősebb publikációját is erről a cukorgyárról írta. Az „Önművelés és családi élet" című fejezet Batthyány műveltségéről, külföldi utazásairól, házasságáról és családjáról olvashatunk. Végül „A politizálás kezdetei" című fejezet cáfolja azt a korábbi irodalomban többször ismétlődő állítást, hogy Batthyány politikai pályája a lengyel felkelők ügyében az uralkodóhoz küldött megyei küldöttségben kezdődött volna. Ugyanígy megállapítja, hogy a gróf nem a megyei közgyűléseken szerezte politikai jártasságát: 1831 áprilisa és 1839 júniusa között mindössze három alkalommal jelent meg Vas megye közgyűlésein. Nem tudunk arról sem, hogy különösebben szoros viszonyba került volna Széchenyivel, s nincs adat arról sem, hogy 1834–1836-os pozsonyi tartózkodásai során részt vett volna az országgyűlés ülésein. Az egyetlen értékelhető adat Horváth Mihálytól származik, aki szerint Batthyány – Wesselényihez hasonlóan – a főrendi ellenzék párttá szervezését tűzte ki célul. Retrospektív titkosrendőri jelentések szerint pedig már a következő, 1839–1840. évi országgyűlés előtt tudatosan készült az ellenzéki szerepre.

A második rész az 1839–1840. évi országgyűlésen tevékenykedő Batthyányt mutatja be. Az első fejezet a főrendi ellenzék megszervezése érdekében kifejtett tevékenységét és a Széchenyivel a főrendi ellenzék vezérletéért folytatott versengését tárgyalja. A politikai programnyilatkozatát ismertető fejezet megállapítja, hogy Batthyány csupán az országgyűlés költségvetési jogának követelésében haladt túl az alsótáblai reformellenzék által követelt reformok körén, „de azáltal, hogy e módszereket és reformelképzeléseket a főnemesség szélesebb rétegével próbálta elfogadtatni, tulajdonképpen újabb erőt, szilárdabb vagyoni bázist adott a kormánnyal szemben korábban ugyancsak ingatag anyagi lábakon álló köznemesi ellenzéki mozgalomnak". A „Felszólalások a felsőtáblán" című fejezet summázza a gróf álláspontját a megyék függetlensége, a vegyes házasságok és a botbüntetés eltörlése kapcsán. Megállapítja, hogy Batthyány – híven az ellenzék taktikájához – a legmellékesebbnek látszó kérdésekhez történő hozzászólásaiban is általános érvényű alkotmányos elveket fogalmazott meg. Így például felvetette a kormányszéki tisztviselők személyes felelősségének kérdését is. Külön fejezet mutatja be küzdelmét a főrendi napló létrehozásáért, s a szintén külön fejezet tárgyalja a szólásszabadságot ért sérelmek kapcsán elhangzott hozzászólásait. Batthyány tevékenységét összegezve a szerző megállapítja, hogy az általa vezetett főrendi ellenzék ugyan rendre alul maradt a szavazások során, de a kormányzattal kapcsolatos kritikájuknak pusztán azáltal is nagy jelentősége volt, „hogy az ismert liberális elvek a legbefolyásosabb arisztokraták szájából hangzottak el".

A harmadik rész a „Széchenyi és Kossuth között" címet viseli, s az 1840–1843 közötti évek történetét tárgyalja. „Széchenyi oldalán?" – kérdezi az első fejezet címe. A címadást indokolja, hogy a Pesti Hirlap megjelenése után Batthyány többször is bírálta Kossuthot, akiről az volt a véleménye, hogy „megvásárolt ember", aki „a demokrácia sátánját az arisztokrácia nyakára akarja hajtani, mert a kormányzat mindig könnyebben tud elbánni a demokráciával, mint egy képzett és gazdag arisztokráciával". A megnyilatkozás mögött ott van az arisztokrácia vezető szerepét hatásosan kétségbe vonó Kossuthtal szembeni ellenérzés, de az érdekegyesítő politika iránti felelősségérzet is. Bár kereste a kapcsolatot Széchenyivel, Széchenyinek nem sikerült őt megnyernie egy – Kossuth ellenében tervezett – középpárt megalakításához. Molnár András cáfolja Varga János azon feltételezését, hogy Batthyány és köre Pesti Hirlappal kapcsolatos nézeteit Kuthy Lajos röpirata, a „Polgári szózat Kelet népéhez" foglalná összse. Batthyány látszólagos visszavonulását a közélettől azzal magyarázza, hogy a gróf „nem érezte magát sem a vármegyék üléstermében, sem pedig a hírlapok és röpiratok világában". Korábbi vezető szerepét az egyesületi mozgalomban való erőteljesebb részvétellel szerezhette vissza. Az első ilyen tétova kísérlet a főrendi napló ügyével szorosan összefüggő, gyorsírást pártoló egyesület alapítása volt. Az igazi „áttörést" az Iparegyesület megalakítása és elnökké választatása jelentette. Az Iparegyesületben való részvétel elsősorban reprezentatív szerepet jelentett, de nem csupán azt. Az Iparegyesületnek szüksége volt Batthyány kapcsolataira és tekintélyére, ő pedig ilyen módon, egy nem politikai egyesület vezetőjeként, megszerezhette az ellenzék jelentős részének támogatását.

A 4. rész az 1843–44-es országgyűlésen történtekről ad áttekintést. Az első fejezet a főrendi ellenzék újjászervezését mutatja be, melyben Batthyány vezető szerepe ekkor már vitathatatlan volt, s ehhez megfelelő aktivitás is kapcsolódott: több mint 200 hosszabb-rövidebb beszédét és hozzászólását regisztrálta a főrendi napló. Az ő háza volt leggyakrabban a főrendi és az alsótáblai ellenzék tanácskozásainak színhelye. A Batthyány tevékenységét általában bemutató fejezetet az egyes fontosabb kérdésekben kifejtett álláspontját ismertető fejezetek követik. Határozottan tiltakozott a cenzúra ellen a túrmezei magyarbarát nemeseket ért sérelem kapcsán. A nyelvtörvény vitájában az ellenzék nagy részénél mérsékeltebb álláspontot foglalt el; a reverzálisok és az áttérések kérdésében viszont osztotta az alsótáblai ellenzék véleményét. Külön fejezet foglalkozik a börtönügyi javaslatok, illetve a szabad királyi városok reformja kapcsán kifejtett nézeteivel. A közteherviselés bevezetése terén Széchenyi „kétgarasos" tervét támogatta, s ellentétben az alsótábla merev álláspontjával, fontosabbnak

tartotta a közteherviselés elvének megszavazását, mint a főrendi tábla javaslattételi joga tekintetében kialakult presztizsvitát. A vasutakról szóló vitában ő is a vukovár–fiumei vasútvonal építését támogatta. Az utolsó fejezet „A kormány kritikája" címet viseli. Itt olvashatjuk Batthyány azon megnyilatkozásait, amelyek a monarchia két felének eltérő kormányrendszeréből fakadó tanulságokat elemzik: ti. hogy amíg az örökös tartományokban abszolutisztikus kormányzati rendszer uralkodik, addig Magyarország sem várhat sok jót a birodalom uraitól.

Az ötödik rész „Az ellenzék párttá szervezése" címmel az 1844–1847 közötti évek történetét tárgyalja. Az első fejezet –kapcsolódva a 3. rész utolsó fejezetéhez – Batthyánynak a társadalmi egyesületek (Iparegyesület, Jégverés ellen kölcsönösen biztosító magyar egyesület, Magyar Kereskedelmi Társaság, Pesti Cukorfinomító Gyár–egyesület, Gyáralapító Társaság, Országos Védegylet) élén kifejtett tevékenységét mutatja be. Külön fejezet foglalkozik az ellenzék párttá szervezésének előzményeivel, az adminisztrátori rendszerrel, a közös ellenzéki program megalkotásával. Az utolsó fejezet az 1847-es követválasztásokat, s Batthyánynak Kossuth megválasztásában játszott szerepét ismerteti. A Szerző szerint Batthyány és Kossuth kapcsolata ebben az időben nem annyira barátság volt, mint inkább politikai érdekszövetség: „összefűzte őket Apponyi–ellenességük és a kormány megbuktatásának szándéka". Batthyány komoly anyagi áldozatokat vállalt Kossuth megválasztatása érdekében, bár arra is vannak – nem egészen egyértelmű – adatok, hogy Kossuthot veszélytelenebbnek tartotta Pozsonyban, mint ha Pesten marad.

A hatodik rész az 1847–1848. évi országgyűlésen történteket ismerteti. Az első fejezet a nádorválasztás és a válaszfelirati vita eseményeit mutatja be. Batthyány nem értett egyet István főherceg közakarattal, a királyi jelölést tartalmazó boríték felbontása nélkül történő nádorrá választásával, s célja egy hazai főúr nádorrá választatása volt. A második fejezet a főrendi tábla felirati vitájával foglalkozik. A tét az volt, hogy a Kossuth által fogalmazott, a királynak köszönetnyilvánítást indítványozó, de a sérelmekre utaló felirati javaslat átmegy-e a főrendi táblán. Batthyány remekül megszervezte a főrendi ellenzék tagjainak felszólalásait, s igénybe vette a hallgatóság, a jurátusok „segítségét" is. Hosszú beszédben bírálta a birodalmi kormányzat abszolutisztikus kül- és belpolitikáját, s kijelentette, hogy hosszú időn át nem létezhet egyazon birodalom két felében két, egymással szögesen ellentétes kormányzati rendszer. A főrendi táblán nem ment át Kossuth javaslata, de a megszokott válaszfelirati huzavonát Kossuth újabb javaslata, ti. hogy a válaszfelirat küldése helyett kezdjenek hozzá a kérdések részletes tárgyalásának, megakadályozta. A második alfejezet az ellenzék megosztására tett 1848 január–februári kísérlet történetét foglalja össze, de a Szerző itt szól az ebben az időszakban folytatott főrendi táblai vitákról is. Külön kiemeli Batthyány radikális örökváltsági javaslatát, amely nem teljes, hanem méltányos, részleges kármentesítést indítványozott. Szintén fontos tény, hogy Batthyány a magyar nyelv és nemzetiség ügyében felküldött törvényjavaslat vitájában javasolta, egyenesen ki kell mondani, hogy a horvátok belügyeikben a latin mellett a horvát nyelvet is használhatják. Az utolsó fejezet „A márciusi fordulat" címmel a párizsi forradalom hírének megérkezte és a feliratot Bécsbe vivő küldöttség indulása közötti két hét történetét tárgyalja.

A kötetet önálló részként az összegezés zárja. Molnár megállapítja: „Batthyány nem volt teoretikus, elmélyült, töprengő gondolkodó, nem gyarapította jelentős elvekkel a liberális ellenzék célkitűzéseit. (...) Ő nem elvi irányítója, hanem gyakorlati vezetője volt az egységesülő ellenzéknek; született pártvezér". Ezzel magyarázható, hogy 1848 márciusában olyan egyértelmű volt: ő, és csakis ő lehet az uralomra kerülő magyar ellenzék miniszterelnökjelöltje. 1848-as tevékenysége a bizonyíték arra, hogy Batthyány nem csupán az oppozíció nagyja volt, hanem a kormányzati munkáé is.

Molnár András könyve az utóbbi évek reformkorral foglalkozó történetírásának egyik legfontosabb alkotása. A Szerző egy fontos személyiség életpályájáról, eszmei fejlődéséről és politikusi tevékenységéről tudott újat és meggyőzőt mondani. A „Bevezetés"-ben azt írja, reméli, hogy eredményei „hasznosíthatók lesznek egy majdani életrajzi mo-

nográfia megírásakor is". E szerénységet túlzottnak érzem: ezzel a munkával elkészült a majdan megírandó monográfia első fele.

A kötettel kapcsolatban kiemelendő még az ízléses külső megjelenés. Manapság, amikor annyi kimondottan csúnya könyv jelenik meg, jóleső érzés kézbe venni egy ilyen szép kötetet. Külön köszönet illeti a Zala Megyei Levéltárat a munka megjelentetéséért, s a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakmai Kollégiumát a megjelentetés támogatásáért.

Hermann Róbert

MÁRIÁSSY JÁNOS

A PÉTERVÁSÁRAI CSATA 1849. FEBRUÁR 24.

Első közlésben közreadja és a bevezetőt írta Sugár István

A füzetet gondozta és az utószót írta Czenthe Huba

Az előszót írta Eged János

(Péterkei füzetek 1. Pétervására, 1996. 20 o.)

Az 1848–49-es szabadságharc történeti irodalma jó néhány olyan emlékiratot tart számon, amelyek a múlt század végén, vagy e század közepén felbukkantak, hogy aztán újra eltűnjenek. Közéjük tartozik Máriássy János (1822–1905) honvéd ezredesnek, előbb a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség, majd az abból alakuló aradi ostromsereg parancsnokának, később az I. hadtest hadosztályparancsnokának a század végén, 1900-ban befejezett memoárja. Máriássy már az 1867-ben a Hon hasábjain a debreceni ütközetről, illetve Görgei azzal kapcsolatos felelősségéről folytatott vitában megszólalt, de emlékiratai kidolgozásához felhasználta a század végéig megjelent munkákat, így Dembiński emlékiratainak Alfons F. Danzer által közzétett (átírt) változatát, Görgei Artúr és Görgey István emlékiratait és Ferdinand Strobl von Ravelsbergnek a magyar feldunai hadseregről Anatole Wacquant álnéven közzétett összefoglalóját is. A sok „segédkönyv" ellenére Máriássy munkája egyike a korszak legérdekesebb és legfontosabb memoárjainak, amely életteli leírást ad az 1848 nyári délvidéki, őszi aradi, az 1849 téli felvidéki harcokról, majd Buda ostromáról és a főserég nyári hadjáratáról. A kézirat egy–két, általában átírt részlete már 1893-ban, majd 1905-ben megjelent. Máriássy, aki 1873-tól immár vezérőrnagyi rangban szolgált a Magyar Királyi Honvédségben, Görgei legkérlelhetetlenebb vádlói közé tartozott, s emlékiratait betekintésre és használatra a századforduló legharciasabb függetlenségi párti „történészeinek", Hentaller Lajosnak, Farkas Emődnek és Kacziány Gézának is átengedte. Kacziány egyenesen úgy vélekedett, hogy a munka Görgei „teljes elítélését is tartalmazza", s sürgette mielőbbi megjelentetését.

A munka ezt követően évtizedekig a család birtokában volt, s valamikor 1945 után került az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárába. Ott fedezte fel Sugár István, a neves egri helytörténész, és sajtó alá rendezés után benyújtotta a Zrínyi Kiadónak. A kiadó azonban az ismert könyvpiaci jelenségek után elállt a kiadástól; a szövegből azóta csak egyetlen fejezet jelent meg, a Katona Tamás által Buda 1849-es visszavételéről közzétett kötetben az ostromra vonatkozó rész. A kézirat többszöri lektorálás után azóta ismét visszakerült a Zrínyi Kiadóhoz, mely – mint a magyar hadtörténelmi irodalom kiadásának egyik letéteményese – a szakácskönyvek és verseskötetek mellett – reményeink szerint

előbb–utóbb módot talál a megjelentetésére, legalább a szabadságharc 150. évfordulóján. Addig marad a „mazsolázás", azaz a kötet egyes fejezeteinek megjelentetése.

Pétervására önkormányzata egy új, helytörténeti–honismereti kiadványsorozat első darabjaként Máriássy emlékiratának az 1849. február 24-i pétervásárai ütközetre vonatkozó részét tette közzé. Az összecsapás jórészt csak a szakemberek előtt ismert. Kassa felszabadítása, a Görgei vezette VII. és a Klapka vezette I. hadtest egyesülése után Franz Schlik altábornagy III. cs. kir. hadteste nyugat felé vonult vissza. Először február 12-én Szénnél, majd 14-én Tornaljánál ütöttek rajta a magyar erők, mire Rimaszombatba vonult vissza. Február 21-én onnan indult Sajószentpéter felé, mivel azonban ott magyar erőket észlelt, Rimaszécsre, majd onnan Pétervására vonult vissza. Az I. hadtest Dessewffy Arisztid, illetve Máriássy János vezette hadosztályai rajtaüthettek volna az elszigetelt helyzetben lévő Schlik-hadtesten. Klapka meg is tette az előkészületeket, majd mindezt kötelességszerűen jelentette Dembiński altábornagynak, a fővezérnek, aki nyomban lefújta a támadást, mert attól tartott, hogy Schlik megveretése esetén a cs. kir. fővezér, Windisch-Grätz tábornagy sem mer kimozdulni Pestről, s akkor ő nem tud vereséget mérni reá. A visszarendelő parancsot azonban csak Dessewffy kapta meg, Máriássy nem, így egyedül ő támadott.

Máriássy leírásából kiderül, hogy a támadásban a közel 6 000 főt számláló hadosztálynak csak hat gyalog- és egy huszárszázada, valamint egy háromfontos félütege vett részt. (Más forrásból úgy tudjuk, hogy a gyalogságot a 47. honvédzászlóalj hat százada és egy század tiroli lövész alkotta). Máriássy reggel hatig várt, hogy a Klapka vezette Dessewffy–hadosztály Bakta felől megindítsa támadását, de mert hiába várakozott, maga indított támadást. A kis erőkkel és csupán egy oldalról végrehajtott támadás így is komoly zavart okozott a Schlik–hadtest soraiban és Máriássy leírása jól kiegészíti azt, amit a Schlik–hadtest krónikásának, Franz Koczicska főhadnagynak a munkájából tudunk. A zavart kihasználandó, Máriássy rohamra küldte az 1. (Császár) huszárezred Wepler Ágoston vezette századát, de az – mint annyiszor 1848–49-ben – az első ellenséges puskatűzre visszafordult. Máriássy látta, hogy Schlik a település egyik utcájában gyülekezteti csapatait, s mivel nem volt kedve reménytelen harcba bocsátkozni, elrendelte a visszavonulást. Már a visszavonulás során értesült Dembiński visszarendelő parancsáról, s az – mint írja – felforralta mérgét mind a fővezér, mind Klapka ellen. Dembiński ellen azért, mert „ellenezte azt, hogy egy elszigetelt és könnyelmű ellenséges csapat megtámadtassék és tönkretétessék, mielőtt az főseregével egyesülhetett"; Klapka ellen pedig azért, mert „dacára annak, hogy meg volt győződve arról, hogy eljárása a hazára nézve előnyös volt, és dacára annak, hogy egy közös támadásra intézkedéseit már megtette, és hogy azokat megmásítani már késő volt, mégis gyenge volt Dembinskinek ezen ész nélküli rendeletét figyelembe venni". Klapka ezzel bizonyságát adta annak, hogy kiváló hazafiúsága és katonai műveltsége ellenére „azon rendíthetetlen erős akarat és állhatatosság, mely tulajdonságok egy vezérnél oly nagyon szükségesek, nála, fájdalom, hiányoztak". A rajtaütés eredménye Máriássy szerint negyven fogoly és húsz ellenséges halott volt. Ez már csak azért is hihetőnek tűnik, mert Kocziczka feltűnően hallgat a cs. kir. csapatok veszteségeiről.

A kis füzetkét Eged Jánosnak, a Pro Kultúra Pétervására alapítvány elnökének köszöntő sorai nyitják. Ezt követi Sugár István bevezetője, amelyből megtudhatjuk, hogy a szabadságharc három Heves megyei csatája közül csak a kápolnai és a hatvani ismert a nagyközönség előtt. Nem kívánunk kötözködni, de a pétervásárai rajtaütés éppúgy nem mondható csatának, mint a hatvani ütközet, ellenben a Heves megyei helyszínű összeütközések közé kell sorolnunk a január 21-i és március 5-i két szolnoki ütközetet (tekintettel arra, hogy a megyét akkor Heves és Külső-Szolnok megyének hívták), a február 28-i mezőkövesdi lovassági ütközetet, a március 1-i egerfarmosi ütközetet, valamint az április 2-ain kívül az április 5-i hatvani lovas viadalt is. Téves továbbá a bevezetés azon állítása, hogy Máriássy 1849 februárjában a Görgei vezette VII. hadtest hadosztályparancsnoka lett volna; Máriássy soha nem szolgált a VII. hadtestben. A tévedés bekerült az 1. számú jegyzetbe is.

A kiegészítő jegyzetekben nem ez az egyetlen pontatlanság. A Klapka által átvett hadtestnek 1849 januárjában még – akárcsak

a többi hadtestnek – nem volt száma, a későbbiekben viszont az I., és nem a II. sorszámot kapta.

A Czenthe Huba által írott utószó rövid pályaképet ad Máriássyról és ismerteti a pétervásárai rajtaütés körülményeit. Az utószó sem mentes a hibáktól. Máriássy 1848. augusztus 27-től nem „a tiszántúli nemzetőrség egy hadosztályának parancsnoka", hanem a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnoka volt. (A nemzetőr hadosztály nem létező kategória, olyan, mint például a huszárüteg). Nem tudunk arról, hogy az Arad alatt álló Máriássy októberben megverte volna „az Erdélybe nyomuló császáriak egyik alakulatát". Az utószó szerint Máriássy emlékirata, „melyet valószínűen a fogságban elkezdett írni, elveszett", s bár „élő hadtörténé-szeink" (a halottak nem?) kétségbe vonták létezését, Sugár István mégis megtalálta azt. Máriássy valóban írt a börtönben emlékiratot, az azonban csak az 1849. július 11 – augusztus 11. közötti eseményeket tartalmazza, s német nyelvű lévén, nem azonos a századvégen írt magyar szöveggel. 1848. december 28-án Schlik elől nem Klapka, hanem Mészáros vonult vissza Miskolcra, s január 22-én Tarcalnál nem Schlik verte meg Klapkát, hanem Klapka verte vissza a cs. kir. támadást. Mivel az utószó, s az egész apparátus nagyobbrészt Borus József Dembiński fővezérségéről írott kötetén, annak a szerkesztők által jól-rosszul értelmezett adatain alapul, sőt időnként szövegszerűen megegyezik azzal, talán illendő lett volna e monográfia címét feltüntetni a kiadványban.

Hermann Róbert

KATRIN BOECKH

VON DEN BALKANKRIEGEN ZUM ERSTEN WELTKRIEG

Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan

(R. Oldenbourg Verlag, München, 1996. 418 o.)

A müncheni Délkelet–Európa Intézet „Südosteuropäische Arbeiten" című sorozatában a 97. szám alatt kiváló és igényes munka jelent meg egy fiatal német történész tollából.

Katrin Boeckh témaválasztása már önmagában figyelemre méltó. A hiánypótló mű a Balkán–félsziget XX. századi történetének egyik fordulópontját képező, 1912–13 folyamán lezajlott és Európa ezen régiójának arculatát gyökeresen megváltoztató első és második Balkán–háború következtében kialakult politikai, hatalmi, gazdasági, nemzetiségi viszonyok elemzését végzi el. Lényegében az első világháborút közvetlenül megelőző egy esztendő (1913–1914) balkáni történéseinek hiteles és részletes feldolgozását tartalmazza. Megközelítésmódja eltér az olvasó által eddig megszokott történeti művekétől, hiszen alapvetően nem hadtörténeti munkáról van szó. A szerző a félsziget múltját kutatók által kevésbé vizsgált témákra helyezi a hangsúlyt. Vizsgálódásai középpontjába az embert állítja. A kötet szomorú aktualitása, hogy a Boeckh vizsgálta nemzetiségi, kisebbségi problémák mindmáig jelen vannak a Balkán–félszigeten, amit sajnos a több éven át zajló véres délszláv polgárháború is emlékezetessé tett a jövő nemzedékek számára.

A műben a mesterien megírt és a szakembernek is sokat mondó tartalom párosul a rendelkezésre álló délkelet- és nyugat-európai forrásanyag, levéltári anyag, a napilapok és az irodalom szakszerű felhasználásával, igényes feldolgozásával. A kötetet néhány térképvázlat is szemléletesebbé teszi.

A szerző a következő fontos témakörök köré csoportosítja mondanivalóját: a bel- és külpolitika az egyes balkáni államokban a Balkán–háborúk végeztével, azok tapasztalatainak belpolitikai vitákban történt feldolgozása, a két háború kihatásai, azaz a törökökkel szembeni harcból győztesként kikerült ország-

gok birkózása a hadisikerekkel, az elfoglalt területek bekebelezésére, illetve az ott élők megbékéltetésére, a helyzet konszolidálására tett állami intézkedések, a hadiáldozatok és menekültek ellátása, az egyes államok gazdasági újrarendezése, az új népközösségek fennhatósága alá került területeken élő kisebbségek helyzete, a két balkáni háború után létrejött kis államok egymáshoz és a nagyhatalmakhoz való viszonya, a megoldásra váró fontos egyházpolitikai problémák, a katonaság– mint a politikai változások fontos tényezője – hatalmának általános növekedése.

Az első nagy fejezet röviden a XIX. században a Balkánon élt nemzetiségek függetlenségi harcát mutatja be.

A második rész az első és második Balkán–háború történéseit vázolja fel, azok politikai és katonai vetületeit elemzi néhány oldalnyi terjedelemben. Nagy hangsúlyt helyez a szerző a két háborút lezáró békekötések rendelkezéseinek ismertetésére.

A harmadik nagy témaegység a második balkáni háború utáni szerb–görög, szerb–montenegrói, bolgár és albán határok megállapításával, a meghúzásuk során felmerült rendkívüli nehézségekkel foglalkozik

A negyedik fejezet az egykori Balkán–szövetségbe tömörült államok (Bulgária, Görögország, Montenegro és Szerbia) Balkán–háborúk utáni helyzetével foglakozik, nevezetesen az általuk folytatott bel- és külpolitikával, az általános háborús következményekkel. A Törökországtól és az egymástól elhó-dított területek betagolását a szerző mindegyik ország esetében külön kiemeli, ismerteti az ott létrejött új területi beosztást. Elemzi az államok gazdaságában, kereskedelmében, infrastruktúrájában, mezőgazdaságában végbement fejlődést. Kitér a katonai intézkedésekre, a hadseregfejlesztési elképzelésekre, a visszás nemzetiségi politikára, legkiváltképp az immár különböző országokban élő muzulmán lakossággal való bánásmódra. A második fegyveres konfliktusban vesztes Bulgária esetében mozgató rugóként a bukaresti béke (1913. május 30.) revíziójára törekvést emeli ki.

A mű ötödik részében az 1912–14 között végbement lakossági mozgásokról tudhatunk meg többet, nevezetesen Görögország esetében a muszlimok és a szlávok ki-, illetve a görögök bevándorlásáról, a török menekültek Macedóniából Törökországba történt kitelepítéséről, a bolgár–török és a görög–török lakosságcserére vonatkozó egyezmények végrehajtásáról.

A hatodik témakör a Balkán–háborúk után létrejött külpolitikai koalíciókat tárgyalja: a román–szerb–görög szövetségi törekvésekről, a bolgár–török közeledésről, az égeitengeri szigetek hovatartozása miatt érlelődő görög–török konfliktusról esik benne szó.

A könyv hetedik része a már korábban felvetett problémák egyházpolitikai aspektusait vizsgálja.

A nyolcadik nagy fejezet az etnikai kérdéseket feszegeti. Ezen belül a következő fontosnak vélt problémákat elemzi: a makedón kérdés fejlődése, a Balkán–félsziget kis népeinek (a romunok – román néptörzs – és zsidók) története 1912–14 között.

A kilencedik fejezet a hadijelentésekkel és a balkáni borzalmak feldolgozásával foglalkozik, azon belül a háborús ellenfelek írásaival, illetve kívülálló külföldiek műveivel, továbbá a harcok során elkövetett bűnesetek, túlkapások, kegyetlenkedések kivizsgálására 1913 augusztusában létrehozott nemzetközi Carnegie–bizottság tevékenységével.

A könyv legvégén található összefoglalóban a tanulságokat vonja le a szerző.

A számtalan új ismeretet közvetítő kötet nem hiányozhat a Balkán történetével foglalkozó szakemberek könyvtárából, de hasznos ismeretek forrása lehet az érdeklődő olvasók számára is.

Balla Tibor

SCOTT HUGHES MYERLY

BRITISH MILITARY SPECTACLE

From the Napoleonic Wars Through the Crimea

(Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, 1996. 293 o.)

A recenzens végre jóleső érzéssel jelentheti ki: az angol történetírás is tud maradandót és egyben látványosat alkotni. A nemrég megjelent, díszes kiállítású mű remélhetőleg egy sorozat indító kötete lesz, amely a későbbi korok angol had- és viselettörténetét dolgozza fel egészen napjainkig.

Myerly kultúr és hadtörténész, kiváló szakember. A kötet népszerűsítő jelleggel készült, de a XIX. század első felének Angliája iránt behatóan érdeklődő történészeknek is figyelmébe ajánlhatom. A mű alapvetően viselettörténet, amely azonban csak a mondanivaló hátteréül szolgál: a szerző a korabeli Britannia és Európa hadtörténetének mélyebb összefüggéseire, kölcsönhatásaira is rávilágít, mondandóját társadalomtörténettel ötvözi. Végső soron a hadsereg és a társadalom viszonyát tárja elénk, emberközelből láttatja a brit hadseregben uralkodó viszonyokat.

A kötet forgatását az 1820 és1850 közötti évekből származó, viseletet ábrázoló színes képek, metszetek, illetve karikatúrák teszik élvezetessé.

A kiadvány nagy erénye, hogy az angol író rendkívül sok naplórészletet, visszaemlékezést használ közlendője színesítésére. Az ismertetés írója bizonyos részeknél úgy érezte, mintha „A könnyűlovasság támadása" című film képei elevenednének meg.

A bibliográfiában lenyűgöző mennyiségű levéltári és könyvtári anyagra lehetünk figyelmesek, amiből kitűnik, hogy a szerző alapos és mélyreható kutatásokat végzett, de ezt támasztja alá az a tény is, hogy közel 90 oldalnyi jegyzet egészíti ki a főszövegben elmondottakat.

A kötet bemutatja, milyen fontos a háborúban a ruházat, mire szolgál békeidőben a katonai látványosság. Ismerteti a különféle egyenruhákat, szól a parádékról, művészetekről, dalokról, katonazenekarokról, egyszóval az angol hadsereg életének legkülönbözőbb részleteiről.

A bevezetésben a szerző a hadseregbeli életet mutatja be. Részletesen ecseteli a tisztek és a legénység szolgálati körülményeit, ellátásukat, a katonák kiképzését, alkalmazkodásukat a haderőbeli követelményekhez. Jellemzi az állam és a hadsereg viszonyát, a ruházat értékét a hadseregben (tudvalevőleg az egyes ezredek fényes tiszti uniformisai igen sokba kerültek), mindezeknek a polgári szférára gyakorolt hatását.

Az első fejezet részletes leírást ad az angol hadsereg egyenruháiról, az ott rendszeresített oldalfegyverekről, az egyes ruhadarabok változásairól. A gyalogság és a műszakiak kabátja hagyományosan skarlátvörös, a lovasságé skarlátszín, vagy sötétkék, a tüzéreké sötétkék, a lövészeké sötétzöld volt. Ezen kívül minden ezredet megkülönböztettek még különböző színű parolival, kézelővel, hajtókával, gallérral. A paroliknál a 8–10 árnyalatban létező sárga és zöld dominált.

Elemzi a katonai vezetők katonákkal, lovakkal szemben támasztott követelményeit, a külsőségekben a látványosságra való törekvést (pl. a lovakat a parádékra rendszeresen befestették, hogy egyformák legyenek), békeidőben általában a rekruták is egyforma magasak voltak; a lovasok súlyát is figyelembe vették; a gyalogságnál a parancsnokok a magas, jó kiállású embereket léptették elő szívesen, míg az elit alakulatnak számító huszárságnál nem lehetett a katona magas ember.

A második fejezet a civil és a katonai viselet egymásra hatását vizsgálja az 1790-es évektől. Részletezi, milyen befolyást gyakoroltak a haderő öltözködésére az uralkodócsalád tagjai, egyes angol koronahercegek. Néhány európai nagyhatalom (a német fejedelemségek, Ausztria, Franciaország stb.) uralkodóinak, katonai vezetőinek meghatáro-

zó szerepét is elemzi a hatásukra kialakult ruhaváltozatokban. Érdekes például, hogy sokszor a tábornokok, főtisztek feleségei is befolyást gyakoroltak egy új katonai öltözködési stílus kiválasztására, létrejöttére.

A harmadik nagy témaegység a toborzásról, az újoncok ezzel kapcsolatos érzéseiről, valamint előmeneteléről szól. Megtudhatjuk, hogy a fiatalemberek a hadseregbe belépve milyen szociális körülmények közé kerültek. Számukra az egyenruha viselése volt a fő szenzáció: az uniformis az egyszerű embereket – érzésük szerint – magasabb társadalmi státuszba helyezte.

A negyedik fejezet témája a hadseregben uralkodó fegyelem, illetve a különféle fegyelmezési módok alkalmazása. Kitér arra, hogy sok ember esetében az italozás volt az egyetlen mentsvár a túlzott fegyelem ellen. Az angol hadseregben a drill és az egyenruha tökéletessége, kifogástalansága esztétikai ideálnak számított. A hadseregben bevett szokás volt, hogy a tisztek büntetésként verték beosztottjaikat; a fegyelmezés gyakorlati megvalósítását is érzékletesen ecseteli. Leírja, milyen viseletet hordtak a katonák trópusi viszonyok között.

Az ötödik nagy témakör a brit hadseregben jellemző hangulatról, szellemről szól, többek között az egyes alakulatok (pl. a könnyű- és a nehézgyalogság) között a fényesebb, díszesebb ruházat tekintetében kialakult egészséges rivalizálásról. Felsorolja a fegyveres erőben előforduló különféle kitüntetéseket, zászlókat, amelyek emelték a harci szellemet a csatákban, és jól mutattak a ceremóniákon.

A hatodik fejezet a hadjáratokat, a fegyveres küzdelmeket tárgyalja. Betekintést nyerhetünk a ruházat és felszerelés terén a mozgósításkor végrehajtott intézkedésekbe. A szerző leírja az Indiában és a más gyarmatokon szolgáltak uniformisának változását. Az egyenruhának, legfőbb funkciójaként, segítenie kellett a katona azonosítását az ütközet alatt, ez azonban harctéri körülmények között nem mindig működött. A tisztek díszes, gazdagon aranyozott ruházata pedig jó célpontot mutatott a harctéren.

A hetedik fejezetből képet kapunk az angol hadsereg alakulatainak rendfenntartó erőként történt bevetéséről polgári zavargások esetén. Így például a gyári munkásság által kirobbantott luddita felkelés idején 1812-ben, a dél-walesi felkelés letörésében 1839-ben, azonkívül a chartista munkásmozgalmak megfékezésében. (Érdekes, hogy a brit szigeteken a XIX. század első felében általában mintegy 45 000 katona állomásozott, ebből 30 000 Írországban). A hadi gépezet elsődleges szimbóluma az egyenruha volt, a katonák színes, fényes uniformisa az elkülönülést, ha úgy tetszik az elrettentést szolgálta: nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az angol polgárok – különösen Londonban – nem szerették a hadsereget.

A nyolcadik témakör a zenés, sok csillogó külsőséggel járó, fényes parádékat, felvonulásokat, imitált ütközeteket festi le, amelyek ezreknek jelentettek nyilvános, ingyen szórakozást, s amelyek egyben lelkesítőleg is hatottak az emberekre. A színházi előadások, a katonai zenészek részvétele a londoni operaházi előadásokon, pl. a krími háború idején, háborús propagandának is jól beillettek. A katonai témák az angol zenében, a cirkuszokban kedveltek voltak, az irodalomban pedig a katonai memoárok örvendtek nagy népszerűségnek. Tanúi lehetünk annak, hogyan szolgáltak mintául a katonai szervezetek, az életforma és külsőségek a polgári életben, öltözködésben pl. a gyárakban, iskolákban, a későbbi társadalmi mozgalmakban, többek között a cserkészetben.

A befejezésben az 1800 és 1856 közötti időszakban folyamatosan sikerrel harcolt brit hadseregről addig elmondottakat foglalja össze a mű szerzője.

Balla Tibor

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR — Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai részvétele a Scutari-válság rendezésében — 435

RAVASZ ISTVÁN — Az erdélyi hadműveletek 1944 késő nyarán – kora őszén — 460

KÖZLEMÉNYEK

CSETRI ELEK — „Katonának tött az átok." Verbuválás és katonafogás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején, 1792–1815 — 496

KOVÁCS VILMOS — A Magyar Királyi Honvédség vegyi harcanyaggal töltött tüzérségi lövedékei, 1913–1944 — 523

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS — Egy pápai tüzér naplójából — 551

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

PERJÉS GÉZA — A brjanszki erdő aljában. Harctéri élményeim 1942 augusztusától 1943 októberéig — 570

VITA

UNGVÁRY KRISZTIÁN — Válasz Ölvedi Ignácnak — 639

SZEMLE

DOMOKOS GYÖRGY – HAUSNER GÁBOR – VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben (*Lenkefi Ferenc*) — 645

* * * — A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete, 1597–1997 (*Domokos György*) — 646

MOLNÁR ANDRÁS — Batthyány Lajos a reformkorban (*Hermann Róbert*) — 648

MÁRIÁSSY JÁNOS — A pétervásárai csata, 1849. február 24. (*Hermann Róbert*) — 652

KATRIN BOECKH — Von den Balkankriegen zum ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan (*Balla Tibor*) — 654

SCOTT HUGHES MYERLY — British Military Spectacle. From the Napoleonic Wars Through the Crimea (*Balla Tibor*) — 656

CONTENTS

STUDIES

TIBOR BALLA — The Military Participation of the Austro-Hungarian Monarchy in the Settlement of the Scutari-Crisis ---------- 435

ISTVÁN RAVASZ — Military Operations in Transylvania, Late Summer – Early Autumn 1944 ---------- 460

PUBLICATIONS

ELEK CSETRI — „I was condemn'd to be a Soldier". Recruiting and Impressment in Transylvania During the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792 – 1815 ---------- 496

VILMOS KOVÁCS — Chemical Projectiles of the Royal Hungarian Artillery, 1913 – 1944 ---------- 523

HISTORICAL SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — From the Diary of a Gunman from Pápa ---------- 551

MEMOIRES

GÉZA PERJÉS — In the Heart of the Bryansk Woods. My War-Experiences, August 1942 – October 1943 ---------- 570

DISPUTE

KRISZTIÁN UNGVÁRY — Repartee to Ignác Ölvedi ---------- 639

REVIEW

GYÖRGY DOMOKOS – GÁBOR HAUSNER – LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Prints on the Art of War in Old Hungarian Book-Lists (*Ferenc Lenkefi*) ---------- 645

* * * — The Fourth Centenary of the Liberation of Pápa Castle, 1597 – 1997 (*György Domokos*) ---------- 646

ANDRÁS MOLNÁR — Lajos Batthyány in the Reform Period (*Róbert Hermann*) – 648

JÁNOS MÁRIÁSSY — The Battle at Pétervására on the 24th of February 1849 (*Róbert Hermann*) ---------- 652

KATRIN BOECKH — Von der Balkankriegen zum ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan (*Tibor Balla*) ---------- 654

SCOTT HUGHES MYERLY — British Military Spectacle. From the Napoleonic Wars Through the Crimea (*Tibor Balla*) ---------- 656

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

TIBOR BALLA — La participations militaire de la Monarchie Austro–Hongroise dans la solution de la crise de Scutari ---------- 435

ISTVÁN RAVASZ — Les opérations militaires de Transylvanie à la fin de l'été et au début de l'automne de 1944 ---------- 460

COMMUNICATIONS

ELEK CSETRI — „La malédiction me rendit soldat." Recrutement et prise de soldats en Transylvanie à l'époque des guerres françaises et napoléoniennes, 1792–1815 ---------- 496

VILMOS KOVÁCS — Les projectiles remplis de matière de guerre chimique dans le Honvéd Royal Artillerie, 1913–1944 ---------- 523

PUBLICATIONS DES SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — Du journal intime d'un artilleur de Pápa ---------- 551

PUBLICATIONS DES SOURCES

GÉZA PERJÉS — Sous la forêt de Brjansk. Mes expériences sur le champ de bataille du août 1942 à l'octobre de 1943 ---------- 570

DISPUTE

KRISZTIÁN UNGVÁRY — Réponse à Ignác Ölvedi ---------- 639

REVUE

GYÖRGY DOMOKOS – GÁBOR HAUSNER – LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Imprimés de science militaire dans nos catalogues anciens (*Ferenc Lenkefi*) ---------- 645

* * * — Le 400e anniversaire de la libération du château de Pápa, 1597–1997 (*György Domokos*) ---------- 646

ANDRÁS MOLNÁR — Lajos Batthyány à l'ére des réformes nationales (*Róbert Hermann*) 648

JÁNOS MÁRIÁSSY — La bataille de Pétervására, le 24 février 1849 (*Róbert Hermann*) 652

KATRIN BOECKH — Von den Balkankriegen zum ersten Weltkrieg. Kleinstaaten-politik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan (*Tibor Balla*) ---------- 654

SCOTT HUGHES MYERLY — British Military Spectacle. From Napoleonic Wars Through the Crimea (*Tibor Balla*) ---------- 656

INHALT

AUFSÄTZE

TIBOR BALLA — Die militärische Teilnahme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie an der Lösung der Scutari–Krise ---------- 435

ISTVÁN RAVASZ — Die siebenbürgischen Kriegsoperationen im Spätsommer–Frühherbst 1944 ---------- 460

MITTEILUNGEN

ELEK CSETRI — Werberei und Soldatenanwerbung in Siebenbürgen zur Zeit der napoleonischen Kriegen, 1792–1815 ---------- 496

VILMOS KOVÁCS — Die Geschosse mit chemischem Kampfstoff der Königlichen Ungarischen Honvéd Artillerie, 1913–1944 ---------- 523

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÁNOS HUSZÁR — Aus dem Tagebuch eines Papaer Artilleristen ---------- 551

ERINNERUNGEN

GÉZA PERJÉS — Am Fuße des Berges von Brjansk. Meine Fronterlebnisse vom August 1942 bis Oktober 1943 ---------- 570

DISKUSSION

KRISZTIÁN UNGVÁRY — Antwort an Ignác Ölvedi ---------- 639

RUNDSCHAU

GYÖRGY DOMOKOS – GÁBOR HAUSNER – LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Kriegswissenschaftliche Drucke in alten ungarländischen Bibliothekskatalogen (*Ferenc Lenkefi*) ---------- 645

* * * — Die vierhundertjährige Erinnerung der Befreiung der Burg von Papa, 1597–1997 (*György Domokos*) ---------- 646

ANDRÁS MOLNÁR — Lajos Batthyány in der Reformzeit (*Róbert Hermann*) --- 648

JÁNOS MÁRIÁSSY — Die Schlacht von Pétervására am 24 Februar 1849 (*Róbert Hermann*) ---------- 652

KATRIN BOECKH — Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaaten-politik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan (*Tibor Balla*) ---------- 654

SCOTT HUGHES MYERLY — British Military Spectacle. From the Napoleonic Wars Through the Crimea (*Tibor Balla*) ---------- 656

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТИБОР БАЛЛА — Военное участие Австро-Венгерской Монархии в урегулировании Скутарского кризиса – – – – – – – – – – – – – – 435

ИШТВАН РАВАС — Операции в Трансильвании поздним летом и ранней осенью 1944 года – 460

ПУБЛИКАЦИИ

ЭЛЕК ЧЕТРИ — „Проклятье сделало меня солдатом." Вербовка и охота за солдатами в Трансильвании в период французских и наполеоновских войн, 1782–1815 гг. – – – – – – – – – – – – 496

ВИЛЬМОШ КОВАЧ — Снаряды Венгерской Королевыской Артиллерии, заряженные боевыми химическими веществами, 1913–1944 гг. – 523

ИСТОЧНИКИ

ЯНОШ ГУСАР — Из дневника одного артиллериста города Папа – – – – – 551

МЕМУАРЫ

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — В гуще брянских лесов. Мои боевые впечатления от августа 1942 до октября 1943 года – – – – – – – – – – – – 570

ДИСКУССИЯ

КРИСТИАН УНГВАРИ — Ответ Игнацу Эльведи – – – – – – – – – – – – – – – – – – 639

ОБЗОР

ДЬЁРДЬ ДОМОКОШ – ГАБОР ХАУСНЕР – ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Военно-научные печатные издания в наших старых списках книг (*Ференц Ленкефи*) – – – – – – – – – – – – – – 645

* * * — Четырехсотлетняя годовщина освобождения крепости Папа, 1597–1997 гг. (*Дьёрдь Домокош*) – – – – – – – – – – 646

АНДРАШ МОЛЬНАР — Лайош Баттьяни в эпоху реформ *(Роберт Херманн)* – – – 648

ЯНОШ МАРИАШШИ — Битва при Петервашаре, 24 февраля 1849 года *(Роберт Херманн)* – 652

КАТРИН БЁКХ — От Балканских войн к первой мировой войне. Политика малых государств и этническое самоопределение на Балканах *(Тибор Балла)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 654

СКОТТ ХЮГ МАЙЕРЛИ — British Military Spectacle. From the Napoleonic Wars Through the Crimea *(Тибор Балла)* – – – – – – – – – – – – 656

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Honvédség központi folyóirata, az *Új Honvédségi Szemle* szerkesztő bizottsága és szerkesztősége nyílt pályázatot hirdet az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának és a Magyar Honvédség 150 éves történetének megünneplése alkalmából tanulmányok írására.

Javasolt témakörök:

– Az 1848-as honvédsereg vezetési és szervezési elvei, a haderő alkalmazásának katonapolitikai tapasztalatai

– Európa népeinek részvétele a magyar szabadságharcban

– A megtorlás, 1849–1867

– Magyar katonák a kiegyezés korában és a konszolidáció alatt

– A magyar alakulatok helye, szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében

– Az első világháború politikai előzményei és katonapolitikai következményei

– A Tanácsköztársaság Vörös Hadserege és tevékenységének honvédő jellege

– A Trianon utáni magyar haderő és fejlesztésének eszközei

– A második világháborús magyar hadba lépés politikai és katonai előzményei

– A Magyar Királyi Honvédség a második világháború időszakában

– A katonai ellenállás főbb vonulatai, a tevékenység hatáselemzése

– Haderőszervezés a második világháború után

– A néphadsereg harcai az 1956-os forradalom és szabadságharc idején

– A Varsói Szerződés funkcióinak érvényesülése, a Magyar Néphadsereg szerepvállalása

– A néphadsereg reagálásai a rendszerváltás előkészületi időszakában és a változásokat követően

– A Magyar Honvédség útja a NATO-csatlakozási tárgyalásokig

Pályázati feltételek:

– Kötöttség nélkül pályázhat bárki, akit a jelzett témakörök tudományos igénnyel foglalkoztatnak.

– Csak eredeti, eddig nyomtatásban meg nem jelent dolgozatokat lehet benyújtani. Terjedelem: 10–24, 2-es sortávolsággal gépelt oldal.

– Egy szerző legfeljebb két tanulmánnyal pályázhat. A tanulmányokat 3 példányban, postai úton kérjük beküldeni.

– A pályázat jeligés, a pályázó nevét, címét, munkakörét, adóazonosító számát és az egészségügyi járulék fizetéséről szóló igazolást lezárt, de kívülről jeligével ellátott borítékban kell mellékelni.

Beküldési határidő: 1998. április 20.

Eredményhirdetés:1998. május 21.

Cím: Új Honvédségi Szemle Szerkesztősége, 1441 Budapest, Pf. 182.

A pályamunkákat erre az alkalomra felkért, szakértőkből álló zsüri bírálja el.

Díjazás: I. díj: 100 000 Ft – II. díj: 80 000 Ft – III. díj: 60 000 Ft

Különdíjat ajánlott fel

a HM Oktatásszervezési és Tudományos Főosztály, a HM Társadalmi Kapcsolatok, Kulturális és Sport Főosztály, a HM Humán Főcsoportfőnökség, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

A szerkesztő bizottság által javasolt tanulmányokat az *Új Honvédségi Szemlében* folyamatosan megjelentetjük.

Ára: 170,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.
2. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra már nincsen lehetőség.
3. A szerkesztőség optimálisnak az 1,5–2,5 ív (60–100.000 „n") terjedelmű kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni.
4. Folyóiratunk az évszázadokat – az idézetek, címek kivételével – **római számmal** jelöli.
5. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok is. A recenziók terjedelme az 5 oldalt (kb. 10.000 „n") ne haladja meg.
6. A jegyzetapparátusban a hivatkozott művek szerzőjének neve kurziválandó; az oldalhivatkozás jele „o.". A hivatkozások során a Hadtörténelmi Közleményekben a kiadót nem tüntetjük fel, csak a kiadás helyét és évét, a kiadás helyének rövidítetlen formájával: pl. „Budapest" és nem „Bp.".

A számítógépes szövegfeldolgozás kívánalmai

1. Kérjük tisztelt szerzőinket, hogy írásaikat 3,5"-os kislemezen **Word for Windows 6.0** (7.0) szövegszerkesztő programban írva juttassák el a szerkesztőségbe 1 kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében.
2. A tabulátorral beállított bekezdés nem felel meg a kívánalmaknak; csak a bekezdés-formátumban beállított bekezdést fogadjuk el.
3. Betűtípus: **Times New Roman CE** (a betűtípus része a programnak). Amennyiben a szövegben a Times New Roman CE betűkészletből hiányzó (francia, spanyol, török, stb.) karakterek szerepelnek, azokat is a Times New Roman megfelelő nemzeti karakterkészletéből kérjük kiválasztani.
4. A lábjegyzeteket **automatikus számozással** kérjük; a lábjegyzethivatkozás formátuma 10 pontos Times New Roman CE felső indexszel. A lábjegyzet szövege: 9 pontos Times New Roman CE.
5. Nagy méretű táblázatok esetén, melyek meghaladják a szedéstükör szélességét (12,6 cm), a kérjük azokat a szöveg végére illeszteni, külön szakaszban.

110. ÉVFOLYAM 1997 DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Domokos György

A kassai királyi hadszertár fegyverzete és felszerelése a XVI–XVII. században az inventáriumok tükrében

Pollmann Ferenc

Tersztyánszky Károly lovassági tábornok 1915 szeptemberi felmentésének hátteréhez

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Koszó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Perjés Gábor orvos, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004-20171993. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H-1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: +36 (1) 156-9522, 156-9970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

110. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1997. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Bojtásné Damó Csilla,* a Hadtudományi (Hadtörténelmi) Könyvtár tudományos főmunkatársa (Budapest); *Bolyósné Újfalusi Éva,* a Hadtudományi (Hadtörténelmi) Könyvtár tudományos munkatársa (Ercsi); *dr. Domokos György,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Hermann Róbert Ph. D.,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *Parádi József* alezredes, a hadtudomány kandidátusa, Rendőrtiszti Főiskola (Budapest); *Perjés Géza* (Budapest); *dr. Pollmann Ferenc,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Zachar József* ezredes, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2 – 4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 156–9522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Kiadó főigazgatója

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22., 1440. Telefon: 133–1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 680,–Ft, negyedévre 170,–Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219–98636 / 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámra.
Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H – 1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

DOMOKOS GYÖRGY

A KASSAI KIRÁLYI HADSZERTÁR FEGYVERZETE ÉS FELSZERELÉSE A XVI-XVII. SZÁZADI INVENTÁRIUMOK TÜKRÉBEN*

Kassa városa már a XV. századtól kezdve központi szerepet játszott nemcsak a felső-magyarországi régió, hanem távolabbi területek életében is. A mohácsi csatavesztést követő évtizedekben I. Ferdinánd és Szapolyai János is nagy fontosságot tulajdonított birtoklásának. Izabella királyné, Szapolyai özvegye 1552-ben adta át Ferdinánd biztosainak a várost. Ez lehetővé tette, hogy Kassa betagozódjék az oszmán hódítás feltartóztatására mind jobban kiépülő végvári rendszerbe. Jelentősége tovább növekedett, midőn 1559-ben hivatalosan is a felső-magyarországi főkapitányság székhelyévé vált.[1]

A főkapitányi székhellyé válást megelőző évtizedekben, főként a kettős királyválasztást követően, Kassa környéke többször is hadműveleti területté vált. A városnak tehát, saját védelmére, mindenkor megfelelő mennyiségű fegyvert és muníciót kellett beszereznie, amelyet a *városi hadszertár*ban tároltak.[2] Az ezekről készült feljegyzésekből azonban jelen ismereteink szerint vajmi kevés maradt meg.[3] A főkapitányi székhely kialakítása viszont magával vonta az előbbitől különálló *királyi hadszertár* kialakulását, amely a XVI-XVII. század folyamán fokozatosan jelentős „hadipari műhellyé" vált, ahonnan a környező várakat fegyverrel és munícióval látták el.[4] Tanulmányomban azokat az összeírásokat, inventáriumokat fogom vizsgálni, amelyek kisebb részben Kassa város fegyverzetéről, főként azonban a királyi hadszertárról készültek.

Kassáról eddig tizenhat inventáriumot, illetve tüzérségi leltárt sikerült összegyűjtenem a XVI-XVII. századból.[5] Ezeket a következő időpontokban vették fel: 1552. január 15.,

* Minthogy kutatási területem a tüzérség története, tanulmányomban a fő hangsúlyt e témakörre fektettem, a többi hadieszközzel csak érintőlegesen foglalkoztam. E tanulmány részben a bécsi Collegium Hungaricumban eltöltött ösztöndíjas időszak kutatásai nyomán készült. A kutatási lehetőségért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

[1] *Pálffy* 1995. 184. o. Pálffy Géza adatgazdag tanulmánya részletesen tárgyalja Kassa város jelentőségét és a kassai hadiipari központ kialakulását. Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani *Pálffy Gézának* kemény, de mindig segítő szándékú kritikáiért, amelyekkel nagyban hozzájárult e tanulmány elkészültéhez.

[2] Hogy Kassa városának volt saját külön hadszertára, azt egy 1658-ból származó jegyzék is bizonyítja. *Kemény* 1890. 382-383. o.

[3] Pálffy Géza a kassai levéltárban végzett kutatásai alapján arra következtet, hogy ilyen jellegű források felbukkanására kevés esély van. Pálffy Géza szíves szóbeli közlése.

[4] Erre konkrét bizonyítékkal szolgál az 1577. évi felmérés, amelyben az e célra tartalékolt, illetve gyártandó lőporról esik szó, valamint egy 1561-es gyulai összeírás, ahol részletesen elsorolják a Kassáról odaszállított hadianyagot. ÖStA KA AFA 1576/13/2. fol. 54., uo. 1563/6/ad 1. fol. 1.

[5] A tanulmány címének némileg ellentmondóan nemcsak várinventáriumokat, hanem más, a kassai fegyverzetek mennyiségét rögzítő listákat is felhasználtam. Az ezekben talált adatok ugyanis elengedhetetlenül szükségesek a téma teljesebb feldolgozásához. E jegyzékeket azonban nem tekintem klasszikus értelemben

1552. január 17., 1554 december, 1555 február, 1557. szeptember 1., 1561 december, 1570. július 19., 1577, 1600 (?), 1640., 1647 szeptember, 1650. november 4., 1660. január 1., 1661, 1662. május 4., 1669. január 28. Az alábbiakban egyenként ismertetem a jegyzékek alapvető jellemzőit.

Az 1552. január 15-i, német nyelvű inventárium[6] akkor keletkezett, amikor Izabella királyné, Lengyelországba távozván, átadta a várost I. Ferdinánd biztosainak. Ez az összeírás tehát „átadás-átvételi jegyzőkönyvnek" is tekinthető. Feltételezhető készítőinek nevét, minthogy azt a szövegben nem említik, csak az egyidejűleg felvett január 17-i inventáriumból ismerhetjük meg (l. alább). A forrás három, önálló címzéssel ellátott jegyzékből áll. A hosszabb első részben, a tulajdonos külön megjelölése nélkül, felsorolják a városban található fegyverzetet. A második részben azokat a kézi lőfegyvereket és muníciót vették listába, amelyeket „... a kassai polgárok, miután Izabella királynő távozott onnan, a város tulajdonaként előhoztak és megmutattak."[7] A harmadik rész a város teljes fegyverzetét összesíti.[8] Ez utóbbi két jegyzék valamennyi eleme szerepel az elsőben is, ahol azonban a város lövegein kívül továbbiak is szerepelnek. A városban található valamennyi hadieszközt feltalálási helyén vették listába. A lövegpark egyetlen technikai jellemzőjeként a lövegek súlyát adja meg.

Az 1552. január 17-i inventárium az előzővel azonos körülmények között, csak két nappal később készült. Bár az e két leltárban található tételek nagyobb részt azonosak, szerkezetüket tekintve eltérnek egymástól. E jegyzék elsőként az Izabella királyné távozása után hátrahagyott fegyvereket és lőszereket veszi sorra,[9] majd pedig a város tulajdonában lévő fegyverzetet ismerteti, fajtánként csoportosítva. Az összeírást Izabella részéről Theodorus de Capitelis, Izabella királynő istállómestere, Ferdinánd részéről pedig Wernher György és Rakovszky György biztosok, valamint Ormányi Demeter udvari familiáris és Gallus Sonnebrodt helyettes királyi fizetőmester végezték. E két összeírásnak külön jelentőséget ad, hogy a nagyjából azonos tételeket az egyik német, a másik latin nyelven közli, lehetőséget teremtve a kifejezések összehasonlítására.[10]

---

vett inventáriumoknak, jóllehet ezek a rendszerint több várról készített összeírások sok tekintetben az inventáriumokkal azonos szerkezetűek és tematikájúak. Megjegyzendő, hogy a korabeli szóhasználatban ezek a jegyzékek mindig más címet kaptak (pl. *Verzeichnis*).

A felsoroltak mellett Kemény Lajos kiadásából még három további, csak a középkori városfal tornyainak fegyverzetét tartalmazó leltár ismeretes: egy XVI. századi és két 1658-ból való. *Kemény* 1908. 381-384. o.

[6] „Stat vndt Jnuentari alles Geschuzes, Puluers vnnd anderer Kriegs Munition, so Zu Cascha gefunden vnndt Beschriben wurden den 15 tag January Anno im Zwenvnndfunfzigisten." ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. Jänner-Februar, fol. 43-54., 57. (A HKA HFU anyagát részben a MOL Filmtárában tanulmányoztam.) MOL Filmtár, W 1701. doboz. (Itt jegyzem meg, hogy a rövidítéseket, külön jelzés nélkül, mindenütt feloldottam, illetve az eredeti szövegben a mai elveknek megfelelően központoztam.)

[7] A teljes cím így hangzik: „Jnuentary des Geschosses, Puluers, Bleyes vnd Anderer Kriegs munition, Welches die Burger Zw Cascha nach dem die Kunigin Jsabella von dannen verruckht, alß der Stat aigen furbracht vnnd anzaigt." Uo. fol. 49.

[8] „Jnuentary Alles Geschuzes vnnd Anderer Munition, derStadt Kascha Zugehörig." Uo. fol. 52.

[9] A jan. 15-i leltárban szó sem esik arról, hogy az összeírtakból bármi is Izabella királynétól származna!

[10] „Jnuentarium bellicorum tormentorum et Jnstrumentorum, quae Serenissima Princeps et Domina Domina Jsabella Hungarie Dalmatiae Croatiae etc. Regina tanque propria et suis pecunys et impensis parata et facta Cassouie reliquit, et per suum Magistrum stabuli Egregium Theodorum de Capitelis, iuxta ordinationem Commissariorum Sacrae Romanorum et Regiae Maiestatis Egregiorum Georgy Wernheri et alterius Georgy Rakowzki, ad manus Demetry Ormani eiusdem Regiae Maiestatis Curiae familiaris et Galli Sonnebrodt

Az 1554. évi inventárium[11] címe némi ellentmondást tartalmaz keletkezésének körülményeire vonatkozóan. Az első lapon ez olvasható: „A szent királyi felség Kassán levő tüzérségének és hadianyagának felülvizsgálata, amelyet legújabban az 1554. esztendő december havában, az ugyanezen év február havában készített és összeírt inventárium szerint, ugyanezen szent királyi felség biztosai, Dessewffy János és Tarnóczy András urak végeztek." Eszerint a jegyzék *decemberben*, az az év *februárjában* végzett szemle eredményeinek felülvizsgálata során jött létre. A következő folión azonban az ellenkezőjét találjuk: „A kassai lövegek felülvizsgálata, amely a Kassára küldött Dessewffy János és Tarnóczy András megbízott urak által összeírt inventárium szerint a jelen 1554. esztendő március havában készült, amelyet Feledi Eustach kapitány úr nekünk átadott, s akinek példánya következik ...".[12] Eszerint az inventárium *márciusban* készült. A dolgot tovább bonyolítja, hogy a dokumentum végén a *február 28-i dátum* áll.[13] A forrást azonban végig azonos kéz (Kisserényi Mihály írnok) jegyezte le, tehát a dátumok is egyszerre kerültek rá. Ebből az a következtetés vonható le, hogy ez a leltár a február 28-án felvettnek a decemberi felülvizsgálat során újból. betű szerint lemásolt változata.

Ez a latin nyelvű összeírás először a tüzérségi eszközöket és a muníciót írja le tételesen – minden technikai jellemző nélkül –, majd pedig a védműveken található fegyverzet következik. Ezt egészíti ki az Erdélyből visszatérő Gianbattista Castaldo által hátrahagyott hadieszközök, illetve a Kassán található élelmiszer jegyzéke. Külön figyelemre tarthat számot, hogy a XVI. századi kassai inventáriumok közül egyedül ennél és az itt következő 1555 februári listában találkozunk mesterségek és szerszámaik említésével.

1555 februári inventárium[14] egy magasabb szintű, Kassa helyzetét a maga teljességében vizsgáló jelentésegyüttes része.[15] Ám ennek ellenére ez sem más, mint a fentebb említett, 1554 február 28-ra datált jegyzék betű szerinti másolata, ráadásul ugyanannak a Kisserényi Mihály írnoknak a kezétől származik. A különbség az előzőhöz képest csak annyi, hogy a felsorolásból hiányzik a Castaldo-féle hadianyag.

Vicemagistri solutionum apud arcem Saros assignari fecit." ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 11-15. (MOL Filmtár, W 1701. doboz) A lista két példányban található az említett helyen, az első példány utolsó oldala hiányzik. Ezen inventárium 11-12. foliójának szinte szó szerinti másolatát, német fordítással l.: Uo. HFÖ RN. 5. 1552. Konv. Jänner, fol. 235, 244., ill. 236-237. A MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 99. No. 12. alatti, azonos szövegű példány kiadását l.: *Kárffy* 1901. Annak ellenére, hogy a kassai inventáriumok egy részét már régebben kiadták, ahol lehet, az *eredeti* forrásokat használom, mivel a kiadásokban rendkívül sok az olvasati és átírási hiba.

[11] „Jnuentarium der Munition vnd Profandt Zu Caschaw. Reuisio artelariae et bellicarum munitionum Sacrae Regiae Maiestatis Cassouiae existentium nouißime facta mense Decembri Anno 1554, secundum inuentarium eodem anno Mense Februario factum et conscriptum, per Commissarios eiusdem Sacrae Regiae Maiestatis dominos Joannem Desewffi et Andream Tharnoczj. Jtem Jnuentarium annonae Regiae, factum eodem anno .1554. Mense Decembri." ÖStA FHKA HKA HFU RN. 4. 1554. Konv. sine dato, fol. 16-23. (MOL Filmtár, W 1702. doboz).

[12] Reuisio Tormentorum Bellicorum Cassouie facta est secundum Jnuentarium conscriptum per dominos Commissarios Joannem Desewffj et Andream TharnocZy Cassouiam missos mense Martio anno presente 1554, quod nobis dominus Eustachius Feledi Capitaneus exhibuit, cuius exemplum sequitur, et sunt omnia eodem numero inuenta nec plus nec minus. Uo. fol. 17.

[13] Uo. fol. 20.

[14] „Jnuentarium tormentorum et aliorum instrumentorum bellicorum Cassouiae existentium." ÖStA FHKA HKA HFU RN. 5. 1555. Konv. Februar, fol. 60-63., 66. (MOL Filmtár, W 1703. doboz).

[15] Uo. fol. 59-87.

Az 1557. szeptember 1-i latin inventárium felvételének körülményeiről egyelőre semmit sem tudunk. A jegyzék teljes egészében a feltalálási hely szerint írja le fegyverzetet, de ez sem közöl technikai jellemzőket.[16]

Az 1561 decemberi német nyelvű inventárium az első, amelynek bevezetője egyértelműen kimondja, hogy ez a jegyzék a *királyi hadszertár*ról készült. Szerkezetileg is eltér a korábbiaktól, mert nem a feltalálási hely, hanem kifejezetten fegyverzettípus szerint csoportosít. Összeírójaként csupán egyetlen személyt jelöl meg az irat, egy igazi szakembert, Hans Schmidt királyi hadszertárnokot.[17] Ebből, s felvételének idejéből arra lehet következtetni, hogy „rendes" év végi leltárról van szó. Ebben fajták szerint csoportosítva találjuk a fegyvereket és a muníciót, és először sorol fel részletesebben egy sor segédeszközt és -anyagot.[18]

Az 1570. július 19-i lista egy nagyszabású, Felső-Magyarország valamennyi királyi várát átfogó fegyverzet- és munícióösszeírás része, amely immár szintúgy csak a királyi hadszertár leltára, ám pusztán a lövegek darabszámát közli.[19]

Az 1577. évi német nyelvű lista az azévi nagy haditanácskozás részeként végzett országos várvizsgálatban olvasható. Ez utóbbi már nem csak a fegyverzet és a muníció mennyiségét, hanem az egyes várak állapotát, védelmi képességét, a bennük állomásozó katonaság helyzetét is tartalmazza. Minthogy a felmérést a Haditanács rendelte el, biztosra vehető, hogy a királyi hadszertár leltáráról van szó.[20]

Az 1600. évi (?) latin nyelvű inventárium nem egyéb, mint a királyi hadszertár lövegeinek puszta felsorolása. Datálása *teljesen bizonytalan*, az évszámot idegen kéz jegyezte az eredeti példány aljára (épp hogy olvashatóan halvány), majd a későbbi levéltáros a jobb felső sarkába. A dátumot ezért puszta azonosítóként lehet csak elfogadni.[21]

[16] „Jnuentarium Bombardarum, puluerum, globorum, Salnitri, sulphuris, plumbi et aliarum munitionum Cassouiae existentium, prima die Septembris, in anno 1557 factum." MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. szept. 1. fol. 1-5. Kiadta: *Kárffy* 1901. A kassai levéltárban levő eredeti kiadását l.: *Kemény* 1890. Itt kell megjegyeznem, hogy az U et C-ben egy numerus alatt ugyanazon várra, településre vonatkozóan rendszerint több különböző, más-más időpontban keletkezett irat található, melyeknek folioszámozása gyakorta, így a kassai inventáriumok esetében is, újra kezdődik. Az iratok azonosítását a dátum teszi lehetővé.

[17] *Pálffy* 1995. 210. o.

[18] „Jnuentuari Alles Geschuz vnnd Munition, so die Römische Kaiserliche Majestät in der Statt vnd dem Zeughaus Zu Kaschaw all enthalben vnder Jrer Mt: Zeugwarten daselbs hannden vnd Verwarung Haben." ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 1-5.

[19] „Particular Auszug alles Geschuzs vnd Munitionen, so in der Römischen Kayserlichen Majestät Zeugheusern des ObernCraiss Hungern Verhanden Vom 19 July diz 70 Jars." ÖStA KA AFA 1570/11/1. fol. 2-3.

[20] Ez az összeírás egy vaskos, száznál több foliót tartalmazó irat része, melynek címe: „Offension vnd Defension beratschlag ordnung von Jro fürstliche durchlaut Erzhörzog Carls Hochselligen gedechtnüß in offnen Khrieg des Thierckhischen Khaiser anzug betreffend Von 1576 Jahr." ÖStA KA AFA 1576/13/2. Ezen belül a kassai fegyverek listája az 54-55. folión található, külön cím nélkül. Kiadta: *Geöcze* 1894. A hadiszerek listáját kiadta: *Geöcze* 1894/2. Az összeírást Pálffy datálta, jelzete ellenére, 1577-re. *Pálffy* 1995. 205. o.

[21] „Extractus sive Consignatio Tormentorum tam Majorum qvam minorum in Armamentario Suae Majestatis Sacratissimae Cassoviensi existentium." MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 121.

Az 1640. évi a mindössze két magyar nyelvű inventárium egyike. A fegyverzet leírásánál először adja meg a lövegek kaliberét, mint alapvető technikai adatot. Emellett a különféle eszközökben és nyersanyagokban mutatkozó hiányt összegzi. Eme második rész címéből tudható, hogy ez is a hadszertár leltára: „Az Őfölsége Kassai Zeugházához mindenféle eszközökben való fogyatkozások."[22]

Az 1647. évi német nyelvű inventáriumot Mozdóssy Imre, Bodpolányi Mihály és Michael Puttenberger királyi biztosok írták össze, egy korábbi jegyzék alapján. A kassai királyi hadszertár teljes, rendkívüli részletességgel és aprólékossággal felvett leltárát adja. A lövegpark esetében először találjuk együtt a legfontosabb technikai jellemzőket.[23]

Az 1650. évi német nyelvű inventárium az 1647. évivel gyakorlatilag azonos szerkezetű és részletességű. Az összeírás célját ugyan nem, de készítőit ismerjük: a két szakember, Nicolaus Schardt, a császár felső-magyarországi mustra- és hadbiztosa és Johann Schmiedt felső-magyarországi főhadszertárnok-helyettes mellett Korocz György szepesi kamarai levéltárőr. Az említett személyek tisztségét figyelembe véve feltételezhető, hogy a leltárt központi utasításra vették fel.[24]

Az 1660. évi latin nyelvű lista egy kisebb felső-magyarországi – öt királyi vár hadszertárának ágyúit tartalmazó – összeírás része.[25]

Az 1661. évi inventárium szintén magyar nyelvű. Ez is egyszerű lövegfelsorolás.[26]

Az 1662. évi német nyelvű inventárium is az 1647. évivel gyakorlatilag azonos szerkezetű és részletességű. Összeírói Pederi János kassai várnagy, Szalay András kassai harmincados és Paul Krauss megbízott hadszertárnok-helyettes. Személyükből arra lehet következtetni, hogy a jegyzék a helyi tisztségviselők számára készült éves leltár.[27]

Az 1669. évi német nyelvű inventárium is gyakorlatilag az 1647. évivel azonos szerkezetű és részletességű. A jegyzéket az Udvari Kamara kirendelt biztosai állították össze a királyi hadszertár tisztségviselőinek jelenlétében.[28]

[22] *Merényi* 1916. Ottani hivatkozása: „Eredetije a kismartoni Eszterházy herczegi főlevéltárban."

[23] „Jnuentarium. Dießes Jnuentarium ist den Andern Jnuentarium Nach abgeschriben wordten, so in SePtembriß Monath Anno 1647 ist geschriben Vndt jnuentiret wordten; Vndt Jezo Jhrer Römischen Khayserlichen Mayestät Herrn Commissarn, alß der Edle Vndt Vesste Herr Emericuß Moschtoschy Vndt Herr Michael Bodpolanj Vndt auch Herr Jahanneß Puttnberger, Alß widerumben besichtiget, Vndt ihnen dießes Jnuentarium Vbergeben wordten." MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 43-56.

[24] „Jnuentarium Aller Groß Vndt Khlainen Stuckh, Pöller, Munition vnd Zeug requisiten, So sich Anno 1650. den 4. Novembris in dem Khayßerlichen Zeughauß Caschaw befinden, Wie nach volgt Vndt specificierter Zuesehen ist." MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. nov. 4. fol. 1-10. Kiadta: *Kárffy* 1902.

[25] „Extractus, Quantum in Caesareis Armamentarijs domibus Superiorum Hungariae Partium de Tormentis et Munitionibus reperitur, utpote Cassouiae, Sendrö, Putnok, Disgyor et Onod: die 1. Januaris anno 1660." MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 24. t. fol. 91-92.

[26] *Merényi* 1895. „Consignatio munitiorum quae in fortalitiis Superioris Hungariae reperiuntur Anno 1661." Ottani hivatkozása: „A kismartoni főlevéltárban. Fasc.: 30. Nr. 11. Rep.: 72."

[27] „Jnuentarium Aller Groß Vnndt Klein Stuckh, Pöller, Munition Vnndt Zeig requisiten, So sich Anno 1662. den 4 May. in dem Kayserlichen Zeig Hauß inn Caschau Befundenn, Wie nach Volget vnnd Specificirter zu sehenn ist." MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. máj. 4. fol. 1-14. Kiadta: *Domokos* 1990. A jegyzék fordítása, azóta végzett kutatásaim tükrében, jelentős módosításra szorul.

[28] „Jnuentarium Aller groß vndt Kleinen geschütz, wie auch Kugelln, Pulfer, bley, Zündtstrickh, feüerwerckh, Salliter, Schwefell, so wohl auch andterer Munition vnndt Zeüg sachen, so wie in disem 1669 Jahr dem 28 Januar

A fentiekből is egyértelműen megállapítható, hogy a városi és a királyi hadszertár időben és térben teljesen elkülönült egymástól. Ha figyelembe vesszük, hogy a város 1559-ben lett főkapitányi székhely, akkor az ezen időpont előtt felvett leltáraknak a városi és a városban őrzött királyi fegyverzetet kellett összesíteniük. Közülük az 1552. január 15-i, 1554-es (és az 1555-ös), valamint az 1557-es jegyzékekben egyfelől a középkori városfal védelmére szolgáló (és részben a céhek tulajdonában levő), másfelől pedig a városi középületekben („vnter dem Radthauß" vagy „Jn domo Senatoria"[29]) tárolt fegyverzetet találjuk. A 1552. január 17-i, címzése szerint, szintén a város tulajdonában levő hadieszközöket tartalmazza. A királyi hadszertár létrejöttét az 1559-1561 közötti évekre tehetjük, mivel az 1561-es leltárban már a városban *és* a királyi hadszertárban levő uralkodói tulajdonú fegyvereket vették nyilvántartásba.[30]

Az alábbiakban tehát a felsorolt tizenhat inventárium adatai alapján egyrészt megkísérlek képet alkotni Kassa városa és a kassai királyi hadszertár fegyverzetéről és felszereléséről, illetve általánosabb következtetésekre jutni az inventáriumokkal, mint speciális forráscsoporttal kapcsolatban.

Az inventáriumok felvételének gyakorlata

A inventáriumokat feltehetően éves gyakorisággal készítették a nyilvántartás frissítése céljából, vagy akkor, amikor az adott erődítmény harci cselekmények folytán, vagy tulajdonosváltás miatt gazdát cserélt. Az összeírást elrendelők céljától függően készülhetett

1.) puszta tüzérségi leltár, amely kizárólag az adott vár lövegparkját mutatja be (Kassa, 1600[?], 1660, 1661),[31]

2.) a vár fegyverzetének egészét (tüzérség, kézi lőfegyverek, hidegfegyverek, munícció) felölelő lista (Kassa, 1552, 1555, 1557, 1561, 1570, 1577, 1640),[32] vagy

3.) a fegyverzet felsorolásán túlmenően további, főként gazdaságtörténeti jellegű információkat adó inventárium (Kassa, 1554, 1647, 1650, 1662, 1669).[33]

Ez utóbbiaknak nemcsak hadtörténeti, hanem kultúrtörténeti értéke is nagy, mivel egyrészt átfogó képet nyújtanak az adott erősség egészének pillanatnyi állapotáról (épületekről, azok berendezéséről, a várbirtokról), másrészt szerszámaik, anyagaik felsorolásával bepillantást engednek a várakban működött műhelyek, mesteremberek munkájába is. Mindezekből adódóan az inventáriumok a XVI-XVII. századi magyarországi

---

durh die von Einer Löblichen Cammer darZue verordtnete Commissarien Zum emPfang vberliffert worden bey dem Zeügambt in Caschau:" MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1669. január 28. fol. 1-18.

[29] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. Jänner-Februar, fol. 43., MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. fol. 2.

[30] ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 2.

[31] L. még: Érsekújvár, 1685. ÖStA KA AFA 1685/8/1., Munkács, 1688. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 58-61.

[32] L. még: Murány, 1550. ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März. fol. 27-32., Szádvár, 1583. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 105-107., Eger, 1688. Uo. fol. 232-247.

[33] L. még: Eger, 1553. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 26. t. fol. 13-23., Gyula, 1559. Uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 1. fol. 2-9., Ecsed, 1619. Uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 135-140.

végvárrendszer hadi erejének meghatározásához elsődleges források. Teljes, vagy teljességre törekvő összegyűjtésük, átfogó tartalmi feldolgozásuk eddig nem történt meg. E területen mindmáig az egyetlen ilyen kísérlet *Iványi Béláé,* az ő értékes és adatgazdag tanulmánya azonban kizárólag a tüzérséggel és annak eszközeivel foglalkozott.[34]

Az inventáriumok elején többnyire hosszabb cím áll, amelyből megtudhatók a felvétel körülményei, célja, időpontja, az összeírást végző személyek neve, miként ezt a kassai jegyzékek bemutatásakor már láttuk. A kassai inventáriumokat készítő személyek meglehetősen különböző tisztségeket viseltek. Az 1552. évi latin inventárium már pontosan, tisztük említésével sorolja fel az átadás-átvételben résztvevőket, mint például Theodorus de Capitelist, Izabella királynő istállómesterét (*magister stabuli*), vagy Gallus Sonnebrodtot, a Sáros várába rendelt helyettes királyi fizetőmestert (*vicemagister solutionum apud arcem Saros*).[35] Az 1554. évi jegyzék egyszerűen ő császári felsége *commissarius*ainak nevezi az összeírást végző Dessewffy Jánost és Tharnóczy Andrást.[36] Amíg a XVI. századi összeírókról a forrásból nem derül ki, hogy hozzáértők lettek volna, addig a XVII. században már inkább szakemberek végzik e feladatot. Az 1650. évi jegyzék aláírói között szerepel – a talán kevéssé hozzáértő Korocz György szepesi kamarai levéltárőr (*Sacrae Caesarae Regiaeque Maiestatis Camerae Scepusiensis conservator*) mellett – Nicolaus Schardt, a császár felső-magyarországi mustra- és hadbiztosa (*kaiserlicher oberhungarischer Muster- und Kriegs Commissarius*) és főként Johann Schmiedt felső-magyarországi főhadszertárnok-helyettes (*Oberst Zeugleutnant*).[37] Hasonlóan 1662-ben Pederi János kassai várnagy (*castellanus Cassoviensis*), Szalay András kassai harmincados (*tricesimator Cassoviensis*) és Paul Kraus ideiglenesen megbízott felső-magyarországi főhadszertárnok-helyettes (*Angesetzter Zeugleutnant*) voltak az összeírók.[38] A szöveget lejegyző személy többnyire a hadszertár írnoka (*Zeugschreiber*) volt.[39]

Az inventáriumokat rendszerint az előző leltárral összehasonlítva – tehát annak szövegét másolás közben az adott pillanatban érvényes állapothoz igazítva – vették fel. Erre utal sok esetben a hasonló szerkezet, vagy a tételek azonos sorrendje. Elsőként az 1554 decemberi kassai leltárban találkozunk e jelenséggel, amely, mint láttuk, a februárban felvett jegyzék szó szerinti másolata, mely utóbbi eddig még nem került elő.[40] Ezt látszanak igazolni az 1647., 1650., 1662. és 1669. évi kassai összeírások, annak ellenére, hogy a közben felvett jegyzékek hiányoznak. A másolás tényét néha maguk az összeírók is megemlítik. Az 1647-es leltár bevezetőjében pedig az összeírók egyértelműen kijelentik: „Ez az inventárium a másik inventárium alapján íródott ...".[41] A lövegek leírásának szinte

[34] *Iványi* 1926-1928. Megemlítendő még *Takáts* 1908., továbbá *Acsádi* 1888., *Szendrei* 1888., *Saád* 1936.

[35] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 11.

[36] Uo. RN. 4. 1554 Konv. sine dato, fol. 16.

[37] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 10.

[38] Uo. 1662. fol. 13. Az utóbbi személy hivatali címének olvasata bizonytalan.

[39] A hadszertár személyzetének listáját l. uo.: E 210 Miscellanea, Militaria, Fasc. 43. No. 13. 1610., uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 2. t. fol. 25-26. 1608-1610.

[40] L. a 12. és a 13. jegyzetet. Más példa is akad: Szádvár 1596. és 1600. évi inventáriuma. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 24-29.; uo. 30. t. fol. 122-128.

[41] „Dießes Jnuentarium ist den Andern Jnuentarium Nach abgeschriben wordten, ..." MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 43.

szó szerinti ismétlődése is megerősíti a másolás tényét. Példaként álljon itt egy összehasonlítás a *Pórtánc* – német nevén *Bauertanz* – nevű ágyú[42] leírásairól, amelyben megfigyelhető, hogy a löveg állandó paramétereit tartalmazó első szövegrész a huszonkét év alatt *nem* változott:

1647 Die Erste Carthaun ist der Pawren Tantz genandt mit Kayser Ferdinandj Vndt der Stadt Caschaw WaPPen, gegoßen durch Frantz Jllenfeldt Anno 1561, schiesst 40 lb Eißen, Wigt 93 Centtner seiner Kugl lang 22 1/2, oder Ellen 6 1/4 in seinen beschlagenen gefäß auf Rödern, sambt den ladtZeug.[43]

1650 Die erste Cartaun der Pawern tanz genandt mit Khayser Ferdinandi Vnndt der Statt Caschaw wappen, gegossen durch Franz Jllenfeldt Anno 1561 Schiesst 40 lb Eißen wigt 93 Centner, seiner Kugl leng 22 1/2 ist in der mündung vornen grubig ligt in ihrer beschlagenen Lauetten sambt den ladtzeug.[44]

1662 Die Erste Cartaun der Pauertantz genandt mit Kayser Ferdinandi vnndt der Statth Caschau Wappenn gegossen, durch Franz Jllenfeldt Anno 1561. Schist 40 lb Eyßen wigt 93 Centner seiner Kugel Lang 22 1/2 ist in der mindung Vornen grubig ligt in ihrer beschlagener Lawetthen Sambt newen Redern Vnndt Ladtzeig.[45]

1669 Die erste Carthauna der Pauren tantz genandth mit Kaysers Ferdinandj vnndt der stath Wappen, gossen durch Franz Jllenfeld Anno 1561. schiest 40 lb eyssen wigt 93 Centner seiner Kugell lang 22 1/2. ist in der Mündtung forn grübig, Ligt in ihren beschlagenen gefäsß, sambt axe vnndt räder vnndt lathZeüg.[46]

A korábbi listák alapul vétele azonban számos hiba forrásául szolgált. Többször találkozunk olyan eltérésekkel, amelyek csak azzal magyarázhatók, hogy az írnok rosszul másolta, vagy sokkal inkább félrehallotta a diktált szöveget. A tüzérség adataira vonatkozóan mindezt jól szemlélteti a 2. számú melléklet táblázata, amely a Kassán összeírt löveganyag teljeskörű áttekintését tartalmazza (az eltéréseket a vastagon szedett szöveg mutatja). A következő két összehasonlítás, amelyhez a nem fegyver jellegű anyagokból vettem példát, szintén ezt igazolja.

[42] Erről a lövegről Takáts Sándor a következőket írta: „Az ágyúk [ti. amelyeket Izabella királyné öntetett] között első helyen szerepel a *pórtáncz* nevű, százhúsz mázsát nyomó nagy ágyú. ... Roppant súlya miatt nehezen volt használható. Nagyida alatt meg is repedt s e miatt újraöntését rendelték el, mégpedig úgy, hogy ezentúl csak 75 mázsát nyomjon. Az öntés 1561-ben meg is történt. ... Ez időtől fogva a XVII-ik század végéig a pórtáncz (Ferdinánd és Kassa czímerével) mint 93 mázsás, 40 fontot vető *kartaun* szerepel." *Takáts* 1908. 132. o. Nagyida ostromára azután került sor, hogy 1556 júliusában Ferdinánd király Kassa védelmére küldte Wolfgang Puchaim seregét, félvén, hogy az az év tavaszán bekövetkezett tűzvész miatt legyengült védelmi képességű várost Szapolyai János elfoglalja. Puchaim, némi várakozás után, a Szapolyai pártján álló Perényi Gábor nagyidai erőssége ellen vonult, amelyet 20 napi küzdelem után, a védők muníciójának elfogytával, elfoglalt és lerombolt. *Sziklay-Borovszky* 1906. 111. o., *Bánlaky* 1940. 410. o. Az ostrom után Kassára szállított lövegek már felbukkannak a következő évi inventáriumban, például „Scharfetyn de Naghyda" formában. Más nyomát is leljük az előző évek eseményeinek, mert például a golyók felsorolásánál ezt olvashatjuk: „globi ad bombardam barath vocatam pertinentem, quae sub arce Kraznahurka amissa est". MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. fol. 2., 3. Az ekkor épp Szapolyai-párti Bebek Ferenc által birtokolt Krasznahorkát Nagyida megvétele után vette ostrom alá Puchaim, de hosszú ideig tartó hiábavaló próbálkozás után kénytelen volt elvonulni. *Bánlaky* 1940. 410. o.

[43] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 44.

[44] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 2.

[45] Uo. 1662. fol. 2.

[46] Uo. 1669. fol. 2.

1650 „11 Kupfferne Formb Pleech Zum bley gissen"[47]

1662 „Elwf kupferne Form **blech** So man braucht Zum **Bley** giessen No. 11."[48]

1669 „Küpfferne Form Zue **blehgiessen** 10."[49]

1647 „Ein Eißerne Veldtpfannen **for** [für!] die Schmidt ins läger Jdest No: 1:"[50]

1650 „1 Eißerne Veldtpfann **Vor** die schmidt inß leger"[51]

1662 „Ein grosse Eyserne Pfanen **führ** die schmidt **vor ein Esß im fahl** Zubrauchen"[52]

1669 „Ein grosse eysserne Pfanen **vor ein Esch in Feld** Zu gebrauchen"[53]

Átírási hibák természetesen akkor is előfordultak, amikor egy adott inventáriumról több másolatot készítettek. Így pl. az 1552. január 15-i német nyelvű jegyzékben még *Frosch* (béka) néven említett *Scharfetindl* típusú löveg már az irat végén található összesítésben, illetve a január 17-i latin leltárban is *Fiasch* és *Fyas* alakban olvasható.[54]

Az egyes listák között persze akadnak más különbségek is. Ezek egy része az időközben történt, főként számbeli, mennyiségi változásokból adódott.

Az inventáriumok szerkezete

Az inventáriumok felépítése – miként az a kassai leltárak bemutatásából is látható – két jól meghatározható sémát követett. Az egyik fajtánál a biztosok abban a sorrendben írták le az egyes hadieszközöket és szerszámokat, ahogyan azok az adott vár bejárásakor eléjük kerültek. A másik típusnál viszont megfelelően csoportosítva követik egymást az egyes tételek.[55] A felsorolás elején szinte mindig a löveganyag áll, majd többnyire a kézi lőfegyverek, a hidegfegyverek, a lőpor, golyók, tüzes szerszámok következnek. A fegyverzet után a vár nyersanyagkészleteit, végül a különféle, a fegyverzet kiszolgálásához szükséges eszközöket, szerszámokat összesítik.[56] Nyilvánvaló, hogy a történész számára ez utóbbi a könnyebben értékelhető forma.

Az imént elmondottak azonban csak az optimális esetre vonatkoznak. A valóságban elég ritka az ilyen alapos leltár. Egy adott inventárium részletessége, pontossága nagyban függ az összeírás időpontjától és céljától. A XVI. század közepétől a XVII. század végéig előrehaladva az összeírások e tulajdonságai általánosságban egyre javulnak.

[47] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 6.

[48] Uo. 1662. fol. 8.

[49] Uo. 1669. fol. 9.

[50] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 51.

[51] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 7.

[52] Uo. 1662. fol. 8.

[53] Uo. 1669. fol. 10.

[54] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. Jänner-Februar, fol. 44., 52., uo. Konv. März, fol. 12.

[55] Az előbbire l.: Sempte, 1626. MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 87. No. 30., az utóbbira: ÖStA KA AFA 1604/12/9. fol. 334-339.

[56] L. pl.: Szigetvár, 1558. ÖStA KA AFA 1558/1/ad 2.

A nyelv

Az említett részletesség és alaposság, valamint az összeírásnál használt nyelv között is szoros kapcsolat mutatható ki. A nyelv elsősorban a leltározó *commissarius* (biztos) és az írnok személyén múlott. További összefüggés figyelhető meg az idő múlása és a nyelvhasználat között is. A XVI. század közepén még leginkább latinul vették fel az inventáriumokat.[57] Mivel azonban nem a latin volt a tüzérség „szaknyelve",[58] e jegyzékek, terjedelmüktől függetlenül, többnyire elnagyoltak, pontatlanok, főként a fegyverzet szempontjából.[59] Itt elsősorban a rendszerint csak általános értelmű latin lövegelnevezésekre (*bombarda, ingenium, tormentum, machina*) utalnék, amelyek gyakorlatilag bármilyen méretű és fajtájú löveget takarhatnak. Jó példa erre Gyula 1554. évi leltára, ahol 2, 8, 9 és 11 fontos *bombardák*ról olvashatunk, de ilyen az 1660. évi kassai összeírás is, amelyben a kétfontos és a negyvenfontos kaliberű ágyú is *tormentum*.[60] Elsőre a *falcon* és a *falconeta* elnevezések használata konkrétabbnak tűnik, de közelebbről vizsgálva megállapítható, hogy ezek a kisebb űrméretű lövegek általános jelölésére szolgálnak. Erre főként abból lehet következtetni, hogy a jegyzékek az esetek döntő többségében nem használnak más kifejezést a *bombardák*nál kisebb lövegekre. Ez figyelhető meg például Eger 1553. évi leltárában,[61] de ugyanígy az 1552., 1554. és 1557. évi kassai jegyzékekben is.[62] Hasonló a helyzet a kézi lőfegyverekre alkalmazott *barbata* és *pixides barbata* nevekkel is.[63] Mindezt az összeírók is érezhették, mert a latin nevet sokszor az értelmezést segítő német vagy magyar kifejezéssel toldották meg. Példaként megemlíteném, hogy Egerszeg 1568. évi leltárában egy „Bombarda ferrea, forgo wastarazk dicta",[64] Jászberény 1594. évi jegyzékében egy „maius tormentum, ut germanj vocant, Sengerin est"[65] szerepel, Szigetváron 1553-ban pedig egy „Ingenium Magnum faltherew"-t írtak össze[66]. A latinul megadott kiegészítések azonban nem mindig adnak valódi magyarázatot: Gyula 1559. évi inventáriumában egy kőgolyót lövő „Bombarda seu Machina cuprea"-ról olvashastunk.[67]

Minderre persze a kassai leltárakban is akad példa. 1552-ben egy „bombarda Colubrina vulgo Schlanng" találtatott,[68] 1554-ben pedig egy „Bombarda Kewwethe".[69] Az

[57] Kelenik József cikkében a 89 latin nyelvű jegyzék mellett csak 25 magyar és 16 német nyelvűt dolgozott fel. *Kelenik* 1988. 518-519. o.

[58] A korabeli tüzérségi szakirodalom jelentős része is német nyelven íródott, latin nyelvűt alig találunk.

[59] Latin nyelven is olvashatunk meglehetősen hosszú listákat, mint pl. Eger 1558. évi inventáriumát, amely 14 folio terjedelmű. MOL MKA E 211 Lymbus Ser. II. 28. t. fol. 16-17., 112-125.

[60] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 1. fol. 15., 1554. máj. 23., uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 24. t. fol. 91.

[61] Uo. 26. t. fol. 2. 1553. júl. 1.

[62] Ezekben a jegyzékekben már van néhány kivétel, mint pl. néhány *columbrina*.

[63] *Kelenik* 1988. 491-494. o. A kézi lőfegyverekhez kapcsolódó jelzőkre l.: uo. 495-508. o. Kelenik is részletesen foglalkozik a nyelvi problémákkal, hangsúlyozva a *német terminológia – magyar összeíró – latin inventárium* hármasságából adódó nehézségeket.

[64] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 17.

[65] Uo. Fasc. 78. No. 6. fol. 1.

[66] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 50. No. 24. t. fol. 4. Kiadta: *Tímár* 1989. 102-108.

[67] Uo. Fasc. 76. No. 1. fol. 2.

[68] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 12.

[69] Uo. RN. 4. 1554. Konv. sine dato, fol. 17.

említett gyulai példával ellentétben a latin magyarázat itt segít: „bombarda ad iaculandos globos lapideos"[70] (tehát minden bizonnyal az 1552-es német leltár egyik *Steinbüchsé*jéről lehet szó). Ezt a megoldást persze nem csak a fegyvereknél alkalmazták, hanem más eszközöknél is: „Collocatae autem sunt siue inclusae istae praescriptae bombardae omnes in thecis aut repositorys suis ferro munitis vulgo *Laden*, et habent singulae attinnentias suas ad inserendos globos et pulueres et ipsas purgandas vulgo *Sezkolben, Ladtschauffeln vnnd wuscher*."[71]

A XVII. századra a latint lassan kiszorította a tüzérség „szaknyelve", a német. Úgy tűnik, hogy a német nyelvet használó biztosok nagyobb szakértelemmel rendelkeztek,[72] mert a németül íródott inventáriumok már a XVI. században is rendre sokkal alaposabbnak bizonyultak a latin és magyar nyelvűeknél.[73] Ebben persze közrejátszott az a tény, hogy a német nyelv rendelkezett a megfelelő szakszókinccsel az eszközök pontos megnevezésére. Itt is főként a fegyverzetre vonatkozik e megállapítás. Az elmondottakat igazolja a már említett 1647., 1650., 1662. és 1669. évi kassai inventárium, amelyekben szó szerint az utolsó szegig mindent leltárba vettek.

A latin és a német jegyzékek közti különbségeket jól szemlélteti a két 1552. évi összeírás,[74] ahol a német pontossággal éles ellentétben áll a latin körülményessége. A német leltár ráadásul a *gossene* jelzővel megadta a löveg szerkezetét is. Ugyanakkor a németben is találunk semmitmondó kifejezést, amikor a *Pórtánc*ot csupán „nagy lövegnek" mondják. (Ezt persze akár a mérete iránti csodálat jeleként is felfoghatjuk, hiszen annyival nagyobb volt a többi ágyúnál.) Az alábbi táblázat ugyanazon lövegek német és latin elnevezéseit állítja párhuzamba.

1552. január 15.	1552. január 17.
„ain gossene Fewerpuchsen"	„una bombarda ad proyciendum ignem quae Vocatur Mortarium"
„ain Veldtschlangen odaichsen genanndt"	„Vna bombarda Colubrina Vulgo Schlanng et ibi Odeichsen cognominata"
„ain gossene Stainpuchsen ... wigt 24 c"	„Vna bombarda ad iaculandos globos lapideos ... c 24"
„Zwo Falkaunen ... wigt yede c 23 1/2"	„Duae bombardae vulgo Falkonae dictae ... singulae ponderj centenariorum Viginti trium cum medio"
„ain grosses Stuck mit Namen Pawertanz"	„Vna bombarda magna vulgo Pawertanz vocata"

[70] „kőgolyók vetésére való bombarda". Uo. RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 11.

[71] „Az előbb említett valamennyi bombardát pedig beállították avagy befogalták vassal megerősített, közönségesen *Laden*nek [nevezett] tartójába avagy állványába, és minden egyes [löveg]nek van közönségesen *Setzkolben*nek, *Ladschauffel*nek és *Wischer*nek [nevezett] tartozéka a golyó és a lőpor betöltésére, és magának [a lövegnek a] tisztítására." ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 12. A kiemelést az eredetiben gót betűvel írták.

[72] Lévén rendszerint szakemberek. Szigetvár 1558. évi inventáriumát többek között maga Zrínyi Miklós, valamint Michael Rindsmaul királyi főhadszertárnok-helyettes (*Oberst Zeugmeisterleutnant*) vette fel.

[73] L. pl. Murány 1550. évi, vagy Sáros várának 1557. évi jegyzékét. ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1550. Konv. May, fol. 27-32.; MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 2. fol. 8-14.

[74] A német nyelvű jegyzéket l. a Forrásközlésben, a latin nyelvű leltár kiadására l. a 10. lábjegyzetet.

A magyar nyelvű leltárak felemás képet mutatnak, sok közöttük a rövid, elnagyolt, de akadnak egészen alaposak is. Itt is megfigyelhető, hogy az idő múlásával mind precízebbek lesznek az inventáriumok. Az előbbire jó példa Egervár 1558. évi, az utóbbira pedig Sempte 1626. évi jegyzéke.[75] A magyar nyelv alkalmazását e célra nagyban elősegítette, hogy átvette a német szakszavak jelentős részét, olykor tükörfordításban (*Sattelwagen* = nyergesszekér), olykor csak alakmódosítással (*Karthaune* = kartány, *Falkaun* = falkony, *Protze* = böröck, stb.).[76]

A tüzérség adatai

Az alapos tüzérségi leltár az egyes lövegeknél a következő jellemzőket ismerteti (a sorrend változó): a löveg típusa, „keresztneve" (ha van), öntetője-tulajdonosa, öntője, az öntés éve, a csövön levő címer leírása, feliratai, a cső kalibere, súlya, hossza, a lafetta és a hozzá tartozó szerszámok állapota, esetleges hiánya. Sajnos, ilyen teljességükben viszonylag ritkán találjuk együtt egy-egy löveg adatait,[77] s a meglevők esetében is sok a bizonytalanság. A leírásokba viszont bekerülnek olyan megjegyzések is, amelyek a lövegek állapotát mutatják meg. Így például az 1650. évi inventáriumban a *Pórtánc*ról és a *Vademberr*ől is megállapították, hogy csövük „in der mündung vornen grubig", azaz tölcséresre kopott, kitöredezett.[78] Bornemissza Pál nyitrai püspök Falkaunjáról pedig lejegyez-

[75] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 26. t. fol. 41.; Uo. E 156 U et C, Fasc. 87. No. 30. t. fol. 1-8. Igyekeztem viszonylag azonos nagyságrendű várakat találni az összehasonlítás céljára, de ez meglehetősen nehéz feladat. Ezért nem hasonlítottam pl. Patak 1642. évi leltárához, amely az egyik legaprólékosabb magyar nyelvű jegyzék. Uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 163-178.

[76] A nyelvhasználat másik vonatkozása az utókor kutatóját érinti, akinek fordítani és értelmezni kell a sokszor már magyarul is teljesen feledésbe merült kifejezéseket. A fordításhoz a korabeli magyar nyelvű inventáriumok, valamint a régi szótárak megfelelő kiindulási pontnak bizonyultak, bár ez utóbbiakban csak a leggyakrabban használt eszközök szerszámok szerepelnek. Az értelmezéshez mindenekelőtt Frecskay Jánosnak a hagyományos kézműves mesterségekről írott kitűnő munkáját használtam, amelyben a különböző mesterségek szerszámainak, eszközeinek, anyagainak német és magyar neve egyaránt szerepel, leírással együtt. Ezen mű mellett fontosak a nyelvtörténeti és értelmező szótárak is.

Német szótárak: *Jacob Grimm - Wilhelm Grimm*: Deutsches Wörterbuch. 1-15. köt. Leipzig, 1854-től, Trübners Deutsches Wörterbuch. Hrsg.: *Alfred Götze*. 1-8. köt. Berlin, 1939-1957., Der Sprach-Brockhaus. Bildwörterbuch für jedermann. Leipzig, 1949., *Gerhard Wahrig*: Das grosse deutsche Wörterbuch. Gütersloh, 1967., Duden Bildwörterbuchder deutschen Sprache. 3. vollstandig neu bearbeitete Auflage. Duden Band 3. Mannheim-Wien-Zürich. 1977., Brockhaus-Wahrig Deutsches Wörterbuch in sechs Banden. Hrsg. von *Gerhard Wahrig*. Stuttgart, 1980., illetve: *Márton József*: Német-magyar-deák lexicon. I-II. köt. Bécs, 1823., Német-magyar és magyar-német szókönyv. Első darab, német-magyar rész. Pest, 1827., *Ballagi Mór*: Új teljes német és magyar szótár. Pest, 1867., *Fogarasi János* német és magyar szótára. I. Pest, 1870., *Kelemen Béla*: Német-magyar nagyszótár. Átdolg.: Thieneman Tivadar. Bp., 1941., *Nagy Ernő - Klár János* (szerk.): Német-magyar műszaki szótár. Bp., 1990. Nyelvtörténeti szótárak: *Matthias Lexer*: Mittelhochdeutches Wörterbuch. I-III. köt. Leipzig, 1872-1876-1878., illetve: *Czuczor Gergely - Fogarasi János*: A magyar nyelv szótára. I-VI. köt. Pest, 1862 - Bp., 1874., *Ballagi Mór*: A magyar nyelv teljes szótára, ... Pest, 1873. I-II. köt., *Szinnyei József*: Magyar tájszótár. I-II. köt. Bp., 1879-1901.

[77] L. fentebb a *Pórtánc* XVII. századi leírásait. L. még: Szendrő, 1690. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 26. t. fol.490-499., Munkács, 1711. Kiadta: *Thaly* 1878. 61-82. o.

[78] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 2. Bocskai *Schlangé*jéről azt írták, hogy „in der Mündung vornen Schadthafftig Vnd aufgerißen", ami magyarázza a *grubig* értelmét. L. erre: *Iványi* 1927. 151. o.

ték, hogy „ist Verschraufft im züntloch", vagyis kiégett gyúlyukát kifúrták és újat csavaroztak bele.[79]

A lövegek típusai[80]

A tüzérséget a XVI-XVII. századi inventáriumok – kimondatlanul is – három kategóriába (ostromágyú – tábori ágyú – vetágyú) tagolták. E beosztás eredete nagyjából a XV. század közepére nyúlik vissza. Ezidőtájt a burgundiai tüzérségnél nagyarányú technikai fejlesztés zajlott le, amelynek egyik legfontosabb elemét a vasgolyó és a kerekes lafetta használatának bevezetése jelentette. Az előbbi hatására csökkent a lövegek mérete, az utóbbi pedig lehetővé tette, hogy a lövegpark a seregekkel együtt mozogjon, és a kisebb kaliberű (tábori) ágyúk egyre inkább részt vegyenek a nyílt ütközetekben is. E folyamat eredményeképp kezdtek a tábori ágyúk ténylegesen különválni az ostromlövegektől.[81] Ezzel egyidőben kezdett kialakulni a vetágyúk kategóriája is.[82] A három közül ez utóbbi, eleinte csak a lövegek formája, később a lövedék típusa (kőgolyó) miatt is, jól elkülönült a másik kettőtől. Ugyanakkor az ostromágyúk és a tábori ágyúk közti határvonal technikai értelemben még sokáig nagyon elmosódott maradt. Mindenesetre ez a hármasság már az I. Miksa császár által létrehozott, Európa-szerte híres tüzérségnél és annak hadszertárainál (főként Innsbruckban) megfigyelhető. Az ott és akkor megteremtett szervezet és gyakorlat a későbbiekben mintaként szolgált a Habsburg tartományok, és így minden bizonnyal a kassai hadszertár számára is.[83]

A tábori és ostromlövegek kategóriája közötti bizonytalan határ mellett az egyes típusoknak sem voltak szigorúan meghatározott technikai jellemzői, a meglevő tág értékek között nagy átfedések keletkeztek. A gondok már a típus megadásánál elkezdődnek. Számos példa van rá, hogy egy adatai alapján jól azonosítható löveget eltérő időpontban más típushoz soroltak.[84] Ennek okát egyrészt az egységes, központilag előírt terminológia hiányában, másrészt a lövegfajták és kaliberek sokféleségében kell keresni. A magyar tüzérség számára mintául szolgáló Német-Római Birodalomban például a nagyfokú politikai megosztottságból következően, önállóságát bizonyítandó, minden város, minden fejedelem saját ízlése szerinti ágyúkat öntött. Emellett maguk a tüzérségi szakírók sem tudtak a névadás és a technikai jellemzők kérdésében egyezségre jutni. Érdemes egy pillantást vetni az 1. sz. melléklet táblázatára, amelyben a különböző időpontokban működ-

[79] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 3.

[80] A kérdéskörrel a HK hasábjain már több ízben foglalkoztam, ezért az egyes lövegtípusokra, s azok technikai jellemzőire itt külön nem térek ki: *Domokos* 1984. 119-129. o., *Domokos* 1986. 77-84. o. Tájékoztató adatokkal szolgál az 1. számú melléklet táblázata is. A Magyarországon felvett inventáriumokban található típusnevekre l. *Iványi* 1927. 4-21. o.

[81] *Dolleczek* 1887. 75. o., *Gohlke* 1911. 19-21. o., *Schmidtchen* 1977. 77. o.

[82] *Kanonen* 1975. 20. o. Eszerint állítólag Konstantinápoly ostromakor a kikötőt elzáró hajókat lőtték mozsarakból, s ettől kezdve használták volna a mozsarakat ívlövésre. *Hogg* 1975. 38. o. ugyanezt állítja Kritobulos 1467-ből származó feljegyzése alapján. L. még: *Dolleczek* 1887. 44-46. o.

[83] *Kurzmann* 1985. 122-138. o. L. összefoglalóan: *Pálffy* 1995. 185-187. o.

[84] L. erre a 2. számú mellékletben a kassai lövegállományt összehasonlító táblázatot.

dött tüzérségi szakemberek munkáiból gyűjtött adatokat állítottam párhuzamba.[85] A korabeli német kategorizálás teljes bizonytalanságának hatása Magyarországon is megmutatkozott. A helyzetet tovább rontotta a nálunk használt három nyelv eltérő névadása is.

Mind a német, mind a latin nyelvű jegyzékekben rendkívül gyakori, hogy a löveg méretére utaló jelző (*minor, maior, parvus, magnus, dupla,* ill. *klein, groß, einfach, doppelt*) szerepel a típusnév előtt. A németben ez inkább csak a tábori ágyúk kategóriájánál, elsősorban a *Falkaun*oknál és a *Falkonett*eknél, míg a latinban az általános jellegű típusmegnevezéseknél is előfordul. Ezek, megfelelő kaliberadatok hiányában, nem adnak tájékoztatást a lövegről, ráadásul e jelzők gyakorta egymáshoz viszonyítják az adott ágyúkat. Értéküket szemlélteti a 2. számú melléklet XVII. századi táblázata, ahol az 1647-ben és 1650-ben *einfach*ként összeírt *Falkonett*eket 1662-ben és 1669-ben már *doppelt*ként találjuk a jegyzékekben. Az utóbbi két leltárban ráadásul gyakorlatilag azonos paraméterű lövegek szerepelnek eltérő jelzővel.

A kézi lőfegyverek típusai

A kézi lőfegyverek alapvető típusai, miként az az alábbi táblázatból kiolvasható, megtalálhatóak a kassai jegyzékekben. A táblázat összeállításakor Kelenik József kutatásaira támaszkodtam, aki megállapította, hogy a jelzővel ellátott általános értelmű latin kifejezéseket differenciáltan kell vizsgálni, majd pedig meghatározta, hogy az alapvető német terminológiából kiindulva hogyan kell értelmezni azokat.[86] Az értékelést azonban

[85] Az egyes forrásművek címe: Ordnung, Namen vnnd Regiment Alles Kriegs volcks. Von Geschlechten, Namen vnd Zal aller Büchsen. In ein gantze Aerckelei ein Feldtzugs vnd Zeughaßs gehörig. Von iedes Gewicht, Schwäre Steyn vnd Lot. Auß dem Krieg Rathschlag Jacoben Preussen, Churfurstlicher Durchleuchtigkeit zu Sachsen Zeugmaisters. Strassburg, 1530. *Essenwein* 1877. 68-70. o.

Kriegsbuch des Reinhard von Solms. 1556. (Essenwein címadása.) *Essenwein* 1877. 79-82. o. L. még: *Jähns* 1889. 509-516. o., 750-751. o. Jähns „Kriegsregierung" néven említi az első fejezet címe alapján, mivel a műnek nem volt főcíme. A munka nyolc könyvből áll, s közülük a harmadik és a negyedik foglalkozik a tüzérséggel. Ezek az adatok a harmadik könyvből valók, amely nagyrészt a személyzet feladatait és a szertüzérkedést tárgyalja.

Reinhard von Solms: Beschreibung, wie eines Stathafftigen Fürsten oder Herrn Zeughauß, mit grossem vnd kleinem Geschütz, Auch allerlei andern Gewehrn, Kriegßristungen vnd vorrat, Darzu in was summa gelts vngefer-lich sich solliches alles verlauffen möcht, deren jedes vnderschiedtlich, wie hernach volgt, angezaiget wirt. 1556. *Essenwein* 1877. 83-84. o., *Jähns* 1889. 509-516. o. Jähns szerint a mű negyedik könyve viselte a fenti címet.

Kriegsbuch Leonhard Fronsperger's. Frankfurt, 1566. *Essenwein* 1877. 87-89. o. L. még: *Jähns* 1889. 548-558., 637-640. o.

Daniel Speckle: Architectvra Von Vestungen, Wie die zu vnsern zeiten, an Stätten, Schlössern ... samt dem hiezu gehörigen Geschütz, ordentlich vnd nützlich sollen gebrauch werden. Strassburg, 1589. *Essenwein* 1877. 95-96. o. L. még: *Jähns* 1889. 822-831. o.

Wallhausen 1617. 15. o. L. róla: *Jähns* 1890. 987-989. o.

Furttenbach 1627. 85-87. o.

Furttenbach, Joseph: Büchsenmeisterey-Schul, darinnen die new angehende Büchsenmeister und Feuerwercker ... in den Fundamenten ... der Büchsenmeisterey ... underwisen und gelehrt werden. Augspurg, 1643. L. róla: *Jähns* 1890. 997-1001. o.

Miethen 1683. I. 59-92. o. L. róla : *Jähns* 1890. 1219-1226. o.

[86] A kézi lőfegyverek típusaival részletesen foglalkozik: *Kelenik* 1988. 487-490. o., *Uő.* 1991/3. 88-99. o.

megnehezíti, hogy a félszakállás kategóriája a körülményektől függően változó tartalmat takar, vagyis lehet kisebb méretű szakállas és gyalogsági lőfegyver is.

A számokból végülis az derül ki, hogy Kassán többségében a nagy kaliberű és tűzerejű szakállasokat találjuk, míg a kisebb méretű gyalogsági lőfegyverekből – az 1577. és 1669. év kivételével – csak viszonylag keveset tároltak. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy az előbbiek hatásosabbak a várvédelemben, másrészt az utóbbi típus a katonák egyéni fegyverzetéhez tartozott, így feltehetően csak a hiányok pótlására kellett néhány darab belőlük.

		1552. jan. 15.	1552. jan. 17.	1554, 1555	1557	1561	1570	1577	1640	1647	1650	1662	1669
valódi szakállasok	Doppelhaken	160				163	254	439		147	95	179	176
	barbata duplicata		84		84								
	barbata				163								
	barbata ... (egyéb jelzők)		7		102								
	pixides barbatae duplex			7									
	pixides barbatae			149									
	pixides barbatae ... (egyéb jelzők)			60									
	szakállas								167				
	összesen	**160**	**91**	**216**	**349**	**163**	**254**	**439**	**167**	**147**	**95**	**179**	**176**
félszakállas	Halbhaken	178					161						
	barbata mediocres				47								
	pixides barbatae manualis			174									
	összesen	**178**		**174**	**47**		**161**						
gyalogsági lőfegyver	Haken	25											
	barbata brevis				100								
	barbata dimidia brevis				164								
	Handrohr					266	180	967		2	2	2	1
	Muskete									55	27	37	348
	muskatir puska								108				
	összesen	**25**			**264**	**266**	**180**	**967**	**108**	**57**	**29**	**37**	**349**

A kézi lőfegyvereknél is találunk az egyes fajtákon belüli megkülönböztető jelzőket. Ezek egy része itt is a méretre utal (*duplicatus, magnus, mediocres, dimidius, longus, brevis,* illetve *groß, klein, lang, kurz*), más részük a fegyver korára, állapotára (*alt, gut, schlecht, schadhafftig, zerbrochen*), s végül származási helyükre (*Pragensis, Norinbergensis, nürnbergisch, krompachisch*). Ez utóbbihoz kapcsolódik az 1669. évi jegyzék adata, mely szerint muskétákat szereztek be a vashámorairól híres Mecenzéfből is.[87]

A jegyzékekben a kézi lőfegyverek néhány tartozéka is fellelhető, leggyakrabban a puskapalack (*Pulverflasche, flascula pixidis*), a XVII. századi leltárakban pedig a pantallér, vagyis a tölténytartó vállszíj (*Bandelier*).[88]

[87] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1669. fol. 5. Mecenzéfre l.: *Heckenast* 1991. 155-156. o.

[88] Képeiket l: *Dilich* 1689. I. 476-477. o. között, LX. kép.

A tűzfegyverek száma

Az inventáriumokban a tűzfegyverekre vonatkozóan megadott darabszámok csak összesítve tekinthetők biztos értéknek. Ha típusonként akarjuk vizsgálni mennyiségüket, számolnunk kell a fentebb a tipizálással kapcsolatban elmondott bizonytalanságokkal. Ennek ellenére érdemes Kassa fegyverzetét összehasonlítani más erődítményekével. Ilyenkor azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a jegyzékek egy adott pillanatra vonatkozó adatokat közölnek. Ezért szükséges több időpontban is vizsgálni a számokat.

A kassai tűzfegyverek mennyiségével kapcsolatban további problémák adódnak. A bejárásos módszerrel felvett inventáriumokban minden esetben az láthatjuk, hogy a nagy lövegeket a hadszertár valamely belső, elkülönített tárolóhelyén írták össze, míg a középkori falak tornyait csak néhány egészen kis kaliberű löveg védte, kézi lőfegyverek segítségével.[89] Tudjuk azonban, hogy Kassa középkori falait már a 1484-ben nagy alapterületű rondellákkal megerősített védőövvel vették körbe,[90] amelyet – az alaprajzok tanúsága szerint[91] –, főként az 1560-as években olaszbástyás védőövvé alakítottak.[92] Arról, hogy ezeket az újabb védműveket akár egyetlen puska is őrizte volna, az eddig ismert források nem tesznek említést. Ezen túlmenően előfordult, hogy a város tulajdonát képező lövegek közül némelyik éppen másutt volt, mint például 1557-ben, amikor három kassai falkonéta Eperjesen találtatott.[93]

Elsőként a kassai királyi hadszertár 1561. évi összeírását a nagyjából azonos időben felvett bécsi királyi, grazi, szigetvári és gyulai hadszertárak számadataival vetettem össze.[94]

[89] Ugyanezt látjuk Eger 1556. évi összeírásában, ahol a nagy ágyúk „Jn Armamentario" sorakoznak. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 3. Ennek egyik ellenpéldája Patak 1642. évi inventáriuma, ahol a jegyzék szerint az összes löveg a falakon állt, a hadszertárakban csak kézi lőfegyvereket és muníciót tároltak. Uo. Fasc. 30. t. fol. 163-178.

[90] *Sziklay-Borovszky* 1906. 46. o., *Gerő* 1955. 252. o.

[91] Az Országos Műemléki Felügyelőség Tervtárában található, a karlsruhei levéltárban levő, datálatlan eredetiről készült fotómásolatot kiadta *Gerő* 1955. 354. o. (a továbbiakban: karlsruhei alaprajz). A másik alaprajzot l.: *Balla* 1996. 98. o. (a továbbiakban: stockholmi alaprajz). Minden bizonnyal ez is a XVI. század második feléből származik. A védművek típusa és kiépítettsége alapján a karlsruhei alaprajz a korábbi.

[92] *Pálffy* 1995. 191. o.

[93] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. fol. 2.

[94] Sorrendben: „Vermerckht, was diser Zeytt in Römischen Khuniglichen Majestät ZeugHaus Zw Wien fuer greß vnndt Khliener, gossen vnnd Eissen, gefast vnndt vngefast geschütz, Sambtt annder aller Monicion verHannden, Wie volgtt." ÖStA KA AFA 1557/2/14.; „Jnuentari des Geschütz, Arkheley vnnd Munition, Auch hauß radt Vnnd Varundehaab, So die Römische Khayserliche Majestät auf derselben haubt Schloß Gräz ligendt hat. ..." ÖStA KA AFA 1562/4/ad 6 a.; „Vermergckht Alles Geschuz vnnd Monition in Römischen Khuniglichen Majestät Zeughaus in Sygeth, So durch die Römischen Khuniglichen Majestät Comissary ... An Heut datto, von Newen vbersehen vnnd Jnuentiert ist worden, den Vierten Tag January, des 1558isten Jars." ÖStA KA AFA 1558/4/4.; „Verzaichnuß deß Geschütz, Khugl, Pulfers vnnd anderer Munition, so der Zeit Jm Gränitz Hauß Zum Jula Vorhanden ist, vnd Jch Sebastian Kheilholz, Römischen Khayserlichen Majestät Zeugwart daselbst, Jn meiner Verwaltung hab, ..." ÖStA KA AFA 1563/6/ad 1.

lövegtípusok	Bécs, 1557	Graz, 1562	Szigetvár, 1558	Gyula, 1563	Kassa, 1561
Scharfe Metze	3				
Karthaune	16	1	2		1
Doppelkarthaune	7				
Singerin	4	1			1
Feuer-, Steinbüchse		1	3		
Dorndräerin		5			
Quartierschlange	4	1			
Feldschlange		1			
Doppelfalkaun				1	
Falkaun	11	2	4	4	2
Falkonet	61	13	19	10	18
Doppelhaubitz	1				
Haubitz	12				2
Kammerbüchse	16		4		
Scharfetindl	13		3	1	2
Mörser	1	1			2
egyéb löveg	2	1			
összesen	**151**	**27**	**35**	**16**	**28**
Doppelhaken	360		370	240	161
Mauerhaken		31			
Halbhaken	2340		441	400	
Haken		162			
Handrohr		11	127		266
összesen	**2700**	**204**	**938**	**640**	**427**
arány	*1:17,9*	*1:7,6*	*1:26,8*	*1:40*	*1:15,3*

A táblázatban mindenekelőtt szembetűnő, hogy a már régóta létező bécsi hadszertárban, ahol hosszú ideje gyűltek a különféle lövegek, jóval több típust írtak össze. Kassa esetében a két régebbi típus, a *Scharfe Metze* és a *Doppelkarthaune* hiánya azzal magyarázható, hogy ezek az előző évszázad óriáságyúi közé tartoztak, amelyek kovácsolása vagy öntése és kiszolgálása hatalmas összegekbe került, amit többnyire csak az uralkodók engedhették meg maguknak. A *Büchse* különböző fajtái ugyan szerepeltek a korábbi kassai leltárakban, de eddigre eltűntek, sorsukról egyelőre nem tudunk semmit. Kevésbé érthető viszont a nagyobb kaliberű tábori lövegtípus, a *Schlange* teljes hiánya. Ennek talán az az oka, hogy helyettesítésüket a várvédelemben az összeírásokban rendre nagyobb számban szereplő kiskaliberű ágyúval oldották meg, mert e típusokat egyszerűbben és olcsóbban tudták előállítani.

Érdekes képet mutat az ebben az időszakban már egyre nagyobb jelentőséggel rendelkező kézi lőfegyverek számaránya az ágyúkhoz viszonyítva, ami Graz után Kassán a legalacsonyabb, de Bécsben sem sokkal jobb. Ugyanakkor a Dunántúl védelmének alappillérét jelentő Szigetváron kiemelkedően jó az arány, az ágyúk magas száma mellett is. A szintén elsővonalbeli Gyula vára viszonylag jóval gyengébben volt ellátva, mint a védettebb Kassa.

A következő táblázat az 1570. évi felső-magyarországi felmérés[95] adatai alapján a három legfontosabb erősség, illetve az egész térség összesített fegyverzetét mutatja.

[95] ÖStA KA AFA 1570/11/2.

lövegtípusok	Kassa	Szatmár	Eger	Felső-Mo. összesen
Karthaune	4	—	3	7
Singerin	4	4	—	8
Schlange	2	4	2	12
Falkaun	2	1	3	18
Falkonet	13	5	12	80
Scharfetindl	5	—	2	14
Haubitz	2	9	3	20
Eisen Stück	—	—	3	13
Feuer Mörser	1	2	—	8
Orgel	2	6	4	19
„VerJrt Stuckh"[96]	—	—	1	3
összesen	**35**	**31**	**33**	**202**
Doppelhaken	254	198	232	1188
Halbhaken	161	—	128	401
Handrohr	180	66	206	511
összesen	**595**	**264**	**566**	**2100**
arány	*1:17*	*1:8,5*	*1:17,2*	*1:10,4*

A felmérés címéből kiderül, hogy az összeírás mindenütt a hadszertárakról készült, tehát az összehasonlítás azonos alapon történhet (egyelőre nehezen megválaszolható az az alapkérdés, hogy a darabszámok a falakon álló lövegek mennyiségét is tartalmazzák-e). A táblázatból kitűnik, hogy a három erősségben közel azonos számú löveg található. A típusösszetétel is meglehetősen hasonló, mivel a feladatkör is azonos.[97] A lövegfajták közül továbbra is csak a legalapvetőbbek szerepelnek a listában. Hasonlóképpen közel azonos mennyiséget tároltak kézi lőfegyverből is. Ebből arra lehet következtetni, hogy ezek a kassai adatok nem tartalmazzák a környező, alárendelt várak ellátásához szükséges fegyverzetet és muníciót. Ezeket valószínűleg külön raktározták, vagy pedig rögtön továbbították a kisebb erősségeknek, és Kassára ezután már csak a javításra szoruló fegyverek kerültek be.

Az adatok növekvő tendenciája azt mutatja, Kassán is tisztában voltak azzal, hogy nagy tömegű kézi lőfegyver nélkül már nem lehet eredményes várvédelmi harcot folytatni. A kézi lőfegyverek számának folyamatos növekedése minden bizonnyal összefüggésben volt a várost övező védműrendszer ezidőtájt zajló korszerűsítésével is, bár megismétlem, hogy a leltárakban semmi nyoma az ezeket őrző fegyvereknek. A növekedési folyamat jól nyomon követhető a későbbi jegyzékekben is.

Az 1577. évi hadi tanácskozásokkal összefüggésben végzett, az egész védelmi vonalat vizsgáló felmérés előnye, hogy az összehasonlítást sokkal tágabb keretek közt teszi lehetővé.[98]

[96] Valószínűleg a sérült lövegeket jelenti.

[97] Egerben jóval kevesebb a *Falkonett*, de több a védelemben kiválóan alkalmazható *Haubitz* és orgonalöveg.

[98] ÖStA KA AFA 1576/13/2.

lövegtípusok	Kassa	Eger	Szatmár	Komárom	Győr	Kanizsa	Neustatt	Prága	Bécs
Scharfe Metze									3
Doppelkarthaune							1		9
Karthaune	3	1		5	4		3	11	24
Singerin	7	1	4	1	1		1	4	29
Notschlange								4	10
Quartierschlange	3	6	7	4	6	1	3	4	2
Falkaun	8	6	2	7	8	4	1	16	23
Falkonet		14	6	8	5	9	9		26
Scharfetindl		2	1	108	10	3			10
Steinbüchse	1								
Stückel					3			7	
Kammerstück						6			
Haubitz		3	10	8	8	5	3	1	26
Mörser	1	1	2	2			4	5	15
Orgel	2	4	14						23
összesen	**25**	**38**	**46**	**143**	**45**	**28**	**25**	**52**	**200**
Doppelhaken	439	260	404	214	60	189	149	802	929
Halbhaken				100	301		432	347	
Haken					833				
Pettstollen		280							
Handrohr	967	220				52			
összesen	**1406**	**760**	**404**	**314**	**1294**	**241**	**581**	**1149**	**929**
arány	*1:56,2*	*1:20*	*1:8,8*	*1:2,2*	*1:28,8*	*1:8,6*	*1:23,2*	*1:22,1*	*1:4,6*

A fenti táblázatban megint csak szembetűnő a kassai lövegek csekély, illetve a kézi lőfegyvereknek a többi erődítményhez képest jóval nagyobb száma, valamint az ebből adódó kiemelkedően magas arány. Érdekes továbbá a lövegpark összetétele, amelyből hiányzik a korábban megfigyelt, a többi típushoz képest nagy számú kiskaliberű löveg. Mindez talán azzal magyarázható, hogy a Kassa elleni nagyobb mérvű török támadásnak Eger elestéig nem sok esélye volt, az esetleges portyák elhárítására pedig a meglevő eszközök is megfeleltek. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a tulajdonképpen utánpótlási bázisként is működő, de viszonylag védett Kassa fegyverzete és lőportartaléka jóval felülmúlja az első vonalban fekvő Kanizsáét.

A fenti három táblázat azonban csak a XVI. századi erőviszonyokat mutatja, és szükséges lenne hasonlóakat összeállítani a XVII. századra is. Ez azonban többek között azért is nehéz, mert a viszonyítás alapjául szolgáló nagy várak többsége ekkorra már török kézre került, illetve egyelőre viszonylag kevés az erre vonatkozó adat. Ezekből mutat néhányat az alábbi táblázat.

	Kassa, 1640	Kassa, 1650	Patak, 1642	Tokaj, 1649
löveg	41	29	42	30
kézi lőfegyver	204	124	910	342
arány	1:5	1:4,3	1:21,7	1:11,4

Végezetül következzen két, valamennyi kassai inventárium adatait összesítve mutató grafikon.

A Kassán összeírt lövegek száma

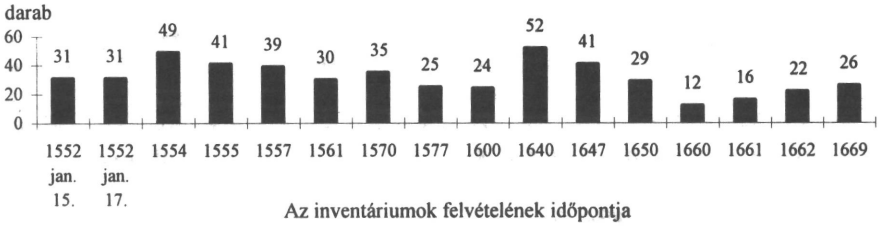

A Kassán összeírt kézi lőfegyverek száma

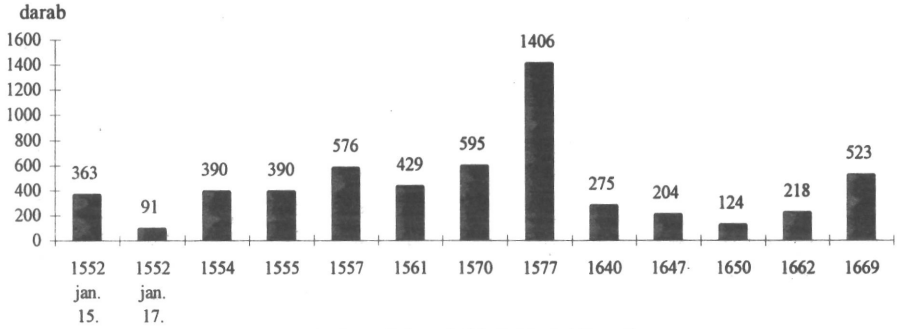

E grafikonokon, a XVI. századra vonatkozóan, két ellentétes tendencia látható: egyfelől a lövegek számának lassú csökkenése, másfelől a kézi lőfegyverek számának növekedése. Az előbbi feltehetően ismét Kassa védettebb fekvéséből adódik, mely lehetővé tette a lövegek átcsoportosítását a török elleni harc első vonalában fekvő várakba.[99] Az utóbbi okát abban kereshetjük, hogy a kézi lőfegyverek jelentősége és ezzel száma a XVI. század eleje óta mind a nyílt csatákban, mind a várharcokban, folyamatosan nőtt. [100]

A XVII. századi változásokra nehezebb magyarázatot találni. Az összes tűzfegyver csekély száma, úgy tűnik, ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy Eger 1596-ban elesett, és így megnyílt az oszmánok útja Kassa és Felső-Magyarország irányába. Ugyanakkor a hódítók sosem tettek kísérletet arra, hogy nagyobb haderővel támadjanak ebbe az irányba, a portyákat viszont a meglevő eszközökkel is el lehetett hárítani. Másfelől a jelenség talán arra is visszavezethető, hogy az inventáriumok által kijelölt majd harminc esztendő alatt súlyos harcok zajlottak, amelyek minden bizonnyal igénybe vették nem csak Kassa, hanem a többi erősség fegyverzetét is. Elegendő itt I. Rákóczi György hadjárataira, vagy az 1650-es évek végétől kiújuló török háborúra utalni.

[99] Erre a következtetésre jutott Pálffy Géza is. *Pálffy* 1995. 205. o.

[100] A kézi lőfegyverek szerepének növekedésére, és szerepükre a magyar végvári harcokban (főként a tizenötéves háború idején), illetve a „hadügyi forradalomnak" nevezett fejlődési folyamatra l. Kelenik József alapvető tanulmányát. *Kelenik* 1991.

A lövegek „keresztneve"

A lövegek „elkeresztelése" már a tüzérség korai időszakában is szokásban volt. Mindenekelőtt a nagyméretű ágyúk kaptak „személynevet".[101] Miksa császár már említett lövegei között igen hangzatos nevűeket találunk: *Weckauf, Der wunderlich Narr, Alt Adler von Tirol, Wilde Gret, Lauerpfeiff,* stb.[102] A névadásban bizonyos tendencia is megfigyelhető, amiben a lövegek mérete és alakja volt a mérvadó. Az ostromágyúkat többnyire mesebeli állatokról (sárkány, griff), vagy ragadozókról (krokodil, farkas), esetleg más nagytestű állatról (bika), a tábori ágyúkat viszont kisebb hüllőkről (kígyó, gyík, béka) vagy madarakról (fülemüle) nevezték el. Érdekes, hogy a vetágyúkat ritkán keresztelték el. Az említettek közül egyesek az idők folyamán típusnevekké léptek elő, mint német nyelvterületen a *Basiliskus*, *Nachtigall*, *Singerin*, a magyarban pedig a *kígyó*. Ugyanakkor sok lövegnek valamilyen tulajdonsága (hangja), formája, esetleg díszítménye után adtak nevet. Ez a szokás Magyarországon is dívott.[103] E névadásnak köszönhetően számos löveg „életútját" követhetjük nyomon,[104] s ezáltal lehetőség nyílik a tipizálásnál jelentkező eltérések megfigyelésére is.

A kassai jegyzékekben is akad ilyen példa: az 1552-ben *drach*, illetve *draco* néven említett *Falkonett*et 1554-ben már *bombarda*ként vették leltárba.[105] Kassán azonban viszonylag kevés elkeresztelt ágyúval találkozunk, de a „klasszikus" ágyúnevek azért felbukkannak: 1554 és 1555-ben két *bombardát Sarkan*nak és *Gyek*nek, a XVII. századi jegyzékekben az egyik Karthaunét *Ochs*nak (bika) nevezték[106]. Itt is előfordulnak más jellegű nevek: mindenekelőtt a *Pórtánc*, de ide sorolható a *Bajuszos*, a *Rózsa*, a *Barát*, vagy az öntetőjéről elnevezett *Bocskay*.[107]

A lövegek öntésének adatai

Sajnálatos módon, épp ezeket, a lövegek keletkezésével kapcsolatos, nagyon fontos adatokat közlik ritkán a források. Pedig ez a korszak többek között a gyártástechnológia szempontjából is fontos. A nagyobb méretű ágyúkat a vasból történő kovácsolás helyett a XV. század közepe óta egyre gyakrabban bronzöntéssel állították elő.[108] A bronzágyúk a

[101] *Schmidtchen* 1977. 32-42. o.

[102] *Kurzmann* 1985. 126-127. o. Nem kevésbé híres a bécsi Arsenalban ma is látható Pumhart von Steyr, az edinburghi Mons Meg, a genti Dulle Griet. *Brown–Smith* 1989. 1–38. o.

[103] *Thaly* 1870., *Takáts* 1908., *Iványi* 1927. 129-133. o.

[104] Ismét a *Pórtánc*ra utalnék, amely minden kassai leltárban megtalálható, legalábbis kalibere alapján.

[105] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. Jänner–Februar, fol. 52., uo. Konv. März, fol. 12., uo. RN. 4. 1554. Konv. sine dato, fol. 17.

[106] L. pl. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 44.

[107] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 43., 44., uo. RN. 4. 1554 Konv. sine dato, fol. 17., *Merényi* 1916. 423. o.

[108] Kisméretű ágyúkat már a XIV. században is öntöttek bronzból, a nagyméretű ostromágyúkat pedig a XV. század közepe óta.. *Schmidtchen* 1977. 51. o., *Pepper-Adams* 1986. 8. o. *McNeil* 1982. 86. o. egyenesen azt mondja, hogy 1453-1543 között egy „második bronzkor" volt Európában. *Kanonen* 1975. 16. o. szerint pedig a folyamat már az 1370-80-as években megkezdődött.

XVI. század elejére terjedtek el,[109] miközben természetesen a régebbi, de még használható vaságyúk is ott sorakoztak a fegyvertárakban. A XVI. század közepétől, elsősorban Angliában és Svédországban, újra vasból kezdték gyártani az ágyúkat, mivel ez a bronzágyú harmadába került. A XVII. század második felétől pedig Nyugat-Európában a vasöntés vált a löveggyártás alapvető technológiájává.[110]

Az ismertetett tendenciának Kassán, de összességében Magyarországon is, úgy tűnik, csak az egyik felével találkozunk. A bronzöntés és a bronzágyú nálunk is elterjedt, a néven nevezett vaságyúk száma azonban az egész korszakban mindvégig elenyésző maradt. Kassán ritka kivételként az 1552. évi német inventáriumban találkozunk öt vasból való *Steinbüchsé*vel amelyek még valószínűleg a XV. századból megmaradt példányok, illetve 1647-ben egy vas *Scharffetindl*lel.[111] Minthogy az összeírásokra általánosan jellemző, hogy csak a nagy többségtől eltérő tulajdonságokat (tehát a bronzágyúk közt a kevés vaságyút) jegyzik fel külön, joggal bízhatunk abban, hogy az e téren uralkodó viszonyokat is helyesen mutatják.

A lövegek előállításának módjáról az inventáriumok konkrétan semmit sem jegyeznek le. Csak a löveg típusneve elé írt jelző utal erre, azokban az esetekben, ha az adott löveg a megszokottól, vagy a többségtől e tekintetben valamilyen eltérést mutatott. Ennek egyik korai jele az 1552. évi német inventáriumban figyelhető meg, ahol például egy *Feuerbüchse*, két *Steinbüchse* és egy *Schlängel* elé odaírták, hogy „öntött" (*gossene*), mégpedig nyilvánvalóan bronzból. A jelenségre az egyik magyarázat az, hogy a XV. században gyakran használt *Büchse* típust többnyire vasból és kovácsolással készítették, s talán ez a *Schlängel* is egy korábbi, még ugyancsak kovácsolással előállított változathoz tartozik.[112] A másik megoldási lehetőségre grazi és szigetvári inventáriumok[113] adnak alapot, ahol két csoportban írták össze a lövegeket: az egyikbe az öntött, a másikba a vasból készült példányokat sorolták. Ebből az következne, hogy Kassán az 1550-60-as években nagyrészt vaságyúk szolgáltak. Ennek ismételten ellentmond az a tény, hogy soha sehol máshol nem szerepel a lövegcsövek anyagának megjelölése, viszont a hadszertárban csak bronzöntéshez szükséges fémanyagot tároltak, vasat nem.

Ugyanakkor számos adat utal arra, hogy Kassán komoly ágyúöntő tevékenység zajlott a XVI. és a XVII. században. Ennek legközvetlenebb bizonyítéka, hogy az 1557. évi jegyzékben említik az ágyúöntőházat (*domus fusoria*), ahol akkor éppen két „Bombarde Nouiter Fuse vna Karthaum, altera Nachthygal appellate" állt készen.[114] Ezek nagy méretű, 50-60 mázsa (kb 2,5-3 t) súlyú lövegek, amelyek előállítása nem csekély hozzáértést

[109] *Hogg* 1963. 14. o.

[110] McNeil szerint 1543-ban, Angliában fedezték fel a vaságyú öntésének technológiáját, ami szerinte az *egytizenkettedére(!)* csökkentette a költségeket. A XVII. századi áttörést e téren a francia flotta fejlesztésével és az ehhez megrendelt több ezer vaságyúval hozza összefüggésbe. *McNeil* 1982. 86. o.

[111] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. Jänner–Februar, fol. 44., MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 46.

[112] Uo. fol. 43.

[113] ÖStA KA AFA 1562/4/ad 6 a., uo. 1558/4/4.

[114] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. fol. 5. *Pálffy* 1995. 192. o. hangsúlyozza, hogy külön volt városi és királyi ágyúöntőház.

és technikai hátteret kívánt.[115] 1570-ben pedig a leltár szerint a hadszertárban 797 mázsa (közel 45 t !) „Mettall Zum Geschüz giessen" található.[116] Az öntőházról az 1577-es felmérésben azt olvashatjuk, hogy a hadszertárral és a lőpormalommal együtt „eléggé el vannak látva".[117] Ugyanitt három *Karthaune* öntésére kifizetendő összeg is szerepel. A szöveg szerint „Egy mázsára [eső] öntési díj 22 schilling, és ez idő szerint 10 mázsából egy a tűzben [azaz öntéskor – D.Gy.] elvész, a többire eső öntési díj 1735 forint 15 krajcár. Ebből három Karthaunét, 20 dupla Falkonettet, 20 szekérvárba való Falkonettet, (ebből itt egy mintapéldány), 10 Haubitzot kell önteni."[118] Ennek alapján tehát az öntéskor keletkező anyagveszteségért, noha azzal az öntőknek éppúgy dolgozniuk kellett, egy fillért sem fizettek.

A XVII. századi jegyzékekben, a fentiekkel szemben, inkább az ágyúöntéshez használatos eszközökkel találkozhatunk, bár csak néhány fajtával. Ezek közül a fa ágyúforma („Ausgeschnitene hülzerne formen Zu den Stuckhen") egy sablon, amelyet az ágyúöntés első lépésénél, a cső 1:1 méretű modelljének elkészítésénél használtak. Ennek során egy fa orsóra kötelet tekertek, azt agyaggal vonták be, majd a nyers formát az ágyúforma alatt forgatva kapták meg a kívánt alakot, amit azután kiégették. A *Kernstange* (magrúd?) a löveg öntésekor a csőfurat helyébe állított, agyaggal bevont, háromnegyed kaliber vastag vasrudat jelenti. Említik még a csőfúrót („borstangen"), amellyel az elkészült löveget a végleges kaliberre fúrták fel, illetve az ágyúfűrészt („Stuckh Seg"), amellyel az öntéskor kialakított, a végleges csőszáj előtt meghagyott túlfolyó részt vágták le (e túlfolyóban gyűltek össze a nyersanyagban levő és az öntéskor keletkező szennyező anyagok).[119]

A XV-XVII. században készült ágyúk első megközelítésben természetesen fegyvernek tekintendők. Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a nagyszerű művészi teljesítmény és öntési szaktudás, melynek nyomán csodálatos díszítésekkel ellátott ágyúcsövek kerültek ki a műhelyekből.[120] E díszítmények részeként, az ágyúcsövek hátsó részének (*Bodenstück*) tetején helyezték el a tulajdonos-öntető címerét. Máskor viszont az öntető neve is felkerült a csőre, ha másként nem, hát egy versike formájában. Ilyen kétso-

[115] Bizonyos fokig éppen a technikai háttér, vagyis az öntőházak felszereléséhez szükséges hatalmas beruházás hátráltatta sokáig a bronzágyú elterjedését, hiszen a korábbi, vasból kovácsolt lövegeket elvileg bármelyik nagyobb kovácsműhely képes volt legyártani.

[116] ÖStA KA AFA 1570/11/1. fol. 2. Dilich szerint a *Metall* a bronzot jelöli: „Die ander Materi [ti. az ágyúöntéshez] aber, so man mit dem universali nomine Metall zu nennen pfleget, ist Kupffer, Zin und Messing, ..." *Dilich* 1689. I. 440. o.

[117] ÖStA KA AFA 1576/13/2. fol. 54.

[118] „Vom Center giesserlehn [-lohn] 22 schilling, vnd wierdet alZeit von 10 Centen ainer im feur fur abgang Passierdt, die vbign bringt das giesserlohn 1735 gulden 15 kreuzer. Daraus sollen gossen werden Quarttaunen 3, Dopplt falkhanetl 20, Falckhanetl Zu wagenburg, daruon ain Muster alhie 20, Hauffnizen 10." ÖStA KA AFA 1576/13/2. fol. 54. Ugyanitt olvasható, hogy „Von den 3 Quarttaunen sollen Zwo Zu denen khugln so Zu Erlau verhanden genohmmen werden." Ez mutatja, mekkora problémákat okozhatott az egységes kaliberrendszer hiánya.

[119] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 47., uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 6., uo. 1662. fol. 6., 7., 9., uo. 1669. fol. 8. Az öntési folyamatra l.: *Dolleczek* 1887. 158-163. o., *Müller* 1968. 21-23. o., *Schmidtchen* 1977. 28-29. o.

[120] A díszítés a XV. század végén vette kezdetét. *Kanonen* 1975. 22. o. A szerzők szerint a csődíszítés az ágyúhoz való „szeretetteljes" viszony jele. A magyar vonatkozásokra gazdag példaanyagot hoz *Iványi* 1927. 133-148. o.

rost olvashattak a kortársak a kassai Vademberen is: „der Wilde Man bin ich, Frantz Bebekh libet mich".[121] Sok esetben azonban az öntető neve hiányzik a leltárakból, vagy mert elfelejtették odaírni, vagy mert már az összeírók sem tudták. Ilyenkor a címer leírása az egyetlen azonosító elem.[122] A címer mellett számos egyéb díszítőelem is felkerült a cső felületére. Ide sorolható a csőfeneken látható állatfigura (oroszlán, sas), vagy a művészien megformált két *delfin*.[123]

Az öntető nevének ismeretében meghatározható, hogy valószínűleg mely területről származott a löveg. Magyarországon értelemszerűen sok a német eredetű, melyek döntő többségét minden bizonnyal az osztrák tartományokból és a birodalomból a bécsi hadszertáron át küldték a végvárakba. Ugyanakkor azonban előfordult, mint pl. a *Pórtánc* esetében, hogy helyben végezték az öntést, de az uralkodó parancsára és az ő költségén.[124] Kassán a legtöbb löveg, amelynek ismerjük vagy megállapíthatjuk az öntetőjét, a királyi címert viselt.

öntető	1647	1650	1662	1669
Bebek Ferenc (+1558)[125]	1	1	1	1
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-1629)	1		1	1
Bocskai István (1557-1606)	2	2		
Bornemissza Pál (+1579)	1	1		
Kassa városa			1	
Szapolyai János király (1526-1540)	1		1	1
Ferdinánd (?)			1	1
I. Ferdinánd király (1526-1564)	4	2	2	2
II. Miksa császár (1564-1576)			1	1
II. Rudolf császár (1576-1612)	8	8	5	5
II. Mátyás király (1608-1619)	3	2	1	1
III. Ferdinánd császár (1637-1657)				1
I. Lipót császár (1658-1705)				1
Szász Ágost herceg	1			
Wolfgang bajor palotagróf	1	1		
összesen	23	17	14	15
magyar (százalékban)	26,1	23,5	28,6	20
királyi (százalékban)	65,2	70,6	71,4	80
német birodalmi (százalékban)	8,7	5,9	0	0

A táblázatból kiolvasható, hogy az öntetők neve alapján a lövegek negyede-ötöde magyar származású.

[121] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 2. L. még pl. Patak 1642. évi jegyzékét, ahol számos ilyen ágyúfelirat olvasható. Uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 163-178.

[122] „Ein Falkaunet schiest 2 lb eyssen darauf ein doppelter Adtler ohne einige schrifft ...". MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1669. fol. 3.

[123] L. minderre a következő művek képanyagát: *Müller* 1968.; *Essenwein* 1877. A delfin a lövegcső tetején kétoldalt, annak súlypontjában elhelyezett, az emelőkötelek befűzésére szolgáló fül.

[124] *Takáts* 1908. 132. o.

[125] Bebek is Kassán öntette a „Wilde Mann"-t. *Kemény* 1908. 218. o. A Bebekek ágyúöntető tevékenységére l. : *Takáts* 1908. 133-134. o.

Az ágyúöntő nevét és az öntés időpontját többnyire a címer alá, vagy a lövegcső leghátsó gyűrűjének peremére vésték fel. E két adatnak részben a Magyarországon működött ágyúöntők tevékenységének nyomon követésében, másrészt a mindenkori lövegpark korának megállapításában van szerepe. A fenti arány ismeretében nem meglepő hogy az inventáriumból megismert öntők mind idegenek, feltehetően valamennyien németek: Rudolph Binger, Hans Düring, Sebald Hirder zu Nürnberg, Franz Illenfeld, Anthony Leo, Christoph Löffler, Johann Mateo, Thomas Mayr, Urban Weiß.[126] Közülük Franz Illenfeld, és általában az Illenfeld család Kassán működött, ahol számos ágyút öntöttek.[127] Az öntési időpontok ismeretében megállapítható, hogy még a XVII. század végén is igen nagy számban használtak akár XVI. század legelejéről megmaradt ágyúkat is. Példaként említeném Eger 1688. és 1690. évi inventáriumát, ahol nagyszámú, a XVI. században öntött löveg szerepel.[128] Sőt, az 1688-as leltárban egy 1482-ben készült *Haubitz* is előfordul.[129] Kassán a lövegek kora a négy XVII. századi összeírásban a következő megoszlást mutatja:

	1556-ig	1557-1606	1607-től
1647	4	11	6
1650	3	10	3
1662	4	6	2
1669	4	6	5

Látható, hogy a lövegek többsége az Udvari Haditanács megalakulásától a tizenötéves háború lezárulásáig terjedő korszakban, vagyis a végvárrendszer kiépülésének idején készült. A két véglet az 1669. évi jegyzékben található, ahol egy 1501-es öntésű *Falkaun* és két 1657-ből származó *Feuermörser* szerepel.[130]

A technikai adatok és a mértékegységek

A XVI-XVII. századi inventáriumokban a leggyakrabban megadott paraméter a löveg kalibere. A méterrendszer bevezetését megelőzően ezt a kilőtt kő-, ólom-, vagy vasgolyó súlyával, fontban (libra, Pfund),[131] a kisebb lövegeknél és a kézi lőfegyvereknél pedig latban (= 1/32 font)[132] határozták meg. A tipizálás mellett azonban a korban alkalmazott mértékegységek bizonytalansága a legnagyobb probléma. Az esetek döntő többségében ugyanis nem állapítható meg, hogy az összeíró éppen mely területen érvényes súlymértéket használta, így ezen értékeket sem tudjuk pontosan átváltani kilogrammra. A helyzeten az sem segít, ha ismerjük az adott várat övező területen használt helyi súlymértékek érté-

[126] Többükről adatokat közöl *Iványi* 1928. 420-425. o. Hirderre, Löfflerre l. még: *Müller* 1968.

[127] *Kemény* 1908. 218-219. o.

[128] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 232-247., ill. uo. Fasc. 28. t. fol. 76-89. Az előbbit kiadta: *Thaly* 1872. 337-341. o. Az utóbbit kiadta: *Kárffy* 1915. 416-427. o.

[129] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II.. Fasc. 30. t. fol. 235.

[130] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1669. fol. 2., 4.

[131] A különböző font-fajtákra l.: *Bogdán*, 1991. 442-448. o.

[132] Uo. 451-453. o.

két, hisz többnyire semmi sem bizonyítja, hogy az összeíró, aki netán más vidékről, esetleg külhonból érkezett, épp azt használta. Ezért, magyarországi viszonylatban, általánosságban a bécsi font tekinthető alapértéknek (0,56006 kg). Bizonytalanságunkat tovább növelik az olyan megjegyzések, mint amit az 1552. évi latin inventáriumban olvashatunk, mely szerint a lövegeket „a mérleg hiánya miatt nem tudták megmérni, de mindkét részről segítségül hívott hozzáértő személyek becslése alapján eképp határozták meg [ti. a lövegek súlyát]".[133]

A fontban megismert kaliberadatokból elvileg és matematikailag egyszerűen ki lehet számítani a csőfurat átmérőjét centiméterben. Minthogy azonban az öntési technológia hiányosságai miatt a korabeli eljárásokkal a mai pontosságot még megközelíteni sem lehetett, a golyó és a csőfurat átmérője között – s így az ehhez tartozó fontértékek között is – meghatározott eltérés keletkezett, s csak igen ritkán lehet következtetni arra, hogy a kettő közül melyiket adták meg az összeírásban.[134] Többek között ezen eltérés miatt kellett az ágyúcsőbe, a lőpor fölé, fojtást helyezni.

A lövegcső hosszának megadására kétféle módszer létezett. Használták a szokásos hosszmértékek valamelyikét (*Elle, rőf, sing*[135]), vagy a golyóhosszt (*Kugellang*). Ez utóbbi igazi tüzérségi mértékegység, amely a löveg hosszát a csőfuratban egymás mellé helyezhető golyók számával határozza meg. Az ebből kiszámítható hosszérték azonban, a golyók kaliberénél elmondottak mellett, azért bizonytalan, mert szinte sosem tudható, hogy a megadott golyóhossz magában foglalja-e a csőfenék vastagságát is, ami szintén éppen egy golyóátmérőnyi. Épp ezért az első módszer megbízhatóbb méreteket adhat a számunkra.

A leírásokban nem mindig szerepel a csősúly, pedig ez is nagyon fontos a pontos tipizáláshoz. Ezt a jellemzőt mázsában (*Centner*) és fontban adták meg. A mázsára ugyanazok a megállapítások vonatkoznak, mint az előbb említett fontra. További átszámítási probléma keletkezik abból, hogy léteztek 100, illetve 120 fontos mázsák is.[136]

A Kassán összeírt lövegekkel kapcsolatban az tűnik fel, hogy a XVI. századi inventáriumokban csak a csövek súlyát adták meg. Sőt, az 1552. évi latin jegyzékbe az Izabella királyné által hátrahagyott lövegek összsúlyát is beírták.[137] Ez, véleményem szerint, azért történt így, mert a kortársakra is mély benyomást tett a nagy ágyúk hatalmas tömege, de méginkább azért, mert az ágyúöntéshez használt fém rendkívül drága volt.

Az 1647. évi kassai inventárium ritka lehetőséget szolgáltat az adott esetben használt mértékegységek megállapítására, ugyanis a lövegcső hosszát kétféleképpen is megadták:

[133] „... propter defectum librae non potuerunt ponderari, sed iuxta estimationem hominum peritorum ab utraque parte adhibitorum estimatae sunt hoc modo." ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 11. Ez a bizonytalanság más esetekben is fennáll: „Sex vascula sulphuris ciuitatis *incerti* ponderis." [kiemelés tőlem – D. Gy.] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. fol. 2

[134] L. erre pl. Szatmár 1600 körül készült inventáriumát, ahol a szöveg mellé berajzolták mindkét méretet. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 30-36. Szövegét kiadta: *Domokos* 1988. 546-551. o. (A cím utóbb tévesnek bizonyult, ugyanis nem Kanizsa inventáriumáról, hanem egy Kanizsáról Komárba irányuló lőszerszállítmány jegyzékéről van szó.) Az eltérésekről adatokat közölt: *Dolleczek* 1887. 153. o.

[135] Pontos átszámításukat l.: *Bogdán* 1990. 172. skk., 189. skk.

[136] *Bogdán*, 1991. 454-458. o.

[137] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 11.

golyóhosszban és rőfben (*Elle*).[138] Ha a jegyzékben megadott golyósúlyból kiszámítjuk annak átmérőjét, összehasonlíthatjuk a kétféle hosszmegadás eredményét. A kassai fontból és ölből nyert adatok közti csekély különbség alapján egyértelműnek tűnik a kassai mértékek alkalmazása, annak ellenére, hogy a harmadik lövegnél az eltérés a másik kettőhöz képest jelentős. Ha pedig az 1647. évi jegyzéknél elfogadom a kassai mértékek használatát, akkor ugyanez történt a többi XVII. századi összeírásban is, lévén az értékek mindenütt majdnem teljesen megegyezőek. Az adatokból az is kiderül, hogy az itt szereplő kaliberhosszak magukban foglalják a csőfenék vastagságát is, tehát közelítőleg meghatározható a csőfurat hossza is. Mindezeket mutatja a következő táblázat.[139]

löveg	Pawren Tantz	Wildte Mann	Stier oder Ochß
kaliber	40 font	38 font	38 font
golyóhossz	22,5	20	21
rőf (Elle)	6,25	5,5	6,125
golyósúly bécsi fontból számítva	22,4 kg	21,3 kg	21,3 kg
golyósúly kassai fontból számítva	20 kg	19 kg	19 kg
átmérő bécsi fontból számítva	17,59 cm	17,3 cm	17,3 cm
átmérő kassai fontból számítva	16,94 cm	16,64 cm	16,64 cm
hossz bécsi fontból számítva	396 cm	346 cm	363 cm
hossz kassai fontból számítva	**381 cm**	**333 cm**	*349 cm*
hossz bécsi ölre számítva	486 cm	428 cm	476 cm
hossz kassai ölre számítva	**377 cm**	**332 cm**	*369 cm*

A kassai jegyzékben használatos mázsa azonosítását az 1647-es és az 1669-es inventárium tette lehetővé, mert a lőporok súlyának összesítéséből, ki lehet számítani, hogy a 120 fontos kassai mázsát és a kassai fontot használták.[140] Ebből kiszámítható, hogy a *Pórtánc* 5580, a *Vadember* 4800, a *Bika* pedig 4680 kg-ot nyomott.

A lövegek tartozékai

A kassai inventáriumok rendszeresen foglalkoznak a lövegek tartozékaival, valamint a kezelésükhöz és kiszolgálásukhoz használt eszközökkel. Ezek közül talán a legfontosabb a lövegtalp (1. ábra/a[141]), vagyis az ágyazat és a többnyire külön említett kerekek.[142] Az 1552. évi német jegyzékben az ágyazatot még egységesen *Laden*nek nevezik, míg az 1561. évi összeírásban, egy *Kathaunét* és egy *Singerint* kivéve, már a *Gefäß* kifejezés

[138] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 44.

[139] A táblázat esetében nem jelentett problémát a csőfurat-golyóátmérő közti differencia, mivel a szövegben egyértelműen a kilőtt golyó súlya szerepel (*schiesst 40 lb Eißen*). Az átszámításoknál használt mértékek: 1 bécsi font = 0,56006 kg, 1 kassai font = 0,5 kg, 1 bécsi rőf = 77,75 cm, 1 kassai rőf = 60,31 cm. *Bogdán* 1991. 443-444., 446. o., *Bogdán* 1990. 190-192., 196-197. o.

[140] Ugyanezt írja Pálffy is. *Pálffy* 1995. 218. o. 139. jegyzet. *Bogdán* 1991. 456-457. o.

[141] A tanulmányhoz alapvetően *Wagner* 1980. 134-166. o. közötti képanyagát használtam fel. Wagner képeit saját igényeim szerint módosítottam.

[142] A külön említés oka nézetem szerint az az egyszerű tény, hogy a két darabot más-más mesterember készítette. Véleményemet erősíteni látszik, hogy pl. 1647-ben kerék nélküli lafettákat írtak össze, de egy szóval sem mondják, hogy azok ettől használhatatlanok lettek volna.

szerepelt, a XVII. századi jegyzékek pedig már csak ez utóbbit, vagy a ma is élő *Lafetta* szót használták.[143] Úgy vélem, hogy ezt a tüzérségnél lezajló fejlődés, esetleg technikai korszakváltás – igaz, egyelőre csekély – jeleként kell értelmezni. A *Laden* ugyanis a XV. század elejétől használt, és Nyugat-Európában ekkor már teljesen elavultnak számító, eredetileg kerék nélküli ágyazattípus, amelynél a még csap nélküli lövegcsövet félig besüllyesztették egy hatalmas fahasábba, és vaspántokkal, vagy láncokkal rögzítették. Az ilyen ágyazatú lövegeknél a függőleges irányszög beállításához bakot helyeztek az ágyazat eleje alá. Innen már csak egy kis lépés a bak felváltása tengellyel és kerékkel.[144] Ez utóbbira is akad példa az említett jegyzékben, midőn az egyik *Feuerbüchse* esetében egy kocsit is összeírtak, „amelyen az ágyazatot szállítják".[145] Ezt a konstrukciót Anton Dolleczek szerint *Ladewagen*nek nevezték.[146]

A fából készült lövegtalp a löveg sérülékenyebb részét alkotta, amelyet ezért alaposan meg kellett vasalni. A XVII. századi jegyzékekben gyakorta utalnak a lövegtalp jó, vagy rossz állapotára. Jellemző, hogy az 1650. évi inventáriumban a három *Karthaune* mellé odaírták, hogy új lafettát és kereket kell hozzájuk készíteni, 1662-ben pedig ismét új kerekekkel vették e lövegeket leltárba.[147] Emellett a listákban rendre megtalálhatóak a javításhoz szükséges anyagok és alkatrészek, vagyis deszkák, kerekek, vaslemezek, szegek, stb.[148] Egy 1662-es bejegyzésben pedig külön megjelölték, hogy a még el nem készült vaslemezt a lövegtalp oldalait alulról és felülről körülvevő vasalásra szánják.[149]

A mozsarakhoz teljesen másfajta, kerék nélküli lafettákat, zsámolytalpakat („Boller Schlaffen", „Pöller schleiff lauethen") használtak (1. ábra/b).[150] Ennek egyszerű a magyarázata: a magas szögtartományban történő lövéskor a visszarúgó erő a tengelyt és a kerekeket darabokra törte volna, amelyeket ezért sokkal erősebbre kellett volna méretezni, ami többe került volna. Az ágyúnál a hátrarúgó erő nem jelentett problémát, mivel kerekein akadálytalanul el tudott mozdulni hátrafelé.

A jegyzékek gyakorta említik a lövegek szerszámait, amelyeken akkoriban a töltéshez és a cső tisztításához szükséges eszközöket értették. A legfontosabbak a következők:

[143] Az 1552. évi jegyzékben a *Laden* megfelelőjeként a *theca* (tok) és a *repositorium* (tartó) latin kifejezések szerepelnek. Ennél sokkal gyakoribb az 1557. évi összeírásban olvasható *sedes* (állvány, pad) szó használata. ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. März, fol. 11., MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. fol. 2.

[144] *Dolleczek* 1887. 34-35. o., *Schmidtchen* 1977. 72-73. o.

[145] „Jtem ain gossene Fewerpuchsen auf beschlagener Laden vnnd beschlagenem Wagen, darauf man die Laden fuert." ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. Jänner–Februar, fol. 43.

[146] *Dolleczek* 1887. 34-35. o.

[147] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 2., uo. 1662. fol. 2.

[148] *Merényi* 1916. 426. o., MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 7., uo. 1669. fol. 9., 10. Ez utóbbi helyen külön említenek 2, 3 és 4 fontos ágyúhoz való kerekeket.

[149] „Vier vnndt Achtzig Newe vnaußgemachte vnter Bändter ... Zwelff Newe ober Bändter so auch nicht außgemacht sindt ... ." MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 6. L. erre: *Dilich* 1689. I. köt. 444. o., kép a 442-443. o. között.

[150] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 7., uo. 1669. fol. 9. Iványi szerint a *Schleife* önmagában mozsárágyazatot, illetve kerék nélküli csúszótalpat jelölt. *Iványi* 1927. 352., 364. o. Képét l.: *Dolleczek* 1888. 170. o.

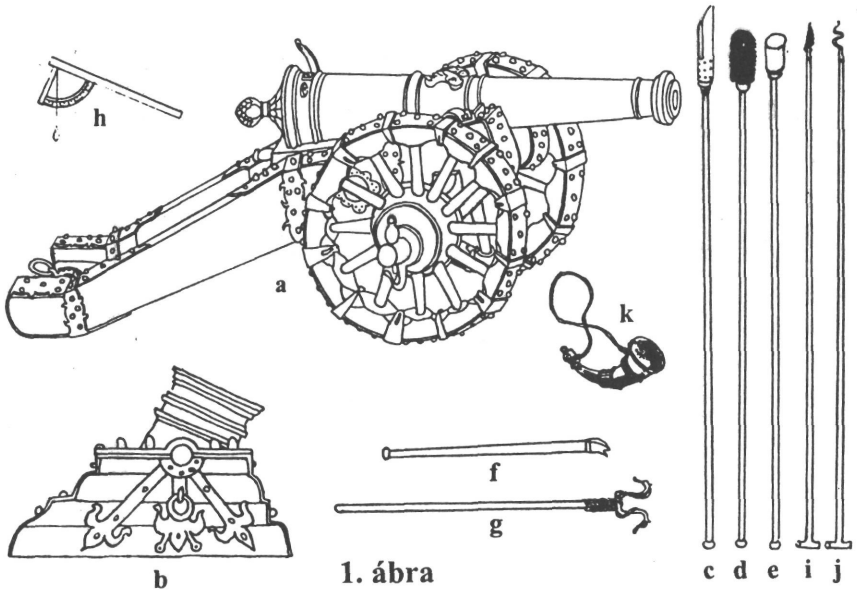

1. ábra

– a töltőkanál (*Ladeschaufel*), amellyel a kimért lőport az ágyúcsőbe töltötték, és amelyet mindig rézből készítettek, hogy a csőfalnak ütődéskor nehogy szikra keletkezzen (1. ábra/c);[151]

– a pemete (pamacsszerű rongycsomó, *Wischer*), amellyel a csövet tisztították ki a lőpormaradványoktól (1. ábra/d);

– a döröklő (*Setzkolben*), amellyel a fojtást ráverték a lőporra és a golyóra (1. ábra/e);

– vastag tű (*Pfriemen, Raumnadel*) a gyúlyuk tisztítására;

– a kecskeláb (*Geißfuß*), amellyel a beszegezett gyúlyukból a szöget eltávolították (1. ábra/f);

– a gyújtópálca (*Luntengabel, -stock, Zündruthe*), ennek végére erősítették a kanócot (1. ábra/g);

– a célzáshoz szükséges eszközök, tehát szögmérő (*Quadrant*) függőónnal (*Senkblei*) (1. ábra/h), ékek a cső alátámasztására (*Keilen*).[152]

A felsoroltak mellett léteztek további segédeszközök is (pl. golyófúró, golyóhúzó - 1. ábra/i, j.), lőporszaru a gyúlyuk felporzására (1. ábra/k), de a kassai jegyzékekben szinte kizárólag az első néggyel találkozunk.

A lövegek egy kevésbé ismert kiegészítője az ágyúcsavar (*Stuckschrauben*), amelyet a kiégett és ezért újrafúrt gyújtólyukba csavartak be.[153] Az 1647-es jegyzék még az ehhez használt hajtórudat is felsorolja.[154] Az 1662-es összeírásban megtaláljuk az effajta javí-

[151] „kupfer Plöch [Blech] Zue Ladt schauffeln". ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 4.

[152] *Wallhausen* 1617. 30. o., 2. tábla, *Dillich* 1689. I. köt. 443-445. o., *Dolleczek* 1887. 37-38., 101-102. o., *Iványi* 1927. 356-361. o.

[153] *Dolleczek* 1887. 157. o., *Iványi* 1927. 150. o.

[154] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 50.

táshoz használt szerszámokat is: a gyúlyuk kifúrására való fúrót („Bohrer So Zu den Stuckhen verschrauben"), a kifúrt lyukba menetet készítő menetvágó hajtókarját („Ayserne Windt Stangen Zu den schrauben schneiden"), és végül az új gyúlyuktömb becsavarására szolgáló hajtókart („Ayserne Windt Stangen Zum schrauben ein treiben").[155]

Többnyire a nyersanyagok közt tartották nyilván, de mégiscsak ide tartozik a kanóc („Kanoth", „Zindtstrickh", „Lunten"[156]), azt természetesen nem csak a lövegekhez és a kanócos lakatszerkezetű muskétákhoz, hanem a különféle tüzes szerszámokhoz is használták. Mennyiségét hol mázsában, hol kötegben (*Büschel*) adták meg.[157]

Bár nem voltak a lövegek szigorúan vett tartozékai, de hadjáratokban táborveréskor, ostromok idején sáncolások építéséhez nélkülözhetetlenek voltak a különféle sánceszközök (*Schanzzeuge*). Ezekből rendkívül sokfélét vettek leltárba: baltát, fejszét, szekercét, csákányt, lapátot, kapát, sőt még teknőket is, feltehetően föld hordására.[158]

Emelőszerkezetek

A tüzérség számára rendkívül fontosak voltak a különböző emelőszerkezetek.[159] A legnagyobb szerepet a lövegek szállításának folyamatában kapták, amikor az olykor több tonna súlyú csöveket ágyukból a nyergesszekérre rakták, illetve visszaemelték onnan. A csövekre e célból eleinte gyűrűket és füleket erősítettek, később pedig azokkal együtt öntötték a súlypontban elhelyezett *delfint*. A csövek emelésére többféle eszközt (*Hebezeug, Heber*) használtak: csigás, csavaros, valamint erőkaros szerkezeteket. Ezek közül nyilván ez utóbbi volt a legegyszerűbb, olykor csak egy erős rúd (*Hebel, Winde*), máskor rúd, állítható magasságú bakkal (*Hebeleiter* - 2. ábra/a). A csigás emelők alapja egy három- vagy négylábú állvány (*Bock* - 2 ábra/b),[160] amelynek tetejére a XVI. század óta csigasort (*Flaschenzug*[161] - 2. ábra/c) erősítettek, amelyben a tárcsák (*Scheibe* - 2. ábra/d) számát az adott súlynak megfelelően változtatták. A csigákon átfutó kötelet az állvány lábai közé rögzített orsóra (*Winde, Wellbaum* - 2. ábra/e) tekerték fel, amelynek visszafutását gátkerekes szerkezettel (2. ábra/f) akadályozták meg. A csavaros emelő (*Winde*) is nagy méretű állvány, melynek tetején levő csavarmenetes fészekből (2. ábra/g) csavarmenettel ellátott hosszú rúd (2. ábra/h) nyúlik le, végén horoggal. A rudat rendkívül

[155] Uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 8. L. még uo. 1669. fol. 10.

[156] Az előbbi az 1554-es, az utóbbi kettő vagylagosan az 1662-es jegyzékben szerepel. ÖStA FHKA HKA HFU RN. 4. 1554 Konv. sine dato, fol. 18., MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 5.

[157] Ez utóbbit pontosítja az 1570. évi leltár, ahol egy bejegyzésben „Zindtstrickh ganze Puschen Zu 12 klaffter lanng ... 355" szerepel. ÖStA KA AFA 1570/11/1. fol. 3. 1 bécsi Klaffter, azaz öl = 1,896 m. *Bogdán* 1990. 177. o. A teljes mennyiség tehát 8077 m!

[158] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 48. Dilich művében 60 féle sáncszerszámot sorolt fel. *Dilich* 1689. I. 416-417. o.

[159] Dolleczek szerint az emelők összefoglaló neve *Zug*. *Dolleczek* 1887. 37. o. Emelőkre l. még: *Wallhausen* 1617. 40-41. o. és 7. kép, *Furttenbach* 1630. 36-37. o., *Dilich* 1689. 470-471. o., *Kanonen* 1975. 20., 66., 82. o., *Schmidtchen* 1977. 68-69. o., *Wagner* 1980. 152. o.

[160] „Cziga Oszlop, mindenik Negy Agu". Tokaj, 1649. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 194.

[161] *Furttenbach* 1630. 37. o. *Rollwerk*nek nevezi.

2. ábra

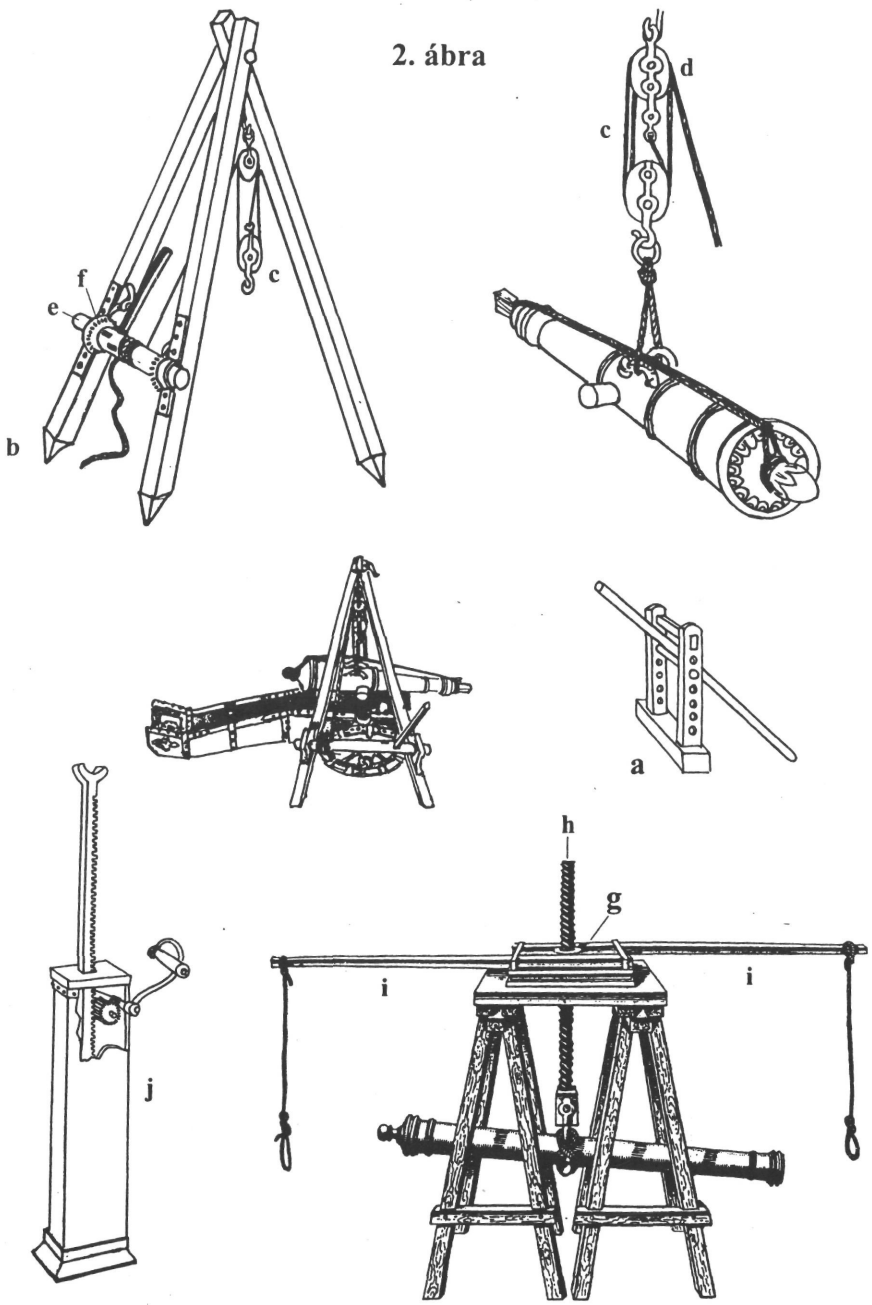

hosszú erőkar (2. ábra/i) segítségével hajtottak körbe, ami kis erővel is lehetővé tette nagy súlyok megemelését. Egy másik fajtája fogasléc segítségével működött (2. ábra/j).

A kassai inventáriumokban sokszor előkerülnek az emelők különböző fajtái: *Heber* (magyarul is nevezték *hébér*nek[162]), *Zug*, *Wagenwinde*.[163] Az utóbbi kifejezés a többinél gyakrabban fordul elő a kassai jegyzékekben. Megtaláljuk továbbá az emelők részeit, köztük a csigasort is („ein Eißener globen mit Neun scheiben").[164] Szerepel továbbá egy *Hebestock* (emelőtőke ?[165]) nevű eszköz is, mely talán a fent említett bakkal („heebstökh mit Zwo Spaichen") és rúdjával („beschlagene heebstök mit stangen") azonos.[166]

A tüzérség fogatolása, szállítása

A tüzérségi anyagok szállítása hatalmas vonóerőt és nagy mennyiségű szállítóeszközt kívánt. Ezen belül a lövegek, illetve a lövegcsövek mozgatása az egyik legkritikusabb tevékenységet jelentette, mindenekelőtt hatalmas súlyuk miatt. A XV. század közepéig, a kerekes lafetta bevezetéséig valamennyi, később többnyire már csak a nehezebb csöveket, speciális, megerősített szerkezetű szekereken (*Sattelwagen*, nyergesszekér[167]) szállították hosszabb távra (3. ábra).[168] A kassai jegyzékekben többször is előfordulnak, tartalék alkatrészeikkel együtt, sőt egy helyütt még a csöveket a szekérhez rögzítő köteleket is jegyzékbe vették.[169] Értelemszerűen a különböző méretű lövegcsövekhez különböző méretű (és ebből következően különböző erősségű) szekereket készítettek, amire az 1662. évi összeírásból lehet következtetni. Ott feles *Karthaunék*hoz, *Quartierschlangé*khoz és egy két 60 fontos mozsár egyidejű szállítására való nyergesszekereket vettek leltárba.[170]

A XV. század közepétől a könnyebb lövegeket már lafettájukon vontatták. Súlyuktól függően fogatolták közvetlenül, vagy böröck (*Protze* - 4. ábra/a) segítségével.[171] Ez utóbbi a lafettához kapcsolt, a fogatoláshoz szükséges rúddal vagy villával, és lószerszámmal ellátott kétkerekű vontató eszköz. A böröck kerekei, akárcsak az ágyútalpéi, erős

[162] Tokajban 1649-ben „Szekerhez valo Hever"-t írtak össze. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 192. L. még: *Iványi* 1927. 363-364. o.

[163] „Alte Zerbrochene Heeber". MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 52. „heber oder Wagn windten". Uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 9. „Ein großer Meßinger Zug Zu den stuckhen mit Metalenen Kloben sambt den Sayl". Uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 48.

[164] L. még: „Zwen gegossne Klöben sambt vier scheiben, die Stuckh mit aus vnnd ein Zuheben." ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 4.„Meßinger Zug Zu den stuckhen, mit Metalenen Kloben sambt den Sayl". MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 48. Ugyanezt a bejegyzést megtaláljuk az 1650-es jegyzékben is. Uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 6.

[165] V. ö. „Agyuhoz valo Emeleö Teöke". Tokaj, 1649. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 192.

[166] MOL MKA E 156 U et C Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 6.

[167] Magyar nevére l.: „Harmincz fontos Algyukhoz valo vasas Rudas szeker niergeuel egiöt", „Nyerges rudas szeker". Patak, 1642. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 174.

[168] *Wagner* 1980. 141. o. Ő *Zugwagen*nek nevezi a nyergesszekeret. Iványinál a *Plochwagen* kifejezés szerepel. *Iványi* 1927. 354-355. o.

[169] „Satlwagen Vndter die stuckh", „Beschlagene sattlwagen gestöll", „Ein beschlagene Hinter achß Zu ainen Sattlwagen", „Bind seil Zum Stuckhen". MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 49., 50.

[170] Uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 7.

[171] *Iványi* 1927. 354-356. o.

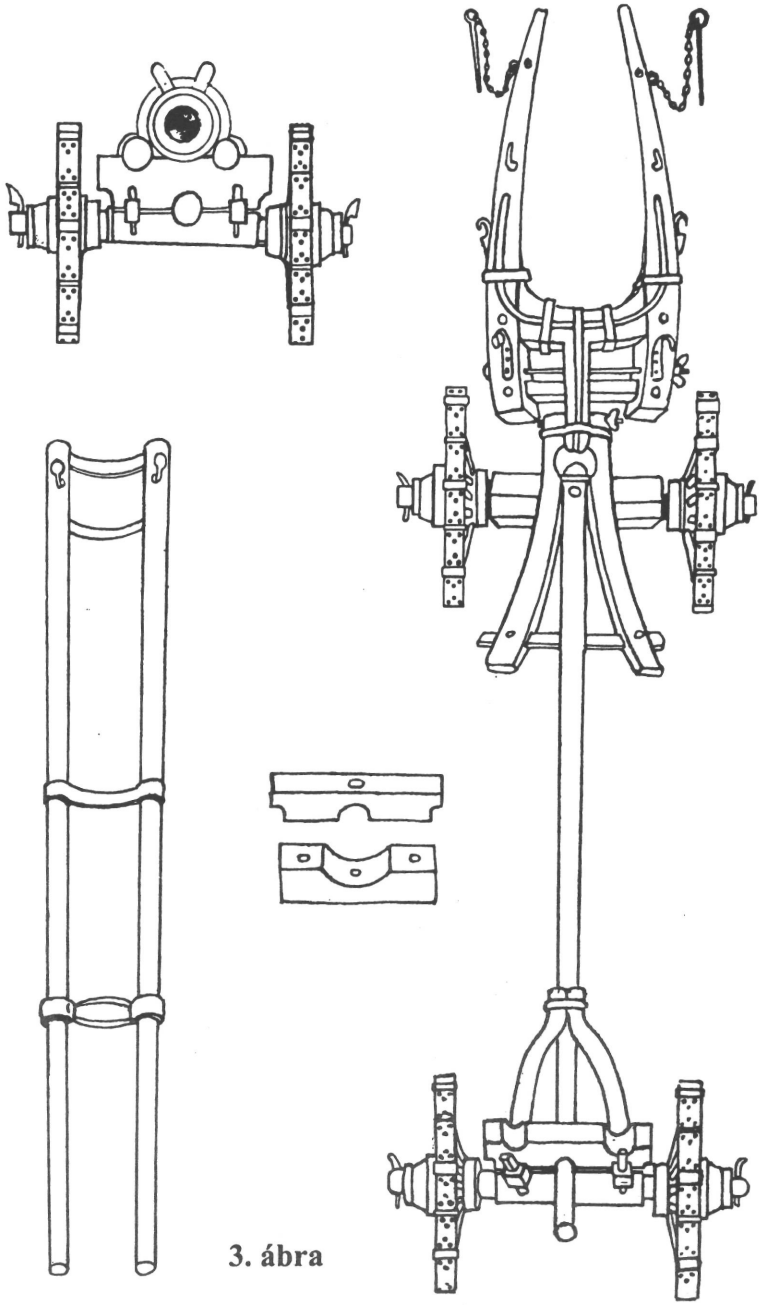

3. ábra

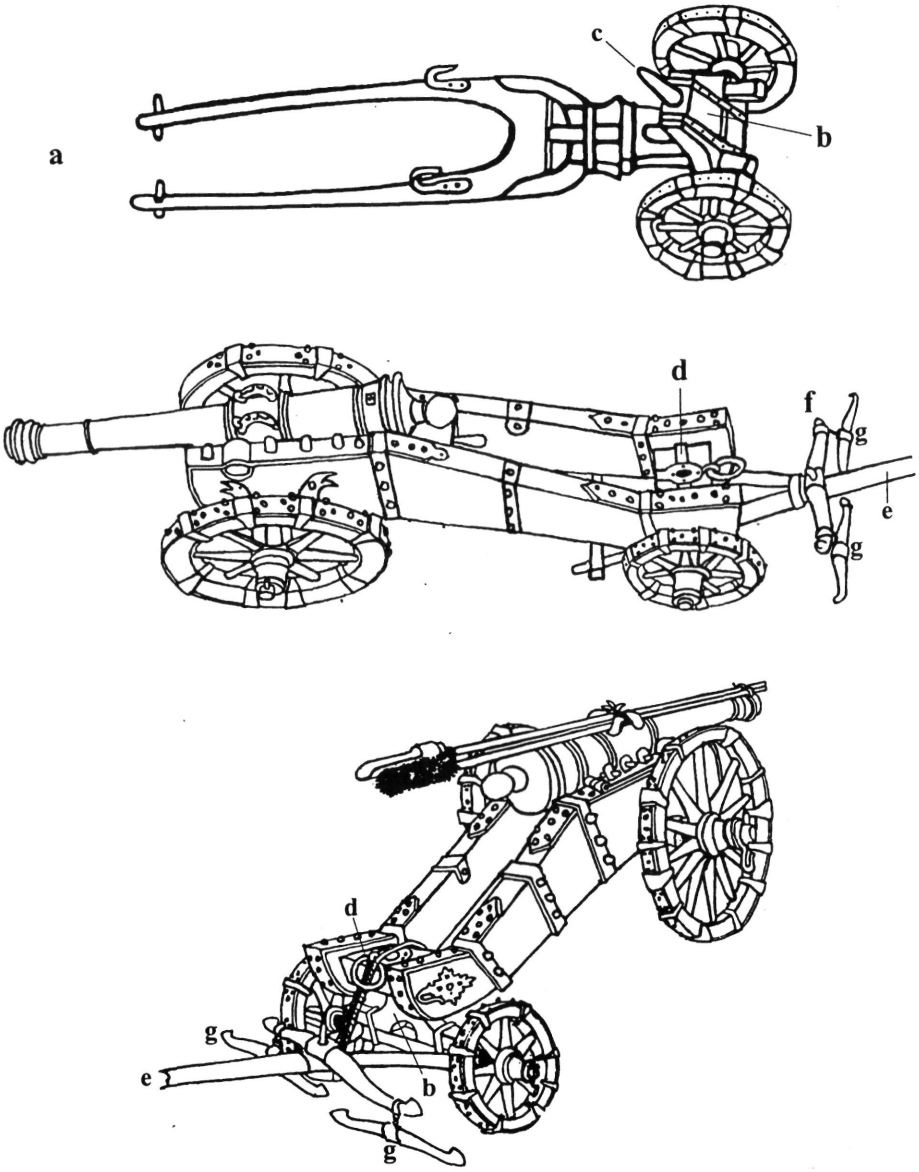

4. ábra

vasalást kaptak, hogy a korabeli utak viszontagságait elviseljék. A böröck a tengely fölötti felmagasított párnafára (*Gestell*?[172] - 4. ábra/b) rögzített böröckszeggel (*Protzennagel* - 4. ábra/c) kapcsolódott az ágyútalp hátsó összekötő deszkájába (*Schwanzriegel*, farokhevederfa - 4. ábra/d) fúrt lyukba. E kötésmód, egyszerűsége mellett, egyben biztosította az így létrejött tulajdonképpeni szekérszerkezet fordulékonyságát is. Ugyanakkor szükség volt a böröck és az ágyútalp tengelyét összekötő böröcklánc („Prozen Ketheln", „auffprotz Khetten"[173]) használatára is. Ez megakadályozta, hogy a nehéz útviszonyok túlterheljék a hátsó tengelyt, és az kiszakadjon, vagy eltörjön. Ezt a célt szolgálta a lafetta végétől (*Schwanz*) a tengelyvégekig vezetett csatlás (*Streifstange*) is. A böröcknek fogatolás szempontjából két változata létezett. A nehezebb, több ló vonta lövegekhez rúddal (*Deichsel* - 4. ábra/e), fölhérccel, vagy bókonnyal (*Waage* - 4. ábra/f),[174] valamint hámfákkal vagy kisefákkal (*Drittel* - 4. ábra/g)[175] ellátott (5. ábra/a), a könnyű, egy ló vonta lövegekhez pedig villával (*Gabeldeichsel*) szerelt böröcköt (5. ábra/b) használtak. Az egészen könnyű lövegeket nem böröckkel fogatolták, hanem a villát a lövegtalp végére kapcsolták (5. ábra/c). A kassai összeírásokban szereplő böröcskökről nem derül ki, hogy milyen szerkezetűek, de egy helyütt böröckhöz való előcsínről olvashatunk („Newe Vnbeschlagene Vorder gestell Zu Protzwägn"),[176] másutt pedig külön említik a fölhércet (vagy bókonyt – „Zug Hocken Wogen").[177] Mindez nagy valószínűséggel az utoljára említett fogatolási módot takarja.[178] Kiderül az is, hogy a lovakat milyen szerszámmal fogták be az ágyúk elé, a felsorolásban ugyanis ott találjuk a

[172] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 7.

[173] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 4. 1554 Konv. sine dato, fol. 21., MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 49. A szó ilyetén való értelmezésére az ötletet *Wagner* 1980. 148. o. szolgáltatta.

[174] Inkább bókonnyal. Ennek előnye, hogy míg a fölhérc az előcsín tengelyével párhuzamosan a két ágasfához van rögzítve, addig a bókony a rúd és az ágasfák találkozásánál levő szögön (*Waagnagel*) el tud fordulni, s ezáltal a vontató lovaknak mindig azonos erővel kell húzniuk. Ennek akkor van igazi jelentősége, ha, mint háborúk idején, nincs elég jól idomított igásló, s kénytelenek a gyengébb vagy „lógós" lovakat is befogni. Elképzelhetőnek tartom, hogy a német *Waage* kifejezés is inkább a bókonyra vonatkozik, s nem a fölhércre, hiszen az előbbi egyetlen ponton van felfüggesztve, mint a mérleg karja, és felülnézetben valóban hasonlít egy mérlegre. *Wagner* 1980. 147-148. o. ábráin is bókony látható *Waage* néven, és nem fölhérc. A német elnevezésekre l.: *Frecskay* 1912. 149-151. o. Frecskay is leírja a bókonyt, de ő lógázó-fölhércnek (*Spielwage*) nevezi, szemben az álló fölhérccel (*Sprengwage*). Uo. 179. o. Itt szeretnék köszönetet mondani *Malya Pálnak*, az Állatorvostudományi Egyetem Lovas Tanüzeme munkatársának a munkámhoz nyújtott szíves segítségéért.

[175] „Agyu eleiben valo Kisefa Vasas". Tokaj, 1649. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 194.

[176] Uo. Fasc. 28. t. fol. 49.

[177] MOL MKA E 156 U et C Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 7. Ezen inventárium általam kiadott fordításában nagy valószínűséggel félreértelmeztem e forráshelyet (Wogen = szekér). *Domokos* 1990. 123. o. A valószínűbb megoldásra az 1562-es grazi leltár vezetett rá, ahol a lövegek után felsorolták a vontatáshoz szükséges eszközöket, ahol a *wag* és *Zugwag* kifejezések, szövegkörnyezetükből adódóan is, csak a fölhércet jelenthetik (a *Hocken* szót továbbra sem értem, s feltételezem, hogy nem *Hacke*-ról, azaz horogról van szó). ÖStA KA AFA 1562/4/ad 6 a. fol. 2. Ugyanakkor az 1669-es leltárban már *Zeüg und Haggen Waagen* szerepel, ami nyilván elírás az 1662-eshez képest, jóllehet a *Zeugwagen* szó értelmezhető, szerkocsit jelent. MOL MKA E 156 U et C Fasc. 76. No. 3. 1669. fol. 11.

[178] A fogatolásra l.: *Wagner* 1980. 147-148. o. ábráit. A fogat, illetve a szekér alkatrészeinek leírását l.: *Frecskay* 1912. 151-152., 178-181. o.

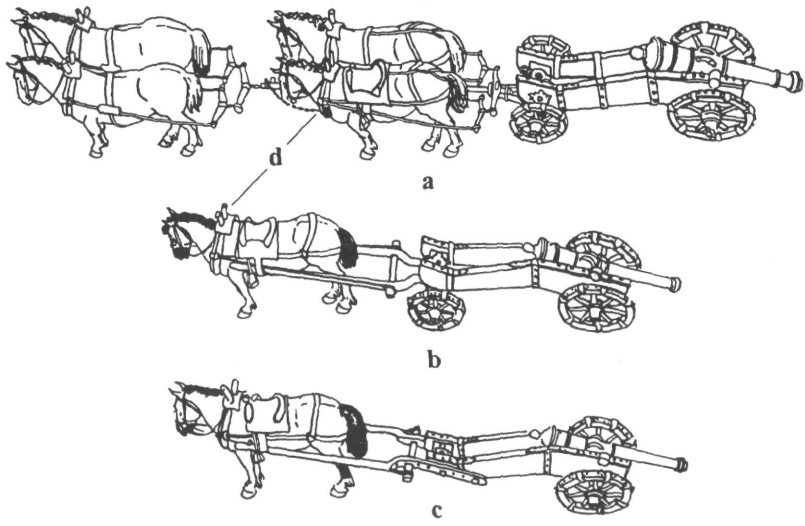

5. ábra

kumethámot („Teutsche Roß Khumbter"[179]), amely a ló nyakára húzott, fából készült, bőrrel bélelt, párnázott hámtípus (5 ábra/d). A kumethám nagy felületen feküdt fel a ló nyakára, ezáltal nagy terhek (málhás kocsik, nehéz lövegek) rossz minőségű úton történő vontatását tette lehetővé, de csak kis sebességgel. A könnyebb szállítmányokat a lovak a mellhám („Vorder geraith"[180]) segítségével húzták. A lejtőn a lovak a farhám („Hinder gerait oder Riemen Zum Pferdten"[181]) segítségével fékezték a kocsit, de megtalálható a listákban a féklánc és a féksaru („Hemb Ketten", „Hembschuch"[182]) is, amelyet meredek lejtőn a kerék alá rögzítettek, meggátolva, hogy a szerelvény túlzott lendületbe jöjjön.

A lőpor

Az inventáriumok, többnyire még a kevésbé akkurátus latin nyelvűek is, fajtánként adták meg a lőpor mennyiséget. E megkülönböztetés eredete a XV. század elejére nyúlik vissza. A lőport ekkor még csak lisztfinomságú alakban gyártották. Ez azonban érzékeny volt a nedvességre, lassan égett, sok lőporcsapadékot hagyott, s ha túl erősen ledöngölték, csak égett és nem robbant. Ráadásul a három alapanyag a szállításkor fellépő rázkódástól a hordókban, zsákokban fajsúly szerint szétvált, s emiatt külön kellett szállítani és a helyszínen összekeverni az elemeket.[183] Ám 1420 körül véletlenül felfigyeltek arra,

[179] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol.49. Német neve *Kummetgeschirr. Dolleczek* 1887. 117. o., *Iványi* 1927. 365-366. o., *Wagner* 1980. 181. o.

[180] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 50.

[181] Uo., MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 9.

[182] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 48-49., *Wagner* 1980. 175. o.

[183] *Hogg* 1963. 43-45. o.

hogy lisztporban a nedvesség hatására részben feloldódó salétrom, a másik két alkotórészszel megfelelő arányban keveredve, csomókká állt össze. Száradás után ezeket széttörve szabálytalan szemcséket kaptak, amelyek sokkal hevesebben égtek (vagyis sokkal gyorsabban fejlődött a lőporból gáz), mivel az égés a szemcsék között, nem pedig a szemcséken belül történt.[184] A tűzmesterek ezután már tudatosan állították elő a nedvességnek is jobban ellenálló szemcsés lőport. A szemcsék mérete alapján már a XV. század közepén elkülönítettek lőporfajtákat, úgymint a lisztport, a szemcsés port és a gyúlyukba való, adalékanyagokkal éghetőbbé tett, finom gyújtóport. A XVI. századra pedig kialakultak a lőpor alapfajtái: a tüzes szerszámokba való szertári lőpor, a lövegekbe töltött ágyúpor, a katonai kézi lőfegyverekhez használt muskétapor és a vadászpuskákba, illetve felporzásra való gyújtópor. Mint az alábbi táblázatból látható, a kassai jegyzékekben az utóbbi csak kétszer fordul elő, viszont megkülönböztették a szakállasport és a puskaport.

Az alapanyagok tisztasága és a keverési aránya is befolyásolta a lőpor minőségét. Már korán kísérleteket folytattak a hatóerő növelésére, az ideális keverési arány elérésére, hogy csökkentsék a lőporfogyasztást. A legjobb hatásfokú lőpor 75% salétromot, 13% faszenet és 12% ként tartalmazott. Ennek használatát azonban a salétrom magas ára, illetve a lövegek anyagának teherbíró képessége korlátozta. A kísérletek során számos csőrobbanás történt, ami sok tüzér életébe került. A szemcsés lőpor megjelenésével pedig szükségtelenné vált a magasabb salétromtartalmú finom lőpor alkalmazása, mivel az mintegy háromszor erősebbnek bizonyult az utóbbinál.[185]

Az előbb említett lőporfajták mindegyike megtalálható a kassai inventáriumokban is. Sőt, időnként még a tönkrement lőport is beleltározták. A lőport a ún. tonnákban,[186] azaz hordókban (latinul *vascula, tunella, vas*) tárolták. Az 1552. évi német jegyzék – talán túlzott akkurátussággal – még hordónként adta meg a lőpor súlyát és fajtáját, a későbbiekben azonban már csak tárolóhely szerint és fajtánként összesítették. A mérésnél figyelembe vették a fa tartóedény súlyát és csak a lőpor nettó súlya szerepel a jegyzékben.[187]

A kassai lőporgyártásra az inventáriumokban is számos utalást találunk. Az 1561. évi jegyzékben például a salétrom mennyiségének megállapításakor odaírták, hogy abból naponta elvesznek a lőporkészítéshez, az 1577-es összeírás pedig jól ellátott lőpormalomról

[184] A lőporban levő faszén kötött formában oxigént tartalmaz, a salétromhoz hasonlóan. A kálisalétrom (KNO_3) hő hatására hajlamos a nitrogénhez kapcsolódó oxigén leadására. Ebből következően a faszén és salétrom elegye robbanóanyag. Az égésükkor felszabaduló gázok (szénsav és nitrogén), a keletkező hő folytán, kiterjedve, mechanikai munkát tudnak végezni. A lőpor harmadik alkotóeleme, a kén, az égés során keletkező káliummal káliumszulfidot alkot (K_2S) és megakadályozza, hogy a káliumból és a szénsavból nagy mennyiségű hamuzsír (káliumkarbonát, K_2CO_3) keletkezzen, ami a gáznyomást jelentősen csökkentené. Így lényegesen több gáz marad a munkavégzésre, bár a füstképződés nagyobb. A káliumszulfid keletkezése hőt is termel, ami további energiát biztosít. A lőpor kémiájának alapjait a XVIII. század végén kezdték megismerni, amikor felfedezték az oxidáló anyagokat, s azok szerepét a lőpor működésében. *Schmidtchen* 1977. 116. o.

[185] A lőporra vonatkozóan l.: *Dolleczek* 1887. 20-26., 98-100., 172-178. o., *Hogg* 1963. 42-45., *Schmidtchen* 1977. 114-116. o., *Rogers* 1995. 73. o. A török vonatkozásokra l.: *Ágoston* 1992.

[186] „... hordó, űrmérték jelentésekkel ...", mondja róla Bogdán, a történeti-etimológiai szótárra hivatkozva, majd hozzáteszi: „Elsőnek a 15. sz.-i pozsonyi vámnaplóban találkozunk vele, tételként, ...". *Bogdán* 1991. 485. o. L. még: uo. 178-187. o. Az 1561-es leltárban „Tuna oder Vessel" szerepel. ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 2.

[187] „... wigt one das holz Lautter ...". ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. Jänner-Februar. fol. 45. „... continent demptis lignis ...". Uo. RN. 4. 1554. Konv. sine dato, fol. 17-18.

szól,[188] a XVII. századi jegyzékek végén pedig már részletesen felsorolják a lőpormalomban található eszközöket. Ebből megtudjuk, hogy a malomban tizenhat ún. *kölyü* (*Stempel*, portörő rúd) dolgozott,[189] amelyeket feltehetően vízzel hajtottak.[190] A szénégető kemence („KholPren offen") említése arra utal, hogy a lőporhoz szükséges faszenet, vagy annak egy részét, helyben égették.[191]

A lőporgyártás volumenéről az 1577-es felmérés alapján alkothatunk fogalmat. Itt utalást találunk arra, hogy a végvidék várainak ellátására külön tároltak 700 mázsa lőport, amit az összeírók keveselltek, s javasolták további 500 mázsa helyben történő készítését. Ehhez már rendelkezésre állt 700 mázsa salétrom (amit még meg kellett főzni) és 150 mázsa kén. Ennek összköltségét a biztosok 6175 forintban állapították meg.[192]

A lőpor összmennyiségének változásából nehéz átfogó következtetést levonni, mivel egyrészt a jegyzékek többször nem adják meg, milyen fajtájú lőporról van éppen szó, másfelől ezek az adatok is csak egy pillanatnyi állapotot tükröznek.

	Zeug- oder Stuckpulver, pulveres bom-bardarum	Hakenpulver, pulveres pixi-dum barbata-rum	Handrohrpul-ver, pulveres pixidum manualium	Zünd-kraut-pulver	Faul-pulver	Pulver	összmennyiség	
							mázsa[193]	tonna
1552. jan. 15.	60,98	9,06	8,28		65,00	42,00	185,32	9,266
1552. jan. 17.						143,32	143,32	7,166
1554	220,92	56,76	26,08				303,76	15,188
1555	213,24	56,76	13,28				283,28	14,164
1557	111,52					81,34	192,86	9,643
1561						111,00	111,00	5,550
1570	247,28	149,17			58,05		454,50	25,452
1577	727,28	→ (727,28)					727,28	40,728
1640							299,00	14,950
1647	92,68	70,68	17,75			10,27	191,38	9,569
1650						156,27	156,27	7,814
1662	38,57	79,57	12,86	1,00		16,37	148,37	7,418
1669	134,56	74,07	31,95				240,58	12,029

Ha fajtánként vizsgáljuk a lőpor mennyiségének alakulását, akkor kitűnik, hogy a *Haken-* és a *Handrohrpulver* aránya és mennyisége folyamatosan növekedett az összmennyiségen belül. Ez pedig összecseng a kézi lőfegyverek számának emelkedésével.

[188] „Vngeleiterter Saliter, daruon man täglich Zum Puluer machen Verbraucht, ... ". ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 2., uo. 1576/13/2. fol. 54.

[189] „Jtem ist ein Pulffermüll mit Sehzehen StemPffen Vndt seinen Metallenen schuch Vndt Platen ..." MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 55. V. ö. *Pálffy* 1995. 192. o.

[190] „Jtem in der Khirn Kamer, ein Newes ledernes Sieb sambt der ladt mit ein Rad so der *wasser treibt*" (kiemelés tőlem – D. Gy.). MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 55.

[191] „Ein guter KholPren offen mit ein Newen dach". Uo.

[192] ÖStA KA AFA 1576/13/2. fol. 54.

[193] 1570-ben és 1577-ben bécsi, a többi esetben kassai mázsával számoltam.

A tüzérség nagyjából a XVII. század végéig főként golyó formájú, tömör lövedékeket használt. A XV. század közepéig az ágyúgolyókat kőből faragták, ami lassú, fáradságos és nagy mesterségbeli tudást követelő munkát kívánt, s ebből következően meglehetősen drága volt.[194] A burgundi-francia tüzérségi reform hatására azonban a XV. század végéig fokozatosan mindenütt átvették a vasgolyó használatát.[195] Ezeket eleinte kovácsolták, de még ez is lassú és drága volt. Ezért a XVI. század elején áttértek az egyszerűbb, gyorsabb, olcsóbb és mégis jobb minőségű végeredményt hozó öntésre. A költségeket tovább csökkentette az öntött vasgolyó további előnye, az újrafelhasználhatóság, úgy mint az ostromok során a várakba belőtt ellenséges lövedékek esetében.[196] Emellett, mivel azonos súly mellett a vasgolyó kisebb átmérőjű, mint a kőgolyó, szállítása is kevesebb problémát okozott.[197] A kőlövedék csak néhány korábbi, illetve olyan típusnál (*Steinbüchse*, *Haubitz*, illetve *mozsár*) maradt meg, amelyek szerkezetileg is csak a kőgolyó kilövésére voltak alkalmasak.[198] Az egészen kis, 1 font alatti kaliberű lövegekhez, valamint a kézi lőfegyverekhez viszont szinte már az első pillanattól ólomból öntötték a golyókat.[199]

A XVI. század közepén készült kassai inventáriumok adatai azt mutatják, hogy alapvető lövedéktípusként ekkor már nálunk is a vasgolyót használták. Sok esetben már ki sem írják anyagát, amiből úgy tűnik, hogy az összeírók számára ez volt a természetes. Az 1570. évi összeírásban pedig már megkülönböztették a kovácsolt és az öntött vasgolyókat. Jellemző, hogy 7383 darab, löveg nélküli kovácsolt – vagyis feltehetően régi ágyúkhoz való – golyót találtak, addig öntöttet csak 51-et. Ugyanakkor nagyon meglepő és nehezen magyarázható, hogy a lövegekhez tartozó vasgolyók kizárólag kovácsoltak, kivéve az egy *Pórtánc*ot, amelynél néhány száz öntött vasgolyó is akadt.[200]

A XVII. századi jegyzékekben rendre ott találjuk a mind az ágyúba, mind a kézi lőfegyverekbe való (tehát vas- és ólom-) golyók előállításához szükséges öntőformákat és

[194] A kőlövedékkel kapcsolatban más problémák is adódtak. Mivel a becsapódási erő a lövedék tömegétől és lendületétől függ, először kézenfekvő módon az utóbbit próbálták növelni nagyobb lőportöltet segítségével. Ez egyfelől csőrobbanásokhoz vezetett, másfelől a kőgolyó becsapódáskor gyakran összetört. Ezért a lövedék tömegét, vagyis átmérőjét növelték meg, ami az óriásságyúk kialakulásához vezetett. *Schmidtchen* 1977. 103-104. o.

[195] Uo. 105. o.

[196] Így pl. 1647-ben 427, 1650-ben 5971 darab olyan golyót őriztek Kassán, amelyekhez nem volt ágyú. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 46., uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 5.

[197] *Schmidtchen* 1977. 106-109. o., *McNeil* 1982. 88. o. Öntés után a vasgolyókat át kellett kovácsolni, hogy az esetleges felületi egyenetlenségeket eltüntessék.

[198] Ezek a lövegfajták a csőfuratnál kisebb átmérőjű lőporkamrával készültek. E szerkezet kialakulását Volker Schmidtchen arra vezeti vissza, hogy egyrészt így a töltet robbanóereje pontosan a súlypontjában hat a lövedékre, másrészt így kevesebb is elég a drága lőporból. Példaként említi, hogy Tannenberg ostrománál 1399-ben az egyik ágyú 3,5 mázsás lövedékét 18,3 font lőporral lőtték ki, ami kb. 19:1 arányt jelent, szemben a későbbi, a vasgolyóknál használt 2:1 aránnyal. *Schmidtchen* 1977. 14. o.

[199] Uo. 105. o. Kivétel persze mindig akad, mert 1557-ben Kassán a két *Bombarda Schlangen* mellett 76 ólomgolyót írtak össze, noha a *Schlange* többnyire legalább 8-10 fontos típust jelentett. MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. fol. 2. De a kézi lőfegyverekhez is használtak vasgolyót, nem is keveset: „Eisen geschmidte[!] ToPelhaggen kugln 16750". ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 2.

[200] ÖStA KA AFA 1570/11/1. fol. 2.

öntőkanalakat.[201] Az elkészült golyók osztályozására golyómércéket („kugel Lehr"), azaz megfelelő méretű lyuk(ak)kal ellátott fa-, vagy fémlemezt, vagy -gyűrűt használtak.[202] Minthogy ebben a korszakban a tüzérségnél még nem létezett az egységesített kaliberrendszer, a rendkívül sokféle űrméretű lövedék (pl. ostrom idején a várba belőtt golyók) közül a megfelelő kiválasztása érdekében szükség is volt az efféle mérőeszközökre. Ez lehet a magyarázat arra is, hogy a XVI. században lövegtípusonként (1552), vagy az egyes lövegeknél (1554), a XVII. században pedig már szigorúan kaliberenként vették listába a golyókat.

Kassán is felbukkannak más lövedéktípusok, igaz, csak a XVII. századi jegyzékekben: a kartács („Cartaschen") és a láncos golyó („Kettenkugel"). Az előbbi a tömör golyó mellett a XV. század közepe óta a másik alapvető lövedéktípust jelentette. A kartács egy szelencéből, és az abba töltött apróbb vas-, vagy ólomgolyókból, kő-, üveg és vasdarabokból állt.[203] Az 1647. évi jegyzék pontosan leírja, hogy a kartács külső köpenyét fából, bádogból, lenvászonból, sőt vesszőfonatból készítették.[204]

Különleges megoldású lövedék a láncos golyó. Ez lánccal összekapcsolt két fél-, vagy egész golyóból állt, amelyek között kilövés után a lánc kifeszült, és ezzel kiszélesítette a lövedék hatósávját. Elsősorban kerítések, palánkok, sánckosarak, de gyakran élőerő ellen is alkalmazták.[205]

Tüzes szerszámok

A tüzes szerszám (*Feuerwerk, instrumentum ignitum*) elnevezés főként a XVI., de még a XVII. században is magába foglalta a robbanó és gyújtó hatású hadi eszközök teljes skáláját. Nevüket megőrizték az inventáriumok, ám szerkezetük leírását a legritkább esetben. Csak a tüzérségi szakmunkák szertüzérkedéssel foglalkozó részei adnak felvilágosítást róluk. Minthogy azonban sokuk pillanatnyi ötlet, vagy a harc szorító kényszere hatására jött létre, jelentős részüknél eleve nem sok remény maradt arra, hogy puszta nevüknél többet tudjunk meg róluk.[206]

A kassai inventáriumokban az első pillanattól ott találjuk ezeket a várvédelemben oly hasznos és fontos hadieszközöket. Az 1552. évi német jegyzék még csak háromfélét említ, a tüzes csuprot,[207] a tüzes karikát[208] és tüzes golyót[209] („feyerwergk von Haflen

[201] „Muschquetten Kugln Formb groß Vndt Khlain", „Eißerne löffl Zum Kugl gießen". MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 47., 49., 50.

[202] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 9. Képét l.: *Faesch*, 1735. XI. tábla, 5. kép.

[203] *Dolleczek* 1887. 181-182. o., *Hogg* 1963. 50. o., *Takáts* 1908. 56. o., *Kalmár* 1971. 182. o.

[204] „Hülzerne, Blechene Vndt Von lein wath gefülte Cartatschen, Hundert Funffzigh ... Jtem seint in Hülzern geflochtenen Körbln mit stainen gefilte Cartatschen". MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 48.

[205] *Faesch* 1735. XI. tábla, 23. kép., *Kalmár* 1971. 181-182. o.

[206] *Takáts* 1908. 52. o. *Iványi* 1928. 426-429. o. ismét sok nevet, de kevés magyarázatot hoz.

[207] „Sturm-Töpffe, Flaschen, Häfen, Kannen, Krüge, ... sind mit Feuer-Wercks-Zeug angefüllte Gefässe, die man, Sachen damit anzuzünden und verbrennen, mit gutem Vortheil gebrauchen kan." *Faesch* 1735. 878. o., képét l. uo. XI. tábla, 28. kép., ill. *Dolleczek* 1887, 186. o. Magyar nevét l. Tokaj 1649. évi inventáriumában. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 195. *Takáts* 1908. 59-60. o.

vnnd Ringen", „feyerkugeln").[210] Az 1554. évi latin összeírás négyfélét sorol fel: a tüzes lándzsát („hasta ignita"),[211] a tüzes koszorút („Torta ignita"),[212] a tüzes botot („baculus ignitus")[213] és a már említett tüzes csuprot („testa aut ollicula ignita").[214] Az 1557. évi inventáriumban a latin mellett néhol németül is megadták a fegyver nevét: tüzes nyárs („cuspis ignita, fayerspys"),[215] tüzes csupor („Jnstrumenta ignea in occulas inclusa, Sthurm hawen dicta") és szurokkoszorú („circulum ignitus piceus").[216] 1561-ben pedig már egész arzenált találunk tüzes szerszámokból:[217] tüzes koszorú („Sturm kränz"), tüzes csupor („feur Hefelen"), tüzes karika („Sturm Ring"), tüzes furkó („Sturmb kolben"),[218] tüzes golyó („Sturmb khugln"), gyújtogatásra való furkó rúdon („Kolben an dy stanngen Zum anZinden"),[219] „Faust kolben" (?), „Sehling kugln" (?), „Kugln mit Stroschwannzen Zum einwerffen" (?), íjjal lőhető tüzes nyíl („Feur Pfeil mit dem hanndtPögen Zue schiessen").[220]

---

[208] Gyakorlatilag azonos szerkezetű, mint a tüzes koszorú. *Dilich* 1689. I. 138-139. o. L. a 212. jegyzetet. L. még: „apro karika Tüzes szerszam". Patak, 1642. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 172.

[209] *Faesch* 1735. 469-470. o. egy gyújtóeleggyel töltött vasgolyóról, és *Dolleczek* 1887. 189-190. o. is más szerkezetről ír (amit *Dilich* 1689. I. 134-135. o. pedig *Sprengkugel*nek nevez), noha az 1662. évi jegyzék egyértelműen megvilágítja mibenlétét, midőn „getauffte Fewer kugel"-ről beszél. MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 7. Ez utóbbi minden bizonnyal azonos azzal, amit Dolleczek ugyanott „brennende Steinkugel"-nek mond. Eszerint egy kisméretű (kő)golyót addig mártogattak valamely éghető elegybe, míg ez megszilárdulva a felületén, a kívánt kaliberűre vastagította a golyót. Patakon 1642-ben „Mosar Pattantyuban valo Uy Tüzes globis"-t írtak össze. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 172. A gyúelegy receptjeire l. pl. *Dilich* 1689. I. 130-133. o.

[210] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 3. 1552. Konv. Jänner-Februar, fol. 47., 49.

[211] „Formam nostrarum hastarum ... constructio autem ex illis, quae de sagittis ... diximus, clara est. Haec tantum unica differentia, quod plurimos ferreos ictus vulgari modo instructos idque tales, quales globis incendiariis, recipiant, ..." *Siemienowicz* 1650. 768-769. o. „Feuer-Lantze, Feuer-Spieß, Sturm-Spieß, ... Feuer-Kugeln-Zeug und Schlägen gefüllte Röhre, ...". Egy egyszerű lándzsa nyakára, közvetlenül a hegy alá buzogányfejet helyeztek, amibe robbanóeleggyel töltött csövecskéket dugtak. *Faesch* 1735. 293. o., képét l. uo. XI. tábla, 15. kép.

[212] „Sturm-Kräntze ... die Figur eines Krantzes haben, werden mit Granaten versetzet, haben auswendig scharffe Spitzen, und werden im Sturm unter die Anlauffende geworffen, ...". *Faesch* 1735. 876. o., képét l. XI. tábla, 14. kép. Magyar nevére l.: „Tüzes Kalacz a'vagy Koszoro". Tokaj, 1649. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 195. „koszoru Tüzes szerszam". Patak, 1642. uo. fol. 172. *Takáts* 1908. 58-59. o.

[213] Nevével ellentétben nem rúd, hanem két, végüknél összefogott cső, amelyek begyújtásuk után égő anyagot lövellnek ki, miközben középpontjuk körül forogva repülnek. *Siemienowicz* 1650. 710. o.

[214] ÖStA FHKA HKA HFU RN. 4. 1554 Konv. sine dato, fol. 18. Szerepelt közöttük egy *lampas lucernes* nevű eszköz is, amely talán valamilyen világító lövedéket takar.

[215] Feltehetően ez is a tüzes lándzsához hasonló eszköz. L. a 211. jegyzetet.

[216] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1557. fol. 3., 5.

[217] ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 3.

[218] „Zu Sturm=Kolben nahm man eine Stange mit Eisen zugespitzet, und Stacheln dardurch geschlagen, darinn schraubete man Schlaege, ..., und schmelzete etwa auch beneben obgesetzeten Mixturen anderthalb Pfund Schwefel in einem Tiegel, ruehrete darinn drey vierthel von einem Pfundē Pulver, ein Pfund Salpeter wohl und klein zerstossen und gemenget. Solches goß man mit einem Loeffel umb die Schlaege, und formirete es zu einer Kugel, begoß es aßdann auch mit Peche." *Dilich* 1689. I. 137. o.

[219] „Rudakra valo Tüzes szertszamok". Patak, 1642. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 172.

[220] A tüzes nyíl vesszője erősebb a szokásosnál, s hegye alá egy kis zsákocskát erősítettek, robbanó- vagy gyújtóeleggyel töltve. *Siemienowicz* 1650. 766. o., *Dilich* 1689. I. 136-137. o., *Takáts* 1908. 54. o.

A XVII. századi inventáriumok alapján néhány újabb típussal bővíthető a fenti lista, mint például a kézigránát („handt Granaten")[221] vagy a petárda.[222] Ám ennél sokkal lényegesebb, hogy az eszközök neve előtt álló jelzőkből következtetni lehet a fegyverek szerkezetére. Eszerint a tüzes szerszámok két csoportra oszthatóak. Az egyikbe a merítéses eljárással („getaufte") készült eszközök sorolhatók,[223] mivel készítésük során a hordozó anyagot (szalmakoszorú, kőgolyó) éghető elegybe mártották, ami száradás után megszilárdult.[224] Ide tartozik a tüzes golyó, tüzes koszorú és tüzes lándzsa („Sturmspieß")[225] A másik csoportba az üreges kialakítású, gyújtó- vagy robbanóanyaggal megtöltött („gefüllte") eszközök tartoztak, mint a petárda, a kézigránát, a hajnalcsillag („Morgenstern").[226] Ezeket már külön, fémből, vagy fából készült gyújtószerkezet segítségével hozták működésbe, amit gyújtócsőnek („Brandtrohr") neveztek.[227] Egyik csoportba sem sorolható, de mindig a tüzes szerszámok közt említik az egyelőre megfejtetlen nevű „Gifft kugln mit mort schlegn Zu den großen Mörser" nevű lövedéket.[228]

[221] *Siemienowicz* 1650. 616-619. o., *Furttenbach* 1630. 53-58. o., Képét l.: *Dolleczek* 1887. 186. o.

[222] Deszkaaljzatra rögzített, mozsár formájú, lőporral töltött robbantó eszköz. Kapuk, kerítések, palánkok áttörésére használták, olymódon, hogy az aljzatánál fogva a céltárgyra akasztották, majd kanócát meggyújtva, felrobbantották. *Dolleczek* 1887. 192-194. o., *Takáts* 1908. 55-56. o., *Kalmár* 1971. 190-191. o. Magyar vonatkozásban említést érdemel Tata 1597-ben és Győr 1598-ban történt visszafoglalása, ahol támadó csapatok petárda segítségével robbantották fel a várkaput. Az 1647. évi jegyzékben külön is felsorolják a deszkaaljat: „Beschlagene Hülzerne taffln Zum Pedartey anschrauffen". MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 51.

[223] A jegyzékekben találkozunk az e célra használt merítőüstökkel. „Ein Kupfferner Tauff Kessel Zum Feüerwerckh." MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1669. fol. 8.

[224] *Dolleczek* 1887. 189. o.

[225] Erről az 1662. évi jegyzék azt mondja, hogy „mit Pöch getauffte", azaz szurokkal vonták be. MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 7.

[226] Eredetileg hosszú nyelű, buzogány-forma fegyver. Itt azonban egy arra hasonlító robbanóeszközről, tüzes szerszámról van szó, amely hosszú rúdból és a végén lévő buzogány-forma robbanófejből állt. *Faesch*, 1735. XI. tábla, 30. kép. Hasonló eszközt ír le *Szendrei* 1896. 364-366. o. Magyar nevére l.: „Buzogany formara czinalt Uy Tüzes szerszam". Patak, 1642. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 172.

[227] „Vngefilte Metallene handt Granaten darzue holzerne brandtröhren". MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 6., „Metalene Brandt Röhren". uo. 1662. fol. 7. A gyújtócsőhöz használt, lassan égő keverék leírását l.: *Furttenbach* 1630. 54-55. o. L. még: *Prinz Eugen* 1986. 70. o. Képét l.: *Faesch* 1735. XI. tábla, 17. kép, ill. *Domokos* 1986. 82. o.

[228] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 51. „Giefft kugel mit mordt Schlägen zu den 60 lb Böller geherig". Uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 9. Érdekes Faesch magyarázata: „Gifft-Kugeln, ... durch welche man etwas vergiffften kan, hiervon haben zwar einige autores in ihren Büchern Meldung gethan; Weilen aber auf dergleichen Art seinem Feinde zu schaden, nicht menschlich, geschweige Christlich ist, so wird von denenselben ausser ihrer blosen Benennung billich weiter nichts erwehnet." *Faesch* 1735. 470. o. L. még: *Dolleczek* 1887. 191-192. o., *Wagner* 1980. 150. o. A „mort schlegn"- ről a következőt találtam: „Mord Schläge, seynd kurtze eiserne Läuffe mit einem platten Boden. in welchem ein Zünd-Loch ist, werden mit einem Mousqueten-Schuß geladen, und in die Feuer-Ballen und andere Feuer-Kugeln eingelegt, ..." *Faesch* 1735. 563-564. o. Képét l.: *Dolleczek* 1887. 186. o. L. még: „... die Schlaege gemacht auß zaehen eisinen Blechen, ... laedet man mit Kugeln oder Schieß=Pulver ... ." *Dilich* 1689. I. 135-136. o. „Schlag ... zu den Ernst-Feuren gebraucht werden, sind lange eiserne, unten gespitzte, und mit einem Zünd-Loch versehene Röhrgen. Sie werden in die Feuer-Ballen, Sturm-Kräntze und Sturm-Spiesse, zwischen das Bindwerck dergestalt fest in den Zeug eingeschlagen, das die Mündung eines jeden Schlages zur Ladung und Zum Schuß frey bleibet; alsdenn mit Pulver und Kugeln geladen, um, wenn sie unter Feinde oder deren Wercke geworffen werden, diejenigen, welche solche Feuer-Ballen, Sturm-Krantze oder Sturm-Spiesse löschen wollen, durch die nach und nach loßgehende Schläge, in Confusion zu bringen, und zu beschädigen." *Faesch* 1735. 774. o., képét l. uo. XI. tábla 16. kép.

Az elmondottakon kívül, közvetetten ugyan, de értesülünk a tüzes szerszámok egy másik, békés célú alkalmazásáról. A jegyzékekben „négy hosszú, rakétaeregetésre való kötélről" tesznek említést, másutt pedig egy olyan vasalt fa (!) mozsár szerepel (v. ö.: *Lustmörser*), amelyet „Lustkugel" lövésére használtak, vagyis tűzijátékok, örömtüzek eszközeiről van szó.[229] Ilyen tűzijátékot tartottak valamikor 1662–1669 között is, s ekkor dísztüzet lőttek a nagy ágyúkkal is. A Vademberről ugyanis 1669-ben azt jegyezték fel, hogy lafettájának kerekei „összetörtek, amikor a császári herceg megszületett, és az utolsó tűzijátékot tartották".[230]

Gránátok, bombák

Szerkezetük folytán inkább a tüzes szerszámokhoz, alkalmazásuk szerint pedig inkább a tűzfegyverek lövedékeihez sorolhatók a gránátok és a bombák, amelyeket elsősorban mozsarakból, de azután egyre inkább ágyúkból is löttek. A kassai inventáriumokban csak a XVII. században találkozunk ezekkel, jóllehet már a XV. században használták Merész Károly tüzérei.[231] E lövedéktípusok ebben az időben általánosságban belül üreges vasgömbből és az abba töltött lőporból, vagy más éghető, gyújtó hatású anyagból álltak. Eleinte kanóccal hozták működésbe a töltetet. Ennek gyújtása történhetett kilövéskor, a felrobbanó lőpor által („egy tűzzel" – ez volt a bizonytalanabb), olykor pedig már égő kanóccal tették a lövegcsőbe (lövés „két tűzzel" – ez volt a veszélyesebb). E megoldás hátránya, hogy a lövedék repülése során a szél könnyen elolthatta a kanócot, becsapódáskor pedig kiszakadhatott a helyéről. Ezért itt is kísérleteztek másfajta gyújtószerkezetekkel, mint a fent említett gyújtócső.[232]

A kassai összeírásokban többfajta gránát található,[233] bomba viszont egy sem, ami talán a névadás körüli zavarokra vezethető vissza. A jegyzékekben szurokkal bevont kerek, hosszúkás (*länglich*) gránátok szerepelnek, amelyek rézből, vasból készültek. Egyiküknél külön is megemlítik, hogy gyújtócsővel látták el. Ennél is érdekesebb az a bejegyzés, amelyben az hosszúkás gránát leírásához még hozzátették, hogy „auff den Stockhen Zu schiessen". Értelmezésem szerint ez esetben a hosszúkás alakú lövedéktestet egy kerek fahengerre rögzítették, amely kilövéskor meggátolta, hogy a lövedéktest a csőfurat tengelyétől elfordulva elakadjon és esetleg csőrobbanást okozzon.[234]

[229] MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 8., 9., uo. 1669. fol. 8. *Faesch* 1735. 515. o. Magyar nevükre l.: „Tüzes ragotta", „Jatekra valo kett Uy Globis Tüzes szerszam". Patak, 1642. MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 30. t. fol. 172. A rakéta leírását l.: *Dilich* 1689. l. 133. o.

[230] „... seint Zerbrochen worden, alß der Kayserliche Printz gebohren worden, vnd man das letzte feüerwerckh gehalten". Később az egyik mozsárról írták le, hogy ugyanezen eseménykor leszakadt a csőcsapja. MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1669. fol. 2., 4.

[231] *Schmidtchen* 1977. 110. o.

[232] *Dolleczek*, 1888. 182-189. o.

[233] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 47., 51., uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 5., 9., uo. 1662. fol. 7., uo. 1669. fol. 7.

[234] Uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 51. Igaz, hogy a fa vezető tuskót inkább *Spiegel*nek szokták nevezni, de a *Stock* szó is megengedi az ilyenfajta értelmezést. *Dolleczek* 1887. 183. o. Jellemző módon, a kifejezés a későbbi jegyzékekben már „auß den Stuken Zu schissen"-re módosult.

Hidegfegyverek, védőfegyverek

Bár egyszer-egyszer a korábbi inventáriumokban is előfordul, nagyobb számban először az 1570-es leltár sorol fel ilyen hadieszközöket. A listában páncélok, sisakok, lándzsák, kopják (ezek hegye és nyele külön is), kétkezes kardok szerepelnek.[235] Hogy ezek korszerű fegyverek voltak-e, avagy nem, azt a leírásból nem nagyon lehet eldönteni. Mindenesetre ezek az eszközök a XVII. századi jegyzékekben is ott találhatóak, néhány újabb fajtával kibővülve. A fegyverek mellett ekkor még több fegyveralkatrészt tároltak, mint például a különféle szálfegyverek nyelét és hegyét. Jónéhány eszköz, mint a kétkezes, másfélkezes kard, erre az időre már biztosan elavultnak számított. Érdekes, hogy az 1647., 1650., 1662. és 1669. évi jegyzékekben az egyes tételek mennyisége többnyire csak viszonylag csekély mértékben változott.

A nyersanyagok

A jegyzékekbe számos nyersanyagot felvettek az összeírók: ólmot, rezet, ónt vagy cint, ként, salétromot, gálicot, gyantát, faolajat, olajat, higanyt, szurkot, terpentint. Az ólomból főként a kézi lőfegyverek golyóit öntötték. A réz és az ón a bronzöntés, a kén és a salétrom a lőporgyártás alapanyagai. A gálicot használták az állatgyógyászatban, a szőlőtermesztésben (kénléből és gálicból készül a bordói lé), bőrfestésre s általában festékanyagok kékre színezésére. A gyanta és a szurok, amellett, hogy a tüzes szerszámok egyik fő töltete volt, ragasztóként is kitűnőnek bizonyult. A gyanta emellett hasznos szolgálatot tett csúszásmentesítő anyagként is (szíjhajtás). A faolajat nyilván a faszerkezetek tartósítására, védelmére használták. A (len?)olajjal és a terpentinnel többek között a tüzes szerszámok töltetét itatták át. A nyersanyagok közül hiányzik a vas, a jegyzékekben feldolgozott formában (rúd, lemez), vagy hulladékként szerepel. A nyersanyagok értékéről némi felvilágosítást ad az 1577. évi felmérés (L. a Forrásközleményben). Nem véletlen, hogy igyekeztek velük takarékoskodni.[236] Az 1570-es és 1577-es felmérésben a fémek mellett az egyik tételben „Metall Zum Giessen" szerepelt, ami, mint említettem, a kész bronzot jelölte.[237]

A nyersanyagokat vizsgálva feltűnő, hogy milyen kevés salétromot tároltak, bár köztudottan a salétrom a puskapor legnagyobb hányadot (70% körül) kitevő eleme. Pálffy Géza azonban adatokkal igazolta, hogy Kassa viszonylag könnyen jutott nagyobb mennyiséghez e fontos alapanyagból.[238] A salétrom egyik beszerzési helyét az 1647. évi jegy-

[235] L. a Forrásokat!

[236] „11 beschlagene Laueten groß Vndt klein auf Rödern Vnd ohne Röder, diße laueten müßen Zerschlagen werdten, daß Eißen khan wider Thails gebraucht werdten." MOL MKA E 156 U et C Fasc. 76. No. 3. 1650. fol. 5.

[237] L. a 116. jegyzetet. A bronz összetételére is számos recept létezett, amelyet az öntők a legszigorúbb titokként kezeltek. Dilich 100 font rézre 10 font ónt és 8 font vörösrezet számolt, de ő maga is többféle arányt adott meg. *Dilich* 1689. I. 440. o. L. még: *Dolleczek* 1887. 30-31. o., *Guilmartin* 1974. 286-287. o., *Schmidtchen* 1977. 31. o.

[238] *Pálffy* 1995. 200-201. o.

zékből tudjuk meg, amely elmondja, hogy eresztett és eresztetlen salétromot hoztak Patakról, mégpedig nem kis mennyiséget, 33 mázsa 69 fontot, illetve 33 mázsa 88 fontot.[239]

Mesterségek

Az 1554. évi jegyzék végén már ott találjuk három alapvető mesterség: az ács, a bognár és a kovács néhány szerszámának felsorolását, az 1577-es felmérés bejegyzései pedig bizonyítják, hogy ezek valóban működő műhelyek voltak. Ekkor ugyanis tervbe vették, hogy a hadszertárnak nagyszámú Landsknecht pikát és magyar dárdát („Landtsknecht sPies", „Hungerisch Tarda") kell előállítania, továbbá kötelet verni a generalátus szükségleteire is. Ugyanakkor a páncélokat, sisakokat már Bécsből hozatták.[240] Az 1647., 1662. és 1669. évi jegyzékek teljes részletességgel felsorolják a hadszertárban működő mesteremberek szerszámait. Ez talán egyfajta jelzése annak, mekkora fontosságot tulajdonítottak nekik a hadiipari műhely működésében. A kovácsok, lakatosok, szekérgyártók, ácsok, bognárok, esztergályosok tevékenysége nélkülözhetetlen volt a fegyverzet, az épületek, a tároló- és szállítóeszközök javításában és karbantartásában.[241]

A kassai inventáriumok helynévanyaga

Azok a inventáriumok, amelyeket az adott vár bejárása során vettek fel, bőséges helynévanyagot szolgáltatnak a kutatók számára. Ilyenkor természetesen főként a védművek és a fegyverzet tárolására szolgáló építmények kerültek szóba. Nincs ez másképp Kassa esetében sem.

Itt azonban rögtön szembe kerülünk azzal az alapvető problémával, hogy, ismereteim szerint, a XVI. századi Kassáról mindössze két hiteles ábrázolás maradt fenn,[242] s ráadásul e két alaprajz is ellentmond egymásnak a védművek elhelyezkedését és formáját tekintve. Leone Andrea Maggiorotti 1936-ban megjelent munkájában ugyan három alaprajzot is közölt,[243] de nem lehet megállapítani, milyen forrás alapján. Ezeken megkísérelte a védművek és egyéb épületek azonosítását, de minthogy ennek forrását sem közli, adatait nem tudom hasznosítani.

Az 1552. évi német nyelvű összeírás szerint a tanácsházban („Rathaus") és a városházán („Stathaus") fegyvereket és muníciót, a Kovácsok tornyában („Schmidtturm") és a Csonka-toronyban lőport tároltak. Ezeken kívül megnevezi a város Felső- és Alsókapuját („Obertor", „Untertor"), továbbá egy harmadikat, „Faultor" néven,[244] mint lőfegyverek-

[239] „Gelautterter Salitter", „Vngelautterter SalPeter". MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 56. A salétrom tisztítására l.: *Siemienowicz* 1650. 516-527. o., *Dilich* 1689. I. 456-458. o.

[240] ÖStA KA AFA 1576/13/2. fol. 54.

[241] Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy részletesen kitérjek az egyes mesterségek szerszámaira.

[242] L. a 91. számú jegyzetet.

[243] *Maggiorotti* 1936. 343., 344. o. és 346-347. o. közötti térképvázlatok.

[244] Helyét egyelőre nem tudom megállapítani, mert az alaprajzokon csak két kapu szerepel. L.: a 91. számú jegyzetet.

kel ellátott védműveket. Az 1554. évi jegyzék is beszámol a Csonka-toronyban és a Kovácsok tornyában („Turris fabrorum") tartott lőporról, továbbá arról, hogy a városházán („in praetorio") nagy mennyiségű tüzes szerszámot raktároztak. Ezután pedig felsorolja a középkori városfalnak a városi kézműves céhek által védett tornyait:

turris pellionum supra portam magnam inferiorem Civitatis	Szűcsök tornya a város alsó kapuja felett
turris aurifabrorum	Aranyművesek tornya
turris clipeatorum	Pajzsgyártók tornya
turris toleatorum	???
turris funiparorum	Kötélverők tornya
turris laniorum	Mészárosok tornya
turris fabrorum	Kovácsok tornya
turris textorum	Takácsok tornya
turris rotiparorum	Bognárok tornya
turris superioris portae	Felső-kapu tornya
turris cerdonum	Tímárok tornya
turris barbitonsorum	Borbélyok tornya
turris sartorum	Szabók tornya
turris figulorum	Fazekasok tornya
turris sutorum	Vargák tornya
turris pollitorum	Csiszárok tornya
turris seratorum	Lakatosok tornya

A Csonkatornyot is hozzászámítva mindösszesen tizennyolc torony. Az inventáriumból úgy tűnik, hogy a tornyokat sorban egymás után vizsgálták, mégpedig a város Alsókapujától kiindulva. Hogy a két kapu közül melyik az Alsó-kapu, azt az 1557. évi összeírás segítségével lehet biztosan azonosítani. Ebben ugyanis fegyvereket sorolnak fel, amelyek „Az Alsó-kapu bástyáján"[245] állnak, az alaprajzokon pedig, közvetlenül a város déli oldalán levő kapu mellett, egy bástya látható. A kezdőpont ismeretében tehát elvileg lehetőség volna valamely korabeli alaprajzon a védművek azonosítására. Itt azonban több problémával találkozunk. Egyrészt a sorból kimaradt a Csonkatorony, és nem tudjuk, honnan. Másrészt a két fennmaradt alaprajz, többek között épp a középkori tornyok számát és elhelyezkedését illetően, ellentmond egymásnak. A karlsruhei alaprajzon összesen huszonegy torony látszik a legbelső falgyűrűn, a stockholmin csak húsz. Harmadrészt, az 1557. évi összeírásban már huszonegy torony neve szerepel, de nem a bejárás sorrendjében, mivel ebben külön sorolták fel az 1556. évi nagy tűzvészben[246] leégett

[245] „Jn propugnaculo inferioris portae". MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. fol. 5.

[246] *Sziklay-Borovszky* 1906. 52. o., *Pálffy* 1995. 190. o.

védműveket („turres combustae"). A tornyok elnevezései sem mindenütt egyeznek. Az előző listában együtt említett „Szűcsök tornya a város alsó kapuja felett" itt már két külön védmű („turris pellionum" és „porta inferiora"). A Bognárok tornya nem turris rotiparorum, hanem turris plaustrariorum néven szerepel. A korábbi jegyzék nem tartalmazza a Bőrösök tornyát („turris coriariorum"), a Rézművesek tornyát („turris ahenariorum"), a Szíjgyártók tornyát („turris loriariorum"), és újból előkerül a már említett „Faultor", immáron „porta faulgas dicta" alakban. Ebben a jegyzékben is leírják, hogy a tanácsházban („domus senatoria"), a városházán („domus civitatis"), s újabban a pénzverdében („Domus monetaria") is tároltak fegyvereket, továbbá az öntőházban („Jn domo Fusoria") két újonnan öntött ágyú, egy *Karthaune* és egy *Nachtigall*, áll.

A céhek által védett középkori tornyokra két adatsorunk van még. Az egyik egy XVI. századból való, német nyelvű, s minden bizonnyal hiányos leltárban, a másik egy 1658-ból származó, kifejezetten a céhek tornyait vizsgáló, magyar nyelvű jegyzékben olvasható.[247] Az előbbi nem tartalmaz új elnevezést, az utóbbi azonban több szempontból is eltér a korábbiaktól. Egyrészt eszerint egy toronyra immár több céh is felügyelt, másrészt több új céh is felbukkan: erszénygyártók, nyereggyártók, süvegesek, gombkötők, asztalosok, csizmadiák, rézfazekasok, késcsinálók, páncélgyártók, zsemlyesütők (ez utóbbi négy céhet egyazon toronyba osztották be).

Újabb helyneveket már csak a XVII. századi jegyzékekből kapunk. Ezek azonban már nem a városra, hanem döntő részben a kassai királyi hadszertárra és a hozzá kapcsolódó épületekre vonatkoznak. Pálffy Géza már korábban összegyűjtötte, hogy a királyi hadszertárhoz mely épületek tartoztak a XVI. században: a királyi öntőház („Gießhauß"), a lőpormalom („Pulvermühle"), a fűrész- és a zúzómalom („Sägemühle", „Hammermühle"), a golyóraktár („Kugelkasten"), a fegyvertár („Rüstkammer"), a salétromtorony („Salitertürm") és a salétromraktár („Saliterkammer").[248] Az 1647. évi inventáriumban az egyik tétel címe külön is megadja, hogy a felsorolt eszközök a hadszertárban vannak („Allerley Sortten Jn Zeughauß").[249] E nevekből adatokat kapunk arra, hogy milyen beosztás szerint tárolták a különböző hadiszereket és a muníciót és milyen műhelyek működtek a hadszertár mellett.

A hadszertárhoz tartozott a lőpormalom, és abban lakott a lőporkészítő is, mert a jegyzék szerint ekkoriban építették a malomhoz a mester lakását.[250] A kész lőpor tárolására elsősorban a feltehetően a városban levő középkori tornyokat használták: a Vörös-, a Porkoláb- és a Malom utcai tornyot („Rothen Thurm", „Profoßen Thurm", „Jn der Mühlgaßn Thurm"), s ezeken kívül magában a hadszertárban is raktároztak belőle („Jn Zeughauss Fewer gewelb").[251] Az 1669-es jegyzék a Porkoláb-torony helyett a Szűztornyot („Jungfrau thurn") említi.[252]

[247] *Kemény* 1890. 381-384. o.

[248] *Pálffy* 1995. 192. o.

[249] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 48.

[250] Uo. fol. 55., MOL MKA E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 12. Ez utóbbi szerint a mester lakásának teteje már tönkrement.

[251] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 56., uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 5.

[252] Uo. 1669. fol. 6.

A golyók és a szertári lőpor számára külön boltot, vagy raktárt alakítottak ki („Kugl Gewelb", „Zeug Pulffer Gewelb"), de ott az 1647. évi jegyzék szerint egészen más eszközöket találtak az összeírók.[253] A tüzes szerszámok egy részét, ugyancsak 1647-ben, a hadszertárban egyik boltjában tárolták, más részüket egy toronyban („in dem Thurm in der Schmidt gaßen"),[254] 1669-ben pedig az Élés-toronyban és a Szabók tornyában („prouiant vndt Schneider thurn").[255] Megint más épületben álltak a mérőeszközök („Jn der Wag"),[256] külön is említik továbbá az öntőházat („gieshauß") és a kovácsműhelyt („Schmiette").[257] A böröckök és a kerekek összeírásánál többször is együtt említik kocsiszínt és a bognárműhelyt („wagnhauß Vndt Binderey"), és külön a kerékgyártóműhelyt („wagnerej").[258]

Összegzés

A kassai inventáriumok elemzése újból rávilágított arra, hogy ezek az összeírások mekkora jelentőségűek a végvárrendszer kutatása szempontjából. Segítségükkel átfogó képet kaphatunk a végek fegyverzetéről, felszereléséről, sőt sok esetben mindennapi életéről. Ezért rendkívül fontos teljeskörű feldolgozásuk, bár kétségtelen, hogy a a jegyzékek várak szerinti eloszlása korántsem egyenletes. Ettől remélhetjük, hogy az ilyen jellegű kutatások egyik nagy nehézsége, a korabeli mindennapi életéhez tartozó eszközök, szerszámok neveinek fordítása, értelmezése tekintetében előreléphetünk, hiszen e téren még rendkívül nagyok a hiányosságok.

Az elemzés egyértelműen mutatja, hogy a kassai királyi hadszertár a XVI–XVII. században hatalmas fejlődésen ment keresztül, a fegyverzeteket tároló városi középületektől a sokirányú tevékenységet folytató hadiműhelyig. A folyamatnak számos konkrét jelét figyelhetjük meg a fegyverzetek bizonyos fokú korszerűsödése, a tárolt nyersanyagok, eszközök, alkatrészek fajtáinak, mennyiségének növekedése, a hadiipari műhelyben működő mesterségek számának emelkedése terén. Az is valószínűnek tűnik, hogy a leltárak, annak ellenére, hogy hadszertár feladatát képezte a környező várak ellátása, mégsem tartalmazzák az e célból tárolt fegyverzetet és muníciót. Minden bizonnyal a környező várak eszközeinek javításában sem vettek rész különösebb mértékben, e tevékenységük inkább csak a sérült lőfegyverekre korlátozódhatott.

A királyi hadszertár fegyverzete és felszerelése mennyiségét és minőségét tekintve, úgy tűnik, alkalmas volt a rá háruló feladatok megoldására, tekintetbe véve, hogy Kassa sosem került az igazi elsővonalbeli várak közé.

[253] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 47., 50., uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1662. fol. 5.

[254] MOL MKA E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 51.

[255] Uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1669. fol. 8.

[256] Uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 52.

[257] Uo. E 156 U et C, Fasc. 76. No. 3. 1669. fol. 8.

[258] Uo. E 211 Lymbus, Ser. II. 28. t. fol. 49.

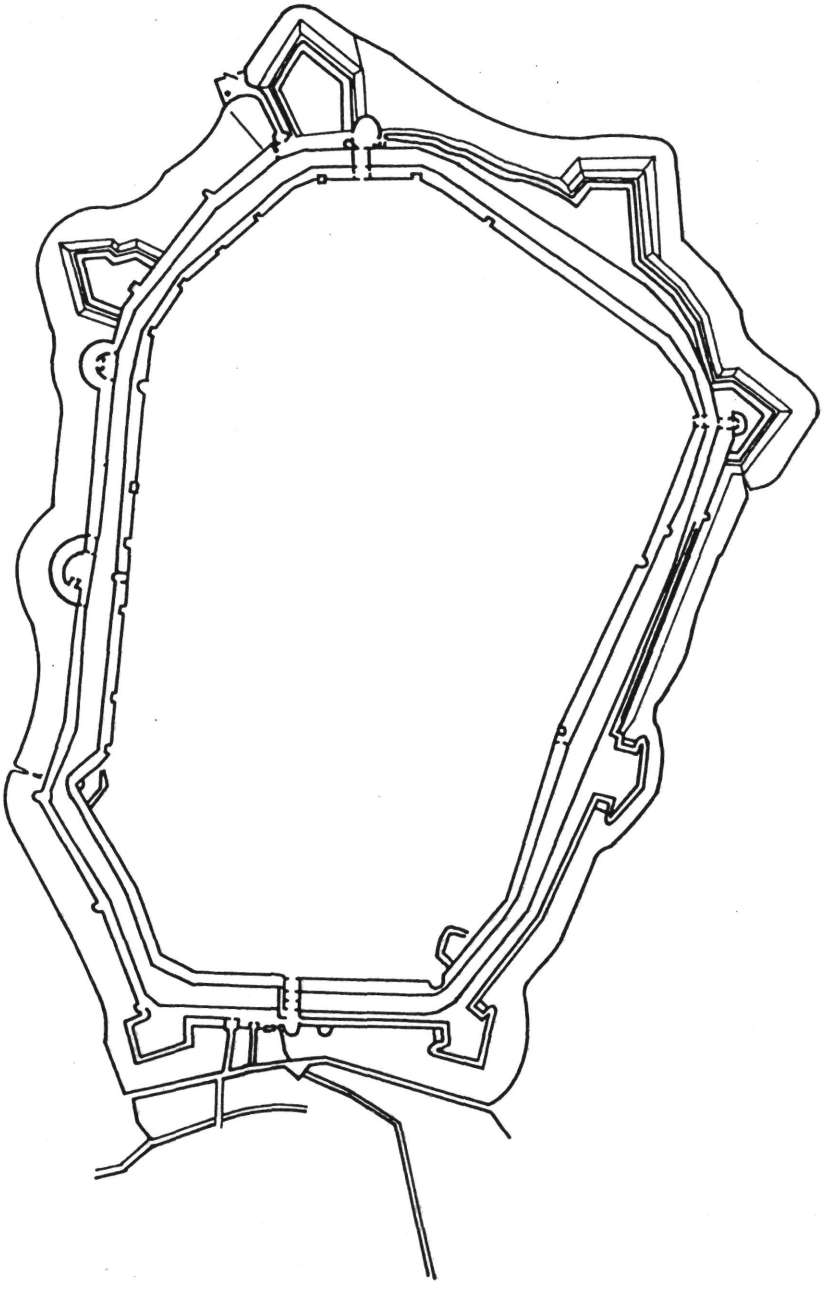

6. ábra.
Kassa város alaprajza a XVI. század közepén. (*Gerő* 1955. 354. o. nyomán)

1. SZ. MELLÉKLET

Jacob Preuss, 1530	**Reinhard von Solms, 1556**		**Leonhard Fronsperger, 1566**
	Steinbüchse		
	k: 100 f kö		
Metzicana/Scharpfmetzen	Scharfe Metze	Scharfe Metze	Scharfe Metze
s: 100 m k: 1 m	s: 115 m k: 135 f L: 15	s: 115 m k: 135 f L: 15	s: 100 m k: 100 f
Cana/Basilischgo	Doppel Karthaune	Nachtigall/Doppel Karthaune	Basilisk
s: 75 m k: 75 f	s: 80 m k: 70 f L: 17	s: 80 m k: 70 f L: 17	s: 75 m k: 70 f
Duplicana/Nachtigalln	Karthaune	Nothschlangen	Nachtigall
s: 50 m k: 50 f	s: 50 m k: 45 f L: 18	s: 66 m k: 16 f L: 42	s: 60 m k: 50 f
Triplicana/Singerin	Nachtigall	Karthaunen	Singerin
s: 50 m k: 50 f		s: 50 m k: 45 f L: 18	s: 40 m k: 20 f
Quartana/Not oder Viertelbüchse	Nothschlange	Feldschlangen	Große Quartanschlange
s: 25 m k: 25 f	s: 66 m k: 16 f L: 42	s: 40 m k: 12 f L: 34	s: 30 m k: 16 f
Trackhana/Nodtschlange	Feldschlange	Halbkarthaunen	Quartanschlange
k: 16 f	s: 40 m k: 12 f L: 34	s: 36 m k: 25 f L: 20	s: 25 m k: 10 f
Schlangkhana/Schlangen	Quartierschlänge/Halbe Schlange	Halbschlangen	Nothschlangen
k: 8 f	s: 24 m k: 7 f L: 34	s: 24 m k: 7 f L: 34	s: 50 m k: 15 f
Falckhona/Halbe Schlangen	Falkon	Viertelschlangen	Halbe Nothschlangen
k: 4 f vas vagy ólom	s: 15 m k: 2 f L: 40	s: 12 m k: 2 f L: 40	s: 20 m k: 7 f
Valckhonet/Falken k: 2 m	Falkonetlein s: 6 m k: 1 f L: 44	Falkonetlein s: 6 m k: 1 f L: 44	Falkana/Halbe Schlange s: 12 m k: 5 f
		Scharfentinlein	
		s:1,5 - 2 m k: 0,5 f	

Rövidítések: s = súly, k = kaliber, L = kaliberhossz, m = mázsa, f = font

Daniel Speckle, 1589	Johann Jacobi von Wallhausen, 1617	Joseph Furttenbach, 1627 1643		Michael Miethen, 1683
Scharfe Metze/Mazacanna/ Basilisk/Sängerin	Ganze Carthaun	Ganze Carthaunen/ Canone		Gantzen Karthaun
s: 80-100 m k: 80-100 f L: 10-15	s: 64 m k: 42 f L: 18-19 - 11,5 láb	s: k: 50-60 f L: 18	86 m 48-50 f	s: 90 m k: 48/54 f L: 18
Gantz Carthaunen/Nachtigall/ Singerin/Quartanen				Drey virtl Karthaun
s: 50-80 m k: 40-80 f L:18 - 11-12 láb				s: 78 m k:: 36/40 f L: 20
Carthaunen/Quartanen	Halbe Carthaun	Halbe Carthaunen/ Mezo Canone		Halben Karthaun
s: 50-75 m k: 25-40 f	s: 44 m k: 24 f L: 19 - 10,5 láb	s: k: 25-30 f L: 24	50 m 24-25 f 22	s: 64 m k: 24/27 f L: 22
Nothschlange/ Einfache Schlange	Viertel Carthaun	Viertel Carthaunen/ Quart Canone		Virtel Karthaun
s: 30-40 m k: 12-24 f	s: 27 m k: 12 f L: 24 - 9 láb	s: k: 15-16 f L: 28	34 m 11-12 f 26	s: 36 m k: 12/14 f L: 24
Feldschlange/HalbSchlange/Falkonen	Achtel Carthaun	Gantze Schlang/ Columbrina		Feld-Schlange
s: 20-30 m k: 8-12 f	s: 21 m k: 6 f L: 27 - 8, 125 láb	k: 20-35 f L: 32	48-50 f 32	s: 50 m k: 18/20 f L: 30
Quartierschlange/ Falkonetlein		Halbe Schlang/ Meza Columbrina		Halben Feldschlangen
k: 3-6 f		k: 12-18 f L: 32	20-25 f 32	k: 9/10,5 f L: 36
Scharfentinlein		Moiana/Viertel Schlang		Falckaune
s: 3-3,5 m k: 1 f vas vagy ólom		k: 8-10 f L: 26	11-12 f 26	k: 6/7 f L: 28
		Sagro/ 1/8 Schlang		Regiments Stück
		k: 7-10 f L: 32	6-8 f 32	k: 3 f L: 28
		Falchona		Falckonet
		k: 4-6 f L: 32	4-6 f 32	k: 1 f L: 36
		Gantze Falchonetel		Serpentinel
		k: 2-3 f L: 36	1,25-3 f 36	k: 16-18 lat ólom L: 40
		Smeriglie/Halbe Falchonetel		
		k: 0,5-1 f ólom L: 38	0,5-1 f ólom 36-40	

2.SZ. MELLÉKLET

A kassai inventáriumokban felsorolt XVI. századi

1552. január 15.	1552. január 17.	1554	1555
l: grosses Stuck n: Pawertanz s: 120 mázsa	= l: bombarda magna n: Pawertanz	= l: Bombarda magna n: PauwrtancZ	= l: Bombarda magna n: PauwrtancZ
l: Fewerpuchsen	l: bombarda ad proyci- endum ignem quae Vocatur Mortarium	l: Bombarda ignitis instrumentis apta	l: Bombarda ignitis instrumentis apta
l: Veldtschlangen n: odaichsen	l: bombarda Colubrina Vulgo Schlanng n: Odeichsen		
l: Schlengel s: 12 mázsa	l: Colubrina parua s: 12 mázsa		
l: Stainpuchsen s: 24 mázsa	= l: bombarda ad iaculan- dos globos lapideos s: 24 mázsa		
l: stainbuchsel	l: parua bombarda, ad ia- ciendos globos lapideos	l: Bombarda Kewwethe	l: Bombarda Kewwethe
		l: bombarda n: Barath	l: bombarda n: Barath
		l: Bombarda n: Gyek	l: Bombarda n: Gyek
l: 2db Falkaunen s: 23,5 mázsa	= l: 2db bombardae vulgo Falkonae dictae s: 23,5 mázsa	l: Bombarda Falkon	l: Bombarda Falkon
		l: 5db Falkones	l: 5db Falkones
		l: 3db Falkones minores	l: 3db Falkones minores
		l: 3db falkones superioribus minores	l: 3db falkones superioribus minores
		l: 5db Falkones maiores	l: 5db Falkones maiores
l: Falkonetl n: Bayusosch	l: Falkoneta n: Baywzosch	l: 4db Topelde Valcanetel	
l: 2db Falkonetl s: 9 mázsa 15 font		l: 4db Valcanetelein	
l: 4db Falkonetl s: 9 mázsa			
l: Falkonetl n: Rosa s: 9 mázsa			
l: Falkonetl s: 8 mázsa 60 font	= l: Falkoneta s: 8,5 mázsa		
l: 2db Falkonetl s: 8 mázsa 30 font	= l: 2db Falkonetae s: 8,25 mázsa		
	l: 7db Falkonetae s: 8 mázsa		
l: Falkonetl s: 8 mázsa	= l: Falkoneta ö: Simon Hawbitz s: 8 mázsa		

löveganyag összehasonlító táblázata

1557	1561	1570	1577
= l: Bombarda magna n: porthancz	l: Quartana	l: 4db Quartaun	l: 3db Quartaunen
l: Bombarde ... Karthaum			
	l: Singerin	l: 4db Singerin	l: 7db Singerin
l: Bombarde Nachthygal			
l: 2db Bombarde Schlangen t: Kassa		l: 2db Schlangen	l: 3db Quartierschlang
l: 2db bombarde Stainbychsen t: Regie Maiestas, Kassa	l: 2db Hauffnizen oder Stain Puxen	l: 2db Hauffnizen	l: StainPuxen
l: falkon t: Regia Maiestas	l: 4db Valkhona	l: 2db Falkhonen	l: 8db Valkhanen
l: falkon			
l: 3db Falkonete dupple t: Kassa	l: 12db Mitler vnnd ToPelt Valkhonet	l: 13db Falckhanet	
l: 3db Falconete t: Regie Maiestas s: 15 mázsa	l: 4db Ainfach Valkhonet		
l: Falconete t: Regie Maiestas s: 10 mázsa	l: 2db Valkhonet		
l: 11db Falconete dupple t: Kassa			
l: 2db Falconete			
l: 3db Falconeta t: Kassa			

1552. január 15.	1552. január 17.	1554	1555
l: Falkonetl n: drach s: 8 mázsa	l: Falkoneta n: Draco ö: Simon Hawbitz s: 8 mázsa	= l: Bombarda n: Sarkan	= l: Bombarda n: Sarkan
l: 2db Falkonetl s: 7 mázsa	l: 2db Falkonetae s: 7 mázsa 15 font		
l: 2db klaine Falkonetel s: 5 mázsa	=l: 2db Falkonetae paruae s: 5 mázsa		
l: Scharffetinel n: **Frosch** s: 5 mázsa	l: Scharffetel n: **Fyas** s: 5 mázsa	l: 5db Scharffatin	l: 6db Scharffatin
l: 5db eisene Stainpuchsen	= l: 5db bombarda ferrea ... vulgo dicta Straipuchsen	l: 3db Scharffatin, minores	l: 3db Scharffatin, minores
		l: 11db Syska	l: 11db Syska

A kassai inventáriumokban felsorolt XVII. századi

1600 (?)	1640	1647	1650
	t: carthauna n: Rébay k: 42 font s: 80 mázsa h: L20		
l: Cartauna n: Pauer tancz k: 48 font	= n: Poór Táncz s: 93 mázsa h: L22,5	= l: Carthaun n: Pawren Tantz t: Ferdinánd és Kassa városa é: 1561 ö: Franz Illenfeld k: 40 font s: 93 mázsa h: L22,5 - 6,25 rőf	= l: Cartaun n: Pawern tanz t: Ferdinánd és Kassa városa é: 1561 ö: Franz Illenfeldt k: 40 font s: 93 mázsa h: L22,5
l: Cartauna n: Wilde Mann k: 40 font	n: Vadember s: 80 mázsa h: L20	l: Carthaun n: Wildte Mann t: Bebek Ferenc é: 1530 k: 38 font s: 80 mázsa h: L20 - 5,5 rőf	n: wildte Mann t: Bebek Ferenc é: 1530 k: 38 font s: 80 mázsa h: L20
l: Cartauna n: Ox k: 40 font	n: Bika s: 78m h: L21	n: Stier oder Ochs t: II. Rudolf k: 38 font s: 78 mázsa h: L21 - 6,125 rőf	n: ochß t: II. Rudolf é: 1570 k: 38 font s: 78 mázsa h: L21

1557	1561	1570	1577
l: 3db Falconete t: Regie Maiestas s: 5 mázsa			
l: Bombarda ferrea parua			
l: Scharfethyn t: Kassa	l: 2db ScharPfadinndler	l: 5db Scharffetindlen	
l: 3db Scharfethyn			
l: Bombardula parua ferrea mosar pattanthyuw	l: 2db klaine Pöller	l: Feuermörser	l: Feuer Mörser
		l: 2db Orgeln	l: 2db Orgeln

löveganyag összehasonlító táblázata

1660	1661	1662	1669
= l: 3db Tormenta k: 40 font	l: negyvenfontos [ágyú]	= l: Cartaun n: Pauertantz t: Ferdinánd és Kassa városa é: 1561 ö: Franz Illenfeldt k: 40 font s: 93 mázsa h: L22,5	= l: Carthauna n: Pauren tantz t: Ferdinánd és Kassa városa é: 1561 ö: Franz Illenfeld k: 40 font s: 93 mázsa h: L22,5, 6,25 rőf
	l: 2db harminc- nyolcfontos [ágyú]	n: Wilde Man t: Bebek Ferenc é: 1530 k: 38 font s: 80 mázsa h: L20	n: Wilde Mann t: Bebek Ferenc é: 1530 k: 38 font s: 80 mázsa
		n: Ochs t: II. Rudolf é: 1570 k: 38 font s: 78 mázsa h: L21	n: Ochs t: II. Rudolf é: 1570 k: 38 font s: 78 mázsa h: L21

1600 (?)	1640	1647	1650
	l: 3db Középső carthauna avagy Szingerin k: 26 font	= l: 2db Singerin k: 25 font s: 48 mázsa h: 5,125 rőf	= l: 2db Singerin oder Halbe Cartaunen k: 25 font s: 48 mázsa h: 5,125 rőf
		l: Singerin t: I. Ferdinánd ö: Thomaß Mayr k: 25 font s: 49 mázsa h: 5,125 rőf	
	l: 2db Sebes álgyú n: Bocskay k: 6 font	= l: 2db Nothschlangen t: Bocskay István é: 1606 ö: Johann Mateo k: 8 font s: 40 mázsa h: 6,125 rőf	= l: Schlangen t: Bocskay István é: 1606 ö: Johann Matheo k: 8 font s: 40 mázsa h: 6,125 rőf
	l: Sebes álgyú k: 6 font		
l: 2db Falkaunae k: 8 font			
	l: 2db Folkan k: 7 font	l: 2db Falkhaunen t: Herzog Augusto von Sachßen é: 1555 k: 7 font h: 4,5 rőf	
l: Falkaun k: 6 font	l: 4db Folkan k: 6 font	l: Falkhaun t: II. Rudolf é: 1601 ö: Christoph Löffler k: 6 font h: 5,125 rőf	= l: Falkhaunen t: II. Rudolf é: 1601 ö: Christoph Löffler k: 6 font h: 5,125 rőf
		l: falkhaunen t: Bornemissza Pál é: 1563 ö: Urban Weiß k: 6 font h: 5,25 rőf	= l: Falkhaunen t: Bornemissza Pál é: 1563 ö: Urban Weiß k: 6 font h: 5,25 rőf
	l: Folkan k: 5,5 font	l: Falkhaunen k: 5 font h: 4,625 rőf	= l: Falkhaunen k: 5 font h: 4,625 rőf
		l: Falkhaun t: II. Rudolf **é: 1579** (!) ö: Rudolph Binger **k: 5 font** h: 5,625 rőf	= l: Falkhaun t: II. Rudolf **é: 1597** ö: Rudolph Binger **k: 5 font** h: 5,625 rőf
	l: Folkan k: 4,75 font	l: Falkhaun é: 1620 k: 5 font h: 4,5 rőf	= Falkhaun é: 1620 k: 5 font h: 4,5 rőf

1660	1661	1662	1669
	= l: 2db falcone k: 24 font		
	l: nagyon nehéz ágyú k: 11 font		
		l: Falkhaunen t: Ferdinánd (?) é: 1501 k: 8 font s: 24 mázsa 60 font	= l: Falkaunen t: Ferdinánd (?) é: 1501 k: 8 font s: 24 mázsa 60 font
		l: Faulkhaun n: Wilde katz é: 1570 k: 7 font s: 23 mázsa	= l: Falkaunen n: Wilde katz t: Miksa é: 1570 k: 7 font s: 23 mázsa
l: 3db Tormenta k: 6 font		l: Falkhaun k: 6 font	= l: Falkaunen k: 6 font
		= l: Falkhaun t: II. Rudolf **é: 1597** **k: 8 font** s: 20 mázsa 49 font	= l: Falkaunen t: II. Rudolf **é: 1597** **k: 8 font** s: 20 mázsa 49 font

1600 (?)	1640	1647	1650
	l: Folkan k: 4 font	l: doPelt falkhanet t: II. Mátyás é: 1614 k: 4 font h: 5 rőf	
l: Falkaneta k: 3 font	l: Dupla Folkan k: 3,5 font	l: doPelt falkhanet **k: 3 font** h: 4 rőf	= l: (Toppelte) Falkhanet **k: 2,5 font** h: 4 rőf
l: 2db minora Tormenta k: 3 font	l: 3db Álgyu k: 2,5 font	l: ToPelt Falkhonet é: 1543 ö: Anthony Leo k: 3 font h: 4,625 rőf	= l: Toppelt Falkhanet é: 1543 ö: Anthony Leo k: 3 font h: 4,625 rőf
l: 6db Falkanetae k: 2 font	l: 2db Folkaun k: 2,25 font	l: 2db Einfache Falkhanet t: II. Mátyás **é: 1514**(!) k: 2 font h: 4,125 rőf	= l: Einfach Falkhaneth t: II. Mátyás **é: 1614** k: 2 font h: 4,125 rőf
			= l: **Einfach** Falkhaneth k: 2 font s: 10 mázsa 55 font h: 4,125 rőf
	l: 5db Folkaun k: 2 font	l: **Ainfach** Falkhaneth t: Bethlen Gábor é: 1621 k: 2 font h: 4,25 rőf	
		l: 2db ainfache Falkhanet t: II. Rudolf k: 2 font h: 4,125 rőf	= l: 2db ainfache Falkhaneth t: II. Rudolf k: 2 font h: 4,125 rőf
		l: 2db **ainfahe Folkhanet** t: II. Rudolf é: 1579 ö: Hanß Christoph Löffler k: 2 font h: 4,125 rőf	= l: 2db **ainfache Falkhaneth** t: II. Rudolf é: 1579 ö: Hanns Christoph Löfler k: 2 font h: 4,125 rőf
		l: Ainfach Falkhonet t: Wolfgangj Pfalzgraffen in Bayern Vndt bej den Rein **é: 1577** ö: Sebaldt Hirder Zu Nürnbergh k: 2 font h: 3,5 rőf	= l: Einfach Falkhaneth t: Wolffgangen Pfalz graffen in Bayren Vndt bei den Rein **é: 1557** ö: Sebalt Hürter Zue Nürnberg k: 2 font h: 3,5 rőf
l: Falkaneta k: 1 font		l: ainfach Falkhanet **t: I. Mátyás** **é: 1515** k: 1 font h: 3,125 rőf	l: Einfach Falkhaneth **t: II. Mátyás** **é: 1615** k: 1 font h: 3,125 rőf
	l: 8db Sebes Taraczk	l: ainfach Falkhanet k: 1 font h: 3,125 rőf	l: (Einfach) falkhanethl k: 0,5 font
	l: 2db Kis Taraczk k: 0,25 font	l: Camerstückhl k: 11 lat	= l: Cammerstückhl k: 11 lat

1660	1661	1662	1669
		l: Toppelt Falkhanetl k: 3 font	= l: doppelt Falkaunet k: 3 font
			l: 2db (Einfach) Falkaunetl t: III. Ferdinánd é: 1656 k: 3 font
l: 6db Tormenta k: 2 font	l: harmadfélfontos, nehéz [ágyú] k: 2,5 font	= l: Einfacheß Falkhanetl t: II. Mátyás **é: 1614** k: 2 font h: 4,125 rőf	= l: (Einfach) Falkaunetl t: II. Mátyás **é: 1614** k: 2 font h: 4,125 rőf
		= l: **Toppelt** Falkhanetl k: 2 font s: 10 mázsa 55 font	= l: **(Doppel)** Falkaunet k: 2 font s: 10 mázsa 55 font
	l: 4db kétfontos hosszú és nehéz [ágyú]	= l: **Toppelt** Falkhanetl t: Bethlen Gábor é: 1621 k: 2 font h: 4,25 rőf	= l: **(Doppel)** Falkaunet t: Bethlen Gábor é: 1621 k: 2 font h: 4,25 rőf
		= l: 2db Einfache Falkonetl t: II. Rudolf k: 2 font h: 4,125 rőf	= l: 2db (Einfach) Falkaunetl t: II. Rudolf k: 2 font h: 4,125 rőf
		= l: **Falkhanetl** t: II. Rudolf é: 1579 ö: Chriestoph Löffler k: 2 font	= l: **(Doppel) Falkonet** t: II. Rudolf é: 1579 ö: Christoph Löffler k: 2 font
	l: egyfontos [ágyú]		
		l: Einfach Falkhanetel t: Kassa város **é: 1512** ö: Frantzen Jllenfeldt k: 1 font	= l: (Einfach) Falkanetl **é: 1513** ö: Frantzen Jllenfeldt k: 1 font
		= l: Cammer Stickhel k: 11 lat	= l: Camer stuckhel k: 11 lat

1600 (?)	1640	1647	1650
l: Tormentum qvoddam Hauwiczer vocatum k: 70 font kő	=l: Haufnitzin k: 70-80 font	=l: Hauffnitzerin t: I. Ferdinánd **é: 1527** ö: Hanß Düring k: 70 font kő h: 3,25 rőf	= l: Haubniczerin t: I. Ferdinánd **é: 1527** ö: Hanns Düring h: 3,25 rőf
	l: 5db Tüzes szerszám-hoz való mozsár	l: fewr mörser t: II. Rudolf é: 1598 ö: Rudolph Binger k: 70 font kő	= l: Fewer Mörsser t: II. Rudolf é: 1598 ö: Rudolph Binger k: 70 font kő
l: Mortarium **k: 17 font** kő		l: Fewr Mörser t: II. (Szapolyai) János é: 1569 **k: 21 font** kő	
l: Mortarium k: 50 font kő		l: Böller k: 6 font kő	= l: Böller k: 6 font kő
		l: Böller k: 2 font kő	= l: Böller k: 2 font kő
	l: 2db Dupla seregbontó	l: gedoPelte orgl 30+10 csővel	= l: gedoppelte Orgl 30+10 csővel
	l: 6db Seregbontó	l: gedoPelte orgl l: wend orgl l: ToPelte Orgl	= l: gedoppelte Orgl l: wend Orgll l: gedoppelte Orgll

A táblázatban használt rövidítések: l = lövegtípus, n = név, t = tulajdonos vagy öntető, é = öntés éve, ö = öntő, k = kaliber, s = súly, h = hossz.

* * *

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Alte Feldakten
HK	Hadtörténelmi Közlemények
FHKA HKA HFU RN.	Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien, Hofkammerarchiv, Hoffinanz, Ungarn, Rote Nummer
HFÖ	Hoffinanz Österreich
HKR Akt.	Akten des Wiener Hofkriegsrates
MKA	Magyar Kamara Archívuma
MOL	Magyar Országos Levéltár
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv
Sz	Századok
TT	Magyar Történelmi Tár
U et C	Urbaria et Conscriptiones

1660	1661	1662	1669
	= l: haubitz k: 70 font kő	= l: Haubnitzerin t: I. Ferdinánd **é: 1525** ö: Hanß Diringen k: 70 font kő h: 3,25 rőf	= l: haubitzen t: I. Ferdinánd **é: 1525** ö: Hannß Föringer k: 70 font kő h: 3,25 rőf
			l: 2db Feüer Mörser t: I. Lipót é: 1657 k: 70 font kő
	= l: mordály k: 17 font	= l: Feyer Mörsser t: II. (Szapolyai) János é: 1569 **k: 17 font** kő	= l: Feüer Mörser t: II. (Szapolyai)János é: 1569 **k: 17 font** kő
	= l: mordály k: 6 font	l: Fewer Mörsser k: 4 font kő	= l: Feüer Mörser k: 4 font
	= l: mordály k: 2 font	l: Böller k: 2 font kő	l: Pöllerer k: 2 font kő
		l: Getoppelte Orgel 60 csővel	= l: doppelte Orgellen 60 csővel
		l: Orgel 12 csővel	= l: orgell 12 csővel
		l: Orgel	= l: orgell

* * *

IRODALOMJEGYZÉK

Acsádi 1888. *Acsádi Ignác*: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. HK 1888. 64-85., 246-267. o.

Ágoston 1991. *Ágoston Gábor*: Török lőportermelés Budán a 16. században. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. (Szerk.: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László) Budapest, 1991. 85-97. o.

Ágoston 1992. *Ágoston Gábor*: A török hadsereg lőporellátása a 16-17. századi magyarországi hadjáratokban. Zalai Múzeum, 1992/4. 65-72. o.

Balla 1996. *Kisari Balla György*: Törökkori várrajzok Stockholmban. Budapest, 1996.

Bogdán 1990. *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek. 1601-1874. Budapest, 1990.

Bogdán 1991. *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991.

Brown-Smith 1989. *Brown, Ruth Rhynas - Smith, Robert D.*: Bombards. Mons Meg And Her Sisters. London, 1989.

Dilich 1689. *Dilich, Wilhelm*: Krieges=Schule. Franckfurt am Mayn, 1689. (Facsimile Ausgabe ohne Kürzungen in 2 Banden 1. Auflage, Magstadt, 1967.)

Dolleczek 1888. *Dolleczek, Anton*: Geschichte der österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1888.

Domokos 1984. *Domokos György*: Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz. HK 1984/1. 117-149. o.

Domokos 1986. *Domokos György*: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI-XVII. században. HK 1986/1. 47-109. o.

Domokos 1988. *Domokos György*: Kanizsa 1588. évi és Szatmár 1600 körül készült inventáriuma. HK 1988/3. 546-551. o.

Domokos 1990. *Domokos György*: Kassa 1662. évi inventáriuma. HK 1990/3. 104-139. o.

Essenwein 1877. *Essenwein, A.*: Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen. Tafelband. Leipzig, 1877. Unveränderten Nachdruck. Graz, 1969.

Faesch 1735. *Faesch, Johann Rudolph*: Kriegs- Ingenieur- Artillerie und See-Lexicon. Dresden und Leipzig, 1735.

Furttenbach 1627. *Furttenbach, Joseph*: Halinitro-Pyrobolia. Beschreibung Einer newen Büchsenmeisterey ... Ulm, 1627.

Furttenbach 1630. *Furttenbach, Joseph*: Architectura Martialis: Das ist Außfuerliches Bedencken vber das zu dem Geschütz vnd Waffen gehoerige Gebaew ... Ulm, 1630. Nachdruck. Hildesheim – New York, 1975.

Gerő 1955. *Gerő László*: Magyarországi várépítészet. Budapest, 1955.

Gohlke 1911. *Gohlke, W.*: Geschichte der gesamten Feuerwaffen bis 1850. Berlin, 1911. Nachdruck, Krefeld, 1977.

Geöcze 1894. *Geöcze István*: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. HK 1894. 502-537., 647-678. o.

Geöcze 1894/2. *Geöcze István*: A tűzérségi és hadiszer-állomány Magyarországon 1577-ben. HK 1894. 699-715. o.

Guilmartin 1974. *Guilmartin, John F.*: Gunpowder and Galleys. Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century. London – New York, 1974.

Heckenast 1991. *Heckenast Gusztáv*: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Budapest, 1991.

Hogg 1975. *Hogg, Ian V.*: Fortress. A History of Military Defence. London, 1975.

Hogg 1963. *Hogg, O. F. G.*: English Artillery, 1326-1716. London, 1963.

Iványi 1926. *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon kezdettől 1711-ig. HK 1926. 1-36., 125-166., 259-289., 393-419. o., 1927. 1-30., 129-151., 352-374., 523-540.o., 1928. 18-33., 152-176., 325-341., 419-453. o. (a név után az évszám szükség szerint változik)

Kalmár 1971. *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.

Kanonen 1975. *Egg, E. - Jobé, J. - Lachouque, H. - Cleator, PH. E. - Reichel, D. - Zimmermann, J.*: Kanonen. Illustrierte Geschichte der Artillerie. Herrsching, 1975.

Kárffy 1901. *Kárffy Ödön*: Kassa város tüzérségi felszerelése. (1552, 1557) TT 1901. 121-123. o.

Kárffy 1902. *Kárffy Ödön*: Kassa város fegyvertárának összeírása, 1650. TT 1902. 453-461. o.

Kárffy 1915. *Kárffy Ödön*: Eger 1690-iki tüzérsége. HK 1915. 416-427. o.

Kelenik 1988. *Kelenik József*: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. HK 1988/3. 484-520. o.

Kelenik 1991. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. HK 1991/3. 80-121. o., 1991/4. 3-51. o.

Kemény 1890. *Kemény Lajos*: Kassa fegyvertára a XVI. és XVII. században. TT 1890. 377-381. o.

Kemény 1908. *Kemény Lajos*: Magyarországi ágyú- és harangöntők. AÉ 1908. 216-220. o.

Kurzmann 1985. *Kurzmann, Gerhard*: Kaiser Maximilian und das Kriegswesen der österreichischen Länder und des Reiches. Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischen Universitäten herausgegeben von Manfred Rauchensteiner. Band 5. Wien, 1985.

Maggiorotti 1936. *Maggiorotti, Leone Andrea*: Architetti e architetture militari. Roma, (1936).

McNeil 1982. *McNeil, William H.*: The Pursuit of Power. Technology, Armed Forces and Society since A.D. 1000. Oxford, 1982.

Merényi 1895. *Merényi Lajos*: A felső-magyarországi végházak munitiója 1661-ben. HK 1895. 276-279. o.

Merényi 1916. *Merényi Lajos*: Kassa tüzérségi fölszerelése 1640-ben. HK 1916. 423-427. o.

Miethen 1683. *Miethen, Michael*: Artilleriae recentior praxis, oder neuere Geschütz-Beschreibung. Franckfurt-Leipzig, 1683.

Müller 1968. *Müller, Heinrich*: Deutsche Bronzegeschützrohre. 1400-1750. Berlin, 1968

Pálffy 1995. *Pálffy Géza*: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagelátó forrásai. Studia Agriensia 15, 1995. 183-221. o.

Pepper-Adams 1986. *Pepper, Simon - Adams, Nicholas*: Firearms and Fortification. Military Architecture and Siege Warfare in Sixteenth Century Siena. Chicago – London, 1986.

Prinz Eugen 1986. *Peter Broucek – Erich Hillbrand – Fritz Vesely*: Prinz Eugen. Feldzüge und Heerwesen. Wien, 1986.

Rogers 1995. *Rogers, Clifford J.*: Military Revolution of the Hundred Years War. In: The Military Revolution Debate. (Ed. by Clifford J. Rogers) Boulder – Oxford, 1995. 55-93. o.

Saád 1936. *Saád Ferenc*: A magyar tüzérségi szavak története. Pécs, 1936.

Schmidtchen 1977. *Schmidtchen, Volker*: Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Von den ersten Mauerbrechern des Spätmittelalters zur Belagerungsartillerie der Reneissance. Düsseldorf, 1977.

Siemienowicz 1650. *Siemienowicz, Casimir*: Artis magnae artilleriae pars prima. Amszterdam, 1650. Szövegkiadás, fordítással. Varsó, 1963.

Szendrei 1888. *Szendrei János*: Váraink rendszere és fölszerelése a XVI. és XVII. században. HK 1888. 86-103., 416-429., 617-631. o.

Szendrei 1896. *Szendrei János*: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. Budapest, 1896.

Sziklay-Borovszky 1906. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Sziklay János és Borovszky Samu*. I. köt. Abauj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1906.

Takáts 1908. *Takáts Sándor*: Magyar tüzes- és lövőszerszámok. Sz 1908. 49-62., 130-145. o.

Thaly 1870. *Thaly Kálmán*: Régi ágyúnevek és föliratok. Sz 1870. 415-419. o.

Thaly 1872. *Thaly Kálmán*: Az egri vár ágyúi és lőszerei. Sz. 1872. 337-341. o.

Thaly 1878. *Thaly Kálmán*: Régi ágyúk a munkácsi várban. Archeológiai Közlemények, 1878. 61-82. o.

Tímár 1989. *Tímár György*: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai, 1546-1565. Pécs, 1989.

Wagner 1980. *Wagner, Eduard*: Ars bella gerendi. Aus dem Soldatenleben im Dreissigjährigen Krieg. Prága, 1980.

Wallhausen 1617. *Wallhausen, Johann Jacobi von*: Archiley Kriegskunst. Hanau, 1617.

Kassa, 1552. január 15.

43r

Stat vndt Jnuentari alles Geschutzes, Puluers vnnd anderer Kriegs Munition so Zu Cascha gefunden vnndt Beschriben wurden den 15 tag January Anno im Zwenvnndfunfzigisten.

Geschutz vnter dem Radthauß

Erstlich ligt vnnder dem Radthauß Zu Cascha ain grosses stuck mit Namen Pawerntanz, daZu ist ain beschlagene Laden, daraus man das stuck beschleust mit Zweyen grossen beschlagenen redern beschlagener prozen vnnd prozennägl. Jtem Ladtschauffel, sezkolbn vnnd wuscher wigt 120 Centner Jdem Centner 120 Pfund –

Jtem ain gossene Fewerpuchsen[260] auf beschlagener Laden vnnd beschlagenem Wagen darauf man dj Laden fuert.

Jtem ain Veldtschlangen odaichsen genanndt auf beschlagener Laden, Zwayen beschlagenen Redern Ladtschauffel Sezkolben vnnd Wuscher.

Jtem ain gossene Stainpuchsen auf beschlagener Laden, Zwayen beschlagen Redern SezKolben Ladtschauffeln vnndt Wuscher wigt 24 Centner Jdem Centner 24 Pfund –

43v

Jtem Zwo Falkauen beschlagenen Redern Ladtschauffeln, sezkolben vnnd Wuscher wigt yede Centner 23 1/2 thuen baide Centner 47 Jdem Centner 47.

Jtem ain Falkonetl mit Namen Bayusosch[261] auf beschlagener Laden, Zwayen beschlagenen Redern Ladtschauffeln, Sezkolben, vnnd Wuscher

Jtem Ain klain gossen stainbuchsel auf beschlagenen Laden, Zwayen Alten vnbeschlagenen Redern

Jtem Zway neue Falkonetl auf beschlagenen Laden, Vnbeschlagenen Redern, Ladtschauffeln Sezkolben vnnd Wuscher wigt yedes Centner 9 Pfund 15 thuen baide Centner 18 Pfund 30. Jdem Centner 18 Pfund 30.

Jtem Drey Falkonetl mit beschlagenen Laden vnbeschlagenen Redern, Ladtschauffeln Sezkolben vnndt Wuscher wigt yedes Centner 9 thuen Centner 27 Jdem Centner 27. Pfund –

Jtem ain Falkonetl auf beschlagener Laden Zwayen vnbeschlagenen Redern Ladtschauffeln, Sezkolben wuscher wigt 8 Centner Pfund 60 Jdem Centner 8 Pfund 60

Jtem Zway Falkonetl auf beschlagenen Laden vnbeschlagenen Redern Ladtschauffeln Sezkolben vnnd Wuscher wigt yedes Centner 8 Pfund 30 thuen baide Centner 16 Pfund 60. Jdem Centner 16. Pfund 60.

44r

Jtem Zway Falkonetl auf beschlagenen Laden Vnbeschlagenen Redern Ladtschauffeln, Wuscher vnnd Sezkolben wigt yedes 7 Centner thuen bayde Centner 14 Jdem Centner 14. Pfund –

259

260 Feuerbüchse

261 Bajuszos

Geschutz auf dem Oberthor

Zwey alte klaine Falkonetel auf beschlagenen Laden, beschlagenen Redern, Ladtschauffeln Sezkolben, vnnd Wuscher wigt yedes Centner 5 thuen bayde Centner 10.
Jdem Centner 10. Pfund –

Jtem funf eisene Stainpuchsen.
Jtem Zwenundachzig gemaine Doppelhock.[262]
Jtem Siben gar grosse DoppelHocken.

Geschutz auf dem Vnderthor.

Zway Falkonetl auf beschlagenen Laden, Beschlagenen Redern, Ladtschauffeln sezkolbn vnnd Wuscher wigt yedes Centner 8 thuen baide Centner 16. Jdem Centner 16. Pfund –
Jtem Scharffetinel Frosch genand auf beschlagener Laden, beschlagenen Redern Ladt schauffeln Sezkolben vnnd Wuscher wigt Centner 5. Jdem Centner 5. Pfund –

44v

Jtem ain goßenes Schlengel auf Beschlagener Laden, beschlagenen Redern Ladtschauffeln Sezkolben vnnd Wuscher wigt Centner 12 Jdem Centner 12 Pfund –
Jtem Vier alte doppel Hocken

Geschutz auf dem Faulthor.

Ain Falkonetl auf beschlagener Laden Vnbeschlagenen Zwayen Redern Ladtschauffl Sezkolben vnnd Wuscher wigt Centner 9 Jdem Centner 9. Pfund –
So ist mer in Adrian Goltschmiedes hauß ain Falkonetl Rosa genandt auf beschlagener Laden Zwayen vnbeschlagenen Redern Ladtschauffeln Sezkolben vnndt wuscher wigt Centner 9.
Jdem Centner 9. Pfund –

Geschoß[263] **im Stat** Hauß

Erstlich doppel Hock Sibenundsechtzig.
Halbe Hock ain Hundert Achtvnndsibentzig.

Geschoß bei den Zechen.

Bey den Zechen sindt außgetailt funfvnnd Zwainzig Hock

45r

Volget das Puluer wie das in nachgeschribenen Tonnen gefunden vnnd geZaichnet Wurden.

Puluer im Schmidthurm.

Jn Der Ersten Tonnen mit No 1 geZeichnet Zeigpuluer wigt one das Holz Lautter
Centner 1 Pfund 19

No 2 Zeugpuluer wigt Lautter	Centner	–	Pfund	117 1/2
No 3 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	20
No 4 Hanndtpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–

[262] Doppelhaken

[263] Nyilván elírás a „Geschütz" helyett. A darabszámokból is egyértelműen kiderül, hogy nem a lövedékekről, hanem a fegyverekről van szó.

No 5 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–
No 6 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–
No 7 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–
No 8 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	60
No 9 Hockenpuluer wigt	Centner	1	Pfund	10
No 10 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	10
No 11 Handpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–
No 12 Handpuluer wigt	Centner	1	Pfund	2
No 13 Handpuluer wigt	Centner	1	Pfund	19
No 14 Hockenpuluer wigt	Centner	1	Pfund	7
No 15 Handpuluer wigt	Centner	–	Pfund	100

45^{v}

No 16 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	10
No 17 Hanndtpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–
No 18 Hanndtpuluer wigt	Centner	1	Pfund	18
No 19 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–
No 20 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	5
No 21 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–
No 22 Hockpuluer wigt	Centner	-	Pfund	112
No 23 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	–
No 24 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	9
No 25 Hockenpuluer wigt	Centner	1	Pfund	21
No 26 Hockenpuluer wigt	Centner	1	Pfund	16
No 27 Hockenpuluer wigt	Centner	1	Pfund	14
No 28 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	10
No 29 Hanndtpuluer wigt	Centner	1	Pfund	15
No 30 Zeugpuluer wigt	Centner	4	Pfund	50
No 31 Zeugpuluer wigt	Centner	2	Pfund	80
No 32 Zeugpuluer wigt	Centner	2	Pfund	95
No 33 Zeugpuluer wigt	Centner	4	Pfund	95
No 34 Zeugpuluer wigt	Centner	6	Pfund	100
No 35 Zeugpuluer wigt	Centner	4	Pfund	20

Summa dieses puluers so Jm Schmidthurm ligt thuet	Centner	56	Pfund	74 1/2

46^{r}

Puluer im Cschon Kathurm [sic!]

Jn der ersten Tonnen mit No 1 geZeichnet faulpuluer wigt Lautter	Centner	2	Pfund	70
No 2 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	50
No 3 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	60
No 4 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	65
No 5 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	70
No 6 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	60
No 7 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	80
No 8 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	-65
No 9 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	90
No 10 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	100
No 11 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	60
No 12 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	80
No 13 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	60

No 14 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	32
No 15 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	55
No 16 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	80
No 17 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	30
No 18 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	77
No 19 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	–
No 20 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	117
No 21 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	80
No 22 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	90
No 23 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	52

46^{v}

No 24 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	70
No 25 Zeugpuluer wigt	Centner	2	Pfund	110
No 26 Zeugpuluer wigt	Centner	2	Pfund	51
No 27 Zeugpuluer wigt	Centner	2	Pfund	4
No 28 faulpuluer wigt	Centner	2	Pfund	12
No 29 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	87
No 30 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	6
No 31 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	104
No 32 Hockenpuluer wigt	Centner	1	Pfund	7
No 33 Hockenpuluer wigt	Centner	1	Pfund	60
No 34 Zeugpuluer wigt	Centner	1	Pfund	15
No 35 faulpuluer wigt	Centner	1	Pfund	75
No 36 Zeugpuluer wigt	Centner	6	Pfund	–

Summa des Puluers im Cschon Kathurm wigt	Centner	86	Pfund	84

47^{r}

Puluer im Stadt Hauß

Jm Stadthauß sindt volle Tonnen mit puluer Zwenunduierzig wigt yede ongeferlich ainen Centn

thuet 42 Centner	Jdem	Centner	42	Pfund	–
Summa Summarum alle des Puluers thuet		Centner	185	Pfund	38 1/2

Kugeln vnter dem Rathauß

Zum grossen stuckh Pauerntannz sint eisene Kugeln	232.
Veldtschlangen kugeln	632.
Falkonen Kugeln	161.
Falkonetl Kugeln	2808.
Kugeln so kain geschuz haben	696.

Volget allerlai Ander Krigs munition von Eisen vnndt Feyerwergkh.

Erstlich sint Jm Stadthauß in ainem gewelbe Saliter funf folle kuffen[264]í

[264] Kufe. Bogdán is bizonytalan ezen űrmértéket illetően, s 600-1800 l közé teszi nagyságát. *Bogdán* 1991. 235-236. o. Alább a 49^{v}-n „Jtem Schweffel ain kupffen vnnd Tonnen vol. Jdem 1 1/2" szerepel, ami mintha arra utalna, hogy 1 kufe = fél tonnával. Az 1561-es leltárban „kueffen oder Vessern" szerepel. ÖStA KA AFA 1562/1/1. fol. 2.

47v
Jtem ain kuffen vnnd Tonnen vol schwefel.
Ain Tonnen vol feyerkugeln
Ain Tausent Kopia eisen.
Ain Vas vol Vierekete lemeisen
Lederne aimer achtZehen
Zwen new gossene Zug.
Ain Hundert Centn bley
Auf dem Radthauß in ainem Gewelb allerley feyerwergk von Haflen[265] vnnd Ringen.
48v
Stat vnnd Jnuentarj alles geschutzes vnnd der ganntzen Kriegsmunition Zu Casche
49r
Jnuentari des Geschosses, Puluers, Bleyes vnd Anderer Kriegs munition, Weliches die Burger Zw Cascha nach dem die Kunigin Jsabella von dannen verruckht, alß der Stat aigen furbracht vnnd anzaigt

Stathauß

Erstlich sint Jm Stadthauß in ainem gewelb doppelHock sibenundsechtzig.	Jdem	67
Jtem Halbe Hocken ain Hundert achtundsybenZigkh	Jdem	178
Bey den Zechen sint hocken außgetailt Hocken funfundZwainzig	Jdem	25
Mer sint in gemeltem Stadthause Kopiaeisen ain tausent	Jdem	1000
Jtem ain volles Vaß mit Viereketen Lemeisen	Jdem	1
Lederne aimer achtzehen	Jdem	18
Neue gossene Zuge Zwene	Jdem	2

49v
Jm anndern gewelb sint Zwenundt vierzig Tonnen Puluers, wigt yede on geferlich[266] ainen Centn thuet Zwen vnnduierZig Centn — Jdem Centner - 42 Pfund —
Jm dritten gewelb ist saliter Jm funf kuffen vol — Jdem 5
Jtem Schweffel ain kupffen vnnd Tonnen vol. — Jdem 1 1/2
Jtem Bley Hundert Centn — Jdem Centner - 100 Pfund —
FeuerKhugeln ain Tonnen vol — Jdem 1

Radthaus

Auf dem Radthauß in ainem gewelb allerley feuerwergkh von hafen vnnd ringen.

...

Kassa, 1554. december

15v
Jnuentarium der Munition vnd Profandt Zu Caschaw
16r
Reuisio artelariae et bellicarum munitionum Sacrae Regiae Maiestatis Cassouiae existentium nouißime facta mense Decembri Anno 1554 secundum inuentarium eodem anno Mense

[265] der Hafen, das Häferl
[266] ungefähr

Februario factum, et conscriptum, per Commissarios eiusdem Sacrae Regiae Maiestatis dominos Joannem Desewffi et Andream Tharnoczj.

Jtem Jnuentarium annonae Regiae, factum eodem anno .1554. Mense Decembri.

17r

De inuentario Tormentorum et aliorum instrumentorum bellicorum Cassouiae existentium

Reuisio Tormentorum Bellicorum Cassouie facta est secundum Jnuentarium conscriptum per dominos Commissarios Joannem Desewffj et Andream TharnocZy Cassouiam missos mense Martio anno presente 1554, quod nobis dominus Eustachius Feledi Capitaneus exhibuit, cuius exemplum sequitur, et sunt omnia eodem numero inuenta nec plus nec minus.

Regestum super Jnuentarium Ciuitatis Cassouiensis

Primum de Bombardis.

Bombarda magna PawrtancZ vocata cum suis attinentis habet globos.	283.
Altera Bombarda Barath vocata cum suis attinentis raret globis.	
Tertia Bombarda Kewwethe[267] cum suis attinentis habet globos ex lapidibus formatos.	60.
Quarta Bombarda Falkon cum suis attinentis, habet globos.	138.
Quinta Bombarda Sarkan nomine cum suis attinentis habet globos.	138.
Sexta Bombarda Gyek nomine cum suis attinentis, habet globos.	139.
Jtem sunt quinque Falkones vniformes habentes globos cum suis attinentis.	1261.

17v

Jtem sunt Tres Falkones his minores habentes vniformes globos cum suis attinentis.	173.
Jtem sunt Tres Falkones superioribus minores habentes vniformes globos cum suis attinentis.	550.
Jtem quinque Scharffatin sunt cum suis attinentis habent vniformes globos.	384.
Jtem sunt Tres minores Scharffatin cum suis attinentis habent vniformes globos.	500.
Jtem Bombarda ignitis instrumentis apta cum suis attinentis, caret globis.	
Jtem sunt quatuor Falkones maiores cum suis attinentis habent globos vniformes.	600.

Sequitur numerus pixidum Barbatum.

Jtem Pixides Barbate Pragenses maiores sunt	52.
cum suis attinentis habent vniformes globos	14280.
Jtem pixides barbate manuales sunt Numero.	174.
cum suis attinentis habent globulos.	130.

Numerus Plumbj.

Jtem Plumbi portiones magne sunt septem in vniuersum continent Centenaria 87. libras 90.

Numerus puluerum.

Jtem Pulueres pixidum Barbatarum sunt vascula 16.
continent demptis lignis Centenaria 10. libras 70.

[267] Követő

18r

Jtem Pulueres Bombardarum sunt vascula 72. Continent demptis lignis Centenaria	centenaria	46.	libras 56.

Numerus salisnitri.

Jtem Sal nitri insimul continet demptis lignis.	centenaria	31.	libras –

Numerus sulphuris.

Jtem Sulphur insimul demptis lignis continet	Centenaria	47.	libras 109.

Numerus Vitrioli

Jtem Vitriolum insimul demptis lignis continet	centenaria	-2.	libras 102.

Numerus flascularum pixidum.

Jtem Flascule pixidum sunt numero. 100.

Kanoth.

Jtem Kanoth sunt Numero **183.**
Jtem sunt plumbi particule exigne **24.**
Jtem funis canabea magna **1.**

Numerus puluerum in thurri Thonka habita.

Jtem Pulueres bombardarum vascula sunt 39. continent demptis lignis Centenaria	centenaria	89.	libras 49.
Jtem Pulueres pixidum Barbatarum ibidem vasculis 15. Continent demptis lignis	Centenaria	13.	libras 96.
Jtem Pulueres pixidum manualium vasculis 25. Continent demptis lignis	Centenaria	12.	libras 95.

18v

Numerus puluerum in thurri Fabrorum.

Jtem Pulueres bombardarum sunt vascula 32. Continent demptis lignis	Centenaria	77.	libras 54.
Jtem Pulueres pixidum Barbatarum sunt vascula 25. Continent demptis lignis	Centenaria	25	libras 53.
Jtem Pulueres pixidem manualium continent demptis lignis	Centenaria	8.	libras 34.

Numerus instrumentorum ignitorum in praetorio.

Jtem Haste ignite Numero **30.**
Jtem Torte ignite ibidem Numero **63.**
Jbidem baculi igniti sunt Numero **15.**
Jbidem lampades lucerne sunt Numero **17.**
Jbidem teste aut ollicule ignite sunt 1173.

Sequitur continentia turrium super muros Ciuitatis.

Jtem in Turri pellionum supra portam magnam inferiorem Ciuitatis sunt pixides Barbate Ciuitatis 2.
et chehe pellionum etiam 2.
Habent insimul globulos 100.
Pulueres insimul continent libras. 12.
Jbidem in propugnaculo medio sunt pixides barbate Ciuitatis Numero 8.
Jbidem sunt Syska. 2.

...[268]

20r

Summa Bombardarum, Falkonum, et Scharffatin in vniuersum sunt numero 30.
Summa pixidum Barbatorum sunt numero 386.
Summa Syskarum sunt Numero 11.

20v

Summa Puluerum pixidum Bombardarum sunt	Centenaria	213.	librae 39.
Summa Puluerum pixidum Barbatorum sunt	Centenaria	49.	librae 99.
Summa Puluerum pixidum manualium sunt	Centenaria	21.	librae 21.
Tota summa Puluerum facit	Centenaria	284.	librae 39.

Temptis illis qui in diuersis turribus. 116.
Summa globorum Bombardarum Falkonum et Scharffatinorum facit insimul globos 4256.
Temptis globis lapides 60.
Summa globorum pixidum Barbatarum 14280.
Temptis his qui in diuersis turribus existunt, quorum summa facit. 1790.

Hec per Michaelem Kyßyereny scripta et perquisita sunt Anno domini 1554 Mense februario die vltima 28.

Hec autem que sequuntur sunt post connumerationum inuenta

Praeterea in domo Ciuitatis restant Sulphuris	centenaria	48.	librae 60.
Jtem vnum vas pulueris pixidum barbatorum	Centenaria	6	—
Jtem Pulueres pixidum manualium Tunellis 11. continens	Centenaria	5	—

Jbidem pixides Barbate Pragenses 8.
Et scharffatin. 1
Caret globis.
Jbidem vas Swlyom.

Eustachius Feledi, Joannes Tesewffy, Andreas Tharnoczi.

His accesserunt quedam alia Jnstrumenti quibus fabri lignary et ferrary ac rotary circa tormenta opus habent, que relicta sunt Cassouie redeunte ex Transsylvania domino Joanne Baptista Castaldo cum sequente inuentario.

21r

Vorzaichnus, was Jch Sigmundt Hueffnagl Römischen Kuniglichen Majestät Zeugdiener denen Herrn von Kascha fur geschuz vnnd Munition auch darzu geherenden werckzeug vberantwurt, Als wie hernachuolgt.

[268] Következik a többi torony fegyverzete, hasonló szöveggel. A tornyok felsorolását l. a szövegben a helynevek ismertetésénél.

Erstlichen Vier gegossene Topelde[269] Valcanetel Jn Jren beschlagenen gefaßen auf beschlagenen Redern, Puluerladt sambt Jren beschlagenen brozen, Prozennegel, lanngkhwidt,[270] ladschaufl, wischer vnnd Sezkolben.
Sechs hundert darZu gehorigen Kugel 9 1/2 Thunnen Pulffer, darJnnen 7 Centn vnnd 71 Phundt lauter Zeugpuluer.
Zehen puschen Zundtstrugkh.[271]
Zwainzig Stuck pley wigt ains in das annder ongefarrlich[272] funff phundt thuet ain Centen.[273]
Vier Valcanetelein.
Vier Prozen Ketheln.[274]
Acht Valcanetel waag.[275]
Ain beschlagene Zeugtruhen darJnnen das pley vnnd Zundt strugkh ligt.

Zyemerleut[276] Werchzeug.

Ain Platsaag.[277]
Zwen wundtnabinger.[278]
Ain feul.
Ain schnutzer.[279]
Ain Klamphen.[280]
21v
Ain Raiffmeßer.
Ain faustHabl.[281]
Ain Holzhagkhen.

Wagner werchzeug.

Ain schrathaggen.[282]
Ain Spannsaag.
Ain Hanndthaggen.
Ain Texel.[283]
Ain Raifmeßer.

[269] doppelte
[270] ?
[271] Zehn Büschel Zündstrick.
[272] ungefärlich
[273] Itt ismét 100 fontos mázsával számoltak.
[274] Kette
[275] Waage = fölhérc (?)
[276] Zimmerleute
[277] Sägeblatt
[278] wundt = wenden, Nabinger = Nabenbohrer
[279] Schnitzer
[280] Krampe
[281] Fausthobel
[282] Schrothaken
[283] Dechsel

Vier Wundtnabinger.
Zwey Steemeyßen.
Zwen Holnabinger.
Ain fuereyßen.

Schmidt WerchZeug.

Ain Speer Haggen.
Ain Vorschlag.[284]
Ain Nebenschlag.
Ain RadtZangen.
Ain fewerZangen.
Zwen Schneter.[285]
Ain Setz Stemphel
Ain Platz.
Zwey Nagleyßen.
Zwen Scheybig Stemphel.

Actum Zu Rosgen[286] den 28 tag Marty des 53ten Jars
Honorius de Konygsperg, Georgius Wernher

Kassa, 1561

1r

Jnuentuari Alles Geschuz vnnd Munition, so die Römische Kaiserliche Majestät in der Statt vnd dem Zeughaus Zu Kaschaw all enthalben vnder Jrer Majestät Zeugwarten daselbs hannden vnd Verwarung Haben.

Geschuz

Erstlich ain Quartana, vnnd ain Singerin in Jre Laden gelegt, sambt Jrer Zuegehörung	2.
Mer Zwo Neue Plosse[287] Volkhona mit gar kainer Zwgehörung	2.
Mer Zwo Neue Valkhonna in Jren Gefässen, beschlagen sambt Jren Zuegehörungen	2.
Mer Zwelf Mitler vnnd ToPelt Valkhonet, Jn Jren beschlagnen gefässen	12.

1v

Mer vier Ainfach Valkhonet in Jren Gefessen.	4.
Mer in der Hanndtwerher Zechen Turnen, Zway: Valkhonet, Vnnd Zway: ScharPfadinndlen	4.
Mer Zwo Hauffnizen oder Stain Puxen mit kainem guetten Radt, auch sonnst kainer Zuegehörung, vnnd nichts guetts.	2.
Mer Zwen klaine Pöller vnbeschlagen nichts nuz.	2.

Toppelhäkhen

Jm Zeughaus vnnd Rathaus allenthalben ToPelhäggen Ain Hundert vnnd Neun.

[284] Vorschläghammer
[285] Schnitter (?)
[286] Rozsnyó
[287] bloße

2r
Mer in denn Zechen Hanndtwercher Turnen vierundfunfzig.
Suma ToPelhäggen 161

Hanndt Ror.

Lannge Nurnnbergische Hanndtror guett vnnd Pöß viere.
Kurze Nurnnbergische Hanndtror oder Pettstollen, guet vnnd Pöß, Zwayhundert ZwaivndsechZig.
Suma lanng, vnd kurze handtror 266

Puluer.

Jn groß vnnd klainen Thunen vnd väsßlen Zeug, vnd kirnndt[288] hanndt ror Puluer allenthalben verhanden 111 Cenntner

Kugeln

Erstlich Quartanna kugeln 194
2v
Sinngerin kugln grösser vnd kliener [sic!] 340
Valkhona kugeln 756
ToPelt vnnd mitler Valkhonetkugeln 2263
Eisene geschmidte ToPelhaggen kugln 16750

Pley:

Allenthalben Verhannden 92 Centner

Salitter.

Vngeleiterter[289] Saliter Daruon man täglich Zum Puluer machen Ver braucht, Verhannden. 61 Cenntner

Schwebel.

Jn Sechs grosser vnd klienern kueffen oder vessern[290] 45 Centner

Kupherwasser.

Jn Ainer Tuna oder Vessel 70. librae

Mödel.

Valkhana Valkhonet, vnd Topel Häggen Mödel guet vnd Poß[291] 15

[288] gekornte
[289] ungeläuterte
[290] Faß, Fässer
[291] böse

3r

Zindtstrikh.

Zindtstrickh, Darunder ain tail erfault Puschen.	159

Feurwerkh.

Jn des Öbersten herberg Sturm krännz	55
Gefulte feur Hefelen	300
Jm Zeughaus vnd dem ainen Turn Sturm Ring	50
Sturmb kolben	50
Sturmb khugln	50
Kolben an dy stanngen Zum anZinden	40
Faust kolben	60
Schling kugln	75
Kugln mit Stroschwannzen Zum einwerffen	100
Feur Pfeil mit dem hanndtPögen Zue schiessen	42

SchanzZeug.

Erstlich Reidthawen[292]	112
3v	
Eisene Schauffeln	93
Stain krazen oder Prait[293] hauen	190
Ain spizig kramPen	200
ZwisPizig krampen	96
Eisene Poden Schaufeln	83
Schannz Trög oder mueltern	32

Sailwerkh.

Erstlich ain Mitler vnnd Zway klaine schef Sail.[294]	
Klain vnd grosse Anheb Sail	19
Ein Pinndt Sail	3
Zug Sail	1
Zwen gegossne Klöben sambt vier scheiben, die Stuckh mit aus vnnd ein Zuheben.	
Eisene Ringlen dröt	2
Vier Pais sPieß	
Funf Plechine Laternen	
Vier Plechine Puxen[295] Zum Pämuol[296]	
Funf kupfer Plöch Zue Ladt schauffeln	
4r	
SechZehen Marchschloß	
Achthundert Lattnagl	

[292] Breithaue

[293] breit

[294] Schiffseile

[295] Büchse

[296] Baumwolle

Sechs Liderene wasser Aimer

WerchZeug

Auf denn Schmidt Zwen wagner vnnd ainen Zimerman aller lay werchZeug Verhannden doch kain veldschmidten.

Kassa, 1570

2r

Particular Auszug alles Geschuzs vnd Munitionen, so in der Römischen Kayselichen Majestät Zeugheusern des ObernCraiss Hungern Verhanden Vom 19 July diz 70. Jars.

Erstlich Geschuz vnnd Wägen sampt mererlay Zugehörung

Kascha

Quartaunen	4	Eysen geschmidte Khugeln darzu	982.
		Eysen gegossene Khugeln	367.
Singerin	4	Eysen geschmidte Khuegeln darzu	2244.
Schlangen	2	Eysen geschmidte Khuegeln	210.
Falckhonen	2	Eysen geschmidte Khugeln	363.
Falckhanet	13	Eysen geschmidte Khugeln	1808.
Scharffetindlen	5	Eysen geschmidte Khugeln darzu	3300.

2v

Hauffnizen	2	Ane Khugeln
Feuermörser	1	
Orgeln	2	

Suma stuckh auf Redern 35.

Mer ist an Mettall Zum Geschüz giessen Verhanden 797 Centner

Jtem Khugeln von Eysen geschmidt Zu welch khain Stuckh alda Vorhanden Von Quarthaunen biß auf Scharffetindlen ?ot[297] 7383
Mer der Gegossenen Eysnen Khugeln Zu welchen khain stuckh Verhanden 51
Alts Stuckwerch an Zerbrochenen Khugeln 64 Centner
Falckhanet Khugel Model 5
Toppellhaggen so gutt, Vnnd nach Noturft Zugebrauchenn seindt 254
Khugeln darzu 23232
Eysene Model Zum Khugel giessen 39
Beschlagene Pöckh, darauf die Toppelhaggen geregiert werden 15
Jtem Zerbrochene Vnnd schadthaffte ToppelHaggen Ror 16

3r

Khurze Nurenbergische Halbhaggen, oder Handtror Pöttstoln genanndt 161
Eysern vnnd Pleyen Khugeln darzu 13800
Mer Handtror der lengern Nurmbergischen 163
Altte ZerProchene Handtror 17
Puluerflaschen darzu der guetten Neubeschlagenen 93 Par

[297] Bizonytalan olvasat.

Mer der schlechten Nurmbergischen Puluer flaschen	135 Par
Zindtstrickh ganze Puschen Zu 12 klaffter lanng	355
Pley in grossen Platten khuchen vnd Zainen	14 Centner
Zeug Puluer	247 Centner 28 Pfund
Khierndt Haggen vnnd Handtror Puluer	149 Centner 17 Pfund
Vortorbens ZeugPuluer so noch eroberung ettlicher Gräniz heuser daher gebracht werden	58 Centner 5 Pfund
Salitter	21 1/2 Centner
Schwöbell	43 1/2 Centner
Teutsche Landtßknecht Rustungen, sampt Jrn Zugehoerigen Sturmbhauben Krazen, vnd Paintaschen deren ettliche Pessern Vonnöten	42
Mer altte Harnisch, mererlay hinder Vnd Vorderthail, sampt andern Stuckhwerch daraus noch ettliche Ruestungen Zusamen gericht möchten werden bey	68 Stuckh

3v

Teutsche Schuzenhuett	558
Altte Panzerschurz	3
Lange Landtßknecht SPiss sampt Jren außgeschieften Eysen	198
Ledige SPießeysen	640
Schadthafft vnd Prochen Landtßknecht spiess	14
HellePartten	21
Zerbrochene helleParten	14
FederSPiess	14
Khnöblspiess	31
Ledige khnöbelspieß eysen	87
Hussarische Copystangen ane Eysen	207
Schadhaffte Copystangen	93
Ledige Copy Eysen	714
Passauerische Paydenheinderr[298]	70
Gurtteln darzu, sambt Jren beschlagenen gehengen	243

Kassa, 1577

Offension vnd Defension beratschlag ordnung von Jro fürstlichen dürchlaut Erzhörzog Carls Hochselligen gedechtnüß in offnen Khrieg des Thierckhischen Khaiser anzug betreffend. Von 1576 Jahr.

54r

Cascha:

Quartaunen	3.	Khugln	1850.	Verierdte[299]	791.
Singerin	7.	Khugln	1997.	Verierdte	89.
Quartierschlang	3.	Khugln	50.	Verierdte	312.
Valkhanen	8.	Kugln	764.	Verierdte	13.
StainPuxen	1.	Khugln		Verierdte	235.

Feuer Mörser 1. Orgeln 2.
Allerlay doPlhaggen 439. Khugln 96644.
Handröhr 967. Khugln 7721. Pley 117. Centner 12 librae
Zeug: Handröhr: Zyndt: verdorben Pulffer 727. Centner 28. librae
Das Gießhaus, Zeughaus, PulferstamPff daselbst sein Ziemlich versehen.

[298] Beidhänder

[299] ???

Mettall Zum giessen daselbs sein fertig vnd verhanden 139 Centner
Roch khupffer in halb khugl vnd sonnst 505. Centner Zyn 19. Centner
Darauf gen noch ab 38 Centn Zynn, yeden Per 18 gulden thuett 648 gulden

54v

Vom Centner giesserlehn [lohn?] 22 schilling, vnd wierdet alZeit von .10. Centen ainer im feur fur abgang Passierdt, die vbign bringt das giesserlohn 1735 gulden 15 kreutzer
Daraus sollen gossen werden, Quarttaunen 3.
DoPPlt falckhanetl 20. Falckhanetl Zu wagenburg, daruon ain Muster alhie 20. Hauffnizen 10.
Von den 3. Quarttaunen sollen Zwo Zu denen khugln so Zu Erlau verhanden, genohmmen werden.
Von Muran solle ain Cartaun vnd ain Singerin dahin gefuerdt werden.
Daselbst sein bey 700. Centner Pulfer, vnd dieweil diß die haubtstatt in Ober Hungern vnd ander Örtter darin her miessen versehen werden, sollen aufs wenigist noch 500. Centen gemacht werden. DarZue vnd Zum Vorrath aufs Feurwach gehören 700. Centen Salitter. Khan daselbst der Centen Pro 7. Taller erzeugt werden tut 4925 gulden
DarZue gehört Schwöbel 150. Centner Pro 5 gulden tut 750 gulden
Vor ain Centen Pulfer machelohn 1 gulden tut 500 gulden
Zum alten geschütz geen Khugl ab, als Zu den Singerin 2000 Khugln, yede 25 libras darauf geht 500 Centen
Zu den drey Quartierschlangen 900 Khugl Zu 16. libras darauf gehören 144 Centner
Zu 8. Valkhonen 2000 Khugln Zu 6.libras darZue 120 Centner den Centen Zu 3. Tallern, yeden Pro 10 schilling d? Zuraitten.
Khugln Zum neuem Gschüz Zu yedem 300. Ain Khugl Zu 2. libras tut 120 Centner
Zu den ainfachen Falckhanetln so ain libra schiessen, tut 60 Centner
Zu der ain Neuen Cartaun (dan Zu den 2. sein schon khugl verhanden) 300. yede Zu 40 libra tut 120 Centen, yede Zu 3. Taller Pro 10 schilling Zuraitten, Thuett 3990 gulden
Der mächten yezo Zu halben oder dritten thaill erstatt werden, biß man merrer gelegenhait dar Zue khan haben,

55r

Mer ist alda von nötten

Zu den Hauffniz vnnd sonnst die Besazung damit Zuuersehen, eysen Schrott 100 Centner eysen, yeder Centner pro 2. Taller tut 200 Taller.
Jtem sonnst Zu allerlay notturfft 100 Centner eysen pro 200 Taller.
So mues auch dahin ein Schiffbruckh wider erZeugt werden gehören darZue 50. Schiff, werden Chosten bey 700 gulden
Wägen darZue gehörig sein verhanden 12. der muessen noch darZue erZeugt werden, bey 40. wägen, Cossten bey 800 gulden
DarZue auch ain SchifPruckhmaister, der wird von neuen Zubestellen vnd dort Zuerhalten sein.
Jtem mer in das Zeughaus daselbst hin erZeugt werden 400 Landtskhnecht sPies tut 1000. Taller tut 1250 gulden
Jtem Hungerisch Tarda 1000. tut 500 gulden
Jtem auf allerlay Sailwerch Zu der Schiff Pruckhen vnd ander notturfft in Ober Hungern 2000 gulden
Die andern abgang vnd mängl von leibRüstung, harnisch, landskhnecht hauben, vnd dergleichen, khönnen aus dem Zeughaus von Wienn nach vnd herein gebracht werden.
Da Zu Cascha sollen auch 20. wägen Vermüg des Musters Zuegericht, darauf doPPlhäggen, die neben dem fuesvolckh ausgefuerdt vnd gebraucht mügen werden.

Kassa 1600 (?)

Extractus sive Consignatio
Tormentorum tam Majorum qvam minorum in Armamentario Suae Majestatis Sacratissimae Cassoviensi existentium

1./ Cartauna Pauer tancz dicta, Cujus globus 48 librae ferri	1.
2./ Cartauna Ox appellata, cujus globus 40 librae ferri	1.
3./ Cartauna Wilde Mann dicta, cujus globus 40 librae ferri	1.
4./ Tres Falkaunae qvarum duarum Globi 8 librae ferri tertiae vero Globus 6. librae ferri	3.
5./ Falkaneta cujus globus 3. librae ferri	1.
6./ Duo minora Tormenta qvorum globi 3. librae ferri	2.
7./ Jtem Sex Falkanetae qvarum Singularum globi 2. librae ferri	6.
8./ Jtem Alia Falkaneta cujus globus 1. libra ferri	
9. Tormentum qvoddam Hauwiczer vocatum cujus globus 70 librae Lapidum	1.
10. Mortarium cujus globus 17. librae Lapidum	1.
11. Jtem alia duo Mortaria in Campo hoc relicta qvorum globorum 50. librae Lapidum	2.
Summa Majorum & Minorum Tormentorum No 16.	
Hauviczer	1.
Mortariorum	3.

Kassa, 1660

91r

Extractus
Quantum in Caesareis Armamentarijs domibus Superiorum Hungariae Partium de Tormentis & Munitionibus reperitur, utpote Cassouiae, Sendrö. Putnok, Disgyor & Onod: die 1. Januaris anno. 1660.

1. Cassouiae
6. Tormenta: quoduis jaculatur 2. libras ferri.
3. Tormenta: quoduis . . . 6. libras.
3. Tormenta: quoduis . . . 40. libras.
pro quibus. tribus adhuc magni currus
appromptari debent.
(folyt. a többi várral)

György Domokos

ARMAMENTS AND EQUIPMENTS IN THE ROYAL ARMOURY IN KASSA AS REFLECTED BY 16–17TH CENTURY INVENTORIES

Summary

Kassa as the centre of the Generalate of Upper Hungary owned a great significance in the border fortress system against the Ottomans from the middle of the 16th century. One of the most important marks of it is the formation of the Royal Armoury. The inventories are essential documents of the life of the Armoury. These sources summarise the number canons, handguns, ammunition, basic materials and tools for the production and reparation of weapons. This analysis made on the basis of these sources indicates, that Kassa Armoury went trough immense development in the 16-17th centuries, from the town buildings that simply stored the weapons to the multifunctional military workshop. A number of signs of this process can be observed: the Armoury was increased with repairing shops, store houses and powder mill; the weapons of the stock became more modern, the amount and the number of types of basic materials, tools and crafts practized in the workshops grew.

The analysis of the Kassa consciptions newly presented, how great the significance of these inventories is concerning the research of the border fortress system in general. With the use of them one can get a comprehensive sight on the armament and equipment of the border fortresses and on their everyday life in most cases. The translation and interpretation of the German and/or Latin names of the tools of the contemporary life is one of the great problems of the research work, so only the full elaboration of these sources can help in better understanding.

György Domokos

L'ARMEMENT ET L'ÉQUIPEMENT DE DÉPOT D'ARMES ET DE MUNITIONS ROYAL DE KASSA AUX XVIE ET XVIIE SIČCLES, DANS LE MIROIR DES INVENTAIRES

Résumé

La ville de Kassa (Cassovie), comme le centre de la préfecture de la Haute-Hongrie, avait un rôle important ŕ partir du milieu du XVIe sičcle dans le systčme des château des confins contre les Turcs d'un signe les plus éclatantes de ceci est la formation du dépot d'armes et des munitions royal. Les inventaires sont des documents de base pour connaître la vie de ce dépôt. Ce sont des listes énumérant les pičces d'artillerie, les armes ŕ feu portatives, la munition, les matičres nécessaires pour la production et de la réparation des armes. Cet essai analyse ces documents. Les invantaires montrent que le dépôt d'armes royal de Kassa a fait un développement énorme aux XVIe et XVIIe sičcles, en devenant de simples bâtiments publics de la ville, ne stockant que des armements, un atelier militaire, menant des activités diverses. Nous pouvons observer de nombreaux signes concrets de ce processus: le dépôt s'est agrandi de différents atelier de réparation, de socks, d'une poudrerie, les armes stockées sont devenues de plus en plus modernes, les matičres, les outiles et les pičces de rechange se trouvent en plus grande quantité, et il y a des types trčs variés. En męme temps, le nombre des métiers dans l'atelier de l'industrie militaire a augmenté. L'analyse des inventaires nous aide ŕ avoir une image plus précise sur la vie de tous les jours des châteaux des confins. L'un des plus grandes problčmes de ce type de recherche est la traduction des noms allemands et latins de certaines outils et ustensiles- C'est le dépouillment total des inventaires qui peut nous aider ŕ faire un pas en avant dans ce domaine.

György Domokos

DIE WAFFEN UND DIE AUSRÜSTUNG DES KASCHAUER KÖNIGLICHEN ZEUGHAUSES IM XVI–XVII. JAHRHUNDERT IM SPIEGEL DER INVENTARE

Resumee

Die Stadt Kaschau hat als Zentrum des ober-ungarischen Generalats ab Mitte des XVI. Jahrhunderts eine bedeutende Rolle im Grenzfestungssystem gespielt. Eines der vielleicht wichtigsten Zeichen hierfür ist das Entstehen des königlichen Zeughauses. Die wichtigsten Dokumente, die helfen das Leben des königlichen Zeughauses kennenzulernen sind die Inventare. (Diese sind Listen über alle im Zeughaus gelagerten Geschütze und andere Feuerwaffen, Munition und über die für die Waffenherstellung und Waffenreparatur benutzten Rohstoffe und Geräte.) Die in der Studie mit Hilfe dieser Quellen durchgeführte Analyse zeigt eindeutig die Entwicklung des kaschauer königlichen Zeughauses im XVI-XVII. Jahrhundert: in dieser Zeit hat sich das Zeughaus von einem einfachen Lager für Waffen u.ä. zu einer vielseitigen Kriegswerkstatt entwickelt. Man kann zahlreiche konkrete Zeichen der Entwicklung beobachten: das Zeughaus wurde um viele Werkstätten, Lagerhäuser und um eine Pulvermühle erweitert. Im Zeughaus wurden nun auch modernere Waffen und mehr, bzw. mehrere Arten von Rohstoffen, Geräten und Ersatzteilen gelagert. In der Werkstatt wurden mehrere Arten von Arbeiten ausgeführt als früher.

Diese Analyse hat erneut gezeigt, wie wichtig Inventare bei der Untersuchung des Grenzfestungssystems sind. Mit ihrer Hilfe kann man ein umfassendes Bild über die Waffen, die Ausrüstung und oft sogar über das alltägliche Leben in den Grenzburgen bekommen. Aber man kann sich nur von der vollständigen Ausarbeitung dieser Inventare eine Lösung für eines der großen Probleme dieser Arten von Untersuchungen, nämlich die Übersetzung der deutschen und lateinischen Namen der damaligen Geräte, Werkzeuge, erhoffen.

Дьёрдь Домокош

ВООРУЖЕНИЕ И ВОЕННОЕ СНАРЯЖЕНИЕ КОРОЛЕВСКОГО АРСЕНАЛА ГОРОДА КОШИЦЕ В XVI–XVII ВЕКЕ В СВЕТЕ ИНВЕНТАРНЫХ СПИСКОВ

Резюме

Город Кошице, как центр воинского управления Северной Венгрии, начиная с середины XVI века играл значительную роль в борьбе с турками в системе оконечных крепостей. Одним из важных признаков этого было формирование королевского арсенала. Основными документами, знакомящими с жизнью королевского арсенала, были инвентарные списки, сводные ведомости хранившихся в арсенале снарядов, ручного огнестрельного оружия, муниции, сырья и средств, необходимых для производства и ремонта вооружения. Проведенный в статье на основании этих источников анализ единозначно показывает, что в XVI-XVII веках королевский арсенал города Кошице прошел огромное развитие, начиная с городских общественных зданий для хранений вооружения вплоть до военных мастерских, проводивших многостороннюю деятельность по производству и ремонту вооружения. Можно наблюдать ряд конкретных признаков этого процесса: арсенал пополнился различными ремонтными мастерскими, складами, пороховой мельницей, хранившееся в арсенале вооружение стало более современным, возросло количество сырья, средств, предназначенных для изготовления вооружения, умножились виды деталей вооружения, повысилось число ремесленников-оружейников, работавших в мастерских военной промышленности.

Анализ инвентарных ведомостей города Кошице вновь свидетельствует о том, какое большое значение вообще имеют инвентарные списки с точки зрения исследования системы оконечных крепостей. В результате их изучения мы можем получить всеобъемлющую картину о вооружении, военном снаряжении оконечных крепостей того времени, более того во многих случаях получим представление о жизни того времени. Однако лишь на основании их всесторонней разработки мы можем надеяться сделать шаг вперед в проведении подобных исследований, так как одной из основных трудностней в изучении источников является перевод и истолкование немецких и латинских названий средств и инструментов, принадлежавших к повседневной жизни того времени.

Graef 1916

POLLMANN FERENC

TERSZTYÁNSZKY KÁROLY LOVASSÁGI TÁBORNOK 1915 SZEPTEMBERI FELMENTÉSÉNEK HÁTTERÉHEZ*

A központi hatalmak 1915 őszi, Szerbia elleni hadjáratának az előkészületeit váratlan közjáték zavarta meg: alig néhány nappal a támadás tervezett időpontja előtt felmentették a hadműveletekben részt vevő osztrák-magyar erők zömét tömörítő 3. hadsereg parancsnokát, Tersztyánszky lovassági tábornokot. A leváltás *puszta ténye* tulajdonképpen aligha érdemelne megkülönböztetett figyelmet: az első világháború osztrák-magyar hadseregében egy-egy magas beosztású tábornok felmentése egyáltalán nem számított kivételes eseménynek. A Monarchia hadsereg-főparancsnoksága – az AOK – különösen vesztes hadjáratok után alkalmazta előszeretettel a kritikának e sajátos kifejezési formáját: a sikertelennek bizonyult hadvezér bizton számíthatott hamarosan bekövetkező menesztésére, ami általában egyet jelentett a nyugdíjazással. (Jellegzetes korabeli akasztófahumorral: az illető megkapta a „cilindert a hadiékítményekkel").[1]

Tersztyánszky felmentésének bizonyos körülményei ugyanakkor mégis csak elültethetik bennünk azt a gyanút, hogy ebben az esetben nem szokványos ügyről van szó. Elgondolkodtató, vajon mi lehetett az a minden kétséget kizáróan rendkívül nyomós ok, ami az *illetékes helyet* arra késztette, hogy – nem törődve a hadjárat előkészületeiben a váratlan parancsnokváltás következtében *bizonyosan* előálló zűrzavar veszélyével – a nevezett tábornokot beosztásából elmozdítsa. Az pedig még az AOK gyakorlatában is példa nélkülinek számított, hogy valakit alig tíz nappal a kinevezése után – ráadásul lényegében a rábízott feladat megkezdése előtt! – állítsanak fel a helyéről. Tersztyánszky esetében ugyanis ez történt: szeptember 8-án kapta meg parancsnoki beosztását, ám az uralkodó már 19-én Kövess tábornokra bízta a 3. hadsereg irányítását.

A váratlan parancsnokváltás időzítésének furcsaságai mellett azonban van ennek az ügynek még egy – talán az említetteknél is különösebb – sajátossága. Nevezetesen az, hogy ebben az esetben nem az AOK kezdeményezte az alkalmatlannak tartott tábornok felmentését – sőt, a lehető leghevesebben ellenezte azt. Tersztyánszky menesztésének szándéka az uralkodótól indult ki. Ez még csupán enyhén szokatlannak minősíthető: Ferenc József – jóllehet Legfelsőbb Hadúrként ő hagyta jóvá a legfontosabb döntéseket – csak ritkán avatkozott bele közvetlenül az AOK ügyeibe. A hadtörténeti szakirodalomból ugyanakkor ismeretes, hogy a kortársak bizonyosak voltak benne: az uralkodó lépésének hátterében a magyar miniszterelnök, gróf Tisza István áll. A méltán tekintélyesnek számí-

* A tanulmány szerzője köszönetet mond a bécsi Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institutnak, valamint a Constantin Jireček Stipendienfondnak, nemkülönben a bécsi Collegium Hungaricumnak azért a segítségért, melyet kutatásaihoz nyújtottak.

[1] 1914 december végéig a Monarchia 6 hadseregparancsnoka közül 4, 16 hadtestparancsnoka közül pedig 8 kapta meg a felmentését. Hozzájuk jött még két hadsereg-vezérkari főnök és vagy két tucat hadosztály-, ill. dandárparancsnok. *Gustav von Hubka*: Licht ohne Schatten. Erwägungen zu den Biographien des Feldmarschalls Grafen Conrad von Hötzendorf, Thal bei Graz, 1952. Kézirat, Kriegsarchiv Wien (a továbbiakban: KA) Nachlaß Hubka B/61:23.

tó osztrák vezérkari mű vonatkozó kötete[2] szerint Tersztyánszky civil munkásoknak a hadsereg céljaira történő igénybe vétele miatt vitába keveredett a főhadiszállása mellé rendelt magyar kormánybiztossal, majd ez a vita annyira kiéleződött, hogy a mindenható magyar miniszterelnök, gróf Tisza „felvetette a kabinetkérdést". Bármennyire is kiállt Conrad (a vezérkar főnöke) a hadseregparancsnok mellett, az uralkodó döntése ellene szólt.[3] Kérdés marad mindazonáltal, hogyan került az ügybe a mégoly befolyásos magyar kormányfő, hogyan foglalhatott állást egy ilyen *nyilvánvalóan katonai természetű* ügyben, és miért fűződhetett annyira komoly érdeke Tersztyánszky menesztéséhez, hogy ahhoz tekintélye teljes súlyát hajlandó volt latba vetni.

Az ilyen és hasonló kérdések megválaszolása természetesen csak abban az esetben lehetséges, ha ezt a látszatra jelentéktelen epizódot valamivel szélesebb összefüggésrendszerbe helyezzük. Rögtön kiderül ugyanis, hogy a Tersztyánszky és a magyar kormánybiztos közötti banális perpatvar csupán az iniciátor szerepét játszotta egy nagyszabású, a Monarchia bel- és külpolitikájára is jelentős hatást gyakoroló konfliktus újabb fordulójának kialakulásában. Ez a magyarázata annak, hogy az ügy, mind magasabb hatalmi és politikai köröket érintve, egészen az uralkodóig eljuthatott. A valódi „mérkőző felek" ugyanis nem Tersztyánszky és a magyar kormánybiztos voltak, hanem az AOK és a magyar miniszterelnök. Tágabb értelemben véve az egész affér a hadseregvezetés és a civil politikacsinálók között régóta folyó vetélkedés részeként tekintendő.

Mielőtt az események konkrét ismertetésére kerülne a sor, érdemes egy kicsit közelebbről is megismerkednünk az eredeti ügy két főszereplőjével. Tersztyánszky Károly lovassági tábornok[4] (később vezérezredes) életének és pályafutásának bemutatásával a hadtörténetírás mindmáig adós. Tulajdonképpen néhány újságcikket[5] leszámítva alig foglalkoztak személyével a szakírók. Pedig nyugodtan nevezhetjük őt az egész korszak egyik kulcsfigurájának. Miután az 1908-as veszprémi hadgyakorlaton sikerült magára vonnia elöljárói – de legfőképpen a trónörökös, Ferenc Ferdinánd – figyelmét, a Monarchia legtehetségesebb, legmodernebb gondolkodású és legnagyobb karriert ígérő tábor-

[2] Österreich-Ungarns letzter Krieg (Hrsg. vom österreichischen Bundesministerium und vom Kriegsarchiv), Bd. III, Wien, 1932.

[3] Uo. 192. o.

[4] Nádasi Tersztyánszky Károly vezérezredes (Szakolca, 1854. október 23 – Bécs, 1921. március 7.) Katonai pályafutása 1877-ben kezdődött. 1892: őrnagy; 1895: alezredes; 1898: ezredes. 1904: vezérőrnagy; 1908: altábornagy; 1913: lovassági tábornok; 1916: vezérezredes. 1910–1912: a pozsonyi 14. gyho. parancsnoka. 1912-től átveszi a IV. hadtest vezetését, egyúttal ő Budapest vezénylő tábornoka. A világháborúban 1914 augusztusában a szerb fronton, szeptembertől 1915 májusáig az orosz fronton harcol. 1915 júniustól szeptember 8-ig a Monarchia balkáni haderőinek főparancsnoka. Ezt követően az újjáalakított 3. hadsereg parancsnoka. Szeptember 26-án felmentik és rendelkezési állományba kerül. 1916 júniustól 1917 márciusig a 4., azután 1917 júliusig a 3. hadsereg parancsnoka. 1917. szeptember 1-től a lovas testőrszázad parancsnoka. 1918 végén nyugdíjazzák.

[5] V.ö.: *Peter Broucek* (Hrsg.): Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Bd. I. Wien – Köln – Graz, 1990., 267.o. [457.jegyzet]). Az idézett jegyzetben utolsóként említett, név nélkül publikált *Rudolf Kiszling*-cikk (Ein Heerführer ohne Glück. *Neues Wiener Journal*, 1924. szeptember 12.) kópiája és az eredeti kézirata megtalálható a bécsi Kriegsarchivban NL B/800:84a szám alatt. Nekrológja és egy rövid írás halála körülményeiről az *Österreichische Wehrzeitung* 1921. március 11-i, ill. 18-i számában olvasható. Említést érdemel még *Alföldi László Mihály* munkája (Die Generale magyarischer Nationalität im k. u. k. Heer von 1890 bis 1914. Diss. Innsbruck, 1970., 241–249. o.), amely azonban néhány feltűnő pontatlanságot is tartalmaz.

nokai között emlegették a nevét. Személye 1913-ban és 1914-ben is komoly formában szóba került, mint – Conrad menesztése esetén – leendő vezérkari főnök. Valami azonban (talán némi szerencse[6]) mindig hiányzott ahhoz, hogy tehetségének – és főleg meglehetősen nagy becsvágyának – megfelelő sikert érjen el. A vezérkari főnöki kinevezés elmaradt: a trónörökös mégis csak kibékült Conraddal, azután pedig Gavrilo Princip pisztolylövései tették időszerűtlenné a változást ezen a fontos poszton.

A világháború kitörésekor Tersztyánszky IV. hadtestét a 2. hadsereg alárendeltségében a szerb frontra irányították. Ott a Szabács birtokáért vívott harcokban esett át a tűzkeresztségen, majd hamarosan Galíciába vezényelték. 1915 február–márciusban fontos feladatot bíztak rá: ő lett a körülzárt Przemyśl felmentésére hivatott támadó csoportosítás parancsnoka. Minden erőfeszítése dacára (a rendkívül nehéz időjárási viszonyoktól is sújtva) a kitűzött célt nem sikerült elérnie, a vár március 22-én kapitulált. A gorlicei áttörés (május 2.) után hadtestével részt vett a visszavonuló orosz erők üldözésében, ám az időközben (május 23.) bekövetkező olasz hadüzenet következményeként új beosztást kapott: a Duna–Száva-vonal védelmét kellett biztosítania. Itt néhány napig még az új délnyugati front alárendeltségébe tartozott, de június 5-én éjféltől[7] már közvetlenül az AOK-nak volt felelős: megkapta a Monarchia valamennyi balkáni hadereje feletti parancsnokságot (beleértve a Bosznia-Hercegovinában és Dalmáciában lévő csapatokat is). Igaz, a rendelkezésére álló erő – az olasz, illetve orosz front növekvő igényeinek megfelelően és a szerbek passzivitásának köszönhetően – állandóan fogyott.[8] Ennek megfelelően feladatául csupán egy esetleges ellenséges betörés megakadályozását szabták. A rendkívül agilis Tersztyánszky azonban valójában soha sem mondott le a Szerbia elleni támadás tervéről. Bízva abban, hogy a hadihelyzet alakulása hamarosan újra lehetővé teszi az előző évi sikertelen Potiorek-offenzívák következtében az osztrák-magyar fegyvereken esett csorba kiköszörülését, rendre újabb és újabb beadványokkal fordult az AOK-hoz, melyekben (vezérkari főnökével, Dáni Béla ezredessel közösen) részletesen kidolgozta a Szerbia elleni akció tervét. Szeptember elejére azután az újabb hadjárat megvalósításának megteremtődtek a külpolitikai feltételei is. Hosszas tárgyalásokat követően sikerült biztosítani Bulgária csatlakozását a központi hatalmak koalíciójához.[9] Szeptember 7-én a Monarchia főparancsnoka, Frigyes főherceg, eljuttatta az uralkodó katonai irodájához (MKSM) az előterjesztést a balkáni hadjáratban részt vevő osztrák-magyar haderőkből formálandó új 3. hadsereg megalakításáról.[10] A hadseregparancsnok személyére Tersztyánszky Károly

[6] L. az előző jegyzetben említett *Kiszling*-cikk címét.

[7] KA NFA 3. AOK, 29. doboz (Op. Angelegenheiten) 6-48.

[8] Österreich-Ungarns letzter Krieg. Bd. III., 8. o. Jellemző történetet örökít meg naplójában minderről Windischgraetz Lajos herceg: *Július 20. Salis ezredes, aki most a Jenő főherceg délnyugati frontjának főnöke, telefonál Terstyánszkynak. Hallom, amint Terstyánszky ezt mondja: „kedves Salis, jelentsd a főparancsnokságnak, hogy most, miután az 59. hadosztályt is elvették tőlem, kész vagyok nadrágomat is végső erősítésül az Isonzohoz küldeni." Nevetve kérdeztem, mit válaszolt Salis? „Szeretetreméltó volt, mint mindig." mondta Terstyánszky és ugy véli, hogy „a főparancsnokságnál mindig számolnak Terstyánszky őexcellenciája áldozatkészségével."* Küzdelmeim. *Windischgraetz Lajos* herceg naplójegyzetei, Budapest, é.n.

[9] 1915. szeptember 6-án három dokumentumot írtak alá: egy barátsági és szövetségi szerződést, egy titkos konvenciót és egy katonai egyezményt. A szerződést 5 évre kötötték. A titkos kiegészítés rögzítette azon területek határát, amelyek megszerzését a Monarchia Bulgária számára garantálta. A katonai egyezmény a tervezett hadjárattal kapcsolatos kötelezettségeket foglalta írásba.

[10] KA MKSM ex 1915 69-3/42-1.

lovassági tábornokot javasolta. Másnap az uralkodó jóváhagyta az intézkedéseket. Az új hadsereg voltaképpen az addigi Tersztyánszky-hadseregcsoportból alakult meg, anyagi ellátására pedig létrehozták a 3. hadsereg hadtápparancsnokságát (a korábbi 12. hadtápcsoport-parancsnokságból). Tersztyánszkynak egyidejűleg le kellett mondania a Boszniai-Hercegovinában, illetve Dalmáciában lévő csapatok irányításáról: azok visszakerültek az AOK közvetlen alárendeltségébe. Vélhetőleg aligha bánta mindezt, az új, ütőképes hadsereg vezetése, a szinte bizonyosra vehető hadidicsőség jóval többet ígért. Mindezenközben azonban már gyülekeztek a feje felett azok a viharfellegek, amelyekből hamarosan számára végzetes villámok csaptak le.

Ami az ügy másik főszereplőjét illeti, róla kevesebbet tudunk. Tallián Béla[11] kormánybiztost közvetlenül a világháború kitörése előtt, 1914. július 25-én nevezték ki felelősségteljes posztjára.[12] A kormánybiztosi intézmény létesítéséről (a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező) 1912. évi LXIII. törvény 4.§-a döntött.[13] Ebből kitűnik, hogy az ilyen megbízatást elnyert személyek a magyar kormánynak közvetlenül alárendelve, a törvényből fakadó – és a hadviselés sikere érdekében szükséges – közigazgatási feladatok ellátására igencsak széles hatáskörrel voltak felruházva: „a megyei, városi és községi alkalmazottakkal és közegekkel, valamint a csendőrség, az államrendőrség, a határrendőrség és a pénzügyőrség alkalmazottaival és közegeivel, valamint az állami erdészet személyzetével közvetlenül rendelkezhettek". A kormánybiztosnak jogában állott az ilyen személyeket „rendes működési körükön kívül" is igénybe venni, „a késlekedő vagy nem engedelmeskedő alkalmazottakat és közegeket" pedig fegyelmi eljárás nélkül felfüggeszteni, és másokkal helyettesíteni. Sőt, az elmozdításhoz az is elegendő volt, ha a kormánybiztos az illetőt a rábízandó feladat teljesítésére nem tartotta megfelelőnek.

A törvény ugyanakkor azt is rögzítette, hogy a kormánybiztos „az illetékes katonai parancsnokok szándékaival összhangban" köteles eljárni. Könnyű belátni, hogy a nevezett magas közfunkció gyakorlásának éppen ez (ti. a katonai hatóságokhoz való viszony) volt a legproblematikusabb pontja. Az az „összhang" ugyanis, melyre a fenti törvényhely utal, pusztán logikai alapon mindkét fél – a polgári és a katonai – együttműködési szándékát is feltételezhetné. Csakhogy, amint erre egy korabeli tanulmányában az ismert ellenzéki politikus, Polónyi Dezső[14] rámutat, a törvény csupán a kormánybiztos számára írja elő kötelező érvénnyel, hogy tevékenysége álljon összhangban a katonai parancsnok szándékaival. A másik oldalt hasonló kényszer nem terheli, éspedig nem csupán a törvényben

[11] Vizeki Tallián Béla báró (Szabás [Somogy m.]1851. július 8 – Kiszombor, [Csongrád m.] 1921. november 23.) megyei tisztviselő, alispán, főispán. 1899–1903: képviselőházi második alelnök. 1903–1905: a Tisza-kormány földművelésügyi minisztere. Az első világháborúban előbb kormánybiztos, majd rövid ideig Belgrád polgári kormányzója.

[12] *„A magyar királyi ministerium a minisztertanácsnak folyó év július hó 25-én kelt határozata alapján s az 1912:LXIII. t.c. 4.§-a értelmében Horvát-Szlavon és Dalmátországok bánjával egyetértőleg, vizeki báró Tallián Béla belső titkos tanácsost, országgyűlési képviselőt, a főhadtápparancsnok mellé kormánybiztossá nevezte ki." Budapesti Közlöny*, 1914. július 26., 2.o.

[13] A nevezett törvénycikk megszületésének körülményeiről l. *Galántai József*: A Habsburg-monarchia alkonya. Budapest, 1985., 301. skk. o.

[14] *Dr. Polónyi Dezső*: Das Verhältnis zwischen den Militärkommanden und den ungarischen Zivilbehörden im Kriege. Memorandum., Budapest, 1916.

(hiszen az a civil szféra életére vonatkozik), hanem a katonák tevékenységét meghatározni hivatott szabályzatokban sem. Mindebből következik – érvel Polónyi –, hogy a kormánybiztosnak nincs módja megkérdőjelezni, vagy kritikával illetni a parancsnok kívánságait, hanem egyetlen teendője gondoskodni azok végrehajtásáról. Mindehhez természetesen annyit azért hozzá kell tenni, hogy ezek a kérések nem ütközhetnek a hatályos magyar törvényekbe, így különösen az említett 1912:LXIII. tc.-be.

A gyakorlatban a kormánybiztosok és az illetékes katonai hatóságok együttműködése általában nem bizonyult zavartalannak. Különösen a Délvidéken, ahol Tallián báró volt hivatalban, szinte a háború kezdetétől állandósult az érdekeltek között a feszült viszony.[15] Az ottani katonai parancsnokságok meglehetősen nehezen tudták elfogadni a magyar szent korona országaiban érvényesülő törvényi szabályozást, hiszen tudvalévőleg a birodalom másik felében a kormánybiztoshoz hasonló funkciót betöltő hivatalnok ismeretlen volt. Ott a katonai hatóságok közvetlenül átvették a polgári igazgatási feladatok feletti ellenőrzést is. Nyilván ennek hatására megkísérelték Tallián bárót és kollégáit is a parancsnokságok alárendeltségébe tartozóknak tekinteni. Ez természetesen nem felelt meg a magyarországi törvénynek, amely egyértelműen a katonai parancsnokok *mellé* rendelte a kormánybiztosokat.[16]

A Tersztyánszky számára végzetes következményeket hozó ügy voltaképpen Tallián báró és az akkor még 12.-nek nevezett hadtápcsoport-parancsnokság közötti vitával kezdődött. Talán csupán a véletlennek köszönhető, hogy az illetékes katonai parancsnokságnál éppen ennél az esetnél érezték úgy, hogy immáron betelt a pohár: a munkájukat sze-

[15] Az erre vonatkozó dokumentumokat l. pl. KA NFA 3. AEK, ill. EGK Nr.12., Politische Gruppe (151. doboz)

[16] Sajátos magyarázatot adott a magyar kormánybiztosok és a katonai parancsnokok közötti konfliktusok kialakulásának okára Bartha Albert (Kolozsvár, 1877. aug. 12 – New York, 1960. dec. 2.), a későbbi honvédelmi miniszter (1918 ill. 1946–47). Egy 1928-ban megjelent cikkében azt állítja, hogy a kivételes törvények parlamenti tárgyalása során a kormánybiztost eredetileg a katonai parancsnok *alá* rendelték volna. Ám a várhatóan heves ellenzéki tiltakozás miatt a törvényjavaslat szövegében végül is az *alá*rendelésből *mellé*rendelés lett. Ezután szó szerint így folytatja: *„A szerb hadjárat kezdetekor a magyar kormány a korábbi földművelési miniszter, Tallián Béla báró személyében széleskörű hatalommal felruházott kormánybiztost nevezett ki. Amikor a hadsereg – a német nyelvű törvényre támaszkodva – immáron a kormánybiztosság területén a civil lakossággal is rendelkezni akart, [...] a magyar kormánybiztos – a magyar törvény szövegére támaszkodva – energikusan tiltakozott. Követelte, hogy a civil lakossággal kizárólag a kormánybiztos rendelkezhessen. Katonai oldalról Tallián intervencióját visszautasították, hangsúlyozva, hogy neki – minthogy a katonai parancsnok alárendeltségében áll – nem áll módjában interveniálni. Tallián viszont, aki a magyar törvényszövegre támaszkodott, kikérte magának ezt a megjegyzést és hangsúlyozta, hogy ő senki alárendeltségébe nem tartozik, s hogy a hadsereg minden beavatkozása a civil ügyekbe hatásköri túllépésnek és visszaélésnek tekintendő. [...] Potiorek vizsgálatot rendelt el annak kiderítésére, hol keresendő a hadsereg-főparancsnokság és a kormánybiztosság közötti ellentét oka. Mint magyarul beszélő vezérkari tiszt én kaptam megbízást arra, hogy a kormánybiztosi hivatallal tárgyaljak és az ellentét okait felszámoljam. A fentebb említett törvény magyar és német szövegének összevetése azonnal megmutatta a lényegi különbséget."* Wie Graf Stephan Tisza von Gendarmen angehalten werden sollte. Eine Erinnerung aus dem Weltkrieg. Von *Albert v. Bartha*, Kriegsminister i. P. *Neues Wiener Journal*, 1928. aug. 26., 13.o. Bartha szerint tehát eltérés van a kivételes törvények vonatkozó részének *magyar*, illetve *német* szövege között. Nem világos ugyanakkor, milyen német szövegre is céloz tulajdonképpen. A hivatalos német nyelvű közlönyben ugyanis a magyar szöveg tükörfordítása olvasható. V.ö. Normalverordnungsblatt für das k. u. k. Heer, 15. Stück, Zu Praes. Nr. 2246 vom Jahre 1913. Nem található továbbá a Bartha által tudni vélt eltérés nyoma a magyar kivételes törvények tervezeteiben sem. L. Magyar Országos Levéltár, K 26 1912–XLI–100. Az egyetlen megfejtésnek az tűnik, hogy Bartha az osztrák, illetve a magyar kivételes törvények közötti eltérésre gondolt.

rintük folyamatosan akadályozó kormánybiztos ellen magasabb fórumon kérnek segítséget. Amennyire a konkrét események rekonstruálhatóak, a kiindulópont tulajdonképpen az említett hadtápcsoport-parancsnokság 1915. augusztus 7-én kelt,0.949 számú, Tallián báróhoz intézett átirata volt, melyben 1500 munkás kiállítását kérte a Fruska Gora-i[17] erődítési munkálatokhoz 10-én reggel 8 órára. Ez nem történt meg, mivel – amint a kormánybiztos 11-i válaszában közölte – neki nem voltak megfelelő információi arról, hol és mennyi szabad munkaerő áll rendelkezésre. Ezért táviratilag érdeklődött a szomszédos horvátországi kormánybiztosoknál, és a beérkezett válaszokból leszűrhető eredményt, „amelyet nem lehetett kedvezőnek mondani" ezennel tudatja a parancsnoksággal. Egyúttal jószándéka jeléül közölte: tudomása szerint felső Torontál megyében „négy ezernél több polgári munkás van, akik közül a szükséges munkaerő talán el lenne hozatható". A hadtápcsoport-parancsnokságnál azonban a jelek szerint egyáltalán nem voltak meggyőződve arról, hogy Tallián báró minden tőle telhetőt megtett a szükséges munkaerő kiállítása érdekében. Augusztus 17-én meglehetősen csípős hangú átirat ment a kormánybiztoshoz, melyben többek között ez állt:

„Őexcellenciája a hadseregcsoport-parancsnok úr parancsára kéretik Excellenciád azon törvény megadására, melynek alapján az Ujvidéken élő számos ügyvéd, dologtalan háztulajdonos, valamint a sok, naphosszat a vendéglőkben, kávéházakban és nyilvános helyeken lebzselő munkaképes egyén nem rendelhető ki a Fruska gora-i sürgős erődítési munkákhoz, amely törvény tehát kimondja, hogy ezek az emberek a lakossággal szemben kivételes helyzetet élveznek.

Mindezek az egyének semmiféle aratási munkákat nem végeznek, csupán saját pénzkereseti üzleteik után járnak, ezért semmi ok nincs arra, hogy ők ezekhez a sürgős munkákhoz igénybe ne vétessenek, annál is inkább, mivel a törvény előtt mindenki egyenlő.

Ugyanez érvényes Délmagyarország azon többi városára, amely Őexcellenciája a hadseregcsoport-parancsnok parancsnoklási körletében fekszik."[18]

Az aratásra történt utalás mögött az állt, hogy a front mögötti szerémségi területekről nagy számban kitelepített, megbízhatatlannak minősített szerb lakosság a mezőgazdasági munkáknál természetesen hiányzott.[19] Így nehézségekbe ütközött a termés betakarítása is, ezért a magyar miniszterelnök július 7-én táviratot intézett a 12. hadtápcsoport-parancsnoksághoz. Ebben állást foglalt az ellen, hogy civil munkásokat az aratási munkák befejezéséig hadiszolgáltatásra kirendeljenek, rámutatva egyúttal arra, hogy a hadtápterületen tömegesen igénybe vett civil munkások nagyrészt dologtalanul kószálnak.[20]

Visszatérve a fentebb idézett átiratra, talán nem túlzás azt állítani, hogy annak *hangneme* szinte felkínálta a másik fél számára a hasonló stílusú válasz lehetőségét. Tallián báró nem is hagyta kihasználatlanul az esélyt: augusztus 19-i viszontválaszában felsorolta

[17] Újvidéktől délre, a Duna jobbpartján húzódó, 380 m átlagmagasságú vonulat. *Hunfalvy János*: Egyetemes földrajz, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. II. k.: a magyar birodalom, Budapest, 1886., 382. o.

[18] KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (K. u. k. Etappengruppenkommando 12., P.Nr.4756. [másolat])

[19] Hadseregünk ellátása a világháborúban. I. k. Debrecen–Budapest, é.n., 246. o.

[20] KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tallián kormánybiztos levele Tersztyánszkynak, 5526/1915. szám, [másolat])

azokat a törvényhelyeket, amelyek „a hadiczélokra szükséges személyes szolgálatok terjedelmét" megállapítják, majd a következőket írja:

„A kérdés konkrét részére azonban legnagyobb sajnálatomra választ nem adhatok, mert mint ez közismeretes, kávéházakba s vendéglőkbe nem járok, a nyilvános helyek közül is csak azokat keresem fel néha, ahol a legjobb társaságok szoktak megfordulni s így nem volt alkalmam tapasztalni, hogy minő ügyvédek, foglalkozás nélküli háztulajdonosok s csavargó munkaképes egyének lehetnének azok, akikre a t. parancsnokság az átiratában utal."[21]

Ezen az utóbbi megjegyzésen természetesen már „meg lehetett sértődni", s Tersztyánszky – aki ezúttal már nem hadtápparancsnokával íratta alá a választ – meg is tette ezt. Úgy ítélte meg, hogy a kormánybiztos az egész ügyet személyes(kedő) síkra terelte: a tisztikarnak egyáltalán nincs szüksége – még ha rejtett formában történő – kioktatásra a társadalmi életmód vonatkozásában. Ezen a ponton történt az első olyan lépés, amely az ügy későbbi eszkalálódásához meghatározó mértékben hozzájárult. Tersztyánszky ugyanis a következőkkel zárta (augusztus 22-én kelt) levelét:

„Miután Excellenciád átiratából kínos megütközéssel tapasztalom, hogy ebben az igen fontos ügyben az állami szervek részéről nem kapom meg a számomra Őexcellenciája a magyar királyi miniszterelnök úr által garantált támogatást[22] (kiemelés nem az eredetiben – P. F.), *kénytelen vagyok leszögezni, hogy ezeknek a szerveknek kell majd viselniük adott esetben a felelősséget az erődítési munkálatoknak a szükséges munkások kiállításának elmulasztása miatti befejezetlenségért, az államérdeknek ebből fakadó veszélyeztetéséért csakúgy, mint a mindebből származó károkért."*[23]

A jelekből ítélve Tersztyánszky fenti vádja igen érzékenyen érintette a kormánybiztost, éspedig nemcsak azért, mert igaztalannak érezte azt. A magyar miniszterelnök ilyen formában történő közvetett belekeverése az ügybe nyilván kínos lehetett a számára. Augusztus 30-i átiratában ezért – miután saját nézőpontjából összefoglalta az egész vitát és természetesen visszautasította a személyét és munkatársait ért vádat – tudatta a hadseregparancsnokkal, hogy a történtekről Tisza grófnak „kötelességszerűen" jelentést tett.[24] Így tehát a Tersztyánszky–Tallián-affér ezzel túllépett addigi keretein: a magyar miniszterelnök beavatása alapvetően új helyzetet teremtett. Tersztyánszky mindenesetre még élni kívánt a válasz lehetőségével, mielőtt az ügy eldöntését magasabb körökre bízta volna. (Valójában ugyanis ő is megtette a megfelelő lépéseket pozíciói védelmében: az egész levelezés másolatát megküldte Frigyes főhercegnek és az AOK közbenjárását kérte.[25]) Tallián bárónak küldött szeptember 2.-i keltezésű átirata tartalmazza annak az álláspontnak a megfogalmazását, amely az ügy további szakaszában a *katonai oldal* érvelésének központi eleme lesz. Nevezetesen, hogy „a rendkívül költséges kormánybiztosi intéz-

[21] KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tallián kormánybiztos levele a 12. hadtápcsoport-parancsnokságnak, 5372/1915. szám [másolat])

[22] V. ö. Tisza 1915. május 29-i, Tersztyánszkyhoz intézett levelével. Gróf *Tisza István* összes munkái. 4. sorozat, 3. k. Budapest, 1926., 322 skk. o.

[23] KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tersztyánszky Tallián kormánybiztosnak, Res.Nr.2942., [másolat])

[24] KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tallián Tersztyánszkynak, 5526/1915.szám [másolat])

[25] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) AOK Flg(E). Nr. 408/15.

mény a számára kitűzött célnak jelenlegi szervezetében nem teljesen felel meg, ennélfogva megreformálandó." Ezen túlmenően tudatja Tallián báróval, hogy szerinte teljesen felesleges volt Tisza grófhoz fordulnia, mivel annak semmiféle befolyása nincs az ő parancsnoklási jogkörét illetően: ő kizárólag az AOK-nak felelős. Egyúttal kijelenti, hogy a maga részéről az ügyet – pontosabban a kettejük közötti levelezést – ezennel befejezettnek tekinti.[26]

Ily módon tehát az affér kezdeti szakasza lezárult és a továbbiakban már magasabb szinten folytatódott. A magyar miniszterelnök és az AOK bekapcsolódása eleve új helyzetet teremtett: megváltozott az egész ügy tétje is. Immár nem arról volt szó, vajon korrekt volt-e Tallián kormánybiztos eljárása a civil munkásokkal kapcsolatban, vagy hogy megalapozott volt-e Tersztyánszky vádja a hiányzó támogatás miatt. Mindkét fél újrafogalmazta kitűzött célját. Ennek során – alkalmazkodva az új helyzethez – kölcsönösen megemelték a párviadal tétjét is. A katonai oldal Tallián báró alkalmatlanságát, később pedig az egész kormánybiztosi intézmény feleslegességét igyekezett bizonyítani. A magyar kormányfő ezzel szemben Tersztyánszky személyét vette tűz alá, a parancsnok felmentését kívánta elérni. Energikus természet lévén, azonnal magához is ragadta a kezdeményezést és erőteljes akcióba kezdett. Szeptember 15.-i keltezéssel két küldeményt is útnak indított Frigyes főhercegnek címezve. Az elsőben a bevezető mondatokat követően a következőket írta:

„Sajnos a 12. hadseregcsoport-parancsnokság és Tallián báró kormánybiztos közötti viszony nem úgy alakult, ahogy a hozzá kapcsolódó fontos államérdekek szempontjából kívánatos lett volna, amit annál is inkább sajnálok, mivel hitem szerint mindezt – legalább is túlnyomó részben – annak a körülménynek kell tulajdonítani, hogy Tallián báró az én – a nevezett csoportparancsnokságnál uralkodó szemlélettel nem mindig kongruens – álláspontomat kötelességszerűen képviselte."

Ezután – bár kénytelen volt elismerni, hogy Tallián bárónak a kialakult nehéz helyzetben nem minden részletkérdésben sikerült a megfelelő magatartást tanúsítania – biztosította a főherceget a kormánybiztos tökéletes alkalmasságáról fontos posztja betöltésére. Majd – miután részletesen összefoglalta az ügy addigi fejleményeit - így folytatta:

„Szükségtelen hangsúlyozni, hogy engem egyáltalán nem a Res.No. 3540-es átirat vonatkozó helye késztetett arra, hogy ezzel a kérdéssel Császári és Királyi Fenséged magas bölcsességéhez forduljak. Magától értetődő ugyanis, hogy nekem egy hadseregcsoport-parancsnok hatalmi jogosítványaira nézve semmiféle befolyásom nincs, és ezt a talán felesleges, ám tartalmilag helyes megjegyzést őexcellenciájától hallgatólagosan el is viselném.

Legnagyobb sajnálatomra azonban nem tanúsíthatom ugyanezt a türelmet a hadseregcsoport-parancsnok úr azon kijelentéseivel kapcsolatban, amelyekben őexcellenciája teljesen alkalmatlan módon jogosulatlan ítéletet enged meg magának a kormánybiztosi intézményről és Tallián báró eljárásáról.

Tulajdonképpen kötelességem lenne ezt az eljárást hivatalos panasz tárgyává tenni. Tekintetbe véve a jelenlegi helyzetet és a Monarchia létfontosságú érdekeit, melyeket mindannyiunknak – akár katonai, akár civil funkcionáriusok vagyunk – egyesült erővel,

[26] KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tersztyánszky Tallián kormánybiztosnak, Res.Nr.3540., [másolat])

minden mellékes szempontot félre téve szolgálnunk kell, azt hiszem helyesen cselekszem, ha ezen a nemhivatalos módon azzal a legalázatosabb kéréssel fordulok Császári és Királyi Fenségedhez, hogy bizalmasan és feltűnés nélkül tegyen megfelelő intézkedéseket, melyek a hadseregcsoport-parancsnok úr őexcellenciáját felvilágosítják a tekintetben, hogyan kell viszonyulnia magas kormányfunkcionáriusokhoz, s amelyek elejét veszik az efféle kiábrándító jelenségek megismétlődésének."[27]

Látható tehát, hogy Tisza itt még csupán Tersztyánszky kioktatását kéri a főhercegtől. A második levél azonban már gyökeresen másra helyezi a hangsúlyt. A konkrét cél: bemutatni, hogy a 3. hadsereg parancsnoka bizonyos negatív tulajdonságai következtében személyében alkalmatlan magas posztjára. Melyek ezek a tulajdonságok? Íme:

„Sok más jelből, például egy jámbor szállodatulajdonos elleni egészen gyerekes dühkitörésből már sajnálattal észleltem Tersztyánszky őexcellenciájánál az i n g e r l é k e n y s é g és i d e g e s s é g olyan lelkiállapotát, amely gondolkodóba ejti az embert.

Ugyanilyen jelenségek fordulnak elő ebben a levelezésben. Az a követelés, hogy ügyvédeket küldjenek az erődítési munkákra, az egész mód, ahogy a P.No.4756-os átirat meg van fogalmazva, valamint az a hajlam , hogy minden ártalmatlan megjegyzésben a tisztikar ellen irányuló élt fedezzen fel és nem éppen méltó viszonvádakra ragadtassa magát, mind egy olyan i d e g e s é r z é k e n y s é g számos jelei, amely az eljövendő eseményekre fontos befolyást gyakorolhat.

Tersztyánszky őexcellenciája katonai képességeiről magam nem merek ítéletet alkotni, kötelességmulasztást követnék azonban el, ha elhallgatnám azt a körülményt, hogy a nevezett magas tisztség viselőjének jelenlegi lelkiállapota aligha felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a hadvezér higgadt önuralmával és biztos, objektív ítéletével szemben támasztani kell. Ennek a mozzanatnak a figyelmen kívül hagyása bizonyos esetekben súlyosan megbosszulhatja magát mind a csapatok felesleges feláldozásában, mind a lakossággal szembeni mértéktelen szigorban és kegyetlen keménységben.

Kérem Császári és Királyi Fenségedet, ne értse félre ezt a lépést. Méltatlannak érezném magamat Császári és Királyi Fenséged mind ez ideig nyújtott oly megtisztelő bizalmára, ha ezt az aggodalmat elhallgatnám. Valamennyi parancsnoklási kérdésben magától értetődően Császári és Királyi Fenségedet illeti a döntés joga; csupán csak kötelességem volt erre a Császári és Királyi Fenséged figyelmét talán elkerülő körülményre rámutatni."[28] (Kiemelések nem az eredetiben – P. F.)

Ebben az írásban a magyar kormányfő nyilvánvalóan idegen területre merészkedett, s ezzel természetesen maga is tisztában volt. Egy hadseregparancsnok felmentése, vagy megtartása tényleg nem a miniszterelnök gondja kell, hogy legyen, vélhetnénk, csakhogy ez itt az Osztrák-Magyar Monarchia. A dualista állam sajátos belső viszonyai esetenként furcsa dolgokat produkáltak. Tisza gróf pontosan tudta, hogyan lehet Tersztyánszkyt megbuktatni. A fenti (második) levél tartalmaz néhány nagyon is félre nem érthető célzást. A „csapatok felesleges feláldozása" és a „lakossággal szembeni mértéktelen szigor" eshetőségének felemlítése a Tersztyánszkyval szemben már korábban megfogalmazott (nem egészen alaptalan) vádakkal cseng össze. Mindez máris megerősítheti azt a gya-

[27] Gróf *Tisza István* összes munkái. 4. sorozat, 4. k. Budapest, 1927., 158. o.

[28] Uo. 159. o.

núnkat, hogy a nevezett tábornok 1915 őszi menesztése egyáltalán nem a Tallián báróval a civil munkások kiállításának elmulasztása miatt kialakult perpatvar következménye. Ez az ügy önmagában véve nyilván nem lett volna elég Tersztyánszky leváltásához. Tisza célzásai régebbi dolgokra vonatkoznak, méghozzá olyanokra, amelyek az *illetékes helyen* megfelelően tálalva alkalmasak a kívánt cél elérésére. Csakhogy az *illetékes hely* alatt a kormányfő valójában nem az AOK-t értette, hanem magát az uralkodót. Ezt napnál fényesebben bizonyítja, hogy ugyanazon a napon – azaz szeptember 15-én – egy harmadik küldemény is útnak indult a miniszterelnöktől. Ennek a címzettje Ferenc József katonai irodájának a vezetője, Bolfras gyalogsági tábornok volt. A küldemény egy rövid levél kíséretében tartalmazta mindannak a másolatát, amit Tisza Frigyes főhercegnek már eljuttatott: a Tersztyánszky–Tallián levelezést valamint a kormányfő két aznapi levelét.[29] Mindebből világosan látható, hogy a magyar miniszterelnök nem várta meg, hogyan reagál az AOK az ő észrevételeire, hanem azonnal a legfőbb döntőbíróhoz folyamodott.

Tisza energikus akciója következtében Teschenben, az AOK főhadiszállásán nagy volt a felzúdulás. Conrad, a vezérkar főnöke, akkoriban különösen nagyra tartotta Tersztyánszkyt, akinek a kortársak szerint meglehetősen erőszakos magatartását és határozottságot sugárzó fellépését a jó hadvezér legfontosabb tulajdonságaihoz tartozó dinamizmusnak vélte.[30] Conrad felháborodása két nap múlva még csak fokozódott. Ekkorra megérkezett ugyanis annak a híre, hogy Ferenc József osztja Tisza aggályait Tersztyánszky alkalmasságát illetően. Szeptember 17-én déli 12 óra 12 perckor küldték az uralkodó katonai irodájából Teschenbe az ezt tartalmazó rejtjeles táviratot, amely szerint „Őfelsége annak mihamarabbi jelentését várja" a hadsereg-főparancsnoktól, „vajon Tersztyánszky lovassági tábornok felelősségteljes posztján meghagyható-e."[31] Az AOK-nál valószínűleg félreérthették a távirat szövegezését, az ugyanis *nem valódi kérdést* tartalmazott, hanem csupán költőit... Frigyes főherceg ugyanaznap este fél 11-kor elküldött válasza mindenesetre nem bizonyult megfelelőnek. Ez a rejtjeltávirat a következőképpen hangzott (a címzett Marterer altábornagy, a katonai iroda helyettes vezetője):

„Kérem Ő Császári és Apostoli Királyi Felségének a következőt jelenteni:

Számomra semmiféle olyan súlyos katonai körülmény nem ismeretes, amely – különösen a jelenlegi olyannyira fontos időpontban – Tersztyánszky ltbk. helyén hagyása ellen szólna.

Tersztyánszky ltbk., aki csak röviddel ezelőtt neveztetett ki hadseregparancsnokká, a jövendő akcióhoz minden előkészületet teljesen megfelelő módon elrendezett.

Szándékomban áll azonban – amennyiben ez Őfelségénél jóváhagyásra talál – Tersztyánszky ltbk.-nak sajátkezű levélben mértékletességet ajánlani."[32]

[29] KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tisza Bolfrasnak)

[30] V. ö. Conrad levele Tersztyánszkynak, 1915. júl. 28. KA Nachlaß Kundmann NL B/15:2. Később árnyaltabbá vált a véleménye: *„Tersztyánszky okos volt, de durva és kíméletlen, ami nála a vezetésre is átterjedt és gyakran elkerülhető veszteségekhez vezetett. Kemény katonatermészete volt, értett hozzá, hogy a német tábornokok dölyfösségével és Tisza túlkapásaival szembeszegüljön."* KA NL B/1450:267. TB Notizen des FM Grafen von Hötzendorf, II.Teil, 138.old.

[31] KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Marterer rejtjeles távirata Frigyes főhercegnek, 1915. szeptember 17.))

[32] Uo. (Frigyes főherceg rejtjeles távirata Marterernek, 1915. szeptember 17.)

Az udvarnál azonban nem ellenvetést vártak. A másnapi viszontválaszban Marterer igyekezett kevésbé félreérthetően fogalmazni. Tudatta Frigyes főherceggel, hogy az uralkodó újólag megfontolásra ajánlja neki a 3. hadsereg parancsnokságánál végrehajtandó váltást. *„Őfelsége kellemetlen következményektől tart Tersztyánszky ltbk. temperamentuma miatt általában, de különösen a délmagyarországi német parancsnoksághoz fűződő viszonyában. Őfelsége kegyeskedik a legnyomatékosabban felhívni a figyelmet arra a nagy felelősségre, amely a 3. hadsereg parancsnokára hárul."*[33]

Az AOK csúcsán ezek után megtörni látszott a jég, legalább is Frigyes főherceg alapállása megváltozott. A fenti táviratra küldött reagálásból mindenesetre az olvasható ki, hogy kezdte megérteni, miről is van tulajdonképpen szó. Elöljáróban ismertette a vezérkari főnök (Conrad von Hötzendorf) álláspontját Tersztyánszky felmentésével kapcsolatban:

„Tersztyánszky ltbk. mind ez ideig energikus vezetőnek bizonyult és a Szerbia ellen felálló haderő parancsnokává történt kinevezése óta mind szervezési szempontból, mind a küszöbön álló akció katonai előkészületi intézkedéseinek vonatkozásában igen jól bevált. Az AOK legalázatosabb előterjesztése alapján Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége szeptember 8-án a 3. hadsereg parancsnokává nevezte ki. Amennyire tudom, azóta semmi olyan nem történt, ami felmentését indokolhatná. Csupán a magyar miniszterelnök részéről Ő Császári és Királyi Fenségéhez, a hadsereg-főparancsnokhoz intézett levél tartalmaz olyan megjegyzéseket, melyek szerint kérdésesnek tűnhet, vajon megfelel-e posztjára Tersztyánszky ltbk. Ezen megjegyzések kiindulópontja egy jelentéktelen konfliktus Tersztyánszky ltbk. és a magyar kormánybiztos, Tallián báró között. Véleményem: Tersztyánszky ltbk. felmentését a parancsnokság alól különösen most nem tartom időszerűnek, mégpedig: 1.) mert kinevezése óta semmiféle olyan katonai jellegű esemény nem történt, ami ezt indokolná; 2.) mert nem tartom lehetségesnek, hogy ilyen magas katonai funkcionáriusokat – különösen ilyen nehéz időkben – nem katonai, illetve nem felettes hely feljelentésére szolgálati beosztásukból felmentsenek; 3.) mert Tersztyánszky ltbk. jó ideje beavatást nyert mindazon viszonyokba, amelyek a küszöbön álló hadművelet számára fontosak; 4.) mert őt már a német főparancsnokságnál a 3. hadsereg parancsnokaként megnevezték; 5.) mert éppen a németekkel való érintkezés szempontjából kedvezőnek tartom, hogy ezen a helyen egy olyan tábornok álljon, aki nem hagyja magát megfélemlíteni, ennélfogva érdekeinket képviselni fogja."

Ehhez a jól átgondolt (ám teljesen feleslegesnek bizonyuló) érveléshez a főherceg hozzátette, hogy ő egyfelől semmit sem tud felhozni Conrad pontjaival szemben, ám másfelől – újabb tüzetes vizsgálódás után – kénytelen osztani az uralkodó aggodalmait is. Látszólag feloldhatatlan dilemma elé került tehát, erről azonban szó sincs, mivel

„Itt lép be az a jelentőségteljes körülmény, hogy Tersztyánszky ltbk. nem élvezi többé Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége bizalmát, egy olyan körülmény, amellyel szemben minden másnak háttérbe kell szorulnia, amely tehát mérvadó. Egy olyan hadseregparancsnok, akitől Legfelsőbb Hadurunk megtagadja a bizalmát, aligha hagyható meg a posztján."[34]

[33] Uo. (Marterer rejtjeles távirata Frigyes főhercegnek, 1915. szeptember 18.)

[34] Uo. (Frigyes főherceg rejtjeles távirata Marterernek, 1915. szeptember 18.)

A fenti mondatokat nyugodtan nevezhetjük az egész ügy szempontjából kulcsfontosságúaknak. Ezzel Tersztyánszky sorsa lényegében eldőlt – az affér második szakasza lezárult. Kérdés marad mindazonáltal, vajon valóban ekkor dőlt-e el, vagy esetleg már jóval korábban? Hivatalos értelemben véve azzal, hogy az uralkodó parancsára Frigyes főherceg már másnap (azaz szeptember 19-én) megnevezte a 3. hadsereg élére Tersztyánszky helyett kijelölt Kövess Hermann gyalogsági tábornokot, a XII. hadtest addigi parancsnokát, akit Ferenc József „postafordultával" ki is nevezett, végérvényessé vált a felmentést eldöntő akarat. Az előző két nap lezajlott táviratváltás tartalmi elemeinek újragondolása alapján mindazonáltal nem zárható ki a feltevés: az uralkodó szándéka már az első, ebben az ügyben az AOK tescheni főhadiszállására küldött távirattal egyértelműen kifejezésre jutott, minthogy abból nyilvánvalóvá vált, Ferenc József egyetért Tisza álláspontjával. Látszólag megkérdőjelezi ennek az értelmezésnek a valószínűségét az, hogy abban a szövegben nem található határozott utasítás Tersztyánszky leváltására. Nem arról van-e itt szó, hogy az uralkodó kezdetben (azaz 17-én) – azzal együtt, hogy Tisza aggodalmait jogosaknak tartotta – még nem alakított ki végleges álláspontot az ügyről, de az AOK merev ellenkezésének hatására később (azaz 19-ére) végérvényesen ejtette Tersztyánszkyt? Állítsuk időrendben egymás mellé a három udvari távirat ominózus mondatait: Őfelsége sürgős jelentést kér Frigyes főhercegtől arról, meghagyható-e Tersztyánszky a posztján; Őfelsége újólag megfontolásra ajánlja a főhercegnek Tersztyánszky leváltását; végül pedig Őfelsége (el)várja Frigyes előterjesztését a 3. hadsereg parancsnoki posztjának betöltésére. Látszatra valóban egyre határozottabb a fogalmazás, s mindez önmagában megengedné az előbbi vélekedés (azaz a folyamatosan körvonalazódó uralkodói szándék) hihetőségét. Van azonban két olyan dokumentum, amely nem csupán ebben a konkrét aspektusban billenti határozottan a másik irányba a képzeletbeli mérleg nyelvét, de bizonyos mértékben új megvilágításba helyezi Tisza akciójának a valódi súlyát is.

Az egyik a már említett Marterer levele Conradhoz 1915. szeptember 19-én. Ebben az uralkodó utasítására megmagyarázza a vezérkari főnöknek a legfelsőbb döntés tényleges hátterét. Itt szó szerint a következőket olvashatjuk:

„Nem a Tersztyánszky ltbk. és Tallián báró közötti viszonylag jelentéktelen súrlódások, sem az erre vonatkozólag a magyar miniszterelnök által előhozott aggodalmak voltak azok, amelyek a Legkegyelmesebb Urat döntése meghozatalára ösztönözték. Tisza gróf fellépése legfeljebb olyan utolsó lökésnek tekinthető, amely az Őfelsége által régóta érzett aggodalmakat felszínre hozta. Ezeket az aggodalmakat Tersztyánszky ltbk. ismeretes temperamentuma mélységesen indokolttá teszi. Nevezett tábornok tulajdonságai miatt Őfelsége tart a neki alárendelt hadsereg – bár igen energikus, ám veszélyes és nagy veszteségekkel járó – vezérletétől, továbbá a német parancsnoksággal adódható súrlódásoktól. Egyszóval: a Legkegyelmesebb Úrban hiányzik a bizalom aziránt, hogy Tersztyánszky ltbk. nehéz feladatát szerencsésen fogja megoldani."[35]

A másik levél a magyar miniszterelnök, Tisza István gróf iratai között maradt fenn. Írója Thurn gróf, az osztrák-magyar külügyminisztérium képviselője a tescheni főhadi-

[35] KA, B/1450:121., Akten des Flügeladjutantes (Marterer levele Conradnak, 1915. szeptember 19.)

szálláson, címzettje azonban ismeretlen, mindenesetre nem a kormányfő.[36] Ez a levél az eseményekkel egy időben (szeptember 20-án) keletkezett, s benne megtalálható az affér rövid és meglehetősen pontos összefoglalása. A diplomata beszámolójában van azonban egy olyan mozzanat, amely számunkra különösen fontos lehet. Thurn ugyanis tudni véli, hogy Tersztyánszky korábbi magatartásával olyannyira eljátszotta az uralkodó bizalmát, hogy az már a tábornok balkáni főparancsnokká történt kinevezését is meglehetősen vonakodva hagyta jóvá.[37]

E két dokumentum alapján valószínűsíthető, hogy valóban nem Tisza akciója fordította az uralkodót Tersztyánszky ellen. Ferenc József ellenérzései jóval korábban kialakultak a tábornokkal szemben, azaz Tiszának voltaképpen nem volt rá szüksége, hogy jelentősebb nyomást gyakoroljon a királyra ebben az ügyben. Tersztyánszky pályafutásának feldolgozatlansága miatt itt most nem lehetséges teljes egészében megmutatni azt a folyamatot, amelynek során az uralkodó bizalma fokozatosan megrendült a leváltott hadseregparancsnokban. Bizonyos, hogy hozzájárult mindehhez az a – mindmáig lényegében tisztázatlan – szerep, amelyet a budapesti IV. hadtest parancsnoksága (élén Tersztyánszkyval) a világháború kitörését közvetlenül megelőző napokban játszott például a szerb vezérkari főnök, Putnik vajda feltartóztatásában[38], az állítólagos szerb támadásról szóló – utóbb hamisnak bizonyult – híradás ellenőrzés nélküli továbbításában[39]. Érintett volt Tersztyánszky azokban a sorozatos panaszokban is, amelyek az uralkodó katonai irodájához a háború első hónapjaiban futottak be a civil (elsősorban a szerb) lakossággal szembeni indokolatlanul szigorú katonai bánásmód miatt. De nem erősítette az uralkodó bizalmát a tábornok hadvezéri képességeiben az a példátlanul magas emberveszteség sem, amely Tersztyánszky 1915 tavaszi Kárpátok-beli parancsnoklását jellemezte. Ezek az ügyek határozott rosszallást váltottak ki Ferenc Józsefből, azaz Tisza akciójához a talaj kellőképpen elő volt már készítve.

A fentiek fényében érdemes elgondolkodni azon a szakirodalomban gyakorta szereplő sajátos fordulaton is, mely szerint Tisza Tersztyánszky menesztése érdekében „felvetette a kabinetkérdést", vagyis lemondással fenyegetőzött arra az esetre, ha a tábornok felmentésére nem kerülne sor. Ez kétség kívül igen súlyos lépés lett volna, amiből nyilván arra lehet következtetni, hogy Tiszának jelentős ellenállást kellett legyőznie, ha ilyen eszközhöz volt kénytelen nyúlni. Olyan írásos dokumentum azonban egyelőre nem ismeretes, amely bizonyítaná, hogy Tisza tényleg bevetette volna ezt a zsarolással felérő fegyvert.

[36] Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban: REZSL) Tisza István iratai, 11/100. (Thurn gróf levele 1915. szeptember 20-án) A levél megszólítása "Hochwohlgeborener Freiherr!" Ennélfogva nem szólhat sem Tisza *grófnak*, sem Burián *bárónak*.

[37] Uo. Érdemes felfigyelni arra, milyen jólértesült volt a külügyminisztérium képviselője, hiszen Tersztyánszky felmentéséről már másnap(!) be tudott számolni.

[38] Erről részletesen l. *Horst Haselsteiner*: Die Affäre Putnik. In: *Österreichische Osthefte*, Jg. 16, Heft 3 (Wien, 1974), továbbá KA MKSM 69-6/5 ex 1914.

[39] A Temes-Kubinnál (Keveváránál) lezajlott állítólagos fegyveres incidensre történő hivatkozás belekerült az uralkodó által aláírt, Szerbiának szóló hadüzenet szövegébe is. L. részletesen: *Manfried Rauchensteiner*: Der Tod des Doppeladlers. Graz – Wien – Köln, 1994[2], 92 skk. o.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy bizonyosan téves az erre vonatkozó utalás.[40] Mindenesetre – mint az előbbiekben láttuk – a magyar miniszterelnöknek valószínűleg nem is volt rá szüksége, hogy efféle módszerekhez folyamodjon.

Jóllehet szeptember 19-én (mint említettük) Tersztyánszky menesztése befejezett ténnyé vált, Conrad báró, a vezérkar főnöke csak igen nehezen tudott belenyugodni az uralkodói döntésbe. Nemcsak azért volt számára elfogadhatatlan a dolgok alakulása, mert személy szerint meg volt győződve a leváltott tábornok képességeiről és messzemenő alkalmasságáról, hanem mert egyszerűen tűrhetetlennek tartotta, hogy civil politikusok ennyire *egyértelműen* katonai kérdésbe ennyire döntő mértékben beleszólást nyerhessenek. Ő a maga részéről minden lehetséges módon kifejezésre juttatta nemtetszését: egy viharos beszélgetés során nyíltan szemrehányást tett Frigyes főhercegnek, mert az – úgymond –„ejtette" Tersztyánszkyt; ragaszkodott hozzá, hogy az üggyel kapcsolatos különvéleménye belefoglaltassék az uralkodónak küldött táviratba[41]; magánlevelet írt Bolfrasnak[42] valamint Marterernek, amelyekben szintén kifejtette, hogy elhibázottnak tartja Ferenc József döntését. Még attól sem riadt vissza, hogy egy kihallgatása során – alig leplezett, ennélfogva félreérthetetlen módon – magával az uralkodóval is érzékeltesse rosszallását Tersztyánszky menesztéséért.[43] Ezek az akciók természetesen a lényegen semmiképpen nem változtathattak. Conradnak annyit mindenesetre sikerült elérnie általuk, hogy – mint hamarosan látni fogjuk – Tersztyánszky karrierje ezzel az üggyel nem zárult le végérvényesen.[44]

Az uralkodói döntés tulajdonképpen kínosan érintette a főparancsnokot, Frigyes főherceget is, aki lényegében osztotta Conrad álláspontját az egész üggyel kapcsolatban, így Conrad keserű vádjai miatt találva érezhette magát. Nem opponálhatta azonban nyíltan Ferenc József akaratát, ezért más módon próbálta meg visszaszerezni a kezdeményezést. A katonai oldal – ha már nem sikerült Tersztyánszky leváltását megakadályoznia – azt szerette volna elérni, hogy a tábornokkal együtt Tallián báró is kénytelen legyen beosztásától megválni, és ennek kapcsán adott esetben az egész kormánybiztosi intézmény feleslegessége is bizonyítást nyerjen. Szeptember 23-i keltezéssel az uralkodó katonai irodájához küldött levele[45] több szempontból is érdekes.

[40] Ha feltételezzük, hogy a „kabinetkérdés felvetésére" mégis csak sor került, az minden bizonnyal szóban történt, alkalmasint egy uralkodói audiencián, méghozzá valamikor a szeptember 15-i küldemény postára adása és a szeptember 19-i döntés közötti időben. Mint arról a korabeli sajtó is beszámolt, Tisza szeptember 16-án valóban járt Bécsben Ferenc Józsefnél. Az ott elhangzottakról közelebbit nem lehet tudni. Maga Tisza egy későbbi, Krobatin hadügyminiszternek írott levelében azt állítja, hogy az audiencián (a szövegkörnyezetből kikövetkeztethetően ez alatt a szeptember 16-i kihallgatás értendő) az üggyel kapcsolatban csak azokra a megjegyzésekre szorítkozott, amelyeket a szeptember 15-i, Frigyesnek és Bolfrasnak küldött levelei tartalmaztak. Azokban pedig a lemondás kilátásba helyezése semmilyen formában nem szerepelt. (Tisza levele Krobatinnak, 1915. november 24., Gróf *Tisza István* összes munkái. 4. sorozat, 4. k. Budapest, 1927., 278. o.)

[41] KA Nachlaß Kundmann NL B/15:2.

[42] Uo.

[43] Uo. Kundmann naplója szerint Conrad 1915. október 7-én délelőtt járt az uralkodónál. „(...) von uns sind die Details der Übergänge [az időközben sikeresen végrehajtott dunai átkelésről volt szó – P. F.] gearbeitet. Tersztyanszky hat das gemacht, hat es sehr gut gemacht. Wie das Wort "Tersztyanszky" gesagt, entstand eine Pause. (...)".

[44] Aligha szükségeltetik túlzott bátorság ahhoz, hogy Conrad határozott fellépését sejtsük Tersztyánszky végleges nyugdíjaztatásának elmaradása mögött.

[45] KA MKSM 69-3/42-9 ex 1915.

Egyrészt hosszabb részletet tartalmaz abból a jelentésből, amelyet Tersztyánszky az afférról még korábban az AOK-hoz eljuttatott. Ebben a tábornok konkrét eseteket sorol fel annak bizonyítására, mennyire alkalmatlan Tallián kormánybiztos posztjának ellátására. Külső (civil) szemlélő számára meglehetősen kicsinyesnek tűnő ügyekről van szó, a közvetlenül érintett katonai parancsnok szemében azonban bizonyára lényegesen súlyosabbaknak látszhattak ezek a problémák... Illusztrációképpen álljon itt például az az eset, amikor Tersztyánszky – úgymond – megkísérelte betartatni egyik korábbi parancsát, melynek értelmében a sürgős aratási munkák idejére a vasár- és ünnepnapi pihenőnapok felfüggesztettek.[46] A kormánybiztos – hogy a lakosságot mentesítse a parancs hatálya alól – befejezettnek nyilvánította az aratást. Ám amikor erre Tersztyánszky az összes kirendelt aratómunkást bevonultatta, Tallián báró egyszerűen visszavonta az aratás befejezését. Az ilyen és ehhez hasonló esetekből a tábornok bizonyítottnak látja, hogy Tallián kormánybiztostól a katonai parancsnokságok egyáltalán nem kapták meg a megfelelő támogatást. Egyébként pedig véleménye szerint a költséges kormánybiztosi intézmény föltétlenül megreformálásra szorul, mivel adott szervezeti formájában nemcsak hogy haszontalan, de felesleges súrlódások gerjesztésével hátráltatja a szolgálat érdekeinek érvényesítését. Hozzáteszi még mindehhez, hogy az alatt a tíz hónap alatt, amit az északi hadszíntéren eltöltött, soha egyetlen kormánybiztost sem látott, és meggyőződött arról, hogy ezen intézmény nélkül a legjobb együttműködés érhető el a lakossággal. Tersztyánszky idézett soraihoz Frigyes még hozzáteszi a katonák egyik fő vádpontját Tallián báróval szemben: a kormánybiztos megsértette a titoktartást, midőn a Szerémség bizonyos részeinek kiürítését előkészítendő, területileg illetékes kollégáival tudatta, hogy „bizalmas értesüléseket" kapott egy küszöbön álló katonai akcióról.[47] Ezzel pedig súlyosan veszélyeztette a Szerbia elleni hadjárat sikerét, azaz nyilvánvalón alkalmatlan posztjának betöltésére. Mindezek alapján az AOK nem elégszik meg a Tersztyánszky által szorgalmazott „megreformálással", hanem javasolja a magyar miniszterelnöknek a kormánybiztosi intézmény megszüntetését.

Másrészt Frigyes fölhívja a figyelmet egy új, eddig nem szereplő körülményre. Arra, hogy a dolgok pillanatnyi állása szerint Tallián báró, aki az újonnan megalakult 3. osztrák-magyar hadsereg parancsnoksága mellé van beosztva, a Szerbia ellen felálló szövetséges hadseregcsoportot irányító Mackensen vezértábornagy törzse felé is ellátná jelenlegi beosztását. Mindez azzal a kellemetlen következménnyel járna, hogy a balkáni hadműveleteket irányító német főparancsnok *közvetlenül* (azaz az AOK-t kikapcsolva) *érintkezhetne a magyar kormányzattal.* Mindez a főherceg szerint további nyomós okot jelent a kormánybiztosi intézmény elhagyására, hiszen annak hiányában a német főparancsnokság kénytelen lenne az AOK által delegált vezérkari tiszttel tartani a kapcsolatot.

Sajnos, a Tiszának küldött javaslat szövege a vonatkozó aktákban nem maradt fenn, ám a katonai oldal érvelése megtalálható abban a dokumentumban, amelyet Frigyes a magyar miniszterelnök szeptember 15-i két levelére válaszként elküldött.[48] Ebben újólag leszögezi, hogy az AOK véleménye szerint a kormánybiztosi intézmény jelenlegi formá-

[46] K. u. K. Armeegruppe G. d. K. v. Tersztyanszky Op. Nr. 3418. (1915. augusztus 4.)

[47] 3. AK., K.Nr. 109/30. (1915. szept. 13.)

[48] AOK Flg.(E). Nr. 408/15. Az irat kelte 1915. szeptember 25.

jában nem felel meg a vele szemben támasztott követelményeknek, megszüntetése nem hogy nem okozna gondokat, hanem határozottan előnyös lenne mind a hadviselés, mind Magyarország érdekei szempontjából. Ismét megemlíti, hogy Észak-Magyarországon az elmúlt (1914/15-ös) télen milyen simán mentek a dolgok, mivel semmiféle kormánybiztos nem közvetített a katonai és a civil intézmények között. (Ezt az érvet bizonyára a fentebb már említett Tersztyánszky-jelentésből emelhette ki, méghozzá – mint látni fogjuk – kellő ellenőrzés nélkül.). Ami pedig Tallián báró alkalmatlanságát illeti, a már ismert esetek megismétlésével úgy vélekedik, „hogy mind az állam és a hadsereg praktikus érdekeinek, mind a kormánybiztos úr személyes érdekeinek (kinek lojális szándékait és dicséretre méltó buzgalmát én persze nem akarom kétségbe vonni) leginkább az válna a javára, ha a magyar királyi kormánybiztosi intézmény megszüntetésre kerülne."

Mint az várható volt, a magyar kormányfő a katonák érveit egyáltalán nem találta meggyőzőnek. Válaszának[49] mondanivalója határozottan elutasító mind a megtámadott intézmény, mind a megtámadott kormányhivatalnok vonatkozásában. Ő a maga részéről a kormánybiztosok működését alapjában hasznosnak ítélte, Észak-Magyarországon (ahol a főherceg információival ellentétben igenis működött ilyen megbízott) éppúgy, mint Dél-Magyarországon, ahol a háború első hónapjaiban olyan sok megoldandó probléma merült fel, hogy ha akkor nem lett volna már funkcióban kormánybiztos, bizonyosan ki kellett volna nevezni egyet. Egyébiránt Tisza érzékeltette, hogy Tallián báró felmentését már csak személyes okból sem volna hajlandó elfogadni. Az volt a véleménye ugyanis, hogy a kormánybiztost ért támadások jelentős részben azért következtek be, mert a nevezett teljes mértékben az ő (azaz Tisza) intenciói szerint járt el, sok esetben akkor is, amikor személyes meggyőződése esetleg közelebb állt a katonákéhoz. Ezért igazságtalan lenne bűnbakot csinálni belőle csak azért, mert híven ellátta megbízatását. Mielőtt bárki élne a gyanúperrel, hogy a kormányfő csupán mentséget próbált kreálni közeli bizalmasa számára, csökkentvén annak felelősségét a kialakult helyzetért, érdemes idézni egy jó egy esztendővel korábban keltezett levélből, amelyet Tallián kormánybiztos írt Tiszának:

„Mult hó 30-án kelt becses leveledre érzem válaszolnom kell, mert abból kettőt vélek kiolvasn,i azt, hogy a túszok kérdésében nem képviselem álláspontodat kellő erélylyel és talán contrecoeur[50] is, másrészt, hogy a polgári hatóságokkal nem tartom fenn a munkatársi és bajtársi viszonyt és nem engedem őket közvetlenül a katonai hatóságokkal tárgyalni. Amidőn a megbizatást megtisztelő bizalmatokból elfogadtam, éreztem annak súlyos felelősséggel járó voltát, sohasem gondoltam azonban arra, hogy oly nehéz legyen, amint azt az élet adta, legkevésbé gondolhattam arra, hogy puffer leszek a kormány és katonaság között; te úgy véled, hogy túl enyhén képviselem intentióidat, míg a katonaság azon panaszkodik, hogy túl erősen teszem azt s így áll elő az, hogy a két homlokegyenest egymással ellentétben álló egyes kérdésben egyik fél sincs eljárásommal megelégedve. (...)"[51]

Teschenben az AOK-nál a miniszterelnöki válasz megismerése után többé már nem láttak esélyt a kérdés ilyenformán történő elintézésére. Ezért az egyedüli, valóban kom-

[49] Uo. Az irat kelte 1915. szeptember 27.

[50] nem szívesen (francia)

[51] REZSL 44/a., 23.csomó. 28. dokumentum. A levél kelte 1914. szeptember 2.

petens fórumhoz fordultak: Frigyes főherceg a kormánybiztosi intézmény megszüntetésének kérdésében uralkodói döntésért folyamodott.[52] Ferenc Józsefnek néhány héten belül tehát másodszor is foglalkoznia kellett ezzel az immár tengeri kígyó hosszúságúvá duzzadt üggyel. Ha a katonák abban reménykedtek, hogy ezúttal érveik meghallgatásra találnak, csalódniuk kellett. Az uralkodó, közvetve, ismét Tisza javára döntött: elrendelte, hogy az ügyet rövid úton zárják le.[53] Ez természetesen egyenértékű volt az AOK javaslatainak visszautasításával. Az előzmények ismeretében tulajdonképpen aligha lehetett mást várni: a kormánybiztosi intézmény létesítéséről a magyar országgyűlés által alkotott és a király által szentesített törvény rendelkezett. Ennek megváltoztatása még a megfelelő uralkodói szándék esetén sem ígérkezett volna könnyű feladatnak. Ami a személyi kérdést illeti, Ferenc József egyszer már Tisza álláspontját tette a magáévá, ha konzekvens akart maradni, ezúttal sem tehetett egyebet.

Október elejére tehát végérvényesen lezárult az eredetileg Tersztyánszky–Tallián aférnak indult, ám csakhamar a *hadsereg kontra politika* ügy egyik epizódjává fejlődött konfliktus. Az igazi vesztes, a leváltott lovassági tábornok sorsa – mint láttuk – már szeptember 19-én eldőlt. Különös módon azonban talán ő volt az utolsó, aki a felmentés tényéről értesült, méghozzá meglehetősen fura körülmények között. Az AOK ugyanis a parancsnokváltás zavartalan lebonyolítása érdekében felhatalmazást kapott az uralkodó katonai irodájától arra, hogy csak az általa alkalmasnak tartott időpontban hozza Tersztyánszky tudomására a döntést.[54] Így történhetett meg azután, hogy a legfőbb érdekelt csupán szeptember 25-én tudta meg a számára megdöbbentő információt, miközben Teschenből a hírek a külügyminisztérium képviselőjének az útján (és esetleg más csatornákon is) addigra már bizonyos körökhöz napokkal előbb eljutottak. Különösen kínosan érintette a felmentett parancsnokot az, hogy még a saját főhadiszállása is órákkal előbb tudomást szerzett főnöke bukásáról, mint maga az érintett. Az AOK elképzelése ugyanis az volt, hogy az általa választott pillanatban az MKSM rejtjeltáviratban értesíti Tersztyánszkyt, aki majd *ennek megérkezése után* kapja meg az AOK táviratát a leendő utód, Kövess gyalogsági tábornok várható érkezéséről.[55] Szervezési hiba folytán azonban ez utóbbi távirat érkezett meg korábban, ráadásul nyílt (azaz szabadon olvasható) formában az újvidéki hadsereg-parancsnokságra, s mivel Tersztyánszky szolgálati ügyben távol volt (az 57. gyaloghadosztályt szemlélte meg[56]), nyilván pillanatok alatt elterjedt a híre a menesztésének. Drámaíró tollára kívánkozhatott a jelenet, amikor a küszöbön álló hadjárat előkészítésének lázában égő, az önmagát világra szóló siker kapujában lévőnek gondoló hadvezér váratlanul és minden előzmény nélkül szembesült a keserű valósággal. Az MKSM rejtjeltávirata minden indoklás nélkül tudatta vele, hogy őfelsége felmentette őt a 3. hadsereg parancsnoksága alól és lényegében véve rendelkezési állományba helyezte, egyúttal finoman érdeklődött, vajon hajlandó-e hozzájárulni ahhoz, hogy a felmentés „saját kérésére, egészségi okokból" történjen.[57] Aligha lehet csodálkozni azon, hogy

[52] KA MKSM 69-3/42-10 ex 1915. (1915. október 4.)

[53] Uo. (1915. október 7.)

[54] KA KM Präs. 1915 1-163/6.

[55] KA MKSM 69-3/42-8 ex 1915.

[56] KA NL Kuttig-Domberg B/725:5.

[57] KA MKSM 69-3/42-2 ex 1915.

Tersztyánszky – nyilván erősen felindult állapotban – még aznap kérelmezte azonnali nyugállományba helyezését.[58] Vélhetőleg megalázónak érezte, hogy mintegy talonba tették, aminél még a nyugdíjazás is elfogadhatóbbnak tűnhetett a számára. Ha ezt a lépést a csalódott ember heves reakciójaként magyarázzuk is, bajosan tehetjük ugyanezt kereken egy hónappal később megismételt, határozott kívánságával, melyet Krobatin hadügyminiszternek elküldött levelében[59] fogalmazott meg. Ebben részletesen kifejtette, milyen lehetetlen helyzetbe került azáltal, hogy minden indoklás nélkül távolították el a posztjáról. A közvélemény és még a külföldi sajtó is arról suttog, hogy felmentése mögött politikai okok rejlenek, és nyíltan megnevezik azokat a politikusokat, akik miatt neki mennie kell. Mindenesetre úgy véli, hogy félreállítása nyilvánvaló intrika eredménye. Az egész levélből érződik a mélységesen megbántott és becsületében meghurcolt ember meggyőződése: számára többé lehetetlen, hogy továbbra is viselje a császár egyenruháját.

Bármennyire határozottan fogalmazta is meg Tersztyánszky végleges félreállásának szándékát, az uralkodó sem a szeptember 25-i[60], sem a megismételt kérésnek nem tett eleget, és ragaszkodott a tábornok későbbi alkalmazásához. Felmerülhet a kérdés, nem lett volna-e logikusabb teljesíteni a kétségkívül kínos szituációba hozott hűséges katona kívánságát, aki – mint emlékszünk rá – amúgy sem bírja többé a Legfelsőbb Hadúr bizalmát? A történtek ismeretében úgy tűnik: igen, s hogy mégsem így történt, annak magyarázatát – mint egy korábbi jegyzetben már jeleztem – alighanem Conrad erőteljes tiltakozásában kell keresnünk. Az uralkodót nyilván elgondolkoztathatta a vezérkar főnökének meggyőződéses ragaszkodása Tersztyánszkyhoz, ezért tartotta fenn magának a lehetőséget arra, hogy a megfelelő pillanatban újabb esélyhez juttassa. Így azután meglehetősen felemás döntés született, hiszen ha Ferenc József valóban komolyan vette azokat a kifogásokat, amelyekre hivatkozva annak idején az AOK-tól a tábornok felváltását kérte, úgy hasonló megbízatásnál a nevezett a későbbiekben sem jöhetett volna szóba. De – hála Conradnak – alig fél évvel később az időközben vezérezredessé előlépett Tersztyánszky mégis csak hadseregparancsnok lett: a felmentett József Ferdinánd főherceg helyett átvette a 4. hadsereg irányítását.

Most azonban még hátra volt a búcsú és az alkalmazkodás az új helyzethez. Nyilvánvalóan a keserű pilula valamelyes megédesítésének szándéka magyarázza Tersztyánszky felterjesztését a Lipót-rend nagykeresztjére[61]. A „rendelkezési állományba" tartozásnak azonban voltak anyagi vonzatai is: tisztázni kellett, milyen pótlékokra tarthat igényt a továbbiakban a leváltott tábornok. Bármennyire is különös, úgy látszik 1915 őszén Tersztyánszky helyzete rendkívülinek számított, hiszen egyébként a korábbi precedens(ek) alapján a kérdés könnyen eldönthető lett volna. Így azonban szükségessé vált a Főhadtáp-parancsnokság (AEK) állásfoglalása, amely szerint a hadipótlék (Feldzulage)

[58] KA MKSM 69-3/42-8ad ex 1915.

[59] KA KM Präs. 1915 1-163/6.

[60] KA MKSM 69-3/42-7 ex 1915.

[61] Az ajánló az AOK nevében Conrad volt, mivel Frigyes főherceg éppen az olasz fronton tartózkodott, s így a már előkészített felterjesztést nem írhatta alá. Az indoklás kiemelte, hogy Tersztyánszky „igen nehéz körülmények között, csekély és túlnyomó részben népfölkelő egységekből álló csapataival minden intézkedést megtett a szerb csapatoknak a Monarchia határain át történő előrenyomulásának megakadályozására, és céltudatos, alapos valamint átfogó munkával megteremtette az újabb offenzíva megindításának alapjait a délkeleti hadszíntéren." KA MKSM 13-3/1318 ex 1915.

1916. február 1-ig folyósítandó, onnan kezdve már csak készenléti pótlék (Bereitschaftszulage) jár. Az ún. működési pótlék (Funktionszulage) azonban a tábornokot nem illeti meg. Alaposabb vizsgálódás után kiderült, hogy a szabályozás elég kétértelmű. Egyrészt valóban csak annak a hónapnak a végéig folyósítható ez utóbbi pótlék, amelyben a felmentésre sor került. Másrészt viszont ugyanaddig az időpontig kell kiadni, ameddig az illető a hadipótlékra jogosult. Ebben az esetben tehát az ellentmondó rendelkezések közül az AEK a Tersztyánszkyra nézve kedvezőtlenebbet tekintette irányadónak. Az uralkodó viszont úgy döntött, hogy február 1-ig kapja meg a tábornok a működési pótlékot is, azután a kérdést majd újra megvizsgálják.[62] Az olvasó számára bizonyára csekély jelentőségű kérdés azért érdemelt külön említést, mert ebben az esetben nem a hadsereg-főparancsnokság kezdeményezése állott a Tersztyánszky számára kedvezményt jelentő uralkodói döntés mögött. Azaz elképzelhető, hogy Ferenc József utólag maga is méltatlannak érezhette a tábornokkal szembeni eljárást, és igyekezett valamelyest enyhíteni a következményein.

Tersztyánszky számára az egész ügy egyik legfőbb következménye az lett, hogy a továbbiakban személyes ellenségének tekintette Tisza grófot: karrierje kisiklásának legfőbb okát az ő beavatkozásában látta. Kettejük kapcsolatának alakulását itt nem lehet rendszeres módon tárgyalni; ennek legfőbb akadályára: Tersztyánszky életrajzának feldolgozatlanságára már az uralkodó averziói kapcsán utaltam. Bizonyos támpontokat azért lehet találni. A magyar belpolitika „erős emberének", az 1913-tól miniszterelnök Tiszának legkorábban valószínűleg az ún. *kaszinó affér*[63] kapcsán lehetett oka neheztelni a tábornokra. Tersztyánszkynak a háború kitörése körüli ügyekben játszott tisztázatlan szerepére korábban már szintén utaltam. Ismeretes továbbá egy levélrészlet Tisza hátramaradt iratai között, amely ugyanerre utal: „Miután nincs elég dolgom" – írja valószínűleg Buriánnak a kormányfő 1914. július 26-án –„egy csomó időmet Tersztyánszky s vezérkari főnökének apró játékai veszik el. E végett most beszélek Krobatinnal s ha kell Ő Fels–hez fordulok."[64] Tersztyánszky 1914 augusztusi délvidéki szereplése, és különösen a szerb nemzetiségű lakossággal szembeni kemény fellépése azután állandó konfliktusforrás lett a magyar kormányfő és a tábornok között. Tisza nem csak antihumánusnak és törvénytelennek, hanem észszerűtlennek és egyúttal politikailag is rendkívül károsnak tartotta Tersztyánszky túszszedési akcióit.

A szerb kérdés az után sem került le a napirendről, hogy a tábornokot az északi hadszíntérre vezényelték: Tallián báró és a balkáni haderő parancsnoksága között élénk levelezés folyt ez ügyben. Amikor pedig 1915 májusában Tersztyánszky visszatért a Délvidékre, várható volt, hogy a szerbekkel szembeni bánásmódról folyó polémia új lendületet

[62] KA MKSM 69-3/42-11 ex 1915. (1915. október 19.)

[63] 1914 tavaszán egy sor becsületbeli ügy keletkezett bizonyos ellenzéki képviselők és a parlamenti őrség tisztikara között. A hadsereg és a civil politikusok közötti jó viszony elrontásával fenyegető konfliktus megoldását Tersztyánszky, mint a főváros vezénylő tábornoka vállalta magára. Határozott fellépését egyeztette a kormányzat képviselőivel, így maga Tisza is helyeselte azt. Mikor azonban az akció nem érte el a kívánt eredményt, a tábornok váratlanul párbajra hívta ki az egyik érintett képviselőt, Szmrecsányi Györgyöt. Ezt a lépést a munkapárti politikusok értetlenül fogadták, a katonai felsővezetés pedig határozottan rosszallotta azt és hivatalos vizsgálatot kezdeményezett Tersztyánszky ellen. Az egész ügyről l. *Pollmann Ferenc:* A kaszinóaffér: honatyák kontra tisztikar. *Limes*, 1997/3., 71–86. o.

[64] REZSL Tisza István iratai 44/a., 8. csomó 75.

vesz. Tisza nyomban a tábornok kinevezése után sietett mérsékletre inteni őt.[65] Az új balkáni főparancsnok azonban – aki az új poszttal egyben a politikusokkal folyó vitát is örökölte – ha lehet még határozottabb álláspontot foglalt el. Egy június 19-i magánleveléből[66] kiderül, hogy teljes mértékben azonosítja magát a tisztikar körében uralkodó véleménnyel, mely szerint Tisza gróf nyilvánvalóan pártpolitikai meggondolásból pártfogolja a szerb nemzetiséget. Itt is megfigyelhető az a sértett túlérzékenység, amit majd néhány hónappal később a magyar kormányfő kifogásol nála, midőn felmentését javasolja. Tersztyánszky szerint Tisza úgy gondolja: „... mi katonák egyáltalán nem vagyunk képesek a politikai viszonyokat helyesen megítélni, politikai idióták vagyunk, akiknek a bizalmatlansága a szerb lakossággal szemben beteges rögeszméken alapul!!!" A bizalmas barátnak írott levélben nem rejti véka alá a szerbek iránti érzelmeit sem: „Ideális esetben, ha ezt a kifejezést ilyen gyűlöletes dologra használnom szabad, a szerb fajzatot gyökerestül ki kellene irtani, a szerb vallást be kellene tiltani, a gazdag egyházi vagyont jótékony és kulturális célokra el kellene kobozni, az országot pedig megfelelő módon gyarmatosítani.".[67] Nem tudni, Tersztyánszky efféle nézetei mennyire voltak ismertek mások előtt. Mindenesetre a civil politikusok és a katonák között egyre markánsabban megfogalmazódó felfogásbeli különbség a szerb nemzetiségű polgári lakossággal szembeni bánásmód vonatkozásában bármikor robbanással fenyegetett. Önmagában mindez azonban talán nem lett volna elegendő ahhoz, hogy Tisza egész tekintélye súlyát latba vetve kikényszerítse a tábornok menesztését. Tersztyánszky a végzetes hibát akkor követte el, amikor – mint láttuk – Tallián báró személyén keresztül magát a kormánybiztosi intézményt vette célba és ezzel együtt magasabb fórumokat is belevont az ügybe. Ez volt az a lépés, amelyet Tisza gróf nem bocsátott meg a tábornoknak, azt tudniillik, hogy szigorúan vett politikai kérdésbe merészelt avatkozni. Ez volt Tersztyánszky tényleges "bűne", amiért mennie kellett.

Nem lehet csodálni, ha a katonák az ügyek ilyképpen történt lezárulását egyértelmű vereségként élték meg. A magyar miniszterelnök töretlen tekintélyét Teschenben mármár nyomasztónak érezték. A korabeli anekdota szerint Bolfras egy ízben a hatalma csúcsán lévő Conradnak azt mondta volna: „Ausztriában most az AOK uralkodik." Amire a vezérkar főnöke egyből rávágta: „Ugyan már – inkább Tisza!"[68] Ha mindkét állítás túlzás is önmagában, azért egyik sem teljességgel alaptalan. Annyi föltétlen bizonyos, hogy Tiszán kívül nem létezett a korabeli Monarchiában olyan politikus, aki képes lett volna dacolni a hadsereg vezetésével. Ezt a körülményt figyelmen kívül hagyni mindenesetre súlyos hibának bizonyult Tersztyánszky részéről; olyan hibának, amely kis híján a becsvágyó tábornok karrierjébe került.

[65] Tisza levele Tersztyánszkyhoz 1915. május 29-én illetve június 6-én. Gróf *Tisza István* összes munkái. 4. sorozat, 3. k. Budapest, 1926., 322. ill. 352. o.

[66] Tersztyánszky levele Bolgár Ferenchez, 1915. jún. 19., HL Pers. 187

[67] Uo.

[68] Az állítólagos anekdota több helyen is olvasható. Így pl.: *August von Cramon*: Unser Österreich–Ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. Berlin, 1920., 52. o.; *Alfred von Wittich*: Feldmarschall Conrad und die Äußenpolitik Österreich–Ungarns. *Berliner Monatshefte*, 1932., 119. o.; *Peter Broucek*: Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Bd. 1.,Wien – Köln – Graz, 1980., 372. o.

Ferenc Pollmann

TO THE BACKGROUND OF CAVALRY GENERAL KÁROLY TERSZTYÁNSZKY'S REMOVAL IN SEPTEMBER 1915

Summary

The preparations of the Austro-Hungarian Army for the new campaign against Serbia in Autumn 1915 was gravely disturbed by the unexpected and officially unexplained dismissal of General v. Tersztyánszky, just charged with the command of the 3rd Army. His release in itself shouldn't be noteworthy at all: during the First World War, the Austro-Hungarian AOK (Armeeoberkommando) frequently used the discharge as a mean of criticism against defeated warlords. In this case, however, the general's dismissal was initiated not by the High Command, but a civilian, the powerful Hungarian premier, Count Tisza. In this study, the author attempted to present the background of the whole affair in a broader context, to show the process of the deepening conflict between Tersztyánszky and the Hungarian governmental delegate, Baron Tallián, Tisza's intimate, which mainly based on the controversy about the appropriate treatment of the Serb minorities in Southern Hungary and in the occupied Serb territory. Although Tisza in his proposal of Tersztyánszky's relieving stressed the general's inability for leading an army, the very point of the matter must have been something else. Tersztyánszky tried to doubt the Hungarian government's right to limit the Army's activity, perhaps this was his main „fault".

Ferenc Pollmann

LES DESSOUS DE L'EXEMPTION DE KÁROLY TERSZTYÁNSZKY, GÉNÉRAL DE CAVALLERIE, EN SEPTEMBRE DE 1915

Résumé

Au cours de la préparation de l'armée austro-hongroise contre la Serbie en automne de 1915, le roulement inattendu et officiellement pas expliqué du général Tersztyánszky, commandant récemment nommé de la 3e armée, a provoquée une confusion pas negligeable. Le renvoi d'un général en lui-męme ne serait pas un événement important: au cours de la premičre guerre mondiale la direction de l'armée austro-hongroise marquait souvent son mécontentment de cette manič re envers les chefs militaires perdants. Mais dans ce cas mentionné, le renvoi du général n'était pas pressé par la direction militaire, mais par une personne civile: ŕ savoir le premier ministre trés puissant, István Tisza.

L'auteur examine le processus de l'aggravation du conflit entre Tersztyánszky et le baron Tallián, délégué de gouvernement hongrois, confident de premier ministre Tisza, dont l'origine était la différence des opinions au sujet de la minorité serbe dans le sud de Hongrie et du traitement de la population serbe sur les territoires serbes conquis. Le premier ministre Tisza, dans sa proposition pressant le roulement de Tersztyánszky souligne qu'il juge le général incompétent pour diriger l'armée, mais en réalité, il s'agissait d'autres raisons. La vraie faute de Tersztyánszky était probablement qu'll doutait du droit du gouvernement hongrois de limiter l'activité de la force armée.

Ferenc Pollmann

ZUM HINTERGRUND DES ABLÖSENS VON KÁROLY TERSZTYÁNSZKY, GENERAL DER KAVALLERIE, IM SEPTEMBER 1915

Resümee

Bei der k.u.k. Armee hat die, während den Vorbereitungen gegen die Serben im Herbst 1915 erfolgte, unerwartete und offiziell unbegründete Ablösung des erst kürzlich zum Befehlshaber der 3. Armee ernannten General Tersztyánszky für viel Verwirrung gesorgt. Die Ablösung eines Generals wäre ja eigentlich nicht erwähnenswert: oft hat das k.u.k. AOK sei Mißfallen gegenüber Kriegsherren, die eine Niederlage erlitten hatten, auf diese Art zum Ausdruck gebracht. In diesem Fall aber hat nicht das AOK, sondern ein Ziviler, der über einen großen Einfluß verfügende ungarische Ministerpräsident István Tisza, das Ablösen des Generals veranlaßt. Der Autor dieser Studie hat versucht die Vertiefung des Gegensatzes zwischen Tersztyánszky und dem Baron Tallián - dem ungarischen Regierungsbauftragtem und gleichzeitig dem Vertrauten Tiszas - im weiten Zusammenhang zu untersuchen. (Dieser Gegensatz entstand aufgrund der Meinungsverschiedenheiten über die Behandlung der in Südungarn lebenden serbischen Minderheit, bzw. der in den besetzten Gebieten wohnhaften Serben.) Obwohl Ministerpräsident Tisza in seiner Vorlage als Grund für das Ablösen Tersztyánszkys angab, er halte diesen für die Führung der Armee untauglich, war das nicht der wirkliche Grund: Tersztyánszky hatte versucht das Recht der ungarischen Regierung, die Tätigkeit der Streitmacht einzuschränken in Frage zu stellen. Wahrscheinlich lag seine Schuld hierin.

Ференц Поллманн

К ПОДОПЛЕКЕ ОТСТАВКИ ГЕНЕРАЛА КАВАЛЕРИИ КАРОЯ ТЕРСТЯНСКИ В СЕНТЯБРЕ 1915 ГОДА

Резюме

Во время подготовки австро-венгерской армии к наступлению против Сербии осенью 1915 года немалое смущение вызвала неожиданная и не мотивированная официально отставка вновь назначенного командующего 3 армии генарала Терстянски. Отставка одного генерала сама по себе не была бы достойной упоминания: во время первой мировой войны Верховное Командование австро-венгерской армии зачастую пользовалось такими приемами для выражения своего недовольства по отношению к высшим командирам, потерпевшим поражение. Однако в вышеназванном случае отставка генерала была произведена не Верховным Командованем, а по инициативе гражданского венгерского министра, могущественного Иштвана Тиса. Автор настоящей статьи делает попытку принять во внимание более широкие взаимозависимости, на фоне которых произошло это событие, и проанализировать процесс углубления противоречий между генералом Терстянски и бароном Таллиан, венгерском уполномоченным правительства – и одновременно приближенным премьер-министра Тиса, которые первоначально исходили из различий во мнениях, сложившихся в вопросе обращения с сербским меньшинством на юге Венгрии, населением, проживавшим на оккупированных сербских территориях, Хотя премьер-министр Тиса в своей пропозиции об отставке Терстянски ставил акцент на неспособности генерала командовать армией, в действительности речь шла не об этом. Терстянски старался поставить под сомнение право венгерского правительства ограничивать действия вооруженных сил, и по всей вероятности, это могло быть его настоящей „виной".

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

Bertényi Iván – Gyapay Gábor

MAGYARORSZÁG RÖVID TÖRTÉNETE

(Maecenas Könyvkiadó, negyedik, bővített és javított kiadás, Budapest, 1997. 664 o.)

Minden új nemzedék alapvető szükséglete, hogy ne csak a jelen, hanem a múlt dolgairól is új, a korábbiaktól eltérő véleményt alakítson ki. Nem feltétlenül azért, mert többet tud róluk, hanem mert mást lát meg a már ismert eseménysorokban. Ezért aztán hálás és hálátlan dolog összefoglaló munkát írni. Hálás, hiszen az új nemzedék(ek) mindig másra kíváncsi(ak), és hálátlan, mert legkönnyebben az ilyen munkák avulnak el. Hiszen jellegükből következően fel kell mondaniuk a már ismert tényeket, s emellett meg kell kísérelniük új összefüggésekbe ágyazni azokat; újat, vagy újszerűt kell mondaniuk, de lehetőleg úgy, hogy az újdonságok kiállják az idő próbáját is.

Különösen igazak ezek a megállapítások akkor, amikor nem csupán nemzedék-, hanem rendszerváltás is bekövetkezik. A nagyközönség ugyanis – sok esetben joggal – meg van győződve arról, hogy a történészek, mint afféle gyanús titkos társaság, valamit eltitkoltak előle saját múltjából, különös tekintettel közelmúltjára. Ilyenkor aztán jönnek az önjelölt bölcsek, akik az őstörténettől a jelenkorig mindent újraírnak és -értékelnek, nem igazán zavartatva magukat a tényektől és a kutatási eredményektől. A történész pedig nem győzi magyarázni, hogy ő bizony már eddig is csak azt írta, amit lelkiismerete és szakmai tudása megengedett, s azért, mert valamelyik izmus éppen megbukott, nem kell átírnia egész eddigi hosszabb-rövidebb életművét.

Magyarországon már régóta szükség volt arra, hogy egy egykötetes, a nagyközönség számára emészthető terjedelmű munkát lehessen olvasni országunk és nemzetünk múltjáról; az Unger Mátyás és Szabolcs Ottó nevével fémjelzett munka, amely a maga korában korrekt összefoglalónak számított, az elmúlt évtizedek kutatásainak köszönhetően ma már nem tekinthető korszerűnek. A szocializmus kései időszakában született, szakmán kívüliek tollából származó egykötetes munkák (Lázár István, Nemeskürty István) már megjelenésük pillanatában elavultak. A mindmáig csonka tízkötetes Magyarország történetének forgatása nem tartozik a nagyközönség mindennapi foglalatosságai közé, hiszen némely fejezeteinél az nem csak fizikai, de szellemi erőmutatványnak is számít. A könyvpiac összeomlása előtti pillanatokban kiadott Hóman–Szekfű-féle Magyar Történet és Domanovszky-féle Magyar Művelődéstörténet eladott köteteinek többsége pedig – sejtésünk szerint – inkább szolgál státusszimbólumként és szobadíszként, mint a történelmi önképzés eszközeként.

Minden feltétel adott volt tehát arra, hogy egy korszerű, elviselhető terjedelmű összefoglaló munka piacra találjon. S lőn.

Bertényi Iván, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára és Gyapay Gábor, a Fasori Evangélikus Gimnázium igazgatója vállalta magára a korántsem könnyű feladatot: egy kötetben megírni Magyarország történetét. A nyolcvanas évek végén különböző hozzáférhetetlen szakmunkák újrakiadásával nevezetessé vált Maecenas Könyvkiadó pedig vállalta az üzleti kockázatot, a korábban általa kiadottakhoz hasonlóan csakhamar e kötet is hozzáférhetetlenné vált és így jelenleg a negyedik kiadásnál tart.

Magyarországon a kétszerzős összefoglalóknak hagyománya van. Elég a már hivatkozott Hóman–Szekfűre, vagy az Unger–Szabolcsra utalni, hogy az olyan elfeledett munkákról ne is szóljunk, mint Asztalos Sándor és Pethő Sándor munkája.

E munka két szerzője 1848–49-nél húzta meg a korszakhatárt; az addig terjedő részt Bertényi Iván, az azt követőt Gyapay Gábor írta. A munka szerkezete és tagolása áttekinthető, világos. 1849-ig a világtörténelmi kronologizálás Magyarországra alkalmazott változata tagolja a kötetet. Az I. rész a Kárpát-medence honfoglalás előtti történetét és a magyar nép eredetét és vándorlásának történetét foglalja össze két fejezetben. A II. rész a középkori Magyarország történetét tárgyalja a honfoglalástól Mohácsig, összesen tizenkét fejezetben. A Mohácstól II. József haláláig terjedő időszakot tárgyaló tizenegy fejezet „A korai újkor" címet viselő III. részben olvasható. Az újkor történetét összefoglaló IV. rész az 1789–1849 közötti öt évtized történetéről ad összefoglalót, hét fejezetben.

A Gyapay Gábor által írt részek tagolásában sokkal egyértelműbb a politikai, ezen belül a belpolitikai jellegű korszakolás. Külön rész foglalkozik az 1849–1867 közötti neoabszolutisztikus rendszer történetével három fejezetben. A dualizmus korát két rész, a VI–VII. tárgyalja; a korszakolás itt erősen emlékeztet a tízkötetes Magyarország történetére. A fejezetek megoszlása azonban sajátos helyzetet teremt: a dualizmus korával foglalkozó első három fejezet közül kettő (A kiegyezés előkészítése, A dualizmus alternatívája) sokkal inkább az előző részhez tartozik, mint ehhez. A VIII. rész „A forradalmak kora" címet viseli; dicséretes merészségre vall a manapság jó esetben is csak kommünként, de inkább vörös diktatúraként emlegetett Tanácsköztársaság történetét is itt tárgyalni. A IX. rész „A trianoni Magyarország" címmel az 1919–1945 közötti időszak történetét foglalja össze tizenegy fejezetben. Az utolsó, X. rész Magyarország második világháború utáni történetét tárgyalja 1945-től 1990-ig. A korszakolást itt némileg vitathatónak érezzük: az 1945-1990 közötti négy évtized története legalább két külön részt érdemelt volna. Bármennyire is szokás ma egybemosni a „négy évtized" történetét, véleményünk szerint 1956 minden szempontból korszakhatárt jelent. S ha a Szerző a neoabszolutizmus korát, vagy a dualizmus válságát önálló részben tárgyalja, ez indokolt lett volna a Kádár-korszak esetében is.

A kötet belső arányai viszont – főleg az eddigi előzményeket ismerve – igazán szerencsésnek mondhatók. A kötet első fele kb. a felvilágosult abszolutizmus tárgyalásánál ér véget, ellentétben a korábbi gyakorlattal, amely szerint általában 1849 volt ez a fajta „számtani közép". Az utolsó száz év története a kötetnek kb. egynegyedét teszi ki, s ez jelzi azt, hogy a Szerzők és a Kiadó igyekeztek megtalálni a helyes arányokat az egyes korszakok között. A kötetre tehát nem nyomja rá bélyegét a legújabb kori történelem irtózatos túlsúlya, s ezt komoly eredménynek tekinthetjük.

Egy ilyen összefoglaló munka értékelésénél elsődleges szempontnak kell tekintenünk azt, hogy miként foglal állást a vitás kérdésekben, hogyan képes bemutatni a történelemtudományon belül folyó vitákat ?

A Bertényi Iván által írott fejezetek megfelelnek az olvasó ilyen jellegű várakozásainak. Azt mondhatnánk, néha talán túlságosan is megfelelnek. Nem azt kifogásoljuk tehát, hogy miután ismerteti László Gyulának a kettős honfoglalásról szóló elméletét, meglehetősen egyértelműen fejezi ki azzal kapcsolatos kételyeit, hiszen a kettős honfoglalás elmélete ma már szinte a korábbi koncepciókkal egyenértékű helyet foglal el a magyar történelmi közgondolkodásban.(16. o.) Azt viszont nem érezzük egészen korrekt eljárásnak, hogy a Györffy György, vagy Engel Pál meglehetősen kis nyilvánosságot kapott szaktanulmányaiban foglaltakkal szemben a szerzőket név szerint említve fejti ki ellenvéleményét. Ama szaktanulmányok és e kötet nyilvánossága egészen más; a sommás véleményalkotás ez esetben azt jelzi, hogy a Szerző le nem zárt kérdésekben megelőlegezi az eredményt. (31–33., 148. o.) (Apróság, de jellemző: a kötet egyébként igen gondos névmutatójában hiába keressük a főszövegben idézett történészek nevét). Ugyanígy furcsálljuk, hogy míg a középkori fejezeteknél meglehetősen bőséges, név szerinti hivatkozásokat találunk az egyes szerzők eredményeire, addig a későbbi fejezeteknél azok elmaradtak. Egyetlen példa: a Görgei 1849. július 1-jei leváltását előidéző félreértés történetét Katona Tamás tisztázta. Bertényi Iván utal ugyan az esetre, de Katona nevének említése nélkül (391. o.) Megértjük, hogy a Szerző a számára

oly kedves középkori fejezetekben az ilyen részletek említését kötelességének tartotta, de az egységes szerkezet ezt követelte volna a többinél is.

S most lássuk az egyes kérdéseket. Az I. részben a Szerző a Nagymorva Birodalom határaival kapcsolatban azt tartja valószínűnek, hogy az „a mai Alsó-Ausztria Dunától északra fekvő részeire, valamint az Ausztria és a Garam közötti területekre szorítkozott". (18. o.) A dákoromán elmélettel kapcsolatban is kifejti kételyeit, s ugyanígy, bár sokkal egyértelműbben foglal állást a sumér–magyar rokonság elméletével szemben: „Az elmélet képviselői által kiragadott és kimutatott szóhasonlóságok, egybeesések, a hangok nem túl magas számából következően hasonló mennyiségben más, egymástól igencsak különböző, két idegen nyelv közt is kimutathatók". (19. o.) A magyarság nyelvi eredetét – a közkeletű álláspontnak megfelelően – a finnugor nyelvrokonság elmélete alapján tárgyalja. (20. o.) Az őshaza-elméletek közül legvalószínűbbnek a nyelvészeti bizonyítékokon alapuló, a területet közös fanevek alapján azonosító koncepciót fogadja el. (21. o.) A török etnikai kapcsolatokkal szemben szintén kifejti kételyeit. (22–23. o.). Az egyes törzsek Kárpát-medencei szállásterületeivel kapcsolatban úgy véli, a törzsnevek alapján történő azonosítás „törékeny" módszer. (32. o.) A Kárpát-medencei szláv lakosságról úgy tartja, hogy az lélekszámában nem lehetett túl jelentős, mert „ez esetben a szlávok magukba olvasztották volna a honfoglalókat" A honfoglaláskori magyar lakosság lélekszámát kb. 600 000 főre teszi. (35. o.) A kalandozások motivációjával kapcsolatban korrektül ismerteti a legfontosabb nézeteket, de elsődleges oknak a zsákmányszerzés vágyát tartja (37–39. o.). Bertényi szerint Géza és István államszervezői tevékenységének indoka elsődlegesen nem „a pásztortársadalom válsága" volt, hanem a törzsi társadalomban már jelenlévő feudális struktúrákat juttatták érvényre. (43–44. o.)

Az Árpád-kori fejezeteknél igen érdekes az Aba Sámuelről szóló alfejezet. Bertényi itt – elfogadva Gerics József kutatási eredményeit – kifejti, hogy Aba keresztényi szellemű, a pápasággal szemben mindvégig korrekt magatartást tanúsító uralkodó volt, s kezdeti sikereit az is magyarázhatja, hogy személye biztosíték volt egy pogánylázadás elkerülésére is. (54–55. o.)

Az Árpád-kor történetét a Szerző meglehetősen bő eseménytörténetet adva tárgyalja. Ezek azonban sehol nem terjengősek, ahogy lényegretörőek a különböző jogtörténeti fejtegetések is. Igen fontos az Aranybulláról, mint egyfajta feudális alkotmányról szóló, s ezen belül az ellenállási jog „kiterjedéséről" és tényleges jelentőségéről olvasható alfejezet. (85. o.)

Bertényi II. Andrásról alkotott képe is meglehetősen kiegyensúlyozott. Ismerteti az uralkodó birtokadományozási politikáját, de nem kritizálja, sőt, egy óvatos megjegyzéséből úgy tűnik, hogy korszerűnek tekinti azt. (81–82. o.) Ugyanilyen óvatos IV. Béla megítélésében; bár szövegéből kitűnik, hogy a tatárjárás katasztrófájáért a király nem kifejezetten szerencsés belpolitikáját is okolja. (90. o.)

Az Anjouk koránál igen érdekes a Zách Felicián merényletének okairól szóló fejtegetés. Bertényi szerint valószínű, hogy nem „a letűnt oligarchákhoz húzó erők utolsó, kétségbeesett akciója" volt, hanem az Arany János által is megénekelt családi sérelem motiválhatta Zách akcióját. (111. o.) Nagy Lajos külpolitikájának tárgyalásánál úgy véli, hogy bár az uralkodó erőszakos térítési akciói kétségkívül elősegítették a törökök balkáni előretörését, az előnyomulást mégis elsősorban a töröktől segítséget kérő balkáni uralkodók számlájára lehet írni. (123. o.)

Kiegyensúlyozott és pozitív Zsigmond uralkodásának értékelése, s kimondottan üdítő a Budai Nagy Antal-féle erdélyi parasztfelkelés tárgyalása. A szövegben nyoma sincs az osztályharcos szemléletnek, annál alaposabb viszont a társadalomtörténeti háttér bemutatása.

Bertényi a Hunyadiak korát a történetírásban általánosan elfogadott megállapítások szerint ábrázolja. Ő is valószínűnek tartja Hunyadi román származását (143. o.) A nándorfehérvári győzelmet nem értékeli túl, s beszámol arról, hogy a győzelem után a kitört pestisjárvány és a keresztesek között terjedő huszita eszmék miatt a hadjárat folytatására nem volt reális esély. (154. o.) Mátyás uralkodását inkább csak leírja, mint értékeli, s az olvasó nem tudja meg, mi a Szerző véleménye Mátyás külpolitikájáról, a törökkel kapcsolatos magatartásáról, vagy gazdaságpolitikájának hosszútávú kihatásairól. A Mátyás történelmi megítélését bemutató alfejezetből ugyan megismerhetjük, milyen véleményeket tart tévesnek a Szerző de az 1990-ben „a történetírói visszapillantások többsége" által rajzolt „mértéktartó, reális kép" mibenlétéről mit sem tudunk meg. (168. o.) Pedig fontos kérdések ezek: Elhanyagolta-e Mátyás a török elleni védelem ügyét, vagy birodalom-

építő tevékenysége a török veszélyt ellensúlyozta? Felélte-e az ország erőforrásait, vagy csupán utódai gyengesége juttatta Magyarországot a politikai és gazdasági összeomlás szélére?

Kiegyensúlyozottan és tényleges történelmi súlyának megfelelően tárgyalja a Szerző az 1514. évi parasztfelkelés történetét. Fontos az a megállapítása, hogy „a keresztesek felkelése nem a nyomor, nem az éhínség háborúja volt, hanem a javuló életkörülmények és társadalmi státus kilátásainak megrekedése fordította földesuraik ellen a keresztes felkelőket". A parasztháború eseménytörténeténél fontosnak tartja az olyan hamis legendák eloszlatását, mint Dózsa sosem volt ceglédi beszéde, vagy a tüzes trónra ültetés. A megtorlással kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a parasztság röghöz kötését elrendelő törvények rövid ideig voltak hatályban, s hogy ezek a részek csak utólag kerültek be Werbőczy Hármaskönyvébe. (175–177. o.)

A parasztháború katonai következményeivel nem igazán foglalkozik, bár megjegyzi, hogy 1514-ben „a török–perzsa háború jó alkalmat nyújtott volna arra, hogy döntő vereséget mérjenek az oszmán birodalomra", ám a parasztfelkelés miatt ezt nem sikerült kihasználni (178. o.) Ezt a megállapítást túlzónak véljük; hiszen Dózsa keresztesei tényleges katonai erőt nem képviseltek, s erősen kérdéses, hogy az alaposan lecsökkent magyar végvári katonasággal és a főúri bandériumokkal egyesülve is, túljutottak volna-e egyáltalán az első török védelmi vonalon? Ezt a számszerűen jelentős erőt élelmezni is kellett volna, s Magyarország gazdasági potenciálja ekkor már nem volt elégséges egy Hunyadi-féle „hosszú hadjárat" fedezésére.

Nándorfehérvár 1521-es elestének jelentőségét kellően kiemeli Bertényi: „Magyarország sorsa ezáltal hadászatilag szinte reménytelenné vált, hiszen a hosszú közös határon (a magányos Jajca és Szörény kivételével) egyetlen vár sem oltalmazta, a Duna és Száva találkozásánál pedig szárazon és vízen egyaránt megnyílt az út a török előtt az ország szíve felé". (179. o.) A mohácsi vész tárgyalásánál cáfolja a Szapolyai tudatos késlekedésére vonatkozó vádakat, mondván, hogy „ellentmondásos utasításokat kapott a királytól, s még ha erőltetett menetben követi is a legutolsó parancsot, semmi esetre sem érhetett volna idejében Mohács alá". (181. o.) Az összegző alfejezetben foglalt tömör megállapítást viszont erősen vitathatónak érezzük: „A történészek általában egyetértenek abban, hogy hazánk romlását az országos méltóságok nemzetvesztő politikája idézte elő, azoké, akik csak saját céljaikat, gazdagodásukat tartották szem előtt, a védelmet viszont elhanyagolták, s állandó pártharcaikkal romlásba döntötték az országot". (182. o.) Hiszen a Bertényi által korábban elmondottakból kiderül, hogy ennél sokkal nagyobb szerepet játszott a török keleti pozíciójának megszilárdulása és az európai szövetségi rendszerek Magyarország számára kedvezőtlen átrendeződése, illetve a francia–Habsburg-konfliktus kiéleződése. Magyarország a két legfontosabb európai hatalom számára mellékhadszíntérré vált ebben az időszakban, s az is maradt a XVII. század végéig. Ezen pedig az sem változtathatott volna, ha a magyar fő- és köznemesség megannyi arkangyalból áll – ahogy nem azokból állt.

Bertényi röviden kitér a Perjés Géza által képviselt „szulejmáni ajánlat" – koncepcióra is, s az általánosan elfogadott álláspontho hasonlóan úgy véli, ilyen ajánlat nem létezett. Emellett „a Bécs felé vonuló oszmán sereg átengedése nem menthette volna meg az ország függetlenségét", s „a török által követelt adót sem lett volna miből fizetni"" (183–184. o.)

„A korai újkor" című rész első fejezete Magyarország három részre szakadásának történetét beszéli el, 1526–1568 között. Tárgyilagos stílusú előadását csak néhol törik meg olyan „nemeskürtyánus" túlzások, mint pld. az, hogy Báthori István Mohács alól menekülve „kifosztotta a szintén menekülő pécsi káptalant" (188. o.) A két király közötti belharcok ismertetésénél nem feledkezik meg a török előnyomulás újabb állomásainak regisztrálásáról sem. Kitér az olyan hamis mítoszok cáfolására, mint Cserni Jován „cár" antifeudális parasztvezérként történő beállítása.(189. o.) Kőszeg 1532-es ostrománál úgy véli, a szultán azért nem sietett a vár bevételével, „mert hírét vette, hogy ezúttal hatalmas német birodalmi haderőt vontak össze Bécs védelmére", s azt akarta előcsalogatni Bécs sáncai közül. (191. o.) A várháborúkkal kapcsolatban gyakran említi a birodalmi seregek tétovázó, várakozó magatartását, de nem indokolja azt. Pedig ma már be lehet vallani, hogy itt nem Magyarország tudatos „feláldozásáról" volt szó, hanem az élelmezés és hadseregellátás problémái okozták a tétlenséget, az európai hadügyi átalakulás nehézségeivel

összekapcsolódva. Taktikai szempontból ebben az időben mind a nyugat-európai, mind a török hadsereg defenzív jellegű volt, s eltelt még néhány évtized addig, amíg a tűzfegyverek megjelenése által megkövetelt harcászati változások támadásra is alkalmassá tették a nyugati hadseregeket. A következő három fejezet a három országrész politikai intézményeivel, társadalmával, gazdaságával foglalkozik. Az 5. fejezet a tizenötéves háború eseményeit foglalja össze. Az eseménytörténet után azonban hiányoljuk a háború sikertelenségének okairól szóló összefoglalást: a keresztény egységfrontot megtörő erőszakos bécsi intézkedéseket csak részben magyarázza a háború okozta pénzügyi válság; s talán nem ártott volna kapcsolatot találni a pápa által tíz év alatt küldött hárommillió forint és a protestánsellenes intézkedések között. (224. o.) A 6. fejezet a reformáció és ellenreformáció történetét foglalja össze, s az egyes alfejezetekben a Szerző részletesen ismerteti a különböző protestáns egyházak kialakulását, dogmatikai különbözőségeit. A 7. fejezet a „Rendi-vallási küzdelmek a 17. században" címet viseli, s a Bocskai-felkeléstől Thököly Imre fellépéséig terjedő időszak politikai történetét foglalja össze. Bocskai felkelésének kezdeténél óvatosan utal arra, hogy Bocskait nem a tényleges veszély, hanem egy álhír indította a fegyveres fellépésre (242. o.) Bethlen Gábor gazdaságpolitikájának jellemzésénél kissé túlzónak érezzük a „merkantilista" jelzőt; hiszen a nagy fejedelem jövedelmei nagyobbrészt nyersanyagok, nem iparcikkek kiviteléből származtak és ily módon gazdaságpolitikája a meglévő adottságok kihasználását jelentette csupán. (245. o.) Hiányoljuk viszont hogy a Szerző nem említi Bethlen uralkodásának egyik első aktusát, Lippa átadását a töröknek. Az újabb kutatásoknak megfelelően, Bertényi az eddig megszokottnál sokkal kedvezőbben értékeli I. Rákóczi György uralkodását is; nem lát törést Bethlen és Rákóczi gazdaságpolitikája között.

II. Rákóczi György tragikus végű lengyelországi akciójának ismertetésénél igen széles nemzetközi kitekintést kap az olvasó, egyetlen dolog azonban kimaradt: a török állam XVII. század közepi megerősödése. Enélkül pedig érthetetlen, hogy a Bethlen és I. Rákóczi György önálló akcióit tűrő Porta miért reagált olyan indulatosan II. Rákóczi György ténykedésére. Mentes a nemzeti elfogultságtól Zrínyi Miklós munkásságának, vagy a vasvári békének az értékelése, s az 1681-es soproni országgyűlés végzéseinél a Szerző fontosnak tartja kiemelni, hogy azok lényegében „visszaállították az 1608 utáni »alkotmányos« berendezkedést" (266. o.) Elismeri Thököly államszervezői képességeit, de úgy véli, Apafi Mihály nála reálisabban mérte fel a török–Habsburg erőviszonyokat. (266. o.) A felszabadító háborúknál viszont hiányoljuk azok értékelését. Hiszen e háborúk nem egyszerűen uralomváltást jelentettek, nem csupán a Habsburg-abszolutizmus kiépülésének kezdetét jelezték, hanem egyben Magyarország egész területének visszatérését az európai modellhez. Kiegyensúlyozott a Rákóczi-szabadságharc történetének ismertetése, s a Szerző igen pozitívan értékeli a szatmári békét is. Külön kiemeli Pálffy Jánosnak a Magyarország számára kedvező béke létrehozásában játszott szerepét. (286–287. o.)

A XVIII. századi fejezetek nagyobbrészt társadalom- és gazdaságtörténeti jellegűek. A Habsburg-gazdaságpolitikát úgy értékeli, hogy „az összbirodalmi méretekben gondolkodó udvari gazdaságpolitika a Monarchia mindkét felében azt a termelési ágat támogatta, amely számára a helyi viszonyok jobban kedveztek: az örökös tartományokban tehát az ipart, Magyarországon a mezőgazdaságot serkentették". (298. o.) A Mária Terézia által bevezetett urbáriumot úgy értékeli, hogy „bizonyos fokig sikerrel oldotta a jobbágy és földesura közötti feszültségeket". (301. o.) A magyarországi közigazgatás ismertetésénél hiányoljuk a nem magyar kormányszéknek számító, de az országban állomásozó katonaság irányításában kulcsszerepet játszó főhadparancsnokságok (Generalkommandók) említését. (306–307. o.)

A IV., „Újkor" című rész első fejezete Magyarország 1790–1815 közötti történetét tárgyalja, a második az 1815–1830 közötti időszakét, de itt kapunk átfogó képet Széchenyi István 1848-ig terjedő működéséről is. Az 1833-as münchengrätzi szerződésnél hiányoljuk az Ausztria és Oroszország közötti fegyveres segítségnyújtási szerződés említését. (334. o.) A reformkor kezdeteként megjelölt különböző évszámok közül Bertényi az 1830-as mellett érvel, mondván, hogy

1825-ben „az országgyűlés csupán a rendek jogainak körülbástyázását, politikai hadállásainak visszaszerzését vívta ki", s ezzel „lényegében konzervatív szerepre vállalkozott". Az 1830-as korszakhatárt pedig egyszerre indokolják a nemzetközi politika fejleményei és a Hitel megjelenése. (335–336. o.) Alapvetően kronologikus a reformkor történetének ismertetése, ám a Szerző mindenütt jól illeszti be az egyes társadalom- és gazdaságpolitikai koncepciók főbb jellemzőit a korszak eseménytörténetébe. Kitér Kossuth ipar- és kereskedelempolitikai nézeteinek megváltozására, a védegyleti mozgalmat alapvetően sikertelennek tartja. (350–351.o.) A Széchenyi–Kossuth-vitánál kiemeli, hogy a kortársak többsége Kossuth mellé állt, ugyanakkor úgy véli, „1848–49 eseményei végül Széchenyi aggodalmait igazolták". (352. o.) A jelenlegi Széchenyi-reneszánsz egyik kedvenc, de soha nem bizonyított megállapításával van dolgunk, amit a Szerző a vita főbb kérdéseit ismertetve sem támaszt alá semmivel. Nem elég csupán annyit mondani, hogy Széchenyi „a magyar társadalom átalakítását a Habsburg Birodalom keretei között, az uralkodóházzal való összeütközés nélkül képzelte el," s Kossuth – bár 1848-ig ő sem akart szakítani a Habsburg-házzal – a nemzeti önrendelkezés igényét is dédelgette". (353. o.) A Habsburg-politika ugyanis semmilyen együttműködésre nem volt hajlandó a magyar társadalom átalakításának munkájában, pontosabban csak olyanra, amely egyet jelentett Magyarország önrendelkezésének teljes feladásával és megszüntetésével – ami nem esett egybe Széchenyi szándékaival sem.

Külön fejezet foglalkozik a nyelvkérdéssel és a nemzetiségi mozgalmak történetével. Ezek összegzését azonban mind a horvát, mind a szerb mozgalmak esetében némileg kurtának ítéljük. Az 1848-as horvát támadás nem vezethető le egy az egyben a reformkori horvát–magyar konfliktusokból; a délvidéki szerb fölkelést pedig szintén túlzó egyszerűsítés „fegyveres testvérharcként" jellemezni. Ahogy az a megállapítás sem egészen igaz, hogy először 1848–49-ben került sor „a Kárpát medencében véres testvérharcra". (359–361. o.) Hiszen ilyen tendenciák – a Szerző által jelzett sajátos társadalmi-etnikai szerkezet miatt – már jelentkeztek 1784-ben Erdélyben és 1831-ben a Felvidéken is.

1848–49 történetét két fejezet tárgyalja: az első az 1848. március 15. és szeptember 11. közötti időszakot, a második a Jellačić támadásától a szabadságharc leveréséig terjedő eseménysort. A korábbi összefoglalóknál sokkal tárgyszerűbb szövegbe azonban így is becsúszott néhány tévedés, s megfigyelhető egyes korábbi nézetek továbbélése is. Így kissé túlzónak érezzük az 1848-as áprilisi törvényekben rendezetlenül hagyott kérdések sokaságának szemrehányó felemlítését; hiszen nem a feledékenység, hanem a tényleges lehetőségek szabtak határt ama kérdések rendezésének. (372. o.) A kormány birodalom- és külpolitikai nézeteinek ismertetésénél hiányoljuk a sajtótörvény azon paragrafusának említését, amely nem az uralkodó, hanem „az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolat tettleges felbontására" izgatókat rendeli büntetni; tehát elképzelhetőnek tartja, hogy a birodalom két felében egyazon uralkodóházból két uralkodó üljön a trónon. (XVIII/6.§). Ugyanígy nem említi a Szerző a német egységgel kapcsolatos magyar várakozást sem, anélkül pedig légüres térben mozog a birodalom központjának Magyarországra történő áthelyezését célzó elképzelés ismertetése (374. o.) Tökéletesen igaz a Szerző azon megállapítása, hogy a Batthyány-kormány 1848 tavaszán „abban a hitben volt, hogy a nemzetiségeket kielégíti a közös szabadság kivívása". Az ezt következő megjegyzést („Arra viszont nem gondoltak, hogy kollektív nemzeti jogokban kellene részesíteni őket") azért érezzük igazságtalannak, mert egy nem létező modell követését kéri számon a magyar politikusokon. Hiszen akkor egész Európában nem volt ilyen minta, sőt, a nyugat-európai államok éppen saját nemzeti kisebbségeik erőszakos beolvasztásában jártak elöl rossz példával. (375. o.) A 377. oldalon említett 10 000 nemzetőrről meg kellett volna mondani, hogy azok nem „szabályos" nemzetőrök voltak, hanem a nemzetőrségi törvény „leple" alatt szervezett reguláris katonák, honvédek. Tényszerűen téves az a megállapítás, hogy 1848 szeptemberében „Az önvédelemhez a Kossuth alföldi toborzóútja során fegyverre kelt nép adta a tömegerőt". (380. o.) Ama felkelők többsége egy fia horvátot nem látott 1848 őszén; a tömegerőt a Batthyány által korábban felállított honvédség és önkéntes mozgó nemzetőrség, illetve az akkor

szervezni kezdett újabb honvédzászlóaljak adták. (Általában megjegyzendő, hogy Batthyány hadszervezői tevékenységével nem érdemének megfelelően foglalkozik a Szerző). A negyvennyolcas történeti irodalom vándorló tévedései közé tartozik az a megállapítás hogy 1849 májusában Abrudbányánál „a szerződésszegést gyanító román bosszúnak esett áldozatul (...) a csapatával erre vonuló Vasváry [sic!] Pál is"; holott Vasvári 1849. július 6-án halt hősi halált Mariselnél. (390. o.) Szintén téves az a megállapítás, hogy „*július* közepén egyezség született a szerbekkel is a nyelvhasználat, az iskolák és egyházi szervezet ügyében" (uo.). A Szerző nyilván a magyar minisztertanács *június* 14-i határozatára és Szemere Bertalan annak alapján formulázott ajánlataira gondol; azok azonban nem vezettek tényleges megállapodáshoz. Hibás néhány név írása is (Schlick – Schlik, Windischgrätz – Windisch-Grätz, Gáspár Sándor – András, Csányi – Csány, Lüdersz – Lüders), Kazinczy Lajos pedig csupán ezredes volt, nem tábornok. (392. o.)

Tárgyilagosnak érezzük viszont az 1849-es részeket. Korrekt Görgei váci nyilatkozatának értelmezése és értékelése (384. o.), ugyanezt mondhatjuk el Dembinski fővezérségének (385–386. o.) vagy Buda visszavételének (387. o.) ismertetéséről. A trónfosztást és a Függetlenségi Nyilatkozatot „nem szerencsés" lépésként értékeli, bár hozzáteszi, hogy nem azok miatt következett be az orosz intervenció. (389. o.) Külön fejezet foglalkozik az úgynevezett Görgei-kérdéssel, s megállapítja, hogy a Görgeivel szemben felhozott vádak többsége tényszerűen sem állja meg a helyét. (392–393. o.)

Az V. részt már nem Bertényi Iván, hanem Gyapay Gábor neve fémjelzi. Az abszolutizmus korát tárgyaló összegzés elején rövid áttekintést olvashatunk a Habsburg-birodalom 1848–49-es megrázkódtatásairól. Külön fejezet foglalkozik a megtorlással, anélkül azonban, hogy annak számszerű adatairól bármit is olvashatnánk. Az aradi vértanúkat mint „volt császári tiszt honvédtábornokokat" említi a szerző, s a megállapítás igazsága érdekében kihagyta a felsorolásból Lázár Vilmos ezredes nevét (A másik tizenkét névből három írása hibás). A 3. fejezet az „Abszolutizmus és társadalom" címet viseli s itt kapunk összefoglalást az 1863-ig terjedő időszak esemény-, gazdaság- és társadalomtörténetéről, illetve egy külön fejezetben igen kiegyensúlyozott értékelést a Kossuth-emigráció működéséről.

„A dualizmus kora" című VI. rész a kiegyezéshez vezető útról, a kiegyezés politikai rendszeréről olvashatunk. „A dualizmus alternatívája" című fejezetben a Közép-Európa föderalista átalakítására vonatkozó tervekkel ismertet meg a Szerző. A Kossuth-féle Dunai Szövetség tervével kapcsolatban megemlíti, hogy létrejöttéhez szükség lett volna a Török és a Habsburg Birodalom aligha megszerezhető jóváhagyására, s megvalósulása ellen hatott „a térségben mindenütt kibontakozó nacionalizmus" is. (427. o.) Odébb megjegyzi, hogy Kossuth a Dunai Szövetség tervében „több közös ügyet ismert volna el, mint Deák" a kiegyezés alkalmával. (430. o.) Az 1868. évi nemzetiségi törvényt „a magyar liberalizmus egyik kiemelkedő alkotásának" tekinti. (429. o.)

Az ezt követő fejezetek a pártokkal és programjaikkal, a parlamenti harcok történetével foglalkoznak, bár a pártalakulások és -átalakulások története nem mindig követhető. Külön alfejezetet kapott (megérdemelten) Tisza Kálmán. Ezt követően öt társadalom- és gazdaságtörténeti fejezet olvasható. A „Gazdaság, demográfia, művelődés" című fejezetben azonban e két utóbbi meglehetősen rövidke terjedelmet kapott. Fontos viszont az a megállapítás, hogy a dualizmus korában „a belső felhalmozásból eredő beruházások tetemes részét, kb. egynegyedét fordították képzésre, tehát humán beruházásokra". (440. o.) Az utolsó fejezet a Monarchia 1867–1885 közötti külpolitikai helyzetével foglalkozik.

„A dualizmus válsága" című VIII. rész nagyobbrészt politikatörténeti összefoglalást ad az 1890–1918 közötti évek történetéről. Az előző részhez képest kisebb terjedelmet kapott a gazdaság- és társadalomtörténet, önálló fejezet foglalkozik viszont a művelődéstörténettel. Kissé túlzott terjedelműnek ítéljük a pártharcok történetének ismertetését, igen jól sikerült viszont a nemzetiségi kérdés történetét tárgyaló fejezet. Az olvasót legfeljebb az zavarja, hogy a nemzetiségi politikuso-

kat hol eredeti névalakjukkal, hol magyar keresztnévvel szerepelteti a Szerző. (Ez a kritika persze a kötet szerkesztőjének is szól, ha volt ilyen). Külön fejezetben olvashatunk az európai szövetségi rendszerek kialakulásáról, s egy – nem túlzottan hosszú – fejezet foglalja össze Magyarország világháborús történetét.

A forradalmak korával foglalkozó rész első fejezete az őszirózsás forradalom történetét tárgyalja. A Szerző már a világháborús fejezet végén megadja az alaphangot: „Jó szándékú emberek szükségszerűen irreális kísérlete következett." (504. o.) Jól ismerteti a forradalom nemzetközi körülményeit, Károlyi és kormánya egyre reménytelenebb kísérleteit a külső és belső problémák megoldására, de nem hallgatja el kritikus megjegyzéseit sem, pl. a hadsereg leszerelésének kérdésében, amelyet katasztrofálisnak minősít. (506. o.) Tárgyszerű a Tanácsköztársaság történetének ismertetése is. A Szerző elismerően szól a Vörös Hadsereg sikereiről, s visszafogott, bár kritikus hangvétellel tárgyalja a 133 nap belpolitikai történetét. Értékelését is megnyugtatónak érezzük, mivel jól bemutatja a Tanácsköztársaság vezetőinek elképzelései és tényleges lehetőségei közötti ellentmondásokat.

A IX. rész „A trianoni Magyarország" címmel az 1919–45 közötti évek történetét vázolja. Majdnem ugyanolyan nehéz feladata volt a Szerzőnek, mint az előző rész esetében. Az 1. fejezet az ellenforradalom uralomra jutásának eseménytörténetét foglalja össze. Némileg hiányoljuk azonban, hogy míg a vörösterror esetében viszonylag részletes számszerű adatokat közölt a Szerző, a fehérterror esetében ilyenekkel nem szolgál (514. és 520. o.) A 2. fejezet Trianonnal és következményeivel, a 3. a konszolidációval foglalkozik. A 4. fejezet a gazdaság és a társadalom állapotáról ad képet, az 5. a világgazdasági válság hatását mutatja be. Az „Útkeresés" című fejezet Gömbös Gyula miniszterelnökségét tárgyalja. A 7. fejezetben a kor művelődéstörténetét mutatja be, igen elismerő értékeléssel. A 8. fejezetben a Gömbös halálától a Szovjetunió elleni hadba lépésig terjedő időszak történetével ismerkedhet meg az olvasó. Részletesen foglalkozik a két zsidótörvénnyel, s a másodikkal kapcsolatban megállapítja, hogy igen súlyos hatással volt a magyar társadalomra gazdasági, kulturális és erkölcsi szempontból egyaránt, s nem váltotta be beterjesztőinek reményeit sem, ti. hogy ezáltal ki lehet fogni a szelet „a nyilas mozgalmak vitorláiból". (551. o.) A magyar hadba lépéssel kapcsolatban ismerteti annak indokait, s megállapítja, hogy az azt előidéző feltételezések „hamisaknak bizonyultak". Kitér arra is, hogy Hitler 1941-ben nem számolt Magyarország katonai szerepvállalásával. A kassai bombázással kapcsolatban (kik bombázták a várost?) nem foglal állást, de ismerteti a fennálló lehetőségeket. (555. o.) A 9. fejezet a hadba lépéstől a német megszállásig terjedő időszak, a 10. a német megszállás történetét ismerteti. A kiugrási kísérlettel kapcsolatban megállapítja, hogy az nem volt katonailag előkészítve (564. o.) A 11. fejezet az „Ellenállási kísérletek" címet viseli. A Szerző itt külön kitér arra, milyen visszatartó erőt jelentett a varsói felkeléssel kapcsolatos szovjet magatartás a hazai ellenállási mozgalom kiépítésében. (566. o.) Ebben a fejezetben olvashatjuk „A felszabadulás" címmel a magyarországi hadműveletek történetét. A záró értékelés itt is kiegyensúlyozott: „Magyarország felszabadult a német megszállás alól, de vesztes félként. Új ura a Vörös Hadsereg lett. (...) Az emberek a közvetlen életveszély alól szabadultak fel, viszont megkezdődött az új hatalom gazdasági és politikai inváziója." (569. o.)

Az utolsó fejezet elején a Szerző bevallja, „Magyarország történetét 1945 után nem lehet elfogulatlanul megírni", s ezért a történésznek „fokozott mértékben számolnia kell a tévedés veszélyével". (570. o.) E rokonszenves indítást nem cáfolják meg az ezután olvasható fejezetek. A Szerző jól súlyozott a tárgyalandó események között, s megállapításainak többségét valószínűleg nem kell korrigálnia később sem. Jók és adatgazdagok a nemzetközi politikai hátteret felvázoló részek, s mentesek minden fölösleges nemzeti indulattól a határon túli magyarság 1945 utáni történetével foglalkozó passzusok is. Egyetérthetünk a Szerző kronologizálásával is; így azzal, hogy az 1953-1956-os időszakot egyetlen fejezetben tárgyalja. Kissé halványabbra sikerült a Kádár-korszak ismertetése, bár az sokat mond e korról, hogy eseménytörténete lényegében a külpolitikára korláto-

zódik. Jónak érezzük „A kommunista hatalom összeomlása" című fejezetet, bár azt nem értjük, hogy a négy igenes népszavazásról miért csak a fejezetet követő kronológiában esik szó.

A kötetet többé-kevésbé pontos és lényegre törő kronológia, Magyarország uralkodóinak – ide értve az erdélyi fejedelmeket is –, miniszterelnökeinek és kormányzóinak listája, végül egy teljesnek tekinthető név- és kevésbé teljes tárgymutató egészíti ki.

Összegzésül elmondhatjuk, a két Szerző egészében véve korszerű, megbízható, s – ami szintén nem utolsó szempont – olvasható munkát alkotott. Olyat, amely ha nincs is hibák nélkül, mégis átfogó és elfogadható képet ad Magyarország múltjáról.

Külön dicséretet érdemel a kötet szép kiállítása. Az előszó és fülszöveg szépelgő kitételei azonban bízvást elhagyhatók lettek volna, s egy ilyen színvonalas könyv megérdemelt volna a belső borítókon találhatónál igényesebb térképeket is.

FELHÍVÁS

A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közli, hogy a

XXIV. NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNELMI KOLLOKVIUM

„A háború, mint kultúrák találkozása a XVI. századtól napjainkig"

témában

1998. augusztus 24 – 29. között Lisszabonban kerül megrendezésre.

Jelentkezési határidő 1998. március 31.

A jelentkezési lapok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületében (1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2 – 4.) a Hadtudományi Könyvtárban dr. Veszprémy László ügyvezető titkár úrnál vehetők át.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

EGY PÁPAI TÜZÉR NAPLÓJÁBÓL

A most következő naplórészlet az 1917-es háborús esztendő második felének eseményeit tartalmazza. A pápai tüzér júliustól az év végéig ütegével Románia keleti részében, Focsani térségében volt az orosz fronton ahol mindkét részről vegyes csapatok álltak: az oroszok oldalán például a Román Királyság leverése után megmaradt román csapatok és néhány francia tüzéregység.

Júliusban és augusztusban különösen véres harcok folytak. Oroszországban a februári forradalom után hatalomra jutott kormány katonai sikerekkel akarta megerősíteni uralmát, ezért az egész fronton támadásra indította csapatait. Áttörési kísérletei azonban kemény harcok után kudarcot vallottak, miután német és magyar tartalékok vonultak fel, a tüzérséget megerősítették, s egyre több repülő vett részt az elhárító harcokban bombázással, géppuskázással. Az oroszok harci morálja sem volt megfelelő, gyalogságuk egyre gyakrabban tagadta meg a támadási parancsot. Így a küzdelem később tüzérségi párbajokra korlátozódott.

Ezen a fronton az egészségtelen éghajlat, a fertőzött víz miatt a gyakori védőoltások ellenére is sok volt a megbetegedés, terjedt a malária, gyorsan fogyott a harcképes katonák száma. Az emberek szervezetének ellenálló képességét az egyre romló élelmezés is kedvezőtlenül befolyásolta, de az is, hogy csökkent a harcedzett katonák száma az egységek állományában, egyre több volt a 18 éves újonc, akik könnyebben estek a betegségek áldozatául.

A központi hatalmak oldalán harcolók között jó volt az együttműködés. Különösen a bolgárokkal alakult ki bajtársi kapcsolat, sokáig az ő egységeiket támogatták a pápai tüzér ütegének ágyúi. A németek viszont néhány esetben, erőszakosan, előnyöket követeltek maguknak.

Az ágyúállások, fedezékek építése állandó munkát jelentett a fronton. Az ősz beálltával, miután a harcok is csillapultak, megfeszített munka folyt a gránátbiztos, fűthető téli szállások építéséért, melyek födémjét betonnal erősítették meg.

A tél közeledtével a harcok megszűntek. Az Oroszországban hatalomra jutott bolsevikok előbb rövidebb, majd hosszabb fegyverszünetet kötöttek.

Békés élet következett, a szemben álló felek katonái egymással barátkoztak a frontvonalak között. Megkezdődött a csapatok visszavonása is.

A pápai tüzér ütege egyelőre kitűnően épített, meleg fedezékben maradt. Ott érte őt és társait a negyedik háborús karácsony és Szilveszter napja is.

JÚLIUS HÓ

1-én. Reggel 5 órakor érkeztünk haza a munkából kifáradva, jól meg is áztunk. A sok éjjeli munka teljesen kifárasztja a legénységet, és jóformán nappal sem nyugodhatik.

2-án. Éjjel ugyancsak folytatjuk a munkát reggelig és még mindég nincs befejezve. Azonban ma ismét parancsot kapott ütegünk állásba vonulásra. Éjjel 1/2 12 órakor indult ütegünk tehát, hogy állását elfoglalja. Azonban nem az általunk elkészített állást foglaltuk el, hanem egy féligmeddig elkészített német állásba mentünk. Tehát a sok fáradságos munka, mint ezideig végeztünk, újból kárba veszett, s folytathatjuk a munkát itt tovább.

3-án. Ma ütegünk pár lövéssel belőtte magát, és az est beálltával kivonult az állásból. Úgy látszik egyelőre mégis tartalékba maradunk. Ma csendes nap volt, csupán délután az ellenség lőtte Latinul falut. Ma a repülő tevékenység is csekély volt, ellenséges gép nem is szállt fel. A német repülők az utóbbi napokban igen eredményesen bántak velük.

4-én. Ma a legénység pihen, semmi foglalkozás nincs. Este a másik ütegünk ment belőni magát.

5-én. A front elég csendes pár nap óta. Semmi különös esemény nincs.

6-án. Ma is pihenőnapunk van. Én nem a legjobban érzem magam, a gyomrom akarja felmondani a szolgálatot, mit csak a víznek tulajdonítok és a hőségnek, mi rettenetes. Embereink is igen rossz állapotban vannak, a sok munka és ezen kedvezőtlen éghajlat már küldözi őket a kórházba... A bánásmód a tisztek részéről pedig igen mostoha, természetes őket is befolyásolja a cseh divíziókommandant (Strass) szigora.

7-én. Ma ismét oltás volt nálunk, mely után kétnapos pihenő van adva, de nemigen van reá lehetőség, hogy meg lehessen tartani.

8-án. Vasárnap reggel 7–9-ig ágyú-gyakorlatozás, dacára az adott szolgálat-mentességnek az oltás után. Délután pedig lóúsztatás van a Buzeu-ban. A legénység most már rohamosan megy a kórházba, igyekeznek megszabadulni ezen ütegből.

9-én. Délelőtt foglalkozás az ágyuk mellett, most már minden napi foglalkozás meg van állapítva, jobban mint a laktanyában. Délután telefon-gyakorlás. Ma éjjel a hajtó legénység ment munkába, az ágyúszemélyzet pedig a lovak mellett maradt. A fronton pedig csend van, az ellenség nyugodtan viselkedik.

10-én. Délelőtt nincs semmi foglalkozás. Az aratás már itt megkezdődött. Az ütegből is összeállították az arató legénységet. Az itteni járványos betegségen, melyen minden embernek keresztül kell mennie, szerencsésen átvergődtem.

11-én. Kisebb ágyúharcok vannak ma, a frontra újabb német csapatok jönnek.

12-én. Hajnalban ágyúállást megyünk javítani, illetve csak leplezni, nehogy az ellenség felfedezze. Délután pedig parancsot kaptunk arra, hogy az ütegünk állásba megy.

13-án. Hajnalban ugyancsak az ágyúállást megyünk rendbehozni, mert este ütegünk elfoglalja, csakhogy nem abba, mit mi készítettünk, hanem sokkal rosszabba. Délelőtt élénkebb ágyútűz, főleg repülőgépekre.

14-én. Megkezdtük ezen állás kiépítését, mi oly munkát ad, hogy a legénység hamarosan meg fog lépni ez elől. Az ágyúállásokat ki kell bővíteni, legénységi és tiszti fedezéket kell ásni, munition raktárakat és futóárkokat építeni. Ez rettenetes munkát ad, miután a föld oly kemény, alig lehet haladni. Napközben kisebb tüzérségi tevékenység folytatódik.

15-én. Folyik a munka, kora reggeltől estig, a fiatal, 18 éves legénység, méghozzá a rossz menázs mellett, mi utóbbi időben van, nemsokáig bírja. Délután 5 órakor élénk tüzérségi párbaj keletkezik.

16-án. Már kora reggel élénk repülő-tevékenység a részünkről, melyre az ellenséges tüzérség bőven pazarolja a muníciót, de persze hiába. Repülőink pedig gépfegyverrel válaszolnak, az égboltozat schrapnel felhőcskékkel van borítva. Ezen mulatság egész délelőtt tart. Azonkívül 10 órakor a tüzérségi tevékenység feléled. Számítunk arra, hogy rövid időn belül itt változás lesz, miután igen erős román és orosz tartalékok vonulnak fel. Éjjel az ellenséges tüzérség pár ütege tüzel, mibe gyalogsági tűz is vegyül.

17-én. Kora reggel az ellenség már lő, mi kisebb mértékben egész nap tart. Mi pedig későnkorán dolgozunk, de ezen élelmezés mellett kitartani nem lehet, oly kriminális rossz.

18-án. Nagy repülő tevékenység folyik. kisebb lövöldözés egész nap tart, mi este élénkebb lesz. Mára a menázsunk valamit javult, ütegparancsnokunk (Kenversz fhdgy.) sokat fárad érdekünkben.

19-én. Ma csendesebb nap van, némi ágyútűz hallható. A repülők folyton munkában vannak.

20-án. A mai nap sem különbözik a tegnapitól, ugyanolyan a program. Délután az ellenséges tüzérség több ütege tüzelést folytat, többek között Dancsa községre is, hol protgestellungunk van. És itt elég pánikot idéz elő.

21-én. Mára a kora reggeli órákban megkezdődik a repülő tevékenység mindkét részről. Az ellenséges gépet egy bolgár üteg többször visszatérésre kényszeríti. Itt már a bolgár bajtársakkal is megismerkedünk, kik közé be vagyunk osztva. Tegnap este tőlünk balra a németeket egy kis darabon az ellenség kivetette az állásából. Délután csend honol, azonban az ellenséges kötött léggömbök egész tömege emelkedett a levegőbe, miből ami állásainkat az ellenség nagyon könnyen belátható. Az éj folyamán a németek az elvesztett állásukért ellentámadást kezdettek, mi erős harcra vezetett. A kimenetel még ismeretlen. Bizonyosra vehető, hogy hamarosan változás áll itt be.

22-én. Az előttünk fekvő frontrészlet ma erős tüzérségi tűz alatt áll az ellenség részéről. Hosszabb idő után az ellenséges gránátok erősen veszélyeztetettek, a reserve munitions depó építésénél, és délután ugyancsak csapkodtak le körülöttem. 6 óra felé előttünk megszűnt a harc, azonban tőlünk balra feléledt. A 4-dik ütegünk állását, mit már úgy is tapogatott az ellenség, (a jéger háznál) belőtte. Este 10 órakor az ellenség újból erős tüzet kezdett állásainkra. Tehát nem csalódtunk, bekövetkezett az ellenség támadása, illetve a tüzérségi előkészítés erre.

23-án. Az ellenség folytatja tovább a harcot, és erős tüzet bocsájt a gyalogsági állásainkra, mit csak késő délután szüntet be. Ugyancsak lőtte délelőtt és délután a 4-dik ütegünket, mit teljesen be is lőtt. Délután ütegünk is lőtt, elég eredményesen, noha mi sem sokat okoskodhatunk itt, igen kényes helyzetben vagyunk, könnyen úgy járhatunk, mint a 4-dik ütegünk. Az éjjel előfordult, hogy az ellenséges gépek egészen leereszkedtek vonalaink fölött olyannyira, hogy majd kézzel lehetett érinteni. Így akarják megállapítani állásainkat.

24-én. Kora hajnalban már folyik az ágyúzás, az ellenséges gépek is feljöttek. Reggel 7 órakor az ellenség 2 napos tüzérségi előkészítés után pergőtüzet bocsájt állásainkra, úgy látszik az áttörést megkísérli, mit a bulgár és török csapatok előtt akar végrehajtani. A gépfegyverek szinte működésbe vannak.

A pergőtűz 30-40 percig tarthatott, s utána csak egyes lövéseket ad le az ellenséges tüzérség, mely dél felé elcsendesül. Úgy látszik egyelőre semmit sem ért el az ellenség. Délután újból erős tüzet bocsájt, különösen a bulgár vonalra, mi 1/2 4 óráig tartott, s utána megint elcsendesedett. Eközben messzehordó ágyúból ugyancsak tűz alá fogja a 4-dik ütegünket, sőt most már minket is erősen fenyeget a veszély.

Közölték velünk a galiciai csapataink győzelmét, mi elég jó hangulatra keltette az itteni harcosainkat. A délután folyamán még többször kiújult a tűz. Az ellenséges ballonok és gépmadarak tömege van a levegőben. Ma kevés híja, hogy ütegünknél szerencsétlenség nem történt, a földmunkánál egy mély árok bedőlt, és alátemetett egy embert, nagy nehezen sikerült kimenteni és komolyabb baj nem történt. Este váratlan parancs folytán ütegünk, a kombinált üteg feloszlott, és még ezen éjjel az én szakaszom elhagyta az állást, és Voinesti falu alá egy újabb állásba ment. Ezen állás egészen a front mögött van, késő éjjel érkeztünk ide, hol mindjárt az ellenség gránátjai fogadtak bennünket. Azonnal hozzá kellett fogni a munkához, hogy reggelre, mikor a szakasznak be kell lőnie magát, az ágyuk elhelyezve legyenek. Azon kívül azért is iparkodni kellett, mert nappal nem lehet dolgozni, miután az ellenség belátja ezen helyet. Tehát megint egy kellemes éjszakája volt azon pár embernek, kik még ezideig megmaradtak az ágyúk mellett.

25-én. Reggel és délelőtt majdnem teljes csend van, olykor hallható, illetve jön 1-1 ellenséges lövedék. Tehát az ellenség 2 napi, éjjel-nappali erős tüzérségi előkészítése és a másik 2 napi, sokszor megújuló pergőtüze eredmény nélkül maradt. Úgy látszik, evvel csak az esetleges csapatelvonulásainkat akarta meggátolni a más frontrészletre. Az is tudomásunkra jutott, hogy gyalogságát nem tudja harcba vinni, mert ellentállnak, így a tüzérségi tűztől várja, illetve várta a kimenetelt.

Ezen harcok alatt megtörtént, hogy a gyalogság, a (francia) tüzérséget kézi gránáttal támadta meg, miért nem szüntette be a tüzelést. Délben nehéz ágyúval több lövést adott le egyes célokra. Ballonjai elől, mik nagy számban vannak fent, erősen kell magunkat tartani. Az éj csendben telik.

27-én. Délelőtt csend van. Repülőink rövid ideig tartó szemlét tartanak ellenséges rész felett. Délután 5 órakor egy nehéz ellenséges üteg kezd lőni, utána csend áll be. A sok fáradságos munka után, mit a másik állásban végeztünk, nagyon jól esik azon pihenés, miben itt részünk van. Most az élelmezés is tűrhető, noha csak éjjel kapjuk, miután az ide való szállítás nappal veszélyes. Este tőlünk balra erősebb harci tevékenység.

28-án. A mai nap is elég csendesnek mondható. Napközben pár lövést bocsájt az ellenség, mit a mi tüzérségünk viszonoz. Éjjel erősebb bombatevékenység hallható.

29-én. Vasárnap reggel csend, később az ellenség Latinul falura egyes lövéseket ad. Délelőtt folyamán cugunk is lead pár lövést. Este 8 órakor tőlünk balra erős ágyúzás hallható, itt pedig egyes lövések zavarják a csendet. Szakaszunk ezen állásban egy régi haubitz szakasszal van együtt, mely német parancsnokság alatt áll. Az időjárás rendkívül meleg, így jó szolgálatot tesz a Buzeau folyó fürdésre, mely előttünk folyik el közvetlenül.

30-án. Az orosz tüzérség egyes ütege lövi Latinult, máskülönben csend van itt, mi éjjel is tart.

AUGUSZTUS HÓ

1-én. Ma délelőtt is teljes csend, délben tüzérségünk, úgyszintén az orosz is, pár lövést vált. Délután szakaszunk lő, utána csend, csak távolról hallható ágyúzás.

2-án. Úgyszólván teljes csend van, néha egy lövés hallható. Reserva csapataink ismét mind elhúzódtak Focsani alá, úgy látszik ott készül valami. Itt mi is várjuk az előremenetelt, miután az orosz frontot csapataink erősen nyomják a határunkon. Ha továbbra is így sikerül, hamarosan nagy változás állhat be.

3-án. Délelőtt szinte csend, délután tüzérségünk kisebb mértékben dolgozik. Este és éjjel a bombavető ütegek működnek.

4-én. Reggel kisebb mértékben hallhatók lövések, délután zugunk lő. Észrevehető, hogy az ellenséges tüzérség legnagyobb része innét elhúzódott. Éjjeli harc van a török és bulgár csapatok előtt, ahol az ellenség legjobban kísérletezik. Engem ma megint „nagy kitüntetés" ért, megkaptam a második bronzot, a háború negyedik évében!

Élelmezésünk megint kezd rosszabbra fordulni, mindennap kukoricakásával traktálnak...

5-én. Vasárnap kedvéért nap közben nem sok a tevékenység. Hajnalban volt kisebb tűz a bulgár részen, hol 3 század bulgár gyalogság előre ment. Éjjel ugyancsak erősebb harc keletkezik a bulgárok előtt.

6-án. Reggel még hallható lövöldözés, utána csend áll be. Hírlik, hogy a Focsani körül csapataink áttörték volna a frontot. Ma megint kellemes meglepetés érte zugunkat, parancsot kapott ezen állás elhagyására és egy másik állásba menésbe. Ez még az éj folyamán meg is történt, Ó-Latinul összelőtt házai közé. Ezen állás erősen ki van építve, de az ellenség által alaposan be is van lőve, miért is az előbbi üteg el is hagyta. Az állás környéke valóságos gránáttölcsér, itt még kemény és szomorú napjaink lehetnek. Az előbbi állásunkat pedig, mit már jól kiépítettünk, a németek foglalták el, miután előző állásukban belőtték őket. Ezek a németek már nagyon kellemetlenkednek nekünk, minden jobb helyről kiszorítanak bennünket, ez már tűrhetetlen.

7-én. Reggelre kriminális rosszul leszek a gyomrommal, mint a rosszul megfőzött étel idézett elő. Szerencsére sikerült hamar rendbeszedni magam pár chinin beszedésével.

Itt az új állásban ismét kezdhetjük a munkát, mert sok javítani való van, noha erősen ki van építve. Ezen állás a falu szélső házai közt, közvetlen a Buzeau folyó partján van, most már teljesen a bulgárok között vagyunk. Délután szakaszunk belövést folytat. A fronton egyébként nem fordul elő semmi különös.

8-án. Délelőtt elég csend van, délután az ellenség kezd a körzetbe lőni, de lövedékei a homokban mind megfúlnak. Szakaszunk ugyancsak lőni kezd, és az itt lévő bulgár ütegek is kezdik a munkát. Az éj csendben telik el.

9-én. Reggel az ellenséges tüzérség egyes ütegei lövik gyalogsági állásainkat. A mi tüzérségünk hallgat. Délután egy üteg erősen lövi állásunkat, mely elől ugyancsak kellett deckolni. Mára ütegeink visszaadták a kölcsönt néki. Este csend áll be.

Ma kaptam hazulról azon mélyen elszomorító hírt, hogy szegény Feri meghalt. Egy ilyesmi hiányzik még, nem elég amúgy is a baj. Éjjel kisebb harcok vannak.

10-én. Reggel hallhatók fegyver- és ágyúlövések, repülőnk fent jár, minek kedvez a jó idő. Délben tüzérségünk legnagyobb része 10 percig tartó gyorstüzet adott le az ellenséges állásokra, mely után csend állott be.

Délután 1/2 3 órakor egy ellenséges ágyú lövései csapkodnak le körülöttünk, tehát az ellenség már tudomásul vette az ittlétünket, és elég pontosan kezdi a csomagjait küldözgetni. Este szakaszunk több lövést ad, mely után az ellenséges tüzérség nehéz és könnyű lövedékeinek özönében van részünk. És ugyancsak kell bújdosnunk – ez fele sem tréfa. Szerencsénk, hogy van két gránát-

mentes fedezékünk, mi megvéd bennünket a veszélytől. Egy lövedék egyik ágyúállásunkba csap be, és azt teljesen szétdobja, az ágyúnak nem történt baja.

11-én. Hajnalban, 3 órakor váratlanul megesik azon sajnálatos eset, hogy az ellenség a Szeret és Buzaeu között a bulgárokat kiűzi első állásukból, délelőtt pedig a második állást is elfoglalja. Tüzérségünk noha erősen és hatásosan dolgozik, de a gyalogságunk kevés, az ellenség pedig fölényben van.

Kora reggeltől az ellenséges tüzérség tüze alatt áll állásunk, a lövedékek özöne csapkod le körülöttünk, teljesen be vagyunk lőve, valóságos pokol ezen hely. Csak egy cseppen múlt, hogy egy telitalálatot nem kaptam. Délután erős harc kezdődik, mi rettenetesen dühöng. Ütegünk másik két szakaszát pedig szétlőtte az ellenség, több súlyos sebesült és halott van, tisztjeink pedig nem tudni hol vannak, mi van velük. Itt most énnekem kellett átvenni az üteg-kommandót, miután az egy parancsnokot, ki itt volt, az üteg másik részéhez vezényelték. Késő estig többször fellángolt a heves harc, mi kisebb mértékben egész éjjel tartott. Éjjelre a sebesültjeinkből 2 halott is lett. Csak később tudtuk meg, hogy mily veszélyben voltunk, ha az ellenségnek sikerül a Buzeau-n átjönni, mi már majd meg is történt, el lettünk volna veszve teljesen. Egy altiszt, ki a megfigyelőn volt az ütegtől, szinte áldozata lett az ellenséges golyónak.

12-én. Hajnalban tüzérségünk erős tüzet nyit meg az újból előretörő ellenségre és meggátolja az előrejövésben, reggel pedig 1/2 óráig tartó dobtüzet nyitunk meg. Az elmúlt éj folyamán a másik 2 szakaszunk is bejött ide, a kivert állásból, így most az egész üteg együtt van. Pedig itt még sokkal veszélyesebb. Az ellenség nap közben többször próbálja hátrább nyomni csapatainkat, de eredménytelenül. Tartalékaink már megérkeztek, így számíthatunk reá, hogy feltartóztatjuk a nyomást. Repülőink ugyancsak hősies munkát végeztek, félretéve minden veszélyt. Nem törődve az ellenség fegyver- és gépfegyvertüzével, egészen leszállva az ellenséges állások fölé bombákat dobnak és gépfegyvertűzzel árasztják el az ellenséget. Éjjel 3/4 2 órakor a bulgár gyalogság vörös rakétajelzéssel tüzérségi tüzet kérve támadásba megy át, és sikerül némileg az ellenséget a megszállott állásokból visszaszorítani. Ezen harc hajnali 1/4 4 óráig tartott, mely után gyenge tüzérségi tűz folyt.

13-án. Reggel és egész nap élénkebb tüzérségi tűz, melyből ütegünk környéke ugyancsak kiveszi a részét. Éjjel nem ismétlődik meg a támadás egyik részről sem.

14-én. Ugyancsak nem történik semmi változás, úgy látszik az ellenség megelégelte a kevés sikert. Nap közben többször felélénkül a tüzérségi tűz, mi az est beálltával elcsendesedik. Éjjel 1/2 11 órakor azonban az ellenség újból támadást kezd, erővel át akarja törni vonalunkat, erős gyalogsági harc kezdődik, mit tüzérségünk is átvesz. Háromnegyed óráig tartó heves küzdelem után elcsendesült a harc, és ahelyett, hogy az orosz gyalogságnak sikerült volna előbbre jönni, a bulgárok nyomták őket vissza. Egész éjjel fegyverropogás hallható kisebb mértékben.

15-én. Hajnalban hallható gyengébb ágyúzás, mi később elcsendesül. Délelőtt Focsani felől heves harc hallható, és ez tart egész nap.

Napközben az ellenség lövi a buzeau-i hidat, mi mögöttünk van. Este is tart az ágyúzás kisebb mértékben. Éjjelre az ellenség támadását várva ébren maradtunk, de nem következett be.

16-án. Reggel csend van, csak 10 óra után kezdődik kisebb ágyúzás. Ellenben Focsani irányából ma is hallható harc. A mai nappal ide körénk nem lő az ellenség, mi igen csodálatos. Este 8 óra felé kisebb vihar tör ki esővel, mi itt igen nagy ritkaság. Ugyanekkor a török részen, és tőlünk közvetlen balra erős harc fejlődik ki, mi tart egy óra hosszáig. Az ellenség itt folyton kísérletezik, de terve, hogy áttörjön, nem sikerül.

17-én. Délelőtt gyengébb ágyútűz mindkét részen, mi egész nap tart. Különösebb esemény nem fordul elő. Este tőlünk balra hallható erősebb ágyúzás. Az éj minden különös nélkül telik el.

18-án. Reggel csendes a vonal, esős, hűvösebb időre változott. Délelőtt gyenge tüzérségi tevékenység, mi dél felé a saját ütegünk és egy orosz üteg párbajává fokozódott. Ugyanis parancsunk van arra, ha az ellen egyet lő, (különösen Vionestira) nekünk négy lövéssel kell viszonozni. Ez pedig kihívása az ellenséges tüzérségnek az amúgy is belőtt állásunkra. És ugyancsak erős tűzzel árasztott el bennünket, oly pontosan, hogy már pontosabban nem is lehet egy célt belőni. Énnekem ezen nap, a harmadik augusztus 18-dika emlékezetes, és szerencsés napom is marad. Egy futóárokban, hol harmadmagammal álltam, mellettünk 1 méterre csapódott be a gránát, és micsoda gondviselés, mind a hárman épen maradtunk, noha a robbanó szörny elég rombolást végzett. Épp egy tizedes sérült meg könnyen az arcán. Igaz, engem a légnyomás egy percig mozdulatlanná tett, azonban hamarosan magamhoz jöttem, és a földből, mi erősen betakart, kibontakoztam. Délután is folytattuk a párbajozást. Máskülönben itt a fronton ma nem fordult elő semmi különös változás.

19-én. Délelőtt meglehetős csend van, ütegünk azonban tüzel, mit az ellenség gyengébben viszonoz. Az ellenség újabb beásásokat folytat, mit mi rendszerint megzavarunk. Éjjel Focsani felől heves harc hallatszik, mi hosszabb ideig tart. Itt előttünk most csendesnek mondható a helyzet, úgy látszik az ellenség megelégelte a múlt sikereit. Azonban azt hiszem, a mi részünkről sem megy úgy a dolog, mint reméltük, mert már itt is meg kellett volna inogni a frontnak.

20-án Reggel és délelőtt csend van, úgy 11 órakor kezdi az ellenséges tüzérség lőni könnyű- és nehézágyúval környékünket. Délben pedig körülbelül 20 gránáttal ütegünk területét tiszteli meg, mely elől ma is, mint rendesen, bújni kell. Ezt megint ütegünk 7 lövése idézte elő, ő pedig ilyenkor a tízszeresét küldi. Ezután csend állott be.

Ma megint a Jóska elszomorító lapját kapom Brassóból (kórház), melyen értesít, hogy 13-án gránát légnyomást kapott. Tehát újabb szerencsétlenség, úgy érzem, hogy simán ezen játékból (testvérek) nem kerülünk ki.

21-én. Napközben a rendes tüzérségi tűzön kívül nem fordul elő semmi különös, és az éjet sem zavarja semmi.

22-én. Reggel és délelőtt csend van, úgy a mi, mint az ellenséges tüzérség pár lövést vált. Azonban Focsani felől ma megint heves harc hallatszik. Éjjel nyugodt.

23-án. Délelőtt teljes csend van, még csak egy fegyverlövés sem hallatszik. Délután azonban az ellenség megbolondult, lövöldözött össze-vissza, így a mi ütegünk is actióba lépett.

24-én. A nap is az egyformaságban telik el, semmi különös változás nem történik. A rettenetes hőség tart, majd megbolondulunk.

25-én. Ma fordult elő először, hogy mióta itt vagyunk, az ellenség nem lőtt ide. Jóformán csendben tellett el az egész nap, éjjel sincs változás. Mostanában az élelmezésünk is kielégítő. Azon kívül a dinnyében fürödhetünk, minek itt hazája van.

26-án. Vasárnap kora reggel az ellenség megkezdi Vonesti lövését, (mit naponta előszeretettel folytat) ütegünk viszonozza a tüzet, utána csend áll be. Délután csendben telik el.

27-én. Délelőtt folyamán úgy a mi, mint az ellenség tüzérsége tüzelést folytat, ütegünk szinte belövéseket csinál. Az ellenség két ágyúnkat teljesen belőtt, szerencsére az emberekben kárt nem tett. A munitió, mint teljesen szétszórt, szinte nem robbant fel.

28-án. A délelőtt nyugodt, délután azonban az ellenség ismét erősen veszélyezteti ütegünket. A fronton máskülönben változás nem történik. Napközben a repülőink járnak, az ellenségé azonban napok óta nem mutatkozik. Az éj is teljes csendes.

29-én. Focsani felől már délelőtt erős tüzérségi tűz hallható. Itt semmi változás, csend van. Éjjel élénkebb harci zaj volt.

30-án. A délelőtt csendesen telik el, délután azonban az orosz tüzérség (mert jobbára az van itt) megkezdte a munkáját a környékre, de ütegünkre is alaposan dolgozott, mert ez elkerülhetetlen néki. Az éj nyugodt. Hosszú idő után az éjjel egy kis eső volt, mi a nagy hőséget kissé lehűtötte.

31-én. Reggel és délelőtt csend van, délben pedig egy ellenséges üteg a hátunk mögött lévő bulgár üteget lövi. Az említett üteg oly közel áll mögöttünk, hogy az ellenség rövid lövéseit mind mi kapjuk meg. A délután csendesnek mondható. Este parancsot kaptunk egy éjjeli támadás előkészítéséhez, ugyanis egy német rohamozó (sturm) század vállalkozott arra, hogy az éj folyamán foglyokat hoz az ellenségtől. Ezen actióhoz ütegünk is segédkezik.

SZEPTEMBER HÓ

1-én. Hajnali 4.15 órakor a fenti terv végrehajtásához, az itt csoportosított tüzérségünk teljes erejű zárótüzet bocsájtott az ellenséges tartalék állásokra, hogy az ellenséget meggátolja abban, hogy tartalékát előre hozhassa és a mi csapataink terve sikerüljön. Ezen tüzérségi tűz 3/4 óráig tartott, mihez a gyalogsági fegyverek is erősen működtek, és sikerült németeink vállalkozása, kik foglyokkal és négy gépfegyverrel tértek vissza a meglepett ellenségtől. Ezen mulatság reggelre elcsendesült, és egész délelőtt néma csend van. Ezen veszélyes vállalkozás alatt attól féltünk legjobban, hogy az ellenség holnapra belő bennünket. De ez nem következett be, még csak egy lövést sem kaptunk, igaz, tüzérségünk ütegeit is tűz alatt tartotta. Délután folyamán az ellenséges tüzérség gyalogsági állásainkat lövi rövid ideig, utána csend áll be. Este 8–9 óra között az ellenséges tüzérség hatalmas actiót kezdett, lőtte gyalogsági állásainkat. Másképp azonban nem történt semmi különös, pedig azt hittük, hogy az éjjelit akarta az ellenség visszaadni. Az éj többi része nyugodtan telik el.

2-án. Úgy délelőtt, mint délután teljes csend van, este azonban az ellenséges tüzérség kezdett rövid ideig tartó actiót, miután csend állott be, és tartott egész éjjel.

3-án. Délelőtt az ellenséges üteg erősen lőtte állásunkat, mely alkalommal egyik ágyúnkat megint találat érte. Délután szinte kaptunk lövéseket. Más különös esemény nem fordul elő. Este a törökök előtt ugyanolyan változás volt, mint előttünk pár napja.

4-én. Reggel ellenséges gép jár felettünk, mit már régen nem láttunk, úgyszintén kötött léggömbje is feljött. A nap máskülönben elég nyugodtan telik el, teljes csend van.

5-én. Délelőtt változatlan csend, délután gyenge tüzérharc. Batterienk is kezd lőni, mire a minket sakkban tartó ellenséges üteg azonnal reánk fordítja tüzét. És egy gránátja, mi a futóárkunkba csapott le, két emberünket megsebesített. Este Focsani felől megint heves ágyúzás hallható, az éj azonban nyugodt.

6-án. Reggel úgy a mi, mint az ellenség repülői járnak, melyeket mindkét részről erősen lőnek. Más erősebb tevékenység azonban nem fordul elő. Éjjel rendkívüli gyors és nehéz munkát kellett végeznünk. Hogy az ellenséget megfékezzük, itt az állásunknál levő nagy akácfákat, és egy teljes

háztetőt előbbre varázsoltunk. Kérdés, lépre meg-e az ellenség?! Ha pár nap sikerül is megtéveszteni, utóbb mégis csak reá fog jönni.

7-én. Délelőtt ellenséges ütegek a környéket lövik kisebb mértékben. Úgy látszik az ellenség készül valamire, ballonja egész nap fent van és repülői is járnak naponként.

8-án. A rendes napi programon kívül nem fordul elő semmi különös, az ellenség lövöldöz ösz-sze-vissza, azonban minket 2 nap óta megkímél. Az éjek csendesek.

9-én. Délelőtt egy ellenséges üteg ugyancsak tűz alatt tartotta ezen környéket, úgyszintén ütegünk területét is. Tehát mégsem lehet megtéveszteni az ellenséget. Ütegünknél a betegség, (malária) annyira fellépett, hogy a legnagyobb emberhiány van, már az összes ágyúinkat nem is bírjuk kielégíteni.

10-én. Nem fordul elő semmi különös esemény, délelőtt teljes csend van, délután kisebb tüzérségi tevékenység. Az éj változatlan.

11-én. Egész napon át a legnagyobb csend uralkodik, az ellenség egy lövést sem tesz. Éjjel azonban hallható kisebb harci zaj.

12-én. Reggel az orosz tüzérség a bolgár gyalogságra ad pár lövést, utána csend áll be.

13-án. Egész csend, majd egy lövés sem hallható. Az éj is néma.

14-én. Kisebb mérvű tüzérségi harc, miből mi is kapunk. Mint látható, már nem fog bekövetkezni változás a fronton, legalább is itt nem. És így az építkezések megkezdődnek a télre. Nekünk is sok munkánk fog még lenni, mert nincsenek még legénységi lakások. A házak, mik még vannak a két Latinulban, egyre tűnnek el a föld színéről, parancs van a lebontásukra.

15-én. Délelőtt csend, az eső esik. Délben kezd az ellenség lőni a Buzeau-hídra, mely mögöttünk van pár száz méterre. Utána újból csend.

16-án. Ma vasárnap van, és nem zavarja semmi az ünneplésünket. Az egészség dolgában nem a legjobban állok, számítok reá, hogy én is követem a többit a kórházba.

17-én. Itt egyes lövéseken kívül nem fordul elő semmi különös. Ellenben Focsani felől egész nap heves harc hallható. Éjjel fegyverek kisebb mértékben dolgoznak. Az időjárás hűvösebbre fordult, éjjelenként már hűvös a levegő, és még nincs lakásunk sem, hogy ez ellen védekezhetnénk.

18-án. Reggel csend van, oldalról hallható egy-egy ágyúlövés. A helyzetnek olyan látszata van, hogy megint készül valami itt.

19-én. Semmi változás nincs, mint előttünk orosz gyalogság végez felvonulást délelőtt, mire ütegünk tüzel. De úgy látszik, ez csak megtévesztő felvonulás akar lenni. Az éj folyamára elővigyázatra vagyunk felhívva, de nem következik be semmi különös.

20-án. Délelőtt egy nehéz német üteg a Buzeau-hídtól és egy ellenséges nehéz üteg párbajt folytat és ezen harc még a délutánra is kihat. Az ellenség nem bírja a jól elhelyezett német üteget belőni. Délután a mi ütegünk és a bulgár üteg is tüzelést kezd, de erre megmozdul az ellenséges tüzérség is és e két üteg területét hatalmas tűz alá veszi, noha most egy kicsit tévedésbe van ejtve az ütegállásunkra nézve, úgy teljesen a bulgárokéra nézve is. Azonkívül az erősen épített bulgár állás teljesen ellentáll még közép-kaliberű

lövedéknek is. Este csend állott be, mit éjjel sem zavar semmi. A nappalok az eső után megint elég melegek, csak az éj hűvös, és sokat fázkódom én is.

21-én. Reggel ellenséges repülő jár, mit tüzérségünk erősen fogad. Máskülönben délelőtt teljes csend van, egy lövés sem hallható. Délután az ellenség tüzelést kezd egyes pontokra, mi rövid ideig tart, utána elcsendesül, és az éj is nyugodt.

22-én. A mai délelőtt is csendes, délután kölcsönös tüzérségi tevékenység. Este a törökök előtt élénk ágyútűz.

23-án. A vasárnapot elég nyugodtan tölthetjük, nem fordul elő semmi, mi zavarta volna.

24-én. Ma gyenge tüzérségi tűz van. A napok tellenek, de semmi változást nem hoznak.

25-én. Ma élénkebb lövöldözés folyik ellenséges részről, ütegünk is lead pár lövést, mit már régebben tettünk.

26-án. Semmi változás nem fordul elő a gyengébb ágyútűzön kívül, mit mindkét részről naponta hallani.

27-én. Reggel ellenséges repülő jár és délelőtt az ellenség lövöldöz mindenfelé. Délután az ellenség ismét erősebb tüzet bocsájt Voinestire. Ütegünk felelt reá, erre azonban 2 ellenséges üteg, (egy könnyű és egy középkaliberű) erős és pontos tűz alá fogta ütegünket, mi másfél óráig tartott. Ez alatt vagy 15 találat érte ütegünket, és szerencse az erős fedezéknek, ellent tudott állni. Egy lövedék megint az én ágyúm állását érte, és alapos rendet teremtett. Voinestit pedig még erősebben lőtte, nekünk pedig hallgatnunk kellett, mi a legrosszabb és borzasztó, az ellenség pedig örül neki.

28-án. Az idő borult, az ellenséges tüzérség kezd már reggel gyengébben lőni, közvetlen ütegünk mögé ad le 6 lövést. Utána csend áll be. Éjjel bombavető ütegek dolgoznak. Mostanában elég tétlenségben élünk, nincs semmi dolgunk. Tisztjeink is elég jók, nem igen zavarják a legénységet.

29-én. csendesebb nap, a szokásos gyenge tüzérségi tűzön kívül semmi nem fordul elő.

30-án. Ma is a szokásos tevékenységgel telik el a nap, és ezzel be is fejeztük a szeptember hónapot.

OKTÓBER HÓ

1-én. Vasárnap van, az egész nap egy lövés nélkül telik el, igazán ünnepelhetünk.

2-án. Kissé élénkebb a front, ütegünk megint kap pár találatot. Más esemény nem fordul elő.

3-án. Délelőtt ismét élénkebb tüzérségi tevékenység mindkét részről. Batterienk ugyancsak lő, mialatt egy ágyunk megint tönkrement, a lövedék a csőben felrobbant, és azt szétvágta. Nagy szerencsének mondható, hogy egy embernek sem történt baja. Az ellenség részéről éjjel is volt kisebb tevékenység.

4-én Hajnalban 1/2 4 órakor bulgár szakaszon tüzérségünk 1/2 óráig tartó élénk tüzelést kezdett. Később az ellenséges tüzérség vette át a szerepet, és folytatta reggelig. Máskülönben nem fordul elő semmi változás. Délelőtt folyamán gyengén lő az ellenség.

5-én. Reggel több ellenséges gép felszáll kémlelni. Napközben gyengébb tüzérségi tűzön kívül nem fordul elő semmi különös.

6-án. Kora reggel egy ellenséges üteg erősen lövi tartalék gyalogsági állásunkat és Kelet-Latinult, ezután csend áll be. Ütegünknél a nagy emberhiányra való tekintettel megkaptuk a régen várt tartalékot, 11 embert. De most már újabban kellene 22 legalább.

7-én. Nincs semmi élénkebb mozgalom ma. Hosszú idő után az éjjel nagyobb eső volt, mi már nagyon elkelt.

8-án. Reggel kisebb lövöldözés kezdődik mindkét részről, utána délelőtt csend volt. A délután is csendben telik el. Mióta a mi kötött léggömbünk állandóan fent van, az ellenség beszüntette a rendszeres lövöldözést.

9-én. Hajnalban Focsani és a tőlünk balra levő frontszakaszon erősebb tevékenység volt. A nap többi része nyugodtan telik el.

10-én. Teljes csend van mindkét részről. Ma kezdtük meg a legénységi fedezék építését télre. Ez egy nagyobb szabású építkezés lesz, minek oly erősnek kell lennie, hogy ezen veszélyes helyen, hol ki vagyunk téve az ellenség teljes céljának, megállja a helyét.

11-én. A mai nap egész nyugodtan telik el mindkét részről, úgyszintén az éj is nyugodtan telik.

12-én. A délelőttöt ma sem zavarja semmi. Délután egy bulgár és egy orosz üteg zavarja a csendet pár lövéssel, mely után nyugalom áll be. Már napok óta az ellenség jobbára hallgat.

13-án. Délelőtt és délután erős tűzharcot folytat egymással egy bulgár és két ellenséges üteg, mi délután már az ellenség részéről egész dobtűzzé fajult. Éjjel nem fordult elő különös.

14-én. Délelőtt kezd egy ellenséges üteg gyengébben lőni, mit délután is folytatott. Mi pedig erősen folytatjuk a földmunkát.

15-én. Reggel erős köd ereszkedett, (az első) mi késő délelőtt oszlott szét. Ma kevés tevékenység volt. Ma megint sebesülés történt nálunk, egy altiszt leejtett egy fel nem robbant gránát-schrapnel zünderét, mi felrobbant, és súlyosan megsebesítette.

16-án. Rövid ideig tartó fegyver- és gépfegyvertűz volt hallható előttünk. Délután Latinul nyugati részén elterülő legelőn a bulgárok egy marhacsordája legelt, mire az ellenség eszeveszett gyorstüzet zúdított gázgránáttal.

17-én. Az egész nap minden különös nélkül telik el, az éj is nyugodt.

18-án. Egész csend van a vonalon. A lakásainkat gyors erővel építjük, hogy minél előbb készen legyen, de még sok munkát fog adni.

19-én. Pár lövésen kívül, mit az ellenség közénk lődözött, nem történt semmi nevezetes.

20-án. Teljes csend van. Az idő rosszra fordult, már két nap óta az eső esik, mi most nagy hátrányunkra van az építkezésnél.

21-én. Vasárnap van, teljes nyugalom van a fronton.

22-én. Néha egy lövés hallható, máskülönben semmi újabb esemény.

23-án. Az idő egész hűvösre fordult, s szerencsénk, hogy már lakásunkkal annyira vagyunk, hogy éjjel bent hálhatunk. A mai nap is egész csendben telik, csak este volt hallható pár ágyúlövés.

24-én. Reggel megint eső esett, délelőtt azonban szebb idő lett. Azonban ma nincs semmi harci tevékenység.

25-én. Az egész vonal csendesnek volna mondható, ha a gyalogság a sok daru, és vadlibára nem lövöldözne, mi itt elszáll.

26-án. Ma is teljes csend van, nem változok a helyzet.

27-én. Focsani oldalról délelőtt hallható kisebb mérvű ágyúzás. Itt teljes csend van. Ma szebb, napos idő van, ezt a repülők felhasználják. Most az ellenség nem zavar bennünket, nyugodtan végezhetjük a munkánkat.

28-án. Az idő ma szebb ugyancsak, így délelőtt mindkét részről repülők jelennek meg, és gépfegyverharcba bocsájtkoznak, miben a mi kis fürge gépünk marad a győztes. Az ellenséges gépet lelőtte, minek sikló esése nagyszerű látványt nyújtott. De azoknak, kik bent ültek, borzalmas lehetetett. Mire ütegünktől 1 km Ost-Latinulnál leesett, már teljes lángban állott, s pár perc alatt csak a vasroncsok maradtak belőle. A pilóta sem volt megmenthető, a megfigyelő tiszt pedig már előbb kiugrott, s fel sem volt fedezhető. A mai nap is nyugodtnak mondható, épp egy ellenséges üteg tesz pár lövést közelünkbe. Az éj is csendes. A kihirdetett siker az újabb olasz offenzívánknál elég örömet váltott ki. Bűnhődik tehát megint az áruló.

29-én. Szép, napos idő ígérkezik, máskülönben elég nyugodt a mai nap és éj is.

30-án. Ma sincs semmi különös változás.

31-én. Teljes csend, úgy nappal, mint éjjel. Most az ellenség nagyon békében van, mit mi nem igen bánunk, nyugodtan munkálkodhatunk.

NOVEMBER HÓ

1-én. Reggel ködös, borult idő, hideg azonban nincs. Az egész nap csendben telik el, méltó a halottak napjához.

2-án. Délelőtt ma is csendes, délben egy ellenséges üteg tüzel kisebb mértékben, utána nyugalom áll be.

3-án. Ismét szomorú reggel következett ütegünkre. Reggel 6 órakor egy ellenséges középkaliberű üteg belövést kezdett reánk, s már első lövései egész pontosan jöttek állásunkhoz. Egy lövedék épp az egyik építésben levő fedezék beton tetejére csapott, mit áttörve, a bentlevő legénységből 1 halottat és három sebesültet követelt. Vagy 15 lövés után az előttünk álló bulgár üteget kezdette lőni, utána pedig más célokkal foglalkozott egész délelőtt. És ezt tűrnünk kellett, nem tudtuk viszonozni a tüzet, miután ezen új ütegnek az állását nem tudjuk.

4-én. Kora reggel munkához láttunk, hogy minél előbb biztosítsuk fedezésünket. Ma máskülönben teljes csend van, egy lövés sem hallható. Hűvös, ködös idő van, elég egyhangú vasárnap, csak Őfelsége névnapja hoz némi változást annyiban, hogy a menáge jobb és bor van hozzá.

5-én. Nagyjában csend van a vonalon, semmi újság.

6-án. A mai nap sem különbözik a tegnapitól, teljes csend.

7-én. Délelőtt csend van. Délben azonban egy ellenséges üteg kezd lőni gyengébben. A délutánt és éjet nem zavarja senki.

8-án. Reggel köd, mely egész délelőtt tartott. Délben kitisztul, szép, napos idő lesz, de harci tevékenység nincs.

9-én. Majd egész nap az eső esik, mitől már kezdünk irtózni. Mikor kellett volna a nyáron, nem volt. Ma is szünetel a harci tevékenység.

10-én. Délelőtt batterienk lő. Délben egy ellenséges üteg több lövést adott reánk, de rövidek voltak.

11-én. Vasárnap van, egész csendes nap. De azért nem ünnepelhetünk, miután sietnünk kell a munkával, ne hogy oly meglepetés érjen bennünket, mint a múltkor.

12-én. Kora reggel Gurguetti-be megyünk, kézigránát dobásra most először, de elég nevetséges volt. Ma szinte jó idő van. Olykor hallható egy-egy lövés.

13-án. Egész nap erős köd, mi kizár minden harci tevékenységet. Így bátran dolgozhatunk az építkezésen.

14-én. Délelőtt az eső esik, mitől csak a sár szaporodik. Délután azonban igen szép napos idő, és egy repülőgépünk felszáll, és nagyszerű bravúrral belelő ellenséges léggömbbe, mi égve esik le. Máskülönben elég csendes nap van.

15-én. Az idő kissé hűvös, a csendet azonban nem zavarja semmi.

16-án. Elég csendes nap a mai is, nem fordul elő semmi változás. Hűvös, szeles idő, de ez még tűrhető. Mára megfigyelőn teljesítek szolgálatot. Erősen várjuk az események fordulatát az újabb orosz forradalomtól, és az olasz offenzívánktól.

17-én. Szeles, hideg idő van, mi nem sok kedvet ad a künnlevésre. Máskülönben csend van.

18-án. Az idő ma is hűvös, de máskülönben teljes nyugalom.

19-én. Reggel fürödni megyünk, és egész délelőtt azzal foglalkozunk. Délben élénkebb lövöldözés folytatódik, 1 órakor pedig az itteni szakaszon levő összes tüzérségünk rövid ideig tartó gyorstüzet ad le. Ezután minden elcsendesedett.

20-án. A szép időt felhasználva egész nap repülők járnak. Délután ugyancsak három repülőnk fent van és egy ellenséges léggömböt megint lelőnek. Az utóbbi rövid idő alatt ez már a harmadik. A német repülők ebben igen ügyesek.

21-én. Reggel igen hűvös idő, egész délelőtt erős köd. Délután kissé enyhébb, tisztább idő, mit két repülőnk ismét felhasznál, az ellenséges állások fölé száll, honnét erős fegyver - és gépfegyvertűz fogadja őket, de azért nem vonulnak vissza. Másféle harci tevékenység azonban nincs. A csapatok azonban részünkről itt nagyon mozognak, félő, hogy megint készül valami részünkről, mi már az idő előrehaladottságánál fogva kellemetlen lenne. Az éjeket már egész jól töltjük, a meleg, jól elkészített fedezékben, minek kiépítésén sokat fáradunk.

22-én. Délelőtt csendes nap, csak az ellenséges és saját repülőink járnak. Délután tőlünk balra erősebb ágyúzás van, mi rövid idő múlva megszűnik. Az éj is csendes.

23-án. A szép időt az ellenséges repülők felhasználják, és hármasával járnak, tüzérségünk lövi őket.

24-én. A mai nap sem fordul elő különös esemény. A nappalok is hűvösek általában, az éjek pedig hidegek. Az élelmezésünk mostanában elég tűrhető, noha sok borsót megeszünk.

25-én. A vasárnap délelőtt csendes, délután azonban hosszabb idő után pár lövést küld közelünkbe az ellenség. Épp ezen lövések zavarják a vasárnapi csendet.

26-án. Délelőtt messzebbről hallható ágyúzás, itt azonban nyugalom van. Mostanában mindkét részről a repülők élénkebb tevékenységet fejtenek ki. Az éjeket nyugodtan tölthetjük, nincsenek éjjeli lövéseink és az ellenség is nyugodtan viselkedik. Azonkívül nem kell félni esetleges ellenséges gránátoktól a jó erős fedezékben. Ugyancsak jöhet a hideg is már, kályhánk és fánk van.

27-én. Délelőtt teljes csend van, az idő borult. Délutánra kitisztul és több ellenséges repülő felszáll, mire elhárító ütegeink működésbe lépnek. Az ellenség is ballonunkra aspirál, de nem sikerül neki. Ilyesmire ők ügyetlenek nagyon. A légi tevékenységen kívül más nem is zavarja a napot.

28-án. Itt minden változatlan ma is, csupán balra tőlünk messzebbről hallható ágyúzás a délután folyamán.

29-én. Csak légi tevékenység van, mire az elhárító ütegek működnek, pazarolják a munitiót.

30-án Szép, napos idő, néha hallatszik egy lövés távolabbról. Délután azonban batterienkat tisztelte meg az ellenség pár lövéssel, mi elég pontosan beérkezett egy munitions fedezék tetejére. Ennyi volt a mai napi tevékenység, és le is záródott ezen hónap.

DECEMBER HÓ

1-én. A hónap első napja igen szép, napos idő, mintha csak valami nyári nap volna. Ma egész nap hallható ágyúzás kisebb mértékben. Itt előttünk elég nyugodt ma is. Csak az orosz események izgatnak most bennünket, vajon hova fog fejlődni.

2-án. Ma teljes csendben a vasárnapot ünnepelhetjük.

3-án. Reggel borult idő, később havas eső kezd esni, tehát jelentkezik a tél itt is, noha nincs hideg. Egy lövés sem hallható, akár csak már béke lenne. De nehezen is várjuk ám a napi jelentéseket, és az újságot.

4-én. Egész nap ködös idő, délelőtt volt hallható pár lövés, miből azonban következtetni lehet, hogy itt (a román fronton) nincs fegyverszünet. Kérdés, az oroszoknál van-e? Még nem tudjuk.

5-én. Reggel erősebb fagy lett, az első hideg. Délben kezd havazni, ez is újság! Ma nem volt semmi tevékenység. Ma délben állott be a hadiállapot Amerika és Ausztria-Magyarország között.

6-án. Hideg téli idő, a fronton teljes csend van. Az itteni orosz katonákkal csapataink már napok óta barátkoznak, összejönnek. Ezért az itteni orosz parancsnok, egy ezredes, kérte a mi parancsnokságunkat, hogy míg itt is nem áll be a fegyverszünet, a csapatok ne barátkozzanak. Úgy látszik mégis történt valami az orosz fronton.

7-én.. Mára még hidegebb idő lett, úgy, hogy már nem igen érzi magát jól az ember künn. Természetes jó, meleg fedezékünk ez ellen védelmet nyújt. Ma sem hallható egy lövés sem, úgy látszik rövidesen itt is változást várhatunk.

8-án. Ma kaptunk parancsot arra, hogy a fegyverszünet alatt a gázálarcot nem kell hordani. Ezen fegyverszünet egyelőre e hó 17-ig van megállapítva. Valahára tehát elérkeztünk idáig, a fegyverszünetig, mit a legnagyobb örömmel üdvözölünk, bárha sikerülne a teljes béke! Igaz, hogy nem úgy következett be, mint óhajtottuk az általános fegyverszünetet, de már ez is nagy lépés. Itt a román fronton még nem tiszta a helyzet, de akaratlanul is be kellett szüntetni a tevékenységet a románoknak is, miután sok az orosz csapat itt, kik már szinte nem harcolnak. Most tehát feszült érdeklődéssel várjuk a további fejleményeket.

9-én. Az egymás pusztítására törekvő harci zaj egyenlőre elnémult, tehát csendesen volnánk, csak a katonáink gyakorlatozásából eredő kézigránát robbanások zavarják a csendet. Tehát hivatalosan, 7-én déli 12 órakor jött be a fegyvernyugvás, mi tart 10 napig, vagyis 17-én délben jár le. A mi csapataink legnagyobb része máris megy innét el, mert ezen kikötött idő alatt mindkét félnek meg van engedve a csapatmozdulat. Ma jött tudomásunkra, hogy a román front és az ázsiai török–orosz front is csatlakozott az orosz fegyvernyugváshoz.

10-én. A tél kezd erős lenni, ugyan száraz hidegek vannak, a Buzeau teljesen befagyott. A bulgár és német csapatokat is erősen szállítják innét, félünk, hogy reánk is kerül a sor, pedig ezt egy cseppet sem szeretnénk, a telet itt jobb volna eltölteni.

11-én. Borult, ködös, hideg idő: unatkozok. Semmi dolog nincs, de ha volna is, nemigen tetszene. Izgatottan várjuk az újabb híreket és az újságot. Most szabadon mozoghat mindenki, a tűzvonal előtt a gyalogság és kocsik egész békésen sétálnak, nem zavarják őket a gránátok és a fegyvergolyók.

12-én. Ma már az előttünk álló bulgár üteg is elment, németek váltották fel őket. Ezekkel pedig erős csereüzletet tudunk csinálni, mi kenyeret, ők dohányt adnak. Borzasztó éhséget szenvednek most a németek itt, ilyenre még nem is volt példa. Kenyérért képesek mindenüket eladni. A hideg tart erősen, nem akar engedni.

13-án. Csak a gyakorlatozó csapataink lövései emlékeztetnek a háborúra, máskülönben csapataink és az ellenséges csapatok a Buzeau jégen játszadoznak és barátkoznak. Most van elég pihenőidőnk, unatkozunk is.

14-én. A mai nap is unalom között telik el, nem foglalkozunk semmivel, csak a meleg kályhánál politizálunk.

15-én. Ma hidegebb, ködös idő van, semmi újabb nem fordul elő. Az élelmezésünk most igen rossz, melyért fel is szólaltunk már, de úgy látszik, hiába. A tisztek ilyesmiben nagyon gyengék (reservák), tapasztalatlanok. Egy élősdi társaság uzsorázza az üteget, különösen a számvivő altiszt, ki, azt lehet mondani, egy szélhámos. Ezen alak sok visszaélést csinál, de megtorolatlanul marad, mert olyanformán van, hogy a tiszteket is sakkban tudja tartani. Mert a dolog úgy áll, hogy tisztjeink, ha a maguk előnyéről van szó (a legénység hátrányára), akkor nem tapasztalatlanok.

16-án. A huzamosabban tartó hideg után ma szép, enyhe idő lett. Vasárnap van, a mai ebédünk gulyásból áll, no meg mellé a tisztek által megunt rossz sör, mit előbb a legénységtől vontak meg, most a maradvány nekünk jutott. Már mindnyájan torkig vagyunk ezzel a gyalázatos helyzettel.

17-én. Ma délben járt volna le a fegyvernyugvás, de tudtunkra jött a fegyverszünet megkötése január 14-ig (28 nap), mely idő alatt a béketárgyalások folynak. Ha ezen tárgyalás nem vezetne eredményre, úgy a fegyverszünet előzetes 7 napi felmondással jár, ellenesetben pedig meghosszabbítható, ha kívánatos. Ma a megfigyelőn teljesítettem szolgálatot, mindenfelé a mi és ellenséges csapatok gyakorlatoznak a frontok előtt.

18-án. Ma délelőtt erős hideg, délután gyengébb idő. Ma orvosi szemle lesz itt az állásban, mi még a háború folyamán nem fordult elő. Mire jó tehát a fegyverszünet! Még az orvos is ki mer jönni a stellungba! A rossz élelmezésen pedig bosszankodunk, de hiába, csak nem javul Azonban ma délután mi is megkezdtük a gyakorlatozást, hogy ne unatkozzunk.

19-én. Délelőtt a r. katolikusoknak gyónás van a front mögött Giurgnetti-ben. Most már tehát a vallási kötelezettségnek is eleget tehetünk. Némi élénkséget a mindenfelől hallható zene hangjai kölcsönöznek.

20-án. A mai nap is pár óráig tartó gyakorlatozással telik el.

21-én. Hogy az unalmat enyhítsem, délután bementem Giurguetti-be, a mozdonyálláshoz.

22-én. A délelőttöt a megfigyelőn töltöttem, noha ott sincs semmi dolog. Délután fürdés van, miben mostanában gyakran van részünk.

23-án. Szomorú, borongós vasárnap van, hozzá elég hideg. A hó akarna esni, de nem tud érvényesülni. Ma a gyakorlatozás is szünetel, így csend van mindenfelé. Az időt olvasással és írással töltöm. Most a társam, (egy art:meister) is elment szabadságra, kivel mégis csak elszórakoztunk valahogy.

24-én. Ma rendkívül hideg idő van. Ezen nap, mindazokra, kik ezen ütegnél szolgának, emlékezetes marad. – Villanylámpa, zsebkendő, ej, de szomorú karácsonyt hoztatok! Az ütegparancsnoknak, Szrogh főhadnagynak állítólag napok előtt eltűnt egy villanylámpája, Pelles hdgy. úrnak pedig 3 zsebkendője. Természetes, az ily dolgok, bármiként történnek is, a legénységre fogatnak (katona tempó), mely szenved érte. Így mindjárt délután erős kutatás rendeztetett a legénység holmija között, mi azonban eredményre nem vezetett. Most a parancsnok részéről fenyítő intézkedések lettek kilátásba helyezve, úgy mint mindennemű kedvezmény megvonása (mit még úgy sem élveztünk jóvoltából), szigorított gyakorlatok, reggel 4 órától délután 6 óráig, stb. Mondhatom, a négy karácsony közül, melyeket künn töltöttem a fronton, ily nyomorult még egy sem volt, mint ezen ütegnél. Bármily szigorú is egy parancsnok, ily alkalomkor igyekszik az emberei ünneplését, amennyire lehet, a legjobbra hangolni, nem pedig elkeseríteni. No de hát mi is ehhez illően viselkedünk. Így jött be a karácsony est: mindenfelől a gyalogsági állásokból örömtüzek láthatók, a szent énekek töltik be a tájat zenekísérettel, többszínű rakéták tömegei röpködnek a levegőben. Nálunk pedig még arra sem gondolt senki, hogy egy rongy karácsonyfánk lett volna, azaz karácsonyfa volt, csak reá tenni való nem. Természetes a tiszteknek kellett volna erre valamit áldozni,

de ők inkább a legénység járulékát veszik el, mint ilyesmit cselekednének. És nem merem állítani azt, hogy nem ők rendezték az ütegnél az említett puccsot, csak hogy kihúzhassák magukat némi kötelezettségek alól. Az est beálltával megjött a vacsora és az üteg ugyancsak kitett magáért. Volt gulyás, azt lehet mondani húsmentes, pár tüdő és pacal-cafat úszkált benne, azonkívül kávénak nevezett fekete víz és még 1/2 liter bor. Mi altisztek pedig, dacára ennek a szomorú hangulatnak, estét rendeztünk, mi majd reggelig tartott. Csináltunk pörköltet krumplival, kaptunk hozzá egy hordó sört (pénzért), így ünnepeltük a karácsony-estét, én, Kirner, Medvegy, Gaál, Kiss, Erki és Grósz.

25-én. Karácsony napjára virradtunk, igaz, hogy nem is aludtunk, de jól töltöttük az éjet. Ma gyengébb idő van, a legénység alvással tölti a napot, miután az éjjeli kártyázásban kimerült. Eljött a dél és következett a karácsonyi ebéd, mi állt: levesből, benne tészta és burgonya, és savanyú káposzta némi tüdő- és húsdarabokkal. És ebbe kénytelenek vagyunk belenyugodni azzal a gondolattal, hogy nem fog mindég így lenni. A vacsoránk sem valami ünnepies: bableves és feketekávé.

26-án. Ma kellemes idő lett, a hangulat ünnepies, és várjuk az ebédet, mi meg is érkezik, leves és babfőzelék, hozzá fél liter bor. A délutáni parancsnál tudtul adatott a szigorított gyakorlatozás, mi holnap reggel fog megkezdődni. Ezzel befejeződött a karácsony.

27-én. Reggel 4 órakor ébresztő, 1/2 5–6-ig testgyakorlat, mi igen jól esik az ünnep után. Déli 12 óráig útcsinálással foglalkozott a legénység, mit délután 2–6-ig ugyancsak folytattak. Ezzel fejeződött be a mai nap. Az elmúlt éjjel a tisztjeink, annak örömére, hogy a parancsnoknak (Szroghnak) névnapja van, őrült mulatozást vittek véghez, s mellette oly lövöldözést, hogy kik újtokba kerültek, a legnagyobb veszélyben voltak. (Mi is kívántunk a Szrogh úrnak minden kellemetlent, de semmi jót!) Tehát ily esetek fordulnak elő ezen ütegnél és nem is valami ritkán. Ez pedig mind a legénység bőrére megy.

28-án. A szigorú 4 órai ébresztő mára megszűnt, helyette a 6 órai lépett életbe. Egész nap ágyú és gyalog execirozás folyik, mi délután 6 órakor szűnik meg.

29-én. Ma a legénység fagyűjtéssel foglalkozik. Újabban napok óta erős csapat-mozdulatok vannak a németeknél, váltják fel egymást. Az idő napok óta gyenge.

30-án. Vasárnap van, ma kezd havazni, kisebb mértékben. Máskülönben semmi újság nincs, csak az élelmezésünk kegyetlen rossz.

31-én. Ma szeles, hideg idő, de azért az esztendő utolsó napját is künn töltjük büntetésből. Igaz, hogy a többi csapatok is gyakorlatoznak, de mértékletesen. Délután a hideg miatt iskola volt bent. Ma kissé tűrhetőbb volt az ebéd és a vacsora is. Máskülönben a szilveszter est is igen lehangolt, csak a jövő kecsegtet bennünket és ez némi vigaszt ad.

VITA

PERJÉS GÉZA

AZ INTERDISZCIPLINARITÁS VÉDELMÉBEN

Vita Bene Sándorral[1]

„Az irodalomtörténész könnyen félreérti a Zrínyi-műveket, ha nincs tisztában a XVII. század nemzetközi politikai erőviszonyaival, vagy a korszak hadviselésének törvényeivel. De ugyanígy könnyen tévútra sodródik a politika- vagy hadtörténész is, ha a filológiai kutatás nem szolgáltatja számára Zrínyi hiteles szövegét, és nem tisztázza, hogy munkáiban mi a másoktól való átvétel s mi az eredeti gondolat."

(Klaniczay Tibor)

Bene Sándor tanulmányát elolvasva első reakcióm a kedvetlenség és a méltatlankodás volt. Mint Zrínyi-kutató, feltettem magamnak a kérdést: hogyan lehetséges, hogy irodalmárok, történészek és hadtörténészek múltbeli, a kutatásban annyira gyümölcsöző együttműködése után akadjon kutató, aki ennyire figyelmen kívül hagyja a rokon diszciplinák művelőinek eredményeit? Ám legyőztem ellenérzéseimet, mert úgy éreztem, eddigi munkásságom alapján nem csak jogom, de kötelességem is felemelni szavamat a közös eredmények ilyen mértékű negligálása ellen. Azt a kényelmetlen érzésemet pedig, hogy bírálatommal megzavarom az egyes diszciplinák múltbeli jó együttműködését, a mottóként választott Klaniczay-idézet segítette legyőzni.

Bene Sándor nem kis célokat tűzött maga elé tanulmányában. Céljai közül a legfontosabbak: „Ha magyar párhuzamot keresünk a barokk színház-toposz morális allegoriájának politikai metaforává való átalakulására ... keresve sem találhatunk paradigmatikusabb példát a költő és politikus Zrínyi Miklósénál." Zrínyi egész életműve „kísérletező szerepjáték", melynek „végén" megkísérli „hogy egy személyben egyesítse az országmentő politikus vonásait..." S miután műveiben sokat foglalkozik a dicsőséggel, „arra próbálunk választ keresni, milyen dicséretre gondolt Zrínyi, miféle dicsőséget ... közvetíthetett a történetíró és a költő – azaz végső soron a közvélemény fogalmát és a közvéleményformálás problémáját vesszük szemügyre ... A kutató dolgát ... megkönnyíti, hogy egy életművön s lényegében változatlan terminológia keretei között vizsgálhatja a tradicionális szemlélet módosulását, az értékhierarchia átrendeződését, a hagyományos fogalmi készlet közvetítette jelentések radikális átalakulását. S tehetjük mindezt egy keretmetaforán, a *színház metaforáján* belül maradva ..."[2]

Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy az irodalomtudomány eszközeivel bíráljuk a szerző koncepcióját és módszerét, csak arra vállalkozhatunk, hogy a hadtudomány és a hadtörténet illetékességi körébe eső állításaival vitatkozzunk. Három kérdéskört érintünk: Zrínyi és a hadtudomány

[1] *Bene Sándor:* A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1996. C. évfolyam, 4. szám. (A továbbiakban: *Bene*)

[2] *Bene*: 368. o.

viszonyát, a hír és a hírnév fogalmát Zrínyi gondolatrendszerében; a katonai etika és pszichológia kérdéskörét, végül hadvezéri működésének utolsó szakaszát.

Lehetséges-e hadtudomány?

A „színház-metafora" működését vizsgálva, a szerző kimutatja, hogy a „történelmi-színháznak" volt egy „pesszimista változata" is a XVII. században, egyfajta „szkeptikus-pesszimista" megközelítés, mely szerint a forgószínpad megfigyeléséből valójában „semmiféle közvetlen hasznosítható ismeret nem származik. A múlt nem vonatkoztatható a jelenre, a jelen pedig interpretáció kérdése."[3] Röviden: a história semmilyen tanulsággal nem szolgál.

Ez a felfogás hatott Zrínyire, állítja a szerző. Bizonyítékként az 1. discursust és a 49. centuriát idézi. Az 1. discursus vonatkozó helye ez: „Mert a hadi tanuságok, kiket az emberek mint egy tudománt rendben szabtak, benn vannak ugyan elménkben foglalva, de oly homályba keverve, hogy csaknem lehetetlen azokat próbára és cselekedetre fognunk és alkalmaztatnunk. Sokszor a helyett, hogy az emberből tudóst csináljanak, tudatlanná teszik ... Nincs egy dolog is a hadakozásban, kinek két szüne ne légyen, kinek két ellenkező magyarázatja ne találtassék, és annak mindenkinek történt példája lehet, kit követhetnénk."[4]

Amint látjuk, Zrínyi itt nem történetfilozófiai, hanem merőben hadtudományi kérdéseket feszeget. Tévedés a szerzőnek a Zrínyi-szövegbe iktatott ez a megjegyzése: „Zrínyi itt egyértelműen a históriára gondol"[5]

Hogy mennyire *egyedül* a hadtudományról van szó, azt önmagában már az is bizonyítja, hogy bár Zrínyi itt De Silhont fordítja, azonban az olasz szövegben lévő „l'arte del governare" kifejezést „hadakozó tudományra", a „precetti politici"-t pedig „hadi tanulságra" magyarítja.[6]

Nehéz tehát megérteni, hogy miként lehet a passzust úgy értelmezni, mint Zrínyi „lépéstartását a nemzetközi (politikai) szakirodalommal, s egyszersmind tájékozódását, irányhoz tartozását".[7] Hogy mennyire nincs szó itt „irányhoz tartozásról", azt az is mutatja, hogy ugyanebben a discursusban – s ezt maga a szerző idézi! – az előbbivel kereken ellenkező állítás olvasható: „...az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más minden dologra sohonnan annyi segítséget nem vészen, mint... a história-olvasásból."[8]

A 49. centuria, megint csak nem erősíti a szerző állítását. Bár kételkedést, sőt tagadást fejez ki, de megint csak nem a históriával, hanem a hadtudománnyal szemben. A centuriát olvasva azonban az emberen olyan érzés vesz erőt, hogy azt Zrínyi, valamilyen balsiker, vagy éppen súlyos szerencsétlenség hatása alatt írhatta le, mert a kezdeti pozitív hangú és merőben katonai szakmai állítást az ellenkezőjére fordítja. Az első részben arról ír ugyanis, hogy a döntés a kapitány dolga és abba a „köznép" nem szólhat bele. Egyszer csak azonban minden átmenet nélkül latinul idézi a Prédikátor könyvének két versét, melyek közül az egyik Károli Gáspár fordításában így hangzik: „Fordítván magamat látám a nap alatt, hogy nem a gyorsaké a futás, és nem az erőseké a viadal, és nem a bölcseké a kenyér, és nem az okosaké a gazdagság, és nem a tudósoké a kedvesség; *hanem idő szerint és történetből lesznek mindenek."* (Kiemelés tőlem – P. G.)[9]

[3] Uo.373. o.

[4] Vitéz Hadnagy: l.discursus. *Zrínyi* Összes Művei, I-II. k. (S. a. r.: *Klaniczay Tibor*) (A továbbiakban: ZÖM) Budapest, 1958.435–436. o.

[5] *Bene*: 374. o.

[6] *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. 2. kiadás, Budapest, 1964. 413. o.

[7] *Bene*: 374. o., 21. jegyzet

[8] ZÖM I. 437. o.

[9] Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. Budapest, 1991. Prédikátor könyve, 9. rész, 13. vers.

És most a Bene által hivatkozott rész: „Ihon az emberi bölcsesség, ihon az értelem, ihon mit kell vallanom magamnak, hogy ez az én öszveszedett munkám nem egyéb hanem bolondság. Adjunk regulákat a hadakozásnak; értsük a vitézséget; légyen olyan bátor szívünk mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtébolyít az mindenható, az az eszköz által, kit mi szerencsének hívunk."[10] Látjuk, nem a kor pesszimista „szakirodalmából" merít és nem is az „irányzathoz tartozás" ösztönzi Zrínyit, hanem a Biblia. És ami nagyon fontos: a szerencse az, ami miatt nem lehet hadtudomány: „sed tempus casumque in omnibus", amint az eredeti bibliai szövegben olvasható.

Egyébként, ha a szerző az 1. discursus és a 49. centuria értelmezésével azt akarja bizonyítani, hogy a „teatrum-toposz" pesszimista modusa befolyásolta Zrínyit, akkor joggal merül fel a kérdés, hogy miért hagyja figyelmen kívül azokat a részeket, melyekben hasznosnak, sőt nagyon is fontosnak mondja a história, elsősorban persze a katonai história olvasását. Miért nem vette figyelembe pl. a 4. discursusnak ezeket a mondatait: „Az tanuság, az elmélkedés, az tanácskozás oktatja a hadviselő embereket, amelyről én szólok, az praxis és experientia viszi véghez a dolgokat és perficiálja."[11] Ez a passzus egyébként azért is nagyon fontos Zrínyi hadtudományi felfogásának megértése szempontjából, mert benne, hogy úgy mondjam, a későbbiekben még részletesen tárgyalandó, racionális döntés lényeges elemei foglaltatnak: a hadtörténeti példa, a róla való elmélkedés, a tapasztalat és a gyakorlat.

A *Vitéz Hadnagy* ajánlásában saját példáján mutatja be a hadtörténeti példa hasznát: „Azért mivel experientiával ebben a békességes seculumban ... nem igen tanulhatni, applicáltam magamat historiák olvasására. A magyarét először által olvasván, jöttem a rómaiakra, akikbül én tanultam is egynéhány tudományokat, ugyan jobb részét azért experientiával is comprobáltam."[12] Azt pedig, hogy a holt betűkből miként válik a biztos cselekvést elősegítő tudás és készség, így írja le az 1. discursusban: „Az ember élete oly rövid, hogy alig vihet véghez öt vagy hat derék dolgot és amikor már kezdett szokásból valamit tanulni az ember, akkor szűnik meg, és nem lész tovább. Viszont azok, akik olvasnak nem öt avagy hat dolgot, jól főzték meg elméjekben, hanem számtalant, és mindjárt készek a cselekedethez is, mihent hozzá kezdenek."[13]

A 22. aphorismában is a példák követését ajánlja, persze csak akkor, ha a példa megegyezik az adott helyzettel. Azt viszont, hogy fennáll-e ez az egyezés, csak „a természet és az experientia" döntheti el.[14]

Végeredményben elmondható, hogy bár sok bizonytalankodás után, Zrínyi végül arra az eredményre jut, hogy nagyon is hasznos a historia olvasása, kiegészítve persze a gyakorlattal és a tapasztalással. Végső soron pedig arról van szó, hogy nagyon határozottan foglal állást a hadtudomány lehetséges volta mellett.[15]

Az mindenesetre különös, hogy ilyen sok ellentmondás van a históriát és a hadtudományt illető meditációiban. Végül is kora ifjúságától fogva harcolt a törökkel, méghozzá sikeresen, legalábbis nem tudunk róla, hogy muraközi harcaiban nagyobb kudarc érte volna, aminek magyarázata csak az lehet, hogy a harcokban a hadtudomány szabályai szerint, nagy szakmai ismeretekkel, tudatosan járt el. Sajnos csak hiányosan ismerjük határvédelmi harcainak részleteit, de van egy vállalkozási terve, melyből képet kaphatunk arról, hogy milyen pontosan tudott kalkulálni az erő, a tér és az idő elemeivel, és hogy az általános helyzetről kialakított belső modellje mennyire fedte a tényleges helyzetet, és hogy mérlegelése és tervezése mennyire szakszerű volt.[16]

[10] ZÖM I. 584–585. o.

[11] Uo. 450. o.

[12] Uo. 432. o.

[13] Uo. 437. o.

[14] Uo. 572. o. Ugyanúgy vélekedett erről Montecuccoli és Clausewitz is. *Perjés Géza:* Bevezetés a Vitéz Hadnagyhoz. In: Zrínyi Miklós haditudományi munkái. 2. kiadás, Budapest, 1976. 105–106. o.

[15] Erről írok előbb idézett tanulmányomban.

[16] A vállalkozás tervét Zrínyinek Batthyányhoz 1647. XI. 26-án írt leveléből ismerjük. ZÖM II. 71. o. A tervvel Zrínyi Miklós és kora c. könyvemben foglalkozom. Budapest, 1965. 114. o.

Arról pedig már a *Szigeti veszedelem* mesterien megrajzolt katonai szakmai részei alapján is meggyőződhetünk, hogy nem csak lehetségesnek, de nélkülözhetetlennek is tartotta a hadtudományt. Itt csak a török vezetőknek a VIII. ének 16–63. versében kirobbant vitáját említeném, melyben a hadtudomány szabályait betartó, Mehmet és Rustán, illetve az azokat megvető Delimán és Demirhám csap össze.[17]

Bármennyire is meg volt győződve Zrínyi arról, hogy lehetséges a hadakozást szabályok közé fogni, és hogy a siker előfeltétele e szabályok alkalmazása a gyakorlatban, azt is tapasztalnia kellett, hogy a legjobban előkészített vállalkozás sikerét is megkérdőjelezheti valamilyen váratlan fordulat, az időjárás, az ellenség meglepő akciója, a katonákat elfogó félelem, a sereg működését gátló surlódás és más imponderábilia, tehát a véletlen, a „történet", a „szerencse". Elsősorban nem a politika, hanem a katonai gyakorlat indította a szerencsével, ezzel a „legnehezebb matériával" való foglalkozásra, és a megoldás, amit a szerencse kezelésében nyújt, nem annyira a politikai, mint inkább a katonai döntés racionalitását érinti.[18]

Szinte nincs katonai író, aki nem foglakozott volna a hadi szerencsével, a háború véletlenjeivel. Viszont kevés olyan akadt, aki azon kívül, hogy bizonyos eljárási módok ajánlásával és tanácsokkal próbálta volna a szerencse befolyását csökkenteni, a kérdés döntéselméleti vonatkozásaival is foglalkozott volna. Persze régebbi korokban a tudományok adott állása mellett ilyesfajta problémaállítás aligha merülhetett fel, de éppen Zrínyi idejében vette kezdetét Pascal indításával a valószínűségelmélet története, melyből azután napjainkra kiterebélyesedett a játék- és döntéselmélet, valamint társadalmi folyamatok, köztük a háború matematikai modellezése, összefoglalóan a „bizonytalanság tudománya". Zrínyi meditációi a szerencséről, küzdelme ezzel a „legnehezebb matériával" e fejlődési vonallal érintkezik bizonyos pontokon.[19]

Túlzás lenne persze Zrínyit a valószínűségelmélet úttörői – Pascal, a Bernoulliak, De Moivre, Bayes, Hume, Laplace, Condorcet, stb – közé sorolni, egy azonban bizonyos: ráérzett arra a modern viselkedéstudományok által bizonyított tényre, hogy amikor az ember dönt, akkor a környező világ tényezőit mérlegeli, azaz, mai kifejezéssel, a környezetéről alkotott *belső_modelljéből* indul ki és a döntése szempontjából releváns tényezők súlyát, azoknak a történésben játszott szerepét, valamilyen belső matematikával, a *szubjektív valószínűségek* mérésével számítja ki. Az ehhez szükséges tudást pedig *valószínűségtanulással* sajátítja el.

A valószínűségelmélet úttörői ezt a szubjektív valószínűségi becslést kísérelték meg valószínűségszámítással, azaz a valószínűségek objektív mérésével helyettesíteni, vagy legalábbis finomítani, pontossabbá tenni.

A háború matematikai modelljénél maradva meg kell jegyeznünk, hogy az két részből áll. Egyik a *determinált rész*, mely a háború számszerűen kifejezhető tényezőit foglalja magában; ilyen a létszám, a fegyverzet és fegyverhatás, a mozgások sebessége és a szállító eszközök kapacitása, a terep adottságai, az időjárás, stb. A másik rész a *rezidium*, melybe az explicit alakra nem hozható, számszerűen nem mérhető tényezők sorolódnak, mint a morál, a kiképzettség foka, a vezetés minősége, a katonák fizikai állapota, a hadsereg működését kísérő súrlódások és váratlan események, stb.

Nos, Zrínyi a világról alkotott képében – belső modelljében – hasonló módon elkülönítette egymástól az „okkal" bíró, determinált tényezőket a reziduális, a „szerencse" birodalmához tartozó

[17] ZÖM I. 188. és köv. o. Minderről részletesen írok idézett könyvem „A Szigeti veszedelem katonai tanulságai" c. fejezetében.

[18] Éppen ezért problematikusnak tartjuk Klaniczay részéről ezt a kijelentést: „Zrínyi vitézség–szerencse tanítása az ország felszabadításába és a nemzeti abszolutizmus feltétlen megvalósításába vetett hit megfogalmazása és az ebben való rendíthetetlen bizalom kifejezése". *Klaniczay:* i. m. 467. o.

[19] *Perjés Géza*: Szerencse, valószínűség és hadvezéri szemmérték. (A katonai döntés és a valószínűség Montecuccolitól és Zrínyitől Clausewitzig.) Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei. XX./1-2. 1971. – Zrínyi szerencse-felfogásával előbb idézett, 1976-ban megjelent tanulmányomban foglalkoztam. Clausewitznek a katonai döntés valószínűségi vonatkozásait illető felismeréséről Clausewitz és a háború praxeológiája c. könyvemben írtam (Budapest, 1988).

tényezőktől, és azt ajánlotta, hogy döntéseinket az előbbiekre alapozzuk. A 3. discursusban írja: „Vannak tehát olyan occasiók, akikben a tűrés jó, vannak ismég olyanok, akikben szerencsére kell bíznia némely dolgokat és szerencséltetni a keveset, hogy megtarthassuk a sokat."[20]

A 6. discursusban már meg is határozza a két rész arányát: „Noha azért nem mindeneknek kell okát vizsgálnunk, mikor nem lehet, mindazonáltal ehez is okosság kell; mert az okosság megválasztja, minek nem kell okát keresnünk s minek kell; ... Az okos hadnagy mindeneknek okát keresi, ha böcsületet akar vallani, és legkisebb részét kell a szerencsére bíznia. *Kilenc része bizonyos* legyen az ő feltett szándékának; a *tizediket*, ha néha *kockára is kell vetni*, nincs mit tennünk." (Kiemelés tőlem – P. G.)[21] Nagyon érdekes, hogy, mint Klaniczaytól tudjuk, nagyjából itt hagy fel De Silhon fordításával és fogalmazza meg teljesen önállóan a gondolatot.[22]

A 95. aphorismában újra azt írja: „De mivelhogy senki nem oly eszes, hogy minden történeteknek eszével módot találjon, tehát az szerencsére is kell valamit bíznunk." A következő aphorismában, a 6. discursusra hivatkozva, újra a 9:1 arányt javasolja: „Mértékletesen kell a szerencsével élni és nem mindent reá bíznia, és mint a feljül megírt discursusban megírtam, elég tized részét az te szándékodnak a szerencsére bíznia, a kilenc mind okbul és jóbul legyen."[23]

A 41. centuriában 6:4-re változtatja az arányt: „Tehát, aki jól akar cselekedni, sem minden dolgoktul és akadékoktul nem kell félni és ijedni, sem mindent nem kell merészelni, hanem tudni kell, hogy az a dolog vagyon jól cselekedve, amelynek hat része okokhoz van kötözve, négye pedig a szerencséhez".[24]

Az arányok megváltoztatásának nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani, egyrészt azért, mert Zrínyi nem konkrét számszerűségre gondolt, hanem csupán azt a tulajdonságát fejezte ki az „eszes cselekvésnek" és a döntésnek, hogy abban az ismert elemek aránya általában nagyobb, másrészt azért, mert a helyzettől függően az arányok nagyon eltérhetnek egymástól. De természetesen arról is szó van, hogy a vitéz hadnagy a szerencse birodalmának határait a hadakozás szabályainak betartásával, aktivitással, éberséggel, gyorsasággal, állandósággal, állhatatossággal, bátorsággal maga is jelentős módon szűkítheti. Emlékezzünk rá: ezek mindegyikével, néha többször is, külön-külön foglalkozik a *Vitéz Hadnagy*ban.[25]

Bár Bene Sándor a szerencse kérdését ebben az összefüggésben nem érinti, mégis foglalkoznunk kellett vele, mivel csak így válik világossá, hogy Zrínyi kételyei a hadi históriával szemben a szerencse által annyira befolyásolt háborúban szerzett tapasztalataiból erednek és nem olvasmányaiból. Azaz merőben katonai – szakmai elméleti és gyakorlati – kérdésről van szó, nem pedig történetfilozófiáról, ahogyan a szerző állítja.

A „skizofrén" Zrínyi

Bene Sándor imponálóan nagy irodalmi anyag alapján mutatja be, hogy a korabeli auktorok miként különítik el a cicerói *fama bonát* a *fama popularistól*, valamint az *égi dicsőséget* a mulandó *világi dicsőségtől.* A *Theatrum politicum* hírnév- és dicsőség-elképzelésének egyeztetése az égi dicsőséggel „komoly problémát" jelentett Zrínyi és kortársai számára. A politikai színház „más törvényszerűségek alapján működik, mint a morális allegória világszínpada ... A politikai teatrum mindenekelőtt a hatalom, az erő játéktere". Ebben a világban viszont döntő szerepe van az *„információ manipulálásának"*.[26]

[20] ZÖM I. 447. o.

[21] Uo. 464. o.

[22] *Klaniczay*: i. m. 418. o.

[23] ZÖM I. 545. o.

[24] Uo. 579–580. o.

[25] Minderről részletesen írok idézett tanulmányomban.

[26] *Bene*: 380. és 382. o.

Bene vitába száll Klaniczayval, aki miután kimutatta, hogy a centuriák nagy része Guicciardini alapján készült, arra a következtetésre jutott, hogy ez a szerző nagy hatással volt Zrínyire. Mint írja, Klaniczaynak ezt a megfigyelését akarja „tovább gondolni ... a hírnév és dicsőség toposzának elemzése útján". A Guicciardini-szövegrészek átvételénél ugyanis nem „problémátlan rátalálásról és mintakövetésről van szó. Ellenkezőleg. A *Vitéz hadnagy* discursusai ... aforizmái és a centuriák ... tanulságai egy, a szerző szemléletétől, szellemi habitusától rendkívül távol álló, »laikus«, sőt istentelen gondolatrendszerrel folytatott belső küzdelem mementói: Zrínyi saját tájékozódása során jut el az 1650-es évek elejére Guicciardini látásmódjának kényszerű elfogadásáig, majd a hatvanas évek elején, halála előtt nem sokkal a belső azonosulás és a teljes elutasítás már-már skizofrén állapotáig."[27]

Kétségkívül: rendkívül eredeti, ugyanakkor persze nagyon problematikus felfogás ez! A gondolatmenet ingatag voltát részben az okozza, hogy Bene Sándor nem egyszer tévesen értelmezi a „hír", a „hírnév", a „fáma" és „dicsőség" fogalmakat. Ugyanakkor, bár a szerző egy helyen kiemeli Zrínyi erős moralitását, túlhajtott filológizálásával elhomályosítja a tényt, hogy milyen nagyra tartotta az emberi, elsősorban a katonai erényeket és a katonai etikát. A nap mint nap megismétlődő harcokban életbevágóan fontos, a csapat kohézióját és harci szellemét meghatározó tényezők ezek. Elképzelhetetlen tehát, hogy Zrínyi etikai felfogását a szerző által hivatkozott és eszmetörténet óriásai közé nehezen sorolható írók befolyásolták volna. Szükséges tehát, hogy ezzel a nagy kérdéskörrel részletesen foglalkozzunk.

A „hír" és „hírnév" eltérő jelentései és funkciói Zrínyinél

A hír, mint üzenet. Erre példa, amikor Zrínyi Miklós a *Szigeti Veszedelem*ben azt fontolgatja, hogy meglepetésszerű támadást indítanának a török ellen és a keletkezett zavart kihasználva üzennének Bécsbe segítségért : „Akkor véletlenül mi reájok mennénk, Kárt és veszélyt nagyot köztök cselekednénk, Azalatt császárnak talán hírt küldhetnénk, S talán tűle hamarább megsegíttetnénk."[28]

Ugyancsak üzenetet jelent a „hír" a Batthyány Ádámhoz 1647. november 26-án írt levelében: „Én mihánt az töröknek gyülekezetit meghallom, mindjárt postán egy lovas által tudtára adom Kegyelmednek Lentibe, Kegyelmed ottan hagyja meg, hogy Körmendre vigyék postán az levelet, vagy a hírt ....."[29]

A hír, mint szóbeszéd, szájról-szájra járó rossz hír. A Siklós alatt gondatlanul táborozó Mehmetet így figyelmezteti Szkender bég: „Te jüvetelednek már régen híre van, itten szállásod is pór előtt nyilván van; Mellyet ha meghallott szigeti okos bán, Fejemet kötöm én, hogy régen lesben van."[30] A siklósi vereség szélsebesen terjedő híre, nagy ijedelmet keltve a török hadak között, eljut Szulimán fülébe is: „Azonban az gyors hír szárnyára felkele, Sebessebben szélnél és madárnál röpüle; Hír, melynél nincs gonoszb, s mely hamerébb nőne, Az mely futásában nagyobb erőt venne... Szokása szerint is hamisan hirdeté, Hogy török várakat török mind elveszte ... Császár ily rossz hírben igen megütközött ..."[31]

A hír, mint a felderítésből származó adat, információ. Erre példa az 1637. július 31-én írt levél: „... itten az alsó-kraljeci jószágunkban quartilliban bizonyos pogány török híreknek okáért lévén ... sok kölemb kölemb féle hírek nálonk vannak, az pogány töröknek Vészire ide jüvetele fe-

[27] Uo. 384. o.

[28] Szigeti veszedelem, IX. ének, 10. vers. ZÖM I.208. o.

[29] ZÖM II. 72. o.

[30] Szigeti veszedelem, III. ének, 13. vers. ZÖM I. 76. o.

[31] Uo. IV. ének, 52., 54. és 55. vers 108–109. o.

ől, amelyik úgy mint az östve nagy hatalmason két basával, s sok szekerekkel Berzencére meg is gyütt: aki szándékozi[k] muraközi jószágunkat rablani."[32]

A már említett vállalkozással kapcsolatban kiegészítésként írja Batthyánynak: „... egymást gyakorta tudósítsuk az ki mi hírt hall."[33]

A felderítésből származó adatok cseréje a legtermészetesebb dolog a hadseregeknél. Így volt ez a végvári harcokban is: „Hogy Kegyelmed az török felől való híreket velem közlötte és tudtomra adta ... megszolgálom Kegyelmednek, énnekem mostanában semmi olyan híreim nincsenek melyeket Kegyelmednek tudtára kellene adnom, ha azért valami oly híreim lesznek, el nem mulatom, azonnal tudtára adom Kegyelmednek."[34]

A hír és hírnév, mint katonai morális tőke. A háborúban szerzett hírnév morális tőke, mely busásan kamatozik. Így vélekedik erről az okos Rustán: „Itt van az az Zrínyi, amelynek széles híre Még tengeren túl is érkezett fülünkbe, Igaz-é vagy hamis az ő vitézsége, Nem tudom; elég, az népek közt van híre. Hírrel viseltetnek az hadakozások: Nem, mint gondoljuk, szók legkissebb dolgok; Ettül rontattatnak hatalmas táborok. Evvel vesztenek, nyernek világi császárok."[35]

Ugyanezt a gondolatot fejti ki a *Fama* címet viselő 1. aphorismában: „Akit egyszer hirdetni kezd ez világ, hogy vitéz avagy vitéztelen, ugyan sokáig sokáig rajta marad az a név, bár érdemtelenül. Azért is mondják talám: Fama geruntur bella. Azon légy, vitéz nevet szerezz magadnak, könnyebben munkálkodhatol és fáradhatsz azután."[36]

Visszatér a gondolatra a 49. aphorismában, melynek megint *Fama* a címe. Itt nagyon részletesen írja le a „hír" természetét, kamatozó voltát, egyben, ha az ellenség híréről van szó, ellenszerét: „Az hír olyan, mint a hegyrül gördülő hó, az mely mind többet többet ragad magához. A hír messzérül ha jön, mindenütt nevelkedik: valaki száján általmégyen, mindeniknek az ő passióját magához veszi. És ennek hadi dolgokban van inkább hatalma. Nagynak rettenetesnek, számosnak mondja a hír az ellenséget, akit ha meglátsz, mind kicsin, mind félénk, mind kevés ... Viszont meg ne rettenj, ha az te ellenségednek nagy hírét hallod, mert talám hamis, és ő akartva neveli." Az is előfordulhat, hogy az ellenség erejéről terjesztett hír hamis, de ezt a katonaság nem tudja, csak a kapitány: „... azért elébb hogysem mindjárt kockára tedd az népedet, mutasd meg néki, hogy hamis az amit felőle hirdetnek. Azt pedig megcselekedheted, ha apró csatákkal gyakorta fárasztani fogod és közel jössz sokszor az ellenséghez, úgy hogy ne árthasson néked ... mert így mikor gyakorta látja a vitéz az ellenséget, jobban megismerheti, hogy hamis hír van felőle és hogy nem olyan vitéz, az mint hirdetik."[37]

Persze a kivívott hírnév meg is fakulhat, sőt teljességgel el is veszhet: „Az ki először nagy próbát fegyverrel tett, rajta lészen a vitézi hír, ha csak kevéssé continuálja is; de ha nem continuálja, elveszti. Hát még ha az ellen cselekszik, ha gyalázatosan szalad, ha szégyennel retteg, mennyivel inkább elveszti mind jó hírét-nevét. Ahhoz a rossz hír jobban nő hogysem a jó, és meggyőzi a jót a rossz."[38]

Így ír a hírnév különböző hatásairól: „Szükség néha a hírt maga felől nevelni, hogy az ellenség rettenjen, néha pedig eltitkolni, hogy véletlen találjad és együtt hozni a hírt magával: amiképpen sok effectusa van a hírnek, úgy sokféleképpen kell vele élni."[39]

[32] Uo. II. 13. o.

[33] Uo. 74. o.

[34] Batthyányhoz írt levél, 1648. április 11-én. Uo. 86. o. Még számos ilyen példát lehetne felhozni. Egyébként Bene Sándor is több ilyen levélrészletet idéz, pl. *Bene*: 378. o., 42. jegyzet.

[35] Szigeti Veszedelem, VIII.ének, 33–34. vers. ZÖM I. 191–192. o.

[36] ZÖM I. 467. o.

[37] Uo. 503–504. o.

[38] 111. aphorisma. Uo. 553. o.

[39] 81. aphorisma. Uo. 532. o.

Mátyás jajcai győzelmével kapcsolatban írja: „Elkele Jajca alól mint a füst, (ti. a török – P. G.), ott hagyá sátorait, álgyúit, ott sok gazdagságát. Kicsoda ijesztette el? Az Isten, aki Mátyás nevének oly rettenetességet engede, hogy meg nem meri vala várni senki mezőben ..."[40]

A hírnév, mint katonaetikai érték. Zrínyi számára a harc elvonatkoztathatatlan a hazafiasságtól, az önfeláldozástól, a bátorságtól, a tisztességtől, ezektől a minden időkben nagyra becsült katonai erényektől. Az ifjú költő hevülete és komolysága ilyen szempontból ugyanolyan erős, mint a *Török Áfium*ot megíró érett férfié.

Eposzában Palota ostromának leírását így fejezi be: „Ez lén vége Palota megszállásának, Ez lén vége Arszlán vezér haragjának. Jó híre marada Turi kapitánnak; Ezután békessége lén Palotának."[41]

A katonáit buzdító Zrínyi Miklós szájába adott gyönyörű mondatok mindennél mélyebben fejezik ki a vitézi hírnév lényegét: „Mindenekfelől ránk néz az nagy keresztyénség, Mi vitéz kezünkön van minden reménség; Soha még mireánk nem jütt rút szégyenség; Azért rakva hírünkkel föld, tenger és ég. Mostan megnevelnünk kell az mi hírünket, Avagy tisztességgel végeznünk éltünket; El nem rontja üdő cselekedetünket, Valamig világ lesz, és lát ember eget ... Harcolnunk peniglen nem akarmi okért Kell, hanem keresztény szerelmes hazánkért, Urunkért, feleségünkért, gyermekinkért, Magunk tisztességéért és életünkért."[42]

A „jó hír" és a „hírnév" az, ami Radivojt és Juranicsot veszélyes vállalkozásukra ösztönzi és egyben ez ad öntudatot nekik ahhoz, hogy a Zrínyi Miklós által felkínált jutalmat visszautasítsák.[43] Ugyanezt fejezi ki *Az idő és hírnév* című versében.[44]

A mély szomorúságot, reménytelenséget és lemondást árasztó, megrendítő hangulatú 52. aphorismában olvashatjuk: „Az ember az egész életét úgy rendezze el, hogy jól halhasson meg, mert finis coronat opus. Ez mindennemű rendbeli embernek generális sententiája, de legfőképen a vitéz embernek vagyon legnagyobb particularitása ebben, és egy szép halál az egész elfolyt életét megfényesíti. Azért akkor, amikor legelőször kardot köt ember az oldalára, hogy vitézséget űzzön, abban az órában kell általlani magában, hogy minden dicséretes occasióban, ahol szükség lészen, kész lesz meghalni, és meg nem ijed halálnak emlékezetitül, penig tudom, mely rettenetes formában tünteti magát be ember elméjében a halál. Tartozunk őrízni életünket, valameddig lehet tisztességgel, arra nézve, hogy hazánknak többet szolgálhassunk. De viszont a dicsőségnek törvénye az, hogy kévánjuk a halált, mikor életünk tovább tisztességes nem lehet."[45]

A 6. discursusban a „jó hírt" összekapcsolja a szerencsével: „Sokféle jószágos cselekedetek vannak; némelyek akik nyilvánvalók, jó hírt, becsületet, tisztességet szereznek és nem sokaktul láttatnak, és ezek azok, akik az embernek szerencsét csinálnak ... Micsoda valljon a jó szerencse? valljon nem e két dologbul áll: egyik jó hírből-névből; másik, értékből? ... Csak jó szerencsét adjon hát az Isten, semmit többet nem kell kívánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hírünk-nevünk ebben foglaltatik."[46]

[40] Mátyás király életéről való elmélkedések. Uo. 600. o. Ugyanitt írja: „A hír a hadakozásban nagy momentum, néha hamis hír rettentéseket csinál a táborban, néha magok között is a hadak között támad a hír, semmi bizonyos eredet." Uo. 602 o.

[41] Szigeti Veszedelem, II. ének. 30. vers. ZÖM I. 62. o.

[42] V. ének. 24., 25. és 27. vers. Uo. 124. o.

[43] „Éltemet halállal én is megcserélem, Mikor hozzá adatik örök jó hírem ... Ó hatalmas vitéz, Szigetnek nagy ura, Ajánlásod böcsüljük, de tedd máshova; Nem ösztönöz adomány minket próbára. De ád az jó hír-név nékünk erre szüvet, Mellyet irigy üdő tőlünk el nem vehet." IX. ének, 22. és 37–38. vers. Uo. 210. és 213. o.

[44] „Az tündöklő hírnév, Mely dicsőségre rév, Az mindenkor megmarad. Nem írom pennával, Fekete téntával, De szablyám élivel, Ellenség vérivel, Az én örök híremet." ZÖM I. 400. o.

[45] Uo. 586. o. Lényegében véve ugyanezt a gondolatot fejti ki a 4. discursusban: „Az vég ... ékesíti meg a dolgot ... a jó hír is, nem egy vagy két cselekedetből, hanem sokbul lészen, és aki legnagyobb, jó végből." Uo. 449. o.

[46] Uo. 462., 464. és 466. o.

A jó hír megőrzése attól is függ, hogy akkor, amikor elfordul tőle a szerencse, miként viselkedik a vitéz: „... bár úgy légyen is, hogy hátot mutasson az embernek a szerencse, vitéz, nem kell azon megfélemleni; akkor válik meg az ő embersége, akkor vitézsége, akkor nevelkedik jó híre neve."[47]

A katonai hivatás becsülete

Bár a hírnév forrása a politika, az államférfiúi tett is lehet, mégis, Zrínyi túlnyomórészt a sikeres katonai működésből származtatja, mint ahogyan általában a katonai hivatást helyezi a legmagasabbra az emberi tevékenységek között. A *Szigeti Veszedelem* ajánlásában ugyan vélhetően a politikával együtt biztosít elsőbbséget a hadakozásnak a költészettel szemben,[48] a 4. discursusban azonban állásfoglalása teljesen egyértelmű: „Csúfos dolog volna, ha a legtündöklőbb mesterség a világon, és nemesebb minden társaságbéli dolgoknál, – úgymint kapitánság, avagy az hadviselés – oly könnyű volna, hogy csak futni kellene az halálra és keresni a veszedelmet, hogy halhatatlanná tenné az maga nevét."[49]

A katonai hivatás azonban nem pusztán szakértelem, bátorság, kockázatvállalás és jó vezetés dolga. A kardját áruba bocsátó zsoldos esetében elegendők ezek a tulajdonságok. A hazájáért és Istenéért küzdő katonát ezenfelül magasztos etikai elvek is vezérlik. E katonai etikai szellemében beszél Zrínyi Miklós katonáihoz az V. ének előbbiekben idézett verseiben. Az 1. discursusban pedig ezt olvashatjuk: „Nagy dolog, hogy az egész mesterségek között, kiket az emberi társaság feltalált, legtündöklőbb, becsületesebb a vitézség, és végezetre nagy csudára méltó, hogy az élő Isten ... legdicsőségesebb nevei közé téteti azt: Seregeknek Istene. Így akarta az ő véghetetlen bölcsessége és rendelése, hogy az, ki ezen a világon vitézebb, az légyen becsületesebb is az emberek között."[50]

A hadakozástól elvonatkoztathatatlan csel, ravaszság, fortély semmiképp sem nevezhető aljasságnak. Az ostromlott vár gyermekeit kiszolgáltató iskolamester tette gyalázat, amit „Pyrrhus, amely nem csalárdsággal hanem vitézséggel, jó hírrel névvel kévánta meggyőzni az ellenséget" nem fogadhatott el: „Mit gondol hát az olyan a vitézségről, aki minden gyalázatot cselekednék, csak egy kis kárt tehetne az ellenségnek. Talán az vitézség nem tisztesség, talám nem becsület? ... A csalárdságot nem tiltom, ahol ésszel, mesterséggel az ellenséget rá veheted lesre ..."[51]

A katonáskodás elvonatkoztathatatlan a hivatásszeretettől: „Nagy mesterség, nehéz professio a vitézség ... és azért kevés találkozik, aki ennek szeretetiből követné a vitézi kenyeret, de szám nélkül vagyon, aki húzásért-vonásért és mindenféle szabadságért hadban adja magát."[52]

Miután Zrínyi világosan látta a katonai erények döntő fontosságát, természetesnek tartotta, hogy a török hadseregben is érvényesül a katonai etika. Amikor a már idézett 52. centuriában a

[47] 22. aphorisma. Uo. 485. o. Erről van szó a 75. aphorismában is: „... okosan tartsad az szerencsét, ha rossz, ne hajulj előtte, ha jó, ne bízd magadat véle. Kicsin idő alatt mind gonosz, mind jó változhatik, az ember jó híre neve penig örökös legyén. Uo. 529. o.

[48] „... az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál ..." Az olvasónak. Uo. 9. o.

[49] Uo. 449–450. o. Hasonlóan a 23. centuriában: „Mindenféle tisztviseléshez nagy ész, nagy szorgalmatosság kell, de leginkább ez egy kapitányban kévántatik ..." Uo. 572. o.

[50] Uo. 435. o.

[51] 45. aphorisma. Uo. 500–501. o. Hasonló értelemben: „Szeresd a tisztességet, mert aki azt szereti, nem fél veszedelemtől, és noha nem cselekszik rút és gyalázatos dolgot, és bizony minden kedve szerint esik embernek, aki a tisztességet szereti." 20. discursus. Uo. 572. o.

[52] 116. aphorisma. Uo. 555. o.

hősi halálról meditál, egy török mondást idéz: „Azt mondja a török: ... Avagy holló hasamra avagy tisztesség fejemre."[53]

A katonai etika természetes, magától értetődő eleme az önfeláldozás, a hazáért, a közösségért, a vallásért, a belső meggyőződésért vállalt hősi halál. Zrínyi egész életművén végig vonul a hősi halál dicsérete és feltétlen vállalása. Az eposzban a nagybeteg, haldokló Zakariás Péter „csak azon törődik, hogy ágyon halna meg", és így panaszkodik: „Hej, hej, én fátumom mely igen kegyetlen! Ettül mindenkoron szüvemben, rettegtem, Dícséretlen ágybul hogy éltemet küldjem Mindenható kegyelmes Isten kezében. Ó, százszor boldogok, kik hazájok mellett Vitéz módra letették kedves élteket..."[54]

A 69. aphorismában pedig ez áll: „Az emberség viszi az embert arra, hogy ne gondolkodjék életének gyönyörűségéről, kedvesinek elhagyásárul, hogy a maga testét ne szánja karddal daraboltatni, puskagolyóbisokkal szaggattatni, hogy vérét kiontsa örömest, és hogy meghaljon kévánsággal."[55]

És itt van a *Török áfium* mottója: „Dulce et decorum est pro patria mori."[56]

És ki vonná kétségbe őszinteségét, amikor 1663-ban, várva a török támadását, így ír egy bizalmas emberének olasz nyelvű levelében: „Hogy én vagyok a török szándékainak a célpontja, nem tartom gyalázatnak, sőt legnagyobb dicsőségnek veszem, hogy egy összehasonlíthatatlanul erős ország és hatalom ilyen sokra becsül. Remélem nemes lovaghoz és katonához illő ellenállásra talál bennem és ha erőben és embereinek számában nem is egyenlő velem, de bátorságban és harci kedvben nem vagyok alábbvaló nála ... ha magamra maradnék is, legalább nem halok meg gyáva emberként, mert a vallásért és hazáért meghalni a legnagyobb dicsőség és sokkal nagyobb szerencse, mint ágyban, orvos keze által halni meg, vagy meghűlésben és tehetetlenségben pusztulni el. Nem szokatlan az ilyen halál családunkban, hiszen ugyanígy halt meg dédapán Szigetvárt."[57]

A magárahagyottság, a keserűség a nemzet pusztulása felett érzett aggodalom és a hősi halál boldog vállalásának megrendítő megnyilatkozása ez a levélrészlet: „Én itt, noha mindentül elhagyatott és minden oltalombul megszükült vagyok, várom mindazonáltal nagy szüvel ennek az nagy sententiának executióját, amelyet Fátum reánk kimondott. Higyje meg Kegyelmed, édes Gróf Uram, örömmel adok hálát az Istennek, ha én rajtam, az mind híre vagyon, kezdődik el az utolsó romlás, kisebb keserűségemre leszen, hogysem ha mint látnám előttem veszi ezt a dücsőséges nemzetünket."[58]

Az irodalmi hatás túldimenzionálása

Mindezeket szem előtt tartva, erős kételyeket ébreszt az emberben a szerző fejtegetése Zrínyi „skrizofréniájáról". Ennek kialakulását ugyan a 60-as évekre teszi, de valamilyen „bizony-

[53] Uo. 586. o. De más példák is hozhatók erre: az eposz III. éneke 90. versében a pécsi alajbég így bátorítja a siklósi harcban megrendült török katonákat: „Nem jobb-é tisztességgel halni embernek. Hogysem szemén élni szégyennel mindennek?" Uo. 92. o. Delimán pedig, szégyellve, hogy „kifutott ... Sziget-várábul", így kesereg: „Hej mert elvesztettem jó híremet! Mert nem vártam arcul meg ellenségemet, Látták ük hátamat, látták szégyenemet, Hová kívánhatom tovább életemet?" XI. ének, 3. és 5. vers, uo. 250. o. Semmivel sem támasztható alá tehát Bene Sándornak ez a kijelentése: „A törököknek, még a legvitézebbjének is, természetesen csak az elmúlandó világi hír, a földi dícsőség juthat osztályrészül." I. m. 377. o. A 39. jegyzetben idézett részek nem arról szólnak, amit Bene állít.

[54] VIII. ének, 29–31. vers, ZÖM I. 169. o.

[55] Uo. 525. o.

[56] Uo. 641. o.

[57] ZÖM II. 323. o. Ugyanez a hangvétel egy néhány nappal későbbi levelében: „Hanem még egy gondunknak kellene super laborem lenni, hogy emberül, vitézül, magyari szívvel, ellenségünk kimondhatatlan kárával vesznénk el, ne nevetnék senki az mi kimúlásunkon, mi penig az mi obligatiónkat, kivel az mi eleinknek vagyunk, így dicsőségesen töltenők be." Uo. 327. o.

[58] 1663. június 19-én Csáky Istvánnak írt levél. Uo. 330. o.

talanságot" és „kételyt" már a *Szigeti veszedelem*ben is felfedezni vél. Példaként az V. éneknek ezt a versét hozza fel, melyben a szigeti kapitány így szól fiához: „Édes tisztességnek az ő gondolatja, S némely magát örömest avval csalatja. Kevés ki igazán ezt alkolmaztatja, Az ki jót jó hírrel öszvecsinálhatja."[59] A szerző szerint „Zrínyi itt, ritka kivételként az eposz folyamában, a hírt »információ« jelentésben »földi hírnévként« használja." Ha azonban az előző és ezután következő verseket is nézzük, nyilvánvalóvá válik az állítás tarthatatlansága. Előzőleg ugyanis a fiatal Zrínyi, mint nagyhírű atyjának fia, – „fia [a] sasnak" – kész a hősi halálra és nem akarja kivonni magát „veszteni való kölök" módjára a próbatételből. A hírnevet adó jószágos cselekedet azonban egyben hasznos, a közösség javát is előmozdító cselekedet, ezért válaszol így az atya: „Nem dicséretes néked halált kívánni Most, amikor senkinek sem tudnál használni. Haláloddal, tartozol élni és szolgálni."[60]

Hasonlóképpen problematikus a szerzőnek az a kijelentése, hogy az előbbinél is „árulkodóbb" a VIII. ének 33-34. verse. A két verset példaként *„A hír, mint katonai morális tőke"* című résznél idéztük. Érthetetlen, hogy miként lehet ebben a két versben „a manipuláció technikáját" látni.

Ebbe a kategóriába sorolja a szerző Zrínyinek 1648-ban írt levelét, melyben arra akarta rábírni Battyányt, hogy közös akcióval provokálják a törököt és ezzel háborút robbantsanak ki. A dolog persze roppant kockázatos volt, nem is annyira a török várható reakciója miatt, hanem sokkal inkább azért, mert Bécs szigorúan tiltotta a békebontást. Épp ezért „mentül titkosabban kell végrehajtani" – írta Zrínyi. Mindebből a szerző levonja a következtetést: „A levél iskolapélda lehetne arra, hogyan sajátította el Zrínyi a legmagasabb szinten az általa olvasott katonai és politikai tanulságirodalom (*precettistica*) tanítását. *Prudenza, segretezza, simulazione, dissimulazione* – a politika színházának alapterminusai nemcsak nyelvileg, hanem gyakorlatilag is könnyen fordíthatónak bizonyulnak a tehetséges tanítvány kezén."[61] Hogy az országos politikában és a török elleni harcokban immáron jó húsz éve aktív Zrínyinek a titoktartást és a színlelést könyvből kellett volna megtanulnia, valójában olyan állítás, melyet csak a filológus módszer túlhajtása magyarázhat! Csak levelezését kell alaposabban megnézni és kiderül, már egészen fiatalon tisztában volt a titoktartás jelentőségével.[62] És természetesen azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy milyen nagy figyelmet szentel a *Vitéz Hadnagy*ban a titoktartásnak.[63]

Az is érthetetlen, hogy miért mondja a szerző egymással „összeegyeztethetetlennek" a hírt, amit Zrínyi Batthyányval együtt a török állítólagos támadásáról terjesztett, a hírnévvel, ami csorbát szenvedhetett volna, ha szándékuk kitudódik. Az első hír ugyanis az, amit az előzőekben *A hír, mint szóbeszéd*-nek mondtunk, a másik viszont a hírnév, mint katonai és politikai érték.

A következőkben a szerző „a katonai praxis ... terepén" követi az utat, melyen Zrínyi elér a „politika színházába".[64]

Elsőként az általunk már előbbiekben idézett *Fama* című 1. aphorismát elemzi. Szerinte az aphorisma szövege két részre bontható. Első a „cicerói *fama bona*–koncepció humanista értelmezése". A második rész viszont „inkább a tömeglélektan rendszerében értelmezhető, retorikai szempontból pedig a *vox, rumor* kategóriájáról van szó, amely manipulálható, s Zrínyi szerint a jó cél érdekében manipulálandó is."[65] Szerintem egyszerűen „a katonai morális tőke" gondozásáról, fenntartásáról és hatásáról van itt szó: a hadakozás materiális tényezőinek – létszám, fegyverzet,

[59] 92. ének, 137. o.

[60] 87. és 94. vers, uo. 136. és 138. o.

[61] *Bene*: 385. o.

[62] Első levele, melyben említést tesz a titoktartásról 1638-ból származik, ezt követően pedig vagy kilenc alkalommal esik szó róla.

[63] 25. aphorisma. Különösen fontos a *Secretum* címet viselő 52. aphorisma, melyben szokatlan nagy terjedelemben, hat oldalon át foglalkozik a kérdéssel; első mondata így hangzik: „Nagy dolog a titok és szükséges a kapitánnak e nélkül soha semmit véghez nem viszen emberül." ZÖM I. 488. és 507. o.

[64] *Bene*: 385. o.

[65] Uo. 386. o.

taktika, ellátás, stb. – értékét és hatását „nagy grádiccsal" fokozza a hírnév. Roppan egyszerű, a hadakozás gyakorlatában közismert dologról van tehát szó és nem irodalmi toposzok alkalmazásáról.

A továbbiakban a szerző kijelenti, hogy bár a *Vitéz Hadnagy*ban „fel-felbukkan a tradicionális *fama-gloria* gondolat, ... de a tapasztalati anyag egyértelműen felülkerekedik: a mű döntő hányada a modern értelemben vett hír, az információ manipulálásának technikái körül forog."[66] Állításának bizonyítására az 5. centuriából ezt a részt idézi: „Minden újság, minden történet a hadi állapatban, főképpen a harcban nagy változást csinál; egy szó, az kit nem jól érthetnek a vitézek, nagy zenebonát szerezhet és veszedelmet. Volt immár oly dolog is, hogy a várnak belső kapuját rontották volna a vitézek, de a szorosságtul hogy nem férhetett hozzá, aki rontotta, kiáltotta társainak: hátrább álljatok, ebből oly kiáltás támada, hogy mindnyájan hátrát kiáltának és futni kezdének." Nem érti az ember, hol van itt manipuláció. Hadtörténész szemmel nézve a dolgot, nincs másról szó, mint a pánikba torkolló vaklárma hatásáról. És mint gyakorló katona, Zrínyi rögvest kínálja a megoldást: „Azért az ilyen újságoktul oltalmazkodni is kell, élni is tudni kell vélek." Majd példákat is hoz fel ezekre az „újságokra": Hannibál fáklyákat köttetett ökrök szarvára, Gedeon lámpásokat zörgetett, Kinizsi pedig zöld ágat adott katonái kezébe, hogy zavarba ejtsék az ellenséget. Lélektani magyarázatot is ad: „Oka ennek a dolognak az, hogy mikor a szem olyant lát, az kit soha sem látott, az szű olyat gondol, akit soha nem gondolt."[67] Hadicselről van tehát szó, amit természetesen nevezhetünk manipulációnak is. Csak hát ez nem a „politikai színház" közvéleményének manipulálása, ugyanakkor nem is a „ragion di stato" XVII. századi auktorainak felfedezése, mert mint látjuk, ősidők óta alkalmazott eljárás.

A következő példaként felhozott 81. aphorisma sem támasztja alá a szerző állítását: „Szükség néha a hírt maga felől nevelni, hogy az ellenség rettenjen, néha penig eltitkolni, hogy véletlen találjad, és együtt hozni a hírt magával; amiképpen sok effectusa van a hírnek, úgy sokféleképpen kell élni vele."[68] Itt újfent a katonai szakma ismerete segíti a helyes véleményalkotást: van úgy, hogy a hírt, mint morális tőkét növelni kell, máskor viszont az ellenség figyelmének elaltatására éppenhogy a gyengeség látszatát kell kelteni és az ellenségnek ebből eredő elbizakodottságát és készületlenségét kihasználva kell meglepetésszerűen megtámadni.

A 28. aphorismából is más következtetést von le a hadtörténész. Ezt a részt idézi a szerző: „Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halován orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt mit a nyelve mond, az orcájának színe meg ne hazudtolja ... És kénszeríttetem mondani, hogy minden dologban rossz a képmutatás és az fikció; de az ilyen occasiókban nemcsak nem rossz, sőt inkább szükséges: mert ha félsz is, nem kell mutatni magadat, hogy félsz, hanem viszont bátorságot és fiduciát."[69]

Kétségtelen, van a szövegrészben utalás a képmutatásra, de hát ez olyan képmutatás, amihez válságos helyzetekben különösen nagy lelkierő szükségeltetik – és éppen ez az, ami jó kapitány egyik fő tulajdonsága. Az igazi mondanivalót már a cím is kifejezi: *Eloquentia,* első mondata pedig így hangzik: „Semmi mesterség, semmi hatalom ugyan az emberek kedvét és akaratát nem forgathatja, mint a kapitánnak okos, bíztató szava; az uralkodik az emberek elméjén, az csinál utat magának mások elrejtekezett szívében." És nagyon erőteljesen hangsúlyozza a „bíztató szó" és a képmutatás, a hazugság különbségét: „De ez az eloquentia olyan, hogy nem szintén csak szókbul áll: elébb hogysem kijön az ember szájábul, kéván hozzá való dispositiót, és alig mondhatjuk az meztelen szókat eloquentiának, ha nincs más hozzávaló egyező állapat." Morálisan kifogásolható manipuláció lenne ez: "... Istennek nagy ajándéka az, hogy mi az mi kévánságunkat és akaratunkat nem csak közölhetjük másokkal, hanem arra is erőltethetjük másokat és kénszeríthetjük."[70]? Mi-

[66] Uo.

[67] ZÖM I. 562–563. o.

[68] Uo. 532. o.

[69] Uo. 490–491. o.

[70] Uo. 490. o.

lyen kár, hogy Zrínyinek a háború lélektana szempontjából annyira fontos és a modern katonai lélektan és katonai szociológia által is igazolt felismerését ingatag filológiai elemzésével ködösíti el és zavarja össze a szerző!

Bene a „Nádori emlékirat" elemzése útján mutatja be Zrínyi „fáma-koncepciójának utolsó fázisát". Szerinte ekkor már „A fáma terjesztésének célja nem az égiek által hitelesített örök glória megszerzése, hanem (pontosan kidolgozott politikai tervhez igazodva) a fejedelem (ti. II. Rákóczi György – P. G.) nemzetközi pozíciójának erősítése." Arról van szó, hogy Rákóczi hírnevét megnövelendő Zrínyi azt ajánlja, a neves olasz történésszel, Vittorio Sirivel írassák meg a fejedelem dicsőítő életrajzát. A szerző szerint szó sincs tehát már arról, hogy a *Szigeti veszedelem* „a priori »referenciacsoportja«, a vitézi közösség ... igazolja vissza a hírnevet" hanem csupán a „közvélemény, az *opinio*" befolyásolásáról van szó a politikai siker érdekében.[71]

A manipulációnak ez a „tudatos alkalmazása" azonban „mérföldekre esett Zrínyi lelki alkatától, habitusától, mélyen hívő és erkölcsös meggyőződésétől."[72] Ennek bizonyítására a 94. aphorismának ezt a passzusát idézi: „Nyomorúság, de mit tehetünk róla: az eszes hadnagynak mindenfelé kell lenni történet ellen felfegyverkezettnek, és késznek; néha karddal, néha ésszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállanunk erre a világi scénára. Az ki csak egyféle personát hordoz és nem transformálhatja magát másra, lassan viheti a maga dolgát előre."[73] Így kommentálja a szerző a szövegrészt: Zrínyi „tehát igen korán levonta a következtetést a kétféle »színház« összepászitásának lehetetlenségéről. Emberi számítással–erővel az istentelen *ragion di stato* érvelése és az abból következő értékrend nem cáfolható, sem távoztatható el legalábbis »erről a világi scénáról« nem. Ilyen a világ, a politika világa - elfogadjuk a szabályait vagy kivonulunk belőle: *tertium non datur* ."[74]

De hát az aphorismában nem a „politika világáról" van szó, hanem a háborúról, arról, hogy a hadvezér, Spurinna miként tudta észre téríteni és jobb belátásra bírni harci vágytól hajtott, meggondolatlan katonáit: megerőltető menettel fárasztottaa ki őket és hűtötte le harci kedvüket – „így hozá ismét a maga parancsolatja alá a népet, mely ilyen mesterség nélkül elveszett volna."[75]

Ezt követően megtudjuk, hogy a Zrínyi által olvasott szerzők mennyire elutasították a „*ragion di stato* hamis politikáját". Bár a szerző elfogadja Klaniczay megállapítását, hogy ezek az írók semmilyen hatással sem voltak Zrínyire, mégis kijelenti, hogy valamiképpen „komoly hatással" voltak „ellentmondások közt őrlődő tragikus személyiségére" ... „állításaik »benne voltak« a levegőben. A kor hihívására adott válasz és a belső meggyőződés ellentéte törvényszerűen vezetett Zrínyi életének utolsó éveiben egyfajta skizofrén állapothoz."[76]

Mindez – írja a szerző – „az életrajz szintjén is visszaigazolható". Zrínyi világképe ugyanis élete utolsó éveiben elkomorul, „a nemzethalál réme és a személyes végzetvárás kínja között" őrlődik és mély ellentmondás van politikai és katonai működése között: mint politikus „ragyogó helyzetfelismerő képességgel" cselekszik, hadvezérként azonban „hibát hibára halmoz". Minderre egy „logikus" válasz lehet: „Zrínyi 1663–64-ben nem a katonai észszerűség követelményei, hanem a *Szigeti veszedelem* forgatókönyve szerint cselekedett. Magára vonta, saját birtokaira irányította az eredetileg északnak induló török főseregtámadását, akárcsak dédapja, a szigeti Zrínyi. Kihívta a végzetet, színre akarta vinni, jelképpé emelni a saját halálát. Nem sikerült."[77]

Ismerve Zrínyi szilárd morális felfogását és azt az állandóságát, mely írásaiban megnyilvánul, elfogadhatatlannak tűnik Bene Sándor következtetése. Elképzelhetetlen, hogy a becsületről, a hazafiasságról,

[71] *Bene*: 391. o.

[72] Uo. 392. o.

[73] ZÖM I. 543. o.

[74] *Bene*: 392. o.

[75] ZÖM I. 544. o.

[76] *Bene:* 392. o.

[77] Uo. 393. és 394. o.

a hősiességről és a katonai etikáról vallott mély meggyőződését olvasmányai hatására feladta volna és hogy skizofrén állapotban őrlődött volna ellentétes előjelű morális nézetek között.

Külön kell foglalkoznunk azonban azzal az állításával, hogy utolsó éveiben Zrínyi a *Szigeti Veszedelem* „forgatókönyve" szerint cselekedett és katonailag „hibát-hibára halmozott" volna.

Új-Zrínyivár építése, az eszéki hadjárat és Kanizsa ostroma

Így sorolja fel Bene Sándor Zrínyi „hibáit": „Nehezen védhető helyen építi fel ... Új-Zrínyivárat. Téli időszakban, csekély stratégiai haszonnal, provokatív támadást indít a Dráva mentén, s elfoglal ugyan néhány erődöt, felgyújtja az eszéki mocsarakon átvezető hídrendszer egy részét, de a török, mint az várható volt, rövid idő alatt újjáépíti a felvonulási útvonalat. Elégtelen katonai erővel és felszereléssel, reménytelenül megkésve, nekigyürkőzik a hatalmas ... erődítmény ostromának ... és még sorolhatnánk, egészen Új-Zrínyivár felmentésének tervéig."[78]

Bene döntően a Montecuccolival foglalkozó külföldi irodalomra támaszkova alakította ki véleményét. Tudni kell azonban, hogy ezek a művek távolról sem tárgyilagosak és jórészt a Habsburg-álláspontot, főleg a vasvári békét igazolni akaró megnyilatkozásokat és ilyen szempontból is főleg Montecuccoli vádaskodásait tükrözik.[79] És ami a legfőbb hiányosságuk: egyáltalán nem ismerik a magyar forrásokat és feldolgozásokat, amelyekhez pedig Bene Sándor hozzáférhetett, épp ezért eléggé különös, hogy egyáltalán nem veszi figyelembe érveiket.

Ha ugyanis nagyobb figyelmet szentelt volna például R. Várkonyi Ágnes írásainak,[80] akkor nem vonna éles határt Zrínyi politikai és katonai tervei, valamint működése közé. A Rajnai Szövetséggel kötött szövetség célja ugyanis egyértelműen a háború megindítása és együttes folytatása volt. Már ezért is képtelenség egyedül Zrínyit tenni felelőssé a balsikerért.

Mintha Bene valamilyen avitt nacionalizmust érezne a magyar felfogásban, mert vitába szállva Klaniczaynak azon állításával, hogy Zrínyi „jól kigondolt hadtudományi elképzelése megbukott mások hibájából" ezt írja: „A hadtörténeti kutatások azóta (legalábbis részben) megcáfolták a »jó elképzelések« elméletét. Bármennyire fájó, ideje belátnunk, hogy a török hadjárat stratégiai kivitelezésében (Duna menti támadás) valószínűleg Montecuccolinak volt igaza – mint azt az események két évtized múltán be is bizonyították."[81] Szó sincs azonban arról, hogy bármikor is vita lett volna afelől, hogy a magyarországi hadszíntéren a hadműveletek természetes tengelye az utánpótlást szállító Duna. Így látták a kérdést az Árpád-kor katonái, de így látta Mohács idején a magyar és a török hadvezetés egyaránt. Nem Montecuccoli ismerte fel ezt az igazságot és nem is a felszabadító háború bizonyította helyességét.

Mindehhez még az is hozzá tartozik, hogy a drávai hadjárat nem alternatívája volt a dunainak, hanem kiegészítője. Mint korábban többször, 1664-ben is egy észak-magyarországi és egy Dráva menti támadás támogatta volna a Duna mentén indított főtámadást.

Végül, szem előtt tartva, hogy Zrínyi milyen szakértelemmel foglalkozott logisztikai kérdésekkel, elképzelhetetlen, hogy ne ismerte volna fel a Duna jelentőségét az utánszállítás szempontjából. Mikor a kérdésről ír, mint magától értetődő dolgot jelenti ki: „Az kész élést embernek hordozni kell, mely vagy vizen vagy szárazon lészen."[82]

[78] Uo.

[79] Minderről eléggé részletesen írok a A „metodizmus" és a Zrínyi–Montecuccoli vita c. tanulmányomban a *Századok*, 1961/5–6. és 1962/1–2. számában

[80] *R. Várkonyi Ágnes:* Török világ és magyar külpolitika. Budapest, 1975.; Magyarország története tíz kötetben 3/1. kötet, III. fejezet. Országegyesítő kísérletek. Budapest, 1985

[81] *Bene*: 194. o. 108. jegyzet

[82] Tábori kis Trakta. ZÖM I. 423–424. o. Zrínyi logisztikai elgondolásaival a Tábori kis Traktához írt bevezetőmben foglalkozom: *Zrínyi Miklós* hadtudományi munkái 55. és köv. o.

Ami Új-Zrínyivár építését illeti, Bene ebben is teljesen a külföldi véleményeket fogadja el, és mellőzi a magyar érvelést.[83] Az utóbbit felesleges most citálni és hosszadalmas is volna, de három megjegyzés ide kívánkozik:

1.) A vár stratégiai értékét egyértelműen mutatja a törökök heves tiltakozása és az a körülmény, hogy a béke előfeltételének tekintették annak lerombolását.

2.) Kétségtelen, a vár elhelyezkedése a terepen nem felelt meg teljesen a taktikai követelményeknek, de ezt elkerülni nem lehetett. A fejlemények viszont azt mutatják, hogy fekvése és kiépítettsége korántsem volt olyan rossz, amint azt a bírálók, élükön Montecuccolival, állítják. A törökök ugyanis, amint ez Esterházy Pál leírásából kitűnik, olyan anyagi és műszaki előkészítéssel fogtak az ostromba, ami semmivel sem maradt el a legkomolyabb váraknál alkalmazott eljárástól.[84] S bár a várat, mint tudjuk, Bécs nem akarta megtartani és ennek megfelelően védelméhez sem teremtette meg az előfeltételeket, mégis három hétig állt ellen az igen heves ostromnak.

3.) Montecuccoli csak jóval a történtek után nyilatkozott elítélően a várról, 1661 nyarán ugyanis egyik levelében kijelentette, hogy a vár „blokírozza" Kanizsát,[85] azaz elismerte stratégiai jelentőségét.

Ami már most az eszéki hadjáratot illeti, nem kétséges, hogy az provokálta a törököt, de hát láttuk, Zrínyi a Rajnai Szövetség szakértőivel együtt dolgozta ki annak tervét. És azt is láttuk, hogy alapjában véve beleillett a Bécs által szándékolt nagy háború tervébe. Egyébként állításunk bizonyítására megint csak Montecuccolira hivatkozhatunk, ugyanis a hadjárat idején szinte lelkesült hangon írt róla és javasolta a támogatását.[86]

Végül nézzük Kanizsa ostromát. Mint egyik tanulmányomban kimutattam, arra sem kizárólag Zrínyi elhatározásából került sor.[87] Ugyanakkor Bene teljesen figyelmen kívül hagyja a késedelmet, amit az ostrom elkezdése szenvedett: Zrínyi február 18-án javasolta az ostromot, a választ egy hónap múlva kapta meg; az ostrom kezdetét pedig április 8-ra tűzték ki, de az idegen csapatok késedelmes gyülekezése miatt csak 27-én állt együtt az ostromló sereg. Az ostromműveleteket pedig csak április 30-án kezdhették el, akkor is teljesen elégtelen anyagi előkészítéssel, mert a grazi haditanács nem tudta biztosítani a szükséges műszaki és tüzérségi felszerelést. Ami pedig Montecuccoli súlyos elmarasztalását illeti, tudni kell, hogy részt vett az ostromot elrendelő haditanácsi ülésen de a tárgyalásról készült jegyzőkönyv tanusága szerint nem jelentett be ellenvéleményt.[88]

Zrínyi hadtudományi gondolatainak önértéke

Nem lenne teljes, sem igazságos kritikánk, ha nem tennénk említést arról, hogy amikor Bene Sándor Zrínyi hadtudományi gondolatait az eszmetörténet, a politika és az általános etika dimenzióiba vetítve értelmezi, tulajdonképpen eléggé elterjedt irodalomtörténészi gyakorlatot követ. Ezt kandidátusi vitáján opponenseinek adott válaszában ő maga ismerte el eképpen: „összefoglalva tehát: abban teljesen egyetértek opponenseimmel, hogy a szöveg a hadviselés törvényei szempontjából örökérvényű, minden korra érvényes szabályt fogalmaz meg. De csak ebben a tekintetben örökérvényű.

Politikai és morálfilozófiai szempontból viszont teljesen korhoz kötött. (A gondolat gazdája megint csak nem én vagyok, hanem Négyesy László: az ő eredeti megfigyelését – Zrínyi a hadtu-

[83] *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora, i. m.

[84] *Esterházy Pál:* Mars Hungaricus, Zrínyi Könyvtár III. (Fordította és kísérő tanulmányt írta *Iványi Emma*) Budapest, 1989. 168. o.

[85] *Perjés Géza*: A „metodizmus" és a Zrínyi-Montecuccoli vita. I. m. II. rész. *Századok*, 1962/1-2. szám. 40. o.

[86] Uo.

[87] *Perjés Géza:* Zrínyi és az 1663-64-es háború. Zrínyi Könyvtár, III. 75. és köv. o.

[88] *Perjés Géza:* A „metodizmus" és a Zrínyi-Montecuccoli vita.I. m. 41. o.

domány keretei között is morálfilozófiát és politikatudományt művelt – igyekeztem kamatoztatni az elemzés során.)"

A hivatkozás kétségtelenül jogos. Négyesy ugyanis ezt írta Zrínyi hadtudományi műveinek Rónai-Horváth által szerkesztette kiadásáról: „Hadtudományi műveinek szakértő kiadója igen nagyra értékeli Zrínyi hadszervezeti s taktikai eszméit. A kritika e pontban némi helyreigazítással élhet – részben már élt is – és Zrínyi eredetiségét valamivel alább szállíthatja. Én nem akarok ... ítéletet mondani Zrínyi hadtudományi műveinek hadtudományi–történeti jelentőségéről. De úgy vélem, annál jobban ki kell emelnünk Zrínyi iratainak egy eddig kevéssé méltatott jelességét, azt a gyakorlati bölcseleti szellemet, mely minden sorait áthatja. Lehet, azt kell megállapítanunk, hogy Zrínyi a hadtudománynak nem annyira elméletírója, mint moralistája. ... Ő a vitéz embernek, hadvezérnek gyakorlati erkölcstanát adja. Rokon szellem a XVII. század moralista íróival."[89]

Bár a kutatás már tisztázta Zrínyi eredetiségének kérdését és kijelölte méltó helyét az egyetemes és a magyar hadtudományban, azonban máig él az a gyakorlat az irodalomtörténeti kutatásban, hogy sokszor nagyobb jelentőség tulajdoníttatik az irodalmi mintáknak, toposzoknak és előzményeknek, mint magának a tartalomnak. Ilyen szempontból különösen a *Vitéz Hadnagy* járt rosszul, hiszen szinte nincs olyan passzusa, mely ne valamelyik szerző kommentálása, nem egyszer fordítása lenne. Csupán az nem kapott kellő hangsúlyt az elemzésekben, hogy Zrínyinek neveltetése, háborús tapasztalatai és részben olvasmányi alapján nagyon konkrét, nagyon határozott képe volt a háborúról, és kölcsönzései nem mások, mint a hadviselés egy-egy nagyon jól ismert részletéhez asszociált, azokat megerősítő és megvilágító szövegrészek, s mint ilyenek teljességgel katonai természetű meditációk.

Problémánk szempontjából ennél is fontosabb Négyesy-nek az az állítása, hogy „Zrínyi ... a hadtudománynak nem annyira elméletírója, mint moralistája." A kijelentés hátterében ugyanis a hadtudomány illetékességi körének megengedhetetlen szűkítése húzódik meg, egy olyasfajta felfogás, hogy a katonai szakma pusztán taktika, stratégia, logisztika és más mesterségbeli ismeretek együttese és kizárható belőle a moralitás, az etika. A dolog azonban úgy áll, hogy mióta hadtudományról értekeznek az emberek, a morálról mindig nagyon sokat írtak. És ez nem is lehetett másként, tekintve a háború különleges, félelemmel, iszonyattal, lelki és testi megpróbáltatásokkal teli légkörét, melyben helyt állni morális ösztönzés nélkül egyszerűen nem lehet. Persze régebbi időkben a megfelelő lélektani és a szociológiai ismeretek hiányában a morális vonatkozású kijelentések inkább frázisszerűen hangzottak az olvasó számára - különösen, ha nem voltak hadi tapasztalatai – mondhatni bizonyos fajta „aranyköpésként" hatottak és az etikai kérdések nem épülhettek bele szervesen a hadtudományba. Bár Clausewitz idején a katona helytállásának lélektani és szociológiai háttere még kevéssé volt ismert, ő már szervesen beépítette műveibe a morális tényezőket. Így ír erről: „A teóriának az emberit is figyelembe kell vennie és a merészségnek, a bátorságnak, sőt vakmerőségnek is helyet kell biztosítania. A hadművészetnek élő és morális erőkkel van dolga ... A bátorság és önbizalom tehát nagyon lényeges principium a háborúban: a teória tehát csak olyan törvényeket mondhat ki, melyek szabad mozgást biztosítanak ezeknek a szükséges és legnemesebb harci erényeknek ..."[90]Nagy lélektani érzékkel, mesterien rajzolja meg a háború légkörét és művének *„A háború természetéről"* című első könyvében ilyen fejezetek találhatók: „A katonai géniusz", „Veszély a háborúban", „Súrlódás a háborúban". A *„Stratégia"* című könyvben pedig „A morális erők", „A fő morális tényezők", „A hadsereg harci szelleme" és „A bátorság" című fejezetekben elemzi az erkölcsi tényezők befolyását a stratégiára.

A lélektan, a szociológia és a szociálpszichológia XIX. század végi és XX. század elei nagy fejlődése után vált lehetővé a háború morális tényezőinek az egyéni, személyes élményeken és tapasztalatokon túlmutató rendszeres elemzése. Hatalmas lendületet kapott a kutatás a második világháborúban, amikor az amerikai hadsereg szociológusai több tízezer katonával felvett interjú

[89] *Négyesy László*: Zrínyi prózai munkáinak új kiadása. Zrínyi Könyvtár, I. 91. o.

[90] *Clausewitz, C:* Vom Kriege. 18. Aufl. Bonn, 1972. 208–209. o.

felhasználásával tisztázták a helytállást elősegítő motivációk létrejöttét és működését.[91] A katonák kikérdezése alapján, statisztikai módszerekkel alátámasztva bizonyosodott be, amit egyébként a katonai szakértők és háborút járt írók mindig is tudtak–éreztek: hogy a katona bátorsága egyrészt a hadsereg intézményes kereteiből, a fegyelmi szabályokból, az autoritárius vezetési rendszerből, a kiképzésből, a jutalmakból és szankciókból, stb ered. Ezek ugyanis nem pusztán kényszerítenek, de óvnak és segítenek is. Ehhez társul a csoportdinamika által működtetett „informális kényszer", melynek egyik igen fontos eredménye az akár az önfeláldozást is megkövetelő bajtársiasság. A második világháború óta azután szinte áttekinthetetlenné vált a katonai hivatással és etikával foglalkozó irodalom.

A *Szigeti Veszedelmet* és *Vitéz Hadnagyot* olvasva az emberben szilárd meggyőződés és sejtés alakul ki. Meggyőződhet ugyanis arról, hogy Zrínyi, mint a lélek rezdülései iránt érzékeny költő, milyen pontosan látta a lélektani folyamatok döntő szerepét a háborúban. A sejtés pedig: az eredetileg jegyzetelő munkának induló *Vitéz Hadnagy* előmunkálat volt az addig csak frázisszerűen kezelt morális tényezők rendszerezéséhez és a hadtudomány corpusába való szerves beillesztéséhez.

Összefoglalva bírálatunkat, csak azt ajánlhatjuk Bene Sándornak, de az irodalomtörténész kollégáknak is, hogy Zrínyinek különösen a *Vitéz Hadnagy*ban kifejtett gondolatait önértékük szerint, a hadtudomány saját jogán, mint sui generis katonai igazságokat kezeljék. Hisz ő maga kizárólag katonai munkának tartotta művét, amint erről ajánlása tanuskodik: „Az kinek a hadi dolgokhoz geniumja és inclinátója vagyon, talám meg nem gyalázza munkámat: a kinek nincsen, kérem ne is vegye kezében könyvemet ..."[92] Miért kell mást kiolvasni a műből, mint ami benne van?

[91] *Stouffer, S.,A. – Lumsdaine, A. A., etc.*: The American Soldier. Vol. II.: Combat and Its Aftermath. Princeton, 1949.

[92] ZÖM I. 434. o.

SZEMLE

SÜLEYMAN THE MAGNIFICENT AND HIS AGE

The Ottoman Empire in the Early Modern World

Edited by Metin Kunt and Christine Woodhead

(Longman, London and New York, 1995. 218 o.)

Nagy Szulejmán szultán nemcsak az oszmán és kelet-mediterráneumi területeket tartotta uralma alatt, hanem a kortársak gondolkodását is. Uralkodása idején birodalmát tetemesen megnövelte, s hatalma Algírtól Azerbajdzsánig, Budától Bagdadig terjedt. Magáénak tudhatta a Földközi-tenger partvidékének háromnegyed részét. Hadai a nagy ellenfél, a Habsburg Birodalom székvárosát is megostromolták. De Szulejmán nem pusztán hódító volt, hanem annál jóval több: államszervező és törvényhozó, aki ezáltal hosszú távon is hatást gyakorolt birodalma fejlődésére. Szulejmánról és országáról azonban összességében jóval kevesebbet tud a közvélemény, mint kortársairól: V. Károlyról, I. Ferencről vagy VIII. Henrikről. Ez a könyv széleskörűen tárgyalja Szulejmán szultán személyét, tevékenységét és korszakát.

A kötet öt angol, három török és egy *magyar*, a témakör szakértőjének számító történész tanulmányát tartalmazza, amelyeket a szerkesztők két, bevezetővel ellátott fejezetbe csoportosítottak. A tanulmányok, bár különféle témákról szólnak, mégis egymással összefüggve mutatják be az oszmán hatalmat és az oszmán államhatalmi ideológiát.

A mű Metin Kunt bevezető tanulmányával kezdődik (*Az állam és a szultán Szulejmán koráig: határmenti fejedelemségtől a világbirodalomig*), amely röviden, de lényegretörően foglalja össze az oszmán állam megalakulásától Szulejmán hatalomra kerüléséig eltelt időszakot: az eredet kérdését, a gazi ideológiát, a szultánság létrejöttét, II. Mohamed és I. Szelim uralkodását. Az első fejezetet (*A XVI. századi oszmán állam vezetése és problémái*) Ann Williams tanulmánya nyitja meg, amelyben a Földközi tenger medencéjében folytatott oszmán terjeszkedés eseményeit tárgyalja, Konstantinápoly elfoglalásától a lepantói tengeri csata elvesztéséig. Salih Özbaran hasonló kérdéskört, az Indiai óceán irányába történt előrenyomulási kísérleteket tárgyalja. Dávid Géza az oszmánok európai tartományainak, tehát a Balkán, a magyarországi hódoltság és a vazallus államok berendezkedését, adminisztrációját vizsgálja és hasonlítja össze. A fejezetet Suraiya Faroqhi tanulmánya zárja, amelyben széles ívű áttekintést nyújt az Oszmán Birodalom XVI. század végi politikai és társadalmi változásairól: az udvari és a tartományi elit helyzetéről, a kereskedelem, a vagyon és a politika összefüggéseiről, a társadalmi feszültségekről.

A második fejezet (*Ideális szultán, ideális állam*) a politika és az államirányítás valóságát veti össze a szulejmáni államhatalom ideológiájával és az „aranykor" fogalmával. P. M. Holt a szultánok, mint ideális uralkodók előképeiről, a korai Ayyubidákról és a mamelukokról ír. Colin Imber az oszmán szultánok hatalmának legitimációs kérdéseivel foglalkozik. Peter Burke az „aranykor" reneszánszkori fogalmának értelmezéseit vizsgálja. Christine Woodhead Szulejmán államszervezői és törvényhozói tevékenységét elemzi, különböző szempontokból.

A kötetet a korai szultánok listája, a török szakkifejezések magyarázata, bibliográfia, térképek és mutatók teszik teljessé.

Domokos György

ANDRÉ CORVISIER

LA BATAILLE DE MALPLAQUET 1709

L' effondrement de la France évité

(Économica, Paris, 1997, 172 o.)

A neves és hazánkban is jól ismert vezető francia hadtörténész legújabb önálló művével visszatért a klasszikus csatatörténethez. A spanyol „örökösödési" háború kimeneteléhez döntően hozzájáruló 1709. szeptember 11-i Malplaquet-i csata modern feldolgozása a Philippe Ricalens és Guy Pedroncini szerkesztésében a párizsi Économica Kiadónál megjelenő „Csaták és stratégiák" sorozat 23. köteteként látott napvilágot.

Bevezetőjében a szerző felidézi, hogy a kor legnevesebb hadvezérei – a francia Villars és Boufflers, valamint a szövetséges oldalon vezénylő Savoyai Jenő és Marlborough – által parancsnokolt hadak szűk térségben megvívott véres csatája a kortársakat és az utókort egyaránt foglalkoztatta. A rövid historiográfia hangsúlyozza, hogy az eseménytörténet, különösen Maurice Santai 1904-es, levéltári forrásokon alapuló monografikus feldolgozása révén, alapjaiban és részleteiben is tisztázott. Mégis fontosnak tartja, hogy közel egy évszázad után, az azóta szerzett ismeretek tükrében, modern feldolgozásban tárja az érdeklődő közönség elé, mi is történt egykor. Ezt követően hat fejezetben, fegyelmezett, logikus érveléssel járja körül a témát.

Az első tematikai egység a már a bevezetőben is röviden jelzett számos ellentmondást mutatja be, mégpedig annak tükrében, hogy milyen sokrétű és gazdag forrásanyag található a különböző egykori hadviselő birodalmak iratait örökölt mai hadilevéltárakban és magángyűjteményekben, és az milyen pontosan megőrizte az egykori főszereplők nézeteit Kiemeli, hogy francia részről minden jelentős beosztású tábornok és törzstiszt már a csatát követő este parancsot kapott a részletes írásbeli jelentéstételre, és a jelentéseik fennmaradtak. Ezt követően bemutatja a ránk maradt nyomtatott csatabeszámolókat, a csatateret és a szemben álló felek mozdulatait tükröző térképeket, vázlatokat, kortárs sajtóközléseket, emlékiratokat, későbbi kéziratos tanulmányokat és végül a publikált történészi feldolgozásokat. Mindezzel kapcsolatosan hangsúlyozandó, hogy nem csak a francia, angol, osztrák, hanem a holland anyag is tükröződik a szerző áttekintésében.

A következő fejezet „Drámai helyzet 1709-ben" címmel ennél lényegesen többet nyújt. Röviden felvázolja a spanyol örökösödési háború előzményeit és 1709-ig tartó szakaszait, fő eseményeit, majd áttér az 1708/9-es kegyetlen tél hadsereget bénító körülményeire. Ezt követően szól Villars marsallnak a flandriai francia hadsereg élére állításáról, az új főparancsnoknak a zsoldfizetés, az élelmezés és a takarmányozás érdekében tett intézkedéseiről, miközben kitekint a Versailles-i udvar részéről az Egyesült Németalföldi Tartományok kormányzótanácsával folytatott tapogatózó béketárgyalásokra és XIV. Lajosnak népeihez intézett, 1709. június 12-i felhívására. Áttérve a Németalföldön szemben álló szövetséges hadsereg helyzetének bemutatására, a hangsúlyt a hadvezérek származására és személyiségére, valamint a csapatok összetételére helyezi, de mindezeket csak birodalmak szerinti bontásban tárgyalja. Ugyanígy szemrevételezi a flandriai francia hadsereget is, ezúttal is kiemelve az idegen uralkodók alattvalóit, számát és arányát.

Az 1709-es esztendőnek a csatához vezető hadműveleti eseményei újabb önálló egységet alkotnak. Jobb megértésük érdekében a szerző bevezetőben a XVIII. század elejének hadviselésébe avatja be az olvasót. Ezt követően újra kitér a francia hadsereg ellátási nehézségeire, amelyek megakadályozták a támadó előrenyomulást, csupán a határ menti védővonal megszervezését tették lehetővé. Ez bátorítólag hatott a szövetséges hadvezetésre, mely döntő hadjáratot tervezve felvonult a határra és Tournai ostromához kezdett. A jelentős erőd elvesztése rávette a francia hadve-

zetést, hogy eleget tegyen az udvar csatavállalásra irányuló ösztönzésének. Mivel arra a szövetségesek is késznek mutatkoztak, a szerző e fejezetet az ellenfelek felvonulásának ismertetésével zárja, miközben jelentőségének megfelelően foglalkozik a csatatér kiválasztásának motívumaival és a zavarral, ami a szövetségesek körében támadt azt követően, hogy a terepet a franciák vették birtokukba. Szól arról is, hogy milyen következményekkel járt a még menetben lévő szövetségesek elleni megelőző támadás elmulasztása és külön kitér a legénység harci elszántságának bemutatására.

A negyedik fejezet a csata lefolyását tárgyalja. André Corvisier először a terepviszonyokat értékeli, majd a szemben álló erőket és azok elhelyezkedését elemzi. Ezt követően a reggel héttől kora délutánig tartó fegyveres harc egyes szakaszait foglalja össze. Felidézi a francia balszárny elleni első szövetséges harcmozdulatot, mely már a kezdeti szakaszban tüzérségi tűzzel és gyalogos rohamokkal kombinált általános támadássá vált és tizenegy órára sikerrel is járt. A kezdeti sikert délre sikerült elmélyíteni, bár a francia hadak eredeti állásaikból kiszorítva is fegyelmezetten harcoltak. Mindenesetre a szövetséges támadás döntő súlya a továbbiakban már a francia jobbszárnyra nehezedett, míg középen továbbra is csak erélytelen tűzváltás történt. Délre azonban fordulat állt be az addig eldöntetlen küzdelemeben: a szövetségesek a francia jobbszárny ellenében is fölényre tettek szert. Kora délután a szövetségesek áttörése középen is sikerült, amelyet a lovassági erők kölcsönös bevetése tetőzött be, mialatt a francia bal- és jobbszárny külön-külön fegyelmezett visszavonulásba kezdett. Délután kettőre a francia hadvezetés az általános visszavonulás, a csata megszakítása mellett döntött, ahogyan a szerző az események felidézését zárja.

A csata értékelését a következő tematikai egységben, „A század legvéresebb csatája. Kétséges győzelem, dicsőséges kudarc" címmel végzi el a szerző. Egybeveti a csata következményeit a szemben álló felek eredeti céljaival, majd bőségesen idézi a résztvevők visszaemlékezéseit, amelyek alátámasztják a fejezetcímben megfogalmazott késői értékelést. Ezután áttér a kortársaknak a csatával kapcsolatos bíráló megjegyzéseire, amelyekkel kapcsolatban ugyancsak határozottan állást foglal. Nézeteinek megalapozása érdekében részletesen áttekinti az egymással szemben bevetett kötelékek csata során tanúsított magatartását, különösen részletesen elemzi a franciák soraiban keletkezett pánikot. Csak ezt követően veszi szemügyre a veszteségeket, mégpedig minden ismert forrás egybevetésével és a legkülönbözőbb bontásokban csoportosítva. Az elszenvedett veszteségeket végül mintegy 11 000 francia és 22 000 szövetséges halottban és sebesültben valószínűsíti. E számokat végezetül egybeveti a spanyol örökösödési háború egyéb csatáinak veszteségeivel, hogy igazolja állítását: valóban a háború legvéresebb összecsapás zajlott le Malplaquetnál. Befejezésül a hadtörténelmi irodalomnak a csatával kapcsolatos értékeléseit foglalja össze.

A hatodik, záró fejezet a csata közvetlen és távolabbi következményeivel foglalkozik. Felidézi az 1709-es hadjárati esztendő további fejleményeit, a hadvezérek és csapatok további sorsát. Ezt követően kitekint a spanyol örökösödési háború még hátralevő eseményeire és a békekötésekre. A rövid záró értékelés azt hangsúlyozza, hogy maga a Malplaquet-i csata semmit sem zárt le, éppen ellenkezőleg, a háború folytatását eredményezte, melynek során az újabb francia erőfeszítések végül még elfogadható és tisztességesnek minősíthető békéket is lehetővé tettek.

André Corvisier legújabb kötete függelékben közli Saint-Simon Emlékirataiból a csata előtti napra vonatkozó leírást, továbbá a csatában szembe kerültek közül a legnevesebbek rövid adattárát. Természetszerűleg mindehhez forrás- és irodalomjegyzék, személy- és helynév-, valamint tárgyszómutató csatlakozik, továbbá tíz szövegközi illusztráció a helyszínről és a csata lefolyásáról. A kötet témáját tekintve és az irodalmi előzményekre való bőséges hivatkozás mellett teljesen elfogadható, hogy a szerző ezúttal eltekinthetett a jegyzetapparátustól.

A recenzens nem csak a korszak, hanem a csatatörténet iránt érdeklődő minden olvasó számára csakis a legmelegebben ajánlhatja ezt az új munkát, különösképpen mert a neves tudós, ha ezúttal a klasszikus csatatörténethez tért is vissza, meggyőzően bizonyította, hogy ezt a műfajt is megújította. A pozitívista leíráson túlmenően ugyanis a gazdasági, társa-

dalmi, politikai, hadügyi változásokba ágyazott elemző, összehasonlító, értékelő módszert választotta. Ezzel a csatán túl a korszakot és a résztvevőket, valamint az azokat mozgató erőket is közel tudta hozni a mai olvasóhoz.

Zachar József

PETER BROUCEK

KARL I. (IV.)

Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie

(Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar, 1997., 270 o.)

Az osztrák hadtörténészek egyik messze kimagasló tekintélyű egyénisége ezúttal arra vállalkozott, hogy az utolsó osztrák és magyar uralkodó „megfogható teljeiitményét kísérelje meg ábrázolni", mégpedig kettős tükörben: I. (IV.) Károly szándékaival és jellemvonásaival egybevetve. Vállalkozását az tette lehetővé, hogy levéltáros-történészként a folyamatban levő boldoggá avatási eljárás során számos, mindeddig hozzáférhetetlen elsőrendű forrás első feltárója lehetett. (V. ö.: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1995/4. sz., 145. skk. o.)

Az egész életpályát öt egységre tagolva a szerző az első részben a főherceg trónraléptéig terjedő életútját mutatja be. Felidézi, hogy kezdetben, a Habsburg-Lotharingiai ház trónutódlási rendjét tekintve, I. Ferenc dédunokája mindössze az ötödik helyen jött szóba. Csak I. Ferenc József egyetlen fiának, Rudolfnak 1889-es, máig tisztázatlan halála, Károly Lajosnak, az uralkodó életben maradt idősebb öccsének 1896-ban bekövetkezett elhunyta, az ő egyetlen fiának, Ferenc Ferdinándnak 1914-ben történt meggyilkolása és gyermekeinek – rangon aluli házassága következtében – a trónutódlásból való kizárása, végül Ferenc Ferdinánd legidősebb öccsének, Ottónak már 1906-os elhalálozása nyitotta meg az ő elsőszülött fia, Károly Ferenc József előtt a trónutódlás lehetőségét 1916-ban. A szerző a családi események tükrében részletezi 1887-ben született hőse mind határozottabb trónörökösi neveltetésének egyes szakaszait, annak vallásos és katonai vonásait. Kiemeli, hogy felsőbb tanulmányok helyett a katonai pálya vonzotta az ifjút, aki – a családban hagyományos módon – jövendő alattvalóinak nyelvét, így a magyart is, korán elsajátította. Hasonlóképpen hangsúlyozza Peter Broucek, hogy Ferenc Ferdinánd, aki a közvetlen trónörökösévé előlépett főherceg neveltetését felügyelte, milyen politikai hatást gyakorolt rá. Megtudjuk ugyanakkor azt is, hogy bár Károly főherceg tisztelte az uralkodó és a trónváromány a nézeteit, egyre inkább önálló véleményt is formált. Végül a Nagy Háború kitörését alezredesi rangfokozatban és ezredparancsnoki beosztásban megélt főherceg-trónörökösnek I. Ferenc József haláláig terjedő hadi tevékenységét és a katonai-politikai döntéshozatalból való kezdeti kirekesztettségét, majd lassankénti bekapcsolását részletezi.

Az életrajz második része a rövid uralkodás időszakát belpolitikai szempontból tárgyalja. Meglepő módon azonban ennek felvezetéseként a szerző, abból kiindulva, hogy az 1916-os román támadás elhárítása érdekében a „Károly főherceg–hadseregcsoport-parancsnokság" élére állított, immár tábornaggyá előléptetett trónörökös Erdélyben tudomást szerzett egyes magyar politikai csoportosulások közvetlen német kapcsolatairól, felidézi a magyarság 1526 óta tartó Habsburg-uralom alá tartozását. A magyar különállóságból fakadó uralmi nehézségek oldaláról megközelített történelmi elemzés után tér át a gazdasági, főleg mezőgazdasági nehézségek részletezésére. Hangsúlyozza, hogy az utolsó békeév 237 millió tonna gabonatermése még elegendő volt az 52 milliós összmonarchiai lakosság ellátására, de ez 1916-ra már 127

millió tonnára esett vissza és jelentős hiány keletkezett, mivel tartalékképzésre korábban sem nyílt mód. Az élelmezési gondokon túl a szerző a kivételes törvénykezés keltette negatív hangulatváltozást emeli ki, amely a hátországban, míg a mind súlyosabb ellátási gondok a frontokon vezettek kormány-, illetve hadvezetésellenes megmozdulásokhoz. A trónörököst, aki szociálisan nagyon érzékeny volt, és aki gyakran elidőzött katonái között, mindez igen közelről érintette, emeli ki Peter Broucek. Ennek bizonyítására egy 1916-os tiroli hadseregparancsát idézi, amely „a Számunkra oly értékes emberanyaggal való takarékoskodást," „a súlyos saját veszteségeket eredményező támadások megtiltását," „a sebesültek azonnali kezelésbe vételét," „a csapatok mindenkori lehetőség szerinti jó ellátását," „a fogolyejtés mellőzésére vonatkozó parancs megtiltását," végül „a lopás, fosztogatás és haszontalan rombolás legszigorúbb megtiltását" tartalmazta. Hosszan elemzi a szerző a „pacifistaként" jellemzett trónörökösnek a már uralkodása idejére eső későbbi, a harcigáz-támadásokkal kapcsolatos magatartását is.

Önálló szerkezeti egységben foglalkozik Broucek az ifjú uralkodó 1917-ben és 1918-ban tett erőfeszítéseivel a megegyezéses, vagy különbéke érdekében. Ennek felvezetéseként a XVI. századig terjedő történelmi visszatekintést fogalmaz meg az egyes háborúk és az azokat lezáró békekötések szempontjából. Vissszatekintésében a Nagy Háború kitöréséhez eljutva hangsúlyozza, hogy a trónörökös már 1915-ben a békekötés mellett foglalt állást. Uralkodói nézeteit addigra úgy foglalta össze, hogy a három császár szövetségének helyreállítására, a balkáni érdekszféra megosztására, egy Monarchián belüli délszláv állam létrehozására és így a trializmus megteremtésével a Szerbiára és Albániára gyakorolt befolyás biztosítására, engedményként Szerbia számára tengeri kijárat átengedésére, esetleg a Galiciáról való lemondással a lengyel állam helyreállítására, német részről Elzásznak és Lotharingiának a francia állam számára való átengedésére, viszont az Osztrák-Magyar Monarchia integritásának az olasz törekvésekkel szembeni megőrzésére kívánna törekedni. Mindezek miatt kezdettől szembe került a német elképzelésekkel, és a német hadvezetéssel való ütközése a háború folyamán egyre súlyosbodott, míg a területi integritással kapcsolatos elképzelései a fokozódó és az antant-hatalmak által támogatott olasz, majd román követelések miatt váltak egyre inkább illuzórikussá. Igy az 1916 októberétől egyre határozottabban körvonalazott megegyezéses békeelképzelését a trónörökös nem érvényesíthette. Mindenesetre, ahogyan a szerző e legrészletesebb és legterjedelmesebb fejezetben kifejti, az ifjú uralkodó megkísérelte a belügy, a hadügy és a külügy irányítását személyesen a kezébe venni.

Rendkívül érdekfeszítő a következő rész: az Egyesült Államoknak a hadüzenetet megelőző közvetlen kapcsolatfelvétele a Monarchiával különbéke kötése érdekében. Még a két Bourbon-Pármai herceg, Károly sógorai, Sixtus és Xavier révén megkísérelt béketeremtéssel kapcsolatosan is tud újat mondani a szerző, különösen a francia indiszkréciót, a Vatikán hiábavaló bekapcsolását, valamint a német hadvezetés részéről a béketapogatózás elleni közvetlen és agresszív fellépést illetően. Az osztrák-magyar uralkodónak saját külügyminiszterével és diplomatáival való ütközése is új színben tünteti fel a megegyezéses békekísérletet. Végül új részleteket közöl az 1917-es francia–angol különbéke-ajánlattal kapcsolatosan is, amelyet újólag I. (IV.) Károly környezetének a német szövetség melletti kiállása tett ugyanúgy eleve lehetetlenné, mint az azt megelőző, dél-afrikai közbenjárással megújított ajánlattal való élést. Mindeddig kevéssé ismert tényeket tár olvasói elé Peter Broucek az orosz-bolsevik vezetéssel Breszt-Litovszkban folytatott béketárgyalások osztrák-magyar vonatkozásaival kapcsolatosan is, mielőtt áttérne az 1918-as újabb nyugati béketeremtési kapcsolatkísérletekre, amelyek a különbéke-jelleg miatt az osztrák kormánykörök ellenállásán ugyancsak meghiúsultak.

A háború lezárására vonatkozó törekvések bemutatása után tér át a szerző egy újabb egységben újra a belpolitikai fejleményekre. A „Központosítás, a népek autonómiája és a »szabadság«" című fejezet első része újólag nagyívű történelmi visszatekintés az osztrák Habsburgok birodalmának az egyes területekkel kapcsolatban a XVI. század óta folytatott központi igazgatására. Ezt követően szól a szerző a birodalomnak államszövetséggé történő átalakítását célzó politikai nézetekről a Nagy Háború idején, miközben jelentősen

hangsúlyozza, hogy a dualizmus álláspontjához való magyar politikai-közéleti ragaszkodás miként tette lehetetlenné a föderatív átalakítást, miként került előtérbe azután a modern regionalizmus a történelmi területi egységekhez való visszatérés helyett. Az egyes formálódó nézetek bemutatását az egyes nemzeti tanácsok alakulási folyamatának a felidézése követi. Ennek során szól a szerző ifjabb Andrássy Gyula gróf 1918. október 11-én kezdődött svájci küldetéséről és annak homályban maradt lefolyásáról, Hadik János gróf október 28-i magyar királyi miniszterelnöki kinevezéséről, továbbá arról, hogy a Károlyi Mihály gróf vezette, október 25-én megalakult Magyar Nemzeti Tanács nevében annak tagja, Linder Béla alezredes, már október 29-én hazarendelte a frontokról a magyarországi kiállítású csapatokat. Utal arra, hogy I. (IV.) Károly október 26-án végül felmondta a német szövetséget, másnap különbékeajánlattal fordult az Egyesült Államok elnökéhez, miközben a külügyeket már október 24-én Andrássy kezébe helyezte, a magyarországi fejlemények irányítását pedig József főhercegre bízta. Kitér arra, hogy a november 4-én életbe lépett, még az Osztrák-Magyar Monarchia nevében megkötött általános fegyverszünet ellenére az „őszirózsás forradalomnak" nevezett október 31-i budapesti puccsot követően a miniszterelnökké kinevezett és uralkodója által esküje alól felmentett Károlyi november 7-én Belgrádban teljesen feleslegesen, sietve olyan külön fegyverszünetet kötött, amely az előbbivel éles ellentétben lehetővé tette magyar felségterületek megszállását.

Az uralkodóhoz visszatérve, Peter Broucek hangsúlyozza, hogy már október 16-án közzétett manifesztumával hozzájárult birodalma nem magyar területeinek szövetségi állammá való átalakításához, melyek a Magyar Királysággal csupán perszonálunióban álltak volna, ezt a döntését azonban az antanthatalmak nem vették tudomásul. Miután október 31-én még arra utasította Horthy Miklós altengernagyot, a haditengerészet főparancsnokát, hogy a császári és királyi hadiflottát adja át a Délszláv Nemzeti Tanács képviselőinek, november 11-én hozzájárult, hogy "Német-Ausztria döntsön jövendő államformájáról", két nap múlva pedig lemondott uralkodói jogainak magyarországi érvényesítéséről is. A szerző hangsúlyozza, hogy ezekkel a lépéseivel az utolsó Habsburg-Lotharingiai házbeli uralkodó „elismerte az új viszonyokat, de nem mondott le koronájáról és jogáról", hanem „Eckartsauban családjával együtt várta a dolgok kimenetelét, amelyet már nem tudott befolyásolni". Miután pedig előzetes tiltakozása ellenére 1919 áprilisában az új német-ausztriai állam megfosztotta trónjától és családtagjaival együtt kiutasította az országból, csak a magyar trónjához fűződő reménye maradt meg, mivel a Magyar Népköztársaság, majd a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltói egyaránt elfelejtkeztek személyéről, majd pedig rövid időn belül megbuktak.

Az életrajz utolsó egysége a két magyarországi visszatérési kísérletet állítja a mondanivaló középpontjába. Az utóbbi évek hazai publikációi tükrében különösen figyelemre méltó a forrásai alapján a magyar belpolitikai fejlődést is kiválóan ismerő osztrák szerző ábrázolása. Kiemeli azt a kevéssé ismert tényt, hogy a békediktátumok fogalmazásának időszakában I. (IV.) Károly lázas diplomáciai tevékenységet folytatott népei érdekében, felismerte mind a későbbi német, mind a szovjet veszélyt. Így – egyetlen sikereként – szerepe lehetett az Anschluss-tilalom Versailles-i megfogalmazásában. Ugyancsak hangsúlyozza a szerző az új osztrák kormányzat diplomáciai tevékenységét, mely arra irányult, hogy megakadályozza a száműzött uralkodónak a magyar trónra való visszatérését. Ebben az összefüggésben idézi fel az uralkodó Horthy Miklós kormányzóhoz intézett 1920. november 8-i levelét, amelyben a Pragmatica Sanctio megszüntetését és azt a döntését közli, hogy a jövőben csak Magyarország királya kíván lenni, noha jelentős osztrák legitimista mozgalom is működött, ahogyan a szerző eddig kevéssé ismert adatokat sorjáztatva bizonyítja. Ezt követően idézi fel Horthy hatalomra kerülését, majd az általános választásokat követő parlamentáris döntést, miszerint Magyarország királyság marad, miközben „a királyi hatalom gyakorlása szünetel", ezért kormányzóválasztásra kerül sor (!). A trianoni békediktátum aláírásának felidézését és a magyar politikai elit összetételének bemutatását követően egy francia politikai irányváltás következtében a IV. Károly és a megcsonkított magyar állam felé fordulást részletezi. Hangsúlyozza, ez tette lehetővé az első visszatérést, a trónra való visszakerülésének megakadályo-

zása egyedül a saját hatalmához ragaszkodó Horthy felelőssége. Csak ezután jött létre az a kisantant paktum, amely a király visszatérése ellen irányult, miközben Horthy a legitimistákat igyekezett visszaszorítani. Ezzel szinte kiprovokálta IV. Károly második visszatérési kísérletét, amelyet a Kormányzó egy csehszlovák támadást színlelve, fegyverrel akadályozott meg, miközben a nagyhatalmak védelmét kérte. A kisantant részleges mozgósítása csak erre következett. A fegyveres harc polgárháborúvá válását megakadályozandó az uralkodó végül önszántából adta meg magát, miután katonai vezetőit menekülésre bíztatta. Ezt követte a tihanyi internálás, a trónfosztás, a madeirai száműzetés jól ismert és a szerző által is csupán érintett története, majd az 1922-ben bekövetkezett tragikus vég.

Összefoglalásában a szerző az eddigi történeti irodalomnak I. (IV.) Károlyról adott jellemzéseit idézi fel, majd az uralkodói szándékot az eddig ismeretlen, általa feltárt új levéltári források tükrében úgy határozza meg, hogy az a béketeremtésre és az egyben megőrzendő birodalomnak a kor diktálta követelmények szerinti, de gazdasági egységét megőrző államszövetséggé való átalakítására irányult egész uralkodási ideje alatt. Ha e célokat megvalósítania nem is sikerült, az uralkodó érdemének tudja be Peter Broucek, hogy csökkenteni tudta népei háborús szenvedéseit, megakadályozta a belső ellentétek polgárháborúvá fejlődését, elérte az osztrák örökös tartományok zömének a békediktátum utáni egybentartását, az Anschluss elhárításával lehetővé tette az osztrák államiság megőrzését. Távlatban mindezzel fenntartotta egy új közép-európai együttműködés reményét. Végül az uralkodói kudarc okát keresve a szerző azt emeli ki, hogy az oroszországi forradalom és az újvilágbeli beavatkozás hatását mindeddig ugyanolyan kevéssé vették figyelembe a történész elemzők, mint az I. Ferenc József halálát követően megindult belső változásokét, amelyekkel szemben pedig oly nyitott volt az újonnan trónra lépett I. (IV.) Károly. Külpolitikája a világháború körülményei közt felgyorsult események forgatagában is szövetségi és békepolitika volt, nem pedig háborús politika, vagy militarizmus. Ennek megvalósítását a szerző szerint számos más körülmény mellett belsőleg elsődlegesen a merev magyar közjogi álláspont, külpolitikai tekintetben pedig a nem csillapítható olasz imperializmus tette lehetetlenné. A végső lökést „az Alpok–Duna–Kárpátok térségében" bekövetkezett változtatások irányában az a félreértés adta, hogy a Német Birodalomnak az Osztrák-Magyar Monarchiával kapcsolatos hegemóniaigényét tényként kezelve, „biztosabb megoldásnak tűnt" a tárgyalások folytatása helyett „Ausztria-Magyarország szétverése". A felvillantott tartalmi részletekkel, értékelő gondolatokkal bizonyára sikerült a magyar olvasók érdeklődését is felkelteni e kimagasló jelentőségű történelmi életrajz iránt, amely azonban ennél sokkal több, megeleveníti a közép-európai ország- és népközösség négyszáz éves múltjának minden alapkérdését is, mindezenközben pedig a legszélesebb összefüggésekben és a legújabb forrásfeltárásokat is bevonva tárgyalja e térség utolsó uralkodójának korszakára vonatkozóan a sorsfordító eseményeket. A kötetet forrásjegyzék és tematikus, válogatott bibliográfia, valamint személynévmutató, illetve 36 szövegközi fekete-fehér és 4 színes táblakép gazdagítja.

Zachar József

STEPHEN G. FRITZ

FRONTSOLDATEN

The German Soldier in World War II

(The University Press of Kentucky, Lexington, Kentucky, 1995. 299 o.)

A XX. század két világméretű háborúja iránt a résztvevők és az újabb generációk részéről egyformán nagy az érdeklődés. A második világháború – miután időben közelebb áll korunkhoz, s mivel még számos túlélője köztünk él, úgy tűnik, több érdeklődőt vonz, érdekli az olvasókat és a téma avatott szakértőit egyaránt, ami nem is csoda, hiszen történetében még számos fehér folt vár feltárásra.

Az elmúlt ötven év alatt több könyvtárra való publikáció jelent meg Németország és a Wehrmacht háborús szerepléséről. Az utóbbi években egymás után jelentek meg magyarul is a náci párt funkcionáriusainak, a Harmadik Birodalom egykori tábornokainak visszaemlékezései, naplói, amelyekben többé-kevésbé tárgyilagosan, vagy éppen igen elfogultan mutatták be saját szerepüket és a Reich 1933–1945 közötti történetét.

Most egy angol nyelvű kötettel bővült a háborúról szóló könyvek sora. Stephen G. Fritz, úgy vélem, eddig még kevésbé feldolgozott témát választott könyve megírásakor. Eddig kevesen vállalkoztak rá, hogy a kisemberek, az egyszerű frontkatonák, a besorozottak szemszögéből vizsgálják meg a történéseket. Nála az események leírása csak a keretet adja a mondanivalóhoz, a mögöttes tartalom sokkal inkább fontos. A mű nem a második világégés történéseiről szól: középpontjában az ember áll, a maga érzelmeivel, érzéseivel, gyarlóságaival és minden egyéb emberi tulajdonságával a háború rideg valóságában. Nem a német filmhíradókból jól ismert legyőzhetetlen germán hős áll a reflektorfényben, noha nem tagadja le a német bakák által tanúsított hősiességet. Emberközelbe hozza azt a mérhetetlen szenvedést, amit a hadviselő felek katonái – bármely oldalon álltak is – mindannyian átéltek a háború évei alatt.

A recenzens nyugodt szívvel ajánlhatja a könyvet mindazok figyelmébe, akik kissé másként akarják látni századunk történéseit, hiszen elolvasása után a második világháborúról korábban kialakult képük biztosan meg fog változni. A *Frontsoldaten* minden bizonnyal egyaránt kedvező fogadtatásra talál majd külföldön és hazánkban is.

A könyv német származású írója alaposan ismeri a német történelmet, hiszen a Kelet-Tennessee Állami Egyetem professzora és a modern német történelem tudora, számos ilyen témájú írásmű szerzője. Jelen munkájára is rányomja bélyegét az alaposság, a következetesség. Nagy körültekintéssel járt el, így jól tagolt, áttekinthető, tárgyilagos, minden túlzástól mentes, elfogulatlan művet alkotott, amely valószínűleg több kiadást is meg fog érni. Fritz kizárólag csak német és angol nyelven kiadott forrásokat használt.

Az előszó után a kötet tíz nagyobb fejezetre tagolódik. Az első arra hívja fel figyelmünket, hogy a „történelem alulnézetből" megközelítési mód éppen olyan fontos, mint a nagypolitika nyomon követése: ezúttal a 20 millió behívott német katona szenvedésén keresztül látjuk a történéseket. A könyv tulajdonképpen nem más, mint a német frontkatona visszaemlékezésekből, napló- és levélrészletekből összefűzött története.

A második fejezet a kaszárnyaéletet elemzi az újoncok hadseregbe kerülésétől a kiképzésen át a frontra kerülésükig. A felhasznált leveleket egy-egy téma köré csoportosítja, és 1939–1945 között mindenféle levélből idéz, aminek mondanivalója a témához illik. Természetesen a legtöbb levél a Szovjetunió területéről származik, az ottani állapotokról, a hadműveletekről, megtorlásokról stb szól.

A harmadik nagy témagység a harci nehézségekkel, a személyes fájdalmakkal foglalkozik. Megtudjuk, hogyan szembesültek a katonák a fronton a halállal, hogy élték át életük első ütközetét. Érzékletes leírásokat kapunk a véres csatákról, a bajtársiasságról, a

túlerőben lévő és jobban felszerelt ellenséggel szembeni helytállásukról.

A negyedik fejezet a fronton töltött ünnepekről szól, például a karácsonyokról, továbbá a katonahumorról, az adomákról, a nőkkel szemben tanúsított viselkedésről, az otthonról kapott hírek hatásáról, valamint arról, hogyan szembesültek a gyilkolással, a gyilkossá válással; végezetül pedig a fegyelem fenntartásáról és a dezertálásokról.

Az ötödik rész a körülményekről, az időjárás viszontagságainak kitett katonáról emlékezik meg, részletesen ecseteli a természettel folytatott küzdelmet, a sár, az eső, a fagy, a nyári forróság, a köd, a füst, ellen való védekezést, valamint az orosz tél rémségeit. Mindezekhez sokszor az éhség is járult.

A hatodik fejezet a személyes háborús élményekkel, a lelki konfliktusokkal, a sebesüléstől, haláltól való félelemmel foglalkozik.

A hetedik témaegység a Wehrmachtban különösen erős bajtársi érzésről szól, ami a tudatos náci nevelés hatására alakult ki. Képet alkothatunk az egyes ember katonai nevelésének fázisairól a Hitlerjugendbe történt belépéstől a 30-as években a hadseregbe kerülésig. Azt is megtudhatjuk, milyen haszna volt a bajtársiasságnak a háború mindennapjaiban.

A nyolcadik témakör azt vizsgálja, mi motiválta a harcot, miért küzdöttek a német katonák a világháború frontjain, milyen céloktól vezérelve. Vajon a nemzetiszocializmus ideológiájáért, a bolsevizmus ellen, vagy hazaszeretetből? Bemutatja, hogy Hitler és a náci párt a háborút első sorban a bolsevikok és a zsidók ellen hirdette meg, és megismerjük, hogyan tévesztette meg a hivatalos propaganda a katonákat. Azt is megtudjuk, hogyan fejlődött a náci ideológia és hogy hatotta át a hadseregben szolgálókat. A katonák egy, Hitler által ígért új Németország létrehozásáért harcoltak a végsőkig.

A kilencedik fejezet az egyes katona kiábrándultságát, a túlélésért folytatott küzdelmét eleveníti fel. Kiderül mennyire ambivalens érzésekkel viseltettek a fronton szolgálók a Hitler-rezsim és a háború iránt; sokan csak magukért, vagy családjukért küzdöttek. Jól kirajzolódik a fogságba esettek visszaemlékezéseiből a kiábrándultság, a háború elvesztése feletti kétségbeesés. Sokan úgy érezték, éveket loptak el az életükből, mert a világháború évei elveszett évek voltak.

A tizedik, egyben utolsó nagy témaegység a megjelent visszaemlékezések, levelek bírálatát tartalmazza; továbbá a német katonáról a háborúban és később kialakult kialakult képet elemzi. Mindent összevetve a szerző kijelenti, hogy a német frontkatona bátran, kötelességtudóan harcolt a háború hadszínterein, megtette a tőle telhetőt.

Talán néhány áttekintő térkép, vázlat, fényképfelvétel színesíthette volna a mondanivalót, hogy az olvasó „képben legyen" a háború eseményeiről.

Balla Tibor

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

„EURÓPA MEGISMERI NAPÓLEONT, 1793–1804"

A Nemzetközi Napóleon Társaság I. Kongresszusa, Alessandria, 1997. június 21–26.

A kanadai székhelyű Nemzetközi Napóleon Társaság az egykor főleg jelentős hadszíntérként ismert Piemont Vidék és az azt magában foglaló Olasz Északnyugati Katonai Körzet, továbbá Alessandria Tartomány, Alessandria Város és a helyi Rotary Club vezetőinek meghívására méltó történelmi környezetben gyűjtötte össze a korszak mintegy félszáz kutatóját és a közel száz, a tudományos eredmények iránt érdeklődőt. Az előadók tizenkét országból érkeztek, nagyjából azonos számban az Ó- és az Újvilágból, így igazán széles körű eszmecserére kerülhetett sor, amelybe igen sokan bekapcsolódtak.

A magyar hadtörténelemből is jól ismert Alessandria erődítményének mai katonai vezetése jóvoltából a minden szempontból hangulatkeltő laktanyaegyüttes parancsnoki épületében június 21-én délelőtt történelmi díszletek közt nyílt meg a rendezvény. A vendéglátók és rendezők szokásos ünnepélyes megnyitó beszédeit a résztvevőkön kívül a helyi tudományos közélet számos jelentős személyisége hallgatta figyelemmel.

A bevezető előadást *Michel Vovelle* egyetemi tanár (Párizs) elnökletével, „Napóleon hadiöröksége Európa és a világ számára" címmel *Raimondo Luraghi* egyetemi tanár (Genova) tartotta.

Ebéd után az elnöki tisztet *Raimondo Luraghi* vette át. Elnökletével előbb *Lauro Rossi* könyvtárigazgató (Róma) „Napóleon az itáliai jakobinusok megítélésében 1796-1799" című előadására került sor. Ezt *Piero Del Negro* egyetemi tanár (Padova) „A Velencei Köztársaság és Napóleon" című referátuma követte. Az ülést *John McErlean* egyetemi tanár (York, Kanada) zárta „Napóleon egyik első krónikása: Pozzo di Borgo Angliában, Ausztriában és Oroszországban 1798–1804" című előadásával.

A kávészünetet követő következő előadássorozat üléselnöke *Martin Lyons* egyetemi tanár (Új-Dél-Wales, Ausztrália) volt. Elnökletével először *David Markham* főszerkesztő, a Nemzetközi Napóleon Társaság ügyvezető alelnöke (West Palm Beach, Egyesült Államok) „Napóleon támogatói. A császár pályafutásának korai elősegítői" címmel tartotta meg előadását. Őt *James W. Shosenberg*, a Kanadai Napóleon Társaság elnöke követte „Toulon ostroma és Napóleon Bonaparte felemelkedése" című előadásával.

Június 22-én reggel a következő ülésre *Piero Del Negro* elnökletével került sor. Ez *Michel Vovelle* „A francia jakobinusok nézete Itáliáról Bonaparte felemelkedésének időszakában" című referátumával kezdődött. Ezt követően *Michel Zylberberg* egyetemi tanár (Rouen) „Francois Cabarrus Napóleon Bonaparte előtt – egyértelmű csodálat" című előadása következett.

Kávészünet után az elnöki tisztet *Monika Haman* kutatóintézeti igazgató (Varsó) látta el. Először *Luigi Mascilli Migliorini* egyetemi tanár (Nápoly) kapott szót, aki „Napóleon és a klasszikus világ. A kortársak ítélete" címmel tartott előadást. Őt *Arianna Arisi Rota* egyetemi tanár (Pavia) követte „Az itáliai diplomácia nehézségei a köztársaságból a királyságba átvezető napóleoni időszakban" című referátumával. Végül *Alba Mora* kutatóintézeti igazgató (Parma) „Megjöttek a franciák! Napóleon uralma Parmában 1796–1814" című előadása hangzott el.

Ebédszünet után a soron következő ülés *John McErlean* elnökletével kezdte meg munkáját. Elsőnek *Proctor Patterson Jones*, az Egyesült Államok Napóleon Társaságának elnöke tartotta meg „A politikai helyzet 1799. november 12-én – a Luxembourg-palotából nézve" című előadását. Ezután *Joan Blytha*

egyetemi tanár (Kentucky, Egyesült Államok) referátuma következett „Napóleon, Milton és Turner 1799-es Nílus menti csatája" címmel. Ezt a blokkot *Marino Vigano* egyetemi tanár (Padova) „A harcászattól a hadászatig. Napóleon korszakának erődítményei 1796–1814" című előadása zárta.

Kávészünet után *Helen Smith* kutatóintézeti igazgató (Montreal, Kanada) elnökletével hangzott el *John Clubbe* egyetemi tanár (Kentucky, Egyesült Államok) „Napóleon és a fiatal Byron" című referátuma.

Június 23-án, a délutáni ülésen *Franco Della Peruta* egyetemi tanár (Milánó) elnökölt. Először *Alan Forrest* egyetemi tanár (York, Egyesült Királyság) mutatta be „Külföldi franciák. Napóleon hadjáratainak katonai megítélése általuk" című előadását. Ezután *Ricky E. Parrish* egyetemi tanár (Florida, Egyesült Államok) „Napóleon Bonaparte és Jacques MacDonald brumaire 18-tól 1804-ig" című előadása hangzott el. Ezt követte *Francesco Frasca* kutatóintézeti osztályvezető (Párizs) „Az itáliai hadjárat, ahogyan a hadilevéltár művészei látták" című vetítettképes referátuma.

Június 24-én reggel *Alan Forrest* elnöklete alatt kezdte meg munkáját a következő ülés. Elsőnek *Franco Della Peruta* „Napóleon Itáliája 1796–1804" című előadása hangzott el. Ezt *Vittorio Scotti Douglas* kutatóintézeti igazgató (Milánó, Olaszország) „Az itáliai Napóleon-ellenes felkelés. Ideológiai ellenforradalom vagy éhség diktálta lázadás?" című referátuma követte. Befejezésül *Helmut Reinalter* egyetemi tanár (Innsbruck, Ausztria) „Napóleon és az 1796/97-es és 1809-es ausztriai felkelés" című előadása következett.

Kávészünet után *Donald Horward* egyetemi tanár (Florida, Egyesült Államok) vette át az üléselnöklést. Elsőként *Ben Weider*, a Nemzetközi Napóleon Társaság elnöke (Montreal, Kanada) tartotta meg „Napóleon és a zsidók" című előadását. Őt *Mordechai Gichon* egyetemi tanár (Tel-Aviv, Izrael) követte „A hírszerzés, mint a Palesztina meghódításáért vívott hadjárat döntő tényezője" címmel bemutatott referátuma. Az ülést *Allon Klebanoff* kutatóintézeti igazgató (Tel-Aviv, Izrael) „A tüzér császár lesz. A főtüzér 1793–1804" című előadása zárta.

Az ebédszünet utáni első délutáni ülés *Anna Maria Rao* egyetemi tanár (Nápoly, Olaszország) elnökletével ült össze. Ezen először *Monika Haman* „Az itáliai lengyel légió 1797–1801" című előadása hangzott el. Ezt *Alberto Gil Novales* egyetemi tanár (Madrid) „Azara lovag és Napóleon Bonaparte" című referátuma követte. Végül „A fiatal Achillestől Dionysusig. Jean-Andoche Junot pszichotörténete" címmel *Charles McKay* egyetemi tanár (Morehead, Egyesült Államok) előadása zárta ezt az egységet.

Kávé után, *Jean Delmas* tábornok (Párizs), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság ügyvezető alelnöke elnökletével, a második délutáni ülésen *Anna Maria Rao* tartotta meg „Brumaire 18. – ahogyan az itáliai számkivetettek látták" című előadását. Ezután *John F. Weinzierl* egyetemi tanár (Florida, Egyesült Államok) referátuma következett „Napóleon és Claude-Victor Perrin" címmel.

Június 25-ei reggeli ülés *Alberto Gil Novales* elnökletével kezdte meg munkáját. Ezen három egyesült államokbeli kutató, *Donald Howard* „Massena Itáliában" és *John Gallaher* egyetemi tanár (Dél-Illinois) „Dumas Itáliában", valamint *Michael Jones* egyetemi tanár (Florida) „Antoine François comte Andréossy tábornok Itáliában" címmel tartott egymáshoz kapcsolódó referátumot.

Kávészünet után az üléselnöklést *Vladen Szirotkin* külügyi akadémiai tanár (Moszkva) vette át. Elsőnek *Fernand Beaucour* kutatóintézeti igazgató (Párizs) tartot előadást „A Rivoli melletti csata következményei" címmel. Ezután *Jean Delmas* adott elő „Európa megismeri Bonaparte tábornokot" címmel.

Ebéd után *David Markham* elnökletével következett az újabb ülés. Ezen először *David Chandler* nyugalmazott kutatóintézeti igazgató (Sandhurst, Egyesült Királyság) tartotta meg „Elnapolás. Napóleon és Marengo" című előadását. Ehhez csatlakozott *Giulio Massobrio* kutatóintézeti igazgató (Alessandria, Olaszország) „Marengo. A győzelem értelme" címmel megtartott referátuma.

Június 26-án reggel *Mordechai Gichon* elnökletével ült össze a következő ülés. Ezen először *Vladen Szirotkin* „Az orosz álláspont Napóleon császári címével kapcsolatosan" című, videobejátszásos előadása hangzott el. Ezt *Helen Smith* „A szép markotányosnő" címmel megtartott referátuma követte. Következő előadóként *Zachar József* ezredes, tudományos főigazgató-helyettes (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Magyarország) kapott szót és „Magyarok a Habsburg-haderő-

ben a forradalmi Franciaország elleni első koalíciós háború időszakában, 1792–1797" címmel tartotta meg előadását.

Kávé után *Alba Moro* vette át az elnöklést. Ezen az ülésen először *Kyle Eidahl* egyetemi tanár (Florida, Egyesült Államok) „Suchet és Oudinot. Hadműveletek 1800-ban Genova megsegítésére" címmel, majd ehhez csatlakozva *Kevin D. McCranie* egyetemi tanár (Florida, Egyesült Államok) „Keith tengernagy Genovánál. A koalíciós háború sikere és kudarca" címmel tartott előadást.

Az ebédszünetet követő délutáni utolsó ülésen az elnöklés *Vittorio Scotti Douglas* tiszte volt. Elsőnek *Walter Barberis* egyetemi tanár (Torino, Olaszország) „Az itáliai kultúrára gyakorolt befolyás a napóleoni korszakban. Tények és látszólagos ellentmondások" című referátuma hangzott el. Ezt követte *Michael Broers* egyetemi tanár (Leeds, Egyesült Királyság) előadása „Nemzetközi hódítás. A nyugat-európai francia hegemónia megteremtése és megszilárdítása 1796-1804" címmel. Végül *Martyn Lyons* „Napóleon Bonaparte és a francia forradalom hagyatéka" című előadása zárta a referátumok sorát.

A 44 felkért előadó mondanivalója eleven, érdemi vitákat váltott ki a tizennyolc tudományos ülés mindegyikén. Bár sajnálatos módon az előadások előzetes sokszorosítására nem nyílt mód, az elhangzottak a hivatalos angol, francia és olasz munkanyelveken számos reagálást váltottak ki és bizonnyal jelentősen előrelendítik a további kutatásokat, hiszen jól érzékeltették a még vitatott, vitatható pontokat. Reméljük, hogy a terveknek megfelelően az előadások és korreferátumok kötetben is megjelennek majd és a magyar kutatásnak is rendelkezésére fognak állni.

. A tudományos eszmecserék egyébként számos csatlakozó rendezvényen is tovább folytak, például június 21-én este, amikor *Fabrizio Palenzona*, Alessandria Tartomány főnöke és *Francesco Calvo*, Alessandria város polgármestere adott fogadást a résztvevők tiszteletére a Ghilini Palotában. A programhoz az újonnan elkészült „Marengo" című zenei CD Napóleon-korabeli anyagának élő bemutatása csatlakozott.

Másnap, 22-én, a kongresszus résztvevőit megismertették a „Napóleon Bonaparte második itáliai hadjárata" című új CD-ROM anyagával is. Aznap este az „ancien régime konyhájával", 24-én este a „XIX. század kezdetének konyhájával" látták vendégül a rendezők a kongresszus munkájába bekapcsolódókat az Alli Due Buoi Rossi Szálloda dísztermében rendezett vacsorákon.

23-án délelőtt Milánó nevezetességeit, főleg a Museo del Risorgimento kincseit mutatták be a rendezők. Aznap délután Lodi, 25-én délután Marengo csataterének bemutatása következett; az ezen a napon említett előadások a helyszínen hangzottak el és kerültek megvitatásra. 23-án este Lodi Tartomány és Lodi város vezetése adott vacsorát a konferencia résztvevői tiszteletére.

25-én este, Piovera kastélyában megrendezett regionális kiállítás megtekintése után, az olasz rendezők *Enzo Ghigo*, Piemont Vidék elnökének nevében Napóleon-kori vacsorával kedveskedtek, végül 26-án a rendezvényt a Nemzetközi Napóleon Társaság „Testvériség"-vacsorája zárta.

További kiemelést érdemel, hogy *Antonio Tambuzzo* tábornok, az Olasz Észak-nyugati Katonai Körzet parancsnoka és *Vincenzo Gallitto* tábornok, Alessandria helyőrségparancsnoka engedélyével a tanácskozás résztvevői 25-én délután, *Scaldaeri* ez és *Fabiano* alezredesek szakszerű vezetésével, bejárhatták Alessandria erődítményének legjellegzetesebb részeit. Az erődítmény részben magyar múltat is idéző bemutatása különösen a krónikaíró érdeklődését keltette fel.

Egyébként, a tudományos ülések sorozatát félbeszakítva, még 22-én, vasárnap délután a rendezvény résztvevői csatlakoztak az erődsporttelepén rendezett bemutató közönségéhez. A helybeli hagyományőrzők korhű öltözékben, működő, korhű fegyverek alkalmazásával és ugyancsak működő, korhű tüzérségi eszközök támogatásával a koalíciós háborúk egyik környékbeli kisebb francia-osztrák gyalogos ütközetét játszották le, a szakértők nagy tetszésére és a nézőközönség tomboló lelkesedését kiváltva.

Végül meg kell még említeni, hogy a Nemzetközi Napóleon Társaság elnöksége bejelentette: a következő, II. Nemzetközi Napóleon Kongresszus 1998-ban, a korzikai Ajaccio magisztrátusának az alpolgármester által Alessandriában személyesen átadott meghívását követve, Napóleon szülőhelyén kerül megrendezésre.

PARÁDI JÓZSEF

GAZDASÁGI RENDVÉDELMÜNK A XIX-XX. SZÁZADBAN

X. Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia, Budapest, 1997. szeptember 23-26.

Gazdasági rendvédelmünk a XIX–XX. században címmel 1997. szeptember 23-tól 26-ig került megrendezésre a X. Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia Budapesten. A szervezők a konferenciát gróf Lónyai Menyhért, a Magyar Királyi Pénzügyőrség létrehozója emlékének ajánlották.

A rendezvény védnöki tisztét a Magyar Köztársaság Elnöke vállalta. A köztársasági elnök úr hivatali elfoglaltsága miatt a rendezvényen nem tudott ugyan személyesen részt venni, azonban levélben üdvözölte a konferencia résztvevőit:

„Tisztelt Konferencia! Hölgyeim és Uraim!

Köszöntöm önöket a X. Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia résztvevőit; a szervezőket, a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaságot.

A nemzeti rendvédelem több évtizedes múltja gazdag, tanulmányozásával útbaigazítást kaphatunk a jelen rendvédelmére is – a terület tudományos feltárása fontos, közös, össztársadalmi ügy. Miután a rendvédelem története a történettudomány specifikus részterülete, feltétlenül üdvözlendő, hogy a feltáró munkát koordináló társadalmi testület együttműködést alakít ki a rokon szakterületek művelőivel, kiváltképp a tudományos műhelyekkel és intézetekkel, keresik a külföldi kapcsolatok lehetőségét is. Amikor a problémafelvetésekben sokszínű fórumnak sikeres munkát kívánok, azt is kívánom, hogy az évente megrendezett konferencián a hazai és külföldi szakma és a rokon tudományterületek részvétele erősödjék.

Barátsággal:

Göncz Árpád"

A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság szervezésében hét év alatt tíz konferenciára került sor a rendvédelemtörténet témakörében. Az egyesület múltja sem nyúlik vissza túlságosan hosszú időre. A nyolcvanas években jött létre a rendvédelemtörténeti munkaközösség, a szakterületet kutatók csoportosulásaként. A rendszerváltáshoz kapcsolódóan létrejött új egyesületi törvény hatályba lépése nyomán alakult át a munkaközösség társadalmi szervezetté, melyet a Fővárosi Bíróság 1991-ben jegyzett be. Azóta a társaság tevékenysége fokozatosan gyarapodott, működése egyre inkább kiváltja a hazai és külföldi szakmai körök érdeklődését és elismerését. A rendvédelem és a rendvédelemtörténet fogalmát a társaság tagjai definiálták elsőként. E fogalom azóta polgárjogot nyert törvényeinkben. A törvényalkotók is használják e fogalmat. A Társaság ma már két periodikát jelentet meg: a Rendvédelemtörténeti Füzeteket és a Rendvédelemtörténeti Hírlevelet. Az egyesület a hazai rendvédelemtörténeti kutatások centruma és koordinátora. A szakterület kutatói, gyűjtői, az érdeklődők szinte kivétel nélkül a társaság tagjai. A társaság kutatási eredményei nyomán jött létre a nemzeti rendvédelmünk történetét első ízben bemutató könyv, mely már két kiadást élt meg.

A szeptemberi rendvédelemtörténeti konferencia tükrözte a szervező bizottság dinamikáját alkotó szellemiségét. Gazdasági rendvédelmünk két évszázados történetének a konferenciáján taglalt kérdéseire nem csak a hazai kutatók voltak kíváncsiak. Csupán Észak-Amerikából hat fő látogatott el a rendezvényre, három kanadai és három egyesült államokbeli. A konferencián mintegy 60 fő vett részt. A jelenlévők csaknem 20 %-a a határainkon túlról érkezett. Emellett a rendfenntartás történetének témakörében alkotó néhány nyugat-európai kutatóműhely előre bejelentette igényét a konferencia kiadványára.

A konferencia helyszíne tekintetében a szervező társaság szakított a hagyományokkal. Ezúttal nem a Rendőrtiszti Főiskolán került megtartásra a rendezvény, hanem a Vám- és Pénzügyőrség Pasaréti úti klubjában. A

résztvevők egyöntetű véleménye volt, hogy az új helyszín a rendezvény javára vált. A pénzügyőrök figyelmes vendégszeretete, tudományt támogató magatartása kívánatossá tette azt, hogy a konferencia új helyszíne hagyományteremtő kezdeményezéssé váljék.

A konferencia nyitó napján, kedden került sor a megnyitó protokoll előadásokra, melyek sok érdekes gondolatot vetettek fel gazdasági rendvédelmünk jelenlegi helyzetéről, megismertetve a hallgatóságot a szakterület legfontosabb adataival. A megjelenteket a házigazda, *dr. Köpf László,* a Vám- és Pénzügyőrség Szociális, Kulturális és Sportközpontjának igazgatója üdvözölte.

Elsőként *Arnold Mihály* pénzügyőr altábornagy, a Vám- és Pénzügyőrség országos parancsnoka arról tájékoztatta a jelenlévőket, hogy az általa vezetett rendvédelmi testület feladatköre milyen módosulásokon megy át a rendkívül dinamikusan változó magyar gazdaság hatására és e testületi teendők formálása milyen mértékben kompatibilis az Európai Unió hasonló területének tendenciáival. Mondandója úgy foglalható össze, hogy a pénzügyőrség tevékenysége egyre inkább hasonlít a kiegyezés és a második világháború közötti időszak pénzügyőrségének szakmai feladataihoz, a végrehajtás módja pedig ma már szinte teljes egészében igazodik az európai közösség kívánalmaihoz.

A megnyitó második előadója *dr. Bakondi György* határőr vezérőrnagy, a határőrség szervezési főigazgatója, a határőrség tudományos bizottságának elnöke volt, aki az új határőrségi törvényből kiindulva vázolta testülete jelenlegi és jövőbeni feladatait, e teendők körében pedig a gazdaság védelmére irányuló szolgálat súlyát. Külön kihangsúlyozta az Európai Unióhoz csatlakozásunkat követően a Magyar Köztársaság és az Európai Unió közös határai őrizetének fontosságát.

A megnyitó záró előadását *dr. Ernyes Mihály* rendőr dandártábornok, a Baranya-megyei rendőrfőkapitány tartotta, aki az országos rendőrfőkapitány képviseletében jelent meg a rendezvényen. Előadása széles történeti korszakot ívelt át a pandúrvilágtól napjainkig, megragadva a különböző korok rendfenntartásában a gazdasági rendvédelem kulcskérdéseit is meghatározó pozitív és negatív tapasztalatokat.

A megnyitót követően került sor a nyitó plenáris ülésre, melynek levezető elnöke *dr. Dombrády Lóránd,* a hadtudomány doktora volt.

A nyitó plenáris ülés első előadója *dr. Parádi József* , a hadtudomány kandidátusa, főiskolai tanár „A magyar határőrizet teendői a nemzetgazdaság védelme terén az Osztrák-Magyar Monarchiában és a két világháború közötti Magyar Királyságban" címmel tartotta meg bevezető előadását. Parádi József gondolatébresztő módon, tág értelmezésben közelítette meg a témát. Mint a szervezésben is résztvevő személy, kötelességének érezte, hogy körvonalazza a konferencia határait térben és időben, valamint tartalmi tekintetben. Ezt követően tért rá előadásának témájára. A kiegyezéstől a második világháborúig tartó időszakban a magyar határőrizetnek a gazdaság védelme terén kifejtett tevékenysége lényegét az ország munkaerőalapjának és termelési eszközbázisának védelmében jelölte meg. Hangsúlyozta azonban, hogy ezen igénynek a dualizmus és a két világháború közötti korokban jelentősen eltérő módon tettek eleget a magyar határőrizeti szervek. Az eltérés okát az előadó alapvetően az országra ható külső tényezőkben jelölte meg.

Ebéd előtt még egy előadás meghallgatására került sor, melyet *dr. Nagy György,* a hadtudomány kandidátusa, egyetemi docens „A magyar határőrizeti szervek gazdasági rendvédelme feladatainak jellemző sajátosságai az 1940-es évek második felétől" címmel tartott. Az előadó, elsősorban a Magyar Királyi Vámőrségre, a honvéd határvadászokra, illetve a határőrségre koncentrálva, e testületek feladatait vizsgálta a gazdasági bűnözés elleni harcban. Előadásából kiderült, hogy a vizsgált testületek feladatrendszerében ugyan periférikus teendőnek tekinthető a gazdasági bűncselekmények felderítésében történő részvétel, ilyen irányú teendőik mégis fontos részét képezik a bűnüldözés ezen ágának.

Ebéd után *Kiss István Géza* „A Magyar Királyi Pénzügyőrség feladatai a gazdasági rendvédelemben a két világháború közötti időszakban" címmel osztotta meg kutatási eredményeit a hallgatósággal. Az előadó elsősorban a testület korabeli jövedéki feladatait vizsgálta. Az előadó úgy foglalt állást, hogy a pénzügyőrségnek ugyan voltak teendői a gazdasági élet más területein is a törvény ellen vétők felderítésében, azok azonban elsősorban a rendőri és csendőri szervek támogatását jelentették. A pénzügyőrség a gazdasági rend

fenntartásához döntően a jövedéki típusú szolgálati teendőknek ellátásával járult hozzá.

Joó Gábor előadását „Gróf Lónyai Menyhért életútjának vázlatos áttekintése" címmel ismerhették meg a konferencia résztvevői, mely alkotással a szerző a néhai pénzügyminiszter emléke előtt tisztelgett. A felolvasás során olyan ember képe bontakozott ki előttünk, aki szellemi és anyagi lehetőségeit a haza érdekében kamatoztatta. Munkálkodása nyomán formálódott ki a dualizmus kezdetén az új magyar pénzügyi szervezet. Hatalmas tudással, külföldi tapasztalatok, a hazai lehetőségek és a fejlődés adta követelmények figyelembe vételével indította útjára a sok tekintetben ma is példaértékűnek tekinthető kiegyezés-kori magyar pénzügyi szervezetet.

A nyitó plenáris ülés utolsó előadását *Kövesi László* tartotta „A rendőri nyugdíjpénztárak tegnap és ma, szociális gondoskodás" címmel. Az előadó felvázolta azt, hogy a kiegyezés és a második világháború közötti időszakban milyen elvek mentén szerveződtek a rendfenntartó szervezetek nyugdíjpénztárai és azok milyen hatékonysággal gazdálkodtak. A vizsgált időszakban e terület nem volt centralizálva. Egy-egy rendvédelmi testületben – az állománycsoportokhoz igazodva – több nyugdíjpénztár is működött. E pénztárak a fizetések jóval kisebb százalékára tartottak igényt, mint manapság. A századelőre azonban már komoly vagyonra tettek szert, melynek hozadékát a további vagyongyarapítás mellett a tagokra költötték. Az előadó jelezte, hogy több olyan nagy értékű ingatlan van az országban, amely köztudottan a korabeli rendvédelmi testületek nyugdíjpénztárainak tulajdonában volt, azonban a konkrét történelmi tények homályosak, nem bizonyíthatók kellőképpen. Kérte a tudós kollégák segítségét e feltáró munkában.

A nyitó plenáris ülés napján (kedden) került sor a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság 1997. évi közgyűlésére is. A közgyűlés egyhangúlag elfogadta a társaság elnökének, gazdasági főnökének és a felülvizsgáló bizottság képviselőjének beszámolóit és felhatalmazta az elnökséget arra, hogy az érintett irányelvek szellemében készítse el a társaság 1998. évi munkatervét. A közgyűlés határozatot hozott arra vonatkozóan is, hogy a tagdíjakkal huzamos idő óta elmaradt tagok esetében az elnökség érvényesítse az alapszabályzatban rögzített jogosultságát.

A konferencia második napján 1997. szeptember 24-én, szerdán került sor a szekcióülésekre. Három szekció működött egyidőben: a csendőri-rendőri, a határőrizeti és a vám- és pénzügyőri.

A csendőri-rendőri szekció levezető elnöke *dr. Őry Károly* volt.

A szekció első előadójaként *dr. Szikinger István*, az állam- és jogtudomány kandidátusa „A gazdaság védelmének tapasztalatai Németországban" címmel tartotta meg előadását. Az előadó a német nyelvterületre vonatkozóan két évszázad fejlődését tekintette át, alapvetően saját kutatásaira alapozva. Megragadta azokat a markáns jelenségeket és tendenciákat, amelyek a német rendvédelem fejlődését – ezen belül a gazdasági rendvédelem alakulását – meghatározták. A második világháború végéig a német rendőrséget – különösen a porosz hatás erősödése nyomán – döntően militáns jellegűnek értékelte.

Mivel az előadónak halaszthatatlan teendői miatt el kellett távoznia, a konferencia levezető elnöke a témához kapcsolódó vitát az előadás elhangzását követően nyitotta meg. Lényegében két kérdésben bontakozott ki vita, mindkét témát a jelenlévők egyetértésével sikerült lezárni. *Fazakas László* felvetette, hogy a rendvédelmi jogok biztosítása a felderítő és elhárító szervezetek számára nem áll összhangban a demokráciák működési elveivel. Dr. Szikinger István egyetértett a felvetővel és ismételten aláhúzta, hogy az előadása végén a német és a magyar, illetve más demokratikus berendezkedésű vezető hatalom gyakorlata között húzott párhuzam nem a véleményét, hanem a jelenlegi helyzetet tükrözi.

Dr. Parádi József felvetette, hogy az előadó, helytelenül, a rendvédelem fogalmát a militáns típusú rendvédelemmel azonosítja. A rendvédelem a fogalomalkotók álláspontja szerint magába foglalja különböző korok és különböző területek egymástól eltérő típusú rendfenntartásait. A rendvédelem tehát olyan gyűjtőfogalom, amelybe belefér a diktatúrák és a demokráciák rendvédelme egyaránt; szakmai és történelmi fogalom, nem pedig politikai kategória. Helytelen a rendvédelmet a katonai típusú rendfenntartással azonosítani. Az természetesen nem kizárt, hogy térben és időben elhatárolva előfordulhat: egy adott időszakban és térségben a rend fenntartását katonai típusú rendvédelem valósítja meg. Ezt azonban nem lehet általánossá tenni a rendvé-

delem fogalmát illetően, hiszen abba a polgári demokráciák nem katonai elvek szerint szerveződő rendfenntartó szervei ugyan úgy beletartoznak. E pontosítással az előadó és a hallgatóság egyaránt egyetértett.

A vitát követően került sor *dr. Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa előadására „A két világháború közötti magyar csendőrség szerepe a vagyonbiztonság fenntartásában" címmel. Szakály Sándor a testületi szolgálat eredményeit megelőző jellegű tevékenységében, a fegyelmezettségében és a magas színvonalú szaktudásában jelölte meg. Statisztikai adatokkal támasztotta alá azt az irigylésre méltó köz- és vagyonbiztonsági helyzetet, amely a csendőrség működése során kialakult.

Dr. Szabó József János „Egy vádalku tanulságai a XIX. század magyar bűnüldözésében" című előadásában érdekes területre irányította a hallgatóság figyelmét. A múlt századi téma számos aktualitást tartalmaz napjainkra nézve is, hiszen a rendszerváltást követően formálódó jogrendszerünkbe és a bűnüldözési gyakorlatba napjainkban szüremkedik vissza a vádalku fogalma, elsősorban nyugati minták alapján. Az előadás nyomán nyilvánvalóvá vált: helyes volna, ha a jogrendszerünket formálni igyekvők a költséges nyugati tapasztalatszerző utak mellett több időt töltenének el a szakterület hazai történetének megismerésével.

Ebéd előtt a szekció utolsó előadója *dr. Suba János* „A Magyar Királyi Csendőrség szerepe az I. világháború alatt a vasúti fosztogatások megakadályozásában" címmel tartotta meg előadását. Az előadó a kivételes hatalom gyakorlása időszakának feszültségektől terhes időszakába kalauzolta a hallgatóságot, ahol a rendvédelmi szerveknek is sajátos, a békeidőszaktól jelentős mértékben eltérő feladatokat kellett megvalósítaniuk. A közellátás, a termelés, a véderő ellátása olyan feladatokat jelentett, amelyek békeidőben vagy egyáltalán nem fordultak elő, vagy lényegesen más formában. A rendvédelmi szervekre a háborús körülmények közepette a békeidőszakhoz képest jelentősebb mértékben hárultak gazdaságvédelmi feladatok. E teendők eredményes, vagy kevésbé eredményes megoldásának hatásait pedig sokkal közvetlenebbül érzékelte a társadalom, mint békeidőszakban. A Magyar Királyi Csendőrségre is számos új, szokatlan feladat hárult, amelyek egy része előre nem volt látható, mert az a háború elhúzódása nyomán keletkezett. E teendők közé tartozott a vasúti fosztogatások megakadályozása is, melynek érdekében a csendőrség minden tőle telhetőt megtett. A vasúti fosztogatások azonban olyan bűncselekménytípusnak bizonyultak, amelyek felszámolását tulajdonképpen csak a cselekménytípust szülő körülmények megszüntetésével lehetett elérni.

Az ebédszünetet követően *Simon Ferenc* „A Magyar Királyi Csendőrség szolgálati teendői a vagyonbiztonság ellen irányuló bűncselekmények megelőzésében és felderítésében" címmel a csendőrség nyomozó szolgálatának a gazdasági bűncselekmények felderítésére irányuló tevékenységével ismertette meg a hallgatóságot. Az előadás során a konferencia résztvevői rendkívül racionális nyomozószolgálati szervezési rendszerrel ismerkedhettek meg, ahol bűncselekmény-fajtánként szervezték a nyomozó csoportokat, ily módon biztosítva a detektívek számára a szakterületben történő elmélyedés lehetőségét. E specializált csoportokat pedig professzionális háttérintézmények szolgálták ki, mint laboratórium, nyilvántartó, stb. Mindez párosult az operatív munka eszközeinek szükség szerinti differenciált használata, valamint a csendőrsök hihetetlenül alapos helyismerete. Ezek a körülmények tették lehetővé, hogy a Magyar Királyi Csendőrség nem túlságosan távoli múltra visszatekintő nyomozó szolgálata impozáns eredményeket tudott felmutatni a vagyonbiztonság ellen irányuló bűncselekmények felderítésében is.

A szekció utolsó előadója *dr. Barsiné dr. Tasi Mária* „Gazdaságvédelem Magyarországon a statisztika tükrében" címmel tartotta meg előadását. A kiegyezéstől a rendszerváltásig több korszakot átívelő előadás a bűnügyi és a gazdasági statisztika tükrében vizsgálta a honi bűnfelderítés gazdasági bűncselekmények ellen irányuló részének alakulását.

Az előadó közvetlen összefüggést fedezett fel a gazdasági fellendülés és a gazdasági bűncselekmények gyakorisága között. Felszínre került azonban egy másik tendencia is, nevezetesen: minél inkább romlott az ország gazdasági helyzete, annál erőteljesebbé vált a gazdasági bűnözés is. Egyenes arányt sikerült bemutatni a bűnüldöző szervek színvonala és a bűnelkövetések között is, azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy bűnözési tendenciákat a rendvédelmi szervek csupán visszaszorí-

tani voltak képesek, felszámolásukra a körülmények megváltozása volt hivatott.

A csendőri és rendőri szekcióval egyidőben folyt a vám- és pénzügyőri szekció munkája, melynek levezető elnöke *dr. Dettné dr. Légrády Ilona*, a hadtudomány kandidátusa, főiskolai tanár volt.

A szekció nyitó előadását *dr. Parádi József*, a hadtudomány kandidátusa, főiskolai tanár „A dualizmuskori magyar pénzügyőrség és vámhivatalok" címmel tartotta meg. Hangsúlyozta, hogy a kiegyezést követő időszak helyzete hasonlított a rendszerváltást követő időszakra, legalább is annyiban, hogy mindkét időszakban a polgári, társadalmi berendezkedés igényeinek megfelelően kellett a testületi feladatrendszert kimunkálni, amelynek az európai, illetve korábban a monarchiai gyakorlattal kompatibilisnek kellett lennie. Az előadás során a résztvevők megismerkedhettek a korabeli pénzügyőrségi, vámhivatali és pénzügyigazgatási struktúrával és feladatkörrel.

A szekció második előadója *Kiss István Géza* „Vámhivatalok a két világháború közötti Magyar Királyságban" címmel vezette fel témáját. Az előadó – rövid történeti visszatekintést követően – ismertette a korabeli vámhivatali rendszert, annak kapcsolatát a pénzügy, illetve a közigazgatás más területeihez. Az új vámtörvény lényegét a korabeli gazdasági és politikai helyzetbe ágyazva interpretálta az előadó.

Csóka Ferenc, a szekció ebédszünet előtti utolsó előadója „A második világháború során elhagyott, illetve külföldre hurcolt javak" témakörét járta körül előadásában. Az alapos levéltári kutatásokon nyugvó előadás a hallgatóság élénk érdeklődését váltotta ki. Az előadónak sikerült jól összefognia a rendkívül szövevényes és politikai érdekektől terhes témakört. Végső konklúziója óhatatlanul az volt, hogy a téma részletesebb feltárásához kiterjedtebb, az ország határain túlra nyúló kutatásokra volna szükség, aminek anyagi alapjai jelenleg nem állnak a rendelkezésére.

Az ebédszünetet követően került sor *dr. Őry Károly* főiskolai docens előadására „A Vörös Őrség feladatai a nemzetgazdaság védelme terén" címmel. Őry Károly előadásában a korábbi előadások tartalmától eltérő, merőben új feladatrendszerrel és szervezettséggel rendelkező testülettel ismerkedhettek meg a jelenlévők. Az új típusú rendvédelmi testület és annak feladatrendszere, eszközei és módszerei meglehetősen szokatlannak bizonyultak a Kárpát-medence térségében. A Vörös Őrség esetében nem a feladat volt új, hiszen a nemzetgazdaság védelme a korábbi korok rendvédelmi testületeinek is feladatát alkotta valamilyen formában. A Duna-Tisza mentén azonban idegenül hatottak azok a módszerek, amelyeket a Vörös Őrség a szervezettel együtt igyekezett átvenni a volt cári birodalom területén formálódó Szovjetuniótól.

A szekció utolsó előadója *Salamon Iván* „Egyenruha, kényelem, demokrácia és gazdasági kihatásai" címmel tartott előadást. A rendkívül gazdag tényanyagon nyugvó és élvezetes módon megtartott előadás jól érzékeltette a mindenkori magyar egyenruhára a politikum oldaláról érkező hatásokat és azok következményeit. Legalább ilyen fontosnak tartotta azonban az előadó a gazdasági érdekeltségeket is. A XIX–XX. századi magyar egyenruhák – ezen belül a rendvédelmi testületek uniformisai – változásait kanyargós úthoz hasonlította. Indirekt módon az is érzékelhető volt, hogy ez az út egyben lejtő is. Az előadó félreérthetetlenül utalt arra, hogy a Magyar Köztársaságban az egyenruhák kérdését illő volna az európai és a magyar hagyományoknak megfelelő vágányra helyezni.

A konferencia harmadik szekcióját a határőrizeti szekció képezte, melynek levezető elnöki tisztjét *dr. Kovács István*, a hadtudomány kandidátusa, főiskolai tanár *látta* el.

A szekció nyitó előadását *dr. Bacsa Gábor*, a hadtudomány kandidátusa tartotta „Gazdaságvédelem az 1920-as években a déli határ mentén" címmel. Előadásában a húszas éveket jellemző általános nehézségek és azok rendvédelmi aspektusai mellett elemezte azon sajátosságokat is, amelyek a déli határ térségét jellemezték. Elsősorban az itt szolgálatot teljesítő határőrizeti szervek gazdaságvédelmi tevékenységét boncolta. A vizsgált időszakot rendkívül nehéznek minősítette, a gazdasági rendvédelem tekintetében pedig egyszersmind meghatározónak is, mert ekkor keletkeztek azok a tapasztalatok és eredmények, amikre támaszkodva ki lehetett alakítani az eredményes gazdaságvédelmi tevékenységet.

Dr. Sallai János, a hadtudomány egyetemi doktora, főiskolai docens „A Magyar Királyi Vámőrség gazdaságvédelmi feladatainak tükröződése a korabeli szabályzatokban" címmel érdekes – forráskritikai jellegű – előadást tartott a vámőrség gazdaságvédelmi feladatairól.

Az előadásból kiderült, hogy a vámőrségnek a határőrizethez kapcsolódóan viszonylag széleskörű és a társ rendvédelmi szervekkel együttműködési teendői voltak a gazdaság védelmezése terén.

Dr. Keserű István, a hadtudomány kandidátusa, főiskolai tanár „A határőrség szerepe az ország gazdaságának védelmében (1945-1949)" címmel a második világháború utáni gazdasági újjászerveződésben vizsgálta a határőrség szerepét. Előadásában sok érdekes korabeli epizódot ismertetett. Lényegében a csempészés megakadályozása és a rendőrségnek nyújtott segítő munka bemutatása alkotta az előadás tárgyát. Az előadó úgy foglalt állást, hogy a határőrség, más rendvédelmi szervek támogatásával,rendkívül fontos szerepet játszott a csempésztevékenység, az illegális határforgalom felszámolásában.. Ugyanakkor nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a rendőrségnek a fegyveres bandák és bűnöző környezetük felszámolásában.

Dr. Kovács Gyula „A határforgalom ellenőrzési feladatai a gazdasági rendvédelemben" címmel – alapos történelmi visszatekintést követően – napjaink feladatkörét elemezte a határforgalom terén, a nemzetgazdaságot védelmező teendőket illetően. Az előadó által elmondottak összecsengtek a XIX. és a XX. század korábbi korainak vizsgálatai során elhangzottakkal. A határforgalom ellenőrzésével szemben támasztott gazdaságvédelmi feladatok kísértetiesen hasonlatosak a korábbi korok elvárásaira, csupán a technikai és politikai körülmények változtak lényegesen.

Pengi Elek „A határőr felderítés hatása a XX. század határőrizetében a gazdasági rendvédelemre" címmel a rendvédelem érdekes szakterületére, a határőr felderítés témakörébe vezette a hallgatóságot. Az előadó gazdag ismeretanyag birtokában bizonyította, hogy az operatív felderítő munka milyen fontos szerepet játszhat a gazdaság elleni bűncselekmények felderítésében.

A szekciók utolsó előadását vita. követte. Az előadások és a vita konklúzióit a szekciók elnökei a konferencia harmadik napjának délelőttjén a záró plenáris ülésen ismertették.

Összességében mindhárom szekcióban jelentős érdemi vita alakult ki. A vita során többféle szemléletmód csapott össze. A vélemények nem minden esetben tükrözték a rendező társaság, a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság, illetve tagjainak véleményét, mivel a konferencia nyílt rendezvény lévén, a résztvevők közül bárki szabadon kifejthette véleményét.

Néhány fő egyetértésével találkozott csupán a konferencia tapasztalatainak olyan értelmű megfogalmazása, mely szerint a magyar rendvédelemben kritikus helyzetekben a haderőt vetették be, így napjainkban is erre lenne szükség. A résztvevők döntő többsége más értékrendek és problémák mentén sorakozott fel és csapott össze.

A legerőteljesebb vita a csendőri-rendőri szekcióban zajlott le, azonban mindhárom szekcióban az elhangzott tanulmányok mának szóló üzenete körül forgott a vita.

A témakörök több irányú megközelítése nyomán végül kikristályosodott egyfajta közös álláspont, amellyel a jelenlévők döntő többsége egyetértett. Ez a következőképpen foglalható össze:

– a gazdasági rendvédelem nem szűkíthető a szűken értelmezett gazdasági bűncselekmények elleni tevékenységre, hanem a rendfenntartás egészét kell áthatnia;

– a gazdasági rendvédelem kihívásai ugyan minden korban megújultak, azonban voltak olyan állandó tényezői, amelyek ismételten felbukkantak;

– a gazdaság védelmét eredményesen a minőség elvén szerveződött rendvédelmi testületekkel lehet eredményesen megvalósítani, a mennyiség primátusával működtetett rendvédelmi struktúra erre kevésbé alkalmas;

– a rendvédelem – és ennek részeként a gazdasági rendvédelem – nem szakítható el az ország politikai kultúrájának, igazgatási rendszerének, jogrendjének, a társadalom szervezettségének állapotától. a bűnözés helyzetétől, ezek állapotát szorosan kell követnie, nem szaladhat előre és nem maradhat le attól; – a magyar rendvédelem a nyugat-európai rendvédelem részét képezte, az ottani tendenciák a német nyelvterület közvetítésével gyűrűztek be hozzánk. Ez alól kivételt csak a szovjet megszállás időszaka képezett. Fontos tehát annak megismerése a gazdaságvédelem tekintetében, hogy Nyugat-Európában milyen bűnözési tendenciák bontakoznak ki és arra az ottani rendvédelmi szervek milyen választ adnak. Ugyanilyen fontos annak a megismerése is, hogy a nyugati tapasztalatokat hogyan fogadta be a kárpát-medencei környezet, mi az, ami átvehető és mi az, ami kevésbé.

A konferencia résztvevői pénteken fakultatív programon vehettek részt, melynek kere-

tében meglátogatták a gödöllői királyi lakot és a budapesti Pénzügyőr Múzeumot. E program elsősorban a külföldi látogatók körében aratott sikert, bár a nemrég létrehozott Pénzügyőr Múzeumra a rendezvény magyarországi vendégei közül is sokan kíváncsiak voltak.

A résztvevők eredményekben gazdag konferenciát tudhatnak maguk mögött. Olyan rendezvényen cserélhettek véleményt, ahol szilárd kutatásokra alapozott, széles ismereteken nyugvó álláspontok csaphattak össze a jelenlévők és sikerült olyan közös platformot találni, amely tükrözi hagyományainkat, valamint tapasztalatokat adhat át a gazdasági rendvédelem mai szakembergárdája részére.

A konferencián elhangzottak a tervek szerint 1998-ban nyomtatásban is megjelennek.

A résztvevők többsége azzal búcsúzott, hogy 1998 őszén az „Angol, francia és német nyelvterület, valamint a magyar XIX–XX. századi rendvédelme" című konferencián újra találkoznak.

BALLA TIBOR

A CAPORETTÓI ÁTTÖRÉS (KARFREITI CSATA) 80. ÉVFORDULÓJA

Nemzetközi szimpózium, Kobarid, 1997. október 25.

A hadtörténeti irodalom a 12. isonzói csatát sokszor helytelenül a caporettói áttöréssel azonosítja, pedig a hadműveletek csupán egy része zajlott ebben a térségben, emellett az egész Isonzo menti arcvonal súlyos harcok színtere volt 1917 őszén. Talán kevésbé köztudott, hogy az olasz hadszíntéren 1915–1918 között számos magyar alakulat harcolt.

1997. október 25-én a szlovéniai Kobaridban (németül Karfreit, olaszul Caporetto), ahol 1917. október 24-én az első világháború egyik legnagyobb frontáttörése ment végbe, a csata hadtörténeti és történeti jelentőségét méltató nemzetközi emlékülést tartottak. Ezen sorok írójának abban a szerencsében volt része, hogy jelen lehetett ezen a jelentőségteljes eseményen. A szimpóziumnak a városka egyetlen szállodája adott otthont, a rendezést az Európa Tanács által 1993-ban az év múzeumának választott Kobaridi Múzeum (Kobariški Muzej), a város, valamint a szlovén kulturális minisztérium támogatta. Már a három leginkább érintett nép nyelvén (szlovénül, olaszul, németül) nyomtatott meghívó is arról árulkodott, hogy a résztvevő több, komoly érdeklődésre számot tartó, érdekes és szakmailag is újat adó előadás szem- és fültanúja lesz. A szervezés kitűnő volt, a szinkrontolmácsolás olasz, német szlovén nyelven folyt. A határon túlról számos olasz, osztrák, illetve szlovén érdeklődő volt jelen a zsúfolásig megtelt teremben, ezenkívül az olasz és a szlovén televízió is közvetített az elhangzottakról.

Az egész napos konferencia *Pavel Gregorčič*, a városka polgármestere rövid megnyitójával kezdődött, majd *Željko Cimprič*, a Kobaridi Múzeum igazgatóhelyettese szólt, aki a település egész közösségének elkötelezettségét hangsúlyozta az első világháborúban történtek jobb megismerése és a hagyományok ápolása iránt. Ezt követően *Lojze Marinček* szlovén kultuszminiszter köszöntőjének felolvasása következett.

A tudományos ülésen elnöklő *Jožef Pirjevec* röviden méltatta a nyolc évtizeddel korábban történt eseményeket, kiemelve a saját területüket, családjukat védő szlovén katonák szerepét a hadműveletekben. Ezután került sor az érdemi munkára.

Elsőként *Branko Marušič* szlovén történész előadása hangzott el. Nagyívű tanulmányában az 1797. október 17-én Campoformióban Franciaország és a Habsburg-birodalom között történt békekötéstől 1918-ig terjedő időszak külpolitikai változásairól beszélt. Szólt az olasz nemzeti újjászületésről, az olasz királyság létrejötte előtti és utánipolitikai változásokról. Rávilágított arra, hogyan változtak a földrajzi és etnikai határok az olasz politikában, mennyire képezett választóvonalat az Isonzo az olasz és a délszláv népek között. Fejlődésében mutatta be az olasz területi követelések növekedését, az irredenta mozgalom céljait az Adria keleti partvidékén, melyek az 1915. április 26-án aláírt londoni szerződésben csúcsosodtak ki.

(A londoni szerződés mondta ki Olaszországnak az antant oldalán való hadba lépését, és abba foglalták bele az összes területi követelést.)

Az olasz *Giorgo Rochat* előadását *Giuliano Caselli*, az olasz hadsereg Ph. D. ösztöndíjasa olvasta fel. Az előadásban a caporettói áttörés katonai vonatkozásairól esett szó, olasz megvilágításban. Kiemelte a szerző a németek által a hadműveletek során alkalmazott, az olasz harctéren még ismeretlennek mondható harcászat újszerűségét, illetve 1918-as példákkal illusztrálta annak fölényét a nyugati hadszíntéren. Részletesen elemezte Cadorna olasz vezérkari főnök hibás döntéseit, azt hogy 1917-ig az olaszokat a támadó szellem hatotta át, fő céljuk a területnyerés volt, a védelmi harcot rosszul készítették elő és rosszul irányították, a tartalékok nem voltak gyorsan bevethetőek. Röviden bemutatta az olasz politikai életben 1917 őszén végbement csatározásokat is. Felsorolta az olasz hadvezetés hibáit: szerinte sem Cadorna, sem Capello (az áttörési szakaszon védekező 2. olasz hadsereg parancsnoka) nem volt képes a védelem megszervezésére. A vereség okai között említette még a hadtáp, a felszerelés hiányosságait. Az 1918-as esztendőben Itáliában a vereség okainak tisztázására létrehozott vizsgálóbizottság tevékenységéről is érzékletes képet kapott a hallgatóság.

Az olasz *Bruna Bianchi* előadásában az olasz tisztek és katonák közötti viszony alakulását elemezte. Ennek kapcsán szó esett az olasz haderőből történt dezertálások magas számáról, a katonaszökevények halálra ítéléséről, a hadseregben már 1916-tól előfordult kollektív lázadásokról. Nyomon követte a dezertálások számának alakulását 1916-tól egészen 1918-ig, ami a caporettói áttörés után értelemszerűen sokszorosára nőtt. Megtudhattuk, hogy sok tisztet is elítéltek, amiért nem lépett fel kellő eréllyel a lázadók, elszököttek ellen. Azoknak, akik 30 napnál tovább maradtak távol fronton lévő alakulatuktól, halálbüntetést helyeztek kilátásba. 1917-ben 400, 1918 során 600 katonát ítéltek halálra az olasz bíróságok.

Karl Stuhlpfarer osztrák történész nem volt jelen a konferencián és előadását sem küldte el.

Nataša Nemec szlovén történész Napóleon korától kezdve foglalta össze az Isonzo folyó mentén lakó, más-más nemzetiséghez, nemzethez tartozó embereknek az időközben lezajlott háborúk, hadjáratok során betöltött szerepét. Az első világháború alatti harcokat nemes egyszerűséggel a nemzetek – tudvalevőleg a szlovén csak egyike volt az Osztrák-Magyar Monarchia sok nemzetiségének – harcaként jellemezte. Elemezte a dunai birodalom akut nemzetiségi problémáit, Bosznia-Hercegovinát olyan sorozási központként említette, ahonnan különösen sok katona került az Isonzóhoz és volt részese az ott zajlott harcoknak. Részletesen felsorolta a Monarchia világháború alatt besorozott és az olasz harctéren küzdött nemzetiségeinek számarányát és százalékos megoszlását, valamint vallásfelekezeti hovatartozását.

Balla Tibor német nyelvű előadásában a császári és királyi hadsereg Magyarország területéről kiegészített egységeinek, valamint a magyar királyi honvédség alakulatainak szereplését vizsgálta az áttörés során. Kitért a 12. isonzói csata folyamán a karintiai határtól az Adriáig húzódó arcvonalon a német 14. hadsereg, illetve a két osztrák-magyar Isonzo-hadsereg alárendeltségében küzdő magyarok példamutató helytállására. Napokra lebontva ismertette az alakulatok harci tevékenységét a Piave eléréséig (1917. november 10-ig), levonta a tanulságokat az osztrák-magyar hadvezetés sorozatos hibáiból. A katonailag elért eredményeket összegezve kimutatta, hogy milyen okok miatt fúlt kudarcba a Piavén való átkelés 1917 novemberében, s maradt el ennek következményeként az olasz haderő térdre kényszerítése is. Kifejtette, miért helyezték a hadvezetés által a bosnyákok és németek mellett legmegbízhatóbbnak tartott magyarokat a legveszélyesebb frontszakaszokra, áttörési sávokba. Ismertette a hadműveletek során elszenvedett olasz, valamint az osztrák-magyar és német veszteségeket.

Lovro Galić horvát műkedvelő történész a horvát és a bosnyák csapatok karfreiti áttörésben való részvételét választotta előadása témájául. Előfordult néhány átfedés az előtte elhangzott előadással, hiszen a horvátok az osztrák-magyar és a honvéd alakulatokban is szép számmal jelen voltak. Természetesen a Monarchia lobogói alatt a Dalmáciából kiegészült császári királyi Landwehr alakulatok soraiban is voltak horvát nemzetiséghez tartozó katonák. Az előadó ismertette a bosnyák egységek szervezetét 1881-ben történt felállításuktól 1917-ig, tényszerűen felsorolta az (ösz-

szesen 18 zászlóalj erőt képviselt) bosnyák és horvát alakulatokat, amelyek összességükben 17 000 fős veszteséget szenvedtek a harcok során. Megtudhattuk, hogy milyen százalékarányban voltak jelen ezek az erők a támadók soraiban.

Az ebédszünet után *Valter Lukan* Ausztriában élő szlovén történész a 12. isonzói csata historiográfiai problémáiról tartott előadást. Elsősorban az Ausztriában és német nyelvterületen a két világháború között megjelent visszaemlékezéseket, műveket sorolta fel, néhány alapvető, az utóbbi években németül megjelent munkát azonban nem említett, amelyek talán elkerülték figyelmét. Alfred Krauss tábornoknak, az osztrák-magyar I. hadtest parancsnokának több visszaemlékezését, valamint Krafft von Dellmensingen tábornoknak, a 14. német hadsereg vezérkari főnökének kétkötetes művét erősen német beállítottságú könyvekként emelte ki, azokat erős kritikával illette. Említést tett még néhány, alig ismert osztrák tiszt és Erwin Rommel – a Wehrmacht későbbi tábornagya – visszaemlékezéseiről. Jó példaként említette a második világháború utáni újabb osztrák történész generáció, Walter Schaumann, Anton Wagner és Manfried Rauchensteiner újabb szemlélettel megírt műveit, akiknek tevékenysége nagy mértékben hozzájárult a hadtörténetírás megújításához.

Az olasz *Gustavo Corni* Friaul tartomány osztrák-magyar megszállásának hátterét világította meg előadásában. Észak-Olaszország ezen részében 900 000 polgári személy élt katonai megszállás alatt, további mintegy 400–500 000 olasz civil lakos menekült el a az áttörés után a német és osztrák-magyar csapatok előrenyomulása miatt. Az ottmaradottak kb. egymillió katonát tartottak el. A katonai hatóságok minden hasznosíthatót elszállítottak, amit a Monarchia hadiipara fel tudott használni. Érdekes módon a katolikus papok lakóhelyükön maradtak, a más felekezethez tartozók viszont nem. A megszálló katonák túlkapásairól is szó volt. A lakosság soraiban a halálozási arány magas volt, különösen az Adria partvidékén, ahol malária dühöngött. Mindehhez járult, hogy a civilek csak napi 1000 kalória táplálékot kaptak, ezért sokat loptak az osztrák-magyar katonáktól. Természetesen előfordult, hogy az olasz katonák is meglopták saját polgáraikat.

Petra Svoljšak szlovén történész előadásában a 12. isonzói csata sajtóvisszhangját tárgyalta. Kiemelte, hogy a szlovén történelem első nagyobb konfliktusa az első világháború volt és a karfreiti csata egyben a szlovén belpolitikai élet egyik fordulópontját is képezte. Elsősorban a szlovén nyelvű sajtóban a nagy offenzíva kapcsán 1917 november közepéig megjelent cikkekre összpontosított, majd rövid kitekintést tett 1927-ig, az áttörés tízéves évfordulójáig. Felelevenítette, hogyan emlékeztek meg arról tíz év távlatából.

Giovanna Procacci a caporettói áttörésnek az olasz közvéleményre gyakorolt hatását fejtette ki előadásában. Hangsúlyozta Cadorna felelősségét, és hogy neki kellett vállalnia a felelősségrevonást. Az olasz belpolitikai vélemények változásairól is szólt, voltak akik a vezérkari főnök leváltását akarták, mások melléje álltak. A megosztott társadalom gyűlölete azonban a vezetők ellen fordult Itáliában. Az alsóbb néprétegek 1917 novemberében Olaszország több részén örültek a caporettói vereségnek. A középrétegek reakciója már részben más volt: szolidárisak voltak a kormányzattal, azonban körükben is előfordultak tiltakozások, sztrájkok egészen 1918 tavaszáig. Összegzésként megállapította, hogy a katonai és politikai vezetők nem álltak a helyzet magaslatán, a hazafias lelkesedés gyorsan alábbhagyott, az olasz társadalom az igazi összefogás helyett szétesett.

Damjana Fortunat-Černilogar fiatal szlovén kutató kissé terjedelmes előadásában a nyolcvan év előtt történtek társadalmi és szociológiai vetületeire helyezte a fő hangsúlyt. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy az Isonzo folyó mentén – konkrétabban Tolmein (Tolmin) környékén – lakók számára mit jelentett az áttörés, illetve a háború, hogy él az emlékezetükben a mai napig. Úgy vélte, a legfontosabb és látható következmény a családok szétesése, földrajzi elkülönülése lett. Szólt a szlovén lakosság életkörülményeiről, szenvedéseiről, a katonák garázdálkodásairól a 12. isonzói csata alatt. Több visszaemlékezésből idézett a polgári lakosság és a katonák vonatkozásában egyaránt. A kisebb-nagyobb emberi tragédiákról szólva azokat konkrétumokkal támasztotta alá.

Mario Isnenghi az áttörésnek az olasz kultúrára és társadalomra gyakorolt hatását összegezte. Túl hosszúra sikeredett előadásában említést tett az egyén és a közösség vi-

szonyáról a hátországban, arról, hogy a cenzúra működése miatt az emberek jó része tájékozatlan volt a valós helyzetről. Szó esett Cadorna felelősségéről, és arról, hogyan védte magát a vádak ellen. A vezérkari főnök úgy vélte, a belső ellenség veszélyesebb mint a külső, ezért többek között a magasabb rangú katonatiszteket tette felelőssé a kudarcokért. Kiderült, mely politikai erők álltak Cadorna mellé; fény derült arra is, hogy visszavonuló olasz katonák már az osztrák-magyar csapatok oda bevonulása előtt fosztogattak Friaulban. Megállapította, hogy a katonai kudarc következtében 1917 novemberétől 1918 novemberéig Olaszországban, a hadsereg szervezetét érintő változások mellett, a szociális viszonyokat is át kellett rendezni.

Végezetül *Giuliano Caselli* tartott rövid korreferátumot az első világháborúban osztrák-magyar és német fogságba esett 600 000 olasz katona sorsáról. Kifejtette, hogy kutatási eredményei szerint a világégés során összesen 160 000 katona esett olasz fogságba a Monarchia haderejéből. Természetesen szólott a 12. isonzói csata során fogságba került olasz katonákról, többek között a közülük Magyarországra kerültekről is.

A konferencia zárásaként vitára nem került sor, mivel az egyes előadások széles körben mozogtak, s mind sajátos témát ragadtak meg. Azt később a történészek kötetlen eszmecseréje pótolta. A felmerült kérdések megvitatására vacsora közben, fehér asztal mellett nyílt lehetőség.

Ha méltatni akarjuk a szimpóziumon történteket, megállapítható, hogy összességében rendkívül hasznosnak bizonyult az előadások meghallgatása. Az új kutatási eredmények felsorolása mellett legfőbb érdeme abban áll, hogy az áttörésben egykoron szemben álló nemzetek képviselői más-más szemszögből közelítve mondhatták el véleményüket.

A tudományos ülésen jelenlévőknek alkalmuk nyílott megtekinteni a Kobaridi Múzeumnak az áttörés nyolcvanadik évfordulójára rendezett, öt termet elfoglaló kiállítását, amely a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeum aktív segítségével és anyagainak felhasználásával készült. A osztatlan sikert aratott kiállítást október 26-án, ünnepélyes keretek között nyitották meg.

KITÜNTETÉS

A Magyar Hadi Történetírás Támogatására
létesült Alapítvány Kuratóriuma
1997-ben

Az Év Ifjú Hadtörténésze
díjjal

Pálffy Géza urat
tüntette ki

Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században
című műve alapján.

A díjat és a vele járó jutalmat Perjés Géza, a Kuratórium elnöke nyújtotta át 1997. november 18-án a Hadtörténeti Intézet és Múzeum dísztermében.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1995. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák	1-6
Közgyűjtemények	7-49
Határterületek	50-82

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	83-130
A hadművészet és a fegyveres erők története	131-267
A katonaság és kiképzésének története	268-293
A katonai nevelés és a hagyományápolás története	294-335
A katonai jog, a háborús bűnök története	336-390
Veszteségek, a hadifogság története	391-415
A haditechnika története	416-476
Helytörténet, vártörténet	477-517
Életrajzok, megemlékezések	518-655

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG 656-670

A kezdetektől a XV. század végéig	671-692
XVI-XVII. század	693-713
XVIII. század	714-719
XIX. századtól 1914-ig	720-749
XX. század	750-755
- 1914-1918	756-777
- 1918-1939	778-832
- 1939-1945	833-890
- - Magyarország 1941-1945	891-971
- 1945-1995	972-1034

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák

1. Történeti bibliográfia, 1993. Szerk. Pótó János. Összegyűjt. Horváth Zsolt, Pótó János. Bp. História, MTA Történettud. Int., 1995. 192 p. (História könyvtár. Bibliográfiák, 4.)
2. Új Honvédségi Szemle 1991-1995. [öszszeáll. Kántorné Soós Vera]. Bp. Hvk. Tud. Munkaszerv. O., 1995. 104 p. (Magyar katonai folyóiratok repertóriumai, [4/5])
3. Az Új Honvédségi Szemle 1994. évi repertóriuma. Készítette: Pozsgai Ildikó. = Új honvédségi szle. 1995. 8. füzet. 16 p.
4. Az 1993. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. (Összeáll. Bojtásné Damó Csilla, Bolyósné Ujfalusi Éva.) = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 161-191.
5. Quellenkunde zur deutschen Geschichte der Neuzeit von 1500 bis zur Gegenwart. Hrsg. von Winfried Baumgart. Bd. 2., Dreissigjähriger Krieg und Zeitalter Ludwigs XIV., 1618-1715. Bearb. von Winfried Becker. Darmstadt, Wiss. Buchges., 1995. 187 p.
   Az újkori német történelem forrásai 1500-tól napjainkig. 2. köt., A harmincéves háború és XIV. Lajos kora, 1618-1715. Magyar vonatkozásokkal.
6. Magyar történelmi dokumentumfilmek filmográfiája, 1970-1990. Összeáll. Márton Ágnes és Varga Balázs. [Magyar Filmintézet, Magyar Filmklubok és Filmbarátok Szövetsége, Országos Széchényi Könyvtár]. Bp. M. Filmint., 1995. 71 p.

Közgyűjtemények

7. *Korsós László*: A hadimúzeum a II. világháborúban. = Új honvédségi szle. 1995. 10. 31-38.
8. *Madaras Péter*: Gázbombáktól a sugárfelderítésig. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 22. 36-37.
   A Hadtörténeti Múzeum „A vegyiharc-vegyivédelem története" c. kiállításáról.
9. *A[maczi] V[iktor]*: A vegyiharc - vegyivédelem története 1915-1995. = Haditechnika. 1995. 3. 74.
   Emlékülés és kiállítás, Hadtörténeti Múzeum.
10. *Tóth Csaba*: A vegyivédelem-vegyiharc története, 1915-1995. Egy kiállításról. = Új honvédségi szle. 1995. 7. 7-8.
    Hadtörténeti Múzeum
11. *Szendrő Miklós*: Hazai fejlesztésű katonai járművek modellkiállítása a Hadtörténeti Múzeumban. = Haditechnika. 1995. 1. 54-55.
12. *Szabó Miklós*: Belga harcjárművel gazdagodott a Hadtörténeti Múzeum. = Haditechnika. 1995. 4. 52-53.
13. Hagyományos indonéz fegyverek R. M. Soelaeman Pringgodigdo gyűjteményéből = Traditional Indonesian weapons... A katalógust írta Renner Zsuzsanna. [A kiállítást tervezte: Csicsely János] [... rendezte: Lugosi József és Kedves Gyula]. Bp. Hadtört. Múz. 1995. 55 p. ill.
    Hadtörténeti Múzeum, Budapest 1995. február 1. - július 31.
14. *Kótai József*: Nem kívánt lehetetlent az anyagtól. Csúcs Ferenc munkái a Hadtörténeti Múzeumban. = M. nemzet. 1995. 266. 14.
15. *Kovács S. Tibor*: Egy „portai forma" szablya a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában. = Keletkutatás. 1995. tavasz. 147-154.
16. *Fodor István; Révész László*: A bécsi szablyát nem sikerült kölcsönkérni. – a miskolci honfoglaláskori kiállításról és a nagyfejedelem politikai érzékéről. [Riporter:] Ablonczy Balázs. = M. nemzet. 1995. 183. 15.
17. *Makkay János*: Attila kardja, Árpád kardja. Irániak, szarmaták, alánok, jászok. Szeged, Csongrád. M. Múz. Ig., 1995. 133. p. ill.
18. Bollwerk Forchtenstein. Burgenländische Landesausstellung 1993. Burg Forchtenstein 15. Mai - 31. Oktober 1993. Eisenstadt, Amt der Burgenländische Landesregierung, 1993. 275 p. [16] t. ill. (Burgenländische Forschungen. Sonderbd. 11.)

Fraknó vára. Kiállítás, 1993. máj. 15. - okt. 31. Tanulmányok és katalógus.

19. *Seres Attila*: Francia Bercsényi-huszárok Tarbes-ban. Amikor kétezer gall katonatorokból magyarul tör fel a kuruc nóta. = Népszabadság. 1995. 89. 30-31.
Huszárkiállítás a tarbes-i Bercsényi-ezred laktanyájában.
20. *Horváth Endre*: La Gleize a kis győzelem, nagy vereség múzeuma. = M. honvéd. 1995. 44. 44-45.
Második világháborús emlékmúzeum Belgiumban.
21. *Szuromi Albert*: Duxford - ahol a legendák életre kelnek. = Top Gun. 1995. 5. 46-51.
Repülőmúzuem.
22. Ötven éve bombázták le Tokiót. Talán véget ér a háborúval kapcsolatos kollektiv emlékezetvesztés korszaka. = M. hírlap. 1995. 66. 19.
Kiállítás Tokióban.
23. *Amaczi Viktor*: Múzeumban az Enola Gay. = M. honvéd. 1995. 41. 44-45.
24. Rédei Ottó: Belfast, a nyugállományú cirkáló. = Top Gun. 1995. 4. 48-51.
Mint múzeum.
25. *Izsa Melinda*: Könyvtárak a magyar királyi honvédségben, 1867-1914. = Új honvédségi szle. 1995. 11. 108-115.
26. *Izsa Melinda*: A katonai iskolák könyvtárai /1867-1914/. = Bolyai hírek. 1995. 2. 141-147.
27. *Rákóczy Rozália*: A Mária Terézia Rend nyomtatott forrásai. = Hadtörténelmi közl. 1995. 3. 3-42.
28. *Jobst-Rieder, Marianne; Pfabigan, Alfred; Wagner, Manfred*: Das letzte Vivat. Plakate und Parolen aus der Kriegssammlung der k. k. Hofbibliothek. Hrsg. Österreichische Nationalbibliothek. Wien, Holzhausen, 1995. 136 p. ill.
Plakátok és jelszavak a Hofbibliothek háborús gyűjteményében.
29. *Glück Jenő*: Ismeretlen 48-as dokumentumok. = Limes. 1995. 4. 81-84.
Komáromi, esztergomi vonatkozású iratok.
30. *Barta László*: Az 1697. évi zentai csata a Spanyol Államtanács irataiban. In: A zentai csata. Zenta, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, 1995. 3-24. p. ill. (Zentai monográfia füzetek = Grada za monografiju Sente, 37.)
31. *Szokolay Katalin*: A londoni lengyel levéltárak magyar vonatkozású anyagaiból. = Valóság. 1995. 1. 34-54.
32. *Szokolay Katalin*: Egy magyar vonatkozású lengyel kéziratról. = Világtörténet, 1995. tavasz-nyár. 42-49.
33. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár ungvári részlegének anyagai az 1956-os magyarországi forradalom kárpátaljai vonatkozásairól. [Közread., bev. és ford.] Baráth József: '56 Kárpátalján. = Rebellitás '56. 1994. 11-12/4., 1995. 1-2. 75-88.
34. Itt a Szabad Európa Rádió. 1956-os dokumentumok a Középeurópai Egyetem archívumából. = M. hírlap. 1995. 248. 10.
35. Raum Frigyes: A 75 éves Tóth Ágoston Honvéd Térképészeti Intézet. = Évford. műsz. termtud. 1995. 94-98.
36. *Jankó Annamária*: A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára. = Iskolakultúra. Társadalomtud. 22. 1995. 28-34.
37. *Kiss Farkas Gábor*: Pécs 1664. évi ostromának kéziratos térképe. In: Baranya. Történelmi közlemények. 1994-1995. VII-VIII. évf. Pécs, Baranya M. Lvt., 1995. 153-159. p.
38. *Cseh Géza*: A Jászkun Kerületek és Külső-Szolnok vármegye katonai leírása, 1782-1785. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt., 1995. 93 p. ill. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár közleményei, 1.)
39. Árvai László: A magyar térképészet kezdetei. = Új honvédségi szle. 1995. 7. 9-13.
40. *Sallai János*: Zrínyi Miklós sírja egy kéziratos térképen. = M. honvéd. 1995. 24. 45.
Hozzászólás: Csendes László: Tegyük helyre a dolgokat! = M. honvéd. 1995. 29. 43.
41. Reisz T. Csaba: Lipszky János levelei gróf Festetics Györgyhöz. Adalékok a Mappa Generalis Regni Hungariae c. térkép születéséhez. = Fons. 1995. 3. 317-349.
42. *Reisz T. Csaba*: Lipszky János Pesten. Kísérlet Pest-Buda térképének kiadására 1802-ben. = Történelmi szle. 1995. 2. 229-255.
43. *Suba János*: A Császári és Királyi Hadügyminisztérium Országleíró Irodájának működése az első világháború előtt. = Hadtörténelmi közl. 1995. 3. 150-159.
44. *Sallai János*: Magyarország történelmi határai térképeken. Bp. Püski, 1995. 70, 30 p.
Ism.: Siposné Kecskeméthy Klára: Történelem és határok. = M. honvéd. 1995. 23. 40-41.
Makra Zoltán. = Nemzetőr. 545. 1995. 9.
45. *Sallai János*: Határkapcsolatok. (Magyar-morva, magyar-cseh, magyar-csehszlovák, magyar-szlovák). = Limes. 1995. 3. 95-113.
46. *Sallai János*: Határmegjelölés a trianoni

békeszerződés után. = Új honvédségi szle. 1995. 2. 71-74.

47. *Bokros Gábor*: A Lajtabánság. = Új honvédségi szle. 1995. 7. 25-29.
Kiegészítés Sallai János: Határmegjelölés a trianoni békeszerződés után című cikkéhez /uo. 1995. 2. sz./

48. *Ravasz István*: Románia történeti-földrajza a XIX-XX. században. = Új Magyarország. 1995. 71. 16.
Románia háborús területváltozásai.

49. *Nagy Miklós*: A katonaföldrajz szerepe a védelmi felkészítésben. = Új honvédségi szle. 1995. 9. 12-18.

Határterületek

50. *Veszprémy László*: Az 1167-es magyar zászlós-kocsitól (carroccio) a székesfehérvári zászlóbontásig. A magyar hadi zászlóhasználat kezdetei. = Történelmi szle. 1995. 2. 209-216.

51. *Csikány Tamás*: Zászlók és címerek az 1848/49-es szabadságharcban. = Limes. 1995. 1-2. 49-56.

52. *Temesváry Ferenc*: Díszes nyergek, lószerszámok. Bp. Dunakönyv K., 1995. 220 p.

53. *Kozicz János*: A jászkun huszárezredek egyenruhái, 1745-1876. In: Jászkun redemptio. Emlékkönyv a jászkun redemptio 250.évfordulójára. Kiskunhalas, Önkorm., 1995. 21-42. p.

54. *Rainer Pál*: Az 1848/49-es szabadságharc honvédgyalogságának a rendszeresítettől eltérő, tábori sapkára való sapkarózsái a veszprémi múzeumban. = Turul. 68. 1995. 3-4. 82-83.

55. *Steiner, Jörg C.*: Der Fussschoner „System Hinkel" in der k.u.k. Armee. = Das militärhistorische Archiv. 1995. 9. 26-27.
Lábbelire vonatkozó előírások a K.u.k. hadseregében.

56. *Steiner, Jörg C.*: Die Adjustierungsänderungen in der k.u.k. Kriegsmarine 1907. = Das militärhistorische Archiv. 1995. 9. 4-16.
Öltözeti változások a K.u.k. haditengerészeténél 1907-ben.

57. *Kenyeres Dénes*: II. Rákóczi Ferenc Aranygyapjas Rendje. = Bolyai hírek. 1995. 2. 102-106.

58. *Szabó Lajos, H.*: A szabadságharc és az emigráció pénzei, kitüntetései. Pápa, 1995. 98 p.
Ism.: Hermann Róbert. = Hadtörténelmi közl. 1997. 1. 179-182.

59. *Steiner, Jörg C.*: Die bosnisch-herzegovinische Erinnerungsmedaille 1909. = Das militärhistorische Archiv. 1995. 10. 20-23.
A bosznia-hercegovinai emlékérem 1909.

60. *Steiner, Jörg C.*: Das Karl-Truppenkreuz. Eine Auszeichnung für Frontkämpfer. = Das militärhistorische Archiv. 1995. 7. 4-21.
A Károly-csapatkereszt. Kitüntetés frontharcosoknak.

61. *Steiner, Jörg C.*: Das Verwundetenmedaille 1918. = Das militärhistorische Archiv. 1995. 10. 36-40.
A Sebesültek Érme 1918.

62. *Kenyeres Dénes*: Műszaki katonák részére adományozott jelvények. 1-4. = Műszaki katonai közl. 1994. 1. 48-52., 2. 29-32., 3-4. 70-74., 1995. 1-2. 64-72.

63. Kitüntetések a Magyar Köztársaságban = Decorations in the Hungarian Republic = Auszeichnungen in der Republik Ungarn. Irta és összeáll. Zeidler Sándor. [Bp.] Kossuth, 1995. 127 p.

64. *Herwig, Rainer*: Stempel-Handbuch der k. u. k. Feldpost in Österreich-Ungarn 1914-1918. Graz, ARGE Feld- und Zensurpost 1914/18, 1995. 400 p. ill.
Az osztrák-magyar cs. és kir. tábori posta bélyegzőinek kézikönyve, 1914/1918.

65. *Maár Ferenc Géza*: A honfoglalás(ok) nyomai a magyar helynevekben. = M. szemle. 1995. 4. 417-426.

66. *Berta Árpád*: Die Verteilung der militärischen Termini in den Runenischriften. = Acta Orientalia Acad. Scient. Hung. Tom. 47. 1994. 1-2. 49-56.
Katonai kifejezések rovásírásos emlékekben.

67. *Pálóci Antal*: Feszty lovasai fordítva íjaznak. Tévedésen alapuló ómagyar-ábrázolások. = M. hírlap. 1995. 15. 14.

68. Széttépett évszázad. Két világháború képeslapjai. Kardos G. György és Ungvári Tamás előszavával. Bp. INTENT kft., 1995. [78] p. ill.
Ism.: M. nemzet. 107. 15.

69. *Benedek István*: Hadvezér, a nemzeti bűnről. = Új Magyarország. 1995. 170. 17.
Zrínyi Miklós a költő és hadvezér.

70. *Győri László*: Mercurius Veridicus. = M. honvéd. 1995. 28. 38.

71. *Benedek István*: A szabadságharc költője. = Új Magyarország. 1995. 212. 17.
Petőfi Sándor a szabadságharc alatt.
72. *Solymár József*: Mikszáth a boszniai háborúról. = Új Magyarország, 1995. 236. 20.
73. *Horváth Csaba*: A Magyar Katonai Írók Köre. Hetven éve történt. = M. honvéd. 1995. 6. 38-39.
74. *Oroszi Antal*: A Magyar Katonai Írók Köre 1924-1944. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 88-93.
75. *Vörös Béla*: A Radetzky-induló. = Bolyai hírek. 1995. 1. 171-174.
76. *Kósa Judit, N.*: Római katonai tábor romjai rejteznek a Flórián tér alatt. Kereskedőkben találhat gazdára a Fürdőmúzeum. = Népszabadság. 1995. 178. VIII.
77. *Patek, E.*: „Reiterkriegergräber" in Westungarn. Hallstattzeitliche Gräber mit Waffen und Pferdegeschirr in Westungarn. = Acta Archeologica Acad. Sci. Hung. Tom. 47. 1995. 1-4. 133-148.
„Lovaskatona sírok" Nyugat-Magyarországon. Sírok fegyverrel és lószerszámmal a hallstatti korszakból.
78. *Gróf Péter; Gróh Dániel*: Római építészeti emlékek Visegrád térségében. = Műemlékvédelem. 1995. 2. 61-68.
79. *Gróf Péter; Gróh Dániel*: Római erőd és őrtorony Visegrádon. -- a visegrádi római kori szoborleletekről. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1995. 183. 14.
80. *Bozóki Lajos*: Adalékok a visegrádi alsóvár építés- és helyreállítás-történetéhez. = Műemlékvédelem. 1995. 2. 81-97.
81. *Trogmayer Ottó*: Nem a vérszerződésnek, hanem a honalapítás befejezésének volt a helyszíne. Ópusztaszer - a régész szemével. [Riporter:] Lőcsei Gabriella. = M. nemzet. 1995. 194. 20.
82. *Kovács László*: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995. 291-305. p.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

83. Hadtudományi lexikon. Főszerk. Szabó József. 1-2. köt. Bp. Hadtud. Társ. 1995. 2. db. (1584 p.)
Ism.: Kiss István Géza. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 149-151.
Megjelent a Hadtudományi lexikon. = Új honvédségi szle. 1995. 8. 124-126.
Szabó József. = M. szárnyak. 23. 1995. 306.
Danyi József: Megjelent a Hadtudományi lexikon. = Belügyi szle. 1995. 9. 118-119.
84. *Varga Mihály*: Hadtudomány és hadtudomány az ókorban. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 4-12.
85. *Varga Mihály*: Folyamatosság és megszakítottság a középkori hadtudományban. = Új honvédségi szle. 1995. 2. 91-97.
86. *Varga Mihály*: Az újkori hadtudomány alapjai. = Új honvédségi szle. 1995. 3. 2-11.
87. A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. [Szerk. Ács Tibor] Bp. Zrínyi K., 1995. 270 p.
Irták: Ács Tibor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Hausner Gábor, Kelenik József, Kovács Jenő, Kőszegvári Tibor, Molnár Károly, Móricz Lajos, Szabó János, Szabó József János, Veszprémy László.
Ism.: Sipos Géza: Két könyv - egy téma. = Új honvédségi szle. 1995. 10. 131-132.
88. *Keegan, John*: Mi a háború? Ford. Koncz Virág. = Nagyvilág. 1995. 5-6. 400-406.
Clausewitz művéről.
89. *Ács Tibor*: A magyar hadtudomány és Károly főherceg. = Új honvédségi szle. 1995. 4. 13-21.
90. *Kovács Jenő*: Henri Jomini, a hadtudós. = Új honvédségi szle. 1995. 6. 8-13.
91. Varga Mihály: Kutuzov és az orosz hadtudomány. = Új honvédségi szle. 1995. 9. 94-104.
92. *Móricz Lajos*: A magyar katonai gondolkodás alakulása 1945-1956. = Új honvédségi szle. 1995. 9. füzet. 7-11.
93. *Kovács Jenő*: A hadtudomány fejlődése Magyarországon, 1956-1990. = Új honvédségi szle. 1995. 9. füzet. 12-15.
94. *Kőszegvári Tibor*: Katonai gondolkodás a 90-es években. = Új honvédségi szle.

1995. 9. füzet. 16-19.

95. *Ács Tibor*: A tudomány és a hadtudomány. = M. honvéd. 1995. 26. 34-35.

96. *Ács Tibor*: Hadtudomány a Magyar Tudományos Akadémián 1945-1995. = Új honvédségi szle. 1995. 9. füzet. 1-6.

97. *Móricz Lajos*: Ötéves a Magyar Hadtudományi Társaság. = Új honvédségi szle. 1995. 11. 13-15.

98. *V[arga] M[ihály]*: Megalakult a MTA hadtudományi bizottság. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 19-20.

99. *Niederhauser Emil*: A történetírás története Kelet-Európában. Bp. História, MTA Történettudományi Intézete, 1995. 696 p. (História könyvtár. Monográfiák, 6)

100. *Niederhauser Emil*: Nem ismerjük szomszédaink történetírását. -- a „nemzeti látószögről". [Riporter:] Ablonczy Balázs. = M. nemzet. 1995. 182. 18.
Niederheuser Emil: A történetírás története Kelet-Európában. Bp. 1995. című könyvéről.

101. *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. Debrecen, Csokonai K., 1995. 214 p. (Csokonai história könyvek.)

102. *Dogăru, Mircea*: De Esculeu ŕ Alba Iulia. Un millénaire d'histoire roumaine dans les chroniques et les ouvrages historiques hongrois-allemand. Bucureşti, Amco Pr., 1995. 187 p.
A román hadtörténelem egy évezrede magyar és német krónikákban és történelmi művekben.
Ism.: Zachar József. = Hadtörténelmi közl. 1996. 3. 177-178.

103. *Ács Tibor*: A hadtörténelmi kutatások segítik a civil kontroll kialakítását. In: A fegyveres erők és a társadalom kapcsolata. Bp. HM Okt. és Tudományszerv. Főoszt., 1995. 52-53. p.
Az Országgyűlés Honvédelmi Bizottságának és a Magyar Hadtudományi Társaságnak a vitafóruma. Hozzászólás.

104. *Csikány Tamás*: Gondolatok a hadtörténelemről. = M. honvéd. 1995. 42. 30-31.
Hozzászólás: Szentistvány József: Hozzászólás a „Gondolatok a hadtörténelemről" című cikkhez. = M. honvéd. 1995. 46. 32.

105. A magyar honfoglalás a külföldi történetírásban. = M. tudomány. 1995. 12. 1401-1511.
Tematikus szám. Szerk.: Niederhauser Emil, Benkő Elek, Tringli István, V. P. Susarin, Vékony Gábor, Soós István, Simon Carne, Bak János, Szuzuki Hirokazu, Szabolcs Ottó.

106. A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk. Kristó Gyula. [ford. Almási Tibor et al.]. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995. 428 p. (Szegedi középkortörténeti könyvtár, 7)

107. *Domokos György; Hatházi Gábor*: Új módszerek és lehetőségek a törökkori hadtörténeti topográfia kutatásában. In: Studia Agriensia. 15. Eger, Dobó István Vármúz. 1995. 87-102 p.

108. *Várkonyi Ágnes, R.*: „Úgy halt meg, mint a csillag". Új kérdések a Zrínyi-kutatásban. = Somogy. 1995. 2. 110-116.

109. *Pihurik Judit*: Szubjektív források. A Horthy-korszakra vonatkozó memoárirodalom vizsgálatának néhány tanulsága. = Acta historica/Szeged. Tom. 52. 1995. 69-78.

110. *Zolotarev, Vladimir*: Sztálin szeretett volna létrehozni egy erős ütközőzónát Nyugaton. -- vezérőrnagy az orosz történetírás II. világháborús értékeléséről. [Riporter:] Vida László. = M. nemzet. 1995. 107. 9.

111. *Hegedűs B. András*: Az 1956-os forradalom kutatásának kérdései. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1995. 3. 371-379.

112. *Hegedűs B. András*: Tudnunk kell, mi történt valójában 1956-ban. -- a forradalom tizenhárom napjának kutatási sajátosságairól, a fehér foltok eltüntetésének nehézségeiről. [Riporter:] Szalay Hanna. = Népszabadság. 1995. 249. 9.

113. *Szakály Sándor*: A tényekből kell következtetéseket levonni! Beszélgetés -- hadtörténésszel. [Riporter:] B(öröndi) L(ajos). = Moson megye. 1995. 11. 10.

114. *Deák István*: Az emberiségnek szembe kell néznie saját embertelenségével. Beszélgetés -- nal. Az interjút készítette Deák Ágnes. = Aetas. 1995. 4. 159-164.
Deák István válogatott bibliográfiája 165-168.

115. Dr Peter Gosztony - 30 Jahre Mitarbeiter des „Schweizer Soldat + MFD". Von Heinrich Wirz. = Schweizer Soldat. 1995. 10. 4-5.
Gosztonyi Péter - 30 éve a Schweizer Soldat munkatársa. Riport.

116. *Gosztonyi Péter*: A világháború után ötven évvel. Interjú -- Bernben élő hadtörténésszel. [Riporter:] Csáky Zoltán. = Magyarország. 1995. 20. 8.

117. *Oroszi Antal*: Mozaikok a magyar katonai gondolkodás fejlődéstörténetéből. = Akad. közl./ZMKA. 207. 1995. 165-172.
Katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében c. konferencia, 1994. okt. 4.

118. *Domokos György*: A Castrum Bene Egyesület 5. vándorgyűlése, Simontornya, 1995. június 2-4. = Hadtörténelmi közl. 1995. 3. 221-222.

119. *Zachar József*: II. Rákóczi-kori tudományos ülésszak. Vaja, 1994. októbert 8. = Hadtörténelmi közl. 1995. 147-150.

120. *Zachar József*: Nemzeti felkelő mozgalmak 1794-től napjainkig. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XX. Kollokviuma, Varsó, 1994. augusztus 29. - szeptember 3. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 138-147.

121. *Zachar József*: Napóleon európai háborúi. IV. Nemzetközi Napóleon-kori tudományos ülésszak, Brno, 1995. június 25-27. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 152-153.

122. *Zachar József*: Békefenntartás 1815-től napjainkig. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XXI. Kollokviuma, Québec, 1995. augusztus 20-26. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 153-160.

123. *Zachar József*: Szarajevótól a nagy háborúig. Nemzetközi szimpózium, Prága, 1994. június 29-30. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 211-213.

124. *Szakály Sándor*: Március 15-e Bécsben. = Bécsi napló. 1995. 2. 2.
Kiállítás és tudományos emlékülés a HIM részvételével.

125. *Varga Mihály*: Tudományos konferencia. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 16-18.
A nyilas uralom Magyarországon.

126. *Sipos Balázs*: Tudományos konferencia a II. világháború befejezésének 50. évfordulóján. = Múltunk. 1995. 2. 183-196.

127. Repüléstörténeti konferencia közleményei, Budapest 1995. Szerk. Zörgő Tibor. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1995. 290 p.

128. *Büki Péter*: Konferencia a magyar repülőharcászat múltjáról, jelenéről és jövőjéről. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 13-15.
Szolnoki Repülőtiszti Főiskolán

129. *Parádi József*: A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme. VI. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia, Bp. 1994. október 18-22. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 150-153.

130. *Őry Károly*: Tájékoztató a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Társaság VII. országos konferenciájáról. = Főiskolai figyelő plusz. 1995. 4. 451-454.

A hadművészet és a fegyveres erők története

131. *Warry, John*: A klasszikus világ hadművészete. Az ókori Görögország és Róma fegyvereinek, harcosainak és hadművészetének képes enciklopédiája. Bp. Gemini K., [ca 1995.] 224 p. ill.
Eredeti cím: Warfare in the Classical World
Ism.: Lőcsei Gabriella. Hektor meg a hun vitéz. = M. nemzet. 1995. 241. 10.

132. *Szántó Mihály*: Harceljárás az ókori Egyiptomban. = Akad. közl./ZMKA. 205. 1995. 203-214.

133. *Szántó Mihály*: A római harceljárás. = Akad. közl./ZMKA. 206. 1995. 183-194.

134. *Szun-ce*: A hadviselés törvényei. Ford. Tőkei Ferenc. Bp. Balassi, 1995. 118 p. (Kínai-magyar könyvek)
Eredeti c.: Ping-fa. - Kínai és magyar nyelven.
Ism.: Büki Péter. = Új honvédségi szle. 1995. 4. 109-110.

135. *Hellán János*: A védelem szilárdságának és mozgékonyságának kapcsolata a dandár védelmi harcában. 1. Történelmi áttekintés a védelem szilárdságának és mozgékonyságának fejlődéséről, annak megvalósításáról. = Bolyai hírek. 1995. 1. 21-42.

136. *Veszprémy László*: A magyar hadtörténet fényes lapjai. Hadszervezet az Árpád-házi királyok alatt. = Rubicon. 1995. 5. 4-6.

137. *Veszprémy László*: Páncél és páncélosok említése a krónikákban és oklevelekben. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 3-10.

138. *Mesterházy Károly*: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. = Századok. 1995. 5. 1033-1052.

139. *Kordé Zoltán*: Székelyek, őrök és lövők. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995. 221-232. p.

140. *Pósán László*: A Német Lovagrend alapítása és korai története. = Századok. 1995. 1. 145-156.

141. *Gecse Gusztáv*: A szerzetesség története. Bp. Seneca K., 1995. 239 p. ill.
Lovagrendek: 103-112. p.
Ism.: Pósán László. = Századok. 1997. 3. 790-795.

142. *Pusztaszeri László*: Az erények szolgálatában. Lovagrendek Magyarországon. In: --: Magyar múlt - magyar sorsok. Bp. T-Twins K., 1995. 29-40. p.
XII. századtól napjainkig.

143. *Kubinyi Ferenc*: The Knightly Order of Vitéz. = Kapu. 1995. 6-7. 108-112.
A Vitézi Rend lovagjai.

144. *Kovács Annamária*: A lovagi tornákról röviden. = Műemlékvédelem. 1995. 2. 117-120.

145. *Rázsó Gyula*: Középhatalom a „középkor alkonyán". Hadművészet a vegyesházi királyok korában. = Rubicon. 1995. 5. 7-10.

146. *Segeš, Vladimir*: Žoldnieri králá Mateja. = Historická revue. 1995. 10. 33.
Mátyás király zsoldosai.

147. *Ágoston Gábor*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. = Történelmi szle. 1995. 4. 465-485.

148. *Hegyi Klára*: Török katonaság a magyarországi hódoltságban. = Keletkutatás. 1995. tavasz. 46-59.

149. *Hegyi Klára*: Délszlávok és magyarok. A hódoltság török várőrségei. = História. 1995. 3. 12-13.

150. *Kruhek, Milan*: Krajiske utvrede i obrana hrvatskog kraljestva tijekom 16. stoljeca. Zagreb, Inst. za Suvremenu Povijest, 1995. 404 p. ill. (Biblioteka hrvatska povjesnica. Monografije i studije, 1)
A horvát királyság határerődítései és védelme a 16. század folyamán. Magyar vonatkozásokkal.

151. *Domokos György*: Várépítészet és ostromtechnika. Négy várostrom a török korból. = Rubicon. 1995. 5. 17-20.

152. *Dangl, Vojtech*: K otázke protitureckej obrany a pevnostného systému v 16. soroči v Uhorsku. In: Fortifikace a obrana státu. Mezinárodní konference = Fortifications and defense of the state. Praha, Hist. Ústav Armády ČR, 1995. 48-63. p.
A török elleni védelem és a 16. századi magyarországi erődrendszer kérdéseiről.

153. *Klein, Bohuš*: Obrana a ochrana stredovékého Uhorska. Vznik hradov na Slovensku. = Historická revue. 1995. 10. 5-7.
A középkori Magyarország területének védelme. A felvidéki várak keletkezése.

154. *Pálffy Géza*: A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. = Keletkutatás. 1995. tavasz. 61-86.

155. *Pálffy Géza*: A magyarországi és a délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 114-185.

156. *Zachar József*: A cs. (kir.) állandó hadsereg pénzügyei (1683-1792). = Századok. 1995. 4. 857-872.

157. *Zachar József*: Magyarok a Habsburg-haderőben. = Rubicon. 1995. 5. 21-25.

158. *Hermann Róbert*: A szabadságharc hadserege. = Rubicon. 1995. 5. 25-30.

159. *Oroszi Antal*: A Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság létrehozása és működése, 1868-1918. = Új honvédségi szle. 1995. 7. 14-24.

160. *Borus József*: Hadosztály, dandár, zászlóalj. = História. 1995. 4. 28.
A német hadsereg szervezeti egységei.

161. *Csabai Károly*: Hadkiegészítés Magyarországon 1945-1949 között. = Új honvédségi szle. 1995. 9. 19-29.

162. Az önkéntes haderő felé. Összeáll.: Kozma Tóth István, Kiss Zoltán. = Új honvédségi szle. 1995. 9. 104-111.

163. *Varga Mihály*: A felderítés és hírszerzés aktív és passzív módszerei. Kémkedés a 19. és a 20. század elején. = Új honvdségi szle. 1995. 3. 16-23.

164. *Varga Mihály*: A felderítés, a hírszerzés és a kémelhárítás totálissá válása. Új szervezetek, új feladatok. = Új honvédségi szle. 1995. 4. 85-93.

165. *Varga Mihály*: Raszputyin és a német hírszerzés kapcsolata. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 115-124.

166. *Varga Mihály*: Spionok, ügynökök tündöklése és bukása. Történetek az első világháborúból. = Új honvédségi szle. 1995. 7. 30-39.

167. *Varga Mihály*: Epizódok az első világháború történetéből. = Új honvédségi szle. 1995. 8. 96-103.
Hírszerzés katonai attasék útján.

168. *Varga Mihály*: Kémközpont a cári birodalom fővárosában. = Új honvédségi szle. 1995. 10. 101-108.

169. *Varga Mihály*: Különbéke-tárgyalások előkészítésére irányuló hírszerzési akciók az első világháborúban. = Új honvédségi szle. 1995. 12. 42-50.

170. *Piekalkiewicz, Janusz*: Kémek, ügynökök, katonák. Titkos kommandók a második világháborúban. Bp. Zrínyi K., 1995. 524 p. ill.
Eredeti cím: Spione, Agenten, Soldaten
Ism.: Dohovics Károly. = Új honvédségi szle. 1995. 12. 116-117.
Katona M. István: Valóságos kémhistóriák. = M. honvéd. 1995. 33. 39.

171. *Gyaraki Károly*: A katonai elhárítás történetéből. = Hadtudomány. 1995. 1. 106-114.
1945-1989.

172. *Mozsik Imre*: Washingtoni emberünk. Hírszerző voltam Amerikában. Bp. Helikon K., 1995. 381 p.
Ism.: Práczki István: A hírszerzés titkai. = M. fórum. 1995. 28. 4.
Matyuc Péter: Húsz év lebukás nélkül. = Népszabadság. 1995. 149. 9.

173. *Kun Miklós*: A KGB alkonya. 1-2. = M. hírlap. 1995. 301. 25., 302. 10.

174. *Szerdahelyi Pál*: A huszárokról. Történelmi visszapillantás - egy folyóirat tükrében. = M. honvéd. 1995. 6. 32.
Életünk. 1994. 10-11. sz. Huszárszám

175. *Bethlen, Paul*: Une campagne ŕ la hussarde, 1619-1622. = Vivat hussar. 30. 1995. 227-234.
Huszárok Bethlen hadjáratában, 1619-1922.

176. *Kubinszky Jenő*: A „M. kir. Nádasdy Ferenc 3. honvéd huszárezred" Sopronban (1921-1939) = Soproni szle. 1995. 3. 215-236.

177. *Szabadheg István*: Mindig kevesebbek leszünk... -- huszár alezredes naplója, 1944. [... a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bene János]. Nyíregyháza, Jósa András múz. 1995. 159 p. ill. (Jósa András Múzeum kiadványai, 41).
Ism.: Szakály Sándor. = Hadtörténelmi közl. 1996. 2. 164-165.

178. *Kaltenegger, Roland*: Das Deutsche Alpenkorps im Ersten Weltkrieg. Von den Dolomiten nach Verdun. Von dan Karpaten zum Isonzo. Graz, Stuttgart, Stocker, 1995. 320 p., [16] t. ill.
A német hegyivadászok az első világháborúban. Magyar vonatkozásokkal.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi közl. 1995. 3. 215-216.

179. *Wawro, Geoffrey*: An „Army of pigs": The technical, social and political bases of Austrian shock tactics, 1859-1866. = Journal of military history, 1995. 3. 407-433.
„Disznók hadserege": az osztrák szuronyroham harcászattechnikai, társadalmi és politikai alapjai, 1859-1866. Magyar vonatkozásokkal.

180. *Michaelis, Rolf*: Die Grenadier-Divisionen der Waffen-SS. Teil 1-3. Erlangen, Michaelis, 1994-1995. 3 db. ill.
A Waffen-SS gránátos hadosztályai. Magyar SS-hadosztályok. 1. köt. 143-164. p.

181. Die Waffen-SS und Polizei 1939-1945. Hrsg. von Kurt Mehner. Norderstedt, Militair-Verl., Klaus D. Patzwall, 1995. 389 p. (Schriftenreihe Führung und Truppe, 3)
A Waffen-SS és rendőrség 1939-1945. Magyar vonatkozásokkal.

182. *Pordán Ildikó*: Honvédtüzérként a Muraközben. László Károly naplójából. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 211-236. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1.)

183. *Szendy István*: A m. kir. Honvédség tábori tüzér fegyverneme és a hazai hadiipar kapcsolata a fegyverzeti anyaggyártás tükrében 1920 és 1944 között. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 57-66.

184. *Szendy István*: A m. kir. honvéd tábori tüzérség mozgatása 1920 és 1944 között. = Új honvédségi szle. 1995. 8. 40-45.

185. *Fabinyi József*: Tüzérszemmel. 1-2. = Bolyai hírek. 1995. 1. 175-196., 2. 23-37.

186. *Huszár János*: Egy pápai tüzér naplójából. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 85-106.

187. *Saly György*: Visszaemlékezések a magyar királyi honvédség nehéztüzérségére. Montreal. [s.n.], 1995. 79 p. ill.

188. *Horváth Csaba*: A felderítő zászlóalj megjelenése a m. kir. honvédség hadrendjében. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 93-99.

189. *Vágner Béla*: Hadiélelmezés fejlődése honfoglalástól napjainkig. = Katonai logisztika. 1995. 4. 191-208.

190. *Horváth Attila*: A hadsereg mozgásszervezésének változásai a második világháborúig. = Katonai logisztika. 1995. 3. 224-235.

191. *Horváth Attila; Suba János*: A trianoni békeszerződés hatása a magyar haderő fejlődésére és az ország katonaföldrajzi, közlekedési helyzetére. = Katonai logisztika. 1995. 4. 209-222.

192. Rugár Oszkár: Az anyagi-technikai szolgálat története a második világháborútól napjainkig. = Katonai logisztika. 1995. 3. 236-243.

193. *Angetter, Daniela Claudia*: Dem Tod geweiht und doch gerettet. Die Sanitätsversorgung am Isonzo und in dem Dolomiten 1915-18. Frankfurt am Main [etc.], Lang, 1995. 258 p. ill. (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, 3)
Az egészségügyi ellátás az Isonzónál és a Dolomitokban 1915-18. Magyar vonatkozásokkal.

194. *Rhórer László, Küllői*: Egy frontsebész naplójából. Közread. Kovács László. = M. fórum. 1995. 5-8. 15., 9. 14., 10. 15., 11. 12., 12. 9., 13. 15., 14. 11., 16-21. 10., 22. 14.

195. *Steiner, Jörg C.*: Die Kriegshunde der k. u. k. Armee. = Das militärhistorische Archiv. 1995. 6. 32-35.
Kutyák alkalmazása a K. u. k. hadseregben.

196. *Mörz de Paula, Kurt:* Der österreichisch-ungarische Befestigungsbau, 1820-1914. Wien, Stöhr, 1995. 152 p. ill. (Österreichische Militärgeschichte, Sonderbd. 1995)
Az osztrák-magyar erődépítészet, 1820-1914

197. *Kenyeres Dénes*: Műszakiak tevékenysége az 1848–49-es szabadságharcban. = Műszaki katonai közl. 1995. 4. 47-52.

198. *Kuti Géza*: Erődítési elvek a századelőn. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 31-35.

199. *Béres Endre*: Műszaki biztosítás az első világháborúban és tanulságai napjainkban. = Akad. közl./ZMKA. 206. 1995. 7-26.

200. *Horváth Csaba*: A Károly erődvonal. = Új honvédségi szle. 1995. 4. 22-26.

201. *Pataki István*: Nyolvan éve kezdődött. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 111-115.
A vegyi fegyverek alkalmazása, fejlődése.

202. *Somodi Tibor*: Vegyicsapatok az Osztrák-Magyar Monarchiában. = Új honvédségi szle. 1995. 10. 13-20.

203. *Somodi Tibor*: Volt egyszer egy zászlóalj... = M. honvéd. 1995. 37. 42-43.
Gázzászlóalj az 1. világháborúban.

204. *Horváth József*: Dráma - 3 felvonásban. = M. polgári védelem. 1995. 10. 12-14.
A Magyarországot ért bombatámadások és az óvóhelyek.

205. *Pataky Iván*: A legnehezebb év, 1944. tapasztalatai. 1. A sikertelenség: Győr - 1944. április 13. [2.] Ahol a polgári védelem jól dolgozott: [Debrecen, 1944. június 2.]. = M. polgári védelem. 1995. 10. 6-9., 11. 22-24.

206. *Jelsovszky Jenő*: Az 1945. évi háborús események okozta jeges dunai árvíz 1944. XII. 1945. IV. között. = Bolyai hírek. 1995. 2. 16-21.

207. *Juba Ferenc*: A magyar tengerészet nagyjai. Tengeri hajózásunk hősei és jeles emberei. Kaposvár, M. Nemz. Tört. Társ., 1995. 199 p. ill. (Nemzeti hőseink. 1.)

208. *Schaumann, Walther*: Ende einer Seemacht. Österreich-Ungarn 1900-1918. Klosterneuburg-Wien, Mayer, 1995. 216 p. ill.
Egy tengeri hatalom vége, Ausztria-Magyarország 1900-1918.

209. *Jung, Peter*: Umsturzjahr 1918 - Ende und Auflösung der K. u. k. Kriegsmarine. = Österreichische Miliärgeschichte. 1995. Folge 3. Wien, Stöhr, 1995. 62-108.
Az összeomlás éve - a K. u. k. haditengerészetének felbomlása.

210. *Halpern, Paul G.*: A naval history of World War I. Annapolis [Maryland], Naval Institute Press, 1995. XIII, 591 p. ill.
A haditengerészet az első világháborúban. Magyar vonatkozásokkal.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi közl. 1996. 3. 181-183.

211. *Baumgartner, Lothar*: Kriegstagebuch 1914/1918 des Linienschiffsleutnants Heinrich Bayer von Bayersburg (1889-1980). = Österreichische Militärgeschichte. 1995. - Folge 3. Wien, Stöhr, 1995. 5-61.
Heinrich Bayer von Bayersburg sorhajóhadnagy hadinaplója, 1914-1918. Magyar vonatkozásokkal.

212. *Freyer, Paul Herbert*: Halál a tengereken. A náci Németország tengeralattjáróflottája a második világháborúban. [5. kiad.]. Bp. Zrínyi K. 1995. 299 p.
Eredeti cím: Der Tod auf allen Meeren

213. *Prien, Günther*: Tengerek szürke farkasa. Életutam Scapa Flow-ig. [...utószót írta: Rázsó Gyula]. Bp. Szelle és Tsai, 1995. 257 p. [20] t. ill.
Eredeti cím: Mein Weg nach Scapa Flow

214. *Sebők János*: Páncélkoporsó a tenger mélyén. = Top Gun. 1995. 7. 62-63.
Bismarck csatahajó

215. *Wootsch Péter*: Drámai csata az Atlanti-óceánon. = Top Gun. 1995. 6. 42., 47-51.
A Bismarck csatahajó pusztulása, 1941.

216. Csonkaréti Károly: X-akció. „A Tirpitz-et el kell pusztítani!" = M. honvéd. 1995. 49. 42-43.
1943. szept.

217. *Bencze László*: Meteorológiai kommandók. = Élet és tud. 1995. 3. 70-72.
Haditengerészetről, második világháborúban.

218. *Zsóka Lóránt*: A Debrecen őrnaszád utolsó napjai. Visszaemlékezés. = M. honvéd. 1995. 47. 42-43.
1944.

219. *Csonkaréti Károly*: 1944. október tizenötödike - a folyamőröknél. 1-2. = M. honvéd. 1995. 41. 42-43., 43. 42-43.

220. K[ozma] T[óth] I[stván]: Öt évtized a Dunán. = Új honvédségi szle. 1995. 7. 4-7.
A Honvéd Folyami Flottilla megalakulásának 50. évfordulóján.

221. *M[agdus] T[amás]*: Ötvenedik jubileum. = OrszágHatár. 1995. 12. 39.
A Honvéd Folyami Flottilla megalakulásának 50. évf.

222. *Szabó József*: Egy új haderőnem, a légierő megjelenésének hatása katonai gondolkodásunkra. = M. szárnyak. 23. 1995. 70-74.

223. *Kenyeres Dénes*: Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai repülésének kezdete és tábori pilótajelvényeinek leírása. = Haditechnika. 1995. 1. 68-71.

224. *Édes Miklós*: A magyar légierő hadijeleinek kialakulása. = Bolyai évkv. 4. 1995. 3. ksz. 146-150.

225. *Tobak Tibor*: Pumák és Boszorkányok. Bp. Zrínyi K., (1995). 315 p. ill.
Ism.: Vasváry József. = M. szárnyak. 23. 1995. 307-308.

226. Gaál Gyula: Közelfelderítők 1941. Élmények. = M. szárnyak. 23. 1995. 121-128.

227. *Hárs József*: Ellenséges légi tevékenység Sopron felett (1937. július 22. - 1945. április 9.) = Soproni szle. 1995. 4. 327-338.

228. *Bősze Sándor*: Adatok az angolszász szövetségesek Somogy megyét ért bombázásairól. /1942. szeptember - 1944. október./ = Somogy m. múltjából. 26. 1995. 329-351.

229. *Veress D. Csaba*: Légitámadások Veszprém ellen. /1944. június 30 - 1945. március 23./ = Veszprémi szle. 4. 1995. 24-40.

230. *Vasváry József*: A debreceni repülőtér elleni román légitámadás. = M. szárnyak. 23. 1995. 198-200.
1944. szeptember

231. *Kubicza János*: Kecskemét városának és repülőterének végnapjai 1944. október 15. - október 31. = M. szárnyak. 23. 1995. 67-69.

232. *Sárhidai Gyula*: Légihíd: Budapest. Budapest légi ellátása 1944. XII. 27. - 1945. II. 12. = Top Gun. 1995. 1. 52-55.

233. *Tobak Tibor*: Harcok Budapestért... 1945. január 1-től február 1-ig. = Top Gun. 1995. 1. 28-29.

234. *Tobak Tibor*: A magyar még él, de Buda elesett! 1945. február 1-jétől 1945. március 1-jéig. = Top Gun. 1995. 2. 27-29.

235. *Tobak Tibor*: A „Tavaszi ébredés" kudarca. Visszavonulás. 1945. március 1-jétől 1945. április 1-jéig. = Top Gun. 1995. 3. 28-29.

236. *Tobak Tibor*: Viking temetés Raffeldingben. 1945. április 1-jétől 1945. május 8-áig. = Top Gun. 1995. 4. 27-29.

237. *Holéczy Dániel*: Magyar vadászok a nyugati fronton. = M. szárnyak. 23. 1995. 114-120.

238. *Mohos Nándor*: A 460. Bomber Group légiharca Magyarország felett. 1-3. = M. honvéd. 1995. 9-11. 42-43.
1944.

239. *Horváth Zoltán*: Halált hozó „isteni szél". = Top Gun. 1995. 7. 20-23.
Kamikazék a második világháborúban.

240. *Iván Dezső*: A magyar katonai repülés rövid története az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásától a fegyvernem felállításáig. = M. szárnyak. 23. 1995. 144-153.

241. *Simon László*: A Magyar Demokratikus Légierő születése. [1.] Piros körben fehér háromszög, középen zöld pont. [2.] A Magyar Demokratikus Légierő repülőgéptípusai. = Top Gun. 1995. 6-7. 52-55.

242. *Fogarasi István*: A repüléslégkörtan fejlődése a háború után. = M. szárnyak. 23. 1995. 58-63.

243. *Hajdú Ágnes*: Pápai születésnap. = M. honvéd. 1995. 50. 20-21.
45 éves a pápai Harcászati Repülőezred.

244. *Gál József*: Légi háború Vietnamban. Indokína harca a franciák ellen. = Top Gun. 1995. 8. 10-11.

245. *Gál József*: Légi háború Vietnamban. Vadászok 1-2. = Top Gun. 1995. 11. 14-15., 22-23., 12. 52-55.

246. *Toperczer István; Buza Zoltán*: Légi háború Vietnamban 1964-1975. 1-3. rész. = Haditechnika. 1955. 2. 13-17., 3. 15-17., 4. 12-15.

247. *Csapó Csaba*: A vesztegintézetek újjászervezése. = OrszágHatár. 1995. 21. 38-39.
Határőrség, 1867 után

248. *Csapó Csaba*: Ferenc József a fegyverhasználatról. = OrszágHatár. 1995. 25. 42-43.
Határon.

249. *Csapó Csaba*: Határincidens 90 esztendeje. = OrszágHatár. 1995. 20. 38-39.

250. *Egyed Csaba*: A 11. székely határőr zászlóalj az Úz-völgyi harcokban. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 135-139.

251. *Kovács Jenő*: Határvadászok, 1945. A magunk történelme. = OrszágHatár. 1995. 8. 32., 11. 38-39., 19. 38-39.

252. *Gáspár László*: A Határőrség leválasztása a Magyar Néphadsereg szervezetéről. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 43-47.

253. Magyar rendvédelemtörténet. [Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tud. Társ. és a Rendőrtiszti Főisk. Magyar Rendvédelemtörténeti Dokumentációs Közp.]; [főszerk. Parádi József]; [szerk. Őry Károly]. Bp. [Rendőrtiszti Főisk.], 1995. 222. p., [93] t. ill.
Szerzők: Bobák Artur, Botos János, Franz Hesztera, Keserű István, Lugosi József, Őry Károly, Mezey Barna, Parádi József, Szakács Gábor, Zeidler Sándor.

254. A dualista Magyarország rendvédelme. Tudományos konferencia a Rendőrtiszti Főiskolán, 1992. szeptember 29-30. [Főszerk. Keserű István] [Bp.] ORFK Okt. és Kik. Közp.l, [1995.] 214 p. (Rendvédelem-történeti füzetek.)
Előadók: Keserű István, Zachar József, Parádi József, Szakály Sándor, Botos János, Mezey Barna, Suba János, Bencze László, Borsi József, Forró János, Lugosi József, Ságvári György, Salamon Iván, Szikinger István, Őry Károly.

255. *Zachar József*: Die Rolle der k. u. k. Streitkräfte in der Sicherung der inneren öffentlichen Ordnung zur Zeit des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges. In: Od Sarajeva k velké valce = Ab Sarajewo zum Grossen Krieg. 2. Praha, Histor. Ustav Armady ČR, Österreichisches Kulturinst. in Prag, 1995. 84-104. p.
A k. u. k. haderő szerepe a közrend biztosításában az első világháború kitörésének idején.

256. *Kiss István Géza*: A magyar rendvédelem története a két világháború között. = Új honvédségi szle. 1995. 4. 94-96.

257. *Szakály Sándor*: A magyar királyi csendőrség 1919-1941. = Szivárvány. 1995. 1. 136-147.

258. Fejezetek a Magyar Királyi Csendőrség történetéből. 1-4. [Irta:] P.P. = M. fórum. 1995. 48-52. 13.

259. A francia Légi Csendőrség tegnap és ma. [Irta:] O.A. = Új honvédségi szle. 1995. 3. 113-115.

260. *Keszei Szabolcs*: A sárvári járási leventeegyesületek megalakítása. = Vasi szle. 1995. 2. 262-272.

261. *Szász János*: Magyar leventék a világháborúban. = M. fórum. 1995. 23-28. 10.

262. *Gombkötő Mihály*: Levente voltam. [Kardoskút], [Szerző], 1994. 112, [10] p. ill.

263. *Holzträger, Hans*: Kampfeinsatz der Hitler-Jugend im Chaos der letzten Kriegsmonate. Dinklage, AGK-Verl, 1995. 133 p., [15] t. ill. (Publikationen der Arbeitskreises für Geschichte und Kultur der deutschen Siedlungsgebiete im Südosten Europas e. V. Reihe 1., Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, 4)
A Hitler-Jugend harci alkalmazása az utolsó háborús hónapok zűrzavarában. Magyar vonatkozásokkal.
Ism.: Tilkovszky Lóránt. = Századok. 1996. 6. 1602-1603.

264. *Vass Dénes*: Egyetemisták az ostromgyűrűben. (Részlet a m. kir. I. honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj történetéből.) = Hadak útján. 443. 1995. 7-8.

265. *Vass Dénes*: Kitörés. A m. kir. I. honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj utolsó csatanapjai. = Hadak útján. 438. 1995. 6-7.

266. *Bartha Tibor*: „Szia Madár!" A Műegyetem építészmérnök hallgatóinak háborús odisszeája, 1944-1945. = Hadtörténelmi közl. 1995. 3. 160-211.

267. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez. Szerk. és az utószót írta: Pogány Mária; a kiadásért felel „Műegyetem - 1956" alapítvány. Bp. [BME], 1995. 54. p. ill. (Amiről kevés szó esett ..., 3)

268. *Langendorf, Jean-Jacques*: Ahnengalerie der kaiserlichen Armee 1618-1918. Biographische Schattenrisse. Wien, Karolinger, 1995. 191 p., [2] t. ill.
A császári hadsereg arcképcsarnoka, 1618-1918. Életrajzi sziluettek.

269. *Szilárd István*: A katonai akadémiai oktatók a kezdetektől napjainkig. = Új honvédségi szle. 1995. 8. 57-64.

270. *Varga Mihály*: Tisztiiskolák a 17. és 18. században, katonai akadémiák a 19. században. = Új honvédségi szle. 1995. 12. 69-74.
Hozzászólás Szilárd István: A katonai akadémiai oktatók a kezdetektől napjainkig című írásához. /uo. 1995. 8. sz./

271. *Gonda András*: A magyar tisztképzés története a napóleoni háborúktól a II. világháború végéig. In: A katonai felsőoktatás korszerűsítése. Tanulmánygyűjtemény. Bp. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1995. 15-40. p. (A felsőoktatás fejlesztését szolgáló kutatások)

272. *Deák István*: Homeless defenders of the homeland. The officiers of the Habsburg Monarchy = Hungarians and their neighbors in modern times, 1867-1950. New York, Columbia Univ. Press, 1995. 45-54. p. (Atlantic studies on society in change, 81). (East European monographs, 419). (Social science monographs)
A haza hontalan védői. A Habsburg Monarchia tisztikara.

273. *Kiss Zoltán*: Hetvenöt év a tisztképzés szolgálatában. = Új honvédségi szle. 1995. 12. 51-55.
Zrínyi Miklós Katonai Akadémia

274. *Szilárd István*: A tisztképzés fejlődésének főbb jellemzői az elmúlt hét évtizedben. In: A katonai felsőoktatás korszerűsítése. Tanulmánygyűjtemény. Bp. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1995. 111-136. p. (A felsőoktatás fejlesztését szolgáló kutatások)

275. *Lengyel Ferenc*: Felsőfokú tisztképzés Magyarországon a két világháború között. In: A katonai felsőoktatás korszerűsítése. Tanulmánygyűjtemény. Bp. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1995. 41-82. p. (A felsőoktatás fejlesztését szolgáló kutatások)

276. *Szabó Mária*: Tiszti eszmény a két világháború közti Magyarországon. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 48-55.

277. *Farkasné Zádeczky Ibolya*: A nevelés helyzete a két világháború közötti tisztképzésben. = Új honvédségi szle. 1995. 11. 61-69.

278. *Gaál Gyula*: Az 1939. augusztus 20-án felavatott évfolyam története. = M. szárnyak. 23. 1995. 244-265.
Ludovika Akadémia

279. *Kistelegdi Ernő*: A Repülő Akadémia története. = M. szárnyak. 23. 1995. 208-221.
Egry Tamás: Kiegészítés a Repülő Akadémia történetéhez. = uo. 222-224.

280. *Szakács Lajos*: A Ludovika utolsó évei. = M. honvéd. 1995. 45. 42-43.
Hozzászólás: Szentkirályi Frigyes: Kérdőjelek - katonás rendben. = M. honvéd. 1995. 50. 42.

281. *Szakály Sándor*: A második világháború alatti magyar katonai elit. Karriertörténetek. = Rubicon. 1995. 5. Mell. VII-XIII.

282. *Szakály Sándor*: Új hadsereg, új tisztikar? = Rubicon. 1995. 5. 31-33.

283. *Szakály Sándor*: D'une armée a l'autre. Le corps des officiers de 1944 a 1947. Cahiers d'Histoire de Second Guerre Mondiale. Numero spécial Hongrie. = Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Special nummer Hongarije. [Brussels], Centre de Recherches et d'Etudes Historiques de la Second Guerre Mondiale, 1995. 57-64.
Egyik hadseregből a másikba. A tisztikar 1944-1947 között.

284. *Okváth Imre*: „A bástya őrei". A magyar tisztikar a hidegháború időszakában = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 52-61.

285. *Takács János*: A tisztképzés újjászervezése, fő vonásai, irányítása és szervezeti változásai (1945-1989). In: A katonai felsőoktatás korszerűsítése. Tanulmánygyűjtemény. Bp. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1995. 83-98. p. (A felsőoktatás fejlesztését szolgáló kutatások)

286. *Závodny László*: A tiszti alapképzés története (1945-1990). In: A katonai felsőoktatás korszerűsítése. Tanulmánygyűjtemény. Bp. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1995. 99-110. p. (A felsőoktatás fejlesztését szolgáló kutatások)

287. *Ráskay Pál; Szabó Zoltán*: A kőszegi „Hunyadi Mátyás" katonaiskola története, 1856-1918-1945. Bp. HM Hadtört. Int. és Múz., 1995. 341 p. ill.

288. *Ráskay Pál*: A kőszegi cőgerek krónikása. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 32. 36-37.

289. Katonaiskolák a hűség városában. A soproni katonaiskolák története, 1898-1945. [Szerk. Cseresnyés Géza]. Bp. HM. Okt.-i és Tudományszerv. Főo., 1995. 237 p. ill.

290. *Major Norbert*: M. Kir. Görgey Artúr Honvéd Műszaki Hadapródiskola rövid története. = Bolyai évkv. 4. 1995. 3. ksz. 136-145.

291. *Szegedy Károly*: A csapatkiképzési rendszerek történeti áttekintése. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 63-71.

292. *Fülöp Tibor*: Az austerlitzi csata. = M. honvéd. 1995. 1. 12-13.
Csataimitáció.

293. *Szabó Gyula*: A rendőrtiszthelyettesképzés ötven éve /1945-1995/. = Hadtudomány. 1995. 3. 90-100.

A katonai nevelés és a hagyományápolás története

294. *Szabó János, B.*: Vázlat egy ellenségkép történetéről I. A tatárok emlékezete Erdélyben, 1241-1621. = Aetas. 1995. 1-2. 5-23.

295. *Etényi Nóra, G.*: A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében. = Aetas. 1995. 1-2. 95-139.

296. *Etényi Nóra*: A közvéleményformálás eszközei az 1663-1664. évi háború ellen. In: Irodalomismeret. 1995. 1-2. 1-4.

297. *Csapodi Zoltán*: A Thököly-felkelés visszhangja a Német-római Birodalom területén. = Aetas. 1995. 1-2. 140-170.

298. *Rákóczy Rozália*: Mindenki márciusa? = Élet és tud. 1995. 10. 295-297.
Március 15. megünneplése a változó történelmi időkben.

299. *Csorba László*: A második március tizenötödike. = Élet és tud. 1995. 11. 326-327.

300. *Kovács Lajos Péter*: A nemzeti gyász napjai a sajtóban. = Új Magyarország, 1995. 129. 15.
A trianoni békeszerződés aláírásakor.

301. *Szakály Sándor*: Levelek és tábori lapok a háborúból. Miről írtak a magyar katonák 1942--1943-ban? = Somogy m. múltjából. 26. 1995. 303-316.

302. *Szakály Sándor*: „Es wäre schön, zur Weinlese wieder daheim zu sein". Ungarische Kriegspost aus dem Jahren 1942 und 1943. In: Andere Helme - andere Menschen? Heimaterfahrung und Frontalltag im Zweiten Weltkrieg. Essen, Klartext, 1995. 81-98. p. (Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte. N. F. Bd. 2)
Magyar tábori posta 1942–43-ból.

303. *Pataky Iván*: Röplapháború 1944-ben...= M. honvéd. 1995. 44. 42-43.

304. *Tatár Imre*: Ki mire emlékszik a második világháború időszakából. Körkérdés hat országban. = M. nemzet. 1995. 103. 9.

305. *Bokor László*: Haditudósítók évszázada. Vádak fókuszában. = OrszágHatár. 1995. 21. 43.

306. *Varga József*: Nemzeti jelképeink, a katonai szolgálat szimbólumai. In: Állampolgári és honvédelmi ismeretek / a Magyar Honvédség Humánszolgálati Csoportfőnökség kiadványa. 1-4. téma. [Foglalkozásvezetői segédkönyv]. [Bp.] M. Honvédség Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1995. 55-72. p.

307. *Győri László*: „Emberségről példát, vitézségről formát...". 1-2. = M. honvéd. 1995. 46-47. 10-11.
Vitéz katonák a magyar történelemben.

308. *Magyar Zoltán*: László, az országépítő. Lizander Bertalan: Védszentje a gyalogságnak. = OrszágHatár. 1995. 13. 40-41.

309. *Sipos Géza*: Szent Borbála a tüzérek védőszentje. = M. honvéd. 1995. 48. 24.

310. *Lenkefi Ferenc*: A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1796-1800. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 110-115.

311. *Zakar Péter*: Kossuth Lajos és az önálló magyar tábori püspökség felállításának terve 1848-ban. In: Kossuth Lajos halálának századik évfordulója. Emlékülés a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi tanszékén, 1994. március 28. Szeged, JGyTF, 1995. 38-40. p. (Belvedere meridionale kiskönyvtár, 8)

312. *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészi hierarchiája 1848–1849-ben. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 78-109.

313. *Varga József*: „Magyar tábori lelkészek tevékenysége, 1900-1950" című kandidátusi értekezésének szerzői ismertetése és hivatalos bírálatai. Bp. MTA. Hadtud. Szakbiz., 1995. 29 p.

314. 5 éves a HOHE. = M. honvéd. 1995. 36. 31.
315. *K[acsó] L[ajos]*: Kéri Kálmán azt üzente... = M. honvéd. 1995. 47. 37.
5 éves a HOHE
316. Hajdani hadapródok találkozója. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 24. 36-37.
317. *Vécsey László; Paál Gergely*: Az egykori marosvásárhelyi m. kir. „Csaba királyfi" honvéd gyorsfegyvernemi hadapródiskola volt növendékei főiskolánkon. = Bolyai hírek. 1995. 1. 95-100.
Jubileumi találkozó.
318. Király Sándor: Hatvan éve repülnek Szolnokon. Magyar Katonai Repülők V. Országos Találkozója. = Aviator. 1995. 11. 12-13.
319. *Erdős László*: A hadisírok gondozásáról. = Új honvédségi szle. 1995. 8. 93-96.
320. *Bank László*: A hadisírok gondozásáról. = Új honvédségi szle. 1995. 12. 76-77.
Hozzászólás Erdős László: A hadisírok gondozásáról c. írásához. /uo. 1995. 8. sz. /
321. *Kő András*: 1. A csontok vándorútja. 2. Ki úgyis meghalt, azt minek megölni még? 3. Örvendj, magyar nép... = Új Magyarország. 1995. 182. 12., 188. 12., 206. 12.
1848-as honvédtisztek földi maradványai a Németvölgyi temetőben.
322. *K[ő] A[ndrás]*: Egy asszony nyilvános megvesszőztetése. = Új Magyarország. 1995. 62. 18.
Maderspach Károlyné sírja a Németvölgyi temetőben.
323. Nagy Csaba: Szicíliában, régi magyar katonasíroknál. = Népszabadság. 1995. 301. 15.
324. *Vida László*: A megbékélés beépül a köztudatba. Katonasírok Oroszországban. = M. nemzet. 1995. 128. 7.
325. *Pongrácz György*: Mit rejt a gaztenger? Méltó sírhelyet 1945 hőseinek! = M. fórum. 1995. 44. 10. 46. 10.
Hozzászólás: Zsigmond János: Sírhelyek és katonatemetők. = M. fórum. 1995. 48. 12.
A budai várból 1945. február 11-én kitört magyar és német katonák sorsa.
326. *K[ozma] T[óth] I[stván]*: Magyar-német katonatemető avatása. = Új honvédségi szle. 1995. 10. 99-100.
Sopronbánfalva
327. Örök nyugalomban. Kép és szöveg: Kónya Péter. = M. honvéd. 1995. 31. 24.
Sopronbánfalva
328. *Ravasz István*: Emlékmű Verecke híres útján. = Új Magyarország. 1995. 152. 15.
A honfoglalási emlékmű viszontagságai a XX. század harcaiban.
329. *Balassy Ildikó*: A zentai Eugen-szobor regénye. In: A zentai csata. Zenta, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, 1995. 25-51 p. ill. (Zentai monográfia füzetek = Grada za monografiju Sente, 37)
330. Békeutak. Magyar katonai emlékek külföldön. [Riporter:] Szabó Mihály. = Módszertani szle. 1995. dec. 6-9.
Beszélgetés a Dolomitbarátok Egyesületének /Dolomitenfreunde/ néhány tagjával.
331. *Pataky Iván*: Egy felejthetetlen szabadtéri hadimúzeum. = Módszertani szle. 1995. dec. 3-6.
Dolomitok
332. Eltemetve, de nem elfeledve. 1-2. Kép és szöveg: Kónya Péter. = M. honvéd. 1995. 20-21. 12-13.
Gorlice, 1915. Emlékhely ápolása és kiállítás.
333. *Papp János*: A mennyei kórus üzenete. Felavatták a Székely Hadosztály Makovecz Imre tervezte emlékművét Kocsordon.= Új Magyarország. 1995. 96. 11.
334. Tokay László: Ludovikás emlékmű-avatás Körmenden. = Hadak útján. 443. 1995. 12-14.
335. A mezőkövesdi '56-os emlékmű dokumentumai. [Kiadja: Az 1956-os Forradalom és Szabadságharc Emlékműve Alapítvány]. Mezőkövesd, Emlékmű-Alapítvány, 1995. 91 p. ill.

A katonai jog, a háborús bűnök története

336. *Zachar József*: A magyarországi hadügy jogi keretei, 1648-1848. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 3-22.
337. *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században. Győr, Győr-Moson-Sopron M. Győri Levéltára, 1995. 342 p.
Ism.: Heckenast Gusztáv. = Hadtörténelmi közl. 1997. 1. 178-179.
338. *Kelenik József*: Áruló vagy áldozat? Hardegg gróf kéz- és fővesztése. = Rubicon. 1995. 6-7. 14-15.
Hardegg, Ferdinand 1595.
339. *Köpeczi Béla*: Rákóczi a vizsgálóbíró előtt. = Rubicon. 1995. 6-7. 22-23.
340. *Csetri Elek*: Az 1830-31. évi lengyel fel-

kelés menekültjei Erdélyben. = Történelmi szle. 1995. 4. 385-410.

341. *Hermann Róbert*: Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében, 1848-1851. In: Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, Mátra Múz. 1995. 121-160. p.

342. *Hermann Róbert*: A császár felelőssége. = M. honvéd. 1995. 40. 42-43.

343. *Hermann Róbert*: Koncepciós elemek az aradi vértanúk pörében. = Rubicon. 1995. 6-7. 31-32.

344. *Gy[őri] L[ászló]*: Az aradi tizenhárom... = M. honvéd. 1995. 40. 5.

345. Az aradi tizenhárom. Levelek a börtönből. (Részletek). Összeáll. Győri [László]. = M. honvéd. 1995. 40. 40-41.

346. *Megay László*: Világos után: Arad. = Magyarország. 1995. 40. 5.

347. *Kő András*: Aradon megkondultak a harangok. = Új Magyarország. 1995. 236. 12.

348. *Lukács Lajos*: Türr István halálra ítélése és az angol diplomácia 1855–56-ban. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 101-108.

349. *Vadász Sándor*: A Dreyfus-ügy. = Rubicon. 1995. 6-7. 33-34.

350. *Bencze László*: Tömeggyilkosok háborúja. = Élet és tud. 1995. 18. 561-563.
Németország, Nagy-Britannia a második világháborúban.

351. A „Bombázó Harris" emlékiratai. [Irta: K.J.] = M. polgári védelem. 1995. 12. 7.
Sir Arthur Traves Harris brit légimarsall a Németország elleni bombázásokról.

352. *Szántó András*: Raoul Wallenberg és a katyni titkok. Három titokzatos nap szovjet védelem alatt. = M. hírlap. 1995. 166. 10.

353. *Jávorszky Béla*: A balti népek Szent Bertalan éjszakája. = Új Magyarország. 1995. 134. 13-14.
1941. június 14., deportálások.

354. *Lévai József György*: Orosz tábornok német zsoldban. A vlaszovisták árulása, harca és halála. = Magyarország. 1995. 22. 28.

355. *Szakály Sándor*: Hadüzenet és törvénytelenség nem volt! Ezt csak a népbíróságok nem tudták. = Kritika. 1995. 4. 47.

356. *Wiener Imre*: Az egykori jogelvek ma is érvényesek. Wiener professzor a fél évszázados nürnbergi perről. [Lejegyezte:] Szász István. = M. hírlap. 1995. 258. 9.

357. *Boros Zsuzsanna*: Pétain két pere. Politikai perek és rendszerváltozások Franciaországban. = Rubicon. 1995. 6-7. 36-38.

358. *Kis Tibor*: Vichy: Golyók a rendőrfőnöknek. A tettes igazságot akart szolgáltatni az egykori áldozatoknak. = Népszabadság. 1995. 282. 7.

359. *Kiss Andrej*: Olasz bíróság elé áll a római tömeggyilkos. = Népszava. 1995. 260. 10.
Priebke, Erich

360. *Garzó Ferenc*: Per ötvenegy év késéssel. = Népszava. 1995. 298. 10.
Priebke, Erich

361. *Intelisano, Antonio*: A Priebke-per főügyésze nem enged az érzelmeknek. Római beszélgetés -- val a háborús bűnök megítéléséről. [Riporter:] Nagy Csaba. = Népszabadság. 1995. 288. 7.

362. *Szávay Edit*: Sopronkőhida 1944. A bevezető tanulmányt Szabó Éva írta. [Bp.] Kossuth K., 1994. 54, [8] p. ill.
Grafikák és vázlatok.

363. *Stark Tamás*: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után, 1939-1955. Bp. MTA Történettud. Int., 1995. 109 p. ill. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 15)

364. *Molnár Judit*: Út a Holocausthoz. = Rubicon. 1995. 4. 24-30.

365. A Holocaust dokumentumai. [Összeáll.] Erdei Gyöngyi. = Rubicon. 1995. 4. 31-34.

366. *Deák József*: Munkaszolgálat, 1941-1945. = História. 1995. 2. 9-13.

367. *Smuk András*: Munkaszolgálatosok Magyarország nyugati határán. = Bécsi napló. 1995. 3. 3., 5.

368. *Gábor Ottó*: „A szabadságharc 100. évfordulójára jutalomból haza akartak küldeni." = Barátság. 1995. 2. 714-716.
Bárány György: Zsidó munkaszolgálatosok szovjet hadifogságban c. cikkéhez.

369. *Szita Szabolcs*: A pesti gettó küzdelme a túlélésért. = Valóság. 1995. 3. 68-79.

370. *Horváth Zoltán*: Soprontól Auschwitzig. (A nyugat- és dél-dunántúli zsidóság deportálásának terve.) = Soproni szle. 1995. 1. 38-46.

371. Emlékezések. A koncentrációs táborok felszabadulásának ötvenedik évfordulójára. [Szerk. Bakó Ágnes et al.] Bp. M. Auschwitz Alapítvány Holocaust Dok. Közp., 1995. 453,[8] p. ill.
Ism.: Török Bálint. = M. nemzet. 1995. 258. 12.

372. *Szita Szabolcs*: A koncentrációs táborok magyar ellenállói. = Ellenállók és antifasiszták. 1995. 1. 21-22.

373. Ötven éve szabadult fel Auschwitz. =

168 óra. 1995. 3. 24-27.
Riportok.

374. *Gáll Ernő*: Buchenwald öröksége fogva tart. = Népszabadság. 1995. 206. 25.

375. *Wiesenthal, Simon*: Az iszonyatot nem lehet a szőnyeg alá söpörni. [Riporter:] Gyulai Zoltán. = Új Magyarország. 1995. 140. 19.

376. *Braham, Randolph L.*: Kanada és a Holocaust bűnelkövetői. A Regina kontra Finta büntetőper. Ford. Hernádi Miklós. = Századok. 1995. 6. 1231-1354.
Finta Imre csendőrszázados pere, Toronto, 1989-1990.

377. *Glück Jenő*: Sajtójelentések a zsidókérdésről Romániában és Észak-Erdélyben (1940-1944.) = Századok. 1995. 6. 1364-1370.

378. *Petőcz György*: Holocaust: Olaszországban az is máshogy volt! = M. hírlap. 1995. 129. 9.

379. *Cseh Sándor*: Vértanúhalál 1945 húsvétján. = Új Magyarország, 1995. 89. 13-14.
Apor Vilmos püspök.

380. *Máté János*: Kard és könny. Rehabilitáltak emlékkönyve. Bp. Zrínyi K., [1995.] 279 p. ill.

381. *Berki Mihály*: A zsarnokság áldozatai. A K.P.O. és az ÁVH karmai között. = Hadak útján. 443. 1995. 16-18.

382. *Berki Mihály*: A zsarnokság áldozatai. = Havi m. fórum. 1995. 2. 37-42., 3. 39-42., 4. 32-37.

383. *Kahler Frigyes*: Sortüzek hosszú árnyéka. = [Riporter:] Kovács Lajos Péter. = Új Magyarország. 1995. 248. 15.
1956.

384. *Jobbágyi Gábor*: „Ez itt a vértanúk vére." Földes Gábor és társai pere. = Valóság. 1995. 10. 78-98.
1956. Mosonmagyaróvár

385. *Kiss Sándor, M.*: „A halál oka..." Dokumentumok a győri sortűz történetéhez, 1956-1985. = Új Magyarország. 1995. 248. 13-19.

386. *Kiss Sándor, M.*: „...megint olyan helyre vittük, ahonnan kiugorhatott ..." Szigethy Attila haláláról, egy megyei pártbizottsági jegyzőkönyv alapján. = Új Magyarország. 1995. 259. 15.

387. *Valuch Tibor*: A megtorlás természetrajza. [Riporter:] Sándor Tünde. = M. hírlap. 1995. 248. 11.
1956-1957. Hajdú-Bihar megye

388. *Kő András; Nagy J. Lambert*: Nagy Imréről az évfordulón: alku, per, kivégzések és eltemetések. = Új Magyarország. 1995. 134. 12., 140. 12., 146. 12.

389. *Horváth Endre*: My Lai. Húsz éve ért véget a vietnami háború. 1-2. = M. honvéd. 1995. 38-39. 42-43.
Hozzászólás: Bokros György: Adalékok a My Lai ügyhöz. = M. honvéd. 1995. 43. 43.

390. *Gáti István*: Üvegfal mögött. Háborús bűnös, bírái előtt Hágában. = Magyarország. 1995. 27. 22.
Tadics, Dusko

Veszteségek, a hadifogság története

391. *Lenkefi Ferenc*: Francia hadifoglyok Magyarországon, 1793-1795. = Levéltári szle., 1995. 2. 35-50.

392. *Bencze László*: Fogolysors az első világháborúban. = Élet és tud. 1995. 5. 143-145.

393. *Bonhardt Attila*: „A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után (A magyarországi hadifogolyfogadó és leszerelő szervek tevékenysége) 1918-1923" című kandidátusi értekezésének szerzői ismertetése és hivatalos bírálatai. Bp. MTA Hadtud. Szakbiz., 1995. 27 p.

394. *Csák Zsófia*: Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor története [a Savaria Múzeum és a Panniculus Régiségtani Egylet kiadványa]. Szombathely, Savaria Múz., 1995. 40 p. ill.

395. *Szász István*: Még ma sincs hiteles kép. Ellentmondásos adatok a második világháború magyar áldozatairól. = M. hírlap. 1995. 266. 6.

396. *Korsós László*: Hányan vesztek oda 1943-ban a Don-kanyarban? Emlékezés a 2. magyar hadsereg pusztulására. [Riporter:] k. b. = M. nemzet. 1995. 13. 4.

397. *Ligeti Imre*: Budapest háborús veszteségei. = Új Magyarország. 1995. 36. 14.

398. *Halmágyi Pál*: Makó város veszteségei a II. világháborúban. In: Honvéd emléknap Makón, 1994. Makó, Önkorm., 1995. 22-26 p. (Makói Múzeum füzetei, 80)

399. *Katona Lajos; Lusztig Imre*: A második világháborúból hazatért hódmezővásárhelyiek. Hódmezővásárhely, Második Világháborús Emlékbiz. 1995. 380 p. ill.

400. *Szabó József*: In memoriam. Büki hősök és mártírok a második világháborúban. Bük, Polgármesteri Hivatal, 1995. 192 p. ill.

401. Mementó. A II. világháború orosházi hősei, áldozatai. A kötet összeáll. Fülöp Béla író-szerkesztő. Orosháza, Helios K., 1995. 189 p. ill. (A hónap könyvei, 9)

402. *Bősze Sándor*: Adatok Somogy megye II. világháborús demográfiai veszteségéről és közegészségügyi viszonyairól. In: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Debrecen, Csokonai K., 1995. 317-328. p. (Rendi társadalom - polgári társadalom. supl. 1995.)

403. *Stark Tamás*: Magyarok szovjet fogságban. = História. 1995. 2. 21-24.

404. *Stark Tamás*: Hungarian prisoners in the Soviet Union, 1941-1955. In: 1945: Consequences and sequels of the Second World War. Montreal - September 2, 1995. 18th International Congress of Historical Sciences. Paris, Institut d'histoire du temps présent, 1995. 203-216. p. (Bulletin Comité International d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale, 27/28-1995)
Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban, 1941-1955.

405. *Karner, Stefan*: Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941-1956. Wien, München, Oldenbourg, 1995. 269 p. ill. (Kriegsfolgen-Forschung, Bd. 1)
A GUPVI szigetcsoport. Hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban, 1941-1956. Magyar vonatkozásokkal.

406. *Bognár Zalán*: Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba 1945 január-március. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 109-113.

407. Hadifoglyok írják... Szerk. Antalffy István = Hadifogoly híradó. 1995. 1. 4-6., 2. 2-6., 3. 3-7., 4. 3-7., 5. 5-6., 6. 5-7., 7. 3-6., 8. 4-6., 9. 4-6., 10. 4-6.
Visszaemlékezések.

408. *Kis András*: Mi történt a debreceni fogolytáborban? 1945. február 4. - március 4. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 34-56.

409. *Cseresnyés Ferenc*: A magyarok hazatelepülése Ausztria brit övezetéből. (1945-1947.) = Világtörténet. 1995. tavasz-nyár 58-65.

410. Magyarországi németek szovjet táborokban. = História. 1995. 2. 25-29.
Krebsz György naplója.

411. Egyéb veszteségek. Ford. Koch Tibor. = M. fórum. 1995. 18-21. 10., 22. 14., 23-47. 10.
Német hadifoglyok nyugat-európai koncentrációs táborokban.
Az eredeti mű szerzője: Bacque, James

412. *Pataky Iván*: A magyarországi légiháború áldozatai. = M. honvéd. 1995. 25. 42-43.

413. *Horpácsy András*: A Merkur-hadművelet veszteségei. = Haditechnika. 1995. 3. 73-74.
Hozzászólás Suba János: Ejtőernyős hadművelet tragédiával /uo. 1994. 4./ c. cikkhez.

414. *Hangodi László*: Légiharc és kényszerleszállás. Repülő események Balatonalmádi légterében (1944-45.) = Aviator. 1995. 8. 20.

415. In memoriam ... [Összeáll.] Szepesi József. = M. honvéd. 1995. 43. 4-5.
A háború után újjászervezett magyar légierő szerencsétlenül járt repülőinek névsora.

A haditechnika története

416. Fegyvertípusok enciklopédiája. Hét évezred fegyvereinek kézikönyve. Bp. Gemini K. 1995. 334 p. ill.
Eredeti cím: Weapons - An international Encyclopedia from 5000 BC to AD 2000.

417. *Kelenik József*: Igaz képek a magyar múlt tarlójáról. Hadsereg és haditechnika a 16. század második felében. = Rubicon. 1995. 5. 11-16.

418. *Pálffy Géza*: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. = Studia Agriensia. 15. Eger, Dobó István Vármúz., 1995. 183-221. p.

419. *Laurenszky Ernő*: A forradalom fegyverei 1956. [Kiad. a] Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. Bp. MH OKAK, 1995. 31 p., [12] t. ill.

420. *Albrecht Gyula*: „Fényesebb a láncnál..." Évszázadok magyar kardjai. = M. nemzet. 1995. 62. mell. III.

421. *Horváth János*: A Magyar Királyi Honvédség hadipuskái. = Haditechnika. 1995. 2. 54-56.

422. *Horváth János*: Magyar kísérleti hadipuskák. = Haditechnika. 1995. 3. 71-73.

423. *Mötz, Josef*: Die Faustfeuerwaffen der

österreichisch-ungarischen Land- und Luftstreitkräfte im Ersten Weltkrieg. = Österreichische Militärgeschichte. 1995. - Folge 2. Wien, Stöhr, 1995. 55-87.
Az Osztrák-Magyar Monarchia szárazföldi és légierejének pisztolyai az első világháborúban.

424. *Schmidt László*: A Nagant-forgópisztoly. = Haditechnika. 1995. 4. 70-73.

425. *Ágoston Gábor*: Ottoman artillery and European military technology in the fifteenth and seventeenth centuries. = Acta Orientalia Acad. Scient. Hung. Tom. 47. 1994. 1-2. 15-48.
Török tüzérség és az európai haditechnika a 15. és 17. században.

426. *T[óth] L[ászló]*: Inventárium, azaz... Rovancs a várban. = OrszágHatár. 1995. 5. 43.
Körmend. A vár egyetlen épen maradt ágyúja.

427. *Kovács Vilmos*: A Magyar Királyi Honvédség nehéztüzérsége. = Haditechnika. 1995. 2. 66-69.

428. *A[maczi] V[iktor]*: 100 éve született Juhász István, a Gamma-Juhász légvédelmi lőelemképző megalkotója. = Haditechnika. 1995. 1. 48-49.

429. *Horváth Endre*: A 34/38 M. Gamma-Juhász légvédelmi lőelemképző. = M. szárnyak. 23. 1995. 295-300.

430. *Laczik Bálint; Fadgyas Károly*: A Gamma-Juhász légvédelmi lőelemképző. = Bolyai hírek. 1995. 1. 101-112.

431. *Amaczi Viktor*: Az E-2 lőelemképző. = Haditechnika. 1995. 2. 70-71.

432. *Boros Géza*: Nebelwerfer a Magyar Királyi Honvédségben. 1. rész. A második világháború egyes sorozatvetői. = Haditechnika. 1995. 4. 73-75.

433. *Sárhidai Gyula*: Katyusák és Nebelwerferek a valóságban. = Top Gun. 1995. 4. 20-22.

434. Messerschmitt ME-262. A német csodafegyver szovjet-orosz szemmel. 1-2. Ford. Varga Ferenc. = Aviator. 1995. 9. 20-21., 10. 10-11.

435. *Horváth András; Schuminszky Nándor*: 50 éve történt. Az A-4-től az R-11-ig. = Haditechnika. 1995. 1. 31-34.

436. *Sárhidai Gyula*: A Scud-B (valójában a 8K-14) rövid története. = M. honvéd. 1995. 25. 44-45.

437. *Németh Ernő*: Az Osztrák-Magyar Monarchia páncélvonatai az első világháborúban. = Új honvédségi szle. 1995. 9. 118-120.

438. *Beskurnikov, Aleksandr*: Az első szovjet sorozatban készült kis kísérő harckocsi, az „MSZ-1". Ford. Liptai János. = Bolyai hírek. 1995. 1. 117-137.

439. *Bíró Ádám*: A 40. M Turán-40 közepes harckocsi kialakítása. A mintapéldánytól a sorozatgyártásig. 1-3. = Haditechnika. 1994. 4. 65-69., 1995. 1. 60-65., 2. 47.

440. *Bíró Ádám*: A Turán-II és -III harckocsicsalád. 1-2. rész. = Haditechnika. 1995. 3. 65-69., 4. 60-67.

441. *Liptai János*: A BT-5 harckocsi története és családfája. A T-60 könnyű harckocsi. = Bolyai hírek. 1995. 1. 138-146.

442. *Kerényi István; Lengyel Endre*: A magyar katonai rádiózás hőskora. Kiad. a Magyar Honvédség Elektronikai Szolgálatfőnökség [Bp.] MH ESZF, 1995. 183 p. ill.

443. *Millar, George*: A nagy lokátorháború. Bp. Kossuth K., 1995. 217 p.
Eredeti cím: The bruneval raid. Flashpoint of the radar war.

444. *Horváth András; Schuminszky Nándor*: Zenyit: a szovjet katonai felderítő műhold. = Haditechnika. 1995. 2. 22-25.

445. *Patvaros József*: A robbantástechnika fejlődésének vázlatos története. = Műszaki katonai közl. 1995. 4. 32-46.

446. *Molnár György*: Egy kis bombatörténelem. = Élet és tud. 1995. 46. 1448-1450.

447. *Ulam, Stanislaw*: Magyarok az atombomba körül. = Új Magyarország. 1995. 182. 18.
Andventures of matemathician. Berkeley. Univ. California Pr. 1991. önéletrajzi művéből.

448. *Schrott, Karl*: Kreuzer und Kreuzerprojekte der Österreichisch-ungarischen k. u. k. Kriegsmarine, 1884-1918. Berlin, Elbe-Spree Verl., 1995. 48 p. ill. (Edition Navalis, H. 3)
Az osztrák-magyar cs. és kir. haditengerészet cirkálói és cirkálótervezetei, 1884-1918.

449. *Kenyeres Dénes*: A Novara gyorscirkáló haditettei és a róla elnevezett emlékérem. = Haditechnika. 1995. 4. 68-70.

450. *Máté Gábor*: A Szent István elsüllyedésének körülményei. = M. honvéd. 1995. 24. 41.

451. *Csonkaréti Károly*: A Szent István csatahajó elsüllyedése. = Haditechnika. 1995. 3. 36-42.

452. *Csonkaréti Károly*: Magyar búvárok megtalálták a Szent István csatahajót. = Haditechnika. 1995. 3. 43-45.

453. *Pálfi Zoltán*: Kié lesz? A Szent István sorhajó. Lejegyezte: Márton Attila. = M. honvéd. 1995. 24. 40.

454. *Faggyas Sándor*: Feltárul a Szent István csatahajó titka? Magyar búvárexpedíció az Adria mélyén. = M. nemzet. 1995. 42. 12.

455. *Faggyas Sándor*: Aki megmenekült a Szent István csatahajóról. Újabb magyar expedíció indul az Adria mélyére. = M. nemzet. 1995. 77. 12.

456. *Faggyas Sándor*: Találkozás az admirálisi szalon őrével. Ismét magyar búvárok a Szent István csatahajón. = M. nemzet. 1995. 111. 12.

457. Hullámsírban, az Adria mélyén [Irta:] Z.G. = Új Magyarország. 1995. 121. 16.
Szent István csatahajó.

458. *Vértes Endre*: A brit flotta és a tengerészeti légierők jelzésrendszere. 1-2. = Haditechnika. 1994. 4. 54-56., 1995. 1. 56-57.

459. *Sárhidai Gyula*: Olasz torpedólovasok a brit flotta ellen. = Haditechnika. 1995. 4. 55-59.

460. *Bak József*: A volt NDK hadiflottájának négy évtizedes története és sorsa Németország újraegyesítése után. 1-2. = Haditechnika. 1995. 3. 32-34., 4. 19-21.

461. *Scharek Ferenc*: Légjárók - léghajósok - pilóták. 1-2. = M. honvéd. 1995. 29. 44-45., 30. 44.

462. *Reichel, Eduard*: Das österreichisch-ungarische Seeflugwesen. = Das militärhistorische Archiv. 1995. 8. 26-33.
Az osztrák-magyar vízirepülésügy.

463. *Szekeres István*: A vadászrepülők fejlődése az I. világháború végéig. = Akad. közl./ZMKA. 206. 1995. 83-92.

464. *Szekeres István*: A vadászrepülők fejlődése a II. világháború végéig. = Akad. közl./ ZMKA 208. 1995. 61-78.

465. *Munson, Kenneth*: A II. világháború repülőgépei. A hadviselő felek valamennyi repülőgépe. 2. kiad. Bp. Műszaki K., 1995. 405 p. ill.
Eredeti cím: Aircraft of World War II.
Ism.: Sárhidai Gyula. = M. honvéd. 1995. 26. 29.

466. *Horváth Endre*: A Halál Angyalai. = Top Gun. 1995. 8. 48-51.
B-29-esek a 2. világháborúban.

467. *Kiss István*: Daliás idők. Tupoljev bombázók. 1-2. = Top Gun. 1995. 11-12. 28-29.

468. *Winkler László*: Az „öreg Puma". = M. szárnyak. 23. 1995. 50-57.

469. *Szentgyörgyi Géza*: Kenéz Endre repülőmérnök és a m. kir. honvéd Légierő 2. sz. Repülőgépjavító Műhelye. = M. szárnyak. 23. 1995. 75-82.

470. *Czövek László*: A taszári repülőtér története. 1-2. = Haditechnika. 1995. 1. 52-53. 2. 44-46.

471. *Tóth Ferenc*: A Pe-2 bombázógép kiemelése a Balatonból. = Haditechnika. 1995. 1. 47.

472. *Tóth Ferenc*: Repülőgéproncs a Dunában. = Haditechnika. 1995. 3. 70-71.

473. *Kővári László*: Helikopterek Vietnamban. = Top Gun. 1995. 10. 51-53.

474. *Gyulay Zoltán*: Oberth professzor holdrakétája. = Új Magyarország. 1995. 200. 18.
Német űrrakétakísérletek az 1990-es években.

475. *Aranyi László*: Szovjet-orosz űrrepülőgép-programok 1957 és 1994 között. 1. rész. = Haditechnika. 1995. 4. 36-40.

476. *Kiss Zoltán*: A magyar-szovjet űrrepülés 15. évfordulója. = Új honvédségi szle. 1995. 8. 117-123.

Helytörténet, vártörténet

477. Magyarország különösen híres erődítményeinek ábrázolása. Magyar várak német szemmel 1664-ben. [Ford., a jegyzeteket írta és a térképeket szerk. Varga J. János]. Bp. Balassi K., 1995. 2 db közös borítóban, ill.
Fakszimile a Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel gyűjteményéből.

478. *Rózsa György*: Városok, várak, várkastélyok. Régi magyarországi látképek = Towns, castles, mansions = Städte, Burgen, Schlösser. Bp. HG és Társa K., 1995. 173 p. ill.

479. *Tüdős S. Kinga*: Erdélyi védőrendszerek a XV-XVIII. században. Háromszéki templomvárak. Bp. Püski, 1995. 230 p. ill.
Ism.: Hausner Gábor. = Hadtörténelmi közl. 1996. 3. 170-172.

480. *Gyöngyössy János; Kerny Terézia; Sarudi Sebestyén József*: Székelyföldi

templomok. Bp. [„Tájak, korok, múzeumok" Egyesület], 1995. 240 p. ill. (Tájak - korok - múzeumok könyvtára, 5)

481. *Róbert Péter*: Száz éve határozták el a Citadella lebontását. = Új honvédségi szle. 1995. 9. 111-114.

482. *Simola Ferenc*: Egy elfelejtett végvár. = OrszágHatár. 1995. 16. 43.
Bajcsai vár

483. Dokumentumok az 1848--49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. Összeáll. és a vezetőt írta Jároli József. Gyula, Békés M. Lvt., 1995. 511 p. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 16)

484. *Sallai János*: Avarok végvára Biharban. = OrszágHatár. 1995. 20. 43.

485. *Fellegi Imre*: Fejezetek Bodajk múltjából. Bodajk, Önkorm., 1995. 223 p. ill.

486. Emlékképek. Edelényiek a második világháborúról. [Összeáll., szerk. és a magnófelvételeket készítette Hadobás Pál.] Edelény, Városi Rendezvények Háza és Könyvtár, 1995. 119 p. (Edelényi füzetek. 11)

487. *Rabár Ferenc, ifj.*: Az eszéki vár 1848 őszén. = Hadtörténelmi közl. 1995. 3. 45-75.

488. *Kozári József*: Gyöngyös helyőrség története 1956. október 23. és december 31. között. = Mátrai tanulm. 1995. 323-331.

489. *Hajagos József*: Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban. = Mátrai tanulm. 1995. 95-120.

490. *Babucs Zoltán*: Jászkun alakulatok az 1848/49-es magyar függetlenségi háborúban. Jászberény, Jász Múzeum, 1995. 99 p. (Jászsági füzetek, 21)
Ism.: Rainer Pál. = Turul. 68. 1995. 3-4. 111.

491. *Bagu Balázs; Szakáll Mihály*: A szabadságharc nemzetőrei. Ungvár, Budapest, Intermix K. 1994. 168 p.
Kárpátalja.
Ism.: Hermann Róbert. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 143-144.

492. *Csikány Tamás*: A komáromi erődök. = Új honvédségi szle. 1995. 2. 67-71.

493. *Kuti Géza*: Erődök Észak- és Dél-Komáromban. = Műszaki katonai közl. 1995. 3. 17-22.

494. *Zilahy Tamás*: Az erőd pénzre vár. = M. honvéd. 1995. 26. 12-13.

495. *Hermann Róbert*: Komáromi kormánybiztosok 1848-ban. = Limes. 1995. 4. 59-74.

496. *Horváth Csaba*: Adalékok Komárom 1920-1942 közötti katonai szerepéhez. = Limes. 1995. 3. 133-140.

497. *Szabó Péter*: A komáromi 22-esek a második világháborúban. = M. honvéd. 1995. 21. 34-35.

498. *Palkó Attila*: Magyaró: Egy felső-marosmenti falu évszázadai. Bukarest, Kriterion, 1995. 188 p. ill.

499. *Török Pál*: Visszaemlékezés a Makó körüli harcokra. In: Honvéd emléknap Makón, 1994. Makó, Önkorm., 1995. 17-21 p. (Makói Múzeum füzetei, 80)

500. *Foki Ibolya*: Nagykanizsa honvédzászlóaljat kér. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 237-254. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1)
1869.

501. *Béres Mária*: Az óföldeáki erődtemplom. Makó, Önkorm., Óföldeák, Önkorm., 1995. 79 p. ill. (Makói Múzeum füzetei, 81)

502. *Sallai János*: Őriszentpéteri vár. = OrszágHatár. 1995. 18. 43.

503. *Vörös László Zsigmond*: Siklós középkori védelmi rendszere. In: Baranya. Történelmi közlemények. 1994-1995. VII-VIII. évf. Pécs, Baranya M. Lvt., 1995. 145-152. p. ill.

504. *Vadas Ferenc*: Középkori és hódoltsági várak. In: Tolna megye évezredei a múzeumokban. Szekszárd, Dunatáj, 1995. 49-57 p. ill.
Simontornya, Ozora, Dunaföldvár, Újpalánk (Jeni-palánk)

505. *Szántó László*: Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok. [Szerk. Szili Ferenc]. Kaposvár, Somogy M. Levéltár, 1995. 515 p. ill.

506. *Szakály Ferenc*: Szeged török uralom alá kerülésének történetéhez. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995. 451-469. p.

507. *Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története. 3. köt. A városi polgárosodás évtizedei 1801-1848. A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848-1849. Székesfehérvár, Székesfehérvár Város Levéltára, 1995. 296 p. ill. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből)

508. Kőkereszt a csatatér felett. = OrszágHatár. 1995. 26. 39.
Szentgotthárd

509. Tokaj. Várostörténeti tanulmányok. 1-2. Szerk. Bencsik János, Orosz István. Tokaj, Önkorm. 1995. 2 db. ill.

510. *Ugró Szilárd*: Történelmi emlékeink. = OrszágHatár. 1995. 2. 45.
Törcsvár, Vajdahunyad vára, Fogaras
511. *Kenyeres István*: A trencséni vár a XVI. században. = Fons. 1995. 1. 5-72.
512. *Bak József*: Trieszt és az osztrák-magyar haditengerészet. 1-2. = Haditechnika. 1995. 1. 66-67., 2. 58-61.
513. *Sipos Ferenc*: Újabb adalékok és források az újfehértói hajdúk történetéhez. In: Szabolcs–szatmár–beregi levéltári évkönyv. 11. Nyíregyháza, Szabolcs–Szatmár–Bereg M. Lvt., 1995. 359-373. p. ill.
514. Hadtörténelmi tanulmányok. [Szerk. Molnár András]. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 351 p. (Zalai gyűjtemény, 36/1)
Ism.: Szakály Sándor. = Hadtörténelmi közl. 1996. 2. 167-169.
515. *Molnár András*: Zalaegerszeg nemzetőrei 1848-ban. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 143-164. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1)
516. *Szabó Péter*: A zalai honvéd alakulatok a második világháborúban és az azt megelőző években, 1938-1945. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 291-349. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1)
517. *Berová, Lenka*: Zvolenský Pustý hrad. Starý Zvolen oživa a mladne. = Historicka revue. 1995. 9. 32.
A zólyomi Pusztavár.

Életrajzok, megemlékezések

518. *Szakály Sándor*: Vitéz Adonyi-Naredy Ferenc 1909-1995. = Hadak útján. 1995. 440. 24.
519. *Ákos Károly*: A múltidéző orvos ezredes. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 4. 36-37.
520. *Alapy Gábor*: Az olimpikon Wallenberg munkatársa volt. [Riporter:] Győrffy László. = M. nemzet. 1995. 162. 9.
521. *Szakály Sándor*: Kiegészítések a kortárs emlékezéseihez. = M. nemzet. 1995. 184. 13.
Győrffy László Alapy Gáborral készített riportjához. /uo. 162. 9./
522. *Kasza József*: A homok atyja. Epizódok Almásy László Ede életéből és műveiből. [Kiadja a Magyar Repüléstörténeti Társaság]. Bp. MRT, 1995. 139 p. ill.
523. *Csoknyai Péter*: Almásy László. = Bécsi napló. 1995. 5. 9.
524. *Bujtás Pál*: Ki volt Almásy László? = Új Magyarország. 1995. 188. 14.
525. *Kubassek János*: Ki volt Almásy László (1895-1951)? = Új Magyarország. 1995. 218. 14.
526. *Szász Zoltán*: Hitler magyarellenes bizalmasa. [Riporter:] Pataky István. = Új Magyarország. 1995. 239. 11.
Antonescu, Ion
527. *Pagáts Pál*: Douglas Bader az angliai légicsaták hőse. = Top Gun. 1995. 3. 50-51.
528. *Bánhidy Antal*: Tóni bácsi visszaemlékezik... Hangszalagra felvette: Bánhidy Attila. = M. szárnyak. 23. 1995. 35-49.
529. *Bank László*: Harcok és hamvak nyomában. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 26. 36-37.
530. *Benkó Béla*: A Repülő Lövész Ezredben harcoltam. -- emlékei (posztumusz). 1. = M. szárnyak. 23. 1995. 129-143.
531. *Ősz Gábor*: Egy példátlan katonai karrier. Bercsényi László, Franciaország marsallja (1689-1778). = M. nemzet. 1995. 283. mell. II.
532. *Rosdy Tamás*: Aki remekül mérte föl az erőviszonyokat. Bethlen Gábor, az okos fejedelem. = M. nemzet. 1995. 251. 14.
533. *Kő András; Nagy J. Lambert*: Az utolsó hazai napok. Ismeretlen dokumentumok Bethlen István életéből. = Új Magyarország. 1995. 28. 8., 29. 8., 36. 12.
Temesváry Jánosné Gerlóczy Mariette-tel készült interjú.
534. *Bondor Vilmos*: Beszélgetés -- sal. [Riporter:] Schubert Katalin. = M. honvéd. 1995. 25. 34-35.
535. *Bozsik Tibor*: A hajdani folyamőrparancsnok. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 25. 36-37.
536. *Vadász Ferenc*: Másokért élt. = Ellenállók és antifasiszták. 1995. 1. 18.
Braun Éva.
537. *Sükösd Mihály*: A világpolitika-csináló. = 168 óra. 1995. 3. 28-29.
Churchill, Winston
538. *Lojkó Miklós*: Churchill. A dicsőség vége? Egy szentnek hitt szimbólum lerombolása. = Rubicon. 1995. 3. 20-23.
539. *Vásárhelyi Miklós*: Churchill évfordulói

és háborúi. = M. hírlap. 1995. 20. 8.

540. *Csülök Ferenc*: Ötven év mundérban. Stomm Marcell katonája volt. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 7. 36-37.

541. *Révay András*: Magyarok a távoli Argentínában. Czetz és Asbóth tábornok élő emléke. = Magyarország. 1995. 13. 28.

542. *Darányi Dénes*: Töredékek fronton és hadifogságban 1941-1948. Kiskunhalas, Önkorm. 1995. 182 p. 2 t. ill. (Halasi téka, 17)

543. *Kovács István*: A nagy visszavonulások hőse. Henryk Dembinski születésének elmaradt bicentenáriuma ürügyén. = Kortárs. 1995. 12. 18-31.

544. *Németh Tibor*: Eberhardt Károly emlékezete. = Honismeret. 1995. 4. 25-29.

545. *Popély Gyula*: Esterházy János gróf pályaképe. = Valóság. 1995. 12. 60-76.

546. *Dolezal, Bohumil*: Esterházy János esete. = Valóság. 1995. 12. 75-86.

547. *Farkas Kálmán*: Béke, háború, hadifogság. Rögös utakon 1935-től 1946-ig. 72 hónap katonai mundérban, háborúban, hadifogságban. Kaposvár, [s. n.], 1995. 157 p. ill.

548. *Palmer, Alan*: Twilight of the Habsburgs. The life and times of emperor Francis Joseph. London, Weidenfeld and Nicolson, 1995. XII, 388 p., [16] t. ill.
A Habsburgok alkonya. Ferenc József császár élete és kora.
Ism.: Balla Tibor = Hadtörténelmi közl. 1996. 4. 152.

549. *Folláth István*: Harctéri napjaim és fogságom. [Közreadja:] Kassovitz László = Új Magyarország. 1995. 152. 14.
Első világháború.

550. *Hankó Ildikó*: A berecki szülőháztól a kökösi hídig. Gábor Áron, a székely ágyúhős. = M. nemzet. 1995. 62. mell. II.

551. *Kenyeres Dénes*: Gáspár András tábornok. = Bolyai hírek. 1995. 2. 90-94.

552. *Ugró Szilárd*: Az ősök szellemében. = OrszágHatár. 1995. 22. 42-43.
Gaulle, Charles de

553. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. 1-2. köt. Bp. Osiris - Századvég, 1994. 2 db. (Századvég könyvtár)
Ism.: Varga Mihály. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 113-115.
Urbán Aladár. = Századok. 1995. 4. 919-928.

554. *Hermann Róbert*: A Görgey-kérdés mai állásáról. Gondolatok és megjegyzések Kosáry Domokos „A Görgey-kérdés és története" című kötete kapcsán. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 116-134.

555. *Hermann Róbert*: A Görgei-kérdés történetéről. = Új honvédségi szle. 1995. 7. 93-95.
Hozzászólás Varga Mihálynak Kosáry Domokos: A Görgei-kérdés története című könyvéről írott kritikájához.

556. *Hermann Róbert*: Merénylet a fővezér ellen? Görgei sebesülése. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 88-100.

557. *Pusztaszeri László*: Szükség van-e a Görgey-kérdés felülvizsgálatára? In: --: Magyar múlt - magyar sorsok. Bp. T-Twins K., 1995. 69-78. p.

558. *Pusztaszeri László*: Főhajtás Görgey előtt. A legnagyobb kapituláns. In: -- : Magyar múlt - magyar sorsok. Bp. T-Twins K., 1995. 103-108. p.

559. *Kenyeres Dénes*: Görgei Artúr honvéd tábornok, a szabadságharc fővezére kitüntetései. = Bolyai hírek. 1995. 2. 95-101.

560. Rónai Mihály András: Görgei Artúr, a végzetes kalandor. = Eszmélet. 26. 1995. 62-74.

561. Che Guevara most már újratemethető. Irta és összeáll. Garzó Ferenc. = Népszava. 1995. 283. 12.

562. *Ortutay L. Gyula*: A gerilla magányossága. Che Guevara kezét magyarok vitték titkos csomagban Havannába? = Népszabadság. 1995. 289. 32.

563. *Kun József*: Magyar baka a fronton, 1944. = História. 1995. 2. 13-16.
Hajós Bálint közkatona levele a frontról.

564. *Csanádi Norbert*: Emlékezzünk... Vitéz Hefty Frigyes 100 éves születési évfordulója. = M. szárnyak. 23. 1995. 20-23.

565. *Cutting, Susan*: A Hitler-bunker. Szada, Ligaria K., 1995. 136 p., 8 t. ill.
Eredeti cím: Adolf Hitler's air raid shelter.

566. *Thomas, Hugh*: Adolf Hitler halálának rejtélye. [Pécs], Victoria, 1995. 237 p.

567. Horthy Miklós - dokumentumok tükrében. Bp. Balassi, 1993.
Ism.: Szakály Sándor: Vélemények, adatok, meglátások. = Iskolakultúra. 1995. 1-2. 146-148.

568. *Sipos Péter*: Az államfő nem bandavezér. -- Horthy Miklós kormányzó pályájának ismeretlen részleteiről. [Riporter:] Hovanyecz László. = Népszabadság. 1995. 242. 23.

569. *Romsics Ignác*: Magyarország admirálisa lóháton. Amerikai történész monográfiája

Horthy Miklósról. = M. nemzet. 1995. 10. 10.
Sakmyster, Thomas: Hungary's admiral on horseback, Miklós Horthy, 1918-1944.

570. *Nagy Zsuzsa, L.*: A hajóparancsnok. (Horthy-képmás) = 168 óra. 1995. 8. 38-39.

571. *Lévai József György*: Vitéz, báró, párttitkár. Egy magyar katonacsalád története. = Magyarország. 1995. 42. 28.
Horváth Imre altbgy és családja

572. *Horváth József*: Napló. 1. rész. 1944-45: A végjáték kezdetétől a háború végéig. = Vasi szle. 1995. 2. 171-196.

573. *Broucek, Peter*: Kaiser und König Karl I. (IV.). Ein katolischer Monarch aus dem Hause Österreich. In: Jahrbuch der Gebetsliga. 43. Jg., 1995. Wien, Gebetsliga, 1995. I-CLXXII. p.
I. (IV.) Károly császár és király. Egy osztrák katolikus uralkodó.
Ism.: Zachar József. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 145-147.

574. *Nagy József*: IV. Károly. Az utolsó magyar király. Bp. Göncöl K., 1995. 199 p. ill.

575. *Pusztaszeri László*: A békecsászár pokoljárásai. In: -- : Magyar múlt - magyar sorsok. Bp. T-Twins K., 1995. 185-190. p.
IV. Károly.

576. *Kenyeres Dénes*: Báró Kemény Farkas honvéd ezredes rövid életrajza és tevékenysége. = Bolyai hírek. 1995. 2. 79-83.

577. *Kerényi József*: Küzdelem több hullámhosszon. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 42. 36-37.
Híradótiszt emlékei

578. *K[atona] M. I[stván]*: Egy ejtőernyősre emlékezve. = M. honvéd. 1995. 5. 30.
Kiss Zoltán százados /1914-1952./

579. *Konkoly-Thege Aladár*: Tépett lobogó. Pécs, Ferlinpress Kft., 1995. 120 p.

580. *Hermann Róbert*: Kossuth és tábornokai. In: Kossuth Lajos halálának századik évfordulója. Emlékülés a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi tanszékén, 1994. március 28. Szeged, JGyTF, 1995. 17-36. p. (Belvedere meridionale kiskönyvtár, 8)

581. Hermann Róbert: Kossuth és Görgei Egy vád előtörténete. = Rubicon. 1995. 1-2. 38-39.

582. *Pusztaszeri László*: 1848/49 ellentmondásai. Kossuth és Görgey. In: -- : Magyar múlt - magyar sorsok. Bp. T-Twins K., 1995. 93-102. p.

583. *Kovács György*: A harcz tér naplojja. [Közread. és bev.] Szili Ferenc: Egy somogyi baka első világháborús naplója. 1914-1918. = Somogy m. múltjából. 26. 1995. 207-270.

584. *Kovács István*: Az altábornagy szerencsecsillaga. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 44. 36-37.

585. *Kudar Lajos, ifj.*: „Ami ezután jött, maga volt a pokol...". [Riporter:] Sári Katalin = Új Magyarország. 1995. 33. 11.
Kudar Lajos

586. *Lakatos (Löwenwirth) Emil*: A belga koronarend lovagja. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 15. 36-37.

587. *Liszkay Zoltán*: Arckép, bolgár tükör mellett. = Új Magyarország. 1995. 188. 15.
Első világháborús élmények, visszaemlékezés.

588. *Czigány Lóránt*: Trianon angol kritikusa. Száz éve született Macartney „Elemér". = M. nemzet. 1995. 16. 14.
Macartney, Carlyle Aylmer

589. *Horváth Miklós*: Maléter Pál. Bp. Osiris-Századvég, 1956-os Intézet, 1995. V, 399 p. ill. ('56)
Ism.: Nagy Domokos Imre. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 131-132.
Horváth Csaba: 1956 és Maléter Pál. = M. honvéd. 1995. 11. 40.
Föglein Gizella. = Múltunk. 1995. 2. 197-200.
Szigethy András: A birodalmi egyenlet áldozata. = Népszabadság. 1995. 65. 21.
Lukácsy András: A Maléter-ügy. = M. hírlap 1995. 94. mell. II.
Györkei Jenő: Nehéz olvasmány. = Új Magyarország. 1995. 94. 19.

590. *Horváth Miklós*: Maléter Pál. A forradalom katonája. = Rubicon. 1995. 8. 22-26.

591. *Horváth Miklós*: „Szigorú ítéletüket kérem". Maléter Pál, a forradalom honvédelmi minisztere. [Riporter:] Ablonczy Balázs. = M. nemzet. 1995. 136. 11.

592. *Füzes Oszkár*: Bocsánat Vietnam, sorry Amerika! = Népszabadság. 1995. 94. 29.
Robert McNamara emlékiratairól.

593. *Ács Tibor*: Mészáros Lázár. Az első magyar honvédelmi miniszter élete és munkássága. [Kiad. a Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ.] [Bp.] HM OKAK, 1995. 78 p., [16] t. ill. (Vitézek, várkapitányok, hadvezérek, generálisok)
Ism.: Hermann Róbert. = Hadtörténelmi közl. 1996. 4. 149-151.

594. *Meyer, Tova*: Vadmacska, a Széna téri forradalmár életútja. [Lejegyezte:] Pósa Zoltán. = Rebellitás '56. 1994. 11-12. 4., 1995. 1-2. 66-73.

595. *Bondor Vilmos*: A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944-1945. Bp. Püski, 1995. 192 p. ill.
Ism.: Nagy Domokos Imre. = Hadtörténelmi közl. 1996. 3. 184-186.

596. *Bondor Vilmos*: A Mikó rejtély. Wallenberg támasza nem tanúskodhatott. [Riporter:] Sári Katalin. = Népszabadság. 1995. 38. 28.

597. *Sári Katalin*: A Mikó-rejtély. Wallenberg támasza nem tanúskodhatott. = Magyarország. 1995. 38. 28.

598. *Bodolay Géza*: A Mikó-ügy. [Riporter:] Sári Katalin. = Új Magyarország. 1995. 30. 14.

599. *Illés Sándor*: Miért kellett meghalnia Wallenbergnek? A Mikó-rejtély. = M. nemzet. 1995. 138. 15.

600. *Gazsi József*: A Mikó-rejtély nyomában. -- a II. világháború magyar ellenállójáról, Mikó Zoltánról. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1995. 237. 14.

601. *Molnár Károly*: „Elégedett vagyok az életemmel". A nagyapja még Petőfi oldalán harcolt. [Riporter:] Révay András. = Magyarország. 1995. 2. 29.
100 éves orvos vezérőrnagy

602. *Horváth Endre*: Egy diktátor utolsó utazása. 1-3. = M. honvéd. 1995. 33-35. 42-43.
Mussolini, Benito

603. *Nagy Csaba*: Az újra felnyitott Mussolini-dosszié. A hamisított napló lelepleződése után ismét „rejtélyek" a Duce halála körül. = Népszabadság. 1995. 242. 22.
De Felice, Renzo: Vörös és fekete c. könyve kapcsán.

604. *Nádor Ferenc*: Légierő-parancsnok veszélyzónában. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 6. 36-37.
Második világháború, 1945 után, 50-es évek.

605. *Nagy Ferenc*: Egy professzor katonamúltjából. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 28. 36-37.
Hozzászólás: Fürjes Sándor: Mi az igazság? = M. honvéd. 1995. 43. 36-37.
Antifasiszta ellenállás

606. *Prágay Dezső*: Nagy Imre Jekatyerinburgban? = Új Magyarország. 1995. 218. 12.
Oroszország, 1918. július.

607. *Nagy Kálmán*: Honfoglaló elődeink nyomában. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 30. 36-37.

608. *Károlyfalvi József*: A református tábornok. Nagybaczoni-Nagy Vilmos katonai-politikai pályája. Kecskemét, Emmaus K., 1995. 121 p., [3] t. ill.

609. *Nagybaczoni Nagy Béla*: Találkozások a fronton. Nagybaczoni Nagy Vilmos fia emlékezik. [Riporter:] Albrecht Gyula. = M. nemzet. 1995. 103. 9.

610. *Ugró Szilárd*: Egy szerelem következményei. = OrszágHatár. 1995. 20. 42.
1795. Napóleon katonai pályafutásának kezdete.

611. *Nemes László*: Angol mundérban, El Alameinnél. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 17. 36-37.

612. *Gyüre János*: Gödi titkok nyomában. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 2. 34-35.
Nemeskéri-Kiss Miklós honvéd ezredesről

613. *Vadász Ferenc*: Vallásos szellemben nevelték őket. = Ellenállók és antifasiszták. 1995. 1. 19.
Németh Ambrus, Füredi Lászlóné Németh Irén.

614. *Molnár István*: Emlékezés egy tábornokra. = M. honvéd. 1995. 51-52. 7.
Oláh István

615. *Kiss Károly*: Párhuzamos életrajzok. A két Pallavicini. 1-2. = M. nemzet. 1995. 65. 18., 66. 14.
Pallavicini György, Pallavicini Antal

616. *Tyekvicska Árpád*: Szegény Pallavicini! = Rubicon. 1995. 6-7. 46-49.
Pálinkás-Pallavicini Antal

617. *Pelsőczi József*: A tűzszerészveterán. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 12. 36-37.

618. *Dobos Gyula*: „Emelt fővel..." Élet és pályakép Perczel Miklósról. In: Baranyai történetírás. 1992/1995. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Pécs, Baranya M. Lvt., 1995. 85-116. p.

619. *Király Béla*: Találkozásom a tábornokkal. = Népszava. 1995. 263. 6.
Rabin, Jichak

620. *Mészáros Kálmán*: Újabb adalékok II. Rákóczi Ferenc tábornokainak életrajzához. = Turul. 68. 1995. 3-4. 93-96.

621. *Ugró Szilárd*: Egy szerencsés Rákóczi. = OrszágHatár. 1995. 25. 42.
Rákóczi György, I.

622. *Kenyeres Dénes*: Rakovszky Sámuel honvéd ezredes hőstettei és kitüntetései. = Bolyai hírek. 1995. 2. 87-89.

623. *Fehér Pál, E.*: Egy pipogya külügyminiszter. Ribbentrop életrajzának margójára. = Népszabadság. 1995. 205. 15.
Bloch, Michael: Ribbentrop. London, 1992.

624. *Fraser, David*: Rommel. Erwin Rommel tábornagy élete. 1-2. köt. [Bp.] Victoria, 1995. 2 db. ill.
Eredeti cím: Knight's cross.
Ism.: Nagy Domokos Imre. = Hadtörténelmi közl. 1995. 3. 216-217.
Rosdy Tamás: Fraser bácsi meséi. = M. nemzet. 1995. 241. 10.
Fehér Pál, E.: Diktátorok és katonák. = Népszabadság. 1995. 164. 10.
Solymár József: Ha nem Hitler, akkor Rommel. = Új Magyarország. 1995. 164. 13.

625. *Rózsa András*: A halálkanyartól Bécsújhelyig. A „nagy kirándulás" emlékképei. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 9. 36-37.

626. *Sáray Bertalan*: A hagyományőrző ejtőernyős veterán. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 47. 36-37.

627. *Sárvári Jenő*: Ungvártól a Don-kanyarig. [Az előszót írta Szabó Péter]. [Pécs], Prezident Bt. [1995?] 84 p. ill.

628. *Merényi-Metzger Gábor*: Simonyi óbester bárói diplomája. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 78-84.

629. A cserbenhagyott mesterkém. Richard Sorge. = Élet és tud. 1995. 17. 518-520.
A Damals c. lap cikkének fordítása.

630. *Kenyeres Dénes*: Stein Miksa báró, honvéd ezredes rövid életrajza és kitüntetései. = Bolyai hírek. 1995. 2. 84-86.

631. *Szabó László, Bártfai*: A helytállás tiszti keresztje. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 46. 36-37.
107. h. utászszázad parancsnokaként a Donnál.

632. *Dávid Géza*: Az utolsó előtti budai beglerbég. = Keletkutatás. 1995. tavasz. 115-117.
Szarhos Ahmed pasa

633. *Ács Tibor*: Széchenyi katonaévei. Bp. Zrínyi K. 1994. 300 p.
Ism. Varga Mihály. = Új honvédségi szle. 1995. 2. 146-148.
Oroszi Antal: Mindenkinek el kellene olvasni! - ajánlás fiatal tiszttársaimnak. = Akadémiai közl./ZMKA. 208. 1995. 93-102.

634. *Ács Tibor*: Nemcsak utcanév. [Riporter:] Egri Magdi. = M. honvéd. 1995. 14. 39-41.
Ács Tibor: Széchenyi katonaévei című könyvéről. Részlet a műből.

635. *Sárközi Sándor*: Székely László vezérezredes, Cinkota, 1901. 11. 25. - Philadelphia, 1984. O4. 16. Bp. MH Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1995. 47 p. ill.

636. *Gáti György*: Szenes Anikó (Hanna) hős volt. A tények beszélnek. = M. hírlap. 1995. 38. 8.

637. *Varga Mihály*: Szuhomlinov tábornok élete. Hogyan lett német ügynök az orosz hadügyminiszter? = Új honvédségi szle. 1995. 6. 14-22.

638. *Györkei Jenő*: Szügyi Zoltán, az örökös csapattiszt. 1-3. = Magyarország. 1995. 19-21. 28.

639. *Káli Csaba*: Teleki Béla első világháborús hadinaplója. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 255-290. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1.)

640. *Tilkovszky Lóránt*: Teleki Pál. Egy tragikus sorsú tudós-politikus. = Rubicon. 1995. 10. 18-21.

641. *Tobak Tibor*: A veterán pilóta szerencséje. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 29. 36-37.

642. *Kenyeres Dénes*: Török Ignác honvéd tábornok, a hadmérnök. = Műszaki katonai közl. 1995. 3. 48-52.

643. *Rosdy Tamás*: Százhetven éve született Türr István, az itáliai magyar katonatiszt. = M. nemzet. 1995. 210. 14.

644. *Variházy Oszkár* palackpostája. = M. honvéd. 1995. 8. 36.
Kacsó Lajos beszélgetése Variházy Zoltánnal.

645. *Filkorn Pál*: Vay Ádámtól a brit királynőig. Nyíregyháza, In Forma K., 1995. 55 p., 2 t. ill.
Vay-család

646. *Szabó Péter*: Részletek Vécsey Béla magyar királyi alezredes „Harctéri napló"-jából (1943. január 5-14.) = Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (1992-1995). 22/1. 1995. 153-177.

647. *Kenyeres Dénes*: Gróf Vécsey Károly honvéd tábornok - aradi vértanú - kitüntetései. = Bolyai hírek. 1995. 1. 68-74.

648. *Hermann Róbert*: Vidos József kormánybiztosi jelentései. (1848. október 16 - december 27.) = Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Éresítője (1992-1995). 22/1. 1995. 47-93.

649. *Gazsi József*: Akit Mózesként tiszteltek. Feltevések egy politikai krimi hátteréhez, avagy töprengés Raoul Wallenberg balsorsáról. Bp. Raoul Wallenberg Alapítvány. 1995. 44 p. (Wallenberg-füzetek, 2)

650. *Dési János*: Élet és halál után. Ötven éve tűnt el Wallenberg. = M. hírlap. 1995. 14. 4.

651. *Tobak Tibor*: Franz von Werra, a Luftwaffe pillangója. 1-6. = Top Gun. 1995. 8. 44-45. 9-12. 36-37., 1996. 1. 36-38.

652. *Kovács István*: „Úgy haltál meg, Mieczyslaw, ahogy a legnagyobbak". Woroniecki hősiessége és gyarlósága. = Kortárs. 1995. 1. 51-62.

653. *Hermann Róbert*: A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. Székesfehérvár, 1994. (História klub füzetek, 10). (Fejér Megyei Levéltár Közleményei, 17)
Ism.: Fazekas Csaba. = Fons. 1995. 1. 113-114.

654. *Pozsgai Ildikó*: Miért halt meg Zichy Ödön? = Új honvédségi szle. 1995. 1. 85-87.

655., *Kovács József László*: Három írás Zrínyiről és Vitnyédiről. = Irodalomismeret, 1995. 1-2. 1-18.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

656. *Pataky Iván*: Hírünk a világban. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 133-136.
Barraclouth, G.; Stone, N.: Világtörténelem. The Times atlasz és Duroselle, J. B.: Európa népeinek története című könyvekről.

657. *Halecki, Oscar*: A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép-Európa története. Bp. Osiris-Századvég, 2000., 1995. 352 p. ill. (Europica varietas)

658. *Kleindel, Walter*: Österreich. Daten zur Geschichte und Kultur. Hrsg., bearb. und ergänzt v. Isabella Ackerl und Günter K. Kodek. Wien, Ueberreuter, 1995. 656 p.
Évszámok Ausztria történetéhez és kultúrájához. Magyar vonatkozásokkal.

659. *Gundolf, Hubert*: Um Österreich! Schlachten unter Habsburgs Krone. Graz, Stuttgart, Stocker, 1995. 320 p. ill.
Ausztriáért! Csaták a Habsburg uralom alatt. Magyar vonatkozásokkal.

660. Revolutionen in Ostmitteleuropa 1789-1989. Schwerpunkt Ungarn. Hrsg. von Karlheinz Mack. Wien, Verl. für Geschichte und Politik, München, Oldenbourg, 1995. 182 p. (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Bd. 23)
Kelet-közép-európai forradalmak 1789-1989. - középpontban Magyarország.

661. *Niederhauser Emil*: Viharzóna a Balkánon. Bosznia-Hercegovina története. = M. tudomány. 1995. 6. 697-707.

662. *Csatáry György*: Múltunk írott ereklyéi. Tanulmányok, dokumentumok. Ungvár, Bp. Intermix K., 1995. 230 p. (Kárpátaljai magyar könyvek, 62)
Ism.: Hermann Róbert. = Hadtörténelmi közl. 1996. 4. 146-147.

663. *Bartal Csaba*: Krónika. = Új Magyarország. 1995. 152. 13., 170. 21., 188. 21., 198. 16., 200. 21., 206. 21., 212. 21., 236. 21., 242. 21., 253. 21., 259. 21., 271. 21., 283. 21.
Rövid megemlékezések hadtörténeti eseményekről.

664. *Varsányi Péter István*: „Kárpátoktul le az Al-Dunáig...". Nemzetiségi tanulmányok 1848-ból. [Kiadja: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszéke]. Szombathely, Berzsenyi D. Tanárképző Főisk., 1995. 96 p. (Partes populorum minores alienigenae, 1995/2)

665. *Borus József*: Ostrolekától Temesvárig. Lengyel katonai vezetők a magyar szabadságharcban. = Barátság. 1995. 2. 692-695.

666. *Bona Gábor*: Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei. Bp. Orsz. Örmény Önkorm. 1995. 37, 5 p.

667. *Ács Zoltán*: Örmények a vértanúk között. = M. nemzet. 1995. 237. 7.
1848-49.

668. *Varga János*: Románok és magyarok 1848–1849-ben. A Magyar Tudományos Akadémián 1991. október 3-án elhangzott székfoglaló szövege. Bp. M. Orsz. Lvt., 1995. 72 p.

669. *Egyed Ákos*: Magyar-román békekötés 1848-ban. = História. 1995. 3. 16-17.

670. *Singer Ödön*: Zsidó katonák a hadseregben. Bp. MH OKAK, 1995. 40 p.

671. *Caesar, Caius Iulius*: A gall háború. [Ford. Szepessy Tibor]. Szeged, Szukits, 1994. 199 p. (Szukits könyvek. Az antik világ könyvei)
Eredeti cím: Commentarii de bello Gallico.

672. *Bóna István*: A „vad hunok". -- a hunokról és Attiláról. 1-2. rész. [Riporter:] Hatházi Gábor. = História. 1995. 7. 5-7., 8. 3-6.

673. *Engel Pál*: Magyarok a Kárpát-medencében. A kettős honfoglalás teóriája. Beszélgetés -- professzorral. [Riporter:] V. Bálint Éva. = M. hírlap. 1995. 194. mell. I.

674. *Tóth Sándor László*: A honfoglalás időpontja. = Acta hist. /Szeged. Tom. 52. 1995. 3-10.

675. *Kristó Gyula*: A magyar állam megszületése. [Kiadja a Szegedi Középkorász Műhely]. Szeged, JATE, 1995. 382 p. (Szegedi középkortörténeti könyvtár, 8)

676. *Tóth Antal*: Az olasz-magyar katonai kapcsolatok hadtörténelmünkben a honfoglalástól Nagy (Anjou) Lajos haláláig. = Akad. közl./ZMKA. 208. 1995. 103-117.

677. *Veszprémy László*: Szent Rasso és a kalandozó magyarok. = Századok. 1995. 5. 1063-1073.

678. *Steinhübel, Ján*: Prvá krízá uhorského štatu. Boj o svätoštefanské dedičstvo. = Historická revue. 1995. 9. 4-5.
A magyar állam első válsága. Harc a szent-istváni örökségért.

679. *Endrey Antal*: Magyar történelem. 4., Küzdelem Bizánccal. A közösség felsorakozik. [Hódmezővásárhely], Boldogasszony K.,[1995?]. 31 p. ill.

680. *Bozsóky Pál Gerő*: Keresztes hadjáratok. Szeged, Agape K., 1995. 343 p.
Ism.: Nagy Domokos Imre. = Hadtörténelmi közl. 1997. 1. 176-178.
Terplán Zoltán. = Századok. 1996. 4. 1015-1017.

681. *Terplán Zoltán*: Keresztesek – kilencszáz éve. = Magyarország. 1995. 40. 28.

682. Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995. 318 p. (METEM-könyvek, 9)
Ism.: Veszprémy László. = Hadtörténelmi közl. 1996. 2. 154-155.
Zsoldos Attila. = Századok. 1996. 4. 1010-1011.

683. *Ugró Szilárd*: A magyar és török kártya. = OrszágHatár. 1995. 14. 42.
1395. Zsigmond havasalföldi hadjárata.

684. *Dvořáková, Daniela*: Nikopolská potupa. Tragický osud Leustacha z Jelšavy. = Historická studie. 1995. 5. 3-4.
A nikápolyi gyalázat. Jolsvai Lesták nádor tragikus sorsa.

685. *Engel Pál*: János Hunyadi and the Peace „of Szeged" (1444.) = Acta Orientalia Acad. Scient. Hung. Tom. 47. 1994. 3. 241-257.
Hunyadi János és a szegedi béke, 1444.

686. *Engel Pál*: A váradi hamis béke. = História. 1995. 4. 3-6.
1444.

687. Świat chrześcijański i turcy osmańscy w dobie bitwy pod Warną. Pod. red. Danuty Quirini-Popławskiej. Kraków, Uniwersitet Jagielloński, 1995. 159 p.
A keresztény világ és az oszmán törökök a várnai csata idején.

688. Popov, S.: Bitkata kraj Varna prez 1444 godina. Voennoistoričeski sbornik. 1995. 6. 7-27.
A várnai csata, 1444.

689. Értesülések a „túloldalról". Egy szerb janicsár emlékiratai a 15. századból. Közzéteszi Fügedi Erik. = História. 1995. 4. 6-8.

690. *Kovács Péter, E.*: Miksa magyarországi hadjárata. = Történelmi szle. 1995. 1. 35-49.
1490-91.

691. *Baczkowski, Krzysztof*: Walka o Węgry w latach 1490-1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju. Kraków, Uniw. Jagielloński, 1995. 168 p.
Harc Magyarországért 1490-1492. A Dunamedencei Habsburg-Jagello rivalizálás történetéhez.
Ism.: Sroka, Stanislaw A. = Hadtörténelmi közl. 1996. 4. 144-145.
Bagi Dániel. = Századok. 1996. 4. 1020-1021.

692. *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp. Balassi, 1995. 1094 p.
Eredeti cím: Rerum Ungaricarum decades. Utószó: Kulcsár Péter: Antonio Bonfini és műve.

693. *Dangl, Vojtech; Kopčan, Vojtech*: Vojenské dejiny Slovenska. 2. zv., 1526-1711. Bratislava, MOSR, 1995. 224. p., [14] t. ill.
Szlovák hadtörténelem. 2. köt. 1526-1711. Magyar vonatkozásokkal.

694. *Fodor Pál*: Így kezdődött a török hódoltság... = Keletkutatás. 1995. tavasz. 91-96.

695. *Barta Gábor*: Az elfelejtett hadszíntér 1526-1528. (Megjegyzések a török-magyar szövetség előtörténetéhez.) = Történelmi szle. 1995. 1. 1-34.

696. *Lele József*: Szempontok Szulejmán szultán 1541. évi magyarországi döntéseihez. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995. 337-349. p.

697. Austró-Turcica 1541-1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prachtigen. Bearb. von Srećko M. Džaja unter Mitarbeit von Günter Weiss. München, Oldenbourg, 1995. 771 p. (Südosteuropäische Arbeiten, 95)
Osztrák-török kapcsolatok 1541-1552. A Portával való osztrák követi kapcsolatok diplomáciai iratai Nagy Szulejmán idejéből. Magyar vonatkozásokkal.

698. *Tóth Sándor László*: A Kászim-nap és a tizenötéves háború. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 25-33.

699. *Pálffy Géza*: Egy keresztény kortárs a török szultán bevételeiről és kiadásairól a hosszú török háború (1593-1606) idején. = Keletkutatás. 1995. tavasz. 105-113.

700. *Ugró Szilárd*: Mansfeld, a reménység. = OrszágHatár. 1995. 12. 44.
15 éves háború.

701. *Ugró Szilárd*: A legsikeresebb év. = OrszágHatár. 1995. 21. 42.
1595. Havasalföld visszafoglalása a töröktől.

702. *Dangl, Vojtech*: Muž tvrdej ruky. Protihabsburský odboj Juraja I. Rákociho. = Historická revue. 1995. 2. 12-13.
I. Rákóczi György Habsburg-ellenes lázadása.

703. *Nyárády Gábor*: Kemény János testamentumai. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 186-201.

704. *Szőcs János*: Csíkszéki pogánydúlások a XVII. században. = Honismeret. 1995. 1. 43-48.

705. *Kelenik József*: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633-1638. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 5-52. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1)

706. *Szita László*: Újabb adatok a kanizsai blokádharc és kapituláció történetéhez 1688-1690. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 53-78. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1)

707. A török kiűzése a Körös-Maros közéről 1686-1695. Gyula város és a vár török alóli felszabadulásának 300. évfordulójára. A kötetet szerk., a tanulmányt írta és a forrásokat jegyz. Szita László. Gyula, Békés M. Levéltár, 1995. 295 p. ill. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 19)

708. *Szita László*: Bécsi haditudósítások az 1687. évi török elleni hadjáratról (1687. május-november). In: Baranyai történetírás. 1992/1995. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Pécs, Barany M. Lvt., 1995. 37-84. p.

709. *Jakus Lajos*: A töröktől megszabadított Vác 1596-1622. In: Gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szentendre, Pest M. Múz. Ig., 1995. 1-75. p. (Studia Comitatensia. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból, 25)

710. *Hegyi Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. História, MTA Történettud. Int., 1995. 204 p. ill. (História könyvtár. Monográfiák, 7)

711. *Hegyi Klára*: Itt mindig folyt a vér és égtek a falvak. -- műve a História könyvtárban. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1995. 150. 14.
Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. 1995. című könyvéről.

712. *Szakály Ferenc*: Az első dunántúli szandzsák és megszervezője Kászim bég. = Keletkutatás. 1995. tavasz. 23-43.

713. *Rácz István*: A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen. Kossuth Egyetemi K., 1995. 260 p. ill.
Ism.: Veszprémy László. = Századok, 1996. 1. 186-188.

714. *Mrva, Ivan*: Vypuknutie povstania Františka II. Rákociho a jeho priebeh na Slovensku roku 1703. = Historický časopis. 1995. 1. 16-46.
A Rákóczi-szabadságharc kitörése és lefolyása Szlovákiában, 1703-ban.

715. Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és körzete. Az anyagot gyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette: Bánkúti Imre. 2. Kecskemét, Bács-Kiskun M. Önkorm. Levéltára, 1994. 220 p. (A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának kiadványa)

716. A szécsényi országgyűlés 1705-ben. Csécsi János naplója Kazinczy Ferenc hites másolatában, a magyar fordítással, továbbá az országgyűlés dokumentumaival, valamint R. Várkonyi Ágnes tanulmányával. [Szerk. Praznovszky Mihály]. Szécsény, Önkorm., 1995. 197 p.

717. *Szakállas Sándor*: A szabolcsi nemesség a kuruc hadseregben és tehervállalása a Rákóczi-szabadságharcban. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1995. 2. 192-197.

718. *Bariska István*: Egy különös árulás történetéhez. Bezerédy Imre brigadéros hitszegéséről. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 79-142. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1)

719. *Zachar József*: Die Verteidigung Prags durch die Franzosen gegen Österreicher im Jahre 1742 aus ungarischer Sicht. In: Fortifikace a obrana statu. Mezinarodni konference = Fortifications and defense of the state. Praha, Hist. Ustav Armády ČR, 1995. 203-223. p.
Prága védelme a franciák által az osztrákok ellen 1742-ben magyar szemszögből.

XIX. századtól 1914-ig

720. *Neilland, Robin*: Wellington és Napóleon. Az 1807-1815 közötti harcok. Bp. Merhávia K., 1995. 264 p., [14] t. ill.
Eredeti cím: Wellington and Napoleon.

721. *Lupták, Miroslav*: Pevná brána Uhorska. Boj o Bratislavu roku 1809. = Historická revue. 1995. 5. 9-10.
Magyarország szilárd kapu. Harcok Pozsony térségében, 1809-ben.

722. *Pál-Antal Sándor; Szabó Miklós*: Egy forró nyár Udvarhelyszéken. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Kulturális Egyesület, 1995. 46 p. ill. (Múzeumi Füzetek, 12)
1809-es nemesi hadfelkelés Erdélyben.

723. *Spira György*: Jellačić regéi Pákozdról. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 62-87.

724. *Neustädter, Josip*: Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848. Sv. 1. Zagreb, Skolska knjiga, 1994. 615 p. ill.
Eredeti cím: Le ban Jelačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848.
Jelačić bán és a horvátországi események 1848-ból. 1. köt.

725. *Hermann Róbert*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848. október 17 - december 24. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1995. 148 p. ill. (Zalai gyűjtemény, 36/2.)
Ism.: M. nemzet 1995. 240. 15.
Csikány Tamás. = Hadtörténelmi közl. 1996. 2. 156-158.

726. *Hermann Róbert*: A drávai hadtest hadműveleti naplója. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1995. 165-210. p. (Zalai gyűjtemény, 36/1)

727. *Hermann Róbert*: A téli hadjárat. = M. honvéd. 1995. 7. 42-43.

728. *Hermann Róbert*: Ki legyen a fővezér? = M. honvéd. 1995. 16. 42-43.

729. *Pusztaszeri László*: Dembinszky kontra Görgey. A fővezérlet válsága a magyar szabadságharcban 1849 tavaszán. In: - - : Magyar múlt - magyar sorsok. Bp. T-Twins K., 1995. 79-92. p.

730. *Megyeri Katalin*: Csata Isaszegnél 1849 tavaszán. 1-3. = Kapu. 1995. 3. 73-75., 4-5. 122-125., 6-7. 120-122.

731. *Hermann Róbert*: Magyar haditervek Buda bevétele előtt és után. = M. honvéd. 1995. 20. 42-43.

732. *Hámori Péter*: 1995. május 22. = Új Magyarország. 1995. 118. 16.
1849. Hentzi kísérlete a Lánchíd felrobbantására.

733. Buda, 1849. május 25. Görgei Artúr hadügyminiszter és fővezér jelentése Kossuth Lajos kormányzóelnöknek Buda várának bevételéről. = M. honvéd. 1995. 20. 40-41.

734. *Hermann Róbert*: 1849. június 26-29. Komárom vagy Szeged? (Az összpontosítás vitája 1849 nyarán.) = M. honvéd. 1995. 26. 42-43.

735. *Hermann Róbert*: Temesvár ostroma 1849-ben - belülről és kívülről, akkor és utólag. = Fons. 1995. 3. 351-373.

736. *László Endre, N.*: Paskievics hadsegéde az 1849-es hadjáratról. = Hévíz. 1995. 1. 15-22.
Osten-Sacken, Dmitrij.

737. *Hermann Róbert*: Párhuzamok és különbségek. Nagymajtény, Világos. = Kortárs, 1995. 3. 89-93.

738. Az 1849-es magyar-velencei szerződés. Ford. és sajtó alá rend. Krámli Mihály. Szeged, JATE Történész Diákkör, 1995. 15. p. (Documenta historica, 24)

739. *Tutula, Vasile*: Decembrie 1848 - martie 1849 în inima Transilvaniei. = Revista de istorie militară. 1995. 1. 26-30.
Erdély 1848 december - 1849 március.

740. *Petki Péter*: A magyar szabadságharc csillaga Erdély fölött. = M. fórum. 1995. 11. 8.

741. *Lukács Lajos*: Chapters on the Hungarian political emigration 1849-1867. Bp. Akad. K., 1995. 188 p. (Studia Historica, 196)
Eredeti cím: Magyar politikai emigráció 1849-1867.

742. *Csorba László*: Kossuth egy újabb szabadságharc feltételeiről az 1860-as évek első felében. In: Kossuth Lajos halálának századik évfordulója. Emlékülés a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi tanszékén, 1994. március 28. Szeged, JGyTF, 1995. 52-57. p. (Belvedere meridionale kiskönyvtár, 8)

743. *Czövek István*: Orosz diplomáciai és titkosszolgálati iratok a francia-porosz háború történetéhez. = Századok. 1995. 2. 447-466.

744. *Lackey, Scott*: The Habsburg Army and the Franco-Prussian War: The failure to intervene and its consequences. = War and history, 1995. 2. 151-179.
A Habsburg-hadsereg és a francia-porosz háború: a beavatkozás meghiúsulása és a következmények.

745. *Zagorodnikova, T. N.*: Sekretnaâ missiâ generala N. G. Stoletova. = Acta Orientalia Acad. Scient. Hung. Tom. 47. 1994. 3. 449-453.
Sztoletov tábornok titkos küldetése az orosz-török háborúban, 1877-78.

746. *Zachar József*: Europäisches Mandat und österreichisch-ungarische Durchführung. Die Okkupation Bosniens und der Herzegowina im Jahre 1878. = Maintien de la paix de 1815 á aujourd'hui. Actes du XXIe colloque de la Commission internationale d'histoire militaire. Quebec, 1995. 120-132. p.
Európai megbízás, osztrák-magyar végrehajtás. Bosznia-Hercegovina bekebelezése 1878-ban.

747. *Palotás Emil*: Okkupáció-annexió (1878-1908). = História. 1995. 1. 14-17.
Bosznia.

748. *Makrai Tibor István*: Magyar katonák Bosznia hegyei között. = M. honvéd. 1995. 30. 42-43.
1878.
Hozzászólás: Skripecz Sándor: Egy elfelejtett háborúnk? = M. honvéd 1995. 36. 43.

749. *Ruderstaller, Günter*: „Peace-keeping" unter dem Doppeladler. Kreta 1897 bis 1898. = Truppendienst. 1995. 4. 320-323.
Békefenntartás a Monarchia korában. Kréta 1897-1898.

XX. század

750. *Messenger, Charles*: A háború évszázada. Világméretű konfliktusok 1900-tól napjainkig. Bp. Alexandra, 1995. 429 p. ill.
Eredeti cím: The century of warfare.

751. *Cook, Chris ; Stevenson, John*: Világtörténeti kézikönyv, 1914-1993. Bp. Akad. K., 1995. 589 p. ill.
Eredeti cím: The Longman Handbook of World History since 1914.

752. 20. századi egyetemes történet. 1. köt., 1890-1945. Szerk. Diószegi István [et al.]. Bp. Korona, 1995. 588 p.
További szerkesztők: Harsányi Iván, Krausz Tamás, Németh István.
Ism.: Majoros István. = Századok 1996. 3. 720-721.

753. 20th century Hungary and the Great Powers. Ed. by Ignác Romsics. New York,

Columbia Univ, Press, 1995. XI, 389 p. ill. (East European Monographs, no. 417). (War and society in East Central Europe, vol. 33). (Atlantic studies on society in change, no. 83)
Magyarország és a nagyhatalmak, a 20. században.

754. Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Tanulmányok. Szerk. és a bev. írta Romsics Ignác. Bp. Teleki László Alapítvány, 1995. 313 p.
755. *Ormos Mária*: Európa történetének fő kérdései a 20. század első felében. = Iskolakultúra. Társadalomtud. 23. 1995. 43-55.

1914 - 1918

756. *Galántai József*: Casus belli? [Riporter:] Bartal Csaba. = Új Magyarország. 1995. 152. 14.
Szarajevói merénylet.
757. *Bethlen Pál*: A limanowai csata. = Új honvédségi szle. 1995. 12. füzet. 18 p.
1914. dec.
758. *Sepiol, Janus J.*: A magyar huszárok Golgotája. 80 éve történt. = M. honvéd. 1995. 15. 32-33.
Limanowa, 1914. Csata és emlékhely.
759. *Owcarz, Ryszard; Birek, Urszula*: A gorlicei csata - 1915. május 2. 1-2. = M. honvéd. 1995. 20-21. 14-15.
760. *Tar, Karol*: Gorlice. = Új Magyarország. 1995. 111. 16.
761. *Merényi László*: Gorlice - 1915. = M. fórum. 1995. 17. 10.
762. *Merényi László*: Emlékezés Przemysl védőire. = M. fórum. 1995. 8. 14.
763. *Scharek Ferenc*: Przemysl. = M. honvéd. 1995. 13. 42-43.
764. *Bencze László*: Przemysl. = Élet és tud. 1995. 12. 355-358.
765. *Pollmann Ferenc*: Olasz hadüzenet a Monarchiának. Nyolcvan éve történt. = M. honvéd. 1995. 27. 42-43.
766. *Csonkaréti Károly*: Támadás az olasz partok ellen. 80 éve történt. = Haditechnika. 1995. 2. 34-36.
767. *Sema, Antonio*: La Grande Guerra sul fronte dell'Isonzo. Vol. 1. Gorizia, Editrice Goriziana, 1995. 277 p. ill. (La clessidra de Clio. Collana di testi e studi storici, 18)
Az isonzo-front az első világháborúban. 1. köt.
768. *Klavora, Vasja*: Schritte im Nebel. Die Isonzofront - Karfreit/Kobarid - Tolmein/-Tolmin 1915-1917. Klagenfurt, Ljubljana, Wien, Verl. Hermagoras, 1995. 362 p., 6 t. ill.
Lépések a ködben. Az isonzói front, 1915-1917.
769. *Bucciol, Eugenio*: 1915-1918. Foto italiane e austroungariche fronte a fronte. Portogruaro, Ediciclo, 1995. 191 p. főként ill. (Nuova dimensione)
1915-1918. Olasz és osztrák-magyar fényképek.
770. Tirol und der Erste Weltkrieg. Hrsg. Klaus Eisterer, Rolf Steininger. Innsbruck - Wien, Österreichischer Studien Verl., 1995. 342 p. [64] t. ill. (Innsbrucker Forschungen zur Zeitgeschichte, 12)
Tirol és az első világháború. Magyar vonatkozásokkal.
771. *Pollmann Ferenc*: A szövetségi együttműködés nehézségei: osztrák-magyar-bolgár ellentétek Koszovó ügyében 1916 tavaszán. = Hadtörténelmi közl. 1995. 4. 13-75.
772. *Jung, Peter*: Die österreichisch-ungarischen militärischen Formationen in der Türkei 1915-1918. = Österreichische Militärgeschichte. 1995. - Folge 2. Wien, Stöhr, 1995. 5-54.
Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai alakulatai Törökországban, 1915-1918.
773. *Hajdú Tibor*: Mi történt november 7-én? = M. hírlap. 1995. 261. 7.
774. *Hajdú Tibor*: Oroszország és a Monarchia összeomlása. = História. 1995. 5-6. 13-17.
775. *Hajdú Tibor*: Oroszország és Trianon előzményei. = Népszava. 1995. 124. 6.
776. *Pach Zsigmond Pál*: Széljegyzet a boldogság-ideológiákhoz. = M. tudomány. 1995. 1. 61-63.
777. *Ormos Mária*: Néhány megjegyzés a megjegyzésekhez. = M. tudomány. 1995. 1. 63-65.

778. *Nemeskürty István*: Búcsúpillantás. A Magyar Királyság és kormányzója 1920-1944. Bp. Szabad Tér, 1995. 310 p.

779. *Pritz Pál*: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Bp. M. Történelmi Társulat, 1995. 356 p.
Ism.: Sipos Balázs. = Múltunk. 1995. 4. 188-194.

780. *Pritz Pál*: Feltételes bridzsparti Dachauban. -- történész a Horthy-rendszer diplomáciájáról és arról, hogy csak két államférfi volt: Bethlen és Teleki. [Riporter:] Hovanyecz László. = Népszabadság. 1995. 277. 25.

781. *Ormos Mária*: Bethlen István külpolitikai eszmerendszere. = Mozgó világ. 1995. 10. 29-39.

782. *Kirschner Béla*: Az őszirózsás forradalom néhány katonai kérdéséről. = Új honvédségi szle. 1995. 10. 21-30.

783. *Bernede, Allain*: Les troupes françaises en „Mission d'interposition" en Hongrie 1918-1919. = Revue internationale d'histoire militaire. 1995. 75. 111-131.
Francia csapatok „békekikényszerítő misszióban" Magyarországon 1918-1919.

784. *Szijj Jolán*: 133 nap után (avagy: út Trianonig). = M. honvéd. 1995. 32. 42-43.

785. *Preda, Dumitru; Alexandrescu, Vasile; Prodan, Costică*: La Roumanie et sa guerre pour l'unité nationale. Campagne de 1918-1919. Bucarest, Ed. Encyclopediques, 1995. 460 p. [24] t. ill. Eredeti cím: În apărarea României Mări. Campania armatei române din 1918-1919.
Románia és háborúja a nemzeti egységért. Az 1918--1919-es hadjárat.
Ism.: Zachar József. = Hadtörténelmi közl. 1996. 2. 159-160.

786. *Preda, Dumitru*: La conférance de la paix de Paris et la guerre roumano-hongroise de 1919. Implications sur le nouvel équilibre européen. = Maintien de la paix de 1815 á aujourd'hui. Actes du XXIe colloque de la Commission internationale d'histoire militaire. Quebec, 1995. 146-153. p.
A párizsi békekonferencia és a román intervenció Magyarországon, 1919-ben. Befolyás az új európai egyensúlyra.

787. *Spector, Sherman David*: Romania at the Paris Peace Conference. A study of the diplomacy of Ioan I. C. Brătianu. Iaţi, The Center for Romanian Studies, 1995. 355 p. ill. (Romanian civilization studies, vol. 6)
Románia a párizsi békekonferencián. Tanulmány Ioan I. C. Brătianu diplomáciai tevékenységéről. Magyar vonatkozásokkal.

788. *Szász Zoltán*: Nagy-Románia és Erdély 1918-1920. = História. 1995. 5-6. 32-35.

789. *Paál Jób*: Hogyan születik meg egy hadsereg? A száznapos szegedi kormány. = Új Magyarország. 1995. 271. 16.
Részlet Az ellenforradalom története. Bp. 1919. c. könyvéből.

790. *Ormos Mária*: Trianonról. = Népszabadság. 1995. 129. 18.

791. *Glatz Ferenc*: Trianon tegnap és ma. = História. 1995. 5-6. 2., 42-44.

792. *Glatz Ferenc*: Trianon tegnap és ma. = M. hírlap. 1995. 129. 7.

793. *Ádám Magda*: Mi történt Trianonban? A békeszerződés történetéhez. = História. 1995. 5-6. 3-6.

794. *Ádám Magda*: A trianoni határok. = Népszava. 1995. 141. 6.

795. *Ádám Magda*: A francia álláspont többször változott. - - történész a trianoni békeszerződésről. [Riporter:] Ablonczy Balázs. = M. nemzet. 1995. 252. 9.

796. Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918-1932. Red. ... Magda Ádám. Ed. Inst. des Sciences Historique de l'Acad. Hongr. des Sciences. Vol. 2., Août 1919 - Juin 1920. Documents réunis par Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos. Bp. Akad. K., 1995. XLII, 676 p.
A francia diplomácia dokumentumai a Kárpát-medence történetéhez, 1918-1932. 2. köt. 1919. augusztus - 1920. június.
Ism.: Borhi László. = Századok. 1996. 6. 1593-1595.

797. *Romsics Ignác*: Az angolszász hatalmak és a trianoni békeszerződés. = História. 1995. 5-6. 6-9.

798. *Romsics Ignác*: Trianon és az angolszászok. = Népszava. 1995. 131. 10.

799. *Zsiga Tibor*: A trianoni békeszerződés és a wilsoni elvek. = Vasi szle. 1995. 2. 161-169.

800. *Kleine-Ahlbrandt, William Laird*: The burden of victory. France, Britain and the enforcement of the Versailles peace, 1919-1925. Lanham, New York, London, University Press of America, 1995. 342 p. ill.
A győzelem súlya. Franciaország, Nagy-Britannia és a versailles-i béke véghezvitele, 1919-1925. Magyar vonatkozásokkal.

801. *Nagy Zsuzsa, L.*: A történeti Magyarország széttörése. = História. 1995. 5-6. 28-31.

802. Trianon and East Central Europe. Antecedents and repercussions. Ed. Béla K. Király and László Veszprémy. New York, Columbia Univ. Press. 1995. VII, 321 p. ill. (East European Monographs, No. 418). (War and society in East Central Europe, vol. 32). (Atlantic studies on society in change, No. 80)
Trianon és Közép-Kelet-Európa, előzmények és következmények.
Ism.: Niederhauser Emil. = Századok. 1996. 2. 460-464.

803. *Nagy Zsuzsa, L.*: The peace treaties, 1919-1920 = Hungarians and their neighbors in modern times, 1867-1950. New York, Columbia Univ, Press, 1995. 91-100. p. (Atlantic studies on society in change, 81) (East European monographs, 419) (Social science monographs)
A békeszerződések, 1919-1920.

804. *Vigh Károly*: Történelmünk legnagyobb katasztrófája. 1920. június 4. = M. nemzet. 1995. 129. 12.

805. *Jeszenszky Géza*: Trianon - az európai tragédia. = Új Magyarország. 1995. 129. 13-14.

806. *Galántai József*: Illúziók és realitások. = Új Magyarország, 1995. 129. 14-15.
Trianon.

807. *Raffay Ernő*: Magyar tragédia. Trianon 75 éve. Bp. Püski, 1995. 233 p. [2] t. ill.
Ism.: Bernáth Zoltán: Az utódállamok szerződésszegést követtek el. = M. nemzet. 1996. 22. 9.

808. *Hovanyecz László*: A tragédiáról elfogulatlanul. Konferencia Trianon 75. évfordulóján. = Népszabadság. 1995. 126. 17.

809. Legyünk igazságosak a magyarokkal? [Összeáll.] N. Sándor László. = M. hírlap. 1995. 129. mell. I.
Trianon.

810. Trianon és következményei = Trianon and the consequences. In: Magyar Figyelő. A Magyarok Világszövetségének Tájékoztatója. 1995/4. Bp. Magyarok Világszövetsége, 1995. 35-127. p.

811. *Kocsis István*: A trianoni pszichózis. = Hitel. 1995. 8. 34-48.

812. *Beke György*: Rések Trianon falán. = Erdélyi mság. 21. 1995. 11-15.

813. *Niederhauser Emil*: Ausztria létrejötte. = História. 1995. 5-6. 9-13.

814. *Szarka László*: A csehszlovák államalapítás. = História. 1995. 5-6. 25-28.

815. *Bíró László*: A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulása. A délszláv állam. = História. 1995. 5-6. 35-38.

816. *Palotás Emil*: Bulgária fájdalmas békéje. = História. 1995. 5-6. 39-41.

817. *Balogh András*: A békekonferencia és az arab világ. = História. 1995. 5-6. 17-21.
A sevres-i békeszerződésről.

818. *Szokolay Katalin*: Az új lengyel állam. = História. 1995. 5-6. 22-24.

819. *Ábrán László*: A varsói csata. Megállították Tuhacsevszkijt. = M. nemzet. 1995. 190. 9.
1920.

820. *Kiss István Géza*: Királypuccs. = M. honvéd. 1995. 46. 42-43.
1921.

821. *Borbereky (Binder) Ferenc*: A király visszatér, 1921. -- nyug. m. kir. vezérőrnagy emlékiratából. = História. 1995. 5-6. 61-63.

822. *Serfőző Zoltán*: A Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság és az 1921-22-es magyar honvédelmi törvények. = Acta hist./Szeged. 102. 1995. 59-68.

823. *Suvorov, Viktor*: Miért kell fegyver a kommunistáknak? Ford. Vigh Zoltán. = Nagyvilág. 1995. 5-6. 415-421.
Fegyverkezés a Szovjetunióban.

824. *Ormos Mária*: Nemzetiszocializmus - sztálinizmus. = História. 1995. 4. 9-14.

825. *Kun Miklós*: Sztálin és Hitler: útban egymás felé. = Népszava. 1995. 141. 6.
A lengyelországi invázió előtt.

826. *Réti György*: Magyar-olasz kapcsolatok az első Anschluss-kísérlettől az olasz-német kiegyezés kezdetéig. (1934. április - 1936. március.) = Múltunk. 1995. 2. 67-96.

827. *Vásárhelyi Miklós*: Az Anschluss és Magyarország. = Eur. utas. 19. 1995. 69-71.

828. *Bokros Gábor*: Harcok Kárpátalján. = Új honvédsági szle. 1995. 4. 79-81.
Rongyos Gárda.

829. *Botoran, C.*: Perfidia rusească şi dictatul de la Viena. = Revista de istorie militară. 1995. 1. 31-35.
Orosz álnokság és a bécsi döntés.

830. *Vigh Károly*: Mire számított Teleki? Trianon angol kritikusa. = M. nemzet. 1995. 48. 8.
Macartney, C.A.: Teleki Pál miniszterelnöksége 1939-1941.

831. *Páva István*: Trianon - Belvedere - hadbalépés. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 1995. 262 p. (Pannónia könyvek). (Pécsi tudománytár)
Ism.: Tilkovszky Lóránt. = Századok. 1995. 3. 743-750.

832. *Páva István*: Audiatur et altera pars. Válasz Tilkovszky Lóránt professzor úrnak. = Századok. 1995. 6. 1371-1379.
Páva István: Trianon - Belvedere - hadbalépés c. könyv recenziójához (u.o. 1995. 3.)

1939 - 1945

833. The Times. Atlasz. Második világháború. Szerk. John Keegan. Bp. Akad. K., 1995. 252 p. ill.
Eredeti cím: The Times Atlas of the Second World War.

834. A második világháború kislexikona. Egyetemes történet. [Összeáll.] Németh István. = Rubicon. 1995. 4. mell. XVI p.

835. *Macdonald, John.*: A II. világháború nagy csatái. Bp. Gabó K., 1995. 191 p. ill.
Eredeti cím: Great battles of World War II.
Ism.: Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 1995. 11. 134-136.

836. *Lukacs, John.*: Az európai világháború, 1939-1941. Bp. Európa, 1995. 730 p.
Eredeti cím: The last European War. September 1939 - December 1941.
Ism.: Pethő Tibor: Amikor Európa elvesztette önmagát. = M. nemzet. 1995. 295. 18.
Nagy Domokos Imre. = Hadtörténelmi közl. 1996. 4. 154-155.
Tilkovszky Loránt. = Századok. 1997. 2. 544-547.

837. *Borhi László*: Wartime diplomacy and the fate of East-Central Europe. In: 1945: Consequences and sequels of the Second World War. Montreal - September 2, 1995. 18th International Congress of Historical Sciences. Paris, Institut d'histoire du temps présent, 1995. 141-156. p. (Bulletin Comité International d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale, 27/28-1995.)
A háborús diplomácia és Kelet-Közép-Európa sorsa.

838. *Kun Miklós*: A nagy osztozkodás már '41-ben megkezdődött. „Magyarország területét Trianonhoz képest is meg kell nyírbálni". = M. nemzet. 1995. 301. 27.

839. *Dérer Miklós*: Jalta üzenete. = M. hírlap. 1995. 31. 7.

840. *Kis János*: Jalta már csak emlék. Térségünk sorsa nem maradhat sokáig bizonytalan. = M. hírlap. 1995. 39. 8.

841. *Gyarmati György*: Jalta legendáriuma. = Népszabadság. 1995. 30. 26.

842. *Vida Imre*: Fiaim, csak énekeljetek! Mi a legenda és mi a valóság? [Riporter:] Tatár Imre. = M. nemzet. 1995. 30. 12.
Jalta

843. *Gömöri Endre*: Jalta: (utó)élet, vagy halál. = 168 óra. 1995. 5. 32.

844. *Ugró Szilárd*: Kelet-Európa elrablása. = OrszágHatár. 1995. 2. 44.
Jalta

845. Fél évszázaddal Jalta után. [Irta:] B.A. = Magyarország. 1995. 6. 22.

846. *Horváth László*: Ötven éve volt a jaltai konferencia. 1945. február 4-11. = M. fórum. 1995. 8. 14.

847. *Vámosi Zoltán*: Egy konferencia üzenete (Jalta 1945-1995). = Hadtudomány. 1995. 1. 103-105.

848. *Kun Miklós*: Potsdami kerekasztal - Moszkvából. [Riporter:] Doncsev András. = Népszabadság. 1995. 179. 7.

849. *Vargyai Gyula*: Potsdami erőviszonyok. = M. hírlap. 1995. 165. 10.

850. *Diószegi István*: A háború csapdájában. = Rubicon. 1995. 3. 14-19.
Németország

851. Hitler háborús beszédei. Fordította: Takács László. = Rubicon. 1995. 3. 11-13., mell. I-X.

852. *Ormos Mária*: Esztelen időjátszma. Hitler háborús stratégiája és az időtényező. = Rubicon. 1995. 3. 4-10.

853. *Speer, Albert*: Hitler, a főparancsnok. = Nagyvilág. 1995. 5-6. 422-436.

854. *Rozsnyai Ervin*: Független volt-e az osztályoktól a náci diktatúra? Az 1944. július 20-i Hitler elleni merénylet hátteréről. = Ezredvég. 1995. 7. 51-57.

855. *Ravasz István*: Lengyel katonák a máso-

dik világháborúban. = M. honvéd. 1995. 48. 42-43.

856. *Pataky Iván*: A finn „téli háború" - századunk hőskölteménye. = Kapu. 1995. 4-5. 42-45.

857. *Pataky Iván*: Tanulni nem csak a nagyoktól lehet. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 21-26.
Szovjet-finn háború.

858. *Ruprecht Antal; Szabó J. János*: Magyar önkéntesek a finn-szovjet „téli háborúban". 55 éve történt. = M. honvéd. 1995. 19. 42-43.

859. *Jackson, Robert*: Lángoló hídfő. Dunkerque, 1940. Ford. Gy. Horváth László. Bp. Kossuth, 1995. 189 p.
Eredeti cím: Dunkirk: The British evacuation, 1940.

860. *Horváth Endre*: Malmédy-i történet. 1-2. = M. honvéd. 1995. 22-23. 42-43.

861. *Ravasz István*: Balkáni háború - fél évszázaddal ezelőtt. = Új Magyarország. 1995. 202. 11.
1941.

862. *Losoncz Alpár*: Bibó a jugoszláv háborúk idején. = Forrás. 1995. 12. 55-65.

863. *Kehrig, Manfred*: Az 1942/43-i sztálingrádi csata: intő szó a falon ("Menetekel...") = Somogy m. múltjából. 26. 1995. 317-327.

864. *Magyarics Tamás*: Overlord. A második front megnyitásának diplomáciai háttere. = Rubicon. 1995. 3. 24-29.

865. *Horváth Endre*: A halál 50 órája. Ahogy a valóságban történt. = M. honvéd. 1995. 51-52. 50-53.
A nyugati front a normandiai partraszállás után.

866. *Kiss Béla*: Az utolsó nagy ütközet évfordulóján. = Új honvédségi szle. 1995. 8. 103-107.
Párizs felszabadulása kapcsán emlékezés 1944-45. évi harcokra a nyugati hadszíntéren.

867. *Petőcz György*: Nem múló kételyek Itáliában. = M. hírlap. 1995. 105. 15.
Második világháborús szereplése.

868. *Garzó Ferenc*: Churchill végeztette ki Mussolinit? Az olasz ellenállás „utólagos" története vörösben és feketében. = Népszava. 1995. 214. 10.

869. *Vasváry József*: Tűzáldozat. [Riporter:] Botlik József. = M. fórum. 1995. 18. 4.
Drezda bombázása, 1945.

870. *Pataky Iván*: A „Villámcsapás" hadművelet. = M. honvéd. 1995. 8. 42-43.
1945. Drezda.

871. *Gosztonyi Péter*: Berlin ostroma és az európai háború vége. = Hadtudomány. 1995. 2. 105-118.

872. *Borus József*: Néhány hadtörténelmi megjegyzés. = Hadtudomány. 1995. 3. 119-123.
Hozzászólás Gosztonyi Péter: Berlin ostroma és az európai háború vége című cikkéhez /uo. 1995. 2./

873. *Pataky Iván*: A harmadik Birodalom végnapjai. = M. honvéd. 1995. 17. 42-43.

874. *Csernohorszky Vilmos*: Május 8. = Nemzetőr. 543-544. 1995. 4., 6.

875. *Gordon Tamás*: Gyászolhatnak-e a németek a világ ünnepén? = M. hírlap. 1995. 103. 19.

876. *Süközd Mihály*: A győzelem napja: fény és árnyék. = Népszabadság, 1995. 105. 26.

877. *[Szász István]*: Az európai háború vége. Ötven éve történt győzelem a szörnyű zsarnokság felett. = M. hírlap. 1995. 105. 15.

878. *Csernohorszky Vilmos*: Pearl Harbor. = Nemzetőr. 548. 1995. 4., 7.

879. *Egedy Gergely*: Pearl Harbortől Hirosimáig. = Rubicon. 1995. 3. 30-34.

880. *Pataky Iván*: Egy meghatározó jelentőségű partraszállás. Okinawa. = M. honvéd. 1995. 21. 42-43.
1945. június.

881. *Pataky Iván*: A „Felkelő nap" országának végnapjai. = M. honvéd. 1995. 36. 42-43.

882. *Pataky Iván*: Csata után. = M. honvéd. 1995. 31. 42-43.
Az atomkorszak kezdete.

883. *Kovács Jenő*: Tűzfelhő támadt és elsöpörte a várost. Ötven éve robbantak a bombák. = OrszágHatár. 1995. 17. 38-39.
Hirosima, Nagaszaki

884. *Kovács Jenő*: Hirosimai mementó. 1-2. = M. polgári védelem, 1995. 7. 12-13., 8. 11-13.

885. *Sebők János*: „A kisfiú is olyan erős, mint a bátyja". Az Enola Gay végzetes küldetése. = Top Gun. 1995. 8. 52-55.

886. *Király Béla, K.*: Amikor a hadviselés új arcot öltött. = Népszava. 1995. 186. 6.
Hirosima

887. *Kepecs Ferenc*: Kétség és bűntudat Hirosima után. = Népszava, 1995. 182. 10.

888. *Erdődy János*: Az emberiség nagy drámája. = Népszava. 1995. 110. 6.

889. *Pethő Tibor*: Az atom, az űr és az informatika korszaka. Ötven éve fejeződött be a második világháború. = M. nemzet. 1995. 206. 12.

890. *Pethő Tibor*: A meleg háborútól a hideg békéig. Fél évszázaddal a győzelem napja után. = M. nemzet. 1995. 105. 8.

891. *Szokolay Katalin*: A lengyel-cseh tárgyalások és a magyar kérdés (1939-1942). = Valóság. 1995. 10. 42-57.

892. *Juhász Gyula*: Poles and Hungarians in World War II = Hungarians and their neighbors in modern times, 1867-1950. New York. Columbia Univ. Press, 1995. 195-200. p. (Atlantic studies on society in change, 81). (East European monographs, 419)
Lengyelek és magyarok a második világháborúban.

893. *Ullein-Reviczky Antal*: Német háború - orosz béke. Bp. Európa, 1993.
Ism.: Szakály Sándor: Egy diplomata emlékezése. = Iskolakultúra. 1995. 1-2. 149-151.

894. *Hóman Bálint*: Magyarország szerepe a világháborúban. [Közread. és bev.] Horváth László Béla. = Havi m. fórum. 1995. 2. 14-28.

895. *Csöppüs István*: A kötött gazdálkodás bevezetése a magyar mezőgazdaságban a második világháború alatt. = Századok. 1995. 3. 597-616.

896. *Szakály Sándor*: A hadiállapot beállt. = Rubicon. 1995. 4. 10-13.
1941.

897. *Szakály Sándor*: Magyarország bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba. = Iskolakultúra. Társadalomtud. 11-12. 1995. 40-47.

898. *Dombrády Lóránd*: Országgyarapítás. Revízió háború nélkül? = Rubicon. 1995. 4. 4-9.

899. *Szabó Péter*: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története, 1942-1943. Bp. Zrínyi K., 1994. 309 p.
Ism.: Horváth Csaba. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 207-208.
Perjés Géza: Áldozatok és hősök. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 67-77.
Sipos Géza: Egy hadsereg története. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 132-133.
Ravasz István: Amerre most magyar fiúk járnak... = M. honvéd. 1995. 5. 42-43.

900. *Szabó Péter*: A sorsára hagyott hadsereg. = Rubicon. 1995. 4. 17-20.

901. Szakály Sándor: Don-kanyar. Egy hadsereg története. = M. nemzet. 1995. 21. 13.

902. *Sipos Péter*: A 2. hadsereg igaz története. = Népszabadság. 1995. 100. 15.

903. Szántó Mihály: A 2. magyar hadsereg IV. hadtestének kiszállítása a hadműveleti területre és gyalogmenete a Donhoz. = Akad. közl./ZMKA. 208. 1995. 119-146.

904. *Zsigmondy László*: A 2. magyar hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban, 1942-1943. Székesfehérvár, Fejér M. Lvt., 1995. 247 p. (Fejér Megyei Levéltár közleményei, 18)
Ism.: Szakály Sándor. = Hadtörténelmi közl. 1996. 2. 162-163.

905. *Pap Zsolt, Gy.*: „Hogy becsülni tudják a fronton küzdőket." A 2. magyar hadsereg tragikus harca a vörös rémmel. = Havi m. fórum. 1995. 1. 16-27.

906. *Vargyai Gyula*: Politikusok és katonák. Kállay-kormány kontra katonai kamarilla. = Rubicon. 1995. 4. 14-16.

907. *Juhász Gyula*: Hungarian peace feelers in the West in 1943 = Hungarians and their neighbors in modern times, 1867-1950. New York, Columbia Univ, Press, 1995. 201-210. p. (Atlantic studies on society in change, 81) (East European monographs, 419)
Magyar békepuhatolózások Nyugaton 1943-ban.

908. *Dombrády Lóránd*: A magyar elszakadási törekvések és a hadsereg 1943-ban. = Századok. 1995. 3. 493-534.

909. *Dombrády Lóránd*: Ki akart itt kiugrást? = Rubicon. 1995. 4. 21-23.

910. Harsányi Iván: 1943-1944 magyarországi eseményei spanyol diplomáciai iratok tükrében. = Századok. 1995. 3. 627-694.

911. *Csicsery-Rónay István*: Új tények az ország megszállásáról. 1944. március 19. - ahogy Macartney látta. = M. nemzet. 1995. 67. 13.

912. *Ölvedi Ignác*: Német elgondolások a magyar haderő megszállás utáni alkalmazására. = Új honvédségi szle. 1995. 4. 26-31.

913. Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök levele. Bakách-Bessenyey György volt svájci magyar követnek 1944. július 14. [Közzéteszi, magyarázattal ellátta: Bán D. András.] = Mozgó világ. 1995. 12. 73-81.
Magyarország megszállásáról.

914. *Borus József*: A magyar 1. hadsereg 1944 tavaszi-nyári harcai, német forrásokban. 1-2. = M. honvéd. 1995. 28-29. 42-43.

915. *Szakály Sándor*: A katonapolitikai helyzet alakulása 1944 őszén Dél-Kelet Euró-

pában. In: Honvéd emléknap Makón, 1994. Makó, Önkorm., 1995. 5-9. p. (Makói Múzeum füzetei, 80)

916. *Ravasz István*: Hadműveletek, 1944-1945. = História. 1995. 2. 6-9.

917. *Ravasz István*: A Kárpát-medence hadszíntérré válása 1944-ben. = Hadak útján. 435. 1994., 438. 1995. 9-11.

918. *Ravasz István*: Hadszíntér Magyarországon. = M. honvéd. 1995. 24. 42-43.

919. *Mezőcsáti Bertalan.* A debreceni páncéloscsata évfordulójára. = Hadak útján. 443. 1995. 14-15.

920. *Zielbauer György*: A 3. magyar hadsereg megalakulása és harcai 1944. október 6-ig. In: Honvéd emléknap Makón, 1994. Makó, Önkorm., 1995. 10-16. p. (Makói Múzeum füzetei, 80)

921. *Jakus János*: A Dél-Erdély elleni támadás indítékai és körülményei. = Új honvédségi szle. 1995. 5. 36-42.

922. *Jakus János*: A magyar 3. hadsereg harcai 1944. szeptember 22-től november 03-ig. = Hadtörténelmi közl. 1995. 1. 3-49.

923. *Jakus János*: Forrásanyagok a magyar IV. önálló hadtest és a belőle létrehozott magyar 3. hadsereg 1944 őszi hadműveleteihez. = Hadtörténelmi közl. 1995. 2. 107-119.

924. *Suba János*: Harcok a Dél-Dunántúlon. = M. honvéd. 1995. 14. 42-43.

925. *Kenyeres Dénes*: Faragho Gábor vezérezredes küldetése. 50 éve történt. = Haditechnika. 1995. 3. 62-64.

926. *Martin Kornél; Ugron István*: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. [1.] r. = Hadtörténelmi közl. 1995. 3. 78-149.
Garam-ipolyi harcok.

927. *Ravasz István*: Budapest hadszíntérré válása és ostroma. Bp. Lánchíd Kör, 1995. 23 p. ill. (Lánchíd Köri füzetek, 2)

928. *Ravasz István*: Budapest ostromának sajátosságai. = Új honvédségi szle. 1995. 3. 24-29.

929. *Ravasz István*: Vasgyűrűben. Budapest ostroma - 1944-1945. = M. honvéd. 1995. 3. 42-43.

930. *Ravasz István*: Ostromgyűrű Budapest körül. A fővárosi harcok a történész szemével. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1995. 12. 20.

931. *Ravasz István*: Budapest ostroma. Lejegyezte: Szász István. = M. hírlap. 1995. 38. 8.

932. *Ungváry Krisztián*: „Budapest erőd, amelyet háztól házig kell védeni" = M. nemzet. 1995. 18. 12.

933. *Ungváry Krisztián*: Egy őrült akció. Az ellenállás reménytelen, ki kell törni a gyűrűből... = M. nemzet. 1995. 36. 12.
A budapesti ostrom.

934. *Ungváry Rudolf*: Felszabadulás, megszabadulás. Budapest ostromáról és az Ostromnapok forgatókönyvének keletkezéséről. = Népszabadság. 1995. 36. 25.
Hozzászólás: Kántor Péter. = Népszabadság. 1995. 41. 19.

935. *Ungváry Rudolf*: Felszabadulás vagy csak megszabadulás? [Riporter:] Szarvas Zsolt. = M. hírlap. 1995. 37. 6.

936. *Ungváry Krisztián*: Az ostrom vége. 1-4. = Beszélő. 1995. 9. 26-29., 10. 25-28., 12. 29-32., 13. 29-32.

937. *Ungváry Krisztián*: A budapesti csata utolsó felvonása. = Századok. 1995. 6. 1275-1304.
1945. február

938. *Gosztonyi Péter*: Az ellenséges város. = M. nemzet. 1995. 36. 12.
A budapesti ostrom.

939. *Gosztonyi Péter*: 1945. február 13. = Bécsi napló. 1995. 2. 4.

940. *Hingyi László*: Magyar önkéntes alakulatok Budapest védelmében, 1944/45-ben. = M. honvéd. 1995. 6. 42-43.

941. *Szabó Péter*: Magyar honvéd alakulatok Budapest ostromában. (1944. december 24. - 1945. február 13.) = M. honvéd. 1995. 4., 42-43.

942. *Darnóy Pál*: A Budapestért vívott harc. Hadtörténelmi részletek a magyar térségben lefolyt küzdelem döntő szakaszáról, 1944/45. = Hadak útján. 438. 1995. 3-5.

943. *Ludwig Emil*: Budapest tragédiája. = M. fórum. 1995. 6. 20.

944. *Hernády Béla*: Ostromgyűrű Budapest körül. A túlélő szemével. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1995. 13. 14.

945. *Verolino, Gennaro*: Verolino érsek, az ostrom tanúja. [Riporter:] Bokor Péter. = M. hírlap. 1995. 36. mell. II.

946. Az ostromnapok vége. [Riporter:] Réczei Tamás. = 168 óra. 1995. 6. 16-17.

947. Operaţiile armatei române pe teritoriul Ungariei. In: Veteranii pe drumul onoarei si jertfei, 1941-1945. Asociaţia Naţională a Veteranilor de Război. Bucureşti, Ed. Vasile Cârlova, 1995. 20-240. p.
A román hadsereg a magyarországi hadmű-

veletekben. Veteránok visszaemlékezései.

948. România. Viaţa politică în documente 1945. Coord. Ioan Scurtu. Bucureşti, Archivele Statului din România, 1994. 476 p.
România. A politikai élet dokumentumai, 1945. Magyar vonatkozásokkal.

949. *Jakus János*: A II. világháború utolsó német támadó hadművelete a Balaton térségében. = Akad. közl./ZMKA. 206. 1995. 171-182.

950. *Jakus János*: A második világháború utolsó német támadó hadművelete a Balaton térségében. = M. honvéd. 1995. 12. 42-43.

951. *Jakus János*: Balatoni csata. = Új Magyarország. 1995. 65. 16.

952. *Ravasz István*: Fegyverdörgés a nyugati végeken. (A magyarországi harcok befejeződése 1945-ben.) = M. honvéd. 1995. 15. 42-43.

953. *Ravasz István*: Az utolsóság elsősége. Adalékok a magyarországi harcok befejezéséhez - 1945. április 4. után. = Új Magyarország. 1995. 83. 16.

954. *Sipos Péter*: 1945 - a lehetőség éve. = Népszabadság. 1995. 105. 25.

955. *Sipos Péter*: Two armies - two occupations in Hungary in 1944-1945. In: 1945: Consequences and sequels of the Second World War. Montreal - September 2, 1995. 18th International Congress of Historical Sciences. Paris, Institut d'histoire du temps présent, 1995. 131-140. p. (Bulletin Comité International d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale, 27/28-1995)
Két hadsereg - két megszállás Magyarországon 1944-1945-ben.

956. *Sipos Péter*: A szovjetek és Magyarország, 1945. = História. 1995. 2. 3-5.

957. *Kiss Károly*: Találkozások a Vörös Hadsereggel. [Folyt.] = M. nemzet. 77. 20., 89. 20., 100. 20., 111. 20., 146. 20., 158. 20., 170. 20., 230. 20.

958. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944-1945. Szerk. Feitl István. Bp. Politikatört. Alapítvány, 1995. 300 p.
Ism.: Szerencsés Károly. = Századok. 1996. 2. 711-712.

959. *Feitl István*: Viták az Ideiglenes Nemzeti Kormányban. = Társadalmi szle. 1995. 4. 85-94.

960. *Ravasz István*: A M. Kir. 1. Hadsereg kapcsolata az ukrán nemzeti partizánokkal. = Hadtudomány. 1995. 3. 115-118.

961. *Kiss Sándor, M.*: Az ellenállásról és a kiugrásról. = Új Magyarország. 1995. 36. 13.

962. *Szabó Péter*: A túlélés volt a cél. Adalékok a Budai Önkéntes Ezred történetéhez. = Népszabadság. 1995. 37. 15.

963. *Kis András*: A hazaszeretet erősebb volt a túlélés vágyánál. = Népszabadság. 1995. 52. 8.

964. *Sárközi Sándor*: A haza becsületéért harcoltak. A Budai Önkéntes Ezred katonája az 50 évvel ezelőtti eseményekről. = Népszabadság. 1995. 50. 14.
Szabó Péter: A túlélés volt a cél c. cikkéhez. /uo. 37. 15. /

965. *Sárközi Sándor*: A budai önkéntesekre emlékezve. = M. honvéd. 1995. 8. 37.

966. *Sárközi Sándor*: Budán harcoltak. Bp. [s. n.], 1995. 155 p. ill.

967. *Tóth Sándor*: Budán harcoltak. = Ellenállók és antifasiszták. 1995. 1. 7.

968. *Szántó Jenő*: Ostrom–megszállás–felszabadulás. = Ellenállók és antifasiszták. 1995. 1. 1., 6.

969. *Pajer Imre*: A Táncsics Egyetemi Ellenállási zászlóalj és az 50. évforduló. = Ellenállók és antifasiszták. 1995. 1. 7-8.

970. *Büki Péter*: Az S-221 lajstromjelű Ju-52-es repülőgép személyzetének átállása. = Új honvédségi szle. 1995. 1. 27-32.
1944 végén

971. *Szilágyi Gábor*: A fehér zászló árnyékában. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 45. 36-37.
A 24. hadosztályról és annak átállásáról 1945-ben.

1945 - 1995

972. *Balogh Sándor*: The Paris peace conference = Hungarians and their neighbors in modern times, 1867-1950. New York, Columbia Univ. Press, 1995. 211-218. p. (Atlantic studies on society in change, 81). (East European monographs, 419)
A párizsi békekonferencia.

973. *Balogh Sándor*: A békeelőkészítés és a párizsi békekonferencia. Magyarország és szomszédai a második világháború után (1946-1947). = M. nemzet. 1995. 262. 14.

974. *Balogh Sándor*: Erdély és a második vi-

lágháború utáni békerendezés (1945-1946). = Századok. 1995. 3. 535-572.

975. *Fülöp Mihály*: Magyar külügyminiszter a békekonferencián. Részletek Gyöngyösi János külügyminiszternek a békekonferencián 1946. augusztus 24-én elmondott beszédéből. = História. 1995. 2. 18-20.

976. *Forcade, Olivier*: Interpositions françaises dans le cadre des traités de paix en Hongrie, Haut-Silésie et Turquie. = Maintien de la paix de 1815 á aujourd'hui. Actes du XXIe colloque de la Commission internationale d'histoire militaire. Quebec, 1995. 164-175. p.
Francia közbelépés a 2. világháború utáni békekötésbe, Magyarország, Felső-Szilézia és Törökország ügyében.

977. *Haas György*: Második Trianon. Békéscsaba, Tevan, 1995. 259 p.
Ism.: Tóbiás Áron: A békeszerződés tragikus éve, 1946. = M. nemzet. 1996. 4. 3.
Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1996. 22. 14.

978. *Ugró Szilárd*: Status quo (majdnem) ante bellum. = Országhatár. 1995. 5. 42.
Határrendezés a második világháború után.

979. *Kertész István*: Magyar békeillúziók 1945-1947. Oroszország és a Nyugat között. [A jegyzeteket és az utószót írta, a levéltári dokumentumokat gyűjt. és közread. Gyarmati György]. Bp. Európa K., História, 1995. 593 p. (Extra Hungariam)
Ism.: Pataky Iván: Politikai illúziók – és a keserű valóság. = Új honvédségi szle. 1995. 12. 112-114.
Pethő Tibor: Az „európai koncert" vége. = M. nemzet. 1995. 153. 14.

980. *Kertész István*: A magyar béke, 1945-46. Részlet egy megjelenés előtt álló emlékiratból. = História. 1995. 2. 16-20.

981. *Kertész István*: A párizsi békekonferencia. = Mozgó világ. 1995. 2. 53-70.

982. *Rauchensteiner, Manfried*: Die Entwicklung im Zentrum Europas. In: 1945-1995: vom Ende des Zweiten Weltkrieges zur neuen Weltordnung = 1945-1995: de la fin de la Seconde Guerre mondiale a un nouvel ordre mondial. ... publ. par le comité de l'Association suisse d'histoire de sciences militaires. Berne, ASHSM, 1995. 11-26. p.
1945-1995: a második világháború végétől az új világrend kialakulásáig. A fejlődés Európa középpontjában. A Svájci hadtörténeti és hadtudományi társaság kollokviuma, Bern, 1995. szept. 22.

983. A Pax Atomica ötven éve. [Szerk. Tálas Péter]. Bp. Stratégiai és Védelmi Kutatóint., 1995. 94 p. ill. (Védelmi tanulmányok, 1995. különsz.)

984. *Kis Tibor*: A francia atombomba regénye. Párizs előbb Bonn-nal és Rómával közösködött volna. = Népszabadság. 1995. 210. 8.

985. A nukleáris kor útvesztői és parancsa. Hirosima után 50 évvel. [Irta:] S.L. = M. honvéd. 1995. 30. 16-17.

986 Kérdőjel alakú gombafelhő. Ötven év alatt egymillió hirosimai bomba erejű nukleáris fegyvert állított elő a világ. = Népszabadság. 1995. 182. 17-18.

987. *Kulcsár István*: A bombaparadoxon. = 168 óra. 1995. 6. 32-33.
A hidrogénbomba.

988. *Vásárhelyi Miklós*: Háborús győzelem és hidegháború. = Népszabadság. 1995. 105. 27.

989. *Láng Imre*: Az Egyesült Államok története 1945 után. A Truman-korszak. Bp. Universitas K., 1995. 244 p.
Ism.: Magyarics Tamás. = Századok. 1996. 3. 712-714.

990. *Láng Imre*: Truman nézetei az amerikai külpolitika néhány alapkérdéséről. = Világtörténet. 1995. tavasz-nyár. 50-57.

991. *Földesi Margit*: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében 1945-1947. Bp. IKVA. 1995. 203 p.

992. Dokumentumok a SZEB működésének első három hónapjából. 1945. február-április. Baráth Magdolna és Cseh Gergő Bendegúz bevezetőjével. = Társadalmi szle. 1995. 11. 83-84.

993. *Balló István*: Ötven éve alakult meg a Magyar Demokratikus Honvédség. 1-2. = M. honvéd. 1995. 1-2. 42-43.

994. *Balló István*: Ötven éve alakult meg a Magyar (Demokratikus) Honvédség. = Új honvédségi szle. 1995. 6. 23-31.

995. *Balló István*: A Magyar Honvédség első alakulatainak megszervezése és hadműveleti területre küldése (1944. december – 1945. május). = Akad. közl./ZMKA. 205. 1995. 195-202.

996. *Kis András*: A Magyar Honvédség újjászervezése, 1945. Bp. Zrínyi K., 1995. 324 p.
Ism.: Gosztonyi Péter. = M. nemzet. 1996. 2. 13.

Sipos Géza: Két könyv - egy téma. = Új honvédségi szle. 1995. 10. 131-132.

997. *Kis András*: A magyar honvédség gyökereiről. = Népszabadság. 1995. 17. 9.

998. Fegyverrel a hazáért. Megemlékezések a hadsereg újjászervezésének évfordulóján. Összeáll. Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1995. 10. 10-13.

999. *Sárközy Sándor*: Emlékezés az 1. honvéd vasútépítő hadosztályra. = M. honvéd. 1995. 2. 7.

1000. *Pethő Tibor*: A honvédség szerepe az ország újjáépítésében. = Ellenállók és antifasiszták. 1995. 1. 11-13.

1001. *Okváth Imre*: Les accords magyaro-soviétiques durant la guerre froide 1948-1953 = Cahiers d'Histoire de Seconde Guerre Mondiale. Numéro spécial Hongrie = Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Speciaal nummer Hongarije. [Brussels], Centre de Recherches et d'Etudes Historiques de la Second Guerre Mondial, 1995. 65-69. p.
A magyar-szovjet egyezmények a hidegháború alatt, 1948-1953.

1002. „Egyezmények" a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról. [Közread. és bev.] Pataki István. = Múltunk. 1995. 3. 123-158.

1003. *Gribkov, A. I.*: Der Warschauer Pakt. Geschichte und Hintergründe des östlichen Militärbündnisses. Berlin, Edition, Q, 1995. 191 p. ill.
A Varsói Szerződés. A keleti katonai szövetség története és háttere.

1004. *Pirityi Sándor*: Feledésnek átadott katonai tömb. Az 1945 utáni világ szovjet értékelése. = Magyarország. 1995. 20. 23.

1005. *Varga László*: Az elhagyott tömeg. Tanulmányok 1950-1956-ról. Bp. Cserépfalvi, Bp. Főváros Levéltára, 1994. 266 p., [40] t. ill.

1006. *Ormos Mária*: Három nagy csalódás után. -- arról, hogy miért éppen 1956 októberének végén telt be a pohár. [Riporter:] Hovanyecz László. = Népszabadság. 1995. 248. 17-18.

1007. *Horváth Miklós*: Október 23. Ünnepi beszédvázlat. Kiad. a Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. [Bp.] MH OKAK. 1995. 16 p.

1008. *Szabó A. Ferenc*: 1956. október 23. Néhány mondat a forradalomról. = M. honvéd. 1995. 42. 7.

1009. Budapest utcáin. A forradalmi harcok krónikája. Összeáll. Hornyák Tibor. = M. hírlap. 1995. 248. 11.

1010. *Tóth Benedek*: A Sztálin-szobor ledöntése. = Mozgó világ. 1995. 2. 84-98.

1011. *Király Béla*: 1956 negyven órája. = Népszava. 1995. 248. 7.

1012. *Kiss István*: Elégetett nyilvántartás. Miként vált a főkapitányság a nemzetőrség szervezésének központjává? [Riporter:] Kurcz Béla. = M. nemzet. 1995. 2. 9.

1013. *Pataki István*: Kádár János moszkvai tárgyalásai. = Új honvédségi szle. 1995. 11. 46-61.

1014. *Kő András; Nagy J. Lambert*: Ismeretlen Kádár-beszédek 1956 novemberéből. = Új Magyarország. 1995. 77. 12., 83. 12., 89. 12., 94. 12., 100. 12., 105. 12., 111. 12., 117. 12., 123. 12.

1015. *Rainer M. János*: Hiányzó láncszem 1956 történetéből. Kézírásos feljegyzések az SzKP KB elnökségének üléseiről. [Riporter:] Balázsi György, Tardos János. = M. hírlap. 1995. 259. 9.

1016. *Rainer M. János*: „November 4-én a reményt veszítettük el". Mikor pecsételődött meg a magyar forradalom sorsa? [Riporter:] Kurcz Béla. = M. nemzet. 1995. 259. 12.

1017. *Tischler János*: „Minden magyar együtt halad, kövessük a lengyel utat!" = Valóság. 1995. 10. 58-77.
1956.

1018. *Michener, James A.*: A híd Andaunál. [1956]. [S. 1.] Flitter Gmk, 1994. 227 p.
Eredeti cím: The bridge at Andau.

1019. *Kő András; Nagy J. Lambert*: Ungvár 1956. 7-10. = Új Magyarország. 1995. 6. 12., 12. 12., 18. 12., 30. 12.

1020. *Baev, Jordan*: Ungarskoto văstanie. In: Voennopolitičeskite konflikti sled vtorata svetovna vojna i Bălgaria. Sofiâ, Izd. na MO „Sv. Georgi Pobedonosec", 1995. 182-192. p.
A második világháború utáni katonai konfliktusok és Bulgária. A magyar felkelés.

1021. Iratok a magyar-jugoszláv kapcsolatok történetéhez. Magyar-jugoszláv kapcsolatok 1956. Az állami- és pártkapcsolatok rendezése az októberi felkelés, a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok. Az iratokat gyűjtötte, vál., szerk. és a bev. tanulmányt írta Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. Bp. MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1995.

348 p. (Iratok a magyar diplomácia történetéhez 1956-1989. B. sorozat)

1022. *Pataky Iván*: A megszállás főpróbája, vagy a trójai faló. Az 1968. évi SUMAVA-hadgyakorlat. = Társadalmi szle. 1995. 2. 87-94.
A Magyar Néphadsereg jelentése az MSzMP Központi Bizottsága részére a „Sumava" gyakorlatról.

1023. *Ugró Szilárd*: Agyő, kis gárdahadnagyom! = OrszágHatár. 1995. 17. 42.
Szovjet csapatok jelenléte a világban.

1024. *Deák Péter*: Búcsú a fegyverektől. Szovjet csapatok és csapatkivonás Magyarországon. [Lejegyezte:] Szász István. = M. hírlap. 1995. 152. 14.

1025. *Hajma Lajos*: Az afganisztáni háború. = Hadtudomány. 1995. 2. 90-98.

1026. *Codrescu, Costache*: A román hadsereg részvétele az 1989. decemberi forradalomban. = Új honvédségi szle és a Gandirea militara romaneasca közös száma, 1995. 41-45.

1027. *Greenwald, G. Jonathan*: Berlin witness. An American diplomat's chronicle of East Germany's revolution. University Park [Pennsylvania], The Pensylvania State University Press, 1993. 347 p., [16] t. ill.
Berlini szemtanú. Egy amerikai diplomata krónikája a keletnémet forradalomról. Magyar vonatkozásokkal.

1028. *Merkl, Peter H.*: German unification in the European context. University Park [Pennsylvania], The Pensylvania State University Press, 1993. 448 p.
A német egyesülés európai összefüggései. Magyar vonatkozásokkal.

1029. *Forgó József*: Az Öböl-háború kulisszatitkai. = Új honvédségi szle. 1995. 7. 39-46.

1030. *Pokrovskij, Mihail Nikolaevič*: A Kaukázus meghódítása. Ford. Páll Erna. = 2000. 1995. 3. 35-42.

1031. *Kun Miklós*: Kik azok a csecsenek? Az első kaukázusi háború. = M. nemzet. 1995. 6. 12.

1032. *Kun Miklós*: „Nagyszájú kommunistáink semmit sem tanultak". A partizánháború hagyományai Csecsenföldön. = M. hírlap. 1995. 45. 8.

1033. *Siposné Kecskeméthy Klára; Nagy Miklós*: Csecsenföld. Az újraélt történelem. = OrszágHatár. 1995. 5. 33-39.

1034. *Lebed', Aleksandr*: „Fáj a szívem a birodalomért". Exkluzív interjú a szókimondó Alekszandr Lebegy tábornokkal. [Riporter:] Kun Miklós. = M. hírlap. 1995. 291. 10.

NÉVMUTATÓ

Ablonczy Balázs 16, 100, 591, 795
Ábrán László 819
Ackerl, Isabella 658
Ács Tibor 87, 89, 95-96, 103, 593, 633, 634
Ács Zoltán 667
Ádám Magda 793-796
Adonyi-Naredy Ferenc 518
Ágoston Gábor 147, 425
Ákos Károly 519
Alapy Gábor 520, 521
Albrecht Gyula 420, 609
Alexandrescu, Vasile 785
Almási Tibor 106
Almásy László Ede 522-525
Amaczi Viktor 9, 23, 428, 431
Angetter, Daniela Claudia 193
Antalffy István 407
Antonescu, Ion 526
Apor Vilmos 379
Aranyi László 475
Árvai László 39
Asbóth Sándor 541
Attila, hun király 672

Babucs Zoltán 490
Bacque, James 411
Baczkowski, Krzysztof 691
Bader, Douglas 527
Baev, Jordan 1020
Bagi Dániel 691
Bagu Balázs 491
Bak János 105
Bak József 460, 512
Bakach-Bessenyey György 913
Bakó Ágnes 371
Balassy Ildikó 329

Balázsi György 1015
Bálint Éva, V. 673
Balla Tibor 178, 210, 548
Balló István 993-995
Balogh András 817
Balogh Sándor 972-974
Bán D. András 913
Bánhidy Antal 528
Bánhidy Attila 528
Bank László 320, 529
Bánkúti Imre 715
Bárány György 368
Baráth József 33
Baráth Magdolna 992
Bariska István 718
Barraclouth, G 656
Barta Gábor 695
Barta László 30
Bartal Csaba 663, 756
Bártfai Szabó László ld. Szabó László, Bártfai
Bartha Tibor 266
Baumgart, Winfried 5
Baumgartner, Lothar 211
Bayer v. Bayersburg, Heinrich 211
Becker, Winfried 5
Beke György 812
Bencsik János 509
Bencze László 217, 254, 350, 392, 764
Bene János 177
Benedek István 69, 71
Benkó Béla 530
Benkő Elek 105
Bercsényi László 531
Béres Endre 199
Béres Mária 501
Berki Mihály 381, 382
Bernáth Zoltán 807
Bernede, Allain 783
Berová, Lenka 517
Berta Árpád 66
Beskurnikov, Aleksandr 438
Bethlen Gábor 532
Bethlen István 533, 780, 781
Bethlen Pál 175, 757
Bezerédy Imre 718
Bibó István 862
Birek, Urszula 759
Bíró Ádám 439, 440
Bíró László 815
Bloch, Michael 623
Bobák Artur 253
Bodolay Géza 598
Bognár Zalán 406
Bojtásné Damó Csilla 4
Bokor László 305
Bokor Péter 945
Bokros Gábor 47, 828
Bokros György 389
Bolyósné Ujfalusi Éva 4
Bona Gábor 666
Bóna István 672
Bondor Vilmos 534, 595, 596
Bonfini, Antonio 692
Bonhardt Attila 393
Borbála, szent 309
Borbereky (Binder) Ferenc 821
Borhi László 837
Boros Géza 432
Boros Zsuzsanna 357
Borsi József 254
Borus József 160, 665, 872, 914
Botlik József 869
Botoran, C. 829
Botos János 253, 254
Bozóki Lajos 80
Bozsik Tibor 535
Bozsóky Pál Gerő 680
Böröndi Lajos 113
Bősze Sándor 228, 402
Braham, Randolph L. 376
Brătianu, Ioan I.C. 787
Braun Éva 536
Broucek, Peter 573
Bucciol, Eugenio 769
Bujtás Pál 524
Buza Zoltán 246
Büki Péter 128, 134, 970

Caesar, Caius Iulius 671
Carne, Simon 105
Churchill, Winston 537-539, 868
Clausewitz, Carl v. 88
Codrescu, Costache 1026
Cook, Chris 751
Csabai Károly 161
Csák Zsófia 394
Csáky Zoltán 116
Csanádi Norbert 564
Csapó Csaba 247-249
Csapodi Zoltán 297
Csatáry György 662
Csécsi János 716
Cseh Gergő Bendegúz 992
Cseh Géza 38
Cseh Sándor 379
Csendes László 40
Cseresnyés Ferenc 409
Cseresnyés Géza 289

Csernohorszky Vilmos 874, 878
Csetri Elek 340
Csicsely János 13
Csicsery-Rónay István 911
Csikány Tamás 51, 104, 492, 725
Csoknyai Péter 523
Csonkaréti Károly 216, 219, 451, 452, 766
Csorba László 299, 742
Csöppüs István 895
Csúcs Ferenc 14
Csülök Ferenc 540
Cutting, Susan 565
Czetz János 541
Czigány István 87
Czigány Lóránt 588
Czövek István 743
Czövek László 470

Dangl, Vojtech 152, 693, 702
Danyi József 83
Darányi Dénes 542
Darnóy Pál 942
Dávid Géza 632
Deák Ágnes 114
Deák István 114, 272
Deák József 366
Deák Péter 1024
Dembinski, Henryk 543, 729
Dérer Miklós 839
Dési János 650
Diószegi István 752, 850
Dobos Gyula 618
Dogaru, Mircea 102
Dohovics Károly 170
Dolezal, Bohumil 546
Dombrády Lóránd 87, 898, 908, 909
Domokos György 107, 118, 151
Doncsev András 848
Dreyfus, Alfred 349
Duroselle, J. B. 656
Dvoráková, Daniela 684
Džaja, Srečko M. 697

Eberhardt Károly 544
Éder Miklós 224
Egedy Gergely 879
Egri Magdi 634
Egry Tamás 279
Egyed Ákos 669
Egyed Csaba 250
Eisterer, Klaus 770
Endrey Antal 679
Engel Pál 673, 685, 686
Erdei Gyöngyi 365
Erdődy János 888
Erdős László 319, 320
Eszterházy János 545, 546
Eténvi Nóra, G. 295, 296

Fabinyi József 185
Fadgyas Károly 430
Faggyas Sándor 454-456
Faragho Gábor 925
Farkas Kálmán 547
Farkasné Zádeczky Ibolya 277
Fazekas Csaba 653
Fehér Pál, E. 623, 624
Feitl István 958, 959
Fellegi Imre 485
Ferenc József, I. 248, 548
Festetics György 41
Feszty Árpád 67
Filkorn Pál 645
Finta Imre 376
Fodor István 16
Fodor Pál 694
Fogarasi István 242
Foki Ibolya 500
Folláth István 549
Forcade, Olivier 976
Forgó József 1029
Forró János 254
Föglein Gizella 589
Földes Gábor 384
Földesi Margit 991
Fraser, David 624
Freyer, Paul Herbert 212
Fügedi Erik 689
Fülöp Béla 401
Fülöp Mihály 975
Fülöp Tibor 292
Füredi Lászlóné Németh Irén 613
Fürjes Sándor 605
Füzes Oszkár 592

Gaál Gyula 226, 278
Gábor Áron 550
Gábor Ottó 368
Gál József 244, 245
Galántai József 756, 806
Gáll Ernő 374
Garzó Ferenc 360, 561, 868
Gáspár András 551
Gáspár László 252
Gáti György 636
Gáti István 390
Gaulle, Charles de 552
Gazsi József 600, 649

Gecse Gusztáv 141
Gerics József 682
Glatz Ferenc 791, 792
Glück Jenő 29, 377
Gombkötő Mihály 262
Gonda András 271
Gordon Tamás 875
Gosztonyi Péter 115, 116, 871, 872, 938, 939, 996
Gömöri Endre 843
Görgei Artúr 553-560, 581, 582, 729, 733
Greenwald, G. Jonathan 1027
Gribkov, A. I. 1003
Gróf Péter 78, 79
Gróh Dániel 78, 79
Guevara, Ernesto Che 561, 562
Gundolf, Hubert 659
Gunst Péter 101
Gyaraki Károly 171
Gyarmati György 841, 979
Gyöngyösi János 975
Gyöngyössy János 480
Györffy László 520, 521
Győri László 70, 307, 344, 345
Györkei Jenő 589, 638
Gyulai Zoltán 375, 474
Gyüre János 612

Haas György 977
Hadobás Pál 486
Hajagos József 489
Hajdú Ágnes 243
Hajdú Tibor 773-775
Hajma Lajos 1025
Hajós Bálint 563
Halecki, Oscar 657
Halmágyi Pál 398
Halpern, Paul G. 210
Hámori Péter 732
Hangodi László 414
Hankó Ildikó 550
Hardegg, Ferdinand 338
Harris, Arthur Traves 351
Hárs József 227
Harsányi Iván 752, 910
Hatházi Gábor 107, 672
Hausner Gábor 87, 479
Heckenast Gusztáv 337
Hefty Frigyes 564
Hegedűs B. András 111, 112
Hegyi Klára 148, 149, 710, 711
Hellán János 135
Hermann Róbert 58, 158, 341-343, 491, 495, 554-556, 580, 581, 593, 648, 653, 662, 725-728, 731, 734, 735, 737
Hernádi Miklós 376
Hernády Béla 944
Herwig, Rainer 64
Hesztera, Franz 253
Hingyi László 940
Hitler, Adolf 565, 566, 825, 851-854
Holéczy Dániel 237
Holzträger, Hans 263
Hóman Bálint 894
Hornyák Tibor 1009
Horpácsy András 413
Horthy Miklós 567-570
Horváth András 435, 444
Horváth Attila 190, 191
Horváth Csaba 73, 188, 200, 496, 589, 899
Horváth Endre 20, 389, 602, 860, 865
Horváth Endre 429, 466
Horváth Imre 571
Horváth János 421, 422
Horváth József 204
Horváth József 572
Horváth László 846
Horváth László Béla 894
Horváth László, Gy. 859
Horváth Miklós 589-591, 1007
Horváth Zoltán 370
Horváth Zoltán 239
Horváth Zsolt 1
Hovanyecz László 568, 780, 808, 1006
Hunyadi János 685
Huszár János 186

Illés Sándor 599
Intelisano, Antonio 361
Iván Dezső 240
Izsa Melinda 25, 26

Jackson, Robert 859
Jakus János 921-923, 949-951
Jakus Lajos 709
Jankó Annamária 36
Jároli József 483
Jávorszky Béla 353
Jelačić, Josef 723, 724
Jelsovszky Jenő 206
Jeszenszky Géza 805
Jobbágyi Gábor 384
Jobst-Rieder, Marianne 28
Jolsvai Lesták 684
Jomini, Henri 90
Juba Ferenc 207
Juhász Gyula 892, 907
Juhász István 428-430

Jung, Peter 209, 772

Kacsó Lajos 8, 288, 315, 316, 519, 529, 535, 540, 577, 584, 586, 604, 605, 607, 611, 612, 617, 625, 626, 631, 641, 644, 971, 998
Kádár János 1013, 1014
Kahler Frigyes 383
Káli Csaba 639
Kállay Miklós 913
Kaltenegger, Roland 178
Kántor Péter 934
Kántorné Soós Vera 2
Kardos G. György 68
Karner, Stefan 405
Károly, I. osztrák császár, IV. magyar király 573-575
Károly főherceg 89
Károlyfalvi József 608
Kassovitz László 549
Kasza József 522
Kászim bég 712
Katona Lajos 399
Katona M. István 170, 578
Kazinczy Ferenc 716
Kedves Gyula 13
Keegan, John 88, 833
Kehrig, Manfred 863
Kelenik József 87, 338, 417, 705
Kemény Farkas 576
Kemény János, erdélyi fejedelem 703
Kenéz Endre 469
Kenyeres Dénes 57, 62, 197, 223, 449, 551, 559, 576, 622, 630, 642, 647, 925
Kenyeres István 511
Kepecs Ferenc 887
Kerényi István 442
Kerényi József 577
Kerny Terézia 480
Kertész István 979, 980, 981
Keserű István 253, 254
Keszei Szabolcs 260
Király Béla 619, 802, 886, 1011
Király Sándor 318
Kirschner Béla 782
Kis András 408, 963, 996, 997
Kis János 840
Kis Tibor 358, 984
Kiss Andrej 359
Kiss Béla 866
Kiss Farkas Gábor 37
Kiss István 1012
Kiss István 467
Kiss István Géza 83, 256, 820
Kiss József 1021
Kiss Károly 615, 957
Kiss Sándor, M. 385, 386, 961
Kiss Zoltán 162, 273, 476
Kiss Zoltán 578
Kistelegdi Ernő 279
Klavora, Vasja 768
Klein, Bohuš 153
Kleindel, Walter 658
Kleine-Ahlbrandt, William Laird 800
Koch Tibor 411
Kocsis István 811
Kodek, Günter K. 658
Koncz Virág 88
Konkoly-Thege Aladár 579
Kónya Péter 327, 332
Kopčan, Vojtech 693
Kordé Zoltán 139
Korsós László 7, 396
Kósa Judit, N. 76
Kosáry Domokos 553, 554
Kossuth Lajos 311, 580-582, 733, 742
Kótai József 14
Kovács Annamária 144
Kovács György 583
Kovács István 584
Kovács István 543, 652
Kovács Jenő 87, 90, 93
Kovács Jenő 251, 883, 884
Kovács József László 655
Kovács Lajos Péter 300, 383
Kovács László 82
Kovács Péter, E. 690
Kovács S. Tibor 15
Kovács Vilmos 427
Kozári József 488
Kozicz János 53
Kozma Tóth István 162, 220, 326
Kő András 321, 322, 347, 388, 533, 1014, 1019
Köpeczi Béla 339
Kőszegvári Tibor 87, 94
Kővári László 473
Krámli Mihály 738
Krausz Tamás 752
Krebsz György 410
Kristó Gyula 82, 106, 139, 506, 675, 696
Kruhek, Milan 150
Kubassek János 525
Kubicza János 231
Kubinszky Jenő 176
Kubinyi Ferenc 143
Kudar Lajos 585
Kudar Lajos, ifj. 585

Kulcsár István 987
Kulcsár Péter 692
Kun József 563
Kun Miklós 173, 825, 838, 848, 1031, 1032, 1034
Kurcz Béla 1012, 1016
Kuti Géza 198, 493
Kutuzov, Mihail Illarionovič 91
Küllői Rhórer László ld. Rhórer László, Küllői

Lackey, Scott 744
Laczik Bálint 430
Lakatos (Löwenwirth) Emil 586
Láng Imre 989, 990
Langendorf, Jean-Jacques 268
László, I. magyar király 308
László Endre, N. 736
László Károly 182
Laurenszky Ernő 419
Lauschmann Gyula 507
Lebed', Aleksandr 1034
Lele József 696
Lengyel Endre 442
Lengyel Ferenc 275
Lenkefi Ferenc 310, 391
Lévai József György 354, 571
Ligeti Imre 397
Lipszky János 41, 42
Liptai János 438, 441
Liszkay Zoltán 587
Litván György 796
Lizander Bertalan 308
Lojkó Miklós 538
Losoncz Alpár 862
Lőcsei Gabriella 81, 131
Ludwig, Emil 943
Lugosi József 13, 253, 254
Lukacs, John 836
Lukács Lajos 348, 741
Lukácsy András 589
Lupták, Miroslav 721
Lusztig Imre 399

Maár Ferenc Géza 65
Macartney, Carlyle Aylmer 588, 830, 911
Macdonald, John 835
Mack, Karlheinz 660
Madaras Péter 8
Maderspach Károlyné 322
Magdus Tamás 221
Magyar Zoltán 308
Magyarics Tamás 864, 989
Major Norbert 290
Majoros István 752
Makkay János 17
Makovecz Imre 333
Makra Zoltán 44
Makrai Tibor István 748
Maléter Pál 589-591
Mansfeld, Karl 700
Martin Kornél 926
Márton Ágnes 6
Márton Attila 453
Máté Gábor 450
Máté János 380
Mátyás, I. magyar király 146
Matyuc Péter 172
McNamara, Robert 592
Meğay László 346
Megyeri Katalin 730
Mehner, Kurt 181
Merényi László 761, 762
Merényi-Metzger Gábor 628
Merkl, Peter H. 1028
Messenger, Charles 750
Mesterházy Károly 138
Mészáros Kálmán 620
Mészáros Lázár 593
Meyer, Tova (Vadmacska) 594
Mezey Barna 253, 254
Mezőcsáti Bertalan 919
Michaelis, Rolf 180
Michener, James A. 1018
Mikó Zoltán 595-600
Miksa, I. német-római császár 690
Mikszáth Kálmán 72
Millar, George 443
Mohos Nándor 238
Molnár András 514, 515
Molnár György 446
Molnár István 614
Molnár Judit 364
Molnár Károly 87
Molnár Károly 601
Móricz Lajos 87, 92, 97
Mozsik Imre 172
Mörz de Paula, Kurt 196
Mötz, Josef 423
Mrva, Ivan 714
Munson, Kenneth 465
Mussolini, Benito 602, 603, 868

Nádasdy Ferenc 176
Nádor Ferenc 604
Nagy Béla, Nagybaczoni 609
Nagy Csaba 323, 361, 603
Nagy Ferenc 605

Nagy Imre 388, 606, 1021
Nagy J. Lambert 388, 533, 1014, 1019
Nagy József 574
Nagy Kálmán 607
Nagy Miklós 49, 1033
Nagy Vilmos, Nagybaczoni 608, 609
Nagy Zsuzsa, L. 570, 801, 803
Nagy Domokos Imre 589, 595, 624, 680, 836
Napóleon, I. 121, 610, 720
Neilland, Robin 720
Nemes László 611
Nemeskéri-Kiss Miklós 612
Nemeskürty István 778
Németh Ambrus 613
Németh Ernő 437
Németh István 752, 834
Németh Tibor 544
Neustädter, Josip 724
Niederhauser Emil 99, 100, 105, 661, 802, 813
Nyárády Gábor 703

Oberth, Hermann 474
Okváth Imre 284, 1001
Oláh István 614
Olajos Teréz 106
Ormos Mária 755, 777, 781, 790, 796, 824, 852, 1006
Orosz István 509
Oroszi Antal 74, 117, 159, 633
Ortutay L. Gyula 562
Osten-Sacken, Dmitrij 736
Owcarz, Ryszard 759

Ölvedi Ignác 912
Őry Károly 130, 253, 254
Ősz Gábor 531

Paál Gergely 317
Paál Jób 789
Pach Zsigmond Pál 776
Pagáts Pál 527
Pajer Imre 969
Pál-Antal Sándor 722
Pálffy Géza 154, 155, 337, 418, 699
Pálfi Zoltán 453
Pálinkás-Pallavicini Antal 615, 616
Palkó Attila 498
Pallavicini György 615
Palmer, Alan 548
Pálóci Antal 67
Palotás Emil 747, 816
Papp Zsolt, Gy. 905
Papp János 333
Parádi József 129, 253, 254
Pataki István 201, 1002, 1013
Pataky István 526
Pataky Iván 205, 303, 331, 412, 656, 835, 856, 857, 870, 873, 880-882, 979, 1022
Patek, E. 77
Patvaros József 445
Páva István 831, 832
Pelsőczi József 617
Perczel Miklós 618
Perczel Mór 725
Perjés Géza 899
Pétain, Henri 357
Pethő Tibor 836, 889, 890, 979
Pethő Tibor 1000
Petki Péter 740
Petőcz György 378, 867
Petőfi Sándor 71, 601
Pfabigan, Alfred 28
Piekalkiewicz, Janusz 170
Pihurik Judit 109
Pirityi Sándor 1004
Pogány Mária 267
Pokrovskij, Mihail Nikolaevič 1030
Pollmann Ferenc 765, 771
Pongrácz György 325
Popély Gyula 545
Popov, S. 688
Pordán Ildikó 182
Pósa Zoltán 594
Pósán László 140, 141
Potó János 1
Pozsgai Ildikó 3, 654
Práczki István 172
Prágay Dezső 606
Preda, Dumitru 785, 786
Priebke, Erich 359-361
Prien, Günther 213
Pringgodigdo, R. M. Soelaeman 13
Pritz Pál 779, 780
Prodan, Costica 785
Pusztaszeri László 142, 557, 558, 575, 582, 729

Quirini-Popławska, Danuta 687

Rabár Ferenc, ifj. 487
Rabin, Jichak 619
Rácz István 713
Raffay Ernő 807
Rainer M. János 1015, 1016
Rainer Pál 54, 490
Rákóczi Ferenc, II. 57, 119, 339, 620, 714, 715, 717

Rákóczi György, I. 621, 702
Rákóczy Rozália 27, 298
Rakovszky Sámuel 622
Ráskay Pál 287, 288
Rasputin, Grigorij Efimovič165
Rasso, szent 677
Rauchensteiner, Manfried 982
Raum Frigyes 35
Ravasz István 48, 328, 855, 861, 899, 916-918, 927-931, 952, 953, 960
Rázsó Gyula 145, 213
Réczei Tamás 946
Rédei Ottó 24
Reichel, Eduard 46 2
Reisz T. Csaba 41, 42
Renner Zsuzsanna 13
Renzo, de Felice 603
Réti György 826
Révay András 541, 601
Révész László 16
Rhórer László, Küllői 194
Róbert Péter 481
Rommel, Erwin 624
Romsics Ignác 569, 753, 754, 797, 798
Rónai Mihály András 560
Rosdy Tamás 79, 532, 600, 624, 643, 711, 930, 944, 977
Rózsa András 625
Rózsa György 478
Rozsnyai Ervin 854
Ribbentrop, Joachim v. 623
Ripp Zoltán 1021
Ruderstaller, Günter 749
Rugár Oszkár 192
Ruprecht Antal 858

Ságvári György 254
Sakmyster, Thomas 569
Salamon Iván 254
Sallai János 40, 44-47, 484, 502
Saly György 187
Sándor László, N. 809
Sándor Tünde 387
Sáray Bertalan 626
Sárhidai Gyula 232, 433, 436, 459, 465
Sári Katalin 585, 596-598
Sárközi Sándor 635, 964-966, 999
Sarudi Sebestyén József 480
Sárvári Jenő 627
Savoyai Jenő 329
Scharek Ferenc 461, 763
Schaumann, Walter 208
Schmidt László 424
Schrott, Karl 448
Schubert Katalin 534
Schuminszky Nándor 435, 444
Scurtu, Ioan 948
Sebők János 214, 885
Segeš, Vladimir 146
Sema, Antonio 767
Sepiol, Janus J. 758
Seres Attila 19
Serfőző Zoltán 822
Simola Ferenc 482
Simon László 241
Simonyi József 628
Singer Ödön 670
Sipos Balázs 126, 779
Sipos Ferenc 513
Sipos Géza 87, 309, 899, 996
Sipos Péter 568, 902, 954-956
Siposné Kecskeméthy Klára 44, 1033
Skripecz Sándor 748
Solymár József 72, 624
Somodi Tibor 202, 203
Soós István 105
Sorge, Richard 629
Smuk András 367
Spector, Sherman David 787
Speer, Albert 853
Spira György 723
Sroka, Stanislaw A. 691
Stalin, Iosif Vissarionovič 110, 825, 1010
Stark Tamás 363, 403, 404
Stein Miksa 630
Steiner, Jörg C. 55, 56, 59, 60, 61, 195
Steinhübel, Ján 678
Steininger, Rolf 770
Stevenson, John 751
Stoletov, Nikolaj Grigorevič 745
Stomm Marcell 540
Stone, N. 656
Suba János 43, 191, 254, 413, 924
Suhomlinov, Vladimir Aleksandrovič 637
Šušarin, Vladimir Pavlovič 105
Suvorov, Viktor 823
Sükösd Mihály 537, 876

Szabadheg István 177
Szabó A. Ferenc 1008
Szabó Éva 362
Szabó Gyula 293
Szabó J. János 858
Szabó János 87
Szabó János, B. 294
Szabó József 83
Szabó József 222
Szabó József 400

Szabó József János 87
Szabó Lajos, H. 58
Szabó László, Bártfai 631
Szabó Mária 276
Szabó Mihály 330
Szabó Miklós 12
Szabó Miklós 722
Szabó Péter 497, 516, 627, 646, 899, 900, 941, 962, 964
Szabó Zoltán 287
Szabolcs Otto 105
Szakács Gábor 253
Szakács Lajos 280
Szakáll Mihály 491
Szakállas Sándor 717
Szakály Ferenc 506, 712
Szakály Sándor 113, 124, 177, 254, 257, 281, 282, 283, 301, 302, 355, 514, 518, 521, 567, 893, 896, 897, 901, 904, 915
Szalay Hanna 112
Szántó András 352
Szántó Jenő 968
Szántó László 505
Szántó Mihály 132, 133, 903
Szarhos Ahmed pasa 632
Szarka László 814
Szarvas Zsolt 935
Szász István 356, 395, 877, 931, 1024
Szász János 261
Szász Zoltán 526, 788
Szávay Edit 362
Széchenyi István 633, 634
Szegedy Károly 291
Székely László 635
Szekeres István 463, 464
Szendrő Miklós 11
Szendy István 183, 184
Szenes Anikó (Hanna) 636
Szentgyörgyi Géza 469
Szentistvány József 104
Szentkirályi Frigyes 280
Szepesi József 415
Szepessy Tibor 671
Szerdahelyi Pál 174
Szerencsés Károly 958
Szigethy András 589
Szigethy Attila 386
Szijj Jolán 784
Szikinger István 254
Szilágyi Gábor 971
Szilárd István 269, 270, 274
Szili Ferenc 583
Szita László 706-708
Szita Szabolcs 369, 372
Szokolay Katalin 31, 32, 818, 891
Szőcs János 704
Sztalin ld. Stalin
Sztoletov ld. Stoletov
Szuhomlinov ld. Suhomlinov
Szulejmán. II. török szultán 696, 697
Szun-ce 134
Szuromi Albert 21
Szuvorov ld. Suvorov
Szuzuki Hirokazu 105
Szügyi Zoltán 638

Tadič, Dusko 390
Takács János 285
Takács László 851
Tálas Péter 983
Tar, Karol 760
Tardos János 1015
Tatár Imre 304, 842
Teleki Béla 639
Teleki Pál 640, 780, 830
Temesváry Ferenc 52
Temesváry Jánosné Gerlóczi Mariette 533
Terplán Zoltán 680, 681
Thomas, Hugh 566
Tilkovszky Lóránt 263, 640, 831, 832, 836
Tischler János 1017
Tobak Tibor 225, 233-236, 641, 651
Tóbiás Áron 977
Tokay László 334
Toperczer István 246
Tóth Antal 676
Tóth Benedek 1010
Tóth Csaba 10
Tóth Ferenc 471, 472
Tóth Imre, H. 106
Tóth László 426
Tóth Sándor 967
Tóth Sándor László 674, 698
Tőkei Ferenc 134
Török Bálint 371
Török Ignác 642
Török Pál 499
Tringli István 105
Trogmayer Ottó 81
Tuhačevskij, Mihail Nikolaevič 819
Tutula, Vasile 739
Tüdős S. Kinga 479
Türr István 348, 643
Tyekvicska Árpád 616

Ugró Szilárd 510, 552, 610, 621, 683, 700, 701, 844, 978, 1023
Ugron István 926

Ulam, Stanislaw 447
Ullein-Reviczky Antal 893
Ungvári Tamás 68
Ungváry Krisztián 932, 933, 936, 937
Ungváry Rudolf 934, 935
Urbán Aladár 553

Vadas Ferenc 504
Vadász Ferenc 536, 613
Vadász Sándor 349
Vágner Béla 189
Valuch Tibor 387
Vámosi Zoltán 847
Varga Balázs 6
Varga Ferenc 434
Varga J. János 477
Varga János 668
Varga József 306, 313
Varga László 1005
Varga Mihály 84-86, 91, 98, 125, 163-169, 270, 553, 633, 637
Vargyai Gyula 849, 906
Variházy Oszkár 644
Variházy Zoltán 644
Várkonyi Ágnes, R. 108, 716
Varsányi Péter István 664
Vásárhelyi Miklós 539, 827, 988
Vass Dénes 264, 265
Vasváry József 225, 230, 869
Vay Ádám 645
Vay-család 645
Vécsey Béla 646
Vécsey Károly 647
Vécsey László 317
Vékony Gábor 105
Veress D. Csaba 229
Verolino, Gennaro 945
Vértes Endre 458
Veszprémy László 50, 87, 136, 137, 677, 682, 713
Vida Imre 842
Vida István 1021
Vida László 110, 324
Vidos József 648
Vigh Károly 804, 830
Vigh Zoltán 823
Vitnyédi István 655
Vörös Béla 75
Vörösss László Zsigmond 503

Wagner, Manfred 28
Wallenberg, Raoul 352, 520, 595-597, 599, 649, 650
Warry, John 131
Wawro, Geoffrey 179
Weiss, Günter 697
Wellington, Sir Arthur Wellesley 720
Werra, Franz v. 651
Wiener Imre 356
Wiesenthal, Simon 375
Winkler László 468
Wirz, Heinrich 115
Wootsch Péter 215
Woroniecki, Mieczyslaw 652

Zachar József 102, 119-123, 156, 157, 254, 255, 336, 573, 719, 746, 785
Zagorodnikova, T. N. 745
Zakar Péter 311, 312
Závodny László 286
Zeidler Sándor 63, 253
Zichy Ödön 653, 654
Zielbauer György 920
Zilahy Tamás 494
Zimonyi István 106
Zolotarev, Vladimir 110
Zörgő Tibor 127
Zrínyi Miklós 40, 69, 108, 655
Zsiga Tibor 799
Zsigmond, magyar király 683
Zsigmond János 325
Zsigmondy László 904
Zsóka Lóránt 218
Zsoldos Attila 682

TÁRGYMUTATÓ

Afganisztán 1025
Amerikai Egyesült Államok 172, 227-229, 238, 245, 246, 592, 797, 798, 878-887, 989, 990, 1029
Anglia l. Nagy-Britannia
antifasiszta ellenállás 536, 585, 586, 595-600, 605, 613, 636, 644, 649, 650, 960-971
arab országok 817
atomfegyverek 447, 881-887, 983-987
Ausztria 47, 55, 56, 59-61, 64, 156, 193, 195,

196, 208-211, 268, 272, 406, 423, 437, 462, 512, 548, 573-575, 658, 659, 690, 691, 697, 719, 744, 746, 771, 772, 813, 826, 827
l. még Magyarország (XVI. sz.-1918.)

Balkán 771, 861
l. még az egyes országoknál
Balti-államok 353
békeszerződések 46, 47, 786, 787, 790-818, 972-981
Belgium 12, 20, 860
bibliográfiák 1-6
Bizánc 679
Bosznia-Hercegovina 59, 72, 661, 746-748
Bulgária 771, 816, 1020

címerek 51
csecsenek 1030-1033
Csehország 45, 719
Csehszlovákia 45, 814, 891, 1022
csendőrség 257-259

Délvidék 30, 149, 150, 155, 329
l. még Jugoszlávia

egészségügy 193, 194, 579
egyenruhák 53-56
Egyiptom 132
életrajzok 207, 268, 281, 518-654, 717
l. még a NÉVMUTATÓ-t
első világháború 28, 60, 61, 64, 68, 123, 166-169, 178, 193, 199, 201-203, 208-211, 223, 224, 255, 323, 330-332, 392, 394, 423, 437, 448-457, 462, 549, 583, 587, 637, 639, 756-775
emlékművek, emlékhelyek 328-335
Erdély 250, 294, 340, 702-704, 722, 739, 740, 788, 921, 974
l. még Románia
érmek, kitüntetések 14, 27, 57-63, 449, 559, 630, 647
Európa 425, 746, 755, 805, 863, 982
l. még az egyes országoknál

fegyverek 13, 15, 416, 419-436, 445-447, 881-884, 983-987
fegyveres erők 131, 136 -144, 146, 148, 149, 156-162, 255, 513
l. még az egyes haderőnemeknél és fegyvernemeknél
felderítés 188
l. még hírszerzés, elhárítás
Felvidék 45, 152, 153, 693, 714, 721
l. még Csehszlovákia, Szlovákia
Finnország 856-858
folyami erők 218-221
Franciaország 19, 121, 244, 259, 310, 349, 357, 358, 391, 531, 552, 610, 719-722, 743, 744, 783, 795, 796, 859, 865, 866, 976, 984

gazdaság 154, 183, 418, 699, 895
Görögország 131, 179
gyalogság 54, 178-181, 308

háborús bűnök, megtorlások 322, 338-390
hadifogság, internálás 310, 323, 391-394, 403-411, 547
hadihajók 24, 448-460
hadisírok 319-327
haditechnika 416-476
l. még az egyes eszközöknél
haditengerészet 207-219, 448-460, 512
hadkiegészítés 161, 162
hadművészet 131-135, 137, 145, 147, 150-152, 179, 222, 417
l. még az egyes haderőnemeknél és fegyvernemeknél
hadtáp 189-194, 232, 579
Hadtörténeti Intézet és Múzeum 7-14, 36, 124
hadtörténetírás 99-130, 174
hadtudomány 49, 83-98
hagyományápolás 306-309, 314-335
harcjárművek 11, 12, 437-441
határőrizet 247-252
helyi háborúk 224-226, 389, 390, 473, 592, 1025, 1029-1033
helytörténet 29, 37, 227-231, 482-517, 717, 725
híradás, híradó csapatok 442-444, 577
hírszerzés, elhárítás 163-173, 629, 637, 743, 745
holocaust 463-478
Horvátország 150, 724
hunok 17, 672

ifjúság katonai kiképzése, bevetése 260-267
Indonézia 13
Irak 1029
irodalom, írók 69, 71-74
Izrael 619

Japán 22, 23, 238, 878-887
jelek, jelzések 223, 224
jog 336-339, 355-357, 822
l. még háborús bűnök, megtorlás
Jugoszlávia 390, 815, 861, 862, 1021

l. még a tagállamoknál

Kárpátalja 33, 662, 828, 1019
katonaélet 301, 302, 563, 583
l. még életrajzok
katonaföldrajz 48, 49, 191
katonai középiskolák 287-290, 316, 317
katonai kiképzés 269-271, 273-275, 277-280, 285-292
katonai nevelés 277
l. még hagyományápolás, tábori lelkészet
katonazene 75
Kelet-Európa 99, 100, 657, 660, 802, 837
l. még az egyes országoknál
keresztes háborúk 680-682
l. még lovagrendek
Kína 134
könyvtárak 25-27
közvélemény, propaganda 294-306

Latin-Amerika 541, 561-562
légierő, repülés 127, 128, 204, 205, 222-246, 278, 279, 318, 412-415, 446, 461-473, 522, 527, 528, 530, 604, 641
légvédelem 428-430
Lengyelország 31, 32, 340, 352, 543, 652, 691, 757-763, 818, 819, 855, 891, 892, 1017
levéltárak 29-34
leventemozgalom 260-262
lovagok, lovagrendek 140-144
lovasság 19, 52, 53, 77, 174-177

Magyarország 87, 142, 143, 174, 656-659, 662, 663
- **IX-XV. sz.** 16, 50, 65-67, 81, 82, 105, 106, 136-139, 145, 146, 294, 308, 425, 479, 503, 504, 673-692
- **XVI. sz.** 148-155, 294, 337, 338, 417, 418, 425, 479, 504, 506, 511, 693-701. 710-713.
- **XVII. sz.** 5, 30, 37, 69, 107, 108, 148, 149, 151, 156, 157, 174, 294-297, 329, 336, 337, 425, 477, 479, 504, 508, 532, 621, 632, 654, 693, 698-700, 702-711, 713
- **XVIII. sz.** 5, 38, 70, 107, 119, 156, 157, 310, 336, 339, 391, 479, 531, 620, 628, 693, 714-719
- **XIX. sz.** 196, 269-271, 593, 660
- - **1800-1848**. 336, 340, 633, 634, 721, 722
- - **1848-1849**. 29, 51, 54, 58, 71, 124, 158, 182, 197, 298, 299, 311, 312, 321, 322, 341-348, 483, 487, 489-491, 495, 507, 515, 543, 544, 550, 551, 553-560, 580-582, 593, 618, 622, 630, 642, 643, 647, 648, 652-654, 664-669, 723-740
- - **1849-1900.** 25, 26, 72, 159, 179, 247-249, 254, 272, 287-289, 348, 448, 500, 512, 541, 548, 741, 742, 746-749.
- **XX. sz.** 269-271, 313, 660, 753, 754
- - **1900-1918.** 25, 26, 59, 159, 196, 208, 254, 272, 287-289, 448, 462, 512, 548, 573-575
- - - **1914-1918.** 60, 61, 64, 68, 178, 193, 199, 202, 203, 208-211, 223, 224, 255, 330-332, 392-394, 423, 437, 448-457, 549, 583, 587, 639, 756-772
- - **1919-1945.** 47, 48, 109, 129, 176, 183-187, 191, 256-258, 260, 273-280, 287-289, 300, 421, 422, 427-432, 439, 440, 468, 469, 496, 532, 567-570, 573-575, 588, 608, 609, 613, 640, 774, 775, 778-812, 820-822, 826-832
- - - **1941-1945.** 7, 32, 68, 125, 177, 180, 181, 186, 187, 194, 200, 204-206, 218, 219, 225-238, 250, 261-266, 281, 290, 301-303, 324-327, 355, 362-374, 379, 395-410, 412-414, 432, 486, 496, 497, 499, 516, 519-525, 528, 530, 534, 536, 540, 542, 545-547, 563, 572, 579, 585, 586, 595-600, 605, 627, 631, 636, 638, 641, 644, 646, 649, 650, 837-849, 858, 861, 891-971
- - - - **1942-1943.** 301, 302, 396, 631, 646, 899-911
- - - - **1944-1945.** 125, 177, 205, 206, 218, 219, 229-238, 250, 261-266, 303, 362, 379, 563, 572, 595-600, 605, 649, 650, 910-959, 961-970
- - **1945-1995.** 96, 171, 172, 192, 220, 221, 243, 273, 274, 285, 286, 293, 380-382, 415, 614
- - - **1945-1956.** 92, 161, 240-242, 251, 252, 282-284, 355, 363, 404-407, 409, 972-982, 991-1003, 1005
- - - **1956-1957.** 33, 34, 111, 112, 267, 335, 383, 388, 419, 488, 505, 584, 589-591, 594, 615, 616, 1005-1022
- - - **1957-1995.** 93, 94, 97, 162, 476, 1024, 1027, 1028
második világháború 7, 20, 22, 23, 32, 68, 110, 125, 126, 160, 170, 177, 180, 181, 186, 187, 194, 200, 204-206, 212-219, 225-239, 250, 261-266, 281, 290, 301-303, 324-327, 350-379, 395-410, 412-414, 432-436, 443, 459, 464-468, 486, 496, 497, 499,516, 519-525, 528, 530, 534, 536, 540, 542, 545-547, 563,

572,579, 585, 586, 595-600, 602-603, 605, 611, 623, 624, 627, 631, 636, 638, 641, 644, 646, 649, 650, 651, 833-971
meteorológia 217
munkaszolgálat 366-368
múzeumok 7-24
műszaki biztosítás (csapatok) 62, 196-200, 206, 445, 631
l. még várak, erődök
művészetek 67, 68, 79

Nagy-Britannia 31, 227-229, 238, 348, 350, 351, 406, 458, 459, 527, 537-539, 587, 611, 720, 797-800, 859, 868
Német Demokratikus Köztársaság 460, 1027, 1028
Németország 5, 140, 160, 165, 179-181, 212-216, 295, 296, 324-327, 350, 351, 354, 356, 359-361, 411, 432-434, 474, 565, 566, 623, 624, 637, 651, 677, 743, 744, 824-827, 833-877, 890-971
l. még második világháború
nemzetiségek 410, 664-670
nyelvészet 65, 66, 137

Olaszország 323, 359-361, 459, 602, 603, 643, 676, 738, 765-770, 867, 868
Oroszország 82, 91, 110, 165, 168, 324, 475, 637, 736, 743, 745, 757-763, 773-777, 826, 827, 1030, 1034
l. még Szojvetunió
Oszmán birodalom l. Törökország

páncélosok, páncélos csapatok 437-441
polgári védelem 204-206

rakéták 432-436
régészet 76-82
rendvédelem 129, 130, 247-259, 293
repülőgépek 21, 33, 129, 130, 247-259, 293
Római birodalom 76, 78, 79, 133, 671
Románia 48, 102, 230, 526, 668, 669, 683, 701, 785-788, 829, 947, 948, 1026.
l. még Erdély

sajtó 2, 3, 70, 300, 301, 305
Spanyolország 30, 910

szárazföldi csapatok 174-203
l. még az egyes fegyvernemeknél
Szlovákia 693, 714
l. még Csehszlovákia, Felvidék
Szovjetunió 110, 173, 324, 352, 354, 403-406, 410, 434-436, 438, 443, 475, 476, 819, 823-825, 829, 833-849, 856-858, 863, 864, 871-877, 893-971, 1001-1004, 1013, 1015, 1023-1025
l. még második világháború

tábori lelkészet 310-313
tábori posta 64, 301, 302, 563
térképészet 35-47, 107
tisztek, tisztképzés 26, 268-286
l. még életrajzok
Törökország (Oszmán birodalom) 30, 37, 147-152, 295, 296, 329, 425, 632, 683-689, 694-701, 705-713, 745, 772
l. még Magyarország (XVI-XVII. sz.)
tudományos élet 96-98, 103, 117-130, 254, 982
tüzérség 182-184, 309, 425-427

Ukrajna 1019
l. még Kárpátalja
űrkutatás 474-476

vallás, egyházak 140-142, 310-313
várak, erődök 78-80, 149-155, 196, 198, 200, 477-482, 484, 487, 492-494, 501-504, 510, 511, 517
veszteségek 395-402, 412-415
l. még hadifogság, internálás
Vietnam 224-226, 389, 473, 592

zászlók 50, 51

Bojtásné Damó Csilla
Bolyósné Újfalusi Éva

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOMOKOS GYÖRGY — A kassai királyi hadszertár fegyverzete és felszerelése a XVI–XVII. században az inventáriumok tükrében ---------- 667

POLLMANN FERENC — Tersztyánszky Károly lovassági tábornok 1915 szeptemberi felmentésének hátteréhez ---------- 749

MŰHELY

HERMANN RÓBERT — Berényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története 771

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS — Egy pápai tüzér naplójából ---------- 780

VITA

PERJÉS GÉZA — Az interdiszciplinaritás védelmében. Vita Bene Sándorral---- 797

SZEMLE

* * * — Süleyman the Magnificent and His Age (*Domokos György*) 814

ANDRÉ CORVISIER — La bataille de Malplaquet 1709. L' effondrement de la France évité (*Zachar József*) ---------- 815

PETER BROUCEK — Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie (*Zachar József*)---------- 817

STEPHEN G. FRITZ — Frontsoldaten. The German Soldier in World War II (*Balla Tibor*)---------- 821

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — „Európa megismeri Napóleont, 1793–1804." A Nemzetközi Napóleon Társaság I. Kongresszusa. Alessandria, 1997. június 21–26.---------- 823

PARÁDI JÓZSEF — Gazdasági rendvédelmünk a XIX-XX. században. X. Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia. Budapest, 1997. szeptember 23–26. ---------- 826

BALLA TIBOR — A caporettói áttörés (karfreiti csata) 80. évfordulója. Nemzetközi szimpózium. Kobarid, 1997. október 25. ---------- 832

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1995. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája.---------- 836

CONTENTS

STUDIES

GYÖRGY DOMOKOS — Armaments and Equipments in the Royal Armoury in Kassa as Reflected by 16–17th Century Inventories---------- 667

FERENC POLLMANN — To the Background of Cavalry General Károly Tersztyánszky's Removal in September 1915---------- 749

WORKSHOP

RÓBERT HERMANN — Iván Bertényi – Gábor Gyapay: A Short History of Hungary--- 771

HISTORICAL SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — From the Diary of a Gunner from Pápa---------- 780

DISCUSSION

GÉZA PERJÉS — In Defence of Interdisciplinarity. Discussion with Sándor Bene---------- 797

REVIEW

* * * — Süleyman the Magnificent and His Age (*György Domokos*) 814

ANDRÉ CORVISIER — La bataille de Malplaquet 1709. L' effondrement de la France évité (*József Zachar)* ---------- 815

PETER BROUCEK — Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie (*József Zachar*)---------- 817

STEPHEN G. FRITZ — Frontsoldaten. The German Soldier in World War II (*Tibor Balla*)---------- 821

CHRONICLE

JÓZSEF ZACHAR — „Europe Gets Acquainted with Napoleon 1793–1804." 1st Congress of the International Napoleon Society, Alessandria, 21–26 June 1997---------- 823

JÓZSEF PARÁDI — The Defence of Economic Order in the 19–20th Centuries. 10th Scientific Conference on the History of the Defence of Order, Budapest, 23–26 September 1997---------- 826

TIBOR BALLA — The 80th Anniversary of the Break-Through at Caporetto (the Battle of Karfreit). International Symposium, Kobarid, 25 October 1997---------- 832

BIBLIOGRAPHY

* * * — Select Bibliography of the Hungarian War Historical Literature of 1995---------- 836

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

GYÖRGY DOMOKOS — L'armement et l'équipement du dépôt d'armes et de munitions royal de Kassa aux XVIe et XVIIe siècles, dans le miroir des inventaires---------- 667

FERENC POLLMANN — Les dessous de l'exemption de Károly Tersztyánszky, général de cavalerie en septembre de 1915---------- 749

ATELIER

RÓBERT HERMANN — Iván Berténvi – Gábor Gyapay: L'Histoire de la Hongrie----- 771

PUBLICATIONS DES SOURCES

JANOS HUSZAR — Du journal intime d'un artilleur de Pápa---------- 780

DISPUTE

GEZA PERJES — Dans la défense de l'interdisciplinarité. Dispute avec Sándor Bene---------- 797

REVUE

* * * — Süleyman the Magnificent and His Age *(György Domokos)*- 814

ANDRE CORVISIER — La bataille de Malplaquet 1709. L'effondrement de la France évité *(József Zachar)*---------- 815

PETER BROUCEK — Karl I. (IV.) Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie *(József Zachar)*---------- 817

STEPHEN G. FRITZ — Frontsoldaten. The German Soldier in World War II *(Tibor Balla)*---------- 821

CHRONIQUE

JOZSEF ZACHAR — „L'Europe connaît Napoléon, 1793-1804". Le premier congrés de la Société Internationale de Napoléon. Alessandria, du 21 au 26 juin 1997---------- 823

JOZSEF PARADI — Notre protection d'ordre économique aux XIXe et XXe siècles. X-ième Conférence Protection de l'Ordre. Budapest, du 23 au 26 septembre 1997---------- 826

TIBOR BALLA — Le 80e anniversaire de l'enfoncement de Caporetto (bataille de Karfreit). Symposium International. Kobarid, le 25 octobre 1997---------- 832

BIBLIOGRAPHIE

* * * — La bibliographie choisie de la littérature hongroise de l'histoire militaire de l'année de 1995---------- 836

INHALT

STUDIEN

GYÖRGY DOMOKOS — Die Waffen und die Ausrüstung des kaschauer königlichen Zeughauses im XVI–XVII. Jahrhundert im Spiegel der Inventare---------- 667

FERENC POLLMANN — Zum Hintergrund des Ablösens von Károly Tersztyánszky, General der Kavallerie, in September 1915---------- 749

WERKSTATT

RÓBERT HERMANN — Iván Berténvi – Gábor Gyapay: Kurze Geschichte Ungarns-- 771

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÁNOS HUSZÁR — Aus dem Tagebuch eines pápaer Artilleristen---------- 780

DISKUSSION

GÉZA PERJÉS — Im Schutz der Interdisziplinarität. Eine Diskussion mit Sándor Bene---------- 797

RUNDSCHAU

* * * — Süleyman the Magnificent and His Age *(György Domokos)*- 814

ANDRÉ CORVISIER — Le bataille de Malplaquet 1709. L' effondrement de la France évité *(József Zachar)*---------- 815

PETER BROUCEK — Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie *(József Zachar)*---------- 817

STEPHEN G. FRITZ — Frontsoldaten. The German Soldier in World War II *(Tibor Balla)*---------- 821

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — „Europa lernt Napoleon Kennen, 1793-1804." Der I. Kongreß der Internationalen Napoleon Gesellschaft. Alessandria, 21–26. Juni 1997---------- 823

JÓZSEF PARÁDI — Unser Wirtschaftsordnungsschutz im XIX–XX. Jahrhundert. X. Konferenz für die Geschichte des Ordnungsschutzes in Ungarn. Budapest, 23–26. September 1997---------- 826

TIBOR BALLA — Der 80. Jahrestag des Durchbruchs bei Caporetto (die karfreiter Schlacht). Internationales Symposium. Kobarid, 25. Oktober 1997---------- 832

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Ausgewählte Bibliographie der ungarischen kriegsgeschichtlichen Literatur des Jahres 1995---------- 836

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ДЬЕРДЬ ДОМОКОШ — Вооружение и военное снаряжение королевского арсенала города Кошице в XVI–XVII веке в свете инвентарных списков---------- 667

ФЕРЕНЦ ПОЛЛМАНН — К подоплеке отставки генерала кавалерии Кароя Терстянски в сентябре 1915 года---------- 749

МАСТЕРСКАЯ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Иван Бертени – Габор Дяпаи: Краткая история Венгрии- 771

ИСТОЧНИКИ

ЯНОШ ГУСАР — Из дневника артиллериста города Папа---------- 780

ДИСКУССИЯ

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — В защиту интердисциплинарности. Полемика с Шандором Бене---------- 797

ОБЗОР

* * * — Süleyman the Magnificent and His Age. *(Дьёрдь Домокош)* 814

АНДРЭ КОРВИЗЬЕ — La bataille de Malplaquet 1709. L'effondrement de la France évité *(Йожеф Захар)*---------- 815

ПЕТЕР БРОУЦЕК — Karl I (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie *(Йожеф Захар)*---------- 817

СТЕФЕН Г.ФРИТЦ — Frontsoldaten. The German Soldier in World War II *(Тибор Балла)*---------- 821

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — „Европа узнает Наполеона. 1793-1804." I-ый конгресс Международного Общества Наполеона. Алессандрия, 21-26 июня 1997 г.---------- 823

ЙОЖЕФ ПАРАДИ — Наша защита экономического строя в IX–XX веке. X-я Научная Конференция по истории Защиты строя. Будапешт, 23–6 сентября 1997 г.---------- 826

ТИБОР БАЛЛА — 90-я годовщина прорыва при Капоретто (Карфреитская битва). Международный симпозий. Кобарид, 25 октября 1997 года---------- 832

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Избранная библиография венгерской военно-исторической литературы за 1995 год---------- 836

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Honvédség központi folyóirata, az *Új Honvédségi Szemle* szerkesztő bizottsága és szerkesztősége nyílt pályázatot hirdet az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának és a Magyar Honvédség 150 éves történetének megünneplése alkalmából tanulmányok írására.

Javasolt témakörök:

– Az 1848-as honvédsereg vezetési és szervezési elvei, a haderő alkalmazásának katonapolitikai tapasztalatai

– Európa népeinek részvétele a magyar szabadságharcban

– A megtorlás, 1849–1867

– Magyar katonák a kiegyezés korában és a konszolidáció alatt

– A magyar alakulatok helye, szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében

– Az első világháború politikai előzményei és katonapolitikai következményei

– A Tanácsköztársaság Vörös Hadserege és tevékenységének honvédő jellege

– A Trianon utáni magyar haderő és fejlesztésének eszközei

– A második világháborús magyar hadba lépés politikai és katonai előzményei

– A Magyar Királyi Honvédség a második világháború időszakában

– A katonai ellenállás főbb vonulatai, a tevékenység hatáselemzése

– Haderőszervezés a második világháború után

– A néphadsereg harcai az 1956-os forradalom és szabadságharc idején

– A Varsói Szerződés funkcióinak érvényesülése, a Magyar Néphadsereg szerepvállalása

– A néphadsereg reagálásai a rendszerváltás előkészületi időszakában és a változásokat követően

– A Magyar Honvédség útja a NATO-csatlakozási tárgyalásokig

Pályázati feltételek:

– Kötöttség nélkül pályázhat bárki, akit a jelzett témakörök tudományos igénnyel foglalkoztatnak.

– Csak eredeti, eddig nyomtatásban meg nem jelent dolgozatokat lehet benyújtani. Terjedelem: 10–24, 2-es sortávolsággal gépelt oldal.

– Egy szerző legfeljebb két tanulmánnyal pályázhat. A tanulmányokat 3 példányban, postai úton kérjük beküldeni.

– A pályázat jeligés, a pályázó nevét, címét, munkakörét, adóazonosító számát és az egészségügyi járulék fizetéséről szóló igazolást lezárt, de kívülről jeligével ellátott borítékban kell mellékelni.

Beküldési határidő: 1998. április 20.

Eredményhirdetés:1998. május 21.

Cím: Új Honvédségi Szemle Szerkesztősége, 1441 Budapest, Pf. 182.

A pályamunkákat erre az alkalomra felkért, szakértőkből álló zsüri bírálja el.

Díjazás: I. díj: 100 000 Ft – II. díj: 80 000 Ft – III. díj: 60 000 Ft

Különdíjat ajánlott fel

a HM Oktatásszervezési és Tudományos Főosztály, a HM Társadalmi Kapcsolatok, Kulturális és Sport Főosztály, a HM Humán Főcsoportfőnökség, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

A szerkesztő bizottság által javasolt tanulmányokat az *Új Honvédségi Szemlében* folyamatosan megjelentetjük.

Ára: 170,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.
2. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra már nincsen lehetőség.
3. A szerkesztőség optimálisnak az 1,5–2,5 ív (60–100.000 „n") terjedelmű kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni.
4. Folyóiratunk az évszázadokat – az idézetek, címek kivételével – **római számmal** jelöli.
5. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok is. A recenziók terjedelme az 5 oldalt (kb. 10.000 „n") ne haladja meg.
6. A jegyzetapparátusban a hivatkozott művek szerzőjének neve kurziválandó; az oldalhivatkozás jele „o.". A hivatkozások során a Hadtörténelmi Közleményekben a kiadót nem tüntetjük fel, csak a kiadás helyét és évét, a kiadás helyének rövidítetlen formájával: pl. „Budapest" és nem „Bp.".

A számítógépes szövegfeldolgozás kívánalmai

1. Kérjük tisztelt szerzőinket, hogy írásaikat 3,5"-os kislemezen **Word for Windows 6.0** (7.0) szövegszerkesztő programban írva juttassák el a szerkesztőségbe 1 kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében.
2. A tabulátorral beállított bekezdés nem felel meg a kívánalmaknak; csak a bekezdés-formátumban beállított bekezdést fogadjuk el.
3. Betűtípus: **Times New Roman CE** (a betűtípus része a programnak). Amennyiben a szövegben a Times New Roman CE betűkészletből hiányzó (francia, spanyol, török, stb.) karakterek szerepelnek, azokat is a Times New Roman megfelelő nemzeti karakterkészletéből kérjük kiválasztani.
4. A lábjegyzeteket **automatikus számozással** kérjük; a lábjegyzet-hivatkozás formátuma 10 pontos Times New Roman CE felső indexszel. A lábjegyzet szövege: 9 pontos Times New Roman CE.
5. Nagy méretű táblázatok esetén, melyek meghaladják a szedéstükör szélességét (12,6 cm), a kérjük azokat a szöveg végére illeszteni, külön szakaszban.